

3 1761 04111 8985

RIG-VEDA-SANHITA,
THE
SACRED HYMNS OF THE BRAHMANS;
TOGETHER WITH THE
COMMENTARY OF SAYANACHARYA.

EDITED BY
MAX MÜLLER, M. A.
FELLOW OF ALL SOULS' COLLEGE,
CORRESPONDANT DE L'INSTITUT DE FRANCE, ETC.

VOLUME IV.

PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF
THE RIGHT HONOURABLE
HER MAJESTY'S SECRETARY OF STATE FOR INDIA IN COUNCIL.

LONDON,
WM. H. ALLEN AND CO., 13, WATERLOO-PLACE, S. W.,
PUBLISHERS TO THE INDIA OFFICE.

1862.

PK
3011
1847
V. 4

24504

TO
HER MOST EXCELLENT MAJESTY
VICTORIA,
QUEEN OF GREAT BRITAIN AND IRELAND,
THIS EARLIEST RECORD
OF THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF THE NATIVES OF INDIA
IS BY GRACIOUS PERMISSION
DEDICATED
BY
HER MAJESTY'S
FAITHFUL SUBJECT AND DEVOTED SERVANT,

MAX MÜLLER.

P R E F A C E.

SINCE the publication of the third volume of this edition of the Rig-veda, the age and authenticity of the sacred writings of the Brahmans have become the subject of new and animated discussions, and many points in the history of the ancient literature of India which seemed almost beyond the reach of reasonable criticism, have become overcast by doubts and surmises. Although it would be impossible to examine every objection that has been raised, there are some which deserve a careful consideration; and I feel that it becomes part of the duty incumbent on me, as the editor of the Rig-veda, to state how far the convictions which I expressed on former occasions as to the age and character of the Vedic literature in its four divisions, the Chhandas, Mantra, Bráhmaṇa, and Sútra periods, have been either changed or strengthened by the researches and arguments of other scholars.

The first question which requires to be considered anew is,

Can the age of the Vedic hymns be fixed by astronomical evidence?

In my “History of Ancient Sanskrit Literature” I have endeavoured to show that it is possible to distinguish four great classes of literary compositions, corresponding to four great periods in the growth of the Vedic religion and of the theological system of the Brahmans. The most recent of these four periods extends to about 200 B. C., and from the peculiar style in which all the works belonging to it are composed, it has received the name of the *Sútra period*. Several of the most eminent, among the authors of Sútras or aphorisms lived prior, if not to the origin, at least to the spreading and the political ascendancy of Buddhism, and hence the date 600 B. C. was assigned as the most probable for the beginning of the Sútra period.

It is, I believe, admitted by all scholars, that the Sútras presuppose the existence of the Bráhmaṇas, another class of Vedic writings, which together

constitute what I call the *Bráhmaṇa period*. As that period comprehends the first establishment of the elaborate Brahmanical ceremonial with its four classes of priests, the composition of separate theological treatises, the so-called *Bráhmaṇas**, their collection, and again the schism of sects which were founded originally on the basis of the great collective *Bráhmaṇas*, it would seem impossible to bring the whole of this literary and theological activity within a narrower space than 200 years. I therefore assigned to it a duration from 800 to 600 B. C.

The *Bráhmaṇas*, again, presuppose the existence of a complete collection of Vedic hymns, such as we now possess in the ten books of the *Rig-veda Sanhitá*. Seven out of these ten books belonged originally to separate families or clans, and each contains a number of hymns, clearly the productions of different generations of poets. Some of these hymns are written in imitation of others, and the more modern assume a decidedly ritual character. As *Mantra* is the technical name of a hymn employed for sacrificial purposes, I have designated the period during which the latest sacrificial hymns were written, and collected, together with the older hymns, at first into separate books, and afterwards into a complete body of sacred and liturgical poetry, the *Mantra period*. Several generations of modern poets, and probably two classes of collectors, have to be accommodated in it; so that if we allow 200 years to this period, this is hardly out of proportion to the work which had to be performed in it.

* I differ from Professor Westergaard (*Abhandlungen*, p. 57), and still prefer to derive *bráhmaṇa* from *brahmán*, 'the priest,' not from *bráhmaṇ*, which is said to have the sense of "the holy element in the sacrifice." (Roth, *Nirukta*, p. XXVI.) My reasons are,

1. It is not correct to form a derivative like *bráhmaṇa* from a neuter, *bráhmaṇ*, in the sense of treating of or concerned with the *bráhmaṇ*. We should not find a work, treating of *námaṇ* or *sámaṇ*, called *námaṇa* or *sámaṇa*; at least I know of no analogous formation in classical Sanskrit. It would certainly be against Páṇini, for Páṇini allows the suffix *añ* only after words which have not the *udátta* on the first syllable. (IV. 2, 44.) He would allow *bráhmaṇa* to be formed from *brahmán*, 'priest,' but not from *bráhmaṇ*, 'prayer.'

2. *Bráhmaṇ* does not occur, at least in ancient works, in the sense of "the holy element in the sacrifice;" it means 'prayers,' 'offerings.' In later works it is used for *Veda* or holy word, &c.

3. The *Bráhmaṇas* treat chiefly of the outward ceremonial, the *karman*. They give the *vidhis*, 'rules,' or the *kalpa*, 'ceremonial,' together with the *arthavádas*, 'comments.' The *bráhmaṇ* is treated of in the *Āraṇyakas* and *Upanishads*, which constitute the *brahmakāṇḍa*, as opposed to the *karmakāṇḍa*.

4. The *Bráhmaṇas* contain just that kind of information which the *Brahmán*s, as overseers at sacrifices, would want, nay, without which they could hardly have exercised that ministerial function which was peculiarly their own.

There remains the last and most important period in the history of Vedic literature, that of the ancient poets or Rishis, who, by their songs, gave the first impulse to the religion, the poetry, the worship of the Aryan dwellers in India. Their forefathers were strangers in the land of the Seven Rivers, and some of the thoughts and accents of the earliest Vedic hymns may point beyond the natural frontiers of the great Indian peninsula. To assign any definite date to the first or the last of the old Rishis is clearly impossible; yet looking at the numerous relics of that early age, I ventured to suggest 200 years as a minimum, which few, acquainted with the early history of mankind, could consider extravagant. I thus arrived at about 1200 B.C. as the latest date at which we may suppose the Vedic bards settled in the Northern regions of the Indian continent. I pointed out repeatedly, that beyond the frontiers of the Sūtra period (600—200 B.C.) our chronological measurements must necessarily be of a merely hypothetical character; yet I felt convinced that those who from an intimate acquaintance with the Vedic literature are most competent to form an opinion as to the time required for its growth, its maturity, and its decay, would allow that the minimum durations assigned by me to the Bráhmaṇa, Mantra, and Chhandas periods were below rather than above the average durations of similar periods in the intellectual and literary history of other nations. I may be allowed to quote the concluding words of my *History of Ancient Sanskrit Literature*, as I find they have given rise to a curious misunderstanding. “The chronological limits,” I said, “assigned to the Sūtra and Bráhmaṇa periods will seem to most Sanskrit scholars too narrow rather than too wide, and if we assign but 200 years to the Mantra period, from 800 to 1000 B.C., and an equal number to the Chhandas period, from 1000 to 1200 B.C., we can do so only under the supposition that, during the early periods of history, the growth of the human mind was more luxuriant than in later times, and that the layers of thought were formed less slowly in the primary than in the tertiary ages of the world.”

I should have thought that the meaning of this paragraph could hardly have been misapprehended, and that the expression “layers of thought,” was sufficient to show that the terms “primary and tertiary ages of the world,” could not refer to geological periods and to the growth of the crust of the earth, but were used metaphorically of the periods in the historical growth

of the human mind. I was not prepared therefore for a question addressed to me rather bluntly by a distinguished philosopher. "Is 1200 B.C. a primary age of the world except in Biblical geology?"—a question to my mind entirely meaningless, unless we ascribe to it a meaning unworthy of so intelligent and liberal-minded a writer.

With this single exception, however, my anticipations of the judgment of all competent scholars with regard to the minimum durations assigned by me to the four periods of Vedic literature have not been deceived. On a question so purely hypothetical as the chronological system on which my History of Ancient Sanskrit Literature was built, the assenting votes of independent and fair-minded scholars are, of course, of great importance, and I shall therefore quote the opinions of some who have a right to be heard on these difficult problems. Professor Wilson, in his Review of my History*, says :

"Professor Müller thinks it impossible to assign a shorter interval than two centuries for the origin and accumulation of the mass of Brahmanical literature that must have existed. We confess that we are disposed to look upon this limit as much too brief for the establishment of an elaborate ritual, for the appropriation of all spiritual authority by the Brahmans, for the distinction of races or the institution of caste, and for the mysticism and speculation of the Áraṇyakas or Upanishads: a period of five centuries would not seem to be too protracted for such a complete remodelling of the primitive system and its wide dissemination through all those parts of India where the Brahmans have spread. There seems no reason to question the general accuracy of the lists of teachers preserved by Brahmanical tradition, and which, as Professor Müller remarks, would extend the limits of this age to a very considerable degree. These traditions are preserved in different supplementary works or *Vanśas*, also regarded as *Bráhmaṇas*, several of which are extant. There are several of these in the *Śatapatha-bráhmaṇa*, which Professor Müller quotes, and he concludes that from their extent it is possible that the limit he suggests will have to be extended. We quite concur in this anticipation, and think there can be little doubt that, instead of two centuries, we may venture to conjecture four or five, and so carry the commencement of the *Bráhmaṇa* period to the tenth or eleventh century B.C."

* Edinburgh Review. 1860. p. 375.

The same scholar, after stating his reasons for treating the Mantra and Chhandas periods as one "complete in itself, though extending over a long space of time, and in some instances to a very remote antiquity," hints at the twelfth to the twentieth centuries B. C. as the probable limits of the age which gave birth to the poetry of the Veda.

M. Barthélemy Saint-Hilaire*, in his articles on the same work (January, p. 53), has the following remarks as to the approximative durations assigned by me to the four periods of Vedic literature: "Ces considérations m'amènent naturellement à la dernière question que je voulais traiter, en rendant compte de l'ouvrage de M. Max Müller, et que j'ai déjà plus d'une fois indiquée; c'est celle de la chronologie. L'auteur ne pouvait guère se borner à diviser l'histoire de l'ancienne littérature Sanscrite dans les quatre périodes distinctes que nous avons successivement parcourues avec lui; il devait aussi tenter d'assigner à chacune de ces périodes une durée approximative. Mais c'est là qu'est le péril, quand on songe à quelles incertitudes est encore livrée presque toute la chronologie indienne, et de quelles ténèbres elle est couverte. Cependant, en s'appuyant sur quelques données générales, qui sont actuellement admises par les indianistes, et dont j'ai parlé plus haut, M. Max Müller établit que les quatre périodes répondent aux dates suivantes; la période des Soûtras, qui dure quatre siècles s'étend en remontant de l'an 200 avant J. C. à l'an 600; celle des Brâhmanas comprend de l'an 600 à l'an 800; celle des Mantras, de l'an 800 à l'an 1000; et enfin la période du Tchhandas va de l'an 1000 à l'an 1200 avant l'ère chrétienne. Il est bien entendu que ce ne sont là que des à peu près, et, malgré l'apparente rigueur de ces chiffres, il est clair qu'on ne peut arriver en ceci à aucune détermination précise. Aussi M. Max Müller aurait-il peut-être bien fait de ne pas chercher à fixer des limites aussi arrêtées et de ne pas circonscrire si nettement les choses. Comme il y a nécessairement toujours beaucoup de vague dans les appréciations de ce genre, il est bon que la forme donnée à des hypothèses soit indécise elle-même autant que les assertions; et, comme il n'y a rien de moins flexible qu'un nombre une fois qu'il est énoncé, il eût mieux valu, je crois, rester dans une demi-obscurité, qui est, d'ailleurs, bien excusable en ces matières. Tout le monde reconnaîtra, du reste, que les supputations de M. Max Müller sont très-modérées, et, s'il a failli en quelque chose, c'est plutôt par un excès de réserve. La durée de chacune de ces périodes est bien courte; et, comme les

* Journal des Savants, August, September, October, December, 1860, and January 1861.

Samhitás, telles que nous les possédons, sont rédigées un millier d'années au moins avant notre ère, on peut faire remonter sans la moindre crainte la période du Tchhandas fort au delà, et l'on en revient ainsi aux calculs de Sir William Jones et de Colebrooke, qui reportaient la composition du Rig-Véda à quatorze ou quinze cents ans avant J. C.

“D'un autre côté, cette durée uniforme de deux siècles donnée à la période des Bráhmanas, comme à celle des Mantras et du Tchhandas peut également prêter à la critique. Si la période des Soûtras a pu remplir quatre siècles entiers, il paraît peu probable que celle des Bráhmanas, qui sont beaucoup plus longs et tout aussi nombreux peut-être, n'en ait pas rempli davantage, en y comprenant les Áraṇyakas et les Oupanishads. Il y a certainement aussi beaucoup moins de distance entre les Bráhmanas et les Soûtras, qu'il n'y en a entre les Mantras et les Bráhmanas. Cependant M. Max Müller ne compte que deux siècles entre chacune de ces deux classes. L'analogie semblerait autoriser à mettre bien plus d'intervalle entre les unes qu'entre les autres. Il y a une immense différence entre l'époque où l'on constitue les recueils de la poésie sacrée et l'époque où on les commente; il y en a moins entre cette dernière et celle où l'on réduit ces commentaires diffus et obscurs à des règles claires et méthodiques. Quant à la période des Mantras, elle semble, de son côté, trop développée, si celle des Bráhmanas ne l'est point assez. En admettant qu'il ait fallu deux siècles pour la composition des Bráhmanas, la simple collection des Samhitás n'a pas dû en exiger autant. Ainsi donc, sans contester la durée absolue des périodes réunies, leur durée relative ne paraît pas très-acceptable, et cette proportion pourrait être établie d'une manière toute différente, qui se justifierait non moins bien. Quant à la période du Tchhandas, la première de toutes, et la plus féconde puisqu'elle a enfanté tout le reste, il est bien à présumer qu'elle a été la plus longue; et cette inspiration, qui a vivifié, durant plus de trois mille ans, toute la croyance religieuse d'un grand peuple, n'a pas pu être passagère pour que ses effets aient été si durables. Mais je quitte le champ des conjectures, et je m'empresse de résumer cette analyse que j'ai faite avec tant de détails, et tant de satisfaction du livre de M. Max Müller.”

Like Professor Wilson and M. Barthélemy Saint-Hilaire, Professor Whitney too, the learned editor of the Atharva-veda and of the Súrya-siddhánta, has expressed his conviction that the chronological limits assigned by me to the four periods of Vedic literature are too narrow rather than too wide.

“We may next follow Professor Müller,” he writes, “in his attempt to establish a chronological groundwork for the Vedic literature. How extremely delicate and difficult a task this is wont to be in matters affecting the literary history of India, is sufficiently known to all who have had any occasion to deal with the subject. What wild and baseless theories respecting the dates of events, and the periods of works, or classes of works, in Hindu antiquity, have been built up and accepted, only to be overthrown again and forgotten! But also what learned and cautious conclusions upon like subjects have been drawn by critical scholars, to be proved fallacious and set aside by farther research! It can scarcely be said that there is a single Sanskrit work, not of quite modern authorship, in existence, whatever be its prominence and importance, over the period of which there reigns not an uncertainty to be measured only by centuries. The one reliable date which we possess for Indian history, until times long posterior to the Christian era, is furnished by the Greek accounts of the Indian sovereign ‘Sandrocottus,’ contemporary of the early successors of Alexander. That this is the king called by the Hindus Chandragupta, the founder of a new dynasty upon the Ganges, there can be no reasonable doubt; luckily, the prominence of his grandson, Áśoka, in Buddhist history, as the Constantine of Buddhism, the first who gave that religion supremacy in India, has led to the preservation of such trustworthy accounts of him as permit the satisfactory identification of the two personages. This datum is well styled by our author the sheet-anchor of Indian chronology; without it we should be, even respecting the most important eras of Indian history, drifting almost hopelessly at sea. If there has been, besides this, any date in which nearly all students of Hindu archæology have acquiesced, agreeing to regard it as satisfactorily established, it has been that of the death of Buddha, as supposed to be fixed by the Buddhists of Ceylon, at B. C. 543. But, in the work now under consideration, Professor Müller attacks with powerful arguments the authenticity and credibility of this date also: he points out that the Ceylon data, if compared with and corrected by the Greek era of Chandragupta, indicate rather 477 than 543 B. C. as Buddha’s death-year; and he argues farther, that the data themselves contain an artificial and arbitrary element which destroys their faith; and that back of the great synod under Áśoka, about 250 B. C., we really know nothing of the chronology of Buddhism. From this conclusion

we do not ourselves feel inclined to dissent; the considerations adduced by Müller as the ground of his scepticism are not easily to be set aside; and we have been taught, by long and sad experience, that a Hindu date is not a thing that one can clutch and hold. But while we pay our author homage in his character of Śiva, the Destroyer, we cannot show him equal reverence when he acts the part of Brahma, the Constructor; for the basis of evidence on which he founds his system of chronology for the Vedic literature seems to us far less substantial than that which had been relied upon to establish the date of Buddha's entrance upon nihility. Let us briefly review his reasonings. He begins with laying down as strongly as possible the marked distinctness of the periods represented by the three principal classes of the Vedic literature, showing that each class necessarily presupposes the existence and full development of that which precedes it: as regards the two later classes, he dwells upon the native distinction of them as *śruti* and *smṛiti*, 'revelation' and 'tradition,' respectively, contending that this implies a recognition of the latter as of notably later origin than the other. He farther divides the period of the Hymns into two, that of their composition and that of their collection and arrangement: the former he styles the *chhandas* period, the period of spontaneous poetic productiveness; the latter is the *mantra* period, that in which this poetry had become invested with a conventional and adscititious character,—had become *mantra*, 'sacred formula.' To such a division no Vedic scholar will refuse assent; the wide difference, in time and in character, between the singers and the diaskeuasts of the hymns has long been recognised, and has only failed to be marked by a suitable and happy nomenclature; that proposed by our author will probably henceforth be generally adopted. Professor Müller thus establishes four chronological steps, or separate and successive epochs of time; and, save that we may regard it as still uncertain how far these periods have interlaced with, or even slightly overlapped one another, we find nothing in his method to criticise."

Professor Whitney then proceeds to state some objections to the dates commonly assigned to Pāṇini and Kātyāyana, and he continues (p. 263): "Adopting 600—200 B.C. as the period of the *sūtra* literature, our author assumes that each of the two which preceded it may have lasted for a couple of centuries, and accordingly suggests as the epoch of the composition of the

Vedic Hymns the time prior to 1000 B.C.; or, if to it be assigned the same length as to the two succeeding epochs, 1200—1000 B.C. To this date for the beginnings of Hindu history and culture no one will deny at least the merit of extreme modesty and caution: it stands in this respect in most refreshing contrast with the theorizings of many others who have had occasion to treat the same point. The era of the Vedic poets is more likely to have preceded, perhaps considerably, the time thus allotted to it, than to have been more modern.....It is, upon the whole, clear that a final positive determination of the controversy, if ever attained, must be arrived at, not by following any one clew, however faithfully and perseveringly, but by carefully combining all evidences, whether literary, historical, astronomical, or of whatever other character they may be. Professor Müller can by no means be blamed for adhering to the general methods of his work, and refraining from entering upon those other lines of inquiry; but we should have been better satisfied if he had guarded against misapprehension by at least referring to their existence, and their indispensableness to the full solution of his problem."

I need hardly say that I agree with almost every word of my critics. I have repeatedly dwelt on the merely hypothetical character of the dates which I ventured to assign to the first three periods of Vedic literature. All I have claimed for them has been that they are minimum dates, and that the literary productions of each period which either still exist or which formerly existed, could hardly be accounted for within shorter limits of time than those suggested. Like most Sanskrit scholars, I feel that 200 years, or about six generations, are scarcely sufficient to account for the growth of the poetry and religion ascribed to the Chhandas period. There are vistas opened to those who are able to appreciate the perspective distances of thought which seem to reach to a much more remote past. But unless such general impressions can be clearly defined, so as to force conviction even from the prejudiced and the unwilling, it is worse than useless to express them at all. Nothing has brought Oriental studies into greater disrepute than the constant attempts of enthusiastic scholars to claim an exorbitant antiquity for the primitive civilisation of the East; and the equally unreasonable scepticism which rejects all history previous to 500 B.C. as fable or forgery, is but a natural reaction called forth by the over-confident assertions of the students of Egyptian, Babylonian, and Indian antiquities.

It has been pointed out, however, that although on the evidence of literature alone, no higher antiquity could have been claimed for the earliest poetry of India than the thirteenth century B. C., I ought to have strengthened my argument by additional evidence, and particularly by that of certain astronomical data which have long been brought forward as establishing the existence of Vedic poetry as early as the fifteenth century B. C. My reasons for not entering upon a discussion of these astronomical questions in a history of Sanskrit Literature have been rightly guessed by Professor Whitney. My object was to show how far the literary productions of the Vedic age could by themselves be made to bear witness to the antiquity of the Vedic religion and poetry. I was writing a history of Vedic Literature, not of Indian Astronomy. Nor could I have supposed that my not alluding to the trite arguments of Bentley, Colebrooke, Laplace, and Biot on the chronological meaning of certain astronomical observations preserved in certain Vedic treatises, could be so far misinterpreted as to expose me to the charge of either disregard for ignoring, or ignorance for disregarding the theories of those eminent scholars and astronomers. That I was not ignorant of their researches, I had shown by what I wrote in 1846, when first announcing my intention of publishing an edition of the Rig-veda. "With regard to the antiquity of the Veda," I then said, "the most striking remark is that of Colebrooke, bearing on an astronomical observation of the position of the colures. That observation is to be found in a small treatise appended to the Veda, which, partly by its position as a Vedāṅga or member of the Veda, partly by its general style, belongs to an earlier period than the great scientific astronomical works of Varāha Mihira, Brahmagupta, and others. These astronomers refer to that observation as one of earlier date, and we may well believe in its reality if we bear in mind that the Brahmans themselves never make use of it as a proof of the high antiquity of their sacred literature, nay, that they could not have done so, because, if used for chronological purposes, the date derived from that astronomical notice would stand in direct contradiction to their own system of chronology. Brahmagupta*,

* "En effet, Brahmagupta n'a pas eu l'avantage d'être un personnage mythologique. On sait qu'il a existé très-réellement vers la fin du vi^e ou au commencement du viie siècle de notre ère, et qu'il appartenait au collège d'Oujein, célèbre alors dans l'Inde comme un centre de science astronomique." Biot, *Journal des Savants*, 1859. *Etudes sur l'Astronomie Indienne*, p. 31. Colebrooke (*Misc. Essays*, II, p. 463) established the date of Brahmagupta by the following process: "The star

who lived at the end of the sixth and the beginning of the seventh centuries, as proved by the position of the colures at his time, and who knew the observation of the earlier position of the colures, declares against the admission of a precession of the equinoctial points; and although other astronomers admitted a precession or vibration*, yet they, too, were not in possession of sufficient observations to prove, still less to utilise for chronological purposes, a regular periodical precession of the equinoctial points. This is an argument which, as it reaches back to the fourteenth century B. C., may be used with advantage against those critics who cannot be convinced of the antiquity of any work except by figures and dates."

Chitrá, which unquestionably is Spica Virginis, was referred by Brahmagupta to the 103rd degree counted from its origin to the intersection of the star's circle of declination; whence the star's right ascension is deduced $182^{\circ} 45'$. Its actual right ascension in A. D. 1800 was $198^{\circ} 40' 2''$. The difference, $15^{\circ} 55' 2''$ is the quantity by which the beginning of the first zodiacal asterism and lunar mansion, Ásvini, as inferrible from the position of the star Chitrá, has receded from the equinox: and it indicates the lapse of 1216 years (to A. D. 1800) since that point coincided with the equinox; the annual precession of the star being reckoned at $47''$, 14. The star Revatí, which appears to be ζ Piscium, had no longitude, according to the same author, being situated precisely at the close of the asterism and commencement of the following one, Ásvini, without latitude or declination, exactly in the equinoctial point. Its actual right ascension in 1800 was $15^{\circ} 49' 15''$. This, which is the quantity by which the origin of the Indian ecliptic, as inferrible from the position of the star Revatí, has receded from the equinox, indicates a period of 1221 years elapsed to the end of the eighteenth century; the annual precession of that star being $46''$, 63. The mean of the two is $1218\frac{1}{2}$ years; which, taken from 1800, leaves 581 or 582 of the Christian era. Brahmagupta, then, appears to have observed and written towards the close of the sixth or the beginning of the following century; for, as the Hindu astronomers seem not to have been very accurate observers, the belief of his having lived and published in the seventh century,

about A. D. 628, which answers to 550 Śaka, the date assigned to him by the astronomers of Ujjayini, is not inconsistent with the position, that the vernal equinox did not sensibly to his view deviate from the beginning of Aries or Mesha, as determined by him from the star Revatí (ζ Piscium), which he places at that point." Biot (*Journ. des Sav.*, 1845, p. 41) gives 572 as corresponding to the equinox of ζ Piscium.

* "L'autre notion que Colebrooke présentait encore comme propre aux Hindoux, c'était le mouvement de trépidation périodique attribuée par eux aux points équinoxiaux et solsticiaux de l'orbe solaire. Retrouvant plus tard cette idée dans Albategni et chez les Arabes d'Espagne, il la croyait dérivée des astronomes Hindoux par les communications qui s'établirent entre eux et les Arabes de Bagdad au temps du calife Almanzor." (Biot, *Journal des Savants*, 1845, pp. 383, 385, 447.) "Mais nous voyons aujourd'hui dans les tables manuelles de Théon, que cette idée était pareillement Alexandrine, et les doutes d'Hipparque sur la constance de durée de l'année tropique pourraient faire soupçonner qu'elle avait déjà cours au temps de ce grand observateur, puisqu'un mouvement d'oscillation supposé propre à l'orbe solaire produirait, en effet, des variations correspondantes dans cette durée. Si l'on admet une transmission directe ou indirecte des théories grecques dans l'Inde, comme cela paraît impossible à méconnaître, l'idée de la trépidation, qui en faisait partie, a dû y parvenir en même temps." Biot, l. c.

Though much has been written in the interval on Indian astronomy, and in particular on the possibility of deriving certain chronological dates from the astronomical observations alluded to before, I still adhere in the main to the opinion which I expressed sixteen years ago. But I do not intend to deny that many and very weighty objections may be urged against the use which Bentley and Colebrooke made of these observations, and I doubt whether an appeal even to the authority of a Colebrooke, the greatest of all Sanskrit scholars, is sufficient to silence the opposition of astronomers and historians. It may be as well to state some of these objections in order to warn those who allow themselves to be guided by the authority of even so eminent a scholar and astronomer as Colebrooke, against the dangers which this kind of authoritative belief invariably entails, namely, a tendency to shrink from the trouble of examining all evidence to the contrary, and to speak with greater certainty of the results obtained by independent inquirers than these inquirers themselves have claimed for their discoveries.

The first time that Colebrooke refers to the date of the Vedas is in the year 1801, in the seventh volume of the Asiatic Researches (p. 283), in a note to his article on the Religious Ceremonies of the Hindus, (Miscellaneous Essays, I. 200). In describing the offerings to the manes, Colebrooke mentions a prayer in which the six seasons, the hot, the dewy, the rainy, the flowery, the frosty, and the sultry, are enumerated; and he adds a passage from the Veda, first quoted by Sir W. Jones (As. Res. III. p. 258), in which these six seasons are each identified with what he considers two lunar months. He then argues in the following manner: "According to the Veda, the lunar months Madhu and Mádhava, or Chaitra and Vaiśákha, correspond with Vasanta or the spring. Now the lunar Chaitra, here meant, is the primary lunar month beginning from the conjunction which precedes full moon in or near Chitrá, and ending with the conjunction which follows it. Vaiśákha does in like manner extend from the conjunction which precedes full moon in or near Viśákhá to that which follows it. The five Nakshatras, Hasta, Chitrá, Svāti, Viśákhá, and Anurádhá*, comprise all the asterisms in which

* This statement is based on astronomical considerations, and is quite independent of the statements of later Indian astronomers, such as the author of the Sūrya-siddhānta. As long as the

Nakshatras are taken in their original sense, as twenty-seven equal divisions of the heavens, two months, or two-twelfths of the year, correspond, not with four, but with four and a half Naksha-

the full moons of Chaitra and Vaiśákha can happen; and these lunar months may therefore fluctuate between the first degree of Uttara-Phalguní and the last of Jyeshthá. Consequently the season Vasanta might begin at soonest when the sun was in the middle of Púrva-Bhádrapadá, or it might end at the latest when the sun was in the middle of Mrigaśiras. It appears, then, that the limits of Vasanta are Pisces and Taurus, that is, Mína and Vṛisha. (This corresponds with a text which I shall forthwith quote from a very ancient Hindu author.) Now, if the place of the equinox did then correspond with the position assigned by Parásara to the colures, Vasanta might end at the soonest seven or eight days after the equinox, or at latest thirty-eight or thirty-nine days; and on a medium (that is, when the full moon happened in the middle of Chitrá) twenty-two or twenty-three days after the vernal equinox. This agrees exactly with the real course of the seasons: for the rains do generally begin a week before the summer solstice, but their commencement does vary, in different years, about a fortnight on either side of that period. It seems therefore a probable inference, that such was the position of the equinox when the calendar of months and seasons was adjusted as described in this passage of the Veda. Hence I infer the probability, that the Vedas were not arranged in their present form earlier than the fourteenth century before the Christian Era."

It will be clear to every attentive reader, that the object of Colebrooke in these remarks is to protest against the received chronological notions of the Brahmans, who place the Veda at the beginning of the Kali-yuga, 3102 B.C.* He wishes to show that it could not be older than the fourteenth century. This he states distinctly in what follows: "If the Vedas were compiled in India so early as the commencement of the astronomical Kali-yuga, the seasons must have then corresponded with other months; and the passage of the Veda, which shall be forthwith cited, must have disagreed with the natural course of the seasons at the very time it was written." But even if wishing only to fix the earliest possible date of the Veda, Colebrooke has taken many things for

tras. See Weber, *Nakshatras*, p. 348; and p. 358. I should have thought that Jyeshthá would be more likely as the fifth Nakshatra than Hasta; but all depends on the nature of the months, whether synodical or sidereal, a distinction which has

been completely overlooked by late writers on this subject.

* *Súrya-siddhánta*, ed. Burgess and Whitney, p. 29.

granted which would not be granted to him at present. The passage of the Veda on which he builds his conclusion is, as he says, taken from Āpastamba's copy of the Yajur-veda, usually denominated the White Yajush. There is no copy, i. e. no śákhá, of Āpastamba for the White Yajush. But be that as it may, no such passage identifying the twelve months with the six seasons occurs in the Rig-veda; and the Yajur-veda, both the Black and the White, in which such passages* do occur, belong to a secondary period of Vedic literature. This objection, however, applies only against Colebrooke as wishing to prove that the Veda could not be older than the fourteenth century. It is of no importance for our own objects.

But, secondly, the course of the seasons differs in different parts of India, and because in Central India the rains begin generally one week before the summer solstice, we are not at liberty to conclude that it was the same in the North of India, where the hymns of the Veda were composed.

Thirdly, the months and seasons would not at once have changed their names, even though they had ceased to coincide with the time of the year from which their names were originally derived, to say nothing of the different systems of counting time in different parts of India. We know from the Nirṇayasindhu (Calcutta, 1833), that South of the Vindhya the lunar month begins with the moon's decrease, whereas in the North it begins with new moon or the moon's increase. It is said in the same work that a Bráhmaṇa begins his month with the new moon or Amávásya, a Kshatriya and Vaiśya with the Sankránti or the entrance of the sun into a new sign. In more ancient times we are told that the number of the seasons varied from three to five and six†, and that different castes began the year with different seasons‡.

Fourthly, the observation of the colures by Parásara and the calculated date of that observation as 1391 B. C. are taken for granted.

This argument therefore is, as Colebrooke himself has freely acknowledged,

* The earliest passage is Taittirīya-Saṁhitā IV. 4, 11, 1. मधुश्च माधवश्च वासंतिकावृतू । शुक्रश्च शुचिश्च ग्रैष्मावृतू । नभश्च नभस्यश्च वार्षिकीवृतू । इषश्चोर्जश्च शारदावृतू । सहश्च सहस्यश्च हैमंतिकावृतू । तपश्च तपस्यश्च जैशिरावृतू ॥ For other passages see Boehtlingk and Roth, Sanskrit Dictionary, s. vv.

† Jyotisha-bhāṣya, p. 5^b. पंचर्तवः संवत्सरस्येति च

ब्राह्मणं । तथा गर्गः त्वय चतव इत्याह कृष्णात्रेयः । पद्मर्गः । चतवो द्वादशेति नारदः । चतुर्विंशतिरिति भागुरिः । त्रीणि शतानि सप्तषष्टिरित्याह क्रौष्टुकिः ।

‡ Jyotisha-bhāṣya, p. 3^b. ननु यद्येवं कथमृतूनां वसंतो जायत आद्यस्तपूर्वाः श्रुतय इति उच्यते तास्तु वर्षानां क्रमानुष्ठानाभिधायकत्वेन प्रवृत्ताः ।

“*vague and conjectural*,” and, in the present state of Sanskrit scholarship, it ought no longer to be quoted.

Colebrooke, however, again touched on the same question in the year 1805, in his Essay on the Vedas, in the eighth volume of the Asiatic Researches, p. 471, Misc. Essays, I. p. 108. He had then met with the passage in the Jyotisha, so often quoted afterwards, where the solstitial points are mentioned, as at the beginning of Dhanishṭhá and the middle of Āśleshá, and he maintained that this situation of the cardinal points was true only in the fourteenth century B. C. Here two points have to be considered, 1. the character of the astronomical treatise, the Jyotisha; 2. the astronomical interpretation of the solstitial points as there mentioned.

The Jyotisha may have been written, as Colebrooke says, in the infancy of astronomical knowledge, but that it is later than the Rig-veda, later than the Yajur-veda, later than all the Bráhmaṇas and all the Vedic Sūtras, no one would doubt at present*. What Colebrooke meant by infancy of astronomical knowledge, may best be gathered from the following facts. “The Jyotisha is adapted to the comparison of solar and lunar time with the vulgar or civil year. The cycle there employed is a period of five years only. The month is lunar, but at the end, and in the middle, of the quinquennial period, an intercalation is admitted, by doubling one month. Accordingly, the cycle comprises three common lunar years, and two, which contain thirteen lunations each. The year is divided into six seasons; and each month into half months. A complete lunation is measured by thirty lunar days; some of which must of course, in alternate months, be sunk, to make the dates agree with the nycthemera. For this purpose, the sixty-second day appears to be deducted†: and thus the cycle of five years consists of 1860 lunar days, or 1830 nycthemera, subject to a further correction, for the excess of nearly four days above the true sidereal year: but the exact quantity of this correction, and the method of making it, according to this calendar, have not yet been sufficiently investigated to be here stated. The zodiac is divided into twenty-seven asterisms, or signs, the first of which, both in the Jyotisha and the Vedas, is Kṛittiká,

* M. M.’s History of Sanskrit Literature, p. 210 seq.

† “The Athenian year was regulated in a similar manner; but, according to Geminus, it was the

sixty-third day which was deducted. Perhaps this Hindu calendar may assist in explaining the Grecian system of lunar months.” Colebrooke.

or the Pleiads. The place of the colures, according to these astronomical treatises, will be forthwith mentioned: but none of them hint at a motion of the equinoxes. The measure of a day by thirty hours, and that of an hour by sixty minutes, are explained, and the method of constructing a clepsydra is taught."

From these remarks it is clear, that though in one sense all this may be called the infancy of astronomy, the method of constructing a clepsydra and other scientific processes of a similar character are not exactly what we are prepared for when we speak of a knowledge of the stars and seasons in the fourteenth century B.C. The most important point, however, is this, that the passage which, according to Colebrooke, contains the statement of the solstitial points, such as they were, according to him, in the fourteenth century, does not occur in the Mantras, the age of which is certainly anterior to the tenth century B.C., nor in the Bráhmaṇas, nor in the Sūtras, but in a treatise, the Jyotisha, which no scholar would place higher than the third century B.C.* This treatise was written, not for astronomical purposes, but to explain the principles for fixing the hours, days, and seasons of the ancient sacrifices. Even if it had been written but yesterday, the writer would have had to accommodate himself to the primitive ideas on the motions of the heavenly bodies, as prevalent in the liturgical traditions of the Brahmans, just as a scholar who writes on the festivals of the Greeks would have to speak in the primitive astronomical language of Greece, not in that of Copernicus. To make this clear I shall quote the introductory verses of the Jyotisha. The only MS. which I possess is that of the E. I. H. 1510, containing text and commentary. Colebrooke says, that the commentary is the work of an unknown author, and that it is accordingly assigned to a fabulous personage, Śeshanāga. This is

* It is curious that no Sūtras on astronomy have as yet been discovered. Prose quotations on sacrificial astronomy occur here and there in commentaries, but they seem extracts from Kalpa-sūtras or Bráhmaṇas. Thus Somákara quotes Laṅgākṣhi as having said : वाय्याः पौर्णमास्याश्चतुरहः पुरस्तात् संवत्सराय दीक्षन्ते, 'four days before the full moon in Māgha, they sacrifice to the year,' i. e. to the new year. He likewise quotes Garga, sometimes in Ślokas, sometimes in prose; for instance : तथा च गर्गः । तेषां च सर्वेषां नक्षत्राणां कर्मसु कृत्तिकाः प्रथमाचक्षते ।.

But these are passages such as occur frequently in Bráhmaṇas and Kalpa-sūtras, as when the Śatapathabráhmaṇa and the Sāṅkhāyana-bráhmaṇa speak of the full moon in Phālguna as the first in the year, (या वैषा फाल्गुनी पौर्णमासी संवत्सरस्य प्रथमा रात्रिः), a passage which shows as clearly as possible that the full moon in Phalgunī is meant as the first in the year, not the Phālguna month, whether sidereal or synodical. Professor Weber (Nakshatra, p. 329) takes a different view.

indeed the name of the commentator as given at the end of the book (इति शेषनागकृतं ज्योतिःशास्त्रभाष्यं समाप्तं). But I believe we ought to read, इति शेषनागकृतज्योतिःशास्त्रभाष्यं, so that Śeshanāga, sometimes the name of Patanjali, would be the author of the text, whereas the commentary was composed by Somākara, as stated by himself (सोमाकरोऽहं विवृणोमि शक्त्या).

पंचसंवत्सरमययुगाध्यक्षं प्रजापतिं ।

दिनर्त्यनमासांगं प्रणम्य शिरसा श्रुचिः ॥ १ ॥

ज्योतिषामयनं कृत्स्नं प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।

ब्राह्मणेंद्राणां संमतं यज्ञकालार्थसिद्धये ॥ २ ॥ *

“ Having bowed with my head to the lord of the universe, the overseer of the quinquennial Yuga, whose members are days, seasons, half-years, and months, I shall explain in order, full of purity, the whole course of the celestial luminaries, as it is approved by the chief Brahmans, for the accomplishment of those objects which are dependent on the times fixed for sacrifices.”

The next verse explained by the commentator does not occur here in the MSS. of the text †; but it is found towards the end of the Jyotisha, and is quoted also as belonging to this Vedānga in Rādhakant's Śabdakalpadrūma :

* As I differ in the translation of these two verses from the explanation given by the commentator, I subjoin his own words : एतेन श्लोकद्वयेन शास्त्रकारोऽभिधेयभूतामिष्टदेवतां नमस्कृत्य वस्तूपन्यासं करोति । तद्यथा । श्रुचिरहं । वाङ्मनःकायशुद्धौ ज्योतिषामयनं सूर्यचंद्रनक्षत्राणां गमनं वक्ष्यामि । कथयिष्यामि । कथं । अनुपूर्वशः । यथाक्रमेणेत्यर्थः । कीदृशं । पुण्यं । यागकालविधिज्ञानतया पापहं । तथा संमतं ब्राह्मणेंद्राणां । यजमानानामभिप्रेतं । एते वै यज्ञस्येंद्रा इति श्रुतेः । किमर्थं । यज्ञकालार्थसिद्धये । यागचोदितकालविधानार्थमित्यर्थः । किं कृत्वा । प्रणम्य । नमस्कृत्य । कं । प्रजापतिं । स्रष्टारं । केन । शिरसा । उत्तमांगेन । कीदृशं । पंचसंवत्सरमयं । संवत्सरपरिवत्सरेद्वावत्सरानुवत्सरेद्वत्सरात्मकं । तथा युगाध्यक्षं । कृतादीनां द्वादशानां च स्रष्टारं (दृष्टारं?) । तथा दिनर्त्यनमासांगं । कालावयवा दिनादयो यस्यांगानि ।

Other MSS. have विप्राणां संमतं लोके instead of ब्राह्मणेंद्राणां संमतं; the commentator reads मयं in the first and पुण्यं in the third line. Between the first and second, the following stanza is inserted :

प्रणम्य शिरसा कालमभिवाद्य सरस्वतीं ।

कालज्ञानं प्रवक्ष्यामि लगधस्य महात्मनः ॥

“ Having bowed with my head to Kāla (time), and having saluted Sarasvatī (goddess of eloquence), I shall promulgate the knowledge of time of the highminded Lagadha.” This would be important as giving the name of the reputed author, Lagadha; but the whole verse is ignored by the commentator. As Magadha is considered the birthplace of several of the exact sciences of the Hindus, and as particularly Magadha-measures were widely used in India after they had been first introduced or regulated by the physician Charaka and others, one might be led to suppose that the original reading had been *Magadha*, meaning a native of Magadha. But all the MSS. agree in Lagadha in this as well as in another passage of the Jyotisha, without however giving any more information about the author.

† On the strength of this and similar differences other scholars admit two Jyotishas, one for the Rīg-veda, another for the Yajur-veda. See my History of Ancient Sanskrit Literature, p. 211.

वेदा हि यज्ञार्थमभिप्रवृत्ताः कालानुपूर्व्या विहिताश्च यज्ञाः ।

तस्मादिदं कालविधानशास्त्रं यो ज्योतिषं वेद स वेद यज्ञं ॥३॥

“ The object of the Vedas is the sacrifice, and the sacrifices are instituted according to a certain order of time. Therefore whosoever knows this Jyotisha, imparting the doctrine of the regulation of time, he will know the sacrifice *.”

The next verse, according to the commentary, is,

यथा शिखा मयूराणां नागानां मणयो यथा ।

तद्वद्देदांगशास्त्राणां गणितं मूर्ध्नि संस्थितं ॥४॥

“ Like the crests of peacocks, like the gems (in the heads) of serpents, so is calculation placed at the head of the Vedānga doctrines.”

Then follows in the commentary :

माघशुक्लप्रपन्नस्य पौषकृष्णसमापिनः ।

युगस्य पंचवर्षस्य कालज्ञानं प्रचक्षते ॥५॥

“ They teach the knowledge of time of the quinquennial lustrum, which begins with the light half of the month Māgha, and ends with the dark half of the month Pausa†.”

Then follow the verses on which Colebrooke founded his chronological calculations :

* Comm. वेदा ऋग्वेदादयः किल हि यस्माद्यज्ञार्थमभि-
प्रवृत्ताः । अभिप्रपन्नाः प्रणीता उत्पन्नाः । तद्यथा स्मृतिः ।
अग्निर्वायुरादित्यश्च त्रयं ब्रह्म सनातनं । दुदोह यज्ञसिद्धयर्थ-
मृग्यजुःसामलक्षणमिति । तथा कालानुपूर्व्या विहिताश्च
यज्ञाः । दिनत्वेयनेषु विभक्ताः श्रुताः । यथा पुण्याहे दीक्षा ।
वसन्ते ज्योतिष्टोमेन यजेत । यजेत वाजपेयेन ग्रीष्मे इति ।
तथा पंचशारदीय इति । तस्मादिदं कालविधानशास्त्रं ।
अनेन हि कालावयवा विज्ञायन्ते । यो ज्योतिषं वेद स वेद
यज्ञं । ज्योतिःशास्त्रज्ञः कालस्वरूपज्ञतया यथोक्तयज्ञफल-
भागभवतीत्यर्थः । न वै सु विदुरिव पुण्यनक्षत्रमिति श्रुतिः ।
तथा च परिशिष्टकृत् ।

मंत्रपादपदसंघिविधिज्ञो धातुनामवचनप्रकृतिज्ञः ।

ईदृशो भवति यज्ञविधिज्ञः पद्यमासतिथिचंद्रगतिज्ञः ॥

† Comm. एवमिह ज्योतिर्विदः कालज्ञानं तत्स्वरूप-
प्रतिपादनं वदति । कस्य । युगस्य । क्रीदृशस्य । पंच-
वर्षस्य । संवत्सरादीनां चैकीकृत्यं । यतश्चत्वारि मानानि
वक्ष्यमाणानि । सौरसावनचांद्रार्क्षणि । तेषां च यतः
परस्परवैषम्येण कालवैषम्यं । यतः सावनस्य संवत्सरस्य
प्रकृत्यैव यद् दिनानि लुप्यन्ते सौरमानापेक्षयाऽवपंच-
म्यानि (sic) तानि त्वधिकमासाभ्यामापूर्यन्ते । यतस्तौ द्वौ
युगमध्ये भवतः । ते च युगा द्वादश । वैष्णवबाह्वैस्पत्यैर्द्वा-
गन्त्वाष्ट्राहिर्बुध्न्यपित्र्यसौम्यवैश्वदेवसार्पार्यम्नादासभाग्याः ।
तैः पृथग्व्यनिष्पत्तिः । ततः काम्यं भवति । सौरमानापेक्षया
तस्य कुतः प्रवृत्तिरित्याह । माघशुक्लेति । तदादिकालगण-
नेत्यर्थः । तथा च लौगाक्षिः । माघ्याः पौर्णमास्याश्चतुरहः
पुरस्तात्संवत्सराय दीक्षन्त इति । एवमेव पौषकृष्णसमापिनः ।

स्वराक्रमेते सोमाकौ यदि साकं सवासवौ ।

स्यात्तदादि युगं माघस्तपः शुक्लोऽयनं ह्युदक् ॥ ६ ॥ *

“ When the sun and moon ascend the sky together, being in the constellation over which the *Vasus* preside, then does the (quinquennial) cycle begin, and the (month) *Mágha*, and the warmth, and the bright (fortnight), for the path (of the sun) is north.”

प्रपद्येते अविष्टादौ सूर्यचंद्रमसावुदक् ।

सार्पाईं दक्षिणार्कस्तु माघश्रावणयोः सदा ॥ ७ ॥ †

“ The sun and moon turn towards the north at the beginning of *S'ravishthá*; but the sun turns towards the south in the middle of the constellation over which the *Serpents* preside; and this (the turning towards the north and towards the south) always (happens) in (the month of) *Mágha* and *S'ravana* ‡.”

घर्मवृद्धिरपां प्रस्थः क्षपाहास उदगतौ ।

दक्षिणेतौ विपर्यस्तौ षण्मुहूर्त्यनेन तु ॥ ८ ॥ §

“ In the northern progress, an increase of day and decrease of night take place, amounting to a prastha (or 32 palas) of water: in the southern progress, both are reversed (i. e. the days decrease and the nights increase), and (the difference consists), by the journey, of six muhúrtas.”

* Comm. सवासवौ धनिष्ठायां नक्षत्र इत्यर्थः । तथा च नक्षत्रे यदि बृहस्पतिरास्ते तदादिकमेतदित्याह । स्यात्तदादि युगं । तदादि युगप्रारंभो भवेत् । तथा तदैव माघो मास चतुर्विंश भवेत् । तथा स एव तपो मासो भवेत् । तपश्च तपस्यश्चेति श्रुतौ । तथा शुक्लः पक्ष इति वाक्यशेषः । तथा तदैव यस्मादुदगयनं भवेदिति प्रतिज्ञा ॥ ननु यद्येवं कथमतृनां वसंतो जायत आद्यः । तत्पूर्वाः श्रुतय इति । उच्यते । तास्तु वर्णानां कर्मानुष्ठानाभिधायकत्वेन प्रवृत्ताः ॥

† Comm. मर्वेषु युगेषु सूर्यचंद्रमसावुदक्प्रवृत्तिं प्रपद्येते अविष्टादौ । प्रथमेऽंशे । तथा सार्पाईंऽश्लेषमध्ये ग्रीष्मंति सूर्यो दक्षिणां प्रपद्यते । एवं तस्यायनं माघश्रावणयोः सर्वकालं पंचस्वपि संवत्सरेष्वित्यर्थः ।

‡ How this bears on the proper time for certain sacrifices may be seen from passages like तत्र पशुर्नित्यः काम्यश्च । तत्र नित्यः षट्सु मासेषु यावज्जीवं प्रयोज्यः ।

माघमासे धनिष्ठानक्षत्रगते सवितर्येकस्य पशोः कालः । आषाढ आश्लेषोत्तराश्विगते सवितर्येकस्य पशोः कालः (MS. E. I. H. p. 288, 2). “ The animal sacrifice is either obligatory or voluntary. The obligatory one must be performed every six months during life. The time for one is in the month of *Mágha*, when the sun has gone to the *Nakshatra* *Dhanishthá*; the time for the other is the month *Ásháḍha*, when the sun has entered into the second half of *Áśleshá*.”

§ Comm. तस्य सूर्यस्योदगतौ निमित्ते घर्मवृद्धिर्भवतीति वाक्यशेषः । घर्म इत्यहर्नाम । घर्मो ग्रंसो घृणिरित्यहर्नामसु पठितं । तथा क्षपाहासः । क्षपेति रात्रिनाम । क्षपा शर्वरीति रात्रिनामसु पठितं । तदाप्रभृति दिनानि वर्धते । रात्रिश्चापक्षीयते । एवमेव तस्य दक्षिणेतौ विपर्यासः । कियती वृद्धिरित्याह । षण्मुहूर्ती । एवमयने वृद्धिर्हासौ । तथा च सापि कियतीत्याह । प्रस्थः । द्वात्रिंशत्पलिकमित्यर्थः ।

It is, however, only in the first year of each quinquennial cycle, that Sun and Moon are said to be together on the first of Mágha, in the Constellation of the Vasus, at the winter solstice. For the intervening years their relative position is thus given :

1st Year (called Samvatsara *, sacred to Agni).

Winter solstice: Sun, } 1st of Mágha, { in the beginning of Śravishṭhá.
Moon, } { in the beginning of Śravishṭhá.

Summer solstice: Sun, } 7th of Śrávaṇa, { in the middle of Āśleshá.
Moon, } { in Chitrá.

2nd Year (called Parivatsara, sacred to Arka).

Winter solstice: Sun, } 13th of Mágha, { in the beginning of Śravishṭhá.
Moon, } { in Ārdrá.

Summer solstice: Sun, } 4th of Śrávaṇa (dark half), { in the middle of Āśleshá.
Moon, } { in Púrva-Bhādrapadá.

3rd Year (called Idávatsara, sacred to Váyu).

Winter solstice: Sun, } 10th of Mágha (dark), { in the beginning of Śravishṭhá.
Moon, } { in Anurádhá.

Summer solstice: Sun, } 1st of Śrávaṇa, { in the middle of Āśleshá.
Moon, } { in the middle of Āśleshá.

4th Year (called Anuvatsara, sacred to Indra).

Winter solstice: Sun, } 7th of Mágha, { in the beginning of Śravishṭhá.
Moon, } { in Áśviní.

Summer solstice: Sun, } 13th of Śrávaṇa, { in the middle of Āśleshá.
Moon, } { Púrva Asháḍhá.

5th Year (called Idvatsara, sacred to Mṛityu).

Winter solstice: Sun, } 4th of Mágha (dark), { in the beginning of Śravishṭhá.
Moon, } { in Uttara Phalguní.

Summer solstice: Sun, } 10th of Śrávaṇa, { in the middle of Āśleshá.
Moon, } { in Rohiní †.

* On these names see Weber, Naxatra, p. 298; A. X, 80. Kauś. 42 (two). See also Boehtlingk and Roth, s. vv.
† This would show that the months are to be considered as sávana months of 30 Ahorátras each, and that therefore 12 such months + 12 days are necessary to fill a lunar year of 372 days. In order
Taitt. S. V, 5, 7, 3, 4. Váj. Sanh. 27, 45. Taitt. Br. III, 10, 4, 1. Káth. 13, 15; 39, 6; 40, 6 (five). Váj. S. XXX, 5. Taitt. A. IV, 19, 1 (six). Pauchav. Br. XVII, 13, 17. Taitt. Br. I, 4, 10, 1 (four). Taitt. S. V, 7, 2, 4. Ath. Sanh. VI, 55, 3 (threc). Taitt.

These extracts are sufficient to enable astronomers to form an idea of the real character of this treatise, which altogether consists of about thirty-six verses. It was clearly written at a time when more was known of astronomy than was required for the ancient calendar of the Vedic festivals. The general notions which its author lays down for fixing the beginning of the year, the months, and seasons, and the proper times of the Vedic sacrifices, had been handed down by the tradition of priestly families; they were not invented by himself. He was forced to surrender the more scientific astronomical notions current in his own time, and had to adapt himself to the more primitive notions of those who had composed the hymns and Bráhmaṇas, and had settled the sacrifices of the Vedic age. He may have reduced those primitive astronomical notions to a more systematic form than they ever had in the minds of the early Rishis; but in a case like the one which occupies us at present, the beginning of the year and the position of the solstitial points, we may fairly grant to Colebrooke and others, that there was a real tradition which fixed these important points as they are fixed in the Jyotisha; nay, we may believe that for sacrificial purposes these points were still supposed to be in the same position even at a time when, by the laws of nature, they had considerably receded from it.

The next question, then, which arises is this, Does the traditional position of the solstitial points, as recorded in the Jyotisha, point back to the fourteenth century B. C. as the only time in which it could have been the result of actual observation? Colebrooke does not enter into details. He simply affirms that the position of the solstitial points at the beginning of Dhanishṭhá and in the middle of Áśleshá could have been a reality at no time except in the fourteenth century B. C. He depends, in fact, on Davis, who, in his *Essay on the Astronomical Computations of the Hindus* (As. Res. II. p. 268), recorded the position of the colures, as observed by Parásara,—this being identical with that of the Jyotisha;—and on Sir W. Jones, who, in a *Supplement to this Essay* (As. Res. II. 393), touched on the same subject. After fixing the date of Varáha Mihira, from the observation of the solstitial points at his time, at 499 A. D., Sir William writes: “By Newton’s demonstrations, which agree as well with the pheno-

to bring the winter solstice, which in the third year falls on the 10th of Mággha (dark half), in the fourth year back to the 7th of Mággha (light half), a month of 30 days must have been intercalated; and in the same manner another sávana month

must have been added at the end of the fifth year, in order to bring the winter solstice, which fell upon the 4th of Mággha (dark half), back to the 1st of Mággha (light half).

mena as the varying density of our earth will admit, the equinox recedes about 50" every year, and has receded $17^{\circ} 55' 50''$ since the time of Varáha, which gives us more nearly in our own sphere the first degree of Mesha in that of the Hindus. By the observation recorded in older Sástras, the equinox had gone back $23^{\circ} 20'$, or about 1680 years had intervened between the age of the Muni (Parásara) and that of the modern astronomer: the former observation, therefore, must have been made about 2971 years before the 1st January 1790, that is, 1181 before Christ."

In the fifth volume, however, of the Asiatic Researches, p. 288, Colonel Wilford published the following new Supplement to Sir W. Jones' Supplement:

"It has been stated," he writes, "that Paráśara lived about 1180 years B.C., in consequence of an observation of the places of the colures. But Mr. Davis having considered this subject with the minutest attention, authorizes me to say, that this observation must have been made 1391 years B. C. This is also confirmed by a passage from the Paráśara-Sanhitá, in which it is declared, that the Udaya or heliacal rising of Canopus (when at the distance of thirteen degrees from the sun, according to the Hindu astronomers) happened in the time of Paráśara on the tenth of Kárttika; the difference now amounts to twenty-three degrees. Having communicated this passage to Mr. Davis, he informed me that it coincided with the observation of the places of the colures in the time of Paráśara."

Thus vanishes the fourteenth century; and a fact which was spoken of as beyond the reach of doubt, dwindles down to a statement made by Colonel Wilford, the result of a private conversation with Mr. Davis! With all possible regard for Mr. Davis and Colonel Wilford, we cannot accept such assertions in lieu of proof.

The astronomical interpretation of the position of the solstitial points, as recorded in the Jyotisha, led Mr. Bentley to the year 1181 B.C. Archdeacon Pratt, who lately reexamined the whole evidence, arrives at the same result. His calculations may best be stated in his own words, from a letter addressed by him to Professor Cowell, March 21st, 1862*.

"In reply to your question, How did Colebrooke deduce the age of the Vedas from the passage which he quotes from the Jyotisha or Vedic Calendar in his Essays (vol. I. p. 110)? I beg to send you the following remarks:

* Journal of the Asiatic Society of Bengal, 1862, p. 51.

“ In that passage it is stated that the winter solstice was, at the time the Vedas were written (?), at the beginning of S'ravishṭhá or Dhanishṭhá, and the summer solstice at the middle of Áśleshá.

“ Now the Hindus divided the Zodiac into twenty-seven equal parts, called *Lunar Mansions*, of $13^{\circ} 20'$ each. Their names are

1. Ásviní	10. Maghá	19. Múla
2. Bharaní	11. P. Phalguní	20. P. Áshádhá
3. Kṛittiká	12. U. Phalguní	21. U. Áshádhá
4. Rohiní	13. Hasta	22. Śravana
5. Mṛigaśiras	14. Chitrá	23. Dhanishṭhá
6. Árdrá	15. Sváti	24. Śatabhishá
7. Punarvasu	16. Viśákhá	25. P. Bhádrapadá
8. Pushya	17. Anurádhá	26. U. Bhádrapadá
9. Áśleshá	18. Jyeshṭhá	27. Revatí.

“ The position of these lunar mansions among the stars is determined by the stars themselves and not by the sun, and is therefore unaffected by the precession of the equinoxes. If, therefore, we can determine their position at any one epoch, we know their position for all time. The Hindu books furnish us with the requisite information. In the translation of the *Súrya-siddhánta*, published in the *Bibliotheca Indica*, Chap. VIII. p. 62, you will find that the conspicuous star Regulus, or α Leonis, is placed by the Hindu astronomers at 4 signs, 9 degrees from the beginning of these lunar mansions (or asterisms, as they are there called). As 4 signs equal one-third of the whole zodiac, they equal 9 lunar mansions. Hence the position of Regulus is 9° in Maghá, the 10th lunar mansion.

“ But by the *Jyotisha*, the summer solstice was in the middle of Áśleshá, the 9th lunar mansion, at the epoch of the Vedas: therefore Regulus was half a lunar mansion + 9° , that is, $15^{\circ} 40'$, east of the summer solstice at that time.

“ By the *Nautical Almanac* for 1859, the position of Regulus is given as follows:—

“ Right ascension, January 1st, 1859,	...	...	10 h. 0 m. 53 s.
“ North declination, ditto,	...	...	$12^{\circ} 39' 12''.7$.

“ From this I obtain, by spherical trigonometry, the following result:—

“ Longitude of Regulus, January 1st, 1859,	...	$147^{\circ} 52' 30''$.
--	-----	--------------------------

“Hence Regulus was east of the summer solstice at that date by $57^{\circ} 52' 30''$. The summer solstice had, therefore, retrograded through $42^{\circ} 12' 30'' = 42^{\circ} \cdot 208$ since the epoch of the Vedas. As the equinoxes and solstices move backward on the ecliptic at the rate of 1° in 72 years, it must have occupied $72 \times 42^{\circ} \cdot 208 = 3039$ years to effect this change.

“Hence the age of the Vedas was 3039 on 1st January, 1859; or their date is 1181 B. C., that is, the early part of the twelfth century before the Christian era.

“This differs from Mr. Colebrooke’s result: he makes it the fourteenth century. Two more degrees of precessional motion would lead to this; but where he gets these from, I do not know, unless it be by taking the *constellations* loosely, instead of the exact lunar mansions. Thus Dhanishṭhá being taken to be the lunar mansion above which the Dolphin occurs, it is possible that he may have considered the first star in the constellation Dolphin to be the ‘beginning of Dhanishṭhá’ alluded to in the Jyotisha; and similarly he may have taken a star in the middle of Hydra’s head to represent the ‘middle of Áśleshá.’ But even this supposition will not carry us into the fourteenth century. If we take the first star ϵ in Dolphin and the opposite star ζ in Hydra’s head to be the solstitial points, the precessional motion will only be about $40'$ more than above, and the date will be B. C. 1229 or late in the thirteenth century. But then ζ is not in the middle of Hydra’s head; it is about 2° east of it; and therefore I have no doubt the lunar mansion, and not the constellation, is what the Jyotisha refers to, and the early part of the twelfth century is the correct result.”

This lucid statement of so careful a reasoner as Archdeacon Pratt shows clearly that the position of the solstitial points as recorded in the Jyotisha, belongs to the twelfth, not to the fourteenth century B. C.

It is not my wish to invalidate the conclusions that have been drawn from the recorded observation of the colures. But I feel bound to remark that unless there was internal evidence that the Vedic hymns reached back to that remote antiquity, this passage in the Jyotisha would by itself carry no weight whatever. First, it might be perfectly true that such an observation was really made, as recorded in the Jyotisha, but where is there the slightest hint that at the same time a single Vedic hymn had been in existence, or, as has been asserted with greater boldness than discretion, that a collection of Vedic hymns was completed? As well might we say that because the Prayer-book contains a Table to find Easter-day founded on the Gregorian Calendar, therefore the

Service for Charles the Martyr must have been composed, and the collection of the Prayer-book have been completed before the year 1582. But, secondly, the manner in which the observations of the solstitial points are recorded, is so vague and unscientific that any astronomical critic, at all unfriendly to the pretensions raised by Sanskrit scholars in favour of a high antiquity of the Vedic hymns, could dissect them without difficulty. What is thought of the accuracy of Indian observations even when, after the model of the Greek, they had framed a system of scientific astronomy, may be seen from the remarks of Professor Whitney, *Súrya-siddhánta*, pp. 212 and 220. It is not too much to say, and every practical astronomer I have consulted has confirmed my opinion, that, to judge from their much later performances, the Bráhmans in the twelfth century B. C. had no means for observing with astronomical accuracy the solstitial points, a task by no means easy even at the present day; and in deducing any chronological dates from observations so loosely recorded as those of the *Jyotisha*, a margin of several centuries ought to be left on either side.

The truth therefore is simply this, that the dates derived from the observation of the solstitial points in the *Jyotisha* are welcome as confirmatory evidence, after we have from internal evidence established the existence of Vedic poetry in the twelfth century B. C., but by itself this observation would be of no use for establishing the age of Vedic literature.

As I have been obliged to enter so fully into a controversy which most Sanskrit scholars would consider as closed long ago, I may, for completeness sake, mention one or two attempts of the same kind which, if too much importance has been attributed to Colebrooke's speculations—not, however, by himself, but by his indiscriminate admirers—have been treated with perhaps greater neglect than they deserved.

Bentley, in his *Historical View of the Hindu Astronomy*, (Calcutta, 1823,) a work which has been justly criticised by Professor Whitney in his *Súrya-siddhánta*, has the following remarks. After treating of the position of the solstitial points, the same as recorded in the *Jyotisha*, and deducing from it the date 1181 B. C., he states that at a still earlier period the autumnal equinox was, not as in 1181 B. C. at 3' 20" of the asterism *Viśákhá*, but just on the middle of it, and that hence the name of *Viśákhá*. According to Bentley, *Viśákhá* received its name from the equinoxial colure cutting it in the middle, and thereby bisecting it, or dividing it into two equal sections or branches.

Although the meaning commonly ascribed to *viśákha* is ‘branchless,’ yet *viśákha* may mean, and originally did mean, ‘possessed of two expanded branches,’ ‘branched,’ ‘bisected,’ like *vidala*, ‘opened,’ ‘split,’ *vidruma*, ‘coral,’ i. e. ‘with expanded stems,’ and other adjectives in which *vi*, before a substantive, is not used in a privative sense. So far nothing could be said against Bentley’s view. But that the asterism *Viśákhá* was so called from the equinoxial colure bisecting it, and not from any other cause, is a mere conjecture, which may be right or wrong, but which requires stronger proof than Bentley has adduced in support of it. He maintains that the original name of the asterism was *Rádhá*, and he takes the name of the asterism immediately following, *Anurádhá*, in the sense of *post-Rádhá*. He then proceeds to adjust the other points in accordance with the autumnal equinox bisecting *Viśákhá*, which gives him (page 2)—

The vernal equinoxial point in the beginning of *Kṛittiká*;

The summer solstice in 10° of *Āśleshá*;

The autumnal equinox in the middle of *Rádhá*, thence called *Viśákhá*;

And the winter solstice in $3^{\circ} 20'$ of *Dhanishṭhá*.

He then proceeds:

“In order to ascertain the time when this observation was made, we must find the precession from the position of some of the fixed stars at the time. Thus the longitude of *Cor Leonis* (*Regulus*) in the lunar mansion *Maghá* is always 9° . The vernal equinoxial point was found by the observation to be in the beginning of *Kṛittiká*; and from the beginning of *Kṛittiká* to the beginning of *Maghá* is seven lunar mansions of $13^{\circ} 20'$ each, and therefore equal to $93^{\circ} 20'$

Add longitude of *Cor Leonis* in *Maghá* 9 0

Their sum is the longitude of *Cor Leonis* from *Aries* 102 20

Longitude of *Cor Leonis* in A. D. 1750 was 146 21

Difference in the precession 44 1,

or the quantity by which the equinoxes fell back in respect of the fixed stars since the time of the observation. Now to find the number of years corresponding to this precession, it must be observed that, as we go back into antiquity, the rate of precession diminishes about $2''$, 27 for every century. If we assume that the observation was made 1450 B. C., then $\frac{1450 + 1750}{2} = 1600$; from which subtracting 1450, we get A. D. 150 for the middle point. Now in the first century of the Christian era, the precession was $1^{\circ} 23' 6''$, 4, to which if we add $2''$, 27, we get $1^{\circ} 23' 8''$, 67 for the mean precession; that is to say, the precession that

corresponds to the second century of the Christian era, in which the middle point is found. Therefore, as $1^{\circ} 23' 8''65$ is to 100 years, so $44^{\circ} 1'$ to 3176 years; from which subtracting 1750, we get 1426 B. C. for the time of the observation, and the formation of the lunar mansions."

It cannot be denied that the same objections which apply to Colebrooke's calculations, apply in a still stronger degree to this argument of Bentley's. But, with these necessary qualifications, Bentley's statements are certainly deserving of more attention than they have hitherto received. Though I know of no passage in Vedic literature * where the vernal equinox is referred, by astronomical observation, to the lunar mansion of the Kṛittikás, it is true that the Kṛittikás occupy the first place in all the ancient lists of the Nakshatras, even when it is distinctly stated that the winter solstice was at the beginning of Śravishṭhá, and hence the vernal equinox at the last quarter of Bharanī. For sacrificial purposes, in fact, the Kṛittikás are always to be considered as occupying the first place among the Nakshatras †, and in the Jyotisha itself, though the vernal equinox would fall, as we saw, at the end of Bharanī, Agni, the presiding deity of the Kṛittikás, stands first in the list. The same applies to the lists of the Nakshatras contained in the Taittirīya-Saṁhitā IV. 4, 10, 1; and in the Taittirīya-Brāhmaṇa I. 5, 1, 1. In the Taitt. Br. I. 5, 1, 7, it is distinctly stated that the Nakshatras of the gods begin with the Kṛittikás and end with Viśákhá; whereas the Nakshatras of Yama (so called because Yama presides over the last of them) begin with the Anúrādhā and end with the Apabharanīs. In the third book of the Taittirīya-Brāhmaṇa, the Kṛittikás, with Agni as their deity, occupy again the first place. Even in the Atharva-veda (I. 19, 7), in a passage of decidedly modern date, and in the Law-book of Yājñavalkya (I. 267), the Kṛittikás continue to occupy their early position.

Although, however, the Kṛittikás retained their place even in later works which treat of sacrificial and astrological subjects, they were supplanted by the lunar mansion of Áśvinī in the later astronomical literature. At what time that change took place is difficult to determine with exactness. It could not have been till the vernal equinox actually touched Áśvinī, having receded from the Kṛittikás and from the intervening mansion of Bharanī. It must have been before Varāha Mihira (499 A. D.), at whose time the equinox fell in the beginning

* The vernal equinox is referred to the first degree of Kṛittikā in later works; for instance, in the Vishṇu-Purāṇa, p. 224.

† तेषां सर्वेषां नक्षत्राणां कर्मसु कृत्तिकाः प्रथममाचक्षते । Jyotisha-bhāṣya, p. 3. a.

of *Aśvinī*. All works in which the lists of the *Nakshatras* begin with *Aśvinī* must be later than the first year in which the equinox touched *Aśvinī*, and this would tend to fix the date of the *Amara-kosha* (I. 1, 2, 23) and other works*; but it does by no means follow that works in which the *Kṛittikās* are mentioned as the first *Nakshatra* are therefore prior even to *Varāha Mihira*, nor has it ever been proved by Bentley or by others, that any actual observation took place when the equinox coincided with *Kṛittikā*.

The *Kṛittikās*, as has been shown by Colebrooke and others, are the same stars which are familiar to us under the name of the *Pleiads*; and it is curious to observe that the same uncertainty as to their number, which in Greece gave rise to well-known legends†, existed to a certain degree in India. The statement in Boehtlingk and Roth's Dictionary, that their number was six, is, in this general form, hardly correct; for though that number is given in later astronomical works (see Colebrooke's *Miscellaneous Essays*, II. 331; *Sūrya-siddhānta*, ed. Whitney, p. 184), the earliest authorities speak of the *Kṛittikās* as seven. Their names are mentioned (*Taitt. Sanh.* IV. 4, 5, 1, and *Taitt. Br.* III. 1, 4, 1); as, 1. *Ambā*, 2. *Dulā*, 3. *Nitatni*, 4. *Abhrayantī*, 5. *Meghayantī*, 6. *Varshayantī*, 7. *Chupunīkā*‡. It was therefore not a numerical fancy which in Greece fixed the number of the *Pleiads* at seven; but it is more likely that one of the seven stars, which Hipparchus still affirms to have been visible in a clear moonless night, lost its primitive splendour,—a fact by no means without a parallel in the history of astronomy.

The next calculation of Bentley's shows his ingenuity as much as his want of critical caution. The names of the planets on which he builds his theory are believed to be of very modern origin§, or, at all events, they have never been met with as yet either in the *Vedas*, or in any of the early productions of Sanskrit literature. Nevertheless, if his calculations are right, the coincidence between these modern names and the ancient astronomical facts to which they owe their origin, is all the more interesting, and requires an explanation at the hands of experienced astronomers. *Daksha*, says the legend, gave his twenty-seven daughters, the lunar asterisms, to the moon. From the union of the

* Cf. *Hemachandra-kosha*, 108.

† Sir C. Lewis, *Historical Survey of the Astronomy of the Ancients*, p. 65.

‡ Their number is stated by the commentators on *Taitt. Br.* I. 5, 1. The third name is *Nitatni*

in the *Taitt. Sanh.*

§ The *Vāyu-Purāṇa* appeals to the *Śruti*, the *Hinga-Purāṇa* to the *Smṛiti*, in support of the legendary derivation of the names of the planets. See *Vishṇu-Purāṇa*, p. 225.

daughters of Daksha with the moon, the ancient (?) astronomers feigned the birth of four of the planets, that is to say, Mercury from Rohiṇí; hence he is called Rohiṇeya after his mother. Maghá brought forth the beautiful planet Venus; hence one of the names of that planet is Maghābhú. The lunar mansion Ashāḍhá brought forth the martial planet Mars, who was thence called Ashāḍhābhava, and Púrva phalguní brought forth Jupiter, the largest of all the planets, and the tutor of the gods; hence he is called Púrva-phalgunibhava: the moon, the father, being present at the birth of each. The observations here alluded to are supposed by Bentley to have been occultations of the planets by the moon, in the respective lunar mansions from which they are named. They are supposed to be occultations, because they are not made in the time of a single revolution of the moon, but take place in the space of about sixteen months, from 19th August 1425, to the 19th April 1424 B. C.; and this idea of the observations being confined to occultations is supported by Saturn not being included, because that planet was then out of the moon's course. These occultations would refer us to the years 1424-5 B. C., thus corroborating the result of the observation of the colures.

The planet Mercury and the Moon in Rohiṇí, 17th April 1424 B. C.

The planet Jupiter and the Moon in Púrva Phalguní, 23rd April 1424 B. C.

The planet Mars and the Moon in Púrva Ashāḍhá, 19th August 1424 B. C.

The planet Venus and the Moon in Maghá, 19th August 1425 B. C.

All within the space of about sixteen months; and there is no other year, as Bentley affirms, either before that period or since, in which they were so placed or situated. Saturn is not mentioned among these births, probably from his being situated out of the moon's course; but was feigned to have been born afterwards from the shadow of the earth, at the time of churning the ocean. or the war between the gods and the giants."

Finally, Bentley maintains that the names of the twelve Indian months could only have been formed in 1181 B. C. His argument is this:

The position of the twenty-seven lunar mansions at this period would have been as follows:

Names of Nakshatras.	Later Names.	Names of presiding Deities.
1. Śravishṭhāḥ (fem.) 4	Śravishṭhā, Dhanishṭhā	Vasavaḥ (8)
2. Śatabhishak	Śatabhishak	Indraḥ (Varuṇaḥ III)
3. Pūrve Proshṭhapadāḥ (masc.)	P. Bhādrapadā	Aja Ekapād
4. Uttare Proshṭhapadāḥ	U. Bhādrapadā	Ahir Budhniyaḥ
5. Revatī	Revatī	Pūshā
6. Āsvayujau	Āśvinī	Āśvinau
7. Apabharanīḥ (Bharanīḥ III)	Bharanī	Yamaḥ
8. Kṛittikāḥ 7 (fem.)	Kṛittikā	Agniḥ
9. Rohiṇī	Rohiṇī (Brāhmī, Hem. K.)	Prajāpatiḥ
10. Invakāḥ (Mṛigaśīrsham III)	Mṛigaśīras. Āgrahāyanī, A. K.	Somaḥ
11. Bāhū (Ārdrā III)	Ārdrā	Rudraḥ
12. Punarvasū	Punarvasu (Yāmakau, H. K.)	Aditiḥ
13. Tishyāḥ	Pushya (Siddhya, A. K.)	Bṛihaspatiḥ
14. Āśleshāḥ (Āśreshāḥ, fem. III)	Āśleshā	Sarpāḥ
15. Maghāḥ (fem.) (Aghāḥ, R. V.)	Maghā	Pitaraḥ
16. Purve Phalgunī (-nīḥ III) (Arjunī, R. V.)	P. Phālgunī	Aryamā (17th)
17. Uttare Phalgunī (fem. dual)	U. Phālgunī	Bhagaḥ (16th)
18. Hastāḥ	Hasta	Devaḥ Savitā
19. Chitrā	Chitrā	Indraḥ (Tvashṭā III)
20. Nishṭyā (Svātī, T. S.)	Svātī	Vāyuh
21. Viśākhē	Viśākhā (Rādhā, A. Kosh.)	Indra-Agnī
22. Anūrādhāḥ (masc.)	Anurādhā	Mitraḥ
23. Rohiṇī, Jyeshṭhaghñī (Jyeshṭhā III)	Jyeshṭhā	Indraḥ
24. Mūlabarhaṇī (Mūlam III. Vichṛitau, T. S.)	Mūla	Nirṛitiḥ (Prajāpatiḥ III), Pitaraḥ,
25. Purvā Ashāḍhāḥ (fem.)	P. Ashāḍhā	Āpaḥ
26. Uttarā Ashāḍhāḥ	U. Ashāḍhā	Viśve Devāḥ
Abhijit (III)	Abhijit	Brahmā (III)
27. Śroṇā	Śravaṇa	Vishṇuh
Names given from Taittirīya-Brāhmaṇa, I. 5. 1 & 2. Important variations occurring in Taittirīya-Br., III. 1. 1-6, marked III: others from Taittirīya-Saṁhitā, IV. 4. 10, marked T. S.	Modern names as collected by Prof. Whitney, Śūrya-siddh. p. 183. A. K. means Amara-kosha, II. K. Hema-chandra-kosha.	

Six Seasons.	Twelve Months.	Asterisms in which full moon may occur, according to Sūrya-siddh. p. 270.	Position of the Sun, 1181 B. C.
Sisīrah (Thaw)	1. Māghah, Tapas	XIV. XV.	Winter solstice, beginning of Sravishthá. Udag-ayanam.
	2. Phálgunah, Tapasyah	XVI. XVII. XVIII.	
	3. Chaitrah, Madhuḥ	XIX. XX.	(Vernal equinox, coinciding with Revatī (ζ Piscium), time of Brahmagupta, 582 A. D.)
Vasantah (Spring)	4. Vaisákhaḥ, Mádhavaḥ	XXI. XXII.	(Vernal equinox, beginning of Asvinī, time of Varāha Mihira, 499 A. D.)
	5. Jyaishṭhaḥ, Śukrah	XXIII. XXIV.	Vernal equinox, last quarter of Bharanī, 1181 B. C.
Grishmah (Summer)	6. Āshádhaḥ, Śuchiḥ	XXV. XXVI.	
	7. Śrávaṇah, Nabhas	XXVII. I.	Summer solstice, middle of Āshleshá.
Varshah (Rain)	8. Bhádrapadah, Nábhasyah (Praushṭhapadah)	II. III. IV.	
	9. Āśvinaḥ, It (Āśvayujah)	V. VI. VII.	
Sarad (Harvest)	10. Kárttikaḥ, Úrk	VIII. IX.	Autumnal equinox, second quarter of Visákhá.
	11. Mārgaśīrshah, Sahah	X. XI.	
Hemantah (Winter)	12. Paushah, Sahasyah (Taishah)	XII. XIII.	

There can be no doubt that the names of the months, Mágħa, Phálguna, Chaitra, Vaisákha, Jyeshṭha, Áshádha, S'rávaṇa, Bhádra, Áśvina, Kárttika, Margaśirsha, and Pausha were derived from the names of the twelve lunar mansions, Maghá, Phalguní, Chitrá, Viśákhá, Jyeshṭhá, Ashádhá, S'raṇa, Bhadrá, Áśviní, Kṛittiká, Mṛigaśiras, and Pushyá. But it is at first sight difficult to explain why the succession of the months is so different from that of the lunar asterisms. When the sun stands in S'ravishṭhá, with the Vasus, the month is called Mágħa, but Maghá is not the first, but the fifteenth Nakshatra; and when the sun is in Áśleshá, with the Serpents, the month is called S'rávaṇa, while Sravaṇa is not the fourteenth, but the twenty-seventh Nakshatra.

Bentley offers the following explanation :

“ In the same manner as the lunar mansions were fabled by the Hindu poets to have been married to the moon, and that the first offspring of that poetic union were four of the planets; the Hindu poets feign, that the twelve months sprang from the same union, each month deriving its name in the form of a patronymic, from the lunar mansions in which the moon was supposed to be full at the time.

“ Let us therefore, in the case before us, apply this principle. At the above epoch, 1181 B. C., the sun and moon were in conjunction at the winter solstice; and as the months began when the sun entered the signs, the first month therefore began at the winter solstice. Now to find the name of that month, the moon would be full at about $14\frac{3}{4}$ days after the winter solstice, and would then be in the opposite part of the heavens to the sun. The sun would have advanced in $14\frac{3}{4}$ days about $14^{\circ}\frac{1}{2}$, and therefore would have entered the second lunar asterism, S'atabhishá: a line drawn from the point in which the sun is thus situated through the centre, would fall into the lunar asterism Maghá, in which the moon was full, on the opposite side, and consequently, on the principle stated, the solar month was from thence called Mágħa in the form of a patronymic. At the next full, the moon would be in Uttara Phalguní, and the solar month from thence called Phálguna; and on this principle all the months of the year were named.

“ Hence it is very easy to demonstrate the utmost possible antiquity of the time when the months were, or could be, so named: for there are certain limits beyond which the line cannot be drawn: and these are the termination of the lunar mansion and the commencement of the solar month which determines the time, because it points out the commencement of the solar

month in respect of the fixed stars at the time. Thus, at the time of the above observations, the summer solstitial point was found in the middle of the lunar asterism *Áśleshá*, and the solar month *S'rávaṇa* then began; for in the ancient astronomy of the Hindus, that month always began at the summer solstice. Now the month *S'rávaṇa* derives its name from the lunar asterism *S'ravaṇá* (the twenty-seventh), then in the opposite part of the heavens. Let, therefore, a line be drawn from the solstitial point, or commencement of the month, cutting the centre, and it will fall into the very end of the lunar asterism *S'ravaṇá*, from which it derives its name *S'rávaṇa*; which line is, therefore, at its utmost limit, as it cannot go farther without falling into a mansion of a very different name. This position of the line, therefore, proves that the months received their names at the time of the above observations, and not before. For if we wish to make it more ancient, let the solstitial point be supposed more advanced in respect of the fixed stars, say one, two, or three degrees, then a line drawn from the solstitial point, or commencement of the month *S'rávaṇa*, cannot fall into any part of the lunar asterism *S'ravaṇá*, from which it derives its name, but into *S'ravishtá* (the first). Therefore the name which it possesses could never be given to it till the solstitial point, and commencement of the month, actually coincided with the middle of the lunar asterism *Áśleshá* (the fourteenth), being the same with the observation which refers us to the year 1181 B. C., and this is the utmost antiquity of the formation and naming of the Hindu months."

I have recalled these speculations of Bentley and others, partly because they show considerable ingenuity and open some questions which have not yet been solved by either scholars or astronomers; partly because I wished to convince my critics that if I do not always enter into all the controverted points, the theories, guesses, doubts, assertions, and counter-assertions of various scholars, it is not because I shrink from the trouble of examining them, (much of what is here printed was written twelve years ago,) but because I believe it is our duty, as Frederick the Great * said, to learn to distinguish between what is important and what is not. We only retard the discovery of truth by entering into every by-path on the right and on the left. The straight line is always the best, the simplest machinery the most perfect. If we can prove our point without a great apparatus of so-called learning, it is our duty to do so. He sweeps cleanest that makes the least dust.

* Oeuvres, vol. I. p. 264.

Are the Indian Nakshatras of native or foreign origin?

Another controversy, most seriously affecting, not only the age of Vedic poetry, but the whole history of the growth of the Indian mind in those remote ages, has been revived of late with so much vigour and acrimony, that, though it has hardly yielded a single new result, it cannot here be passed over in silence. The question is, whether one of the simplest and fundamental notions of Indian astronomy, the division of the heavens into twenty-seven equal parts, commonly called the twenty-seven Nakshatras or Rikshas, was indigenous to India, or borrowed from without. As one allusion to these Nakshatras occurs in the hymns of the Rig-veda, and as the twenty-seven divisions, with their asterisms and presiding deities, are known in the Bráhmaṇas, the principal charm of Vedic antiquities, namely, its independent originality, would be destroyed, if it could be proved that even at that early time, the rays of a foreign civilisation had influenced the growth of the Indian mind. If so important a subject as the division of the heavens into twenty-seven sections, a division which is at the root of their sacred calendar, and without which none of the sacrifices enjoined in the Bráhmaṇas could be conceived, was borrowed from without, what security would there be that the gods worshipped at the sacrifices, and the hymns repeated at the annual festivals were not borrowed from the same quarter? If at first the movements of the sun, the moon, and the stars suggested the *fasti* or festivals of the ancient world, the regulation of these festivals soon gave rise to a more accurate study of the periodical returns of the heavenly luminaries; and what we call the ancient calendars is but the result of this mutual action and reaction of astronomy and religion. And if that quarter from which the ancient Indian astronomy is supposed to have been borrowed was China, would not all our received ideas on the earliest history of mankind be upset? Would not the national individuality of the Aryan race be tainted in its core, and the Turanian man rise superior to his Aryan and Semitic brothers? Where so much is at stake, it would be wrong to trust to convictions, however firmly rooted; and when the arguments proceed from one of the most eminent men of our age, and are repeated by him, after a lapse of twenty years, with increased warmth and vigour, it is necessary to meet argument by argument, however strong our feeling that the conflict arose from a mere misunderstanding, and ought never to have taken place.

Biot, one of the most eminent among living,—I may now add,—one of the most eminent among departed astronomers *, published a number of articles in the *Journal des Savants* in the years 1839, 1840, 1845, and again in 1859, 1860, and 1861, in which he endeavoured to prove the Chinese origin of the Indian *Nakshatras*. He maintained that the number of the *Nakshatras* was originally twenty-eight, and afterwards reduced to twenty-seven; that originally they did not represent the twenty-seven equal divisions of the Indian ecliptic; that they had no connection with the course of the moon, but were single stars, near the equator, the intervals of which in time had been carefully determined, in order to refer to them the positions of other stars and planets coming to the meridian between them.

Such was the authority which of right belonged to the opinions of so great an astronomer as *Biot*, and such the learning and ingenuity with which he defended his propositions, that Professor *Lassen* allowed himself to be swayed by *Biot's* arguments, and, in his '*Indian Antiquities*,' admitted the introduction of the Chinese *Sieu* into Northern India before the fourteenth century B. C. I quote from the first volume of his excellent work, page 747: "As a primitive intercourse between Hindus and Chinese, never suspected before, is now firmly established, and as the latter employed their *Sieu* at a much earlier period, it is impossible to use the Chinese origin of the *Nakshatras* as an argument against their employment by the Hindus at the time of their own most ancient and still preserved astronomical observations. These observations belong to the fourteenth century B. C., and it follows from them that the Hindus were at that time settled in the north of India."

These early observations, however, which were supposed to point to the fourteenth century, presupposed, as we said, the employment of twenty-seven *Nakshatras*, (otherwise the solstitial points there mentioned would be at unequal distances from each other,) whereas, according to *Biot's* own statements, the number of the Chinese *Sieu* was only twenty-four, and was not raised to the number of twenty-eight till the year 1100 B. C. This difficulty did not escape so careful a scholar as Professor *Lassen*. He admits (p. 745) that the Hindus could not have received the division of the heavens into twenty-eight sections before 1100 B. C.; but, in order to save the early observations of the fourteenth century, he adds (p. 746), that though the complete number of

* S.-B. *Biot* died the 3rd of February, 1862, eighty-eight years of age.

the twenty-eight Nakshatras was not known in India before that date, their use may have been transmitted there at an earlier period.

I doubt whether even the authority of a Lassen was strong enough to give currency to Biot's theory among Sanskrit scholars; but it soon became apparent that historians and philosophers were attracted by its novelty, and used it as an important help for determining the mutual relations of the principal races of the East at the very dawn of history. The late Mr. Hardwick, in his learned and thoughtful work, '*An Historical Inquiry into some of the chief Parallelisms and Contrasts between Christianity and the Religious Systems of the Ancient World*,' 1855-58, had the following remarks on the supposed intellectual intercourse between China and India:

"Before the name of the Middle Kingdom had been ever uttered in the learned halls and avenues of the Athenian Academy; before the eagle of the Roman legions, thirsting after universal sway, had tried its earliest flight across the Central Appennines; before the English of that ancient world, the colonising merchants of Phœnicia, had unfurled their sails upon the waves of the Atlantic, and trafficked in the precious metals on the coasts of Albion and Ierne; large communities of settlers, stretching far across the plateau of Upper Asia, were already living under the patriarchal rule of great and powerful princes. Chinese ports were even then frequented by adventurous traders from Ceylon, from India, from the Persian Gulf. A knowledge of Chinese astronomy found its way beyond the mountains, and took root in Northern Hindustan."—Pp. 7, 8.

In a review of this work, which I published in 1858, I felt it necessary to protest strongly against treating the Chinese origin of the Indian Nakshatras as a recognised fact, and thus disturbing, without sufficient evidence, the early history of Eastern civilisation. I may be allowed to give a short extract from my Review:

"Now, in stating that a knowledge of Chinese astronomy found its way at that early period beyond the mountains, and took root in Northern Hindustan, Mr. Hardwick has the authority of Professor Lassen on his side, or rather that of M. Biot, whose views on this subject were adopted by Professor Lassen. But did Mr. Hardwick consider what is involved in such an admission, and how violently the true relation of these two ancient races, the Aryans in India and the Chinese in the Middle Kingdom, would be disturbed if this admission was

well founded? Astronomy—at least that part of it to which Mr. Hardwick more particularly refers, the *Nakshatras*, or the twenty-seven lunar mansions of the Brahmans—is most intimately connected with the religious worship of the Veda. No Hindu sacrifice could have been properly performed without a knowledge of the lunar mansions; no month could have received its present appellation without names being first given to those constellations from which the months derived their titles. Now, Mr. Hardwick would never admit that a Chinese or Turanian race could have exercised any very definite influence on the faith and worship of the Aryan settlers of India, and he would scout the idea of tracing Sanskrit words back to Chinese monosyllabic terms. Yet, if a knowledge of Chinese astronomy found its way across the mountains, and took root in Northern Hindustan, the event must have taken place at a very early period, previous at least to the composition of the Vedic hymns. The *Nakshatras* are mentioned in the ancient songs of the Veda. Thus, we read, Rv. I. 50. 2: —‘Like thieves, the *Nakshatras* (the stars) depart every night, before the sun who illuminates every thing.’ Here it might be said, that *Nakshatra* signified stars in general, and not the twenty-seven constellations rendered important by the passage of the moon. But it is in connexion with the moon, and therefore with an allusion to an equally-divided lunar zodiac, that the *Nakshatras* are mentioned in the Veda. ‘Soma, or the moon,’ it is said, in a hymn of the tenth Maṇḍala (X, 85, 2), ‘is placed in the lap of the *Nakshatras*.’ The moon is called the month-maker, *māsakrid*, in the first book of the Rig-veda, at least according to one of the ancient commentators; and one of the principal sacrifices, mentioned in the ceremonial portion of the Veda, is that of the Full and New moon. The exact time of these lunar festivals is fixed with such minute accuracy, that the Hindus, at the time when these public sacrifices were established, or at least when they were regulated by the sacred institutions of the Brāhmaṇas, must have been considerably advanced in astronomy; and the base of their ancient astronomy was the zodiac of the lunar *Nakshatras*.

“The gradual growth of astronomical knowledge in India is intimately connected with the whole intellectual and religious history of that country. The primitive division of the year into lunar months must have taken place previously to the first separation of the Aryan family, for the name for moon and month is the same in the dialects of nearly all of its members. The

proper names of the months, however, are peculiarly Indian. They exist in Sanskrit only, but not in Greek or Latin. Now these Indian names of the months were derived from the names of the Nakshatras, and the names of the Nakshatras again were derived in several instances from the names of ancient Vedic deities*. If, therefore, we find the same names of the months in Sanskrit and Chinese, and if these names are inexplicable in the Chinese dictionary, surely the conclusion is evident, that they were borrowed by the Chinese from the Hindus, and not by the Hindus from the Chinese. The three winter months are called in Chinese, *Pehoua*, *Mokué*, and *Pholkuna*; names which Dupuis† has compared with the three Indian months, *Paushya*, *Mágha*, and *Phálguna*. These Indian months had received their names according to a definite system, from the corresponding Nakshatras, *Pushyá*, *Maghá*, and *Phálguní*. Shall we suppose, then, that the Hindus borrowed the idea of the lunar Nakshatras from the Chinese, but that the Chinese borrowed their names from the Hindus? In order to defend such a supposition, it would be necessary to establish the antiquity and genuineness of the early literature and civilisation of China on a much firmer basis than that on which it rests at present.

“Mr. Hardwick, who is at other times so sceptical about the early dates which Oriental nations claim for their literature, seems to have lent too willing an ear to the assertions of the Chinese scholars. It is true, that many of the most distinguished ‘Sinologues’ speak with perfect confidence of Chinese dates, going back as far as three and four thousand years B. C. Such dates occur in the original chronicles of the Chinese, and they are given there as if they had been written down at the time by imperial historiographers and astronomers. But has their value ever been tested by the same critical tests which have reduced the mythical chronology of Greece and Rome to such small dimensions? In Roman history, the destruction of the city and the burning of the Capitol are generally considered fatal to the genuineness of any dates previous to those events. Now, in Chinese history one of the most indisputable facts is, that between 480 and 206 B. C., that is to say, after that period of Chinese literature which is marked by the labours of Confucius and

* Prof. Whitney points out the Vedic character of the deities, *Súrya-siddh.* p. 203. The important point is, that some of them are *exclusively* Vedic.

† *Mémoire explicatif du Zodiaque*, par Dupuis,

Paris, 1806, p. 15. I cannot ascribe much importance to this argument until these barbarous names mentioned by Dupuis have been authenticated by Chinese scholars.

his collections of the ancient oral traditions of the country, China was devastated by revolutions and civil wars. In 213 B. C., the famous emperor *Tsin-chi-hoang* ordered all books to be burnt, except those treating on medicine, astrology, agriculture, and his own family annals. The punishment of death was threatened and inflicted on those who should venture to conceal books; and all Chinese authorities agree, that, during the years 213 to 206, this literary crusade had proved completely successful. In 206 a new dynasty, that of the *Hans*, came to the throne, and every effort was made by them to collect—and again, for the most part, from oral tradition—the remains of Chinese literature. But whatever the Chinese may relate of the miraculous escape of some of their old classics, and however plausible the arguments may sound by which Chinese scholars have defended the general fact of the high antiquity of Chinese civilisation, it would have been difficult to recover from oral tradition minute astronomical observations. M. Biot feels this himself; and he tries, very ingeniously, to save ‘a little of ancient astronomy.’ Speaking of the emperor *Tsin-chi-hoang*, he says, ‘Il ordonna, sous peine de mort, de brûler tous les livres, à l’exception de ceux qui traitaient de médecine, d’astrologie (*conséquemment un peu d’astronomie*)*.’ This language shows sufficiently what the claims of the Chinese to genuine and accurate astronomical observations, fixing the days and hours of historical events, about 4000 B. C., really are; and we cannot bring ourselves to admit that, either in language, religion, or science, the relation of the early Aryans to the Turanian inhabitants of China was that of pupils to their teachers. On the contrary, we believe that the relation of India to China has always been the same which we find at the time when Buddhism was introduced into the Middle Kingdom; and we know of no fact, even in later times, which would lead us to suppose that China had ever repaid to India the debt which it owed to that ancient cradle of Eastern civilisation. If this relation of the two countries is once established and well kept in mind, it would require stronger evidence than

* A still stronger admission has been pointed out by Prof. Weber (p. 300) from Gaubil (*Observ.* II. 3 seq.). Gaubil says that according to the unanimous testimony of Chinese astronomers, astronomy had been almost entirely neglected after the time of the *Tchun-tsieou*, edited by Confucius (died 480 B. C.). Eclipses were no longer observed, their calculations were no longer handed to the emperor, the tower of the mathematicians was but seldom ascended,

and the science and practice of the astronomical calculus became gradually lost. When the emperor *Tsin-chi-hoang* ordered the great burning of books, Gaubil continues, “supposé qu’il y eût des livres où il se trouvât des observations célestes et de préceptes d’astronomie, on les perdit : . . . . il ne restoit que des traditions confuses, des catalogues d’étoiles et de constellations et des fragmens de quelques livres cachés.”

the hypothesis even of so learned an astronomer as M. Biot, or the admission of so careful a Sanskrit scholar as Professor Lassen, to induce us on a sudden to invert the relative position of China and India, and to admit a civilising influence, exercised by the former on the latter. Such exceptions occur, no doubt, now and then in the ancient history of religion and civilisation, as well as in the ancient history of language. But, a general rule once being established, the exceptions require very strong evidence before they can be admitted. No one would allow an ancient Sanskrit word to be derived from Greek. But if words of decidedly Greek character have found their way into the Sanskrit dictionary, it becomes more necessary than ever to determine their relative ages: and we shall find that, in every instance, those Greek words, such as the words connected with the solar zodiac, are of a very late date in Sanskrit; in fact, not anterior to the well-established historical intercourse between India and Greece after the time of Alexander.

“We have dwelt rather long on this single question about the Chinese origin of Hindu astronomy: but it will be seen, we hope, that, though it seems to be an isolated fact, it involves important consequences with regard to the organic structure, if we may say so, of the whole ancient civilisation of the East. We do not blame Mr. Hardwick for having been swayed by the authority of such men as Biot and Lassen; but we thought it right to point out how, in travelling over the unexplored and unmapped regions of the ancient world, he might have guarded himself against ever missing the right direction, if, instead of trusting to partial guides, he had clearly impressed on his own mind the great watersheds of thought and language which divide the principal families of the human race. Mr. Hardwick mistakes the place where the currents of Chinese and Indian civilisation effect their first junction.”

Shortly after these remarks were published, Biot renewed the controversy about the Chinese origin of the Indian Nakshatras, and he succeeded by his learning and by his eloquence to win the approval of at least one more Sanskrit scholar, but one eminently qualified to express an opinion on such a subject, I mean Professor Whitney, the editor of the *Atharva-veda*, and of the important astronomical manual, the *Súrya-siddhánta*. In his *Notes on the Súrya-siddhánta* the Professor gives a most careful analysis of all the information that could be collected on the Indian Nakshatras, the Chinese *Sieu*, and the Arabic *Manzil*. He determines the situation of the stars and groups of stars which, under their Sanskrit, Chinese, and Arabic names, are referred to by the

astronomers of the East, and he arrives at the conclusion, that “after the exhibition of the concordances existing among the three systems, it can enter into the mind of no one to doubt that all have a common origin, and are but different forms of one and the same system.” (P. 201.)

He then enters on an examination of Biot's hypothesis, according to which the Indian Nakshatras are derived from the Chinese *Sieu*. “According to Biot,” he writes*, “the *Sieu* form an organic and integral part of that system by which the Chinese, from an almost immemorial antiquity, have been accustomed to make their careful and industrious observations of celestial phenomena. Their instruments, and their methods of observation, have been closely analogous with those in use among modern astronomers in the West: they have employed a meridian-circle and a measure of time, the clepsydra, and have observed meridian-transits, obtaining right ascensions and declinations of the bodies observed. To reduce the errors of their imperfect time-keepers, they long ago selected certain stars near the equator, of which they determined with great care the intervals in time, and to these they referred the positions of stars or planets coming to the meridian between them. The stars thus chosen are the *Sieu*. Twenty-four of them were fixed upon more than two thousand years before our era, &c.” (Pp. 201—203.)

After expressing his entire concurrence in the views of Biot, Professor Whitney proposes nevertheless another theory, according to which the knowledge of Chinese astronomy was not imported straight from China to India, but (p. 205) “was carried, together with the Chinese system of division of the heavens into twenty-eight mansions, into Western Asia, at a period not much

* *Sûrya-siddhânta*, edited by Burgess and Whitney, p. 201 seq. I add the last statement which Biot has left of his views on the Chinese *Sieu*: “Je vais signaler à l'avance le but unique vers lequel nous allons marcher. Il est tout entier compris dans la proposition suivante, que je me borne à reproduire d'après les énoncés que j'en ai plusieurs fois donnés dans ce journal même: Le trait distinctif de l'astronomie des Chinois, c'est l'observation assidue des astres quand ils passent au méridien, en notant, au moyen des horloges d'eau, les instants où ils se trouvent dans ce plan. Vingt-huit étoiles, réparties sur le contour du ciel, et toujours les mêmes, leur servent comme autant de

signaux fixes, auxquels ils rapportent les positions relatives des astres ainsi observés. De cette seule pratique, invariablement suivie depuis un temps immémorial, ils ont su déduire par eux-mêmes les durées moyennes des révolutions du soleil, de la lune, et des planètes; les périodes de temps qui ramènent ces astres en conjonction ou en opposition entre eux; les éléments d'un calendrier luni-solaire suffisant à tous les besoins publics; et aussi une ample provision, incessamment renouvelée, de pronostics astrologiques, ce besoin primitif et universel de l'esprit humain.” *Journal des Savants*, 1861, (p. 9.)

later than B. C. 1100, and was then adopted by some western people, either Semitic or Iranian. In their hands it received a new form, such as adapted it to a ruder and less scientific method of observation, the limiting stars of the mansions being converted into zodiacal groups or constellations, and in some instances altered in position, so as to be brought nearer to the general planetary path of the ecliptic. In this changed form, having become a means of roughly determining and describing the places and movements of the planets, it passed into the keeping of the Hindus—very probably along with the first knowledge of the planets themselves—and entered upon an independent career of history in India. It still maintained itself in its old seat, leaving its traces later in the Bundeshesh; and made its way so far westward as finally to become known to, and adopted by, the Arabs.”

Though I had hoped that some one better qualified than myself would vindicate the Indian origin of the ancient Indian astronomy, and though I consider Professor Whitney, who, to an extensive acquaintance with astronomy adds a scholar-like knowledge of Sanskrit, an antagonist even more formidable than Biot, yet, as I protested against the conclusions of the one, I feel bound to oppose the arguments of the other. I do not see that we gain any thing by assuming an indirect instead of a direct importation of Chinese wisdom into India, particularly if the intermediate stage seems to have no other object than to bring the scientific discoveries of the Chinese down to the level of the Indian understanding. Nor do I see that we fare better if, as Professor Weber* proposes, we admit a spreading of astronomical knowledge from a Semitic centre, and assume the fundamental notions of chrononomy to have been imported from Babylon to China on one side, and to India on the other. I differ *toto cælo*

* Die Vedischen Nachrichten von den Naxatra ; erster Theil, 1860 ; zweiter Theil, 1862. These Essays are very creditable to the author, and hardly deserved the withering contempt with which they were treated by Biot, (*Précis de l'Histoire de l'Astronomie Chinoise*, p. 9.) I differ from nearly all the conclusions at which Prof. Weber arrives, but I admire his great diligence in collecting the necessary evidence. It is not necessary, however, to enter on a discussion of all the problems touched upon by the learned author, and I have tried to confine myself as much as possible to the main issues of this already but too complicated controversy. What vitiates many of Prof. Weber's arguments is that

he has not made it clear to himself in every instance whether the months he is speaking about are sidereal or synodical. Their relation to the fixed stars (Nakshatras) and to the seasons would be much affected by this difference. At Rome, in spite of intercalary months, January, at the time of Cæsar, occupied the season of the year which ought to have been occupied by October. (Sir C. Lewis, *Survey of Ancient Astronomy*, p. 237.) Much greater confusion must have existed in ancient India, where the standard measure of time was simply nycthemerie, modified on certain occasions by lunar, solar, or sidereal time.

from every one of these theories. I feel as strongly to-day as I did when, in the year 1846, I read at Paris the articles then published by Biot, that the Brahmans cannot have borrowed the idea of the Nakshatras from the Chinese. I maintain, 1. that the Nakshatras were suggested to the Hindus by the moon's sidereal revolution; 2. that they were intended to mark certain *equal* divisions of the heavens; and 3. that their number was originally twenty-seven, not twenty-eight.

Though the custom of beginning a discussion with verbal definitions has got into disrepute, I think it best to adhere to the old rule; nay, I believe that its observance would have shortened, if it had not prevented, this long controversy. What then is meant by Nakshatra? Nakshatra has three principal meanings. Originally it meant stars in general; secondly, it meant the twenty-seven equal divisions of the heavens, constantly referred to in the Bráhmaṇas and Sūtras; and thirdly, it meant the twenty-eight asterisms, consisting of either one or more stars, which in later scientific treatises served as "*points de depart*" for astronomical observations. In order to avoid confusion I shall in future use Nakshatra in the second sense only, translating it by lunar mansions, while I use Tárá instead of Nakshatra, if employed in the third sense, translating it by asterism.

The coincidences between the Indian and Chinese systems of astronomy which struck Biot, and which before him had struck Anquetil and Bentley, refer entirely to the Indian Tárás and the Chinese Sieu. I can understand how an astronomer who for the first time perceives these coincidences, should be strongly inclined to waive all minor differences and assume that the conceptions shared in common by Indian and Chinese astronomers were derived by the Indians from the Chinese, or by the Chinese from the Indians, or by both from a common source. But now that the novelty of the discovery has well nigh passed away, a more sober examination of the case would seem to lead to different results. I cannot agree with Prof. Weber when, in the beginning of his Essay, he asserts that "the thorough analogy or even identity of both systems necessitate the admission of a special relationship." The Sieu were originally twenty-four in number, they were afterwards raised to twenty-eight. There is no trace of a similar change in India. The Sieu throughout are single stars*; the Tárás are, for the most part, groups or clusters of stars.

* Whitney, p. 207.

The system of single stars, Yoga-tárás or junction-stars, is of so decidedly modern a date that Prof. Whitney places its introduction in the sixth century of our era (p. 212). But as to the coincidences themselves, taking it for granted that the Sieu stars are in all cases rightly identified with the stars of our globes, it should be borne in mind, that the identification of the Hindu Tárás is in many cases extremely problematical. Al-Biruni, who, in the eleventh century, attempted for the first time to authenticate the Indian Tárás, relates that the Indian astronomers were unable to point out the stars to him. He was obliged to leave seven or eight as unknown or doubtful*. Sir W. Jones and Colebrooke, who, in more recent times, undertook the same task, complained of the same difficulty. But even in the astronomical works of the Hindus there is some discordance as regards the stated position of the junction-stars of the asterisms†, and with regard to the number of stars comprised in each asterism the opinions vary even more considerably‡. But if we waive all these objections, nay, if we allow a still further latitude, and count all Sieus and Tárás as identical whenever the Sieu star corresponds with any one star of the Hindu asterisms, what is the result§? Out of twenty-eight Sieus there are seventeen which can be identified with the Tárás. Now, if a scientific system is borrowed, it is borrowed as a whole. When the Hindus borrowed the twelve zodiacal signs, they did not borrow one-half of them only, but the whole. Unless therefore the discordance of nearly one-half of the Hindu and Chinese asterisms can be satisfactorily accounted for, I, for my part, must confess that I do not see so startling a problem that requires to be solved. If certain stars suggested themselves as particularly useful to the Chinese astronomers, some of them, not all, might have recommended themselves for the same reason to the Hindus. Under the supposition that the Hindus were the pupils of the Chinese, the coincidences arising from this cause would be far less startling to me than the differences. On a point like this, however, I shall be inclined to defer to the authority of astronomers, and I am quite prepared to find that sooner or later the differences between the Sieus and Tárás may be accounted for. What then? Every Sanskrit scholar will most readily surrender the whole system of the Tárás and Yoga-tárás, or junction-stars, whether twenty-seven or twenty-eight in number,

* Whitney, p. 181; *Journal des Sav.* 1845, pp. 39-54.

† Whitney, p. 182.

‡ Weber, p. 380 seq.

§ Whitney, p. 200.

as of foreign origin. It never occurs in the ancient literature of the Brahmans, it is not mingled with any of their ancient rites or traditions. It comes in at a time when India was no longer shut out from the rest of the world, and when a scientific study of astronomy had succeeded to the homely rules of the Vedic priests. That the system of the *Súrya-siddhánta* points to Greek and Alexandrian models has been proved by Prof. Whitney, and before him, by Colebrooke. Let us hear what Colebrooke said on this subject* :

“ The Hindus had undoubtedly made some progress at an early period in the astronomy cultivated by them for the regulation of time. Their calendar, both civil and religious, was governed chiefly, not exclusively, by the moon and the sun : and the motions of these luminaries were carefully observed by them, and with such success, that their determination of the moon’s synodical revolution, which was what they were principally concerned with, is a much more correct one than the Greeks ever achieved. They had a division of the ecliptic into twenty-seven and twenty-eight (?) parts, suggested evidently by the moon’s period in days, and seemingly their own : it was certainly borrowed by the Arabians. Being led to the observation of the fixed stars, they obtained a knowledge of the positions of the most remarkable ; and noticed, for religious purposes, and from superstitious notions, the heliacal rising, with other phenomena of a few.

“ Whatever may have been the period when the notion was first obtained, that foreknowledge of events on earth might be gained by observations of planets and stars, and by astronomical computation, or wherever that fancy took its rise, certain it is, that the Hindus have received and welcomed communications from other nations on topics of astrology : and although they had astrological divinations of their own as early as the days of *Parásara* and *Garga*, centuries before the Christian era (?), there are yet grounds to presume that communications subsequently passed to them on the like subject, either from the Greeks, or from the same common source (perhaps that of the Chaldeans) whence the Greeks derived the grosser superstitions engrafted in their own genuine and ancient astrology, which was meteorological.

“ Joining this indication to that of the division of the zodiac into twelve signs, represented by the same figures of animals, and named by words of the same import with the zodiacal signs of the Greeks ; and taking into consider-

* *Miscellaneous Essays*, II. 447.

ation the analogy, though not identity, of the Ptolemaic system, or rather that of Hipparchus, and the Indian one of excentric deferents and epicycles, which in both serve to account for the irregularities of the planets, or at least to compute them, no doubt can be entertained that the Hindus received hints from the astronomical schools of the Greeks."

At the time at which Professor Whitney places the selection of the junction-stars to represent the asterisms, namely, in the sixth century of our era, there were Chinese travelling in India, and Hindus settled in China. An Indian religion had been imported into China, Indian festivals were celebrated in that country, and an Indian calendar had to be accommodated to that of the Chinese. At that time it was not only possible, but necessary that some compromise should be effected between the astronomical grammars of the two nations; and I have little doubt that the distinguished scholar whose works have thrown so much light on the intellectual and religious intercourse between China and India in the seventh century A.D., will be able to solve the problem, how it was that some of the Chinese determinative stars were identified with the Tárás or Yoga-tárás of the Hindus, and a twenty-eighth asterism added to the twenty-seven heretofore in use. If the Chinese had been acquainted with India at the early period implied in Biot's theory, would it not be extraordinary that the name of India should never occur in their ancient annals? It is commonly admitted that India was unknown to the Chinese before the expedition of Tchang Khian, 126 B. C., and its usual name, Thian-tehu (Sindhu), is in the Chinese annals mentioned for the first time in the eighth year of the emperor Ming-ti, 65 B.C.* The name of "China" has commonly been supposed to imply a date. If it is derived from the dynasty of the Tsin which came to the throne in the year 246 B.C., then no work in which "China" occurs as the name of the country, could be older than the third century B.C. I confess that I feel very unwilling to give up this view, and the fact that the name of China occurs in the so-called Code of Manu and in the Mahábhárata, so far from invalidating the date of the name, would only tend to confirm the modern origin now assigned to these works by all critical Sanskrit scholars. The difficulty is that "erez Sínim" occurs in Isaiah xlix. 12, and that the passage in which it occurs is considered by unprejudiced scholars as beyond any reasonable doubt more ancient than the third century B.C. It has been pointed out therefore, that the dynasty of the

* Foe Koue Ki, p. 14.

Tsin, before its accession to the imperial throne, had been reigning for 600 years in the province of Tsin (now Shensi), in that part of China which was the most likely to be first visited by travellers either from India or from Babylon. This would entail the loss of a most useful date, but it would help on the other hand to establish the possibility of Chinese astronomy being carried to Babylon, or Babylonian astronomy to China, at an early period, at least at the time when the second half of Isaiah was written*.

Leaving the problem, if problem it can be called, as to the coincidences between certain of the Chinese *Sieu* and certain of the Hindu *Tárás*, to be settled by scholars and astronomers who take an interest in the medieval history of India and China, we now approach a second question, namely, whether it is possible to identify the Chinese *Sieu* with the Hindu *Nakshatras* or twenty-seven lunar mansions. Bentley declared decidedly that such an attempt was useless. "With respect to the lunar mansions of the Chinese," he writes, "they differ entirely from those of the Hindus, who invariably make theirs to contain $13^{\circ} 20'$ each on the ecliptic; whereas the Chinese have theirs of various extents, from upwards of 30° to a few minutes, and marked by a star at the beginning of each, which makes them totally differ from the Hindu." With the more accurate knowledge of the *Sieu*, which we owe to Biot, the difference between the two has become still greater, and instead of wasting any more time on attempts to compare the two, and trace them back to some common origin, we have only to describe the original character of the *Nakshatras*, in order to show how from beginning to end they differ from the Chinese *Sieu*.

First then, the twenty-seven *Nakshatras* were suggested by the moon's passage. But though suggested by it, they were by no means confined to the one object of determining the moon's position in the heavens. Nothing was more natural for the sake of counting days, months, and seasons, than to observe the twenty-seven places which the moon occupied in her passage from any point of the sky back to the same point. It was far easier than to determine the sun's position either from day to day, or from month to month, for the stars being hardly visible at the rising and setting of the sun, the idea of the sun's conjunction with certain stars could not suggest itself to a listless observer†. The moon progressing from night to night, and coming successively in contact with certain

* Cf. Gesenius, ed. Dietrich, s. v. *sínim*.

for when the sun rises, one cannot see the *Nakshatra*."

† Thus it is said in the *Taitt. Br.* I. 5, 2, 1 :

"Let him determine the *Nakshatra* about dawn ;

stars, was like the finger of a clock moving round a circle and coming in contact with one figure after another. Nor would the portion of about one-third of a lunation in addition to the twenty-seven from new moon to new moon, create much confusion in the minds of the rough and ready reckoners of those early times. All they were concerned with were the twenty-seven celestial stations which, after being once traced out by the moon, were fixed like so many mile stones for determining the course of all the celestial travellers that could be of any interest for signs, and for seasons, and for days, and years. Any circle divided into twenty-seven sections, or any twenty-seven poles planted in a circle at equal distances round a house, would answer the purpose of a primitive observatory. All that was wanted to be known was between which pair of poles the moon or the sun were visible at their rising or setting, the observer occupying the same central position on every day. Our notions of astronomy cannot be too crude and imperfect if we wish to understand the first beginnings in the reckoning of days, and seasons, and years, and I doubt whether a profound knowledge of modern astronomy is not more of an impediment than help to the historian of the early days of astronomical discovery. We cannot expect in those days more than what a shepherd would know at present of the sun, and moon, and stars, and seasons. We cannot expect any observation of heavenly phenomena unless they had some bearing on the practical wants of primitive society, and if we meet with any records of these we must not expect them in that scientific form in which they are said to have been recorded in China, but rather in the forms of mythes and legends, the only language possible in those days of intellectual awakening. Thus we find the earliest allusion to the connection between the moon and the twenty-seven Nakshatras, in a legend preserved in several of the Bráhmaṇas. We read in the Káthaka, ii. 3 *:

“ Prajápati gave his daughters, the Nakshatras, to King Soma (the moon). He dwelt with Rohiṇí. Those who were not visited by him, went back; (therefore does a wife, if she is not visited, go back.) He followed them, he asked for them again. He (Prajápati) did not give them back. He said, Dwell equally with all, then will I give them back. He dwelt with Rohiṇí only. Therefore consumption seized him upon this falsehood. (The King Soma is the moon, and as consumption seized the King, this is the origin of the so-called Royal Consumption.) He withered like grass. He prayed to Prajápati. He said,

* Weber, Ind. Stud. III. p. 467.

Dwell equally with all, then will I deliver thee of this. Therefore does the moon dwell equally with all the Nakshatras."

It is unfortunate that the number of the daughters of Prajapati is not given in this passage, but it is nevertheless important as establishing the fact on which I insisted, namely, that the Nakshatras represented originally a division of the heavens into so many equal parts, and that this division was suggested by the course of the moon.

In another passage where the same legend is told (Taitt. Sanh. II. 3, 5, 1) the number of the daughters of Prajapati is stated as thirty-three*, which may possibly be explained by the fact that in the ancient lists six of the Nakshatras are spoken of in the dual†. In the later literature, however, in the Mahābhārata, Manu, the Vishṇu-Purāṇa, where the same or similar legends are related, the number of the daughters of Prajapati or Daksha‡ is given as twenty-seven.

But we need not depend on these legends only in order to convince ourselves of the intimate connection between the twenty-seven Nakshatras and the moon. The sidereal, or, as it is sometimes called, the periodical month, i. e. the time during which the moon makes a revolution from any Nakshatra back to the same, though it was not used by later writers for astronomical or historical purposes, is nevertheless described by Garga and others on account of its importance for sacrificial purposes. I give the following extract from Garga which occurs in the commentary on the Jyotisha (MS. E. I. H. 1510. p. 6):

तथा च गर्गः ।

यावता त्वेव कालेन भवर्गे त्रिणवात्मकं ।

भुङ्क्त इदुः स आक्षौ मास्तस्यार्द्धं पक्ष उच्यते ॥

यतश्चत्वारि मानानि तानि तु गर्गवाक्ये दर्शयिष्यामि ॥ तद्यथा ॥

सावनं चापि सौर्यं च चांद्रं नाक्षत्रमेव च ।

चत्वार्येतानि मानानि तैर्युगं प्रविभज्यते ॥१॥

* The Triṇava (27) and Trayastrinśa (33) Stoma are mentioned together, Vāj. Sanh. XIII. 58.

† These are 6, 11, 12, 16, 17, 21; all the rest are spoken of either in the singular or in the plural. The commentary to Taitt. Sanh. II. 3, 5 (just re-

ceived in Prof. Cowell's valuable edition) explains the number by counting the Kṛittikās as seven, and the other Nakshatras each as one.

‡ See Boehtlingk-Roth, Dictionary, s.v. Daksha; Weber, Nakshatra, p. 277.

अहोरात्रात्मकं लौक्यं^१ मानं च सावनं स्मृतं ।
 अतश्चैतानि मानानि प्रकृतानीह^२ सावनात् ॥ २ ॥
 ततः सिद्धान्यहोरात्रायुदयाश्चाप्यथार्कजाः ।
 त्रिंशच्चाष्टादशशतं १८३० दिनानां च युगे स्मृतं ॥ ३ ॥
 मासस्त्रिंश ३० दहोरात्रः^३ पक्षोऽर्द्धं १५ सावनं स्मृतं ।
 अहोरात्रं लवानां तु चतुर्विंशच्छता २४०० त्मकं ॥ ४ ॥
 सौर्यं सूर्याच्चु संभूतं परिसर्पति भास्करे ।
 यावद्युत्तरां काष्ठां स^४ गत्वा गच्छति दक्षिणां ॥ ५ ॥
 कालेन सोऽष्टस्तस्यार्द्धमयनं तु त्रयोऽर्तवः^५ ।
 ऋतोरर्द्धं भवेन्मासं त्रिंशद्भागं दिनोऽर्कजः ॥ ६ ॥
 तस्यार्द्धमर्कजः पक्षस्तस्मात्पंचदशं दिनं ।
 शतं लवानां षड्विंशं^६ लवाः पंचदशस्तथा ॥ ७ ॥
 त्रिंशच्चाष्टादशशतं युगमार्कैर्दिनैः स्मृतं ॥ ८ ॥
 वृद्धिस्तथाभ्यां संभूतं चांद्रं मानं^७ हि चंद्रतः ।
 लवं लवमथानेन सावनेन निशाकरः ॥ ९ ॥
 क्षयं वृद्धिमवाप्नोति स चांद्रो मास उच्यते ।
 तस्यार्द्धं पार्वणः पक्षस्तस्मात्पंचदशी तिथिः ॥ १० ॥
 प्रमाणेन लवानां तु द्वाविंशं शतमुच्यते ।
 सोमस्याष्टदशशती युगे षष्ठ्यधिका स्मृता । १८६० ॥ ११ ॥
 यावता त्वेव कालेन भवर्गं त्रिणवात्मकं ।
 भुंक्त इंदुः स आर्क्षो मास्तस्यार्द्धं पक्ष उच्यते ॥ १२ ॥
 आर्क्षात्पक्षात्पंचदशं नाक्षत्रं दिनमुच्यते ।
 प्रमाणेन लवानां तु द्वात्रिंशं शतमुच्यते ॥ १३ ॥
 नाम्ना सप्त षष्ठ्युत्तरां^८ जनं चास्मात्परो लवः ।
 दशोत्तरे द्वे सहस्रे युगमार्क्षैर्दिनैः स्मृतं ॥ १४ ॥

^१ लौक्यं MS.^२ प्रवृत्तानि ?^३ ताः MS.^४ स deest in MS.^५ योऽर्तवः MS.^६ षड्विंश MS.^७ मासं MS.^८ क्षयत्र MS.

“ And so says Garga,

‘ The time in which the moon enjoys the circle of the Nakshatras, consisting of twenty-seven, that is a Nakshatra month, and its half is called a paksha.’

“ For there are four measures of time, and I shall propound them in the words of Garga *, viz. :—

‘ The libatory (sávana), the solar, the lunar, and the sidereal (nákshatra), these are the four measures, by them the lustrum (yuga) is divided.

‘ The measure consisting of day and night is called the vulgar and the libatory (sávana)†; and therefore these measures do here proceed from the libatory measure.

‘ After it the nycthemera are fixed, and their beginnings proceed from the sun; and a lustrum is said to consist of 1830 such days.

‘ The month consists of thirty nycthemera, and half of a sávana (month) is called a paksha. A nycthemeron consists of 2400 lavas‡.

‘ The solar computation is derived from the sun while Bháskara (the sun) travelling round goes to the south, having first gone to the northern region.

‘ This is a year in time, its half, the Ayana, consists of three seasons; half of a season is a month, consisting of thirty parts; the day is made by the sun.

‘ Half of it is a solar paksha, and a day is the fifteenth part of it; this fifteenth part (one day) consists of 2600 lavas§.

‘ A lustrum (or yuga) is said to consist of 1830 solar days ||.

‘ The lunar measure is derived from the moon by its increase and wane. When the moon step by step, every libatory day, increases and wanes that

* “ Of four modes, namely, solar, lunar, sidereal, and civil time, practical use is made among men.”
Súrya-siddhánta XIV. 2.

† It is called sávana from the three libations or savanas, at morning, noon, and evening; it is the simplest conception of the day, extending always from sunrise to sunrise, without taking into account the different lengths of the year. Cf. Súrya-siddhánta I. 36; XIV. 18: udayád udayam bhánoh sávanam tat prakīrtitam, sávanāni syur etena yaj-nakālavidhis tu taih.

‡ A lava would thus correspond to 36 seconds of our time. Wilson’s Dictionary gives a lava either as the 60th part of a nimesha, or as two káshthás, neither of which would correspond with

७४'०० of a day and night.

1 day and night = 60 ghaṭikás (nāḍí) = 24 minutes.

1 ghaṭiká = 60 kalás (pala, vināḍí) = 24 seconds.

1 kalá = 60 káshthás = 24'''.

1 káshthá = 18 nimeshas.

1 nimesha = 30 tatparas.

1 tatpara = 100 truti.

Other divisions are given by Boehtlingk-Roth, s.v. truti. Prof. Weber takes चतुर्विंशच्छतात्मके for one hundred and twenty-four.

§ There is some mistake in the MS., which will have to be corrected with the help of other MSS. The construction is that the 26th hundred of lavas is the 15th part of the paksha.

|| One line seems to be wanting.

is called a lunar month; half of it is a párvana paksha, and the fifteenth part a tithi.

‘ This (the tithi) is said to be 2200 lavas in measure, and in the lustrum of the moon there are said to be 1860 days*.

‘ The time in which the moon enjoys the circle of the Nakshatras, consisting of twenty-seven, that is, a Nakshatra month, and its half is called a paksha.

‘ The fifteenth part of this Nakshatra paksha is called a Nakshatra day; this is said to be 3200 lavas in measure.

‘ A yuga is said to consist of 2010 Nakshatra days†.’”

Another account of the different computations of the year is given in the *Nirnayasindhu*, written by Kamalákara Bhaṭṭa, and printed at Calcutta, 1833. There it is said, that “according to Mádhava’s opinion, five ways exist of calculating the year, and that there is a sávana, saura, chándra, nákshatra, and bārhaspatya year. The Bārhaspatya year is regulated by the planet Jupiter, and is known in astronomical works only. North of the Narmadá it may be used for ceremonial purposes. Hemádri says, that there are only three different years, because the two last are not employed in the *Dharmaśástra* (law-books). Each year consists of twelve months, and if there be intercalary months, sixty days must be considered as one month, as Vyása said, ‘Sixty days are called a month by the Bádaráyana.’ Five Chándra or lunar years make a yuga, and each of the sixty years has its own name. The same names apply also to the Bārhaspatya years, which begin with the month of Mágha (winter solstice), while the Chándra years begin with the bright half of Chaitra (vernal equinox). At sacrifices and on other solemn occasions the Chándra or lunar year is to be used, and no other, as Árshtishena says.

“ An *Ayana* (sun’s road, half year) consists of three solar seasons. There are two Ayanas, a southern and a northern one, the one beginning with *Karka* (Cancer), the other with *Makara* (Capricorn), and different sacrifices are to be performed, according to different authorities, either in the one or the other *Ayana*.

“ A season consists of two months, but here too an intercalary month is

* अष्टादशशती must be taken as a feminine, a sum of eighteen hundred.

† The first line is not clear, and throughout the

whole extract both text and translation must be considered to rest on the authority of one MS. only.

not counted by itself. A month is of two kinds, lunar or solar. The first lunar month is Chaitra in Vasanta, the first solar month begins either with Mína (Pisces) or Mesha (Aries), as Baudháyana says: ‘Vasanta (spring) is in Mína and Mesha, or in Mesha and Vṛisha (Taurus).’ For śrauta and smárta ceremonies the lunar seasons ought to be used, and, if this be impossible, the solar ones. There are six seasons, lunar as well as solar: Vasanta, Gríshma, Varsha, Śarad, Hemanta, and S’ísira.

“There are four kinds of months;

1. Sávana,   2. Saura,   3. Chándra,   4. Nákshatra.

1. The *sávana* month has thirty days and nights.

2. The *saura* month goes from one conjunction of the sun to the next one. The first is Vaiśákha in Mesha (Aries). Although there are two Darśas (days of new moon or conjunction) in Mesha, the first is reckoned as belonging to Mína (Pisces), and goes to the solar month Chaitra.

“Some ghaṭikás before and after the entrance of the sun into a new sign are considered as sacred :

1. In Mesha 10 ghaṭikás are sacred before and after the conjunction.
2. In Vṛisha 16 . . . . . before the conjunction.
3. In Mithuna 16 . . . . . after the conjunction.
4. In Karka 30 . . . . . before the conjunction (ayanam dakṣiṇam).
5. In Sinha 16 . . . . . before the conjunction.
6. In Kanyá 16 . . . . . after the conjunction.
7. In Tulá 10 . . . . . before and after the conjunction.
8. In Vṛiśchika (Annakí) 16 . . before the conjunction.
9. In Dhanus 16 . . . . . after the conjunction.
10. In Makara (Jhasha) 24 ghaṭikás are sacred after the conj. (ayanam udak).
(This is according to Hemádri’s opinion. Mádhava considers 20 ghaṭikás as sacred after the conjunction.)

11. In Kumbha 16 ghaṭikás are sacred before the conjunction.

12. In Mína 16 . . . . . after the conjunction.

The equinoxes fall in Mesha and Tulá.

The solstices in Karka and Makara.

3. The *chándra* month consists of two pakshas (halves of the moon). This lunar month either begins with S’ukla (the bright half) and ends with Amá (new moon), or it begins with Kṛishṇa (the dark half) and ends with full

moon. South of the Vindhya they begin the month with the moon's increase, but north of it either with its increase or with its decrease, though the former is the more usual. The first *chándra* month is Chaitra.

4. The *nákshatra* month consists of one passage of the moon through all the Nakshatras*.

"A Bráhmaṇa ends his month with the new moon (*Amávásya*), a Kshatriya with the sun's entrance (*Sankránti*) into a new sign, a Vaiśya with full moon. Garga says: 'The *saura* month is to be used at marriages &c., the *sávana* month at sacrifices, the *chándra* month at annual and obsequial rites. Other authorities however give different rules.'"

Having thus established the first point, that the twenty-seven Nakshatras were suggested by the periodical revolution of the moon, we proceed to consider the second, namely, that the twenty-seven Nakshatras represented so many *equal* divisions of the heavens. This was clearly indicated by the legend of Soma being ordered to dwell the same time with every one of his wives, but it is likewise implied in almost every statement in which the Nakshatras are used for chronological purposes. No one in the present day would think of employing instead of the equal segments of the zodiac, the single stars of the Greek constellations, the Lion &c., for fixing the time of the year: nor would an Indian astronomer make use for that purpose of the single stars of the Nakshatras, instead of the twenty-seven equal divisions in which these stars are scattered about. Unless the Nakshatras meant the twenty-seven equal divisions, each consisting of $13^{\circ} 20'$, how could it be explained that the summer solstice falls in the middle of Āśleṣha when the winter solstice is in the beginning of Śravishṭhá, thus giving thirteen and a half Nakshatras to the sun's road north and exactly the same number to its road south of the equator?

The passages generally quoted to prove the inequality of the Nakshatras† are all taken from modern books, and, as far as I can understand them, they refer to the Tárás or stars, not to the Nakshatras or lunar mansions. It is

* Thus it is said in the Grammar of Páṇini (IV. 2. 3), that certain adjectives are formed from the names of the Nakshatras, to express the time connected with them, i. e. the time during which the moon is in conjunction with any one of the Nakshatras. If therefore the passage of the moon through all the Nakshatras corresponds to one *nákshatra* month, its passage through each of the

Nakshatras would be a *nákshatra ahorátra* (day and night). This is said expressly by Patañjali: कः पुनः कालो नक्षत्रेण युज्यते । अहोरात्रः । The day and night therefore during which the moon passes through the Nakshatra Pushya in any month would be called pausha, pausham ahar, paushí rátrih.

† Cf. Weber, *Nakshatra*, p. 309 seq.

perfectly possible that, as Hindu astronomers maintain, the moon or the sun may be in conjunction with one of the stars belonging to the Tárás, before they have entered the Nakshatra-segment to which that Tára has given its name. Nor would this in any way disprove the equal distances of the Nakshatras, for it is only in comparison with these equidistant Nakshatras that the stars or clusters of stars could possibly be called either deficient or excessive. If the coincidences between certain Tárás and certain Sieus are so startling as they are represented to be, they may possibly find their explanation in the intercourse between the Buddhists of India and China, which dates from a period anterior to the first occurrence of the non-equidistant Tárás in Sanskrit literature.

The only passage which for a moment made me doubtful as to the equal division of the Indian Nakshatras, is that quoted by Prof. Weber from a Hebrew translation of Majríti (p. 323 seq.). Majríti (died 1007 A. D.) speaks of the lunar mansions of the Hindus : he gives their names, twenty-eight in number, and their degrees on the ecliptic. These degrees, to judge from the translation supplied by Dr. Steinschneider, vary considerably. I therefore requested Dr. Neubauer to collate the original text of Majríti, preserved in an Arabic MS. of the Bodleian Library, and I was glad to find that the apparent inequalities are due entirely to the Hebrew translation, the Arabic original allowing about $12^{\circ} 51' 26''$ to each of the twenty-eight manzil *. This therefore shows again an equal division, though it does show at the same time that the Arabs, in other respects the docile pupils of the Hindus, divided the heavens into twenty-eight, instead of twenty-seven, equal segments.

Finally, as to the number of the Nakshatras, I maintain that it was originally, and that, in one sense, it always remained twenty-seven. Let us first examine Biot's view of the subject. He maintains that the number of Nakshatras was originally twenty-eight, because such was the number of the Chinese Sieu; and that† “the omission of Abhijit from the series took place because the mansion belonging to that asterism was on the point of becoming extinguished, the circle of its junction-star being brought by the precession to a coincidence with that of the junction-star of the preceding asterism about A. D. 972.” Prof. Whitney has pointed out some mistakes which vitiate Biot's calculation, and

* Majríti begins : Now I shall mention the effects of the moon within the limits of their stations, as agreed upon by the Indians, &c. Dr. Steinschneider has lately supplied a more correct

list of the lunar mansions from a Leyden MS. in his learned essay on “Pseudepigraphic Literature,” p. 76.

† Whitney, *Súrya-siddhánta*, p. 208.

which would defer till several centuries later the date of coincidence of the two circles of declination. He himself, however, believes, like Biot, that Abhijit is as originally and truly a part of the system of asterisms as any other constellation in the series, which is properly composed of twenty-eight members, and not of twenty-seven. "The analogy of the other systems," he says, "and the fact that treatises like the *Súrya-siddhánta*, which reckon only twenty-seven divisions of the ecliptic, are yet obliged, in treating of the asterisms as constellations, to regard them as twenty-eight, are conclusive upon this point. The whole difficulty and source of discordance seem to lie in this,—how shall there, in any systematic method of division of the ecliptic, be found a place and a portion for a twenty-eighth asterism? The *Khanda-kaṭaka*, as cited by Albiruni, in making out, by a method which is altogether irrespective of the natural positions of the asterisms with reference to the zodiac, the accordance already referred to between their portions and the moon's daily motions, allots to Abhijit so much of the ecliptic as is equivalent to the mean motion of the moon during the part of a day by which her revolution exceeds twenty-seven days. Others allow it a share in the proper portions of the two neighbouring asterisms: thus the *Muhúrta-Málá*, a late work, of date unknown to us, says, 'the last quarter of *Uttara-Ashádhá* and the first fifteenth of *Śravaṇa* together constitute Abhijit: it is so to be accounted when twenty-eight asterisms are reckoned; not otherwise.' Ordinarily, however, the division of the ecliptic into twenty-seven equal portions is made, and Abhijit is simply passed by in their distribution. After the introduction of the modern method of dividing the circle into degrees and minutes, this last way of settling the difficulty would obviously receive a powerful support and an increased currency, from the fact that a division by twenty-seven gave each portion an even number of minutes, 800, while a division by twenty-eight yielded the awkward and unmanageable quotient $771\frac{3}{7}$."

In answer to Biot, who fixes the date of the suppression of Abhijit at A. D. 972, we may simply appeal to Albiruni. He wrote a book on India, and particularly on Indian astronomy, about fifty-seven years after the supposed disappearance of Abhijit. He had been in India for several years, learning Sanskrit, reading in the original the astronomical works of the Brahmans, and consulting living astronomers on the actual position of their stars, and asking their advice on any points of difficulty. Yet nothing can be more opposed to Biot's theory than the view which Albiruni takes of the *Nakshatras*:

"The origin of the lunar mansions," he says, "amongst the Hindus is

analogous to that of the zodiacal signs, for in reference to these mansions, the circle of the zodiac is divided into twenty-seven equal parts, each mansion comprising $13^{\circ} 20'$, or $800'$. The planets enter and leave them, moving through them in latitude to the north and south. The principle of this division in twenty-seven parts lies in the moon's moving over the whole circumference of the heaven in $27\frac{1}{3}$ days, which needs correction. The number of twenty-eight, admitted by the Arabs, has likewise its origin by counting from the first lunar phase in the west to the last in the east. They reckon as one of the mansions the falling Eagle (α Lyrae, Abhijit), so that they get twenty-eight, which has been the reason why some of our Arabian astronomers and almanac writers have been mistaken, asserting that the Hindus also had twenty-eight Nakshatras, and that they suppressed one which was always covered by the rays of the sun. *But this is wrong, for originally there were only twenty-seven, and one has been added afterwards.*"

Nothing can be clearer than this; nothing more in accordance with all we know from other ancient sources on the same subject. Yet Biot sees in all this nothing but a proof of Albiruni's ignorance, and remains unshaken in his belief that Abhijit was one of the old Nakshatras, and disappeared in the year 972 A.D.

In answer to Professor Whitney, who though differing from Biot's arguments, agrees nevertheless with him on the original number of the twenty-eight Nakshatras and the later suppression of Abhijit, I beg to propose the following theory. We must, from the beginning, distinguish between two things, the Nakshatras as the twenty-seven equal portions of the heavens, and the Nakshatras or Tárás as independent asterisms. We have to do the same in Greece with the zodiacal portions and the zodiacal stars, and it is well known that the Greeks for a long time admitted only eleven constellations, though they always had the twelve equal divisions of the ecliptic*. I hold then that the names given to stars

* Letronne, Journal des Savants, 1839 (p. 528): "La sphère grecque est originale; la formation en a été successive; l'idée de la division zodiacale, étrangère à sa première constitution, y a été transportée après coup; mais les figures et les noms des signes sont d'invention grecque.—Des textes existent, qui attestent l'introduction successive dans la sphère grecque de trois au moins des figures zodiacales.—Belier et Sagittaire par Cleostrate de Tenedos. (6me siècle.) Plin. II. 6.—Avant Cleostrate

les asterismes n'étaient pas même au nombre de neuf; et bien qu'il n'y ait aucune preuve que l'introduction de la Balance ne soit pas due à Hipparque lui-même, il est constant que les premiers textes où l'emploi de ce signe est clairement énoncé, sont ceux de Geminus et de Varron, appartenant au milieu du 1er siècle.—On sait que Ptolémée dans son catalogue, conserve $\chi\eta\lambda\alpha\iota$ pour la constellation ($\alpha\sigma\tau\epsilon\rho\iota\sigma\mu\acute{o}\varsigma$), et $\zeta\upsilon\gamma\acute{o}\varsigma$ pour le signe ($\zeta\acute{\omega}\delta\iota\omicron\nu$ et $\delta\omega\delta\epsilon\kappa\alpha\tau\eta\mu\acute{\omicron}\rho\iota\omicron\nu$)."

or constellations, such as Kṛittiká &c., existed before the triseinadic division of the heavens became fixed; that the most interesting, though not always the most brilliant stars were selected to serve as exponents of the twenty-seven divisions; and that in this selection Abhijit was not comprised. Abhijit, however, being as its very name declares, a star of good omen, continued to be observed for sacrificial purposes, and was invoked between the twenty-sixth and twenty-seventh constellations, between Uttara-Asháḍhā and Śravana, where its real position is to be found. This is clearly shown by a popular legend, repeated in the Taittirīya-Bráhmaṇa I. 5, 2, 3 and 4: "There is a Nakshatra, Abhijit by name, above the Asháḍhás*, below Śroṇá. The gods and Asuras were fighting, the gods conquered under that Nakshatra. Because they conquered, therefore it is Abhijit, the conqueror. Him of whom one wishes that he should conquer an invincible enemy, one ought to stir up to fight under the Nakshatra Abhijit. He conquers even the invincible, and as if he (the enemy) were defeated by his own fault." When in later times the Hindus became acquainted with nations using twenty-eight instead of twenty-seven determining constellations, Abhijit would naturally be thought of in order to bring their own system in harmony with that of their neighbours, and Arabic astronomers, in particular, would naturally, though wrongly, as pointed out by Albiruni, adopt the theory, adopted by Biot, that the Hindus did not understand their own system, and that Abhijit had at all times formed an integral part of their elementary astronomy.

If with this view clearly before us we examine the earliest as well as the latest notices of the Nakshatras that can be found in the literature of the Hindus, many difficulties will disappear. The number of twenty-seven, though not to be found in the Chhandas or Mantra periods, is of frequent occurrence in the Bráhmaṇa period. Many passages containing the number of twenty-seven for the Nakshatras may be seen in Prof. Weber's Essay, and in the Dictionary of Boehtlingk and Roth. In the Taittirīya-Saṁhitá IV. 4. 10, 1-3, where all the names and the presiding deities of the Nakshatras are given, Abhijit is not men-

* The commentator states that Abhijit occupies the fourth quarter of Uttarásháḍhā, and the first quarter of Śravana. There is nothing to show that Abhijit was a *new* Nakshatra; on the contrary, the Bráhmaṇa connects it with ancient legends, like all the other Nakshatras. The only reason

why its position is given is because the other twenty-seven Nakshatras had been mentioned before in proper order, whereas Abhijit, not being comprised in that list, had to be referred to the two Nakshatra divisions with which it coincided.

tioned, nor is its name to be found in a similar list in the Taittirīya-Brāhmaṇa I. 5, 1. It occurs for the first time in a second list of the Nakshatras, in the Taittirīya-Brāhmaṇa III. 2, 1, 6; and it occurs there, what is important and not favourable to my theory, as the sixth asterism after Full moon. Nevertheless I cannot bring myself to believe that it here enjoys an equal rank with the other Nakshatras; or, if it does, it does so only because certain popular superstitions had attached themselves to this asterism, and because certain libations were offered to it at the same time as those destined for the twenty-seven Nakshatras. The passage from the Atharva-veda (XIX. 7, 1, 8, 1), so often quoted by Biot and others, is more decided, and certainly proves the connection of twenty-eight Nakshatras with twenty-eight days. But the Atharva-veda stands by itself, and its last books particularly contain very doubtful passages. Unsupported by the genuine literature of ancient India, nay, opposed by its almost unanimous testimony, the charms and nursery rhymes of the Atharva-veda can carry no weight.

That an attempt was made to foist in Abhijit as a Nakshatra in places where it was not intended to be, is shown in a curious way by the MSS. of the Jyotisha and its commentary. The names of the twenty-seven presiding deities are given in the Jyotisha in three S'lokas :

अग्निः प्रजापतिः सोमो रुद्रोऽदितिर्वृहस्पतिः ।
 सर्पाश्च पितरश्चैव भगश्चैवार्यमापि च ॥ २५ ॥
 सविता त्वष्टाथ वायुश्चंद्राग्नी मित्र एव च ।
 इंद्रो निर्वृतिरापो वै विश्वे देवास्तथैव च ॥ २६ ॥
 विष्णुर्वसवो वरुणोऽज एकपात्तथैव च* ।
 अहिर्बुध्न्यस्तथा पूषाश्चिनौ यम एव च† ॥ २७ ॥
 नक्षत्रदेवता एता‡ एताभिर्यज्ञकर्मणि ।
 यजमानस्य शास्त्रज्ञैर्नाम नक्षत्रजं स्मृतं ॥ २८ ॥

When these verses are repeated in the MS. of the commentary, Brahmá, the presiding deity of Abhijit, is inserted before Vishnu, as pointed out by Professor Lassen, in violation of all the rules of metre.

* Comm. वरुणोऽहिर्बुध्न्यस्तथैव च.

† Comm. अज एकपात्तथा. Afterwards प्रोष्ठपदयोर्विषयः पाठदोषो वा ॥

‡ Comm. सेता.

The very name given to the Nakshatra zodiac, namely Triṇavachakra*, shows that the idea of twenty-seven was foremost in the mind of those who fixed that name†. At the time of Amara‡ the word nakshatra was used almost synonymously with twenty-seven, and a necklace, consisting of twenty-seven pearls, was called Nakshatra-málá, Nakshatra-string. In like manner the Hemachandra-kosha, when enumerating the Nakshatras (vv. 108-115), gives only twenty-seven names, and does not include Abhijit.

Lastly, in astronomical works, the Nakshatras, if used as chronological elements, are always twenty-seven in number.

Sákalya, the reputed author of the Sákalya-Saṁhitá, when speaking of the supposed motion of the Seven Rishis, says, "their motion is eight minutes in a year;" and again, "moving in the North into different positions, the Rishis employ 2700 years in revolving through the assemblage of asterisms§." This is possible only under the supposition that the number of asterisms is twenty-seven, not twenty-eight. For eight minutes a year would amount to 800 minutes in one hundred years. Now 800 minutes is equal to 13° 20'; this again is the twenty-seventh part of the ecliptic, and therefore the stars called the Seven Rishis would require 2700 years to pass through the twenty-seven asterisms or the whole of the ecliptic.

Varáha Mihira again, when speaking of the supposed movement of the Seven Rishis, states on the authority of Garga, that "when king Yudhishtíra ruled the earth, the Rishis were in Maghá, and the period of the era of that king is 2526 years. The Rishis remain for a hundred years in each asterism, being connected with that particular Nakshatra to which, when it rises in the East, the line of their rising is directed||. The same position of the Seven Rishis at the junction of the Dvápára and Kali-yuga is confirmed by quotations from Vṛiddha Garga and Káśyapa by the commentator Bhaṭṭotpála.

Now although this movement of the Seven Rishis is but imaginary, it was used for chronological purposes, and as the Pauráṇic tradition gives 1115 years as intervening between the beginning of the Kali-yuga and Nanda, the predecessor of Chandragupta (Sandrokyptos), the Bhágavat-puráṇa says quite in

* See also Taitt. Saṁh. VII. 1, 2, 2.

† Cf. Boehtlingk-Roth, s. v. triṇava, where Triṇavachakra is not given.

‡ Cf. Amara-kosha, 2, 6, 2, 8. nakshatramálá syát

saptaviṁśatimauktikāih. Cf. Haláyudha II. 408.

§ Colebrooke, Miscellaneous Essays, II. 358.

|| Colebrooke, Miscellaneous Essays, II. 356.

accordance with the theory of the movement of the Seven Rishis, that “when, from Maghá, they shall reach Púrváshádhá, then will this Kali age attain its growth under Nanda and his successors;” for as eleven Nakshatras pass from Maghá to Púrváshádhá, 11×100 years must have passed between the beginning of the Kali age and Nanda.

A single allusion to Abhijit, as one of the chronological elements of the Brahmans, occurs in a computation proposed by Lalla, as quoted by Muníśvara in his gloss on the Śīromaṇi (Colebrooke II. 358). Lalla says: “If the number of years of the Kali age, less fourteen, be divided by 100, the quotient, as the wise declare, shows the asterisms traversed by Maríchi and the other celestial sages, beginning from the asterism of Viranchi (Brahmá).” Here Lalla is generally understood to mean the asterism Rohiṇí, which is sacred to Prajápati (or Brahmá). But Muníśvara remarks in another place, that Lalla may here intend Abhijit, which is sacred to Vidhi or Brahmá.

But even then, what is the conclusion of Muníśvara? Not that the movement begins in the Nakshatra Abhijit, as one of twenty-eight Nakshatras, placed between Uttaráshádhá and Śravaṇa; but, on the contrary, that the movement would then begin in Śravaṇa, of which Abhijit forms a part, and that thus the statements of Lalla and Śákalya would be reconciled. Abhijit therefore, or Brahmá, would be simply a synonyme of Śravaṇa or of some part of Śravaṇa: it would not be one of twenty-eight equal divisions of the ecliptic.

I conclude with two extracts from the Súrya-siddhánta*. We read II. 64. भोगोऽष्टांशलिप्ताः, “the portion of an asterism is eight hundred minutes,” i. e. the twenty-seventh part of the ecliptic.

We find afterwards (l. c. p. 177) from VIII. 2 to 9, the position of each asterism in the arc of the ecliptic to which it gives name, and which is styled its “portion” (bhoga), the resulting polar longitudes and the polar latitudes. The stars of which the text thus accurately defines the positions, do not, in most cases, by themselves alone, constitute the asterisms; they are only the principal members of the several groups of stars,—each, in the calculation of conjunctions (yoga) between the planets and the asterisms, representing its group, and therefore called the junction-star, yoga-tára, of the asterism.

If therefore we find, as Professor Whitney writes, that in the former passage the ecliptic is divided into twenty-seven equal arcs, whereas in this passage we

* Súrya-siddhánta, ed. Whitney, p. 91.

are told of twenty-eight asterisms, very unequally distributed along the ecliptic, and at greatly varying distances from it, the natural conclusion is that the word nakshatra had two meanings, quite distinct from each other, as distinct in fact as Leo, when spoken of as a fixed star, and Leo, when spoken of as one of the duodecimal divisions of the sky, and that these must never be confounded.

The original meaning of Nakshatra* was of course the natural, not the scientific. It meant first, star in general, afterwards, certain stars or portions of the starry heaven. In the Rig-veda, Nakshatra does not occur in its technical sense except in one passage, which I pointed out in my History of Ancient Sanskrit Literature (p. 212)†. This passage I communicated to Biot, who referred to it on several occasions. That I was right in speaking of it as the only allusion in the Rig-veda to the Nakshatras, in the technical sense of the word, is now admitted even by those who at first were sceptical on that point. Nor should I have ventured to suggest the technical meaning of Nakshatra even in this one passage of the Rig-veda, if it had not been that it occurred in the last Maṇḍala, which contains a mixture of very ancient and very modern fragments. I agree, however, with Professor Weber, that even in this passage there is no absolute necessity for taking Nakshatra in the sense of the twenty-seven Nakshatras, the stations of the moon. The word nakshatra may even here be rendered by star. But the probabilities are in favour of the translation which I first proposed. There are several allusions in the hymn to times and seasons‡, nay, the only two names of particular Nakshatras which have been traced in the Rig-veda occur in this very hymn, Aghāḥ for Maghāḥ, and Arjunī for Phalgunī. The text, as repeated in the Atharva Sanhitā XIV.

* I say nothing of the etymology of Nakshatra, because though many have been proposed by Indian and European scholars, there is not one that carries conviction, or does not violate some of the laws of Comparative Philology. The most unobjectionable derivation is that of Yāska, who derives nakshatra from naksh, 'to come,' 'to approach.' Naksh is used of the light of the sun filling the sky, Rv. X. 3, 5; and in a similar sense it occurs IV. 43, 5, and I. 95, 10. The idea of comers or goers is certainly not a very striking one, but the ancient poets actually used charishṇu, 'going,' as an epithet of nakshatra, Rv. X. 88, 13. See

Bochtlingk and Roth, s. v.

† Rv. X. 85, 2. अथो । नक्षत्राणां । एषां । उपस्ये । सोमः । आहितः, "then Soma, the moon, is placed in the lap of these Nakshatras."

‡ Verse 5. वायुः । सोमस्य । रक्षिता । समानां । मासः । आकृतिः । "Vāyu is the protector of Soma, the moon (month) is the type of the years." Why Vāyu is mentioned as protector of Soma is not clear. Rv. X. 21, 10, the Maruts are called nākshatraśavas, but here nakshatra seems used in the sense of 'heaven,' and the compound would mean 'of heavenly strength.'

1, 13, leaves no doubt that the two Nakshatras Magháh and Phalguní are here intended.

सूर्यायाः । वहतुः । प्र । अगात् । सविता । यं । अवऽअसृजत् ।
अघासु । हन्यन्ते । गावः । अर्जुन्योः । परि । उह्यन्ते ॥ १३ ॥

“ The dowry of Súryá (sun, as feminine) went forth, which Savitri sent off. At the Aghás the cows are killed, at the Arjunís she (the wife) is led round the fire.”

This is evidently intended simply as a symbolic sanction of some ancient customs, the marriage of the sun being the type of every human marriage. That the Arjuní stars were favourable for marriage ceremonies we can see from the Taittiríya-Bráhmaṇa I. 5, 1*, where the first Phalgunís are represented as flanked by a husband and wife, the second Phalgunís by a dowry and those who carry it away from the father's house. It would be a mistake to think here of solar time, the time when the sun stands in Magháh and Phalguní being considered in India as any thing but favourable for marriage ceremonies. If the expressions here used had any direct reference to a definite system of chronology, we could only take ‘at the Aghás’ and ‘at the Arjunís’ in the sense of ‘at the Agháh and Arjuní full moons,’ and this would correspond with the month of Mágha or the winter solstice, the beginning of the year †, the time most auspicious for nuptial ceremonies. The killing of cows at marriage feasts may seem strange to those who are accustomed to modern Indian ideas, but the old Rishis had no scruples in killing the sacred animal. In the S’rauta-padma-nábhi (MS. p. 107^b) a Sútra is given गोपशुः कलौ निषिद्धः, “the cow as a sacrificial animal is prohibited in the Kali age,” which implies that in former ages no such prohibition existed.

In conclusion, I have to say a few words on an hypothesis according to which the discovery of the twenty-seven Nakshatras was originally made at Babylon, and from thence communicated at a very early time—the date is not given—to the Indians in the South, the Chinese in the East, and sundry Semitic nations in the West. Such an hypothesis seems almost beyond the reach

* अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी । जाया परस्ताद्वृषभोऽवस्तात् । भगस्योत्तरे । वहतवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात् ॥ The commentator adds: पितृगृहात्कन्या नीयमाना धनविशेषा वहतवः । तेषां वोढारो वहमानाः ॥

† तथा च लौगाक्षिः । माघ्याः पौर्णमास्याश्चतुरहः पुरस्तात्संवत्सराय दीक्षन्ते ।

of scientific criticism, though with the progress of the deciphering of the Babylonian Inscriptions, some facts may come to light either to confirm or to refute it. At present, however, all that can be brought forward in proof of such a theory is vague and uncertain, and could not stand the test of the most forbearing criticism, much less the attacks of that uncompromising scepticism which has lately been directed against all that is called ancient Babylonian astronomy.

It is certainly striking that the Arabic name of the lunar mansions, *manzil* (plur. *menazil*), should be derived from the same root as the *Mazzaloth* mentioned in the Bible. In the Second Book of Kings, xxiii. 5, we read how Josiah (624 B. C.) "put down the idolatrous priests, whom the kings of Judah had ordained to burn incense in the high places in the cities of Judah, and in the places round about Jerusalem; them also that burned incense unto Baal, to the sun, and to the moon, and to the *planets*, and to all the host of heaven." The word here translated by *planets* is *Mazzaloth*. The LXX do not translate it, but render it by $\mu\alpha\zeta\omicron\upsilon\rho\omega\theta$, the Vulgate substitutes the zodiac; Rabbi Jona Ibn Djanáh suggests, as Dr. Neubauer informs me, the twenty-eight *manzil*. None of these translations rest on any tangible evidence, and all that can be said is, that the *Mazzaloth* *may* have been the lunar *Nakshatras*, but that we have no means of proving it. How dangerous it is to trust to mere plausibilities in matters involving such vast consequences, is shown by the word *Mazzaroth*, which occurs in Job xxxviii. 31, 32. "Canst thou bind the sweet influences of Pleiades, or loose the bands of Orion? Canst thou bring forth *Mazzaroth* in his season? or canst thou guide Arcturus with his sons?"

Here too *Mazzaroth* has been translated by the twelve signs of the zodiac; but as this is impossible, it was certainly tempting to take *Mazzaroth* as a dialectic variety of *Mazzaloth*, particularly as the expression of bringing forth the *Mazzaroth* in his season, seems so appropriate to the stars being, as it were, brought forth, and following each other in the succession of the seasons. Nevertheless, Professor Ewald declares such an identification as inadmissible, and is in favour of deriving the word from *nêzer*, 'crown,' as the name of a constellation.

The fact that the Harranians* offered sacrifices to their god *Sîn* (moon) every twenty-seventh or twenty-eighth day, proves nothing whatever as to the existence of twenty-seven *Nakshatras*.

* Chwolson, *Ssabier*, II. 37, 256, 258, 295, quoted by Prof. Weber, *Nakshatras*, p. 316.

Lunar chronology seems everywhere to have preceded solar chronology. The Psalmist (civ. 19) sings*, "He appointed the moon for seasons: the sun knoweth his going down;" and the Vedic Rishi (X. 85, 18) when speaking of sun and moon, says, "The one (sun) shines upon all creation, the other establishing the seasons is born anew." Ibn Esra observes in his Commentary on the Pentateuch (Exodus xii. 2) that the Hebrew word for month, *chodesh*, can be intended for lunar months only, because it is derived from a root meaning to be new, whereas *shanah*, year, would imply a solar year, because it expresses the idea of *annus* or *annulus*†. It is known besides, that at Jerusalem‡ the Synedrium used to sit till two or three witnesses came to announce the first appearance of the new moon, and that the event was signalized all over the country by bonfires. And a similar custom prevailed among the Bálíkás, where, according to the Mahábhárata, an old witch sang out the new moon, beating a drum during the night, while the town of Sákala was feasting§. I could mention fifty other passages where festivals are mentioned at the beginning, the middle, or the end of each lunar month, and I believe even that the Sabbath was originally a holiday connected with a lunar chronology||. But it serves no purpose to bring forward evidence which does not prove the point that has to be proved, and of which all that can be said is, that it is consistent with our theory.

More important are the passages where the *manzil* are mentioned in the Koran, X. 5, XXXVI. 39; nor can there be any doubt, after the evidence collected by Dr. Sprenger¶, that the twenty-eight lunar asterisms had been observed by the Beduins of the desert long before the time of Mohammed. Yet, after all that has been written on the subject, and I would particularly

* Humboldt, *Kosmos*, II. 47. (Germ. Ed.)

† Ideler, *Handbuch der Chronologie*, p. 489.

‡ Cf. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, II. p. 344. Prof. Seyffarth endeavoured to show that the Jews, before the destruction of Jerusalem, used solar months only, but his arguments are not convincing.

§ Lassen, *De Pentapotamia*, p. 65, verse 25.

|| Dr. Neubauer has quoted a marginal note from the Cusari which is remarkable. It states that the hebdomadal chronology is found nowhere except where the Jews have introduced it: "J'ai trouvé une idée dans le livre de Salem ben Rou'heim; il fait observer que nous ne trouvons pas de nations

qui connaissent le sabbat (c'est-à-dire qui sachent le déterminer par le calcul), à moins qu'elles n'aient une notion de la Torah; par conséquent elles ont emprunté ce jour de repos aux Israélites; mais celles qui connaissent point la Torah, comme les Indiens et les Persans, &c., ne connaissent que les jours des mois d'après le calcul et d'après la tradition; mais elles ignorent la semaine sabbatique. Ces paroles sont citées au nom de Fayoumi." *Journal Asiatique*, Déc. 1861, p. 462.

¶ *Zeitschrift der D. M. G.* XIII. 160-165. Dr. Sprenger's remarks on page 161 are very important, and confirm the view which I have taken of primitive lunar astronomy.

call attention to Prof. Weber's careful reasonings on p. 320, I still hold to Colebrooke's view, who derives the Arabic *manzil*, at least in their scientific form, from an Indian source. Whatever view we may take on this point, the fact that Mohammed knew the twenty-eight lunar mansions, and that they were known to the Arabs before his time, could under no circumstances be used as an argument to show that they existed at Babylon in the twelfth century before our era, which is the point that would have to be established. The passage in the *Bundehesh* in which the twenty-eight divisions occur, is no more pertinent to the establishment of the Babylonian theory than the list of Coptic names*, neither of them going back beyond the time of Mohammed. Why, finally, the latitude† to be discovered from the difference between the longest and shortest days which, according to the *Jyotisha*, amounted to six *muhúrtas*, or 288 minutes, should prove the Babylonian origin of Indian astronomy, I am at a loss to understand. Exact observations on such a point are out of the question in the absence of any exact time-pieces: a large margin therefore must be left in drawing any conclusions as to the latitude of the place in which such an observation could have been made. But the rivers of the *Penjáb* are in about the same latitude as the rivers of *Mesopotamia*: the observation in its crudest form could have been made in the Indian *Penjáb* quite as well as in the Babylonian *Doáb*; the whole argument therefore dwindles into nothing at the first touch of criticism. In spite of all, however, I am quite prepared to take into serious consideration the Babylonian origin of Indian, nay, even of Chinese astronomy, whenever the decipherers of the Cuneiform inscriptions shall have supplied us with evidence that deserves to be considered. No hypothesis, however repugnant to received notions, should on that ground be treated with contempt; but it would certainly be wiser to let certain questions remain in abeyance on which no new evidence has been forthcoming since they were last handled by sound and sober scholars.

I have thus, I believe, established what I wished to establish, namely, that the *Nakshatras* owed their origin and their successive growth to the Indian mind: that *Nakshatra*, meaning originally stars in general, was fixed upon as the word to be used, *κατ' ἐξοχήν*, of the twenty-seven equal divisions of the starry sky, marked out by the periodical course of the moon; that they always

* Weber, *Nakshatras*, pp. 326, 330.

of 4 h. 48 m. between the longest and the shortest

† Weber, *Nakshatras*, pp. 362, 400. A difference

days would really correspond to lat. 35° 24'.

retained their original number and character when used for chronological purposes; but that in later times certain stars, twenty-eight in number, and vaguely corresponding with the twenty-seven ancient Nakshatras, were selected for the purpose chiefly of fixing the movements of the planets, but likewise for other astronomical and astrological purposes. How it came to pass that some of these Tárás and Yoga-tárás coincided with the Sieu of the Chinese, is a problem which will probably be solved when the history of Chinese literature has passed through the same critical ordeal which has destroyed so many illusions in Greece, Rome, and India. But, whatever that solution may be, it will never affect the springheads of the thought, of the language, and of the poetry of India, which rise from depths inaccessible to foreign tributaries, and whose earliest course we may follow step by step in the literature of the Brahmans with greater accuracy than is the case in the early history of any other nation.

The two points of which I have here treated at some length, namely, the value of the astronomical dates, and the origin of the Nakshatras, are by no means the only points on which objections have been raised tending to invalidate the views which I expressed in my History of Ancient Sanskrit Literature; but they are the most important, and they alone involved consequences compromising the antiquity and originality of the Rig-veda. If the astronomical data on which conclusions as to the age of the Veda have been built implied all they were represented to imply, the earliest periods of Vedic poetry would have to be rearranged. If it could be proved that China had exercised an influence on India, previous to the establishment of the Nakshatras, one of the principal charms of Vedic literature, its native originality, would be lost.

As to minor objections that have been started against some of the conclusions arrived at in my History of Sanskrit Literature, they must wait till more evidence has been brought forward which may tend either to modify or to confirm them. Many of these objections were not new to me, and had been carefully weighed before I wrote; others were groundless, and must have arisen either from want of clearness in the writer, or want of attention on the part of the reader. Thus when I maintained that, previous to Páṇini, no terms occurred which implied the existence of a written literature, of books, paper, pen or ink, I was perfectly aware that *kāṇḍa* was used in ancient works in the sense of a division of a literary composition, for instance.

in the Taittirīya-Saṁhitā, and in the Śatapatha-Brāhmaṇa. In fact I had mentioned kāṇḍas, kāṇḍikās, kāṇḍanukramaṇīs, &c., very frequently in my History. But how these words could prove the existence of books, i. e. of written books made of paper, I cannot see. Kāṇḍa means a section, a division, whether of a tree or of any thing else; it is almost synonymous with parvan and parichchheda. As I had shown that even such a word as grantha did not necessarily imply a written book, I thought I might safely pass by such terms as kāṇḍa, parvan, or parichchheda. Kāṇḍa never means a book, but always a section of a work, and there is no proof* as yet that books in India were originally made of “the part of the trunk of a tree whence the branches proceed, a stalk or stem.” I had myself expressed some doubts whether the word paṭala, which was said to mean originally the covering or bark of a tree, and which is used in the Rik-Prātiśākhya in the sense of chapter, might not point to books made of *liber*, the bark or rind of a tree. After Prof. Weber’s remarks, however, on this word, as used in the Aitareya-Brāhmaṇa † (I. 21, 22; Aśv. S. IV. 6, 7), these doubts are nearly removed, it being most likely that the original meaning of paṭala was likewise section, division.

Another instance where my meaning has been misapprehended, and where I have been refuted ‡ for opinions which I never held, occurred with regard to the dates of Yāska and Pāṇini. Because I said that on certain points Yāska holds more advanced views than Kātyāyana, it is argued that I *must* place Yāska after Kātyāyana and after Pāṇini. I see how the wording of one sentence in my book could have given rise to such a misunderstanding, but no attentive reader could have failed to see that I place Yāska before Kātyāyana, before Pāṇini, nay, even before Śaunaka. I believe I was the first to point out that Yāska, not Vaiyāska, was actually quoted in the Rik-Prātiśākhya, and as I still hold that this Prātiśākhya was anterior to Pāṇini, I could not have placed Yāska after Pāṇini.

It would be impossible to answer all objections of this kind, particularly

* This view that kāṇḍa meant a book was advanced by Professor Theodore Goldstücker, in a most learned and painstaking review of my History of Ancient Sanskrit Literature, which precedes his valuable facsimile of the Mānava-kalpa-sūtra. Some objections of the same scholar are answered in the next pages; others would require a fuller

examination than was compatible with the limits of this preface.

† The commentator says, paṭalaśabdaḥ samūhāvāhī; he also explains it by bhāgaḥ.

‡ Neither pūrvapaksha nor uttarapaksha could be correctly rendered by ‘refutation,’ in the sense in which that word is used by English writers.

when they are of a personal rather than a scientific character. Why I write *uṇādi* instead of *uṇādi* would seem to be a matter of very small importance. That I know the rule of Pāṇini VIII. 3, 32, I have proved, I should think, in more than a thousand passages of my edition of the Rig-veda. But the phonetic rules are not applicable in their full strictness to the technical terms used by grammarians. Thus *अच्* means all vowels; gen. *अचः* (Pāṇ. I. 1, 57). Whenever *च्* becomes final, it ought to be changed into a guttural. Pāṇini does not so change it (I. 1, 10; 3, 2), nor have I ever met with the form *अगादि* or *अगंत*, which would be analogous to *उगादि*, but only with *अजादि* and *अजंत*, in apparent violation of Pāṇini's own rules. The same applies to *तिङंत*, which as a compound is generally spelt with one *ङ*, whereas, if it occurs by itself, followed by a vowel, the final *ङ* is doubled. Thus I have always printed *तिङुतिङः*, but *तिङंत*. The eighth class of verbs is commonly called *तनादि**, of which there is the derivation *तानादिकः* (Rv. Bh. I. 138, 2), both written with a single *n*. The fact is that in the real Sanskrit there is not a single instance† where in a compound the first pada ends in a nasal, which nasal is doubled; and hence there was no analogy to be followed in such artificial words as *उगादि*. Besides there is a natural reluctance to apply the rules of Sandhi to technical terms, the very meaning of which might sometimes be completely changed if the changes of Sandhi were observed. Taking all this into account, and being unable by the help of MSS. to satisfy myself as to whether Pāṇini's Sūtras gave *उगादि* or *उगादि* (the editions vary), I determined to retain the usual form, and I was strengthened in my determination by the fact that in metrical works too *उगादि* is used with the first syllable short‡.

With regard to one of the most important questions which have of late occupied Sanskrit scholars, namely, the Introduction of Writing, some new evidence, which deserves careful attention, has been brought to light by several of my critics, Professor Boehtlingk, Benfey, Whitney, Goldstücker§, and Westergaard. Not

* The Calcutta edition has *तनादि* (P. II. 4, 79), which Boehtlingk alters to *तनादि*. Westergaard retains *तनादि*.

† The only instance which has been brought forward, *vṛṣhaṇaśva*, is an exception to the rule, 'exceptio probat regulam.'

‡ Svaramanjari (MS. E. I. H. 98, p. 50^a, l. 1):

मंत्रासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे ।

कार्याद्विद्यादनुबंधमेतच्छास्त्रमुखादिषु ॥

§ A few points which can be settled without entering into details may here be touched upon in a note.

1. When I said that writing was not known *before* Pāṇini, I meant to imply that it became known in India about his time, but that the literature known to him, which had accumulated before his time, was oral only. I thus tried to account both for the absence of any allusion to written language

one of the facts, however, on which I based my argument, has been invalidated ; on the contrary, the evidence has been strengthened, particularly by Professor

in his grammatical terminology, and for the appearance of grammatical terms implying a written language (vindu &c.) in later grammarians.

2. Lipikara, which I myself pointed out as occurring in Pāṇini, is never used for writer, still less for author ; it means a man who makes lipis, i. e. public inscriptions. See Westergaard, Abhandlungen, p. 33.

3. With regard to the meaning of Yāvanāni lipi, a wide field is open to conjecture, because we have no means of exact knowledge. The two points, however, which I maintained, have never been shaken ; namely, 1. that if Yāvanāni lipi means the Greek writing, it does not prove that Pāṇini was later than Alexander, because the Greek alphabet might well have been known in India before Alexander's conquest. This has been confirmed by Westergaard, Abhandlungen, p. 81 ; 2. that Yāvanāni lipi is most likely that variety of the Semitic alphabet which, previous to Alexander, and previous to Pāṇini, became the type of the Indian alphabet. (Hist. of A. S. L. p. 521.) The numerous changes of opinion of other scholars on this subject may be seen in the "Indische Studien," V. p. 8. Professor Weber does not yet seem to be aware that his efforts to prove that Yavana *may* mean Greek were not necessary. The important point was to prove that Yavana need not always mean Greek. This point was proved by Professor Lassen. But Professor Lassen, as well as most Sanskrit scholars, was fully aware that Yavana may mean Greek, before Professor Weber informed him of this fact. To determine *where* Yavana means Greek, and *where* it means Semitic nations, or even nations of black complexion, kālayavana, this is, and has been for some time, the real problem for Sanskrit scholars.

4. Ever since I have quoted Pāṇini for historical purposes, I have tried to distinguish between text and commentary, but as I have never based historical conclusions on words occurring in the commentary only, I have not distinguished between Patanjali, Kāśikā, &c. Professor Goldstücker

deserves great credit for having pointed out the necessity of such a distinction where the intellectual horizon of Patanjali has to be fixed. When I write "*in* Pāṇini," I mean the grammar such as we have it ; when I say "*by* Pāṇini," I mean the man, the author of the Sūtras. Professor Goldstücker is right about Pāṇ. IV. 3, 108 ; I am glad, however, to find that I do not stand alone in my opinion of the traditional character of the udāharaṇas and pratyudāharaṇas. (See Westergaard, Abhandlungen, p. 66 ; and Prof. G.'s very pertinent remarks, p. 24, l. 21.) In other instances where Professor Goldstücker has suspected me of want of accuracy in quoting Pāṇini, he will find that there is a Cf. added to my quotations. Wherever this is the case, I wish the reader to compare Pāṇini, but give him to understand that Pāṇini, the author of the Sūtras, does not himself use the word in question. Thus, on page 369, the only quotation from Pāṇini with which Prof. G. finds fault, is marked with Cf. The same applies to p. 361, where I refer to Pāṇ. IV. 3, 101, and IV. 2, 64, in confirmation of the name by which Pāṇini's own work was familiarly known in later times. Here too Cf. is added. Thus again, Pāṇ. IV. 3, 108, is marked by Cf. ; and the same caution is added to Pāṇ. IV. 2, 66 (p. 362), to Pāṇ. IV. 3, 102 (p. 371). The names mentioned on page 369 I did not intend to restrict to Pāṇini.

5. The fact that Sūtra in the singular means a complete work, confirms the opinion which I expressed, that it meant a string of rules, before it meant a single rule. The German "Band" does not mean a book in general, but a volume, originally a bound volume. The word was used in that sense since the middle of the eighteenth century (see Grimm, s. v.) ; and grammarians distinguish between der Baud, die Bände, 'volume,' and das Band, die Bänder, 'string,' 'sūtra.'

6. The Sūtra which Kaiyaṇa marks as not composed by Pāṇini is IV. 3, 132, not IV. 3, 116. Sūtra IV. 3, 116, is merely marked as not explained in the commentary. See IV. 3, 106, ityādini cha-turdaśa sūtrāṇi bhāṣhye tu na vyākhyātāni. To

Westergaard. The conclusion which I draw from these facts, namely, that writing was never used for literary purposes in India before the time of Pāṇini, is certainly startling, and I have never disguised this. But I confess that the explanations which have been proposed by some of my critics, in order to save the character of an ancient written literature in India, seem to me too artificial, and based on historical theories rather than on historical facts.

I ought perhaps to add a few words on the delay which has occurred in the

this fact, that certain Sūtras are not explained in the Mahābhāṣya, I attach little importance, and quite agree with Professor Goldstücker's remarks. To any candid mind this subject is disposed of by Professor Aufrecht's remarks, *Catalogus Bodl.*, p. 160.

7. The passage from the Mahābhārata (Sāntip. v. 11339-11342) can only be understood of the weight of memory. No one would suspect Yudhiṣṭhira or any body else of being intent on carrying about a book; or if he felt the weight at all uncomfortable, he might easily debarrass himself of it. The weight of the Veda (vedabhāra) is spoken of in the Vasishṭha-smṛiti (History of Anc. Sansk. Lit. p. 55), where there can be no idea of heavy folios.

8. If varṇa means a modified sound, there ought to be, as Prof. G. says, something of which the varṇas are modifications. This is perfectly true. In the Rik-Prātiśākhya, XIII. 4, we read, "the breath being one, assumes in reality, as it becomes varṇa or letter, many sounds." As far as I understand Prof. G.'s further discussions on varṇa and kāra, they seem to prove to me simply this, that Pāṇini never uses kāra, and that he uses varṇa of vowels only. In Sūtra VII. 4, 53, I divide yīvarṇayoḥ into y (yakāra) and īvarṇa.

9. The expressions ūrdhva, udaya, &c., apply to memory even better than to books. Books might be turned topsyturvy, but in the memory the beginning of a book must always be bottommost.

10. Though I have never denied that Pāṇini may have been one of the first Brahmans acquainted with the art of writing, I did not think that this could be proved by the employment of accents in his Sūtras. The Svarita, which was intended to show that a rule extended its influence over certain other rules,

was actually pronounced, nor could a more convenient method have been imagined for distinguishing the head-words or head-rules than the prolonged intonation of the Svarita. It is nowhere said that these Svaritas were not pronounced, but only that they were not part and parcel of the rule (na tu prayogasamavāyī, lit. 'they do not enter into the effect produced by the rule').

11. As I always distinguish between the existence of an alphabet and its employment for literary purposes, I should be quite willing to admit that the shepherds at the time of Pāṇini marked their cattle with letters. The Greeks knew the alphabet, and used it for commercial purposes, for inscriptions, for public registers long before they dreamt of reducing their poems to writing. (See this point well argued by Mr. Grote in answer to the late Colonel Mure, Appendix I. and II. annexed to the third edition of Grote's History of Greece.) Numerical figures, totems, &c., are known to American tribes who have no alphabet. But I must confess that Pāṇ. VI. 3, 115, does not seem to prove to me convincingly the custom of using either letters or figures for branding cattle.

12. On the use of driś in the sense of perceiving in general, see Boehtlingk-Roth, s. v. darś. The expression "na driśyate" is synonymous with "na vidyate," "nāsti." In grammar, adarśanam is explained by aprayoga I, 2, 55; and prayoga, according to Prof. G., would mean pronunciation. See also the passage quoted from Yājñavalkya III. 191, and Rik-veda-bhāṣya, vol. I. p. 30.

उत त्वः पश्यन्न ददर्श वाचमुत त्वः शृण्वन्न शृणोत्येनां,
and the commentary,

एकः पुरुषः पाठमात्रपर्यवसितो वेदरूपां वाचं पश्यन्नपि
न सम्यक् पश्यति ॥

publication of this volume of the Rig-veda. For a time it was doubtful whether the funds necessary for the completion of the Rig-veda would be provided. This caused uncertainty and delay. When I resumed my work, my time was no longer my own, and there were more urgent occupations which left me but scant leisure for the prosecution of my Sanskrit studies. Had I been allowed to devote, I do not say the whole, but at least one half of my time to the study of Sanskrit and the carrying on of my edition of the Rig-veda, the present volume no doubt would have been published long ago. Or, if I had been satisfied with printing the commentary of Sāyana such as it is given in the MSS. at our disposal, without attempting to verify the numerous quotations, to authenticate scattered allusions, to correct evident blunders of the copyists, and to supply omissions, as far as possible, from other sources, my task would have been a very easy one, and would have required far less of my time. But though a rapid reprint of a few MSS. has its advantages, and though I by no means share in the sweeping condemnation of the manner in which the text and commentary of another Veda have of late been edited, I feel that I should have ill requited the confidence of those who entrusted me with the *editio princeps* of the Rig-veda and of its commentary by Sāyana, if I had not done my best to make it as perfect as it could be made in the present state of Sanskrit scholarship, and with the materials now available. How many imperfections there remain in spite of my best endeavours, no one can feel more than myself. Though greater familiarity with the style of Sāyana has enabled me in the later books to remove the blunders of the copyists with more readiness and certainty than at the beginning, yet the MSS. of the later Aṣṭakas are much inferior to those of the first, and the number of passages hopelessly corrupt and imperfect is constantly increasing. The few Various Readings which I have printed give a very imperfect idea of the battles which an editor of Sāyana has to fight against the perverseness and carelessness of the scribes. Where the right reading could be restored with perfect certainty, little or nothing has been said in the Various Readings; but there is many a short line in these notes which represents the results of hours, nay, of days and weeks of hard work. Nor was one single passage surrendered as hopeless before every thing had been tried to render it correct.

I have stated on former occasions how much I owed to the assistance of my learned friend Professor Aufrecht, and I am glad to say that in the present

volume also I have to a considerable extent had the benefit of his cooperation. Though I regret his departure from Oxford, nothing could have been more beneficial to the interests of sound Sanskrit scholarship in this country than his appointment to the Chair of Sanskrit at Edinburgh, lately founded by Mr. J. Muir, D.C.L., the munificent patron of Sanskrit philology. Professor Aufrecht's transliteration of the text of the Rig-veda in Roman letters, now in course of publication, will be welcome to all students of Sanskrit. I look forward with confidence to many valuable contributions from his pen towards the elucidation of the Vedic language, Vedic mythology, and Vedic religion.

Another friend whose name I always had to mention in these pages with admiration and gratitude, H. H. Wilson, has not lived to see the completion of a work which owed so much to him. Without his strong recommendation it would have been impossible to secure the patronage of the Court of Directors of the late East-India Company, and afterwards of the Secretary of State for India; and some of the most valuable MSS. on which this edition is based, were procured through his influence. How deep an interest he took in this work he proved by undertaking the ungrateful task of preparing an English translation, a task which on other occasions "he intentionally left to younger and more enterprising study*." Wilson had lived through almost the whole history of Sanskrit scholarship, and had taken part in nearly every important work that marked an epoch in the study of Indian literature, history, and religion. Every one of his own works represents a new conquest. He never followed, he was always first; and though he was sometimes blamed for want of accuracy, he might well appeal to the rough work which he had to do, while others followed in the paths which he had opened and smoothed. Where any useful work was to be done, where a dictionary had to be compiled, manuscripts to be catalogued, coins and inscriptions to be deciphered, where new texts had to be edited, new works to be translated, Wilson was always ready to undertake the task which no one else was willing or able to undertake, and he never undertook any thing without finishing it with unflinching perseverance. His was not the scholarship of a Colebrooke, a Burnouf, or a Lassen; but if we look at the works which he left behind, we shall see how much we owe to him, and how much we have lost in him. Though the scorn with which he spoke of those who had never ventured in translation beyond works that had been previously translated by

* See the Preface to his edition of the *Daśa-kumāra-charita*, p. 31.

English scholars, and who were not even familiar with the native grammarians*, provoked at the time angry rejoinders from Continental students, he lived long enough to see himself regarded as the revered Nestor by all who belong to the small but brave army of bonâ fide students of Sanskrit; and his memory will long be cherished in India as well as in Europe, as that of a real benefactor to India and to Indian literature.

I am glad to be able to announce that the translation of the Rig-veda which Wilson had undertaken, will not remain incomplete. He worked at it till nearly the last moments of his life, and Professor Ballantyne, his worthy successor in the Library of the India Office, has undertaken the task of editing his MS. What I think of Wilson's translation I have fully stated on various occasions, and particularly in the Preface to the third volume of this work. I consider a literal translation of the Veda, in strict adherence to the explanation of Sâyaṇa, as highly valuable and interesting, and I hope that that principle will be rigorously observed by the editor of the remaining portion of this translation. But though I regret that the opinions which I expressed on this subject were not approved by Professor Wilson, I cannot but repeat my firm conviction that if we may learn from Sâyaṇa how, after a lapse of thirty centuries, the ancient poems of the Rishis had been misunderstood by Indian theologians and philosophers, we must proceed in quite a different manner in order to learn how these simple hymns were originally understood by the Rishis themselves. This point has of late been so frequently discussed, that I will not here enter again upon it; but I hope within a short time to be able to lay before the public the first volume of a translation of the Rig-veda, based on those principles of interpretation on which nearly all who have worked in this new field of Sanskrit scholarship are fully agreed. A difference of opinion like this, though it may have caused pain to my departed friend and teacher, has never in the least detracted from the esteem and admiration which I shall always entertain for him. His loss I, more than any other, feel to be irreparable; but the true way to honour the memory of our departed generals is not to halt where they fell, but to advance to new conquests.

The vigour and enthusiasm with which the study both of the modern and of the ancient Sanskrit has of late been taken up, the continued activity of such

* See his "Memorandum respecting Sanskrit Literature in England."

veterans as Bopp, Lassen, Benfey, Brockhaus, Stenzler, Westergaard, the original investigations of Aufrecht, Ballantyne, Bochtlingk, Foucaux, Goldstücker, Gorresio, Hall, Kuhn, Muir, Regnier, Röer, Roth, Schiefner, Weber, Whitney, the excellent work done in India both by Europeans, such as Cowell, Griffith, and Haug, and by a most important class of independent native scholars, such as Rádhákánta Deva, Ísvarachandra Vidyáságara, Bápú Deva, Kṛishṇamohana Banerjea, Nílakantha Gore, Rajendralala Mitra, Bháu Daji; lastly, the constant succession of new students, among whom the names of Bréal, Bühler, Fausböll, Haas, Kern, Pertsch, Siegfried, deserve to be distinguished—all these hold out a hope that the study of Sanskrit will not become stagnant, or lose the position which, thanks to the genius and honest industry of Sir W. Jones, Colebrooke, and Wilson, it has gained in our Universities by the side of Greek and Latin, of Hebrew and Arabic. The work which still remains to be done, however large its proportions, will not suffer from lack of labourers. At the present moment the most pressing work is, no doubt, the Veda, and new hands are wanted both for the edition of texts, not yet published, and for the critical interpretation of the relics of the ancient poetry of the Rishis. It is impossible for one scholar, it will probably be impossible for one generation of scholars, to bring the deciphering of the hymns of the Rig-veda to a satisfactory conclusion. My own contributions can for the future be but small, and very inadequate to the great difficulties that have to be overcome. With this volume, however, the most important portion of the Rig-veda is before the public. The ninth Maṇḍala contains nothing but the Soma hymns, the tenth and last offers a mixture of ancient and modern fragments. Every scholar is now able to take his share in the elucidation of the difficult language and the still more difficult thoughts of the ancient poets of India. Much has been done already, and a most important advance towards a right understanding of the Rig-veda will have been made when the Sanskrit Dictionary of Bochtlingk and Roth, published under the auspices of the Imperial Academy of St. Petersburg, and supported by the enlightened liberality of the Emperor of Russia, is finished. It is a work of which I feel it a duty to speak with the fullest acknowledgment of its great merits, because in this country its defects have been criticised with extreme rigour. Still further progress will be made when the Sanskrit Dictionary at which Professor Goldstücker has been working for many years is completed. But with all the light which the labours of these and

other scholars have shed on considerable portions of the Rig-veda, the dark and unintelligible passages have still a decided preponderance over those that have been made out to the satisfaction of impartial critics. Some portions of the Rig-veda, I confess, I consider as hopeless, and as likely to resist all attempts at interpretation. But there is no reason why we should despair. The Rig-veda is the most ancient book of the Aryan world. Every hymn, every verse, every word that can be deciphered in it is a gain. The sacred hymns of the Brahmans stand unparalleled in the literature of the whole world, and their preservation might well be called miraculous. We must be thankful that any authentic image of those primitive periods in the history of mankind which can now be studied in the Rig-veda, should have been handed down to us. These ancient hymns represent the lowest stratum in the growth of the human mind which can be reached anywhere by means of contemporaneous literature. And if in putting together the petrified remains of a primeval world, the geologist must often rest satisfied with fragments that tell but half of what they might have told, the historian also in gathering up the threads of the most primitive thoughts of man, must learn to make the best of rags and tatters that once formed part of the webs of poetry and religion woven by the early fathers of the human race.

MAX MÜLLER.

TENBY, October, 1862.

ADDITIONAL NOTES.

I ADD a letter of Biot's on the Nakshatras, together with some interesting notes on some parts of my essay, which I owe to the kindness of Professor W. F. Donkin, and of the Rev. R. Main, Radcliffe Observer.

Biot's letter was written about two months before his death. It was addressed to Professor Benfey at Göttingen, and printed by him in his Journal, "Orient und Occident," vol. i. p. 747. It completes the evidence, as far as Biot's views are concerned. Although we learn from it that the eminent astronomer had slightly modified his opinion as to the exclusively Chinese origin of the Indian Nakshatras, it is impossible to accept his explanation of the original character of these asterisms, which would reduce the primitive elements of Indian astronomy and chronology to mere astrological contrivances.

"C'est moi qui me trouve très-honoré, et très-heureux, de la lettre que vous venez de m'écrire. J'en suis, on ne peut plus, reconnaissant. Dans tout le cours de ma longue carrière scientifique, je n'ai jamais eu en vue que la recherche de la vérité; et je ne m'en suis cru en possession, qu'après avoir vu les résultats de mes efforts sanctionnés par l'autorité des personnes qui en étaient les juges légitimes. Votre lettre me donne cette assurance pour le précis de l'histoire de l'astronomie chinoise qui m'a occupé toute cette année. C'est ma récompense. L'opinion des gens, peu ou mal informés, favorable ou défavorable, m'est complètement indifférente. Même, dans le premier cas, je dirais volontiers, comme Phocion à ses amis, après avoir prononcé un discours qui avait été fort applaudi par le peuple d'Athènes: est ce que j'aurais dit quelque sottise! Pour les travaux de l'intelligence, comme dans les décisions politiques, je ne fais aucun cas du suffrage universel.

"L'intérêt bienveillant que vous me témoignez m'enhardit à vous soumettre une idée, qui, si elle se trouvait justifiée par les épreuves que l'érudition pourrait lui faire subir, terminerait, à l'amiable, toutes les controverses aujourd'hui élevées, sur la nature et l'origine des Nakshatras primitifs des Hindous.

"Prenons d'abord le texte réputé le plus ancien où on les voit mentionnés. Dans un passage du Rig-véda, VIII. 3, 20, cité par M. Max Müller, il est dit :

"*Soma* (la lune) *est dans le sein de ces Nakshatras.*

"Comment ces Nakshatras primitifs étaient-ils constitués? C'est la première question qu'il faut se faire.

"Or je dis que ce n'étaient pas, que ce ne pouvaient pas être, des divisions du ciel, marquées par des étoiles prises sur la route mensuelle de la Lune. En effet, le plan de l'orbe lunaire n'est pas fixe dans le ciel. Il tourne continuellement autour de l'axe de l'écliptique, en conservant, sur le plan de ce cercle céleste une inclinaison moyenne d'environ 5°, qui éprouve de très-petites variations périodiques. Ainsi dans son mouvement révolutif, qui s'accomplit en 18 ans juliens et à peu près 7 mois et demi, il contient des étoiles sans cesse différentes, entre lesquelles, par conséquent, on ne peut pas établir des intervalles fixes, qui soient toujours situés sur la route changeante que la Lune parcourt mensuellement. Les chinois, qui rapportaient généralement les positions méridiennes des astres à 28 étoiles, toujours les mêmes, auraient pu, s'ils l'avaient

voulu, considérer les intervalles équatoriaux compris entr'elles, comme autant de *Mansions* passagères, appartenantes spécialement à la Lune. Mais les plus minutieuses recherches, faites à ce sujet, dans les textes originaux et les traditions, par M. Stanislas Julien et mon fils, ne leur ont pas déconvert le moindre indice de cette pensée. Les Chinois considèrent leurs 28 sieou, comme les *demeures momentanées*, du soleil, de la Lune, des Planètes, des comètes, en un mot, de tous les astres qui se meuvent parmi les étoiles, sans les attribuer particulièrement à aucun d'eux.

“ Si les Nakshatras *primitifs* des Hindous, n'étaient pas des divisions stellaires prises sur la route mensuelle de la Lune on peut leur concevoir un autre mode de formation, qui aurait été bien plus simple, et plus naturel. Ce serait, qu'ils eussent désigné dans chaque lunaison, certaines époques, ou certains intervalles temporaires, auxquels on aurait attribué des influences favorables ou défavorables, comme S. Augustin nous apprend qu'on le faisait, de son tems, chez les Romains, et comme bien des gens le font encore de nos jours ; n'osant pas se mettre en voyage, ou entreprendre certaines opérations agricoles, ou commencer un traitement médical, quand la Lune est en décours. Les Hindous n'auraient-ils pas, très-anciennement, sans aucune science, sans aucun échafaudage astronomique, attaché des pronostics de ce genre à chacun des 27 ou 28 jours de chaque mois, pendant lesquels la Lune nous est visible, ce qui aurait produit leurs 27 ou 28 Nakshatras ? Ce ne sont là, sans doute, que des conjectures, mais si naturelles, qu'elles semblent mériter qu'on examine si les anciens textes Védiques n'en offraient pas quelque indication.

“ En supposant qu'elles se trouvassent ainsi justifiées le reste s'expliquerait de soi même. Quand les Brahmes ont voulu remplacer leur astronomie primitive par une science abstraite et mathématique, comme nous la voyons établie dans le *Súrya-siddhánta*, les 28 sieou chinois, régulièrement définis par leurs étoiles déterminatrices, leur offraient la matière, toute préparée, d'une substitution savante à faire aux Nakshatras primitifs : et, ne voulant les employer qu'à des applications astrologiques, ils purent, sans inconvénient, les adopter pour cet usage, contrairement à leur destination originaire ; de même qu'ils ont dénaturé l'emploi des excentriques et des épicycles grecs, quand ils se les sont appropriés.

“ Si les choses se sont passées comme je viens de le dire, les Nakshatras primitifs des Hindous, et ceux du *Súrya-siddhánta*, seraient des institutions de nature et d'origine entièrement différentes, l'une indigène, l'autre étrangère ; et tous les efforts d'érudition que l'on a faits, que l'on voudrait faire, pour dériver les nouveaux des anciens, seraient sans fondement, comme sans résultat. Mais dans tous les cas, ceux qui prétendraient établir cette dérivation, auraient pour obligation première, de nous faire connaître, d'après des documents positifs, en quoi les Nakshatras primitifs consistaient.

“ Je m'exuserais de vous avoir entretenu, avec tant de détails, d'une simple conjecture, si la question qu'elle concerne ne m'avait paru devoir vous intéresser, comme étant un des juges les plus compétents, et les mieux préparés, pour la décider.

“ En vous réitérant etc.

J. B. BIOT.

“ P.S. Si vous pensez qu'il y aurait quelque utilité à publier cette lettre, à cause du desideratum qu'on y signale, disposez en, comme vous le jugerez à propos *.”

* “Für die in diesem geistvollen Brief ausgesprochene Hypothese lässt sich vielleicht schon jetzt geltend machen: 1. Vájas. Samh. IX. 7, wo sieben und zwanzig Gandharva's erwähnt werden, welche der Schol. Ma-

hídhara gewiss mit Recht mit den Nakshatra's identificirt (man vergleiche damit Bhágav. Pur. IV. 29, 21, wo gesagt wird, dass die Gandharva's die Tage, die Gandharví's (Femin. von gandharva) die Nächte des

Note of Professor Donkin on the Vedic Calendar (page xxiv).

“The calendar at p. xxiv. professes to give the days of the month on which the solstices would fall during a cycle of five years, and also the moon’s place at each solstice. It is supposed that the moon is in conjunction with the sun, and the sun in a solstice, at the beginning of the cycle; and that the same thing happens at the middle of the cycle. Hence it is easy to find the ratios which must have been assumed for the lunar months, both sidereal and synodical, to the solar year. Five solar years namely have been considered to be equal to 67 sidereal or 62 synodical months.

“According to the former of these assumptions the moon would make 6.7 sidereal revolutions in half a year; hence at the end of the half year it would be $\frac{7}{10}$ of a revolution in advance of its place at the beginning. Now $\frac{7}{10}$ of a revolution is ($\frac{7}{10} \times 27 =$) 18.9 nakshatras. Hence if for every half year we add 18.9 nakshatras to the moon’s longitude, and reject multiples of 27, we get its places as follows: (the names of the nakshatras are taken from the table in p. xxxiv.)

Time (in solar years).	Moon’s longitude (in nakshatras).	Name of nakshatra in which the moon’s place falls.
0	0	beginning of Śravishṭhā.
$\frac{1}{2}$	18.9	in Chitrā.
1	10.8	in Ārdrā.
$1\frac{1}{2}$	2.7	in Pūrva Bhādrapadā.
2	21.6	in Anurādhā.
$2\frac{1}{2}$	13.5	middle of Āśleshā.
3	5.4	in Āśvinī.
$3\frac{1}{2}$	24.3	in Pūrva Ashāḍhā.
4	16.2	in Uttara Phālgunī.
$4\frac{1}{2}$	8.1	in Rohiṇī.
5	0	beginning of Śravishṭhā.

“This agrees exactly with the calendar, and leaves no doubt as to the way in which the moon’s places were calculated. But it does not settle the ratios of the month or year to the solar day. We find it stated, however, in the extract from Garga (pp. lv, lvi), that the lustrum is said to consist of 1830 solar days; and as this lustrum is evidently the period of five years, the year must have been assumed to contain 366 days, the lunar sidereal month $27\frac{2}{3}\frac{1}{7}$ days, and the synodical month $29\frac{1}{3}\frac{8}{11}$ days.

“All this is clear, and agrees with the statement that a yuga (or lustrum) contains 2010 nakshatra days, that is ($\frac{2010}{27} =$) 67 sidereal lunar months.

“But an apparent difficulty arises when we compare these results with the column in the calendar which gives the days of the month on which the solstices would fall. For since intercalations seem to be implied amounting to 60 days, the cycle would consist of 1860 days instead

Jahres sind), 2. die bekannten beiden Hymnen des Atharva-veda XIX. 7 und 8, von Regnier übersetzt in den 1859 in Journal des Savants erschienenen Artikeln (im besonderen Abdruck, p. 86, 87 Anm.). Diese Stellen sind jedoch verhältnissmässig jung. Im Rig-veda finde ich nakshatra *nur* in der Bedeutung ‘Stern’ (M. I. 50, 2. III. 54, 19. X. 68, 11), selbst als Bezeichnung der

‘Sonne’ (VII. 81, 2. X. 156, 4, und höchst wahrscheinlich auch VI. 67, 6), und ich glaube desshalb, dass *Max Müller* in der von ihm citirten Stelle (Asht. VIII. 3, 20 = M. X. 85, 2), eine Beziehung auf die Nakshatras im spätern Sinn mit Unrecht erblickt (History of Ancient Sanskrit Literature, p. 212 n.).—Anm. d. Red.”

of 1830. The discrepancy will disappear, however, if we suppose the 1860 days to be, not solar days, but 'tithis,' of which 30 make a synodical month; for five years, being assumed to be equal to 62 synodical months, would contain 1860 tithis. And this also explains the statement (p. lvi) that 'in the lustrum of the moon there is said to be 1860 days,' which is unintelligible on the supposition that solar days are meant." (See the extract from Colebrooke, p. xix.)

Calculation of difference of epochs for observed precessional motion $42^{\circ} 12'.30$ of Regulus (from 1859), given in Arehdeacon Pratt's investigation (page xxvii), by the Rev. R. Main, Radcliffe Observer.

"The general expression for the precessional motion reckoning from the year 1800, is

$50''.2401 t + 0''.0001134 t^2$, when t is the number of years, and, reckoning from 1859, it is $50''.2545 t + 0''.0001134 t^2$, and this is equal to $-42^{\circ} 12'.30'' = -151950''$. As a first approximation neglect t^2 . Hence $50''.2545 t = -151950''$, or $t = -3024$ years. Substituting this in t^2 , we get $50.2545 t = -152987$, or $t = -3044$ years, which is equivalent to 1186 B. C."

(Arehdeacon Pratt uses for mean annual precession $50''$, instead of $49''.899$.)

Making a similar calculation for Bentley's investigation (page xxx &c.), we have for 1750, $50''.2298 t + 0''.0001134 t^2 = -158460''$, whence, by exactly the same process, $t = -3177$ years, which is equivalent to 1428 B. C.

AFTER this Preface was printed I received, through the kindness of the Rev. R. Main, the Radcliffe Observer, some extremely valuable calculations, which had been made, at his instance, by Mr. Hind. Though I never placed much confidence in Bentley's speculations, I certainly felt, as I said on page xxxii of my Preface, that "the coincidence pointed out by him between the modern names of the planets and the ancient astronomical facts to which they owe, or are supposed to owe, their origin, required an explanation at the hand of experienced astronomers." Much would depend on the correctness of Bentley's assertion that the occultations of the four planets by the moon took place within the space of about sixteen months, in the years 1424 and 1425 B.C., and that they took place respectively in those Nakshatras from which the names of the planets are derived. If Bentley's calculations should prove incorrect, his whole argument in favour of the date 1424 would at once be disposed of. But if they should turn out correct, then of two things one: either we should have to allow the reality of the observation and the reality of the date implied, or we should have to admit that the Brahmans, at the time at least of the Purāṇas, possessed sufficient knowledge of astronomy to be able to calculate correctly the longitudes and latitudes of the moon and of four of the planets according to the equinox of the year 1424 B.C. The one result would almost be as interesting as the other. I feel convinced, therefore, that all Sanskrit scholars will appreciate the important service rendered by Mr. Hind in undertaking the troublesome calculation, the results of which I am now able to lay before them:

Nautical Almanac Office, Nov. 21, 1862.

MY DEAR SIR,

I send you herewith the places of the moon and planets about the times indicated in your letter. Ecliptic conjunctions appear to have occurred in each case, but the differences of latitude show that, according to our best tables, Jupiter is the only planet that could have been occulted. The astronomical and not the chronological method of reckoning seems to have been adopted by Mr. Bentley, as you supposed.

Yours, &c.,

J. R. HIND.

The Rev. R. Main, M.A.

LONGITUDE.

LATITUDE.

		☾	♀	♀—☾	☾	♀	♀—☾
		° ′	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′
— 1425	Aug. 18, 0	69.12	97.28	+ 28.16	— 4. 5	+ 0.2	+ 4. 7
	12	76.21	98. 4	21.43	3.39	0.3	3.42
	19, 0	83.30	98.40	15.10	3. 8	0.5	3.13
	12	90.39	99.16	8.37	2.35	0.6	2.41
	20, 0	97.46	99.53	+ 2. 7	1.59	0.8	2. 7
	12	104.51	100.31	— 4.20	— 1.22	+ 0.9	+ 1.31

Venus therefore in Ecliptic ☾ with the Moon, about Aug. 20, 3^h 56^m, but differing from her in Latitude, + 1° 55′.

		☾	♂	♂—☾	☾	♂	♂—☾
		° ′	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′
— 1424	April 16, 0	12.43	31. 9	+ 18.26	— 5. 0	+ 1.50	+ 6.50
	12	19.49	31.15	11.26	5. 0	1.45	6.45
	17, 0	26.58	31.20	+ 4.22	4.56	1.39	6.35
	12	34. 9	31.24	— 2.45	4.56	1.33	6.19
	18, 0	41.23	31.26	9.57	4.32	1.27	5.59
	12	48.38	31.27	— 17.11	— 4.14	+ 1.21	+ 5.35

Mercury therefore in Ecliptic ☾ with the Moon, about April 17, 7^h 22^m, but differing from her in Latitude, + 6° 25′.

		☾	♂	♂—☾	☾	♂	♂—☾
		° ′	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′
— 1424	April 22, 0	98.56	112.35	+ 13.39	— 0.36	+ 1.17	+ 1.53
	12	105.59	112.37	+ 6.38	+ 0. 1	1.17	1.16
	23, 0	112.59	112.39	— 0.20	0.38	1.17	0.39
	12	119.56	112.41	7.15	1.14	1.17	+ 0. 3
	24, 0	126.50	112.43	14. 7	1.49	1.17	— 0.32
	12	133.42	112.45	— 20.57	+ 2.22	+ 1.17	— 1. 5

Jupiter therefore in Ecliptic ☾ with the Moon, about April 22, 23^h 26^m, but differing from her in Latitude, + 0° 41′.

		☾	♂	♂—☾	☾	♂	♂—☾
		° ′	° ′	° ′	° ′	° ′	° ′
— 1424	Aug. 18, 0	217.54	224.53	+ 6.59	+ 4.40	— 2.42	— 7.22
	12	224. 6	225.12	+ 1. 6	4.23	2.42	7. 5
	19, 0	230.13	225.31	— 4.42	4. 4	2.42	6.46
	12	236.16	225.50	10.26	3.42	2.42	6.24
	20, 0	242.16	226. 9	16. 7	3.17	2.42	5.59
	12	248.14	226.28	— 21.46	+ 2.51	— 2.42	— 5.33

Mars therefore in Ecliptic ☾ with the Moon, about Aug. 18, 14^h 17^m, but differing from her in Latitude, — 7° 1′.

In reply to some further questions, whether such near approaches of the moon and the four planets were likely to occur again within the same space of time, and whether, reckoning from the equinox of -1424 , the longitudes of these conjunctions coincided with the longitudes of the Nakshatras from which the names of the planets are derived, I received the following statements from the Rev. the Radcliffe Observer:—

“With regard to the first of your questions,—it would require an enormously long period to bring the four planets in question into the same relative positions, so as to produce, within an equally short space of time, near approaches of all of them to the moon at ecliptic conjunction. I think therefore we may consider that this set of conjunctions can belong only to the epoch $-(1424-5)$; and there seems to be really some foundation for Bentley’s interpretation of the legend of Daksha’s daughters.

“This seems confirmed by a comparison of the longitudes of the planets in question with the longitudes of the beginnings of the corresponding Lunar Mansions at this epoch (Mr. Hind’s equinox being taken for -1424).

“Thus from the data at page xxvii, it appears that, for the epoch -1181 , the beginning of Āśvinī, the first Lunar Mansion, is in longitude 23° nearly, and, reckoned from the equinox of -1424 , it would be in longitude 20° nearly.

“Hence, for -1424 , we have the following table for comparison of the planets’ places with the commencements of the Lunar Mansions from which they are supposed to have derived their names:—

Planet.	Planet’s Longitude.	Longitude of Lunar Mansion.
Mercury	31°	20° Rohinī.
Venus	100°	100° Maghā.
Mars	225°	233° P. Ashādhā.
Jupiter	113°	113° P. Phālgunī.

“The agreement is certainly remarkable, and probably as close as it could be, considering that the Lunar Mansions must occupy equal spaces.

“On the other hand, it is said that the names of the planets are most probably of modern origin. If this be true, it would appear that the modern Hindús calculated correctly the conjunctions in question, and formed the legends and assigned the names of the planets afterwards from the Lunar Mansions which they occupied.”

It will thus be seen that the statement of Bentley as to the dates of the four conjunctions of the moon and the planets is fully borne out by Mr. Hind’s calculations, and that the coincidence between the legend quoted by Bentley and the astronomical facts determined by Mr. Hind is a real one. Bentley, it is true, does not give his authority, but Prof. Wilson, in a note to his translation of the Vishṇu-Purāṇa (p. 225), speaks distinctly of the legend as occurring in the Vāyu and Linga-Purāṇas; and he mentions that these Purāṇas appeal to the authority of revelation and tradition in support of the birth of the planets in the Nakshatras Ashādhā, &c. This appeal is, of course, unfounded, for in the early Vedic literature, and even in the Laws of the Mānavas, the very existence of planets is unknown. If, however, at a later time the planets were fabled to be daughters of the Nakshatras by Soma, the moon, ecliptical conjunctions of moon and planets in each Nakshatra would certainly

offer the most natural explanation of such a legend. There is only one other explanation that might be suggested. The *Linga-Purāṇa* specifies the position of sun, moon, and planets at the so-called Great Equinox, and the *Vāyu-Purāṇa* mentions the same position as having happened at the end of one of the *Manvantaras*, the *Chākshusha*. At that time the sun is said to have been in *Viśākhā*, the moon in *Kṛttikā*, Venus in *Pushya* (13th *Nakshatra*, instead of *Maghā*, 15th), Jupiter in *Pūrva Phālgunī*, Mars in *Aśāḍhā*, Mercury in *Dhanishṭhā* (1st *Nakshatra*, instead of *Rohiṇī*, 9th), Saturn in *Revatī*, Ketu in *Āśleshā*, and *Rāhu* in *Bharaṇī*. This, whether a real or a fanciful configuration, might have given rise to the names of two of the planets, Jupiter and Mars, but it would leave the names of Venus (*Maghābhū*) and Mercury (*Rauhiṇeya*) unexplained. Now *Rauhiṇeya*, as a name of Mercury, occurs in the *Amara-kosha* (I. 1, 2, 27), and in *Halāyudha*; and in the *Hemachandra-kosha* this planet is called *Rohiṇisutaḥ*, ‘the son of *Rohiṇī*,’ and *Śaumyaḥ*, ‘the son of the moon.’ (See *Indische Studien*, II. p. 261.) In the same *Kosha*, however, Mercury is also called *Śravishṭhābhū*, ‘born in *Śravishṭhā*,’ i. e. the first *Nakshatra*; and this, as will be seen, agrees with the statement quoted above from the *Vāyu* and *Linga-Purāṇas*. Among the names of Mars, *Hemachandra* mentions *Aśāḍhābhū*; among those of Jupiter, *Phālgunībhavaḥ*; among those of Venus, *Maghābhavaḥ*. *Hemachandra* likewise mentions *Revatībhavaḥ* as a name of Jupiter, *Bharaṇībhū* as a name of *Rāhu*, and *Āśleshābhū* as a name of Ketu, all in conformity with the description of the Great Equinox given in the *Purāṇas*. Whichever explanation of the names of the four planets we adopt, it is certain that the names are of modern date, with the sole exception of *Rauhiṇeya*. None of them occur in the *Sūrya-siddhānta* (see *Sūrya-siddhānta*, ed. Whitney, p. 278); nay, at the time of the *Sūrya-siddhānta*, and with the astronomical views contained in that work, their positions, as far back as — 1424, could not have been ascertained correctly by calculation. Whether subsequent astronomers in India possessed the knowledge necessary for such calculations is a question which I feel not competent to answer; but it seems to me almost as incredible as that an observation of the planets which could have been real but once in the history of the world, namely, in the 15th century B. C., should have been preserved for thousands of years by mere tradition.

VARIETAS LECTIONIS.

Maṇḍala VII. continued.

Page 3. line 17. (VII. 20, 5.) जन before जनन D. B 1. D. is a fragment of Śāyana's Commentary sent to me by Dr. Fitz-Edward Hall. See preface to the third volume, p. xii.

P. 3. l. 20. (VII. 20, 5.) माधकः B 1.

P. 4. l. 17. (VII. 20, 7.) दूरः A. C. Ca. D. दूरं B.

P. 4. l. 24. (VII. 20, 8.) यः before ते by conjecture.

P. 5. l. 20. (VII. 20, 10.) Śāyana considers वस्त्री पु as one word. In the second explanation Ca. in the margin adds after प्रशस्ता, सु स्तुतिषु.

P. 5. l. 25. (VII. 21, 1.) मूर्तिर्न च is wanting in A. C. Ca. D. B.

P. 6. l. 21. (VII. 21, 2.) गृहमध्यमग्रावा A. C. Ca. D. गृहः मध्यमध्यमग्रावस्तस्मात् B 4.; deest in B 1. गृहमध्यमग्रा वा D. गृहमध्यमग्रा वा ?

P. 7. l. 24. (VII. 21, 5.) उत्सहेत ॥ उत्सहे च A. C. Ca. B 4. D. उत्सहेच्च B 1.

P. 7. l. 25. (VII. 21, 5.) दीव्यन्ति ॥ दीव्यन्ति इति A. C. Ca. B 1. D. दिव्यन्ति इति B 4.

P. 7. l. 25. (VII. 21, 5.) क्रीडन्ति A. Ca. D. क्रीडन्ति C.

P. 8. l. 1. (VII. 21, 5.) अपिगमन् A. B 1. अतिगमन् B. C. Ca. D.

P. 10. l. 24. (VII. 22, 2.) ऽनुगुणः ॥ गुणः A. B. C. Ca. D.

P. 12. l. 11. (VII. 22, 6.) सवना A. B. सोमस्तोत्रं सादेवना C. Ca. सोमस्तोत्रं सवना D.

P. 12. l. 12. (VII. 22, 6.) ह्यति । स्तौति ॥ स्तौति ह्यति A. स्तौव ह्यति Ca. स्तौता ह्यति आह-यति B 4. स्तौति आहयति D. स्तौति ह्यति B 1.

P. 14. l. 23. (VII. 23, 3.) द्वंद्वानि Ca. A. द्वंद्विनो B 1.

P. 15. l. 15. (VII. 23, 5.) दयसे हि । दयां करोमि B 4.

P. 15. l. 22. (VII. 23, 6.) वज्रकल्पवाहुं ॥ वज्रकल्पनाहुं A. C. Ca. D.; not explained in B.

P. 16. l. 12. (VII. 24, 1.) मादयस्व ॥ मादय A. B 4. C. मादाय D. मादय च B 1.

P. 17. l. 1. (VII. 24, 3.) इमं यज्ञं ॥ इदं यज्ञं A. B 4. C. D. इदं यज्ञं B 1.

P. 18. l. 16. (VII. 25, 1.) युद्धार्थे before संगच्छते A. Ca. D.

P. 21. l. 21. (VII. 26, 3.) अन्याप्यन्यानि C. Ca. D. अन्याप्यन्या अन्यानि A. अन्या अन्यानि B.

P. 21. l. 23. (VII. 26, 3.) एकोऽसहायः from B 4.

P. 22. l. 3. (VII. 26, 4.) बाधमानाः A. B 1. बाधनाः B 4. C. Ca. D.

P. 23. l. 2. (VII. 27, 1.) नेमधिता to संग्रामे from B 4. D. has प्रयुज्यंते नेमधिता; then, in the margin, नेमधितौ संग्रामे नरः कर्मणां नेतारः इंद्रं हवन्ते आह्वयंतीत्यर्थः. Afterwards the commentary runs on : यमिन्द्रं हवन्ते ह्वयन्ति स etc.

P. 23. l. 4. (VII. 27, 1.) गोमति गावः संत्यस्मिन्निति गोमत् तस्मिन् Ca. by a later hand, and D. गोमति गोयुक्ते B.

P. 24. l. 14. (VII. 27, 5.) मंहनीयायै ॥ मंहनीयाय MSS. It might be मंहनीयाय दानाय स्तुत्या-
ववृत्त्याम ॥

P. 25. l. 20. (VII. 28, 3.) प्रतिष्ठापयसि B 4. °पयति A. C. Ca. D. B 1.

P. 26. l. 9. (VII. 28, 4.) त्वत्प्रसादात् B 4. तत्प्रसादात् A. C. Ca. D. B 1.

P. 27. l. 7. (VII. 29, 1.) सवनीयो C. Ca. सेवनीयो A. तत्सेवनीयो B 4. तत मेवनीयो D.
सवनायो B 1.

P. 29. l. 17. (VII. 30, 2.) नाम्ना C. Mill. नाम A. B. Ca. D. Possibly it might be मुहंतुना.

P. 29. l. 23. (VII. 30, 3.) यद्यदा च A. B 1. द्यदा च B 4. C. Ca. D.

P. 29. l. 24. (VII. 30, 3.) तदा ॥ तथा A. तथा B 1. 4. C. Ca. D.

P. 30. l. 24. (VII. 31, 1.) तदर्थाः ॥ तदर्था A. C. Ca. D. तदर्था B 1.

P. 32. l. 4. (VII. 31, 8.) वशं B. वश A. C. Ca. D.

P. 34. l. 7. (VII. 31, 12.) स्तोत्राणि ॥ स्तोत्राणां C. Ca. D. स्तोत्राणां A. B 1.

P. 34. l. 22. (VII. 32, 1.) उपसमस्येत् द्विपदां Ásval. उपदस्ये द्विपदां A. स्ये द्विपदां Ca. उपसमस्ये
द्विपदां D. सद्विपदां B 1.

P. 34. l. 23. (VII. 32, 1.) प्रकृतान्मरुं etc. is only an explanation of नित्यादूर्ध्वं in Ásval.

P. 34. l. 25. (VII. 32, 1.) मरुत्वतीया ऊर्ध्वं Ásval. मरुत्वतीयादूर्ध्वं A. मरुत्वती ऊर्ध्वं Ca. त्वती
ऊर्ध्वं C. मरुत्वतीयोर्ध्वं नित्यात्कया शुभेति च मरुत्वतीये पुरस्तात्सूक्तस्य शंसेत् D. as corrected in the
margin. मरुत्वतीयादूर्ध्वं B 1.

P. 35. l. 1. (VII. 32, 1.) छावा after मैत्रावरुणशस्त्रे A. C. Ca. D. B.

P. 35. l. 5. (VII. 32, 1.) आरंभणीयाः Ásval. B 1. आरंभणीयां A. C. Ca. D.

P. 35. l. 26. (VII. 32, 1.) अध्येते ॥ अध्येतो A. C. Ca. D. B 1. यजमानाः अपि B 4., placing मो
before निरीरमन्. It would be better to read त्वां instead of त्वया.

P. 36. l. 23. (VII. 32, 4.) सुता वभूवुः ॥ सुवभू A. Ca.; altogether wanting in C. अभिपु-
तवन्तः B 4. सुपुवः B 1. सुवभूः D., but in the margin अभिपुतवन्तः.

P. 39. l. 7. (VII. 32, 10.) आत्मार्यं Ca. C. D. आत्मानं A. B.

P. 40. l. 2. (VII. 32, 12.) सोमपानमस्ति B 1. समानमस्ति B 4. D. सोमानमस्ति A. Ca. सोमोपि C.

P. 40. l. 10. (VII. 32, 13.) सुविहितं from C. Ca. D. सुहु निहितं B 4.; deest in B 1.

P. 41. l. 14. (VII. 32, 16.) A. seems to have अंतरिक्षं.

P. 43. l. 21. (VII. 32, 22.) सर्वदृशं not in C. Ca. D.

P. 44. l. 16. (VII. 32, 24.) हविष्यः A. C. Ca. B 1. ह्वातव्यः B 4. यज्ञे वा हव्यः आह्वातव्यः हवि-
ष्यश्चास्ति D.

P. 45. l. 14. (VII. 32, 27.) दुराध्यः दुष्टचिन्ताः B 4.

P. 45. l. 15. (VII. 32, 27.) अशिवासः अशिवाः दुराचाराः मा चक्रमुः B 4. after मावचक्रमुः.

P. 45. l. 19. (VII. 33, 1.) सपुत्रस्य Anukr. सपुत्रेस्ये C. Ca. pr. man. सपुत्रेण A. and Ca. sec. man. सपुत्रं मंद्रेण B 1. सपुत्रेणंद्रेण D.

P. 45. l. 22. (VII. 33, 1.) न्यायात् A. B 1. नायात् Ca. परिभाषात् C. परिभाषायात् D.

P. 46. l. 4. (VII. 33, 1.) कपर्दीः चूडा B. कपर्दी चूडा A. C. Ca. D. B 1.

P. 46. l. 8. (VII. 33, 1.) नार्हति B 4. अर्हति A. Ca. D. B 1.

P. 46. l. 19. (VII. 33, 1.) पल्लं A. D. पललं Ca. B 1.

P. 47. l. 3. (VII. 33, 3.) सवाख्ये B 4. संसवाख्ये B 1. ाख्ये D. संवाख्ये A. Ca.

P. 49. l. 9. (VII. 33, 8.) The text is printed from Ca., including all corrections and marginal additions. The same text is found in D. A. has हे वसिष्ठा एषां वो युष्माकं स्तोमोऽपि वातस्येव. So has B 1., where, however, the words from the beginning to वा are put twice. B 4. agrees with A., but has at the end किंच युष्माकं वक्ष्यः तेजः सूर्यस्येव सूर्यज्योतिरिव । तथा युष्माकं महिमा समुद्रस्येव गभीरः गंभीरः इव ॥ C. has the same as Ca., only ऽपि वा after the first स्तोमो. MS. E. I. H. 2612. marks a lacuna after हे वसिष्ठा वो युष्माकं स्तोमोऽपि वा - - - - to हे वसिष्ठाः एषां वो युष्माकं स्तोमोऽपि वा.

P. 49. l. 18. (VII. 33, 9.) कारणात्मना B. D. कारणानात्मना A. C. Ca.: cf. verse 12.

P. 50. l. 16. (VII. 33, 11.) मनसो and afterwards अधि from B 4.

P. 50. l. 20. (VII. 33, 11.) अहंभुवा B 1. A. B. Ca. D. अहभुवा MS. E. I. H. 2612. स्वयंभुवा?

P. 50. l. 23. (VII. 33, 11.) संभूत A. सभूत C. Ca. संबभूव Brihaddev. as quoted in Böhtlingk and Roth's Dict. under अगस्त्य.

P. 50. l. 25. (VII. 33, 11.) The Sloka beginning with यद्वा कुंभात् exists only in A. D. B 1. हि मीयते A. B. D. महीयते Brihaddev. l. c. No MS. has वामतीचरे, as Roth reads. माणं च D.

P. 53. l. 13. (VII. 34, 4.) पूर्वस्यामिंद्रस्य ॥ पूर्वस्यामि A. C. Ca. D. पूर्वस्यापि B 1.

P. 56. l. 8. (VII. 34, 16.) सीदंतं B 1. 4. सीदंत A. C. Ca. D.

P. 56. l. 16. (VII. 34, 17.) न क्षीयेत Ca. sec. man. न दोयेत A. and Ca. pr. man. न क्षीयेत B 1. न हीयेत C. न दीयेत A. न क्षीयेत् D.

P. 58. l. 18. (VII. 34, 24.) जिहीतां ॥ जिहातां A. Ca. D. B 1. जिहातु B 4.

P. 58. l. 20. (VII. 34, 24.) धरणीयं ॥ भरणीयां A. C. Ca. D. भरणीयं B 1. 4.

P. 59. l. 8. (VII. 35, 1.) The lacuna at the end of the Vinīyoga is marked in A. C. Ca., and supplied in Ca. by a later hand, एव(मेता)मु. D. marks no lacuna, but has एवमेतामु. B 1. has एव तमुक्रस्तु ।.

P. 61. l. 3. (VII. 35, 5.) After पूर्वहृतौ a lacuna is marked in A. Ca. पूं प्रथमाह्वाने B 4. पूं पूर्वं प्रार्थितौ C. प्रथममाह्वतौ Ca. sec. man. and D. पूं भवतां B 1.

P. 61. l. 15. (VII. 35, 6.) जलापः. No explanation is given in A. गंगाधरः B 4. C. Ca. mark a lacuna after जलापः, which is supplied by सुखरूपः in Ca. sec. man. and D. B 1. has जलापा - - रुद्रो.

P. 65. l. 4. (VII. 35, 15.) S. 2. gives at the end of the third Adhyāya a Khila. In S. 1. it is put at the beginning of the hymn (end of 27th Varga). It is not in S. 3., nor in the text inserted in A. Colebrooke.

शर्वेतीः पारयंतेत^a तं पृच्छंति वचो युजा ।
 अभ्यारं तं^b यमाकेतुं य एवेदमिति ब्रवंत् ॥ १ ॥
 भासाकेतुं परिस्रुतं^c भारतीर्ब्रह्मवर्धनीः ।
 संजानाना मही माता य एवेदमिति ब्रवंत् ॥ २ ॥
 इन्द्रस्तं किं विभुं प्रभुं भानुनेयं सरस्वती ।
 येन सूर्यमरोचयद्येनेमे रोदसी उभे ॥ ३ ॥
 जुषस्वाग्ने अंगिरः कार्त्तव मेधातिथिं ।
 मा त्वा सोमस्य बर्ध्वहत्सुतस्य मधुमत्तमः ॥ ४ ॥^d
 आ शंतम शंतमाभिरभिष्टिभिः ।
 शांतिं स्वस्तिमकुर्वत ॥ ५ ॥
 शं नः कनिर्ऋद्देवः पर्जन्यो अभिवर्धतु ।
 शं नो द्यावापृथिवी शं प्रजाभ्यः शं न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ ६ ॥

I take this opportunity of publishing some additional Khilas belonging to the preceding Maṇḍalas. They were sent to me by Dr. Fitz-Edward Hall, to whose kindness I am already so much indebted. There is one complete collection of the Paṛiśiṣṭas of the R̥ig-veda. It begins श्रीगणेशाय नमः ॥ प्रथमाष्टके शून्य ॥ द्वितीयाष्टके पंचमाध्याये मंडलांते ॥ मा विभर्न etc. It ends शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥ इति परिशिष्टानि संपूर्णानि ॥ ॥ संवत् १९१५ माघे मासे द्वादश्यां इंदुवासरे तद्दिने संपूर्ण ॥ This I shall quote as P. S.

At the end of the first Maṇḍala, after the six stanzas beginning with मा विभर्न and ending with शिश्रवृक्षफलं यथा, P. S. adds:

यो जरत्कारुणाज्जातो जरत्कन्यां महायशाः । तस्य सर्पापं भद्रं ते भूमिं गच्छ महायशाः ॥
 असितिं चार्थसिद्धिं च सुनीतिं चापि यः स्मरेत् । दिवा वा यदि वा रात्रौ नास्ति सर्पभयं हरेत् ॥
 अगस्तिर्माधवश्चैव मुचुकुन्दो महामुनिः । कपिलो मुनिरास्तीकः पंचैते सुखशायिनः ॥
 नर्मदायै नमः प्रातर्नर्मदायै नमो निशि । नमोऽस्तु नर्मदे तुभ्यं त्राहि मां विषसर्पतः ॥

Another MS. gives the same lines with the following variations:

यो जगत्कारुणाज् जातो जरत्कन्यां महायशाः ।
 तस्य सर्पाऽभि भद्रं ते दूरं गच्छ महायशाः ॥
 असितिं चार्थसिद्धिं च सुनीतिं चापि यः स्मरेत् ।
 दिवा वा यदि वा रात्रौ नास्ति सर्पभयं भवेत् ॥
 अगस्तिर्माधवश्चैव मुचुकुन्दो महामुनिः ।
 कपिलो मुनिरास्तीकः पंचैते सुखशायिनः ॥

^a यंयेतेदं P. S.

^b अभ्यारं सं S. I.

^c पुरुस्पृहं S. I. P. S.

^d त्वमग्ने अंगिरः

नर्मदायै नमुस्तुभ्यं नर्मदायै नमो निशि ।

नमोऽस्तु नर्मदे तुभ्यं त्वाहि मां विपसर्पतः ॥

These lines correspond to Mahābhārata I. 2188, 2189.

The only various readings of any importance in the first six stanzas are, verse 2. विष्णोर्वाहुः; verse 5. महायशः instead of महाविषाः. The accents too are given differently, but by no means correctly.

At the end of the second Maṇḍala, P. S. gives the Khila भद्रं वद without repeating the last verse आवदस्त्वं from the Vedic hymn. It adds the accents, but not correctly. The only various reading of importance is in verse 2. भद्रमस्माकं नो.

At the end of V. 44, P. S. has the Khila जागर्षि, as printed.

At the end of V. 49, P. S. gives the following Khila:

मूकान्ते तृणान्गनावरण्यं वोदकेऽपि वा । यत्सृणैरध्ययनं^a तदधीतं सृणानि भवते भव ॥

वापीकूपतडागानां समुद्रं गच्छ स्वाहाग्निं गच्छ स्वाहा ॥ Cf. Khila at the end of VI. 48.

At the end of V. 51, P. S. gives the Khila स्वस्वयनं, as printed.

At the end of V. 84, P. S. gives the Khila वर्धेतु, as printed.

At the end of the 5th Maṇḍala, P. S. gives the Śrīsūkta. As Dr. Hall has been so fortunate as to discover a commentary on this Khila, I reprint the same, together with some valuable notes of his, published in the Journal of the Asiatic Society of Bengal, vol. XXVIII. p. 121.

श्रीमूक्तम् ।

हिरण्यवर्णी हिरिणीं सुवर्णैरजतस्रजाम् ।

चन्द्रां हिरण्यमयीं लक्ष्मीं जातवेदो म आ वह^b ॥ १ ॥

अस्यार्थः । हे जातवेदः । जानाति वेदं । जातप्रज्ञो वा । जाते जाते विद्यत इति वा । हे अग्ने त्वं हिरण्यवर्णी हिरण्यस्य सुवर्णस्य वर्णीः कानिस्तद्वर्णी यस्यास्ताम् । हिरिणीं हरितवर्णीम् । हिरिणीरूपधरां वा ।

श्रीधृत्वा हिरिणीरूपमरण्ये सञ्चचार ह ।

इति देवीपुराणाच्च । सुवर्णैरजतस्रजां सुवर्णस्य रजतस्य च पुष्पाणि सुवर्णानि रजतानि तेषां स्रक् माला यस्यास्ताम् । स्रक्साहचर्यात् पुष्पाणीत्यवगम्यते । पुष्पसादृश्यात् पुष्पे फले लुक् । आपं चैव हलन्तानामित्याप् । यद्वा सुवर्णैरजतविकृतशृङ्खलाम् । मुमु वर्णी यस्य तत्सुवर्णं यद्वरजतं तत्पुष्पस्रजाम्^c । तद्विकृतशृङ्खलां वा । चन्द्रां चन्द्रवत्प्रकाशमानाम् । तद्रूपेणावस्थितां वा । हिरण्यमयीं हिरण्यस्वरूपाम् । हिरण्यविग्रहां वा । लक्ष्मीं लक्षणवतीम् । लक्ष्मीर्लाभाद्वा लक्षणाद्देवादिनिरुक्तात् । [नैगमकारादे ४. १०.] एवंरूपां श्रियं मे मह्यं मदर्थमावह । आह्वय । अग्नेर्देवहोतृत्वादाह्वानं तदधीनमिति भावः । अग्निर्वै देवानां होतेति श्रुतेः ॥ १ ॥

तां म आ वह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम्^d ।

यस्यां हिरण्यं विन्देयं गामश्वं पुरुषानुहम् ॥ २ ॥

अस्यार्थः । हे जातवेदः अग्ने त्वमनपगामिनीमपगमनरहितामनपायिनीमित्यर्थः । तां वक्ष्यमाणलक्षणां लक्ष्मीं मे

^a यत् other MS.

^b म आ वह P. S.

^c Something wanting in this sentence.

^d मलय P. S.

मह्यमावह । आह्वय । यस्यां श्रीदेव्यामावाहितायां सत्यां हिरण्यं सुवर्णं गां धेनुमश्वं वाजिनं पुरुषान् पुत्रपौत्रमित्वादस-
भूतानहं विन्देयं प्राप्नुयाम् ॥२॥

अश्वपूर्वा^a रथमध्यां हस्तिनादप्रबोधिनीम्^b ।

श्रियं देवीमुपह्वये श्रीर्मा देवी जुपताम्^c ॥३॥

अस्यार्थः । अश्वपूर्वामश्याः पूर्वं पुरोगा यस्यास्ताम् । अथवाऽश्वपूर्वामश्वैः पूर्णा परिपूर्णामिति केचित् । रथमध्यां
रथा मध्ये यस्यास्ताम् । हस्तिनादप्रबोधिनीं हस्तिनां गजानां नादेन बृंहितेन प्रबोधिनीं प्रकर्षेण ज्ञापयित्वाम् । देवीं
देवनशीलाम् । द्योतनशीलां वा । श्रियं श्रयणीयाम् । सेनारूपां वा । उपह्वये समीपं प्रत्याह्वये । एतादृशी देवी श्रीर्मा
मां जुपतां सेवताम् ॥३॥

कां सोस्मितां हिरण्यप्राकारामादृष्टां ज्वलन्तीं तृभां तर्पयन्तीम् ।

पद्मे स्थितां पद्मवर्णां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥४॥

अस्यार्थः । कां बाह्यमनस्योरगोचरां दुरिन्नरूपस्वरूपमित्यर्थः । ब्रह्मरूपां वा । को ह वै नाम प्रजापतिरिति श्रुत्यन्त-
रात् । क इति ब्रह्मणो नामेति पुराणाच्च । सोस्मितां । आ ईपदासमन्तादुद्गतां यत् स्मितां हास्यं तद्युक्ताम् । उपान्यलो-
पश्रान्दसः । हिरण्यप्राकारां हिरण्यस्य सुवर्णस्य प्राकार आकरं यस्यास्ताम् । हिरण्यप्रकृष्ट आकार आकृतिर्यस्या-
स्तामिति वा । आदृष्टां क्लिप्तां क्षीरोदधेरुत्पन्नत्वात् । रुद्ररूपां वा । रुद्रशब्दोऽत्रामूर्धन्यस्वरदिः । आदृष्ट्या रुद्र इत्यादौ
तथा दर्शनात् । अन्यद् बाहुलकम् । ज्वलन्तीं प्रकाशमानाम् । तृभां प्रीतामपि च तर्पयन्तीं भक्तान् मनोरथैरिति शेषः ।
पद्मे स्थितां कमले निपणामासीनाम् । पद्मवर्णां कमलवर्णाम् । तामिति प्रसिद्धां श्रियमिहोपह्वये समीपं प्रत्याह्वये ॥४॥

चन्द्रां प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् ।

तां पद्मिनीमीं^d शरणं प्रपद्येऽलक्ष्मीं^e नश्यतां त्वां वृणोमि^f ॥५॥

अस्यार्थः । अत्र प्रपद्य इत्यस्थानन्तरमहंशब्दप्रक्षेपः प्रामादिकः । चन्द्रां चन्द्रवत् प्रकाशमानाम् । प्रभासां प्रकृष्टा भाः
कान्तिर्यस्यास्ताम् । आपं चैवेत्याप् । यशसा कीर्त्या ज्वलन्तीं प्रकाशमानाम् । लोके स्वलोके देवजुष्टां देवैरिन्द्राद्यैर्जुष्टां
मेविताम् । प्रीतां वा । उदाराम् वदान्याम् प्रगल्भां वा । पद्मिनीं पद्मलतारूपाम् । पद्माकारां वा । ईमिति निपा-
तोऽनर्थकः । मिताक्षरेष्वनर्थकाः कमीमिद्विति यास्कवचनात् । [नैगमकाखे १०. ९.] ईकारवाच्यां वा । तां श्रियं लोक
इह लोके शरणं रक्षित्वीं प्रपद्ये प्रपन्नोऽस्मि । अहमिति शेषः । अतो हे श्रीः मे ममालक्ष्मीरश्रीर्नश्यतां नाशं प्राप्नोतु ।
एतादृशीं त्वां वृणोमि । अन्तर्भावितव्येति । वृणे शरणत्वेन स्वीकुर्वे ॥५॥ वर्गः १ ॥

आदित्यवर्णे तपसोऽधि जातो वनस्पतिस्तत्र वृक्षोऽथ बिल्वः ।

तस्य फलानि तपसा नुदन्तु मा या अन्तरा^g याश्च वाह्या अलक्ष्मीः ॥६॥

वृक्षोऽथेत्यतः परमपि पूर्वरूपं बाहुलकात् । आदित्यवर्णे आदित्यस्य सूर्यस्य वर्ण इव वर्णो यस्यास्तस्याः समुत्पन्नं हे
श्रीस्तव तपसः नियमाद्धेतोर्वनस्पतिः ।

अपुष्पाः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः ।

इति मानवस्मरणात् [१. ४९.] । बिल्वः बिल्वनामको वृक्षो दुर्मोऽधिजातः प्रादुर्भूतः । त्वत्करादिति शेषः ।
कात्यायनः ।

बिल्वो लक्ष्म्याः करेऽभवत् ।

इति यामनपुराणात् । अथेत्यनन्तरं तस्य बिल्वस्य फलानि पक्वानि शलादुकानि तपसा त्वत्तपसा त्वदनुग्रहेणेत्यर्थः ।

^a पूर्वा P. S.

^b बोधिनीम् P. S.

^c देवीर्जु P. S.

^d पद्मनेमी P. S.

^e शरणमहं प्र P. S.

^f त्वां वृणे P. S.

^g यांन्तरा P. S.

अनतरा अन्तरिन्द्रियसम्बन्धिन्यो याश्च बाह्या बहिरिन्द्रियसम्बन्धिन्यस्ता अलक्ष्मीरश्रियो नुदन्तु अपनुदन्तु निवार-
यन्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

उपैतु मां देवसखः कीर्तिश्च मणिना सह ।

प्रादुर्भूतोऽस्मि^a राष्ट्रेऽस्मिन् कीर्तिमृद्धिं ददातु मे ॥ ७ ॥

अस्यार्थः । हे श्रीः देवसखः देवो महादेवस्तस्य सखा कुबेरः । कीर्तिश्च कीर्त्यभिमानिनी दक्षकन्या देवता । कुबेर-
कोशशाला वा । सा च मणिना चिन्तामणिना मणिभट्टेण कोशाध्यक्षेण सह सार्धमुपैतु उपगच्छतु । अहमस्मिन् राष्ट्रे
जनपदे प्रादुर्भूतोऽस्मि । उत्पन्नोऽस्मि । सङ्गत्य कीर्तिं यशः कोशं वा च्छृद्धिं सर्ववस्तुसमृद्धिं मे मयं ददातु यच्छतु ॥ ७ ॥

क्षुत्पिपासामलां^b ज्येष्ठामलक्ष्मीं^c नाशयाम्यहम् ।

अभूतिमसमृद्धिं च सर्वाम्^d निर्णुद मे गृहात् ॥ ८ ॥

अस्यार्थः । क्षुत्पिपासामलामशनतृष्णामलिनात्मिकाम् । ज्येष्ठां वृद्धां श्रीप्रागुत्पन्नमित्यर्थः । अलक्ष्मीमश्रियमहं नाश-
यामि नाशं प्रापयामि । हे श्रीस्त्वमभूतिमसम्पत्तिं तथा सर्वामसमृद्धिमनभिवृद्धिं मे मम गृहात् गेहात् निर्णुद
निवारय ॥ ८ ॥

गन्धद्वारां दुराधर्षा नित्यपुष्टां करीपिणीम् ।

ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ ९ ॥

अस्यार्थः । गन्धो घ्राणग्राह्यो गुणो द्वारं लक्षणं यस्यास्ताम् । दुराधर्षा केनापि धर्षयितुमशक्याम् । नित्यपुष्टां नित्यं
निरन्तरं सस्यादिभिः पुष्टां समृद्धाम् । करीपिणीं करीषः शुष्कगोमयादिस्तद्धतौ गवाश्चादिवहुपशुसमृद्धामिति यावत् ।
सर्वभूतानां सर्वप्राणिनामीश्वरीमधिष्ठात्रीम् । आधारभूतां वा । तां भूरूपां श्रियमिह लोक उपह्वये उपाह्वये समीपे
प्रत्याह्वये ॥ ९ ॥

मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमशीमहि ।

पशूनां रूपमन्नस्य मयि श्रीः श्रयतां यशः ॥ १० ॥^e

अस्यार्थः । हे श्रीः मनसः कामं मनोऽभिलाषम् । आकूतिं सङ्कल्पं च । वाचः वागिन्द्रियस्य सत्यं याचार्थम् । पशूनां
गोमहिष्पादीनां रूपं स्त्रीरादि । अन्नस्य । अन्नीत्यन्नं । तस्यादनीयस्य यवव्रीह्यादे रूपं भक्ष्यादिचतुर्विधं चाशीमहि लभेमहि ।
श्रीः सम्पत्तिः यशः कीर्तिश्च मयि श्रयतां । आश्रयताम् ॥ १० ॥ वर्गः २ ॥

कर्दमेन प्रजा भूता मयि संभव कर्दम ।

श्रियं वासय मे कुले मातरं पद्ममालिनीम् ॥ ११ ॥

अस्यार्थः । कर्दमेन कर्दमाख्येन पुत्रेण प्रकृष्टा जा अपत्यं यस्याः सा सुपुत्रेत्यर्थः । जामपत्यमिति यास्कवचनात् ।
[नैगमकाख्ये ३. ६.] भूता । अभवत् । अतः हे कर्दम श्रीपुत्र त्वं मयि मदीयगृहे सम्भव संवस । पद्ममालिनीं कमलमाला-
धारिणीं मातरं तव जननीं श्रियं मे मम कुले वंशे वासय निवासय ॥ ११ ॥

आपः सृजन्तु स्निग्धानि चिह्नानी वस मे गृहे ।

नि च^f देवीं मातरं श्रियं वासय मे कुले ॥ १२ ॥

अस्यार्थः । आपः जलाभिमानिन्यो देवताः । स्निग्धानि स्नेहयुक्तानि कार्याणि सृजन्तु । उत्पादयन्तु । अपां स्नेहगुण-
वत्त्वादिति भावः । हे चिह्नानी चिह्ननीत्याख्य श्रीपुत्र मे मम गृहे गेहे वस निवस । च अपि च देवीं मातरं श्रियं मे मम
कुले वंशे निवासय संवासय ॥ १२ ॥

^a प्रादुर्भूतोऽस्मि P. S.

^b ला P. S.

^c ष्टा P. S. क्ष्मीनी P. S.

^d वी P. S.

^e Vājasaneyi-Sanhitā XXXIX. 4.

^f नी च P. S.

आर्द्रा पुष्करिणीं पुष्टि^a पिङ्गलां पद्ममालिनीम् ।

चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो म आ वह ॥ १३ ॥

अस्यार्थः । आर्द्रामार्द्राङ्गाम् । पुष्करिणीमभिषेकोद्युक्तां दिग्गजशुण्डयेति भावः । पुष्करशब्दो गजशुण्डाग्रवाचकः । पद्ममालिनीं पद्मवतीम् । पद्मलतारूपां वा । पुष्टिं पुष्ट्यभिमानिनीम् । पुष्टिरूपां वा । पुष्टिरूपेण संस्थितेति मार्कण्डेयवचनात् । पिङ्गलां पिङ्गलवर्णां । पद्ममालिनीमित्यादि सिद्धमन्यत् ॥ १३ ॥

आर्द्रा यःकरिणीं यष्टि^b सुवर्णां हेममालिनीम् ।

सूर्या हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो म आ वह ॥ १४ ॥

अस्यार्थः । आर्द्रामार्द्राङ्गाम् । यः करिणीं यष्टिकरां वेतहस्तामित्यर्थः । टिलोपशब्दान्दसः । तद्वतीं दण्डकारिणीं वा । दण्डकरां वा । यष्टिं दण्डरूपाम् । सुवर्णां शोभनवर्णाम् । हेममालिनीं हेमविकृतमणिगृह्णलादिमालावतीम् । सूर्या सूर्यवत् प्रकाशमानाम् । तद्रूपां वा । सिद्धमन्यत् ॥ १४ ॥

तां म आ वह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम्^c ।

यस्यां हिरण्यं प्रभूतं गावो दास्योऽश्वान् तिन्देयं पुरुषानहम् ॥ १५ ॥

अस्यार्थः । प्रभूतं भूयिष्ठम् । गावः गाः । दास्यः परिचारिकाः । उभयत्र शस् । इयमृक् द्वितीयया कृचा व्याख्याता । अर्थ इयान् विशेषः ॥ १५ ॥ वर्गः ३ ॥

इति श्रीसूक्तभाष्यं समाप्तम् ।

The following various readings in the fourteen verses which stand at the end of the Śrīsūkta have been gleaned from Dr. Hall's edition and from the P. S.:

Verse 16, as numbered in my preface, सूक्तं instead of त्रियः H.

— 17. पद्मजरु H. जरु P. S. पद्मसंभवेत् P. S. यन्मे P. S. पद्माक्षी P. S.

— 18. °दायै three times, as in S. 2., P. S. लभतां देवि H.

— 20. धनमश्विना P. S.

— 21. मद्यं H. मद्यं P. S. instead of मद्यं.

— 22. मात्सर्यं H. P. S.

— 23. धवलतरा H. मात्यंशो P. S.

— 24. stands as v. 28 in H. P. S. माविधाच् शुभमानं H. माविधात्यवमानं P. S. धान्यं धनं P. S.

— 25. stands as v. 26 in H. P. S. पद्मालये instead of पद्मप्रिये. °यताक्षी P. S. हृदि for मयि H. P. S.

— 26. stands as v. 24 in H. P. S. विष्णोः instead of लक्ष्मीं P. S.

— 27. stands as v. 25 in H. P. S. तन्नो लक्ष्मीः H. P. S.

— 28. stands as v. 27 in H. P. S., where a second line is supplied, कृपयः त्रियपुत्राश्च श्रीर्देवीर्देवता H.°; to this P. S. adds at the end त्रिया. In the first line H. reads आनन्दं, P. S. आनन्दः; P. S. श्रीत for श्रीद; both विश्रुताः for विश्रुतः.

— 29. दारिद्र्यं H. P. S. भयः शोक P. S. After नश्यंतु, मम H. P. S.

^a छीं P. S.

^b यष्टीं P. S.

^c लप° P. S.

The commentary on the *S'rísúkta*, published by Dr. Hall, is ascribed to Vidyádhara, to Vidyá Tirtha Maheśvara, and to Vidyāranya Svámin. Dr. Hall adds the following extracts and remarks, which bear on the character of this peculiar hymn :

“I here extract a part of Govinda Sástṛi's commentary on the forty-fifth couplet of the *Atharvāna-rahasya* : काशीखण्डे लक्ष्मीस्तव आयर्वणलक्ष्मीसूक्तश्रुतमन्त्रवर्णा उपबृंहिताः । अस्य

त्वं श्रीरूपेन्द्रसदने मदनैकमातरं
ज्योत्स्नाऽसि चन्द्रमसि चन्द्रमनोहरास्ये ।
मूर्धे प्रभा सितजगत्तितये प्रभासि
लक्ष्मी प्रसीद सततं नमतां शरण्ये ॥
त्वं जातवेदसि सदा दहनात्मशक्तिर्
वेधास्त्वया जगदिदं विविधं विदध्यात् ।
विश्वम्भरोऽपि विभृयादखिलं भवत्या
लक्ष्मी प्रसीद सततं नमतां शरण्ये ॥

इत्यादिना शब्दसारूप्यादयोविरोधाच्च काशीखण्ड उपबृंहणं दृष्टव्यम् । नन्वयर्वसंहितायां श्रीसूक्तादर्शनाच्छ्रीसूक्तमयर्वणो नास्तीति चेन्न । सप्तशतीव्याख्यादिषु श्रीसूक्तमयर्वणप्रसिद्धमिति शिष्टोक्तेरुच्चित्रशाखासु तत्कल्पनस्यैवौचित्यात् । अत एव लक्ष्मीसूक्तनिरुक्ते ।

वैनतेय सोमं पिब सोमं पिबतु वृत्रहा ।
सोमं धनस्य सोमिनो मयं ददातु सोमिनः ॥

इति मन्त्रव्याख्याने । यतः सर्वे देवा धनरूपा उक्तास्तस्मात् तेनैव धनेन श्रौतस्मार्त्तिकर्माद्यनुष्ठाना अभिभवन्ति । तदेषाभियज्ञगाथा गीयते । इत्युपक्रम्य वैनतेय विनतायाः पुत्र गुरुत्वंस्त्वमस्माभिः कृतं सोमं सोमरसं पिब पानं कुरु । वृत्रहेन्द्र सोमं पिबतु सोमपानं करोतु । सोमिनो यागकर्त्तारः सोमसमृन्धिनो ऋत्विजः सोमं पिबन्तु सोमपानं कुर्वन्तु । सोमिनो यज्ञसमृन्धिनो देवताश्च मयं यज्ञफलं धनाद्यभिवृद्धिं च ददातु दिशन्तु । इतोदं व्याख्यानमग्निसन्निधौ जप्त्वा सर्वान् कामानवाप्नोत्यनेनाग्निसन्निधौ तज्जपप्राशस्त्यं दर्शितम् । वैदिकाभावे प्रयोजनमनुद्दिश्येति न्यायेन तज्जपफलप्रदर्शनस्योन्मत्तप्रलाप इवाप्रामाण्यापत्तेः । श्रीसूक्तविशेषस्तु मेरुतन्त्रे व्यक्त इत्यन्यत्र विस्तरः ।

“A passage is given, first of all, professedly from the *Lakshmī-stava* of the *Kāśī-khaṇḍa*. It runs thus: ‘Unrivalled mother of Madana, *abiding* in the mansion of Upendra, thou *art* Śrī. With countenance delightful to the mind as is the moon, to the moon thou art lustre, *and* radiance to the sun. Effulgent art thou throughout the bright triple world. Constantly be thou benignant, O Lakshmī, protectress, to *thy* adorers. Ever art thou the intrinsic combusive energy of fire. Vedhas, through thy agency, created this multiform universe. Viśwambhara also, by means of thee, has upheld *it* all. Constantly be thou benignant, O Lakshmī, protectress, to *thy* adorers.’ This, urges Govinda, on the argument of verbal similarity and indiscrepancy of import, is paraphrased from the *S'rī-sūkta* of the *Atharvāna-veda*. Some nameless scholiast of the *Sapta śatī* is next alleged to have spoken of ‘the *S'rī-sūkta*’ as notoriously *Atharvāna*. From the *Lakshmī sūkta nirukta* a couplet is then adduced, with its explanation :

and it should thus seem—as will be seen in the further progress of this paper—that not only the *S'ri-sūkta*, but its appendix as well, has enjoyed an exposition other than that which I now print. Govinda tells us, in fine, that somewhere else it is shown at length that the *S'ri-sūkta* is the theme of a detailed account in the *Meru-tantra*. All this is abundantly flaccid and unsatisfying.

“The first book of the *Vishṇu-purāṇa*, ninth chapter, has these words, in the narration of the churning of the ocean :

ततः स्फुरत्कानिमिति विकसिकमले स्थिता ।

श्रीर्देवी पयसस्तस्मादुत्थिता धृतपङ्कजा ॥९९॥

तां तुष्टुवुर्मुदा युक्ताः श्रीमूक्तेन महर्षयः ।

“‘Subsequently, seated on an expanded lotus beaming with brilliancy, the goddess *S'ri*, bearing a lotus, emerged from that *sea of milk*. Joyfully did the great sages laud her with the *S'ri-sūkta*.’

“According to the commentator, who repeats its commencement, that hymn was the very one with which we are concerned. No one can know more about the matter than he knew : and he can have known nothing.

“Another melody addressed to *S'ri*, but claiming *Indra* for its author, will be found in the same chapter of the *Vishṇu-purāṇa* that has just been quoted from, beginning with the hundred and sixteenth stanza, and ending with the hundred and thirty-first.

“Still another set of verses, eulogistic of *Lakshmī*, extending to only seven couplets, is cited, agreeably to one version, in the *Dāna-kamalākara* and elsewhere. Colebrooke has translated them in his *Miscellaneous Essays*, Vol. I., pp. 179 and 180. Here is the first of them :

या लक्ष्मीः सर्वदेवानां या च देवेष्ववस्थिता ।

धेनुरुपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु ॥

“But of much more customary occurrence than any of the before mentioned poems is the *Lakshmī-hṛidaya-stotra*, in one hundred and six stanzas. It purports, in its colophon, to be derived from the *Uttara-kāṇḍa* of the *Atharva-rahasya*, whatever that work may be. The introductory lines are subjoined :

वन्दे लक्ष्मीं परशिवमयीं शुद्धजाम्बूनदाभां

तेजोरूपां कनकवसनां सर्वभूषोज्ज्वलाङ्गीं ।

बीजापूरं कनककलशं हेमपद्मं दधानां

आद्याशक्तिं सकलजननीं विष्णुवामाङ्गसंस्थाम् ॥

“‘To *Lakshmī*—identical with supreme prosperity ; lustrous as pure gold ; splendour incorporate ; of apparel like gold ; whose person glitters with all manner of embellishments ; bearing a citron, a golden vase, and an aureate lotus ; the primæval energy ; the universal genitrix ; reposing on the left thigh of *Vishṇu*—I make obeisance.’”

Instead of the three verses at the end of the Khila which follows the Śrísūkta, printed pp. xlii and xliii of the preface to the third volume, one MS. at Saugor has the following four lines :

वासनाद् वासुदेवोऽसि वासितं ते जगत्त्रयम् ।
 सर्वभूतनिवासोऽसि वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥
 दश सप्त च नामानि मण्डलान्तेषु यः पठेत् ।
 स शिवस्य पदं गत्वा शिवलोके महीयते ॥

At the end of VI. 44, P. S. gives the Khila as printed on page xlix of my preface to the third volume. It omits, however, the third verse, and inverts the order of vv. 1 and 2. It reads नखश्च instead of उरश्च ।

P. 66. l. 4. (VII. 36, 1.) नान्यस्य चित् ॥ नान्यस्य कस्य चित् ?

P. 67. l. 4. (VII. 36, 3.) अचिक्रदत् शब्दयत् B 4.

P. 67. l. 12. (VII. 36, 4.) युञ्ज्यात् ॥ युञ्जान् A. B 1. युञ्जन् B 4. युञ्जान् Ca. D. युञ्जान C.

P. 70. l. 4. (VII. 37, 1.) तेन रथेन A. C. Ca. B 1. 4.

P. 72. l. 7. (VII. 37, 6.) निवहेत् ॥ न्यवहेत् A. B 1. 4. C. Ca. D.

P. 73. l. 2. (VII. 37, 8.) प्रतिपादिता B 4. प्रतिपादका A. C. Ca. D. B 1.

P. 76. l. 25. (VII. 39, 1.) प्रउगं Áśval. B 1. प्रउग A. C. Ca. D.

P. 78. l. 3. (VII. 39, 3.) पृथिव्यां ॥ पृथिव्यासा A. C. Ca. पृथिव्याः B 4. पृथिव्याः संतरं रमयन्तां B 1. पृथिव्याः सा D.

P. 78. l. 24. (VII. 39, 5.) गिरियान् Ca. गरीयान् A. B.; deest in C. गिरिया D.

P. 79. l. 15. (VII. 39, 6.) सखीमहि संगमेमहि B.

P. 79. l. 24. (VII. 39, 7.) चंद्रा आह्लादका सर्वे यूयं etc. A. B 1. °रभिष्टुता आसन् सूक्ते प्रतिपादिता etc. Ca. C. D. अभिष्टुताः आसन् नः अस्मभ्यं अर्कं अर्चनीयं उपमं सर्वोत्कृष्टं अन्नं यच्छंतु ददंतु चंद्राः आह्लादकाः सर्वे यूयं etc. B. This shows that the omission after आह्लादकाः existed also in the B. copies. According to VII. 40, 7, where the same verse is explained again, the original explanation was चंद्रा आह्लादका देवा नोऽस्मभ्यमर्कमर्चनीयमन्नमुपमं सर्वोत्कृष्टं यच्छंतु । ददंतु ॥

P. 80. l. 10. (VII. 40, 1.) युष्मान् ॥ युष्मदीयान् A. C. Ca. D. B 1.

P. 82. l. 20. (VII. 40, 7.) See VII. 39, 7. The repetition of the commentary, though in an abridged form, shows that the lacuna in the former instance existed already in the original codex of the commentary.

P. 84. l. 23. (VII. 41, 5.) वा before वयं by conjecture.

P. 85. l. 7. (VII. 41, 6.) उपोदेवताः B 4. उपोदेवाः A. C. Ca. D. उपसो देवाः B 1.: cf. the next verse.

P. 86. l. 18. (VII. 42, 2.) सु before युंस्त्र from B. Sáyana took सुते for सु ते, and immediately afterwards जनिमानि सन्नः for जनिमा निसन्नः.

P. 87. l. 12. (VII. 42, 4.) वीरकस्य only in A. B 1.

P. 89. l. 8. (VII. 43, 2.) साधकं ॥ साधुकं A. B. C. Ca. D.

P. 89. l. 9. (VII. 43, 2.) वेद्यां B 4. वेद्यं B 1. वेद्या A. C. Ca. वेद्या D.: cf. the next verse.

P. 89. l. 16. (VII. 43, 3.) जननीं ॥ जननीयं A. C. Ca. D. B 1.; not in B 4.

P. 89. l. 16. (VII. 43, 3.) अस्माकं ॥ अस्मानं C. Ca. अस्मान् A. B. D.

P. 90. l. 6. (VII. 43, 4.) यति स्यः, and the explanation of it, is left out in A. B. C. Ca. It could easily be supplied in this way : यति स्य यावतः स्य तावतः etc.

P. 92. l. 20. (VII. 45, 1.) The Viniyogas are left out in A. and B. सूत्र्यते हि ॥ etc. सूत्र्यते हि । चतुर्थेऽह्न्या देवो यात्वित्येषा वपानुयाक्य । सूत्रितं च etc. D. The lacuna may be supplied in this way : सूत्र्यते हि चतुर्थेऽह्न्या देवो यातु प्र द्यावेति ॥ आ° ६. ६. ॥ सावित्रे यशावा देवो यात्वित्येषा वपानु-याक्या । सूत्रितं च etc.

P. 94. l. 26. (VII. 46, 1.) देवाय ॥ रुद्राय A. C. Ca. D. B 1. रुद्राय देवाय भरत etc. B 4.

P. 95. l. 10. (VII. 46, 2.) अम्यः is probably left out after भवः.

P. 95. l. 13. (VII. 46, 2.) अस्मदीयानि गृहाणि from C. Ca. D.

P. 95. l. 20. (VII. 46, 3.) अंतरिक्षात्सकाशात् B 4. अंतरिक्षात्सकाशात् A. C. Ca. D. B 1.

P. 95. l. 21. (VII. 46, 3.) क्षित्वा ॥ हित्वा A. The whole passage is left out in C. Ca. D.

P. 95. l. 22. (VII. 46, 3.) स्वपिवात जितप्राण B 4.

P. 96. l. 19. (VII. 47, 1.) From सोमाख्यं to तमूर्मि taken from C. Ca. D.

MS. E. I. H. 2612 (Colebrooke), containing the 5th Ashṭaka, is the same as Ca. See, for instance, VII. 50, 4.

P. 98. l. 19. (VII. 48, 1.) मनुष्यहितं ॥ मनुष्य A. C. Ca. D. B 1. नराहं B 4.

P. 98. l. 25. (VII. 48, 2.) उरु भवन्तीत्युभवः ॥ उरु भवन्तीत्युभवः B 1. C. Ca. D. पुरु भवन्तीत्युभवः A. उरु भवन् च्छुभव B 4. The original reading might have been something like उरु भवन्तीत्युभवः । व्यत्ययेनैकवचनं । च्छुभवः संतः.

P. 99. l. 14. (VII. 48, 3.) मेघतेः ॥ मिथ्याते B. मिथ्याते A. मिप्राते Ca. D.

P. 100. l. 20. (VII. 49, 2.) समुद्रार्धाः before समुद्र from B.

P. 101. l. 12. (VII. 49, 4.) साकः A. C. and Ca. pr. man. सकः Ca. sec. man. and D. before सोमः.

P. 102. l. 5. (VII. 50, 1.) त्सरुश्छगामी B 1. त्सरुः छ आगामी A. C. Ca. D. त्सरुः सर्पः B 4. : cf. त्सर छगमती in the Dhātup.

P. 102. l. 13. (VII. 50, 2.) कुल्फौ गुल्फौ B 4. गुल्फौ गुप्तौ A. C. Ca. D. गुल्फौ गु च B 1.

P. 103. l. 8. (VII. 50, 4.) या निवतो to या उद्भव° from D. या निवतो नीचैर्गच्छन्तः । या उद्गतो या ऊर्ध्वं गच्छन्तः B 4.

P. 104. l. 4. (VII. 51, 1.) चादितित्वेऽदीनत्वे च B 4. वा अदितित्वेऽदीनत्वेन A. C. Ca. D. अदितित्वेति अदीनत्वे B 1.

P. 109. l. 11. (VII. 55, 1.) आद्या गायत्री etc. ॥ आद्या गायत्री द्वितीयाद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः पंचम्याद्यास्तिस्र उप° । A. C. Ca. D. and B 4. pr. man. आद्या गायत्री द्वितीयाद्यास्तिस्र उपरिष्टाद्गृह्यः पंचम्याद्या-स्तिस्रोऽनुष्टुभः B 4. sec. man., and B 1.

P. 109. l. 18. (VII. 55, 1.) प्रस्थापयामास ॥ प्रस्थापयमास? See also VII. 45, 1.

P. 109. l. 18. (VII. 55, 1.) वारुणं Ca. D. चरुणं B 1.; ibid. कोशागारे B 1.

P. 110. l. 2. (VII. 55, 1.) तत्तद्देवा विशन्ति C. D. तत्तद्देवा विशन्ति A. Ca. तत्तद्देवो विशन्ति C. Colebr. तद्भवता भवति B 1. तत्तद्देवता भवति Roth's edition.

P. 112. l. 6. (VII. 55, 7.) सूर्यः from C. Ca. D.

P. 112. l. 12. (VII. 55, 8.) प्राकणे A. प्राकणे Ca. D. प्राक् प्रवणे C. प्रांगणे B 1. 4.

P. 112. l. 16. (VII. 55, 8.) The Sanhitās have at the end of the third Anuvāka
a Khila.

स्वप्नः स्वप्नाधिकरणे सर्वं नि प्वापया जनं^a ।
आ सूर्यमन्यान्स्वापयद्वा^b ऊहं जाग्रियादहं^b ॥ १ ॥
अजगरो नाम सर्पः सर्पिरविषो महान् ।
तस्मिन्हि सर्पः सुधितस्तेन त्वा^c स्वापयामसि ॥ २ ॥
सर्पः सर्पो अजगरः सर्पिरविषो महान् ।
यस्य शुष्कात्सिंधवस्तस्य^d गाधमंशीमहि ॥ ३ ॥
काठिको नाम सर्पो नवनागसहस्रबलः ।
यमुनहृदे हं सो जातो^e यो नारायणवाहनः ॥ ४ ॥
यदि काठिकेदूतस्य यदि का^e काठिकाइयात्^f ।
जन्मभूमिमतिक्रान्तो^g निर्विषो याति काठिकः ॥ ५ ॥
आ यांहिं पृथिविरोक्तिर्भिर्यज्ञमिमं नो भागधेयं जुषस्व ।
तृष्ठां जुहुर्मातुं कस्येव^h योषां भागस्ते पैतृष्वसेयी वषामिव ॥ ६ ॥
यशस्करं बलवतं प्रभुत्वं तमेव राजाधिपतिर्विभूव ।
संकीर्णनागाश्चपतिर्नराणां सुमंगल्यं सततं दीर्घमायुः ॥ ७ ॥
कर्कोटको नाम सर्पो यो दृष्टीविष उच्यते ।
तस्य सर्पस्य सर्पत्वं तस्मै सर्प नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥

S. 2. adds the following verses :

यो दो राचने दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मिषु ।
तेषामप्सु सदस्कृतं तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ ९ ॥ⁱ
नमो अस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमतुं ।
ये अंतरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ १० ॥
उग्रायुधा प्रमत्तिन प्रवीरा मायाविनो बलिनो मिच्छमानाः ।
ये देवा असुरान्पराभवन्तांस्त्वं वज्रेण मघवन्निवारय ॥ ११ ॥^k

परिशिष्टवर्गः S. 2. at the end.

P. 114. l. 21. (VII. 56, 8.) कंपयितुवेगः A. Ca. कंपयितुं वेगः (sic). कंपयितुः or कंपयिता?

P. 115. l. 1. (VII. 56, 9.) The commentary to this and to the next verse is omitted
in A. C. Ca. D. and C. Colebr. All the C. MSS. (exc. B 1.) have सनेम्यस्मदिति - - -

^a जरं P. S. MS. Wilson, 437. जिनं MS. Wilson, 431.

^b जाग्रयादहं S. 1.

^c नस्त्वा P. S.

^d सर्पात्सिं P. S.

^e काः P. S. MS. Wilson.

^f इयं Colebr. S. 1. MS. Wilson.

^g भूमि

परि^o Colebr.

^h जहु P. S. MS. Wilson.

ⁱ Deest in P. S.

^k Deest in P. S.

चङ्गन्वयस्यकः 1. The explanation printed in brackets is written by a later hand on the margin of C. Colebr. B 4. has the following spurious commentary :

Verse 9. सनेमि पुराणं परंपरागतं दिद्युं दीपमानं वर्धमानमित्यर्थः वः युष्मात्सख्यं अस्मत् अस्मन्नः मा युयोत मा पृथक् कुरुत । किंच इह युष्मात्सख्ये नः अस्मान् दुर्नितिः मा प्रणक् न प्राप्नोतु ॥

Verse 10. ह मरुतः तुराणां यजमानार्थं त्वरया आगच्छतां वः युष्माकं नाम आहुवे आह्वयामि यत् येन आह्वानेन प्रियाः स्नेहयुक्ताः यावशानाः अस्माकं आह्वानं कृतमिति शब्दायमानाश्च संतः तृपन् संतुष्टाः भविष्य तत् आह्वान-मिति शेषः ॥

P. 116. l. 9. (VII. 56, 13.) Sáyana reads वक्षः सुरुक्त्रः instead of वक्षःसु रुक्त्राः.

P. 118. l. 19. (VII. 56, 18.) त्वदीयं A. B. C. Ca. D.

P. 122. l. 20. (VII. 57, 3.) रोचमानैराभरणैरायुधैः ॥ रोचमानैरायुधैराभरणैः A. B. C. Ca. D.

P. 123. l. 8. (VII. 57, 4.) हि प्रमदः ॥ क्षिप्रमदः A. C. Ca. D. क्षिप्रयागः B 1.

P. 128. l. 20. (VII. 59, 4.) न सहते A. B. C. Ca. D.

P. 129. l. 24. (VII. 59, 7.) निषीदतु ॥ निषेदतु A. B 4. C. Ca. D. तु B 1.

P. 130. l. 10. (VII. 59, 8.) स जनो A. B. C. Ca. D.

P. 131. l. 16. (VII. 59, 12.) No commentary is given in A. Ca., Ca. Colebr., which mark the omission. C. explains the verse: वयं अंबकं त्रिलोचनं यजामहे । किंलक्षणं । सुगंधिं शोभनगंधोपेतं पुष्टिवर्धनं पुष्टेः पोषकं । हे रुद्र मा मां मृतात् मरणात् मुक्षीय । मां मोक्षय । कस्मात्कमिव बंधनात् नात् यत् उर्वारुकमिन्द्रवारुकमिव बंधनं प्रत्यक्षस्तुतिः ॥ B. has the following: अंबकं त्रिलोकस्य मातृभूतं । पालकमित्यर्थः । सुगंधिं सुष्ठु व्यापकं पुष्टिवर्धनं यजमानस्य बलं वर्धयितारं एतादृशं रुद्रं यजामहे । वयं यजमानचत्विजो हविर्भिः पूजयामहे । किमर्थं । मृत्योः सकाशात् मुक्षीय । मुंचेय । मामृतात् । अमृतात् मोक्षात् नैव मुक्षीय इत्येतदर्थं । दृष्टान्तः । बंधनात् वृतात् उर्वारुकमिव उर्वारुकफलमिव । तद्यथा ईषत्प्रयत्नेन मुंचत इति तद्वत् ॥ The explanation given in brackets is taken literally from D. MS. E. I. H. 2612. अंबकं त्रिनेत्रं महादेवं यजामहे पूजयामः । कीदृशं । सुगंधिं दिव्यगंधोपेतं । marg. पुष्टिवर्धनं पुष्टपञ्चादिपुष्टिहेतुं । अहं तत्प्रसा-दान्मृत्योर्मुक्षीय मुक्तः स्यां । मोक्षने दृष्टान्तः । उर्वारुकमिव । बंधनात् यथा चीर्भटं पक्कं स्वयमेव वृताम्बुकं भवति तद्वत् अमृतात् मुक्तावस्थातो वा मा मुक्तः स्यां ॥

P. 133. l. 1. (VII. 60, 1.) वयं repeated after अदीनदेव in A. B. C. Ca.

P. 133. l. 13. (VII. 60, 2.) नृचक्षा नृणां मनुष्याणां दृष्टा from B.

P. 133. l. 15. (VII. 60, 2.) स्थितानि B 1. स्वित्रानि A. Ca.

P. 134. l. 2. (VII. 60, 3.) तद्वांतरगोव्यक्किं च ॥ तद्वांतरेणाव्यक्किं A. B. तद्वांतरगोव्यक्कं च C. Ca.

P. 135. l. 5. (VII. 60, 6.) सामर्थ्यैश्चित्तयन्ति from B.

P. 135. l. 5. (VII. 60, 6.) क्रतुं कर्तारं ॥ कृतं कर्तारं C. अपि क्रतुं सुचेतसं etc. A. C. Ca.

P. 135. l. 17. (VII. 60, 7.) विष्णितस्य ॥ विप्रान्नस्य Nir.

P. 137. l. 6. (VII. 60, 11.) तासां after स्तोता A. C. Ca. B 1.

P. 137. l. 10. (VII. 60, 12.) All the Sanhitá MSS. have देव here and in the repetition of the same verse at the end of the next hymn.

P. 137. l. 16. (VII. 60, 12.) दुःखेन ॥ दुःखानि A. B. C.

P. 137. l. 17. (VII. 60, 12.) जिष्टो गतः A. C. Ca. B 1.

P. 138. l. 14. (VII. 61, 2.) यत्कर्त्तुं A. B. Ca. यत्कर्म्मणा? B 4. has कृत्वा समर्थेन कर्मणा after शोभनकर्म्मणौ.

P. 138. l. 25. (VII. 61, 3.) ऋधक् यत् ऋधक् सत्येन यतो विवेकात् ॥ ऋधक् यत् ऋधक् सत्यान् यतः विवेकान् Ca. ऋधक् यत् ऋधक् सत्यानयतः विवेकात् A. ऋधक् यत् ऋधक् सत्यानयतः विवेकान् C. ऋधक् यतः सत्योनयतः विवेकात्. The emendation given is simpler than it would be to read सत्यान्यतो ('different from truth'). ऋधक् यतः ऋधक् सत्योन यतः विवेकात् B 1.

P. 139. l. 17. (VII. 61, 4.) वां from B. युवाभ्यां ॥ युवां A. B. C. Ca.

P. 139. l. 21. (VII. 61, 5.) नाभूवन् । न भवन्ति ॥ भूवन् भवन्ति A. C. Ca. अभूवन् भवन्ति B.

P. 141. l. 1. (VII. 62, 1.) B 4. gives a marginal explanation of प्रतिनियतः । नियमेन देवसादृश्यत्वेनोपादानात् ।

P. 141. l. 11. (VII. 62, 2.) कृष्णशवास्यु° A. कृष्णशातास्यु° Ca. कृष्णशतास्यु° C. कृशवाग्न्युन्न-
रतो B 1. Ait. Brāh. V. 14.

P. 147. l. 12. (VII. 64, 4.) तं is probably dropped before जनं.

P. 149. l. 14. (VII. 65, 4.) वां युवां प्रति repeated after लोके in A. C. Ca. B 1.; not in B 4.

P. 150. l. 3. (VII. 66, 1.) आद्यंत्यौ ॥ आद्यंतौ A. B. C. Ca.

P. 150. l. 24. (VII. 66, 3.) गृहाः ॥ ग्रहाः A. B. C. Ca.: cf. Rv. VII. 19, 11. Rv. X. 69, 4, it is explained by यज्ञानां पालयिता.

P. 151. l. 20. (VII. 66, 6.) रक्षका ॥ रक्षक A. C. Ca.; deest in B 1. 4.

P. 154. l. 9. (VII. 66, 13.) प्रजापतेः B 4. प्रजातेः A. C. Ca. B 1.

P. 155. l. 7. (VII. 66, 15.) सूर्यं वहन्ति ॥ अयं वहन्ति A. B 1. अयं वहति C. Ca. अश्वो वहति B 4.

P. 155. l. 9. (VII. 66, 15.) सुविताय कल्याणाय from B 4. प्रकाशाय B 1.

P. 155. l. 19. (VII. 66, 16.) हविःस्त्रीका° ॥ हविःस्त्रीकारस्वेतदीयाधीनत्वात् Ca. हविस्त्रीकारस्वेतदीयाधीनत्वात् A.; quite corrupt in C.; not in B 4. हविःस्त्रीकारस्यैतदीयाधीनत्वात् B 1. pr. man. corrected to °स्य तदीयाधीनत्वात्.

P. 156. l. 7. (VII. 66, 18.) द्युलोक° C. Ca. द्यु° A. B.

P. 157. l. 4. (VII. 67, 1.) All MSS., except B 1. 4., mark a lacuna after जेषः । to केनेति तदु°. A later hand in Ca. Colebr. supplies it केन साधनेनेति.

P. 158. l. 8. (VII. 67, 4.) युवाभ्यां MSS. युवयोः ?

P. 158. l. 10. (VII. 67, 4.) अतो वां स्वभूतः ॥ अतीवा A. अतीवाव C. Ca. अति वा B 1.; not in B 4. भवामीति जेषः is expected after it.

P. 159. l. 8. (VII. 67, 6.) लभे B. लभै C. Ca.; illegible in A.; perhaps लभ्ये.

P. 160. l. 5. (VII. 67, 8.) गंगाद्याकाः A. C. Ca. गंगाद्याः B 1. 4.: cf. Pāṇ. VII. 4, 15.

P. 160. l. 5. (VII. 67, 8.) तदृथाद्याः B 1. रथाकुलाः B 4. रथान् कुला A. Ca.; left out in C. तदृथानुकूला ?

P. 163. l. 5. (VII. 68, 5.) ऋवीमं A. ऋ - म Ca. ऋष्या वासं B 1. ऋषि (आ वा) सं B 4.

P. 163. l. 7. (VII. 68, 5.) धारयति B 1. धारयत A. C. Ca. धारयेत् B 4.

P. 163. l. 15. (VII. 68, 6.) तस्य रूपस्य प्रत्याप्न्ये ॥ नतस्य रूपस्य प्रत्याप्य A. Ca. तस्य रूपस्य प्रत्याप्य C. नतस्य रूपस्य प्रत्यास्यै B 4. pr. man. तस्य रूपस्य प्रत्ययं B 4. sec. man. तस्य रूपस्य प्रत्यायं भूतं अभूत् । B 1. Perhaps नवस्य रूपस्य प्रत्याप्यं. Cf. IV. 5, 14.

P. 164. l. 10. (VII. 68, 8.) धनादात्रे ॥ धनदात्रे A. B 1. 4. C. Ca.

P. 164. l. 15. (VII. 68, 8.) नदीं तां ॥ नदीनां A. B 1. 4. नदीतां C. Ca.

P. 167. l. 13. (VII. 69, 6.) C. Mill has a lacuna from this verse to the beginning of the sixth Adhyāya.

P. 167. l. 15. (VII. 69, 6.) नियच्छंतु ॥ नियंतु A. Ca. नियतु B 4. नानयंतु B 1.

P. 167. l. 21. (VII. 69, 7.) विक्षिप्तं A. B 1. 4. Ca. निक्षिप्तं?

P. 168. l. 19. (VII. 70, 1.) अश्वोऽस्यात् । B 1. अत्यो न अश्वोऽस्यात् । Ca. अत्यो न अश्वोऽस्यात् A. अश्वो न अश्वः अस्यात् B 4.

P. 168. l. 22. (VII. 70, 1.) योनिं स्थानमिव A. Ca. B 4. योनिं स्थानमिव B 1.

P. 169. l. 4. (VII. 70, 2.) वा before वां by conjecture.

P. 169. l. 25. (VII. 70, 4.) चनिष्टं etc. Sāyana explains चनिष्टं either as a verbal form or as a superlative.

P. 170. l. 13. (VII. 70, 5.) जनाय from B 4., which has not जनस्य.

P. 170. l. 14. (VII. 70, 5.) भवतु B 4. भवति A. Ca.

P. 172. l. 22. (VII. 71, 4.) यो by conjecture.

P. 172. l. 25. (VII. 71, 4.) यदृषो ॥ तदृषो A. Ca. B 1. यद्यश्च रषो etc. B 4.

P. 173. l. 1. (VII. 71, 4.) अयवाह B 1. अप आह A. B 4. Ca. It may be अय आह; cf. Rv. VI. 42, 2.

P. 173. l. 2. (VII. 71, 4.) वां ॥ वा A. B. Ca.

P. 173. l. 12. (VII. 71, 5.) न्यपारयतं ॥ निपारयतं A. निपारयतं B. Ca.

P. 174. l. 7. (VII. 72, 1.) गोप्रदेन ॥ गोप्रदेशेन । A. B. Ca. गोप्रदेशेनेन?

P. 174. l. 16. (VII. 72, 2.) वंधुत्वातिशय B 1. वंध्वीतिशय A. Ca.; not in B 4.

P. 174. l. 21. (VII. 72, 2.) The passage from the Brihaddevatā is quoted by Kuhn in the Zeitschrift für vergl. Sprachforschung I. 442. from a Berlin MS. of the same. Various readings from A. Colebrooke are published by Prof. Roth amongst the errata of the same volume. The readings marked M. M. are from a MS. lately (1862) received from India. It generally agrees with the Berlin MS., and the readings of these two MSS. are mostly preferable to those of the MSS. of Sāyana. According to the principles, however, which I have tried to follow throughout this edition of Sāyana, I was not at liberty to receive them in the text, because the MSS. clearly show that Sāyana was either not acquainted or not satisfied with these readings, and that he gave his extracts from the Brihaddevatā either from other MSS. or from memory.

P. 174. l. 22. (VII. 72, 2.) सरख्यं Kuhn, M. M. सरख्यु A. Ca. B.

P. 174. l. 23. (VII. 72, 2.) सरख्युं B 1. सरख्यां A. Ca. Roth found सरख्यु. सरख्योर्न° M. M.

P. 174. l. 23. (VII. 72, 2.) ज्ञाते ते A. B 1. ज्ञातते Ca. जज्ञाते Kuhn, M. M.

P. 174. l. 24. (VII. 72, 2.) वै यमः Ca. ते यमः A. रस्या च ते B 1. The Brihad. has तै चाप्सुभौ यमावेव ज्यायांस्ताभ्यां तु वै यमः ॥ M. M.

P. 174. l. 24. (VII. 72, 2.) सरख्यः Kuhn, M. M. सरख्यु A. B. शरख्यु Ca.

P. 174. l. 25. (VII. 72, 2.) स्पचक्रमे Kuhn. त्वोपचक्रमे M. M.

- P. 174. l. 25. (VII. 72, 2.) अविज्ञानात् Kuhn, A., M. M. अविज्ञातात् Ca.
- P. 174. l. 26. (VII. 72, 2.) राजर्षि° ॥ राजर्षिरभवत्सोऽपि M. M.
- P. 174. l. 26. (VII. 72, 2.) अपक्रांतां ॥ त्वपक्रांतां Kuhn, M. M. आत्मरूपिणीं ॥ अश्वरूपिणीं Kuhn, M. M.
- P. 175. l. 1. (VII. 72, 2.) सरण्यूस्तं Kuhn. सरण्यूश्च M. M. जिज्ञाय A. B. विज्ञाय Ca. विदित्वा M. M.
- P. 175. l. 2. (VII. 72, 2.) हररूपिणं ॥ भयरूपिणं A. B. भसरूपिणं Ca. हररूपिणं Kuhn. हररूपिणं M. M.
- P. 175. l. 3. (VII. 72, 2.) तच्चुक्रं Kuhn, M. M. तं शुक्रं A. Ca. B.
- P. 175. l. 3. (VII. 72, 2.) गर्भकाम्यया Kuhn, M. M. गतकाम्यया A. Ca. B.
- P. 175. l. 3. (VII. 72, 2.) आघातमात्राच्चुक्रात् Kuhn, M. M. (only शुक्र° throughout).
- P. 175. l. 4. (VII. 72, 2.) अश्विनाविति Kuhn, M. M.
- P. 175. l. 7. (VII. 72, 3.) धिष्येमे all Sanhitā MSS.
- P. 175. l. 8. (VII. 72, 3.) Sāyana read अश्विना for अश्विनोः. The Pada MS. (Mill) had indeed अश्विना pr. man. अश्विनोः B.
- P. 175. l. 12. (VII. 72, 3.) परिवृढानि ॥ कर्मपरिवृढानि A. Ca. B 1.; left out in B 4.
- P. 176. l. 8. (VII. 72, 5.) दक्षिणत from B. दक्षिण A. Ca.
- P. 177. l. 3. (VII. 73, 2.) मनुषः सकाशात् ॥ मनुषसकाशात् A. Ca.; deest in B.
- P. 178. l. 4. (VII. 73, 4.) समगच्छतं ॥ समगच्छतं A. गच्छतं च Ca. गच्छतं B 4.; deest in B 1.
- P. 180. l. 12. (VII. 74, 5.) प्रगच्छतं । A. B. C. प्रगच्छतां ?
- P. 181. l. 4. (VII. 75, 1.) हिरण्यानि A. Ca. B 1. हिरण्यादि Rig-vidh.
- P. 181. l. 4. (VII. 75, 1.) गा अश्वान् Rig-vidh. गावोऽश्वान् A. Ca. B 1.
- P. 181. l. 4. (VII. 75, 1.) धन्यान् A. Ca. धान्यान् B 1. धान्या Rig-vidh.
- P. 181. l. 5. (VII. 75, 1.) अजाविकं A. Ca. B 1. अजाविकान् Rig-vidh.
- P. 181. l. 14. (VII. 75, 1.) It would be better to read इति तिलोपः.
- P. 182. l. 12. (VII. 75, 3.) सरंति A. B. प्रसरंति Ca.
- P. 182. l. 19. (VII. 75, 4.) चतुरो वर्णान् ॥ चतुरो वर्णाः A. Ca. B 1. चत्वारो वर्णाः तान् B 4.
- P. 183. l. 4. (VII. 75, 5.) अत्रैको योग° ॥ अत्रैयो योग° A. अत्रैको याग° Ca. अत्र योग° B 1.
- P. 183. l. 5. (VII. 75, 5.) रश्म्याख्य° ॥ रश्माख्य° A. Ca. B 1. रश्माख्य without विचित्र° B 4.
- P. 185. l. 22. (VII. 76, 3.) Sāyana took जार for the locative.
- P. 185. l. 23. (VII. 76, 3.) अत्यज्यैव ॥ अत्यजैव A. अत्यज्यैव B 1.; the whole passage is left out in B 4. Ca.
- P. 185. l. 24. (VII. 76, 3.) यती परित्यजे° ॥ यती पतिपरित्यजेत ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव A. यती पतिं परित्यजेत् ततः संचरंतीत्यभिचारिणीव Ca. यथा व्यभिचारिणी पतिं न त्यजति तद्वत् सूर्ये अपरित्यजंती त्वं B 4. यतो पति परित्यजेत नः संचरंति व्यभिचारिणीव सूर्यमपरित्यजती त्वं B 1.
- P. 188. l. 2. (VII. 77, 1.) वा after बाधमानं A. Ca. B 1.
- P. 189. l. 9. (VII. 77, 4.) वसूनि to आहर from B 4.
- P. 189. l. 20. (VII. 77, 5.) रथद्वद्रूपेत् from B 4.

P. 190. l. 14. (VII. 78, 1.) अस्य repeated after धनं in A. Ca. B 1.

P. 193. l. 10. (VII. 79, 3.) रात्रिवसानस्य ॥ रात्रिवसानस्य A. Ca. रात्रिवसानस्य B 1.

P. 194. l. 5. (VII. 79, 5.) धनलाभाय A. B 1.

C. Mill begins again from the sixth Adhyāya, but as it does not differ from Ca., it is only occasionally mentioned.

P. 198. l. 15. (VII. 81, 6.) A. omits all from त्रिय° to the end.

P. 199. l. 17. (VII. 82, 2.) वां युवां A. B. Ca. It should be युवाभ्यां, as immediately afterwards.

P. 199. l. 18. (VII. 82, 2.) शरीरदार्ढ्याय etc. A. Ca. B 1. ओजः शरीरदार्ढ्यहेतुभूतं संदधुः B.

P. 199. l. 19. (VII. 82, 2.) ओजो नाष्टमी दशेति A. ओजो नाष्टमी ॥ दशेति Ca. ओजः साष्टमी दशेति B 1.

P. 200. l. 25. (VII. 82, 5.) जातिमंति ॥ जतिमंति A. जनिमंति B 1. संति Ca.

P. 203. l. 22. (VII. 83, 1.) आच्छयति ॥ आच्छयैति Ca. अछयैति A. अछयैति B 1.

P. 204. l. 9. (VII. 83, 2.) वीताश्च A. Ca. वीराश्च B.

P. 207. l. 16. (VII. 83, 10.) धनं from B 1. 4.

P. 210. l. 8. (VII. 85, 1.) चोद्दिश्य ॥ उद्दिश्य B 1. and margin of B 4. वोद्यस्य A. Ca.

P. 210. l. 9. (VII. 85, 1.) शिष्टः etc. In all cases, where the masculine is used, पादः has to be supplied.

P. 211. l. 8. (VII. 85, 3.) असांकर्येण A. (cf. Wilson, s. v. सांकर्य). असांकार्येण Ca. आसांकार्येण B. असांकर्येण B 1.

P. 214. l. 7. (VII. 86, 5.) च after विद्येय A. Ca. B.; not in C.

P. 214. l. 9. (VII. 86, 5.) घासादिभिः Ca. B 1. वासादिभिः A. यवसादिभिः B 4.

P. 214. l. 16. (VII. 86, 6.) स्वभूतं तद्वलं A. B 1. स्वरूपवद्वलं Ca.; not in B 4.

P. 214. l. 18. (VII. 86, 6.) प्रमाद° B. प्रमोद A. Ca.

P. 214. l. 23. (VII. 86, 6.) तं यमथो निमीषत A. तं यमनिमीषत Ca. तं यमथो निनीषता B 4.

P. 220. l. 21. (VII. 88, 3.) वभूवि ॥ वभूव A. Ca. भवाव B 4. वभूतां B 1.

P. 221. l. 4. (VII. 88, 4.) Sáyana read स्वपामवोभिः instead of स्वपा महोभिः.

P. 222. l. 2. (VII. 88, 6.) सखा Ca. ससखा A. after सखा.

P. 223. l. 11. (VII. 89, 3.) प्रतिकूलमननुष्ठानं Ca. प्रतिकूजितमनुष्ठानं A. अननुष्ठानं B 4. प्रतिकूलनुष्ठानं B 1.

P. 225. l. 10. (VII. 90, 2.) Sáyana seems to take वाजी अस्य as one word.

P. 226. l. 21. (VII. 90, 5.) स्वकीयत्वे विहितेन A. स्वकीयस्व विदितेन Ca. स्वकीयेन विदितेन B 4. स्वकीयेनैव B 1.

P. 231. l. 20. (VII. 92, 1.) उप समीपे from B 4.

P. 233. l. 11. (VII. 92, 4.) सूरयः स्तोतारः A. B. Ca.

P. 235. l. 2. (VII. 93, 2.) संयोजयतं ॥ स्वयोजयतं A. Ca. योजयतं B.

P. 235. l. 13. (VII. 93, 3.) भूमिं व्याप्नुवन्ति B 4. भूम्यां व्याप्नुवन्ति A. भूम्यां चाप्नुवन्ति Ca. B 1.

P. 236. l. 7. (VII. 93, 5.) A. C. omit all from तनूरुचा to हतं ॥ B 4. has स्पृधा कुर्वत्यौ शूरसाता शूरसातौ रणे यतैते यत्तं कुर्वत्यौ वैरिसेने तनूरुचा आत्मीयेन तेजसा सं यत् ये सत्ता हतं सततं हिंस्रं तया

सोमसुता सोममभिमुखता जनेन यतमानसंधेन देवयुभिः देवान् कामयमानैः सह विदधे यज्ञे अदेवयुं असोमसुतं जनं सं हिंस्ति ॥ B 1. has तनूरुचा ॥ औष्ठिक हतं. All left out in Ca.

P. 237. l. 13. (VII. 93, 8.) मा before परिख्यन् by conjecture.

P. 238. l. 13. (VII. 94, 3.) पापत्वाय पापवत्त्वाय Ca.

P. 243. l. 15. (VII. 95, 5.) पवित्रेष्वां B 1. परिवेष्वां A. C. Ca.

P. 243. l. 23. (VII. 95, 5.) त्वद्विष° B 4. तृपद्विष° A. Ca. B 1.

P. 244. l. 6. (VII. 95, 6.) यंतुः ॥ यंतु A. Ca.; not in B 1. 4.

P. 244. l. 10. (VII. 96, 1.) द्वितीया सतोबृहती left out in A. Ca. B 1. द्वितीया प्रस्तारपंक्तिः तृतीया सतोबृहती B 4.

P. 244. l. 11. (VII. 96, 1.) सरस्वदेवताकः ॥ सरस्वान्देवताकः A. Ca. B.

P. 252. l. 5. (VII. 98, 3.) अदित्ये° ॥ अदित्य इन्द्रमादित्यस्योक्तत्वात् A. Ca. B 4.

P. 252. l. 18. (VII. 98, 4.) अभियुध्येश्च ॥ अभियुध्यस्व A. B. Ca.

P. 253. l. 10. (VII. 98, 6.) Sáyana seems to have read तवेदिदं.

P. 254. l. 12. (VII. 99, 1.) नान्यत् B 1. 4. मान्यत् A. Ca.

P. 255. l. 16. (VII. 99, 1.) After पृथिवीमूर्द्धमुखत्वेन, Ca. marg. adds द्यामधोमुखत्वेन.

P. 255. l. 17. (VII. 99, 3.) पर्वतैः from B 4. Ca. marg. कीलसदृशैः पर्वतैः marg. of C. Colebrooke; deest in Ca. B 1. A.

P. 256. l. 13. (VII. 99, 5.) सह सद्य एव ॥ संपद्य स एव A. संद्यस एव (perhaps for संपद्य एव) Ca. सह सद्य एव B 1.

P. 256. l. 24. (VII. 99, 6.) वृजनेषु आ युत्सु B 4.

P. 260. l. 26. (VII. 100, 6.) गूढरूपोऽपि ॥ गूढरूपाणि A. गूढरूपाणि Ca. गूढरूपोऽसि B 1.

P. 261. l. 23. (VII. 101, 1.) तिस्रश्चादिभ्यामुपतिष्ठेत भास्करं A. तिस्रमुपतिष्ठेत भास्कर एताभ्यां Ca. तिस्र दीदित्यमुपतिष्ठेत भास्करं B 1. तिस्र एताभ्यामुपतिष्ठेद्दिवाकरं Rig-vidh.

P. 262. l. 1. (VII. 101, 1.) पंचरात्रे व्यतीते तु महद्वर्षमवांमुयात् Rig-vidh.

P. 269. l. 3. (VII. 103, 7.) सर्वतो ॥ तो A. Ca.; deest in B 1.

P. 270. l. 11. (VII. 103, 10.) The following verse is given by the Sanhitá MSS. at the end of this hymn.

उपप्रवद^a मंडूकि^b वर्षमा वद तादुरि ।

मध्ये हृदस्य प्रवस्व निगृह्य चतुरः पदः ॥

Cf. Átharva-veda IV. 15, 14. उपप्रवद.

P. 270. l. 22. (VII. 104, 1.) वा after पंचैद्यो A. Ca.; not in B 1. and Anukr.

P. 273. l. 4. (VII. 104, 5.) अश्मसारभूतस्य B 1. अश्मसारभूतस्य A. Ca. अश्मसाद्भूत (?).

P. 273. l. 19. (VII. 104, 6.) यथा before धनैः by conjecture. नृपतीक is not explained in A. Ca. B. The omission took place probably after स्तोत्राणि, and Sáyana's explanation might have been स्तोत्राणि नृपतीव राजा नाविष तौ यथा धनैः पूरयतः तथा etc. B 4. has at the end दृष्टांतः नृपतीव राजानौ इव तौ यथा पूरयतः तद्वत् ॥

P. 274. l. 2. (VII. 104, 7.) द्रोग्धृन् B 1. 4. Ca. and A. pr. man. ड्रेष्टृन् A. sec. man.

^a उपप्रवत S. 2. P. S.

^b मंडूकी S. 2. S. Colebr.

- P. 274. l. 20. (VII. 104, 9.) परिवदंति B 1. 4. Ca. परिभवन्ति A.
 P. 275. l. 25. (VII. 104, 12.) इदमादिभिः ॥ इदमाभिः A. Ca.
 P. 276. l. 1. (VII. 104, 12.) वसिष्ठं ॥ वसिष्ठं A. Ca. B 1.
 P. 276. l. 3. (VII. 104, 12.) वसिष्ठेनेति नः द्युतं ॥ वसिष्ठो नेति द्युतं Ca. वसिष्ठो नेति न द्युतं A. B 1.
 P. 276. l. 16. (VII. 104, 13.) इति न मुंचति B 1. 4. Ca. इति - - - ते A.
 P. 280. l. 11. (VII. 104, 22.) शुशुलूकः by conjecture.
 P. 280. l. 23. (VII. 104, 23.) स्त्रीपुंरू° ॥ स्त्रीपुंसरू° A. B 1. 4. स्त्रीपुंसरू° Ca.

Maṇḍala VIII.

- P. 282. l. 10. (VIII. 1, 1.) प्रयोग° B 1. प्रयोग° A. प्रायोगि° Ca.
 P. 282. l. 19. (VIII. 1, 1.) एकोनविंशत् ॥ एकोनविंशो Ca. B 1. एकोनविंशो A.
 P. 287. l. 24. (VIII. 1, 12.) अभिश्लेषणात् B 1. B 4. sec. man. अभिश्लेषणाः B 4. pr. man. अभिश्लेषणा A. Ca.
 P. 287. l. 24. (VIII. 1, 12.) °द्रव्यात् B 1. °द्रव्यान् A. B 4. Ca.
 P. 289. l. 21. (VIII. 1, 17.) अदाभ्यहे हिमांदासुत A. अदाभ्याग्रे हिमांदासुत Ca. अदाभ्यग्रहे हिमांदासुत B 1. The MSS. of Kātyāyana could not be compared for this passage. As it stands it is certainly not correct. It ought to be अदाभ्यग्रहे, cf. VIII. 2, 1.
 P. 291. l. 1. (VIII. 1, 20.) आस्रावणेन B 4. आस्रावणेन A. Ca. आश्रवणेन B 1.
 P. 292. l. 22. (VIII. 1, 24.) विभूतयोऽन्ये ॥ विभूतयोने A. Ca. विभूतयो तनो B 1.: cf. the following verse.
 P. 293. l. 23. (VIII. 1, 26.) स इवैन्द्र ॥ स सैन्द्र° A. Ca.; deest in B.
 P. 294. l. 12. (VIII. 1, 27.) न before वियुक्तो by conjecture. विनियुक्तो Ca.
 P. 295. l. 12. (VIII. 1, 29.) प्राप्ते ॥ प्रपिते A. Ca.; deest in B.
 P. 295. l. 20. (VIII. 1, 30.) मेधातिथये ॥ मेधातिथये A. B. Ca.
 P. 296. l. 10. (VIII. 1, 31.) आरोहयं B 4. आरोहयंत A. Ca.; deest in B 1.
 P. 298. l. 1. (VIII. 2, 1.) च after आंगिरसस्य by conjecture.
 P. 298. l. 23. (VIII. 2, 2.) भवतीति ॥ भवतीषु A. Ca. भवतिषु B 1. Some omission has taken place, which can be supplied from Sāyaṇa's commentary on the same verse in the Sāma-veda (II. 1, 2. 8, 2): परिपूतः शोधितः दशापवित्स्य नाभि पूतया - - र्णास्तुकया हि सोमः परिपूयते । तदुक्तं भगवता आपस्तवेन शुक्लामूर्णास्तुकां यजमानाय प्रयच्छति तां शकटे दशापवित्स्य नाभिं कुरुते शुक्लं वल्ल्याः पवित्स्यमोतं भवतीति नदीषु etc.
 P. 300. l. 2. (VIII. 2, 5.) नन्ना च ॥ नन्ना व A. Ca. नन्ना च B 1.
 P. 301. l. 20. (VIII. 2, 6.) इन्द्रं ॥ यमिन्द्रं A. B. Ca.
 P. 302. l. 16. (VIII. 2, 12.) छंदांसि तानि 1. The MSS. offer no various readings, but there is probably a mistake. It may be ग्राश्छंदांसि or नग्ना छंदांसि, cf. Nigh. I. 11. Or छंदांसि may have been explained as वस्त्राणि छदनात्. Only in all these cases a negation would be wanted, and Sāyaṇa may after all have explained *na-gnāh* by *na gahati*, scil. *chandānsi*.
 P. 302. l. 26. (VIII. 2, 13.) तव B. अत एव A. Ca. B.

P. 305. l. 9. (VIII. 2, 20.) दुःसहनं B 1. दुःसहहनं Ca. दुःसहहनं A.

P. 306. l. 18. (VIII. 2, 25.) अहीनांतर्गते A. B 1. अहानां अंतर्गते Ca.

P. 307. l. 13. (VIII. 2, 27.) The commentary to this verse is left out in A. C. Ca. B 1. says अस्मार्थः तुरितः. B 4. has the following: ब्रह्मयुजा अन्नवंतो शग्मा सुखप्रदौ हरी एतादृशी अथौ युवां इह अस्मद्यत्रे इंद्रं आ वक्षतः आवहतं कीदृशं इंद्रं अस्मत्सखायं गीर्भिः अस्मत्कृतैः स्तोत्रैः श्रुतं प्रख्यातं निर्वणसं गिरां संभक्तारं ॥

The commentary given in brackets is taken from Sáyana's commentary to the same verse in the Sāma-veda. स्तुतिभिः श्रुतं प्रापितमाहात्म्यं is an emendation in the MS., the original reading being स्तुतिभिः प्ररेणपितमाहात्म्यं.

P. 310. l. 15. (VIII. 2, 37.) अनुकूलो ॥ अनुकूला B 1. अनुकूलवेद्यो Ca. A.

P. 310. l. 16. (VIII. 2, 37.) प्रियमेधा A. B. Ca. instead of प्रियमेधो?

P. 311. l. 18. (VIII. 2, 40.) The same legend is given Rv. I. 51, 1. कारवायनं Shaḍ-
vinśa-brāhmaṇa. भूत्वाजहार ibid.

P. 315. l. 7. (VIII. 3, 6.) अग्रयत् deest in A. B 1.

P. 317. l. 23. (VIII. 3, 11.) विकल्पनात् ॥ विकर्तनात् A. Ca. विकर्तनात् B 1.

P. 319. l. 4. (VIII. 3, 13.) इन्द्रस्य लिंगं deest in B 1.

P. 323. l. 19. (VIII. 3, 22.) तस्याः by conjecture. तां B 4.; deest in B 1.

P. 326. l. 14. (VIII. 4, 3.) संपूर्णं ॥ संपूर्णत्वं A. Ca. and B 4. pr. man. संपूर्णं च B 4. sec. man. and B 1.

P. 326. l. 17. (VIII. 4, 3.) एकयत्नेन ॥ एकयत्नेन A. Ca. एकत्वं B 4. एकयत्नैव B 1.

P. 326. l. 24. (VIII. 4, 4.) क्लेदनाः from Ca. B. A. has a lacuna.

P. 327. l. 26. (VIII. 4, 6.) परस्मैपदं is supplied from C. Mill. The interpretation of यवीयुधा is left out in A. Ca. B 1. यवीयुधा वज्रायुधेन युद्धमानेन B 4.

P. 328. l. 26. (VIII. 4, 8.) °प्रवचनीयत्वं ॥ °प्रवचनीयं A. Ca. B.

P. 329. l. 9. (VIII. 4, 8.) अध्वी धेद् पा पान धेद् इच्चैत्यौगोदिको नुप्रत्ययः तत्संनियोगेन इकारांतादेशस्य पानव्याः सोमा इत्यर्थः Ca. after प्रीणयितार इत्यर्थः 1.

P. 331. l. 16. (VIII. 4, 13.) बहुलमिति सप्रम्या अलुक् ॥ बहु लुक् A. बहुलुक् Ca. मिति अलुक् B 1.

P. 332. l. 3. (VIII. 4, 14.) गतौ ॥ वा ॥ गंतोर्वा A. Ca. गंतो वा B 1.

P. 332. l. 7. (VIII. 4, 14.) अध्वरं सेवमानाः B 1. A. अध्वरे सचमानाः Ca. अध्वरे शोभमानाः B 4.

P. 333. l. 6. (VIII. 4, 16.) तत्कस्य हेतोः A. Ca. तत् कस्य हेतोः B 1. 4.

P. 334. l. 25. (VII. 4, 20.) शुद्धानां ॥ शुद्धां भो A. शुद्धां वां भो Ca. शुद्धां B 1. 4.

P. 335. l. 2. (VIII. 4, 20.) तत्प्रतिगृहीतं A. तैः प्रतिगृहीतं B 1. Ca. प्रतिगृहीतानि?

P. 336. l. 23. (VIII. 5, 2.) नृवर्तं B 1. नेतृवर्तं A. Ca.

P. 338. l. 21. (VIII. 5, 6.) अपायः ॥ अपायां A. Ca. B 1. Some words seem to have been left out.

P. 339. l. 3. (VIII. 5, 7.) कीदृशैः ॥ ईदृशैः A. B 1. 4. Ca.

P. 340. l. 4. (VIII. 5, 10.) वा after इति by conjecture.

P. 344. l. 1. (VIII. 5, 22.) यद्यदा deest in A. B. Ca.

P. 347. l. 11. (VIII. 5, 33.) जनं deest in A. B. Ca.

- P. 347. l. 18. (VIII. 5, 34.) अस्मिन् B. यस्मिन् A. Ca.
- P. 348. l. 1. (VIII. 5, 35.) प्रथमांतरमेव सामंत्वितं Ca. प्रथमांतरमेवमामंत्वितं A. B l. 4.
- P. 355. l. 17. (VIII. 6, 19.) Instead of एतां, Sáyana has एनं.
- P. 357. l. 2. (VIII. 6, 23.) उत प्रजां सुवीर्यं is not explained in A. B. Ca. उतापि च प्रजां सुवीर्यं सुपुत्रवीरं चाद्रियस्व B. Taylor.
- P. 359. l. 6. (VIII. 6, 30.) अस्तमयनं ॥ अस्तमनं A. B. Ca.
- P. 359. l. 20. (VIII. 6, 32.) सेवस्व from B l.
- P. 360. l. 1. (VIII. 6, 33.) वज्री हस्तः । तड्डान् ॥ वज्रहस्तः तड्डत् A. Ca. वज्रहस्त तड्डानी B l.: cf. Rv. l. 121, 14.
- P. 362. l. 4. (VIII. 6, 40.) वज्रहस्तेन A. B. Ca. वज्रहतेन?
- P. 362. l. 27. (VIII. 6, 43.) अत्यष्टोम° A. Ca.; deest in B. अतिष्टोमा°?
- P. 364. l. 3. (VIII. 6, 47.) दशगु° ॥ दशशतगु° A. B. Ca.
- P. 366. l. 1. (VIII. 7, 5.) यद्यदा by conjecture. नि यत् B. Taylor.
- P. 369. l. 21. (VIII. 7, 17.) A. Ca. Ba. have immediately after पृश्निमातरः—येनात्मीयेन etc. of the next verse. पृश्निमातरः मरुतः तथा स्तोमैः स्तोत्रैः उदीरते B. Taylor.
- P. 370. l. 24. (VIII. 7, 22.) प्रवृत्तयज्ञका ॥ प्रवृत्त° A. B. Ca.
- P. 371. l. 19. (VIII. 7, 22.) च is taken from the Upanishad.
- P. 372. l. 6. (VIII. 7, 24.) आप्यस्य ॥ आप्नस्य A. Ca. Ba.
- P. 373. l. 18. (VIII. 7, 28.) समानवाक्ये निधातयुष्मदस्मदादेशा ॥ समानवाक्येषु युष्मदादेशा A. Ca.; deest in B.: cf. Pán. VIII. 1, 18. and Rv. III. 30, 1.
- P. 373. l. 23. (VIII. 7, 29.) चृजीका नाम B. चृजीका नामा B l. चृजीकानां A. Ca.
- P. 373. l. 23. (VIII. 7, 29.) तत्संबन्धिनि ॥ तत्संबन्धि A. B. Ca.
- P. 375. l. 10. (VIII. 7, 33.) आवर्तयामि B 4. आवर्तयानि A. B l. Ca.
- P. 377. l. 9. (VIII. 8, 1.) स्तोतृभिः A. B l. Ca. One expects स्तोतृभ्यः.
- P. 378. l. 21. (VIII. 8, 5.) पद्ये ॥ यज्ञे A. B l. Ca.
- P. 380. l. 13. (VIII. 8, 10.) त्रियमाणा ॥ क्षीयमाणा A. Ca. त्रियाणा B l.
- P. 383. l. 14. (VIII. 8, 12.) अभिप्राप्तावश्रौष्टां ॥ अभिप्राप्ता श्रौष्टां A. Ca. श्रो श्रेष्टां B l.
- P. 385. l. 12. (VIII. 8, 23.) त्रिसंख्या° B. Taylor. संख्या° A. Ca. Ba.
- P. 387. l. 18. (VIII. 9, 5.) इत्यादिना ॥ इत्यादि A. Ba. Ca.
- P. 390. l. 1. (VIII. 9, 10.) यद्यथा after युवां from B l.
- P. 392. l. 21. (VIII. 9, 17.) वा after होतः by conjecture.
- P. 394. l. 24. (VIII. 10, 4.) अतस्त्रितयादपि स्थानात् । B 4. अतस्त्रितया परिस्थानादपिनात् । B l. अतस्त्रितयादपि नात् । Ca. A.
- P. 396. l. 1. (VIII. 10, 4.) A. omits all after प्रत्यवायरहितस्य to the end of the fifth Ashṭaka.

MSS. for the sixth Ashṭaka.

A. Colebrooke—The text is omitted.

C. Mill, C. Wilson, and Ca. very corrupt.

Ba. (B. Stevenson) and Bb. (B. Taylor) give both only an extract, but B. Taylor contains marginal additions and corrections.

- P. 402. l. 3. (VIII. 12, 1.) सोमपानज्ञ° B. सोमपानाय ज° A. Ca.
 P. 402. l. 19. (VIII. 12, 2.) अपनयनेन Bb. अपनयने A. Ca. Ba. अपनयेन C.
 P. 405. l. 3. (VIII. 12, 8.) लुङि सिपि मंत्रे ॥ लुङि सि - - मंत्रे C. लुङि सिमंध्रे A. Ca.
 P. 407. l. 3. (VIII. 12, 12.) स्तुत्यागुण° ॥ स्तुत्यागुण° A. B. C. Ca.
 P. 407. l. 12. (VIII. 12, 13.) व्यत्येन etc. ॥ व्यत्येन परस्य° A. Ca.: cf. Pāṇ. VI. 1, 8, 3.
 P. 407. l. 14. (VIII. 12, 13.) हविः is evidently left out after शुद्धं.
 P. 410. l. 7. (VIII. 12, 20.) वा after प्राययितारं by conjecture.
 P. 410. l. 18. (VIII. 12, 21.) कीर्त्तयः पूर्वीः B. कीर्त्तय विश्वा विश्वानि सर्वाणि वसूनि के पूर्वीः A. C. Ca.
 P. 412. l. 17. (VIII. 12, 26.) The quotation occurs more complete Rv. I. 55, 2.
 P. 416. l. 15. (VIII. 13, 3.) तमे to the end of the verse from Ca. तथ वृधे वर्धनार्थं सखा भव B.
 P. 416. l. 25. (VIII. 13, 4.) बर्हिषो यज्ञस्य वि राजसि ॥ बर्हिषो यज्ञ वि वा रा° A. Ca. बर्हिषः वेद्या स्तीर्णे बर्हिषि वि र° B.
 P. 417. l. 7. (VIII. 13, 5.) ईमहे याचामहे B.
 P. 417. l. 8. (VIII. 13, 5.) वेदितारं ॥ विदि° A. Ca.
 P. 417. l. 9. (VIII. 13, 5.) आहर B. आहर इति A. Ca.
 P. 417. l. 17. (VIII. 13, 6.) Either अकरोत् is left out after °समर्थाः or शृधु प्रमहने should stand immediately after अकरोत्.
 P. 419. l. 23. (VIII. 13, 12.) व्याप्तिमत् ॥ दीप्तिमत्?
 P. 421. l. 20. (VIII. 13, 17.) वृक्षस्य शाखा इव from B. Ca.
 P. 422. l. 22. (VIII. 13, 20.) ज्ञायते वर्तते ॥ जानन्वर्तते Bb. तानन् वर्तते Ba. जावर्तते A. जान्वर्तते Ca.
 P. 422. l. 22. (VIII. 13, 20.) बलिवि° A. Ca. बल° B.
 P. 424. l. 13. (VIII. 13, 25.) ऋषिभिरुत्पादिताभिः by conjecture. ऋषिरुच्यतिताभिः A. Ca. ऋषि - - यतिताभिः C.
 P. 424. l. 23. (VIII. 13, 26.) हेतोः B. होतुः A. Ca.
 P. 425. l. 8. (VIII. 13, 27.) प्राप्तवसू C. Mill. प्रतवसु A. Ca. प्रथितवसू for प्रत्तवसू?
 P. 425. l. 24. (VIII. 13, 29.) स्यः after हिंसिच्यः A. Ca. Perhaps सयः.
 P. 426. l. 2. (VIII. 13, 29.) दक्षावरं A. sec. man. दाक्षावरं Ca. and A. pr. man.
 P. 428. l. 25. (VIII. 14, 5.) कृत्वेति ॥ कृतेति A. Ca.
 P. 429. l. 8. (VIII. 14, 6.) After वर्धमानस्य, at the end of the page, several leaves are wanting in Ca., which are supplied by a modern hand. The lacuna extends as far as VIII. 17, 6. The supplementary leaves agree with C.
 P. 430. l. 5. (VIII. 14, 9.) दृढीकृतानि ॥ दृढीकृता A. दृ - कृता C.

P. 431. l. 13. (VIII. 14, 13, 14.) The last word of the 13th verse (something like पराजिग्ये) and the beginning of the 14th are wanting in A. C. B. has the following, but put in a wrong place: हे इंद्र मायाभिः उत्सिमृषतः सर्वत्र प्रसरतः छां आरुह्यतः द्युलोकं आरोहतः दस्युन्.

P. 433. l. 4. (VIII. 15, 3.) शत्रु° ॥ शत्रुहन्नादि° C. शत्रुहर्नादि A. शत्रून् B.: cf. VIII. 15, 11.

P. 433. l. 18. (VIII. 15, 4.) येषां after उशब्दः A. C.

P. 434. l. 2. (VIII. 15, 5.) यद्वा to विशेषेण from C.

P. 435. l. 18. (VIII. 15, 10.) स्तोतृत्वमो जज्ञिषे after दातृत्वमो जज्ञिषे C.

P. 435. l. 20. (VIII. 15, 10.) सर्वणि ॥ सर्वाम्यो A. सर्वा C. In the second explanation, which was caused by Sāyana's taking मंहिष्ठ in a different meaning, the interpretation of स्वपत्नानि (something like शोभनपुत्रादिभिः सहितानि धनानि) is omitted. यद्वा inserted by conjecture.

P. 438. l. 11. (VIII. 16, 5.) पक्षपातवचनाय only in A.

P. 439. l. 25. (VIII. 16, 11.) अतिपालयतु, at the end, only in A.

P. 440. l. 15. (VIII. 17, 1.) आद्यास्तृचो ॥ आद्या चा° A. आद्या° C.: cf. Rv. I. 7, 1.

P. 441. l. 6. (VIII. 17, 3.) Ca. wanting.

P. 441. l. 21. (VIII. 17, 5.) दक्षिणभेदेन ॥ पेदेन A. पदेन C. Mill.

P. 441. l. 22. (VIII. 17, 5.) स चासिक्तः wanting in B., placed in A. C. after चेति.

P. 442. l. 4. (VIII. 17, 6.) Ca. begins again.

P. 443. l. 23. (VIII. 17, 12.) शाचिपूजन ॥ शाचिमा A. Ca.

P. 443. l. 25. (VIII. 17, 12.) यतः by conjecture.

P. 444. l. 5. (VIII. 17, 13.) स्वयमेव ॥ स्वयं ते तव A. Ca.

P. 444. l. 21. (VIII. 17, 14.) °संपादिनां B. °संपादितानां A. Ca.

P. 445. l. 13. (VIII. 18, 1.) द्वाविंशत्यृचं ॥ द्वाविंशर्चं MSS. ut saepe.

P. 445. l. 23. (VIII. 18, 1.) देवादीनां A. Ca.; deest in B. It should be देवानां.

P. 448. l. 17. (VIII. 18, 9.) च वातु अनुवर्ततां B. चानुवर्ततां A. Ca.

P. 449. l. 1. (VIII. 18, 10.) शिष्यते ॥ शिष्टांते A. शिष्टाते Ca.

P. 450. l. 12. (VIII. 18, 14.) अयमर्थः ॥ अयमर्त्यः Ca. अमर्त्यः A.; deest in B.

P. 452. l. 15. (VIII. 18, 20.) स्वामिनां A. Ca.; deest in B.

P. 453. l. 12. (VIII. 19, 1.) After रा (of राजानां) two leaves are wanting in Ca., which are supplied from another MS. of about the same date.

P. 454. l. 2. (VIII. 19, 1.) लिटि after वहेः C.

P. 454. l. 9. (VIII. 19, 2.) ऋषिः to विभूतराति from B.

P. 454. l. 10. (VIII. 19, 2.) इमं ॥ इंद्रं B.

P. 454. l. 12. (VIII. 19, 2.) नियंतारं from B.

P. 454. l. 16. (VIII. 19, 5.) यश्च वेदेन to परिचरति from B.

P. 456. l. 21. (VIII. 19, 8.) साधकाः ॥ साधक A. C. रक्षणां B. instead of धारणां.

P. 457. l. 14. (VIII. 19, 10.) जयादिकं, and then स तादृशो जनो to the end, from B.

P. 458. l. 24. (VIII. 19, 14.) निशान° ॥ निश्चयान° A. Ca.

- P. 459. l. 22. (VIII. 19, 16.) परिचरेमहि from B.
- P. 462. l. 4. (VIII. 19, 22.) प्रयच्छेत्तर्षः A. Ca. प्रयच्छत इत्यर्थः B., which may be right.
- P. 462. l. 5. (VIII. 19, 22.) वाग्भिः from B.
- P. 463. l. 12. (VIII. 19, 25.) ये यथा etc. The passage is printed according to A. Ca.:
- C. Mill has यथापासते तदेव भवतीति ॥ Neither of these readings is right.
- P. 463. l. 13. (VIII. 19, 25.) भवेयमिति ॥ भवति A. Ca.
- P. 463. l. 22. (VIII. 19, 26.) यापया after अत एव A. B. Ca.
- P. 465. l. 16. (VIII. 19, 31.) शकटनीडेऽवस्थानात् B. °नीलेऽवस्थान् A. Ca.
- P. 467. l. 2. (VIII. 19, 35.) यजमानेषु from Ca.
- P. 467. l. 18. (VIII. 19, 37.) No commentary is given in A. C. Ca. B. has उताप्येतत् यदुक्तं मे मत्तं प्रयियोः अश्वादिषः श्यामवर्णानां प्रणेता प्रकर्षेण नेता मत्तमदात् कृ पुनरसावदात् सुवास्त्वाः सुष्ठु निवा-
मायाः नद्याः अधि तुग्वनि तीर्थेऽधि एतददात् मत्तं सुवास्तु नाम नदी तुग्व तीर्थं भवतीति निरुक्तं अग्रतो गामी भवद्भुः
भावयता बहूनां पूजितलक्षणः दियानां दानार्हाणां गवां पतिः ताश्च गाः एतत्संख्यायुक्ताः ॥ Cf. Nir. IV. 15.
- P. 468. l. 3. (VIII. 20, 1.) हे प्रस्थावानः to मा from B. मरुत by conjecture.
- P. 468. l. 12. (VIII. 20, 2.) महान्तः ॥ तद्वातः A. Ca. ऋभुद्धाः is one of the महन्नामानि in the Naighanṭuka.
- P. 468. l. 15. (VIII. 20, 2.) कामयमाना by conjecture; the rest from B.
- P. 468. l. 23. (VIII. 20, 3.) मरुतां to the end from B.
- P. 469. l. 9. (VIII. 20, 4.) दुःखेन युज्यते B. दुःखे ज्यते A. Ca.
- P. 469. l. 12. (VIII. 20, 4.) सर्वोक्तं after पूर्वोक्तं A. Ca.
- P. 470. l. 4. (VIII. 20, 6.) अंत° ॥ अंत° A. B. Ca.
- P. 471. l. 2. (VIII. 20, 8.) बलनाय ॥ Cf. Rv. I. 75, 1, etc.
- P. 471. l. 11. (VIII. 20, 9.) विशेष्यते ॥ विशेषांतो A. विशेषांतौ Ca.
- P. 472. l. 5. (VIII. 20, 11.) शक्तादीन्या° ॥ शक्त्यान्या° A. Ca.
- P. 473. l. 8. (VIII. 20, 14.) हीनः ॥ नहिनः A. Ca.; deest in B.
- P. 475. l. 8. (VIII. 20, 19.) शक्तान् ॥ शतृन् C. सत्कृतन A. Ca. सेकृन् B.
- P. 476. l. 9. (VIII. 20, 22.) रुक्मं after आभरणं A. B. Ca.
- P. 476. l. 13. (VIII. 20, 22.) धारयितव्ये etc. ॥ धारयितव्य स्तोत यज्ञे A. Ca.
- P. 477. l. 6. (VIII. 20, 24.) स्तोत्रीभिः A. Ca. after कल्याणीभिः.
- P. 478. l. 20. (VIII. 21, 1.) तदानुरूपतृचस्य and अनुरूपतृचस्य repeated in A. Ca.
- P. 480. l. 19. (VIII. 21, 5.) दधिपयसी—उच्येते ॥ दधिपयस्या A. दधिपयस्य Ca. उच्यते A. Ca.
- P. 481. l. 20. (VIII. 21, 7.) सुव्य° ॥ सुव्य° A. Ca.
- P. 481. l. 22. (VIII. 21, 7.) ते त्वां etc. ॥ त त्वं महान्तामिति जानंतो घनंता वयं भवता रक्षंत इति A.
जानंता Ca.; the rest like A.
- P. 482. l. 4. (VIII. 21, 8.) हे वज्रिन् वज्रिवन् इंद्र B.
- P. 483. l. 3. (VIII. 21, 10.) हरितवर्णोऽश्वोपेतं from B.
- P. 483. l. 6. (VIII. 21, 10.) य before एवं मति A. Ca.
- P. 484. l. 15. (VIII. 21, 13.) यत् B. यच्च A. Ca.
- P. 484. l. 25. (VIII. 21, 13.) The end of the commentary which is wanting in

A. Ca. is supplied by B.: यदा मानवस्य नदनुं दानादिराहित्यं समूहसि निराकरोपि यष्ट्वं कृणोषि करोषि
आदित् अनंतरमेव पितेव मन् तेन हूयसे ॥

P. 485. l. 24. (VIII. 21, 16.) धनादिभिः ॥ नादिभिः A. Ca. आ B.

P. 485. l. 25. (VIII. 21, 16.) कैश्चित् ॥ कश्चित् A. B. Ca.

P. 486. l. 19. (VIII. 21, 18.) वर्तते । तान् ॥ तान् B. त्वत् ततान् A. Ca.

P. 486. l. 19. (VIII. 21, 18.) धनैस्तनोति ॥ धनौ सनोति A. Ca. सनोति B.

P. 487. l. 9. (VIII. 22, 1.) उपक्षपयितारं ॥ उपजनायतारं A. Ca.: cf. दसु उपक्षये.

P. 487. l. 20. (VIII. 22, 2.) युद्धेषु ॥ युक्तेषु A. युक्तेषु Ca.

P. 488. l. 14. (VIII. 22, 4.) मंत्रांतरं ॥ मंत्रांतरं सति A. Ca.

P. 489. l. 13. (VIII. 22, 6.) वृकेण वृको लांगलं etc. ॥ वृकेण लांगलेखनं कुरुषः । शुभस्पती उदकस्य
पालयिता भवति । विकर्त्तनादिति यास्कः । तेन लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षयः । पुनश्च तस्मै विलेखनं कुरुषः ।
शुभस्पती etc. A. Ca. वृकेण लांगलेन यवनामकं धनं वां कर्षयः C. वृकेण लांगलेन यवं यवनामकं धान्यं
कर्षयः । पुनश्च तस्मै etc. B. The confusion in A. Ca. arises from the copyist having
originally skipped a line after लेखनं कुरुषः.

P. 489. l. 15. (VIII. 22, 6.) यज्ञदिने B. पद्यदिने A. Ca.

P. 489. l. 23. (VIII. 22, 7.) अस्मान् ॥ अस्माकं A. B. Ca.

P. 489. l. 23. (VIII. 22, 7.) आगच्छतं B. गच्छतौ A. Ca.

P. 490. l. 25. (VIII. 22, 10.) अवयः to राजानं from B.

P. 491. l. 10. (VIII. 22, 11.) अधृतगमनाः ॥ अधृतधनाः A. B. Ca.

P. 491. l. 25. (VIII. 22, 12.) वंदनो मायाभिः ॥ वंदनमालाभिः A. Ca.

P. 492. l. 18. (VIII. 22, 14.) स्तूयमानमार्गौ ॥ स्तूयमार्गौ A. Ca.

P. 492. l. 21. (VIII. 22, 14.) रुद्रौ उग्रौ B.

P. 493. l. 3. (VIII. 22, 15.) सचनीय° ॥ सेचनीय° A. B. Ca. सचनी° C. Mill. The right
reading is probably सचन°.

P. 493. l. 15. (VIII. 22, 16.) ऊतिभी रक्षाभिः from B.

P. 494. l. 7. (VIII. 22, 18.) प्रयच्छति ॥ प्रच्छति A. Ca.; deest in B.

P. 494. l. 9. (VIII. 22, 18.) त्वत्तो B. C. त्वभो A. Ca.

P. 497. l. 1. (VIII. 23, 7.) हे देवाः B. before चषणीनां.

P. 497. l. 1. (VIII. 23, 7.) यष्ट्वेन ॥ यष्ट्वेन B. यष्ट्र यष्ट्वेन A. Ca.

P. 497. l. 10. (VIII. 23, 8.) धत्तयज्ञं प्रति ॥ धत्तयज्ञं प्रति A. Ca. यज्ञं प्रति B. धत्तयज्ञं C. Mill.

P. 499. l. 22. (VIII. 23, 15.) माययापि तस्य ॥ मायापि तस्य A. Ca. मापितस्य B.

P. 500. l. 15. (VIII. 23, 17.) गृह ॥ सह A. B. Ca.

P. 503. l. 2. (VIII. 23, 24.) °परिहारेण ॥ °परिपूरेण A. Ca.

P. 503. l. 21. (VIII. 23, 26.) मानुषाणां after मानुषा A. Ca.

P. 504. l. 21. (VIII. 23, 29.) प्रदातासि from B.

P. 505. l. 26. (VIII. 24, 1.) इत्त्व° ॥ इति° A. Ca.

P. 506. l. 18. (VIII. 24, 3.) नानाविधानोपेतं ॥ नानाविधानोपेतं A. Ca. B.

P. 506. l. 18. (VIII. 24, 3.) आ before संपादय, meant for आहर, A. Ca. आ सपा C. Mill.

P. 507. l. 1. (VIII. 24, 4.) निरेकं a second time by conjecture.

P. 507. l. 26. (VIII. 24, 6.) तथा मनो by conjecture.

P. 509. l. 3. (VIII. 24, 9.) नर्तयि° ॥ चर्तयि° A. B. Ca.

P. 510. l. 10. (VIII. 24, 12.) यशसे deest in B.

P. 511. l. 18. (VIII. 24, 15.) स्तुतिकर्मा C. कर्मा A. Ca.

P. 512. l. 3. (VIII. 24, 16.) The explanation of सदावृधः from B.

P. 512. l. 11. (VIII. 24, 17.) उपलक्षणं ॥ पलक्षणं A. Ca. The true reading would be

उपलक्षणमेतत्.

P. 512. l. 12. (VIII. 24, 17.) छांदस आगमः ॥ छांदसो वोम A. Ca.

P. 512. l. 13. (VIII. 24, 17.) सर्वैः ॥ र्वै A. Ca.

P. 512. l. 26. (VIII. 24, 18.) A. Ca. have a lacuna after आह्वया-, which extends to verse 23. This lacuna is supplied in Ca. by another hand, apparently copying from C. Mill, which here agrees in all material points with B.

P. 514. l. 12. (VIII. 24, 21.) Ca. (in the supplementary leaf) adds at the end, यदा येन दत्तं धनं सर्वं शत्रुजनमभिभवति येन दत्तं धनमादायसतः शत्रून्भिभवतीत्यर्थः ॥

P. 515. l. 5. (VIII. 24, 23.) दशधा A. Ca. दशमो?

P. 515. l. 13. (VIII. 24, 24.) संबोधाह ॥ संबोध् A. Ca.

P. 515. l. 16. (VIII. 24, 24.) भवंतीति ॥ भवंति A. Ca.

P. 515. l. 16. (VIII. 24, 24.) यजमानानामिव ॥ यजमानानामां A. Ca.

P. 515. l. 17. (VIII. 24, 24.) परिपदां समानाधिकरणः ॥ परिपदी समानक A. Ca.

P. 516. l. 21. (VIII. 24, 27.) चृन् etc. ॥ चृन् मनुष्यान् चृणोते° A. Ca. नृन् मनुष्यान् क्षणोति B.

P. 516. l. 23. (VIII. 24, 27.) किं पुनः तं ॥ किं पुना A. Ca. किं पुनर्हतीत्यर्थः B.

P. 517. l. 17. (VIII. 24, 28.) प्रापितवत्यसि ॥ प्रापितवानसि A. Ca.

P. 517. l. 19. (VIII. 24, 28.) करोषि ॥ करोति A. Ca.

P. 517. l. 25. (VIII. 24, 29.) आदत्तवान् ॥ दत्तवान् A. Ca.

P. 518. l. 13. (VIII. 24, 30.) यदा ॥ यथा A. Ca.

P. 518. l. 18. (VIII. 25, 1.) -स्तिष्ठो to उष्णिग्गर्भा supplied from C. B.

P. 520. l. 16. (VIII. 25, 5.) बलाद्वेग ॥ बलाहेग A. Ca. They are the grandsons of बल (शवस्), and वेग proceeds from बल.

P. 520. l. 17. (VIII. 25, 5.) वास्तुस्था after वास्तु A. Ca.; not in C.

P. 521. l. 4. (VIII. 25, 6.) वृष्यवेला तदा ॥ वृष्यवेजानाद् A. Ca.

P. 522. l. 6. (VIII. 25, 9.) B. has अनुत्वनेन अग्नेः तेजवत् दुःसहेन चक्षसा व्याप्रतेजसौ ॥

P. 522. l. 7. (VIII. 25, 9.) होरावयोः ॥ होतावयोः A. Ca.; not in B. होतृध्वयोः?

P. 523. l. 7. (VIII. 25, 12.) पालनवत्त्वात् ॥ पालनैवत्वान् A. Ca.

P. 523. l. 10. (VIII. 25, 12.) कर्म ॥ कर्मैक A. Ca.

P. 524. l. 23. (VIII. 25, 16.) व्रतानि कर्माणि B. प्रति कर्मणा A. Ca.

P. 525. l. 15. (VIII. 25, 18.) तयोः पर्येतान् ॥ तयोरपानति A. Ca. तयोः अंतरान् B. B. has अंतरान्, as an explanation of अंतान्, in the beginning of the verse.

P. 525. l. 24. (VIII. 25, 19.) रूपं by conjecture.

P. 526. l. 6. (VIII. 25, 20.) One expects तस्मिन् before वचः.

- P. 526. l. 18. (VIII. 25, 21.) लुक् ॥ षष्ठी A. Ca.
- P. 527. l. 3. (VIII. 25, 22.) उद्यत् ॥ उद्यत् A. Ca. Cases where the base of a noun is thus quoted are not unfrequent in Sáyana.
- P. 527. l. 3. (VIII. 25, 22.) वृद्धि° ॥ वृद्धि° A. pr. man. वृद्धि° Ca. and A. margin.
- P. 527. l. 16. (VIII. 25, 23.) नु कुशलं ॥ स्वकुशलं A. Ca.
- P. 527. l. 17. (VIII. 25, 23.) आयुध° ॥ अयुध A. Ca.
- P. 527. l. 18. (VIII. 25, 23.) भवेतां ॥ भवेन A. Ca.; deest in B.
- P. 527. l. 26. (VIII. 25, 24.) उचितौ ॥ अस्थितौ (अनिष्ठितौ) A. Ca.
- P. 528. l. 3. (VIII. 25, 24.) अग्रहीषं ॥ अग्रहीतं A. B. Ca.
- P. 529. l. 3. (VIII. 26, 2.) तनं ॥ A. Ca.
- P. 530. l. 9. (VIII. 26, 5.) रोदनशीलौ रुवंतौ वा ॥ रोदनशीले दवत्यौ वा A. Ca. रोदनशीलौ B.
- P. 530. l. 10. (VIII. 26, 5.) संज्ञेशयतं etc. ॥ सकेदयतं । हतमित्यर्थः । पशु हिंसामकेदनयोरिति क A. Ca.: cf. Dhátup. XVII. 55.
- P. 530. l. 20. (VIII. 26, 6.) मादनशील etc. ॥ मादनशीलवंशरीरकांती ये युवां रूपं पश्यन्ति वेतुतत्वेन A. Ca.
- P. 531. l. 7. (VIII. 26, 7.) तैरप° ॥ तैरुप° A. तैरुप्य Ca. केनापि व्यावनीयौ B.
- P. 532. l. 12. (VIII. 26, 10.) °गवामपनेतृन् ॥ गवामानेतृन् B. गवासानेतृन् A. Ca.
- P. 532. l. 21. (VIII. 26, 11.) आत्मायन्तया ॥ आत्मायन्तया A. Ca.
- P. 534. l. 15. (VIII. 26, 16.) क्रतौ and इति after हवानां by conjecture.
- P. 535. l. 3. (VIII. 26, 17.) अमनुष्यौ ॥ मनुष्यौ A. Ca.
- P. 536. l. 3. (VIII. 26, 20.) कर° ॥ करललास्फालनैराश्वाश्चपेयणीया A. Ca. भुजास्फालन° Rv. III. 36, 4.
- P. 536. l. 8. (VIII. 26, 21.) A. Ca. leave out the verses and mark a lacuna. The Vinijoga is given from Áśval. III. 8.
- P. 536. l. 23. (VIII. 26, 22.) After अभिषुत a lacuna in A. Ca., supplied from B.
- P. 537. l. 9. (VIII. 26, 23.) सर्वतो दिक्षु ॥ °दिक्षं A. Ca. °दिक्षु B., C. Mill.
- P. 537. l. 9. (VIII. 26, 23.) अश्यावावह ॥ अश्यावाह A. Ca.
- P. 537. l. 19. (VIII. 26, 24.) सुप्न A. Ca.; deest in B.
- P. 537. l. 23. (VIII. 26, 24.) न । यथा and afterwards ग्रावाणं from B.
- P. 540. l. 9. (VIII. 27, 4.) वा after सर्वज्ञा by conjecture.
- P. 540. l. 20. (VIII. 27, 5.) शुश्रूषतया प्राप्नव्येत्यर्थः । तया ॥ शिश्रूपनया प्रातव्येत्यर्थः । गतया Ca. A. जश्रूपन प्राप्नव्येत्यर्थः । गतया C. Mill. प्राप्नव्यतया गतया B. The reading is very doubtful.
- P. 540. l. 22. (VIII. 27, 5.) सद्ने षदन A. Ca.
- P. 542. l. 22. (VIII. 27, 9.) लिच्त्वात् and लिच् ॥ लिस्त्वात् and लिङ् A. Ca.: cf. Dhátup. §. 34.
- P. 544. l. 7. (VIII. 27, 12.) वा before व्यत्येन A. Ca.
- P. 545. l. 2. (VIII. 27, 14.) स्परं by conjecture.
- P. 545. l. 12. (VIII. 27, 15.) °माणत्वादस्मत् ॥ °माणास्मत् A. Ca.
- P. 546. l. 23. (VIII. 27, 18.) चञ्जुगमने प्रत्ये by conjecture. अञ्ज is explained as पर्वत or मेघ. चञ्जुगमनप्रेरन् A. Ca. Probably some omission has taken place, and रन् formed part of a grammatical explanation.

- P. 547. l. 11. (VIII. 27, 19.) धनं मनवे ॥ धने मध्ये A. Ca.
- P. 548. l. 19. (VIII. 27, 22.) प्राप्नुमः A. Ca. is a mistake for प्राप्नुयाम.
- P. 551. l. 9. (VIII. 29, 1.) °देवतं ॥ °देवताः A. Ca.
- P. 551. l. 10. (VIII. 29, 1.) सोम्यं A. Ca. सौम्यं ?
- P. 551. l. 10. (VIII. 29, 1.) शवल° ॥ सवल° A. Ca. B.
- P. 551. l. 12. (VIII. 29, 1.) किरणैस्तावदुद्गते चंद्रमसि दुःखोपशमनानि ॥ किरणैः तावदुद्गते चंद्रमसि सर्व-
स्वदुःखापशमनेन A. and Ca. The copyist of Ca., however, seems to have written तावदुद्गते.
सर्वस्व is only an erroneous repetition of सर्वस्य.
- P. 551. l. 13. (VIII. 29, 1.) रात्रयश्चंद्रनेतृकाः ॥ रास्त्रयः चंद्रनेतृकः A. Ca.
- P. 553. l. 3. (VIII. 29, 6.) यथा before चोरः repeated by conjecture.
- P. 553. l. 4. (VIII. 29, 6.) तस्य before सहायेभ्यो A. Ca.; deest in B.; perhaps स्वसहाये°.
स्यसहायेभ्यो C.
- P. 554. l. 2. (VIII. 29, 9.) द्वा द्वौ to अत्रयः from Ca. The beginning of the tenth
verse is wanting in A. Ca. एके अत्रयः महि महत् साम त्रिवृत्पंचदशादि मन्वत अमन्यत तदेव अर्चतः
पूजयंतः एतादृशाः अतादृशाः etc. B.
- P. 554. l. 17. (VIII. 30, 1.) शिशुर्नास्ति ॥ शिशुर्नास्ति खलु B. शिनास्ति कल्पनया नास्तीत्यर्थः A. Ca.
कल्यांतता ?
- P. 555. l. 4. (VIII. 30, 2.) लेटि—लुग° ॥ लोटि—नुग° A. Ca.
- P. 555. l. 13. (VIII. 30, 3.) धनादिमंतश्च ॥ धनादि मंतश्च A. Ca.
- P. 555. l. 14. (VIII. 30, 3.) मानवात्पित्र्यात् etc. ॥ मानवान् मनुः सर्वेषां मनुः पिता नत आगत (आग-
तात् Ca.) परावतः पिता मुहुरं मार्गे चक्रे तस्मात्पथो etc. A. Ca. मानवात् पित्र्यात् सर्वेषां मनुः पिता ततः
आगतात् परावतः दूरात् पथः मार्गात् etc. B.
- P. 555. l. 17. (VIII. 30, 3.) अस्मानपनयत ॥ मास्मानपनयत A. Ca. तस्मात् मार्गात् अपनयत । B.
- P. 555. l. 25. (VIII. 30, 4.) विश्वानरोऽग्निः ॥ वैश्वा° A. Ca.
- P. 557. l. 8. (VIII. 31, 3.) दीप्तिमान् रथो रंहणशीलः etc. ॥ द्युमान् दीप्तिमान् रथः असत् B. द्युमान्
दीप्तिमान् शीलो म्यंदनः देवानां हविः प्रदानरूपेण यू—यज्ञेन Ca. A. agrees with Ca., but has only
न् instead of दीप्तिमान्.
- P. 557. l. 12. (VIII. 31, 3.) येन मे रथो ॥ यो है म रथे A. Ca. हैमरथे C. Mill. Very doubtful.
- P. 557. l. 17. (VIII. 31, 4.) After शीलं A. Ca. have यतीत्यर्थः, C. Mill तीत्यर्थः ॥
- P. 557. l. 18. (VIII. 31, 4.) धेनुः before धिनोति A. Ca.
- P. 557. l. 19. (VIII. 31, 4.) दिवेदिवे etc. ॥ दिवे दिवैर्दुह्यते A. Ca. दिवेदिवे दुहे देवैः दुह्यते B.
- P. 558. l. 5. (VIII. 31, 5.) अन्नादीन् A. Ca. दीनि B. Immediately afterwards all MSS.
have again अन्नादीन्, though it is grammatically wrong.
- P. 558. l. 12. (VIII. 31, 6.) प्रशव्यान् ॥ A. Ca. B. प्राशितव्यान् ?
- P. 558. l. 15. (VIII. 31, 6.) A. Ca. have सुष्यत इत्यर्थः after न गच्छतः ॥
- P. 558. l. 19. (VIII. 31, 7.) नापिहृतः ॥ अपिहृतः A. B. Ca.
- P. 559. l. 4. (VIII. 31, 8.) तत्रापि A. B. Ca.
- P. 559. l. 23. (VIII. 31, 10.) स्वर्गपुष्पफल° A. स्वर्गफलपुष्प Ca. फलपुष्प° B.
- P. 559. l. 24. (VIII. 31, 10.) युक्तानां from B. स्वर्ग seems a later addition.

- P. 560. l. 1. (VIII. 31, 10.) भवतो ॥ भवच A. Ca. सहितस्य B.
- P. 561. l. 6. (VIII. 31, 10.) क्षेत्रो A. B. Ca.
- P. 561. l. 16. (VIII. 31, 15.) तद्वत् । यो देवानां from B.
- P. 562. l. 1. (VIII. 31, 16.) देवानां मन इयक्षति ॥ देवानां न इयक्षति Ca. न इयक्षति A. हे यजमान यः हविर्भिः देवानां मनः इयक्षति B.
- P. 562. l. 22. (VIII. 31, 18.) आशु° by conjecture.
- P. 563. l. 14. (VIII. 32, 1.) A. Ca. have between मादनं and प्र कृतानि the passage which is inserted after °स्याने to तृचौ । आ° ६. १२. । इति ॥
- P. 563. l. 16. (VIII. 32, 1.) अच्चावाकवादे etc. ॥ अच्चावाकः पत्नीयजमानस्थान A. आच्चादको पत्नीयजमानस्थान Ca. Instead of पत्नीयजमानस्थान we expect प्रत्यस्मा इत्यस्य तृचस्य स्थाने. Cf. Rv. VIII. 60, 10.
- P. 565. l. 20. (VIII. 32, 9.) अश्विनोऽश्वयुक्तान् कृधि from B.
- P. 565. l. 21. (VIII. 32, 9.) धनवतश्च C. मेघवतश्च A. Ca. धनिनश्च B.
- P. 566. l. 10. (VIII. 32, 11.) इदं to एव from B.
- P. 566. l. 23. (VIII. 32, 13.) शोभनपाखणश्च ॥ शोभनवरणश्च A. Ca. शोभनाचरणश्च B. शोभनवर्णश्च C. Mill. Cf. Rv. III. 50, 3; III. 39, 8.
- P. 567. l. 18. (VIII. 32, 16.) ब्रह्मचारि ॥ ब्रह्मसूचारि Ca. and A. pr. man.? ब्रह्मचारि A. sec. man.
- P. 567. l. 23. (VIII. 32, 17.) Ca. omits all from the first स्तुत्य एवेन्द्र to ब्रह्मणि ॥; the lacuna is supplied in A. in the margin. B. has an independent explanation.
- P. 570. l. 24. (VIII. 32, 29.) From सोमरूप° to सोमपे° in the 30th verse taken from B. A. Ca. mark a lacuna.
- P. 571. l. 14. (VIII. 33, 1.) सूत्रितं च to अनुरूपः from Ca. and C. Mill. There is still some mistake, as the third Vinīyoga refers to the first.
- P. 572. l. 13. (VIII. 33, 3.) देहि from B.
- P. 573. l. 14. (VIII. 33, 6.) अपरिवृतः ॥ अवृतः A. Ca. आवृतः B. अपवृतः A. by correction in the margin.
- P. 573. l. 15. (VIII. 33, 6.) अयः ॥ अयं A. Ca.; deest in C. Mill.
- P. 573. l. 26. (VIII. 33, 7.) पुरः शत्रुपुराणि B.
- P. 574. l. 24. (VIII. 33, 10.) वृषभिश्च ॥ वृषाश्च Ca. वृषांश्च A. वृषैश्च B.
- P. 575. l. 7. (VIII. 33, 11.) अश्वरशनाः A. B. Ca.
- P. 578. l. 8. (VIII. 34, 1.) वसुरोचिषो B. वसुमत्तोविनो A. Ca.
- P. 578. l. 19. (VIII. 34, 1.) स्वर्गे B. - - स्वर्गे A. कुर्वस्वर्गे Ca. C.
- P. 580. l. 1. (VIII. 34, 6.) The commentary to this verse is taken from B.; left out in A. Ca.
- P. 581. l. 10. (VIII. 34, 10.) अयेंश्चर । A. B. Ca.
- P. 581. l. 18. (VIII. 34, 11.) उपश्रुत्युपश्रुतौ ॥ उपश्रुति उपश्रुतेः A. उपश्रुते Ca. उपश्रुति B.
- P. 582. l. 16. (VIII. 34, 14.) धनानि is probably omitted after वा.
- P. 582. l. 22. (VIII. 34, 15.) वस्तूनि A. Ca. वसूनि B.
- P. 583. l. 12. (VIII. 34, 18.) वनस्पतयो before वनस्य A. Ca.

- P. 583. l. 12. (VIII. 34, 18.) आतिष्ठमिति ॥ आतिष्ठति A. Ca. आतिष्ठं B.
- P. 584. l. 16. (VIII. 35, 3.) The commentary on this, the following, and the 6th verses is supplied from B.
- P. 586. l. 13. (VIII. 35, 9.) गगणं ॥ गगनं B. वा गमनं A. Ca.
- P. 589. l. 22. (VIII. 35, 20.) सर्गाणि B. सर्गाणि A. Ca. वस्त्राणि in the margin of A., marked to be inserted after सर्गाणि.
- P. 590. l. 6. (VIII. 35, 21.) यज्ञान् in the margin of A. after अध्वरान्.
- P. 590. l. 24. (VIII. 35, 23.) यज्ञे ॥ यज्ञ A. Ca. ; deest in B.
- P. 592. l. 8. (VIII. 36, 2.) रक्ष ॥ रक्षसि A. B. Ca.
- P. 593. l. 23. (VIII. 36, 7.) प्राविष ॥ प्रतस्यमाविष A. Ca. पुरुकुत्सं पुत्रं प्राविष रक्षिष B.
- P. 595. l. 21. (VIII. 37, 6.) भवसि अव° । A. Ca. B. अवसि अव° C. Mill.
- P. 596. l. 4. (VIII. 37, 7.) ह्यत्राणि बलानि कामैर्बर्धयन् from B.
- P. 596. l. 11. (VIII. 38, 1.) °स्तोत्रियसंज्ञकस्तृचः ॥ स्तोत्रियसंज्ञक A. Ca. : cf. Rv. VI. 60, 7.
- P. 596. l. 13. (VIII. 38, 1.) °नीयस्य ॥ नीय° A. Ca.
- P. 599. l. 12. (VIII. 39, 2.) रराच्छां Pada Taylor, Pada Mill sec. man. अराच्छां Pada Mill pr. man. and A. B. Ca. in the commentary.
- P. 601. l. 14. (VIII. 39, 7.) अपि ॥ अप्या A. Ca.
- P. 601. l. 23. (VIII. 39, 8.) After सन्नमानुषः B. adds सन्नहोता.
- P. 602. l. 23. (VIII. 40, 1.) ऊरुभाग ॥ उरुभीग A. Ca. उदनीयं C. Mill.
- P. 603. l. 1. (VIII. 40, 1.) होत्रकाः स्वशस्त्रे C. Mill. होत्रका स्वाशस्त्रे Ca. क स्वो A.
- P. 603. l. 1. (VIII. 40, 1.) आरंभणीयाभ्य ॥ आरंभणीयारभ्य A. Ca. and C. Mill.
- P. 603. l. 12. (VIII. 40, 1.) दत्तं from B.
- P. 604. l. 17. (VIII. 40, 4.) हे नाभाक नभाकवत् ॥ हे नभाकवत् B. हे नाभाक नभाकवंतौ A. Ca. हे नाभाक नाभाकवंतौ C. Mill.
- P. 605. l. 9. (VIII. 40, 6.) वल्ल्या ॥ वल्याः B. तमाया A. Ca.
- P. 605. l. 22. (VIII. 40, 7.) वनुयाम च स्तुमः B.
- P. 606. l. 13. (VIII. 40, 9.) वसो वा A. Ca.
- P. 606. l. 15. (VIII. 40, 9.) पूर्वीः । या etc. ॥ पूर्वीर्वियः प्रज्ञां साधंतासाधयन् A. Ca. पूर्वीः बह्वयः प्रज्ञाः नः याः धियः अस्मद्बुद्धयः नु क्षिप्रं साधंत साधयंतु ॥ B.
- P. 608. l. 10. (VIII. 41, 1.) After रक्षति B. adds यथा गोपालो गा रक्षति तद्वत्.
- P. 608. l. 19. (VIII. 41, 2.) समीप उदये उदञ्जति A. B. Ca. Sáyana takes उदये for a verbal form, and, if so, the relative pronoun must be inserted.
- P. 609. l. 9. (VIII. 41, 3.) त्रिषु A. B. Ca. One expects त्रिषु - - - कालेषु.
- P. 609. l. 17. (VIII. 41, 4.) After निर्माता B. begins a new sentence with तस्य वरुणस्य.
- P. 609. l. 18. (VIII. 41, 4.) स्वकृतं B. स्वतुतं A. स्वनुतं Ca.
- P. 609. l. 19. (VIII. 41, 4.) रक्षिता ॥ ररक्षति Ca. ररक्षति A. रक्षति B.
- P. 610. l. 13. (VIII. 41, 6.) त्वितं भूर्भुव स्वः त्वित्यान् । B.
- P. 610. l. 24. (VIII. 41, 7.) A. Ca. mark a lacuna. यः वरुणः आमु दिक्षु अक् व्याघ्रः मन्

आशये जाग्रतो वर्तते यः वरुणः एषां शत्रूणां विश्वा सर्वाणि परि ज्ञातानि परितो भूतानि धामानि पुराणि मर्मज्ञात् विनाशयत् अस्य वरुणस्य पुरो गये रघस्य पुरस्तात् विश्वे सर्वे etc. B.

P. 611. l. 17. (VIII. 41, 9.) अंतरिक्षेऽधि वसतः ॥ अंतरिक्षाधिवश्रुतः A. Ca. अंतरिक्षेऽधि विश्रुतानि B.

P. 611. l. 18. (VIII. 41, 9.) तिस्रो भूमीरधिस्थिता A. Ca. तिस्रो भूमिः द्यौरंतरिक्षं भूमीः त्रिरुत्तराणि तिसृणां अधिस्थितानि B.

P. 613. l. 4. (VIII. 42, 1.) B. has विश्वेत् बहूनि संति ॥

P. 616. l. 7. (VIII. 43, 4.) पृथगिति etc. ॥ पृथगित्यनेन सममव्यंगिति पृथगितोव वाज° Ca. and A. pr. man. पृथगित्यनेन सममव्ययं गिति । पृथगित्येव वाज° A. by correction. The Vāj. Sanh., in Weber's edition, has वृषक्.

P. 617. l. 5. (VIII. 43, 8.) After जलन् B. has भस्मत्तुल्य भवन् ।

P. 617. l. 23. (VIII. 43, 11.) सोमघृत° ॥ सौमघृते° A. Ca. सोमघृते B.

P. 620. l. 8. (VIII. 43, 21.) प्रभु प्रभुः Ca. प्रभुः प्रभुः A. प्रभुः प्रभु प्रभुः B. The MSS. of the text have here and Rv. VIII. 11, 8, where the same verse occurs, प्रभुः.

P. 620. l. 11. (VIII. 43, 21.) अनु by conjecture.

P. 622. l. 12. (VIII. 43, 30.) गाह° ॥ ग्राहयितव्यानि A. B. Ca.

P. 627. l. 24. (VIII. 44, 19.) वर्धयंतु ॥ वर्धयंति A. B. Ca. The same occurs frequently ; see Rv. VIII. 44, 22.

P. 629. l. 24. (VIII. 44, 28.) तं सुखय वा ॥ तसुयवा A. Ca. ; deest in B.

P. 633. l. 23. (VIII. 45, 13.) भंक्तारं ॥ भोक्तारं A. B. Ca.

P. 634. l. 4. (VIII. 45, 14.) पणमानं A. Ca. पणिनामानं B.

P. 636. l. 7. (VIII. 45, 23.) मनुष्या A. मनुष्याणां B. Ca. and A. pr. man.

P. 636. l. 21. (VIII. 45, 25.) प्रेरितवान् ॥ प्रेरयितवान् A. B. Ca.

P. 637. l. 19. (VIII. 45, 29.) बुबुरेति A. बुबुरेति Ca. The Naighaṇṭuka I. 12. in Roth's edition has बुबुरं and, as a various reading, बुबुरः.

P. 638. l. 9. (VIII. 45, 31.) किं नाकाषीः ॥ किं माकाषीः A. B. Ca.

P. 640. l. 6. (VIII. 45, 38.) The end of the commentary is left out in A. Ca. It is supplied in B. in the following way : असिन्वन् अवधन् शृङ्गीव कितव इव स सोमः त्वामेव प्राप्नः आवयः दृश्यमानाः सर्वे देवाः निवता अधोमुखाः संतः आचरन् निर्गताः.

P. 640. l. 19. (VIII. 45, 40.) हिंस च । तासां ॥ हिंस्य तस्तासां A. हिंस्य त । स्तासां Ca. हिंस्यतः तासां B.

P. 640. l. 24. (VIII. 45, 41.) विमर्शनक्षमे ॥ विमर्शके न क्षमे A. Ca. विमर्शके न क्षमे B. See Benfey, Glossary to Sāma-veda, s. v. *parśāna*. The intended interpretation seems to have been "able to withstand friction or a blow;" *vimṛś* being used in the sense of *ámṛś*.

P. 641. l. 23. (VIII. 46, 1.) अष्टाक्षरा ॥ अष्टाक्षरवती A. B. C.

P. 641. l. 23. (VIII. 46, 1.) °चतुर्थयोद्धी° ॥ °तृतीययोद्धी° A. B. Ca.

P. 642. l. 17. (VIII. 46, 1.) The wording of the Sarvānukramanī is difficult, and therefore the MSS. vary. उपरिष्ठाद्बृहतीवृहत्तौ must be taken as a Dvandva, comprehending verses 18 and 19; उत्तरा is a dual belonging to पंक्ती. MS. E. I. H. 132. reads उत्तरा पंक्तिः संस्तरपंक्तिः ।

P. 645. l. 7. (VIII. 46, 9.) अवाच्यः अवलीयः दयः B. after तारकः. The substantive omitted is मदः.

P. 645. l. 13. (VIII. 46, 10.) इति निपातानिपातद्वयं ॥ इति निपातानिपातद्वयं A. Ca. निपातानिपातद्वयं A. sec. man. अनिपात, if the reading be right, must be taken in the sense of पद.

P. 647. l. 8. (VIII. 46, 15.) मलं, instead of मम, A. B. Ca.

P. 647. l. 9. (VIII. 46, 15.) Sáyana seems to have read अद्य instead of अथ. A. has अथेदानीं by correction.

P. 647. l. 11. (VIII. 46, 15.) लिङ्भावात् A. Ca. One expects लिङ्भावात्.

P. 647. l. 20. (VIII. 46, 16.) अद्यापि इदानीमपि A. Ca. अद्यापि इदानीमपि A. by correction. अथ अति चित् अनंतरमपि B. Here also Sáyana seems to have read अप्यथ or अप्यद्य instead of अत्यथ.

P. 648. l. 4. (VIII. 46, 17.) वा after एव by conjecture.

P. 649. l. 6. (VIII. 46, 20.) सुसन्नितः सुष्ठु संभक्तः B. after संभक्तः.

P. 649. l. 7. (VIII. 46, 20.) वा ॥ त्वा A. Ca.

P. 649. l. 17. (VIII. 46, 21.) वशायाश्चाय ॥ वशायाख्याय A. Ca.

P. 649. l. 17. (VIII. 46, 21.) कानीतस्तु MS. of the Brihaddevatā. कानीतस्य A. Ca.

P. 649. l. 22. (VIII. 46, 21.) कानीते पुत्रे कन्यायाः A. Ca. कानीते कनीतपुत्रे कन्यायाः A. by correction in the margin. कानीते कानीतपुत्रे कन्यायाः पुत्रे B.

P. 650. l. 2. (VIII. 46, 22.) Both Pada and Sanhitā MSS. read here उद्गानां । See Prātiśākhya I. 357.

P. 650. l. 16. (VIII. 46, 23.) आशवः A. B. Ca. instead of अश्वाः.

P. 651. l. 12. (VIII. 46, 25.) धनस्य ॥ धन A. B. Ca.

P. 651. l. 21. (VIII. 46, 26.) सा before संख्या from B.

P. 651. l. 21. (VIII. 46, 26.) °नां त्रिः to सोमसुद्धिः सोम° from the margin of A. B. (Taylor) makes the same addition in the margin from त्रिः to पृथु°.

P. 652. l. 9. (VIII. 46, 27.) अन्वशात् ॥ अन्वप्सान् Ca. अतप्सान् A.

P. 652. l. 25. (VIII. 46, 29.) अद्वेयं । A. B. Ca.

P. 654. l. 9. (VIII. 46, 33.) योज्य A. Ca. See Pāṇ. VII. 1, 38; Benfey, §. 915; M. Bhār. I. 3582.

P. 654. l. 14. (VIII. 47, 1.) लेंगिकः by conjecture.

P. 655. l. 8. (VIII. 47, 2.) यथा from B.

P. 655. l. 18. (VIII. 47, 3.) पक्षा वयो न is not explained again in A. Ca. न वयो न यथा पक्षिणः शिशुकानां पक्षोपरि यथा तथा वि यंतन etc. B.

P. 656. l. 12. (VIII. 47, 5.) अवटधि° ॥ अवडधि° A. Ca. अव इति धि° C. Mill.

P. 656. l. 22. (VIII. 47, 6.) Sáyana explains आशवः instead of आश वः.

P. 656. l. 23. (VIII. 47, 6.) यं after यूयं by conjecture.

P. 657. l. 9. (VIII. 47, 7.) प्रवृद्धं परिहारार्थं ॥ अप्रवृद्धं अपरिहारार्थं A. Ca. प्रवृद्धं अपरिहारार्थः C. अभिप्रवृद्धं अपरिहारार्थं B. अपरिहारार्थं ?

P. 658. l. 5. (VIII. 47, 9.) कस्य ॥ यस्य A. B. Ca.

- P. 659. l. 26. (VIII. 47, 14.) °शेषेण ॥ °शेषे A. Ca.
P. 661. l. 7. (VIII. 47, 16.) यदेव ॥ तदेव A. B. Ca.
P. 661. l. 8. (VIII. 47, 16.) भोक्त इत्यर्थः ॥ भोक्तुरित्यर्थः । A. B. Ca.
P. 661. l. 9. (VIII. 47, 16.) यदेवापः ॥ तदेवापः B. देवापः A. Ca.
P. 661. l. 10. (VIII. 47, 16.) द्विताय । Ca. द्विताय च । A. द्विताय च पूरणः B.
P. 661. l. 12. (VIII. 47, 16.) °रूपवत् C. रूतवत् Ca. सूतवत् A.
P. 661. l. 19. (VIII. 47, 17.) सदाय A. Ca.; deest in B. संदाय ?
P. 663. l. 4. (VIII. 48, 2.) अदीनः from B.
P. 663. l. 17. (VIII. 48, 3.) ततोऽमृता ॥ त्वतो मूभा अमृता A. Ca. त्वतः अमृता B.
P. 664. l. 1. (VIII. 48, 4.) अस्माभिः पतिस्त्वं from B.
P. 664. l. 13. (VIII. 48, 5.) ता B. ते A. Ca.
P. 664. l. 24. (VIII. 48, 6.) संधुद्येन B. संद्येन A., धु marg. भद्येन Ca. Cf. Gitagov.
III. 12, where न संधुस्यते is explained by दीप्यते सुस्यं न भवति ।
P. 666. l. 4. (VIII. 48, 9.) श्रेष्ठान् A. Ca. श्रेष्ठः B.
P. 666. l. 14. (VIII. 48, 10.) B. reads चिरकालावस्थानं एमि इंद्रमपि याचे ।, which is no improvement.
P. 666. l. 21. (VIII. 48, 11.) पीडा from B.
P. 666. l. 22. (VIII. 48, 11.) A. Ca. read तविपीचीः.
P. 666. l. 23. (VIII. 48, 11.) अभैषुः तजंतु B.
P. 666. l. 23. (VIII. 48, 11.) अपगमे C. अपरामे Ca. अपराधे A. B.
P. 666. l. 23. (VIII. 48, 11.) यस्मात् ॥ तस्मात् A. B. Ca.
P. 668. l. 13. (VIII. 48, 15.) विश्वतो B. विश्वाभिः A. Ca.
P. 689. l. 13. (VIII. 60, 1.) भक्षयतु after अनक्तु A. marg.
P. 692. l. 3. (VIII. 60, 8.) मर्ताय मरणधर्माय from B.
P. 693. l. 6. (VIII. 60, 11.) शंस्यं शंसनीयं B.
P. 693. l. 7. (VIII. 60, 11.) माति नो ॥ मातिर्नो B. मानितिर्ना A. Ca.
P. 693. l. 16. (VIII. 60, 12.) तद्धनं ॥ तं धनं A. B. Ca. त धनं C. Mill.
P. 695. l. 13. (VIII. 60, 17.) B. begins हे देवाः.
P. 695. l. 13. (VIII. 60, 17.) हे यजमाना ॥ गेहे यजमानाः A. Ca. गेहे यजमानाः वयं B. गृहे यज-
मानाः C. Mill.
P. 695. l. 15. (VIII. 60, 17.) अधृतकर्माणं A. Ca. अधृतगमनं B. अधृतगमनकर्माणं A. marg.
P. 695. l. 18. (VIII. 60, 17.) प्राण्युपकारसिद्धं B. प्राण्युपकारं सिद्धं A. Ca.
P. 695. l. 21. (VIII. 60, 20.) यातना ॥ यानां A. Ca.
P. 695. l. 25. (VIII. 60, 20.) च न ॥ च A. Ca. न B.
P. 697. l. 23. (VIII. 61, 2.) °दुपकारकाया ॥ °दुपकारकस्य A. Ca. °दुपकारस्य क C. Mill.
P. 698. l. 16. (VIII. 61, 4.) भवति ॥ भवतु ?
P. 699. l. 10. (VIII. 61, 6.) पौरो by conjecture.
P. 701. l. 19. (VIII. 61, 11.) सचा सहिताः B. सचा सहासहिताः Ca. सचा सहायसहिताः A. by
correction.

- P. 703. l. 20. (VIII. 61, 16.) पश्चात् before पश्चात् by conjecture.
- P. 703. l. 20. (VIII. 61, 16.) भागात् etc. पश्चाद्भागो पुनः पूर्वो भागोऽथरादधोभाग A. B. Ca.
- P. 703. l. 23. (VIII. 61, 16.) तथा from the margin of A. आसुराणि ॥ आसुरीः A. B. Ca.
- P. 704. l. 9. (VIII. 61, 17.) रक्षसि ॥ दत्तास्वसि A. Ca.
- P. 704. l. 23. (VIII. 62, 1.) सप्तम्याद्याश्च तिस्रो A. B. Ca. The MSS. of the Anukramanī leave out the च.
- P. 705. l. 25. (VIII. 62, 3.) चिद्वर्ता ॥ चार्वाता A. B. Ca.
- P. 707. l. 2. (VIII. 62, 6.) दृष्ट्वा by conjecture. गत्य A. B. Ca. गत्य C. Mill. आगत्य would not be appropriate.
- P. 707. l. 4. (VIII. 62, 6.) अवेक्षितं ॥ अवेक्षितुं Ca. अवेक्षितुं A.
- P. 707. l. 12. (VIII. 62, 7.) ददुः । from B.
- P. 707. l. 15. (VIII. 62, 7.) हे पुरुषुत इन्द्र त्वं विश्वस्य पतिः भवसीति समन्वयः । B. C. Mill has °स्तुतं भद्रा साति समन्वयः ।.
- P. 709. l. 14. (VIII. 63, 1.) गायत्रे after चानुष्टुभो A. Ca.; not in C. and the Anukramanī.
- P. 710. l. 11. (VIII. 63, 3.) विद्वानुपायज्ञः ॥ विद्वानुपाय चास्मै ज्ञः A. Ca. ज्ञः wanting in C. Mill.
- P. 710. l. 12. (VIII. 63, 3.) उपवारितवान् ॥ उवारितवान् A. Ca. उपवारितवान् A. by correction. उत्सारितवान् B.
- P. 712. l. 12. (VIII. 63, 9.) लभे लभ्ये ॥ लभ्ये A. Ca.
- P. 712. l. 25. (VIII. 63, 11.) अतिशयेन स्तुमः from B.
- P. 714. l. 1. (VIII. 64, 2.) तव ॥ सतव A. Ca. प्रतिनिधि and सदृश are construed with the genitive, according to Pān. II. 3, 72.
- P. 714. l. 2. (VIII. 64, 2.) B. adds at the end अतस्त्वं महानसि ॥
- P. 714. l. 12. (VIII. 64, 4.) प्रगच्छ C. प्रागच्छ A. B. Ca.
- P. 714. l. 12. (VIII. 64, 4.) दिवि द्युलोकात् किं क्षयो निवासं A. B. दिवि द्युलोकात् । किं क्षयो निवासं Ca. दिवि द्युलोकात् - क्षयो निवासं C. Mill.
- P. 715. l. 7. (VIII. 64, 7.) विस्तीर्णकंधरः from the margin of A.
- P. 716. l. 10. (VIII. 64, 11.) Sāyana seems to have read अधि श्रितः for अधि प्रियः. B. reads अधि आश्रितः and afterwards यः सोमः प्रियः स एवायं etc.
- P. 719. l. 10. (VIII. 65, 10.) पृषतीनामश्चानां B.
- P. 719. l. 21. (VIII. 65, 12.) इंद्रे प्रीत ॥ इन्द्रः प्रीत A. Ca. इन्द्रः प्रीतः B.
- P. 720. l. 5. (VIII. 66, 1.) ऽयं by conjecture.
- P. 720. l. 17. (VIII. 66, 1.) तमिंद्रं B. त्वदर्धं A. Ca.
- P. 720. l. 25. (VIII. 66, 2.) अन्नस्य सोमस्य from B. A. Ca. mark a lacuna.
- P. 720. l. 26. (VIII. 66, 2.) य after आदृत्य by conjecture. B. puts it before दाता.
- P. 721. l. 10. (VIII. 66, 3.) किमस्य कथं जात इति च and then a lacuna in A. Ca. The च is perhaps वचनात्. Or supply इति च व्युत्पत्तिः ।.
- P. 721. l. 12. (VIII. 66, 3.) बहुलस्य from B. After अपवरणीयं some other word like वज्रं seems to be necessary.
- P. 722. l. 13. (VIII. 66, 6.) द्युक्ष द्युमन् B. द्युक्षमन् A. Ca.

P. 723. l. 1. (VIII. 66, 7.) हरत ॥ हर वा A. Ca. हर B.

P. 723. l. 9. (VIII. 66, 8.) मार्गेषु प्रज्ञानेषु वा Ca. मार्गेषु B. वा A.

P. 723. l. 11. (VIII. 66, 8.) वृकोऽपि ॥ वृषि A. Ca.

P. 724. l. 1. (VIII. 66, 9.) वृत्तहृत्यं ॥ वृत्तहृत्ये A. Ca.

P. 724. l. 9. (VIII. 66, 10.) न कदाचित् and then a lacuna marked in A. Ca. व्यहं व्य-
भवदि etc. व्ययं हं अभवदि° C. Mill and C. Wilson. This lacuna can be supplied in the
following manner: न कदाचिदित्यभिप्रायः । सर्वं हंतव्यं हतमभवदित्यर्थः ।

P. 724. l. 14. (VIII. 66, 10.) A. Ca. mark a lacuna after दातव्य. The context may
have been दातव्याविति चार्धुमिकनयेन etc. Durya on the Nirukta gives no particular
explanation.

P. 724. l. 14. (VIII. 66, 10.) तानहर्दृशः B. ते वाहर्दृशः A. Ca.

P. 724. l. 15. (VIII. 66, 10.) पश्यन्ति ॥ पश्यति A. B. Ca.

P. 724. l. 16. (VIII. 66, 10.) पश्यन्ति ॥ पश्यति A. Ca.

P. 724. l. 18. (VIII. 66, 10.) A. Ca. mark a lacuna after अतो. B. omits अतो and
has ईदृशान् पणीन् etc.

P. 725. l. 6. (VIII. 66, 11.) °तात्पर्याद्वृत्ति° ॥ °तात्पर्याद्वृत्ति° A. Ca. तात्पर्यात् B.

P. 726. l. 6. (VIII. 66, 14.) अमतेर्दारिद्र्यात्मिकायाः B. अ - मतेर्दारिद्र्यात्मिका A. Ca.

P. 726. l. 21. (VIII. 67, 1.) आदित्यान् ॥ आदित्यं A. B. Ca.

P. 726. l. 22. (VIII. 67, 1.) आदित्या ॥ आदित्यो A. B. Ca.

P. 729. l. 2. (VIII. 67, 9.) मर्चयता ॥ मर्चयन्ता A. Ca. सुपेशसे° A. Ca.

P. 729. l. 4. (VIII. 67, 9.) प्राप्ता etc. ॥ प्राप्तां वाधामा नोऽस्माकं etc. A. Ca.

P. 730. l. 1. (VIII. 67, 12.) दूरमियमदितिः ॥ दूरयमदितिः A. Ca. भूरिरूपा A. Ca. भूमिरूपा?

P. 730. l. 2. (VIII. 67, 12.) After उरुचि something seems left out, unless we change
उरुत्वं into उर्वि त्वं.

P. 730. l. 4. (VIII. 67, 12.) जीवेनापृत्यावक्षितुं A. Ca. unintelligible.

P. 730. l. 8. (VIII. 67, 13.) उच्छ्रयन्तः ॥ उच्छ्रयन्ता A. Ca.

P. 730. l. 14. (VIII. 67, 14.) A. Ca. have क्राणान् before. वृकाणां. B. क्राणान्. This is
either a repetition of वृकाणां or one has to read नोऽस्माकं प्राणान्.

P. 731. l. 19. (VIII. 67, 18.) A. Ca., not B., have after मुंचतु again स्तुत्यं भवत्वित्यर्थः ।
B. adds दृष्टांतः वंधात् चद्धमिव वद्धं पुरुषं वंधात् यथा विमुंचति तद्वत् ॥

P. 732. l. 1. (VIII. 67, 19.) मृळत सुखयत B.

P. 732. l. 6. (VIII. 67, 20.) पुत्रे पितृशब्दः ॥ पुत्रे पि त्व शब्दः A. Ca.; not in B.

P. 733. l. 8. (VIII. 68, 1.) अंततः ॥ अथ ततः A. Ca.

P. 734. l. 8. (VIII. 68, 3.) तवेत्यर्थः C. भ इत्यर्थः A. Ca.

P. 735. l. 15. (VIII. 68, 5.) योगत्वादित्छा° ॥ योगास्वादित्छा° A. Ca., very doubtful.

P. 736. l. 8. (VIII. 68, 8.) बलवन्निद्रु यस्य B. बल - - - नि यस्य A. Ca.

P. 736. l. 14. (VIII. 68, 9.) कर्तुं after सानादिव्यवहारं by conjecture. कुर्वन् A. B. Ca.

P. 736. l. 17. (VIII. 68, 10.) प्रतिपत् to सुतमंध इति inserted in accordance with Áśval.
and Sáyana to VIII. 2, 1. तं त्वा यज्ञेभिरिति तृचो मरुत्वतीपनुचभाविति A. Ca.

- P. 737. l. 1. (VIII. 68, 10.) ररक्षिष ॥ रक्षय A. B. Ca.
 P. 737. l. 10. (VIII. 68, 11.) तननीयः ॥ तंतनीयः A. B. Ca.: cf. VI. 18, 6.
 P. 737. l. 15. (VIII. 68, 12.) तथा तने by conjecture.
 P. 738. l. 6. (VIII. 68, 14.) पितृपुत्र° ॥ पितृपितृ° A. B. Ca.
 P. 738. l. 11. (VIII. 68, 15.) आतिथिग्व ॥ अतिथिग्वे A. Ca.: cf. VIII. 57, 16, 17.
 P. 738. l. 13. (VIII. 68, 15.) इंद्रोत ॥ इंद्र A. Ca.
 P. 738. l. 19. (VIII. 68, 15.) एवमृद्धाश्च° ॥ एवं त्वपृद्धाश्च° A. Ca.
 P. 739. l. 6. (VIII. 68, 17.) °वचन इंद्रोतदानस्य ॥ वचनं इंद्रोतदानस्य A. Ca.
 P. 739. l. 17. (VIII. 68, 19.) निनिस्तुश्चन to युष्मासु from C. युष्मे युष्मासु मर्त्यः मनुष्यः अवद्यं
 निनिस्तुः नेतुमिहः नादीपरत् च नैवोपपद्यते खलु अतो etc. B.
 P. 740. l. 11. (VIII. 69, 1.) उनञ्जीति ॥ ऊंदिति A. ऊंदितीति Ca.
 P. 740. l. 22. (VIII. 69, 2.) हि to सर्वत्र from C. The passage occurs in the Sāma-
 veda II. 862.
 P. 741. l. 14. (VIII. 69, 2.) दिवीति शेषः ॥ दिवीत्यपः A. Ca. तेषः C. Mill.
 P. 741. l. 14. (VIII. 69, 2.) आदित्यस्य C. आदित्य A. Ca.
 P. 741. l. 15. (VIII. 69, 2.) आरोचमाने ॥ आरोचने A. Ca.
 P. 741. l. 17. (VIII. 69, 4.) A. C. Ca. mark a lacuna after ऽनुरूपः, extending to the
 beginning of the verse. This has been supplied in accordance with Rig-veda
 VIII. 45, 1.
 P. 741. l. 24. (VIII. 69, 4.) तत्त्वानुरक्तत्वात् ॥ तत्त्वानुक्तत्वात् Ca. तथानुक्तत्वात् A. °कृत्वात् C. Mill.
 P. 742. l. 14. (VIII. 69, 7.) मिलेपा to यद्यदा from C. वधस्य विष्टपं सूर्यस्य from B.
 P. 743. l. 9. (VIII. 69, 8.) तद्गोदा C. तज्जोदा A. B. Ca.
 P. 744. l. 7. (VIII. 69, 10.) आपतंति etc. ॥ सापतितं वृष्टिरत्वाययदा etc. A. Ca.
 P. 744. l. 26. (VIII. 69, 12.) सूर्यं सुमिरामिव is not explained in A. C. Ca. यथा सूर्यं प्रति
 रश्मिजालं तद्वत् B. The verse occurs in Yāska V. 27, and is explained in Rig-veda,
 vol. I. p. 38.
 P. 746. l. 12. (VIII. 69, 16.) °नंतरं to °नंतरं from Ca.
 P. 746. l. 14. (VIII. 69, 16.) पुनः कीदृशं from B. तर्कि A. Ca.
 P. 746. l. 14. (VIII. 69, 16.) कीदृशं after रथं A. Ca.
 P. 746. l. 24. (VIII. 69, 17.) स्वराजं twice, A. Ca., not C.
 P. 747. l. 20. (VIII. 70, 1.) यो राजा etc. supplied from the Ait. Ár. A. C. Ca. mark
 a lacuna.
 P. 748. l. 2. (VIII. 70, 1.) सेनानां C. Mill. सर्वेषां संग्रामाणां B.; deest in A. Ca.
 P. 748. l. 23. (VIII. 70, 3.) After अनुकूलं some word like करोति is wanted.
 P. 749. l. 20. (VIII. 70, 5.) मूर्तिप्रतिबिंबाय ॥ मूर्तिप्रतिबिंबाय A. Ca. मूर्तिप्रतिबिंबाय C. विवाय B.
 P. 749. l. 22. (VIII. 70, 5.) किंचन ॥ किंचमनु A. Ca.
 P. 750. l. 6. (VIII. 70, 6.) B. begins हे शविष्ठ बलवन् मधवन् धनवन्.
 P. 750. l. 6. (VIII. 70, 6.) वृषा before आपग्राय A. Ca.
 P. 750. l. 17. (VIII. 70, 7.) मनुष्यः from C.

P. 750. l. 18. (VIII. 70, 7.) यो मर्त्यो ॥ स मर्त्यो यस्येन्द्रस्य ए° A. Ca. स मर्त्यः अस्येन्द्रस्य ए° B. B. begins with यः अदेवः etc.

P. 750. l. 19. (VIII. 70, 7.) योजयंति A. Ca. योजयति B.

P. 750. l. 19. (VIII. 70, 7.) After गंतुं there seems to have been a lacuna, which in C. Mill is left unsupplied. The commentary given in A. B. and Ca. is clearly spurious.

P. 751. l. 11. (VIII. 70, 9.) उत्पापय ॥ उत्पापयत A. B. Ca.

P. 751. l. 20. (VIII. 70, 10.) प्रभूतधन B. प्रभूतमिवा A. Ca.

P. 752. l. 8. (VIII. 70, 11.) सखा B. सखायः A. Ca.

P. 753. l. 20. (VIII. 70, 15.) हितं शौरदेवं ॥ हितः शौरदेव A. B. Ca. हिताः शौरदेवा B. by correction.

P. 753. l. 21. (VIII. 70, 15.) Sáyana read *ná* instead of *nah*.

P. 754. l. 8. (VIII. 70, 15.) कस्य महोभिः A. B. Ca.

P. 754. l. 9. (VIII. 70, 15.) विधस्या by conjecture. विधाद्° A. B. Ca.

P. 754. l. 9. (VIII. 70, 15.) तत्सकाशात् by conjecture. सकाशात् A. Ca. B.

P. 754. l. 11. (VIII. 71, 1.) अथवा to संबंधनीयं A. Ca.; not in C. Mill nor in B.

P. 754. l. 18. (VIII. 71, 1.) अस्मदादिभी ॥ अस्मादिभी A. Ca.

P. 754. l. 25. (VIII. 71, 3.) The commentator must have read in the text, स नो वस्व उप मास्यूजो नपात् etc.: cf. VIII. 60, 9. त्वं नोऽस्मभ्यं विश्वेभिर्देवेभिर्धनं प्रयच्छसि । हे ऊजो etc. Could विश्वेभिर्देवेभिः have been inserted in order to remove the punarukti pointed out and explained away by Sáyana?

P. 755. l. 7. (VIII. 71, 4.) यं ॥ यदा A. Ca. यदा यं B.

P. 756. l. 14. (VIII. 71, 9.) °नपात्त्वं ॥ नपादित्वं A. Ca., which stands perhaps for नपादादित्वं.

P. 757. l. 2. (VIII. 71, 10.) वागिनं after °ज्वालं A. Ca.

P. 757. l. 26. (VIII. 71, 12.) धीषु सुबुद्धिषु B. before प्रथमं.

P. 758. l. 9. (VIII. 71, 13.) अथवा ॥ अतिवा A. Ca.

P. 759. l. 4. (VIII. 71, 15.) भयानाममिश्रणं ॥ भयानंममश्रवणं A. Ca.

P. 760. l. 6. (VIII. 72, 3.) अंतः आयतनमध्ये before इच्छंति B.

P. 760. l. 6. (VIII. 72, 3.) स्वपंतं ॥ स्थपनं A. स्थयनं C. स्थयनं B.

P. 760. l. 8. (VIII. 72, 3.) मध्यमं ॥ Roth's edition माध्यमिकं.

P. 760. l. 24. (VIII. 72, 5.) ऽयं रुशंश्चरंश्चे° ॥ यं चरंश्चे° Ca. हंश्चरंश्चे° A.

P. 761. l. 5. (VIII. 72, 6.) स्पूलं ॥ स्थूलं A. B. Ca.

P. 761. l. 6. (VIII. 72, 6.) रथेऽश्वान् etc. ॥ रथेऽश्वान्यारुहन्निंयोजयतेति सेत्यर्थः । A. Ca.

P. 761. l. 13. (VIII. 72, 7.) प्रतिप्रस्थातासौ C. प्रस्थ° A. Ca.; deest in B.

P. 762. l. 13. (VIII. 72, 10.) परिणत्याभं B. परिणेत्याभं A. Ca. परिगंतारं?

P. 762. l. 14. (VIII. 72, 10.) नीचीनद्वारं ॥ नीचीनवारं गमूतवारं (i. e. न्यगभूतद्वारं) B. नीचीनद्वारं C.

P. 762. l. 21. (VIII. 72, 11.) वपुष्करे, cf. Nir. V. 14.

P. 762. l. 22. (VIII. 72, 11.) आसंधं A. Ca. आसंधां B.

P. 763. l. 2. (VIII. 72, 12.) अरिप्सोः A. C. अरिप्सोः Ca.

- P. 763. l. 4. (VIII. 72, 12.) गवाजयोः ॥ गवाश्चयोः C. गवा - योः A. Ca.
- P. 764. l. 4. (VIII. 72, 15.) धारकमानं ॥ धारकमाग्रं A. Ca. धारकं B. धारकग्नं C. Mill.
- P. 764. l. 19. (VIII. 72, 16.) मधुधुक् ॥ मधुक् A. Ca.
- P. 764. l. 24. (VIII. 72, 17.) तत्र हेतुमाह ॥ तत्र हेतुं A. Ca. तत्र हेतुं B. C.
- P. 765. l. 5. (VIII. 72, 18.) एवमाने ॥ एवमाने A. Ca. एवं माने B.
- P. 765. l. 7. (VIII. 72, 18.) नु शीघ्रं B. at the end of the commentary.
- P. 766. l. 23. (VIII. 73, 6.) The commentary on ver. 6. is omitted in A. Ca. It is printed from C. Mill. B. has हे अश्विना °नौ यामहूतमा यज्ञे मुखतमौ नेदिष्ठमंतिकतममायं प्राप्तव्यं यामि । प्राप्नोमि । अंति°. It seems an old lacuna, supplied independently by C. Mill and B.
- P. 768. l. 4. (VIII. 73, 11.) अर्धमागमनाय ॥ अर्धगमनाय A. B. Ca.
- P. 768. l. 12. (VIII. 73, 12.) बंधकः सुवः ॥ बंधकसुवः Ca. बंधकस्तुचः A. बंधुकः स्तुतः B. Cf. Kuhn's Zeitschrift, I. p. 442.
- P. 768. l. 13. (VIII. 73, 12.) अथवर्षिरहं ॥ अथ वा यु हं A. अथ वायुरहं Ca. आद्या वा युरहं C. Mill. (जरायु?); deest in B.
- P. 769. l. 4. (VIII. 73, 15.) समूहैः by conjecture. अथ A. B. Ca.
- P. 769. l. 16. (VIII. 73, 17.) निवारयति B. निशरयति A. Ca.
- P. 769. l. 22. (VIII. 73, 18.) आकर्षया or कर्षया A. B. Ca. instead of आकर्षकया.
- P. 770. l. 9. (VIII. 74, 1.) व्योम° ॥ त्वाव्योम° A. Ca.
- P. 770. l. 18. (VIII. 74, 1.) नु deest in B.
- P. 771. l. 20. (VIII. 74, 5.) जाततेजसाद्यु° ॥ जाततेजोद्यु° A. Ca. जातधनं B.
- P. 772. l. 24. (VIII. 74, 9.) संबंधीति ॥ संबंधिनमिति A. B. Ca.
- P. 773. l. 9. (VIII. 74, 10.) प्राप्नुप after तूर्वेय B.
- P. 774. l. 8. (VIII. 74, 13.) Sáyana seems to have read वृक्षा for मृक्षा. B. has मृक्षा मक्षाणि केशर्वति.
- P. 774. l. 9. (VIII. 74, 13.) व्रश्चंते C. व्रश्चत A. Ca.
- P. 778. l. 21. (VIII. 75, 13.) अन्यमस्तोतारं ॥ अन्यस्तोतारं A. Ca. अन्यं स्तोतारं B.
- P. 781. l. 22. (VIII. 76, 8.) हृदा मनसा भक्त्या from B.
- P. 782. l. 2. (VIII. 76, 9.) अहाम° ॥ अहाम° A. Ca.
- P. 782. l. 3. (VIII. 76, 9.) शत्रून् from B. Ca.
- P. 782. l. 23. (VIII. 76, 11.) साष्टयदी ॥ साष्टयदी A. Ca. प्राप्ता B.
- P. 782. l. 25. (VIII. 76, 11.) मया A. Ca. अहं B.
- P. 783. l. 22. (VIII. 77, 3.) रज्ज्वेव । तया ॥ स्तेवलयया A. चलया B. रज्ज्वेव ल या C. Mill. रज्जुः is feminine, though Wilson gives it as a masculine.
- P. 785. l. 13. (VIII. 77, 9.) नतानि ॥ निता A. Ca. नीतानि B.
- P. 785. l. 13. (VIII. 77, 9.) च्यौत्तानि अत्युत्कृष्टानि तव बलानि भूमेः किल etc. B.
- P. 785. l. 13. (VIII. 77, 9.) भूमेः किल बद्धाधारणानि ॥ भूमे किल बद्धाधारणया A. भूमे कीलवद्धाधारणया Ca. भूमेः किल बद्धधारणम B. कीलवद्धाधारणानि? Cf. Notes to VII. 99, 3.
- P. 786. l. 4. (VIII. 77, 10.) किंचेद्रो ॥ - - नवानर्षोद्रो A. Ca. किंच इंद्रः B.
- P. 786. l. 23. (VIII. 77, 10.) चरमपादेनोच्यते ॥ चारमपादिनोच्यते Ca. वा° A.

P. 787. l. 3. (VIII. 77, 11.) यास्केन etc. ॥ व्याख्यातत्वात्तदेव लिख्यते । यास्कः । A. Ca.

P. 787. l. 6. (VIII. 77, 11.) गमनयातिनौ शब्दपातिनौ दूरपातिनौ and afterwards गमनवेधिनौ शब्दवेधिनौ दूरवेधिनौ Roth's edition. B. begins हे इंद्र ते तव धनुस्तुविद्धं etc. It explains सुसंलुप्तौ by सुष्ठु अलंकृतौ ।

P. 787. l. 16. (VIII. 78, 1.) B. explains अंधः by सोमं.

P. 789. l. 2. (VIII. 78, 6.) यदा तं निंदितुमिच्छति । The MSS. have यदा त्वं निंदितुमिच्छसि, a construction which, though intelligible, is unusual in Sanskrit, particularly as the next sentence is carried on in the third person.

P. 789. l. 14. (VIII. 78, 8.) यद्वेदः सोमं पीत्वा सोम इत्यभिहितः । The MSS. have यद्वाचंद्रः पीतं सोमो or सोमी भिहितः ।

P. 789. l. 21. (VIII. 78, 9.) प्राप्तेच्छं ॥ आप्रेच्छुं A. Ca.

P. 790. l. 3. (VIII. 78, 10.) निष्कृतस्य ॥ निष्कृतस्य A. Ca.

P. 790. l. 24. (VIII. 79, 2.) पंगुरपि from B. A. Ca. mark a lacuna after ओणोऽपि.

P. 791. l. 5. (VIII. 79, 3.) कृत्येभ्य इत्यर्थः । Kṛitya is here used in the sense of "traitor, enemy." See Wilson, s. v., and B. R. s. v. I. b.

P. 792. l. 2. (VIII. 79, 6.) A. Ca. have no commentary to the 3rd páda. तदा ई अतोर्ण एतं यज्ञारंभिणं आयुः जीवनं प्र तारीत् प्रकर्षेण वर्धयेत् ॥ B.

P. 792. l. 6. (VIII. 79, 7.) हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृत् हृदये पीताय हृदय संभव । अपरो नः पुराणः A. Ca. हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं कृत् हृदये वर्तमानः सुशेव अपरो नः पुराणः C. Mill. हे सोम पीतः त्वं नः अस्माकं हृदे हृदये पीताय शं सुखं भव किंच नः अस्माकं सुशेवः सुमुखः मृळयाकुः सुखकर्ता अदृष्टकृतुः आसमाप्रकर्मा पुनः पुनः यागप्रवर्तकः अवातः निश्चलश्च भवेति अन्ययः । B.

P. 792. l. 21. (VIII. 79, 9.) त्वं चा ईक्षमे C. Mill. त्वं च ईक्षमे B. त्वं - ईक्षमे A. Ca.

P. 793. l. 9. (VIII. 80, 1.) A. Ca. mark a lacuna after बट्. बला बहुकृत्य B.

P. 793. l. 14. (VIII. 80, 2.) The commentary to this verse is given from B. A. Ca. mark a lacuna.

P. 794. l. 9. (VIII. 80, 5.) वाजयु ॥ One Pada MS. (Taylor) has वाजयुः, and in the commentary B. reads वाजयुः and इच्छन् instead of इच्छत्. This seems preferable, as far as the sense is concerned.

P. 794. l. 22. (VIII. 80, 7.) पूरयसि A. Ca.; deest in B. It may be meant for पुरायसि, as a denominative verb derived from पुरं.

P. 795. l. 8. (VIII. 80, 8.) स्थिता A. Ca.

P. 795. l. 16. (VIII. 80, 9.) सोमनि before सोमयाज्ञी A. Ca., not C. सोमनि B.

P. 796. l. 14. (VIII. 81, 1.) त्वं तु from B.

P. 796. l. 14. (VIII. 81, 1.) नोऽस्मभ्यं A. B. Ca.

P. 797. l. 1. (VIII. 81, 3.) वृषभं ॥ वृषणुं A. Ca. before वृषभं.

P. 797. l. 11. (VIII. 81, 4.) स्वर्गे राजमानं from C.

P. 797. l. 17. (VIII. 81, 6.) उपगानं ॥ उपमानं A. Ca. B.

P. 797. l. 18. (VIII. 81, 6.) स्त्रीकर्विति A. Ca. after अभिमृणातु.

P. 798. l. 16. (VIII. 81, 9.) तव वाजा ॥ तव वाजाः अथाः B. तव आ A. Ca.

- P. 801. l. 2. (VIII. 82, 5.) सोऽस्माभिः ॥ सह अस्माभिः A. B. Ca.
- P. 802. l. 12. (VIII. 82, 9.) त्वं पिब ॥ ता पिब A. Ca.
- P. 803. l. 5. (VIII. 83, 2.) सहःसु after सर्वेषु by conjecture.
- P. 803. l. 13. (VIII. 83, 3.) A lacuna marked after संबंधि in A. C. Ca. त्वाकर्ताक्षप्यते C. त्वा कर्ताक्षप्यते A. त्वा कर्ताक्षप्यते Ca.
- P. 803. l. 14. (VIII. 83, 3.) A. C. Ca. mark a lacuna after विष्पिता, which has been supplied by विष्पितानि. Nothing else seems omitted. Cf. Nir. VI. 20. and Rv. VII. 60, 7.
- P. 803. l. 16. (VIII. 83, 3.) नोऽस्मानतिपर्षथ from B.
- P. 805. l. 11. (VIII. 83, 9.) वृत्ते by conjecture. B. puts it behind अपि च ।.
- P. 805. l. 24. (VIII. 84, 1.) रथी रथेन B. रथ्येधक A. Ca.
- P. 805. l. 26. (VIII. 84, 1.) काव्य ॥ क A. Ca. कः B.
- P. 806. l. 13. (VIII. 84, 3.) °तमाग्ने ॥ तमेन्द्र A. B. Ca.; also the commentary to Sv. II. 5, 1, 18.
- P. 806. l. 14. (VIII. 84, 3.) नृन्प इति ॥ तत्प्रति A. Ca.; deest in B. Cf. Rv. Bh. I. 121, 1.
- P. 806. l. 18. (VIII. 84, 3.) रक्ष त्वद° रजनद° A. C. Ca. रक्ष च दन्यं comm. to Sv. II. 5, 1, 18.
- P. 807. l. 11. (VIII. 84, 5.) वस्तुभ्यं A. Ca. Instead of वच्यदेशस्य, the comm. to Sv. II. 7, 2, 6, reads वृ अदेशस्य.
- P. 807. l. 20. (VIII. 84, 6.) स्तुतीः to कल्याण° from Ca.
- P. 808. l. 18. (VIII. 84, 9.) साधयद्भिः ॥ साधायोभिः A. Ca.
- P. 810. l. 21. (VIII. 85, 7.) दृढांगोपेते B. दृढआद्यंगोपेते A. Ca.
- P. 811. l. 12. (VIII. 85, 9.) सोमस्य by conjecture.
- P. 812. l. 1. (VIII. 86, 1.) भीतिमपनयतः ॥ भीतिं समनयतः A. Ca.
- P. 812. l. 4. (VIII. 86, 1.) अस्ताविषायां ॥ अस्ताविषाद्या A. Ca. अस्ताविषा C. Mill. अस्ताविद्ययाः B.
- P. 812. l. 6. (VIII. 86, 1.) निमिजं ॥ सनिमिजं A. Ca. निमिजं B.
- P. 812. l. 7. (VIII. 86, 1.) मा to स्थित्वा from Ca.
- P. 812. l. 19. (VIII. 86, 2.) धनं । तस्या° etc. ॥ धनवतमभिलषि° A. Ca. धनमभिलषि° B.
- P. 814. l. 21. (VIII. 87, 1.) स्तोमः स्तोता भवति ॥ स्तोमस्ताभवसि A. C. Ca.
- P. 814. l. 26. (VIII. 87, 1.) देवते before ऽस्मिन् A. Ca.
- P. 815. l. 8. (VIII. 87, 2.) A. Ca. omit the commentary from पातं युवं to the beginning of the fifth verse. This omission has been supplied from C.
- P. 818. l. 3. (VIII. 88, 1.) वसोः पात्रे निवसतः ॥ वसे प्रातः प्रतिनिवसतः A. Ca.
- P. 821. l. 14. (VIII. 89, 1.) A. C. Ca. mark a lacuna after देवनशीलं.
- P. 822. l. 24. (VIII. 89, 4.) गच्छंतु ॥ गच्छंति B. गच्छति A. Ca.
- P. 824. l. 6. (VIII. 89, 7.) स्तुत्वा ॥ The construction is faulty. स्तुत्वा might be changed into स्तुतवन्तः, but the mistake was evidently committed by the author himself, and not by the copyists.
- P. 824. l. 16. (VIII. 90, 1.) समसंख्याकाः सतोवृहयः from C.
- P. 825. l. 1. (VIII. 90, 1.) वा before अलं° by conjecture.

P. 825. l. 16. (VIII. 90, 2.) तत्पुत्रस्य ॥ न पुत्रस्य A. Ca.

P. 825. l. 25. (VIII. 90, 3.) सम्यग्यो° ॥ Ca. सस्य यो° A. सप्तस्य यो° B.

P. 826. l. 7. (VIII. 90, 4.) तानि प्रह्नीभावयसि ॥ नानि प्रह्नीभवसि A. Ca.

P. 826. l. 14. (VIII. 91, 1.) As the text and commentary of this hymn have been published by Professor Aufrecht in the "Indische Studien," I find it necessary to justify the readings adopted in my edition, and to state more fully the reasons for which I either agree with or differ from him.

P. 827. l. 19. (VIII. 91, 1.) चिरकालं. Is it चिरकालं or चिरं कालं? The reading in A. is doubtful. There is a mark over the र which may be intended for Anusvāra. Ca., however, has no Anusvāra. In C. Mill, C. Wilson, and B. the passage is omitted. As the authority of the MSS. is not decisive, we must consult other passages in which Sāyana uses the same word. Thus, Rv. I. 125. 1, A. Ca. B. all have चिरकालं, not चिरं कालं. I therefore adopted चिरकालं.

P. 827. l. 21. (VIII. 91, 1.) प्रत्यगमत्. A. and Ca. have प्रत्यगमयत्; Prof. Aufrecht rightly preferred the reading of C. Mill and C. Wilson, प्रत्यगमत.

P. 827. l. 22. (VIII. 91, 1.) दंतघर्षण. I adopt the reading of C. Mill and C. Wilson, घर्षण, instead of the reading of A. and Ca. घर्ष, preferred by Prof. Aufrecht. Though both are right, घर्षण expresses the act of grinding more definitely than घर्ष.

P. 827. l. 24. (VIII. 91, 1.) अत्र कस्या. This is the reading of all the MSS., and I see no necessity for adopting the conjecture of Prof. Aufrecht, अद्विकस्या, in the sense of अतिशुभा.

P. 828. l. 1. (VIII. 91, 1.) After करिष्यामि it is absolutely necessary to insert इति, though A. and Ca. omit it. In C. Mill the whole passage is omitted.

P. 828. l. 8. (VIII. 91, 1.) The singular युक्त्वं after the plural एतानि is certainly wrong. A., Ca., C. Mill, and C. Wilson, however, agree in युक्त्वं, and as the mistake may be an error of Sāyana's, I abstained from changing it into युक्तानि.

P. 828. l. 8. (VIII. 91, 1.) खलति. Though खलति is given in the Dictionaries as an adjective only, there is very little, if any, doubt that Sāyana used it here as a substantive. It would be easy to change खलति into खलतित्वं, a reading adopted by Prof. Aufrecht. But the MSS. are against this alteration, not only here, but again p. 830. l. 24. In our passage Ca., C. Mill, and C. Wilson have खलति; A. has a lacuna. In the commentary to verse 6, however, A., Ca., C. Mill, and the B. MSS. also, all agree in the reading खलति; तच्चापगमय, which follows, must be referred to शिरः. That खलति should be used by Sāyana as an adjective also, is no valid objection, particularly as the passage where it is so used, is not his own composition, but an extract from a Brāhmaṇa.

P. 828. l. 10. (VIII. 91, 1.) तस्याः पूर्वापहता या त्वक्. A., Ca., C. Mill have तस्याः पूर्वाभिहतायाः त्वक्. The reading of the MSS. might be explained in the sense of "the

former skin of her who was thus being struck," but the construction would not be in harmony with the general style of Śāyana. Prof. Aufrecht proposed तस्याः पूर्वाभिहता या त्वक्, but the right reading is supplied by the Bṛihaddevatā from which this passage is borrowed, and not unfrequently *totidem verbis*. MS. B. has,

तस्यास्त्वगपहता या पूर्वा सा शल्यकोऽभवत् ।

उत्तरा त्वभवद्गोधा कृकलासस्त्वगुत्तमा ॥

MS. H. has,

तस्यां त्वचि व्येताया सर्वस्यां शल्यकोऽभवत् ।

उत्तरा त्वभवद्गोधा कृकलासस्त्वगुत्तमा ॥

The readings thus supplied by the Bṛihaddevatā are of interest, because they show that according to the legend the cure of Apālā was effected by three skins being torn off her body. This is a new feature which to a certain extent weakens the similarity between this legend and some others of German origin, pointed out by Prof. Kuhn (Indische Studien I. 118).

P. 828. l. 11. (VIII. 91, 1.) The MSS. (A., Ca., C. Mill) have कृकलास्यो instead of कृकलासो, which is supported by the Bṛihaddevatā.

P. 828. l. 19. (VIII. 91, 1.) सुतौ । A. has स्कृति, Ca. सुतो, C. Mill and C. Wils. सुतौ. B. (Taylor) has स्त्री सुतौ सोममार्गे, B. (Stevenson) स्त्री सुतौ मार्गे.

P. 828. l. 20. (VIII. 91, 1.) After विहू लाभे A. Ca. have अविहूपं, C. Mill अविहूपं, without a line at the end. Prof. Aufrecht has printed अटि रूपं, which would be appropriate if Śāyana, during the whole of his commentary, ever used this expression, "this is the form after the augment." I have printed लङ्गि रूपं, according to Śāyana's usual style of interpretation, but I am by no means certain that this is the right reading. It may not be at all intended as a grammatical explanation, but as an adjective to सोमं. अविहूपं तं सोमं might be intended for Soma that has not been prepared for sacrifice, Soma in its original form, such as Apālā found on the road and took home with her. Or there may be some other technical term hidden in अविहूपं, such as अविपूतं, "strained in sieves made of sheep-wool." Cf. Rv. IX. 107, 2. नूनं पुनानः अविऽभिः परि स्रव. Rv. IX. 91, 2. समृजानः अविऽभिः गोभिः अतऽभिः, etc. The reading remains doubtful.

P. 828. l. 23. (VIII. 91, 1.) दंतध्वनिं । A. has दंते वाज, Ca. and C. Mill दंते वाजं धनं, B. दंतध्वनिं. Prof. Aufrecht has conjectured दंतराजिध्वनिं as the original reading which led to the corruptions in A., Ca., and C. Mill. This conjecture is extremely plausible, and I should prefer it, unless the simpler reading which I adopted were supported by the B. MSS.

P. 828. l. 24. (VIII. 91, 1.) The quotations from the Śātyáyani-Bráhmaṇa can hardly ever be completely restored from the MSS. of Śāyana. There is no MS. of this Bráhmaṇa in any of the libraries of Europe, and though it is a Bráhmaṇa

belonging to the Sáma-veda, it differs so considerably from the text of those of the Sáma-veda Bráhmaṇas which are known to us from MSS., that nothing can be gained by their collation. The story of Apálá is not to be found in any of the Sáma-veda Bráhmaṇas, though I examined them all most carefully. Now the language of the Bráhmaṇas is so peculiar and so different from the common style of Sáyana, that wherever we find an opportunity of comparing the original texts with the extracts given by him, we discover a more than usual number of blunders and omissions in all our MSS., and we see that, without the help of the originals, it would have been impossible to set them right. With regard to all such extracts from Bráhmaṇas in my edition of Sáyana, I must crave considerable indulgence. They are given as well as they could be given with the means at my disposal; but they cannot be completely restored to correctness until we are able to procure the exact śákhás of each Bráhmaṇa from which they were copied or quoted by Sáyana.

P. 828. l. 24. (VIII. 91, 1.) सोमांशुमविंदत् । A., Ca., C. Mill have सोमं सुमविंदत्; the B. MSS. never give these Bráhmaṇa passages. Prof. Aufrecht's conjecture सोमांशुं is better than सोमं सुतमविंदत्.

P. 828. l. 25. (VIII. 91, 1.) सा तमभिव्याजहार । A. Ca. have सभिव्याजहार. An accusative is wanted with अभिव्याजहार, and its former presence is indicated by the readings of C. Mill and C. Wils. सा मभिव्याजहार ।

P. 828. l. 26. (VIII. 91, 1.) अस्यै त इदं । By no means certain; A. Ca. अस्यै ता इदं, C. Mill and C. Wils. अस्यै ता इदं. इदं might be intended for इह.

P. 829. l. 18. (VIII. 91, 1.) इच्छाम एव । All the MSS., A., Ca., C. Mill, and the two B.'s, have एव after इच्छाम, and at the end of the sentence, nor does there seem to be any necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, एव into एवं, and making it the first word of a new sentence. एव answers to चन, which is here used in a restrictive or determinative sense. It is more difficult to determine whether the next sentence, which contains another paraphrase of आचिकित्सामः, is correct as it stands in the MSS. If the text says, "we wish to know thee," this can hardly be paraphrased by "we do know thee." Rather it ought to be "we do not know thee." The same fact, namely, that Apálá for a moment did not know whether the person who had first been attracted by the noise of her chewing the Soma, and who afterwards turned away from her, was Indra or not, is mentioned also in the Itihása, p. 828. l. 1. Apálá asks Indra there why he does not drink the Soma from her mouth, as he goes from house to house in search of the beverage; and when she finds herself not minded by him, she says again to Indra: "I know not whether thou who art come hither art Indra, but as thou art come to our house, I will do thee honour." After having said this, however, she sees clearly that her guest is Indra and no other, and when Indra embraces her, she

makes him drink the Soma from her mouth. The first idea of this hesitation in the mind of Apálá was probably suggested to the framers of the Itihása by this very verse, "We wish indeed to know thee, we do not understand thee," and in that case, it is absolutely necessary, though without the sanction of any of the MSS., to insert the negative particle न.

P. 829. l. 22. (VIII. 91, 3.) कुत्सितं । The reading of A., Ca., C. Mill is कुत्सितः; it is intended, however, as an adverb qualifying *śanañi*, and ought to be in the neuter.

P. 829. l. 26. (VIII. 91, 3.) अघासीत्. A. Ca. have मुखादेवौवधासीत्, C. Mill and C. Wils. मुखादेवौवध्यसीत्. Prof. Aufrecht has अघासीत्, which most likely is a misprint, considering the rule of Pāṇ. II. 4, 37.

P. 830. l. 11. (VIII. 91, 4.) The commentary to कुविन्नो वस्यसस्करत् is preserved in C. Mill and C. Wils. The omission in A. and Ca. arose from the scribe mistaking the two करोतु at the end of each sentence. B. has किंच वस्यसः प्रशस्ताः कर्त् करोतु.

P. 830. l. 11. (VIII. 91, 4.) It would be better to leave out बहु after कुविन्, because बहुवारं follows; but A., Ca., C. Mill, and B. have it.

P. 830. l. 14. (VIII. 91, 4.) अत एव यतीः । A., Ca., C. Mill have अत यतीः, B. अथ यतीः. Prof. Aufrecht conjectures, in the spirit of Sáyana, अत एव यतीः, which I have adopted, although it is difficult to understand how the mistake arose in A. and in B. With reference to the first verse one might conjecture अवयतीः, but this would not be in the usual style of Sáyana.

P. 831. l. 4. (VIII. 91, 5.) नामुस्तानि । A., Ca., C. Mill have वस्युस्तान्यु ह; the emendation here proposed by Prof. Aufrecht seems to me to admit of no doubt.

P. 831. l. 11. (VIII. 91, 6.) There was no necessity for changing, as Prof. Aufrecht does, the reading of the MSS. यासा उर्वरा into या सोर्वरा, यासा reproducing the words of the text, namely, या and असौ. B. has असौ च या. In line 12. too the reading of the MSS. अथो अथापि च is unobjectionable, and ought not to have been changed. B. has अथो अपि च.

P. 831. l. 23. (VIII. 91, 7.) निष्कर्षणेन पूत्वा । A., Ca., and C. Mill have निष्कर्षणे वा. B. leaves out निष्कर्षणेन, and reads पूत्वा शोधयित्वा.

P. 831. l. 25. (VIII. 91, 7.) The last extract from the Sátyáyanaka is very corrupt, and the text as printed by me differs materially from that of Prof. Aufrecht. I shall first give the readings of the MSS.

तां खे रथस्याय्यवृहत्सा मोर्द्धाभवत्तां खे नसेनसो त्ववृहत्सा संश्लिष्टकाभवत् A.

तां खे रथस्याय्यवृहत्सा मोर्द्धाभवत्तां खे नसेनसो त्ववृहत्सा संश्लिष्टकाभवत् Ca.

तां खे रथस्याय्यवृहत्सा मोर्द्धाभवत्तां खे नसो त्ववृहत्सा संश्लिष्टकाभवत् C. Mill.

Prof. Aufrecht has introduced the following conjectures:

तां खे रथस्यामाद्य बृहत्सामोर्द्धाभवत्तां खे नसस आमाद्य बृहत्साम संश्लिष्टकाभवत्^a.

I do not think that I understand the meaning of the passage as here given

^a Prof. Aufrecht informed me that सामसंश्लिष्टका in one word was a misprint.

by Prof. Aufrecht, nor do I see how the Bṛihatsāma comes suddenly in, though nothing is said of it in Sāyaṇa's comment. I believe that in वृहत् we must recognise the verb *bṛih*, "to drag," "to pull," and with अति this would be synonymous with अतिकृप्, as used immediately afterwards. Thus the construction would be, "he dragged her through the hole of the chariot, she became this; he dragged her through the hole of the cart, she became that." But what did she become? What is मोह्नी, and what संश्लिष्टका? As the first skin that came off was गत्वकः, i. e. a hedgehog, and the second a गोधा, i. e. an iguana, it might be said that when she had been dragged through the first hole, she, having thrown off the hedgehog skin, had become a गोधा, an iguana, and this गोधा might stand for मोह्नी. But if this be so, then it would follow that after the second pulling through, she, having lost the iguana skin, became a कृकलास, i. e. a chameleon, and of this no trace is to be discovered in संश्लिष्टका. Here then we must wait till new MSS. of Sāyaṇa can be procured, or till the original of the Śātyāyanaka can be discovered.

P. 832. l. 3. (VIII. 91, 7.) सूक्तं. A. युक्तं, Ca. यूक्तं, C. Mill सूक्तं. The sense requires सूक्तं. and युक्तं in Prof. Aufrecht's text is probably a misprint.

These few notes on one short hymn may serve as a specimen of the difficulties, some of them insurmountable, with which an editor of Sāyaṇa has to grapple. Before I could make up my mind to give up the extracts from the Brāhmaṇas as hopeless, I looked not only through the whole of the Tāndya-Brāhmaṇa, but I searched wherever there was a chance of finding the story of Apālā. Unfortunately the MS. of the Nītimanjarī, which is very useful for verifying legends mentioned by Sāyaṇa, is very deficient in the sixth Aṣṭaka, and does not contain the story of Apālā. The Rīgvidhāna gives one verse, of no interest whatever, viz. कन्या वारिति सूक्तं तु सततं नियतो जपेत् । त्वग्दोषिणीं तथा लोभनीं क्षिप्रं तस्मात्प्र-मुच्यते ॥ (Read नियता, दोषिणी, and अलोभनी).

Again, the Brihaddevatā offers but little help. I copy the text from two MSS. in my possession :

अपालात्रिमुता त्वासीत्कन्या त्वग्दोषिणी पुरा^a ।
तमिन्द्रश्चक्रमे दृष्ट्वा विजने^b पितुराश्रमे ॥
तपसा बुबुधे सा तु सर्वमिन्द्रचिकीर्षितम् ।
कन्या वारिति चैतस्मामेषोऽर्थः कथितस्ततः ॥
सा मुपाव मुखे^c सोमं मुत्वेन्द्रमाजुहाव तं ।
असौ य एधीत्यनया पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ॥^d
अपूर्वांश्चैव सक्तं भक्षयित्वा स तद्गृहात्^e ।
उदकुंभं समादाय अपामर्षं जगाम सा ॥^f

^a परा B.

^b वी° H.

^c मुखात् H.

^d सा मुपाव मुखे सोमं पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ॥ B.

^e शतकृतुः H.

^f Deest in H.

ऋग्भिस्तुष्टाय सा चैनं जगादैर्न तृचेन तु ।^a
 सुलोमामनवद्वांगीं कुरु मां शक्नु सुत्वचं ॥
 तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतस्तेन पुरंदरः ।
 रघच्छिद्रेण तामिन्द्रः शक्रस्य युगस्य च ॥
 प्रक्षिप्य निश्चकर्ष त्रिः सुत्वक् सा तु ततोऽभवत् ।^c
 तस्यास्त्वगपहता या पूर्वा सा शल्यकोऽभवत् ॥^d
 उत्तरा त्वभवद्गोधा कृकलासस्त्वगुत्तमा ।
 इतिहामिदं^e सूक्तं त्वाहनुर्ग्यास्त्रभागुरी ॥^f
 कथ्येति शौनकस्त्वेदं पातमित्युत्तरे च ये ।^g

The last work to be consulted was Shadguruśishya's commentary on the Sarvānukrama, but here too we find but little that is really valuable:

कथ्येति वाः सप्ततित्वेयपालेतिहास एन्द्र आनुष्टुभं द्विपञ्चपादि । अवायती ।^h अपाला नाम ऋषिकातिपुत्रिका ।ⁱ इन्द्रमधिकृत्यापाला नाम तपश्चचार ॥ सो मा ना म समामनन्ति ।^k एन्द्र इतिहासः । अवोच्यत इति शेषः । इतिहासस्त्वयं ।^l

अपालातिपुत्रा त्वासीत्कन्या त्वग्दोषिणी पुरा ।
 अत एव दुर्भगेति भर्ता त्वन्ना सती पयि ॥ १ ॥
 सौम्याद्रसादिन्द्रतृप्तिरिति यज्ञस्य वाक् श्रुतेः ।^m
 अन्विच्छन्ती सोमलतां जलायावत्तरत्तदा ॥ २ ॥ⁿ
 सोममप्यविदत्कन्या अपागात्पितुराश्रमं ।^o
 तामिन्द्रश्चकमे दृष्ट्वा^p विजने पितुराश्रमे ॥ ३ ॥
 तपसा बुबुधे सा तु सर्वमिन्द्रचिकीर्षितं ।^q
 सुपाव स्वमुखे सोमं स्वैर्देतैर्ग्रावभिस्त्विति ॥ ४ ॥
 तस्या भक्त्यतिरेकेण पपाविन्द्रश्च तन्मुखात् ।^r
 निरगात्स द्वाचित्पूर्वं भक्षयित्वा ग्रहन्पुनः ॥ ५ ॥^s

^a ऋग्भिस्तुष्टाय चैवेनं सोममिन्द्र तृचेन सा । H.

^b शुक्ल B. ^c ततः सा सुत्वचाभवत् । H. K.

^d तस्यां त्वचि व्यपेतायां सर्वस्यां शङ्खकोऽभवत् H.

^e मिमं H. ^f रिः B. यास्तुमातरौ H.

^g शौनकः सूक्ते पातमैन्द्रे ततः परे । H.

^h The commentator always gives the word immediately following the pratika.

ⁱ This passage is very corrupt. The MS. of the E. I. H. (A.) reads अपाला नाम ऋषिका अपुत्रिका यां मधिहृत्य अपाला नाम, (B.) अपाला नाम ऋषिका कन्या अतिपुत्रिका । यामधिकृत्यापाला नाम. *Putriká*, if correct, must not be taken in the sense of *putrí*, cf. Goldstücker, s. v. *aputrika*. One might conjecture कायमधिकृत्य, 'for the sake of her body;' but, with reference to p. 827. l. 19, I prefer इन्द्रमधिकृत्य. Instead of ऋषिका one expects ऋषिः, cf. Rv. V. 28.

^k This is equally corrupt. I have given the text of A.; B. has माना समामनन्ति । It may be the beginning of the story in the Śātyáyana-Brāhmaṇa, followed by इत्यामनन्ति ।

^l B. has एन्द्र इतिहासः । इन्द्रसंबन्धीतिहासः । अवा-वगंत्य इति शेषः । इतिहासश्चायं । A. has अवोच्यत and इतिहासत्वाय ।

^m This is printed after B.; A. differs considerably, without being more intelligible, तृप्तिरिन्द्र इति यज्ञस्तुतुपायो भूत् ।

ⁿ This is again printed from B.; A. has अनिच्छन्ती सोमयात्रं कृतांजलायावत्तरत्तदा ।

^o A. has कन्याद्योगाद्यन्पितुराश्रमं ।

^p दृष्ट्वा A., and B. sec. man., instead of दृष्ट्वा.

^q A. has साश्रुपात मुखे सोमं स्वैर्देतै° etc.

^r ययामिन्द्रश्चतुर्मुखात् A.

^s निरगात्स द्वाचित्पूर्वं तु भक्षयित्वा ग्रहन्पुनः । A.

उदकुंभं समादाय तेन सार्धं तु साप्यगात् ।^a
 चृग्भिः स्तुत्वा जगादेन्द्रं कुरु मां सुत्वचं त्विति ॥६॥
 रथच्छिद्रे गतामिन्द्रः शकटस्य युगस्य च ।
 प्रक्षिप्य निश्चर्ष्य त्रिः सुत्वक् सा तु ततोऽभवत्^b ॥७॥
 तस्याः पूर्वहता या त्वज्जातिः^c सा शत्यकोऽभवत्^d ।
 उत्तरा त्वभवद्गोधा कृकलासस्तथोत्तमेति^e ॥८॥

P. 832. l. 27. (VIII. 92, 2.) गाथायोग्यं ॥ गातयोग्यं A. Ca.

P. 833. l. 2. (VIII. 92, 2.) लोटि ॥ लिटि A., Ca., C. Mill. It might be लिङि; see, however, Rv. I. 84, 5. Instead of ध्वमस्त° the MSS. have ध्ववस्त°.

P. 833. l. 12. (VIII. 92, 3.) यत्वा ॥ All the MSS. have दत्वा.

P. 833. l. 20. (VIII. 92, 4.) इंदोः ॥ Instead of इंदोः and छरत् A., Ca., C. Mill have इन्द्रः and छरंतं.

P. 836. l. 9. (VIII. 92, 11.) तवादातृन् ॥ तव दातृन् A. Ca. तव शतृन् B.

P. 836. l. 18. (VIII. 92, 12.) औह्या° ॥ The MSS. have औत्वा°. This term can only refer to Pán. VI. 1, 93. One should expect छात्वा°, but औह्या° may be intended for आ + औह्या°.

P. 836. l. 26. (VIII. 92, 13.) सृष्टाके after वज्रवसिन्द्र in A. Ca. सृष्टके C. Mill.

P. 839. l. 13. (VIII. 92, 23.) Cf. VIII. 13, 18.

P. 840. l. 14. (VIII. 92, 24.) कुक्षये ॥ तुनहु A., Ca., C. Mill.

P. 840. l. 21. (VIII. 92, 25.) स्तौति ॥ नौत A. Ca.

P. 841. l. 13. (VIII. 92, 27.) समीपाह्वां ॥ मृगपात्वां A., Ca., C. Mill.

P. 842. l. 14. (VIII. 92, 30.) भाष्यत ॥ A., Ca., C. Mill. तंद्रयुक्तमित्युक्तं ॥ A., Ca., C. Mill.

P. 842. l. 16. (VIII. 92, 31.) कर्मन्वितो ॥ कर्मवतो A. B. Ca.

P. 844. l. 7. (VIII. 93, 1.) एतादृशानुभावं ॥ एतादृशं अनुभवि A. Ca.

P. 844. l. 25. (VIII. 93, 3.) यत्सस्य A. B. Ca. As to this peculiar use of the genitive, see VIII. 93, 1.

P. 845. l. 8. (VIII. 93, 4.) तदा ॥ A., Ca., C. Mill; there is no यदा to which this तदा answers.

P. 846. l. 1. (VIII. 93, 6.) ये सोमाः ॥ ते सोमाः सुनोतेः कर्मणि लिटि व्यत्ययेन श्रुः । उहः - - A. Ca. This grammatical explanation which was intended to account for the absence of reduplication in सुन्विरे was probably a marginal note and afterwards inserted in the text.

P. 846. l. 15. (VIII. 93, 7.) The grammatical explanation of वाजयामसि was likewise a marginal note. A. reads णविष्टवदि षेष्टिचव्वावान् ढिरिति ढिलोपः । विन्मतोल्लुक् । विक - - - यमिति वचनान्मतुषो लुक्. Ca. and C. Mill have the same, only leaving out वि in विक - - -. I have corrected the passage according to Rv. I. 4, 9.

^a पानार्थे ष्यमप्यगात् । A.

^b सुत्वक् सप्तः स वै भवत् A.

^c तायास्त्व A.

^d शत्यको B. शत्यका A.

^e तथो ह्यमे A.

- P. 847. l. 5. (VIII. 93, 9.) वज्र आयुधं ॥ वज्रायुधं A. Ca.
 P. 848. l. 23. (VIII. 93, 14.) परिगमिता ॥ वनिगमिता A., Ca., C. Mill.
 P. 851. l. 9. (VIII. 93, 20.) गच्छतु ॥ गच्छति A. Ca.
 P. 851. l. 17. (VIII. 93, 21.) भवानोति ॥ न्वामीति A. Ca. भवामिति C. Mill. 'ददामि इति B.
 P. 852. l. 10. (VIII. 93, 23.) उक्तं ॥ उक्त A. Ca. The lacuna is the same in A. Ca.; in C. Mill the letters र - वि have disappeared.
 P. 852. l. 13. (VIII. 93, 23.) विमृजंति ॥ विमृजन् A. Ca. विमृजन् B., C. Mill.
 P. 852. l. 18. (VIII. 93, 24.) हविभिः ॥ हविः A., Ca., C. Mill.
 P. 852. l. 20. (VIII. 93, 24.) वादिषु A. - - वादिषु Ca., C. Mill.
 P. 853. l. 19. (VIII. 93, 27.) The commentary to verse 27. is left out in A., Ca., C. Mill; it is supplied from B.
 P. 854. l. 23. (VIII. 93, 31.) श्रुतेऽत्रापि ॥ श्रुते तत्रापि A. Ca. श्रुतेन तत्रापि C. Mill.
 P. 855. l. 15. (VIII. 93, 34.) From धत्तन to धत्तन supplied in accordance with Rig-veda I. 20, 7.

P. 857. l. 18. (VIII. 94, 5.) तना । ततमूणीस्तुकेनेति ॥ तना तत मूणीस्तुको नति A. Ca. सनातन पूर्णास्तुकेनेति C. Mill. The reading which I have adopted is conjectural and very doubtful. ऊर्णास्तुका and स्तुका are always used as feminines in the sense of 'a braid of hair.' Cf. Boehtlingk-Roth, s. v., and Dr. Haas, Indische Studien, V. p. 237: Satap. Br. III. 2, 1, 13; III. 5, 2, 18, etc. In the Ait. Br. I. 28, Sáyana explains ऊर्णास्तुकाः by अविस्मंभरोमविशेषाः । स्तुषः, however, which is likewise used in the sense of 'a braid' (Dr. Haas, l. c.), is certainly a masculine, and it is possible therefore that स्तुक was likewise used in that gender. It hardly admits of a doubt that Sáyana wrote स्तुकेनेति, for the reading of A. Ca. was likewise intended for स्तुकेनेति. The copyists were evidently ignorant of the word ऊर्णास्तुक, and changed it into पूर्णास्तु केनेति. Sáyana does not give the same or a similar explanation of तन् in other passages where तना पूत occurs.

P. 858. l. 2. (VIII. 94, 6.) सेवां ॥ सवां A., Ca., C. Mill.

P. 860. l. 21. (VIII. 95, 2.) After पिव C. Mill adds यद्वा क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति संप्रदानं चतुर्थ्यर्थे बहुलं धी तदिदं सोमरूपमन्नं शीघ्रं पिव ।.

P. 861. l. 6. (VIII. 95, 3.) मरुत्तमानां ॥ मरुत्सोमानां A. Ca. मरुत्समानानां B. मरुत्संघानां?

P. 862. l. 3. (VIII. 95, 5.) प्रत्नां पुरातनं । The variation in the gender is kept up throughout, though the carelessness of the copyists sometimes disturbs the accurate construction of the commentator. B. has प्रत्नां पुरातनं ऋतस्य सत्यस्य संबंधि पिप्पुषीं प्रवृद्धं चिकित्स्विन्मनसं ज्ञानिनं अतीन्द्रियार्थदर्शनेन ज्ञातानि सर्वेषां हृदयानि यया तां तादृशं धियं त्वदीयं रक्षणार्थं तस्मै कुरु ॥

P. 864. l. 2. (VIII. 95, 9.) धनादीनि B. धनकवधनादीनि A. Ca. कनकवधनादीनि C. Mill.

P. 864. l. 24. (VIII. 96, 1.) वेदाध्ययनादीनि B. वेदाध्ययनानि शास्त्रश्रवणः चिंतयादीनि Ca. A.

P. 866. l. 18. (VIII. 96, 4.) After सत्त्वनां A. Ca. add सत्त्वानां । The derivation varies; it is either from पण or पद.

P. 865. l. 6. (VIII. 96, 5.) The same quotation occurs in Devarājajavan's commentary on the Nighaṇṭu, MS. E. I. H. 1134, p. 45. a. He derives नदी from नद अव्यक्ते शब्दे, and adds नदंति नद्यः । Then follows यददः संप्रयतिरभावे नदता भरिते । तस्मादाद्यो नाम स्येति श्रुतिः । A. Ca. read अनुदत, C. Mill संप्रयतीः.

P. 868. l. 20. (VIII. 96, 8.) नवसु गणेषु ॥ ववसु A. वसु Ca. सुर C. Mill.

P. 868. l. 18. (VIII. 96, 8.) सप्त सप्त निपादिताः ॥ सप्त सप्ततिपादिताः A. Ca. सप्त तिपादिताः C. Mill.

P. 868. l. 18. (VIII. 96, 8.) षष्ठो गणः ॥ षष्ठे गर्भाः । A. षष्ठो गर्भाः Ca., C. Mill. See Vājasaneyi-Saṃh. XVII. 85, 86.

P. 871. l. 16. (VIII. 96, 13.) त्वरुन्प्रति ॥ त्वरुन्प्रति Bṛihaddev. MS. B.

P. 871. l. 17. (VIII. 96, 13.) योत्स्यमानं सुसंहृष्टैः ॥ योत्स्यमानं लु A. Ca. योत्स्यमानस्तु C. Mill. The MSS. of the Bṛihaddevatā, H. and B., have योत्स्यमानं सुसंहृष्टैः ।

P. 871. l. 18. (VIII. 96, 13.) तानायतः । MSS. Bṛihaddev. H. and B. तानायुतान् A., Ca., C. Mill.

P. 871. l. 20. (VIII. 96, 13.) After देवान्पुनर्विभो the MSS. of the Bṛihaddevatā add श्रुत्वा देवगुरोर्वाक्यमनर्घं वृद्धशंकया ।

P. 871. l. 20. (VIII. 96, 13.) ओजसैव बलाद्वली ॥ MS. Bṛih. B. शक्रः खड्ग एव बलान्वलैः A. शक्र खड्ग एव लोः C. Mill. शक्रः खड्ग एव बलान्वलैः । Ca. शक्र नै जै खैव बलाद्वली MS. Bṛih. H.

P. 871. l. 21. (VIII. 96, 13.) देवानादाय त पपुर्विधिवत्सुराः ॥ MS. Bṛih. B. देवाय ना या य तं पुनर्विधिवत्पुरा । A. देवपानाय? देवा ना या य तं पुनर्विधिवत्पुरा । Ca., C. Mill. दे वा ना तं य यु र्वि धि वत्सुराः । MS. Bṛih. H.

P. 871. l. 21. (VIII. 96, 13.) जम्बुः पीत्वा C. Mill, MSS. Bṛih. H. and B. जम्बुः पत्वा A. Ca.

P. 871. l. 22. (VIII. 96, 13.) एतदनार्थत्वे नादरणीयं A., Ca., C. Mill. The whole passage from the Bṛihaddevatā seems to have been here inserted by a later hand. It is not given in B., but it could hardly be called anārsha, being taken from the Bṛihaddevatā.

P. 871. l. 26. (VIII. 96, 13.) उदस्य A., Ca., C. Mill, B.

P. 873. l. 17. (VIII. 96, 16.) त्रेवाशतुभ्यः ॥ त्रेव शतुभ्यः A., Ca., C. Mill.

P. 878. l. 18. (VIII. 96, 18.) छंदोविषयत्वान्निपातनं ॥ छंदोविषयत्वान्निपातन A., Ca., C. Mill. See Amara-kosha III. 4, 18, 113.

P. 883. l. 3. (VIII. 97, 13.) सर्वदिक्स्थं ॥ सर्वदिक्स्थं A., Ca., C. Mill.

P. 884. l. 15. (VIII. 98, 1.) नृमेधस्य ॥ नृमेधास्य A. pr. man., Ca. नृमेधाख्यस्य C. Mill.

P. 887. l. 2. (VIII. 98, 6.) दस्योः ॥ B.; A., Ca., C. Mill insert वृषाकालस्य.

P. 890. l. 18. (VIII. 99, 3.) करोति भागं ॥ A. B. Ca. insert अतो before भागं ।

P. 890. l. 20. (VIII. 99, 3.) रश्मयः ॥ In the second explanation A., Ca., C. Mill have अयः instead.

P. 891. l. 23. (VIII. 99, 6.) अथयंत ॥ The Saṃhitā and Pada MSS. have distinctly अ; S. 3. had अ, which was corrected in red ink. The commentary, however, has अ; A., B., C. Mill distinctly; Ca. less distinctly.

P. 892. l. 11. (VIII. 99, 7.) जेतारं etc. ॥ A. leaves out all between जे - and वर्धयितारं ।

The lacuna is supplied from Ca. and C. Mill, which agree with each other except that Ca. has गंगारं for गंतारं. B. has an independent interpretation, as often, आशुं शीघ्रमागंतारं शतूणां जेतारं हेतारं देवानामाह्वतारं रथीतमं रथिनां मध्ये श्रेष्ठमर्तूतं स्वाश्रितानामहिंसकं etc.

P. 893. l. 3. (VIII. 100, 1.) In A. and Ca. all between अनुष्टुभः, in the quotation from the Sarvānukrama, and ले षष्ठौ यद्व्यावदंतीति, in the first Vinīyoga, is left out. In C. Mill the lacuna extends from आत्मानमस्तौदिति to वाग्देवत्ये । As these introductory passages are always wanting in B., the passage had to be supplied by conjecture.

P. 893. l. 7. (VIII. 100, 1.) After इति त्रिषः A. Ca. have प्रणवो याज्या । मनये वयं साम ये वयं सामनोज्ञा वचः ; C. Mill has याणममये वयसामनोज्ञा वचः.

P. 895. l. 21. (VIII. 100, 6.) भवति C. Mill. वेति A. Ca. B.

P. 898. l. 10. (VIII. 100, 12.) The verses of Śaunaka are taken from the Bṛihaddevatā. The MSS. of the Bṛihaddevatā contain some various readings, such as अभितप्य for अभिवृत्त्य, उद्यतस्यैव, etc., but they give no help for the last verse. MS. B. has तदेतदखिलं सर्वमृषिणोक्तं सखेतृचि ; MS. H. has तदेतदखिलं प्रोक्तं सखे विष्णुविति तृचि । Śāyana has इति हृचेति.

P. 898. l. 19. (VIII. 101, 1.) तृतीया गायत्री ॥ तृतीया हि गायत्री A. Ca. B. तृतीयाह्वी C. Mill. In the quotation from the Anukramanī all the MSS. have तृतीयादि. The Bhāṣhya says, प्रगाथस्य चतुर्थ्याः सतोवृहतीत्वं दुर्लभमिति सतोवृहतीवचनं ।

P. 904. l. 12. (VIII. 101, 14.) तथा चैतस्य ब्राह्मणं ॥ I have not been able to verify the first extract. There is an analogous passage in the Taittirīya-Saṁhitā III, 1, 1, but it throws no light on our passage. A. Ca. leave out all from इमा प्रजाः to अर्कमभितो- I had to supply the omission from C. Mill and C. Wilson, which give this: प्रजा. स्तिस्तो अत्यायमास्तानीमानि वयांसि वंगावगध्यश्चेरपादा न्यन्या अर्कमभितो विश्व इति ता इमाः प्रजा अर्कम°. The next extract is from the Śatapatha-Bṛahmaṇa, but it will be seen that it would not have been safe to correct it either after the text of the Mādhyandina or after that of the Kāpva-śākhā. Instead of स प्रजा असृजत ता A. Ca. have स तृजेता, C. Mill स सृजेता. Instead of वृहत् the Śatapatha-Bṛahmaṇa has महत्.

P. 908. l. 28. (VIII. 102, 12.) हतशतृजनं ॥ C. Mill. हे शतृजननं । A. ह शतृजननं Ca. शतृहननं B.

P. 909. l. 21. (VIII. 102, 16.) धीतिभिर्निधानैः ॥ C. Mill. दीधितिभि निधानः । A. Ca. धीतिभिः दीभिभिः निधानः B. धीतिभिर्निधानः ?

P. 910. l. 14. (VIII. 102, 19.) वनन्वति काष्ठानि हंति ॥ वनन्वती काष्ठानि हंति A. Ca. वनन्वति काष्ठानि संति C. Mill.

P. 911. l. 4. (VIII. 102, 21.) यत्काष्ठादिकं ॥ A. Ca. B. leave out all from काष्ठादिकं to काष्ठादिकं.

P. 911. l. 17. (VIII. 103, 1.) The Sarvānukrama has ककुभ्रसीयसी ; C. Mill has ककुभ्रायती, A. and Ca. ककुभ्रयती. The name hrasīyasī belongs to the 9th class of Gāyatrī, consisting of 6 + 6 + 7 syllables.

P. 911. l. 21. (VIII. 103, 1.) There is an evident omission in the second Vinī-

yoga. The Trīcha which is optional for the Maitrávaruṇa priest at the Ábhiplavika Ukthya's, if it is taken from our hymn, can only have consisted of verses 8, 9, 10; no other verses, as far as I am aware, being enjoined by Áśvaláyana for such a purpose. We ought therefore to insert प्र मंहिषायेति after मैत्रावरुणस्य, and अभि प्रयांसि वाहसा प्र मंहिषाय गायत । अ० १. ८. । इति । after सूत्रितं च. From the Sūtra quoted by Sáyana it is clear that he referred likewise to a third Viniyoga, namely, the Adhyáyopákarana, in which the first and last verses of each Maṇḍala are enjoined. The text might be restored as follows, उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलाद्यंतहोम आग्ने याहीत्येषा । सूत्रितं च । आग्ने याहि मरुत्सखा यज्ञे राजन्मृतं हविः । अ० गृ० ३. ५. । इति ॥ It is impossible, of course, to restore by conjecture the very words which Sáyana used, and I have therefore not inserted them in the text. But that they were on the whole like what I propose to read is confirmed by the commentary to the first hymn of the 9th Maṇḍala. Here, after other Viniyogas, it is expressly stated उपाकर्मणि मंडलादिग्रहण आद्या । सूत्रं पूर्वमेयोदाहृतं । The MSS. give no help. A. Ca. read मा तिदाग्ने, C. Mill मा चिदाग्ने; अग्ने इति at the end is found in all, instead of अग्न इति.

P. 914. l. 23. (VIII. 103, 9.) बहुवारं ॥ B. बहु सलिलं A., Ca., C. Mill.

ऋग्वेदसंहिता

सायणाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशनामकभाष्यसंहिता

शार्मण्यदेशोत्पन्नेनेंगलगडदेशनिवासिना भट्टमोक्षमूलरेण संशोधिता

श्रीमद्भारतवर्षमहाराज्यमात्यानामनुमत्या च

उद्घातरणाभिधाननगरे

विद्यामंदिरसंस्थानमुद्रायंत्रालये मुद्रिता

संवत् १९१९ वर्षे

॥ पंचमाष्टकतृतीयाध्यायप्रथमवर्गादि षष्ठाष्टकसप्तमाध्यायपंचदशवर्गपर्यंतं ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

उग्रो जज्ञ इति दशर्चे तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे चैष्टुभमैन्द्रं । तथा चानुक्रम्यते ।
उग्रो दशेति ॥ आभिप्रायविके चतुर्थेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं निविडानं ।
सूचितं च । चतुर्थस्योग्रो जज्ञ इति निष्केवल्यं । आ० १. १. इति ॥ महाव्रतेऽपि
निष्केवल्य एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । उग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधा-
वानुदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्या । ऐ० आ० ५. ८. इति ॥ सौमिकचातुर्मास्येषु वैश्व-
देवस्य स्थाने प्रथमं पृष्ठमहः । तत्रापि निष्केवल्य एतत्सूक्तं निविडानं ।
सूचितं च । जनिष्ठा उग्र उग्रो जज्ञ इति मध्यंदिनः । आ० ९. २. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधावान्चक्रिरपो नर्यो यत्करिष्यन् ।

जग्मिर्युवा नृषदन्मवोभिस्ताता न इन्द्र एनसो महश्चित् ॥ १ ॥

उग्रः । जज्ञे । वीर्याय । स्वधाऽवान् । चक्रिः । अपः । नर्यः । यत् । करिष्यन् ।

जग्मिः । युवा । नृऽसदन् । अवःऽभिः । ताता । नः । इन्द्रः । एनसः । महः । चित् ॥ १ ॥

स्वधावान् बलवानुग्र ओजस्युद्गूर्णो वेन्द्रो वीर्याय वीर्यं कर्तुं जज्ञे । बभूव ।
नर्यो नरहितः सन् यत्कर्म करिष्यन् भवति तदपः कर्म चक्रिः कर्तैव ॥ चक्रिरिति

किन्प्रत्ययस्य लिङ्ङावान्नलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृणामिति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ अपि च नृषदं यज्ञगृहं युवा नित्यतरुणः सन् अवोभी रक्षणेः सार्धं जग्मिर्गता महश्चिन्महतोऽप्येनसः पापान्नोऽस्माकं चाता रक्षिता च भवेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

हंता वृत्रमिन्द्रः शूश्रुवानः प्रावीन्नु वीरो जरितारमूती ।

कर्ता सुदासे अह वा उ लोकं दाता वसु मुहुरा दाशुषे भूत् ॥२॥

हंता । वृत्रं । इन्द्रः । शूश्रुवानः । प्र । आवीत् । नु । वीरः । जरितारं । ऊती ।

कर्ता । सुऽदासे । अह । वै । ऊं इति । लोकं । दाता । वसु । मुहुः । आ । दाशुषे । भूत् ॥२॥

इन्द्रः शूश्रुवानो वर्धमानः सन् वृत्रमसुरं हंता भवति ॥ तृनंतत्वादत्र षष्ठ्यभावः ॥ वीरो वीरः सन् जरितारं स्तोतारं नु क्षिप्रमूती ऊत्या रक्षया प्रावीत् । प्रारक्षच्च । सुदासे राज्ञे लोकं जनपदं कर्ता च । यद्वा सुदासे कल्याणदानाय यजमानाय लोकं कर्ता च भवति ॥ इहाप्युत्तरचापि तृनंतत्वात्षष्ठ्यभावः । अह वा उ इति त्रयः पूरणाः ॥ दाशुषे यजमानाय वसु धनं मुहुर्भूयो भूयो दाता च भूत् । अभूत् ॥ आ इति चार्थे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

युध्मो अनर्वा खजकृत्समद्वा शूरः सचाषाट् जनुषेमषाळहः ।

व्यास इन्द्रः पृतनाः स्वोजा अधा विश्वं शत्रूयंतं जघान ॥३॥

युध्मः । अनर्वा । खजऽकृत् । समत्ऽवा । शूरः । सचाषाट् । जनुषा । ई । अषाळहः ।

वि । आसे । इन्द्रः । पृतनाः । सुऽओजाः । अध । विश्वं । शत्रुऽयंतं । जघान ॥३॥

युध्मो योद्धानर्वाभिगंतृरहितो युद्धेष्वपराङ्मुखो वा खजकृद्युद्धकृत् । खले खज इति युद्धनामसु पाठात् । समद्वा । समत् कलहः । तद्वान् शूरः शौर्योपेतो जनुषा जन्मना स्वभावत एव सचाषाट् बहूनामभिभविताषाळहः स्वयं च केनाप्यनभिभूतः स्वोजाः सुबल ईमयमिन्द्रः पृतनाः शत्रूणां सेना व्यासे । विश्वपति । अधापि च शत्रूयंतं शत्रवमाचरंतं विश्वं सर्वं जघान । हंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उ॒भे चि॒दिन्द्रो॒ रोद॑सी॒ महि॒त्वा प॑प्राथ॒ तवि॑षीभिस्तुविष्मः ।

नि वज्र॑मिन्द्रो॒ हरि॑वान्मि॒मिक्षन्त॑सम॒धसा॒ मदे॑षु वा उ॒वोच ॥४॥

उ॒भे इति॑ । चि॒त् । इन्द्रो॒ । रोद॑सी॒ इति॑ । महि॒ऽत्वा । आ । प॑प्राथ॒ । तवि॑षीभिः । तुवि॒ष्मः ।

नि । वज्रं । इन्द्रः । हरि॑ऽवान् । मिमि॑क्षन् । सं । अ॒धसा । मदे॑षु । वै । उ॒वोच ॥४॥

हे तुविष्मो बहुधनेन्द्र महित्वा महत्त्वेन तविषीभिर्बलैश्चोभे चिदुभे अपि रोदसी द्यावापृथिव्यावापप्राथ । आपूरितवानसि । अथ परोक्षस्तुतिः । हरिवा-
नश्ववानिन्द्रो वज्रं निमिमिक्षन् शत्रुषु प्रापयन् मदेषु यज्ञेषु निवित्सु वांधसा
सोमेन समुवोच । संसेव्यते संगच्छते वा ॥ उच समवाय इति धातुः । वा
इति पूरणः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृषा॑ ज॒जान॒ वृष॑णं॒ रणा॑य॒ तमु॑ चि॒न्नारी॒ नर्यं॑ स॒सूव ।

प्र यः से॒ना॒नीर॑ध॒ नृभ्यो॑ अ॒स्ती॒नः स॒त्वा ग॒वेष॑णः॒ स धृ॑णुः ॥५॥

वृषा॑ । ज॒जान॒ । वृष॑णं । रणा॑य । तं । उं॒ इति॑ । चि॒त् । नारी॑ । नर्यं॑ । स॒सूव ।

प्र । यः । से॒ना॒ऽनीः । अध॑ । नृ॒भ्यः । अ॒स्ति । इ॒नः । स॒त्वा । गो॒ऽएष॑णः । सः । धृ॒णुः ॥५॥

वृषा सेक्ता पिता कश्यपो वृषणं कामानां वर्षितारमिन्द्रं रणाय युद्धार्थं
जजान ॥ जन जनन इति धातुः ॥ नर्यं नरहितं तमु तमेवेन्द्रं नारी चिददि-
तिरपि ससूव । सुषुवे । अधापि च य इन्द्रो नृभ्यो नृणां सेनानीः सेनानां नेता
सन् प्राप्ति प्रभवति स इन्द्र इनः सर्वस्य जगत ईश्वरो भवति ॥ नियुत्वानिन
इतीश्वरनामसु पाठात् ॥ सत्वा शत्रूणां सादकश्च गवेषणो गवामन्वेष्टा च धृणुः
शत्रूणां धर्षकश्च भवतीति शेषः ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू चि॒त्स भे॑षते॒ जनो॒ न रे॑षन्मनो॒ यो अ॑स्य॒ घोर॑मा॒विवा॑सात् ।

य॒ज्ञैर्ये॑ इ॒न्द्रे द॑धते॒ दुवा॑सि॒ क्षय॑त्स रा॒य ऋ॑त॒पा ऋ॑ते॒जाः ॥६॥

नृ॒। चि॒त्। सः। भ्रेष॒ते। जनः॑। न। रे॒षत्। मनः॑। यः। अ॒स्य। घोरं॑। आ॒ऽविवा॑सात्।
य॒ज्ञैः। यः। इ॒न्द्रे। दध॑ते। दुवा॑सि। क्षय॑त्। सः। रा॒ये। ऋ॒त॒ऽपाः। ऋ॒ते॒ऽजाः ॥ ६ ॥

यो जनोऽस्येन्द्रस्य घोरं शत्रूणां बाधकं मनो यज्ञैराविवासात् परिचरति स जनः। नृ इति प्रतिषेधे वर्तते। चिदित्येवकारार्थं। नूचित् नैव भ्रेषते। स्थानात् न भ्रश्यति। न रेषत्। नैव क्षीयेत्। अपि च यो जनो दुवांसि परिचरणसाधनानि स्तोत्रशस्त्राणीन्द्रे दधते निधत्ते तस्मै जनाय ऋतपा यज्ञपाता ऋतेजा यज्ञे जातश्च स इन्द्रो राये धनाय क्षयत्। निवसति। भवेदित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यदि॑न्द्र॒ पूर्वो॑ अप॒राय॒ शिक्ष॑न्नय॒ज्याया॑न्कनी॒यसो॑ दे॒ष्णं।

अ॒मृत॒ इत्प॑र्यासीत् दूर॒मा चि॒त्र चि॒त्र्यं॑ भ॒रा र॒यिं नः॑ ॥ ७ ॥

यत्। इ॒न्द्र॒। पूर्वं॑। अप॒राय॒। शिक्ष॑न्। अ॒यत्। ज्या॑यान्। कनी॒यसः॑। दे॒ष्णं।

अ॒मृतः॑। इत्। प॒रि। आ॒सीत्। दूरं॑। आ॒। चि॒त्र। चि॒त्र्यं॑। भ॒र। र॒यिं। नः॑ ॥ ७ ॥

हे चित्र चायनीयेन्द्र यद्वनं पूर्वः पिता ज्येष्ठो भ्राता वापराय पुत्राय कनीयसे वा शिक्षन् प्रयच्छन् ॥ शिक्षतिदानकर्मा प्रीणाति शिक्षतीति दानकर्मसु पाठात् ॥ भवतीति शेषः। यच्च देष्णं देयं धनं ज्यायान् ज्येष्ठः कनीयसोऽयत् प्राप्नुयात्। यच्चापि धनं पितृतो लब्ध्वा पुत्रोऽमृत इत् अमृत एव सन् पितृगृहं विहाय दूरं पर्यासीत् आस्ते तत् त्रिविधं चित्रं चायनीयं रयिं धनं नोऽस्मभ्य-
माभर। आहर ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्तं॑ इ॒न्द्र प्रि॒यो ज॒नो द॒दाश॑द॒सन्नि॒रेके॑ अ॒द्रिवः॑ स॒खा ते॑।

व॒यं ते॑ अ॒स्यां सु॒म॒तौ च॒नि॒ष्ठाः॑ स्याम॒ वरू॑थे अ॒घ्नतो॑ नृ॒पी॒तौ ॥ ८ ॥

यः। ते॑। इ॒न्द्र॒। प्रि॒यः। ज॒नः। द॒दाश॑त्। अ॒सत्। नि॒रेके॑। अ॒द्रि॒ऽवः॑। स॒खा। ते॑।

व॒यं। ते॑। अ॒स्यां। सु॒ऽम॒तौ। च॒नि॒ष्ठाः॑। स्याम॑। वरू॑थे। अ॒घ्नतः॑। नृ॒ऽपी॒तौ ॥ ८ ॥

हे इन्द्र यस्ते तुभ्यं प्रियः सखा जनो ददाशत् हवीषि दद्यात् हे अद्रिवः स सखा ते तव निरेके दानेऽसत्। स्यात्। वयं च वसिष्ठा अघ्नतोऽहिंसतस्ते

तवास्यां सुमतावनुग्रहबुद्धौ वर्तमानाश्चनिष्ठाः स्तुतिमत्तरा अतिशयेनान्वन्तो
वा । चनोऽन्नं । नृपीतौ नृणां रक्षके वरूथे गृहे परणीये वा धने स्याम ।
वसेम भवेम वा ॥

॥ अथ नवमी ॥

एष स्तोमो अचिक्रद्वृषा त उत स्तामुर्मघवन्नक्रपिष्ट ।

रायस्कामो जरितारं त आगन्त्वमंग शक्र वस्व आ शको नः ॥ ९ ॥

एषः । स्तोमः । अचिक्रदत् । वृषा । ते । उत । स्तामुः । मघवन् । अक्रपिष्ट ।

रायः । कामः । जरितारं । ते । आ । अगन् । त्वं । अंग । शक्र । वस्वः । आ । शकः । नः ॥ ९ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र ते त्वदर्थं वृषा सेक्तैष स्तोमः सोमः सूयमानोऽचिक्रदत् ।
क्रंदति । उतापि च स्तामुः स्तोताक्रपिष्ट । अस्तौत् । अपि च हे शक्र ते तव
जरितारं स्तोतारं मां रायो धनस्य कामोऽभिलाष आगन् । आगतः । अतस्त्वं
वस्वो धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ नोऽस्मभ्यमंग क्षिप्रमाशकः । धेहि ॥

॥ अथ दशमी ॥

स न इन्द्र त्वयताया इषे धास्मना च ये मघवानो जुनन्ति ।

वस्वी षु ते जरिचे अस्तु शक्तिर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥

सः । नः । इन्द्र । त्वयतायै । इषे । धाः । त्मना । च । ये । मघवानः । जुनन्ति ।

वस्वी । सु । ते । जरिचे । अस्तु । शक्तिः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

हे इन्द्र स त्वं त्वयताया इषे त्वया दत्तमन्नं भोक्तुं नोऽस्मान् धाः । धारय । ये
च मघवानो हविष्मन्तस्मना स्वयमेव जुनन्ति हवींषि त्वां प्रति प्रेरयन्ति तानपि
त्वयताया इषे धाः । अपि च वस्वीष्वत्यंतं प्रशस्तासु स्तुतिषु ते तव जरिचे स्तोत्रे
मह्यं शक्तिः सामर्थ्यमस्तु । यद्वा जरिचे मह्यं ते तव वस्वी षु प्रशस्ता शक्तिर्दा-
नमस्तु । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये द्वितीयो वर्गः ॥

असावि देवमिति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं चैष्टुभमैन्द्रं । तथा चानुक्रांतं ।
असावीति ॥ माध्यन्दिनसवने मैत्रावरुणस्योन्नीयमानमिदं सूक्तं । असावि देव-
मिहोप यातेत्यनुसवनं । आ० ५. ५. । इति ॥ इन्द्रस्य वृत्रघ्नः पशावभि क्रत्वेति

वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । अभि ऋत्वेन्द्र भूरध जमन् त्वं महौ इन्द्र तुभ्यं ह
स्त्राः । अ० ३. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

असावि देवं गोऋजीकमंधो न्यस्मिन्निद्रो जनुषेमुवोच ।

बोधामसि त्वा हर्यश्च यज्ञैर्बोधा नः स्तोममंधसो मदेषु ॥ १ ॥

असावि । देवं । गोऽऋजीकं । अंधः । नि । अस्मिन् । इन्द्रः । जनुषा । ई । उवोच ।

बोधामसि । त्वा । हरिऽअश्च । यज्ञैः । बोध । नः । स्तोमं । अंधसः । मदेषु ॥ १ ॥

देवं दीप्तिं गोऋजीकं गोभिः संस्कृतं । गव्येन मिश्रितमित्यर्थः । अंधः सोम-
रूपमन्नमसावि । अभिषुतं । ईमयमिन्द्रोऽस्मिन्नभिषुते सोमरूपेऽंधसि जनुषा
स्वभावत एव न्युवोच । नितरां संगतो भवति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे हर्यश्च
त्वा त्वां यज्ञैः स्तोत्रैर्हविर्भिर्वा बोधामसि । बोधयामः । अंधसः सोमस्य मदेषु
नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रं बोध । बुध्यस्व च ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र यंति यज्ञं विपयंति बर्हिः सोममादो विदथे दुधवाचः ।

न्यु भ्रियंते यशसो गृभादा दूरउपच्छो वृषणो नृषाचः ॥ २ ॥

प्र । यंति । यज्ञं । विपयंति । बर्हिः । सोमऽमादः । विदथे । दुधऽवाचः ।

नि । ऊं इति । भ्रियंते । यशसः । गृभात् । आ । दूरऽउपच्छः । वृषणः । नृऽसाचः ॥ २ ॥

यज्ञं प्रयंति यष्टारो बर्हिश्च विपयंति । स्तृणंति ॥ विपिः स्तरणकर्मा ॥ विदथे
यज्ञे सोममादो ग्रावाणश्च दुधवाचो दुर्धरवाचो भवंति । अपि च यशसो यश-
स्विनो दूरउपच्छः । दूर उपच्छिः शब्दो येषां ते दूरउपच्छः । नृषाचः । नृन्नेतृनृ-
त्विजः सचंत इति नृषाचः । वृषणो ग्रावाणो गृभाद्गृहात् । गृहमध्यमग्रावा ।
तस्मात् । आ इति चार्थः । निभ्रियंते । अभिषववेत्तायां निगृह्यंते । उ
इति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वमिन्द्र सवित्वा अपस्कः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।

त्वद्वाक्त्रे रथ्योऽ न धेना रेजंते विश्वा कृचिमाणि भीषा ॥ ३ ॥

त्वं। इन्द्र। सवित॑वै। अ॒पः। क॒रि॒ति॒ कः। प॒रि॒ऽस्थि॒ताः। अ॒हि॒ना। शू॒र। पू॒र्वीः।
त्वत्। वा॒व॒क्रे। र॒थ्यः। न। धे॒नाः। रेज॑न्ते। वि॒श्व। कृ॒त्रि॒मा॒णि। भी॒षा ॥३॥

हे शूर॑न्द्र त्वमहिना वृत्रेण परिष्ठिता आक्रांताः पूर्वीर्वह्नीरप उदकानि सवित॑वै सवितुं कः। अ॒का॒र्षीः। धे॒ना नद्य॑श्च त्वत्त्वतो हेतो रथ्यो न रथि॑न इव वाव॒क्रे। निर्गच्छ॑न्ति ॥ व॒क्कि॑ कौटिल्य इति धातुः ॥ वि॒श्व। वि॒श्वानि॑ कृ॒त्रि॒मा॒णि भुव॑नानि च भीषा त्वतो भीत्या रेज॑न्ते। क॒पन्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

भी॒मो वि॒वेषा॑यु॒धेभि॑रेषा॒मपा॑सि वि॒श्व। न॒र्या॑णि वि॒द्वान्।

इन्द्रः पुरो जह्विषाणो वि दूधोद्वि वज्रहस्तो महिना जघान ॥४॥

भी॒मः। वि॒वेष॑। आ॒यु॒धेभिः॑। ए॒षां। अ॒पा॑सि। वि॒श्व। न॒र्या॑णि। वि॒द्वान्।

इन्द्रः। पुरः। जह्विषाणः। वि। दूधोत्। वि। वज्रहस्तः। महिना। जघान ॥४॥

इन्द्रो नर्याणि नरहितानि विश्व विश्वान्यपांसि कर्माणि विद्वान् जानन् आयुधेभिरायुधैर्भीमो भयंकरः सन् एषां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ एतान्सुरान् विवेष। व्याप्तवान्। पुरश्च तेषां विदूधोत्। अकंपयत्। अपि च जह्विषाणो हृष्यन् महिना महिम्ना युक्तो वज्रहस्तः सन् तान्विजघान ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न या॒तव॑ इन्द्र जूजुवु॒र्नो न व॑न्दना श॒वि॒ष्ठ वे॒द्याभिः॑।

स श॒र्ध॒द॒र्यो वि॒षु॒णस्य॑ ज॒न्तो॒र्मा शि॒श्र॒दे॒वा अपि॑ गु॒र्ज॒तं नः॑ ॥५॥

न। या॒तवः॑। इन्द्र। जूजुवुः। नः। न। व॑न्दना। श॒वि॒ष्ठ। वे॒द्याभिः॑।

सः। श॒र्ध॒त्। अ॒र्यः। वि॒षु॒णस्य॑। ज॒न्तोः॑। मा। शि॒श्र॒दे॒वाः। अपि॑। गुः। ज॒तं। नः॑ ॥५॥

हे इन्द्र यातवो राक्षसा नोऽस्मान्न जूजुवुः। न हिंस्युः। जूजुवुरिति हिंसाक्रियः पृथक्करणक्रियो वा। अपि च हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र वन्दना वन्दनानि रक्षांसि वेद्याभिर्वेद्याभ्यः प्रजाभ्यो नोऽस्मान्न जूजुवुः। न पृथक्कुर्वतु। किंचार्यः स्वामी स इन्द्रो विषुणस्य विषमस्य जन्तोः प्राणिनः शासने शर्धत्। उत्सहेत। अथ च शिश्रदेवाः। शिश्रेण दीव्यन्ति क्रीडन्ति इति शिश्रदेवाः। अब्रह्मचर्या इत्यर्थः।

नोऽस्माकमृतं यज्ञं सत्यं वा मापिगुः । मापिगमन् । तथा च यास्कः । स उत्सहतां यो विषुणस्य जंतोर्विषमस्य मा शिघ्रदेवा अब्रह्मचर्याः । शिघ्रं श्रयतेः । अपिगुर्ऋतं नः सत्यं वा यज्ञं वा । नि० ४. १९. । इति ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभि क्रतेद्र भूरध ज्मन्न ते विव्यङ्महिमानं रजांसि ।

स्वेना हि वृचं शवसा जघंथ न शत्रुरंतं विविदद्युधा ते ॥ ६ ॥

अभि । क्रत्वा । इंद्र । भूः । अध । ज्मन् । न । ते । विव्यक् । महिमानं । रजांसि ।

स्वेन । हि । वृचं । शवसा । जघंथ । न । शत्रुः । अंतं । विविदत् । युधा । ते ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वं क्रत्वा कर्मणा ज्मन् पृथिव्यां वर्तमानान् जंतून्वाभिभूः । अभ्यभूः । अधापि च ते तव महिमानं रजांसि सर्वे लोका न विव्यक् ॥ व्यचिर्याप्रिकर्मा ॥ न व्याप्नुवन्नित्यर्थः । स्वेन ह्यात्मीयेन च शवसा बलेन वृचं जघंथ । त्वमवधीः । शत्रुश्च युधा युद्धेन ते तवांतं हिंसां न विविदत् । न लब्धवान् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

देवाश्चित्ते असुर्याय पूर्वेऽनुं क्षत्राय ममिरे सहांसि ।

इंद्रो मघानि दयते विषहेंद्रं वाजस्य जोहुवंत सातौ ॥ ७ ॥

देवाः । चित् । ते । असुर्याय । पूर्वे । अनु । क्षत्राय । ममिरे । सहांसि ।

इंद्रः । मघानि । दयते । विऽसह्यं । इंद्रं । वाजस्य । जोहुवंत । सातौ ॥ ७ ॥

पूर्वे देवाश्चिदसुरा अयसुर्याय बलाय क्षत्राय ॥ क्षदिर्हिंसाकर्मा ॥ बलं हिंसां चोभे कर्तुमित्यर्थः । हे इंद्र ते तव सहांसि बलान्यनुममिरे ॥ हीने । पा० १. ४. ८६. । इत्यनुः कर्मप्रवचनीयः ॥ तव बलेभ्यो हीना ममिर इत्यर्थः । तथा च निगमांतरं । अनु ते द्यौर्वृहती वीर्यं ममे । ऋग्वे० १. ५७. ५. । इति । अथ परोक्षस्तुतिः । इंद्रः शत्रून्विषह्य मघानि मंहनीयानि धनानि दयते । भक्तेभ्यः प्रयच्छति । अपि चेन्द्रं वाजस्यान्नस्य सातौ लाभार्थं जोहुवंत । स्तुवंति स्तोतर आह्वयंति वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

की॒रिश्चि॒द्धि त्वा॒मव॑से जु॒हावे॑शानमि॒न्द्र सौ॒भग॑स्य भू॒रेः ।

अ॒वो॑ ब॒भूथ॑ शतमू॒ते अ॒स्मे अ॒भि॒क्ष॒त्तु॒स्त्वाव॑तो व॒रू॒ता ॥ ८ ॥

की॒रिः । चि॒त् । हि । त्वां । अ॒व॑से । जु॒हाव॑ । ई॒शानं॑ । इ॒न्द्र । सौ॒भग॑स्य । भू॒रेः ।

अ॒वः । ब॒भूथ॑ । श॒तं ऽ॒ऊ॒ते । अ॒स्मे इति॑ । अ॒भि॒ऽक्ष॒त्तुः । त्वा॒ऽव॑तः । व॒रू॒ता ॥ ८ ॥

हे इन्द्र ईशानं त्वां कीरिः स्तोता ॥ कारुः कीरिरिति स्तोतृनामसु पाठात् ॥
वसिष्ठोऽवसे रक्षणाय जुहाव हि । स्तौति हि ह्वयति वा । चिदिति पूरणः ।
अपि च हे शतमूते बहुरक्षेन्द्र अस्मे अस्माकं भूरेः प्रभूतस्य सौभगस्य धनस्यावो
रक्षा बभूथ । बभूविथ । अभिक्षत्तुरभिहिंसकस्य त्वावतस्त्वत्सदृशस्य वरूता वार-
यिता च भव ॥

॥ अथ नवमी ॥

सखा॑यस्त इ॒न्द्र वि॒श्वहं॑ स्याम नमो॒वृधा॑सो म॒हिना॑ त॒रुच॑ ।

व॒न्व॑न्तु॒ स्मा॒ ते ऽ॒व॒सा॒ समी॑के॒ऽभी॒तिम॑र्यो व॒नुषां॑ श॒वांसि॑ ॥ ९ ॥

सखा॑यः । ते । इ॒न्द्र । वि॒श्वहं॑ । स्या॒म । न॒मः ऽ॒वृधा॑सः । म॒हिना॑ । त॒रुच॑ ।

व॒न्व॑न्तु । स्म । ते । अ॒व॒सा । सं॒ऽई॒के । अ॒भि॒ऽई॒ति । अ॒र्यः । व॒नुषां॑ । श॒वांसि॑ ॥ ९ ॥

हे इन्द्र ते तव नमोवृधासो नमसा स्तुत्या हविषा वा वर्धयितारो वयं विश्वह
सर्वदा सखायः स्याम । भवेम । महिना महिम्ना तरुचात्यंतं तारकेन्द्र ते तवावसा
रक्षणेन समीके संग्रामेऽर्योऽभीतिमभिगमनं वनुषां हिंसकानां शवांसि बलानि
च वन्वन्तु । स्तोतारो हिंसन्तु ॥

॥ अथ दशमी ॥

स न॑ इ॒न्द्र त्वय॑ताया इ॒षे धा॒स्मना॑ च॒ ये म॒घवा॑नो जु॒नन्ति॑ ।

व॒स्वी॒ षु ते॑ ज॒रि॒त्रे अ॒स्तु श॒क्तिर्यू॑यं पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ १० ॥

सः । नः । इ॒न्द्र । त्व॒ऽय॑तायै । इ॒षे । धाः । त्मना॑ । च॒ । ये । म॒घऽवा॑नः । जु॒नन्ति॑ ।

व॒स्वी । सु॒ । ते॒ । ज॒रि॒त्रे । अ॒स्तु । श॒क्तिः । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्ति॒ऽभिः । सदा॑ । नः ॥ १० ॥

इयमृक् व्याख्यातचरा ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः ॥

पिबा सोममिन्द्र मंदतु त्वेति नवर्चं पंचमं सूक्तं । अनुक्रम्यते च । पिब नव
 वैराजमृतेऽत्यामिति । वसिष्ठ ऋषिः । आदितोऽष्टौ विराजो नवमी त्रिष्टुप् ।
 इंद्रो देवता ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि निष्केवल्यशस्त्रे पिबा सोममिन्द्रेति षट्
 स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं च । वैराजं चेतृष्टं पिबा सोममिन्द्र मंदतु त्वेति षट्
 स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ७. ८. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य आद्याः षट्चः ।
 सूचितं च । पिबा सोममिन्द्र मंदतु त्वेति षट् । ऐ० आ० ५. १२. । इति ॥ आद्या
 निष्केवल्यशस्त्रयाज्या । सूचितं च । पिबा सोममिन्द्र मंदतु त्वेति याज्या । आ०
 ५. १५. । इति ॥ चतुर्थेऽहनि माध्यंदिनसवने होचकशस्त्रेषु सप्त विराजस्त्रीस्तृचान्
 कृत्वैकैकस्तृचः शंसनीयः । तत्र न ते गिर इत्याद्यश्चतस्रस्तृचः । सूचितं च । न ते
 गिरो अपि मृथे तुरस्य प्र वो महे महिवृधे भरध्वं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पिबा सोममिन्द्र मंदतु त्वा यं ते सुषावं हर्यश्वाद्रिः ।

सोतुर्बाहुभ्यां सुयतो नार्वी ॥ १ ॥

पिब । सोमं । इंद्र । मंदतु । त्वा । यं । ते । सुसावं । हरिऽअश्व । अद्रिः ।

सोतुः । बाहुऽभ्यां । सुऽयतः । न । अर्वा ॥ १ ॥

हे इंद्र सोमं पिब । स सोमस्त्वा त्वां मंदतु । मादयतु । हे हर्यश्च ते त्वदर्थं सोतुर-
 भिषवकर्तुर्बाहुभ्यामर्वा न रश्मिभ्यामश्व इव सुयतः सुष्ठु परिगृहीतोऽद्रिर्गवा
 यं सोमं सुषाव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्ते मदो युज्यश्चारुस्ति येन वृत्राणि हर्यश्च हंसि ।

स त्वामिन्द्र प्रभूवसो ममत्तु ॥ २ ॥

यः । ते । मदः । युज्यः । चारुः । अस्ति । येन । वृत्राणि । हरिऽअश्व । हंसि ।

सः । त्वां । इंद्र । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । ममत्तु ॥ २ ॥

हे हर्यश्च ते तव यो युज्योऽनुगुणश्चारुः समीचीनो मदो मदकरः सोमोऽस्ति
 विद्यते । येन च पीतेन सोमेन वृत्राणि हंसि हे प्रभूवसो प्रभूतधनेन्द्र त्वां स सोमो
 ममत्तु । मादयतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

बोधा सु मे मघवन्वाचमेमां यां ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिं ।

इमा ब्रह्म सधमादे जुषस्व ॥ ३ ॥

बोध । सु । मे । मघवन् । वाचं । आ । इमां । यां । ते । वसिष्ठः । अर्चति । प्रशस्तिं ।

इमा । ब्रह्म । सधमादे । जुषस्व ॥ ३ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र ते तव प्रशस्तिं स्तुतिरूपां यां वाचं वसिष्ठोऽर्चति वदति तामिमां मे वसिष्ठस्य संबन्धिनी वाचं स्वाबोध । सुष्ठुभिवुध्यस्व । किंचेमेमानि ब्रह्म ब्रह्माणि सधमादे यज्ञे जुषस्व । सेवस्व ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

श्रुधी हवं विपिपानस्याद्रेर्बोधा विप्रस्यार्चतो मनीषां ।

कृष्णा दुवांस्यंतमा सचेमा ॥ ४ ॥

श्रुधि । हवं । विपिपानस्य । अद्रेः । बोध । विप्रस्य । अर्चतः । मनीषां ।

कृष्ण । दुवांसि । अंतमा । सचा । इमा ॥ ४ ॥

हे इंद्र विपिपानस्य विपीतवतो विपिबतो वा ममाद्रेर्ग्रावणो हवमाह्वानं श्रुधि । शृणु । तथा च निगमांतरं । ग्रावभ्यो वाचं वदता वदद्भ्यः । ऋग्वे० १०. ९४. १. इति । विप्रस्य प्राज्ञस्य वसिष्ठस्यार्चतः स्तुवतो मनीषां स्तुतिं बोध । बुध्यस्व च । इमेमानि क्रियमाणानि दुवांसि परिचरणान्यंतमांतिकतमानि बुद्धिस्थानि सचा सह सहायभूतः सन्वा कृष्ण । कुरु च ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न ते गिरो अपि मृथे तुरस्य न सुष्टुतिमसुर्यस्य विद्वान् ।

सदा ते नाम स्वयशो विवक्ति ॥ ५ ॥

न । ते । गिरः । अपि । मृथे । तुरस्य । न । सुऽस्तुतिं । असुर्यस्य । विद्वान् ।

सदा । ते । नाम । स्वऽयशः । विवक्ति ॥ ५ ॥

हे इंद्र तुरस्य शत्रूणां हिंसकस्य ते तव गिरः स्तुतीरसुर्यस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ तदीयमसुर्यं बलं विद्वान् जानन्नहं नापिमृथे ॥ मृषिर्मार्जनकर्मा ॥ न मार्जयामि ।

न परित्यजामीत्यर्थः । सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च नापिमृषे । मृषेर्मार्जनकर्मत्व-
मन्यत्रापि दृश्यते । तद्यथा । मा नो अग्ने सख्या पित्र्याणि प्र मर्षिषाः । ऋग्वे०
१. ७१. १०. । इति । किंतु स्वयंशोऽसाधारण्यशस्ते तव नाम स्तोत्रं सदैव
विवक्षि । ब्रवीमि ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

भूरि हि ते सर्वना मानुषेषु भूरि मनीषी हवते त्वामित् ।

मारे अस्मन्मघवज्योक्कः ॥ ६ ॥

भूरि । हि । ते । सर्वना । मानुषेषु । भूरि । मनीषी । हवते । त्वा । इत् ।

मा । आरे । अस्मत् । मघऽवन् । ज्योक् । करिति कः ॥ ६ ॥

हे मघवन् ते तव सवना सवनानि सोमाभिषवणानि भूरि भूरीणि मानु-
षेष्वस्मासु वर्तन्त इति शेषः । मनीषी स्तोता त्वामित्त्वामेव भूरि हवते । नितरां
ह्वयति । स्तौति । अतोऽस्मदस्मत्त आरे दूरे ज्योक् चिरकालं मा कः । आत्मानं
मा कार्षीः । क्षिप्रमात्मानमस्मदासन्नं कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तुभ्येदिमा सर्वना शूर विश्वा तुभ्यं ब्रह्माणि वर्धना कृणोमि ।

त्वं नृभिर्हव्यो विश्वधासि ॥ ७ ॥

तुभ्यं । इत् । इमा । सर्वना । शूर । विश्वा । तुभ्यं । ब्रह्माणि । वर्धना । कृणोमि ।

त्वं । नृऽभिः । हव्यः । विश्वधा । असि ॥ ७ ॥

हे शूर तुभ्येतुभ्यमेवेमेमानि विश्वा विश्वानि सवना सोमाभिषवणानि मया
क्रियन्त इति शेषः । तुभ्यं त्वदर्थमेव वर्धना वर्धनानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि
कृणोमि । करोमि । त्वमेव नृभिर्यज्ञानां नेतृभिर्विश्वधा सर्वप्रकारैर्हव्यो ह्यातव्यः
स्तुत्यो वासि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू चिन्तु ते मन्यमानस्य दस्मोदश्रुवन्ति महिमानमुग्र ।

न वीर्यमिन्द्र ते न राधः ॥ ८ ॥

न॒ । चि॒त् । न॒ । ते॒ । म॒न्य॒मा॒न॒स्य॒ । द॒स्म॒ । उ॒त् । अ॒श्रु॒व॒न्ति॒ । म॒हि॒मा॒नं॒ । उ॒ग्र॒ ।
न॒ । वी॒र्यं॒ । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । न॒ । रा॒धः॒ ॥ ८ ॥

हे दस्म दर्शनीय मन्यमानस्य स्तूयमानस्य ते तव महिमानं । नू चिदिति प्रतिषेधार्थः । नु क्षिप्रं नूचिदुदश्रुवन्ति । केचन न प्राप्नुवन्ति । हे उग्रोद्गूर्ण ते तव राधो धनं नोदश्रुवन्ति ॥

॥ अथ नवमी ॥

ये च॒ पूर्वे॒ ऋ॒षयो॒ ये च॒ नू॒त्ना इ॒न्द्र॒ ब्र॒ह्मा॒णि ज॒नय॑न्त॒ वि॒प्राः ।
अ॒स्मे ते॒ संतु॒ स॒ख्या शि॒वानि॒ यूयं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥ ९ ॥
ये । च॒ । पूर्वे॒ । ऋ॒षयः॒ । ये । च॒ । नू॒त्नाः । इ॒न्द्र॒ । ब्र॒ह्मा॒णि । ज॒नय॑न्त॒ । वि॒प्राः ।
अ॒स्मे इति॑ । ते॒ । संतु॒ । स॒ख्या । शि॒वानि॒ । यूयं॑ । पा॒त । स्व॒स्तिऽभिः॒ । सदा॑ । नः ॥ ९ ॥

ये च पूर्वे प्राक्तना ऋषयो ये च नूत्ना नूतना विप्रा मेधाविन ऋषयो ब्रह्माणि स्तोत्राणि जनयन्त अजनयन्त तेष्विवास्मे अस्मास्वपि हे इन्द्र ते तव सख्या सख्यानि शिवानि भद्राणि संतु । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये षष्ठो वर्गः ॥

उदु ब्रह्माणीति षडृचं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं चैष्टुभमैन्द्रं । अनुक्रम्यते च । उदु षडिति ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यृजीषी वज्री वृषभस्तुराषाकृति याज्या । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र एतदहरहःशस्यसंज्ञकं सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यभि तष्टेवेतीतरावहरहःशस्ये । आ० ७. ४. । इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःस्वेतदेव सूक्तं ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्या ते मह इन्द्रोत्पुयेति पंच सूक्तानि । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येन्द्रं समर्ये महया वसिष्ठ ।

आ यो विश्वानि शर्वसा ततानोपश्रोता म ईवतो वचांसि ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । ब्रह्माणि । ऐरत । श्रवस्या । इन्द्रं । सऽमर्ये । महय । वसिष्ठ ।

आ । यः । विश्वानि । शर्वसा । ततानं । उपऽश्रोता । मे । ईवतः । वचांसि ॥ १ ॥

अवस्यान्नेच्छया ब्रह्माणि स्तोत्राणि हवींषि चंद्रार्थमुदैरत सर्व ऋषय इति शेषः । उ इति पूरणः । हे वसिष्ठ त्वमपि समर्थे यज्ञ इंद्रं मह्य । स्तोत्रेण हविषा च पूजय । अपि च य इन्द्रो विश्वानि भुवनानि शवसा वलेनाततान स ईवत उपगमनवतो मे मम वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्यान्युपश्रोता भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयामि घोष इंद्र देवजामिरिज्यंत यच्छुरुधो विवाचि ।

नहि स्वमायुश्चिकिते जनेषु तानीदंहांस्यति पर्थस्मान् ॥२॥

अयामि । घोषः । इंद्र । देवऽजामिः । इरज्यंत । यत् । शुरुधः । विऽवाचि ।

नहि । स्वं । आयुः । चिकिते । जनेषु । तानि । इत् । अंहांसि । अति । पर्थि । अस्मान् ॥२॥

यद्यदा शुरुधः । शुरुचं संरुधंतीति शुरुध ओषध्यः । इरज्यंत वर्धते तदा हे इंद्र त्वर्थं विवाचि स्तोत्रि देवजामिर्देवानां बंधुर्घोषः । स्तुतिरूपः शब्दो घोषः । अयामि । अकारि । अपि च जनेषु मध्ये केनापि स्वमायुः स्वजीवितं नहि चिकिते । न ज्ञायते । यैरायुः क्षीयते तानीत्तानि सर्वाण्येवांहांसि पापान्यस्मानतिपर्थि । अतिपारय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

युजे रथं गवेषणं हरिभ्यामुप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्युः ।

वि वाधिष्ट स्य रोदसी महित्वेन्द्रो वृत्राण्यप्रती जघन्वान् ॥३॥

युजे । रथं । गोऽएषणं । हरिऽभ्यां । उप । ब्रह्माणि । जुजुषाणं । अस्युः ।

वि । वाधिष्ट । स्यः । रोदसी इति । महिऽत्वा । इंद्रः । वृत्राणि । अप्रति । जघन्वान् ॥३॥

गवेषणं गवां प्रापकमिंद्रस्य रथं हरिभ्यामिंद्रवाहाभ्यां युजे । स्तोत्रैरहं युनज्मि । ब्रह्माणि स्तोत्राणि जुजुषाणं परिवारैः सेव्यमानमिंद्रमुपस्युः । उपातिष्ठंत । स्य सोऽयमिंद्रो महित्वा महत्त्वेन रोदसी द्यावापृथिव्यौ विवाधिष्ट । व्यवाधिष्ट च । अपि चंद्रो वृत्राणि शत्रूनप्रति वृद्धानि जघन्वान् हतवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आपश्चिन्पिषुः स्तर्योऽ न गावो नक्षत्रं जरितारस्त इंद्र ।

याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छा त्वं हि धीभिर्दयसे वि वाजान् ॥४॥

आपः । चित् । पि॒युः । स्त॒र्यः । न । गावः । नक्ष॑न् । ऋ॒तं । ज॒रि॒तारः । ते । इं॒द्र ।
या॒हि । वा॒युः । न । नि॒ऽयु॒तः । नः । अ॒च्छ । त्वं । हि । धी॒भिः । द॒य॒से । वि । वि॒जान् ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वत्प्रसादादापश्चित् आपः स्तर्यो न गावः स्तर्यो वशा गाव इव
पियुः । वर्धतां । अप्रसूता गावो मांसला भवन्ति हि । ते तव जरितारः स्तो-
तारश्च ऋतमुदकं नक्षन् । व्याप्नुवन् । अपि च त्वं नोऽस्मान्नियुतो वायुर्न वायु-
रिवाच्छ याहि । अभियाहि । त्वं हि धीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा वाजानन्तानि
विदयसे । स्तोतृभ्यः प्रयच्छसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ते त्वा॒ मदा॑ इं॒द्र मा॒दय॑न्तु शु॒ष्मिणं॑ तु॒वि॒रा॒ध॒सं ज॒रि॒त्रे ।
एको॑ दे॒व॒चा द॒य॒से हि म॒र्ता॒न॒स्मि॒ञ्छू॒र॒ स॒व॒ने मा॒द॒य॒स्व ॥ ५ ॥
ते । त्वा । मदाः । इं॒द्र । मा॒द॒य॑न्तु । शु॒ष्मिणं॑ । तु॒वि॒रा॒ध॒सं । ज॒रि॒त्रे ।
एकः॑ । दे॒व॒ऽचा । द॒य॒से । हि । म॒र्ता॒न् । अ॒स्मिन् । शू॒र । स॒व॒ने । मा॒द॒य॒स्व ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां त एते मदा मदकराः सोमा मादयन्तु । अपि च जरित्रे स्तोत्रे
शुष्मिणं बलवंतं तुविराधसं बहुधनं पुत्रं प्रयच्छतीति शेषः । हे शूर त्वं देवत्रा
देवेष्वेक एव मर्तान्मनुष्यान् दयसे हि । दयतिरनुकंपार्थः । अस्मिन् सवने यज्ञे
मादयस्व ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ए॒वेदि॑द्रं वृ॒षणं॑ वज्र॑बाहुं वसि॑ष्ठासो अ॒भ्यर्च॑न्त्य॒कैः ।
स नः॑ स्तु॒तो वी॒र॒व॒त्पा॒तु गो॒म॒द्यूयं॑ पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ६ ॥
ए॒व । इ॒त् । इं॒द्रं । वृ॒षणं॑ । वज्र॑ऽबाहुं । वसि॑ष्ठासः । अ॒भि । अ॒र्च॑न्ति । अ॒कैः ।
सः । नः । स्तु॒तः । वी॒र॒ऽव॒त् । पा॒तु । गो॒ऽम॒त् । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्ति॒ऽभिः । सदा॑ । नः ॥ ६ ॥

वसिष्ठासो वसिष्ठा वज्रबाहुं वज्रकल्पबाहुं वृषणं कामानां वर्धितारमिंद्रमे-
वेदुक्तेन प्रकारेणैवाकैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चन्ति । अभिपूजयन्ति । स्तुतः स इंद्रो
नोऽस्मभ्यं वीरवत्पुत्रादियुक्तं गोमद्गोयुक्तं च धनं धातु । ददातु । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये सप्तमो वर्गः ॥

योनिष्ट इंद्र सद्ने अकारीति षडृचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभमैंद्रं ।

अनुक्रम्यते च । योनिरिति ॥ महाव्रते निष्केवल्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । योनिष्ट इन्द्र सदने अकारीत्येतस्य चतस्रः शस्वोत्तमामुपसंतत्योपोत्तमया परिदधाति । ऐ० आ० ५. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

योनिष्ट इन्द्र सदने अकारि तमा नृभिः पुरुहूत प्र याहि ।

असो यथा नोऽविता वृधे च ददो वसूनि ममदश्च सोमैः ॥ १ ॥

योनिः । ते । इन्द्र । सदने । अकारि । तं । आ । नृभिः । पुरुहूत । प्र । याहि ।

असः । यथा । नः । अविता । वृधे । च । ददः । वसूनि । ममदः । च । सोमैः ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव सदने सदनार्थं योनिः स्थानमकारि । हे पुरुहूत नृभिर्मरुद्भिः सार्धं तं योनिमाप्रयाहि । नोऽस्माकं यथाविता रक्षितासः भवसि । नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय चासः । तथा च वसूनि ददः । अस्मभ्यं देहि । सोमैरस्मदी-यैर्ममदः । मादयस्व च ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

गृभीतं ते मन इन्द्र द्विवर्हाः सुतः सोमः परिषिक्ता मधूनि ।

विसृष्टेना भरते सुवृत्तिरियमिन्द्रं जोहुवती मनीषा ॥ २ ॥

गृभीतं । ते । मनः । इन्द्र । द्विवर्हाः । सुतः । सोमः । परिषिक्ता । मधूनि ।

विसृष्टेना । भरते । सुवृत्तिः । इयं । इन्द्रं । जोहुवती । मनीषा ॥ २ ॥

हे इन्द्र द्विवर्हाः । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । द्विवर्हसो द्वयोः स्थानयोः परिवृढस्य ते तव मनो गृभीतमस्माभिः परिगृहीतं । सोमश्च सुतोऽभिषुतः । मधूनि च परिषिक्ता पात्रेषु परिषिक्तानि । विसृष्टेना विसृष्टजिह्वा मध्यमस्वरेणोच्चार्यमाणा सुवृत्तिः सुसमाप्तिरियं मनीषा स्तुतिरिन्द्रं जोहुवती भृशमाह्वयंती भरते । संभ्रियते च ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ नो दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन्निदं बर्हिः सोमपेयाय याहि ।

वहंतु त्वा हरयो मर्द्यं च मांगूषमच्छा तवसं मदाय ॥ ३ ॥

आ । नः । दिवः । आ । पृथिव्याः । ऋजीषिन् । इदं । बर्हिः । सोमपेयाय । याहि ।

वहंतु । त्वा । हरयः । मर्द्यं च । आंगूषं । अच्छ । तवसं । मदाय ॥ ३ ॥

हे ऋजीषिन्निद्र नोऽस्माकमिदं बर्हिरिमं यज्ञं सोमपेयाय दिवः स्वर्गादा-
याहि । आगच्छ । पृथिव्या अंतरिक्षाच्च । आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पाठात् ।
आयाहि । अपि च तवसं प्रवृद्धं बलवंतं वा मय्यंचं मदभिमुखं त्वा त्वामांगूषं
स्तोत्रमच्छाभि मदाय मदार्थं हरयोऽश्वा वहंतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नो विश्वाभि॑रू॒तिभिः॑ स॒जोषा॑ ब्रह्म जुषा॒णो हर्य॑श्च याहि ।
वरी॑वृज॒त्स्थवि॑रेभिः सुशि॒प्रास्मे दध॑द्वृष॒णं शुष्म॑मिन्द्र ॥४॥
आ । नः । विश्वाभिः । ऊ॒तिऽभिः । स॒जोषाः । ब्रह्म । जुषा॒णः । हरि॑ऽअश्च । या॒हि ।
वरी॑वृजत् । स्थवि॑रेभिः । सु॒शि॒प्रः । अ॒स्मे इति॑ । दधत् । वृष॒णं । शुष्मं । इन्द्र ॥४॥

हे हर्यश्च हरिनामकाश्च सुशिप्र शोभनहनो इन्द्र विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभी
रक्षाभिः सजोषाः संगतः स्थविरेभिर्वृद्धैर्मरुद्भिः सह वरीवृजत् शत्रून् भृशं हिंसन्
अस्मे अस्मभ्यं वृषणं कामानां वर्षितारं शुष्मं बलवंतं पुत्रं दधत् प्रयच्छन् ब्रह्म
स्तोत्रं जुषाणः सेवमानो नोऽस्मानायाहि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ए॒ष स्तो॒मो मह॑ उ॒ग्राय॑ वाहे॒ धुरी॑ऽवा॒त्यो न वा॒जय॑न्न॒धायि॑ ।
इ॒न्द्र त्वा॒यम॒र्क इ॒न्द्रे वसू॑नां दि॒वीव॒ द्याम॒धि नः॒ श्रोम॑तं धाः ॥५॥
ए॒षः । स्तो॒मः । मह॑ । उ॒ग्राय॑ । वाहे॒ । धुरि॑ऽइव । अ॒त्यः । न । वा॒जय॑न् । अ॒धा॒यि ।
इ॒न्द्र । त्वा । अ॒यं । अ॒र्कः । इ॒न्द्रे । वसू॑नां । दि॒विऽइव । द्यां । अ॒धि । नः । श्रोम॑तं । धाः ॥५॥

महे महत उग्रायोद्गूणायौजस्विने वा वाहे विश्वस्य वोढु इन्द्राय धुरीव रथ-
स्यात्यो न अश्च इव वाजयन् बलं कुर्वन् एष स्तोमोऽधायि । व्यधायि । अथ
प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इन्द्र यं त्वामयमर्कः स्तोता वसूनां वसूनि धनानीन्द्रे याचते स त्वं
नोऽस्मासु द्यां दिवीव श्रोमतं श्रवणीयमन्नं पुत्रं वाधिधाः । अधिधेहि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ए॒वा न॑ इ॒न्द्र वा॒र्यस्य॑ पू॒र्धि प्र ते॑ म॒ही सु॒मतिं॑ वे॒विदाम॑ ।
इ॒षं पि॒न्व म॒घव॑द्भ्यः सु॒वीरां॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥६॥

ए॒व । नः । इ॒न्द्र । वा॒र्य॑स्य । पू॒र्धि । प्र । ते । म॒ही । सु॒ऽम॒तिं । वे॒वि॒दा॒म ।

इ॒षं । पि॒न्व । म॒घ॒व॑न्त्ऽभ्यः । सु॒ऽवी॒रां । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्ति॒ऽभिः । स॒दा । नः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र नोऽस्मानेवैवं वार्यस्य ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ वरणीयेन धनेन पूर्धि । पूरय । ते तव मही महती सुमतिमनुग्रहबुद्धिं वेविदाम । भृशं लभेमहि । मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्योऽस्मभ्यं सुवीरां शोभनपुत्रादियुतामिषमन्नं पिन्व । प्रयच्छेत्यर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीयेऽष्टमो वर्गः ॥

आ ते मह इन्द्रेति षडृचमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थे त्रैष्टुभमैन्द्रं । आ त इत्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्केवल्य इदमादीनि पंच सूक्तानि । सूचितं च । आ ते मह इन्द्रोत्युग्रेति पंच सूक्तानि । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ ते॑ म॒ह इ॒न्द्रो॒त्यु॒ग्र॒ सम॑न्यवो॒ यत्स॒म॒र॑न्त॒ सेनाः॑ ।

प॒ता॒ति दि॒द्यु॒न्न॒र्य॑स्य बा॒हो॒र्मा ते॒ मनो॑ वि॒ष्व॒द्य॒क् वि॒ चारी॑त् ॥ १ ॥

आ । ते॒ । म॒हः । इ॒न्द्र । ऊ॒ती । उ॒ग्र॒ । स॒ऽम॑न्यवः । यत् । सं॒ऽअ॒र॑न्त॒ । सेनाः॑ ।

प॒ता॒ति । दि॒द्युत् । न॒र्य॑स्य । बा॒होः । मा । ते॒ । मनः॑ । वि॒ष्व॒द्य॒क् । वि॒ । चारी॑त् ॥ १ ॥

हे उग्रोद्गूणौजस्विन्निन्द्र यद्यदा समन्यवः । समो मन्युरभिमानो यासां ताः समन्यवः । सेनाः समरन्त युध्यन्ते संगच्छन्ते वा तदा नर्यस्य नरहितस्य महो महतस्ते तव बाहोः स्थिता दिद्युदायुधं ॥ दिद्युडेतिरिति वज्रनामसु पाठात् ॥ ऊती ऊत्या अस्मदृक्षाया आपताति । आपततु । तव विष्वद्यक् विष्वग्गन्तु मनश्च मा विचारीत् । अस्मास्वेव स्थिरं भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नि दु॒र्गे इ॒न्द्र अ॒थि॒ह्य॒मि॒त्रा॒न॒भि॒ ये नो॒ म॒र्ता॑सो अ॒म॒न्ति॑ ।

आ॒रे तं शंसं॑ कृ॒णु॒हि नि॒नि॒त्सो॒रा नो॒ भर॑ सं॒भ॒र॑णं॒ वसू॑नां ॥ २ ॥

नि । दुः॒ऽगे । इ॒न्द्र । अ॒थि॒हि । अ॒मि॒त्रा॒न् । अ॒भि॒ । ये । नः॑ । म॒र्ता॑सः । अ॒म॒न्ति॑ ।

आ॒रे । तं । शंसं॑ । कृ॒णु॒हि । नि॒नि॒त्सोः । आ । नः॑ । भर॑ । सं॒ऽभ॒र॑णं॒ । वसू॑नां ॥ २ ॥

हे इन्द्र दुर्गे युद्धे ये मर्तासो मर्ता अभ्यभिमुखाः संतो नोऽस्मानमंति अभि-
भवन्ति तानमिवान् शत्रून् निघ्नयिहि । निजहि । अपि च निनित्सोरस्मान्नि-
दितुमिच्छतो नरस्य तं शंसमाशंसनमारे दूरे कृणुहि । कुरु । अपि च नोऽस्मभ्यं
वसूनां धनानां संभरणं समूहमाभर । आहर ॥

॥ अथ तृतीया ॥

श॒तं ते॒ शि॒प्रि॒न्नु॒तयः॑ सु॒दासे॑ स॒हस्रं॑ शं॒सा उ॒त रा॒तिर॑स्तु ।

ज॒हि वध॑र्व॒नुषो॑ म॒र्यस्या॒स्मे द्यु॒म्नमधि॑ र॒त्नं च॑ धेहि ॥३॥

श॒तं । ते॒ । शि॒प्रि॒न् । उ॒तयः॑ । सु॒ऽदासे॑ । स॒हस्रं॑ । शं॒साः । उ॒त । रा॒तिः । अ॒स्तु ।

ज॒हि । वधः॑ । व॒नुषः॑ । म॒र्यस्य॑ । अ॒स्मे इति॑ । द्यु॒म्नं । अधि॑ । र॒त्नं । च॒ । धे॒हि ॥३॥

हे शिप्रिन् उष्णीषिन्निद्र ते त्वदीयाः शतं बह्व उतयो रक्षाः सुदासे शोभ-
नदानाय मह्यं संतु । सहस्रं शंसाः शंसनीयाः कामाश्च संतु । उतापि च
रातिर्धनमस्तु । वनुषो हिंसकस्य मर्यस्य वधो हिंसासाधनमायुधं च जहि ।
अपि चास्मे अद्यस्मासु द्युम्नं दीप्तिमदन्नं यशो वा रत्नं च धेहि । तथा च
यास्कः । द्युम्नं द्योततेर्यशो वान्नं वा । अस्मे द्युम्नमधि रत्नं च धेहि । अस्मासु
द्युम्नं च रत्नं च धेहि । नि० ५. ५. । इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वा॒व॒तो॒ ही॒न्द्र॒ ऋ॒त्वे अ॒स्मि त्वा॒व॒तोऽवि॒तुः॑ शू॒र रा॒तौ ।

वि॒श्वेद॒हानि॑ त॒वि॒षीव॑ उ॒ग्रं ओ॒कः कृ॒णुष्व॑ ह॒रिवो॑ न म॒धीः ॥४॥

त्वा॒ऽव॒तः । हि॒ । इ॒न्द्र॒ । ऋ॒त्वे । अ॒स्मि । त्वा॒ऽव॒तः । अ॒वि॒तुः । शू॒र । रा॒तौ ।

वि॒श्वा । इत् । अ॒हानि॑ । त॒वि॒षी॒ऽवः । उ॒ग्र । ओ॒कः । कृ॒णुष्व॑ । ह॒रि॒ऽवः । न । म॒धीः ॥४॥

हे इन्द्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य ऋत्वे कर्मणेऽस्मि । भवामि हि । हे शूर अवि-
तुर्विश्वस्य रक्षितुस्त्वावतस्त्वत्सदृशस्य रातौ दाने चास्मीति शेषः । हे तविषीवो
बलवन् उग्रौजस्विन्निद्र विश्वेत् विश्वान्येवाहान्योकोऽस्माकं स्थानं कृणुष्व । कुरु ।
हे हरिवो हरिवन् न मधीः । अस्मान्न हिंस्याः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

कुत्सा॑ ए॒ते ह॒र्यश्वा॑य शू॒षमि॑न्द्रे स॒हो दे॒वजू॑तमि॒यानाः॑ ।

स॒त्रा कृ॑धि सु॒हना॑ शू॒र वृ॒त्रा व॒यं त॒रु॒त्राः स॒नुयाम॑ वा॒जं ॥ ५ ॥

कुत्साः । ए॒ते । ह॒रिऽअ॒श्वा॒य । शू॒षं । इ॒न्द्रे । स॒हः । दे॒वऽजू॑तं । इ॒यानाः॑ ।

स॒त्रा । कृ॑धि । सु॒ऽह॒ना । शू॒र । वृ॒त्रा । व॒यं । त॒रु॒त्राः । स॒नु॒याम॑ । वा॒जं ॥ ५ ॥

एते वयं वसिष्ठा हर्यश्वाय हरिनामकाश्वायेन्द्राय शूषं सुखकरं स्तोत्रं कुत्साः कुर्वाणाः ॥ करोतेः कुत्सशब्दनिष्पत्तिः ॥ इन्द्रे देवजूतं देवैः प्रेरितं सहो बलमियाना याचमानास्तरुत्रा दुर्गाणि तीर्णाः संतो वाजं बलं सनुयाम । लभेमहि । अपि च हे शूर वृत्रा वृत्राणि शत्रून् सहना हंतुं सुशकानि सत्रा सर्वदा कृधि । कुरु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ए॒वा न॑ इ॒न्द्र वा॒र्यस्य॑ पू॒र्धि॒ प्र ते॑ म॒ही सु॒म॒तिं वे॒वि॒दाम॑ ।

इ॒षं पि॒न्व म॒घव॑द्भ्यः सु॒वीरा॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ६ ॥

ए॒व । नः॑ । इ॒न्द्र । वा॒र्यस्य॑ । पू॒र्धि॒ । प्र । ते॑ । म॒ही । सु॒ऽम॒तिं । वे॒वि॒दाम॑ ।

इ॒षं । पि॒न्व । म॒घव॑त्ऽभ्यः । सु॒ऽवी॒रा॑ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥ ६ ॥

इयं व्याख्यातचरा ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

न सोम इन्द्रमिति पंचर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं । तथा चानुष्कम्यते । न सोमः पंचेति ॥ महाव्रत उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

न सोम॑ इ॒न्द्रम॑सु॒तो म॒माद् ना॒ब्र॒ह्मा॒णो म॒घवा॑नं सु॒तासः॑ ।

तस्मा॑ उ॒क्थं ज॑नये॒ यज्जु॑जोष॒न्नृ॒वन्न॑वी॒यः शृ॒णव॑द्यथा॑ नः ॥ १ ॥

न । सोमः॑ । इ॒न्द्रं । अ॒सु॒तः । म॒माद् । न । अ॒ब्र॒ह्मा॒णः । म॒घऽवा॑नं । सु॒तासः॑ ।

तस्मै॑ । उ॒क्थं । ज॒न॒ये॒ । यत् । जु॒जोष॑त् । नृ॒ऽवत् । न॒वी॒यः । शृ॒णव॑त् । यथा॑ । नः॑ ॥ १ ॥

मघवानं धनवंतमिन्द्रमसुतो नाभिषुतः सोमो न ममाद् । न तर्पयति ।

सुतासोऽभिषुता अपि सोमा अब्रह्माणः स्तोत्रहीना न ममदुः । ममादेत्येतदा-
ख्यातं बहुवचनांततया विपरिणतं सदत्र संवध्यते । अत एव त्रिष्वपि सवनेषु
पावमानैः स्तोत्रैः स्तुता एव सोमा हूयन्ते । अपि च नोऽस्मदीयं यदुक्थमिंद्रो
जुजोषत् सेवेत । यथा च नृवत् राजेवादेरेण शृणवत् शृणुयात् तथा नवीयो
नवतरमुक्यं शस्त्रं तस्मा इंद्राय जनये । पटामीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उ॒क्ये॒उ॒क्ये सोम॒ इन्द्र॑ ममाद् नी॒थेनी॒थे म॒घवा॑नं सु॒तासः॑ ।

यदी॑ स॒वाधः॑ पि॒तरं॑ न पु॒त्राः स॒मान॑द॒क्षा अव॑से ह॒वन्ते ॥ २ ॥

उ॒क्येऽउ॒क्ये । सोमः॑ । इन्द्र॑ । म॒माद् । नी॒थेऽनी॒थे । म॒घऽवा॑नं । सु॒तासः॑ ।

यत् । इ॑ । स॒वाधः॑ । पि॒तरं॑ । नः । पु॒त्राः । स॒मान॑ऽद॒क्षाः । अव॑से । ह॒वन्ते ॥ २ ॥

यद्यस्मादुक्थ उक्ये शस्त्रे शस्त्रे क्रियमाणे सोमो मघवानमिंद्रं ममाद् मादयति ।
नीथे नीथे स्तोत्रे स्तोत्रे क्रियमाणे सुतासोऽभिषुताः सोमा मादयन्ति तस्मादी-
मेनमिंद्रं सवाधः परस्परं मिलिताः समानदक्षाः समानोत्साहा ऋत्विजः पुत्राः
पितरं न पितरमिवावसे तर्पणाय स्वरक्षणाय वा हवन्ते । शस्त्रैः स्तोत्रैश्च स्तुवन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

च॒कार॒ ता कृ॑णवन्तूनम॒न्या या॒नि ब्रु॑वन्ति वे॒धसः॑ सु॒तेषु॑ ।

जनी॑रिव॒ पति॑रेकः स॒मानो॑ नि मा॒मृजे॒ पुर॒ इन्द्रः॑ सु॒ सर्वाः॑ ॥ ३ ॥

च॒कार॑ । ता । कृ॑णवत् । नू॒नं । अ॒न्या । या॒नि । ब्रु॑वन्ति । वे॒धसः॑ । सु॒तेषु॑ ।

जनी॑ऽइव । पतिः॑ । एकः॑ । स॒मानः॑ । नि । म॒मृजे॒ । पुरः॑ । इन्द्रः॑ । सु॒ । सर्वाः॑ ॥ ३ ॥

वेधसः स्तोत्राणां विधातारः सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु यानि कर्माणि ब्रुवन्ति
तानि वृचवधादीनि कर्माणीन्द्रः पूर्वस्मिन्काले चकार । नूनं संप्रत्यन्यन्यानि
कर्माणि कृणवत् । कुर्यात् । अपि च स इन्द्रः सर्वाः पुरः शत्रुनगरीः समानः
समवृत्तिरेकोऽसहायः पतिर्जनीरिव जाया इव सु निमामृजे । सम्यक् शोधयेत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ए॒वा तमा॑हु॒रुत॒ शृ॒ण्व इन्द्र॑ ए॒को वि॒भक्ता॒ तर॑णि॒र्म॒घाना॑ ।

मि॒थ॒स्तुरं॑ ज॒तयो॒ यस्य॑ पू॒र्वीरि॒स्मे भ॒द्राणि॑ स॒श्वत॑ प्रि॒याणि॑ ॥ ४ ॥

ए॒व । तं । आ॒हुः । उ॒त । श्रृ॒ण्वे । इ॒न्द्रः । ए॒कः । वि॒ऽभ॒क्ता । तर॒णिः । म॒घा॒नां ।
मि॒थः ऽतु॒रः । उ॒त॒यः । य॒स्य । पू॒र्वीः । अ॒स्मे इति । भ॒द्रा॒णि । स॒श्व॒त । प्रि॒या॒णि ॥ ४ ॥

यस्येन्द्रस्य मिथः परस्परं तुरो बाधमानाः संश्लिष्टा वा पूर्वीः पूर्वो बह्व
उतयो रक्षाः संति । तमेवैवमुक्तगुणमाहुः पूर्व ऋषयः । उतापि चाद्यापि स
इन्द्रो मघानां मंहनीयानां धनानां विभक्ता दातेति तरणिरापदस्तारयितेति
श्रृण्वे । श्रूयते । तस्य च प्रसादादस्मे अस्मान् प्रियाणि भद्राणि कल्याणानि
सश्वत । सेवतां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ए॒वा वसि॑ष्ठ इ॒न्द्र॒मू॒तये॒ नृ॒न्कृ॒ष्टी॒नां वृ॒ष॒भं सु॒ते गृ॒णा॒ति ।
स॒ह॒स्रि॒ण॒ उप॑ नो मा॒हि वा॒जा॒न्यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥ ५ ॥
ए॒व । वसि॑ष्ठः । इ॒न्द्रं । उ॒त॒ये । नृ॒न् । कृ॒ष्टी॒नां । वृ॒ष॒भं । सु॒ते । गृ॒णा॒ति ।
स॒ह॒स्रि॒णः । उप॑ । नः । मा॒हि । वा॒जा॒न् । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्ति ऽभिः । सदा॑ । नः ॥ ५ ॥

वसिष्ठो नृन् नृणां ॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ उतये रक्षायै कृष्टीनां प्रजानां वृषभं
कामानां वर्षितारमिन्द्रमेवैवं पूर्वोक्तप्रकारेण गृणाति । स्तौति । अथ प्रत्यक्ष-
स्तुतिः । हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं सहस्रिणः सहस्रसंख्याकान्वाजान्नान्युपमाहि ।
प्रयच्छेत्यर्थः । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये दशमो वर्गः ॥

इन्द्रं नर इति पंचर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धे त्रैष्टुभैर्मद्रं । इन्द्रं नर इत्यनुक्रांतं ॥
महाव्रते निष्केवल्य एतत्सूक्तमुक्तं तृतीयत्वेन ॥ ऐन्द्रे पशौ वपापुरोडाशहविषा-
माद्यास्तिस्रः क्रमेणानुवाक्याः । सूचितं च । इन्द्रं नरो नेमधिता हवंत इत्युरुं नो
लोकमनु नेषि विद्वान् । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इ॒न्द्रं नरो॑ ने॒म॒धि॒ता ह॒वंते॒ यत्पा॑र्या॒ यु॒न॒ज॒ते॒ धि॒य॒स्ताः ।
श्रू॒रो नृ॑षा॒ता श॒र्व॒सश्च॒कान॒ आ गो॑र्म॒ति व्र॒जे भ॒जा त्वं नः॑ ॥ १ ॥
इ॒न्द्रं । नरः॑ । ने॒म॒ऽधि॒ता । ह॒वंते॒ । यत् । पा॑र्याः । यु॒न॒ज॒ते॒ । धि॒यः । ताः ।
श्रू॒रः । नृ॑ऽसा॒ता । श॒र्व॒सः । च॒का॒नः । आ । गो॑ऽर्म॒ति । व्र॒जे । भ॒ज । त्वं । नः॑ ॥ १ ॥

यद्यदा पार्या युद्धभरणनिमित्तास्ताः प्रसिद्धा धियः कर्माणि युनजते प्रयुज्यंते
तदा नरो नेतारो यमिंद्रं नेमधिता नेमधितौ संग्रामे हवंते ह्वयंति स त्वं शूरो
नृषाता नृणां संभक्ता च शवसो बलस्य बलं चकानः कामयमानश्च सन्
गोमति व्रजे गोष्ठे गोसमूहे नोऽस्मानाभज । प्रापय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

य इंद्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः ।

त्वं हि दृळ्हा मघवन्विचेता अपा वृधि परिवृतं न राधः ॥२॥

यः । इंद्र । शुष्मः । मघवन् । ते । अस्ति । शिक्षा । सखिभ्यः । पुरुहूत । नृभ्यः ।

त्वं । हि । दृळ्हा । मघवन् । विचेताः । अपा । वृधि । परिऽवृतं । न । राधः ॥२॥

हे पुरुहूत बहुभिराहूतंद्र ते तव यः शुष्मो बलमस्ति तं शुष्मं सखिभ्यः
स्तोतृभ्यो नृभ्यः शिक्षा । देहि । अपि च हे मघवन् हि यस्माद्दृळ्हा दृढानि पुरां
द्वाराणि बिभेदियेति शेषः । तस्मात्स त्वं विचेता विविक्तप्रज्ञः सन् परिवृतं
तिरोहितं राधो धनमपवृधि । अस्मभ्यमपवृणु । नेति संप्रत्यर्थे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रो राजा जंगतश्चर्षणीनामधि क्षमि विषुरूपं यदस्ति ।

ततो ददाति दाशुषे वसूनि चोदद्राध उपस्तुतश्चिद्वक् ॥३॥

इंद्रः । राजा । जंगतः । चर्षणीनां । अधि । क्षमि । विषुऽरूपं । यत् । अस्ति ।

ततः । ददाति । दाशुषे । वसूनि । चोदत् । राधः । उपऽस्तुतः । चित् । अर्वाक् ॥३॥

स इंद्रो जगतो जंगमस्य पश्चादेर्यतो राजेश्वरो भवति । चर्षणीनां मनुष्याणां
च राजा भवति । अधि क्षमि क्षमायां विषुरूपं नानारूपं यद्धनमस्ति तस्यापि
राजा भवति ततो दाशुषे यजमानाय वसूनि धनानि ददाति । स इंद्रोऽस्माभि-
रुपस्तुत एव सन् राधो धनमर्वागस्मदभिमुखं चोदत् । प्रेरयतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नू चिन्न इंद्रो मघवा सहूती दानो वाजं नि यमते न ऊती ।

अनूना यस्य दक्षिणा पीपाय वामं नृभ्यो अभिवीता सखिभ्यः ॥४॥

नृ॒ । चि॒त् । नः॒ । इं॒द्रः । म॒घऽवा । सऽहू॒ती । दा॒नः । वा॒जं । नि॒ । य॒म॒ते । नः॒ । ऊ॒ती ।
अ॒नू॒ना । य॒स्य॒ । दक्षि॑णा । पी॒पाय॑ । वा॒मं । नृ॒ऽभ्यः । अ॒भिऽवी॒ता । सखि॑ऽभ्यः ॥ ४ ॥

मघवा धनवान् दानो ददानः स इंद्रो नोऽस्माकं सहूती सहूत्या मरुद्भिः
सहाह्वानेन वाजमन्नं नोऽस्मभ्यमूती ऊत्यै रक्षायै नू चित् क्षिप्रमेव नियमते ।
प्रयच्छतु । यस्येंद्रस्यानूना संपूर्णाभिवीताभिप्राप्ता दक्षिणा दानं सखिभ्यः स्तो-
तृभ्यो नृभ्यो वामं वननीयं धनं पीपाय दोग्धि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू इं॒द्र रा॒ये वरि॑वस्कृ॒धी न॒ आ ते॒ मनो॑ ववृ॒त्याम॒ म॒घाय॑ ।
गोम॒दश्वा॑व॒दथ॑व॒द्भ्यंतो॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥ ५ ॥
नृ॒ । इं॒द्र । रा॒ये । वरि॑वः । कृ॒धिः । नः॒ । आ । ते॒ । मनः॑ । व॒वृ॒त्याम॒ । म॒घाय॑ ।
गोऽम॑त् । अ॒श्वऽवत् । रथ॑ऽवत् । व्य॑तः । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिऽभिः । सदा॑ । नः ॥ ५ ॥

हे इंद्र नोऽस्मभ्यं राये धनप्राप्तये नु क्षिप्रं वरिवो धनं । वेदो वरिव इति
धननामसु पाठात् । त्वं कृधि । देहि । वयं ते तव मनो मघाय मंहनीयायै
स्तुत्या आववृत्याम । आवर्तयाम । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीय एकादशो वर्गः ॥

ब्रह्मा ण इंद्रेति पंचर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे चैष्टुभमैंद्रं । ब्रह्मा ण इत्यनु-
क्रांतं ॥ महाव्रते निष्केवल्ये पंचमत्वेनास्य सूक्तस्य विनियोग उक्तः ॥ अष्ट-
मेऽहनि प्रउगशस्त्र आद्यस्तृच ऐंद्रः । आ० ८. ११. ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ब्रह्मा॑ ण इं॒द्रोप॑ याहि वि॒द्वान्वा॑च॒स्ते हर॑यो संतु यु॒क्ताः ।
विश्वे॑ चि॒द्धि त्वा॑ वि॒हव॑न्त॒ मर्ता॑ अ॒स्माक॒मिच्छृ॑णुहि विश्व॑मिन्व ॥ १ ॥
ब्रह्म॑ । नः॒ । इं॒द्र । उप॑ । या॒हि । वि॒द्वान् । अ॒वा॒चः । ते॒ । हर॑यः । संतु॑ । यु॒क्ताः ।
विश्वे॑ । चि॒त् । हि॒ । त्वा॒ । वि॒ऽहव॑न्त॒ । मर्ता॑ः । अ॒स्माक॑ । इत् । शृ॒णु॒हि । विश्वं॑ऽइन्व ॥ १ ॥

हे इंद्र त्वं विद्वान् जानन् नोऽस्माकं ब्रह्म स्तोत्रमुपयाहि । ते तव हर-
योऽश्वाश्वावाचोऽस्मदभिमुखा युक्ताः संतु । हे विश्वमिन्व विश्वप्रीणयितरिंद्र त्वा

त्वां विश्वे सर्वे मर्ता मनुष्याश्चिद्धि यद्यपि विहवंत पृथक् हवंते तथाप्यस्माक-
मिदस्माकमेव हवं शृणुहि । शृणु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

हवं त इन्द्र महिमा व्यानद्ब्रह्म यत्पासि शवसिन्ऋषीणां ।

आ यद्वज्रं दधिषे हस्ते उग्र घोरः सन्क्रत्वा जनिष्ठा अषाढहः ॥ २ ॥

हवं ते । इन्द्र । महिमा । वि । आनद् । ब्रह्म । यत् । पासि । शवसिन् । ऋषीणां ।

आ । यत् । वज्रं । दधिषे । हस्ते । उग्र । घोरः । सन् । क्रत्वा । जनिष्ठा । अषाढहः ॥ २ ॥

हे शवसिन् बलवन्निद्र यद्यदा ऋषीणां ब्रह्म स्तोत्रं पासि रक्षसि । स्तोत्रस्य
रक्षणं नाम फलप्रदानं । तदा ते तव महिमा हवं । हवः स्तोता । तं व्यानद् ।
व्याप्नोतु । हे उग्रौजस्विनिद्र यद्यदा हस्ते पाणौ वज्रमादधिषे धारयसि तदा
क्रत्वा शत्रुवधादिना कर्मणा घोरः सन् अषाढहः शत्रुभिरनभिभूतो जनिष्ठाः ।
अजनिष्ठाः । अभवः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तव प्रणीतीन्द्र जोहुवानान्तं यन्नृन् रोदसी निनेथ ।

महे स्रवाय शर्वसे हि जज्ञेऽतूतुजिं चित्तूतुजिरशिश्रत् ॥ ३ ॥

तव । प्रणीती । इन्द्र । जोहुवानान् । सं । यत् । नृन् । न । रोदसी । इति । निनेथ ।

महे । स्रवाय । शर्वसे । हि । जज्ञे । अतूतुजिं । चित् । तूतुजिः । अशिश्रत् ॥ ३ ॥

हे इन्द्र यद्यस्त्वं तव प्रणीती प्रणीत्या प्रणयनेन जोहुवानान् भृशं स्तुवतो
नृन् रोदसी द्यावापृथिव्यौ संनिनेथ संगमयसि । दिवि पृथिव्यां च स्तोतृन्
प्रतिष्ठापयसीत्यर्थः । स त्वं महे महते स्रवाय धनाय ॥ रयिः स्रवमिति धननामसु
पाठात् ॥ शर्वसे बलाय च । यजमानेभ्यो महद्भनं बलं च दातुमित्यर्थः । जज्ञे ।
जज्ञिषे । हीति हेत्वर्थे । यत एवमतः कारणादतूतुजिमदातारमयजमानं तूतु-
जिर्दाता यजमानोऽशिश्रत् ॥ अथतिर्हिंसाकर्मा । तस्मात्तदर्थे लुङ् ॥ हिनस्ति ।
चिदित्येवकारार्थे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एभिर्न इन्द्राहभिर्देशस्य दुर्मित्रासो हि क्षितयः पवन्ते ।

प्रति यच्चष्टे अनृतमनेना अव द्विता वरुणो मायी नः सात् ॥४॥

एभिः । नः । इन्द्र । अहंभिः । दशस्य । दुःमित्रासः । हि । क्षितयः । पवन्ते ।

प्रति । यत् । चष्टे । अनृतं । अनेनाः । अव । द्विता । वरुणः । मायी । नः । सात् ॥४॥

हे इन्द्र दुर्मित्रासो दुष्टमित्रभूता बाधकाः क्षितयो जनाः पवन्ते । अभिगच्छन्ति ॥ पवतिर्गतिकर्मा ॥ तेभ्यो धनमाच्छिद्य नोऽस्मभ्यमेभिः सात्विकैरहभिरहोभिर्देशस्य । देहि । किंचानेना एनसां निहन्ता मायी प्रज्ञावान् वरुणो यदनृतं नोऽस्मात् प्रतिचष्टे अभिपश्यति तदनृतं हे इन्द्र त्वत्प्रसादात् द्विता द्विधावसात् । अवस्यतु । विमोचयतु । तथा च यास्कः । स्यतिरुपसृष्टो विमोचन इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वोचेमेदिंद्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यददन्नः ।

यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

वोचेम । इत् । इन्द्रं । मघवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।

यः । अर्चतः । ब्रह्मकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

यत् य इन्द्रो महो महतो राधसः संराधकस्य रायो धनस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ संराधकं महद्भनं नोऽस्मभ्यं ददत् प्रायच्छत् । यश्चेन्द्रोऽर्चतः स्तुवतो ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रमविष्टोऽतिशयेन रक्षिता गन्ता भवति तमेनं मघवानं धनवंतमिंद्रं वोचेमेत् । स्तुवेमैव । स्पष्टमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये द्वादशो वर्गः ॥

अयं सोम इंद्रेति पंचर्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे चैष्टुभमिंद्रं । अयं सोम इत्यनुक्रांतं ॥ व्यूळ्हे दशरात्रे नवमेऽहन्ययं सोम इंद्रेति प्रउगशस्त्र ऐंद्रस्तुचः । सूचितं च । अयं सोम इन्द्र तुभ्यं सुन्व आ तु ब्रह्मा णः । आ० ८. ११. । इति ॥ षोडशिशस्त्रे ब्रह्मन्वीर इत्येषा त्रिष्टुप् । सूचितं च । ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाण इति त्रिष्टुप् । आ० ६. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अयं सोम इन्द्र तुभ्यं सुन्व आ तु प्र याहि हरिवस्तदोकाः ।

पिब त्वत्स्य सुषुतस्य चारोर्ददौ मघानि मघवन्नियानः ॥ १ ॥

अयं । सोमः । इन्द्र । तुभ्यं । सुन्वे । आ । तु । प्र । याहि । हरिऽवः । तत्ऽओकाः ।

पिब । तु । अस्य । सुऽसुतस्य । चारोः । ददः । मघानि । मघऽवन् । इयानः ॥ १ ॥

हे इन्द्र तुभ्यं त्वदर्थमयमेष सोमः सुन्वे । अभिषुतोऽभवत् । हे हरिवो हरि-
वन्निद्र तदोकाः । सवनीयो यस्यासौ तदोकाः । नु क्षिप्रमाप्रयाहि । सुषुतस्य
सम्यगभिषुतस्य चारोः शोभनस्यास्य सोमस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ सम्यगभिषुतं
शोभनमित्यर्थः । तु क्षिप्रं पिब च । अपि च हे मघवन् इयान उपगम्यमानो
याच्यमानो वा त्वं मघानि धनानि ददः । अस्मभ्यं देहि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ब्रह्मन्वीर ब्रह्मकृतिं जुषाणोऽर्वाचीनो हरिर्भिर्याहि तूयं ।

अस्मिन्नु षु सर्वने मादयस्वोप ब्रह्माणि शृणव इमा नः ॥ २ ॥

ब्रह्मन् । वीर । ब्रह्मऽकृतिं । जुषाणः । अर्वाचीनः । हरिऽभिः । याहि । तूयं ।

अस्मिन् । ऊं इति । सु । सर्वने । मादयस्व । उप । ब्रह्माणि । शृणवः । इमा । नः ॥ २ ॥

हे ब्रह्मन् परिवृढ वीरेन्द्र ब्रह्मकृतिं क्रियमाणं स्तोत्रं जुषाणः सेवमानोऽर्वा-
चीनोऽस्मदभिमुखः सन् हरिभिरश्वैस्तूयं क्षिप्रं याहि । अस्मिन्नु अस्मिन्नेव सवने
यज्ञे सु सुष्ठु मादयस्व च । नोऽस्मदीयानीमेमानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि चोप-
शृणवः । उपशृणु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

का ते अस्त्यरंकृतिः सूक्तैः कदा नूनं ते मघवन्दाशेम ।

विश्वा मतीरा ततने त्वायाधा म इन्द्र शृणवो हवेमा ॥ ३ ॥

का । ते । अस्ति । अरंऽकृतिः । सुऽउक्तैः । कदा । नूनं । ते । मघऽवन् । दाशेम ।

विश्वाः । मतीः । आ । ततने । त्वाऽया । अध । मे । इन्द्र । शृणवः । हवा । इमा ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ते तव सूक्तरस्माभिः क्रियमाणैः स्तोत्रैरंकृतिरलंकृतिः कास्ति ।

कीदृशी भवति । हे मघवन् ते तव कदा नूनं कदा खलु दाशेम । प्रीतिमुत्पादयेम ।
त्वाया त्वत्कामनयैव विश्वा मतीः सर्वाः स्तुतीराततने । करोमि । अधातः कारणात्
हे इन्द्र मे मदीयानीमेमानि हवा हवानि स्तोत्राणि शृणुवः । शृणु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उतो घा ते पुरुषा इन्द्रास्येषां पूर्वेषामशृणोऽर्षीणां ।

अधाहं त्वा मघवन्जोहवीमि त्वं न इन्द्रासि प्रमतिः पितेव ॥४॥

उतो इति । घ । ते । पुरुषाः । इत् । आसन् । येषां । पूर्वेषां । अशृणोः । ऋषीणां ।

अधा । अहं । त्वा । मघवन् । जोहवीमि । त्वं । नः । इन्द्र । असि । प्रमतिः । पिताऽइव ॥४॥

उतापि च । घेति पूरणः । हे मघवन् येषां पूर्वेषामर्षीणां स्तुतीरशृणोः ते
पूर्व ऋषयः पुरुषा इत् पुरुषेभ्यो हिता एवासन् । अधातोऽहं त्वा त्वां जोहवीमि ।
भृशं स्तौमि । अपि च हे इन्द्र त्वं नोऽस्माकं पितेव जनक इव प्रमतिर्विधुरसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वोचेमेदिन्द्रं मघवानमेनं महो रायो राधसो यद्ददन्नः ।

यो अर्चेतो ब्रह्मकृतिमविष्टो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

वोचेम । इत् । इन्द्रं । मघवानं । एनं । महः । रायः । राधसः । यत् । ददत् । नः ।

यः । अर्चेतः । ब्रह्मकृतिं । अविष्टः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥५॥

इयं व्याख्यातचरा ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये त्रयोदशो वर्गः ॥

आ नो देवेति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं । आ नो देवेत्य-
नुक्रांतं ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त आ न इत्ययमैन्द्रस्तृचः । सूच्यते हि । आ नो
देव शवसा याहि शुष्मिन् प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन् । आ० ८. ९. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नो देव शवसा याहि शुष्मिन्भवा वृध इन्द्र रायो अस्य ।

महे नृमणाय नृपते सुवज्र महि स्रवाय पौंस्याय शूर ॥१॥

आ । नः । देव । शर्वसा । याहि । शुष्मिन् । भव । वृधः । इंद्र । रायः । अस्य ।
महे । नृम्णाय । नृऽपते । सुऽवज्ज । मर्हि । क्षत्राय । पौंस्याय । शूर ॥ १ ॥

हे देव द्योतमान शुष्मिन् बलवन्निद्र नोऽस्मान् शर्वसा बलेन सार्धमा-
याहि । अस्यास्मभ्यं देयस्य रायो धनस्य वृधो वर्धयिता च भव । हे नृपते सुवज्ज
महे महते नृम्णाय बलाय च भव ॥ बाधो नृम्णमिति बलनामसु पाठात् ॥
हे शूर महे महते क्षत्राय शत्रूणां हिंसाय । क्षदिर्हिंसाकर्मा । पौंस्याय
वीर्याय च भव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

हवँत उ त्वा हव्यं विवाचि तनूषु शूराः सूर्यस्य सातौ ।
त्वं विश्वेषु सेन्यो जनेषु त्वं वृत्राणि रंधया सुहंतु ॥ २ ॥
हवँते । जं इति । त्वा । हव्यं । विऽवाचि । तनूषु । शूराः । सूर्यस्य । सातौ ।
त्वं । विश्वेषु । सेन्यः । जनेषु । त्वं । वृत्राणि । रंधय । सुऽहंतु ॥ २ ॥

हे इंद्र हव्यं ह्यातव्यं त्वा त्वां विवाचि विविधा वाचो यस्मिन् प्रादुर्भवन्ति
तस्मिन्युद्धे शूराः पुरुषास्तनूष्वंगेषु रक्षणीयासु सूर्यस्य सातौ संभजने । सरति
गच्छतीत्यायुरत्र सूर्यो विवक्षितः । तस्य चिरकालं प्राप्त्यर्थं हवन्ते । ह्वयन्ति ।
विश्वेषु सर्वेषु जनेषु त्वमेव सेन्यः सेनार्होऽसि । अपि च त्वं वृत्राणि शत्रून्
सहंतु सहंतुनाम्ना वज्रेण रंधय । अस्मभ्यं वशीकुरु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहा यदिद्र सुदिना व्युच्छान्दधो यत्केतुमुपमं समत्सु ।
न्यग्निः सीदत्सुरो न होता हुवानो अत्र सुभगाय देवान् ॥ ३ ॥
अहा । यत् । इंद्र । सुऽदिना । विऽउच्छान् । दधः । यत् । केतुं । उपऽमं । समत्सु ।
नि । अग्निः । सीदत् । असुरः । न । होता । हुवानः । अत्र । सुऽभगाय । देवान् ॥ ३ ॥

हे इंद्र यद्यदाहाहानि सुदिना सुदिनानि व्युच्छान् व्युच्छेयुः । यद्यदा च
समत्सु संग्रामेषु केतुं ज्ञानमुपममंतिकं दधः धारयेः तदासुरो बलवान् होता
देवानामाह्वाताग्निः सुभगायास्माकं शोभनधनप्राप्तये देवान् हुवानो ह्वयन् अत्रा-
स्मिन्यज्ञे निषीदत् । न्यसीदत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

व॒यं ते॑ त॒ इन्द्र॑ ये च॒ दे॒व॒ स्त॒वंत॑ शूर॒ द॒द॒तो म॒घा॒नि ।

यच्छा॑ सूरि॒भ्य॑ उ॒प॒मं व॒रूथं॑ स्वा॒भु॒वो॑ ज॒र॒णां म॒श्र॒वंत॑ ॥ ४ ॥

व॒यं । ते॑ । ते॒ । इन्द्र॑ । ये । च॒ । दे॒व॒ । स्त॒वंत॑ । शूर॒ । द॒द॒तः । म॒घा॒नि ।

यच्छा॑ । सूरि॒भ्यः॑ । उ॒प॒मं । व॒रूथं॑ । सु॒ऽआ॒भु॒वः । ज॒र॒णां । अ॒श्र॒वंत॑ ॥ ४ ॥

हे देव शूरेंद्र ते तव वयं वसिष्ठाः स्वभूताः । ये जना मदीयपुत्रपौत्रादयो मघानि मंहनीयानि हवींषि ददतः प्रयच्छंतः स्तवंत स्तुवंति तेऽपि तव स्वभूताः । तेभ्य उभयेभ्यः सूरिभ्यः स्तोतृभ्य उपमं श्रेष्ठं वरूथं गृहं यच्छ । प्रयच्छ । अपि च त उभे स्वाभुवः सुसमृद्धाः संतो जरणां जरामश्रवंत । प्राप्नुवंतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वो॒चेमेदि॑न्द्रं म॒घवा॑नमे॒नं म॒हो रा॒यो राध॑सो॒ यद्द॑त्तः ।

यो अ॒र्च॑तो ब्रह्म॑कृति॒मवि॑ष्टो यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ५ ॥

वो॒चेम॑ । इत् । इन्द्रं॑ । म॒घऽवा॑नं । ए॒नं । म॒हः । रा॒यः । राध॑सः । यत् । द॒द॒त् । नः॑ ।

यः । अ॒र्च॑तः । ब्रह्म॑ऽकृतिं । अ॒वि॑ष्टः । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥ ५ ॥

एषा सिद्धा ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये चतुर्दशो वर्गः ॥

प्र व इन्द्रायेति द्वादशर्चं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं चैष्टुभमैन्द्रं । दशम्याद्या-
स्तिस्त्रो विराजः शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । प्र वो द्वादश गायत्रं त्रिवि-
राडंतमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ प्रथमे रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे प्र
व इन्द्रायेत्याद्यस्तृचः स्तोत्रियः । सूचितं च । प्र व इन्द्राय मादनं प्र कृतान्यृजीषिणः
। आ० ६. ४. । इति ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वयमिन्द्र त्वाय-
वोऽभीत्यनुरूपस्तृचः । तथा च सूचितं । वयमिन्द्र त्वायवोऽभि वार्चहत्यायेत्युक्त-
मामुद्धरेत् । आ० ६. ४. । इति ॥ चतुर्थेऽहनि माध्यंदिनसवने होत्रकशस्त्र आरं-
भणीयाभ्य ऊर्ध्वं वैराज एकस्तृच आहवनीयः । तदर्थः प्र वो महे महिवृधे भरध्व-
मित्याद्यास्तिस्त्रः । सूचितं च । प्र वो महे महिवृधे भरध्वमिति चतस्रस्तिस्त्रश्च
विराजः । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र व इंद्राय मादनं हर्यश्वाय गायत । सखायः सोमपात्रे ॥ १ ॥

प्र । वः । इंद्राय । मादनं । हरिऽश्वाय । गायत । सखायः । सोमऽपात्रे ॥ १ ॥

हे सखायो वो यूयं हर्यश्वाय शोमपात्रे सोमानां पात्र इंद्राय मादनं मदकरं स्तोत्रं प्रगायत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शंसेदुक्थं सुदानव उत द्युक्षं यथा नरः । चकृमा सत्यराधसे ॥ २ ॥

शंस । इत् । उक्थं । सुऽदानवे । उत । द्युक्षं । यथा । नरः । चकृम । सत्यऽराधसे ॥ २ ॥

उतापि च हे स्तोतः सुदानवे शोभनदानाय सत्यराधसे सत्यधनायेन्द्रायोक्थं स्तोमं यथा नरोऽन्ये स्तोतारो द्युक्षं दीप्तेः साधनभूतं स्तोत्रं शंसन्ति तद्वत्त्वमपि शंस । उच्चारय । इदिति पूरणः । वयं च चकृम । स्तोत्रं करवाम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं न इंद्र वाजयुस्त्वं गव्युः शतक्रतो । त्वं हिरण्ययुर्वसो ॥ ३ ॥

त्वं । नः । इंद्र । वाजऽयुः । त्वं । गव्युः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । त्वं । हिरण्यऽयुः ।

वसो इति ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं वाजयुरन्नकामो भव । हे शतक्रतो त्वं नोऽस्माकं गव्युर्गोकामो भव । हे वसो वासयितरिंद्र त्वं हिरण्ययुर्हिरण्यकामोऽपि भव ॥ छंदसि परेच्छायामपि दृश्यते क्वजिति क्वच् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वयमिंद्र त्वायवोऽभि प्र णोन्तुमो वृषन् । विद्धि त्वस्य नो वसो ॥ ४ ॥

वयं । इंद्र । त्वाऽयवः । अभि । प्र । नोन्तुमः । वृषन् । विद्धि । तु । अस्य । नः । वसो इति ॥ ४ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिंद्र त्वायवस्त्वत्कामा वयं वसिष्ठास्त्वामभिप्रणोन्तुमः । प्रकर्षेण स्तुमः । हे वसो वासयितरिंद्र अस्येदमस्मदीयं स्तोत्रं नु क्षिप्रं विद्धि । अवधारय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मा नो निदे च वक्तवेऽर्यो रंधीररावणे । ते अपि क्रतुर्मम ॥ ५ ॥

मा । नः । निदे । च । वक्तवे । अर्यः । रंधीः । अरावणे । ते इति । अपि । क्रतुः । मम ॥ ५ ॥

हे इंद्र अर्यः स्वामी त्वं वक्तवे परुषवाक्यानां वक्त्रे निदे निदित्रेऽरावणेऽदात्रे नोऽस्मान् मा रंधीः । वशं मा कार्षीः । अथपि च ते त्वयि मम क्रतुर्मदीयं स्तोत्रलक्षणं कर्म गच्छत्विति शेषः । अस्मदीयं स्तोत्रं भवच्चित्ते प्रविशत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं वर्मासि सप्रथः पुरोयोधश्च वृत्रहन् । त्वया प्रति ब्रुवे युजा ॥ ६ ॥

त्वं । वर्म । असि । सप्रथः । पुरःऽयोधः । च । वृत्रऽहन् । त्वया । प्रति । ब्रुवे । युजा ॥ ६ ॥

हे वृत्रहन् शत्रूणां हिंसकं त्वं वर्मास्माकं कवचमसि । कवचवद्रक्षकोऽसीत्यर्थः । सप्रथः सर्वतः पृथुश्चासि । पुरोयोधश्च पुरो योद्धा चासि । त्वया युजा त्वया सहायेन प्रतिब्रुवे । शत्रून् प्रतिब्रवीमि । प्रतिहन्मीत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

महाँ उतासि यस्य तेऽनुं स्वधावरी सहः । मन्नाते इंद्र रोदसी ॥ ७ ॥

महान् । उत । असि । यस्य । ते । अनुं । स्वधावरी इति स्वधाऽवरी । सहः ।

मन्नाते इति । इंद्र । रोदसी इति ॥ ७ ॥

उतापि च हे इंद्र त्वं महानसि । सर्वाधिकोऽसि । हे इंद्र यस्य ते तव सहो बलं स्वधावरी अन्नवत्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यावनुमन्नाते अनुमन्येते । त्वदीयं सहः सर्वाधिकमित्यत्रोभावपि लोकौ विसंवादं न कुरुत इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तं त्वा मरुत्वती परि भुवद्वाणी सयावरी । नक्षमाणा सह द्युभिः ॥ ८ ॥

तं । त्वा । मरुत्वती । परि । भुवत् । वाणी । सयावरी । नक्षमाणा । सह । द्युभिः ॥ ८ ॥

हे इंद्र तमुक्तगुणविशिष्टं त्वा त्वां सयावरी त्वया सह गंची । यत्र यत्र त्वं यासि तत्र तत्र यांतीत्यर्थः । द्युभिस्तेजोभिर्नक्षमाणा व्याप्नुवन्ती मरुत्वती । मरुतः

स्तोतारः । तद्वती वाणी स्तुतिः परिभुवत् । परिभवतु । परिभवतिरत्र परिय-
हार्थीयः । परिगृह्णात्वित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

ऊ॒र्द्ध्वास॒स्त्वान्वि॑न्द॒वो भुव॑न्द॒स्समु॒प॒ द्यवि॑ । सं ते॒ नम॑न्त॒ कृ॒ष्टयः॑ ॥ ९ ॥

ऊ॒र्द्ध्वासः॑ । त्वा । अ॒न्तु । इ॒न्द॒वः । भुव॑न् । द॒स्मन् । उ॒प । द्यवि॑ । सं । ते । न॒म॒न्त॒ । कृ॒ष्टयः॑ ॥ ९ ॥

हे इंद्र उप द्यवि द्युलोकसमीपे स्थितं दस्मं दर्शनीयं त्वा त्वामनूद्दिश्योर्द्ध्वास
ऊर्द्ध्वा इन्दवोऽस्मदीयाः सोमा भुवन् । भवन्ति । कृष्टयः प्रजाश्च ते तुभ्यं संनमन्त ।
भुवि सोमास्त्वदर्थमेव जायन्ते प्रजाश्च त्वामेव प्रणमन्तीतीदृस्तुतिः ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्र वो॑ म॒हे म॒हिवृ॑धे॒ भर॒ध्वं प्र॑चे॒तसे॒ प्र सु॑म॒तिं कृ॑णुध्वं ।

वि॒शः पू॒र्वीः प्र॑ च॒रा च॑र्ष॒णि॒प्राः ॥ १० ॥

प्र । वः । म॒हे । म॒हिऽवृ॑धे । भर॒ध्वं । प्रऽचे॒तसे॑ । प्र । सुऽम॒तिं । कृ॑णु॒ध्वं ।

वि॒शः । पू॒र्वीः । प्र । च॒र । च॑र्ष॒णिऽप्राः ॥ १० ॥

हे मदीयाः पुरुषा वो यूयं महिवृधे महतां धनानां वर्धयित्रे महे महत इन्द्राय
प्रभरध्वं । सोमान्प्रणयत । प्रचेतसे प्रकृष्टमतय इन्द्राय सुमतिं सुष्टुतिं च प्रकृणुध्वं ।
प्रकुरुत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इंद्र चर्षणिप्राः कामैः प्रजानां पूरयिता त्वं
पूर्वीर्हविषां पूरयित्रीर्विशः प्रजाः प्रचर । अभिगच्छ ॥

॥ अथैकादशी ॥

उ॒रु॒व्यच॑से म॒हिने॑ सुवृ॒क्तिमि॑न्द्रा॒य ब्र॒ह्म ज॑नयन्त॒ वि॒प्राः ।

तस्य॑ व्र॒तानि॒ न मि॑नन्ति॒ धीराः॑ ॥ ११ ॥

उ॒रुऽव्यच॑से । म॒हिने॑ । सुऽवृ॒क्तिं । इ॒न्द्राय॑ । ब्र॒ह्म । ज॒न॒यन्त॒ । वि॒प्राः ।

तस्य॑ । व्र॒तानि॑ । न । मि॒नन्ति॑ । धी॒राः ॥ ११ ॥

उरुव्यचसे पृथुव्याप्तये महिने महते यस्मा इन्द्राय सुवृक्तिं स्तुतिं ब्रह्मानं हविश्च
विप्राः प्राज्ञा जनयन्त जनयन्ति तस्येन्द्रस्य व्रतानि रक्षणादीनि कर्माणि धीराः
प्राज्ञा देवा अपि न मिनन्ति । न हिंसन्ति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इंद्रं वाणीरनुत्तमन्युमेव सत्रा राजानं दधिरे सहधै ।

हर्यश्वाय बर्हया समापीन् ॥१२॥

इंद्रं । वाणीः । अनुत्तमन्युं । एव । सत्रा । राजानं । दधिरे । सहधै ।

हरिः अश्वाय । बर्हय । सं । आपीन् ॥१२॥

सत्रा राजानं सर्वतो जगत ईश्वरमनुत्तमन्युं । केनाप्यनुत्तोऽबाधितो मन्युः क्रोधो यस्य सः । तमेवेन्द्रं वाणीः स्तुतयः सहधै स्तोत्राणि शत्रूणामभिभवितुं दधिरे । अतो हेतोर्हे स्तोतस्त्वमपि हर्यश्वायेन्द्राय हर्यश्चमिन्द्रं । स्तोतुमित्यर्थः । आपीन् बंधून् संबर्हय । उत्साहय ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये षोडशो वर्गः ॥

मो षु त्वेति सप्तविंशत्युचं पंचदशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । मो षु सप्ताधिका प्रागाथं तृतीया द्विपदा सौदासैरग्नौ प्रक्षिप्यमाणः शक्तिरंत्यं प्रगाथमालेभे सोऽर्धर्च उक्तेऽदह्यत । तं पुत्रोक्तं वसिष्ठः समापयतेति शाट्वायनकं वसिष्ठस्यैव हतपुत्रस्यार्धमिति तांडकमिति ॥ मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । इंद्रं क्रतुं न इति प्रगाथस्यार्धर्चस्य च वसिष्ठपुत्रः शक्तिर्वसिष्ठो वा । इंद्रो देवता । अयुजो बृहत्यो युजः सतो बृहत्यः । तृतीया तु द्विपदा विराट् ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतसूक्तं । तत्र द्विपदामभि त्वा शूरेत्येतं राथंतरं प्रगाथं नकिः सुदास इति प्रगाथं च वर्जयेत् । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । मो षु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां चोद्धरति राथंतरं च प्रगाथमथ हास्य नकिः सुदासो रथमित्येतं प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि पंचमेऽहनि च निष्केवल्ये मो षु त्वा वाघत इति प्रगाथः सद्भिपदः । सूचितं च । मो षु त्वा वाघतश्चनेति सद्भिपद उपसमस्येद्विपदां । आ० ७. ३. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि मरुत्वतीये प्रकृतान्मरुत्वीयात्प्रगाथादनंतरं नकिः सुदास इति प्रगाथं शंसेत् ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोस्तृतीये षष्ठेऽहनि चायं प्रगाथः । तथैव सूचितं । नकिः सुदासो रथमिति मरुत्वतीया ऊर्ध्वं नित्यादिति । एवं स्थितान् प्रगाथान्पृष्ठ्याभिप्लवयोरन्वहं पुनः पुनरावर्तयेयुः । आ० ७. ३. । इति ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र उदिन्वस्य रिच्यत इति प्रगाथः । तथा च सूचितं । उदिन्वस्य रिच्यते भूय इत्

। आ० ५. १६. । इति ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रे कस्तमिंद्रेति प्रगाथः । सूचितं च । कस्तमिंद्र त्वावसुं सद्यो ह जातः । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्रस्यायं प्रगाथः । अहर्गणेष्वपि द्वितीयादिष्वहःसु । सूचितं च । कस्तमिंद्र त्वावसुं कन्नव्यो अतसीनां । आ० ७. १३. । इति ॥ आरंभणीयाः पर्यासान् कइतोऽहरहःशस्यानीति होत्रकाः । आ० ७. १. । इति ॥ पृष्ठ्यषडहस्य तृतीयेऽहनि निष्केवल्ये वैरूपसामपक्षे यदिंद्र यावत इत्यनुरूपस्तृचः । सूचितं च । यदिंद्र यावतस्त्वमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ७. १०. । इति ॥ अग्निष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे तरणिरित्तिषासतीति वैकल्पिकस्तृचः । सूचितं च । तरोभिर्वो विदइसुं तरणिरित्तिषासतीति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ७. ४. । इति ॥ अग्निष्टोमे निष्केवल्यशस्त्रे रथंतरसामपक्षेऽभि त्वा शूरिति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । अभि त्वा शूर नोनुमोऽभि त्वा पूर्वपीतय इति स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ५. १५. । इति ॥ आश्विनशस्त्रेऽयं प्रगाथः । तथैव सूचितं च । अभि त्वा शूर नोनुमो बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथाः । आ० ६. ५. । इति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये दक्षिणपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । अभि त्वा शूर नोनुमोऽभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥ आश्विनशस्त्र इंद्र क्रतुं न इति प्रगाथः । सूचितं च । इंद्र क्रतुं न आ भराभि त्वा शूर नोनुमः । आ० ६. ५. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽयं वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूचितं च । इंद्र क्रतुं न आ भेरेंद्र ज्येष्ठं न आ भर । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मो षु त्वा वाघतश्चनारे अस्मन्नि रीरमन् ।

आरात्ताच्चित्सधमादं न आ गंहीह वा सनुपं श्रुधि ॥ १ ॥

मो इति । सु । त्वा । वाघतः । चन । आरे । अस्मत् । नि । रीरमन् ।

आरात्तात् । चित् । सधऽमादं । नः । आ । गंहि । इह । वा । सन् । उप । श्रुधि ॥ १ ॥

हे इंद्र त्वा त्वया वाघतश्चन यजमाना अयेतेऽस्मदस्मत्त आरे दूरे मा नि रीरमन् । न नितरां रमयंतु । अतस्त्वमारात्ताच्चित् दूरेऽपि वर्तमानोऽस्मदीयं

सधमादं यज्ञमागहि । आगच्छ । इह वाचापि वा सन् विद्यमान उपश्रुधि ।
अस्मदीयं स्तोत्रमुपशृणु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इमे हि ते ब्रह्मकृतः सुते सचा मधौ न मधु आसते ।

इंद्रे कामं जरितारो वसूयवो रथे न पादमा दधुः ॥२॥

इमे । हि । ते । ब्रह्मऽकृतः । सुते । सचा । मधौ । न । मधुः । आसते ।

इंद्रे । कामं । जरितारः । वसुऽयवः । रथे । न । पादं । आ । दधुः ॥२॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतेऽभिषुते सोमे ब्रह्मकृतः स्तोत्रकृतो मधौ न मधुनीव
मधो मक्षिकाः सचा सहासते । उपविशन्ति । अथ परोक्षस्तुतिः । वसूयवो
धनकामा जरितारः स्तोतारः काममिष्टमिंद्रे रथे न पादं रथे पादमिवादधुः ।
समर्पयन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

रायस्कामो वज्रहस्तं सुदक्षिणं पुत्रो न पितरं हुवे ॥३॥

रायःऽकामः । वज्रऽहस्तं । सुऽदक्षिणं । पुत्रः । न । पितरं । हुवे ॥३॥

रायस्कामो धनकामोऽहं सुदक्षिणं शोभनदानं वज्रहस्तमिंद्रं पुत्रो न पुत्र
इव पितरं हुवे । ह्रयामि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इम इन्द्राय सुन्विरे सोमासो दध्याशिरः ।

ताँ आ मदाय वज्रहस्त पीतये हरिभ्यां याह्योक् आ ॥४॥

इमे । इन्द्राय । सुन्विरे । सोमासः । दधिऽआशिरः ।

तान् । आ । मदाय । वज्रऽहस्त । पीतये । हरिऽभ्यां । याहि । ओक् । आ ॥४॥

हे वज्रहस्त दध्याशिरो दधिमिश्रणा इमे सोमासः सोमा इन्द्राय तुभ्यं सुन्विरे ।
सुता बभूवुः । तान् सोमान्मदाय मदर्थं पीतये पानायौको यज्ञसदनमा अभि
हरिभ्यामश्वाभ्यामायाहि । आगच्छ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अवच्छुत्कर्णं इयते वसूनां नू चिन्वो मर्धिषद्गिरः ।

सद्यः चिद्यः सहस्राणि शता ददन्नकिर्दित्संतमा मिनत् ॥ ५ ॥

अवत् । श्रुत्ऽकर्णः । इयते । वसूनां । नू । चित् । नः । मर्धिषत् । गिरः ।

सद्यः । चित् । यः । सहस्राणि । शता । ददत् । नकिः । दित्संतं । आ । मिनत् ॥ ५ ॥

श्रुत्कर्णो याज्ञाश्रवणरूपकर्ण इन्द्रो वसूनां वसूनीयते । याच्यते । नोऽस्मदीया गिरो याज्ञावाक्यानि श्रवत् । शृणोतु । नू चित् नैव मर्धिषत् । हिनस्तु । अश्रवणेन याज्ञावाक्यानि निष्फलानि न करोत्वित्यर्थः । अपि चेन्द्रः सद्यश्चित् सद्य एव याज्ञानंतरमेव सहस्राणि शतानि च ददत् । प्रयच्छेत् । दित्संतं दातुमिच्छंतं तमिन्द्रं नकिरामिनत् । न हिंस्यात् । कश्चिदपि न वारयेदित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स वीरो अप्रतिष्कुत इंद्रेण शूशुवे नृभिः ।

यस्ते गभीरा सर्वनानि वृत्रहन्सुनोत्या च धावति ॥ ६ ॥

सः । वीरः । अप्रतिऽस्कुतः । इंद्रेण । शूशुवे । नृऽभिः ।

यः । ते । गभीरा । सर्वनानि । वृत्रऽहन् । सुनोति । आ । च । धावति ॥ ६ ॥

हे वृत्रहन् ते त्वदर्थं यः पुमान् गभीरा गभीराणि सर्वनानि सोमान् सुनोति । आधावति च त्वां स्तुतिभिरुपधावति च स वीर इंद्रेण हेतुनाप्रतिष्कुतः केनाप्यप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा भवेत् । नृभिः परिचारकैः शूशुवे । उपगम्यते च ॥ श्रयतिर्गतिकर्मा ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

भवा वरूथं मघवन्मघोनां यत्समजासि शर्धतः ।

वि त्वाहतस्य वेदनं भजेमह्या दृणाशो भरा गयं ॥ ७ ॥

भव । वरूथं । मघऽवन् । मघोनां । यत् । संऽअजासि । शर्धतः ।

वि । त्वाऽहतस्य । वेदनं । भजेमहि । आ । दुऽनशः । भर । गयं ॥ ७ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र मघोनां हविष्मतां वरूथमुपद्रवाणां वारकं वर्म भव ।
यद्यस्त्वं शर्धत उत्सहमानान् शत्रून् समजासि संप्रेरयेः । अपि च त्वाहतस्य त्वया
हतस्य शत्रोर्वेदनं धनं विभजेमहि । विशेषेण लभेमहि । किञ्च दुर्नशो नाशयि-
तुमशक्यस्त्वं गयं गृहं धनं वाभर । अस्मभ्यमाहर ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सुनोता सोमपात्रे सोममिन्द्राय वज्रिणे ।

पचंता पक्तीरवसे कृणुध्वमित्पृणन्निपृणते मयः ॥ ८ ॥

सुनोत । सोमऽपात्रे । सोमं । इन्द्राय । वज्रिणे ।

पचंत । पक्तीः । अवसे । कृणुध्वं । इत् । पृणन् । इत् । पृणते । मयः ॥ ८ ॥

हे मदीयाः पुरुषा वज्रिणे सोमपात्रे सोमस्य पात्र इन्द्राय सोमं सुनोत ।
अभिषुणुत । अवस इद्रं तर्पयितुं पक्तीः पक्तव्यान् पुरोडाशादीन् पचत च ।
कृणुध्वमित् । इन्द्रप्रियकराणि कर्माणि च कुरुतैव । इन्द्रो हि मयः सुखं पृणन्नि-
यजमानाय प्रयच्छन्नेव पृणते हवींषीति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

मा स्वेधत सोमिनो दक्षता महे कृणुध्वं राय आतुजे ।

तरणिरिज्जयति क्षेति पुथ्यति न देवासः कवल्नवे ॥ ९ ॥

मा । स्वेधत । सोमिनः । दक्षत । महे । कृणुध्वं । राये । आऽतुजे ।

तरणिः । इत् । जयति । क्षेति । पुथ्यति । न । देवासः । कवल्नवे ॥ ९ ॥

हे मदीया जनाः सोमिनः सोमवतो यागान्मा स्वेधत । मा हिंसिष्ट । दक्षत ।
यागादिकं कर्तुमुत्सहध्वं च । महे महत आतुजे ॥ तुजिर्हिंसाकर्मा दानकर्मा वा ॥
शत्रूणामभिहिंसकाय धनानां प्रदात्रे वेन्द्राय राये धनलाभार्थं कृणुध्वं । कर्माणि
कुरुत च । तरणिरित् कर्मसु त्वरित एव जयति शत्रून् । क्षेति । गृहे निवसति च ।
पुथ्यति । प्रजया पशुभिश्च पुष्टो भवति । कवल्नवे कुत्सितक्रियायै ॥ कवोपसृष्ट-
स्यातेः सातत्यगमनकर्मणो रूपं कवल्नुरिति । देवासो देवा न भवन्तीति शेषः ।
सुखप्राप्तये भवन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

नकिः सु॒दासो॒ रथं॒ पर्या॑स॒ न री॑रमत् ।

इन्द्रो॒ यस्या॑वि॒ता यस्य॑ म॒रुतो॒ गम॑त्स गोम॒ति व्र॒जे ॥ १० ॥

नकिः । सु॒ऽदासः॑ । रथं॑ । परि॑ । आ॒स॒ । न । री॒रम॑त् ।

इन्द्रः । यस्य॑ । अ॒वि॒ता । यस्य॑ । म॒रुतः॑ । गम॑त् । सः । गो॒ऽम॑ति । व्र॒जे ॥ १० ॥

सुदासः शोभनदानस्य यजमानस्य रथं नकिः पर्यास । कश्चिन्न पर्यस्यति । न रीरमत् । न रमयति च । आत्मारथं न कश्चिदेनं गृह्णातीत्यर्थः । अपि च यस्येन्द्रोऽविता रक्षिता यस्य च मरुतोऽवितारः स गोमति गोयुक्ते व्रजे गोष्ठे गमत् । गच्छेत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

गम॒द्वाजं॑ वा॒जय॑न्नि॒द्र म॒र्त्यो यस्य॑ त्वम॒विता॒ भुवः॑ ।

अ॒स्माकं॑ बो॒ध्यवि॒ता रथा॑नाम॒स्माकं॑ श्रूर॒ नृणां॑ ॥ ११ ॥

गम॑त् । वाजं॑ । वा॒जय॑न् । इन्द्र॑ । म॒र्त्यः । यस्य॑ । त्वं । अ॒वि॒ता । भुवः॑ ।

अ॒स्माकं॑ । बो॒धि । अ॒वि॒ता । रथा॑नां । अ॒स्माकं॑ । श्रूर॑ । नृ॒णां ॥ ११ ॥

हे इन्द्र त्वं यस्य मर्त्यस्याविता रक्षिता भुवः भवेः स मर्त्यो वाजयन् स्तोत्रेण त्वां बलिनं कुर्वन् वाजमन्नं गमत् । गच्छेत् । अपि च हे श्रूर अस्माकं वासिष्ठानां रथानामविता रक्षिता बोधि । भव ॥ भवतेर्लोटि रूपं । भकारस्य वकारश्छांदसः ॥ अस्माकं नृणां पुत्रादीनां चाविता भव ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उदि॒न्वस्य॑ रि॒च्यते॒ऽंशो॒ धनं॒ न जि॒ग्युषः॑ ।

य इन्द्रो॒ हरि॑वान्न द॒भंति॒ तं रि॒पो द॒क्षं द॒धाति॑ सोमि॒नि ॥ १२ ॥

उत् । इत् । नु । अ॒स्य । रि॒च्यते॒ । अंशः॑ । धनं॑ । न । जि॒ग्युषः॑ ।

यः । इन्द्रः॑ । हरि॑ऽवान् । न । द॒भंति॒ । तं । रि॒पः । द॒क्षं । द॒धाति॑ । सोमि॒नि ॥ १२ ॥

अस्येन्द्रस्यांशो यज्ञे सोमस्य भागोऽतिरिच्यतेऽन्येभ्योऽपि देवेभ्यः । इन्द्रस्य त्रिष्वपि सवनेषु सोमपानमस्ति । माध्यन्दिनं हि सर्वमैन्द्रमिति । जिग्युषो जितवतो धनं न धनमिव । उदिन्विवति त्रयः पूरणाः । अपि च यो हरिवानिन्द्रः सोमिनि यजमाने दक्षं बलं दधाति संदधाति तं रिपो रिपवो न दभन्ति । न हिंसन्ति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

मन्त्रमखर्वं सुधितं सुपेशंसं दधात यज्ञियेषु ।

पूर्वीश्च न प्रसितयस्तरन्ति तं य इन्द्रे कर्मणा भुवत् ॥ १३ ॥

मन्त्रं । अखर्वं । सुऽधितं । सुऽपेशंसं । दधात । यज्ञियेषु । आ ।

पूर्वीः । च न । प्रऽसितयः । तरन्ति । तं । यः । इन्द्रे । कर्मणा । भुवत् ॥ १३ ॥

हे जना अखर्वमनल्पं सुधितं सुविहितं सुपेशंसं शोभनरूपं मन्त्रं स्तोत्रं यज्ञियेषु यजनीयेषु देवेषु मध्य इन्द्राय दधात । विधत्त । यो जनः कर्मणा स्तुत्या-दिरूपेणेंद्र इन्द्रस्य चित्ते भुवत् भवेत् तं जनं पूर्वीर्बह्व्यः प्रसितयः पाशादीनि बन्धनानि । चनेति समुदायो नेत्यर्थे वर्तते । न तरन्ति । न व्याप्नुवन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

कस्तमिन्द्र त्वावसुमा मर्त्यो दधर्षति ।

अद्वा इत्ते मघवन्पार्ये दिवि वाजी वाजं सिषासति ॥ १४ ॥

कः । तं । इन्द्र । त्वाऽवसुं । आ । मर्त्यः । दधर्षति ।

अद्वा । इत् । ते । मघऽवन् । पार्ये । दिवि । वाजी । वाजं । सिषासति ॥ १४ ॥

हे इन्द्र तव चित्ते यो भवेत् त्वावसुं । त्वं वसुर्ब्यापको यस्येति बहुव्रीहिः । तं जनं को मर्त्य आदधर्षति । आदधर्षेत् । हे मघवन् ते त्वदर्थं यः अद्वा अद्वाया युक्तः सन् वाजी हविष्मान् भवेत् पार्ये दिवि सौत्येऽहनि स वाजमन्नं बलं वा सिषासति । सेवते ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मघोनः स्म वृत्रहत्येषु चोदय ये ददन्ति प्रिया वसु ।

तव प्रणीती हर्यश्च सूरिभिर्विश्वा तरेम दुरिता ॥ १५ ॥

म॒घो॒नः । स्म । वृ॒त्र॒ऽह॒त्येषु । चो॒द॒य । ये । द॒द॒ति । प्रि॒या । व॒सु ।

त॒व । प्र॒ऽनी॒ती । ह॒रि॒ऽअ॒श्व । सू॒रि॒ऽभिः । वि॒श्वा । त॒रे॒म । दुः॒ऽइ॒ता ॥ १५ ॥

हे इंद्र मघोनो धनवतस्ते । त्वदर्थमित्यर्थः । प्रिया प्रियाणि वसु वसूनि धनानि ये जना ददति प्रयच्छन्ति ताञ्जनान्वृत्रहत्येषु संग्रामेषु चोदय । प्रेरय । हे हर्यश्च तव प्रणीती प्रणीत्या प्रणयनेन सूरिभिः स्तोतृभिः पुत्रादिभिः सार्धं विश्वा विश्वानि दुरिता दुरितानि तरेम ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीय एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

त॒वेदि॑द्रा॒व॒मं व॒सु त्वं पु॑ष्य॒सि म॒ध्य॒मं ।

स॒त्वा वि॒श्वस्य॑ प॒र॒मस्य॑ रा॒ज॒सि न॒कि॑ष्ठा गो॒षु वृ॒ण्व॒ते ॥ १६ ॥

त॒व । इ॒त् । इं॒द्र । अ॒व॒मं । व॒सु । त्वं । पु॑ष्य॒सि । म॒ध्य॒मं ।

स॒त्वा । वि॒श्वस्य॑ । प॒र॒मस्य॑ । रा॒ज॒सि । न॒कि॑ः । त्वा । गो॒षु । वृ॒ण्व॒ते ॥ १६ ॥

हे इंद्र अवममधमं त्रपुसीसादिकं वसु धनं । यद्वा भौमं वस्ववमं । तवेत् तवैव । त्वं त्वमेव मध्यमं वसु रजतहिरण्यादिकमांतरिक्षं वा पुष्यसि । विश्वस्य सर्वस्य परमस्योत्तमस्यापि रत्नादेर्दिव्यस्य वा वसुनो राजसि । ईशिषे । सत्वा सत्यमेव । अपि च त्वा त्वां गोषु निमित्तेषु नकिर्वृण्वते । केऽपि न वारयन्ति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

त्वं वि॒श्वस्य॑ ध॒न॒दा अ॒सि श्रु॒तो य ई॒ भव॑त्या॒ज॒यः ।

त॒वा॒यं वि॒श्वः पु॒रु॒हूत॒ पार्थि॑वोऽव॒स्युर्नाम॑ भि॒क्ष॒ते ॥ १७ ॥

त्वं । वि॒श्वस्य॑ । ध॒न॒ऽदाः । अ॒सि । श्रु॒तः । ये । ई॒ । भ॒व॑न्ति । आ॒ज॒यः ।

त॒व । अ॒यं । वि॒श्वः । पु॒रु॒ऽहूत॒ । पार्थि॑वः । अ॒व॒स्युः । ना॒म । भि॒क्ष॒ते ॥ १७ ॥

हे इंद्र त्वं विश्वस्य सर्वस्य स्तोतुर्यजमानस्य वा धनदा धनस्य दाता सन् श्रुतः प्रसिद्धोऽसि । य ई य एत आजयो युद्धानि भवन्ति तेष्वपि धनदाः श्रुतोऽसि । हे पुरुहूत विश्वः सर्वोऽप्ययं पार्थिवो जनस्तव । त्वत्त इत्यर्थः । अवस्यू रक्षा-मिच्छन् नामान्नमुदकं वा ॥ बर्हिर्नामेत्युदकनामसु पाठात् ॥ भिक्षते । याचते । नामेवेति शेषः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

यदि॑द्र॒ याव॑त॒स्त्वमे॒ताव॑द॒हमी॑शीय ।

स्तो॒तार॒मिहि॑धिषेय॒ रदा॑वसो॒ न पा॑प॒त्वाय॑ रासीय ॥ १८ ॥

यत् । इ॒द्र । याव॑तः । त्वं । ए॒ताव॑त् । अ॒हं । ई॒शीय॑ ।

स्तो॒तारं॑ । इत् । दि॒धि॒षे॒य । र॒द॒व॒सो॒ इति॑ रद॒ऽव॒सो । न । पा॒प॒ऽत्वा॒य । रा॒सी॒य ॥ १८ ॥

हे इन्द्र यद्यतो यावतो धनस्येशिषे एतावत् ॥ षष्ठ्या लुक् ॥ एतावतो धनस्याहमीशीय ईश्वरो भवेयं हे रदवसो । रदति ददाति वसूनीति रदवसुः । ततोऽहमस्मदीयं स्तोतारमिहिधिषेय । धनप्रदानेन धारयेयमेव । पापत्वाय न रासीय । न दद्यां ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

शि॒क्षे॒य॒मिन्म॑हयते दि॒वेदि॑वे रा॒य आ॑ कु॒हचि॑द्विदे ।

न॒हि त्व॑द॒न्यन्म॑घवन् आ॒प्यं व॑स्यो॒ अस्ति॑ पि॒ता च॑न ॥ १९ ॥

शि॒क्षे॒यं । इत् । म॒ह॒ऽय॒ते । दि॒वे॒ऽदि॒वे । रा॒यः । आ । कु॒ह॒चि॒त् ऽवि॒दे ।

न॒हि । त्वत् । अ॒न्यत् । म॒घ॒ऽव॒न् । नः । आ॒प्यं । व॑स्यः । अ॒स्ति॑ । पि॒ता । च॑न ॥ १९ ॥

कुहचिद्विदे । कुचचिद्विद्यमानः कुहचिद्वित् । तस्मै । यच्च क्वापि विद्यमानायेत्यर्थः । महयते पूजयते जनाय दिवे दिवे प्रतिदिनं रायो धनानि शिष्येयमित् । दद्यामेव । आकारः पूरणः । एवमिन्द्रस्य वाक्यं श्रुत्वा संतुष्ट ऋषिर्वदति । हे मघवन् त्वत्त्वतोऽन्यदस्माकमाप्यं ज्ञातेयं न ह्यस्ति । वस्यः प्रशस्यः पिता चन पालयिता च त्वदन्यो नास्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

तर॒णि॒रि॒त्सि॒षा॒सति॑ वाजं॒ पुरं॑ध्या यु॒जा ।

आ॒ व॒ इ॒द्रं॑ पुरु॒हूतं॑ न॒मे गि॒रा ने॒मिं तष्टे॑व सु॒द्रं ॥ २० ॥

तर॒णिः । इत् । सि॒सा॒सति॑ । वाजं॑ । पुरं॑ऽध्या । यु॒जा ।

आ । वः । इ॒द्रं । पुरु॑ऽहूतं । न॒मे । गि॒रा । ने॒मिं । तष्टे॑ऽव । सु॒ऽद्रं ॥ २० ॥

तरणिरित् स्तुत्यादौ कर्मणि त्वरित एव पुमान् पुरंध्या महत्या धिया युजा

सहायभूतया वाजमन्नं सिषासति । संभजते । पुरुहूतं बहुभिराहूतमिंद्रं वस्त्वां
गिरा स्तुत्याहमानमे नेमिं चक्रस्य वलयं सुद्वं शोभनदारुं तष्टेव । यथा वर्धकिर्दा-
रुनेमिमानमयते तद्वदित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

न दुष्टुती मर्यो विंदते वसु न स्नेधंतं रयिर्नशत् ।

सुशक्तिरिन्मघवन्तुभ्यं मावते देष्णं यत्पार्ये दिवि ॥ २१ ॥

न । दुःस्तुती । मर्यः । विंदते । वसु । न । स्नेधंतं । रयिः । नशत् ।

सुशक्तिः । इत् । मघवन् । तुभ्यं । मावते । देष्णं । यत् । पार्ये । दिवि ॥ २१ ॥

मर्यो मनुष्यो दुष्टुती दुष्टुत्या वसु धनं न विंदते । इंद्रं स्तुवन्नेव वसु लभत
इत्यर्थः । स्नेधंतं हिंसंतं । इन्द्रविषयस्तुत्यादिकर्माण्यकुर्वतमित्यर्थः । रयिर्धनं न
नशत् । न व्याप्नोति । हे मघवन् त्वया पार्ये दिवि सौत्ये दिवसे मावते मत्स-
दृशाय देष्णं दातव्यं यद्धनमस्ति तत्तुभ्यं त्वत्तः सुशक्तिरित् सुकर्मैव । विंदत इति
व्यवहितमप्यनुषज्यतेऽध्याहारस्यांतिकत्वात् ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वर्दृशमीशानमिंद्र तस्थुषः ॥ २२ ॥

अभि । त्वा । शूर । नोनुमः । अदुग्धाऽइव । धेनवः ।

ईशानं । अस्य । जगतः । स्वऽदृशं । ईशानं । इंद्र । तस्थुषः ॥ २२ ॥

हे शूरेंद्र अस्य जगतो जंगमस्येशानमीश्वरं तस्थुषः स्थावरस्य चेशानं । ईशा-
नमिति पदस्यावृत्तिरादरार्था । स्वर्दृशं सर्वदृशं त्वा त्वामदुग्धा इव धेनवो यथा-
दुग्धा धेनवः क्षीरपूर्णोद्धस्त्वेन वर्तते तद्वत्सोमपूर्णचमसत्वेन वर्तमाना वयमभि-
नोनुमः । भृशमभिष्टुमः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

न त्वावाँ अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

अश्वायंतो मघवन्निंद्र वाजिनो गृथ्यंतस्त्वा हवामहे ॥ २३ ॥

न । त्वाऽवान् । अन्यः । दिव्यः । न । पार्थिवः । न । जातः । न । जनिष्यते ।
अश्वऽयंतः । मघऽवन् । इंद्र । वाजिनः । गयंतः । त्वा । हवामहे ॥ २३ ॥

हे मघवन्निंद्र दिव्यो दिवि भवस्त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो न जायते । पार्थिवः पृथिव्यां भवोऽपि त्वावानन्यो न जायते । दिव्यः पार्थिवो वा त्वावानन्यो न जातः । न च जनिष्यते । पृथिव्यां दिवि च त्रिष्वपि लोकेषु त्वत्सदृशः कश्चिन्नास्तीत्यर्थः । अश्वायंतोऽश्वानिच्छंतो वाजिनो वाजमिच्छंतः ॥ इच्छायामिनिप्रत्ययः ॥ हविष्मंतो वा गयंतो गा इच्छंतश्च वयं त्वा त्वां हवामहे । ह्वयामः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अभी षतस्तदा भरेन्द्र ज्यायः कनीयसः ।

पुरुवसुर्हि मघवन्सनादसि भरेभरे च हव्यः ॥ २४ ॥

अभि । सतः । तत् । आ । भर । इंद्र । ज्यायः । कनीयसः ।

पुरुऽवसुः । हि । मघऽवन् । सनात् । असि । भरेऽभरे । च । हव्यः ॥ २४ ॥

हे ज्यायो ज्यायन्निंद्र ॥ आमंचितं पूर्वमविद्यमानवदितींद्रपदस्याविद्यमानवद्भावात् ज्याय इत्यस्य सर्वानुदात्तत्वाभावः । नकारस्य रुत्वं व्यत्ययान्मुमभावो वा ॥ कनीयसः सतो मम तत्प्रसिद्धं धनमभ्याभर । हे मघवन् त्वं सनाच्चिरादेवारभ्य पुरुवसुर्हि बहुधनो ह्यसि । भरेभरे संग्रामे यज्ञे वा हव्यो हविष्यश्चासि ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

परां णुदस्व मघवन्नमित्रान्सुवेदां नो वसू कृधि ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने भवा वृधः सखीनां ॥ २५ ॥

परां । नुदस्व । मघऽवन् । अमित्रान् । सुऽवेदां । नः । वसु । कृधि ।

अस्माकं । बोधि । अविता । महाऽधने । भव । वृधः । सखीनां ॥ २५ ॥

हे मघवन् परा पराचीनानमित्रान् शत्रून्नुदस्व । प्रेरय । नोऽस्मभ्यं वसु वसूनि सुवेदा सुलभानि कृधि । कुरु । महाधने संग्रामे ॥ वाजसातौ महाधन इति संग्रामनामसु पाठात् ॥ सखीनां स्तोतृणामस्माकं वसिष्ठानामविता रक्षिता बोधि । भव । वृधो वर्धयिता च भव ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

इ॒न्द्रं क्र॒तुं न॒ आ भ॒र पि॒ता पु॒त्रेभ्यो॒ यथा॑ ।

शि॒क्षां णो॒ अ॒स्मिन्पु॑रु॒हूत॒ याम॑नि जी॒वा ज्योति॑रशीमहि ॥ २६ ॥

इ॒न्द्र । क्र॒तुं । नः । आ । भ॒र । पि॒ता । पु॒त्रेभ्यः । यथा॑ ।

शि॒क्ष । नः । अ॒स्मिन् । पु॒रु॒हूत॒ । याम॑नि । जी॒वाः । ज्योति॑ः । अ॒शीम॑हि ॥ २६ ॥

हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वाभर । आहर । अपि च यथा पिता पुत्रेभ्यो धनं प्रयच्छति तथा नोऽस्मभ्यं शिक्ष । धनं देहि । हे पुरुहूत बहुभिराहूत यामनि यज्ञे जीवा वयं ज्योतिः सूर्यमशीमहि । प्रतिदिनं प्राप्नुयाम ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

मा नो॒ अ॒ज्ञा॒ता वृ॒जना॑ दुरा॒ध्यो॒ऽमा॒शि॒वासो॒ अव॑ क्रमुः ।

त्वया॑ व॒यं प्र॒वतः॒ शश्व॑ती॒रपो॑ऽति॒ शूर॒ तरा॑मसि ॥ २७ ॥

मा । नः । अ॒ज्ञा॒ताः । वृ॒जनाः॑ । दुः॒ऽआ॒ध्यः । मा । अ॒शि॒वासः । अव॑ । क्र॒मुः ।

त्वया॑ । व॒यं । प्र॒व॒तः । शश्व॑तीः । अ॒पः । अ॒ति॒ । शू॒र । तरा॑म॒सि ॥ २७ ॥

हे इन्द्र अज्ञाता अज्ञातगमना वृजना हिंसका दुराध्यो नोऽस्मान्मावक्रमुः । मावचक्रमुः । हे शूर त्वया वयं वसिष्ठाः प्रवतः प्रवणकाः संतः शश्वतीर्वह्नीरपोऽतितरामसि । अतितराम ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीय एकविंशो वर्गः ॥

श्वित्यंच इति चतुर्दशर्चं षोडशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । श्वित्यंचः षळूना संस्तवो वसिष्ठस्य सपुत्रस्यंद्रेण वा संवाद इति ॥ आदितो नवानां वसिष्ठ ऋषिः । वसिष्ठपुत्राणां स्तूयमानत्वात् एव देवता । विद्युतो ज्योतिरित्यादिभिर्दशम्यादिभिः सपुत्रैर्वसिष्ठः स्तूयते । अतो वसिष्ठो देवता । त एव ऋषयः । या तेनोच्यत इति न्यायात् । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

श्वि॒त्यंचो॑ मा दक्षि॒णत॑स्क॒पर्दा धि॒यंजि॒न्वासो॑ अ॒भि हि प्र॑म॒न्दुः ।

उ॒त्तिष्ठ॑न्वो॒चे परि॑ व॒र्हिषो॒ नृ॒न्म मे॑ दू॒राद॑र्वितवे॒ वसि॑ष्ठाः ॥ १ ॥

श्वित्यंचः । मा । दक्षिणतःऽकपर्दाः । धियंऽजिन्वासः । अभि । हि । प्रऽमंदुः ।

उत्ऽतिष्ठन् । वोचे । परि । बर्हिषः । नृन् । न । मे । दूरात् । अवितवे । वसिष्ठाः ॥ १ ॥

श्वित्यंचः । श्वित्यं श्वेतवर्णमंचंतीति श्वित्यंचः । श्वेतवर्णा इत्यर्थः । धियंजि-
न्वासः कर्मणां पूरयितारो दक्षिणतस्कपर्दाः । दक्षिणे शिरसो भागे कपर्दाश्चूडा
येषां ते दक्षिणतस्कपर्दाः । चूडाकर्मणि दक्षिणतो वसिष्ठानामिति स्मर्यते । मा
मामभिप्रमंदुः । विद्याबलेनाभिप्राहर्षयन् । यतो मामभिप्रमंदुरतो बर्हिषो
यज्ञात् । परीति पंचम्यर्थानुवादः । उत्तिष्ठन्नहं नृत्यज्ञस्य नेतृन्वोचे । ब्रवीमि । मे
मत्तो दूराद्वसिष्ठा वसिष्ठस्य मम पुत्रा अवितवे गंतुं नार्हंतीति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दूरादिंद्रमनयन्ना सुतेन तिरौ वैशंतमति पातंमुग्रं ।

पाशद्युम्नस्य वायतस्य सोमात्सुतादिंद्रो अवृणीता वसिष्ठान् ॥ २ ॥

दूरात् । इंद्रं । अनयन् । आ । सुतेन । तिरः । वैशंतं । अति । पातं । उग्रं ।

पाशऽद्युम्नस्य । वायतस्य । सोमात् । सुतात् । इंद्रः । अवृणीत । वसिष्ठान् ॥ २ ॥

यदा वसिष्ठस्य पुत्राः सुदासं राजानमयाजयन् तदैव पाशद्युम्नाख्योऽपि
राजा सोमान्यष्टमुद्यमं चकार । तदा ते वसिष्ठपुत्राः पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य तदीये
यागे सोमं पिबंतमिंद्रं मंत्रबलेन तस्मादाच्छिद्य सुदासो यज्ञे स्थापयामासुः ।
तदेतद्भृत्तांतं कीर्तयन् वसिष्ठः स्वसुताननेन मंत्रेण स्तौति ॥ वैशंतं । वैशंतः
पल्वलं । अत्र वैशंतशब्देन सोमाधारश्चमसो लक्ष्यते । तत्स्थं सोमं पातं पिबं-
तमुग्रमुद्गूर्णमिंद्रं सुतेन सुदासो यज्ञेऽभिषुतेन सोमेन हेतुना तिरः पाशद्युम्नं
तिरस्कृत्य दूरादानयन् । वसिष्ठा मंत्रबलेनानीतवंतः । इंद्रोऽपि वायतस्य वयतः
पुत्रस्य पाशद्युम्नस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ वायतं पाशद्युम्नस्यतिहाय सुदासो
यज्ञेऽभिषुतात्सोमाद्धेतोर्वसिष्ठान्वसिष्ठस्य पुत्रानवृणीत । पाशद्युम्नस्य सोमयागे
चमसस्थं सोमं पिबन्नपीदस्तं पाशद्युम्नं तिरस्कृत्य मंत्रसामर्थ्यबलेन सुदासो यज्ञ
आहवनकाले वसिष्ठानाजगामेत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एवेन्नु कं सिंधुमेभिस्ततरेवेन्नु कं भेदमेभिर्जघान ।

एवेन्नु कं दाशराज्ञे सुदासं प्रावदिंद्रो ब्रह्मणा वो वसिष्ठाः ॥ ३ ॥

ए॒व। इ॒त्। न॒। कं॑। सि॒धुं। ए॒भिः। त॒तार॑। ए॒व। इ॒त्। न॒। कं॑। भे॒दं। ए॒भिः। ज॒घान॑।
 ए॒व। इ॒त्। न॒। कं॑। दा॒श॒रा॒ज्ञे। सु॒दा॒सं। प्रा॒आ॒वत्। इ॒ंद्रं॑। ब्र॒ह्म॒णा। वः॑। व॒सि॒ष्ठाः॑ ॥३॥

एवेत् यथा पाशद्युस्य सवाख्ये सोमयागे चमसस्थं सोमं पिबंतमपींद्रं वसिष्ठैः सुदाः प्राप्नवान् एवमेव सिंधुं नदीमेभिर्वसिष्ठैः कं सुखेन ततार। तीर्णं आसीत्। नु इति पूरणः। तथा च निगमांतरं। अर्णासि चित्पप्रथाना सुदासे। ऋग्वे० ७. १८. ५.। इति। एवेदेवमेव भेदं भेदनामकं शत्रुमयेभिर्वसिष्ठैरेव जघान। अथ प्रत्यक्षस्तुतिः। एवेदेवमेव हे वसिष्ठा वो युष्मदीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण दाशराज्ञे दशभी राजभिः सह युद्धे प्रवृत्ते सति सुदासं राजानमिंद्रः प्रावत्। प्रारक्षत्। तथा च निगमांतरं। दश राजानः समिता अयज्यवः सुदासमिंद्रावरुणा न युयुधुः। ऋग्वे० ७. ८३. ७.। इति। दाशराज्ञे परियत्ताय विश्वतः। ऋग्वे० ७. ८३. ८.। इति च ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जुष्टीं॑ न॒रो ब्र॒ह्म॒णा वः॑ पि॒तॄ॒णाम॑क्ष॒मव्ययं॑ न॒ किल॑ रि॒षाय॑।

यच्छ॑क्करीषु बृ॒हता॑ रवे॒णे॒न्द्रे शु॒ष्मम॑द॒धाता॑ व॒सि॒ष्ठाः॑ ॥४॥

जुष्टीं॑। न॒रः। ब्र॒ह्म॒णा। वः॑। पि॒तॄ॒णां। अ॒क्षं। अ॒व्ययं॑। न॒। किल॑। रि॒षाय॑।

यत्। श॒क्करी॑षु। बृ॒हता॑। रवे॒ण। इ॒न्द्रे। शु॒ष्मं। अ॒द॒धात॑। व॒सि॒ष्ठाः॑ ॥४॥

हे नरो वो युष्मदीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण पितॄणां जुष्टी प्रीतिर्भवति। पितॄणामित्यनेन पारोक्ष्येण वसिष्ठस्यैव कीर्तनं। अहं प्रीतो भवामीत्यर्थः। अथेदानीं स्वमाश्रमं गंतुमुद्यतोऽहमक्षं रथस्याक्षमव्ययं। व्ययामि ॥ लडर्थे लङ् ॥ चालयामीत्यर्थः। यूयं न किल रिषाय न च क्षीणा भवथ हे वसिष्ठा यद्यस्माच्छक्करीषु बृहता श्रेष्ठेन रवेण सान्नेन्द्रे शुष्मं बलमदधात आधारयत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उ॒द्यामि॑वे॒त्तृ॒णजो॑ ना॒थिता॑सो॒ऽदी॒धयु॑दा॒शरा॒ज्ञे वृ॒तासः॑।

व॒सि॒ष्ठस्य॑ स्तु॒वत॑ इ॒न्द्रो अ॒श्रो॒दु॒रं तृ॒त्सु॒भ्यो अ॒कृ॒णो॒दु लो॒कं ॥५॥

उत्। द्यां॑ऽइव। इत्। तृ॒णऽजः॑। ना॒थिता॑सः। अ॒दी॒धयुः॑। दा॒श॒रा॒ज्ञे। वृ॒तासः॑।

व॒सि॒ष्ठस्य॑। स्तु॒वतः॑। इ॒न्द्रः। अ॒श्रो॒त्। उ॒रं। तृ॒त्सु॒भ्यः। अ॒कृ॒णो॒त्। ऊं॑ इति। लो॒कं ॥५॥

तृष्णजो जाततृष्णा वृतासस्तृप्सुभी राजभिर्वृता नाथितासो वृष्टिं याचमाना
वसिष्ठा द्यामिवादित्यमिवेंद्रं दाशराज्ञे दशानां राज्ञां संग्राम उददीधयुः । उददी-
धयन् । स्तुवतो वसिष्ठस्य स्तोत्रमिन्द्रोऽश्रोत् । अशृणोच्च । उरुं विस्तीर्णं लोकं
तृप्सुभ्यो राजभ्योऽकृणोत् । अकरोच्च । अददाच्चेत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

दंडा इवेज्जोअजनास आसन्परिच्छिन्ना भरता अर्भकासः ।

अर्भवच्च पुरएता वसिष्ठ आदितृत्सूनां विशो अप्रथंत ॥ ६ ॥

दंडाःऽइव । इत् । गोऽअजनासः । आसन् । परिऽछिन्नाः । भरताः । अर्भकासः ।

अर्भवत् । च । पुरऽएता । वसिष्ठः । आत् । इत् । तृत्सूनां । विशः । अप्रथंत ॥ ६ ॥

गोअजनासो गवां प्रेरका दंडा इव यथा दंडाः परिच्छिन्नपत्रोपशाखा भवंति
तद्वद्भरताः । तृत्सूनामेव राज्ञां भरता इति नामान्तरेणोपादानं । शत्रुभिः
परिच्छिन्ना एवासन् । अर्भकासोऽर्भका अल्पाश्वासन् । आदित्परिच्छिन्नत्वाद्-
नंतरमेव तेषां तृत्सूनां वसिष्ठः पुरएता पुरोहितोऽभवच्च । तत्पौरोहित्यसा-
मर्थ्यात्तृत्सूनां विशः प्रजा अप्रथंत । अवर्धंत ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्रयः कृण्वंति भुवनेषु रेतस्तिस्त्रः प्रजा आर्या ज्योतिरग्राः ।

त्रयो घर्मास उषसं सचंते सर्वा इत्तां अन्तु विदुर्वसिष्ठाः ॥ ७ ॥

त्रयः । कृण्वंति । भुवनेषु । रेतः । तिस्त्रः । प्रऽजाः । आर्याः । ज्योतिःऽअग्राः ।

त्रयः । घर्मासः । उषसं । सचंते । सर्वा । इत् । तान् । अन्तु । विदुः । वसिष्ठाः ॥ ७ ॥

भुवनेषु पृथिव्यंतरिक्षद्युषु त्रयोऽग्निवायुसूर्या यथाक्रमेण रेतो विश्वस्य धार-
कमुदकं कृण्वंति । कुर्वंति । तेषां त्रयाणां ज्योतिरग्रा आदित्यप्रमुखा आर्याः
श्रेष्ठास्तिस्त्रः प्रजा भवंति । ते च त्रयोऽग्निवायुसूर्या घर्मासो दीप्यमाना उषसं
सचंते । समवयंति । दुर्ज्ञानात्सर्वानित्सर्वानेव तान्वसिष्ठा अन्तुविदुः । अभिजा-
नन्ति । तेषां रहस्यविज्ञानादियमपि वसिष्ठानामेव स्तुतिः । तथा च शाट्वायनकं ।
त्रयः कृण्वंति भुवनेषु रेत इत्यग्निः पृथिव्यां रेतः कृणोति वायुरंतरिक्ष आदित्यो

दिवि तिस्रः प्रजा आर्या ज्योतिरग्रा इति वसवो रुद्रा आदित्यास्तासां ज्योतिर्य-
दसावादित्यस्त्रयो घर्मास उषसं सचंत इत्यग्निरुषसं सचते वायुरुषसं सचत
आदित्य उषसं सचत इति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सूर्यस्येव वक्षथो ज्योतिरेषां समुद्रस्येव महिमा गभीरः ।

वातस्येव प्रजवो नान्येन स्तोमो वसिष्ठा अन्येतवे वः ॥ ८ ॥

सूर्यस्यऽइव । वक्षथः । ज्योतिः । एषां । समुद्रस्यऽइव । महिमा । गभीरः ।

वातस्यऽइव । प्रऽजवः । न । अन्येन । स्तोमः । वसिष्ठाः । अन्येऽएतवे । वः ॥ ८ ॥

हे वसिष्ठा एषां वो युष्माकं स्तोमो महिमापि वा सूर्यस्य ज्योतिरिव वक्षथः
प्रकाशोऽस्ति । हे वसिष्ठा वो युष्माकं महिमा स्तोमोऽपि वा समुद्रस्येव गभीरो
गभीरोऽस्ति । तथा हे वसिष्ठा एषां वो युष्माकं स्तोम ऋक्समूहो महिमापि
वा वातस्येव प्रजवो यथा वातस्य प्रवेगोऽन्येनान्वेतुं न शक्यस्तद्वद्वेनान्वेत-
वेऽन्वेतुं न शक्यः ॥

॥ अथ नवमी ॥

त इन्निरण्यं हृदयस्य प्रकेतैः सहस्रबल्शमभि सं चरन्ति ।

यमेन ततं परिधिं वयंतोऽप्सरस उप सेदुर्वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

ते । इत् । निरण्यं । हृदयस्य । प्रऽकेतैः । सहस्रऽबल्शं । अभि । सं । चरन्ति ।

यमेन । ततं । परिऽधिं । वयंतः । अप्सरसः । उप । सेदुः । वसिष्ठाः ॥ ९ ॥

त इत् त एव वसिष्ठा निरण्यं तिरोहितं दुर्ज्ञानं । निरण्यं सस्वरित्यंतर्हितनामसु
पाठात् । सहस्रबल्शं सहस्रशाखं संसारं हृदयस्य प्रकेतैः प्रज्ञानैरभिसंचरन्ति । एवं
स्वाच्छद्येनाभिसंचरन्तस्ते वसिष्ठा यमेन कारणात्मना सर्वनियंत्रा ततं विस्तृतं
परिधिं बल्वं । परिधिरित्यनेन जन्मादिप्रवाहो विवक्षितः । तं वयंतोऽप्सरसो
जननीत्वेनोपसेदुः । अत्र वसिष्ठा इति बहुवचनं पूजायां । वसिष्ठः पूर्वं प्रजाप-
तेरुत्पन्नं देहमुत्सृज्याप्सरःसु जायेयेति बुद्धिमकरोदिति भावः ॥

॥ अथ दशमी ॥

विद्युतो ज्योतिः परिं संजिहानं मित्रावरुणा यदर्पश्यतां त्वा ।

तत्रे जन्मोत्तिकं वसिष्ठागस्त्यो यत्त्वा विश आजभारं ॥ १० ॥

विद्युतः । ज्योतिः । परि । संजिहानं । मित्रावरुणा । यत् । अपश्यतां । त्वा ।
तत् । ते । जन्म । उत । एकं । वसिष्ठ । अगस्त्यः । यत् । त्वा । विशः । आजभारं ॥ १० ॥

एतास्वृक्षु वसिष्ठस्यैव देहपरिग्रहः प्रतिपाद्यते । एताश्चेन्द्रस्य वाक्यमित्येके वर्णयन्त्यपरे वसिष्ठपुत्राणामिति । हे वसिष्ठ यद्यदा विद्युतो विद्युत इव स्वीयं ज्योतिर्देहांतरपरिग्रहार्थं परिसंजिहानं परित्यजंतं त्वा त्वां ॥ छांदसमात्मनेपदं ॥ यद्वा जिघृक्षितदेहार्थं स्वीयं ज्योतिः परिसंजिहानं परिजिघृक्षंतमित्यर्थः ॥ अस्मिन्पक्षे जहातेर्गत्यर्थत्वादात्मनेपदं छांदसं न भवति ॥ मित्रावरुणा मित्रावरुणावपश्यतां । आवाभ्यामयं जायेतेति समकल्पतामित्यर्थः । तत्तदा ते तवैकं जन्म । उतापि च यद्यदागस्त्यो विशो निवेशनान्मित्रावरुणावावां जनयिष्याव इत्येतस्मात्पूर्वावस्थानात्त्वामाजभार आजहार ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये त्रयोविंशे वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

उतासि मैत्रावरुणो वसिष्ठोर्वश्या ब्रह्मन्मनसोऽधि जातः ।

द्रुप्तं स्कन्नं ब्रह्मणा दैव्येन विश्वे देवाः पुष्करे त्वाददंत ॥ ११ ॥

उत । असि । मैत्रावरुणः । वसिष्ठ । उर्वश्याः । ब्रह्मन् । मनसः । अधि । जातः ।

द्रुप्तं । स्कन्नं । ब्रह्मणा । दैव्येन । विश्वे । देवाः । पुष्करे । त्वा । अददंत ॥ ११ ॥

उतापि च हे वसिष्ठ मैत्रावरुणो मित्रावरुणयोः पुत्रोऽसि । हे ब्रह्मन् वसिष्ठ उर्वश्या अप्सरसो मनसो ममायं पुत्रः स्यादिति दृष्टात्संकल्पात् द्रुप्तं रेतो मित्रावरुणयोरुर्वशीदर्शनात्स्कन्नमासीत् । तस्मादधि जातोऽसि । तथा च वक्ष्यते । सचे ह जातावित्यूचि । एवं जातं त्वा त्वां दैव्येन देवसंबन्धिना ब्रह्मणा वेदराशिनाहं-भुवा युक्तं पुष्करे विश्वे देवा अददंत । आधारयंत ॥ तथा चादितेर्मित्रावरुणौ जज्ञाते इति प्रकृत्य पठ्यते । तयोरादित्ययोः सचे दृष्ट्वाप्सरसमुर्वशी । रेतश्चस्कंद तत्कुंभे न्यपतद्वासतीवरे ॥ तेनैव तु मुहूर्तेन वीर्यवंतौ तपस्विनौ । अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च तत्रर्षी संबभूवतुः ॥ बहुधा पतितं रेतः कलशे च जले स्थले । स्थले वसिष्ठस्तु मुनिः संभूत ऋषिसत्तमः ॥ कुंभे त्वगस्त्यः संभूतो जले मत्स्यो महाद्युतिः । उदियाय ततोऽगस्त्यः शम्यामात्रो महातपाः ॥ मानेन संमितो यस्मात्तस्मान्मान्य इहोच्यते । यद्वा कुंभादृषिर्जातः कुंभेनापि हि मीयते ॥ कुंभ इत्यभिधानं

च परिमाणस्य लक्ष्यते । ततोऽप्सु गृह्यमाणासु वसिष्ठः पुष्करे स्थितः ॥ सर्वतः
पुष्करे तं हि विश्वे देवा अधारयन्निति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स प्रकेत उभयस्य प्रविद्वान्सहस्रदान उत वा सदानः ।

यमेन ततं परिधिं वयिष्यन्त्सरसः परि जज्ञे वसिष्ठः ॥ १२ ॥

सः । प्रऽकेतः । उभयस्य । प्रऽविद्वान् । सहस्रऽदानः । उत । वा । सऽदानः ।

यमेन । ततं । परिऽधिं । वयिष्यन् । अत्सरसः । परि । जज्ञे । वसिष्ठः ॥ १२ ॥

स वसिष्ठः प्रकेतः प्रकृष्टज्ञान उभयस्योभयं दिवं च पृथिवीं च प्रविद्वान्
प्रकर्षेण जानन् सहस्रदानोऽभवत् । किमनेन सहस्रदान इति विशेषणेन उत
वापि वा सदानः सर्वदानसहित एवाभवत् । किंच वसिष्ठो यमेन कारणात्मना
सर्वनियन्त्रा ततं विस्तृतं परिधिं वस्त्रं । परिधिरित्यनेन संसारप्रवाहो विवक्षितः ।
तं वयिष्यन्त्सरस उर्वश्याः । परीति पंचम्यर्थानुवादः । जज्ञे । जातः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सत्रे ह जाताविषिता नमोभिः कुम्भे रेतः सिषिचतुः समानं ।

ततो ह मान उदियाय मध्यात्ततो जातमृषिमाहुर्वसिष्ठं ॥ १३ ॥

सत्रे । ह । जातौ । इषिता । नमःऽभिः । कुम्भे । रेतः । सिषिचतुः । समानं ।

ततः । ह । मानः । उत् । द्याय । मध्यात् । ततः । जातं । ऋषिं । आहुः । वसिष्ठं ॥ १३ ॥

सत्रे बहुकर्तृके यागे । हेति पूरणः । जातौ दीक्षितौ मित्रावरुणाविषिताध्येषितौ
स्वयमन्यैर्जनैर्नमोभिः स्तुतिभिः कुम्भे वासतीवरे कलशे समानमेकैव रेतः सि-
सिचतुः । असिंचतां । ततो वासतीवरात्कुम्भात् मध्यादगस्त्यो मानः शमीप्रमाण
उदियाय । प्रादुर्बभूव । तत एव कुम्भाद्वसिष्ठमृषिं जातमाहुः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उक्थभृतं सामभृतं विभर्ति ग्रावाणं विभ्रत्प्र वदात्यये ।

उपैनमाध्वं सुमनस्यमाना आ वो गच्छाति प्रतृदो वसिष्ठः ॥ १४ ॥

उक्थऽभृतं । सामऽभृतं । विभर्ति । ग्रावाणं । विभ्रत् । प्र । वदाति । अये ।

उप । एनं । आध्वं । सुऽमनस्यमानाः । आ । वः । गच्छाति । प्रऽतृदः । वसिष्ठः ॥ १४ ॥

हे प्रतृदः । प्रतृद इति तृत्सव एवाभिधीयन्ते नामान्तरेण । वो युष्मान्वसिष्ठ आगच्छाति । आगच्छति । एनं वसिष्ठं सुमनस्यमानाः सुमनसः संत उपाध्वं । उपतिष्ठत । आगतश्चासौ वसिष्ठो यज्ञेऽग्रे पुरोहितो ब्रह्मा सन् उक्थभृतं शक्ताणां संभक्तारं विभर्ति । सामभृतमुद्रातारं विभर्ति । ग्रावाणमभिषवणं विभ्रत् विभ्र-
तमध्ययुं च विभर्ति । प्रवदाति । यज्ञे यत्प्रवदितव्यं भेषादिनिमित्ते कर्तव्यमस्ति तदपि वदतीति तृत्सून् प्रतीदो ब्रवीति ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ इति सप्तमे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

तृतीयेऽनुवाके द्वाविंशति सूक्तानि । तत्र प्र शुक्रैति पंचविंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं । अचेयमनुक्रमणिका । प्र शुक्रा पंचाधिका वैश्वदेवं हाद्या एकविंशतिर्द्विपदा अञ्जामहेरर्धर्च उत्तरोऽहिर्वुध्यायेति । वसिष्ठ ऋषिः । आद्या एकविंशतिर्द्विपदा विंशत्यक्षरा विराजो द्वाविंशाद्याश्चतस्रस्त्रिष्टुभः । विश्वे देवा देवता ॥ व्यूळहे दश-
रात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिविडानं । सूचितं च । प्र शुक्रै-
त्विति वैश्वदेवं । आ० ८. ८. । इति ॥ षोडशिन्या धूर्षस्मा इति द्विपदा । आ० ६. २. ।
इति ॥ महाव्रतेऽप्येषा द्विपदा । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । आ धूर्षस्मा इत्येका
सूददोहाः । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र शुक्रैतुं देवी मनीषा अस्मत्सुतंष्टो रथो न वाजी ॥ १ ॥

प्र । शुक्रा । एतु । देवी । मनीषा । अस्मत् । सुतंष्टः । रथः । न । वाजी ॥ १ ॥

शुक्रा दीप्ता देवी सर्वेषां कामानां प्रदात्री मनीषा स्तुतिरस्मदस्मत्तोऽस्मिन्
सूक्ते स्तोष्यमाणान्देवान् वाजी वेगवान् सुतष्टः सुसंस्कृतो रथो न रथ इव
प्रैतु । प्रगच्छतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विदुः पृथिव्या दिवो जनित्रं शृण्वंत्यापो अध क्षरंतीः ॥ २ ॥

विदुः । पृथिव्याः । दिवः । जनित्रं । शृण्वन्ति । आपः । अध । क्षरंतीः ॥ २ ॥

अस्यामृच्यापः स्तूयन्ते । क्षरंतीः क्षरन्त्य आपो दिवः पृथिव्याश्च । उभयोरपि
लोकयोरित्यर्थः । जनित्रमुत्पत्तिं विदुः । जानन्ति । अधापि च शृण्वन्ति स्तोत्रा-
णीति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आपश्चिदस्मै पिन्वंत पृथीर्वृत्रेषु शूरा मंसंत उग्राः ॥३॥

आपः । चित् । अस्मै । पिन्वंत । पृथीः । वृत्रेषु । शूराः । मंसंते । उग्राः ॥३॥

इंद्रोऽस्मिन् वृत्रे स्तूयते । पृथीः पृथ्व्यः प्रथमाना आपश्चिदापोऽयस्मा इन्द्राय पिन्वंत । प्यायंते । वृत्रेषूपद्रवेषु सत्सूया उद्गूर्णास्तेजस्विनो वा शूरा योद्धारोऽपि मंसंते । इममेवेदं स्तुवंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ धूर्षस्मै दधाताश्वानिंद्रो न वज्री हिरण्यबाहुः ॥४॥

आ । धूः । सु । अस्मै । दधात । अश्वान् । इंद्रः । न । वज्री । हिरण्यऽबाहुः ॥४॥

अस्मै । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । अस्थेन्द्रस्यागमनायाश्वान् धूर्षु रथस्यादधात । इंद्रो न । नेति चार्थे । इंद्रो वज्री वज्रवान् हिरण्यबाहुर्हिरण्यहस्तश्च भवति ॥ षोडशिनि शस्यमानत्वादस्या ऐंद्रत्वं गम्यते । आ धूर्षस्मा इत्यचास्मा इत्यस्य पदस्यानुदात्तत्वं पूर्वस्यामिंद्रस्य प्रकृतत्वात् अत एव पूर्वाप्येंद्रीति विज्ञायते । पूर्वस्यामपृच्यस्मा इत्यचानुदात्तत्वमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तमिति । तथा च यास्कः । अस्येति चोदात्तं प्रथमादेशेऽनुदात्तमन्वादेशे तीव्रार्थतरमुदात्तमल्पीयोऽर्थतरमनुदात्तं । नि० ४. २५. । इति । अल्पीयत्वं चेदंशब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य संनिधानस्य दूरस्थत्वेनेत्यवगंतव्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अभि प्र स्थाताहेव यज्ञं यातेव पत्नन्मना हिनोत ॥५॥

अभि । प्र । स्थात । अहऽइव । यज्ञं । याताऽइव । पत्नन् । मना । हिनोत ॥५॥

यज्ञस्तुतिरियं । हे जना यज्ञमभिप्रस्थात । अभिक्रमत । अहेवेति पूरणौ । अपि च पत्नन् पत्नानि यज्ञमार्गे त्मना स्वयमेव यातेव गंतेव हिनोत । गच्छत । हि गताविति धातुः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्मना समत्सु हिनोत यज्ञं दधात केतुं जनाय वीरं ॥६॥

त्मना । समत्सु । हिनोत । यज्ञं । दधात । केतुं । जनाय । वीरं ॥६॥

उक्तस्यैव विवरणमत्र । हे मदीया जनाः समत्सु संग्रामेषु त्मना स्वयमेव

हिनोत । गच्छत । अपि च केतुं प्रज्ञापकं वीरं पापानां वारयितारं । नाशक-
मित्यर्थः । यज्ञं जनाय लोकाय । तद्रक्षार्थमित्यर्थः । दधात । विधत्त ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उदस्य शुष्माङ्गानुर्नार्तं विभर्ति भारं पृथिवी न भूमं ॥ ७ ॥

उत् । अस्य । शुष्मात् । भानुः । न । आर्तं । विभर्ति । भारं । पृथिवी । न । भूमं ॥ ७ ॥

अस्य यज्ञस्य शुष्माङ्गानुः सूर्य उदार्तं । उद्गच्छति । भूम भूतानि पृथिवीव
भारं लोकस्यायं यज्ञो विभर्ति च ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ह्वयामि देवाँ अयातुरग्ने साधन्वृतेन धियं दधामि ॥ ८ ॥

ह्वयामि । देवान् । अयातुः । अग्ने । साधन् । ऋतेन । धियं । दधामि ॥ ८ ॥

अस्मिंस्तृचे देवाः स्तूयन्ते । हे अग्ने अयातुरहिंसादिनियमयुक्तेन ऋतेन यज्ञेन
साधन् कामान् साधयन् देवान् ह्वयामि । अपि च धियं देवानां परिचरणात्मकं
कर्म दधामि । करोमीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अभि वो देवी धियं दधिध्वं प्र वो देवत्रा वाचं कृणुध्वं ॥ ९ ॥

अभि । वः । देवी । धियं । दधिध्वं । प्र । वः । देवत्रा । वाचं । कृणुध्वं ॥ ९ ॥

हे जना वो यूयमभि देवानुद्दिश्य देवी दीप्तां धियं कर्म दधिध्वं । विधत्त । अपि
च वो यूयं देवत्रा देवेषु वाचं स्तुतिरूपां प्र कृणुध्वं । प्रकर्षेण कुरुध्वं ॥

॥ अत्र दशमी ॥

आ चष्ट आसां पाथो नदीनां वरुण उग्रः सहस्रचक्षाः ॥ १० ॥

आ । चष्टे । आसां । पाथः । नदीनां । वरुणः । उग्रः । सहस्रचक्षाः ॥ १० ॥

सहस्रचक्षा बहुचक्षुर्वरुण आसां नदीनां पाथो जलमाचष्टे । अभिपश्यति ।
कीदृशो वरुणः । उग्र उद्गूणं ओजस्वी वा ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

राजा॑ रा॒ष्ट्रा॒नां॑ पेशो॑ न॒दी॒ना॒मनु॑त्तमस्मै॒ क्षत्रं॑ वि॒श्वायु॑ ॥११॥

राजा॑ । रा॒ष्ट्रा॒नां॑ । पेशः॑ । न॒दी॒नां॑ । अनु॑त्तं । अ॒स्मै । क्ष॒त्रं । वि॒श्वऽआ॑यु ॥११॥

राष्ट्रानां राष्ट्राणां ॥ एत्वाभावच्छांदसः ॥ ईश्वराणामपि वरुणो राजेश्वरो भवति । नदीनां पेशो रूपं रूपकृदपि भवतीत्यर्थः । अस्मै । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । अस्य वरुणस्य क्षत्रं बलमनुत्तमन्यैरबाधितं विश्वायु सर्वतो गंतुं भवतीति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अविष्टो॑ अ॒स्मान्विश्वा॑सु वि॒श्वद्युं॑ कृ॒णोत॒ शंसं॑ नि॒नि॒त्सोः ॥१२॥

अविष्टो॑ इति॑ । अ॒स्मान् । वि॒श्वा॑सु । वि॒द्युः । अ॒द्युं । कृ॒णोत॒ । शंसं॑ । नि॒नि॒त्सोः ॥१२॥

अयं इवो दैवः । हे देवा नोऽस्मान् विश्वासु सर्वासु विद्यु प्रजासु । अविष्ट उ इति समुदितमविष्टो इति । अविष्ट । रक्षत । शंसं निनित्सोर्निदिदुमिच्छतः शचोरद्युमदीप्तिं कृणोत । कुरुत च ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

येतु॑ दि॒द्युद्विषा॑मशे॒वा यु॒योत॒ विष्व॑यप॒स्तनू॑नां ॥१३॥

वि । ए॒तु । दि॒द्युत् । द्वि॒षां । अशे॒वा । यु॒योत॑ । विष्व॑क् । रपः॑ । त॒नू॒नां ॥१३॥

द्विषां शत्रूणां दिद्युदायुधमशेवासुखकरी विष्वक् सर्वतो येतु । अपगच्छतु । तनूनामंगानां रपः पापं देवा युयोत । अस्मत्तः पृथक्कुरुत ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अवी॑न्नो अ॒ग्निर्ह॒व्यान्नमो॑भिः प्रेष्टो॑ अ॒स्मा अ॒धायि॑ स्तोमः ॥१४॥

अवी॑त् । नः । अ॒ग्निः । ह॒व्यऽअ॒त् । नमः॑ऽभिः । प्रेष्टः॑ । अ॒स्मै । अ॒धायि॑ । स्तोमः ॥१४॥

हव्याद्वयानामत्ताग्निर्नमोभिरस्मदीयैर्नमस्कारैः प्रेष्टः प्रियतमः सन् नोऽस्मानवीत् । रक्षतु । अस्मा अग्नये स्तोत्रमधायि । अस्माभिर्व्यधायि ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स॒जूर्दे॒वेभि॑र॒पां न॒पातं॑ स॒खायं॑ कृ॒ध्वं शि॒वो नो॑ अस्तु ॥१५॥

स॒जूर्ः । दे॒वेभिः॑ । अ॒पां । न॒पातं॑ । स॒खायं॑ । कृ॒ध्वं । शि॒वः । नः॑ । अ॒स्तु ॥१५॥

हे स्तोतरपामुदकानां नपातं पुत्रमग्निं । सूनर्नपादित्यपत्यनामसु पाठात् ।
देवेभिर्देवैः सजूः सह सखायं मित्रं स्तुतिभिः कृध्वं । कुरुध्वं । स चापां नपान्नोऽस्मभ्यं
शिवः सुखकरोऽस्तु । भवतु ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अजामुक्थैरहिं गृणीषे बुध्ने नदीनां रजःसु सीदन् ॥ १६ ॥

अप्ऽजां । उक्थैः । अहिं । गृणीषे । बुध्ने । नदीनां । रजःऽसु । सीदन् ॥ १६ ॥

अहिं मेघानामाहंतां नदीनामुदकानां बुध्ने स्थाने । बुध्नमंतरिक्षं बद्धा
अस्मिन्धृता आप इति व्युत्पत्तेः । तस्मिन्नजःसूदकेषु सीदन् सीदंतमजामप्सु जात-
मिममग्निमुक्थैः स्तोत्रैर्गृणीषे । बुध्ने नदीनां रजःसूदकेषु सीदन् । बुध्नमंतरिक्षं
बद्धा अस्मिन्धृता आप इति । नि० १०. ४४. इति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

मा नोऽहिर्बुध्नो रिषे धान्मा यज्ञो अस्य सिधहतायोः ॥ १७ ॥

मा । नः । अहिः । बुध्नः । रिषे । धात् । मा । यज्ञः । अस्य । सिधत् । ऋतऽयोः ॥ १७ ॥

अहिर्बुध्नः । बुध्नेऽंतरिक्षे भवो बुध्नः । अहिश्चासौ बुध्नश्चेत्यहिर्बुध्नोऽग्निः ।
नोऽस्मान्निषे हिंसकाय मा धात् । मा ददातु । अस्य ऋतायोर्यज्ञकामस्य यज्ञ-
मानस्य यज्ञो मा च सिधत् । न क्षीयेत । यद्वास्याहिर्बुध्नस्येममहिर्बुध्नमुद्दिश्य
ऋतायोर्यज्ञकामस्य यो यज्ञः स न क्षीयेतेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

उत न एषु नृषु श्रवो धुः प्र राये यंतु शर्धंतो अर्यः ॥ १८ ॥

उत । नः । एषु । नृषु । श्रवः । धुः । प्र । राये । यंतु । शर्धंतः । अर्यः ॥ १८ ॥

अयं बृचो देवो मारुतो वा । उतापि च नोऽस्मदीयेष्वेष नृषु पुरुषेषु श्रवोऽन्नं
धुः । देवा मरुतो वा धारयंतु । राये धनार्थं शर्धंत उत्सहमानाः प्रियमाणा वा
अर्योऽरयः प्रयंतु । प्रगच्छंतु । म्रियंतामित्यर्थः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

तपंति शत्रुं स्वर्णं भूमा महासेनासो अमेभिरेषां ॥ १९ ॥

तपंति । शत्रुं । स्वः । न । भूमं । महाऽसेनासः । अमेभिः । एषां ॥ १९ ॥

Q

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

तन्नो रायः पर्वतास्तन्न आपस्तद्रातिषाच ओषधीरुत द्यौः ।

वनस्पतिभिः पृथिवी सजोषा उभे रोदसी परि पासतो नः ॥ २३ ॥

तत् । नः । रायः । पर्वताः । तत् । नः । आपः । तत् । रातिऽसाचः । ओषधीः । उत । द्यौः ।

वनस्पतिऽभिः । पृथिवी । सजोषाः । उभे इति । रोदसी इति । परि । पासतः । नः ॥ २३ ॥

नोऽस्माकं । तदित्यव्ययः । ता रायो धनानि पर्वताः परिपांतु । नोऽस्माकं तन्ना राय आपश्च परिपांतु । तद्रातिषाचो दानसहिता देवपत्न्यश्च परिपांतु । ओषधीरोषधयश्च तत्परिपांतु । उतापि च द्यौस्तत्परिपांतु । वनस्पतिभिः सजोषाः सहिता पृथिव्यंतरिक्षं च तत्परिपांतु । आपः पृथिवीत्यंतरिक्षनामसु पाठात् । नोऽस्माकं तदुभे रोदसी द्याव्यापृथिव्यावपि परिपासतः । परिरक्षतां ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अनु तदुर्वी रोदसी जिहातामनु द्युक्षो वरुण इंद्रसखा ।

अनु विश्वे मरुतो ये सहासो रायः स्याम धरुणं धियध्वै ॥ २४ ॥

अनु । तत् । उर्वी इति । रोदसी इति । जिहातां । अनु । द्युक्षः । वरुणः । इंद्रऽसखा ।

अनु । विश्वे । मरुतः । ये । सहासः । रायः । स्याम । धरुणं । धियध्वै ॥ २४ ॥

तद्वक्ष्यमाणमुर्वी विस्तीर्णे रोदसी द्यावापृथिव्यावनुजिहातां । अनुगच्छतां । अनुमन्येतामित्यर्थः । द्युक्षो दीप्तेर्निवासभूत इंद्रसखेन्द्रसखः ॥ इंद्रः सखा यस्येति बहुव्रीहिः ॥ वरुणश्च तदनुजिहीतां । द्विवचनांतस्यैकवचनांततया विपरिणामः । ये सहासः शत्रूणामभिभवितारस्ते मरुतोऽपि तदनुजिहातां । अत्र बहुवचनांततया विपरिणामः । यदनुमंतव्यं तदाह । धियध्वै धरणीयं धारयितुं रायो धनस्य धरुणं धाम स्थानं वयं स्याम । भवेमेति ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

तन्न इंद्रो वरुणो मित्रो अग्निराप ओषधीर्वनिनो जुषंत ।

शर्मन्त्याम मरुतामुपस्थे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २५ ॥

तत् । नः । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । आपः । ओषधीः । वनिनः । जुषंत ।

शर्मन् । स्याम । मरुतां । उपऽस्थे । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ २५ ॥

नोऽस्मभ्यं तदिदं स्तोत्रमिन्द्रो वरुणश्च मित्रश्चाग्निश्चापश्चौषधीरोषधयश्च वनिनो
वृक्षाश्च जुषंत । जुषंतां । सेवंतां । वयं च मरुतामुपस्थ उपस्थाने वर्तमानाः
शर्मन् शर्मणि सुखे गृहे वा स्याम । भवेम । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

शं न इंद्राग्नी इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । शं नः
पंचोना शांतिरिति । वसिष्ठ ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । वैश्वदेवं हेत्युक्तत्वाद्विदमपि
वैश्वदेवं ॥ महानाम्नीव्रत एतत्सूक्तं जप्यं । तथा च सूचितं । भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम
देवाः शं न इंद्राग्नी भवतामवोभिः । आ० ८. १४. । इति । एव -- सु ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

शं न इंद्राग्नी भवतामवोभिः शं न इंद्रावरुणा रातहव्या ।
शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः शं न इंद्रापूषणा वाजसातौ ॥ १ ॥
शं । नः । इंद्राग्नी इति । भवतां । अवःऽभिः । शं । नः । इंद्रावरुणा । रातऽहव्या ।
शं । इंद्रासोमा । सुविताय । शं । योः । शं । नः । इंद्रापूषणा । वाजऽसातौ ॥ १ ॥

नोऽस्माकमस्मभ्यं वेन्द्राग्नी अवोभी रक्षणैः शं शान्तिं भवतां । रातहव्या रात-
हव्या यजमानैर्देवहविष्काविन्द्रावरुणेंद्रावरुणावपि नोऽस्मभ्यं शं शान्तिं भवतां ।
इन्द्रासोमेंद्रासोमावपि नः शं शान्तिं सुविताय कल्याणाय च भवतां । शं शान्तिं
सुखाय च । पुनरुक्तिरादरार्था । अथवा शं शमनहेतुकं सुखं योर्विषययोगनिमित्तं
सुखमित्युपनरुक्तिः । इंद्रापूषणेंद्रापूषणावपि वाजसातौ युद्धेऽन्त्रलाभे निमित्ते
वा नः शं शान्तिं भवतामित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शं नो भगः शमु नः शंसो अस्तु शं नः पुरंधिः शमु संतु रायः ।
शं नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शं नो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥
शं । नः । भगः । शं । ऊं इति । नः । शंसः । अस्तु । शं । नः । पुरंऽधिः । शं । ऊं इति । संतु । रायः ।
शं । नः । सत्यस्य । सुऽयमस्य । शंसः । शं । नः । अर्यमा । पुरुऽजातः । अस्तु ॥ २ ॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं भगो देवोऽस्तु । भवतु । नोऽस्माकं शमु शान्त्या एव
शंसो नराशंसोऽस्तु । भवतु । नोऽस्माकं शं शान्तिं पुरंधिर्बहुधीरप्यस्तु । रायो

धनान्यपि शमु शान्त्या एव संतु । नोऽस्माकं सुयमस्य शोभनयमयुक्तस्य सत्यस्य
शंसो वचनमपि शमस्तु । नोऽस्माकं शं शान्त्यै पुरुजातो बहुप्रादुर्भावोऽर्यमा
देवोऽप्यस्तु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शं नो धाता शमु धर्ता नो अस्तु शं न उरूची भवतु स्वधाभिः ।

शं रोदसी बृहती शं नो अद्रिः शं नो देवानां सुहवानि संतु ॥३॥

शं नः । धाता । शं । ऊं इति । धर्ता । नः । अस्तु । शं । नः । उरूची । भवतु । स्वधाभिः ।

शं । रोदसी इति । बृहती इति । शं । नः । अद्रिः । शं । नः । देवानां । सुहवानि । संतु ॥३॥

नोऽस्माकं शं शान्त्यै धाता देवोऽस्तु । नोऽस्माकं शमु शान्त्या एव विधर्ता
पुण्यपापानां विधारयिता वरुणो देवोऽप्यस्तु । नोऽस्माकं शं शान्त्या उरूची
विवर्तगमना पृथिव्यपि स्वधाभिरन्नैः सहास्तु । बृहती महत्यौ रोदसी द्यावापृ-
थिव्यावपि शं भवतां । अद्रिः पर्वतोऽपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवतु । शं शान्त्यै
नोऽस्माकं देवानां सुहवानि सुष्टुतयो संतु । भवंतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शं नो अग्निज्योतिरनीको अस्तु शं नो मित्रावरुणावश्विना शं ।

शं नः सुकृतां सुकृतानि संतु शं न इषिरो अभि वातु वातः ॥४॥

शं । नः । अग्निः । ज्योतिः । अनीकः । अस्तु । शं । नः । मित्रावरुणौ । अश्विना । शं ।

शं । नः । सुकृतां । सुकृतानि । संतु । शं । नः । इषिरः । अभि । वातु । वातः ॥४॥

ज्योतिरनीको ज्योतिर्मुखोऽग्निर्नोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु । भवतु । मित्रा-
वरुणा मित्रावरुणावपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवतां । अश्विनाश्विनावपि शं
भवतां । सुकृतां पुण्यकर्मणां पुरुषाणां सुकृतानि पुण्यकर्माण्यपि नोऽस्माकं
शं शान्त्यै संतु । भवंतु । इषिरो गमनशीलोऽपि वातो वायुरपि नोऽस्माकं शं
शान्त्या अभिवातु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शं नो द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ शमंतरिक्षं दृश्ये नो अस्तु ।

शं न ओषधीर्वनिनो भवंतु शं नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णुः ॥५॥

शं । नः । द्यावापृथिवी इति । पूर्वहूतौ । शं । अंतरिक्षं । दृश्ये । नः । अस्तु ।

शं । नः । ओषधीः । वनिनः । भवन्तु । शं । नः । रजसः । पतिः । अस्तु । जिष्णुः ॥ ५ ॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ पूर्वहूतौ प्रथमाह्वाने भवतां । अंतरिक्षमपि नोऽस्माकं दृश्ये दर्शनाय शमस्तु । नोऽस्माकं शं शान्त्या ओषधी-
रोषधयोऽपि भवन्तु । वनिनो वृक्षाश्च शं भवन्तु । जिष्णुर्जयशीलो रजसो लोकस्य
पतिरिन्द्रोऽपि नोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

शं न इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः ।

शं नो रुद्रो रुद्रेभिर्जलाषः शं नस्त्वष्टा ग्राभिरिह शृणोतु ॥ ६ ॥

शं । नः । इन्द्रः । वसुऽभिः । देवः । अस्तु । शं । आदित्येभिः । वरुणः । सुऽशंसः ।

शं । नः । रुद्रः । रुद्रेभिः । जलाषः । शं । नः । त्वष्टा । ग्राभिः । इह । शृणोतु ॥ ६ ॥

देवो द्योतनादिगुणयुक्त इन्द्रो वसुभिर्देवैः सार्धं नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु ।
सुशंसः शोभनस्तुतिर्वरुणो देव आदित्येभिरादित्यैर्देवैः सार्धं शं शान्त्या अस्तु ।
भवतु । जलाषो रुद्रो दुःखद्रावको देवो रुद्रेभी रुद्रेः सार्धं शं शान्तिं नोऽस्माकं
भवतु । इह यज्ञे त्वष्टा देवो ग्राभिर्देवपत्नीभिः सार्धं नः शं शान्तिं भवतु । इह यज्ञे
नः स्तोत्रं शृणोतु च ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

शं नः सोमो भवतु ब्रह्म शं नः शं नो ग्रावाणः शमु संतु यज्ञाः ।

शं नः स्वरूपां मितयो भवन्तु शं नः प्रस्वः शम्वस्तु वेदिः ॥ ७ ॥

शं । नः । सोमः । भवतु । ब्रह्म । शं । नः । शं । नः । ग्रावाणः । शं । ऊं इति । संतु । यज्ञाः ।

शं । नः । स्वरूपां । मितयः । भवन्तु । शं । नः । प्रऽस्वः । शं । ऊं इति । अस्तु । वेदिः ॥ ७ ॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं सोमो भवतु । ब्रह्म स्तोत्रमपि नोऽस्माकं शं शान्तिं
भवतु । ग्रावाणोऽभिषवसाधनभूताः पाषाणा अपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु ।
यज्ञाश्च नः शमु शान्त्या एव संतु । स्वरूपां यूपानां मितय उन्मानान्यपि

नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । प्रस्व ओषधयोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु ।
वेदिरपि नः शमु शान्त्या एवास्तु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शं नः सूर्य उरुचक्षा उदेतु शं नश्चतस्रः प्रदिशो भवन्तु ।

शं नः पर्वता ध्रुवयो भवन्तु शं नः सिंधवः शमु संत्वापः ॥ ८ ॥

शं नः । सूर्यः । उरुऽचक्षाः । उत् । एतु । शं नः । चतस्रः । प्रऽदिशः । भवन्तु ।

शं नः । पर्वताः । ध्रुवयः । भवन्तु । शं नः । सिंधवः । शं । ऊं इति । संतु । आपः ॥ ८ ॥

नोऽस्माकं शं शान्तिं सूर्य उरुचक्षा विस्तीर्णतेजाः सन् उदेतु । उदयं प्राप्नोतु ।
चतस्रः प्रदिशो महादिशोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं भवन्तु । नोऽस्माकं शं शान्तिं
पर्वता ध्रुवयो ध्रुवा भवन्तु । नोऽस्माकं शं शान्तिं सिंधवो नद्योऽपि भवन्तु ।
आपश्च नः शमु शान्त्या एव संतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शं नो भवन्तु मरुतः स्वर्काः ।

शं नो विष्णुः शमु पूषा नो अस्तु शं नो भवित्रं शम्बस्तु वायुः ॥ ९ ॥

शं नः । अदितिः । भवतु । व्रतेभिः । शं नः । भवन्तु । मरुतः । सुऽअर्काः ।

शं नः । विष्णुः । शं । ऊं इति । पूषा । नः । अस्तु । शं नः । भवित्रं । शं । ऊं इति ।

अस्तु । वायुः ॥ ९ ॥

अदितिर्देवी व्रतेभिर्व्रतैः कर्मभिः सार्धं नोऽस्माकं शं शान्तिं भवतु । स्वर्काः
शोभनस्तुतयो मरुतोऽपि नोऽस्माकं शं शान्तिं संतु । विष्णुर्यापको नोऽस्माकं शं
शान्त्या अस्तु । पूषा देवोऽपि नोऽस्माकं शमु शान्त्या एवास्तु । भवित्रं भुवनमंत-
रिक्षमुदकं वा नोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु । वायुरपि नः शमु शान्त्या एवास्तु ॥

॥ अथ दशमी ॥

शं नो देवः सविता चार्यमाणः शं नो भवन्तूषसो विभातीः ।

शं नो पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शं नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु शंभुः ॥ १० ॥

शं नः । देवः । सविता । चार्यमाणः । शं नः । भवन्तु । उषसः । विऽभातीः ।

शं नः । पर्जन्यः । भवतु । प्रऽजाभ्यः । शं नः । क्षेत्रस्य । पतिः । अस्तु । शंभुः ॥ १० ॥

देवः क्रीडनादिगुणयुक्तः सविता त्रायमाणो रक्षन् नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवतु । विभातीर्युच्छ्रित्य उषसोऽपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवतु । नोऽस्माकं प्रजाभ्यः पर्जन्योऽपि शं भवतु । शंभुः सुखस्य भावयिता क्षेत्रस्य पतिर्नोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीय एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु ।

शमभिषाचः शमु रातिषाचः शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अर्थाः ॥ ११ ॥

शं । नः । देवाः । विश्वदेवाः । भवन्तु । शं । सरस्वती । सह । धीभिः । अस्तु ।

शं । अभिऽसाचः । शं । ऊं इति । रातिऽसाचः । शं । नः । दिव्याः । पार्थिवाः ।

शं । नः । अर्थाः ॥ ११ ॥

विश्वदेवा बहुस्तोत्रका देवा नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवन्तु । सरस्वती च धीभिः स्तुतिभिः कर्मभिर्वा सह नोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु । अभिषाचो यज्ञमभितः सेवमानाश्च नः शं शान्त्यै भवन्तु । रातिषाचो दानं सेवमाना अपि शमु शान्त्या एव भवन्तु । दिव्या दिवि भवाश्च नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवन्तु । पार्थिवाः पृथिव्यां संभूताश्च नः शं भवन्तु । अर्था अप्स्वन्तरिक्षे भवाश्च । आकाशमाप इत्यन्तरिक्ष-नामसु पाठात् । नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवन्तु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

शं नः सत्यस्य पतयो भवन्तु शं नो अर्वतः शमु संतु गावः ।

शं न ऋभवं सुकृतः सुहस्ताः शं नो भवन्तु पितरो हवेषु ॥ १२ ॥

शं । नः । सत्यस्य । पतयः । भवन्तु । शं । नः । अर्वतः । शं । ऊं इति । संतु । गावः ।

शं । नः । ऋभवं । सुऽकृतः । सुऽहस्ताः । शं । नः । भवन्तु । पितरः । हवेषु ॥ १२ ॥

सत्यस्य पतयः पालकाः सत्यशीला देवा नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवन्तु । अर्वतोऽश्वाश्च नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवन्तु । गावोऽपि नः शं शान्त्यै भवन्तु । सुकृतः सुकर्माणः सुहस्ताः शोभनहस्ता ऋभवोऽपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै संतु । हवेषु स्तोत्रेषु सत्सु पितरोऽपि नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवन्तु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

शं नो॑ अज॒ एक॒पा॒द्दे॒वो अ॒स्तु शं नो॑ऽहि॒र्बु॒ध्न्य॑ः शं स॒मुद्रः॑ ।

शं नो॑ अ॒पां न॒पा॒त्पे॒रु॒र॒स्तु शं नः॑ पृ॒श्निर्भ॑वतु दे॒वगो॑पाः ॥ १३ ॥

शं । नः । अजः । एक॒पा॒त् । दे॒वः । अ॒स्तु । शं । नः । अ॒हिः । बु॒ध्न्यः । शं । स॒मुद्रः ।

शं । नः । अ॒पां । न॒पा॒त् । पे॒रुः । अ॒स्तु । शं । नः । पृ॒श्निः । भ॒वतु॑ । दे॒वऽगो॑पाः ॥ १३ ॥

अज एकपादज एकपान्नामधेयो देवो नोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु । अहिर्बुध्न्यश्च नोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु । समुद्रोऽपि नः शं शान्त्या अस्तु । पेरुरूपद्रवेभ्यः पारयितापां नपादपांनपान्नामधेयोऽपि देवो नोऽस्माकं शं शान्त्या अस्तु । देवगोपाः । देवा गोपयितारो यस्यां सा । पृश्निर्मरुतां माता नोऽस्माकं शं शान्त्यै भवतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ॒दि॒त्या रु॒द्रा वस॑वो जु॒षन्ते॒दं ब्र॒ह्म क्रि॒यमा॑णं नवी॒यः ।

शृ॒ण्वन्तु॑ नो दि॒व्याः पार्थि॑वासो गो॒जा॒ता उ॒त ये य॒ज्ञिया॑सः ॥ १४ ॥

आ॒दि॒त्याः । रु॒द्राः । वस॑वः । जु॒षन्तु॑ । इ॒दं । ब्र॒ह्म । क्रि॒यमा॑णं । नवी॒यः ।

शृ॒ण्वन्तु॑ । नः । दि॒व्याः । पार्थि॑वासः । गो॒जा॒ताः । उ॒त । ये । य॒ज्ञिया॑सः ॥ १४ ॥

नवीयो नवतरमस्माभिः क्रियमाणमिदं ब्रह्म स्तोत्रमादित्या दिव्याः । अदि॒ति॒द्यौरि॑ति श्रुतेः । रुद्रा आंतरिक्षा वसवः पार्थिवाश्च जुषन्त । जुषन्तां । सेवन्तां । अन्ये दिव्या दिवि भवाः पार्थिवासः पार्थिवा गोजाता गोः पृश्नेर्जाताः । नाको गौरिति साधारणनामसु पाठात् । उतापि च ये यज्ञियासो यज्ञार्हाः ते सर्वेऽपि नोऽस्माकं हवं शृण्वन्तु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ये दे॒वानां॑ य॒ज्ञिया॑ य॒ज्ञिया॑नां॒ मनो॑र्यज॒त्रा अ॒मृता॑ ऋ॒त॒ज्ञाः ।

ते नो॑ रा॒सन्ता॑मु॒रुगा॑यम॒द्य यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ १५ ॥

ये । दे॒वानां॑ । य॒ज्ञिया॑ । य॒ज्ञिया॑नां । मनोः । यज॒त्राः । अ॒मृता॑ । ऋ॒त॒ज्ञाः ।

ते । नः । रा॒सन्तां॑ । उ॒रु॒गा॑यं । अ॒द्य । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्ति॒भिः । सदा॑ । नः ॥ १५ ॥

यज्ञियानां यजनीयानां देवानामपि यज्ञिया यजनीया मनोः प्रजापतेश्च
यजत्रा यजनीया अमृता मरणरहिता ऋतज्ञाः सत्यज्ञा ये देवाः संति ते सर्व
उरुगायं बहुकीर्तिं पुत्रमद्य नोऽस्मभ्यं रासंतां । प्रयच्छंतु । सिद्ध एवोत्तमः पादः ॥

॥ इति पंचमस्य तृतीये त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषे
पंचमाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्याय आरभ्यते । तत्र षडनुवाकात्मकस्य वासिष्ठस्य
सप्तमस्य मंडलस्य तृतीयेऽनुवाके द्वाविंशति सूक्तानि । तत्र प्र ब्रह्मेति नवर्चं
तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं त्रैष्टुभं पूर्ववद्वैश्वदेवं । अनुक्रांतं च । प्र ब्रह्म नवेति ॥
विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र ब्रह्मैतु सदनादृतस्य वि रश्मिभिः ससृजे सूर्यो गाः ।

वि सानुना पृथिवी सस्र उर्वी पृथु प्रतीकमध्येधे अग्निः ॥ १ ॥

प्र । ब्रह्म । एतु । सदनात् । ऋतस्य । वि । रश्मिऽभिः । ससृजे । सूर्यः । गाः ।

वि । सानुना । पृथिवी । सस्र । उर्वी । पृथु । प्रतीकं । अधि । आ । ईधे । अग्निः ॥ १ ॥

ऋतस्य यज्ञस्य सदनात् स्थानाद्देवयजनदेशाद्ब्रह्म स्तोत्रं स्तुत्यान् सूर्या-
दीन्प्रेतु । प्रकर्षेण गच्छतु । किं तद्ब्रह्मेति तदाह । सूर्यः सर्वस्य प्रेरकः शोभनवीर्यो

वा देवो रश्मभिरात्मीयैः किरणैर्गा अपो वृष्ट्युदकानि विसृजे । विसृजति । विमुञ्चति । प्रवर्षति । श्रूयते हि । याभिरादित्यस्तपति रश्मभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षतीति । स्मृतिश्च भवति । आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति । अत ईदृशं माहात्म्यं सूर्यस्यैव विद्यते नान्यस्य चिदित्यनेन पादेन सूर्यः स्तूयते । अपि च पृथिवी प्रथिता भूमिः सानुना समुच्छ्रितेन पर्वतादिनोर्वी विस्तीर्णा सती विससे । विसरति । व्याप्नोति । तथाग्निः पृथु विस्तीर्णं प्रतीकं पृथिव्या अवयवं देवयजनलक्षणं स्थानमधि ॥ अधिपरी अनर्थकावित्यधेः कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां कर्मप्रवचनीययुक्त इति सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥ ईदृशे स्थान ऐधे । आदीयते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इ॒मां वा॑ मि॒त्रावरु॑णा सुवृ॒क्तिमि॑षं न कृ॒ण्वे अ॒सुरा॒ नवी॑यः ।

इ॒नो वा॑म॒न्यः प॒दवी॑रद॒ब्धो ज॒नं च मि॒त्रो य॑तति ब्रुवा॒णः ॥२॥

इ॒मां । वा॑ । मि॒त्रावरु॑णा । सु॒ऽवृ॒क्तिं । इ॒षं । न । कृ॒ण्वे । अ॒सुरा॒ । नवी॑यः ।

इ॒नः । वा॑ । अ॒न्यः । प॒द॒ऽवीः । अ॒द॒ब्धः । ज॒नं । च । मि॒त्रः । य॑त॒ति । ब्रुवा॒णः ॥२॥

हे असुरासुरौ बलवंतौ हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां युवाभ्यामिषं न हवीरूपमन्नमिव नवीयो नवीयसीमिमामस्मदीयां पुरोवर्तिनीं सुवृक्तिं स्तुतिं कृण्वे । अहं स्तोता करोमि । वां युवयोरन्योऽन्यतर इनः प्रभुरदब्धः शत्रुभिरहिंसितो वरुणः पदवीः पदस्य स्थानस्य प्रजनयिता । वरुणो हि धर्माधर्मयोर्धारयितेति पदवीरित्युच्यते ॥ ब्रुवाणोऽस्माभिः स्तूयमानो मित्रश्च जनं सर्वं प्राणिजातं यतति । यातयति । प्रवर्तयति । तथा च श्रूयते । मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणः । ऋग्वे० ३. ५९. १. इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वा॒तस्य॑ ध्र॒जतो॑ र॒न्त इ॒त्या अ॒पीप॑य॒न्त धे॒नवो॑ न सू॒दाः ।

म॒हो दि॒वः स॒द॒ने जा॑य॒मानो॑ऽचि॒क्रद॑वृष॒भः स॒स्मिन्ध॑न् ॥३॥

आ । वा॒तस्य॑ । ध्र॒जतः॑ । र॒न्ते । इ॒त्याः । अ॒पीप॑य॒न्त । धे॒नवः॑ । न । सू॒दाः ।

म॒हः । दि॒वः । स॒द॒ने । जा॑य॒मानः॑ । अ॒चि॒क्रद॑त् । वृष॒भः । स॒स्मिन् । ऊ॒धन् ॥३॥

ध्रजतो गच्छतो वातस्य वायोरित्या गतय आ रन्ते । अभितो रमन्ते । तथा

सूदाः ॥ सूद प्रेरण इति धातुः ॥ क्षीरस्य प्रेरयिच्यो धेनवो न । नेति चार्थे ।
गावश्चापीपयंत । प्यायंते । एधंते । अपि च महो महतो दिवो द्योतमानस्या-
दित्यस्य सद्ने स्थानेऽंतरिक्षे जायमान उत्पद्यमानो वृषभो वर्षणशीलः पर्जन्यः
सस्मिन्ब्रूधन् तस्मिन्नंतरिक्षेऽचिक्रदत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

गिरा य एता युनजडरीं त इंद्रं प्रिया सुरथा शूर धायू ।

प्र यो मन्युं रिरिक्षतो मिनात्या सुक्रतुमर्यमणं ववृत्यां ॥४॥

गिरा । यः । एता । युनजत् । हरी इति । ते । इंद्रं । प्रिया । सुऽरथा । शूर । धायू इति ।

प्र । यः । मन्युं । रिरिक्षतः । मिनाति । आ । सुऽक्रतुं । अर्यमणं । ववृत्यां ॥४॥

अस्याः पूर्वोऽर्धर्च इंद्रस्तुतिरपरोऽर्यमणः स्तुतिः । हे शूर विक्रान्तिंद्र ते तव
प्रिया प्रियौ सुरथा सुष्ठुरंहणौ धायू धारकावेतौ हरी त्वदीयावश्चौ यो जनो
गिरा स्तुतिरूपया वाचा युनजत् रथे युंज्यात् हे इंद्र त्वमस्य यागमायाहीति
शेषः । योऽर्यमा रिरिक्षतो हिंसितुमिच्छतः शत्रोः संबन्धिनं मन्युं कोपं प्र मिनाति
प्रकर्षेण हिनस्ति सुक्रतुं शोभनकर्माणमर्यमणमाववृत्यां । स्तुत्यावर्तयामि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यजंते अस्य सख्यं वयश्च नमस्विनः स्व ऋतस्य धामन् ।

वि पृक्षो वाबधे नृभिः स्तवान इदं नमो रुद्राय प्रेष्टं ॥५॥

यजंते । अस्य । सख्यं । वयः । च । नमस्विनः । स्वे । ऋतस्य । धामन् ।

वि । पृक्षः । वाबधे । नृभिः । स्तवानः । इदं । नमः । रुद्राय । प्रेष्टं ॥५॥

अनया रुद्रः स्तूयते । नमस्विनो हविलेक्षणान्नवंतः स्वे स्वकीय ऋतस्य
यज्ञस्य धामन् धामनि स्थाने । स्वकीये यज्ञगृहे स्थिता इत्यर्थः । वयश्च गंतारः
कर्माणि कुर्वाणा यजमाना अस्य रुद्रस्य सख्यं सखित्वमुद्दिश्य यजंते । पूजयंतु ।
नृभिर्नृभिः स्तवानः स्तूयमानो रुद्रः पृक्षोऽन्नं स्तोतृषु विबाबधे । विबध्नाति ।
ददातीत्यर्थः । प्रेष्टं रुद्रस्य प्रियतममिदं नमस्तस्मै रुद्राय मया क्रियते ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यत्साकं यशसो वावशानाः सरस्वती सप्रथी सिंधुमाता ।

याः सुष्वयंत सुदुधाः सुधारा अभि स्वेन पयसा पीयानाः ॥ ६ ॥

आ । यत् । साकं । यशसः । वावशानाः । सरस्वती । सप्रथी । सिंधुऽमाता ।

याः । सुस्वयंत । सुऽदुधाः । सुऽधाराः । अभि । स्वेन । पयसा । पीयानाः ॥ ६ ॥

यत् यासां गंगादीनां नदीनां मध्ये सिंधुमातापां मातृभूता सरस्वत्येतदाख्या नदी सप्रथी सप्रमी भवति सुदुधाः कामान्दोग्धुं सुशक्याः सुधाराः शोभनधारोपेताश्च नद्यः सुष्वयंत सुष्वयंते । गतिकर्मैतत् । प्रवहंति । स्वेन स्वकीयेन पयसो-दकेनाभिपीयाना याश्चाभिवर्धयंत्यो यशसोऽन्नवत्यो वावशानाः कामयमाना नद्यः साकं युगपदेव आ गच्छंतु । आ इत्युपसर्गस्य योग्यक्रियाध्याहारः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत ते नो मरुतो मंदसाना धियं तोकं च वाजिनोऽवंतु ।

मा नः परि ख्यदक्षरा चरंत्यवीवृधन्युज्यं ते रयिं नः ॥ ७ ॥

उत । ते । नः । मरुतः । मंदसानाः । धियं । तोकं । च । वाजिनः । अवंतु ।

मा । नः । परि । ख्यत् । अक्षरा । चरंती । अवीवृधन् । युज्यं । ते । रयिं । नः ॥ ७ ॥

उतापि च मंदसाना मोदमाना वाजिनो वेगवंतस्त्ये ते मरुतो नोऽस्मदीयं धियं यज्ञाख्यं कर्म तोकं चास्मदीयं पुत्रं चावंतु । रक्षंतु । अक्षरा व्याप्ता चरंती वाग्देवता च नोऽस्मान् परि त्यक्त्वास्मद्वतिरिक्तानन्यान्मा ख्यत् । मा द्राक्षीत् । ते पूर्वोक्ता मरुतो वाक्च युज्यं युक्तमपि नोऽस्मदीयं रयिं धनमवीवृधन् । वर्धयंतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र वो महीमरमंति कृणुध्वं प्र पूषणं विदथ्यं न वीरं ।

भगं धियोऽवितारं नो अस्याः सातौ वाजं रातिषाचं पुरंधिं ॥ ८ ॥

प्र । वः । मही । अरमंति । कृणुध्वं । प्र । पूषणं । विदथ्यं । न । वीरं ।

भगं । धियः । अवितारं । नः । अस्याः । सातौ । वाजं । रातिऽसाचं । पुरंऽधिं ॥ ८ ॥

हे स्तोतारो वो यूयमरमतिमुपरतिरहितां मही महती भूमिं प्रकृणुध्वं ।
आह्वयत । तथा विदथ्यं यज्ञार्हं वीरं न सर्वेषां प्रेरकं च पूषणमेतन्नामकं देवं
प्रकृणुध्वं । तथास्या धियो नोऽस्मदीयस्यास्य कर्मणोऽवितारं रक्षितारं भगं देवं
चाह्वयत । अपि च सातावस्मदीये यज्ञे युञ्जे वा वाजमृभूणामन्यतमं देवमाह्वयत ।
कीदृशं वाजं । रातिषाचं दानसेवकं पुरंधिं पुराणं धारयितारं ॥

यज्ञपुच्छेऽच्छायं व इति चमसिनः स्वं स्वं चमसमभिमृशेयुः । सूचितं च ।
अच्छायं वो मरुतः श्लोक एत्वित्येतयाभिमृशन्ति । आ० ६. १२. । इति ॥

॥ तत्रैषा नवमी ॥

अच्छायं वो मरुतः श्लोक एत्वच्छा विष्णुं निषिक्तपामवोभिः ।

उत प्रजायै गृणते वयो धुर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥९॥

अच्छ । अयं । वः । मरुतः । श्लोकः । एतु । अच्छ । विष्णुं । निषिक्तऽपां । अवःऽभिः ।

उत । प्रजायै । गृणते । वयः । धुः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥९॥

हे मरुतो वो युष्मानयं श्लोकोऽस्मदीयमिदं स्तोत्रमच्छैतु । अभिगच्छतु ।
निषिक्तपां निषिक्तस्य गर्भस्य रक्षितारं । यद्वा चमसे निषिक्तानां सोमानां
पातारमवोभिरस्मद्विषयरक्षणैर्युक्तं विष्णुं चास्मदीयं स्तोत्रमच्छैतु । उतापि च
मरुतो विष्णुश्च गृणते स्तुवते मह्यं प्रजायै पुत्ररूपां प्रजां वयोऽन्नं च धुः ।
अधुः । दधतु । हे मरुतो हे विष्णो यूयं स्वस्तिभिरविनाशैर्नोऽस्मान् सदा
सर्वदा पात । रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥

आ वो वाहिष्ठ इत्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । अनुक्रम्यते
च । आ वोऽष्टाविति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ वो वाहिष्ठो वहतु स्तवथ्यै रथो वाजा ऋभुश्रणो अमृक्तः ।

अभि त्रिपृष्ठैः सर्वनेषु सोमैर्मदे सुशिप्रा महभिः पृणध्वं ॥१॥

आ । वः । वाहिष्ठः । वहतु । स्तवथ्यै । रथः । वाजाः । ऋभुश्रणः । अमृक्तः ।

अभि । त्रिऽपृष्ठैः । सर्वनेषु । सोमैः । मदे । सुऽशिप्राः । महऽभिः । पृणध्वं ॥१॥

अनेन वृचेन ऋभवः स्तूयन्ते । ऋभुक्षणो विस्तीर्णस्य तेजसो निवासभूता हे वाजा ऋभवो वाहिष्ठो वोदृतमः स्तवध्वे स्तोतुमर्होऽमृक्तः केनाप्यहिंसितो युष्मदीयो रथो वो युष्माना वहतु । आ समन्तादस्मदीयं यज्ञं प्रापयतु । हे सुशिप्राः शोभनहनवो यूयं तेन रथेनागत्य सवनेष्वस्मदीययज्ञेषु मदे मदनिमित्ते त्रिपृष्ठैः क्षीरदधिसक्तुभिश्चैर्महभिर्महद्भिः सोमैरभिपृणध्वं युष्मदीयं जठरमभिपूरयत । स रथो युष्मानावहतविति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यूयं ह रत्नं मघवत्सु धत्थ स्वर्हणं ऋभुक्षणो अमृक्तं ।

सं यज्ञेषु स्वधावन्तः पिवध्वं वि नो राधांसि मतिभिर्दयध्वं ॥ २ ॥

यूयं । ह । रत्नं । मघवत्सु । धत्थ । स्वः । ऽवर्हणः । ऋभुक्षणः । अमृक्तं ।

सं । यज्ञेषु । स्वधा । ऽवन्तः । पिवध्वं । वि । नः । राधांसि । मति । ऽभिः । दयध्वं ॥ २ ॥

हे ऋभुक्षणो हे ऋभवः स्वर्हणः स्वर्गं पश्यन्तो यूयं ह यूयमेव मघवत्सु हविलक्षणावत्स्वस्मासु निमित्तेष्वमृक्तमहिंसितं । चोरादिभिर्नापहतमित्यर्थः । रत्नं रमणीयं धत्थ । धारयथ । तदनन्तरं स्वधावन्तो बलवन्तस्ते यूयं यज्ञेष्वस्मदीययज्ञेषु सं पिवध्वं । सम्यक् सोमं पिवत । अपि च यूयं मतिभिर्धनहेतुभिर्नोऽस्मभ्यं राधांसि धनानि वि दयध्वं । विशेषेण दत्त ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उवोचिथ हि मघवन्देष्टुं महो अर्भस्य वसुनो विभागे ।

उभा ते पूर्णा वसुना गभस्ती न सूनृता नि यमते वसव्या ॥ ३ ॥

उवोचिथ । हि । मघवन् । देष्टुं । महः । अर्भस्य । वसुनः । वि । ऽभागे ।

उभा । ते । पूर्णा । वसुना । गभस्ती । इति । न । सूनृता । नि । यमते । वसव्या ॥ ३ ॥

उवोचिथेत्याद्याः पंचर्च इन्द्रदेवताकाः । हे मघवन् धनवन्निद्र त्वं महो महतोऽर्भस्याल्पस्य च वसुनो धनस्य विभागे परिचरणानुकूले दाननिमित्ते देष्टुं धनमुवोचिथ हि । सेवसे खलु ॥ उचतिः सेवाकर्मा ॥ तथा ते त्वदीयावुभोभौ गभस्ती वाहू वसुना धनेन पूर्णा । संपूर्णा भवतः । ते त्वदीया सूनृता वाक् वसव्या वसूनि धनानि न नियमते । न नियच्छति । यद्वा वसव्या वसुषु

धनेषु साधुः सूनृता वाक् धनेन संपूर्णो त्वदीयो बाहू न नियच्छति । नाल्पं प्रदापयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वमिन्द्र स्वयंशा ऋभुक्षा वाजो न साधुरस्तमेष्टृका ।

वयं नु ते दाश्वांसः स्याम ब्रह्म कृण्वंतो हरिवो वसिष्ठाः ॥४॥

त्वं । इन्द्र । स्वऽयंशाः । ऋभुक्षाः । वाजः । न । साधुः । अस्तं । एषि । ऋका ।

वयं । नु । ते । दाश्वांसः । स्याम । ब्रह्म । कृण्वंतः । हरिऽवः । वसिष्ठाः ॥४॥

हे इन्द्र स्वयंशा असाधारणकीर्तिर्ऋभुक्षा ऋभुनिवासक ऋभूणामीश्वरो वा त्वं साधुः साधको वाजो न अन्नमिव ऋका ऋक्कणः स्तोतुर्ममास्तं गृहमेषि । प्राप्नुहि । नु अद्य वसिष्ठा एतत्संज्ञका ऋषयो वयं हे हरिवः स्वकीयाश्वोपेतेंद्र ते त्वदर्थं दाश्वांसो हविर्लक्षणां दत्तवंतो ब्रह्म स्तोत्रं कृण्वंतः कुर्वंतः संतः स्याम । भवेम ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सनितासि प्रवतो दाशुषे चिद्याभिर्विवेषो हर्यश्च धीभिः ।

ववन्मा नु ते युज्याभिरुती कदा न इन्द्र राय आ दशस्येः ॥५॥

सनिता । असि । प्रऽवतः । दाशुषे । चित् । याभिः । विवेषः । हरिऽअश्च । धीभिः ।

ववन्म । नु । ते । युज्याभिः । उती । कदा । नः । इन्द्र । रायः । आ । दशस्येः ॥५॥

हे हर्यश्च हरिनामकाश्वेंद्र त्वं याभिधीभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिर्विवेषः व्याप्नोषि स त्वं दाशुषे चित् हविर्दत्तवते यजमानायापि प्रवतः प्रवणस्य धनस्य सनितासि । दाता भवसि । अपि च हे इन्द्र त्वं नोऽस्मभ्यं कदा कस्मिन् काले रायो धनान्यादशस्येः । प्रयच्छेः । नु अद्य ते तव युज्याभिर्योग्याभिरुती उतिभी रक्षाभिर्ववन्म । त्वां संभजेम ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वासयसीव वेधसस्त्वं नः कदा न इन्द्र वचसो बुबोधः ।

अस्तं तात्या धिया रयिं सुवीरं पृक्षो नो अर्वा न्युहीत वाजी ॥६॥

वा॒सय॑सिऽइ॒व । वे॒धसः॑ । त्वं । नः । क॒दा । नः । इ॒न्द्र । वच॑सः । बु॒बो॒धः ।

अ॒स्त॑ । ता॒त्या । धि॒या । र॒यिं । सु॒वीरं॑ । पृ॒क्षः । नः । अ॒र्वा । नि । उ॒ही॒त । वा॒जी ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं कदा कस्मिन्काले नोऽस्मदीयं वचसो वचोरूपं स्तोत्रं बुबोधः । अवगच्छेः । तथा स त्वं वेधसः स्तोत्रनस्मान्वासयसीव । इवेदानीमर्थे । इदानीं स्वकीये स्थानेऽवस्थापयसि । किंच वाजी बलवानर्वा वेगवान् त्वदीयोऽश्वस्तात्या ॥ तनोतेरिदं रूपं ॥ संततया धियास्तप्रेरितया स्तुत्या हेतुभूतया सुवीरं शोभनपुत्रोपेतं रयिं त्वदीयं धनं पृक्षोऽन्नं च नोऽस्मदीयमस्तं गृहं न्युहीत । निवहेत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अ॒भि यं दे॒वी नि॒र्ऋ॑तिश्चि॒दी॒शे नक्ष॑त॒ इन्द्रं॑ श॒रदः॑ सु॒पृ॒क्षः ।

उप॑ चि॒बन्धु॑र्जर॒दष्टि॑मे॒त्यस्व॑वेशं॒ यं कृ॑ण॒वन्त॑ म॒र्ताः ॥ ७ ॥

अ॒भि । यं । दे॒वी । निःऽऋ॑तिः । चि॒त् । ई॒शे । नक्ष॑ते । इन्द्रं॑ । श॒रदः॑ । सु॒ऽपृ॒क्षः ।

उप॑ । चि॒ऽबन्धुः॑ । ज॒रत्ऽअ॒ष्टिं । ए॒ति । अ॒स्वऽवे॒शं । यं । कृ॑ण॒वन्त॑ । म॒र्ताः ॥ ७ ॥

देवी द्योतमाना निर्ऋतिश्चित् भूमिरपीशे ॥ कृत्यार्थे केन्द्रत्ययः ॥ ईशितव्यास्वभूता सती यमिन्द्रमभिनक्षते व्याप्नोति । सुपृक्षः शोभनान्नैरुपेताः शरदः संवत्सराश्च यमिन्द्रं नक्षते व्याप्नुवन्ति । मर्ता मरणधर्माणः स्तोतारो वयं यमिन्द्रमस्ववेशं स्वकीये स्थानेऽनुपविशन्तं कृणवन्तं कुर्वन्ति चिबन्धुस्त्वयाणां लोकानां बन्धको विधारकः स इन्द्रो जरदष्टिं जरज्जीर्णमष्टिरशनं यस्य बलस्य हेतुभूतं तद्वलमुपैति । उपगच्छति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो॒ राधा॑सि स॒वितः॑ स्त॒व॒ध्या आ रा॒यो यन्तु॑ पर्व॑तस्य रा॒तौ ।

सदा॑ नो दि॒व्यः पा॒युः सि॒षक्तु॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ८ ॥

आ । नः । राधा॑सि । स॒वि॒त॒रि॒ति । स्त॒व॒ध्या । आ । रा॒यः । यन्तु॑ । पर्व॑तस्य । रा॒तौ ।

सदा॑ । नः । दि॒व्यः । पा॒युः । सि॒ष॒क्तुः । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्ति॒ऽभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ ८ ॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरक देव त्वत्सकाशात्स्तवध्या स्तोतुं योग्यानि राधांसि धनानि नोऽस्मानायन्तु । आगच्छन्तु । पर्वतस्य । पर्वत इति कश्चिदिन्द्रस्य सखा । एतत्संज्ञकस्य देवस्य रातौ दाने सति रायो धनान्यस्मानायन्तु । पायुः सर्वस्य

पालको दिव्यो दिवि भवः स इंद्रः सदा सर्वदा नोऽस्मान् सिषक्तु । रक्षकत्वेन
सेवतां । अस्मिन्सूक्ते ये प्रतिपादिता देवास्ते सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः
कल्याणैः सदा पात । पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः ॥

उदु थ देव इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धे त्रैष्टुभं सवितृदेवताकं । सप्त-
म्यष्टम्यौ वाजिदेवताके । भगमुग्रोऽवस इत्यर्धचो भगदेवत्यः सावित्रो वा ।
तथा चानुक्रमणिका । उदु थ सावित्रमंत्ये वाजिन्यौ भगमिति भागो वार्धर्चं
इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदु थ देवः सविता ययाम हिरण्ययीममतिं यामशिश्नेत् ।

नूनं भगो हव्यो मानुषेभिर्वि यो रत्ना पुरुवसुर्दधाति ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । ययाम । हिरण्ययी । अमतिं । यां । अशिश्नेत् ।

नूनं । भगः । हव्यः । मानुषेभिः । वि । यः । रत्ना । पुरुवसुः । दधाति ॥ १ ॥

सविता सर्वस्य प्रेरकः स्य स देवो हिरण्ययी सुवर्णमयी याममतिं । रूपना-
मैतत् । रूपं । प्रभामित्यर्थः । अशिश्नेत् आश्रयति ताममतिमुद्ययाम । उद्यच्छति ।
उद्गमयति । उ इति पादपूरणः । नूनमद्य भगो भजनीयो यः सविता मानुषे-
भिर्मनुषैः स्तोतृभिर्हव्यो हवनीयः स्तोतव्यो भवति । पुरुवसुर्बहुधनो यो देवः
स्तोतृभ्यो रत्ना रत्नानि रमणीयानि धनानि विदधाति करोति स सविता
देवस्ताममतिमुद्ययामेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उदु तिष्ठ सवितः श्रुध्यस्य हिरण्यपाणे प्रभृतावृतस्य ।

व्युर्वी पृथ्वीममतिं सृजान आ नृभ्यो मर्तभोजनं सुवानः ॥ २ ॥

उत् । ऊं इति । तिष्ठ । सवितरिति । श्रुधि । अस्य । हिरण्यऽपाणे । प्रभृता । ऋतस्य ।

वि । उर्वी । पृथ्वी । अमतिं । सृजानः । आ । नृभ्यः । मर्तऽभोजनं । सुवानः ॥ २ ॥

हे सवितः सर्वस्य प्रेरयितर्देव त्वमुत्तिष्ठ । ऊर्ध्वं गच्छ । ततो हे हिरण्यपाणे

हे सुवर्णहस्त त्वमस्मदभीप्सितप्रदानाय ऋतस्य यज्ञस्य प्रभृतौ प्रणयनेऽस्यास्म-
दीयमिदं स्तोत्रं श्रुधि । शृणु । उ इति पूरणः । कीदृशस्त्वं । उर्वीं विस्तीर्णा
पृथ्वीं प्रथिताममतिं रूपं प्रभां विसृजानो विसृजन् नृभ्यो नेतृभ्यः स्तोतृभ्यो
मर्तभोजनं मनुष्याणां भोगयोग्यं धनमासुवानः प्रेरयन् । एवंभूतस्त्वमिदं स्तोत्रं
शृण्वति संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अपि द्युतः सविता देवो अस्तु यमा चिद्विश्वे वसवो गृणन्ति ।

स नः स्तोमान्नमस्यश्चनो धाद्विश्वेभिः पातु पायुभिर्नि सूरीन् ॥३॥

अपि । स्तुतः । सविता । देवः । अस्तु । यं । आ । चित् । विश्वे । वसवः । गृणन्ति ।

सः । नः । स्तोमान् । नमस्यः । चनः । धात् । विश्वेभिः । पातु । पायुऽभिः । नि । सूरीन् ॥३॥

अपि च सविता देवोऽस्माभिः स्तुतोऽस्तु । अस्मदीयाः स्तुतीः शृणोत्वित्यर्थः ।
विश्वे वसवश्चित् सर्वे दवा अपि यं सवितारमागृणन्ति अभिष्टुवंति नमस्यः
सर्वैर्नमस्करणीयः स देवः स्तोमान्नोऽस्मदीयानि स्तोत्राणि चनोऽन्नं धात् ।
दधातु । अन्नफलानि करोतु । विश्वेभिर्विश्वेः सर्वैः पायुभिः पालनैः सूरीन्
स्तोतृनस्मान्नि पातु । नितरां पालयतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभि यं देव्यदितिर्गृणाति सवं देवस्य सवितुर्जुषाणा ।

अभि सम्राजो वरुणो गृणन्त्यभि मित्रासो अर्यमा सजोषाः ॥४॥

अभि । यं । देवी । अदितिः । गृणाति । सवं । देवस्य । सवितुः । जुषाणा ।

अभि । संऽराजः । वरुणः । गृणन्ति । अभि । मित्रासः । अर्यमा । सऽजोषाः ॥४॥

देवी द्योतमानादितिरदीना देवमाता यं सवितारमभिगृणाति अभिष्टौति ।
कीदृशी । सवितुर्देवस्यैव सवं प्रसवमनुज्ञां जुषाणा सेवमाना । सम्राजः सम्यग्रा-
जमाना वरुणः । उपलक्षणमेतत् । वरुणादयो देवा यं सवितारमभिगृणन्ति
अभिष्टुवंति । मित्रासो मित्रादयश्च सजोषाः समानप्रीतिर्यमैतत्संज्ञको देवश्च
यमभिगृणन्ति स नः स्तोमांश्चनो धादिति पूर्वयर्चा संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अभि ये मिथो वनुषः सपंते रातिं दिवो रातिषाचः पृथिव्याः ।

अहिर्बुध्न्यं उत नः शृणोतु वरूच्येकधेनुभिर्नि पातु ॥ ५ ॥

अभि । ये । मिथः । वनुषः । सपंते । रातिं । दिवः । रातिऽसाचः । पृथिव्याः ।

अहिः । बुध्न्यः । उत । नः । शृणोतु । वरूची । एकधेनुऽभिः । नि । पातु ॥ ५ ॥

रातिषाचो दानसेविनो वनुषः संभक्तारो ये यजमाना मिथः परस्परं संहता भूत्वा सवितारमभिलक्ष्य सपंते परिचरन्ति । कीदृशं । दिवो द्युलोकस्य पृथिव्या भूमेश्च रातिं मित्रभूतं । उतापि चाहिर्बुध्न्यः । बुध्नेऽंतरिक्षे भवो बुध्न्यः । एतीत्यहिः । एतत्पदद्वयाभिधो मध्यमस्थानोऽग्निरहिर्बुध्न्य इत्युच्यते । सवितुर्मित्रभूतः सोऽपि तेषां नोऽस्माकं सवितृविषयं स्तोत्रं शृणोतु । तथा वरूची वाग्देवी च सवितृसहिता सत्येकधेनुभिर्मुख्याभिर्गोभिर्नि पातु । नितरामस्मान्पालयतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अनु तन्नो जास्पतिर्मंसीष्ट रत्नं देवस्य सवितुरियानः ।

भगमुग्रोऽवसे जोहवीति भगमनुग्रो अर्धं याति रत्नं ॥ ६ ॥

अनु । तत् । नः । जाःपतिः । मंसीष्ट । रत्नं । देवस्य । सवितुः । इयानः ।

भगं । उग्रः । अवसे । जोहवीति । भगं । अनुग्रः । अर्धं । याति । रत्नं ॥ ६ ॥

इयानोऽस्माभिर्याच्यमानो जास्पतिः प्रजानां पालकः सविता देवः सवितुर्देवस्य स्वस्य संवन्धि रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं नोऽस्माकमनुमंसीष्ट । अनुमन्यतां । उग्र ओजस्वी स्तोता भगं भजनीयं सवितारं भगसंज्ञकं देवं वावसे नोऽस्माकं रक्षणाय जोहवीति । भृशं ह्रयति । अर्धापि चानुग्रोऽसमर्थः स्तोता भगमेतत्संज्ञकं सवितारं वा रत्नं रमणीयं तत्प्रसिद्धं धनं याति । याचते ॥

वैश्वदेवे पर्वणि वाजिनस्य हविषः शं नो भवंत्वित्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । शं नो भवंतु वाजिनो हवेषु वाजे वाजेऽवत वाजिनो न इत्यूर्ध्वानु-
रनवानं याज्यां । आ० २. १६. । इति ॥

॥ तच्चैषा सप्तमी ॥

शं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः ।

जंभयन्तोऽहिं वृकं रक्षांसि सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः ॥ ७ ॥

शं । नः । भवन्तु । वाजिनः । हवेषु । देवताता । मितद्रवः । सुऽअर्काः ।

जंभयन्तः । अहिं । वृकं । रक्षांसि । सनेमि । अस्मत् । युयवन् । अमीवाः ॥ ७ ॥

देवताता देवतातौ यज्ञे हवेष्वस्मदीयेषु स्तोत्रेषु मितद्रवो मितद्रवणा मित-
मार्गाः स्वर्काः शोभनान्ना वाजिन एतदभिधायका देवा नोऽस्माकं शं सुखाय
भवन्तु । अपि चाहिमागत्य हन्तारं वृकं वसूनामादातारं । चोरमिति शेषः ।
रक्षांसि च जंभयन्तो हिंसन्तो वाजिनो देवाः सनेमि ॥ पुराणनामैतत् ॥ पुरातना
अमीवा रोगानस्मदस्मत्तो युयवन् । पृथक्कुर्वन्तु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वाजेवाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।

अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ॥ ८ ॥

वाजेऽवाजे । अवत । वाजिनः । नः । धनेषु । विप्राः । अमृताः । ऋतज्ञाः ।

अस्य । मध्वः । पिबत । मादयध्वं । तृप्ताः । यात । पथिभिः । देवयानैः ॥ ८ ॥

हे वाजिन एतन्नामका देवा विप्रा मेधाविनोऽमृता अमरणधर्माण ऋतज्ञाः
सत्यं जानन्त एवंभूताः संतो यूयं वाजे वाजे सर्वेषु युद्धेषु नोऽस्मान्धनेषु
धननिमित्तेष्ववत । पालयत । ततो यूयमस्य मध्वो मधुरोपेतमिमं सोमं पिबत ।
सोमपानानन्तरं मादयध्वं । यूयं तृप्ता भवत । ततस्तृप्ता यूयं देवयानैर्देवगमन-
साधनैः पथिभिर्मार्गैर्यात । गच्छत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः ॥

ऊर्ध्वो अग्निरिति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं चैष्टुभं वैश्वदेवं । ऊर्ध्वः सप्त
वैश्वदेवं त्वित्यनुक्रमणिका ॥ सूक्तविनियोगो लिंगिकः ॥ द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्र
ऊर्ध्वो अग्निरिति वैश्वदेवस्तृचः । सूचितं च । ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्वेदुत
स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगं । आ० ८. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेत्प्रतीची जूर्णिर्देवतातिमेति ।

भेजाते अद्रीं रथ्येव पंथामृतं होता न इषितो यजाति ॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमतिं । वस्वः । अश्रेत् । प्रतीची । जूर्णिः । देवऽतातिं । एति ।

भेजाते इति । अद्री इति । रथ्याऽइव । पंथाः । ऋतं होता । नः । इषितः । यजाति ॥ १ ॥

अग्निरंगनादिगुणविशिष्ट ऊर्ध्व उन्नमनः सन् वस्वो वासकस्य स्तोतुः सुमति-
मस्मदीयां शोभनां स्तुतिमश्रेत् । अयतु । सेवतां । प्रतीच्यभिमुखी जूर्णिः सर्वासां
प्रजानां जरयिष्युषोदेवता देवतातिं यज्ञमेति । गच्छति । अद्री आद्रियंतौ श्रद्धा-
वंतौ पत्नीयजमानौ पंथां पंथानं यज्ञमार्गं रथ्येव रथिनाविव भेजाते । सेवाते ।
तथेषितः संप्रेषितो नोऽस्मदीयो होता ऋतं यज्ञं यजाति । यजतु । करोत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र ववृजे सुप्रया बर्हिरेषामा विशपतीव बीरिटे इयाते ।

विशामक्तोरुषसः पूर्वहूतौ वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान् ॥ २ ॥

प्र । ववृजे । सुऽप्रयाः । बर्हिः । एषां । आ । विशपती इवेति विशपती इव । बीरिटे ।
इयाते इति ।

विशां । अक्तोः । उषसः । पूर्वऽहूतौ । वायुः । पूषा । स्वस्तये । नियुत्वान् ॥ २ ॥

एषां यजमानानां संबंधि सुप्रयाः शोभनान्नेन युक्तं बर्हिः कुशमयं प्रववृजे ।
प्रवृज्यते । आसाद्यत इत्यर्थः । विशपतीव । इवेतीदानीमर्थे । इदानीमस्मदीयानां
प्रजानां पालकौ नियुत्वान् । नियुच्छब्देन वडवा उच्यंते । तद्वान्वायुः पूषा
च विशां प्रजानां स्वस्तये क्षेमायाक्तो रात्रेः संबंधिन्या उषसः सकाशान्पूर्वहूतौ
पूर्वस्मिन्नाह्वाने सति बीरिटेऽंतरिक्षे एयाते । आगच्छतां । यद्वा विशपतीवेत्यु-
पमा । विशां मनुष्याणां बीरिटे गणे विशपतीव राजानौ यथागच्छतां तद्वत् ।
अस्मिन्पक्षे विशामित्युभयत्र संबध्यते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ज्मया अत्र वसवो रंत देवा उरावंतरिक्षे मर्जयंत शुभ्राः ।

अर्वाक्पथ उरुजयः कृणुध्वं श्रोता दूतस्य जग्मुषो नो अस्य ॥ ३ ॥

ज्मयाः । अत्र । वसवः । रंत । देवाः । उरौ । अंतरिक्षे । मर्जयंत । शुभ्राः ।
अर्वाक् । पथः । उरुऽजयः । कृणुध्वं । श्रोत । दूतस्य । जग्मुषः । नः । अस्य ॥ ३ ॥

वसवो वसुसंज्ञका देवा अत्रास्मिन्यज्ञे ज्मयाः पृथिव्यां रंत । रमयन्तां । उरौ
विस्तीर्णेऽंतरिक्षे स्थिताः शुभ्रा दीप्यमाना मरुतश्च मर्जयंत । परिचर्यन्ते । हे
उरुजयः प्रभूतगमना वसवो मरुतश्च यूयं पथो युष्मदीयान्मार्गानर्वागस्मद-
भिमुखं यथा भवति तथा कृणुध्वं । कुरुत । अपि च यूयं जग्मुषो युष्मान्प्रति
गतवतो नोऽस्मदीयस्यास्य दूतस्याग्रेराह्वानं श्रोत । शृणुत । अग्निर्हि यजमा-
नानां दूतः सन् देवानाह्वयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते हि यज्ञेषु यज्ञियांस ऊमाः सधस्थं विश्वे अभि संति देवाः ।
ताँ अध्वर उशतो यक्ष्यग्ने श्रुष्टी भगं नासत्या पुरंधिं ॥ ४ ॥
ते । हि । यज्ञेषु । यज्ञियांसः । ऊमाः । सधऽस्थं । विश्वे । अभि । संति । देवाः ।
तान् । अध्वरे । उशतः । यक्षि । अग्ने । श्रुष्टी । भगं । नासत्या । पुरंऽधिं ॥ ४ ॥

यज्ञेषु यागेषु ते हि ते खलु प्रसिद्धा यज्ञियांसो यज्ञार्हा ऊमा रक्षका विश्वे
सर्वे देवाः सधस्थं सहस्थानमभिसंति । अभिभवन्ति । आक्रामन्ति । हे अग्ने अध्व-
रेऽस्मदीये यज्ञ उशतः कामयमानान्तान्देवान्यक्षि । यज । तथा श्रुष्टी ॥ क्षिप्र-
नामैतत् ॥ क्षिप्रं भगमेतत्संज्ञकं देवं नासत्या नासत्यावश्विनौ च पुरंधिं पुरुणां
धातारमिंद्रं च यज ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आग्ने गिरो दिव आ पृथिव्या मित्रं वह वरुणमिंद्रमग्निं ।
आर्यमणमदितिं विष्णुमेषां सरस्वती मरुतो मादयन्तां ॥ ५ ॥
आ । अग्ने । गिरः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मित्रं । वह । वरुणं । इंद्रं । अग्निं ।
आ । अर्यमणं । अदितिं । विष्णुं । एषां । सरस्वती । मरुतः । मादयन्तां ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वं दिवो द्युलोकात्सकाशाद्गिरो गिरीयान् स्तुत्यान्देवानस्मदीयं यज्ञं
प्रत्यावह । आह्वानं कुरु । पृथिव्या अंतरिक्षाच्चावह । कान्देवानिति तदुच्यते ।

मित्रमेतत्संज्ञकं वरुणं चंद्रं च देवेषु देवतास्वरूपेणावस्थितं चाग्निमर्यमणमे-
तत्संज्ञकमदितिमदीनां पृथिवी च विष्णुं च । एवंभूतान्देवानेषामस्माकं यजमा-
नानामर्थायावह । सरस्वती वाग्देवता च मरुतश्च मादयंतां । अस्मदीयैः स्तो-
त्रैर्हविर्भिश्च माद्यंतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

रे हव्यं मतिभिर्यज्ञियानां नक्षत्कामं मर्त्यानामसिन्वन् ।

धातां रयिमविदस्यं सदासां संक्षीमहि युज्येभिर्नु देवैः ॥ ६ ॥

रे । हव्यं । मतिऽभिः । यज्ञियानां । नक्षत् । कामं । मर्त्यानां । असिन्वन् ।

धातं । रयिं । अविऽदस्यं । सदाऽसां । संक्षीमहि । युज्येभिः । नु । देवैः ॥ ६ ॥

यज्ञियानां ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ यज्ञार्हेभ्यो देवेभ्यो मतिभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिः
सह हव्यं हवी रेरे । अस्माभिर्दीयते । मर्त्यानां मनुष्याणामस्माकं काममभिला-
षमसिन्वन्नप्रतिबध्नन्निर्नक्षत् । अस्मदीयं यज्ञं व्याप्नोतु । हे देवा यूयमविदस्य-
मनुपक्षपणीयं सदासां सर्वदा संभजनीयं रयिं धनं धात । अस्मभ्यं दत्त । न
अद्य वयं युज्येभिः सहायभूतरिह यज्ञे समागतैर्देवैः संक्षीमहि । यद्वा नु इत्युप-
मार्थे । युज्येभिर्नु बंधुभिरिव देवैः संक्षीमहि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैर्ऋतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्के यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू । रोदसी इति । अभिस्तुते इत्यभिऽस्तुते । वसिष्ठैः । ऋतऽवानः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

यच्छंतु । चंद्राः । उपऽमं । नः । अर्के । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

नू अद्य रोदसी द्यावापृथिव्यौ वसिष्ठैरस्माभिः । पूजार्थं बहुवचनं । अभिष्टुते
अभितः सर्वतः स्तुते अभूतां । तथा ऋतावानोऽस्माभिः क्रियमाणैर्यज्ञैरुपेता
वरुणो मित्रोऽग्निश्चैवंभूता देवा अस्माभिरभिष्टुता आसन् । चंद्रा आह्लादका
देवा नोऽस्मभ्यमर्कमर्चनीयमन्नमुपमं सर्वोत्कृष्टं यच्छंतु । ददतु । सूक्ते प्रतिपा-
दिता ये देवास्ते सर्वे यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिरविनाशैः सदा सर्वदा पात ।
पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे षष्ठो वर्गः ॥

ओ शुष्टिरिति सप्रचं सप्रमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे चैष्टुभं वैश्वदेवं । ओ शुष्टिरित्यनुक्रांतं ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ओ शुष्टिर्विदथ्या३ समेतु प्रति स्तोमं दधीमहि तुराणां ।

यदद्य देवः सविता सुवाति स्यामांस्य रत्निनो विभागे ॥ १ ॥

ओ इति । शुष्टिः । विदथ्या । सं । एतु । प्रति । स्तोमं । दधीमहि । तुराणां ।

यत् । अद्य । देवः । सविता । सुवाति । स्याम । अस्य । रत्निनः । विभागे ॥ १ ॥

हे देवा विदथ्या विदथेन त्वदीयेन चित्तेन संपाद्या शुष्टिः सुखमस्मान् ओ आ समेतु । आगच्छतु । अथवा शुष्टिर्वेगवती विदथ्या विदथे यज्ञे क्रियमाणास्मदीया स्तुतिर्युष्मानागच्छतु । वयं तुराणां वेगवतां देवानां स्तोमं स्तोत्रं प्रतिदधीमहि । कुर्वीमहि । अद्येदानीं सविता देवो यज्ञं सुवाति अस्मभ्यं प्रेरयेत् रत्निनो रमणीयधनवतोऽस्य सवितुस्तस्य धनस्य विभागे दाने स्याम । वयं भवेम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो रोदसी च द्युभक्तमिन्द्रो अर्यमा ददातु ।

दिदेष्टु देवदिति रेक्णो वायुश्च यन्नियुवैते भगश्च ॥ २ ॥

मित्रः । तत् । नः । वरुणः । रोदसी इति । च । द्युभक्तं । इंद्रः । अर्यमा । ददातु ।

दिदेष्टु । देवी । अदितिः । रेक्णः । वायुः । च । यत् । नियुवैते इति नियुवैते । भगः । च ॥ २ ॥

मित्रो देवो नोऽस्मभ्यं तत्प्रसिद्धं धनं ददातु । प्रयच्छतु । तथा वरुणो ददातु । रोदसी च द्यावापृथिव्यौ च दत्तां । तथेन्द्रो द्युभक्तं द्युभिर्द्योतमानैः स्तोतृभिः सेवितं तद्वनं ददातु । अर्यमा च ददातु । तथादितिर्देवी रेक्णो धनं दिदेष्टु । तद्वनमस्मभ्यं दिशतु । वायुश्च भगश्चोभौ देवौ यज्ञं नियुवैते अस्मान्नितरां योजयेतां तद्वनमिति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सेदुग्रो अस्तु मरुतः स शुष्मी यं मर्त्यं पृषदश्चा अवाथ ।

उतेमग्निः सरस्वती जुनन्ति न तस्य रायः पर्येतास्ति ॥ ३ ॥

सः । इत् । उग्रः । अस्तु । मरुतः । सः । शुष्मी । यं । मर्यं । पृषत् ऽ अश्वाः । अवाथ ।
उत । ई । अग्निः । सरस्वती । जुनंति । न । तस्य । रायः । परि ऽ एता । अस्ति ॥ ३ ॥

हे पृषदश्वाः । पृषच्छब्देन केचिन्मृगविशेषा उच्यन्ते । त एवाश्वा वाहा येषां
ते । एवंभूता हे मरुतो रुद्रपुत्रा देवा यूयं मर्यं मरणधर्माणं यं यजमानमवाथ
पालयेत सेत्स एव यजमान उग्रोऽस्तु । ओजस्वी भवतु । तथा स शुष्मी बलवान्
भवतु । तथोतापि चाग्निरंगनादिगुणयुक्तो देवः सरस्वती वाग्देवता चेत्याद्याः
सर्वे देवा ईमेनं यजमानं जुनन्ति । प्रवर्तयन्ति । तस्य यजमानस्य संबन्धिनो
रायो धनस्य कश्चिदपि पर्येता परिगता नास्ति । नाशको न भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं हि नेता वरुण ऋतस्य मित्रो राजानो अर्यमापो धुः ।
सुहवा देव्यदितिरनर्वा ते नो अंहो अति पर्वन्नरिष्टान् ॥ ४ ॥
अयं । हि । नेता । वरुणः । ऋतस्य । मित्रः । राजानः । अर्यमा । अपः । धुरिति धुः ।
सुऽहवा । देवी । अदितिः । अनर्वा । ते । नः । अंहः । अति । पर्वन् । अरिष्टान् ॥ ४ ॥

ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा नेता प्रापयितायं हि अयं खलु वरुणश्च मित्र-
आर्यमा चैते राजानः समर्था देवा अपोऽस्मदीयं यज्ञादिलक्षणं कर्म धुः ।
अधुः । दधति । अनर्वा केनाप्यप्रतिगता देवी द्योतमानादितिरदीना देवमाता
सुहवा शोभनाह्वाना भवति । ते वरुणादयो देवा अरिष्टानवाधितान् सतो
नोऽस्मानंहो दुरितमतिपर्वन् । अतिपारयन्तु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्य देवस्य मीळहुषो वया विष्णोरिषस्य प्रभृथे हविर्भिः ।
विदे हि रुद्रो रुद्रियं महित्वं यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ॥ ५ ॥
अस्य । देवस्य । मीळहुषः । वयाः । विष्णोः । एषस्य । प्रऽभृथे । हविः । भिः ।
विदे । हि । रुद्रः । रुद्रियं । महिऽत्वं । यासिष्टं । वर्तिः । अश्विनौ । इराऽवत् ॥ ५ ॥

प्रभृथे हविर्भिर्हवीरूपैरन्नैरेषस्य प्रापणीयस्य मीळहुषः कामानां सेक्तुर्विष्णोः
सर्वदेवात्मकस्यास्य देवस्य । विष्णुः सर्वा देवता इति श्रुतेः । अन्ये देवा वयाः

शाखा इव भवन्ति । रुद्रो देवो रुद्रियं रुद्रसंबन्धि सुखं महित्वं महत्त्वं च विदे हि ।
अस्मान्प्रापयति खलु । अपि च हे अश्विनौ देवौ युवामिरावत् हविर्लक्ष-
णान्नयुक्तं वर्तिरस्मदीयं गृहं यासिष्टं । अयासिष्टं । आगच्छतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मात्रं पूषन्नाघृण इरस्यो वरूची यद्रातिषाचश्च रासन् ।

मयोभुवो नो अर्वतो नि पांतु वृष्टिं परिज्मा वातो ददातु ॥ ६ ॥

मा । अत्र । पूषन् । आऽघृणे । इरस्यः । वरूची । यत् । रातिऽसाचः । च । रासन् ।

मयःऽभुवः । नः । अर्वतः । नि । पांतु । वृष्टिं । परिऽज्मा । वातः । ददातु ॥ ६ ॥

हे आघृणे प्राप्नदीप्ते एवंभूत हे पूषन् देव अत्रास्मिन्दाने मेरस्यः । विघातं
मा कृथाः । वरूची सर्वैर्वरणीया सरस्वती रातिषाचश्च । रातिदानं । तस्य संभक्त्यो
देवपत्न्यश्च यजनं रासन् अस्मभ्यं प्रयच्छेयुः । अत्र मा कृथा इति पूर्वेण संबंधः ।
किंच मयोभुवः सुखस्य भावका अर्वतो गच्छंतो देवा नोऽस्मान्नि पांतु । नितरां
पालयंतु । परिज्मा परितो गन्ता वातो वायुर्वृष्टिं वृष्टिलक्षणमुदकं ददातु ।
प्रयच्छत्वस्मभ्यं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

नू रोदसी अभिष्टुते वसिष्ठैर्ऋतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्के यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

नू रोदसी इति । अभिस्तुते इत्यभिऽस्तुते । वसिष्ठैः । ऋतऽवानः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

यच्छंतु । चंद्राः । उपऽमं । नः । अर्के । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

पूर्वं व्याख्यातेयं । अक्षरार्थस्तु । द्यावापृथिव्यौ वरुणादयो देवाश्च वसिष्ठैर-
स्माभिरभिष्टुता भवन्ति । एवंभूता आह्लादका देवाः सर्वोत्कृष्टमन्नमस्मभ्यं ददतु ।
अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवा यूयं कल्याणैरस्मान्सर्वदा पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

प्रातरग्निमिति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । प्रातर्भागं जगत्याद्या
लिङ्गोक्तदेवतांत्योषस्येति । वसिष्ठ ऋषिः । आद्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः ।
आद्याग्नीद्रादिदेवत्या द्वितीयाद्याः पंच भगदेवत्याः सप्तम्युषोदेवत्या । अत्र केचि-

दाहुः । निवेष्टुकामो रोगार्तो भगसूक्तं जपेत्सदा । निवेशं विनति क्षिप्रं रोगैश्च
परिमुच्यते । ऋग्वि० २. २५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रा॒त॒र॒ग्निं प्रा॒तरि॒द्रं ह॒वाम॒हे प्रा॒त॒र्मि॒त्राव॒रु॒णा प्रा॒त॒र॒श्विना॑ ।

प्रा॒त॒र्भ॒गं पू॒षणं॑ ब्र॒ह्म॒ण॒स्पति॑ प्रा॒तः सोम॑मु॒त रु॒द्रं हु॒वेम ॥ १ ॥

प्रा॒तः । अ॒ग्निं । प्रा॒तः । इ॒द्रं । ह॒वा॒म॒हे । प्रा॒तः । मि॒त्राव॒रु॒णा । प्रा॒तः । अ॒श्विना॑ ।

प्रा॒तः । भ॒गं । पू॒षणं॑ । ब्र॒ह्म॒णः । प॒तिं । प्रा॒त॒रि॒ति । सोम॑ । उ॒त । रु॒द्रं । हु॒वेम ॥ १ ॥

प्रातरुषःकालेऽग्निं देवं हवामहे । वयं स्तोतार आह्वयामः । तथा प्रातःकाल
इद्रं हवामहे । तथा मित्रावरुणा मित्रावरुणावहोरात्राभिमानिनौ देवौ प्रातर्वयं
हवामहे । तथाश्विनौ देवानां भिषजौ प्रातर्वयं हवामहे । तथा प्रातर्भगं देवं
पूषणं देवं ब्रह्मणस्पतिं मंत्राभिमानिनमेतत्संज्ञकं चाह्वयामः । तथा प्रातः सोम-
मेतत्संज्ञकं देवमुतापि च रुद्रं देवं च हुवेम । आह्वयामः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रा॒त॒र्जितं॑ भ॒गमु॒ग्रं हु॒वेम व॒यं पु॒त्रम॑दि॒तेर्यो वि॒ध॒र्ता ।

आ॒ध्रश्चि॒द्वं म॒न्य॒मान॑स्तु॒रश्चि॒द्राजा॑ चि॒द्वं भ॒गं भ॒क्षीत्या॑हं ॥ २ ॥

प्रा॒तःऽजि॒तं । भ॒गं । उ॒ग्रं । हु॒वेम । व॒यं । पु॒त्रं । अ॒दि॒तेः । यः । वि॒ध॒र्ता ।

आ॒ध्रः । चि॒त् । यं । म॒न्य॒मानः । तु॒रः । चि॒त् । रा॒जा । चि॒त् । यं । भ॒गं । भ॒क्षि॒ । इति॑ । आ॒हं ॥ २ ॥

यो भगो देवो विधर्ता विश्वस्य जगतो धारको जितं जयशीलमुग्रमुद्गूर्णम-
दितेः पुत्रं भगं देवं प्रातःकाल एव वयं हुवेम । आह्वयामः । आध्रश्चित् द्रि-
द्रोऽपि स्तोता यं भगं देवं मन्यमानः स्तुवन् भगं भजनीयं धनं भक्षि भज विभज
मह्यं देहीत्याह ब्रवीति । तुरश्चित् । तुरतिर्गतिकर्मा । प्राप्नोऽपि राजा चित्
समर्थोऽपि जनो यं भगं देवं भजनीयं धनं मह्यं भक्षि देहीत्याह । तं भगं प्रातरेव
वयं हुवेमेति संबंधः ॥

॥ तृतीया ॥

भ॒ग प्र॒णेत॑र्भ॒ग सत्य॑राधो भ॒गेमां॑ धि॒यमु॒द॒वा द॒द॒न्नः ।

भ॒ग प्र॒णो॑ जन॒य गो॒भि॒रश्वै॒र्भ॒ग प्र॒ नृभि॑र्नृ॒वंतः॑ स्याम ॥ ३ ॥

भग॑। प्र॒नेत॒रिति॒ प्रऽनेतः॑। भग॑। सत्य॑ऽराधः। भग॑। इ॒मां। धिय॑। उ॒त्। अ॒व॒। द॒दत्। नः॑।
भग॑। प्र। नः॑। ज॒नय॑। गोभिः॑। अ॒श्वैः। भग॑। प्र। नृ॑ऽभिः। नृ॑ऽव॒न्तः। स्या॒म॒ ॥३॥

हे भग देव त्वं प्रणेता प्रकर्षण नेतासि । तादृश प्रणेतर्हे भग त्वं सत्यराधः
सत्यधनोऽसि । तादृश सत्यराधो हे भग त्वं नोऽस्मभ्यं ददत् कामान्प्रयच्छन्नि-
मामस्मदीयां धियं स्तुतिमुदव । उद्रक्ष । सफलयुक्तां कुरु । हे भग त्वं गोभिरश्वैश्च
नोऽस्मान् प्रजनय । प्रोद्भूतान् कुरु । हे भग त्वत्प्रसादाद्वयं नृभिर्नेतृभिः पुत्रा-
दिभिर्नृवंतो मनुष्यवन्तः प्र स्याम । प्रभवेम ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उ॒तेदा॒नी॒ भग॑व॒न्तः स्या॒मो॒त प्र॑पि॒त्व उ॒त मध्ये॒ अ॒ह्नां॑ ।

उ॒तोदि॑ता म॒घव॑न्त॒सूर्य॑स्य व॒यं दे॒वानां॑ सु॒म॒तौ स्या॑म ॥४॥

उ॒त । इ॒दा॒नी॑ । भग॑ऽव॒न्तः । स्या॒म॒ । उ॒त । प्र॑ऽपि॒त्वे । उ॒त । मध्ये॑ । अ॒ह्नां॑ ।

उ॒त । उ॒त्ऽइ॒ता । म॒घऽव॑न् । सू॒र्य॑स्य । व॒यं । दे॒वानां॑ । सु॒ऽम॒तौ । स्या॒म॒ ॥४॥

उतापिचेदानी वयं भगवन्तः स्याम । हे भग भगेन त्वया स्वामिना युक्ता
भवेम । यद्वा भगवन्तो धनवन्तः स्याम । उतापि च प्रपित्वेऽह्नां प्राप्ते पूर्वाह्ने
भगवन्तः स्याम । उतापि चाह्नां दिवसानां मध्ये मध्याह्ने भगवन्तः स्याम । उतापि
च हे मघवन् धनवन् भग देव सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्य देवस्योदितोदितावुदये
सति वयं त्वदनुग्रहाद्देवानामिन्द्रादीनां सुमतावनुग्रहबुद्धौ स्याम । भवेम ॥

॥ अथ पंचमी ॥

भग॑ ए॒व भग॑वाँ अ॒स्तु दे॒वास्ते॑न व॒यं भग॑व॒न्तः स्या॑म ।

तं त्वा॑ भग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑ह॒वीति॒ स नो॑ भग॒ पुर॑ए॒ता भ॑वे॒ह ॥५॥

भगः॑ । ए॒व । भग॑ऽवा॒न् । अ॒स्तु । दे॒वाः । ते॒न । व॒यं । भग॑ऽव॒न्तः । स्या॒म॒ ।

तं । त्वा॑ । भग॑ । सर्वः॑ । इ॒त् । जो॑ह॒वीति॒ । सः । नः॑ । भग॑ । पुरः॑ऽए॒ता । भ॒व॒ । इ॒ह ॥५॥

हे देवा भगो देव एव भगवान् धनवानस्तु । तेन भगेन देवेन धनेन वा
वयं भगवन्तः स्याम । धनवन्तो भवेम । हे भग तं प्रसिद्धं त्वा त्वां सर्वं इत्सर्वं
एव जनो जोहवीति । भृशं पुनः पुनर्वाहयति । हे भग देव स त्वमिहास्मिन्यज्ञे
नोऽस्माकं पुरएता पुरोगता भव ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

समध्वरायोषसो नमंत दधिक्षावेव शुचये पदाय ।

अर्वाचीनं वसुविदं भगं नो रथमिवाश्वा वाजिन आ वहंतु ॥ ६ ॥

सं । अध्वराय । उषसः । नमंत । दधिक्षावाऽइव । शुचये । पदाय ।

अर्वाचीनं । वसुऽविदं । भगं । नः । रथंऽइव । अश्वाः । वाजिनः । आ । वहंतु ॥ ६ ॥

शुचये शुद्धाय गमनयोग्याय पदाय स्थानाय दधिक्षावेवाश्चो यथा तथोषस उषोदेवता अध्वरायास्मदीयाय यागाय संनमंत । संगच्छंतु । वाजिनो वेगवंतोऽश्वा रथमिव रथं यथा तथोषसोऽर्वाचीनमस्मदभिमुखं वसुविदं धनस्य प्रापकं भगं देवं नोऽस्मान्प्रत्यावहंतु । आनयंतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः ।

घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अश्वऽवतीः । गोऽमतीः । नः । उषसः । वीरऽवतीः । सदं । उच्छंतु । भद्राः ।

घृतं । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

भद्रा भजनीया उषस उषोदेवता अश्वावतीरश्ववत्योऽश्वसहिताः सत्यो गोमतीर्गोमत्यश्च वीरवतीर्वीरवत्यः पुत्रादिजनोपेताश्च भवंत्यो नोऽस्मभ्यं सदं सर्वदोच्छंतु । व्युच्छंतु । नैशं तमो विवासयंतु । कीदृश्यः । घृतमुदकं दुहानाः सिंचंत्यो विश्वतः सर्वैर्गुणैः प्रपीताः प्रवृद्धाः । एवंभूता उषसस्तम उच्छंतु । अस्मिन् सूक्ते प्रतिपादिता हे सर्वे देवा यूयं नोऽस्मान् सदा सर्वदा स्वस्तिभिः कल्याणैः पात । पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थेऽष्टमो वर्गः ॥

प्र ब्रह्माण इति षट्च नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे वैष्टुभं वैश्वदेवं । अत्रानुक्रांतं । प्र ब्रह्माणः षडैश्वदेवं त्विति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र ब्रह्माण इति वैश्वदेवस्तृचः । सूचितं च । प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्षंत सरस्वती देवयंतो हवन्ते । आ० ८. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्षंत प्र क्रंदनुर्नभन्यस्य वेतु ।

प्र धेनवं उदमुतो नवंत युज्यातामद्री अध्वरस्य पेशः ॥ १ ॥

प्र । ब्रह्माणः । अंगिरसः । नक्षंत । प्र । क्रंदनुः । नभन्यस्य । वेतु ।

प्र । धेनवः । उदमुतः । नवंत । युज्यातां । अद्री इति । अध्वरस्य । पेशः ॥ १ ॥

ब्रह्माणोऽंगिरस एतन्नामका ऋषयः प्र नक्षंत । सर्वत्र व्याप्नुवंतु । क्रंदनुः पर्जन्यो नभन्यस्य स्तोत्रस्यास्मदीयं स्तोत्रं प्र वेतु । प्रकर्षणेच्छतु । धेनवः प्रीणयिष्यो नद्य उदमुत उदकानि सिंचन्त्यः प्रनवंत । संपेतु । अद्री आद्रियंतौ पत्नीयजमानावध्वरस्य यज्ञस्य पेशो रूपं युज्यातां । योजयेतां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सुगस्ते अग्ने सनवित्तो अध्वा युंष्ट्वा सुते हरितो रोहितश्च ।

ये वा सद्यन्नरुषा वीरवाहो हुवे देवानां जनिमानि सत्तः ॥ २ ॥

सुगः । ते । अग्ने । सनऽवित्तः । अध्वा । युंष्ट्वा । सुते । हरितः । रोहितः । च ।

ये । वा । सद्यन् । अरुषाः । वीरऽवाहः । हुवे । देवानां । जनिमानि । सत्तः ॥ २ ॥

हे अग्ने सनवित्तः सनाच्चिरकालादारभ्य लब्धस्ते त्वदीयोऽध्वा मार्गः सुगः सुष्ठु गंतव्यो भवतु । किंच हरितः श्यामवर्णा रोहितश्च लोहितवर्णाश्चेत्युभयविधा ये वा ये च ते त्वदीया अश्वाः सद्यन् सद्यनि यज्ञगृहे वीरवाहो वीरं शूरं त्वां वहंतोऽरुषा आरोचमाना भवंति तांश्च त्वं सु युंष्ट्वा । त्वदीये रथे सुष्ठु संयोजय । निसत्तो यज्ञगृहे निषण्णोऽहं होता सन् देवानामिन्द्रादीनां जनिमा(नि) जनान् संघान्हुवे । आह्वयामि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

समु वो यज्ञं महयन्नमोभिः प्र होता मद्रो रिरिच उपाके ।

यजस्व सु पुर्वणीक देवाना यज्ञियांमरमंति ववृत्याः ॥ ३ ॥

सं । ऊं इति । वः । यज्ञं । महयन् । नमःऽभिः । प्र । होता । मद्रः । रिरिचे । उपाके ।

यजस्व । सु । पुरुऽअनीक । देवान् । आ । यज्ञियां । अरमंति । ववृत्याः ॥ ३ ॥

हे देवा वो युष्माकं यज्ञं नमोभिर्नमस्कारयुक्ता इमे स्तोतारो वा यजमाना वा सं महयन् । सम्यक् पूजयन्ति । उ इति पूरकः । मंद्रः स्तुतिशील उपाकेऽस्माकं समीपे स्थितोऽस्मदीयो होता प्ररिचि । अन्येभ्यो होतृभ्योऽतिरिच्यते । हे यजमान त्वं देवान् सु सुष्ठु यजस्व । हे पूर्वणीक बहुतेजस्विन्नग्रे त्वं यज्ञियां यज्ञार्हामरमतिं भूमिमाववृत्त्याः । आवर्तय । तथा च निगमांतरे । आ नो मही-मरमतिं सजोषाः । ऋग्वे० ५. ४३. ६. इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यदा वीरस्य रेवतो दुरोणे स्योनशीरतिथिराचिकेतत् ।

सुप्रीतो अग्निः सुधितो दम आ स विशे दाति वार्यमियत्यै ॥४॥

यदा । वीरस्य । रेवतः । दुरोणे । स्योनऽशीः । अतिथिः । आऽचिकेतत् ।

सुऽप्रीतः । अग्निः । सुऽधितः । दमे । आ । सः । विशे । दाति । वार्यं । इयत्यै ॥४॥

अतिथिः सर्वेषामतिथिभूतोऽग्निर्यदा वीरस्य वीरकस्य स्तोत्राणां प्रेरयितु रेवतो हविष्मतो यजमानस्य दुरोणे गृहे स्योनशीः सुखेन शयनीय आचिकेतत् प्रज्ञायते । अग्निर्दमे यज्ञगृहे सुधितः । आकारश्चार्थे । सुनिहितश्च सुष्ठु निहितः सन् यदा सुप्रीतो भवति तदा सोऽग्निरियत्या उपगच्छत्यै विशे प्रजायै वार्यं वरणीयं धनं दाति । ददाति । प्रयच्छति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं जुषस्व मरुत्स्विंद्रे यशसं कृधि नः ।

आ नक्ता बर्हिः सदतामुषासोशंता मित्रावरुणा यजेह ॥५॥

इमं । नः । अग्ने । अध्वरं । जुषस्व । मरुत्ऽसु । इंद्रे । यशसं । कृधि । नः ।

आ । नक्ता । बर्हिः । सदतां । उषसां । उशंतां । मित्रावरुणा । यज । इह ॥५॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्मदीयमिममध्वरं यज्ञं जुषस्व । सेवस्व । किंच मरुत्स्विंद्रस्य सखिभूतेषु देवेष्विंद्रे च यशसं यशोयुक्तं हविर्लक्षणान्नवंतं नोऽस्मदीयं यज्ञं हे अग्ने त्वं कृधि । कुरु । स्थापयेत्यर्थः । तथा नक्ता रात्रिश्चोषसा दिवसश्च । अहर्निशे इत्यर्थः । बर्हिर्बर्हिषि कुशमय आसदतां । उपविशतां । अपि च हे अग्ने उशंतो-शंतौ यज्ञमिच्छंतौ मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवाविहास्मिन्यज्ञे यज । पूजय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ए॒वाग्निं स॒हस्यं॑ व॒सिष्ठो रा॒यस्का॑मो वि॒श्वप्स्य॑स्य स्तौत् ।

इ॒षं र॒यिं प॑प्रथ॒द्वाज॑म॒स्मे यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ६ ॥

ए॒व । अ॒ग्निं । स॒हस्यं॑ । व॒सिष्ठः॑ । रा॒यःऽका॑मः । वि॒श्वऽप्स्य॑स्य । स्तौ॒त् ।

इ॒षं । र॒यिं । प॑प्रथ॒त् । वा॒जं । अ॒स्मे इति॑ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ ६ ॥

वसिष्ठ एतदाख्य ऋषी रायस्कामः पश्चादिधनानीच्छन् एवैवमुक्तप्रकारेण सहस्यं । सहो बलं । तस्य पुत्रं । तद्वतमिति वा । अग्निं देवं विश्वप्स्यस्य पुरुरूपस्य धनस्य लाभाय स्तौत् । एवंभूतोऽग्निरस्मे अस्मभ्यमिषमन्नं रयिं धनं वाजं बलं च पप्रथत् । प्रथयतु । विस्तारयतु । ददानित्यर्थः । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपादिताः सर्वे देवा यूयमस्मान्कल्याणैः सर्वदा पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे नवमो वर्गः ॥

प्र वो यज्ञेष्विति पंचर्चे दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं चैष्टुभं वैश्वदेवं । प्र वः पंचेत्यनुक्रांतं ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र वो यज्ञेष्विति वैश्वदेवस्तृचः । सूचितं च । प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन् प्र क्षोदसा धायसा सप्त एषेति प्रउगं । आ० ८. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वो॑ य॒ज्ञेषु॑ दे॒वय॑ंतो अ॒र्चन्द्या॒वा न॑मोभिः पृथि॒वी इ॒षध्वै॑ ।

येषां॑ ब्र॒ह्मा॒ण्यस॑मानि वि॒प्रा वि॒ष्ट्वि॒व्यंति॑ व॒निनो॑ न शा॒खाः ॥ १ ॥

प्र । वः । य॒ज्ञेषु॑ । दे॒वऽय॑ंतः । अ॒र्चन् । द्या॒वा । नमः॑ऽभिः । पृथि॒वी इति॑ । इ॒षध्वै॑ ।

येषां॑ । ब्र॒ह्मा॒णि । अ॒स॑मानि । वि॒प्रा । वि॒ष्ट्वक् । वि॒व्यंति॑ । व॒निनः॑ । न । शा॒खाः ॥ १ ॥

देवयंतो देवान्कामयमाना विप्रा यज्ञेषु नमोभिः स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा वो युष्मानिषध्या अभिप्राप्तुं प्रार्चन् । प्रार्चयंति । प्रकर्षेण स्तुवंति । द्यावा दिवं च पृथिवी भूमिं च प्रस्तुवंति । येषां विप्राणां मेधाविनां ब्रह्माणि स्तोत्राणि वनिनो न शाखा वृक्षस्य शाखा इव विष्ट्वक् विश्वतो वियंति विशेषेण गच्छंति ते विप्राः प्रार्चन्निति पूर्व्वेण संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र यज्ञ एतु हेत्वो न सप्रिच्छद्धं समनसो घृताचीः ।

सृणीत बर्हिर्ध्वराय साधूङ्वा शोचीषि देवयून्यस्युः ॥२॥

प्र । यज्ञः । एतु । हेत्वः । न । सप्रिः । उत् । यच्छद्धं । सऽमनसः । घृताचीः ।

सृणीत । बर्हिः । अध्वराय । साधु । ऊङ्वा । शोचीषि । देवऽयूनि । अस्युः ॥२॥

अयमस्मदीयो यज्ञः प्रैतु । देवान्प्रति गच्छतु । तत्र दृष्टान्तः । हेत्वो न सप्रिः
शीघ्रगाम्यश्चो यथा तद्वत् । हे ऋत्विजः सर्वे यूयं समनसः सदृशमनस्काः संतो
घृताचीः सुच उद्यच्छद्धं । हस्त उद्यम्य धारयत । तथाध्वराय यागं कर्तुं साधु साधकं
बर्हिः कुशमयं सृणीत । वेद्यां ह्यादयत । हे अग्ने देवयूनि देवान्कामयमानानि
त्वदीयानि शोचीष्यचीष्यूङ्वाङ्वाङ्मुखान्यस्युः । तिष्ठंतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ पुत्रासो न मातरं विभृचाः सानौ देवासौ बर्हिषः सदंतु ।

आ विश्वाचीं विदध्यामनक्तमे मा नो देवताता मृधस्कः ॥३॥

आ । पुत्रासः । न । मातरं । विऽभृचाः । सानौ । देवासः । बर्हिषः । सदंतु ।

आ । विश्वाचीं । विदध्यां । अनक्तु । अग्ने । मा । नः । देवऽताता । मृधः । करिति कः ॥३॥

मातरं जननीं विभृचा विशेषेण भर्तव्याः पुत्रासो न पुत्रा इव तद्वदस्माकं
भरणीया देवासो देवा बर्हिषः कुशमयस्य वेद्यामास्तीर्णस्य सानावुन्नते देश
आसदंतु । उपविशंतु । हे अग्ने विदध्यां यज्ञयोग्यां त्वदीयां ज्वालां विश्वाची ।
विश्वं सर्वं हविरंचति गच्छतीति विश्वाची जुहुः । आनक्तु । आ समन्तात्सिंचतु ।
देवताता देवतातौ युद्धे नोऽस्माकं मृधो हिंसकान् हे अग्ने त्वं मा कः । मा
काशीः । यज्ञवाचको देवतातिशब्दोऽत्र संग्रामे वर्तते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते सीषपंत जोषमा यजत्रा ऋतस्य धाराः सुदुघा दुहानाः ।

ज्येष्ठं वो अद्य मह आ वसूनामा गंतन समनसो यति ष ॥४॥

ते । सीषपंत । जोषं । आ । यजत्राः । ऋतस्य । धाराः । सुऽदुघाः । दुहानाः ।

ज्येष्ठं । वः । अद्य । महः । आ । वसूनां । आ । गंतन । सऽमनसः । यति । स्थ ॥४॥

यजत्रा यजनीयास्त इन्द्रादयो देवा ऋतस्योदकस्य सुदुघाः सुखेन दोग्धुं शक्या
धारा दुहाना वर्षतो जोषं पर्याप्तं यथा भवति तथासीषपंत । सपतिः परिचर-
णार्थः । स्तुतिभिरा समंतात्पर्यचीचरन् । अस्मान्परिचरणं कुर्वतु । स्वीकुर्वत्विति
यावत् । अद्यास्मिन्दिने हे देवा वसूनां धनानां मध्ये ज्येष्ठं श्रेष्ठं वो युष्मदीयं
महो मंहनीयं धनमागच्छतु । यूयमपि समनसस्तुल्यमतयः संत आगंतन ।
आगच्छत । हे देवा यूयं ... आगंतनेति संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ए॒वा नो॑ अ॒ग्ने वि॒ष्ट्वा द॑शस्य त्वया व॒यं स॑हसाव॒न्नास्काः॑ ।

रा॒या यु॒जा स॑ध॒मादो॑ अ॒रि॒ष्टा यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ५ ॥

ए॒व । नः॑ । अ॒ग्ने । वि॒ष्टु । आ । द॑शस्य । त्वया॑ । व॒यं । स॒हसा॑ऽव॒न् । आ॒स्काः॑ ।

रा॒या । यु॒जा । स॒धऽमादः॑ । अ॒रि॒ष्टाः । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥ ५ ॥

हे अग्ने एवैवं स्तुतस्त्वं विष्टु प्रजासु मध्ये नोऽस्मभ्यमादशस्य । धनमभि-
प्रयच्छ । हे सहसावन् बलवन्मये त्वयास्का अस्कन्ना वयं युजा नित्ययुक्तेन राया
धनेन सधमादः सह माद्यंतोऽरिष्टा अहिंसिता भवेम । अस्मिन्सूक्ते प्रतिपा-
दिताः सर्वे देवा यूयं नोऽस्मान्कल्याणैः सर्वदा पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥

दधिक्रां व इति पंचर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे दधिक्राख्यदेवताकं । आद्या
जगती सा तु दधिक्रादिलिंगोक्तदेवताका शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः । अनुक्रम्यते हि ।
दधिक्रां दाधिक्रं जगत्याद्या लिंगोक्तदेवतेति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द॒धि॒क्रां वः॑ प्र॒थ॒मम॒श्विनो॒षस॑म॒ग्निं स॒मि॒द्धं॑ भ॒गंमू॒तये॑ हु॒वे ।

इ॒न्द्रं वि॒ष्णुं॑ पू॒षणं॑ ब्र॒ह्म॒णस्प॑तिमा॒दित्या॑न्धावा॒पृथि॒वी अ॒पः स्वः॑ ॥ १ ॥

द॒धिऽक्रां॑ । वः॑ । प्र॒थ॒मं । अ॒श्वि॒ना । उ॒षसं॑ । अ॒ग्निं । संऽइ॒द्धं । भ॒गं । ऊ॒तये॑ । हु॒वे ।

इ॒न्द्रं । वि॒ष्णुं॑ । पू॒षणं॑ । ब्र॒ह्म॒णः । प॒तिं । आ॒दि॒त्यान् । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । अ॒पः ।

स्व॒रि॒ति स्वः॑ ॥ १ ॥

हे स्तोतारो वो युष्माकमूतये रक्षणाय प्रथमं दधिक्रामश्वाभिमानिनी देवतां

हुवे । आह्वयामि । ततोऽश्विनाश्विदेवाबुषसमुषोदेवतां च समिद्धं सम्यग्दीप्नमग्निं
च भगमेतदाख्यं देवं चाह्वयामि । इन्द्रं विष्णुं पूषणं च ब्रह्मणस्पतिमादित्यान्
द्यावापृथिवी अप उदकदेवताः स्वः सूर्यमित्येतान्देवानाह्वयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दधि॒क्रामु॒ नम॑सा बो॒धय॑न्त उ॒दीरा॑णा य॒ज्ञमु॑पप्र॒यन्तः ।

इ॒ळां दे॒वी ब॒र्हिषि॑ सा॒दय॑न्तोऽश्विना॒ वि॒प्रा सु॒हवा॑ हुवेम ॥२॥

दधि॒ऽक्रां । ऊं इति॑ । नम॑सा । बो॒धय॑न्तः । उ॒त्ऽई॒राणाः । य॒ज्ञं । उ॒पऽप्र॒यन्तः ।

इ॒ळां । दे॒वी । ब॒र्हिषि॑ । सा॒दय॑न्तः । अ॒श्विना॑ । वि॒प्रा । सु॒हवा॑ । हु॒वेम ॥२॥

दधिक्रामेतन्नामकमश्वविशेषं देवं नमसा स्तोत्रेण बोधयन्तः प्रज्ञापयन्त उदी-
राणाः प्रेरयन्तो यज्ञं यागमुपप्रयन्त उपक्रममाणा वयं बर्हिषीळां हवीरूपां देवीं
सादयन्त आस्थापयन्तः सहवा शोभनाह्वानौ विप्रा विप्रौ मेधाविनावश्विना-
श्विनौ देवौ हुवेम । आह्वयाम । उ इति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

दधि॒क्रावा॑णं बु॒बुधा॒नो अ॒ग्निमु॑प॒ ब्रुव॑ उ॒षसं॑ सू॒र्ये गां॑ ।

ब्र॒ध्नं मां॑श्च॒तोर्व॑रुणस्य ब॒भ्रुं ते॑ वि॒श्वास्म॑दु॒रिता॑ याव॒यन्तु॑ ॥३॥

दधि॒ऽक्रावा॑णं । बु॒बुधा॒नः । अ॒ग्निं । उ॒प॑ । ब्रु॒वे । उ॒षसं॑ । सू॒र्ये । गां॑ ।

ब्र॒ध्नं । मं॒श्च॒तोः । व॒रुण॑स्य । ब॒भ्रुं । ते । वि॒श्वा । अ॒स्मत् । दुः॒ऽइ॒ता । य॒व॒यन्तु॑ ॥३॥

दधिक्रावाणमश्वविशेषं बुबुधानो स्तोत्रेण बोधयन्नहमग्निं देवमुपब्रुवे । उप-
स्तौमि । तथा चोषसमुषोदेवतां सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवं गां भूमिं वाग्देवतां वा ।
एवंभूतान्देवानहमुपस्तौमि । मंश्चतोः । मन्यमानान् स्तुवतो जनान् चेतयते
जानातीति यद्वाभिमन्यमानांश्चातयते नाशयतीति मंश्चतुः । तस्य वरुणस्य ब्रध्नं
महांतं बभ्रुं पिङ्गलवर्णमश्वं तस्यानयनार्थमहमुपब्रुवे । ते देवा अस्मदस्मत्तो
विश्वा विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि पापानि यवयन्तु । पृथक्कुर्वन्तु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दधि॒क्रावा॑ प्रथ॒मो वा॒ज्यर्वा॒ग्रे रथा॑नां भवति प्रजा॒नन् ।

सं॒वि॒दान॑ उ॒षसा॑ सू॒र्येणा॑दित्येभिर्व॒सुभि॑रंगि॒रोभिः॑ ॥४॥

दधिऽक्रावा । प्रथमः । वाजी । अर्वा । अग्रे । रथानां । भवति । प्रऽजानन् ।
संऽविदानः । उषसा । सूर्येण । आदित्येभिः । वसुऽभिः । अंगिरऽभिः ॥ ४ ॥

प्रथमः सर्वेषामश्वानां मुख्यो वाजी शीघ्रगाम्यर्वा गमनशीलो दधिक्रावा-
श्वरूपो देवः प्रजानन् रथसंयोजनीयांस्तान्स्तानश्वानधिष्ठाय ज्ञातव्यानि सम्यक्
जानन् रथानामग्रे प्रमुखो भवति । कीदृशोऽश्वः । उषसोषोदेवतया सूर्येण सर्वस्य
प्रेरकेण देवेनादित्येभिरादित्यैश्च वसुभिश्चांगिरोभिर्देवैः सह स्तोतव्यैर्ऋषिभिश्च
संविदानः सम्यक् जानन् । ऐकमत्यं प्राप्त इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो दधिक्षाः पथ्यामनक्तृतस्य पंथामन्वेतवा उ ।

शृणोतु नो दैव्यं शर्धो अग्निः शृण्वंतु विश्वे महिषा अमूराः ॥ ५ ॥

आ । नः । दधिऽक्राः । पथ्या । अनक्तु । ऋतस्य । पंथा । अनुऽएतवै । उं इति ।

शृणोतु । नः । दैव्यं । शर्धः । अग्निः । शृण्वंतु । विश्वे । महिषाः । अमूराः ॥ ५ ॥

दधिक्षा अश्वरूपो देव ऋतस्य यज्ञस्य पंथां पंथानं मार्गमन्वेतवा अनुगंतुं
प्रवृत्तानां नोऽस्माकं पथ्यां पदवीमानक्तु । उदकेनासिंचतु । उ इति पूरणः ।
दैव्यं शर्धो देवसंबन्धि बलमीहग्रूपोऽग्निर्नोऽस्मदीयं हवं शृणोतु । अमूरा अमूढा
महिषा महान्तो विश्वे सर्वे देवा अस्मदीयं हवं शृण्वंतु ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थ एकादशो वर्गः ॥

आ देवो याविति चतुर्ऋचं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं सवितृदेवताकं त्रैष्टुभं ।
आ देवश्चतुष्कं सावित्रमित्यनुक्रांतं ॥ व्यूळहे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं
सावित्रनिविद्धानं । सूच्यते हि । चतुर्थेऽहन्या देवो यातु --- । आ० ८. ८. ॥ --- इत्येषा
वपानुवाक्या । सूचितं च । आ देवो यातु सविता सुरत्नः स घा नो देवः सविता
सहावा । आ० ३. ७. ॥ अश्वमेधेऽनुसवनं तिस्रः सावित्र्य इष्टयः । तत्र द्वितीयस्या-
मिष्टौ याज्येयं । सूचितं च । य इमा विश्वा जातान्या देवो यातु । आ० १०. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ देवो यातु सविता सुरत्नोऽंतरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः ।

हस्ते दधानो नर्या पुरुषिणि निवेशयन् च प्रसुवन् च भूम ॥ १ ॥

आ । देवः । या॒तु । स॒वि॒ता । सु॒ऽर॒त्नः । अ॒न्त॒रि॒क्ष॒ऽप्राः । वह॑मानः । अ॒श्वैः ।
हस्ते । दधा॑नः । न॒र्या । पु॒रू॒णि । नि॒ऽवे॒शय॑न् । च । प्र॒ऽसु॒वन् । च । भूम॑ ॥ १ ॥

सुरत्नः शोभनरत्नोपेतोऽन्तरिक्षप्राः स्वकीयेन तेजसांतरिक्षस्य पूरयिताश्वैः
स्वकीयैर्वाहैर्वहमान उद्यमानः सविता सर्वस्य प्रेरको देव आयातु । आगच्छतु ।
कीदृशः । नर्या नर्याणि मनुष्यहितानि पुरुणि बहूनि धनानि हस्ते पाणौ दधानो
दातुं धारयन् भूम भूतानि निवेशयन् च रात्रिषु स्वे स्थाने स्थापयंश्च प्रसुवन्
चाहःसु प्रेरयंश्च । एवंभूतः सविता देव आयातु ॥

॥ अत्र द्वितीया ॥

उ॒द॒स्य॒ बा॒हू शि॒थि॒रा बृ॒हन्ता॑ हिर॒ण्य॒या दि॒वो अ॒न्ता॑ अन॒ष्टा ।
नू॒नं सो अ॒स्य म॒हि॒मा प॒निष्ट॑ सूर॒श्चि॒दस्मा॑ अ॒नु दा॒द॒प॒स्यां ॥ २ ॥
उत् । अ॒स्य । बा॒हू इति॑ । शि॒थि॒रा । बृ॒हन्ता॑ । हिर॒ण्य॒या । दि॒वः । अ॒न्ता॑न् । अन॒ष्टा ।
नू॒नं । सः । अ॒स्य । म॒हि॒मा । प॒निष्ट॑ । सूरः॑ । चि॒त् । अ॒स्मै । अ॒नु । दा॒त् । अ॒प॒स्यां ॥ २ ॥

शिथिरा शिथिलौ दानार्थं प्रसारितौ बृहन्ता बृहन्तौ महान्तौ हिरण्यया हिर-
ण्ययौ सुवर्णमयावस्य सवितुः संबन्धिनौ बाहू हस्तौ दिवोऽन्तरिक्षस्यान्तान् पर्य-
तानुददष्टां । ऊर्ध्वौ संतौ व्याप्नुवतां । नूनमद्यास्येदम्भूतस्य सवितुः स तादृशो
महिमा महत्त्वं पनिष्ट । अस्माभिः स्तूयते । सूरश्चित्सूर्योऽप्यस्मै सवित्रेऽपस्यां
कर्मेच्छामनुदात् । अनुददातु ॥

सावित्रे पणौ पुरोडाशस्य हविषोः स घा न इति द्वे अनुवाक्ये । सूत्रं पूर्वमु-
दाहृतं ॥ आश्वमेधिकीषु सावित्रेष्टिषु तृतीयस्यामिष्टाविमे एव याज्यानुवाक्ये ।
सूचितं च । स घा नो देवः सविता सहावेति द्वे । आ० १०. ६. ॥ इति ॥

॥ सैषा सूक्ते तृतीया ॥

स घा॑ नो दे॒वः स॒वि॒ता स॒हा॒वा सा॒वि॒ष॒ड्सु॒पति॑र्वसू॒नि ।
वि॒श्रय॑माणो अ॒म॒र्ति॑मु॒रू॒ची म॒र्त॒भो॒ज॒न॒म॒ध॒ रा॒स॒ते नः ॥ ३ ॥
सः । घ । नः । दे॒वः । स॒वि॒ता । स॒ह॒ऽवा । आ । सा॒वि॒ष॒त् । वसु॑ऽपतिः । वसू॑नि ।
वि॒ऽश्रय॑माणः । अ॒म॒र्ति॑ । उ॒रू॒ची । म॒र्त॒ऽभो॒ज॒नं । अ॒ध॒ । रा॒स॒ते । नः ॥ ३ ॥

सहावा । तेजोऽंतराण्यभिभावुकं तेजो यस्य सः । वसुपतिर्धनानां पालकः
स सविता देवो नोऽस्मभ्यं वसूनि धनान्यासाविषत् । आ समंतात्प्रेरयति । घेति
पूरणः । स सविता देव उरूचीं विस्तीर्णगमनाममतिं रूपं । दीप्तिमित्यर्थः । विश्र-
यमाणो निषेवमाणः सन् अधाधुना नोऽस्मभ्यं मर्तभोजनं मनुष्याणां भोग-
योग्यं धनं रासते । ददातु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इ॒मा गिरः॑ स॒वि॒तारं॑ सु॒जि॒ह्वं पू॒र्णग॑भस्तिमी॒ळते॑ सु॒पा॒णिं ।

चि॒त्रं वयो॑ वृ॒हद॒स्मे द॑धातु यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥४॥

इ॒माः । गिरः॑ । स॒वि॒तारं॑ । सु॒जि॒ह्वं । पू॒र्णऽग॑भस्तिं । ई॒ळते॑ । सु॒पा॒णिं ।

चि॒त्रं । वयः॑ । वृ॒हत् । अ॒स्मे इति॑ । द॒धातु॑ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः ॥४॥

इमा ईदृग्भूता गिरः । गृणंति स्तुवंतीति गिरः स्तोत्र्यः प्रजाः । यद्वेमाः
स्तुतिरूपा वाचः सुजिह्वं शोभनजिह्वं । शोभनवाचमित्यर्थः । पूर्णगभस्तिं संपूर्ण-
धनहस्तं सवितारं देवमीळते । स्तुवंति । स च सविता चित्रं चायनीयं वृहन्म-
हद्वयोऽन्नमस्मे अस्मासु दधातु । यद्वास्मे अस्मभ्यं प्रयच्छतु । हे सवितृप्रमुखा
देवा यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः सदा सर्वदा पात । पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे द्वादशे वर्गः ॥

इमा रुद्रायेति चतुर्ऋचं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे रुद्रदेवताकं । अंत्या त्रिष्टुप्
शिष्टा जगत्यः । तथा चानुक्रमणिका । इमा रौद्रं त्रिष्टुवंतमिति ॥ शूलगवादिषु
रौद्रयज्ञेष्वनेन सूक्तेनोदीची दिगुपस्थेया । सूच्यते हि । इमा रुद्राय स्थिरधन्वन
इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानं । गृ० सू० ४. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इ॒मा रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने गिरः॑ क्षि॒प्रैष॑वे दे॒वाय॑ स्व॒धावे॑ ।

अ॒षा॒ळ्हाय॑ स॒ह॒मा॒नाय॑ वे॒धसे॑ ति॒ग्मायु॑धाय भर॒ता ऋ॒णोतु॑ नः ॥१॥

इ॒माः । रु॒द्राय॑ । स्थि॒रऽध॑न्वने । गिरः॑ । क्षि॒प्रऽई॑षवे । दे॒वाय॑ । स्व॒धाऽवे॑ ।

अ॒षा॒ळ्हाय॑ । स॒ह॒मा॒नाय॑ । वे॒धसे॑ । ति॒ग्मऽआ॑युधाय । भर॒त । ऋ॒णोतु॑ । नः ॥१॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारो यूयमिमा गिरः स्तुती रुद्रायैतन्नामकाय देवाय

भरत । धारयत । कीदृशाय । स्थिरधन्वने दृढधनुष्काय क्षिप्रेषवे शीघ्रगामिवा-
णाय स्वधात्रेऽन्नवतेऽषाढहाय केनाप्यनभिभूताय सहमानाय शत्रूणामभिभ-
वित्रे वेधसे विधात्रे तिग्मायुधाय तीक्ष्णास्त्राय । एवंभूताय रुद्राय स्तुतीर्भरत ।
स च रुद्रो नोऽस्मदीयाः स्तुतीः शृणोतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि क्षयेण क्षम्यस्य जन्मनः साम्राज्येन दिव्यस्य चेतति ।

अवन्वतीरुप नो दुरश्चरानमीवो रुद्र जासु नो भव ॥ २ ॥

सः । हि । क्षयेण । क्षम्यस्य । जन्मनः । सांऽराज्येन । दिव्यस्य । चेतति ।

अवन् । अन्वतीः । उप । नः । दुरः । चर । अन्नमीवः । रुद्र । जासु । नः । भव ॥ २ ॥

स हि स खलु रुद्रो देवः क्षम्यस्य । क्षमायां पृथिव्यां भवः । तस्य जन्मनो
जनस्य क्षयेणैश्वर्येण चेतति । प्रज्ञायते । दिव्यस्य जनस्य च साम्राज्येनैश्वर्येण
प्रज्ञायते । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे रुद्र देव त्वं चावन्तीस्त्वां स्तोत्रैस्तर्पयन्तीर्नोऽस्म-
दीयाः प्रजा अवन् पालयन् दुरो दुर्याण्यस्मदीयानि गृहाण्युपचर । उपगच्छ ।
किंच त्वं नोऽस्मदीयासु प्रजास्वनमीवः । अमीवा रोगः । तामकुर्वन् भव ॥

॥ अथ तृतीया ॥

या ते दिद्युदवसृष्टा दिवस्परि क्षमया चरन्ति परि सा वृणक्तु नः ।

सहस्रं ते स्वपिवात भेषजा मा नस्तोकेषु तनयेषु रीरिषः ॥ ३ ॥

या । ते । दिद्युत् । अवऽसृष्टा । दिवः । परि । क्षमया । चरन्ति । परि । सा । वृणक्तु । नः ।

सहस्रं । ते । सुऽअपिवात । भेषजा । मा । नः । तोकेषु । तनयेषु । रीरिषः ॥ ३ ॥

हे रुद्र ते वैद्युतात्मनस्तव संबन्धिनी दिवस्पर्यन्तरिक्षसकाशादवसृष्टा विमुक्ता
या दिद्युदशनिरूपा हेतिः क्षमया क्षित्या क्षितौ वा चरन्ति वर्तन्ते सा दिद्युत्
नोऽस्मान्परिवृणक्तु । परित्यजतु । अपि च हे स्वपिवात ते तव सहस्रं बहूनि
भेषजा भेषजानि यान्यौषधानि सन्ति तान्यस्मभ्यं प्रयच्छेति शेषः । नोऽस्माकं
तोकेषु पुत्रेषु तनयेषु च मा रीरिषः । हिंसां मा कृथाः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मा नो॑ व॒धी रु॒द्र मा॒ परा॑ दा॒ मा ते॑ भूम॒ प्रसि॑तौ ही॒ळित॑स्य ।

आ नो॑ भ॒ज ब॒र्हिषि॑ जीव॒शंसे॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ४ ॥

मा । नः । व॒धीः । रु॒द्र । मा । परा॑ । दाः । मा । ते । भूम॒ । प्र॑सि॒तौ । ही॒ळित॑स्य ।

आ । नः । भ॒ज । ब॒र्हिषि॑ । जी॒व॒शंसे॑ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्ति॑भिः । सदा॑ । नः ॥ ४ ॥

हे रुद्र त्वं नोऽस्मान्मा वधीः । मा हिंसीः । तथा मा परादाः । मा च त्याक्षीः । अपि च हीळितस्य क्रुद्धस्य ते तव प्रसितौ प्रकर्षेण बंधने वयं च मा भूम । किंच जीवशंसे जीवैराशंसनीये बर्हिषि यज्ञे नोऽस्मानाभज । भागिनः कुरु । हे रुद्रप्रमुखा देवा यूयं नोऽस्मान्कल्याणैः सर्वदा पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे त्रयोदशे वर्गः ॥

आपो यं व इति चतुर्ऋचं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभमश्चेवताकं । आपो यमापमित्यनुक्रांतं च ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आपो॑ यं वः प्रथ॒मं दे॒वय॑तं इं॒द्रपा॑न॒मूर्मि॑मकृ॒ण्वते॑ळः ।

तं वो॑ व॒यं शु॒चि॑म॒रि॒प्रम॑द्य घृ॒त॒प्रुषं॑ मधु॒मंतं॑ वनेम ॥ १ ॥

आपः । यं । वः । प्रथ॒मं । दे॒व॒श॒य॑तं । इं॒द्र॒श॒पा॑नं । ऊ॒र्मि॑ । अ॒कृ॒ण्व॑त । इ॒ळः ।

तं । वः । व॒यं । शु॒चि॑ । अ॒रि॒प्रं । अ॒द्य । घृ॒त॒श॒प्रुषं॑ । मधु॒श॒म॑तं । व॒ने॒म ॥ १ ॥

देवयंतो देवानिच्छंतोऽध्वर्यवो हे आपो हे अश्चेवता वो युष्माकं कार्यभूत-
मिंद्रपानमिंद्रेण पातव्यमिळ इळाया भूम्याः संभूतं यमूर्मिं सोमाख्यं यं रसं
प्रथमं पुराकृण्वत अभिषवणवचनादिभिः समस्कुर्वत अद्येदानीं वयमपि वो
युष्मदीयं तमूर्मिं वनेम । संभजेमहि । कीदृशं । शुचिं शुद्धमरिप्रं पापरहितं
घृतप्रुषं वृष्टिलक्षणमुदकं सिंचतं मधुमंतं मधुररसोपेतं । एवंभूतं तं वने-
मेति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमूर्मिमापो मधुमत्तमं वोऽपां नपादवत्वाशुहेमा ।

यस्मिन्निद्रो वसुभिर्मादयाते तमश्याम देवयंतो वो अद्य ॥ २ ॥

तं । ऊर्मि । आपः । मधुमत्तमं । वः । अपां । नपात् । अवतु । आप्नुहेमा ।
यस्मिन् । इन्द्रः । वसुभिः । मादयाते । तं । अश्याम । देवयंतः । वः । अद्य ॥ २ ॥

हे आप एतत्संज्ञका देवा वो युष्मदीयं मधुमत्तमं रसवत्तमं तमूर्मिं प्रसिद्धं
सोमाख्यं रसमाप्नुहेमा शीघ्रगतिरपां नपादेतदाख्यो देवोऽवतु । पालयतु । इन्द्रो
यस्मिन्मूर्मौ वसुभिर्वासकैर्देवैः सह मादयाते माद्येत् अद्यास्मिन्दिने देवयंतो देव-
कामा वयं वो युष्मदीयं तमूर्मिमश्याम । प्राप्नुयाम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शतपवित्राः स्वधया मदंतीर्देवीर्देवानामपि यंति पाथः ।

ता इन्द्रस्य न मिनन्ति व्रतानि सिंधुभ्यो हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ ३ ॥

शतऽपवित्राः । स्वधया । मदंतीः । देवीः । देवानां । अपि । यंति । पाथः ।

ताः । इन्द्रस्य । न । मिनन्ति । व्रतानि । सिंधुभ्यः । हव्यं । घृतवत् । जुहोत ॥ ३ ॥

शतपवित्राः शतं बहूनि पवित्राणि पावनानि रूपाणि यासां ताः स्वधया
स्वकार्यभूतेनान्नेन मदंतीर्जनान्मादयंत्यो देवीर्देव्यो द्योतमाना आपो देवानामि-
न्द्रादीनां पाथः स्थानमपियंति । प्रविशन्ति । तास्तादृश्य आप इन्द्रस्य प्रीणनानि
व्रतानि यज्ञादीनि कर्माणि न मिनन्ति । न हिंसन्ति । उत्पादयन्तीत्यर्थः । हे
अध्वर्यवो यूयं सिंधुभ्यस्ताभ्योऽद्भ्यो घृतवदुपस्तरणाभिघारणलक्षणाज्ययुक्तं हव्यं
पुरोडाशादिकं हविर्जुहोत । जुहुत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

याः सूर्यो रश्मिभिराततान याभ्य इन्द्रो अरदत्तातुमूर्मि ।

ते सिंधवो वरिवो धातना नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

याः । सूर्यः । रश्मिभिः । आततान । याभ्यः । इन्द्रः । अरदत् । गातुं । ऊर्मि ।

ते । सिंधवः । वरिवः । धातन । नः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

सूर्यो देवो या अपो रश्मिभिः स्वकीयैः किरणैराततान विस्तारयति । सूर्यो
हि रश्मिभिरुदकसारमादाय वर्षतीत्यर्थः । याभ्योऽद्भ्यश्चूर्मि । अर्तेरिदं रूपं ।
गमनयोग्यं गातुं मेघेभ्यो निर्गमनसाधनं मार्गमिन्द्रोऽपरदत् वज्रेण मेघान्ता-

इयन् प्रयच्छति हे सिंधव आपस्ते यूयं नोऽस्मभ्यं वरिवो धनं धातन । धत्त ।
प्रयच्छत ॥ ते इति सिंधुशब्देन समानाधिकरणत्वात्पुंल्लिङ्गत्वं ॥ हे अन्वेवता यूयं
सर्वदा नोऽस्मान्कल्याणैः पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे चतुर्दशे वर्गः ॥

ऋभुक्षण इति चतुर्ऋचं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे चैष्टुभं ऋभुदेवताकं ।
अंत्याया विकल्पेन विश्वे देवा देवता । तथा चानुक्रांतं । ऋभुक्षण आर्भवमंत्या
वैश्वदेवी वेति ॥ दशमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवनिविज्ञानं । सूच्यते हि । ऋभुक्षण
इत्यार्भवं । आ० ८. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋभुक्षणो वाजा मादयध्वमस्मे नरो मघवानः सुतस्य ।

आ वोऽर्वाचः क्रतवो न यातां विभ्वो रथं नर्यं वर्तयंतु ॥ १ ॥

ऋभुक्षणः । वाजाः । मादयध्वं । अस्मे इति । नरः । मघऽवानः । सुतस्य ।

आ । वः । अर्वाचः । क्रतवः । न । यातां । विऽभ्वः । रथं । नर्यं । वर्तयंतु ॥ १ ॥

ऋभुक्षेत्यभूणां ज्येष्ठस्याख्या वाज इति तु कनिष्ठस्य । अत्र ऋभुक्षणो
वाजा इति बहुवचनेन ऋभवस्त्रयो गृह्यन्ते । हे ऋभुक्षणो वाजा नरो नेतारो
मघवानो धनवंत एवभूता हे ऋभवो यूयमस्मे अस्मासु स्थितेन सुतस्याभिषुतेन
सोमेन मादयध्वं । तृप्ता भवत । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं यातां गच्छतां वो
युष्मदीयाः क्रतवः कर्मणां कर्तारो विभ्वो विभवः समर्था अश्वा अर्वाचोऽर्वा-
चोऽस्मदभिमुखा नर्यं मनुष्यहितं रथं युष्मदीयमावर्तयंतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋभुर्ऋभुभिरभि वः स्याम विभ्वो विभुभिः शवसा शवांसि ।

वाजो अस्माँ अवतु वाजसाताविद्रेण युजा तरुषेम वृचं ॥ २ ॥

ऋभुः । ऋभुऽभिः । अभि । वः । स्याम । विऽभ्वः । विभुऽभिः । शवसा । शवांसि ।

वाजः । अस्मान् । अवतु । वाजऽसातौ । इद्रेण । युजा । तरुषेम । वृचं ॥ २ ॥

हे ऋभव ऋभुभिर्युष्माभिर्वयमृभुः । उरु भवन्तीत्यृभवः । संतो विभुभिर्युष्मा-
भिर्विभ्वो विभवश्च संतः शवांसि शचूणां बलानि शवसा युष्मदीयेन बलेना-

भिस्त्याम । अभिभवेम । तथा वाजसातौ संग्रामे वाज एतत्संज्ञक ऋभुरस्मानवतु ।
पालयतु । अपि च युजा सहायभूतेनेन्द्रेण वृचं शत्रुं वयं तरुषेम । हनाम । प्रायेण
ऋभवोऽपीन्द्रेण सह स्तूयन्त इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते चिद्धि पूर्वीरभि संति शसा विश्वा अर्य उपरताति वन्वन् ।

इन्द्रो विभ्वाँ ऋभुक्षा वाजो अर्यः शत्रोर्मिथत्या कृणवन्वि नृम्णं ॥ ३ ॥

ते । चित् । हि । पूर्वीः । अभि । संति । शसा । विश्वान् । अर्यः । उपरऽताति । वन्वन् ।

इन्द्रः । विऽभ्वाँ । ऋभुक्षाः । वाजः । अर्यः । शत्रोः । मिथत्या । कृणवन् । वि । नृम्णं ॥ ३ ॥

ते तादृशा इन्द्र ऋभवश्च पूर्वीर्विह्वीरस्मच्छत्रुसेनाः शसा शसनेन स्वकीय-
याज्ञया । यद्वा विशस्यते हिंस्यतेऽनेनेति शसशब्द आयुधवाची । तेनाभिसन्ति ।
अभिभवन्ति । चिद्धीतीमौ पूरणौ । किंचोपरताति ॥ सप्तम्या लुक् ॥ उपरैरुपलैः
पाषाणसदृशैरायुधैस्तायते विस्तार्यत इत्युपरताति युङ् । तस्मिन्विश्वान् समस्ता-
नर्योऽरीन् शत्रून्वन्वन् । हिंसन्ति । विभ्वा ऋभुक्षा वाज एतत्संज्ञका ऋभवश्चे-
न्द्रश्चार्यः शत्रूणामभिगन्तारः संतः शत्रोः संबन्धि नृम्णं बलं मिथत्या । मेथतेरिदं
रूपं । मिथतिर्हिंसा । तथा विकृणवत् । विकुर्वन्तु । विनाशयन्त्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नू देवासो वरिवः कर्तना नो भूत नो विश्वेऽवसे सजोषाः ।

समस्मे इषं वसवो ददीरन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ४ ॥

नू । देवाः । सः । वरिवः । कर्तन । नः । भूत । नः । विश्वे । अवसे । सऽजोषाः ।

सं । अस्मे इति । इषं । वसवः । ददीरन् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ४ ॥

हे देवासो देवा द्योतमाना ऋभवो यूयं नु अद्य नोऽस्मभ्यं वरिवो धनं
कर्तन । कुरुत । प्रयच्छत । तथा विश्वे सर्वे ऋभवो यूयं सजोषाः सह प्रीय-
माणाः संतो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय भूत । भवत । अपि च वसवः प्रशस्या
ऋभव इषमन्नमस्मे अस्मभ्यं संददीरन् । संप्रयच्छेयुः । हे ऋभवो यूयमस्मान्
सर्वदा कल्याणै रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

समुद्रज्येष्ठा इति चतुर्ऋचं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमन्धेवताकं । तथा चानुक्रांतं । समुद्रज्येष्ठा आपमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्य मध्यात्पुनाना यन्त्यनिविशमानाः ।

इन्द्रो या वज्री वृषभो रराद् ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ १ ॥

समुद्रऽज्येष्ठाः । सलिलस्य । मध्यात् । पुनानाः । यन्ति । अग्निऽविशमानाः ।

इन्द्रः । याः । वज्री । वृषभः । रराद् । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवन्तु ॥ १ ॥

समुद्रज्येष्ठाः । समुद्रोऽर्णवो ज्येष्ठः प्रशस्यतमो यासामपां ताः । सलिलस्य । अंतरिक्षनामैतत् । अंतरिक्षस्य मध्यात् माध्यमिकात्स्थानाद्यन्ति । गच्छन्ति । कीदृश्यः । पुनाना विश्वं शोधयन्त्योऽनिविशमानाः सर्वदा गच्छन्त्यः । वज्री वज्र-
भृद्वृषभः कामानां वर्षितेन्द्रो या निरुद्धा अपो रराद् लिखति देवीर्देव्यस्ता आप इहास्मिन् प्रदेशे स्थितं मामवन्तु । रक्षन्तु । अभिगच्छन्तु वा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या आपो दिव्या उत वा स्रवन्ति खनिचिमा उत वा याः स्वयंजाः ।

समुद्रार्था याः शुचयः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ २ ॥

याः । आपः । दिव्याः । उत । वा । स्रवन्ति । खनिचिमाः । उत । वा । याः । स्वयंऽजाः ।

समुद्रऽअर्थाः । याः । शुचयः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवन्तु ॥ २ ॥

या आपो दिव्या अंतरिक्षभवाः सन्ति । उत वापि च या आपो नद्यादि-
गताः सत्यः स्रवन्ति गच्छन्ति । याश्च खनिचिमाः खननेन निवृत्ताः । उत वापि
च याः स्वयंजाः स्वयमेव प्रादुर्भवन्त्यः समुद्रार्थाः । समुद्र एवार्थो गन्तव्यो यासां
ताः समुद्रार्थाः । शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यश्च भवन्ति ता आपो
मामवन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन् जनानां ।

मधुश्रुतः शुचयो याः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥ ३ ॥

यासां । राजा । वरुणः । याति । मध्ये । सत्यानृते इति । अवऽपश्यन् । जनानां ।
मधुश्चुतः । शुचयः । याः । पावकाः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ ३ ॥

वरुणो यासामपां राजा स्वामी मध्ये मध्यमलोके याति गच्छति । किं कुर्वन् ।
जनानां प्रजानां सत्यानृते सत्यं चानृतं चावपश्यन् । जानन्नित्यर्थः । या आपो
मधुश्चुतो रसं क्षरन्त्यः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधयिष्यः ता आपो देव्यो
मां रक्षन्त्विति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यासु राजा वरुणो यासु सोमो विश्वे देवा यासूर्जं मदंति ।
वैश्वानरो यास्वग्निः प्रविष्टस्ता आपो देवीरिह मामवंतु ॥ ४ ॥
यासु । राजा । वरुणः । यासु । सोमः । विश्वे । देवाः । यासु । ऊर्जं । मदंति ।
वैश्वानरः । यासु । अग्निः । प्रऽविष्टः । ताः । आपः । देवीः । इह । मां । अवंतु ॥ ४ ॥

अपां राजा वरुणो यास्वप्सु वर्तते । सोमो यास्वप्सु वर्तते । यास्वप्सु
स्थिता विश्वे सर्वे देवा ऊर्जमन्नं मदंति । वैश्वानरोऽग्निर्यासु प्रविष्टः ता आपो
देव्य इह स्थितं मामवंतु ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः ॥

आ मां मित्रावरुणेति चतुर्ऋचं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं । चतुर्थ्यतिजगती
ब्यूहेन शक्करी वादितस्त्रिस्रो जगत्यः । प्रथमा मैत्रावरुणी द्वितीयाग्नेयी तृतीया
वैश्वानरी चतुर्थी गंगादिनदीदेवताका । तथा चानुक्रमणिका । आ मां मैत्राव-
रुण्याग्नेयी विश्वदेवी नदीस्तुतिर्जागतमंत्यातिजगती शक्करी वेति ॥ अस्य सूक्तस्य
प्रत्यृचं विषादिहरणे विनियोगो लिंगादवगंतव्यः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ मां मित्रावरुणेह रक्षतं कुलाययद्विश्वयन्मा न आ गन् ।
अजकावं दुर्दृशीकं तिरो दधे मा मां पद्येन रपसा विदत्सरुः ॥ १ ॥
आ । मां । मित्रावरुणा । इह । रक्षतं । कुलाययत् । विऽश्वयत् । मा । नः । आ । गन् ।
अजकाऽवं । दुऽदृशीकं । तिरः । दधे । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदत् । सरुः ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ युवामिहास्मिल्लोके मामा रक्षतं । आभि-
मुख्येन पालयतं । कुलाययत् । कुलायं स्थानं । तत्कुर्वद्विश्वयद्विशेषेण वर्धमानं
विषं नोऽस्माना आभिमुख्येन मा गन् । मा गमत् । मा गच्छतु । तथाजकावं ।
अजका नाम रोगविशेषः । तद्वत् दुर्दृशीकं दुर्दर्शनं विषं तिरो दधे । तिरो धत्तां ।
नश्यत्वित्यर्थः । तथा त्सरुच्छ्रगामी । जिह्मगः सर्प इत्यर्थः । मां पद्येन पादभवेन
रपसा । रपिः शब्दकर्मा । शब्देन मा विदत् । न जानातु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्विजामन्परुषि वंदनं भुवदष्टीवन्तौ परि कुल्फौ च देहत् ।

अग्निष्टच्छोचन्नप वाधतामितो मा मां पद्येन रपसा विदत्त्सरुः ॥२॥

यत् । विजामन् । परुषि । वंदनं । भुवत् । अष्टीवन्तौ । परि । कुल्फौ । च । देहत् ।

अग्निः । तत् । शोचन् । अप । वाधतां । इतः । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदत् । त्सरुः ॥२॥

वंदनमेतत्संज्ञकं यद्विषं विजामन् विविधजन्मनि परुषि वृक्षादीनां पर्वणि
भुवत् उद्भवेत् । यच्च विषमष्टीवन्तौ जानुनी कुल्फौ गुल्फौ च परिदेहत् । दिह
उपचये । उपचितं कुर्यात् अग्निर्देवः शोचन् दीप्यमानः सन् इतोऽस्माज्जनात्त-
द्विषमपवाधतां । अपहन्तु । शिष्टं व्याख्यातं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यच्छल्मलौ भवन्ति यन्नदीषु यदोषधीभ्यः परि जायते विषं ।

विश्वे देवा निरितस्तत्सुवन्तु मा मां पद्येन रपसा विदत्त्सरुः ॥३॥

यत् । शल्मलौ । भवन्ति । यत् । नदीषु । यत् । ओषधीभ्यः । परि । जायते । विषं ।

विश्वे । देवाः । निः । इतः । तत् । सुवन्तु । मा । मां । पद्येन । रपसा । विदत् । त्सरुः ॥३॥

यद्विषं शल्मलावेतत्संज्ञके वृक्षे भवति । यद्विषं नदीषु तत्रस्थास्वप्सु प्रादुर्भ-
वति । परीति पंचम्यर्थानुवादी । ओषधीभ्यः सकाशाद्यद्विषं जायते उत्पद्यते विश्वे
सर्वे देवास्तद्विषमितोऽस्माज्जनाद्देशाद्वा निः सुवन्तु । निःशेषेण प्रेरयन्तु । मा
मामिति शिष्टं व्याख्यातं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

याः प्रवतो निवत उद्वत उदन्वतीरनुदकाश्च याः ।

ता अस्मभ्यं पयसा पिबन्मानाः शिवा देवीरशिपदा भवन्तु सर्वा नद्यो अशिमिदा
भवन्तु ॥४॥

याः । प्रऽवतः । निऽवतः । उतऽवतः । उदन्ऽवतीः । अनुदकाः । च । याः ।

ताः । अस्मभ्यं । पयसा । पिबन्मानाः । शिवाः । देवीः । अशिपदाः । भवन्तु ।
सर्वाः । नद्यः । अशिमिदाः । भवन्तु ॥४॥

या नद्यः प्रवतः प्रवणदेशे गच्छन्त्यः । या निवतो निम्नदेशे गच्छन्त्यः । या उद्वत उन्नतदेशे गच्छन्त्यः । या उदन्वतीरुदन्वत्य उदकयुक्ताः । अनुदकाश्चोदकरहिताश्च या नद्यो यांति पयसोदकेन पिबन्माना विश्वमाषाययन्त्यो देवीर्देव्यो द्योतमानास्तास्तादृश्यो नद्योऽस्मभ्यमशिपदाः । शिपदं नाम रोगविशेषः । तदकुर्वत्यः सत्यः शिवाः कल्याण्यो भवन्तु । अपि च सर्वास्ता नद्योऽशिमिदाः । शिमिर्वधकर्मा । अहिंसाप्रदा भवन्तु ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः ॥

आदित्यानामिति तृचमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं चैष्टुभमादित्यदेवताकं । अनुक्रम्यते च । आदित्यानां तृचमादित्यं त्विति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ आदित्यदेवताके पशावादित्यानामवसेति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । आदित्यानामवसा नूतनेनेमा गिर आदित्येभ्यः । आ० ३. ८. । इति ॥ आदित्यग्रहस्यैवानुवाक्या । सूचितं च । आदित्यानामवसा नूतनेन होता यज्ञदादित्यान् । आ० ५. १७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आदित्यानामवसा नूतनेन सक्षीमहि शर्मणा शंतमेन ।

अनागास्त्वे अदितित्वे तुरासं इमं यज्ञं दधतु श्रोषमाणाः ॥१॥

आदित्यानां । अवसा । नूतनेन । सक्षीमहि । शर्मणा । शंतमेन ।

अनागाऽत्वे । अदितिऽत्वे । तुरासः । इमं । यज्ञं । दधतु । श्रोषमाणाः ॥१॥

आदित्यानामदितेः पुत्राणामेतत्संज्ञकानां देवानामवसा रक्षणेन । तद्धेतुभूते-

नेत्यर्थः । नूतनेनाद्यतनेन शंतमेन । शं सुखं । अतिशयेन तत्करणेन शर्मणा । शर्मेति गृहनामैतत् । गृहेण सक्षीमहि । वयं संगच्छेमहि । तुरासस्तुरास्वरिता आदित्याः श्रोषमाणा अस्मदीयानि स्तोत्राणि शृण्वन्तो यज्ञं यष्टारमिमं जनमनागास्वेऽनपराधत्वे चादितित्वेऽदीनत्वे च दधतु । स्थापयंतु ॥

आदित्यासो अदितिरित्यादित्यग्रहस्य याज्या । सूचितं च । आदित्यासो अदितिर्मादयन्तामिति नैतं ग्रहमीक्षेत हूयमानं । अ० ५. १७. इति ॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया ॥

आदित्यासो अदितिर्मादयन्तां मित्रो अर्यमा वरुणो रजिष्ठाः ।

अस्माकं संतु भुवनस्य गोपाः पिबंतु सोममवसे नो अद्य ॥२॥

आदित्यासः । अदितिः । मादयन्तां । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । रजिष्ठाः ।

अस्माकं । संतु । भुवनस्य । गोपाः । पिबंतु । सोमं । अवसे । नः । अद्य ॥२॥

आदित्यास आदित्या देवा अदितिस्तेषां माता च । यद्वादितिरिति देवविशेषणं । अदितिरदितयोऽदीना रजिष्ठा अतिशयेन ऋजवो मित्रोऽर्यमा वरुणश्चैतत्संज्ञका मादयन्तां । तृप्ताः संतु । भुवनस्य सर्वस्य जगतो गोपा रक्षका एवभूता देवा अस्माकं संतु । अस्माकमेव रक्षका भवंत्वित्यर्थः । अद्यास्मिन्दिने नोऽस्माकमवसे रक्षणाय सोममस्माभिरमिषुतं पिबंतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आदित्या विश्वे मरुतश्च विश्वे देवाश्च विश्वे ऋभवश्च विश्वे ।

इंद्रो अग्निरश्विना तुष्टुवाना यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

आदित्याः । विश्वे । मरुतः । च । विश्वे । देवाः । च । विश्वे । ऋभवः । च । विश्वे ।

इंद्रः । अग्निः । अश्विना । तुष्टुवानाः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥३॥

आदित्या अदितेः पुत्रा विश्वे सर्वे द्वादशसंख्याका अर्का विश्वे मरुतश्च सर्व एकोनपंचाशत्संख्योपेताश्च विश्वे देवाश्च विश्वे ऋभवश्चंद्रोऽग्निरश्विनाश्विनावेत्संज्ञका एवभूता ये देवास्तुष्टुवाना अस्माभिः स्तुता बभूवुः सर्वे ते देवा यूयं सदा सर्वदा नोऽस्मान् स्वस्तिभिः कल्याणैः पात । रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थेऽष्टादशो वर्गः ॥

आदित्यासो अदितय इति तृचात्मकमेकोनविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभमा-
दित्यदेवताकं । आदित्यास इत्यनुक्रमणिका ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ॒दि॒त्या॒सो अ॒दि॒तयः॒ स्या॒म पू॒र्दे॒व॒त्रा व॑स॒वो म॒र्त्य॒त्रा ।

स॒ने॒म मि॒त्रा॒व॒रु॒णा स॒न॒तो भ॒वे॒म द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी भ॒व॑तः ॥ १ ॥

आ॒दि॒त्या॒सः । अ॒दि॒तयः॒ । स्या॒म । पू॒ः । दे॒व॒ऽत्रा । व॒स॒वः । म॒र्त्य॒ऽत्रा ।

स॒ने॒म । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा । स॒न॒तः । भ॒वे॒म । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी इति॑ । भ॒व॑तः ॥ १ ॥

हे आदित्यास आदित्या देवाः ॥ व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वाभावः ॥ यद्वादित्यानामिम
आदित्याः ॥ तस्येदमित्यर्थे प्राग्दीव्यतीयो एयप्रत्ययः ॥ आदित्यानां शेषभूता
वयमदितयोऽखंडनीयाः स्याम । भवेम । देवत्रा देवेषु वसवो वासका देवा
युष्मदीयं पूः पालनं मर्त्यत्रा मनुष्येष्वस्मासु भवतु । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ
सनतो युवां संभजंतो वयं सनेम । युवाभ्यां दत्तं धनं संभजेमहि । हे द्यावापृ-
थिवी द्यावापृथिव्यौ युवयोः प्रसादाद्वयं भवंतो भवेम । भूतिमंतः स्याम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मि॒त्र॒स्त॒न्नो व॒रु॒णो मा॒म॒ह॒न्त॒ श॒र्म॑ तो॒काय॒ त॒न॒याय॒ गो॒पाः ।

मा वो॑ भु॒जे॒मा॒न्य॒जा॒त॒मे॒नो॒ मा त॒र्क॒र्म व॒स॒वो य॒च्च॒य॒ध्वे ॥ २ ॥

मि॒त्रः । तत् । नः । व॒रु॒णः । म॒म॒ह॒न्त॒ । श॒र्म॑ । तो॒काय॑ । त॒न॒याय॑ । गो॒पाः ।

मा । वः । भु॒जे॒म । अ॒न्य॒ऽजा॒तं । ए॒नः । मा । तत् । क॒र्म॑ । व॒स॒वः । यत् । च॒य॒ध्वे ॥ २ ॥

मित्रो वरुणोऽहर्निशाभिमानिनौ देवावेतदाद्याः सर्व आदित्या नोऽस्मभ्यं
तत्प्रसिद्धं शर्म सुखं ममहन्त । मंहतिर्दानकर्मा । ददतु । गोपा विश्वस्य रक्षकास्ते
देवास्तोकायास्मदीयाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शर्म प्रयच्छंतु । अथ प्रत्यक्ष-
स्तुतिः । हे देवा वो युष्मदीया वयमन्यजातमन्येनोत्पादितमेनः पापं मा भुजेम ।
मा भुक्तवन्तः स्याम । हे वसवो वासका देवा यद्येन युष्मदप्रियेण कर्मणा चयध्वे
यूयमस्मान्नाशयत तत्तादृशं कर्म वयं मा कर्म । मा कार्ष्ण ॥ लुङि करोतेरुत्तमस्य
बहुवचनं । मंचे घसहरेत्यादिना च्लेर्लोपः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तुरण्यवोऽंगिरसो नक्षंत रत्नं देवस्य सवितुरियानाः ।

पिता च तन्नो महान्यजत्रो विश्वे देवाः समनसो जुषंत ॥ ३ ॥

तुरण्यवः । अंगिरसः । नक्षंत । रत्नं । देवस्य । सवितुः । इयानाः ।

पिता । च । तत् । नः । महान् । यजत्रः । विश्वे । देवाः । सऽमनसः । जुषंत ॥ ३ ॥

तुरण्यवो यज्ञादिकर्मसु त्वरिता अंगिरस एतन्नामका ऋषय इयानाः सवितारं याचमानाः संतः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य संबंधि रत्नं रमणीयं यज्ञनं नक्षंत आश्रुवंत । उत्तरार्धगततच्छब्दापेक्षया यच्छब्दोऽत्राध्याह्रियते । यजत्रो यजनशीलो महान् प्रभूतः पिता च वसिष्ठस्य पितृभूतो वरुणः । यज्ञा सर्वेषां पिता प्रजापतिर्विश्वे सर्वे देवाः समनसः समानमनस्कास्तत्तादृशं रत्नं नोऽस्मान् जुषंत । सेवयंतु । यज्ञा नोऽस्मभ्यं ददतु ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थ एकविंशो वर्गः ॥

प्र द्यावा यज्ञैरिति तृचात्मकं विंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं द्यावापृथिव्यं । अनुक्रम्यते च । प्र द्यावा द्यावापृथिव्यमिति ॥ चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं द्यावापृथिव्यनिविज्ञानं । सूचितं च । आ देवो यातु प्र द्यावेति वासिष्ठं । आ० ८. ८. । इति ॥ द्यावापृथिव्ये पशौ वपापुरोडाशयोः प्र द्यावेति द्वे ऋचौ याज्ये । सूचितं च । प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिरिति द्वे । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिः सबाध ईळे बृहती यजत्रे ।

ते चिद्धि पूर्वे कवयो गृणंतः पुरो मही दधिरे देवपुत्रे ॥ १ ॥

प्र। द्यावा। यज्ञैः। पृथिवी इति। नमःऽभिः। सऽबाधः। ईळे। बृहती इति। यजत्रे इति।

ते इति। चित्। हि। पूर्वे। कवयः। गृणंतः। पुरः। मही इति। दधिरे। देवपुत्रे इति। देवऽपुत्रे ॥ १ ॥

यजत्रे यजनीये बृहती बृहत्यौ महत्यौ द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ यज्ञैर्यागैर्नमोभिः स्तोत्रैश्चाहं स्तोता सबाधो बाधासहितः । ऋत्विजां संबाधयुक्त इत्यर्थः । प्र ईळे । प्रकर्षेण स्तौमि । मही महत्यौ देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोस्ते । ते चिद्धि

तादृश्यौ खल्वपि द्यावापृथिव्यौ पूर्वं पुरातनाः कवयो गृणंतः स्तुवंतः पुरो
दधिरे । पुरस्तात्स्थापयामासुः ॥

आग्रयणे द्यावापृथिव्यैककपालस्य प्र पूर्वजे इति याज्या । सूचितं च । मही
द्यौः पृथिवी च नः प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिः । आ० २. ९. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया ॥

प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिर्गीर्भिः कृणुध्वं सदर्ने ऋतस्य ।

आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन जनेन यातं महि वां वरूथं ॥ २ ॥

प्र। पूर्वजे इति पूर्वऽजे। पितरा। नव्यसीभिः। गीःऽभिः। कृणुध्वं। सदर्ने इति। ऋतस्य।

आ। नः। द्यावापृथिवी इति। दैव्येन। जनेन। यातं। महि। वां। वरूथं ॥ २ ॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारो यूयं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्ऋ-
तस्य यज्ञस्य सदर्ने स्थानभूते पूर्वजे पूर्वं प्रजाते पितरा पितरौ विश्वस्य माता-
पितृभूते द्यावापृथिव्यौ प्रकृणुध्वं । पुरस्कुरुत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे द्यावापृ-
थिवी द्यावापृथिव्यौ युवां दैव्येन देवसंबन्धिना जनेन सह नोऽस्मानभ्यायातं ।
आगच्छतं । किमर्थमायातमित्युच्यते । वां युवयोर्वरूथमस्माभिर्वरणीयं महि
महत् । यद्वनमस्तीति शेषः । तद्वनमस्मभ्यं दीयतामित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उतो हि वां रत्नधेयानि संति पुरुणि द्यावापृथिवी सुदासे ।

अस्मे धत्तं यदसदस्कृधोयु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

उतो इति। हि। वां। रत्नऽधेयानि। संति। पुरुणि। द्यावापृथिवी इति। सुऽदासे।

अस्मे इति। धत्तं। यत्। असत्। अस्कृधोयु। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥ ३ ॥

उतो ह्यपि च खलु हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ वां युवयोः सुदासे शोभ-
नहविर्दानाय यजमानाय देयानि पुरुणि बहूनि रत्नधेयानि रमणीयानि
धनानि संति । भवंति । तेषां मध्ये यद्वनमस्कृधोयु । कृधुको ह्रस्वः । अह्रस्वम-
नल्पमसत् भवेत् तद्वनमस्मे अस्मभ्यं धत्तं । प्रयच्छतं । हे द्यावापृथिव्यौ यूयं
युवां नोऽस्मान् सर्वदा कल्याणैः पात । पालयतं ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे विंशो वर्गः ॥

वास्तोष्पत इति तृचात्मकमेकविंशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं चैष्टुभं वास्तोष्पत्यं ।
तथा चानुक्रम्यते । वास्तोष्पते वास्तोष्पत्यमिति ॥ स्मार्ते गृहनिर्माणे वास्तोष्पत
इति चतसृभिः प्रत्यृचं जुहुयात् । सूचितं च । वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मानिति
चतसृभिः प्रत्यृचं हुत्वा । गृ० सू० २. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान्स्वावेशो अनमीवो भवा नः ।

यत्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

वास्तोः । पते । प्रति । जानीहि । अस्मान् । सुऽआवेशः । अनमीवः । भव । नः ।

यत् । त्वा । ईमहे । प्रति । तत् । नः । जुषस्व । शं । नः । भव । द्विऽपदे । शं । चतुऽपदे ॥ १ ॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितर्देव त्वमस्मान् त्वदीयान् स्तोतृनिति प्रति-
जानीहि । प्रबुध्यस्व । तदनंतरं नोऽस्माकं स्वावेशः शोभननिवेशोऽनमीवोऽरो-
गकृच्च भव । किंच वयं त्वा त्वां यद्धनमीमहे याचामहे त्वमपि तद्धनं नोऽस्मभ्यं
प्रतिजुषस्व । प्रयच्छ । अपि च नोऽस्माकं द्विपदे पुत्रपौत्रादिजनाय शं सुखकरो
भव । चतुष्पदेऽस्मदीयाय गवाश्वादिवर्गाय च शं सुखकरो भव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वास्तोष्पते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिंदो ।

अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व ॥ २ ॥

वास्तोः । पते । प्रऽतरणः । नः । एधि । गयऽस्फानः । गोभिः । अश्वेभिः । इंदो इति ।

अजरासः । ते । सख्ये । स्याम । पिताऽइव । पुत्रान् । प्रति । नः । जुषस्व ॥ २ ॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालयितर्देव त्वं नोऽस्माकं प्रतरणः प्रवर्धको गयस्फानो
गयस्यास्मदीयस्य धनस्य स्फाययिता प्रवर्धक एधि । भव । हे इंदो सोमवदाह्लादक
ते त्वया सह सख्ये सति वयं गोभिः पशुभिरश्वेभिरश्वैश्च सहिता अजरासो जरा-
रहिताः स्याम । भवेम । विनाशरहिता इत्यर्थः । पितेव पुत्रान् । यथा पिता
पुत्रान्नक्षत्वेन सेवते तथा त्वमपि नोऽस्मान्प्रतिजुषस्व । सेवस्व ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वास्तोष्पते शग्मया संसदा ते सक्षीमहि रखया गातुमत्या ।

पाहि क्षेमं उत योगे वरं नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥३॥

वास्तोः । पते । शग्मया । संसदा । ते । सक्षीमहि । रखया । गातुमत्या ।

पाहि । क्षेमे । उत । योगे । वरं । नः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥३॥

हे वास्तोष्पते देव शग्मया सुखकरी रखया रमणीयया गातुमत्या धनवत्या ते त्वया देयया संसदा स्थानेन सक्षीमहि । वयं संगच्छेमहि । त्वमपि क्षेमे प्राप्स्य रक्षण उतापि च योगेऽप्राप्स्य प्रापणे वरं वरणीयं नोऽस्मदीयं धनं पाहि । रक्ष । हे वास्तोष्पते यूयं त्वं नोऽस्मान् सर्वदा कल्याणैः पात । पाहि ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थ एकविंशो वर्गः ॥

अमीवहेत्यष्टर्चं द्वाविंशं सूक्तं । आद्या गायत्री पंचमाद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभो द्वितीयाद्यास्तिस्र उपरिष्ठाद्बृहत्याः । अष्टका चतुर्थद्वादशकी बृहतीति तल्लक्षण-योगात् । आद्या वास्तोष्पतिदेवताका शिष्टा ऐंद्र्यः । तथा चानुक्रांतं । अमी-वहाष्टौ वास्तोष्पत्याद्या गायत्री शेषास्युपरिष्ठाद्बृहत्यादयोऽनुष्टुभः प्रस्वापिन्य उपनिषदिति ॥ गतो विनियोगः ॥ बृहद्देवतायां यदुक्तं तदिह लिख्यते ॥ वरुणस्य गृहान्नाचौ वसिष्ठः स्वप्नमाचरन् । प्रविवेशाय तं तत्र श्वा नदन्नभ्यवर्तत ॥ क्रंदंतं सारमेयं स धावंतं ददृमुद्यतं । यदर्जुनेति च द्वाभ्यां सांतयित्वा ह्यमूषुपत् । एवं प्रस्थापयामास जनमन्यं च वारुणमिति ॥ अत्र केचित्पुनरेवमाहुः ॥ आसां प्रस्वापिनित्वं तु कथासु परिकल्प्यते । वसिष्ठस्तृषितोऽन्नार्थी त्रिरात्रालश्च-भोजनः । चतुर्थरात्रौ चौर्यार्थं वारुणं गृहमेत्यनु ॥ कोष्ठागारे प्रवेशाय पालक-श्चादिसुप्रये । यदर्जुनेति सप्तर्चं ददर्श च जजाप चेति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् । सखा सुशेवं एधि नः ॥१॥

अमीवऽहा । वास्तोः । पते । विश्वा । रूपाणि । आऽविशन् । सखा । सुऽशेवं ।

एधि । नः ॥१॥

हे वास्तोष्पते गृहस्य पालकैतत्संज्ञक देव अमीवहामीवानां रोगाणां ना-

शकस्त्वं विश्वा विश्वानि बहूनि रूपाण्याविशन् प्रविशन् । यद्यद्रूपं कामयन्ते
तत्तद्देवा विशन्ति । नि० १०. १७. । इति यास्कः । नोऽस्माकं सखा मित्रभूतः सुशेवः
सुष्टु सुखकर एधि । भव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद॑र्जुन सारमेय द॒तः पि॑शंग॒ यच्छ॑से ।

वी॒व भ्राज॑न्त ऋ॒ष्टय॒ उप॒ स॒क्नेषु॒ ब॒प्सन्तो॒ नि षु॒ स्व॒प ॥ २ ॥

यत् । अ॒र्जुन॒ । सा॒रमे॒य । द॒तः । पि॒शंग॒ । यच्छ॑से ।

वि॒ऽइ॒व । भ्राज॑न्ते । ऋ॒ष्टयः॑ । उप॑ । स॒क्नेषु॒ । ब॒प्सन्तः॑ । नि । सु । स्व॒प ॥ २ ॥

हे अर्जुन श्वेत हे सारमेय । सरमा नाम देवशुनी । तस्याः कुलोद्भव हे
पिशंग केषु चिदंगेषु पिंगलवर्ण एवंभूत हे शुनक त्वं दतो दंतान्यद्यदा यच्छसे
विवृणोषि । अस्मान्दष्टमित्यर्थः । तदानीं वीव भ्राजन्त ऋष्टयः । यथायुधानि
विशेषेण भासन्ते तथोपास्मत्समीपे बप्सन्तो भक्षयतस्तव दंताः सक्नेषु सक्कासु
भासन्ते । सक्काशब्द ओष्ठदेशविशेषवाचीत्यर्थः । तथाभूतस्त्वमिदानीं सु सुष्टु नि
स्वप । नितरां निद्रां कुरु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स्तेनं॑ रा॒य सारमे॒य त॒स्करं॑ वा पुनः॑सर ।

स्तो॒तृनि॑द्रस्य रा॒यसि॒ किम॒स्मान्दु॑च्छुनायसे॒ नि षु॒ स्व॒प ॥ ३ ॥

स्तेनं॑ । रा॒य । सा॒रमे॒य । त॒स्करं॑ । वा । पुनः॑ऽसर॒ ।

स्तो॒तृन् । इ॒न्द्रस्य॑ । रा॒यसि॒ । किं । अ॒स्मान् । दु॒च्छुन॑ऽय॒से । नि । सु । स्व॒प ॥ ३ ॥

हे पुनःसर । गतमेव देशं पुनः सरतीति पुनःसरः । तादृग्भूत हे सारमेय
त्वं स्तेनं । प्रच्छन्नधनापहारी स्तेनः । तं । तस्करं । प्रत्यक्षधनापहारी तस्करः । तं
वा राय । गच्छ । इन्द्रस्य स्तोतृनस्मान् किं रायसि । गच्छसि । अस्मान्दुच्छुनायसे ।
किं बाधसे । नि षु स्वप । अत्यन्तं निद्रां कुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं सू॒करस्य॑ दर्द॒हि तव॑ दर्द॒र्तु सू॒करः॑ ।

स्तो॒तृनि॑द्रस्य रा॒यसि॒ किम॒स्मान्दु॑च्छुनायसे॒ नि षु॒ स्व॒प ॥ ४ ॥

त्वं । सू॒क्रस्य॑ । द॒र्दहि॑ । तव॑ । द॒र्द॒र्तु॑ । सू॒क्रः ।

स्तो॒तृन् । इ॒न्द्रस्य॑ । रा॒यसि॑ । किं । अ॒स्मान् । दु॒च्छुन॑ऽय॒से । नि । सु । स्व॒प ॥ ४ ॥

हे सारमेय त्वं सूक्रस्य वराहस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ दर्दहि । विदारय । सूक्र-
रोऽपि तव दर्द॒र्तु॑ । विदारयतु । युवयोर्नित्यवैरित्वात् । अस्मान्मा दशेत्यर्थः ॥
स्तोतृनित्यर्धर्चः पूर्वस्यामृचि व्याख्यातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स॒स्तु॑ मा॒ता स॒स्तु॑ पि॒ता स॒स्तु॑ श्वा स॒स्तु॑ वि॒श॒पतिः॑ ।

स॒संतु॑ स॒र्वे ज्ञा॒तयः॑ स॒स्त्वय॑म॒भितो॑ ज॒नः ॥ ५ ॥

स॒स्तु॑ । मा॒ता । स॒स्तु॑ । पि॒ता । स॒स्तु॑ । श्वा । स॒स्तु॑ । वि॒श॒पतिः॑ ।

स॒संतु॑ । स॒र्वे । ज्ञा॒तयः॑ । स॒स्तु॑ । अ॒यं । अ॒भितः॑ । ज॒नः ॥ ५ ॥

हे सारमेय माता त्वदीया जननी सस्तु । स्वपतु । पिता च सस्तु । श्वा सार-
मेयो भवान् सस्तु । विशपतिर्जामाता यद्वा विशां जनानां पालको गृही सस्तु ।
सर्वे ज्ञातयो बंधवोऽपि ससंतु । स्वपंतु । अभितः परितः स्थितोऽयमपि सर्वो
जनः सस्तु । स्वपतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

य आ॒स्ते यश्च॑ च॒रति॑ यश्च॑ प॒श्यति॑ नो॒ जनः॑ ।

तेषां॑ सं ह॒न्मो अ॒क्षाणि॑ यथे॒दं ह॒र्म्यं तथा॑ ॥ ६ ॥

यः । आ॒स्ते । यः । च॒ । च॒रति॑ । यः । च॒ । प॒श्यति॑ । नः॑ । ज॒नः॑ ।

तेषां॑ । सं । ह॒न्मः॑ । अ॒क्षाणि॑ । यथा॑ । इ॒दं । ह॒र्म्यं । तथा॑ ॥ ६ ॥

यो जन आस्ते अस्मिन्प्रदेशे तिष्ठति । यश्च चरति गच्छति । यश्च जनो
नोऽस्मान्पश्यति एवंभूतानां तेषां जनानामक्षाणीन्द्रियाणि संहन्मः । संहनाम ।
संहतिर्निमीलनं । निमीलयामेत्यर्थः । इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हर्म्यं प्रासा-
दादिस्थावरात्मकं वस्तुजातं यथा निश्चलं भवति तथेमे सर्वे जना निश्चला
भवंत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सहस्रशृंगो वृषभो यः समुद्रादुदाचरत् ।

तेना सहस्येना वयं नि जनान्स्वापयामसि ॥ ७ ॥

सहस्रशृंगः । वृषभः । यः । समुद्रात् । उत् श्राचरत् ।

तेन । सहस्येन । वयं । नि । जनान् । स्वापयामसि ॥ ७ ॥

सहस्रशृंगः सहस्रकिरणो वृषभो कामानां वर्षिता यः सूर्यः समुद्रादंबुधेः
सकाशादुदाचरत् उदागच्छति सहस्येनाभिभवित्रा तेन सूर्येण वयं स्तोतारो
जनान् सर्वान्निष्ठापयामसि । नितरां स्वापयामः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्रोष्ठेशया वह्नेशया नारीर्यास्तल्पशीवरीः ।

स्त्रियो याः पुण्यगंधास्ताः सर्वाः स्वापयामसि ॥ ८ ॥

प्रोष्ठेशयाः । वह्नेशयाः । नारीः । याः । तल्पश्रीवरीः ।

स्त्रियः । याः । पुण्यश्रगंधाः । ताः । सर्वाः । स्वापयामसि ॥ ८ ॥

या यादृश्यो नारीनार्यः स्त्रियः प्रोष्ठेशयाः प्रांकरे शयानाः । या वह्नेशयाः ।
वह्म वाहनं । तस्मिन् शयानाः । यास्तल्पशीवरीस्तल्पशयाः । याः स्त्रियः पुण्य-
गंधा मंगल्यगंधाः तास्तादृशीः सर्वाः स्त्रीः स्वापयामसि । वयं निद्रां कारयामः ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ इति सप्तमे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि । तत्र क ई व्यक्ता इति पंचविंशत्युचं
प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं सरुदेवताकं । आद्या एकादश द्विपदा विंशत्यक्षरा विराजः
शिष्टाश्चतुर्दश त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । क ई पंचाधिका मारुतं हाद्या एकादश
द्विपदा इति ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहन्याग्निमारुते शस्त्र इदं मारुतनिविद्धानं । सूच्यते
हि । वैश्वानरस्य सुमतौ क ई व्यक्ता नरः । आ० ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

क ई व्यक्ता नरः सनीळा रुद्रस्य मर्या अधा स्वश्वाः ॥ १ ॥

के । ई । विऽअक्ताः । नरः । सऽनीळाः । रुद्रस्य । मर्याः । अध । सुऽअश्वाः ॥ १ ॥

व्यक्ताः कांतियुक्ता नरो नेतारः सनीळाः समानौकसो रुद्रस्य महादेवस्य
पुत्रा मर्या मर्येभ्यो नृभ्यो हिता अधापि च स्वश्वाः शोभनवाहा ईमिम एवंभूताः
के भवन्तीति रूपातिशयाद्विराश्वर्येणाह ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नकिर्ह्येषां ज॒नू॒षि वे॒द् ते अ॒ंग वि॒द्रे मि॒थो ज॒निचं ॥२॥

नकिः । हि । ए॒षां । ज॒नू॒षि । वे॒द् । ते । अ॒ंग । वि॒द्रे । मि॒थः । ज॒निचं ॥२॥

एषां मरुतां जनूषि जन्मानि नकिर्हि वेद् । कश्चिदपि न खलु जानाति । ते
तादृशा मरुतो मिथः परस्परं जनिचं रुद्रपृश्निभ्यां सकाशात्प्रादुर्भूतं स्वकीयं
जन्मांग विद्रे । स्वयमेव विदन्ति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अ॒भि स्व॒पू॒भिर्मि॒थो व॒पंत॒ वात॑स्वनसः श्ये॒ना अ॒स्पृ॒धन् ॥३॥

अ॒भि । स्व॒ऽपू॒भिः । मि॒थः । व॒पंत॒ । वात॑ऽस्वनसः । श्ये॒नाः । अ॒स्पृ॒धन् ॥३॥

मरुतः स्वपूभिः स्वकीयैः पवनैः संचरणैः स्वयमेव संचरन्तो मिथः परस्पर-
मभिवपंत । संगच्छन्ते । अपि च वातस्वनसो वायुवत्स्वनंतः शब्दायमानाः
श्येनाः । श्येङ् गताविति धातो रूपं । गमनशीलाः । यद्वा श्येना इति लुप्तोपम-
मेतत् । श्येनाः पक्षिणः । तद्वद्वच्छन्तोऽस्पृधन् । परस्परं रूपसौंदर्यादिभिः स्पर्धन्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ए॒तानि॒ धी॒रो॑ नि॒ण्या चि॒केत॒ पृ॒श्निर्य॒दू॒धो म॒ही ज॒भार॑ ॥४॥

ए॒तानि॒ । धी॒रः । नि॒ण्या । चि॒केत॒ । पृ॒श्निः । यत् । ऊ॒धः । म॒ही । ज॒भार॑ ॥४॥

धीरो धीमान् शास्त्रज्ञो जनो निण्या निण्यानि श्वेतवर्णान्येतानि मरुदात्म-
कानि भूतानि चिकेत । जानीयात् । किंतु न सर्वे जना जानन्तीत्यर्थः । मही महती
पृश्निर्मरुतां जननी यत् यानि मरुदात्मकानि भूतान्यूध ऊधन्यंतरिक्षे स्वकीये
जठरे वा जभार वभार एतानि चिकेतेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सा वि॒ट् सु॒वीरा॑ म॒रुद्भि॑रस्तु स॒नात्स॒हंती॒ पु॒थ्यंती॒ नृ॒म्यं ॥५॥

सा । वि॒ट् । सु॒ऽवी॒रा । म॒रुत्ऽभिः । अ॒स्तु । स॒नात् । स॒हंती॒ । पु॒थ्यंती॒ । नृ॒म्यं ॥५॥

सा विट् सा प्रजा मरुतः परिचरति । सा प्रजा मरुद्भिर्हेतुभिः सनात् चि-
रात्सहन्ती शत्रूनभिभवन्ती नृमणं धनं बलं वा पुष्यन्ती लभन्ती सुवीरा शोभनपु-
त्रयुक्तास्तु । भवतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यामं येष्टाः शुभा शोभिष्टाः श्रिया संमिष्टा ओजोभिरुयाः ॥ ६ ॥

यामं । येष्टाः । शुभा । शोभिष्टाः । श्रिया । संमिष्टाः । ओजः । उयाः ॥ ६ ॥

मरुतो यामं यातव्यं गंतव्यं प्रदेशं येष्टा यातृतमा अतिशयेन गन्तारः शुभा-
लंकारेण शोभिष्टा अतिशयेन शोभायुक्ताः श्रिया कांत्या संमिष्टाः संगच्छमाना
ओजोभिर्बलैरुया उद्गूणाः । एवंभूता भवन्तीति शेषः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उग्रं व ओजः स्थिरा शवांस्यधा मरुद्भिर्गणस्तुविष्मान् ॥ ७ ॥

उग्रं । वः । ओजः । स्थिरा । शवांसि । अधः । मरुत् । गभिः । गणः । तुविष्मान् ॥ ७ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमोजस्तेज उग्रमुद्गूणं भवतु । शवांसि युष्मदीयानि
बलानि स्थिरा स्थिराणि कैश्चिदनपहर्तव्यानि भवन्तु । अधापि च मरुद्भिर्गणो
मरुतां संघस्तुविष्मान् वृद्धिमान्भवतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शुभ्रो वः शुष्मः क्रुध्मी मनांसि धुनिर्मुनिरिव शर्धस्य धृष्णोः ॥ ८ ॥

शुभ्रः । वः । शुष्मः । क्रुध्मी । मनांसि । धुनिः । मुनिः । इव । शर्धस्य । धृष्णोः ॥ ८ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं शुष्मो बलं शुभ्रः सर्वतः शोभमानं । किंच वो
मनांसि क्रुध्मी संग्रामेषु शत्रुहननार्थं क्रोधनशीलानि । धृष्णोर्धर्षणशीलस्य
शर्धस्य बलवतो युष्मदीयस्य गणस्य धुनिर्वृक्षादीनां कंपयितुवेगो मुनिरिव ।
मननान्मुनिः स्तोता । स यथा बहुविधं शब्दमुत्पादयति एवं बहुविधशब्द-
स्योत्पादक इत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सनेम्यस्मद्युयोतं दिद्युं मा वो दुर्मतिरिह प्रणङ्गः ॥ ९ ॥

सनेमि । अस्मत् । युयोतं । दिद्युं । मा । वः । दुः । मतिः । इह । प्रणङ् । नः ॥ ९ ॥

[हे मरुतः सनेमि पुराणं दिद्युमायुधमस्मदस्मत्तो युयोत । पृथक्कुरुत । वो युष्मदीया दुर्मतिः क्रूरमतिरिहास्मिन्कर्मणि नोऽस्मान्मा प्रणक् । मा व्याप्नोतु ॥]

॥ अथ दशमी ॥

प्रिया वो नाम हुवे तुराणामा यत्तृपन्मरुतो वावशानाः ॥१०॥

प्रिया । वः । नाम । हुवे । तुराणां । आ । यत् । तृपत् । मरुतः । वावशानाः ॥१०॥

[हे मरुतः तुराणां शत्रूणां हिंसकानां त्वरावतां वा वो युष्माकं प्रिया प्रियेण नाम नाम्नाहुवे । आह्वयामि । यद्येनानेन वावशानाः कामयमानाः संतस्तृपत् तृप्तिं गच्छन्ति ॥]

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्वायुधासं इष्मिणः सुनिष्का उत स्वयं तन्वः शुभमानाः ॥११॥

सुऽआयुधासः । इष्मिणः । सुऽनिष्काः । उत । स्वयं । तन्वः । शुभमानाः ॥११॥

स्वायुधासः स्वायुधाः शोभनास्त्रा इष्मिणो गन्तारः सुनिष्काः शोभनालंकारा उतापि च तन्वः स्वकीयानि शरीराणि शुभमानाः स्वयमेव शोभयन्तो मरुत एवभूता भवन्तीत्यर्थः ॥

मारुते पशौ शुची वो हव्येति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां नू धिरं मरुतः । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ तत्रैषा द्वादशी ॥

शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः ।

ऋतेन सत्यमृतसापं आयञ्छुचिजन्मानः शुचयः पावकाः ॥१२॥

शुची । वः । हव्या । मरुतः । शुचीनां । शुचिं । हिनोमि । अध्वरं । शुचिभ्यः ।

ऋतेन । सत्यं । ऋतसापः । आयन् । शुचिभ्यः । शुचयः । पावकाः ॥१२॥

हे मरुतः शुचीनां शुद्धानां वो युष्माकं शुची शुचीनि हव्या हव्यानि हवीषि भवन्तु । शुचिभ्यः प्रकाशमानेभ्यो युष्मभ्यं शुचिं शुद्धमध्वरं यागं हिनोमि । अहं प्रेरयामि । ऋतसापं ऋतमुदकं स्पृशन्तो मरुत ऋतेन सत्येनैव सत्यमायन् ।

गच्छन्ति । कीदृशाः । शुचिजन्मानः शोभनजननाः शुचयो दीपमानाः पावकाः शोधका एवंभूता गच्छन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अ॒से॒ष्वा म॑रुतः खा॒दयो॑ वो॒ वक्षः॑सु रु॒क्मा उ॑प॒शि॒श्रि॒या॒णाः ।

वि वि॒द्युतो॑ न वृ॒ष्टिभी॑ रु॒चाना॑ अ॒नु स्व॒धामा॑यु॒धैर्य॑च्छ॒मानाः ॥ १३ ॥

अ॒से॒षु । आ । म॒रुतः॑ । खा॒दयः॑ । वः । वक्षः॑ऽसु । रु॒क्माः । उ॒पऽशि॒श्रि॒या॒णाः ।

वि । वि॒द्युतः॑ । न । वृ॒ष्टिऽभिः॑ । रु॒चानाः॑ । अ॒नु । स्व॒धां । आ॒यु॒धैः । य॑च्छ॒मानाः ॥ १३ ॥

हे मरुतोऽसेषु युष्मदीयेषु स्कंधप्रदेशेषु खादयोऽलंकारविशेषाः । आमुक्ता भवन्तीति शेषः । सुरुक्माः सुष्ठु रोचमाना हारा वो युष्मदीयं वक्ष उरःप्रदेशमुपशिश्नियाणा आश्रिता भवन्ति । किंच हे मरुतो वृष्टिभिर्वर्षैः सार्धं विद्युतो न तडितो यथा रुचाना रोचमानास्तादृग्भूता यूयमायुधैर्मघताडनैः स्वधामुदकमनुयच्छमानाः प्रयच्छन्तो विचरथेति शेषः ॥

गृहमेधीये प्र बुध्या व इति प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । प्र बुध्या व ईरते महंसीति पुष्टिमंतौ विराजौ संयाज्ये । आ० २. १८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

प्र बु॒ध्या व ई॒रते॑ म॒हांसि॑ प्र नामा॑नि प्रय॒ज्यव॑स्तिर॒ध्वं ।

स॒ह॒स्रि॒यं द॑म्यं भा॒गमे॑तं गृ॒हमे॒धीयं॑ म॒रुतो॑ जुष॒ध्वं ॥ १४ ॥

प्र । बु॒ध्या । वः । ई॒रते॑ । म॒हांसि॑ । प्र । नामा॑नि । प्र॒य॒ज्यवः॑ । ति॒र॒ध्वं ।

स॒ह॒स्रि॒यं । द॑म्यं । भा॒गं । ए॒तं । गृ॒हमे॒धीयं॑ । म॒रुतः॑ । जुष॒ध्वं ॥ १४ ॥

हे मरुतो वो युष्मदीयानि बुध्या बुध्यानंतरिक्षे भवानि महंसि तेजांसि प्रेरते । प्रकर्षेण गच्छन्ति । किंच हे प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टव्या मरुतो यूयं नामानि । पांसूत्रमयन्तीति नामान्युदकानि । तिरध्वं । वर्धयत । हे मरुतो यूयं सहस्रियं सहस्रसंख्याकं दम्यं दमे गृहे भवं गृहमेधीयं गृहमेधिगुणेभ्यो युष्मभ्यं देयमेतमेतादृशं भागं जुषध्वं । सेवध्वं । एकं भागं सहस्रियमिति कथमाह । तथा च श्रूयते । यावदेका देवता कामयते यावदेका तावदाहुतिः प्रथते न हि तदस्ति यन्नावदेव स्याद्यावज्जुहोतीति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यदि स्तुतस्य मरुतो अधीथेत्या विप्रस्य वाजिनो हवीमन् ।

मक्षू रायः सुवीर्यस्य दात नू चिद्यमन्य आदभद्रावा ॥ १५ ॥

यदि । स्तुतस्य । मरुतः । अधिऽइथ । इत्या । विप्रस्य । वाजिनः । हवीमन् ।

मक्षु । रायः । सुऽवीर्यस्य । दात । नु । चित् । यं । अन्यः । आऽदभत् । अरावा ॥ १५ ॥

वाजिनो हविलक्षणावतो विप्रस्य मेधाविनो मम संबन्धिनि हवीमन्
हविष्मति हविषा युक्ते स्तोत्रे क्रियमाणे सति हे मरुतो यूयं यदि यस्मात्कारणात्
स्तुतस्य स्तुतं मदीयं स्तोत्रमित्येत्यमनेन प्रकारेणाधीथ अवगच्छथ तस्मात्कार-
णात् हे मरुतो यूयं सुवीर्यस्य शोभनपुत्रोपेतस्य रायो रायं धनं ॥ द्वितीयार्थे
षष्ठी ॥ मक्षु शीघ्रं दात । दत्त । अरावारातिः शत्रुभूतोऽन्यो जनो यं रायं नू चि-
दादभत् नैवाभिहत्यात् तद्धनमस्मभ्यं दत्तेति संबंधः ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

मरुद्भ्यः क्रीळिभ्यः सप्तकपालमित्यस्यात्यास इति याज्या । सूचितं च ।
अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो जुष्टो दमूनाः । आ० २. १८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

अत्यासो न ये मरुतः स्वंचो यक्षहशो न शुभयंत मर्याः ।

ते हर्म्येष्टाः शिशवो न शुभा वत्सासो न प्रक्रीळिनः पयोधाः ॥ १६ ॥

अत्यासः । न । ये । मरुतः । सुऽअंचः । यक्षऽहशः । नु । शुभयंत । मर्याः ।

ते । हर्म्येऽस्थाः । शिशवः । न । शुभाः । वत्सासः । न । प्रऽक्रीळिनः । पयःऽधाः ॥ १६ ॥

अत्यासो न अत्याः सततगामिनोऽश्वा इव स्वंचः सुष्ठु गच्छन्तो ये मरुतो
यक्षहशो न मर्या यक्षस्योत्सवस्य द्रष्टारो मनुष्या इव शुभयंत शोभन्ते हर्म्येष्टा
हर्म्ये स्थिताः शिशवो न कुमारा इव शुभाः शोभमाना वत्सासो न वत्सा इव
प्रक्रीळिनः प्रकर्षेण क्रीडमानास्ते मरुतः पयोधाः पयस उदकस्य धारयितारो
दातारो वा भवन्ति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

द॒श॒स्य॒न्तो नो म॒रुतो मृ॒ळंतु वरि॒व॒स्य॒न्तो रोद॑सी सु॒मेके ।

आ॒रे गो॒हा नृ॒हा व॒धो वो अस्तु सु॒न्नेभि॑र॒स्मे व॑सवो नम॒ध्वं ॥ १७ ॥

द॒श॒स्य॒न्तः । नः । म॒रुतः । मृ॒ळंतु । वरि॒व॒स्य॒न्तः । रोद॑सी इति । सु॒मेके इति सु॒मेके ।

आ॒रे । गो॒ऽहा । नृ॒ऽहा । व॒धः । वः । अस्तु । सु॒न्नेभिः । अ॒स्मे इति । व॑सवः । नम॒ध्वं ॥ १७ ॥

मरुतो नोऽस्मभ्यं दशस्यन्तो धनानि प्रयच्छन्तः सुमेके सुरूपे रोदसी द्यावा-
पृथिव्यौ वरिवस्यन्तः स्वमहिम्ना पूरयन्तो मृळंतु । मृळयन्तु । अस्मान्मुखयुक्तान्
कुर्वन्तु । अपि च हे वसवो वासका मरुतो गोहा गवां मेघस्थानामुदकानां भेदको
नृहा नृणां शत्रूणां हन्ता वो युष्मदीयं वध आयुधमारोऽस्तु । अस्मत्तो दूरे भवतु ।
यूयमपि सुन्नेभिः सुन्नेः सुखैः सहास्मे अस्मासु नमध्वं । स्वयमेवाभिमुखा भवत ॥

मारुते पशावा वो होतेत्येषानुवाक्या । सूचितं च । आ वो होता जोहवीति
सत्तः प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषाष्टादशी ॥

आ वो होता जोहवीति स॒त्तः स॒त्राचीं रा॒तिं म॒रुतो गृ॒णानः ।

य ई॒वतो वृष॑णो अ॒स्ति गो॒पाः सो अ॒द्वया॒वी ह॒वते व उ॒क्थैः ॥ १८ ॥

आ । वः । होता । जोह॒वीति । स॒त्तः । स॒त्राचीं । रा॒तिं । म॒रुतः । गृ॒णानः ।

यः । ई॒वतः । वृष॑णः । अ॒स्ति । गो॒पाः । सः । अ॒द्वया॒वी । ह॒वते । वः । उ॒क्थैः ॥ १८ ॥

हे मरुतः सत्तो होतृषदने निषण्णोऽस्मदीयो होता सत्राचीं सर्वतो गमन-
शीलं रातिं त्वदीयं दानं गृणानः स्तुवन् वो युष्माञ्जोहवीति । भृशमाह्वयति ।
हे वृषणः कामानां वर्षितारो मरुतो यो होतेवतो गच्छतो व्यापारवतो यज-
मानस्य गोपा अस्ति युष्मदाह्वाननिमित्तेन रक्षको भवति स होताद्वयावी
मायारहितः सन् वो युष्मानुक्थैः स्तोत्रैर्हवते । स्तौति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इ॒मे तुरं म॒रुतो राम॑यन्ती॒मे सहः सह॑स आ न॑मन्ति ।

इ॒मे शंसं व॑नुष्य॒तो नि पा॑न्ति गुरु॒ द्वेषो अ॒ररु॑षे दध॑न्ति ॥ १९ ॥

इ॒मे । तुरं । म॒रुतः । र॒म॒य॒न्ति । इ॒मे । स॒हः । स॒हसः । आ । न॒म॒न्ति ।

इ॒मे । शंसं । व॒नु॒ष्य॒तः । नि । पा॒न्ति । गुरु । द्वे॒षः । अ॒र॒रु॒षे । द॒ध॒न्ति ॥ १९ ॥

इम ईदृशो मरुतस्तुरं कर्मसु शिप्रवंतं यजमानं रमयन्ति । क्रीडयन्ति । इमे मरुतः सहः सहसा बलेन सहसो बलवतो जनानानमन्ति । इमे मरुतो वनुष्यतो हिंसकात्पुरुषाच्छंसं शंसकं स्तोतारं नि पांति । नितरां पालयन्ति । अररुषे हविरप्रयच्छते जनाय गुरु महद्वेषोऽप्रियं दधन्ति । कुर्वन्ति ॥

॥ अथ विंशी ॥

इ॒मे र॒ध्रं चि॒न्म॒रुतो॑ जु॒न॒न्ति भृ॒मिं चि॒द्यथा॑ व॒स॒वो जु॒ष॒न्त ।

अ॒प वा॒ध॒ध्वं वृ॒ष॒ण॒स्त॒मांसि॑ ध॒त्त वि॒श्वं त॒न॒यं तो॒क॒म॒स्मे ॥ २० ॥

इ॒मे । र॒ध्रं । चि॒त् । म॒रुतः । जु॒न॒न्ति । भृ॒मिं । चि॒त् । यथा॑ । व॒स॒वः । जु॒ष॒न्त ।

अ॒प । वा॒ध॒ध्वं । वृ॒ष॒णः । त॒मांसि॑ । ध॒त्त । वि॒श्वं । त॒न॒यं । तो॒कं । अ॒स्मे इति॑ ॥ २० ॥

इमे मरुतो रध्रं चित् समृद्धमपि जनं जुनन्ति । प्रेरयन्ति । भृमिं चित् भ्रमणशीलमपि दरिद्रं जुनन्ति । प्रेरयन्ति । वसवो वासका देवा युष्मान्यथा जुषन्त कामयेरन् हे वृषणः कामानां वर्षितारस्ते यूयं तमांस्यपवाधध्वं नाशयत । अपि चास्मे अस्मभ्यं विश्वं बहुलं तोकं पुत्रं तनयं पौत्रं च धत्त । प्रयच्छत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

मा वो दा॒त्रान्म॑रुतो॒ निर॑राम॒ मा प॒श्चाद्द॑ध्म रथ्यो विभा॒गे ।

आ नः॒ स्या॒र्हे भ॑जतना व॒स॒व्ये॒ऽयदी॑ सुजा॒तं वृ॒ष॒णो वो॒ अस्ति॑ ॥ २१ ॥

मा । वः । दा॒त्रात् । म॒रुतः । निः । अ॒राम॑ । मा । प॒श्चात् । द॒ध्म । र॒थ्यः । वि॒ऽभा॒गे ।

आ । नः । स्या॒र्हे । भ॑ज॒त॒न॒ । व॒स॒व्ये॒ । यत् । ई॒ । सु॒ऽजा॒तं । वृ॒ष॒णः । वः । अस्ति॑ ॥ २१ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं दात्रादानान्मा निरराम । वयं मा निर्गमाम । यूयमस्मान्परित्यक्तान्येभ्यो धनं मा दत्तेत्यर्थः । हे रथ्यो रथवंतो मरुतो विभागे युष्मदीयस्य धनस्य दाने पश्चान्मा दध्म । दध्यतिर्गतिकर्मा । वयं पश्चाद्भागिनो मा भूम । यूयं प्रथममस्मभ्यमेव दत्तेति यावत् । स्यार्हे स्पृहणीये वसव्ये धनसमूहे

यूयं नोऽस्मानाभजतन । भागिनः कुरुत । हे वृषणो वर्षितारो मरुतो वो
युष्माकं सुजातं शोभनजनं यद्वसव्यमस्ति तस्मिन्भागिनः कुरुतेति संबंधः ।
ईमिति पूरणः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

सं यद्वनंत मन्युभिर्जनासः शूरा यद्द्विषोषधीषु विष्णु ।

अध स्मा नो मरुतो रुद्रियासस्त्रातारो भूत पृतनास्वर्यः ॥२२॥

सं । यत् । हनंत । मन्युऽभिः । जनासः । शूराः । यद्द्विषु । ओषधीषु । विष्णु ।

अध । स्म । नः । मरुतः । रुद्रियासः । त्रातारः । भूत । पृतनासु । अर्यः ॥२२॥

यद्यदा शूरा विक्रान्ता जनासो जना यद्द्विषु महतीषोषधीषु विष्णु प्रजासु च
जेतव्यासु मन्युभिः कोपैरभिमानैर्वा संहनंत संगच्छन्ते अध तदानीं हे रुद्रियासो
रुद्रपुत्रा हे मरुतो यूयं पृतनासु युद्धेष्वर्योऽरेः शत्रोः सकाशान्नोऽस्माकं त्रा-
तारो भूत । रक्षका भवत ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

भूरि चक्र मरुतः पित्र्याण्युक्थानि या वः शस्यन्ते पुरा चित् ।

मरुद्भिरुयः पृतनासु साळ्हा मरुद्भिरित्सनिता वाजमर्वा ॥२३॥

भूरि । चक्र । मरुतः । पित्र्याणि । उक्थानि । या । वः । शस्यन्ते । पुरा । चित् ।

मरुत्ऽभिः । उयः । पृतनासु । साळ्हा । मरुत्ऽभिः । इत् । सनिता । वाज । अर्वा ॥२३॥

हे मरुतो यूयं भूरि भूरीणि बहूनि पित्र्याण्यस्मत्पितृसंबन्धीनि धनदानादीनि
कर्माणि चक्र । कृतवन्तो भवत । पुरा चित् पूर्वकालेऽपि वो युष्माकमुक्थानि
प्रशस्यानि यानि कर्माणि प्रशस्यन्ते प्रख्यायन्ते तानि चक्रेति संबंधः । उय ओजस्वी
पृतनासु युद्धेषु मरुद्भिर्युष्माभिर्हेतुभिः साळ्हा शत्रूणामभिभविता भवति । मरुद्भि-
रित् मरुद्भिर्युष्माभिरेव हेतुभिरर्वा स्तोत्रैरभिगता वाजमर्वा सनिता संभक्ता
भवति । यद्वावांश्चो वाजं युद्धं सनिता भवति ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अस्मे वीरो मरुतः शुष्यस्तु जनानां यो असुरो विधर्ता ।

अपो येन सुक्षितये तरेमाध स्वमोको अभि वः स्याम ॥२४॥

अ॒स्मे इति॑ । वी॒रः । म॒रुतः॑ । शु॒ष्मी । अ॒स्तु । ज॒नानां॑ । यः । अ॒सुरः । वि॒ध॒र्ता ।
अ॒पः । येन॑ । सु॒क्षित॒ये । तरे॑म । अ॒ध । स्वं । ओ॒कः । अ॒भि । वः । स्या॒म ॥ २४ ॥

हे मरुतोऽस्मे अस्माकं वीरः पुत्रः शुष्म्यस्तु । बलवान्भवतु । असुरः प्रज्ञा-
वान्यो जनानां शत्रूणां विधर्ता विधारकः । येन पुत्रेण वयं सुक्षितये सुष्ठु निवा-
सायाप आप्नुवतः शत्रूंस्तेरेम हिंसेम स पुत्रो बलवानस्त्विति पूर्वेणान्वयः ।
अधापि च वो युष्मदीया वयं स्वमोक आत्मीयं स्थानमभिस्याम । आतिष्ठेम ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

तन्न॑ इ॒न्द्रो वरु॑णो मि॒त्रो अ॒ग्निरा॒प ओष॑धीर्व॒निनो॑ जुष॒न्त ।
श॒र्मन्स्या॑म म॒रुता॑मु॒पस्थे॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ २५ ॥
तत् । नः । इ॒न्द्रः । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒ग्निः । आ॒पः । ओष॑धीः । व॒निनः॑ । जुष॒न्त ।
श॒र्मन् । स्या॒म । म॒रुता॑ । उ॒प॒स्थे॑ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्ति॒भिः । सदा॑ । नः ॥ २५ ॥

पूर्वं व्याख्यातेयं । अक्षरार्थस्तु । इन्द्रादयो देवा अस्मदीयं स्तोत्रं सेवतां । मरुतामु-
पस्थाने वर्तमाना वयं सुखे स्याम । हे मरुतो यूयं सर्वदास्मानविनाशैः पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे षड्विंशो वर्गः ॥

मध्वो व इति सप्तर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं त्रैष्टुभं मरुद्देवताकं । मध्वः
सप्तेत्यनुक्रांतं ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहन्याग्निमारुत इदं मारुतनिविडानं । सूचितं च ।
मध्वो वो नाम स प्रत्नथेत्याग्निमारुतं । आ० ८. ८. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मध्वो॑ वो॒ नाम॒ मारु॑तं यज॒त्राः प्र॑ य॒ज्ञेषु॑ श॒वसा॑ म॒दन्ति॑ ।
ये रे॒जय॑न्ति॒ रोद॑सी चि॒दुर्वी॑ पि॒न्वत्यु॑त्सं य॒दया॑सु॒र्याः ॥ १ ॥
मध्वः॑ । वः । नाम॑ । मारु॑तं । य॒ज॒त्राः । प्र । य॒ज्ञेषु॑ । श॒वसा॑ । म॒दन्ति॑ ।
ये॒ रे॒जय॑न्ति॒ रोद॑सी॒ इति॑ । चि॒त् । उ॒र्वी॒ इति॑ । पि॒न्व॑ति । उ॒त्सं॑ । यत् । अ॒या॑सुः । उ॒ग्राः ॥ १ ॥

हे यजत्रा यजनीया मरुतो वो युष्मदीयं मारुतं मरुत्संबन्धि नाम नामधेयं
मध्वो मध्वो मादयितारः स्तोतारो यज्ञेषु यागेषु शवसा बलेन प्र मदन्ति ।

प्रकर्षेण स्तुवंति । उच्चैः स्तुवंतीत्यर्थः । ये मरुत उर्वीं विस्तीर्णे रोदसी चित्
द्यावापृथिव्यावपि रेजयन्ति कंपयन्ति । किंचोत्सं मेघं पिबन्ति वर्षयन्ति उग्रा
उद्गूणा यत् ये मरुतोऽयासुः यांति सर्वत्र गच्छन्ति तेषां मरुतां युष्माकं नाम
प्र मदन्तीति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

निचेतारो हि मरुतो गृणन्तं प्रणेतारो यजमानस्य मन्म ।

अस्माकमद्य विदथेषु बहिरा वीतये सदत पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

निऽचेतारः । हि । मरुतः । गृणन्तं । प्रऽनेतारः । यजमानस्य । मन्म ।

अस्माकं । अद्य । विदथेषु । बहिः । आ । वीतये । सदत । पिप्रियाणाः ॥ २ ॥

ये मरुतो गृणन्तं स्तुवंतं जनं निचेतारो हि मृगयमाणा भवन्ति खलु । अपि च
यजमानस्य मन्माभिमतं कामं प्रणेतारश्च भवन्ति । अपरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे
मरुतो यूयं पिप्रियाणाः प्रीयमाणाः संतोऽद्यास्मिन्दिवसेऽस्माकं विदथेषु यज्ञेषु
वीतये सोमस्य भक्षणाय बर्हिर्बर्हिषि कुशमय आसदत । आसीदत । उपविशत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नैतावदन्ये मरुतो यथेमे भ्राजन्ते रुक्मैरायुधैस्तनूभिः ।

आ रोदसी विश्वपिशः पिशानाः समानमंज्यंजते शुभे कं ॥ ३ ॥

न । एतावत् । अन्ये । मरुतः । यथा । इमे । भ्राजन्ते । रुक्मैः । आयुधैः । तनूभिः ।

आ । रोदसी इति । विश्वऽपिशः । पिशानाः । समानं । अंजि । अंजते । शुभे । कं ॥ ३ ॥

इम ईदृशा मरुतो यथा यत्परिमाणं धनादिकं ददति अन्ये मरुद्वतिरिक्ता
देवा एतावद्धनादिकं न दद्युरित्यर्थः । ते च रुक्मै रोचमानैराभरणैरायुधैः स्वकी-
यास्त्रैस्तनूभिरात्मीयैः केवलैरंगैश्च भ्राजन्ते । सर्वदा भासन्ते । कश्चिदेकवाक्यता-
माह । यथेमे मरुतो रुक्मादिभिर्भ्राजन्ते नैतावदेतद्वतिरिक्ता भ्राजन्त इति । अपि
च रोदसी द्यावापृथिव्यौ पिशानाः प्रकाशयन्तो विश्वपिशो व्याप्तदीप्तय एवभूता
मरुतः शुभे शोभायै समानं सदृशरूपमंज्याभरणमांजते । स्वकीयावयवेष्वभि-
व्यक्तीकुर्वन्ति । कमिति पूरणः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋ॒ध॒क्सा वो॑ म॒रुतो॑ दि॒द्युद॑स्तु य॒द्व आ॒गः पु॒रुष॑ता॒ करा॑म ।

मा व॒स्तस्या॒मपि॑ भू॒मा यज॑त्रा अ॒स्मे वो॑ अस्तु सु॒मति॑श्च॒निष्ठा ॥४॥

ऋ॒ध॒क् सा । वः । म॒रुतः । दि॒द्युत् । अ॒स्तु । यत् । वः । आ॒गः । पु॒रुष॑ता । करा॑म ।

मा । वः । तस्या॑ । अपि॑ । भू॒मा । यज॑त्रा । अ॒स्मे इति॑ । वः । अ॒स्तु । सु॒ऽम॒तिः । च॒नि॒ष्ठा ॥४॥

हे मरुतो वो युष्मदीया सा प्रसिद्धा दिद्युडेतिर्ऋधगस्तु । अस्मत्तः पृथग्भवतु । यत् यद्यपि वयं वो युष्माकमागोऽपराधं पुरुषता पुरुषतया मनुष्यत्वेन कराम करवाम । मनुष्याणां हि प्रमादः सुलभ इत्यर्थः । हे यजत्रा यजनीया मरुतो वो युष्मदीयायां तस्यां दिद्युत्यपीषदपि मा भूम । चनिष्ठान्नवत्तमा । अतिशयेनान्न-प्रदेत्यर्थः । वो युष्मदीया सुमतिरनुग्रहबुद्धिरस्मे अस्मास्वस्तु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

कृ॒ते चि॒दत्र॑ म॒रुतो॑ र॒णंतान॑व॒द्यासः॑ शु॒चयः॑ पा॒वकाः॑ ।

प्र णो॑ऽव॒त सु॒मति॑भि॒र्यज॑त्राः प्र वा॒जेभि॑स्ति॒रत पु॒ष्यसे॑ नः ॥५॥

कृ॒ते । चि॒त् । अ॒त्र । म॒रुतः । र॒णंत । अ॒न॒व॒द्यासः । शु॒चयः । पा॒वकाः ।

प्र । नः । अ॒व॒त । सु॒म॒तिऽभिः । यज॑त्राः । प्र । वा॒जेभिः । ति॒र॒त । पु॒ष्य॒से । नः ॥५॥

अत्रास्मिन्कृते चिदस्मदीये यज्ञकर्मण्येव मरुतो रणंत । रमंतां । कीदृशा मरुतः । अनवद्यासोऽनिदिताः शुचयो दीप्तियुक्ताः पावकाः शोधका एवंभूता इति । किंच हे मरुतो यजत्रा यजनीया यूयं नोऽस्मान् सुमतिभिरनुग्रहबुद्धिभिः सुष्टुतिभिर्हेतुभिर्वा प्रावत । प्रकर्षेण पालयत । तथा नोऽस्मान्वाजेभिर्वाजैरन्नैः पुष्यसे पोषार्थं प्रतिरत । प्रवर्धयत ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उ॒त स्तु॒तासो॑ म॒रुतो॑ व्य॒ंतु वि॒श्वेभि॒र्नाम॑भि॒र्नरो॑ ह॒वीषि॑ ।

ददा॑त नो अ॒मृत॑स्य प्र॒जायै॑ जि॒गृ॒त रा॒यः सू॒नृता॑ म॒घानि॑ ॥६॥

उ॒त । स्तु॒तासः । म॒रुतः । व्य॒ंतु । वि॒श्वेभिः । ना॒म॑ऽभिः । नरः । ह॒वीषि॑ ।

ददा॑त । नः । अ॒मृत॑स्य । प्र॒ऽजा॒यै । जि॒गृ॒त । रा॒यः । सू॒नृता॑ । म॒घानि॑ ॥६॥

उतापि च स्तुतास एवमस्माभिः स्तुता मरुतो हवीषि व्यंतु । भक्षयंतु ।
कीदृशः । विश्वेभिर्विश्वैर्नामभिरुदकैः सहिता नरो नेतारः । शेषः प्रत्यक्षकृतः ।
हे मरुतो नोऽस्मदीयायै प्रजायै संततयेऽमृतस्यामृतमुदकं ददात । दत्त । तथा
हविषो दातुर्यजमानस्य सूनृता सूनृतानि सुष्ठु नृत्यन्ति शोभनयोग्यानि मघानि
धनानि जिगृत । उद्गिरत । प्रयच्छतेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ स्तुतासो मरुतो विश्वे ऊती अच्छा सूरिन्सर्वताता जिगात ।

ये नस्मना शतिनो वर्धयन्ति यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

आ । स्तुतासः । मरुतः । विश्वे । ऊती । अच्छ । सूरिन् । सर्वताता । जिगात ।

ये । नः । त्मना । शतिनः । वर्धयन्ति । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

हे मरुतः स्तुतास एवमस्माभिः स्तुता विश्वे सर्वे यूयमूती ऊत्या रक्षया
सहिताः सूरिन् स्तोतृनच्छाभिलष्य सर्वताता सर्वतातौ यज्ञ आजिगात । आ-
गच्छत । ये मरुतस्मनात्मनैव नोऽस्मान् शतिनः शतसंख्याकान्वर्धयन्ति । यथा
वयं पुत्रपौत्रादिभिः शतिनो भवेम तथा वर्धयन्तीत्यर्थः । ते यूयमाजिगातेति
पूर्वेण संबंधः । एवंभूता मरुतो यूयं सर्वदास्मान्पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे सप्तविंशो वर्गः ॥

प्र साकमुक्ष इति षडृचं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धे त्रैष्टुभं मरुदेवताकं । अनु-
क्रांतं च । प्र साकमुक्षे षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र साकमुक्षे अर्चता गणाय यो दैव्यस्य धाम्नस्तुर्विष्मान् ।

उत क्षोदन्ति रोदसी महित्वा नक्षन्ते नाकं निःक्षृतेरवंशात् ॥ १ ॥

प्र । साकं । उक्षे । अर्चत । गणाय । यः । दैव्यस्य । धाम्नः । तुर्विष्मान् ।

उत । क्षोदन्ति । रोदसी इति । महिः । नक्षन्ते । नाकं । निः । क्षृतेः । अवंशात् ॥ १ ॥

हे स्तोतारो यूयं साकमुक्षे संततं वर्षिचे गणाय मरुत्समूहाय प्रार्चत । स्तोत्रं
प्रोच्चारयत । यो मरुद्गणो दैव्यस्य देवसंबन्धिनो धाम्नः स्वर्गाख्यस्य स्थानस्य

तुविष्मान् वृद्धिमान्भवति । सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रवृद्ध इत्यर्थः । तस्मै गणायेति
पूर्वेण संबंधः । उतापि च मरुतो महित्वा स्वकीयेन महत्त्वेन सहिता रोदसी
द्यावापृथिव्यौ क्षोदन्ति । भजन्ति । तथा निर्ऋतेर्भूमेरवशादंतरिक्षाच्च नाकं स्वर्गं
नक्षन्ते । व्याप्नुवन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ज॒नूश्चि॒द्वो म॒रुतस्त्वे॒ष्येण॒ भी॒मा॒स॒स्तुवि॒मन्य॒वोऽया॑सः ।

प्र॒ ये म॒हो॒भि॒रोज॑सो॒त॒ संति॒ विश्वा॑ वो॒ याम॑न्भयते स्वर॑हृक् ॥ २ ॥

ज॒नूः । चि॒त् । वः । म॒रुतः॒ । त्वे॒ष्येण॒ । भी॒मा॒सः । तुवि॑मन्यवः । अ॒या॑सः ।

प्र॒ । ये । म॒हः॑ऽभिः । ओज॑सा । उ॒त । संति॑ । विश्वा॑ । वः । याम॑न् । भ॒य॒ते । स्वः॑ऽहृक् ॥ २ ॥

हे भीमासो भीमास्तुविमन्यवः प्रवृद्धमतयोऽयासो गन्तार इति त्रीणि संबो-
धनानि । एवंभूता हे मरुतो वो युष्माकं जनूर्जन्म त्वेष्येण दीप्तेन रुद्रेण बभूवेति
शेषः । उतापि च ये मरुतो महोभिस्तेजोभिरोजसा बलेन च प्रसन्ति प्रभवन्ति
तेषां वो युष्माकं यामन् यामनि गमने विश्वः स्वरहृक् सूर्यस्य द्रष्टा सर्वो जीव-
समूहः । यद्वा स्वरन्तरिक्षं तत्पश्यतीति वृक्षः स्वरहृक् । सर्वदोषनिष्ठन्नित्यर्थः ।
भयते । विभेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृ॒ह॒द्वयो॑ म॒घव॑द्भ्यो दधात॒ जुजो॑षन्नि॒म॒रुतः॒ सुष्टु॑तिं नः ।

ग॒तो ना॒ध्वा वि॒ति॒राति॑ ज॒तुं प्र॒णः॒ स्पा॒र्हाभि॑रु॒तिभि॑स्तिरेत ॥ ३ ॥

वृ॒ह॒त् । व॒यः । म॒घव॑त्ऽभ्यः । द॒धा॒त् । जुजो॑षन् । इ॒त् । म॒रुतः॒ । सु॒ऽस्तु॑तिं । नः ।

ग॒तः । न । अ॒ध्वा । वि॒ । ति॒रा॒ति॒ । ज॒तुं । प्र॒ । नः । स्पा॒र्हाभिः॒ । उ॒ति॑ऽभिः । ति॒रे॒त् ॥ ३ ॥

हे मरुतो यूयं मघवद्भ्यो हवित्क्षरणान्नवद्भ्योऽस्मभ्यं वृहन्महद्वयोऽन्नं दधात ।
प्रयच्छत । नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनं स्तोत्रं जुजोषन्नि । सेवन्तामेव । गतो
मरुद्भिः प्राप्नोऽध्वा मार्गो जंतुं प्राणिनं न वितिराति । नाहन्ति । उदकेनाप्या-
ययत्येव । यद्वा वितिरतिर्वर्धनार्थः । नेति चार्थः । मरुद्भिर्गतो मार्गश्च जंतुं
वर्धयति । तथा नोऽस्मान् स्पर्हाभिः स्पृहणीयाभिर्रुतिभी रक्षाभिः प्रतिरेत ।
प्रवर्धयते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युष्मोतो विप्रो मरुतः शतस्वी युष्मोतो अर्वा सहुरिः सहस्री ।

युष्मोतः सम्राकुत हन्ति वृचं प्र तद्वो अस्तु धूतयो देणं ॥४॥

युष्माऽऊतः । विप्रः । मरुतः । शतस्वी । युष्माऽऊतः । अर्वा । सहुरिः । सहस्री ।

युष्माऽऊतः । संऽराट् । उत । हन्ति । वृचं । प्र । तत् । वः । अस्तु । धूतयः । देणं ॥४॥

हे मरुतो युष्मोतो युष्माभी रक्षितो विप्रः स्तोता शतस्वी शतसंख्योपेतधन-
वान्भवति । युष्मोतो युष्माभी रक्षितोऽर्वाभिगन्ता सहुरिः शत्रूणामभिभविता
स्तोता सहस्री सहस्रधनवान्भवति । युष्मोतो युष्माभी रक्षितः सम्राट् साम्रा-
ज्ययुक्तो भवति । उतापि च वृचं शत्रुं हन्ति । युष्मद्रक्षको हिनस्ति । हे धूतयः
कंपयितारो मरुतो वो युष्माभिर्दत्तं तत्प्रसिद्धं देणं धनं प्रास्तु । प्रभूतं भवतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ताँ आ रुद्रस्य मीळहुषो विवासे कुविन्नसंते मरुतः पुनर्नः ।

यत्सस्वर्ता जिहीळिरे यदाविरव तदेन ईमहे तुराणां ॥५॥

तान् । आ । रुद्रस्य । मीळहुषः । विवासे । कुवित् । नंसंते । मरुतः । पुनः । नः ।

यत् । सस्वर्ता । जिहीळिरे । यत् । आविः । अव । तत् । एनः । ईमहे । तुराणां ॥५॥

मीळहुषः कामानां वर्षितू रुद्रस्येश्वरस्य पुत्रान् तान्मरुत आविवासे । अहं
होता परिचरामि । ते मरुतो नोऽस्मभ्यं कुविद्बहुकृत्वः पुनः भूयो नंसंते । नमन्तां ।
अभिमुखीभवन्तु । कुविच्छेद्येनैव पुनः शब्दार्थस्य लब्धत्वात्पुनः शब्दग्रहणं किमर्थं ।
आदरार्थं । सस्वर्तातर्हितेनाप्रकाशेन यत् येनैनसा जिहीळिरे मरुतः क्रुध्येयुः
आविः प्रकाशेन यत् येनैनसा च जिहीळिरे तुराणां क्षिप्राणां मरुतां संबंधि
तदुभयमेनोऽपराधमवेमहे । स्तोत्रेण वयमपनयामः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र सा वाचि सुष्टुतिर्मघोनामिदं सूक्तं मरुतो जुषंत ।

आराच्चिद्वेषो वृषणो युयोत यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

प्र । सा । वाचि । सुऽस्तुतिः । मघोनां । इदं । सुऽउक्तं । मरुतः । जुषंत ।

आरात् । चित् । द्वेषः । वृषणः । युयोत । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥६॥

मघोनां धनवतां मरुतां संबन्धिनी सुष्टुतिर्या शोभना स्तुतिरस्मिन्सूक्ते कृता
सा स्तुतिरस्माभिः प्रवाचि । प्रोक्तासीत् । मरुत इदमीदृग्भूतं सूक्तं जुषंत ।
सेवंतां । हे वृषणः कामानां वर्षितारो यूयं द्वेषो द्वेषांसि शत्रूनाराच्चित् दूरादेव
युयोत । अस्मत्तः पृथक्कुरुत । यूयं नोऽस्मान् स्वस्तिभिः सर्वदा रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

यं चायध्व इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । यं चायध्वे
द्वादश त्रिप्रगाथादि नवम्याद्यास्तिस्रो गायत्र्योऽन्त्यानुष्टुब्रौद्री मृत्युविमोचिनीति ।
आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत्यः सप्तम्यष्टम्यावनुक्त-
त्वान्निष्ठुभौ नवमीदशम्येकादश्यो गायत्र्यः । द्वादश्यनुष्टुप् सा च रुद्रदेवताका ।
शिष्टा मारुत्यः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यं चायध्व इदमिदं देवासो यं च नयथ ।

तस्मा अग्ने वरुण मित्रार्यमन्मरुतः शर्म यच्छत ॥ १ ॥

यं । चायध्वे । इदंऽइदं । देवासः । यं । च । नयथ ।

तस्मै । अग्ने । वरुण । मित्रं । अर्यमन् । मरुतः । शर्म । यच्छत ॥ १ ॥

हे देवासो देवा इदमिदमितो भयहेतोर्यं स्तोतारं चायध्वे पालयध्वे । यं च
स्तोतारं नयथ सन्मार्गं प्रापयथ हे अग्ने वरुण मित्र अर्यमन् हे मरुत एवंभूता
हे देवाः तस्मै स्तोत्रे शर्म सुखं यच्छत । दत्त ॥

॥ अत्र द्वितीया ॥

युष्माकं देवा अवसाहनि प्रिय ईजानस्तरति द्विषः ।

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ॥ २ ॥

युष्माकं । देवाः । अवसा । अहनि । प्रिये । ईजानः । तरति । द्विषः ।

प्र । सः । क्षयं । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ॥ २ ॥

हे देवा युष्माकं युष्मदीयेनावसा रक्षणेन प्रियेऽहनि सर्वेषां देवानां प्रियभूते
सत्याभिधाने दिवस ईजान इष्टवाञ्जनो द्विषः शत्रून्तरति । आक्रामति । स

यजमानः क्षयं स्वकीयं निवासं प्रतिरते । प्रवर्धयति । यो यजमानो वो युष्मभ्यं महीर्महांतीषो हविल्क्षणां नान्नानि वराय निवारणाय यूयं नान्यत्र गच्छता-
स्मदीयान्येव हवींषि स्वीकुरुतेति निरोधनं कर्तुं वि दाशति विशेषेण ददाति ।
अत एव स स्वकीयं निवासं वर्धयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न॒हि व॑श्चर॒मं च॒न वसि॑ष्ठः परि॒मंस॑ते ।

अ॒स्माक॑म॒द्य म॑रुतः सु॒ते स॒चा वि॒श्वे पि॒बत॑ कामि॒नः ॥ ३ ॥

न॒हि । वः । च॒र॒मं । च॒न । वसि॑ष्ठः । परि॒मंस॑ते ।

अ॒स्माक॑ । अ॒द्य । म॒रुतः । सु॒ते । स॒चा । वि॒श्वे । पि॒बत॑ । का॒मि॒नः ॥ ३ ॥

वसिष्ठ ऋषिर्वो युष्माकं मध्ये चरमं चनावरमपि नहि परिमंसते । वर्जयित्वा न स्तौति । किंतु सर्वानेव युष्मान् स्तौतीत्यर्थः । अद्यास्मिन्दिनेऽस्माकमस्मदीये सुते सोमेऽभिषुते सति हे मरुतः कामिनः सोमं कामयमाना विश्वे यूयं सचा संगत्य पिबत । पानं कुरुत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न॒हि व॑ ऊ॒तिः पृ॒त॑नासु म॒र्धति॑ यस्मा॒ अरा॑ध्वं नरः ।

अ॒भि व॑ आ॒वर्त्सु॑म॒तिर्न॑वी॒यसी॑ तू॒यं या॑त पि॒पीष॑वः ॥ ४ ॥

न॒हि । वः । ऊ॒तिः । पृ॒त॑नासु । म॒र्धति॑ । यस्मै॑ । अ॒रा॑ध्वं । न॒रः ।

अ॒भि । वः । आ॒ । अ॒वर्त् । सु॒म॒तिः । न॑वी॒यसी॑ । तू॒यं । या॑त । पि॒पी॒ष॒वः ॥ ४ ॥

हे मरुतो वो युष्मदीयोती रक्षा पृतनासु युद्धेषु नहि मर्धति । न खलु हिनस्ति । शत्रुभिः कृतां हिंसां सहत इत्यर्थः । हे नरो नेतारो यूयं यस्मै जनायाराध्वं कामानदध्वं तं जनं न हिनस्तीति संबंधः । नवीयसी नवतरा वो युष्मदीया समतिरनुग्रहबुद्धिरभ्यावर्त्त । अस्मानभ्यावर्त्ततां । तथा हे पिपीषवः सोमपानकामा यूयमपि तूयं क्षिप्रं यात । आगच्छत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ओ षु घृ॑ष्टिराधसो या॒तना॑धांसि पी॒तये॑ ।

इ॒मा वो॑ ह॒व्या म॑रुतो र॒रे हि॒ कं मो॑ ष्व॒न्यत्र॑ गंतन ॥ ५ ॥

ओ इति । सु । घृष्टि॒रा॒ध॒सः । या॒त॒नं । अ॒धांसि । पी॒तये ।

इ॒मा । वः । ह॒व्या । म॒रुतः । र॒रे । हि । कं । मो इति । सु । अ॒न्यत्र । ग॒त॒न ॥ ५ ॥

हे घृष्टिराधसः । परस्परघृष्टानि सुसंहतानि राधांसि येषां ते । हे मरुतो यूयमंधांसि सोमलक्षणानि हवींषि पीतये भक्षणार्थं सु सुष्ट्वायातन । आयात । हि यस्मात्कारणात् हे मरुतो वो युष्मभ्यमिमेमानि हव्या हव्यानि हवींषि ररे अहं ददामि अतः कारणाद्व्ययमन्यत्र मो षु गंतन । मा गच्छत ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ च नो ब॒र्हिः स॒द॒तावि॒ता च नः स्पा॒र्हाणि॒ दा॒त॒वे वसु ।

अ॒स्ने॒ध॒न्तो म॒रुतः सो॒म्ये म॒धौ स्वा॒हेह मा॒दया॒ध्वे ॥ ६ ॥

आ । च । नः । ब॒र्हिः । स॒द॒त । अ॒वि॒त । च । नः । स्पा॒र्हाणि॒ । दा॒त॒वे । वसु ।

अ॒स्ने॒ध॒न्तः । म॒रुतः । सो॒म्ये । म॒धौ । स्वा॒हा । इ॒ह । मा॒दया॒ध्वे ॥ ६ ॥

हे मरुतो यूयं नोऽस्मदीये बर्हिः कुशमये बर्हिषासदत च । उपविशत । स्पर्हाणि स्पृहणीयानि वसु वसूनि धनानि दातवेऽस्मभ्यं दातुं नोऽस्मानवित च । आगच्छत च । हे मरुतोऽस्नेधन्तोऽहिंसन्तो यूयमिहास्मिन्यज्ञे मधौ मदकरे सोम्ये सोमात्मके हविषि स्वाहा स्वाहाकारेण मादयाध्वे । मादयध्वं । माद्यत ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थ एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स॒स्वश्चि॒द्धि त॒न्वः॑ शु॒भ॒मा॒ना आ हं॒सासो॒ नील॑पृ॒ष्ठा अ॒प॒प्र॒न् ।

वि॒श्वं श॒र्धो अ॒भि॒तो मा॒ नि षे॒द् नरो॒ न र॒खाः स॒र्व॒ने म॒द॒न्तः ॥ ७ ॥

स॒स्व॒रि॒ति । चि॒त् । हि । त॒न्वः । शु॒भ॒मा॒नाः । आ । हं॒सासः । नील॑ऽपृ॒ष्ठाः । अ॒प॒प्र॒न् ।

वि॒श्वं । श॒र्धः । अ॒भि॒तः । मा॒ । नि । षे॒द् । नरः । न । र॒खाः । स॒र्व॒ने । म॒द॒न्तः ॥ ७ ॥

सस्वरंतर्हिता मरुतस्तन्वः स्वकीयान्यंगानि शुभमाना अलंकरणैः शोभयन्तो मरुतो नीलपृष्ठा असितवर्णा हंसासो हंसा इवापप्रन् । आपतन्तु । आगच्छन्तु । विश्वं शर्धो व्याप्नो मरुद्गणो मा मामभितः समंतान्निषेद् । निषीदतु । तत्र दृष्टान्तः । सवनेऽस्मदीये यज्ञे मदन्तो हव्यन्तो रखा रमणीया नरो न मनुष्या इव तद्वत् ॥

साकमेधेषु मरुद्भ्यः सांतपनेभ्य इत्यस्य यो नो मरुत इति पूर्वानुवाक्या सांतपना इदमिति याज्या । तथा च सूचितं । सांतपना इदं हविर्यो नो मरुतो अभि दुर्हणायुः । आ० २. १८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

यो नो मरुतो अभि दुर्हणा॒युस्तिर॒श्चि॒त्तानि॒ वसवो॒ जिघांसति॒ ।

दुहः॒ पाशान्प्रति॒ स मु॒चीष्ट॒ तपि॒ष्टेन॒ हन्म॑ना ह॒तना॒ तं ॥ ८ ॥

यः । नः । मरुतः । अभि । दुःह॒णा॒युः । ति॒रः । चि॒त्तानि॒ । वस॒वः । जिघांसति॒ ।

दुहः । पाशान् । प्रति । सः । मु॒चीष्ट॒ । तपि॒ष्टेन॒ । हन्म॑ना । ह॒तना॒ । तं ॥ ८ ॥

हे वसवः प्रशस्या हे मरुतो नोऽस्मदीयानि चित्तानि दुर्हणायुरशोभनं क्रुध्यन्तिरः सर्वेस्तिरस्कृतो यो जनोऽभिजिघांसति आभिमुख्येन हंतुमिच्छति । स जनो दुहः पापानां द्रोघुर्वरुणस्य पाशानस्मासु प्रति स मुचीष्ट बध्नीयात् यूयं तं जनं तपिष्टेन तप्तमेन हन्मना हननसाधनेनायुधेन हंतन । हत । हिंस्त ॥

॥ अथ नवमी ॥

सांतपना इदं हविर्मरुतस्तज्जुष्टन । युष्माकोती रिशादसः ॥ ९ ॥

सां॒ऽत॒पनाः । इ॒दं । ह॒विः । मरु॒तः । तत् । जु॒ष्टन॒ । युष्मा॑क॒ । ऊ॒ती । रि॒शा॒द॒सः ॥ ९ ॥

सांतपनाः शत्रूणां संतापका हे मरुत इदं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानं हविर्युष्मभ्यं कल्पितमिति शेषः । हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो रिशानामत्तारो वा यूयं युष्माक युष्माकमूती ऊत्या रक्षया तत्तादृशं हविर्जुष्टन । सेवध्वं ॥

गृहमेधास इति गृहमेधीयस्य हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । गृहमेधास आ गत प्र बुध्या व ईरते महांसि । आ० २. १८. । इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

गृहमेधास आ गत मरुतो मापं भूतन । युष्माकोती सुदानवः ॥ १० ॥

गृह॑ऽमेधासः । आ । ग॒त॒ । मरु॒तः । मा॒ । अ॒प॒ । भू॒त॒न॒ । युष्मा॑क॒ । ऊ॒ती । सु॒दा॒न॒वः ॥ १० ॥

गृहमेधासो गृहे क्रियमाणो यज्ञो येषां ते सुदानवः शोभनदाना हे मरुतो यूयं युष्माक युष्माकमूती ऊत्या रक्षया युक्ता आगत । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छत । हे मरुतो मापभूतन । अपगता मा भवत । भू प्राप्ताविति धातुः ॥

वैश्वदेवे पर्वणि मारुतस्यानुवाक्येहेह व इत्येषा । सूत्रितं च । इहेह वः
स्वतवसः प्र चित्रमर्के गृणते तुराय । आ० २. १६. । इति ॥

॥ सैषा सूक्त एकादशी ॥

इहेह वः स्वतवसः कवयः सूर्यत्वचः । यज्ञं मरुत आ वृणे ॥ ११ ॥

इहऽइह । वः । स्वऽतवसः । कवयः । सूर्यऽत्वचः । यज्ञं । मरुतः । आ । वृणे ॥ ११ ॥

हे स्वतवसः स्वायत्तबलाः स्वयं प्रवृद्धा वा हे कवयः क्रांतदर्शिनः सूर्यत्वचः
सूर्यवर्णा एवंभूता हे मरुतो यूयमिहेहेहैवास्मदीयं यज्ञमावृणे । आभजामि ।
कल्पयामि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।

उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ १२ ॥

अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ।

उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ १२ ॥

अत्र शौनकः । त्रिरात्रं नियतोऽपोथ्य श्रपयेत्पायसं चरुं । तेनाहुतिशतं
पूर्णं जुहुयाच्छंसितव्रतः ॥ समुद्दिश्य महादेवं अंबकं अंबकेत्यृचा । एतत्पर्वशतं
कृत्वा जीवेद्वर्षशतं सुखी । ऋग्वि० २. २७. । [त्रयाणां ब्रह्मविष्णुरुद्राणामंबकं पितरं
यजामह इति शिष्यसमाहितो वसिष्ठो ब्रवीति । किंविशिष्टमित्यत आह । सुगंधिं
प्रसारितपुण्यकीर्तिं । पुनः किंविशिष्टं । पुष्टिवर्धनं जगद्बीजं । उरुशक्तिमित्यर्थः ।
उपासकस्य वर्धनं । अणिमादिशक्तिवर्धनं । अतस्त्वत्प्रसादादेव मृत्योर्मरणान्त्सं-
साराद्वा मुक्षीय । मोचय । यथा बंधनादुर्वारुकं कर्कटीफलं मुच्यते तद्वन्मरणान्त्सं-
साराद्वा मोचय । किं मर्यादीकृत्य । आमृतात् । सायुज्यतामोक्षपर्यंतमित्यर्थः । अथ
तैत्तिरीयभाष्ये शोभनः शरीरगंधः पुण्यगंधो वा यस्यासौ सुगंधिः । यथा वृक्षस्य
संपुष्पितस्य दूराङ्गंधो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो दूराङ्गंधो वातीति श्रुतेः । पुष्टिं
शरीरधनादिविषयां वर्धयतीति पुष्टिवर्धनः । तादृशं अंबकं यजामहे । पूज-
यामः । लोके यथोर्वारुकफलानि बंधनाद्बृतात्स्वयमेव मुच्यन्ते तद्वदहं अंबकप्र-
सादेन मृत्योर्मुक्षीय । मोचनयुक्तो भूयासं । अमृताच्चिरजीवितात्स्वर्गादेर्वा मा

मुक्षीय । चतुर्थपादार्थमंत्रस्य तात्पर्यातिशयं दर्शयति । अंबकं यजामह इत्याह मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति वावैतदाहेति ॥]

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थान्श्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

व्याख्याय निगमाभिज्ञः पंचमस्य चतुर्थकं ।

अध्यायं सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र यदद्य सूर्येति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं । अचानुक्रमणिका । यदद्य मैत्रावरुणं तु वै सौर्याद्येति । मंडलद्रष्टा वसिष्ठ ऋषिः । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् छंदः । तु वा इत्युक्तत्वादेतदादीनि सप्त सूक्तानि मित्रावरुणदेवत्यानि । आद्या सूर्यदेवत्या ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदद्य सूर्यं ब्रवोऽनागा उद्यन्मित्राय वरुणाय सत्यं ।

वयं देवत्रादिते स्याम तवं प्रियासो अर्यमंगृणंतः ॥ १ ॥

यत् । अद्य । सूर्यं । ब्रवः । अनागाः । उत्ऽयन् । मित्राय । वरुणाय । सत्यं ।

वयं । देवऽत्रा । अदिते । स्याम । तवं । प्रियासः । अर्यमन् । गृणंतः ॥ १ ॥

हे सूर्य सर्वस्य प्रेरक एतन्नामक देव उद्यन् उदयस्त्वं यद्यद्यस्मिन्ननुष्ठानकालेऽस्मान्ब्रवः ब्रूयाः । किमिति । अनागा अनागस इति । एतेऽपापा इति

यदि देवेषु मध्ये ब्रूयाः तर्हि वयं हे अदिते अदीनदेव देवत्रा देवेषु देवानां मध्ये मित्राय वरुणाय च सत्यमवितथं स्याम । अनागसो भवेम । किंच हे अर्यमन् दातस्त्वां गृणंतः स्तुवंतस्तव प्रियासः प्रियाः स्याम । त्वत्प्रेमविषया भवेम । यद्वोत्तरार्ध एकं वाक्यं । हे अदिते हे अर्यमन् उक्तलक्षण देव वयं देवेषु मध्ये त्वां गृणंतस्तवैव प्रियाः स्याम । यदि मां देवेष्वपापं ब्रूयास्तर्हि तैर्यमनपराधी-
त्यनुगृहीतस्त्वां स्तुत्वा तव प्रियो भवेयमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एष स्य मित्रावरुणा नृचक्षा उभे उदेति सूर्यो अभि ज्मन् ।

विश्वस्य स्थातुर्जगतश्च गोपा ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥ २ ॥

एषः । स्यः । मित्रावरुणा । नृचक्षाः । उभे इति । उत् । एति । सूर्यः । अभि । ज्मन् ।

विश्वस्य । स्थातुः । जगतः । च । गोपाः । ऋजु । मर्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणा एष पुरतो दृश्यमानः स्य स सर्वैः स्तुत्यत्वेन प्रसिद्धो नृचक्षा नृणां मनुष्याणां द्रष्टा सूर्य उभे द्यावापृथिव्यावभि अभिलक्ष्योदेति ज्मन्तं तस्मिन् गच्छन् । स विशेष्यते । विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य जगतो जंगमस्य च गोपा गोपायिता । किं कुर्वन् । मर्तेषु मनुष्येषु स्थितान्यृज्वृज्जनि सुकृतानि वृजि-
नानि पापानि च पश्यन् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयुक्त सप्न हरितः सधस्थाद्या ई वहति सूर्यं घृताचीः ।

धामानि मित्रावरुणा युवाकुः सं यो यूथेव जनिमानि चष्टे ॥ ३ ॥

अयुक्त । सप्न । हरितः । सधऽस्थात् । याः । ई । वहति । सूर्यं । घृताचीः ।

धामानि । मित्रावरुणा । युवाकुः । सं । यः । यूथाऽइव । जनिमानि । चष्टे ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ युवयोरागमनाय सधस्थात्सहस्थानादंतरिक्षादं-
तरिक्षे सप्न सर्पणस्वभावान् तत्संख्याकान्वा हरितो हरिद्वर्णानश्चानयुक्त । युक्त-
वान्नये । हरित आदित्यस्येति हि निरुक्तं । या हरित ईमेनं सूर्यं देवं घृताचीर्घृ-
तांचना उदकवत्यः । उदकप्रदा इत्यर्थः । तादृश्यः सत्यो वहति ता अयुक्त ।
अथोदितः सन् धामानि स्थानानि लोकान् जनिमानि जन्मानि । जन्मभाजः

प्राणिन इत्यर्थः । तांश्च युवाकुर्युवां कामयमानो यो देवः संचष्टे सम्यक् पश्यति
यूथेव गोयूथानीव यूथपाः । स यथा सर्वयूथं तदवांतरगोव्यक्तिं च सम्यक्
पश्यति तद्वल्लोकान्प्राणिनश्च पश्यति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उडां पृक्षासो मधुमंतो अस्थुरा सूर्यो अरुहच्छुक्रमणः ।

यस्मा आदित्या अध्वनो रदंति मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ॥४॥

उत् । वां । पृक्षासः । मधुऽमंतः । अस्थुः । आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रं । अर्णः ।

यस्मै । आदित्याः । अध्वनः । रदंति । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । सऽजोषाः ॥४॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोरर्थाय पृक्षासोऽन्नानि चरुपुरोडाशादीनि मधुमंतो
माधुर्योपेतानि तत्साधनान्योषध्यादीनि वोदस्थुः । संपादितान्यासन् । सूर्यश्च शुक्रं
दीप्नमर्णोऽर्णवमंतरिक्षमारुहत् । आरोहति । यस्मै सूर्याय तद्गमनार्थमादित्या
अदितेः पुत्रा देवा अध्वनो मार्गान्ददंति विलिखंति साधयंति । के ते । मित्रोऽर्यमा
वरुणश्चैते त्रयोऽपि देवाः सजोषसः समानप्रीतयः संतः स देव आरुहदिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमे चेतारो अनृतस्य भूरेर्मित्रो अर्यमा वरुणो हि संति ।

इम ऋतस्य वावृधुर्दुराणे शग्मासः पुत्रा अदितेरदब्धाः ॥५॥

इमे । चेतारः । अनृतस्य । भूरेः । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । हि । संति ।

इमे । ऋतस्य । ववृधुः । दुरोणे । शग्मासः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः ॥५॥

इमे मित्रोऽर्यमा वरुणश्च त्रयोऽप्यनृतस्य पापस्य भूरेः प्रभूतस्य चेतारो
हंतारः संति । भवंति हि । इमे मित्रादय ऋतस्य यज्ञस्य दुरोणे गृहे ववृधुः ।
वर्धते हविषा स्तुत्या च । कीदृशास्ते । शग्मासः सुखकरा अदितेः पुत्रा अदब्धा
अहिंसिताः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इमे मित्रो वरुणो दूळभांसोऽचेतसं चिच्चितयंति दक्षैः ।

अपि क्रतुं सुचेतसं वतंतस्तिरश्चिदंहः सुपथा नयंति ॥६॥

इ॒मे । मि॒त्रः । वरु॑णः । दुः॒ऽद॒भा॒सः । अ॒चे॒त॒सं । चि॒त् । चि॒त॒य॒न्ति । द॒क्षैः ।

अ॒पि । क्र॒तुं । सु॒ऽचे॒त॒सं । व॒त॑तः । ति॒रः । चि॒त् । अ॒हं । सु॒ऽप॒था । न॒य॒न्ति ॥ ६ ॥

इम आदित्या मित्रो वरुणश्च । एतद्वयमर्यम्णोऽप्युपलक्षणं । एते दूळभासो दुर्देभा अनभिभाष्या अचेतसं चित् अप्रज्ञानमनुष्ठानविषयज्ञानरहितमपि दक्षैः सामर्थ्यैश्चितयन्ति । अपि सुचेतसं प्रकृष्टज्ञानवंतं पुरुषं क्रतुं कर्तारं कर्मानुष्ठानवंतं वतंतो गच्छंतोऽहो दुःकृतं तिरश्चित् तिरो नयंतोऽस्मान्सुपथा शोभनेन मार्गेण नयन्ति । प्रापयंत्यभिमतं यज्ञं स्वर्गादिकं वा ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इ॒मे दि॒वो अ॒नि॒मि॒षा पृ॒थि॒व्याश्चि॒कित्वा॑ंसो अ॒चे॒त॒सं न॒य॒न्ति ।

प्र॒व्रा॒जे चि॒न्न॒द्यो गा॒धम॑स्ति पा॒रं नो॑ अ॒स्य वि॒ष्पि॒तस्य॑ प॒र्षन् ॥ ७ ॥

इ॒मे । दि॒वः । अ॒नि॒ऽमि॒षा । पृ॒थि॒व्याः । चि॒कित्वा॑ंसः । अ॒चे॒त॒सं । न॒य॒न्ति ।

प्र॒ऽव्रा॒जे । चि॒त् । न॒द्यः । गा॒धं । अ॒स्ति । पा॒रं । नः । अ॒स्य । वि॒ष्पि॒तस्य॑ । प॒र्षन् ॥ ७ ॥

इमे मित्रादयो दिवो द्युलोकस्य पृथिव्याश्च संबंधिनोऽनिमिषानिमेषेण सर्वदा चिकित्वांसो जानंतः । कं । अचेतसमज्ञानं । नयन्ति प्रापयन्ति कर्माणि । प्रव्राजे चित् प्रवणेऽप्यतन्निम्नेऽपि देशे नद्यो नद्या गाधमस्ति । भवति युष्मत्सामर्थ्यात् । ते महांतो नोऽस्माकमस्य विष्पितस्य व्याप्नितस्य कर्मणः पारं पर्षन् । पारयंतु । नयंतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

य॒ज्ञोपा॒व॒द॒दि॒तिः श॒र्म भ॒द्रं मि॒त्रो य॒च्छ॑न्ति वरु॑णः सु॒दा॒से ।

तस्मि॒न्ना तो॒कं त॒नयं॑ द॒धाना॒ मा क॑र्म दे॒व॒हे॒ळ॒नं तुरा॑सः ॥ ८ ॥

यत् । गो॒पा॒व॒त् । अ॒दि॒तिः । श॒र्म । भ॒द्रं । मि॒त्रः । य॒च्छ॑न्ति । वरु॑णः । सु॒ऽदा॒से ।

तस्मि॑न् । आ । तो॒कं । त॒नयं॑ । द॒धानाः । मा । क॑र्म । दे॒व॒ऽहे॒ळ॒नं । तुरा॑सः ॥ ८ ॥

यच्छर्म सुखं गृहं वा गोपावद्रक्षणोपेतं भद्रं स्तुत्यमदितिरदीनोऽर्यमादितिर्वा मित्रो वरुणश्चैते त्रयो देवाः सुदासे सुदानाय मह्यं यच्छन्ति प्रयच्छन्ति तस्मिञ्छर्मणि तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रादिकं । अथवा तनयशब्दोऽपत्यसामान्य-

वचनः । तोकं बलवंतं पुत्रमा सर्वतो दधाना धारयंतो वयं हे तुरासो गमनाय
त्वरमाणा देवहेळनं देवानां मित्रादीनां कोपनं मा कर्म । मा कार्ष्म ॥

॥ अथ नवमी ॥

अ॒व वेदिं॑ हो॒त्राभि॑र्यजेत॒ रिपः॑ काश्चि॒द्वरु॑ण॒धृतः॑ सः ।

परि॒ द्वेषो॑भिर्य॒मा वृ॑ण॒क्तुं सु॒दासे॑ वृष॒णा उ॒ लोकं॑ ॥ ९ ॥

अ॒व । वेदिं॑ । हो॒त्राभिः॑ । य॒जेत॒ । रिपः॑ । काः । चि॒त् । व॒रुण॑ऽधृतः । सः ।

परि॑ । द्वेषः॑ऽभिः । अ॒र्य॒मा । वृ॒ण॒क्तु । उ॒रुं । सु॒दासे॑ । वृष॒णौ । उ॒ं इति॑ । लो॒कं ॥ ९ ॥

हे मित्रादयः सोऽस्मद्द्वेषी वेदिं यागसाधनं होत्राभिः । वाङ्मामैतत् । वायू-
पाभिः स्तुतिभिः सार्धमवयजेत । वेद्यां कर्माणि कुर्वन् देवान् स्तुयादित्यर्थः ।
अवपूर्वा यजतिस्त्यागार्थः । स किं प्राप्नुयादिति तत्राह । वरुणधृतो वरुणेन त्वया
हिंसितः स काश्चिद्रिपो हिंसाः प्राप्नुयादिति शेषः । अस्मांस्त्वर्यमा देवो द्वेषो-
भिर्द्वेषुभी रक्षःप्रभृतिभिः परिवृणक्तु । वर्जयतु । उरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं सुदासे
शोभनदानाय मह्यं प्रयच्छतं हे वृषणा वर्षकौ कामानां मित्रावरुणौ ॥

॥ अथ दशमी ॥

स॒स्वश्चि॒द्वि॒ समृ॑तिस्त्वे॒षाम॒पी॒च्येन॒ सह॑सा॒ सह॑ते ।

यु॒ष्मद्भिया॑ वृष॒णो रेज॑माना॒ दक्ष॑स्य चिन्महि॒ना मृ॑ळता॒ नः ॥ १० ॥

स॒स्वरि॑ति । चि॒त् । हि । संऽऋ॑तिः । त्वे॒षी । ए॒षां । अ॒पी॒च्येन॑ । सह॑सा । सह॑ते ।

यु॒ष्मत् । भि॒या । वृष॒णः । रेज॑मानाः । दक्ष॑स्य । चि॒त् । म॒हि॒ना । मृ॑ळत । नः ॥ १० ॥

एषां मित्रादीनां समृतिः संगतिः संहतिर्वा सस्वरंतर्हिता निगूढा त्वेषी दीप्ता
च भवति । तादृशा एतेऽपीच्येन । एतदप्यंतर्हितनाम । निगूढेन सहसा बलेन
सहते । अभिभवत्यस्मद्द्वेषुन् । किंच हे वृषणोऽभिमतवर्षका मित्रादयो युष्मद्युष्मत्तो
भिया भीत्या रेजमानाः कंपमाना भवन्ति विरोधिनः । यस्मादेवं तस्माद्दक्षस्य
युष्माकं बलस्य महिना महिम्ना महत्त्वेन नोऽस्मभ्यं मृळत । उपदयां कुरुत ॥

॥ अथैकादशी ॥

यो ब्र॒ह्म॒णे सु॒म॒तिमा॒यजा॑ति॒ वाज॑स्य सा॒तौ पर॑मस्य॒ रा॒यः ।

सी॒क्षन्त॑ म॒न्युं म॒घवा॑नो अ॒र्य उ॒रु क्षया॑य च॒क्रिरे॑ सु॒धातुं॑ ॥ ११ ॥

यः । ब्रह्मणे । सुऽमतिं । आऽयजाति । वाजस्य । सातौ । परमस्य । रायः ।

सीक्षंत । मन्युं । मघऽवानः । अर्यः । उरु । क्षयाय । चक्रिरे । सुऽधातु ॥ ११ ॥

यो यजमानो ब्रह्मणे परिवृढस्वकर्मणे युष्मत्स्तोत्ररूपाय सुमतिं शोभनां बुद्धिमायजाते आयजते । यजतिरत्र दाने । ददाति करोति । किमर्थं । वाजस्यान्नस्य सातौ दाने निमित्ते परमस्योत्कृष्टस्य रायो धनस्य च सातौ तस्यार्यः । ईरयति स्तुतीः प्रेरयतीत्यरिः स्तोता । मन्युं स्तोत्रं मघवानो दानवन्तोऽर्यमादयः सीक्षंत । सचन्ते । सेवित्वा च तस्योरुक्षयाय विस्तीर्णनिवासाय सुधातु सुधाम शोभनस्थानं चक्रिरे । कुर्वते ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १२ ॥

इयं देवा । पुरऽहितिः । युवऽभ्यां । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।

विश्वानि । दुऽगा । पिपृतं । तिरः । नः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १२ ॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति । हे देवा देवौ मित्रावरुणौ युवभ्यां युवाभ्यां यज्ञेष्वियं पुरोहितिः पुरस्कृत्या पूजा स्तुतिलक्षणाकारि । कृताभूत् । तां सेवित्वा विश्वानि सर्वाणि दुर्गा दुःखेन गंतव्यान्यापदस्तिरस्तिरस्कुरुतं । तथा कृत्वा नोऽस्मान्पिपृतं । पारयतं । शिष्टो गतः ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

उद्वां चक्षुरिति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं मैत्रावरुणं । उद्वां सप्तैत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोरिति सूर्यस्ततन्वान् ।

अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे स मन्युं मर्त्येषा चिकेत ॥ १ ॥

उत् । वां । चक्षुः । वरुण । सुऽप्रतीकं । देवयोः । एति । सूर्यः । ततन्वान् ।

अभि । यः । विश्वा । भुवनानि । चष्टे । सः । मन्युं । मर्त्येषु । आ । चिकेत ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवयोर्द्योतमानयोर्वी युवयोश्चक्षुः प्रकाशकं तेजः
सुप्रतीकं शोभनरूपमेवंरूपः सूर्यस्तत्त्वान् तेजो विस्तारयन्नुदेति । उद्गच्छति ।
अथोदितो यो देवो विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्यभिचष्टे अभिपश्यति
स देवो मर्त्येषु प्रवृत्तं मन्युं स्तोत्रं कर्म वाचिकेत । आजानाति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र वां स मित्रावरुणावृतावा विप्रो मन्मानि दीर्घश्रुदियति ।

यस्य ब्रह्माणि सुक्रतू अवाथ आ यत्क्रत्वा न शरदः पृथैथे ॥ २ ॥

प्र । वां । सः । मित्रावरुणौ । ऋतऽवा । विप्रः । मन्मानि । दीर्घऽश्रुत् । इयति ।

यस्य । ब्रह्माणि । सुक्रतू इति सुऽक्रतू । अवाथः । आ । यत् । क्रत्वा । न । शरदः ।

पृथैथे इति ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोर्मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि स प्रसिद्धो विप्रो
मेधाव्यृतावा यज्ञवान् दीर्घश्रुत् चिरकालं श्रोता एवमुक्तलक्षणो वसिष्ठ इयति ।
प्रेरयति । यस्य ऋषेर्ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि हे सुक्रतू शोभनकर्माणाववाथो
रक्षथः । यत्कर्म शरदो बहून् संवत्सरानापृथैथे आपूरयेथे स उदियति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रोरोर्मित्रावरुणा पृथिव्याः प्र दिव ऋषावृहतः सुदानू ।

स्पशो दधाथे ओषधीषु विक्ष्वधृग्यतो अग्निमिषं रक्षमाणा ॥ ३ ॥

प्र । उरोः । मित्रावरुणा । पृथिव्याः । प्र । दिवः । ऋषात् । वृहतः । सुदानू इति सुऽदानू ।

स्पशः । दधाथे इति । ओषधीषु । विक्षु । ऋधक् । यतः । अग्निऽमिषं । रक्षमाणा ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ युवामुरोर्विस्तीर्णायाः पृथिव्या अपि प्र । प्ररिरि-
चाथे । अस्येदेव प्ररिरिचे । ऋग्वे० १. ६१. ९. । इत्यादिषु प्रशब्दस्य रिरिच इत्यनेन
सह संबंधदर्शनादत्राप्युचितक्रियाध्याहारेण रिरिच इति योज्यं । तथा ऋषावृ-
णैर्महतो वृहतः स्वरूपतोऽतिमहतो दिवो द्युलोकादपि प्ररिरिचाथे हे सुदानू
शोभनदानौ । किंचौषधीषु विक्षु प्रजासु निमित्तभूतासु प्रजासु चेति वा स्पशो
रूपं दधाथे । धारयेथे । किं कुर्वंतौ । ऋधक् यत ऋधक् सत्येन यतो विवेकात्
सत्येन गच्छतो जनाननिमिषमव्यवधानेन सर्वदा रक्षमाणा पालयंतौ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शंसं मित्रस्य वरुणस्य धाम शुष्मो रोदसी बद्धधे महित्वा ॥

अयन्मासा अयज्वनामवीराः प्र यज्ञमन्मा वृजनं तिराते ॥४॥

शंसं । मित्रस्य । वरुणस्य । धाम । शुष्मः । रोदसी इति । बद्धधे । महिऽत्वा ।

अयन् । मासाः । अयज्वनां । अवीराः । प्र । यज्ञऽमन्मा । वृजनं । तिराते ॥४॥

हे ऋषे मित्रस्य वरुणस्य च धाम तेजःस्थानं शंस । स्तुहि । ययोर्देवयोः शुष्मो बलं रोदसी द्यावापृथिव्यौ सह वर्तमाने महित्वा स्वमहत्त्वेन बद्धधे बध्नाति पृथक्स्थापयति इयं पृथिवीयं द्यौरिति पृथक्करोति । द्यावापृथिवी सहास्तामिति श्रुतेः । अयज्वनामननुष्ठातृणां मासाः कालावयवा अवीरा अपुत्रा एवायन् । यंतु । गच्छंतु । तद्विपरीतो यज्ञमन्मा यज्ञार्थं मतिमान्यज्वा वृजनं बलं प्रतिराते । प्रवर्धयतु । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अमूरा विश्वा वृषणाविमा वां न यासु चित्रं ददृशे न यक्षं ।

दुहः सचंते अनृता जनानां न वां निणयान्यचिते अभूवन् ॥५॥

अमूरा । विश्वा । वृषणौ । इमाः । वां । न । यासु । चित्रं । ददृशे । न । यक्षं ।

दुहः । सचंते । अनृता । जनानां । न । वां । निणयानि । अचिते । अभूवन् ॥५॥

हे अमूरा अमूढौ हे विश्वा व्याघ्रौ हे वृषणौ वर्षितारौ वां युवाभ्यामिमेमानि स्तुतिवचांसि क्रियंते । यासु स्तुतिषु चित्रमाश्चर्यं न ददृशे न दृश्यते न यक्षं न पूजा दृश्यते । युवाभ्यां महिम्नोऽपि महत्त्वात् प्रयत्नेन क्रियमाणमपि स्तोत्रं न चमत्करोतीत्यर्थः । जनानामनृता स्तुत्यविषयाणि स्तोत्राणि दुहो द्रोग्धारः सचंते । सेवंते । न महान्तः । वां युवाभ्यां क्रियमाणानि निणयान्यंतर्हितानि रहस्यान्यपि स्तोत्राण्यचितेऽज्ञानाय नाभूवन् । न भवंति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

समु वां यज्ञं महयं नमोभिर्हुवे वां मित्रावरुणा सवाधः ।

प्र वां मन्मान्यृचसे नवानि कृतानि ब्रह्म जुजुषन्निमानि ॥६॥

सं । ऊं इति । वां । यज्ञं । मह्यं । नमः ऽभिः । हुवे । वां । मित्रावरुणा । स ऽवाधः ।
प्र । वां । मन्मानि । ऋचसे । नवानि । कृतानि । ब्रह्म । जुजुषन् । इमानि ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवयोर्यज्ञं नमोभिर्नमस्कारैः स्तुतिभिः समु मह्यं ।
संपूजयाम्यहं । तदर्थं हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां सवाधो बाधायुक्तो ऽहं हुवे ।
आह्वयामि बाधापरिहाराय । वां युवामृचसे सेवितुं नवानि नूतनानि स्तुत्यानि
वा मन्मानि स्तोत्राणि प्र भवंत्वित्यध्याहारः । कृतानि मया समूहीकृतानीमानी-
दानीं क्रियमाणानि ब्रह्म परिवृढानि स्तोत्राणि युवां जुजुषन् । प्रीणयंतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इयं देव पुरोहितिर्युवभ्यां यज्ञेषु मित्रावरुणावकारि ।

विश्वानि दुर्गा पिपृतं तिरो नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

इयं । देवा । पुरः ऽहितिः । युव ऽभ्यां । यज्ञेषु । मित्रावरुणौ । अकारि ।

विश्वानि । दुः ऽगा । पिपृतं । तिरः । नः । यूयं । पात । स्वस्ति ऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

इयं देवेति सप्तमी गता ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे तृतीयो वर्गः ॥

उत्सूर्य इति षट्चं सप्तमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । उत्सूर्यः षष्ठाद्यास्तिस्रः
सौर्य इति । वसिष्ठ ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । आद्यास्तिस्रः सूर्यदेवत्याः शिष्टा
मित्रावरुणदेवत्याः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उत्सूर्यो बृहद्चीर्षिश्चेत्पुरु विश्वा जनिम मानुषाणां ।

समो दिवा ददृशे रोचमानः क्रत्वा कृतः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १ ॥

उत् । सूर्यः । बृहत् । अचीर्षिः । अश्चेत् । पुरु । विश्वा । जनिम । मानुषाणां ।

समः । दिवा । ददृशे । रोचमानः । क्रत्वा । कृतः । सु ऽकृतः । कर्तृ ऽभिः । भूत् ॥ १ ॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवो बृहदत्यधिकं पुरु पुरुणि बहून्यचीर्षि तेजांस्युदश्चेत् ।
ऊर्ध्वं श्रयति । किं प्रति । मानुषाणां मनुष्याणां विश्वा सर्वाणि जनिम जनिमानि
जनान् । जनशब्दः संघवचनः । तान्प्रत्युदश्चेत् । स देवो दिवाहनि रोचमानः

सन् समो ददृशे एकरूपः प्रतिनियतः सन् दृश्यते । तस्मात्पुरुषं पुरुषं प्रत्या-
दित्यो भवतीति हि श्रुतिः । स देवः ऋत्वा सर्वस्य कर्ता कृतः संपादितः प्रजा-
पतिना कर्तृभिः स्तुतिकर्तृभिः सकृतः स्तुत्या तीक्ष्णीकृतो भूत् । भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स सूर्यं प्रति पुरो न उक्ता एभिः स्तोमेभिरेतशेभिरेवैः ।

प्र नो मित्राय वरुणाय वोचोऽनागसो अर्यम्णे अग्रये च ॥ २ ॥

सः । सूर्यं । प्रति । पुरः । नः । उत् । गाः । एभिः । स्तोमेभिः । एतशेभिः । एवैः ।

प्र । नः । मित्राय । वरुणाय । वोचः । अनागसः । अर्यम्णे । अग्रये । च ॥ २ ॥

हे सूर्य स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्प्रति पुरः पुरस्तादुक्ताः । उद्गच्छ । कैः साधनैः ।
एभिः स्तोमेभिः स्तोमैः स्तुत्यैरेतशेभिरेतवर्यैः ॥ स्वार्थिकः शकारो या जरंता युवशा
ता । ऋग्वे० १. १६१. ७. । पुरुषः कृष्णशवास्युत्तरतः । ऐ० ब्रा० ५. १४. । इत्यादिवत् ॥
तादृशैरेवैर्गमनशीलैरश्वैरुक्ताः । अथ तथा कृत्वास्माभिः स्तुतः सन् नोऽस्मान-
नागसोऽपापान्प्रवोचः । केभ्यः । मित्राय वरुणायार्यम्णेऽग्रये च । अत्र सौर्य
इतरेषां मित्रादीनां संकीर्तनं तेषामपि निपातभाक्तादविरुद्धं । एवं पूर्वचोत्तरत्र
च मैत्रावरुणेऽर्यमादीनां संकीर्तनमपि न विरुध्यते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वि नः सहस्रं श्रुद्धो रदंतुतावानो वरुणो मित्रो अग्निः ।

यच्छंतु चंद्रा उपमं नो अर्कमा नः कामं पूपुरंतु स्तवानाः ॥ ३ ॥

वि । नः । सहस्रं । श्रुद्धः । रदंतु । ऋतऽवानः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

यच्छंतु । चंद्राः । उपऽमं । नः । अर्कः । आ । नः । कामं । पूपुरंतु । स्तवानाः ॥ ३ ॥

नोऽस्मभ्यं श्रुद्धः श्रुचेर्दुःखस्य प्रतिरोद्धार ऋतावानः सत्यवंतो वरुणादयः
सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनं विरदंतु । वितरंतु । अथवा श्रुद्ध उक्तलक्षणाः सहस्र-
संख्याका ओषधी रदंतु । किंच ते चंद्रा आह्लादकारिणोऽस्मभ्यमुपमं स्तुत्यमर्क-
मर्चनीयं यच्छंतु । किंच स्तवाना अस्माभिः स्तूयमाना नोऽस्माकं काममपेक्षितं
पूपुरंतु । पूरयंतु । हे सूर्य त्वयानुज्ञाता इति सूर्यस्य स्तुतिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

द्यावाभूमी अदिते चासीथां नो ये वां जङ्गुः सुजनिमान ऋषे ।

मा हेळे भूम वरुणस्य वायोर्मा मित्रस्य प्रियतमस्य नृणां ॥४॥

द्यावाभूमी इति । अदिते । चासीथां । नः । ये । वां । जङ्गुः । सुजनिमानः । ऋषे इति ।

मा । हेळे । भूम । वरुणस्य । वायोः । मा । मित्रस्य । प्रियतमस्य । नृणां ॥४॥

हे द्यावाभूमी द्यावापृथिव्यौ हे अदिते अखंडनीये । एतद्द्यावाभूम्योरेवैकवचनेन संबोधनं । हे ऋषे । महन्नामैतत् । हे महत्यौ नोऽस्मान् चासीथां । रक्षतं । ये वयं सुजनिमानः शोभनजन्मानो वां युवां जङ्गुः ज्ञातवन्तः स्म । किंच वयं वरुणस्य हेळे क्रोधे मा भूम । तथा वायोर्मा भूम । तथा नृणां स्तुतिनेतृणां मनुष्याणां प्रियतमस्य मित्रस्य हेळे मा भूम ॥

प्र बाहवेति पंचमी मैत्रावरुणे पशौ पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । प्र बाहवा सिसृतं जीवसे नो यद्वंहिष्ठं नातिविधे सुदानू । आ० ३.८. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

प्र बाहवा सिसृतं जीवसे न आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।

आ नो जने अवयतं युवाना श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा ॥५॥

प्र । बाहवा । सिसृतं । जीवसे । नः । आ । नः । गव्यूतिं । उक्षतं । घृतेन ।

आ । नः । जने । अवयतं । युवाना । श्रुतं । मे । मित्रावरुणा । हवा । इमा ॥५॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ देवौ बाहवा युवाभ्यां बाहू प्रसिसृतं । प्रसारयतं हविःस्वीकाराय धनप्रदानाय वा । किमर्थमिति । नो जीवसेऽस्माकं जीवनाय । किंच नोऽस्माकं गव्यूतिं । गावो यन्ति गच्छन्त्यत्रेति गव्यूतिर्गोमार्गभूमिः । तां तृणादिप्ररोहाय घृतेनोदकेना समन्तादुक्षतं । सिंचतं । किंच नोऽस्माञ्जनेऽस्मत्समाने मनुष्यसमूहे वा नोऽस्माञ्छ्रवयतं । विश्रुतं कुरुतं । हे युवाना नित्ययौवनौ सर्वत्र व्याप्तौ वा युवां मे ममेमेमानि हवाह्वानानि श्रुतं । शृणुतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा नस्मने तोकाय वरिवो दधंतु ।

सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

नु । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । नः । तमने । तोकाय । वरिवः । दधंतु ।

सुऽगा । नः । विश्वा । सुऽपथानि । संतु । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

मित्रो वरुणोऽर्यमा चैते त्रयो देवा नु अद्य नोऽस्माकं तमन आत्मन आत्म-
हिताय तोकाय पुत्राय च वरिवो धनं दधंतु । प्रयच्छंतु । नोऽस्माकं विश्वा
सर्वाणि गंतव्यानि सुगा सुगमनानि सुपथानि च संतु । भवंतु । शिष्टं गतं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

उद्देतीति षट्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं । आद्याश्चतस्रः पंचम्याः
पूर्वाद्भ्यश्च सूर्यदेवत्या अवशिष्टास्त्रयोऽर्द्धर्चा मित्रावरुणदेवत्याः । तथा चानु-
क्रांतं । उद्देतीति चार्द्धपंचमा इति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उद्देति सुभगो विश्वचक्षाः साधारणः सूर्यो मानुषाणां ।

चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य देवश्चर्मैव यः समविव्यक्तमांसि ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । एति । सुऽभगः । विश्वऽचक्षाः । साधारणः । सूर्यः । मानुषाणां ।

चक्षुः । मित्रस्य । वरुणस्य । देवः । चर्मैऽइव । यः । संऽअविव्यक् । तमांसि ॥ १ ॥

उद्देति उद्गच्छत्ययं सूर्यः सुभगः शोभनभाग्यः सुष्ठु भजनीयो वा विश्वचक्षाः
सर्वस्य द्रष्टा मानुषाणां सर्वेषां मनुष्याणां साधारणः । साधारणत्वप्रतिपाद-
कश्रुतिः पूर्वमुदाहृता । मित्रस्य वरुणस्य च चक्षुः प्रकाशको देवो द्योतमानः ।
यो देवश्चर्मैव चर्माणीव तमांसि समविव्यक् सह विचति संवेष्टयति स महा-
नभावो देव उद्देति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उद्देति प्रसविता जनानां महान्केतुरर्णवः सूर्यस्य ।

समानं चक्रं पर्याविवृत्सन्त्यदेतशो वहति धूर्षु युक्तः ॥ २ ॥

उत् । ऊं इति । एति । प्रऽसविता । जनानां । महान् । केतुः । अर्णवः । सूर्यस्य ।

समानं । चक्रं । परिऽआविवृत्सन् । यत् । एतशः । वहति । धूऽसु । युक्तः ॥ २ ॥

अयं सूर्यस्य सूर्यः । विभक्तियत्ययः । उद्देति । उद्गच्छति । कीदृशोऽयं । जनानां

सर्वेषां प्रसविता सर्वेषु कर्मस्वनुज्ञाता महान् पूज्यः केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकोऽर्णव उदकप्रदः । किं कुर्वन्नुदेतीत्युच्यते । समानं सर्वेषामेकरूपमेकमेव चक्रं रथांगं चरणशीलं रथं वा पर्याववृत्सन् पर्यावर्तयितुमिच्छन् । यद्रथचक्रं धूर्षु रथस्य युक्त एतश्च एतश्चवर्णो हरितवर्णोऽश्वो वहति । एको अश्वो वहति सप्तनामा । ऋग्वे० १. १६४. २. । इत्युक्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विभ्राजमान उषसामुपस्थाद्रेभैरुदेत्यनुमद्यमानः ।

एष मे देवः सविता चच्छंद यः समानं न प्रमिनाति धाम ॥३॥

विऽभ्राजमानः । उषसां । उपऽस्थात् । रेभैः । उत् । एति । अनुऽमद्यमानः ।

एषः । मे । देवः । सविता । चच्छंद । यः । समानं । न । प्रऽमिनाति । धाम ॥३॥

अयं सूर्यो विभ्राजमानो विशेषेण दीप्यमान उषसामुपस्थादुपस्थे मध्ये रेभैः स्तोतृभिरनुमद्यमानः सन्नुदेति । किंचैष देवो द्योतमानः सविता मे मह्यं चच्छंद । उपच्छंदयति कामान् । एष इत्युक्तं क इति । यो देवः समानं सर्वेषां प्राणिनामेकरूपं धाम स्वीयं तेजःस्थानं न प्रमिनाति न हिनस्ति न संकोचयति स देव उदेतीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति दूरेऽर्थस्तारणिभ्राजमानः ।

नूनं जनाः सूर्येण प्रसूता अयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि ॥४॥

दिवः । रुक्मः । उरुऽचक्षाः । उत् । एति । दूरेऽर्थः । तारणिः । भ्राजमानः ।

नूनं । जनाः । सूर्येण । प्रऽसूताः । अयन् । अर्थानि । कृणवन् । अपांसि ॥४॥

अयं सूर्यो रुक्मो रोचमान उरुचक्षाः प्रभूततेजाश्च सन् दिवोऽंतरिक्षादुदेति । यद्वा दिवोऽंतरिक्षस्य रुक्म आभरणस्यानीयः । कीदृशोऽयं । दूरेऽर्थो दूरेगता । अर्थोऽर्तेः । दूरे प्रार्थ्यमानो वा तारणिस्तारको भ्राजमानो दीप्यमानः सन्नुदेति । नूनं निश्चयं जनाः सर्वे प्राणिनः सूर्येण प्रेरकेण देवेन प्रसूता अनुज्ञाताः प्रेरिताः संतोऽर्थानि गंतव्यान्यनुष्ठेयान्यपांसि कर्माणि कृणवन् । कुर्वन्ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यत्रा चक्रुर्मृता गातुमस्मै श्येनो न दीयन्नवेति पार्थः ।

प्रति वां सूर उदिते विधेम नमोभिर्मित्रावरुणोत हव्यैः ॥५॥

यत्र। चक्रुः। अमृताः। गातुं। अस्मै। श्येनः। न। दीयन्। अन्तु। एति। पार्थः।

प्रति। वां। सूरैः। उत्ऽइते। विधेम। नमःऽभिः। मित्रावरुणा। उत। हव्यैः ॥५॥

यत्र यस्मिन्नंतरिक्षेऽमृता अमरणधर्माणः पूर्वे देवा अस्मै सूर्याय गातुं मार्गं चक्रुः अकुर्वन् तत्पार्थोऽंतरिक्षमन्वेति । अनुगच्छति । क इव । दीयन् गच्छन् श्येनो न शंसनीयगमनो गृध्र इव । अयमर्द्धर्चः सौर्य इत्युक्तं । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां युवां सूरैः सूर्य उदिते सति प्रातःसवने नमोभिर्नमस्कारैः स्तुतिभिरुतापि च हव्यैर्हविर्भिश्च प्रतिविधेम । परिचरेम ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू मित्रो वरुणो अर्यमा नस्मने तोकाय वरिवो दधंतु ।

सुगा नो विश्वा सुपथानि संतु यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

नु। मित्रः। वरुणः। अर्यमा। नः। त्मने। तोकाय। वरिवः। दधंतु।

सुऽगा। नः। विश्वा। सुऽपथानि। संतु। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥६॥

नू मित्र इति षष्ठी गता ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे पंचमो वर्गः ॥

दिवि क्षयंतेति पंचर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं मैत्रावरुणं । दिवि पंचेत्यनुक्रमणिका ॥ तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्र आद्यस्तृचो मैत्रावरुणस्य । सूचितं च । दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यामा विश्ववाराश्विना गतं नः । आ० ८. ११. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

दिवि क्षयंता रजसः पृथिव्यां प्र वां घृतस्य निर्णिजो ददीरन् ।

हव्यं नो मित्रो अर्यमा सुजातो राजा सुक्षत्रो वरुणो जुषंत ॥१॥

दिवि। क्षयंता। रजसः। पृथिव्यां। प्र। वां। घृतस्य। निऽनिजः। ददीरन्।

हव्यं। नः। मित्रः। अर्यमा। सुऽजातः। राजा। सुऽक्षत्रः। वरुणः। जुषंत ॥१॥

दिवि द्युलोकेऽंतरिक्षे पृथिव्यां च वर्तमानस्य रजस उदकस्य क्षयन्ता । क्षय-
तिरैश्वर्यकमा । स्वामिनौ भवथः । हे मित्रावरुणौ वां युवाभ्यां प्रेरिता मेघा
घृतस्य निर्णिज उदकस्य रूपाणि ददीरन् । ददते । प्रयच्छन्ति । अथवा वां
युवाभ्यां घृतस्य निर्णिजो रूपाणि । घृतानीत्यर्थः । तानि ददीरन् । दीयन्ते ।
नोऽस्माकं संबन्धि हव्यं मित्रः सुजातः सुष्ठु प्रादुर्भूतोऽर्यमा राजा सर्वस्य स्वामी
सुश्रवः शोभनबलो वरुणश्चैते जुषन्त । सेवन्तां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ राजाना मह ऋतस्य गोपा सिंधुपती क्षत्रिया यातमर्वाक् ।

इळां नो मित्रावरुणो वृष्टिमव दिव इन्वतं जीरदानू ॥ २ ॥

आ । रा॒जा॒ना । महः । ऋ॒त॒स्य । गो॒पाः । सि॒ंधु॒पती॒ इति॒ सि॒ंधु॒ऽपती॒ । क्ष॒त्रि॒या ।
या॒तं । अ॒र्वाक् ।

इळां । नः । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा । उ॒त । वृ॒ष्टिं । अ॒व । दि॒वः । इ॒न्व॒तं । जी॒र॒दा॒नू इति॒
जी॒र॒ऽदा॒नू ॥ २ ॥

हे राजाना सर्वस्य स्वामिनौ हे महो महत ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य गोपा
गोपायितारौ ॥ सुवामंचिते परांगवत्स्वर इति परांगवद्भावात् षष्ठ्यामंचित-
समुदायस्य निघातत्वं ॥ हे सिंधुपती नद्याः पालयितारौ हे क्षत्रिया बलवन्तौ
युवामर्वागस्मदभिमुखमायातं । आगच्छतं । किंच हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ
हे जीरदानू क्षिप्रदानौ युवां नोऽस्मभ्यमिळामन्नमुतापि च पुष्टिं तत्साधकां
वृष्टिं च दिवोऽंतरिक्षादवावस्तादिन्वतं । प्रेरयतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मित्रस्तन्नो वरुणो देवो अर्यः प्र साधिष्ठेभिः पथिभिर्नयन्तु ।

ब्रवद्यथा न आदरिः सुदासे इषा मदेम सह देवगोपाः ॥ ३ ॥

मि॒त्रः । त॒त् । नः । व॒रु॒णः । दे॒वः । अ॒र्यः । प्र । सा॒धि॒ष्ठेभिः । प॒थि॒ऽभिः । न॒य॒न्तु ।

ब्र॒व॒त् । य॒था । नः । आ॒त् । अ॒रिः । सु॒ऽदा॒से । इ॒षा । म॒दे॒म । स॒ह । दे॒व॒ऽगो॒पाः ॥ ३ ॥

मित्रो वरुणो देवोऽर्योऽर्यमा चैते त्रयोऽपि नोऽस्मान् तत्तदा यदास्माकम-
पेक्षितं तदा साधिष्ठेभिः साधकतमैः पथिभिर्मार्गेर्नयन्तु । प्रापयन्तु । किंच नोऽस्मान्

सुदासे शोभनदानाय जनायारिर्यमा यथा ब्रवत् असावनुकंय इति ब्रूयात् तथा कुर्वतु । अर्यम्णः पुनरभिधानमादरार्थं । देवगोपा देवा यूयं गोपायितारो येषामस्माकं ते वयमिषा युष्माभिर्दातव्येनान्नेन सह पुत्रादिसहिता मदेम । ह्वयेम ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो वो गते मनसा तक्षदेतमूर्द्धा धीतिं कृण्वद्धारयच्च ।

उक्षेथां मित्रावरुणा घृतेन ता राजाना सुक्षितीस्तर्पयेथां ॥४॥

यः । वां । गते । मनसा । तक्षत् । एतं । ऊर्द्धा । धीतिं । कृण्वत् । धारयत् । च ।

उक्षेथां । मित्रावरुणा । घृतेन । ता । राजाना । सुऽक्षितीः । तर्पयेथां ॥४॥

हे मित्रावरुणौ यो वां युवयोरेतं गते रथं मनसा तक्षत् स्तोमेन संकल्पयेत् । तथा कृत्वोर्द्धामुन्नतां धीतिं कर्म स्तुतिरूपं कृण्वत् कुर्यात् उच्चैः स्तुयात् । एवं कृत्वा धारयच्च यागे धारयेत् हे राजाना स्वामिनौ मित्रावरुणा मित्रावरुणौ ता तौ युवां जनं घृतेनोदकेनोक्षेथां । सिंचतं । तस्मै सुक्षितीः शोभननिवासाः प्रजाः तर्पयेथां । यथा सुक्षितयो भवन्ति तथा तर्पयेथामिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष स्तोमो वरुण मित्र तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

एषः । स्तोमः । वरुण । मित्र । तुभ्यं । सोमः । शुक्रः । न । वायवे । अयामि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंऽधीः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति । हे वरुण हे मित्र तुभ्यं युवयोर्वायवे । वायुर्गतादित्यः । स एवार्यमा । तस्मै चैष स्तोमः स्तवोऽयामि । अकारि । किमिव । शुक्रो दीप्तः सोमो न युष्मभ्यं प्रीतिकरः सोमो यथा दीयते तद्वत् । धियः कर्माण्यस्मदीयान्यविष्टं । पुरंधीः स्तुतीर्जिगृतं । प्रबुध्यतं । अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे षष्ठो वर्गः ॥

प्रति वां सूर इति पंचर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं मैत्रावरुणं । प्रति वामित्यनुक्रांतं ॥ द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रेऽप्येष तृचः । सूचितं च । प्रति वां सूर उदिते सूक्तैर्धेनुः प्रत्नस्य । आ० ८. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति वां सूर उदिते सूक्तैर्मित्रं हुवे वरुणं पूतदक्षं ।

ययोरसुर्यमक्षितं ज्येष्ठं विश्वस्य यामन्नाचिता जिगल्नु ॥ १ ॥

प्रति । वां । सूर । उत्तरे । सु । उक्तेः । मित्रं । हुवे । वरुणं । पूतदक्षं ।

ययोः । असुर्यं । अक्षितं । ज्येष्ठं । विश्वस्य । यामन् । आचिता । जिगल्नु ॥ १ ॥

सूरे सूर्य उदिते प्रातःसवने मित्रं पूतदक्षं शुद्धबलं वरुणं वां सूक्तैर्हुवे ।
आहूये । ययोर्मित्रावरुणयोरक्षितमक्षीणमत एव ज्येष्ठमसुर्यं बलमाचिताचित
उपचिते शूरसंघैरुपेते यामन् यामनि संग्रामे विश्वस्य शत्रुसंघस्य जिगल्नु
जेतुं भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि देवानामसुरा तावर्या ता नः क्षितीः करतमूर्जयंतीः ।

अश्याम मित्रावरुणा वयं वां द्यावा च यत्र पीपयन्महा च ॥ २ ॥

ता । हि । देवानां । असुरा । तौ । अर्या । ता । नः । क्षितीः । करतं । ऊर्जयंतीः ।

अश्याम । मित्रावरुणा । वयं । वां । द्यावा । च । यत्र । पीपयन् । अहा । च ॥ २ ॥

ता हि तौ खलु देवौ देवानां मध्येऽसुरा बलवन्तौ । अर्यायौ तौ सर्वस्येश्वरौ ।
ता तौ नोऽस्माकं क्षितीः पुत्रादिरूपा प्रजा ऊर्जयंतीः प्रवृद्धाः करतं । कुरुतं ।
हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वयं वां युवामश्याम । व्याप्नुयाम । यत्र यस्यां युव-
योर्ब्याप्नौ द्यावा द्यावापृथिव्यौ । सर्वदा तयोः सहभावादयमर्थो लभ्यते । अहा
च । एतद्रात्रेरुपलक्षणं । अहोरात्राणि च पीपयन् अस्मान् प्याययेयुः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता भूरिपाशावनृतस्य सेतू दुरत्येतू रिपवे मर्त्याय ।

ऋतस्य मित्रावरुणा पथा वामपो न नावा दुरिता तरेम ॥ ३ ॥

ता । भूरिऽपाशौ । अनृतस्य । सेतू इति । दुरत्येतू इति दुःअत्येतू । रिपवे । मर्त्याय ।

ऋतस्य । मित्रावरुणा । पथा । वां । अपः । न । नावा । दुःइता । तरेम ॥ ३ ॥

ता तौ मित्रावरुणौ भूरिपाशौ प्रभूतबंधनसाधनपाशोपेतावनृतस्य यागर-

हितस्य सेतू सेतुवद्धकौ रिपवे मर्त्याय वैरिजनाय दुरत्येतू दुरतिक्रमौ भवतः ।
हे मित्रावरुणा तादृशौ मित्रावरुणौ वां युवयोर्ऋतस्य यज्ञस्य युवयोरर्थाया-
नुष्ठीयमाणस्य यागस्य पथा मार्गेण दुरिता दुःखानि तरेम नावापो न प्रभू-
तान्युदकानीव ॥

मैत्रावरुणे पशावा नो मित्रावरुणेत्येषा चतुर्थ्यनुवाक्या । सूत्रितं च । आ
नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं युवं वस्ताणि पीवसा वसाथे । आ० ३. ८. । इति ॥
तत्पाठस्तु ॥

आ नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिळाभिः ।

प्रति वामत्र वरमा जनाय पृणीतमुद्गो दिव्यस्य चारोः ॥४॥

आ । नः । मित्रावरुणा । हव्यऽजुष्टिं । घृतैः । गव्यूतिं । उक्षतं । इळाभिः ।

प्रति । वां । अत्र । वरं । आ । जनाय । पृणीतं । उद्गः । दिव्यस्य । चारोः ॥४॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ नोऽस्माकं हव्यजुष्टिं हविःसेवनवंतं यज्ञमा-
गच्छतमिति शेषः । आगत्य चेळाभिरन्नैः सह घृतैरुदकैर्गव्यूतिमस्मदीयां भूमि-
मुक्षतं । सिंचतं । वां युवां प्रत्यत्रास्मिन् लोके वरमुत्कृष्टं हविः स्तोत्रं वा क
आयच्छेदिति शेषः । अतः केवलं कृपयैव दिव्यस्य दिवि भवस्य चारोश्चरणीय-
स्योद्ग उदकस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ उक्तलक्षणमुदकं पृणीतं । प्रयच्छतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष स्तोमो वरुण मित्र तुभ्यं सोमः शुक्रो न वायवेऽयामि ।

अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

एषः । स्तोमः । वरुण । मित्र । तुभ्यं । सोमः । शुक्रः । न । वायवे । अयामि ।

अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंधीः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

एष स्तोम इति पंचमी गता ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे सप्तमो वर्गः ॥

प्र मित्रयोरित्येकोनविंशत्यृचमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं । अत्रेयमनुक्रमणिका ।
प्र मित्रयोरेकोना गायत्रं दशम्याद्यास्त्रयः प्रगाथाः पुरउष्णिक् चतुर्थ्याद्या दशा-
दित्यास्त्रिंशः सौर्य इति । दशमी बृहत्येकादशी सतोबृहती द्वादशी बृहती त्रयोदशी

सतोवृहती चतुर्दशी वृहती पंचदशी सतोवृहती षोडशी पुरउष्णिक् शिष्टा गायत्र्यः ॥ चतुर्थ्याद्यास्त्रयोदश्यंता आदित्यदेवताश्चतुर्दश्याद्यास्तिस्रः सूर्यदेवत्याः । आद्यंत्यौ तृचौ पूर्ववन्मैत्रावरुणौ ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्र आदितो नवर्चः शस्याः । प्र मित्रयोर्वरुणयोरिति नव । आ० ५. १०. । इति सूचितत्वात् ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः स्तोमवृद्धिनिमित्तमावापार्था आद्याः षटृचः । सूचितं च । प्र मित्रयोर्वरुणयोरिति षट् । आ० ७. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र मित्रयोर्वरुणयोः स्तोमो न एतु श्रूथः । नमस्वान्तुविजातयोः ॥ १ ॥

प्र। मित्रयोः। वरुणयोः। स्तोमः। नः। एतु। श्रूथः। नमस्वान्। तुविऽजातयोः ॥ १ ॥

मित्रयोर्वरुणयोः । मित्रावरुणयोरित्यर्थः । उभयत्र प्रतियोगापेक्षया द्विवचनत्वं । तुविजातयोर्बहुप्रादुर्भावयोर्देवयोर्नोऽस्मदीयः श्रूथः सुखकरो नमस्वानन्त्रवान् हविर्भिर्युक्तः स्तोमः स्तोत्रं प्रैतु । गच्छतु । अहोरात्रं वै मित्रावरुणविति श्रुतिः । अनयोरहोरात्रापेक्षत्वात्तयोः पुनः पुनरागमनादनयोस्तुविजातत्वं । अथवा बहूनामुपकारायानयोः प्रादुर्भावान्तुविजातत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या धारयंत देवाः सुदक्षा दक्षपितरा । असुर्याय प्रमहसा ॥ २ ॥

या । धारयंत । देवाः । सुऽदक्षा । दक्षऽपितरा । असुर्याय । प्रऽमहसा ॥ २ ॥

या यौ युवां धारयंत । के । देवा आदिकर्तारोऽसुर्याय बलकरणाय । कीदृशौ युवां । सुदक्षा शोभनबलौ दक्षपितरा बलस्य पालकौ स्वामिनौ वा । बलप्रदावित्यर्थः । प्रमहसा प्रकृष्टतेजस्कौ तौ साधयतमित्युत्तरचान्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता नः स्तिपा तनूपा वरुण जरितृणां । मित्रं साधयंत धियः ॥ ३ ॥

ता । नः । स्तिऽपा । तनूऽपा । वरुण । जरितृणां । मित्रं । साधयंतं । धियः ॥ ३ ॥

ता तौ स्तिपा । स्त्यायंत इति स्तयो गृहाः । तान्पात इति स्तिपौ । तनूपा तन्वः पातारौ हे वरुण हे मित्र उक्तलक्षणौ युवां जरितृणां नोऽस्माकं धियः कर्माणि स्तुतिरूपाणि साधयंतं । सफलवन्ति कुरुतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यदद्य सूर उदितेऽनागा मित्रो अर्यमा । सुवाति सविता भगः ॥४॥

यत् । अद्य । सूर । उत् । इति । अनागाः । मित्रः । अर्यमा । सुवाति । सविता । भगः ॥४॥

यद्जनमस्माकमपेक्षितं तदद्यास्मिन्काले सूर उदिते सति प्रातःसवनेऽनागाः पापहन्ता मित्रोऽर्यमा सविता भगश्चैते प्रत्येकं सुवाति । प्रेरयेत् । अथवानागा मित्रोऽर्यमा दाता भवतु । तदीप्सितं धनं भगो भजनीयः सविता सुवाति । प्रेरयतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सुप्रावीरस्तु स क्षयः प्र नु यामन्सुदानवः । ये नो अंहोऽतिपिप्रति ॥५॥

सुप्रऽअवीः । अस्तु । सः । क्षयः । प्र । नु । यामन् । सुऽदानवः । ये । नः । अंहः ।

अतिऽपिप्रति ॥५॥

स क्षयः स निवासः सुप्रावीरस्तु । सुष्ठु प्रकर्षेण रक्षितास्तु । प्रशब्द आदरार्थः । प्रकर्षेण नु क्षिप्रं भवत्विति शेषः । कदेत्युच्यते । हे सुदानवः सुदाना युष्माकं यामन् यामनि गमने सति । कीदृशानां गमने । ये यूयमागत्य नोऽस्माकमंहः पापमतिपिप्रति अतिपारयथ तेषां गमन इति ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत स्वराजो अदितिरदब्धस्य व्रतस्य ये । महो राजान ईशते ॥६॥

उत । स्वऽराजः । अदितिः । अदब्धस्य । व्रतस्य । ये । महः । राजानः । ईशते ॥६॥

उतापि च ये मित्रादयस्त्रयः स्वराजः सर्वस्य स्वामिनोऽदितिस्तेषां माता च संति अदब्धस्याहिंसितस्य महो महतो व्रतस्यास्य कर्मणो राजानः स्वामिनः त ईशते । समर्था भवन्ति । अभिमतं दातुमिति शेषः । अथवैवं योज्यं । ते मित्रादयोऽदितिश्चादब्धस्य व्रतस्य स्वराज ईश्वराः ते महो महतोऽस्मदभिमत-धनस्य राजानः स्वामिनः संत ईशतेऽस्मभ्यं तद्दातुं ॥

प्रति वामित्येष तृचश्चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणस्य पर्यासार्थः । सूचितं च । प्रति वां सूर उदिते व्यंतरिक्षमतिरत् । आ० ७. २. । इति ॥

॥ तत्र तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

प्रति वां सूर उदिते मित्रं गृणीषे वरुणं । अर्यमणं रिशादसं ॥ ७ ॥

प्रति । वां । सूरै । उत्ऽइते । मित्रं । गृणीषे । वरुणं । अर्यमणं । रिशादसं ॥ ७ ॥

हे मित्रावरुणौ मित्रं त्वां वरुणं च युवां रिशादसं शत्रूणामन्तारमर्यमणं च प्रति प्रत्येकं गृणीषे । स्तुवे । कदेत्युच्यते । सूरैः सूर्ये देव उदिते सति । प्रातरित्यर्थः ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

राया हिरण्यया मतिरियमवृकाय शवसे । इयं विप्रा मेधसातये ॥ ८ ॥

राया । हिरण्यऽया । मतिः । इयं । अवृकाय । शवसे । इयं । विप्रा । मेधऽसातये ॥ ८ ॥

हिरण्यया हितरमणीयेन राया धनेन सहितायावृकायाहिंस्याय शवसेऽस्माकं बलायेयमिदानीं क्रियमाणा मतिः स्तुतिर्भवत्विति शेषः ॥ हिरण्ययेत्यत्र सुपां सुलुगिति तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ किंच हे विप्राः प्राज्ञा इयं मे च स्तुतिर्मेधसातये यज्ञलाभाय च भवतु ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते नवमी ॥

ते स्याम देव वरुण ते मित्र सूरिभिः सह । इषं स्वश्च धीमहि ॥ ९ ॥

ते । स्याम । देव । वरुण । ते । मित्र । सूरिभिः । सह । इषं । स्वश्च । धीमहि । च ।

धीमहि ॥ ९ ॥

हे देव वरुण ते वयं तव स्तोतारः स्याम । समृद्धा भवेम । न केवलं वयमेव यजमानाः किंतु सूरिभिः स्तोतृभिर्ऋत्विग्भिः सह । तथा हे मित्र देव ते वयं सूरिभिः सह स्याम । भवेम । किंचेषमन्नं स्वरुदकं च धीमहि । धारयामहे ॥

आश्विनशस्त्रे बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथः । सूचितं च । बहवः सूरचक्षस इति प्रगाथाः । ६. ५. । इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽप्ययं प्रगाथः । सूचितं च । बहवः सूरचक्षस इमा उ वां दिविष्टयः । आ० ७. १२. । इति ॥

॥ सैषा प्रगाथे प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

बहवः सूरचक्षसोऽग्निजिह्वा ऋतावृधः ।

त्रीणि ये येमुर्विदधानि धीतिभिर्विश्वा नि परिभूतिभिः ॥ १० ॥

ब॒हवः । सू॒रऽचक्ष॑सः । अ॒ग्निऽजि॒ह्वाः । ऋ॒तऽवृ॑धः ।

त्री॒णि । ये । ये॒मुः । वि॒द्या॒नि । धी॒तिऽभिः । वि॒श्वानि॑ । परि॒भूतिऽभिः ॥ १० ॥

बहवो महान्तः सूरचक्षसः सूर्यसदृशप्रकाशः । सूरः प्रकाशको येषामिति वा । अग्निजिह्वाः । अग्निरेव जिह्वादनसाधनो येषां तादृशः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारो मित्रादयः । किंच ये त्रीणि विश्वानि व्याप्तानि विद्यानि क्षित्या-दिस्थानानि क्षित्यादीनि परिभूतिभिः परिभावुकैर्धीतिभिः कर्मभिर्येषुः प्रयच्छन्ति ते क्षत्रमाशतेत्युत्तरत्र संबन्धनीयं । अथवात्रैव ये त्रीणि स्थानानि प्रयच्छन्ति ते बहुत्वादिगुणोपेता आगच्छन्तित्यध्याहार्यं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वि ये द॒धुः श॒रदं॑ मा॒समा॑द॒ह्यं॒ यज्ञ॑म॒क्तुं॑ चा॒हचं॑ ।

अ॒ना॒थं वरु॑णो मि॒त्रो अ॒र्य॒मा क्ष॒त्रं रा॒जा॒न आ॑शत ॥ ११ ॥

वि । ये । द॒धुः । श॒रदं॑ । मा॒सं । आ॒त् । अ॒हः । य॒ज्ञं । अ॒क्तुं । च । आ॒त् । ऋ॒चं ।

अ॒ना॒थं । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । क्ष॒त्रं । रा॒जा॒नः । आ॑शत ॥ ११ ॥

ये मित्रादयः शरदं संवत्सरं विदधुः अकुर्वन् । आदनन्तरमेव मासमनन्तरमहरनन्तरमहःसाध्यं यज्ञं । आदनन्तरमक्तुं रात्रिं च ऋचं मंत्रांश्च । यद्वा सर्वत्रादित्ययमपीत्यर्थे वर्तते । तथा सति क्रमोऽविवक्षितः । ते वरुणो मित्रोऽर्यमा च त्रयोऽनाथमन्यैरप्राप्तं क्षत्रं बलं राजानो राजमाना आशत । व्याप्तवन्तः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त॒डो अ॒द्य म॑नामहे सू॒क्तैः सू॒र उ॑दिते ।

यदो॒हते॑ वरु॑णो मि॒त्रो अ॒र्य॒मा यू॒यमृ॑तस्य रथ्यः ॥ १२ ॥

तत् । वः । अ॒द्य । म॒ना॒म॒हे । सु॒ऽउ॒क्तैः । सू॒रैः । उ॒त्ऽइ॒ति ।

यत् । ओ॒हते॑ । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । यू॒यं । ऋ॒तस्य॑ । र॒थ्यः ॥ १२ ॥

तत्प्रसिद्धमद्यास्मिन्यागकाले वो युष्मान्मनामहे । याचामहे । कैः साधनैः । सूक्तैः । कस्मिन्काले । सूर उदिते । प्रातःकाल इत्यर्थः । यद्धनं हे ऋतस्योदकस्य

रथ्यो नेतारो यूयं वरुणादय ओहते । यूयमित्यनेन सामानाधिकरण्यादोहत
इत्यत्र पुरुषव्यत्ययः । ओहध्व इत्यर्थः । तद्धनं मनामह इति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ऋतावान् ऋतजाता ऋतावृधो घोरासो अनृतद्विषः ।

तेषां वः सुम्ने सुच्छर्दिष्टमे नरः स्याम ये च सूरयः ॥ १३ ॥

ऋतऽवानः । ऋतऽजाताः । ऋतऽवृधः । घोरासः । अनृतऽद्विषः ।

तेषां । वः । सुम्ने । सुच्छर्दिऽतमे । नरः । स्याम । ये । च । सूरयः ॥ १३ ॥

ये यूयमृतावान् ऋतवन्तो यज्ञवन्त उदकवन्तो वा ऋतजाताः । उक्त ऋत-
शब्दार्थः । तदर्थमुत्पन्नाः । अथवा ऋतात्प्रजापतेः सकाशादुत्पन्ना ऋतावृध-
उक्तार्थस्य ऋतस्य वर्धयितारो घोरासो घोरा अनृतद्विषोऽयष्टृद्वेष्टारः तेषां वो
युष्माकं सुच्छर्दिष्टमे सुखतमे सुम्ने धनेऽत्यन्तरमणीयगृहयुक्ते सुखे वा ये वयं ये
चान्ये सूरयः स्तोतारः ते सर्वे स्याम । भवेम ॥

सोमातिरेके माध्यन्दिनसवने नैमित्तिके शस्त्र उदु त्यदित्ययं प्रगाथोऽनुरूपः ।
सूत्रितं च । बण्महाँ असि सूर्योदु त्यद्दर्शतं वपुरिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ
। आ० ६. ७. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिनसवनेऽयमेव वैकल्पिकः स्तोत्रि-
यस्तृचः । सूत्रितं च । उदु त्यद्दर्शतं वपुरुदु त्ये मधुमत्तमाः । आ० ७. ४. इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

उदु त्यद्दर्शतं वपुर्दिव एति प्रतिहरे ।

यदीमाशुर्वहति देव एतंशो विश्वस्मै चक्षसे अरं ॥ १४ ॥

उत् । ऊं इति । त्यत् । दर्शतं । वपुः । दिवः । एति । प्रतिऽहरे ।

यत् । ईं । आशुः । वहति । देवः । एतंशः । विश्वस्मै । चक्षसे । अरं ॥ १४ ॥

त्यत्तद्दर्शतं दर्शनीयं वपुर्मंडलं दिवोऽंतरिक्षस्य प्रतिहरे समीप उदु एति ।
उदेति । उ इति पूरणः । यदी यदेतन्मंडलमाशुः शीघ्रगाम्येतश एतवर्णोऽश्वो
वहति धारयति । किमर्थं । विश्वस्मै सर्वस्मा अरं चक्षसे सम्यक् सर्वलो-
कदर्शनाय ॥

॥ अथ प्रगाथे द्वितीया सूक्ते पंचदशी ॥

शीर्ष्णः शीर्ष्णो जगत्तस्तस्युषस्पतिं समया विश्वमा रजः ।

सप्त स्वसारः सुविताय सूर्यं वहन्ति हरितो रथे ॥ १५ ॥

शीर्ष्णः शीर्ष्णः । जगत्तः । तस्युषः । पतिं । समया । विश्वं । आ । रजः ।

सप्त । स्वसारः । सुविताय । सूर्यं । वहन्ति । हरितः । रथे ॥ १५ ॥

शीर्ष्णः शीर्ष्णः सर्वस्यापि शिरसः ॥ तृतीयार्थे पंचमी ॥ स्वस्वशिरसेत्यर्थः । सूर्यं वहन्तीत्यनेन संबध्यते । अथवा शिरःशब्देन तद्वान्पदार्थो लक्ष्यते । वीप्सया तस्य कान्तर्यमुच्यते । सर्वस्य श्रेष्ठमित्यर्थः । जगतो जंगमस्य तस्युषः स्थावरस्य पतिं स्वामिनं रथे वर्तमानं सूर्यं सुविताय कल्याणाय विश्वं रजः समया सर्वलोकस्य समीपे ॥ अभितः परितः समयेत्यादिना । पा० २. ३. २. १. । समया-शब्दयोगात् द्वितीया ॥ सप्त सप्तसंख्याकाः स्वसारोऽन्यनिरपेक्षेण स्वयमेव सरंत्यो हरितो हरितवर्णा अश्वा वहन्ति ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे दशमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

तच्चक्षुर्देवहितं शुक्रमुच्चरत् ।

पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं ॥ १६ ॥

तत् । चक्षुः । देवऽहितं । शुक्रं । उत्तुच्चरत् ।

पश्येम । शरदः । शतं । जीवेम । शरदः । शतं ॥ १६ ॥

तत्प्रसिद्धं चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं देवहितं देवानां हितं । तेषां हविःस्वीकार-स्यैतदधीनत्वात् । अथवा देवेन हितं शुक्रं निर्मलं सूर्यमंडलमुच्चरत् । उद्गच्छति । तच्छरदः शतं शतसंवत्सरं पश्येम । जीवेम शरदः शतं । पुनःश्रुतिरादरार्था ॥

पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः स्तोमनिमित्त आवापे काव्येभिरदाभ्येति नृचः । काव्ये-भिरदाभ्येति तिस्रः । आ० ७. ५. । इति हि सूचितं ॥

॥ अथ तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तदशी ॥

काव्येभिरदाभ्या यातं वरुण द्युमत् । मित्रश्च सोमपीतये ॥ १७ ॥

काव्येभिः । अदाभ्या । आ । यातं । वरुण । द्युऽमत् । मित्रः । च । सोमऽपीतये ॥ १७ ॥

हे अदाभ्या अदंभनीयौ हे वरुण त्वं मित्रश्च द्युमत् द्युतिमंतौ युवां काव्येभि-
रस्मकृतैः स्तोत्रैरायातं । किमर्थं । सोमपीतये । सोमपानाय ॥

॥ तृचे द्वितीया सूक्तेऽष्टादशी ॥

दिवो धामभिर्वरुण मित्रश्चा यातमद्रुहा । पिबतं सोममातुजी ॥ १८ ॥

दिवः । धामऽभिः । वरुण । मित्रः । च । आ । यातं । अद्रुहा । पिबतं । सोमं ।

आतुजी इत्याऽतुजी ॥ १८ ॥

हे वरुण त्वं मित्रश्चाद्रुहाद्रोगधारौ युवां दिवो द्युलोकसंबन्धिभ्यो धामभिर्धा-
मभ्यः स्थानेभ्यः ॥ पंचम्यर्थे तृतीया ॥ अथवा धामभिस्तेजोभिर्विभूतिभिः सार्ध-
मायातं । अस्मद्यज्ञमागच्छतं । आगत्य चातुजी शत्रूणां सर्वतो हिंसाकावादातारौ
वा धनानां । एवरूपौ संतौ सोमं पिबतं ॥ तुजि पिजि हिंसाबलादाननिके-
तनेष्वत्र हिंसायामादाने वा वर्तते ॥

॥ तृचे तृतीया सूक्त एकोनविंशी ॥

आ यातं मित्रावरुणा जुषाणावाहुतिं नरा । पातं सोममृतावृधा ॥ १९ ॥

आ । यातं । मित्रावरुणा । जुषाणौ । आऽहुतिं । नरा । पातं । सोमं । अतऽवृधा ॥ १९ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ हे नरा यागनेतारावाहुतिं सोमलक्षणां जुषाणौ
प्रियमाणौ संतावायातं । आगच्छतं यज्ञं । आगत्य च हे अतावृधा यज्ञस्य वर्धकौ
युवां सोमं पातं । पिबतं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

प्रति वां रथमिति दशर्चं द्वादशं सूक्तं । प्रति वां दशाश्विनं तु तदित्यनुक्र-
मणिका । ऋषिर्वसिष्ठः । छंदस्त्रिष्टुप् । तुह्यादिपरिभाषयैतदादीन्यष्ट सूक्तान्यश्वि-
देवत्यानि ॥ प्रातरनुवाक आश्विने ऋतौ चैष्टुमे छंदस्येतदादिसूक्तसप्तकं द्विती-
यवर्जं शंस्यं । तथा च सूचं । प्रति वां रथमिति सप्तानां द्वितीयमुद्धरेत्
। आ० ४. १५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति वां रथं नृपती जरथ्यै हविष्मता मनसा यज्ञियेन ।

यो वां दूतो न धिषण्यावजीगरच्छा सूनूर्न पितरा विवक्ति ॥ १ ॥

प्रति । वां । रथं । नृपती इति नृपती । जरथ्यै । हविष्मता । मनसा । यज्ञियेन ।
यः । वां । दूतः । न । धिष्यौ । अजीगः । अच्छ । सूनः । न । पितरा । विवक्त्रि ॥ १ ॥

हे नृपती नृणामृत्विग्यजमानानां स्वामिनावश्विनौ वां युवयो रथं जरथ्यै ।
जरा स्तुतिः । स्तोतुं प्रतिगच्छामीति शेषः । केन साधनेनेति तदुच्यते । हविष्मता
हविर्युक्तेन यज्ञियेन यज्ञार्हेण मनसा स्तोत्रेण । यो रथो वां हे धिष्यौ धिष-
णाहौ । धिषणा स्तुतिः । वां युवां दूतो न दूत इवाजीगर्जागरयति प्रबोधयति
अस्मान्प्रति गंतुं तं रथमच्छा विवक्त्रि । आवच्मि । प्रबोधने दृष्टांतः । सूनूर्न
पितरा पुत्रो मातापितराविव । अथवात्र यो रथो युवामजीगः तेन रथेन गंतुं
बुध्यमानौ युवामच्छा विवक्त्रीति वा योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अशोच्यग्निः समिधानो अस्मे उपो अहश्चन्तमसश्चिदंताः ।
अचेति केतुरुषसः पुरस्ताच्छ्रिये दिवो दुहितुर्जायमानः ॥ २ ॥
अशोचि । अग्निः । संऽइधानः । अस्मे इति । उपो इति । अहश्चन् । तमसः । चित् । अंताः ।
अचेति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । श्रिये । दिवः । दुहितुः । जायमानः ॥ २ ॥

अस्मे अस्माभिः समिधानः समिध्यमानः सन् अग्निरशोचि । दीप्यते ।
तमसश्चित् तमसोऽप्यंताः पर्यंताः प्रदेशा उपो अहश्चन् । उपदृश्यंते सर्वैः ।
केतुः सर्वस्य प्रज्ञापकः सूर्यो दिवो दहितुरुषसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि श्रिये
शोभायै जायमानः सन् अचेति । ज्ञायते । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरागमनसमयः ।
अत आगच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अभि वां नूनमश्विना सुहोता स्तोमैः सिषक्ति नासत्या विवक्त्रान् ।
पूर्वीभिर्यातं पथ्याभिरर्वाक्स्वर्विदा वसुमता रथेन ॥ ३ ॥
अभि । वां । नूनं । अश्विना । सुहोता । स्तोमैः । सिषक्ति । नासत्या । विवक्त्रान् ।
पूर्वीभिः । यातं । पथ्याभिः । अर्वाक् । स्वः । विदा । वसुऽमता । रथेन ॥ ३ ॥

हे अश्विना वां युवां सुहोता सुष्ठु देवानां स्तोता विवक्त्रान् स्तुतीनां वक्ताहं
हे नासत्या सत्यभूतौ । इदमश्विनावित्यत्र योज्यं । स्तोमैः सिषक्ति । सेवते ।

अतोऽर्वागस्मदभिमुखं पूर्वीभिः पथ्याभिः पूर्वक्षुल्लैर्मार्गैः स्वर्विदा स्वर्गमुदकं वा जानता स्वरणवता वा वसुमता धनवता वा रथेन यातं । गच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒वो॒वां नू॒नम॑श्वि॒ना यु॒वाकु॑र्हु॒वे यद्वा॑ सु॒ते मा॒ध्वी व॑सू॒युः ।

आ वां व॒हंतु॑ स्थ॒विरा॑सो अ॒श्वः पि॒वाथो॑ अ॒स्मे सु॒षुता॑ म॒धूनि ॥४॥

अ॒वोः । वां । नू॒नं । अ॒श्वि॒ना । यु॒वाकुः । हु॒वे । यत् । वां । सु॒ते । मा॒ध्वी इति॑ । व॒सुऽयुः ।

आ । वां । व॒हंतु॑ । स्थ॒विरा॑सः । अ॒श्वः । पि॒वाथः । अ॒स्मे इति॑ । सु॒सु॒ता । म॒धूनि ॥४॥

हे अश्विनाश्विनौ अवो रक्षिचोर्युवाभ्यां युवाकुर्युवां कामयमानोऽहं नूनमद्य स्वभूतो भवामीति शेषः । यद्यस्मात् हे माध्वी मधुरस्य सोमस्याहो मधुविद्या-संबन्धिनौ वा वां युवां सुतेऽभिषुते सोमे वसूयुर्वसुकामो हुवे स्तौमि अतो वां स्वभूतः । वां युवामावहंतु । के । स्थविरासः स्थूलाः प्रवृद्धा अश्वः । एतयोरति-प्रवृद्धत्वात् शीघ्रगतेरपेक्षितत्वाच्च स्थविरैरेव भाव्यं । आगमनानंतरमस्मे अस्माभिः सुषुता सुष्ठुभिषुतानि मधूनि मधुररसान् पिवाथः । पिबतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्राची॑मु दे॒वाश्चि॒ना धि॒यं मेऽमृ॑धां सा॒तये॑ कृतं वसू॒युं ।

वि॒श्वा अ॒विष्टं॑ वा॒ज आ पु॒रंधी॑स्ता नः श॒क्तं श॒चीप॑ती श॒चीभिः ॥५॥

प्राची॑ । ऊं इति॑ । दे॒वा । अ॒श्वि॒ना । धि॒यं । मे । अ॒मृ॒धां । सा॒तये॑ । कृतं॑ । व॒सुऽयुं ।

वि॒श्वाः । अ॒विष्टं॑ । वा॒जे । आ । पु॒रं॒ऽधीः । ता । नः । श॒क्तं । श॒ची॒प॒ती इति॑

श॒ची॒ऽप॒ती । श॒ची॒भिः ॥५॥

हे अश्विनाश्विनौ देवा देवौ युवां प्राचीमृज्जीममृधामहिंसितां वसूयुं धन-मिच्छंती मे मम धियं बुद्धिं स्तुतिं कर्म वा सातये लाभायोचितां कृतं । कुरुतं । किंच वाज आ संग्रामेऽपि विश्वाः पुरंधीरस्मदीया बुद्धीरविष्टं । रक्षतं । हे शचीपती । शचीति कर्मनाम । कर्मणां पालकौ ता तौ युवां शचीभिरस्मदीयैः स्तुत्यादिरूपैः कर्मभिर्नोऽस्माज्छक्तं । प्रयच्छतं धनमिति शेषः ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अविष्टं धीष्शिना न आसु प्रजावद्रेतो अहंयं नो अस्तु ।

आ वां तोके तनये तूतुजानाः सुरत्नासो देववीतिं गमेम ॥ ६ ॥

अविष्टं । धीषु । अशिना । नः । आसु । प्रजाऽवत् । रेतः । अहंयं । नः । अस्तु ।

आ । वां । तोके । तनये । तूतुजानाः । सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम ॥ ६ ॥

हे अशिनाशिनौ नोऽस्मानासु धीष्वेषु कर्मस्वविष्टं । रक्षतं । नोऽस्मभ्यमह-
यमक्षीणं प्रजावत्पुत्राद्युपेतं पुत्रोत्पादनसमर्थं रेतोऽस्तु । वां युवयोरनुग्रहात्
लब्धे तोके पुत्रे तनये तत्पुत्रादौ च तूतुजाना अभिमतं धनं प्रयच्छंतः सुरत्नासः
शोभनधनाश्च संतो देववीतिं देवानां वीतिः प्राप्तिर्यस्मिन् तादृशं यज्ञमागमेम ।
आगच्छेम ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

एष स्य वां पूर्वगत्वेव सख्ये निधिर्हितो माध्वी रातो अस्मे ।

अहेळता मनसा यातमर्वागश्रन्ता हव्यं मानुषीषु विष्णु ॥ ७ ॥

एषः । स्यः । वां । पूर्वगत्वाऽइव । सख्ये । निऽधिः । हितः । माध्वी इति । रातः । अस्मे इति ।

अहेळता । मनसा । आ । यातं । अर्वाक् । अश्रन्ता । हव्यं । मानुषीषु । विष्णु ॥ ७ ॥

एष पुरतो दीयमानः स्य स युवयोः प्रियत्वेन प्रसिद्धः सोमो हे माध्वी
मधुप्रियावश्विनौ वां युवयोः पुरतो निधिर्निधिस्थानीयो हितः स्थापितोऽस्मे
अस्माभी रातो दत्तः संकल्पितः संनिहितः । किमिव । सख्ये सख्यार्थं पूर्वगत्वेव
पुरतो गन्ता दूत इव । स यथा प्रियं जनयन् स्वामिनः पुरतो वर्तत तद्वदित्यर्थः ।
यस्मादेवं तस्मादहेळताक्रुध्यता मनसानुग्रहयुक्तेन चेतसार्वगस्मदभिमुखमा-
यातं । आगच्छतं । अश्रन्ता हव्यं हविः सोमादिकमश्रन्तावभ्यवहरंतौ । कुत्र ।
मानुषीषु विष्णु मनुष्यरूपासु प्रजासु वर्तमानं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

एकस्मिन्योगे भुरणा समाने परि वां सप्त स्रवतो रथो गात् ।

न वायंति सुभो देवयुक्ता ये वां धूर्षु तरणयो वहति ॥ ८ ॥

एकस्मिन् । योगे । भुरणा । समाने । परि । वा । सप्त । स्रवतः । रथः । गात् ।
न । वायन्ति । सुऽभ्वः । देवऽयुक्ताः । ये । वा । धूऽसु । तरणयः । वहन्ति ॥ ८ ॥

हे भुरणा सर्वस्य भर्तारौ युवयोरेकस्मिन् समान उभयसाधारणे योगेऽस्म-
द्विषये सति वां युवयो रथः सप्त स्रवतः सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका वा
गंगाद्याः परिगात् । परिगच्छति । शीघ्रमागच्छतीत्यर्थः । तद्रथाश्वाः सुभ्वः
सुभवना देवयुक्ता देवाभ्यां युवाभ्यां युक्ता अश्वाः शीघ्रगमने न वायन्ति । न
श्रुयन्ति । न आस्यन्ते । येऽश्वा वां धूर्षु रथस्य तरणयस्तारकाः शीघ्रगंतारो
वहन्ति युवां ते न वायन्तीति ॥

॥ अथ नवमी ॥

असश्चता मघवद्भ्यो हि भूतं ये राया मघदेयं जुनन्ति ।
प्र ये बंधुं सूनृताभिस्तिरन्ते गव्यां पृचन्तो अश्व्यां मघानि ॥ ९ ॥
असश्चता । मघवत्ऽभ्यः । हि । भूतं । ये । राया । मघऽदेयं । जुनन्ति ।
प्र । ये । बंधुं । सूनृताभिः । तिरन्ते । गव्यां । पृचन्तः । अश्व्यां । मघानि ॥ ९ ॥

असश्चता कुत्राप्यसज्यमानौ युवां मघवद्भ्यो धनवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो यजमाने-
भ्यस्तेषामर्थाय भूतं हि । भवतं । तेभ्य एवानुरक्तौ भवतं । अनुग्राह्या एव
विशेष्यन्ते । ये राया धनेन निमित्तेन राया युक्ता वा मघदेयं दातव्यं मघं धनं
हविर्लक्षणं वा जुनन्ति प्रेरयन्ति यच्छन्ति । ये च बंधुं । स्नेहेन बध्नातीति बंधुः ।
तं स्वसंबन्धिनं । अथवा फलेन बध्नातीति बंधुरध्वर्यादिः । तं सूनृताभिः प्रिय-
सत्यात्मिकाभिर्वाग्भिः प्रतिरन्ते प्रवर्धयन्ति । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः । किं कुर्वन्तः ।
गव्या गोरूपाण्यश्व्याश्चरूपाणि च मघानि धनानि पृचन्तोऽर्थिभ्यः प्रयच्छन्तः
तेभ्यो मघवद्भ्यो भूतमिति ॥

॥ अथ दशमी ॥

नू मे हवमा शृणुतं युवाना यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ।
धत्तं रत्नानि जरतं च सूरीन्यूय पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १० ॥
नु । मे । हव । आ । शृणुतं । युवाना । यासिष्टं । वर्तिः । अश्विनौ । इराऽवत् ।
धत्तं । रत्नानि । जरतं । च । सूरीन् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ १० ॥

हे युवाना नित्ययौवनौ नु अद्य युवां मे हवमस्मदीयां स्तुतिमाशृणुतं ।
श्रुत्वा च हे अश्विनाविरावत् हविर्युक्तं वर्तिर्गृहं यासिष्टं । आगच्छतं । आगत्य च
रत्नानि रमणीयानि धनानि धत्तं । दत्तं । सूरीन् स्तोतृञ्जरतं । वर्धयतं ॥
धातूनामनेकार्थत्वात् ॥ शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः ॥

आ शुभ्रा यातमिति नवर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमाश्विनं । आदितः
सप्त विराजोऽष्टमीनवम्यौ त्रिष्टुभौ । अनुक्रम्यते च । आ शुभ्रा नव सप्ताद्या
विराज इति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ शुभ्रा यातमश्विना स्वश्वा गिरो दत्ता जुजुषाणा युवाकोः ।

हव्यानि च प्रतिभृता वीतं नः ॥ १ ॥

आ । शुभ्रा । यातं । अश्विना । सुऽअश्वा । गिरः । दत्ता । जुजुषाणा । युवाकोः ।

हव्यानि । च । प्रतिऽभृता । वीतं । नः ॥ १ ॥

हे शुभ्रा दीप्तौ स्वश्वा शोभनाश्वौ हे अश्विनाश्विनावायातं । अस्मद्यज्ञमा-
गच्छतं । दत्ता शत्रूणां क्षपयितारौ युवां युवाकोर्युवां कामयमानस्य मम गिरः
स्तुतीर्जुजुषाणा सेवमानौ भवतमिति शेषः । न केवलं स्तुतिं किंतु नोऽस्मदी-
यानि प्रतिभृता संभृतानि हव्यानि हवीषि च वीतं । भक्षयतं ॥

प्र वामंधांसीत्येषाश्विनशस्त्रयाज्या । सूचितं च । प्रवामंधांसि मद्यान्यस्युरुभा
पिबतमश्विना । आ० ६. ५. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्र वामंधांसि मद्यान्यस्युररं गंतं हविषो वीतये मे ।

तिरो अर्यो हवनानि श्रुतं नः ॥ २ ॥

प्र । वां । अंधांसि । मद्यानि । अस्थुः । अरं । गंतं । हविषः । वीतये । मे ।

तिरः । अर्यः । हवनानि । श्रुतं । नः ॥ २ ॥

हे अश्विनौ वां युवाभ्यां मद्यानि मदजनकान्यंधांसि सोमलक्षणान्यन्नानि

प्रास्थुः । प्रास्थिषत । गृहीतान्यासन्नित्यर्थः । अतो युवां मे मम हविषो वीतये
पानायारमत्यर्थं शीघ्रं गंतं । आगच्छतं । अर्योऽरेरस्मद्विरोधिनो हवनानि
तिरस्तिरस्कृत्य नोऽस्मदाह्वानमित्यर्थः । तच्छ्रुतं । शृणुतं ॥ श्रुतमित्यस्य वाक्या-
दित्वादनिघातः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र वां रथो मनोजवा इयर्ति तिरो रजांस्यश्विना शतोतिः ।

अस्मभ्यं सूर्यावसू इयानः ॥३॥

प्र । वां । रथः । मनःऽजवाः । इयर्ति । तिरः । रजांसि । अश्विना । शतऽऊतिः ।

अस्मभ्यं । सूर्यावसू इति । इयानः ॥३॥

हे सूर्यावसू सूर्यायाः सह रथे वसंतौ वां युवयो रथोऽस्मभ्यमस्मदर्थमियानो
याच्यमानः सन् इयर्ति । आगच्छत्यस्मद्यज्ञं । अथवा वां प्रेरयति गमनाय ।
कीदृशो रथः । मनोजवा मनोवेगः शतोतिरपरिमितास्मद्विषयरक्षणः । किं
कुर्वन् । रजांसि लोकान् तिरस्तिरस्कृत्यातिक्रम्येयतीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं ह यद्वां देवया उ अद्रिरूर्ध्वो विवक्ति सोमसुद्युवभ्यां ।

आ वल्गू विप्रो ववृतीत ह्यैः ॥४॥

अयं । ह । यत् । वां । देवऽयाः । ऊं इति । अद्रिः । ऊर्ध्वः । विवक्ति । सोमऽसुत् । युवऽभ्यां ।

आ । वल्गू इति । विप्रः । ववृतीत । ह्यैः ॥४॥

यद्यदा वां युवां प्रति देवया देवौ युवां कामयमानः । उ इति पूरणः । अयम-
द्रिरभिषवग्रावा सोमसुत् सोममभिषुखन् युवाभ्यां । युवाभ्यामर्थायाभिषुखन्निति
संबंधः । एवं कुर्वन् ऊर्ध्वं उन्नतः सन् विवक्ति उच्चैः शब्दयति तदानीं वल्गू सुंदरौ
युवां विप्रो मेधावी यजमानो ह्यैर्हविर्भिराववृतीत । आवर्तयति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

चिचं ह यद्वां भोजनं न्वस्ति न्यचये महिष्वंतं युयोतं ।

यो वामोमानं दधते प्रियः सन् ॥५॥

चि॒त्रं । ह॒ । यत् । वा॒ । भो॒ज॒नं । नु॒ । अ॒स्ति॒ । नि॒ । अ॒च॒ये । म॒हि॒ष्व॒न्तं । यु॒यो॒तं ।

यः । वा॒ । ओ॒मा॒नं॑ । द॒ध॒ते । प्रि॒यः । सन् ॥५॥

हे अश्विनौ वां युवयोश्चित्रं चायनीयं यज्ञोजनं धनमस्ति ह अस्ति खलु ।
निति पूरणः । तदस्मभ्यं दत्तमित्यर्थः । अथ तयोः स्तुतिः । अचय एतन्नाम-
कादृषेः ॥ पंचम्यर्थे चतुर्थी ॥ तस्मान्महिष्वन्तमृवीसं नियुयोतं । पृथक्कुरुतं । योऽचिः
प्रियः सन् स्तोतृत्वाद्युवाभ्यां प्रियभूतः सन् युवाभ्यामेव कृतमोमानं रक्षणं सुखं
दधते धारयति ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उ॒त॒ त्य॒ज्ञां॑ जु॒र॒ते अ॒श्वि॒ना भू॒ह्य॒वा॒नाय॑ प्र॒ती॒त्यं॑ ह॒वि॒र्दे॒ ।

अ॒धि॒ य॒ज्ञ॒र्षे॑ इ॒त॒र्ज॒ति॒ ध॒त्थः॑ ॥६॥

उ॒त॒ । त्य॒त् । वा॒ । जु॒र॒ते । अ॒श्वि॒ना । भू॒त् । अ॒वा॒नाय॑ । प्र॒ती॒त्यं॑ । ह॒विः॑ऽदे॒ ।

अ॒धि॒ । य॒त् । व॒र्षेः॑ । इ॒तः॑ऽर्ज॒ति॒ । ध॒त्थः॑ ॥६॥

उतापि च हे अश्विनाश्विनौ वां युवयोः कर्म कुर्वते जुरते जूष्णाय हविर्दे
हविर्दात्रे अवानायैतन्नामकाय महर्षये त्यक्तप्रतीत्यं प्रतिगमनं तस्य रूपस्य
प्रत्यासौ भूत् । अभूत् । किं तदिति । यज्ञर्षो रूपमितजतीतो गमनाख्यं मृत्योः
सकाशादितः प्राप्तिरूपमधिधत्थः अध्यधत्तं । युवं अवानमश्विना जरन्तं पुनर्यु-
वानं चक्रयुः शचीभिः । ऋग्वे० १. ११७. १३. । इत्यादिषु अवानस्य युवयोर्न-
वीकरणं प्रसिद्धं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उ॒त॒ त्वं॑ भु॒ज्यु॒म॒श्वि॒ना स॒खा॒यो म॒ध्ये ज॒हु॒दु॒रे॒वा॒सः॑ स॒मु॒द्रे॒ ।

नि॒रीं॑ प॒र्ष॒द॒रा॒वा॒ यो यु॒वा॒कुः॑ ॥७॥

उ॒त॒ । त्वं॑ । भु॒ज्युं॑ । अ॒श्वि॒ना । स॒खा॒यः॑ । म॒ध्ये॑ । ज॒हुः॑ । दुः॑ऽए॒वा॒सः॑ । स॒मु॒द्रे॒ ।

निः॑ । ईं॑ । प॒र्ष॒त् । अ॒रा॒वा॒ । यः॑ । यु॒वा॒कुः॑ ॥७॥

उतापि च त्वं तं भुज्युमेतन्नामानं समुद्रे मध्ये समुद्रोदकस्य मध्ये सखायो
भुज्युसखिभूता दुरेवासो दुष्टगमना जहुः । त्यक्तवन्तः । ईमेनं समुद्रमध्ये क्षिप्रं

निः पर्वत् । निरपारयतं । यो भुज्युर्युवाकुर्युवां कामयितारावारणवानभिगंता च तमेनं निरपारयतं । अत्राश्विनेषु सूक्तेषु कथाः सूच्यंते । अत्रिभुज्यादीनामग्नि-जलादिभ्यो रक्षणरूपास्ताः सर्वा महता प्रपंचेनास्माभिर्नासत्याभ्यां बर्हिरीव । ऋग्वे० १. ११६. १. । इत्यत्र प्रपंचिताः । तास्तत्र द्रष्टव्याः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वृकाय चिज्जसमानाय शक्तमुत श्रुतं शयवे हूयमाना ।

यावद्ग्यामपिन्वतमपो न स्तर्यं चिच्छक्त्यश्विना शचीभिः ॥ ८ ॥

वृकाय । चित् । जसमानाय । शक्तं । उत । श्रुतं । शयवे । हूयमाना ।

यौ । अग्न्यां । अपिन्वतं । अपः । न । स्तर्यं । चित् । शक्ती । अश्विना । शचीभिः ॥ ८ ॥

वृकाय धनादात्रे । अभिलषत इत्यर्थः । चिदिति पूरणः । अथवा परेभ्यो धनानि प्रयच्छते । यद्वा वृकाय वृकवड्सकायैतन्नामकाय जसमानाय कर्म-भिरुपक्षीयमाणाय ऋषये शक्तं । अभिमतं धनमदत्तं ॥ शकेदीनार्थस्य लुब्धो-तदूपं । अडभावच्छांदसः ॥ उतापि च शयव एतन्नामकाय ऋषये हूयमानाहू-यमानौ युवां श्रुतं । अश्रुणुतं । यौ युवामग्न्यां गामपिन्वतं अपूरयतं क्षीरेण । अपो न अद्भिरिव नदी । तां यथोदकेन पूरयतस्तद्वत् । कीदृशीमग्न्यां । स्तर्यं चित् स्तरीमपि निवृत्तप्रसवां वृद्धामपि शक्ती शक्त्या सामर्थ्येन दोहनलक्षणेन युक्तां कृत्वा शचीभिर्युष्मदीयैः कर्मभिर्हे अश्विनाविति । शयवे चिन्नासत्या शचीभिर्ज-सुरये स्तर्यं पिप्यथुर्गौ । ऋग्वे० १. ११६. २२. । इत्यादि ह्युक्तं ॥

॥ अथ नवमी ॥

एष स्य कारुर्जरते सूक्तैरग्रे बुधान उषसां सुमन्मा ।

इषा तं वर्धदग्न्या पयोभिर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ९ ॥

एषः । स्यः । कारुः । जरते । सुऽउक्तैः । अग्रे । बुधानः । उषसां । सुऽमन्मा ।

इषा । तं । वर्धत् । अग्न्या । पयःऽभिः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ९ ॥

एष स्तोता स्य स प्रसिद्धो वसिष्ठः कारुः स्तोतोषसामग्रे प्रातःसवने बुधानो बुध्यमानः सुमन्मा शोभनमतिः सुष्टुतिर्वा सूक्तैर्जरते । स्तौति । तमिषान्नेन वर्धत् । वर्धयतं ॥ वचनव्यत्ययः ॥ अग्न्याहंतव्या गौश्च वर्धत् । वर्धयतु । अथवैकमेव

वाक्यं । अग्न्या गौर्वसिष्ठस्य प्रतिनियताग्निहोत्रार्था गौरिषान्नेन । घृतादिने-
त्यर्थः । पयोभिश्च तं वसिष्ठं वर्धत् । वर्धयतु । एवमात्मानं परोक्षेण निर्दिदेश ।
शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे पंचदशो वर्गः ॥

आ वां रथ इत्यष्टर्चं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं त्रैषुभमाश्विनं । अनुक्रम्यते च ।
आ वां रथोऽष्टाविति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विन्नियोग उक्तः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ वां रथो रोदसी बद्धधानो हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः ।

घृतवर्तनिः पविभी रुचान इषां वोळ्हा नृपतिर्वाजिनीवान् ॥१॥

आ । वां । रथः । रोदसी इति । बद्धधानः । हिरण्ययः । वृषऽभिः । यातु । अश्वैः ।

घृतऽवर्तनिः । पविऽभिः । रुचानः । इषां । वोळ्हा । नृऽपतिः । वाजिनीऽवान् ॥१॥

हे अश्विनौ वां रथो वृषभिर्युवभिरश्वैर्युक्तः सन्नायातु यज्ञमस्मदीयं । कीदृशो
रथः । रथो विशेष्यते । रोदसी द्यावापृथिव्यौ बद्धधानो बाधमानो हिरण्ययो
हिरण्यमयो घृतवर्तनिर्घृतमुदकं वर्तन्यां यस्य तादृशः पविभी रथनेमिभिर्मधुपा-
त्रैर्वा रुचानो दीप्यमान इषां वोळ्हा यजमानैर्दत्तानां हविषां वाहको दातव्यानां
वान्नानां वोळ्हा नृपतिर्नृणां यजमानानां स्वामी वाजिनीवानन्नवान् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स पप्रथानो अभि पंच भूमां त्रिवंधुरो मनसा यातु युक्तः ।

विशो येन गच्छथो देवयंतीः कुत्रां चिद्वाममश्विना दधाना ॥२॥

सः । पप्रथानः । अभि । पंच । भूमं । त्रिऽवंधुरः । मनसा । आ । यातु । युक्तः ।

विशः । येन । गच्छथः । देवऽयंतीः । कुत्रां । चित् । यामं । अश्विना । दधाना ॥२॥

स रथः पंच भूम भूतानि सर्वप्राणिनः पप्रथानः प्रथमानस्त्रिवंधुरः । वंधुर-
मुच्चावचं सारथ्यवस्थानं काष्ठमयं । तादृशैस्त्रिभिर्युक्तो मनसास्मत्स्तुत्या युक्तोऽभ्या-
यातु । येन रथेन देवयंतीर्विशो यजमानान्प्रति गच्छथः । हे अश्विनाश्विनौ कुत्र
चित् यत्र क्वापि यामं गमनं दधाना धारयंतौ येन विशो गच्छथः स यात्विति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स्वश्वा यशसा यातमर्वाग्दत्ता निधिं मधुमंतं पिबाथः ।

वि वां रथो वध्वा३ यादमानोऽतान्दिवो बाधते वर्तनिभ्यां ॥३॥

सुऽअश्वा । यशसा । आ । यातं । अर्वाक् । दत्ता । निऽधिं । मधुऽमंतं । पिबाथः ।

वि । वां । रथः । वध्वा । यादमानः । अंतान् । दिवः । बाधते । वर्तनिऽभ्यां ॥३॥

हे देवौ स्वश्वा शोभनाश्वेन यशसा चार्वागस्मदभिमुखं यातं । आगच्छतं । हे दत्ता शत्रूणामुपक्षपयितारौ मधुमंतं मधुररसोपेतं निधिं निधिवन्निहितं सोमं पिबाथः । पिबतं । वां युवयो रथो वध्वा सूर्यया सह यादमानो गंतव्यान्प्रति गच्छन् । गमयन्नित्यर्थः । एवं कुर्वन् वर्तनिभ्यां स्वचक्राभ्यां दिवोऽतान् पर्यंत-प्रदेशान् बाधते । शीघ्रगमनेन पीडयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवोः श्रियं परि योषावृणीत सूरौ दुहिता परितक्म्यायां ।

यद्देवयंतमवथः शचीभिः परि ग्रंसमोमना वां वयो गात् ॥४॥

युवोः । श्रियं । परि । योषा । अवृणीत । सूरः । दुहिता । परिऽतक्म्यायां ।

यत् । देवऽयंतं । अवथः । शचीभिः । परि । ग्रंसं । ओमना । वां । वयः । गात् ॥४॥

युवोर्युवयोः श्रियं । अयत इति श्री रथः । तं सेवामेव वा योषा सर्वदा मिश्रयंती योषित् सूरः सूर्यस्य दुहिता पर्यवृणीत । कदा । परितक्म्यायां रात्रौ परितस्तकनवति संग्रामे यज्ञे वा गंतव्ये । किंच । यद्यदा देवयंतं देवकामं यजमानं यज्ञं वा शचीभिर्युवयोर्गमनादिलक्षणैः कर्मभिरवथः रक्षथः तदानीं ग्रंसं दीप्तं वयोऽन्नं सोमादिलक्षणमोमनावनेन रक्षणेन निमित्तेन वां परिगात् । पर्यगात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यो ह स्य वां रथिरा वस्ते उस्त्रा रथो युजानः परियाति वर्तिः ।

तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन् ॥५॥

यः । ह । स्यः । वां । रथिरा । वस्ते । उस्त्राः । रथः । युजानः । परिऽयाति । वर्तिः ।

तेन । नः । शं । योः । उषसः । विऽउष्टौ । नि । अश्विना । वहतं । यज्ञे । अस्मिन् ॥५॥

यो रथः । हेति पूरणः । स्य स प्रसिद्धो रथो हे रथिरा रथिनौ ॥ मत्वर्थीयो
रः ॥ उस्मास्तेजांसि वस्ते आच्छादयति । यश्च रथो युजानोऽश्वैर्युक्तः सन् वर्तिर्मागं
यजमानगृहं वा परियाति परिगच्छति तेन रथेन हे अश्विनाश्विनौ नोऽस्मा-
कमस्मिन्यज्ञ उषसो व्युष्टौ प्रातःकाले शं शमनाय पापानां योर्मिश्रणाय च
सुखानां नि वहतं । नितरां प्राप्तुं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नरां गौरेव विद्युतं तृषाणास्माकमद्य सवनोपं यातं ।

पुरुचा हि वां मतिभिर्हवन्ते मा वांमन्ये नि यमन्देवयंतः ॥ ६ ॥

नरां । गौराऽइव । विऽद्युतं । तृषाणा । अस्माकं । अद्य । सवना । उपं । यातं ।

पुरुऽचा । हि । वां । मतिभिः । हवन्ते । मा । वां । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयंतः ॥ ६ ॥

हे नरा नेतारावश्विनौ गौरेव गौरा मृगीव विद्युतं विशेषेण दीप्यमानं
सोमं प्रति तृषाणा तृषाणायुक्तावद्यास्माकं सवना सवनान्युपयातं । उपागच्छतं ।
पुरुचा बहुषु यज्ञेषु वां युवां यजमाना मतिभिः स्तुतिभिर्हवन्ते हि । स्तुवंति ।
अतो वां युवामन्ये यष्टारो देवयंतो देवौ कामयमाना वां युवां मा नियमन् ।
मा नियच्छंतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

युवं भुज्युमवविद्धं समुद्र उदूहथुरणैसो अस्मिधानैः ।

पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिर्दंसनाभिरश्विना पारयंता ॥ ७ ॥

युवं । भुज्युं । अवऽविद्धं । समुद्रे । उत् । ऊहथुः । अणैसः । अस्मिधानैः ।

पतत्रिऽभिः । अश्रमैः । अव्यथिऽभिः । दंसनाभिः । अश्विना । पारयंता ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनौ युवं भुज्युमेतन्नामकमवविद्धं विक्षिप्तं सखिभिः समुद्रे तन्मध्ये
निमग्नमणस उदकादुदूहथुः । किं कुर्वताविति तदुच्यते । अस्मिधानैरक्षीयमाणै-
रश्रमैरव्यथिभिश्च पतत्रिभिः पतनवद्भिर्गमनवद्भि रथे नियुक्तैरश्वैर्दंसनाभिः शा-
रीरैः कर्मभिश्च पारयंता पारयंतौ समुद्रमणस उदूहथुरिति । नासत्या भुज्युमूहथुः
पतंगैः । ऋग्वे० १. ११६. ४. । इति ह्युक्तं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू मे हवमा ऋणुतं युवाना यासिष्टं वर्तिरश्विनाविरावत् ।

धत्तं रत्नानि जरतं च सूरिन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

नू। मे। हव॑। आ। ऋणु॑तं। यु॒वा॒ना। या॒सि॒ष्टं। वर्तिः॑। अश्वि॑नौ। इरा॑ऽवत्।

ध॒त्तं। रत्ना॑नि। ज॒र॒तं। च॒। सू॒रीन्। यू॒यं। पा॒त। स्व॒स्तिऽभिः॑। सदा॑। नः॒ ॥ ८ ॥

नू मे हवमित्यष्टमी सिद्धा ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

आ विश्ववारेति सप्तर्चं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं चैष्टुभमाश्विनं । अनुक्रम्यते च । आ विश्ववारा सप्तेति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे च विनियोग उक्तः ॥ आद्यस्तृचस्तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे विनियुक्तः । आ विश्ववाराश्विना गतं नोऽयं सोम इंद्र । आ० ८. ११. इति सूचितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ विश्ववाराश्विना गतं नः प्र तत्स्थानमवाचि वां पृथिव्यां ।

अश्वो न वाजी ऋनपृष्ठो अस्यादा यत्सेदथुर्ध्रुवसे न योनिं ॥ १ ॥

आ। विश्व॑ऽवारा। अश्वि॑ना। ग॒तं। नः॒। प्र। तत्। स्थानं॑। अ॒वा॒चि। वां। पृथि॑व्यां।

अश्वः॑। न। वा॒जी। ऋ॒नऽपृष्ठः॑। अ॒स्यात्। आ। यत्। से॒दथुः॑। ध्रु॒वसे॑। न। योनिं॑ ॥ १ ॥

हे विश्ववारा सर्वैर्वरणीयावश्विनाश्विनौ नोऽस्माकं यद्यागमागतं आगच्छतं वां युवयोस्तत्स्थानं पृथिव्यां वेद्यां प्रावाचि । प्रोच्यते । तदर्थं ऋनपृष्ठः सुखकरपृष्ठभागः । अत्यंतविपुलत्वादारूढानां सुखकरपृष्ठभाग इत्यर्थः । वाजी वेगवानश्वोऽस्यात् । तिष्ठतु युवयोः समीपे । यत् । यमित्यर्थः । यमश्चमासेदथुः आसीदथुः सोऽश्वः । यद्वा यत्स्थानमासीदथुः तत्स्थानमश्व आश्रयत्वितो गमनाय । स्थितौ दृष्टान्तः । ध्रुवसे ध्रुवाय निवासाय योनिं न योनिं स्थानमिव ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सिषक्ति सा वां सुमतिश्च निष्ठातापि घर्मो मनुषो दुरोणे ।

यो वां समुद्रान्तरितः पिपत्येतग्वा चिन्न सुयुजा युजानः ॥ २ ॥

सिसंक्ति । सा । वां । सुऽमतिः । चनिष्ठा । अतापि । घर्मः । मनुषः । दुरोणे ।

यः । वां । समुद्रान् । सरितः । पिपर्ति । एतं ग्वा । चित् । न । सुऽयुजा । युजानः ॥ २ ॥

सा सुमतिरस्माभिः क्रियमाणा शोभना स्तुतिश्च निष्ठा कमनीयतमातिशये-
नान्नवती वा वां युवां सिषक्ति । सेवते । किंच घर्मः प्रवर्गश्च मनुषो मनुष्यस्य
यजमानस्य दुरोणे यागगृहेऽतापि । तप्नोऽभूत् । यद्वर्म इत्यतपत्तद्वर्मस्य घर्मत्व-
मिति श्रुतिः । यज्ञस्य शिरःस्थानीयत्वादस्य । यो घर्मो वां युवां । प्राप्नुवन्निति
शेषः । समुद्रान् सरितश्च पिपर्ति पूरयति वृष्टिद्वारा । एतं ग्वा चिन्न । चिदिति
पूरणः । अश्वाविव यथा सुयुजा सुष्ठु युक्तौ रथे भवतस्तथेत्यर्थः । नेत्युपमार्थः ।
तद्वद्युवां यज्ञे युजानो योजयन् यज्ञः । स एवं करोति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यानि स्थानान्यश्विना दधाथे दिवो यद्भीषोषधीषु विष्णु ।

नि पर्वतस्य मूर्धनि सदंतेषं जनाय दाश्रुषे वहंता ॥ ३ ॥

यानि । स्थानानि । अश्विना । दधाथे इति । दिवः । यद्भीषु । ओषधीषु । विष्णु ।

नि । पर्वतस्य । मूर्धनि । सदंता । इषं । जनाय । दाश्रुषे । वहंता ॥ ३ ॥

हे अश्विना युवां दिवो द्युलोकादागत्य यानि स्थानानि दधाथे कुरुष्वः ।
कुचेत्युच्यते । यद्भीषु महतीषोषधीषु विष्णु यजमानेषु च । तौ युवां पर्वतस्य मेघ-
स्यांतरिक्षस्य वा मूर्धनि स्थाने सदंता निषीदंताविषमन्नं दाश्रुषे हविर्दात्रे जनाय
यजमानाय वहंता प्रापयंतौ भवतमिति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

चनिष्टं देवा ओषधीष्वप्सु यद्योग्या अश्ववैथे ऋषीणां ।

पुरुणि रत्ना दधंतौ न्यस्मे अनु पूर्वाणि चख्यथुर्युगानि ॥ ४ ॥

चनिष्टं । देवौ । ओषधीषु । अप्ऽसु । यत् । योग्याः । अश्ववैथे इति । ऋषीणां ।

पुरुणि । रत्ना । दधंतौ । नि । अस्मे इति । अनु । पूर्वाणि । चख्यथुः । युगानि ॥ ४ ॥

हे देवा देवौ युवामोषधीषोषधिविकारांश्चरुपुरोडाशादिकानप्सु सोमरसान्
चनिष्टं । अत्यंतकमनीयतमं कामयेथामित्यर्थः । यद्यस्माद्योग्या युवयोरुचिता

ओषधीरपश्च ऋषीणां संबन्धिनीरश्ववैथे व्याप्नुथः तस्मादस्मदीया अपि कामये-
यामित्यर्थः । यद्वा ऋषीणामस्माकमिति पूजार्थं बहुवचनं । यद्यस्मादोषधीष्वप्सु
च चनिष्टं योग्याः स्तुतीश्चाश्ववैथे तस्मादस्मे अस्मासु पुरुणि बहूनि रत्ना
रमणीयानि धनानि निदधतौ पूर्वाणि युगानि मिथुनानि जायापतीरूपाण्य-
नुचख्ययुः । ख्यातवन्तौ । अनुकृष्टवन्तावनुग्रहार्थं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शुश्रुवांसां चिदश्विना पुरुण्यभि ब्रह्माणि चक्ष्वाथे ऋषीणां ।

प्रति प्र यातं वरमा जनायास्मे वामस्तु सुमतिश्चनिष्टा ॥ ५ ॥

शुश्रुऽवांसां । चित् । अश्विना । पुरुणि । अभि । ब्रह्माणि । चक्ष्वाथे इति । ऋषीणां ।

प्रति । प्र । यातं । वरं । आ । जनाय । अस्मे इति । वां । अस्तु । सुऽमतिः । चनिष्टा ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनौ । चिदिति पूरणः । युवां शुश्रुवांसां श्रुतवन्तौ संतौ पुरुणि
बहूनि ब्रह्माणि परिवृढानि कर्माणि स्तुतिलक्षणान्यृषीणामस्माकं संबन्धिन्यभि-
चक्ष्वाथे । अभिपश्यथो युवां । अतो जनाय जनस्य यजमानस्य मम वरं यज्ञं प्रति
प्रयातं । वां युवयोश्चनिष्टोक्तलक्षणा सुमतिरनुग्रहमतिरस्मे अस्मास्वस्तु । भवतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो वां यज्ञो नासत्या हविष्मान्कृतब्रह्मा समर्योऽ भवाति ।

उप प्र यातं वरमा वसिष्ठमिमा ब्रह्माण्युच्यन्ते युवभ्यां ॥ ६ ॥

यः । वां । यज्ञः । नासत्या । हविष्मान् । कृतऽब्रह्मा । सऽमर्यः । भवाति ।

उप । प्र । यातं । वरं । आ । वसिष्ठं । इमा । ब्रह्माणि । अच्यन्ते । युवऽभ्यां ॥ ६ ॥

हे नासत्याश्विनौ वां युवयोर्यो यज्ञो यजमानः समर्यं ऋत्विगूपैर्मर्त्यैः सहितः
सन् हविष्मान् हविषा युक्तः कृतब्रह्मा कृतस्तोत्ररूपकर्मा भवाति भवति तं वरं
वरणीयं वसिष्ठमोप प्र यातं । प्रकर्षणोपागच्छतं । इमेमानि ब्रह्माणि मन्त्रजा-
तानि युवभ्यां युवाभ्यामर्थायागमनाय अच्यन्ते । स्तूयन्ते । क्रियन्त इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तम्या स्तुतिमुपसंहरति ॥

इयं मनीषा इयमश्विना गीरिमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथां ।

इमा ब्रह्माणि युवयूयं गमन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

इ॒यं । म॒नी॒षा । इ॒यं । अ॒श्वि॒ना । गीः । इ॒मां । सु॒ऽवृ॒त्तिं । वृ॒ष॒णा । जु॒षे॒थां ।
इ॒मा । ब्र॒ह्मा॒णि । यु॒व॒ऽयू॒नि । अ॒ग॒म॒न् । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्ति॒ऽभिः । स॒दा । नः ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनावियं मनीषा स्तुतिर्युवयोः कृतेति शेषः । तदेवादरार्थं पुनरुच्यते । इयं गीः स्तुतिः कृता । हे वृषणा कामानां वर्षकाविमामस्मत्कृतां सुवृत्तिं शोभनां स्तुतिं जुषेथां । सेवेथां । इमेमानि ब्रह्माणि कर्माणि स्तुतिरूपाणि युवयूनि युवां कामयमानानि संत्यग्मन् । गच्छन्तु युवां । यूयं पातेति सिद्धं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ इति सप्तमे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाक एकविंशति सूक्तानि । तत्राप स्वसुरिति षडृचं प्रथमं सूक्तं वैष्टुभमाश्विनं । अनुक्रम्यते च । अप स्वसुः षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अ॒प॒ स्व॒सु॒रु॒ष॒सो॒ न॒ग्जि॒ही॒ते रि॒ण॒क्तिं कृ॒ष्णी॒रु॒षाय॒ पं॒थां ।
अ॒श्वाम॒घा गो॒म॒घा वां हु॒वेम॒ दि॒वा न॒क्तं श॒रु॒म॒स्मद्यु॒योतं ॥ १ ॥
अ॒प॒ । स्व॒सुः । उ॒ष॒सः । न॒क् । जि॒ही॒ते । रि॒ण॒क्तिं । कृ॒ष्णीः । अ॒रु॒षाय॒ । पं॒थां ।
अ॒श्व॒ऽम॒घा । गो॒ऽम॒घा । वां । हु॒वेम॒ । दि॒वा । न॒क्तं । श॒रु॒ । अ॒स्मत् । यु॒योतं ॥ १ ॥

स्वसुः स्वसृस्थानीयाया उषसः सकाशात् नक् नक्तं रात्रिरपजिहीते । अपगच्छति । तस्या अवकाशं दत्वा स्वयमपगतेत्यर्थः । स्वसा स्वसे ज्यायस्यै योनिमरैक् । ऋग्वे० १. १२४. ८. । इत्युक्तं । कृष्णीः कृष्णवर्णा रात्रिरुषायारोचमानायाह्ने सूर्याय वा पंथां पंथानं मार्गं रिणक्ति । रेचयति । यस्मादेवं तस्माद्युवयोरागमनसमयत्वात् हे अश्वामघाश्वधनौ हे गोमघा गोधनौ । उभयोः प्रदातारवित्यर्थः । ईदृशौ वां युवां हुवेम । स्तुमः । आह्वयामः । दिवा नक्तं सर्वदा शरुं हिंसकमस्मदस्मत्तो युयोतं । पृथक्कुरुतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उ॒पा॒या॒तं दा॒शु॒षे म॒र्त्या॒य रथे॒न वा॒म॒म॒श्वि॒ना वह॑ता ।
यु॒यु॒त॒म॒स्मद॒निरा॒म॒मी॒वां दि॒वा न॒क्तं मा॒ध्वी चा॒सी॒थां नः ॥ २ ॥

उप॒ऽआया॑तं । दा॒प्नुषे॑ । म॒र्त्याय॑ । रथे॑न । वा॒मं । अ॒श्विना॑ । वह॑न्ता ।

यु॒युतं॑ । अ॒स्मत् । अ॒निरां॑ । अ॒मीवां॑ । दि॒वा । न॒क्तं । मा॒ध्वी इति॑ । चासी॑थां । नः ॥ २ ॥

हे अश्विनौ युवामुपायातं । उपागच्छतमस्मदाह्वानं प्रति । किमर्थं । दाप्नुषे हविषां दात्रे यजमानाय तदर्थं रथेन वामं वननीयं धनं वहन्ता वहन्तौ । अस्मदस्मत्तो युयुतं । पृथक्कुरुतं । किं । अनिरां । इरानं । तदन्नदारिद्र्यमित्यर्थः । अमीवां रोगं च । हे माध्वी मधुमन्तौ युवां नोऽस्मान् दिवा नक्तं सर्वदा चासीथां । रक्षतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां रथ॑मव॒मस्यां॑ व्यु॒ष्टौ सु॒म्नाय॑वो वृष॑णो वर्त॑यन्तु ।

स्यू॑म॒गभ॑स्तिमृत॒युग्भि॒रश्वै॒राश्वि॑ना वसु॑मन्तं वहे॑थां ॥ ३ ॥

आ । वां । रथं । अव॒मस्यां । वि॒ऽउ॒ष्टौ । सु॒म्न॒ऽयवः॑ । वृष॑णः । वर्त॑यन्तु ।

स्यू॑म॒ऽगभ॑स्ति । ऋ॒त॒युक्॒ऽभिः । अ॒श्वैः । आ । अ॒श्वि॒ना । वसु॑ऽमन्तं । व॒हे॒थां ॥ ३ ॥

अवमस्यामासन्नायां व्युष्टौ व्यच्छन् उपसि वां युवयो रथं सुम्नायवः सुखेन योजयन्तोऽश्वा वृषणो वर्षका युवामावर्तयन्तु । स्यूमगभस्तिं सुखरश्मिं स्यूतरश्मिं वसुमन्तं प्रदेयधनयुक्तं रथं हे अश्विनाश्विनावृतयुग्भिरुदकयुक्तरश्वैरुदकप्रदैरश्वैरावहेथां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो वां रथो॑ नृ॒पती॒ अस्ति॑ वो॒ळ्हा त्रि॑व॒धुरो॒ वसु॑माँ उ॒स्रया॑मा ।

आ न॑ ए॒ना ना॑स॒त्याप॑ यात॒मभि॑ यद्वाँ वि॒श्वप्स्यो॑ जिगा॑ति ॥ ४ ॥

यः । वां । रथः । नृ॒पती॒ इति॑ नृ॒ऽपती॑ । अ॒स्ति । वो॒ळ्हा । त्रि॒ऽव॒धुरः । वसु॑ऽमान् ।

उ॒स्र॒ऽया॑मा ।

आ । नः । ए॒ना । ना॒स॒त्या । उ॒प॒ । या॒तं । अ॒भि॒ । यत् । वां । वि॒श्व॒ऽप्स्यः । जिगा॑ति ॥ ४ ॥

हे नृपती नृणां यजमानानां पालकावश्विनौ वां युवयोर्यो रथो वोळ्हा युवयोर्वाहकोऽस्ति सर्वदा संनिहितो वर्तते । कीदृशोऽसौ । त्रिवधुरः सारथ्यधिष्ठानस्थानत्रयोपेतो वसुमान् धनवानुस्रयामोसं दिवसं प्रतिगन्ता एनैतेन रथेन हे नासत्याश्विनौ नोऽस्मानुपायातं । यद्रथो यश्च रथो वां विश्वप्स्यो

व्याघ्ररूपोऽभिजिगाति अभिगच्छति । अथवाह । यद्यस्माद्विश्वप्स्यो वसिष्ठो
वां जिगाति स्तौति अत उपायातं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युवं चवानं जरसोऽमुमुक्तं नि पेदवं ऊहयुराशुमश्वं ।

निरंहसस्तमसः स्पर्तमचिं नि जाहुषं शिथिरे धातमंतः ॥५॥

युवं । चवानं । जरसः । अमुमुक्तं । नि । पेदवं । ऊहयुः । आशुं । अश्वं ।

निः । अंहसः । तमसः । स्पर्तं । अचिं । नि । जाहुषं । शिथिरे । धातं । अंतरिति ॥५॥

हे अश्विना युवं युवां चवानं जरसो जीर्णादूपादमुमुक्तं । अमुंचतं । युवं
चवानमश्विना जरंतं पुनर्युवानं । ऋग्वे० १. ११७. १३. । इति ह्यन्यत्र । तथा पेदवं
एतन्नामकाय राज्ञ आशुं शीघ्रगामिनमश्वं निरूहयुः । न्यवहतं युद्धे । युवं श्वेतं
पेदवे । ऋग्वे० १. ११८. ९. । इति निगमः । तथाचिं महर्षिमंहस ऋवीसादग्रेः
सकाशात्तमसश्च गुहांतःस्थिताच्च सकाशान्निष्पतं । न्यपारयतं । युवमृवीसमुत तप्त-
मत्रय ओमन्वंतं चक्रयुः । ऋग्वे० १०. ३९. ९. । इति निगमः । तथा जाहुषं शिथिरे
शिथिले भ्रष्टे स्वराष्ट्रेऽंतर्मध्ये पुनर्निधातं । न्यधातं । परिविष्टं जाहुषं विश्वतः
सी । ऋग्वे० १०. ११६. २०. । इति ह्युक्तं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इयं मनीषा इयमश्विना गीरिमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथां ।

इमा ब्रह्माणि युवयूयन्मन्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥६॥

इयं । मनीषा । इयं । अश्विना । गीः । इमां । सुऽवृक्तिं । वृषणा । जुषेथां ।

इमा । ब्रह्माणि । युवऽयूनि । अग्मन् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥६॥

इयं मनीषेति षष्ठी गता ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

आ गोमतेति पंचर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं त्रैष्टुभमाश्विनं । अनुक्रम्यते
च । आ गोमता पंचेति ॥ विनियोगः प्रातरनुवाकाश्विनशस्तयोरुक्तः ॥ आश्विने
पशावाद्याश्चतस्रो याज्यानुवाक्याः । सूचितं च । आ गोमता नासत्या रथेनेति
चतस्रः । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ गोम॑ता नास॒त्या रथे॑नाश्वा॒वता॑ पुरु॒श्च॒द्रेण॑ यातं ।

अ॒भि वां वि॒श्वा नि॒युतः॑ स॒च॒न्ते स्पा॒र्हया॑ श्रि॒या त॒न्वा शु॒भा॒ना ॥ १ ॥

आ । गोऽम॑ता । ना॒स॒त्या । रथे॑न । अ॒श्वऽव॑ता । पु॒रुऽच॑द्रेण । या॒तं ।

अ॒भि । वां । वि॒श्वाः । नि॒ऽयुतः॑ । स॒च॒न्ते । स्पा॒र्हया॑ । श्रि॒या । त॒न्वा । शु॒भा॒ना ॥ १ ॥

हे नासत्याश्विनौ गोमता गोयुक्तेनाश्वावताश्वयुक्तेन । अश्वैर्वृषभैश्चोढेनेत्यर्थः । यद्वा गोमता गोप्रदेन पुरुश्चद्रेण बहुधनेन धनप्रदेनेत्यर्थः । तादृशेन रथेनायातं । आगच्छतं । वां विश्वा बह्व्यो नियुतः स्तुतयः सचन्ते सेवन्तेऽस्मत्प्रेरिताः । हे स्पर्हया स्पृहणीयया श्रिया शोभया तन्वा शरीरेण च शुभाना दीपमानौ युवां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ नो॑ दे॒वेभि॒रुप॑ यातम॒र्वाक॑स॒जोष॑सा नास॒त्या रथे॑न ।

यु॒वोर्हि नः॑ स॒ख्या पि॒त्र्याणि॑ स॒मानो॑ बंधु॒रुत॑ तस्य॒ वित्तं॑ ॥ २ ॥

आ । नः॑ । दे॒वेभिः॑ । उप॑ । या॒तं । अ॒र्वाक् । स॒ऽजोष॑सा । ना॒स॒त्या । रथे॑न ।

यु॒वोः । हि । नः॑ । स॒ख्या । पि॒त्र्याणि॑ । स॒मानः॑ । बंधुः॑ । उ॒त । तस्य॑ । वि॒त्तं ॥ २ ॥

हे नासत्याश्विनौ युवां देवेभिरितैरर्देवैः सह सजोषसा समानप्रीतौ परस्परं संतौ नोऽस्माकमर्वागभिमुखं रथेनायातं । आगच्छतं । आगमने बंधुत्वातिशयमाह । युवोर्युवयोर्नोऽस्माकं च सख्या सख्यानि पित्र्याणि पितृतः प्राप्तानि । नेदानीं स्तुत्याद्युपाधिना प्राप्तानि भवन्तीत्यर्थः । तदेवाह । उतापि च युवयोर्मम च बंधुर्वंधकः पितामहः समान एक एव । तस्य वित्तं ॥ तस्येति कर्मणि षष्ठी ॥ तं बंधुं तद्धंधुत्वं वा वित्तं । जानीतं ॥ विवस्वान्वरुणश्चोभावपि कश्यपाददितेर्जातौ विवस्वानश्विनोर्जनको वरुणो वसिष्ठस्येतीत्येवं समानबंधुत्वं । तथा च बृहदेवतायामुक्तं । अभवन्मिथुनं त्वष्टुः सरण्यूस्त्रिशिराः सह । स वै सरण्यूं प्रायच्छत्स्वयमेव विवस्वते ॥ ततः सरण्यां जाते ते यमयम्यौ विवस्वतः । तावप्युभौ यमावेव ह्यास्तां यम्या च वै यमः ॥ सृष्ट्वा भर्तुः परोक्षं तु सरण्यूः सदृशी स्त्रियं । निक्षिप्य मिथुनं तस्यामश्वा भूत्वा प्रचक्रमे ॥ अविज्ञानाद्विवस्वांस्तु तस्यामजनयन्मनुं । राजर्षिरासीत्स मनुर्विवस्वानिव तेजसा ॥ स विज्ञाय अपक्रांतां सरण्यूमात्मरू-

पिण्णी । त्वाष्ट्रीं प्रतिजगामाशु वाजी भूत्वा सलक्षणः ॥ सरण्यूस्तु विवस्वतं विज्ञाय
हयरूपिणं । मैथुनायोपचक्राम तां च तत्वारुरोह सः ॥ ततस्तयोस्तु वेगेन शुक्रं
तदपतद्भुवि । उपाजिघ्रच्च सा त्वश्वा तच्छुक्रं गर्भकाम्यया ॥ आघ्राणमात्राच्छुक्रं
तत्कुमारौ संवभूवतुः । नासत्यश्चैव दस्रश्च यौ स्तुतावश्विनावपीति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उदु स्तोमासो अश्विनोरवुधन् जामि ब्रह्माण्युषसश्च देवीः ।

आविवासन्नोदसी धिष्येमे अच्छा विप्रो नासत्या विवक्ति ॥३॥

उत् । ऊं इति । स्तोमासः । अश्विनोः । अवुधन् । जामि । ब्रह्माणि । उषसः । च । देवीः ।

आऽविवासन् । रोदसी इति । धिष्ये इति । इमे इति । अच्छ । विप्रः । नासत्या ।
विवक्ति ॥३॥

स्तोमासः स्तोमाः स्तवा अश्विनाश्विनावुदु अवुधन् । उक्तृष्टं बोधयन्ति । उ
इति पूरणः । जामि । बंधुनामैतत् । बंधुस्थानीयानि ब्रह्माणि परिवृढानि
कर्माणि देवीर्द्योतमाना उषसः । चकारादश्विनौ च । अवुधन् । विप्रो मेधावी
वसिष्ठ इमे रोदसी द्यावापृथिव्यौ धिष्ये धिष्ये हर्हे स्तुत्ये आविवासन् परिचरन्
नासत्याश्विनावच्छाभिमुखं विवक्ति । स्तौति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि चेदुच्छंत्यश्विना उषासः प्र वां ब्रह्माणि कारवो भरंते ।

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्वेद्वृहद्ग्नयः समिधा जरंते ॥४॥

वि । च । इत् । उच्छन्ति । अश्विनौ । उषसः । प्र । वां । ब्रह्माणि । कारवः । भरंते ।

ऊर्ध्वं । भानुं । सविता । देवः । अश्वेत् । वृहत् । अग्नयः । संऽइधा । जरंते ॥४॥

हे अश्विनावुषास उषसो व्युच्छन्ति चेत् तमांसि विवासयन्ति ॥ चेदिति पूरण-
श्चार्थे वा । स च वक्ष्यमाणसूर्याद्यपेक्षकः । चेद्योगादनिघातः ॥ अतो युवयोः
स्तुतिसमयत्वाद्ब्रह्माणि स्तोत्राणि कारवः स्तोतारः प्र भरंते । प्रकर्षेण संपादयन्ति ।
ऊर्ध्वमश्वेत् आश्रयति भानुं तेजः सविता देवः । अग्नयोऽपि समिधा समिधनेन
वृहदतिमहत् जरंते । स्तूयन्ते ॥

आ पश्चातादिति पंचम्याश्विने पशौ वपाया अनुवाक्या । सूचितं च ।

आ पश्चातान्नासत्या पुरस्तादा गोमता नासत्या रथेन । आ० ३. ८. । इति ॥
तत्पाठस्तु ॥

आ पश्चातान्नासत्या पुरस्तादाश्विना यातमधरादुदक्तात् ।

आ विश्वतः पांचजन्येन राया यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥

आ । पश्चातात् । नासत्या । आ । पुरस्तात् । आ । अश्विना । यातं । अधरात् । उदक्तात् ।

आ । विश्वतः । पांचऽजन्येन । राया । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

हे नासत्याश्विनौ पश्चातात्पश्चाद्देशादायातं । तथा पुरस्तात्पूर्वस्माद्देशात् तथा-
धरादधस्तनाद्देशादक्षिणत उदक्तादुदग्देशात् । सर्वत्रायातमिति संबंधः । किं बहुना
विश्वतः सर्वस्माद्देशात्पांचजन्येन पंचजनहितेन राया धनेन सहायातं । निषा-
दपंचमाश्वत्वारो वर्णाः पंचजनाः ॥

॥ इति पंचमस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

अतारिषेति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं चैष्टुभमाश्विनं । अतारिषेत्य-
नुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अतारिष तमसस्पा रमस्य प्रति स्तोमं देवयंतो दधानाः ।

पुरुदंसा पुरुतमा पुराजामर्त्या हवते अश्विना गीः ॥ १ ॥

अतारिष । तमसः । पारं । अस्य । प्रति । स्तोमं । देवऽयंतः । दधानाः ।

पुरुऽदंसा । पुरुऽतमा । पुराऽजा । अमर्त्या । हवते । अश्विना । गीः ॥ १ ॥

अस्य तमसोऽज्ञानस्य तत्कार्यस्य जननमरणवतः संसारदुःखस्य । अथवा
प्रकृतत्वात् प्रयोगविषयाज्ञानस्य पारमतारिष । तीर्णाः स्म । किं कुर्वतः ।
देवयंतो देवकामाः स्तोमं स्तुतिं प्रतिदधाना देवेषु कुर्वाणाः । पुरुदंसा बहु-
कुर्माणौ पुरुतमा प्रभूततमौ पुराजा पूर्वजातावत एवामर्त्यामरणधर्माणावश्वि-
नाश्विनौ गीर्गरिता स्तोता वसिष्ठो हवते । स्तौति । आहूयति वा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न्यु प्रियो मनुषः सादि होता नासत्या यो यजते वंदते च ।

अश्वीतं मध्वो अश्विना उपाक आ वां वोचे विदथेषु प्रयस्वान् ॥ २ ॥

नि। ऊं इति। प्रियः। मनुषः। सादि। होता। नासत्या। यः। यजते। वंदते। च।
अग्नीतं। मध्वः। अश्विनौ। उपाके। आ। वां। वोचे। विदथेषु। प्रयस्वान् ॥ २ ॥

प्रियो युवयोः प्रियभूतो मनुषो मानुषो मनुषः सकाशाज्जातो वा होता देवा-
नामाह्वाता स्तोतायं निषादि। न्यसादि। निषणो भवति। युवयोः कर्मणि
वर्तत इत्यर्थः। हे नासत्याश्विनौ यो यजते यागं करोति वंदते स्तौति च तस्य
संबन्धिनं मध्वो मधुरं सोमरसं हे अश्विनाश्विनावुपाकेऽतिक एव समीपे स्थित्वै-
वाग्नीतं। पिबतमित्यर्थः। विदथेषु यज्ञेषु वां युवां प्रयस्वानन्नवान् सन्
आवोचे। आहूये ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहेम यज्ञं पथामुराणा इमां सुवृक्तिं वृषणा जुषेथां।

श्रुष्टीवेव प्रेषितो वामबोधि प्रति स्तोमैर्जरमाणो वसिष्ठः ॥ ३ ॥

अहेम। यज्ञं। पथां। उराणाः। इमां। सुऽवृक्तिं। वृषणा। जुषेथां।

श्रुष्टीवाऽइव। प्रऽइषितः। वां। अबोधि। प्रति। स्तोमैः। जरमाणः। वसिष्ठः ॥ ३ ॥

उराणा उरु स्तोत्रं कुर्वाणाः स्तोतारो वयं पथां पततामागच्छतां देवानामर्थाय
यज्ञं यागं तत्साधनं हविर्वाहेम। वर्धयेमहे। वृषणा वर्षकौ कामानामिमां
सुवृक्तिं शोभनस्तुतिं जुषेथां। सेवेथां। वां युवां श्रुष्टीवेव। श्रुष्टीति क्षिप्रनाम।
क्षिप्रगता दूत इव प्रेषितोऽहमबोधि। बोधयति शीघ्रं गंतव्यमिति। किं कुर्वन्।
स्तोमैः स्तोत्रैः प्रतिजरमाणः प्रतिस्तुवन्। कः। वसिष्ठोऽहमबोधीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उप त्या वही गमतो विशं नो रक्षोहणा संभृता वीळुपाणी।

समंधास्यगमत मत्सराणि मा नो मर्धिष्टमा गतं शिवेन ॥ ४ ॥

उप। त्या। वही इति। गमतः। विशं। नः। रक्षःऽहनां। संऽभृता। वीळुपाणी
इति वीळुऽपाणी।

सं। अंधांसि। अगमत। मत्सराणि। मा। नः। मर्धिष्टं। आ। गतं। शिवेन ॥ ४ ॥

त्या त्वा तौ वही हविषां वोढारौ नोऽस्माकं विशं प्रजामृत्विजमुपगमतः।

उपगच्छतां । कीदृशौ तौ । रक्षोहणा रक्षसां हन्तारौ संभृता सम्यग्भृतौ पुष्टांगौ
वीकृपाणी दृढपाणी । यद्वायमर्धर्चोऽश्वपरतया व्याख्येयः । तथा सति तौ रथस्य
बोढारौ दृढपादावश्विनोरश्वबुपगच्छतामिति तस्यार्थः । अंधांस्यन्नानि मत्सराणि
मदकराणि सोमाः समग्मत । समगच्छंत युवां । नोऽस्मान् मा मर्धिष्टं । मा
हिंस्तं । किंतु शिवेन मंगलेन धनेन सार्द्धमागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ पश्चाता॑न्नास॒त्या पुर॑स्ता॒दाश्वि॑ना यातमध॒रादुद॑क्तात् ।

आ वि॒श्वतः॑ पांच॒जन्ये॑न रा॒या यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ ५ ॥

आ । प॒श्चाता॑त् । ना॒स॒त्या । आ । पुर॑स्ता॒त् । आ । अ॒श्विना॑ । या॒तं । अ॒ध॒रात् । उद॑क्तात् ।

आ । वि॒श्वतः॑ । पांच॒ऽजन्ये॑न । रा॒या । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः ॥ ५ ॥

आ पश्चातादिति पंचम्या विनियोगो व्याख्या च गता ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे विंशो वर्गः ॥

इमा उ वामिति षडृचं चतुर्थं सूक्तमाश्विनं वसिष्ठस्यार्धं । आद्यातृतीयापंचम्यो
बृहत्यः शिष्टाः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । इमा उ वां षट् प्रगाथमिति ॥
प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे च सूक्तं । सूचितं च । इमा
उ वामयं वां । आ० ४. १५. । इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्र इमा उ
वामित्ययमाश्विनस्तृचः । सूचितं च । इमा उ वां दिविष्टयः पिबा सुतस्य
रप्तिनः । आ० ७. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इ॒मा उ॑ वां दि॒विष्ट॑य उ॒स्रा ह॑व॒न्ते अ॒श्विना॑ ।

अ॒यं वा॒म॒हेऽव॑से श॒चीव॑सू॒ विशं॑वि॒शं हि॑ गच्छ॒थः ॥ १ ॥

इ॒माः । उ॒ इति॑ । वां । दि॒विष्ट॑यः । उ॒स्रा । ह॑व॒न्ते । अ॒श्विना॑ ।

अ॒यं । वां । अ॒हे । अ॒व॑से । श॒चीव॑सू॒ इति॑ श॒चीऽव॑सू॒ विशं॑ऽवि॒शं हि॑ । गच्छ॒थः ॥ १ ॥

इमा दिविष्टयो दिवमिच्छन्त्यः प्रजा ऋत्विजोऽपि । उ इति चार्थे । हे अश्विना
उस्रा वासकौ वां हवन्ते । आह्वयन्ति । अयं वसिष्ठोऽपि हे शचीवसू कर्मधनौ
वां युवामवसेऽस्मद्रक्षणाय युवयोस्तर्पणाय वाहे । आह्वयामि । किमर्थमेवं

प्रजा अण्यहमपीत्यादरोक्तिरिति तच्चाह । हि यस्मात्कारणाद्युवां विशं विशं प्रजां प्रजां प्रतिगच्छथः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यु॒वं चि॒त्रं द॒दथु॒र्भो॒जनं॑ न॒रा चो॒दे॒थां स॒नृता॑वते ।

अ॒र्वाय॑थं॒ सम॑नसा॒ नि य॑च्छ॒तं पि॒ब॒तं सो॒म्यं म॒धु ॥२॥

यु॒वं । चि॒त्रं । द॒दथुः॑ । भो॒जनं॑ । न॒रा । चो॒दे॒थां । स॒नृता॑ऽवते ।

अ॒र्वाक् । रथं॑ । सऽम॑नसा॒ । नि । य॑च्छ॒तं । पि॒ब॒तं । सो॒म्यं । म॒धु ॥२॥

हे अश्विनौ युवं युवां चित्रं चायनीयं भोजनं धनं ददथुः । धारयेथे । तद्धनं सूनृतावते स्तुतिवते स्तोत्रे चोदेथां । प्रेरयतं । तदर्थं समनसा समानमनस्कौ संतौ रथं युवयोः संबन्धिनमर्वागस्तदभिमुखं नियच्छतं । नियमतं । तथा कृत्वा सोम्यं सोमसंबन्धिनं मधु मधुररसं पिबतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ या॒तमु॒प॒ भूष॑तं॒ मध्वः॑ पि॒ब॒तम॑श्विना ।

दु॒ग्धं प॒यो वृ॑षणा॒ जे॒न्याव॑सू॒ मा नो॑ म॒र्धिष्ट॒मा ग॑तं ॥३॥

आ । या॒तं । उ॒प॒ । भू॒ष॒तं । म॒ध्वः । पि॒ब॒तं । अ॒श्वि॒ना ।

दु॒ग्धं । प॒यः । वृ॒ष॒णा । जे॒न्या॒व॒सू॒ इति॑ । मा । नः॑ । म॒र्धिष्टं॑ । आ । ग॒तं ॥३॥

हे अश्विना युवामायातं । आगच्छतं । आगत्य चोप समीपे भूषतं । भवतं । मध्वो मधुरं सोमरसं पिबतं । पीत्वा च हे वृषणा वर्षकौ हे जेन्यावसू जेतव्यधनौ । जितधनावित्यर्थः । युवां पयो वृष्ट्युदकमंतरिक्षाद्दुग्धं । नोऽस्मान् मा मर्धिष्टं । मा हिंस्तं । ईदृशप्रार्थनाकरणमेव हिंसा । आगतं । आगच्छतं शीघ्रं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒श्वी॒सो॒ ये वा॒मुप॑ दा॒शुषो॑ गृ॒हं यु॒वां दी॑य॒न्ति वि॒भ्र॑तः ।

म॒क्षु॒युभि॑र्न॒रा ह॒येभि॑रश्वि॒ना दे॒वा या॑तम॒स्मयू॑ ॥४॥

अ॒श्वी॒सः । ये । वा॒ । उ॒प॒ । दा॒शु॒षः । गृ॒हं । यु॒वां । दी॑य॒न्ति । वि॒भ्र॑तः ।

म॒क्षु॒युऽभिः॑ । न॒रा । ह॒ये॒भिः । अ॒श्वि॒ना । आ । दे॒वा । या॒तं । अ॒स्म॒यू॒ इत्य॑स्मऽयू ॥४॥

येऽश्वासोऽश्वा वां युवयोः स्वभूता दाप्नुषो हविर्दातुर्गृहं युवां विभ्रतो धार-
यंतो दीयन्ति । गमयन्तीत्यर्थः । मधूयुभिः शीघ्रगंतृभिर्हयेभिर्हयैरश्वैर्हे नरा नेतारा-
वश्विनाश्विनौ देवा देवावस्मयू अस्मान्कामयमानावायातं । अस्मद्यज्ञमागच्छतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अधा ह यंतो अश्विना पृक्षः सचंत सूरयः ।

ता यंसतो मघवद्भ्यो ध्रुवं यशश्छर्दिस्मभ्यं नासत्या ॥ ५ ॥

अध । ह । यंतः । अश्विना । पृक्षः । सचंत । सूरयः ।

ता । यंसतः । मघवत्ऽभ्यः । ध्रुवं । यशः । छर्दिः । अस्मभ्यं । नासत्या ॥ ५ ॥

अधा हापि चाश्विनाश्विनौ यंतः स्तुतिभिर्गच्छंतो यजमानाः सूरयो मेधा-
विनः स्तोतारः पृक्षोऽन्नं प्रभूतं सचंत । सेवन्ते । संयन्ति वा । ता तौ युवां
मघवद्भ्योऽन्नवद्भ्योऽस्मभ्यं ध्रुवमविचलितं यशोऽन्नं यश एव वा छर्दिर्गृहं यंसतः ।
प्रयच्छतं । हे नासत्याश्विनौ ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र ये ययुरवृकासो रथा इव नृपातारो जनानां ।

उत स्वेन शवसा शूशुवुर्नर उत क्षियन्ति सुक्षितिं ॥ ६ ॥

प्र । ये । ययुः । अवृकासः । रथाःऽइव । नृपातारः । जनानां ।

उत । स्वेन । शवसा । शूशुवुः । नरः । उत । क्षियन्ति । सुऽक्षितिं ॥ ६ ॥

ये यजमाना अवृकासः परकीयधनस्यानादातारो जनानां मनुष्याणां मध्ये
नृपातार ऋत्विगूपाणां नृणां रक्षितारः संतो ययुः युवां प्राप्नुवंति हविर्भिः ।
प्राप्तौ दृष्टान्तः । रथा इव व्रीह्यादिपूर्णा रथा यथा प्राप्नुवंति स्वामिगृहं । उतेत्यय-
मुत्तरवाक्यापेक्षः । अपि च ते नरो यजमानाः स्वेन शवसा स्वीयेन बलेन
शूशुवुः । वर्धन्ते । उतापि च सुक्षितिं सुनिवासं क्षियन्ति । गच्छन्ति । प्राप्नुवंति ॥

॥ इति पंचमस्य पंचम एकविंशो वर्गः ॥

व्युषा आव इत्यष्टचं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धे । अत्रानुक्रमणिका । व्युषा
अष्टावुषस्यं तु वा इति । तु वा इत्युक्तत्वाद्बुध्यादिपरिभाषयेदमादीनि सप्त सूक्तान्यु-
षोदेवत्यानि ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये ऋतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादीनि

षट् सूक्तानि । तथा च सूच्यते । व्युषा आवो दिविजा इति षडिति त्रैष्टुभं । अ० ४. १४. । इति ॥ ऋग्विधान आख्यातो विनियोगोऽत्र लिख्यते ॥ रात्र्या अपरकाले य उत्थाय प्रयतः शुचिः । व्युषा इत्युपतिष्ठेत षड्विः सूक्तैः कृतांजलिः ॥ प्राप्नुयात्स हिरण्यानि नानारूपं धनं बहु । गा अश्वान्पुरुषान्धान्यं स्त्रियो वासांस्यजाविकं । ऋग्वि० २. २८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

व्यु॒षा आ॒वो दि॒विजा ऋ॒तेन॑विष्कृ॒ण्वाना॑ म॒हि॒मान॒मागा॑त् ।

अप॒ दुह॒स्तमं॑ आ॒वरजु॑ष्टमंगि॒रस्त॒मा प॒थ्या अ॒जीगः॑ ॥ १ ॥

वि। उ॒षाः। आ॒वः। दि॒विऽजाः। ऋ॒तेन॑। आ॒विःऽकृ॒ण्वाना॑। म॒हि॒मानं॑। आ। अ॒गात्।

अप॑। दुह॑। तमः॑। आ॒वः। अ॒जुष्टं॑। अंगि॒रऽत॒मा। प॒थ्याः। अ॒जीग॒रिति॑ ॥ १ ॥

इयमुषा दिविजा दिव्यंतरिक्षे प्रादुर्भूता सती व्यावः । व्यौच्छत् । विभानं कृतवतीत्यर्थः ॥ वसिर्निवासवाच्यत्र विपूर्वो व्युच्छने भवेत् । छंदस्यपि दृश्यत इत्याट् । दृशिग्रहणस्य विध्यंतरोपसंग्रहणार्थत्वादनजादेरप्याडागमः । हल्ङ्माभ्य इति लोपः ॥ सैवोषा ऋतेन तेजसा महिमानं स्वमहत्त्वमाविष्कृण्वानागात् । आगतवती । आगत्य च दुहोऽस्मद्गोधून्जुष्टं सर्वेषामप्रियं तमश्वापावः । अपवृणोति । किंचांगिरस्तमा । अंगेर्गत्यर्थादंगिराः । गंतृतमा पथ्याः पदवीरजीगः । उद्गिरति । प्राणिनां व्यवहाराय प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

म॒हे नो॑ अ॒द्य सु॒विताय॑ वो॒ध्युषो॑ म॒हे सौभ॑गाय॒ प्र यंधि॑ ।

चि॒त्रं र॒यिं य॒शसं॑ धे॒ह्यस्मे॒ देवि॒ मर्ते॑षु मा॒नुषि॑ अ॒वस्युं॑ ॥ २ ॥

म॒हे। नः॑। अ॒द्य। सु॒विताय॑। वो॒धि। उ॒षः। म॒हे। सौभ॑गाय। प्र। य॒ंधि।

चि॒त्रं। र॒यिं। य॒शसं॑। धे॒हि। अ॒स्मे इति॑। दे॒वि। मर्ते॑षु। मा॒नुषि॑। अ॒वस्युं॑ ॥ २ ॥

अद्य नोऽस्माकं महे महते सुविताय सुखप्राप्तये सुखगमनाय वा बोधि । भव । किंच हे उषो महे महते सौभगाय सौभाग्याय प्रयंधि । प्रयच्छास्मान् । किंच चित्रं चायनीयं यशसं यशोयुक्तं रयिं धनं धेहि धारयास्मे अस्मासु । हे मानुषि मनुष्यहिते देवि मर्त्येष्वस्मासु अवस्युमन्नवंतं पुत्रं धेहीत्यनुषंगः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ए॒ते त्वे भान॒वो दर्श॑तायाश्चि॒त्रा उ॒षसो॑ अ॒मृता॑स॒ आगुः॑ ।

ज॒नय॑न्तो दै॒व्यानि॑ व्र॒तान्या॑पृ॒णन्तो॑ अ॒न्तरि॑क्षा व्य॒स्युः ॥३॥

ए॒ते । त्वे । भान॒वः । दर्श॑तायाः । चि॒त्राः । उ॒षसः॑ । अ॒मृता॑सः । आ । अ॒गुः ।

ज॒नय॑न्तः । दै॒व्यानि॑ । व्र॒तानि॑ । आऽपृ॒णन्तः॑ । अ॒न्तरि॑क्षा । वि । व्य॒स्युः ॥३॥

दर्शताया दर्शनीयायाः प्रकाशयुक्ताया उषस एते पुरो दृश्यमानास्त्ये ते प्रसिद्धाश्चित्राः पूज्या आश्चर्यभूता वा अमृतासोऽमरणा अनश्वरा भानवो रश्मय आगुः । आगच्छन्ति । किं कुर्वन्तः । दैव्यानि देवानां संबन्धीनि व्रतानि कर्माणि जनयन्त उत्पादयन्तः । तदनुकूलप्रकाशप्रदानात्तदुत्पादकत्वमेषां । अन्तरिक्षांतरिक्षाण्यापृणन्त आपूरयन्तः । एकस्यैवांतरिक्षस्य वायुमेघपक्षिणामालम्बनोपाधिना त्रिविधत्वं । अतो बहुवचनमुपपन्नं । एवं कुर्वन्तो भानवो व्यस्युः । विविधं तिष्ठन्ति । सरन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ए॒षा स्या॑ यु॒जाना॑ प॒राका॑त्पंच॒ क्षितीः॑ परि॒ सद्यो॑ जि॒गाति॑ ।

अ॒भिप॑श्यन्ती व॒युना॑ ज॒नानां॑ दि॒वो दु॑हि॒ता भुव॑नस्य॒ पत्नी॑ ॥४॥

ए॒षा । स्या॑ । यु॒जाना॑ । प॒राका॑त् । पंच॒ । क्षि॒तीः । परि॒ । सद्यः॑ । जि॒गाति॑ ।

अ॒भिऽप॑श्यन्ती । व॒युना॑ । ज॒नानां॑ । दि॒वः । दु॒हिता॑ । भुव॑नस्य । पत्नी॑ ॥४॥

एषा स्या सोषाः पराकात् दूरदेशात् दूरे स्थितापि युजानोद्योगं कुर्वाणा प्रकाशाय पंच क्षितीर्निषादपंचमांश्चतुरो वर्णान् सद्यः परिजिगाति । किं कुर्वती । जनानां प्राणिनां वयुना प्रज्ञानान्यभिपश्यन्ती साक्षित्वेनावलोकयन्ती । कीदृशी सा । दिवो दुहिता दुहितृस्थानीया भुवनस्य भूतजातस्य पत्नी पालयित्री परिजिगातीत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वा॒जिनी॑वती॒ सूर्य॑स्य॒ योषा॑ चि॒त्राम॑घा रा॒य ई॒शे व॑सू॒नां ।

ऋ॒षि॒ष्टुता॑ ज॒रय॑न्ती म॒घोन्यु॑षा उ॒च्छति॑ वह्नि॒भिर्गृ॑णाना ॥५॥

वाजिनी^१ऽवती । सूर्यस्य । योषा^२ । चित्र^३ऽमघा । रायः^४ । ईशे^५ । वसूनां^६ ।

ऋषि^७ऽस्तुता । जरयंती^८ । मघोनी^९ । उषाः^{१०} । उच्छति^{११} । वह्नि^{१२}ऽभिः । गृणाना^{१३} ॥ ५ ॥

वाजिनीवती बह्वन्त्रा । यद्यप्युषोनामैतत् तथापि चित्रामघेत्यस्याप्युषोना-
मकस्य पृथग्विद्यमानत्वादत्रैको योगरूढोऽवगंतव्यः । सूर्यस्य योषा योषित् चि-
त्रामघा विचित्रधना विचित्ररश्याख्यधना वा रायो धनस्याविशिष्टस्य तस्य
वसूनां देवमनुष्यादिसर्वाश्रयाणां धनानां चेशे । ईशे । अथवा वसवो वासका
रश्मयः । तेषामपीष्टे । ऋषिष्टुता ऋषिभिः स्तुता जरयंती प्राणिजातानि । उषाः
खलु पुनः पुनरावर्तमाना प्राणिनामायुः क्षपयति । मघोनी धनवत्युषा वह्निभिः
कर्मबोद्धभिर्यजमानैर्गृणाना स्तूयमानोच्छति । विभानं करोति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्रति^१ द्युतानाम^२रुषासो^३ अश्वा^४श्चित्रा^५ अहश्चनुषसं^६ वहंतः ।

याति^७ शुभ्रा^८ विश्वपिशा^९ रथेन^{१०} दधाति^{११} रत्नं^{१२} विधते^{१३} जनाय^{१४} ॥ ६ ॥

प्रति । द्युतानां । अरुषासः । अश्वाः । चित्राः । अहश्चन् । उषसं । वहंतः ।

याति । शुभ्रा । विश्वऽपिशा । रथेन । दधाति । रत्नं । विधते । जनाय ॥ ६ ॥

द्युतानां द्योतमानामुषसं वहंतो धारयंतोऽरुषास आरोचमानाश्चित्राश्चाय-
नीया अश्वाः प्रत्यहश्चन् । प्रतिदृश्यन्ते । सा चोषाः शुभ्रा दीप्यमाना विश्वपिशा
बहुरूपेण रथेन याति । सर्वत्र गच्छति । विधते परिचरते जनाय रत्नं रमणीयं
धनं दधाति । ददाति च ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सत्या^१ सत्येभिर्महती^२ महद्भिर्देवी^३ देवेभिर्यजता^४ यजत्रैः ।

रुजद्दृळ्हानि^५ ददद्दुस्त्रियाणां^६ प्रति^७ गावं^८ उषसं^९ वावशंतं^{१०} ॥ ७ ॥

सत्या । सत्येभिः । महती । महत्ऽभिः । देवी । देवेभिः । यजता । यजत्रैः ।

रुजत् । दृळ्हानि । ददत् । दुस्त्रियाणां । प्रति । गावं । उषसं । वावशंतं ॥ ७ ॥

सत्यान्यैरवाध्या महती पूजनीया प्रवृद्धा वा गुणैर्देवी द्योतमाना यजता
यजनीयोषाः सत्येभिः सत्यैर्महद्भिर्देवैर्यजत्रैरुक्तलक्षणैः किरणैर्निपातभाम्भिरन्यैर्दे-
वैर्वा सहिता सती दृळ्हान्यत्यंतं स्थिराणि तमांसि रुजत् । भिनन्ति । दुस्त्रियाणां ।

गोनामैतत् । उत्साविण आसां भोगा इति तद्भ्युत्पत्तिः । तासां संचाराय ददत् । ददाति । सामर्थ्यात्प्रकाशमित्यर्थः । अथवोस्त्रिया गा ददत् । ददाति स्तोतृभ्यः । किञ्च गावः । उपलक्षणमेतत् । सर्वेऽपि तमोऽवरुद्धाः प्राणिन उषसं वावशन्त । उशन्ति । कामयन्ते । विशेषेण गवां प्रभाते संचारार्थमुषसोऽपेक्षितत्वात्तासां प्राधान्येनोक्तिः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू नो गोमद्वीरवद्वेहि रत्नमुषो अश्वावत्पुरुभोजो अस्मे ।

मा नो बर्हिः पुरुषता निदे कर्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

नू नः । गोऽमत् । वीरऽवत् । धेहि । रत्नम् । उषः । अश्वऽवत् । पुरुऽभोजः । अस्मे इति ।

मा । नः । बर्हिः । पुरुषता । निदे । कः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

हे उषो नु नोऽस्मभ्यं गोमद्वहुभिर्गोभिर्युक्तं वीरवद्वीरैः पुत्रैरुपेतं रत्नं रमणीयं धनं पुरुभोजो बह्वन्नं चास्मे अस्मासु धेहि । देहि । पादभेदादस्मे इति पुनरभिधानं । नोऽस्माकं बर्हिर्यज्ञं पुरुषता पुरुषतायां पुरुषसमूहेष्वस्मत्सदृशेष्वित्यर्थः । निदे निदायै मा कः । मा कार्षीः । यथा ते निदन्ति तथा मा कुर्वित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

उदु ज्योतिरिति सप्तर्चं षष्ठं मूक्तं त्रैष्टुभमुषस्यं । तथा चानुक्रांतं । उदु सप्तेति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदु ज्योतिरमृतं विश्वजन्यं विश्वानरः सविता देवो अश्रेत् ।

ऋत्वा देवानामजनिष्ट चक्षुराविरकभुवनं विश्वमुषाः ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । ज्योतिः । अमृतं । विश्वऽजन्यं । विश्वानरः । सविता । देवः । अश्रेत् ।

ऋत्वा । देवानां । अजनिष्ट । चक्षुः । आविः । अकः । भुवनं । विश्वं । उषाः ॥ १ ॥

अमृतममृतत्वसाधकमविनाशि वा विश्वजन्यं विश्वेषां जनानां हितकरं ज्योतिर्विश्वानरः सर्वेषां नेता सविता देव उदश्रेत् । ऊर्द्धं श्रयति । देवानां व्यवहर्तृणां स्तोतृणां वा यजमानानां ऋत्वा कर्मणा निमित्तेन । यागानुष्ठानार्थमित्यर्थः । तदर्थं यद्वा देवानां चक्षुश्चक्षुःस्थानीयमौषसं तेजः ऋत्वा कर्मणा

निमित्तेनाजनिष्ट । प्रादुरभूत् । उत्पन्ना चोषा विश्वं सर्वं भुवनं भूतजातमा-
विरकः । प्रादुरकः । अकरोत् । समस्तं जगदाविष्कृतवती ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र मे पंथा देवयाना अदृश्रन्ममर्धतो वसुभिरिष्कृतासः ।

अभूदु केतुरुषसः पुरस्तात्प्रतीच्यागादधि हर्म्येभ्यः ॥२॥

प्र । मे । पंथाः । देवयानाः । अदृश्रन् । अमर्धतः । वसुभिः । इष्कृतासः ।

अभूत् । उं इति । केतुः । उषसः । पुरस्तात् । प्रतीची । आ । अगात् । अधि । हर्म्येभ्यः ॥२॥

मे मया देवयाना देवप्रापकाः पंथाः पंथानः प्रादृश्रन् । प्रदृश्यन्ते । कीदृशाः
पंथानः । अमर्धतोऽहिंसतो वसुभिस्तेजोभिरिष्कृतासः संस्कृताः । पुरस्तात् पूर्वस्यां
दिश्युषसः केतुः प्रज्ञापकं तेजोऽभूत् । अचेति । ज्ञायते । सोषाश्च प्रतीची प्रत्यगं-
चनास्मदभिमुखी हर्म्येभ्योऽधि उच्छ्रितेभ्यः प्रदेशेभ्यः ॥ हर्म्यशब्द उन्नतप्रदेशोप-
लक्षकः ॥ आगात् । आगच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तानीदहानि बहुलान्यासत्या प्राचीनमुदिता सूर्यस्य ।

यतः परिं जार इवाचरन्त्युषो ददृक्षे न पुनर्यतीव ॥३॥

तानि । इत् । अहानि । बहुलानि । आसन् । या । प्राचीनं । उत् । उदिता । सूर्यस्य ।

यतः । परिं । जारः । उदिव । आ । अचरन्ती । उषः । ददृक्षे । न । पुनः । यतीऽदिव ॥३॥

हे उषस्तानीत् तान्येव तव तेजांसि बहुलान्यहान्यासन् । उषःप्रकाशयुक्तस्यैव
कालस्याहःशब्दव्यवहारात् । तानीत्युक्तं कानीत्याह । या यानि सूर्यस्योदितोदि-
तावुदये सति प्राचीनं तस्य प्राग्देशं प्रत्युदयन्ति । यद्वा सूर्यस्य प्राचीने देशे या
यान्युदितोदितानि तानीत्यर्थः । हे उषो यतो यैश्च तेजोभिः परिदृक्षे दृश्यसे
त्वं । जार इव पत्याविवाचरन्ती समीपे संचरन्ती साध्वी नारीव जारे रात्रेर्जरयितरि
सूर्ये संचरन्ती त्वं दृश्यसे । यथा लोके दुष्टं भ्रमणशीलमपि पतिमन्यज्यैव साध्वी
संचरति तद्वत् तमविमुंचती त्वमित्यर्थः । न पुनर्यतीव यती पतिं परित्यज्येतस्ततः
संचरन्ती व्यभिचारिणीव सूर्यमपरित्यजन्ती त्वं । पुनरित्ययं वैलक्षण्यद्योतनार्थः ।
एवं यैस्तेजोभिर्युक्ता परिदृश्यसे तान्येवाहान्यासन्निति संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त इहे॒वानां॑ स॒ध॒माद॑ आ॒स॒नृता॑वा॒नः क॒वयः॑ पू॒र्यासः॑ ।

गूळ॑हं ज्योतिः॑ पि॒तरो॑ अ॒न्ववि॑दन् स॒त्यम॑न्वा अ॒जन॑यन्नुषासं ॥४॥

ते । इत् । दे॒वानां॑ । स॒ध॒ऽमादः॑ । आ॒स॒न् । ऋ॒तऽवा॑नः । क॒वयः॑ । पू॒र्यासः॑ ।

गूळ॑हं । ज्योतिः॑ । पि॒तरः॑ । अ॒न् । अ॒वि॑दन् । स॒त्यऽम॑न्वा । अ॒ज॒न॒य॒न् । उ॒षसं॑ ॥४॥

त इत्तेऽंगिरस एव ऋषीणां मध्ये देवानां सधमादः सह माद्यंत आसन् । अभवन् । त इत्युक्तं क इत्याह । य ऋतावानः सत्यवन्तः कवयोऽनूचानाः । ये वा अनूचानास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २. ३८. । इति श्रुतेः । पूर्यासः पूर्वकालीना पितरः पालयितारः सर्वस्यांगिरसो गूळहं तमसावृतं ज्योतिः सौर्यं तेजोऽन्वविदन् लब्धवन्तो मन्त्रसामर्थ्यात् ते सत्यमन्वाः सत्यस्तुतयः संत उषासमुषसमजनयन् प्रादुरकुर्वन् । तुरीयेण ब्रह्मणाविन्दद्विः । ऋग्वे० ५. ४०. ६. । अत्रयस्तमन्वविदन् । ऋग्वे० ५. ४०. ९. । इति निगमौ । अत्रांगिरसां स्तुत्योषस एव स्तुतिर्ज्ञातव्या ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स॒मा॒न ऊ॒र्वे अ॒धि॒ सं॒गता॑सः॒ सं जा॑न॒ते न॒ यत॑न्ते मि॒थस्ते॑ ।

ते दे॒वानां॑ न मि॒नन्ति॑ व्र॒तान्य॑म॒र्धतो॑ वसु॒भिर्या॑द॒मानाः॑ ॥५॥

स॒मा॒ने । ऊ॒र्वे । अ॒धि । सं॒ऽगता॑सः । सं । जा॒न॒ते । न । य॒त॒न्ते । मि॒थः । ते ।

ते । दे॒वानां॑ । न । मि॒न॒न्ति॑ । व्र॒तानि॑ । अ॒म॒र्धतः॑ । वसु॒ऽभिः॑ । या॑द॒मानाः॑ ॥५॥

समाने सर्वेषां साधारण ऊर्वे गोसमूहे पणिभिरपहृते पुनर्लब्धये सति । अधीत्यनर्थकः । संगतासो मिलिताः संतस्ते संजानते । एकबुद्धयो भवन्ति । न मिथः परस्परं यतन्ते । सहैव साधनमनुतिष्ठन्तीत्यर्थः । तेऽंगिरसो देवानां व्रतानि कर्माणि यागलक्षणानि न मिनन्ति । न हिंसन्ति । किंतु परिपालयन्तीत्यर्थः । किं कुर्वन्तः । अमर्धतोऽहिंसन्तो वसुभिर्वासकैरुषसां तेजोभिर्यादमाना गच्छन्तः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्रति॑ त्वा॒ स्तोमै॑री॒ळते॒ वसि॑ष्ठा उ॒ष॒र्बुधः॑ सु॒भगे॑ तुष्टु॒वांसः॑ ।

गवां॑ ने॒त्री वा॒ज॒पत्नी॑ न उ॒च्छोषः॑ सु॒जाते॑ प्रथ॒मा ज॑रस्व ॥६॥

प्रति॑ । त्वा॒ । स्तोमैः॑ । ई॒ळते॒ । वसि॑ष्ठाः । उ॒षः॑ऽबुधः । सु॒ऽभगे॒ । तु॒स्तु॑ऽवांसः ।

गवां॑ । ने॒त्री । वाज॑ऽपत्नी । नः॒ । उ॒च्छ॒ । उ॒षः॑ । सु॒ऽजा॒ते । प्र॒थ॒मा । जर॑स्व ॥ ६ ॥

हे सुभगे देव्युषस्त्वा त्वामुषर्बुध उषसि बुध्यंतस्तुष्टुवांसः स्तुवंतो वसिष्ठाः स्तोमेभिः स्तोत्रैरीळते । स्तुवंति । गवां नेत्री प्रापयित्री वाजपत्न्यन्नस्य पालयित्री । अन्नदात्रीत्यर्थः । ईदृशी त्वं नोऽस्मदर्थमुच्छ । विभाहि । हे उषः सुजाते सुप्रादुर्भावे प्रथमेतरदेवेभ्यो मुख्यभूता जरस्व ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ए॒षा ने॒त्री राध॑सः सूनृ॒ता॒नामु॒षा उ॒च्छंती॑ रि॒भ्यते॒ वसि॑ष्ठैः ।

दी॒र्घ॒श्रुतं॑ र॒यिम॒स्मे दधा॑ना यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥ ७ ॥

ए॒षा । ने॒त्री । राध॑सः । सूनृ॒ता॒नां । उ॒षाः । उ॒च्छंती॑ । रि॒भ्यते॒ । वसि॑ष्ठैः ।

दी॒र्घ॒ऽश्रुतं॑ । र॒यिं । अ॒स्मे इति॑ । दधा॑ना । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिऽभिः॒ । सदा॑ । नः ॥ ७ ॥

एषोषा राधसः स्तोतुः सूनृतानां स्तुतीनां नेत्री सत्युच्छंती तमो विवासयंती वसिष्ठैर्वसिष्ठगोत्रोत्पन्नै रिभ्यते । स्तूयते । दीर्घश्रुतं दीर्घं श्रूयमाणं सर्वत्र प्रसिद्धं रयिं धनमस्मे अस्मासु दधाना धारयंती ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

उपो रुरुच इति षडृचं सप्तमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमुषस्यं । तथा चानुक्रांतं । उपो रुरुचे षडिति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उपो॑ रुरु॒चे यु॒वति॑र्न योषा॒ विश्वं॑ जी॒वं प्र॑सु॒वंती॑ च॒रायै॑ ।

अ॒भू॒द्ग्निरः॒ समि॑धे॒ मानु॑षाणा॒मक॒ज्योति॑र्बा॒धमा॑ना॒ तमा॑सि ॥ १ ॥

उपो॑ इति॑ । रुरु॒चे । यु॒वतिः॑ । न । योषा॑ । विश्वं॑ । जी॒वं । प्र॒ऽसु॒वंती॑ । च॒रायै॑ ।

अ॒भू॒त् । अ॒ग्निः । सं॒ऽइधे॑ । मानु॑षाणां । अ॒कः । ज्योतिः॑ । बा॒धमा॑ना । तमा॑सि ॥ १ ॥

इयमुषा उपो समीप एव सूर्यस्य रुरुचे । दीप्यते । युवतियौवनोपेता योषा न योषिदिव । सा यथा वस्त्राभरणादिना पत्युः समीपे प्रदीप्यते तद्वत् । किं कुर्वती । विश्वं सर्वं जीवं जीवसंघं चरायै संचाराय प्रसुवंती प्रेरयंती । किं-

चाग्निर्मनुषाणां मनुष्याणामर्थाय समिधेऽभूत् । समिधनीयोऽभवत् ॥ कृत्यार्थे केन् ॥ समिद्धः सन् तमांस्यंधकारान्बाधमाना बाधमानं बाधकं ज्योतिस्तेजःसंधमकः । अकार्षीत् । अथवौषसं ज्योतिस्तमांसि बाधमाना बाध्यमानान्यकः । अकरोत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विश्वं प्रतीची सप्रथा उदस्यादुशद्वासो विभ्रती शुक्रमश्नैत् ।

हिरण्यवर्णा सुदृशीकसंहग्गवां माता नेच्यहामरोचि ॥ २ ॥

विश्वं प्रतीची । सप्रथाः । उत् । अस्यात् । रुशत् । वासः । विभ्रती । शुक्रं । अश्नैत् ।

हिरण्यवर्णा । सुदृशीकसंहक् । गवां । माता । नेची । अह्नां । अरोचि ॥ २ ॥

विश्वं कृत्स्नं जगत्प्रति प्रतीच्यभिमुखी सप्रथाः सर्वतः पृथुतरोदस्यात् । उदगच्छत् । उदिता च रुशद्दीप्तं शुक्रं तेजोमयं वासो वसनीयं तेजःसमूहं विभ्रती धारयन्त्यश्नैत् । वर्धते । हिरण्यवर्णा हितरमणीयवर्णोपेता सुदृशीकसंहक् । संदर्शयतीति संहक् तेजः । सुष्ठु दर्शनीयं संहक् तेजो यस्याः सा तादृशी । गवां वाचां गवामेव वा माता निर्मात्री । उषःकाले हि पश्चिमनुष्यादीनां वाचो निर्गच्छन्ति । गवामपि तस्मिन्काले संचारात्तन्निर्मातृत्वं । अथवा रश्मीनां निर्माच्यरोचि रोचतेऽहां नेची दिवसानां प्रापयित्री ॥

॥ अथ तृतीया ॥

देवानां चक्षुः सुभगा वहंती श्वेतं नयंती सुदृशीकमश्वं ।

उषा अदर्शि रश्मिभिर्व्यक्ता चित्रामघा विश्वमनु प्रभूता ॥ ३ ॥

देवानां । चक्षुः । सुभगा । वहंती । श्वेतं । नयंती । सुदृशीकं । अश्वं ।

उषाः । अदर्शि । रश्मिभिः । विऽअक्ता । चित्रऽमघा । विश्वं । अनु । प्रऽभूता ॥ ३ ॥

देवानां चक्षुश्चक्षुःस्थानीयं तेजो वहंती धारयन्ती सुभगा शोभनधना सुदृशीकं सुदर्शनमश्वं सर्वदा गंतारमादित्यं नयन्ती प्रापयन्ती । किं । श्वेतं श्वेतवर्णोपेतं सूर्यं । प्रकाशयुक्तं कुर्वतीत्यर्थः । कीदृश्युषाः । रश्मिभिः स्वकीयैर्व्यक्तादर्शि । दृश्यते च । चित्रामघा विचित्रधना विश्वमनु सर्वं जगदनुलक्ष्य प्रभूता प्रवृद्धा । सर्वजगद्व्यवहारायेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒न्ति॒वामा॒ दू॒रे अ॒मित्र॑मु॒च्छो॒र्वी ग॒व्यू॒ति॒म॒भयं॑ कृ॒धी नः ।

या॒वय॒ द्वेष॒ आ भ॑रा॒ वसू॑नि चो॒दय॒ राधो॑ गृ॒णते॒ म॒घोनि॑ ॥४॥

अ॒न्ति॒ऽवामा॑ । दू॒रे । अ॒मित्रं॑ । उ॒च्छ । उ॒र्वी । ग॒व्यू॒तिं । अ॒भयं॑ । कृ॒धि । नः ।

य॒वयं॑ । द्वेषः । आ । भ॒र । वसू॑नि । चो॒दयं॑ । राधः । गृ॒णते॑ । म॒घोनि॑ ॥४॥

हे उषोऽन्तिवामा । अत्यस्मदंतिके वामं वननीयं धनं यस्याः सांतिवामा । त्वममित्रमस्मच्छुं दूरेऽस्मत्तो विप्रकृष्टदेशे वर्तमानं कृत्वा व्युच्छ । विभाहि । यथामित्रो दूरे भवति तथा व्युच्छेत्यर्थः । तथोर्वी गव्यूतिं भूमिमभयं नोऽस्माकं कृधि । कुरु । किंच द्वेषोऽस्मद्वेष्टन्यावय । अस्मत्तः पृथक्कुरु । वसूनि शत्रूणां धनान्याभर । आहर । राधो धनं चोदय प्रेरय गृणते स्तुवते मह्यं हे मघोनि धनवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अ॒स्मे श्रे॑ष्ठेभि॒र्भानु॑भिर्वि॒भा॒ह्युषो॑ देवि प्र॒ति॒र॒न्ती॑ न॒ आयुः॑ ।

इ॒षं च नो॒ दध॑ती वि॒श्ववा॑रे गोम॒द॒श्वाव॒द्रथ॑वच्च॒ राधः॑ ॥५॥

अ॒स्मे इति॑ । श्रे॒ष्ठेभिः॑ । भा॒नुऽभिः॑ । वि॒भा॒हि । उषः॑ । दे॒वि । प्र॒ऽति॒र॒न्ती॑ । नः॑ । आ॒युः ।

इ॒षं । च । नः॑ । दध॑ती । वि॒श्वऽवा॑रे । गोऽम॑त् । अ॒श्वऽव॑त् । रथ॑वत् । च । राधः॑ ॥५॥

हे उषो देवि अस्मे अस्मभ्यं श्रेष्ठेभिः प्रशस्यैर्भानुभी रश्मिभिः प्रकाशैर्विभाहि । प्रकाशय । किं कुर्वती । नोऽस्माकमायुरायुषं प्रतिरन्ती वर्धयन्ती । हे विश्ववारे विश्वैः संभजनीये देवि नोऽस्मभ्यमिषं च गोमदोभिर्वहुभिरुपेतमश्वावदश्चैश्चोपेतं रथद्वयैरुपेतं राधो धनं च दधती विभाहीति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यां त्वा॑ दि॒वो दु॒हित॑व॒र्धय॑त्युषः सु॒जाते॒ म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः ।

सा॒स्मासु॑ धा र॒यिमृ॑ष्वं वृ॒हंतं॑ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥६॥

यां । त्वा । दि॒वः । दु॒हितः॑ । व॒र्धय॑ति । उषः॑ । सु॒ऽजा॒ते । म॒तिऽभिः॑ । वसि॒ष्ठाः ।

सा । अ॒स्मासु॑ । धाः । र॒यिं । ऋ॒ष्वं । वृ॒हंतं॑ । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥६॥

हे दिवो दुहितरुषः सुजाते शोभनजनने यां त्वा त्वां मतिभिः स्तोत्रैर्वसिष्ठा
वर्धयन्ति सा त्वमस्मासु वसिष्ठेष्वृषं प्रदीप्तं बृहन्तं महान्तं रयिं धनं धाः । धेहि ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

प्रति केतव इति पंचर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धे त्रैष्टुभमुषस्यं । प्रति पंचेत्यनु-
क्रमणिका ॥ उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति केतवः प्रथमा अहश्चन्द्रा अस्या अंजयो वि अयन्ते ।

उषो अर्वाचा बृहता रथेन ज्योतिष्मता वाममस्मभ्यं वक्षि ॥ १ ॥

प्रति । केतवः । प्रथमाः । अहश्चन् । ऊर्द्धाः । अस्याः । अंजयः । वि । अयन्ते ।

उषः । अर्वाचा । बृहता । रथेन । ज्योतिष्मता । वामं । अस्मभ्यं । वक्षि ॥ १ ॥

अस्याः प्रथमाः प्रथमोत्पन्नाः केतवः प्रज्ञापका रश्मयः प्रत्यहश्चन् । प्रति-
दृश्यन्ते । अस्या अंजयो व्यंजका रश्मय ऊर्द्धा ऊर्द्धमुखा वि अयन्ते । विविधं
सर्वत्र अयन्ति । हे उषो देवि अर्वाचास्मदभिमुखेनागच्छता बृहता महता ज्यो-
तिष्मता तेजोवता रथेनास्मभ्यं वामं वननीयं धनं वक्षि । वहसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रति धीमग्निर्जरते समिद्धः प्रति विप्रासो मतिभिर्गृणन्तः ।

उषा याति ज्योतिषा बाधमाना विश्वा तमांसि दुरिताप देवी ॥ २ ॥

प्रति । सी । अग्निः । जरते । संऽइद्धः । प्रति । विप्रासः । मतिऽभिः । गृणन्तः ।

उषाः । याति । ज्योतिषा । बाधमाना । विश्वा । तमांसि । दुऽइता । अप । देवी ॥ २ ॥

अग्निः समिद्धः सन् सी सर्वतः प्रतिजरते । अभिवर्धते । विप्रासो विप्रा
मेधाविन ऋत्विजश्च मतिभिः स्तुतिभिरुषसं गृणन्तः स्तुवन्तो जरन्ते । उषाश्च
देवी ज्योतिषा विश्वा सर्वाणि तमांसि दुरितास्मदुरितान्यपबाधमाना याति ।
ऊर्द्धं गच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एता उ न्याः प्रत्यहश्चन्पुरस्ताज्ज्योतिर्यच्छतीरुषसो विभातीः ।

अजीजनन्सूयं यज्ञमग्निमपाचीनं तमो अगादजुष्टं ॥ ३ ॥

ए॒ताः। ऊं॒ इति॑। त्याः। प्र॒ति। अ॒ह॒श्च॒न्। पु॒रस्ता॑त्। ज्योतिः॑। यच्छं॑तीः। उ॒षसः॑। वि॒ऽभा॒तीः।
अजी॑जनन्। सूर्ये॑। य॒ज्ञं। अ॒ग्निं। अ॒पा॒चीनं॑। तमः॑। अ॒गात्। अ॒जुष्टं॑ ॥३॥

एता उ । उ इति पूरणः । त्यास्ताः प्रसिद्धा एता विभातीर्विभात्यो विभानं कुर्वन्त्यो ज्योतिस्तेजो यच्छंतीः प्रयच्छन्त्य उषसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि प्रत्यहश्चन् । प्रतिदृश्यन्ते । ता उषसः सूर्ये यज्ञमग्निं चाजीजनन् । प्रादुरकुर्वन् । उषस उदयानंतरं तेषां संभवान्नज्जनकत्वमुपचर्यते । किंचापाचीनं नीचीनमजुष्टमप्रियं । सर्वेषां दृष्टिनिरोधकत्वादप्रियत्वं । तादृशं तमोऽगात् । अपगतमभूत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒चेति॑ दि॒वो दु॒हिता॑ म॒घोनी॑ वि॒श्वे प॒श्यन्त्यु॒षसं॑ वि॒भा॒ती ।

आ॒स्था॒द्रथं॑ स्व॒धया॑ यु॒ज्यमा॑न॒मा यम॑श्वासः सु॒युजो॑ वह॑न्ति ॥४॥

अ॒चेति॑ । दि॒वः । दु॒हिता॑ । म॒घोनी॑ । वि॒श्वे । प॒श्यन्ति॑ । उ॒षसं॑ । वि॒ऽभा॒ती ।

आ । अ॒स्थात् । रथं॑ । स्व॒धया॑ । यु॒ज्यमा॑नं । आ । यं । अ॒श्वासः॑ । सु॒ऽयुजः॑ । वह॑न्ति ॥४॥

दिवो दुहिता मघोनी धनवत्युषा अचेति । सर्वैर्ज्ञायते । विश्वे सर्वेऽपि प्राणिनो विभातीमुच्छंतीमुषसं पश्यन्ति । तादृशी देवी स्वधयान्नेन युज्यमानं रथमास्थात् । आतिष्ठत् । आरोहति । यं रथं सुयुजो शोभनयोजना अश्वासोऽश्वा आवहन्ति अभिमतदेशं प्रापयन्ति तं रथमास्थादिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र॒ति त्वा॒द्य सु॒मन॑सो बु॒धन्ता॑स्माका॑सो म॒घवा॑नो व॒यं च॑ ।

ति॒ल्वि॒ला॒यध्वं॑मु॒षसो॑ वि॒भा॒तीर्यु॑यं पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥५॥

प्र॒ति । त्वा॒ । अ॒द्य । सु॒ऽमन॑सः । बु॒धन्त॑ । अ॒स्माका॑सः । म॒घऽवा॑नः । व॒यं । च॑ ।

ति॒ल्वि॒ला॒यध्वं॑ । उ॒षसः॑ । वि॒ऽभा॒तीः । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिभिः॑ । सदा॑ । नः ॥५॥

हे उषस्त्वा त्वामद्यास्मिन्काले सुमनसः शोभनस्तुतिका मघवानो हविल्लेखणान्नवंतोऽस्माकासोऽस्माका अस्मदीयाः पुरुषा ऋत्विजः । यद्वा मघवान इत्येतद्वयमित्येतस्य विशेषणं । हविष्मन्तो वयं प्रतिबुधन्त । प्रत्यबोधयन् स्तुतिभिः । हे उषसो यूयं च विभातीर्युच्छन्त्यः सत्यस्तिस्त्रिलायध्वं । जगत् स्निग्धभूमिकं

कुरुत ॥ तिल स्नेहन इत्यस्मात्तिलुः । तिलुरिला भूमिर्यस्य तत्तिल्विलं ।
तत्कुरुत । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः ॥

व्युषा आव इति पंचर्चं नवमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षमुषस्यं चैष्टुभं । व्युषा इत्यनु-
क्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

व्यु॑षा आवः प॒थ्या॑३ जनानां॑ पंच॑ क्षि॒तीर्मानु॑षीर्बो॒धय॑न्ती ।

सु॒संह॑ग्भि॒रुक्ष॑भिर्भानु॑म॒श्रेद्वि॑ सूर्यो॑ रोद॒सी चक्ष॑सावः ॥१॥

वि । उ॒षाः । आ॒वः । प॒थ्या । ज॒नानां । पंच॑ । क्षि॒तीः । मा॒नु॒षीः । बो॒धय॑न्ती ।

सु॒संह॑क् ऽभिः । उ॒क्ष ऽभिः । भा॒नुं । अ॒श्रेत् । वि । सूर्यैः । रोद॒सी इति॑ । चक्ष॑सा ।

आ॒व॒रि॒त्या॒वः ॥१॥

जनानां सर्वप्राणिनां पथ्या पथि हितोषा व्यावः । व्यौच्छत् । यद्वा जनानां
हिताय व्यौच्छदिति योज्यं । किं कुर्वती । मानुषीर्मनुष्यरूपाः पंच क्षितीर्नि-
षादपंचमांश्चतुरो वर्णान्वोधयन्ती । ईदृश्युषाः सुसंहग्भिः । संहश्यते संदर्शयतीति
वा संहक् तेजः । सुतेजोभिरुक्षभिर्गोभिर्भानुमश्रेत् । अरुणैरुषा आजिमधावत्
। ऐ० ब्रा० ४. २. । इति हि श्रुतिः । अरुणयो गाव उषसामिति निरुक्तं । सूर्यश्च
रोदसी द्यावापृथिव्यौ तमोयुक्ते चक्षसा प्रकाशकेन तेजसा व्यावः । विवृणोति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

व्यंज॑ते दि॒वो अ॑न्तेषु॒क्तून्वि॑शे॒ न यु॒क्ता उ॒षसो॑ यत॑न्ते ।

सं ते॒ गाव॑स्त॒म आ॑ वर्त॑यन्ति॒ ज्योति॑र्यच्छ॑न्ति सवि॒तेव॑ वा॒हू ॥२॥

वि । अ॒ञ्ज॒ते । दि॒वः । अ॑न्तेषु । अ॒क्तून् । वि॒शः । न । यु॒क्ताः । उ॒षसः । य॒त॒न्ते ।

सं । ते । गा॒वः । त॒मः । आ॑ । वर्त॑यन्ति । ज्योतिः । य॒च्छ॑न्ति । स॒वि॒ता ऽइ॒व । वा॒हू इति॑ ॥२॥

उषसोऽक्तून् तेजांसि दिवोऽन्तरिक्षस्यान्तेषु पर्यंतप्रदेशेषु व्यंजते । व्यक्तीकुर्व-
तीत्यर्थः । युक्ताः परस्परं संयुक्ता विशे न प्रजा इव सेना इव यतन्ते । प्रयतन्ते
तमोनाशनायात्र गमनाय वा । अथ प्रत्यक्षवादः । हे उषस्ते तव गावो

रश्मयस्तमोऽंधकारं समावर्तयन्ति । नाशयन्ति । ज्योतिस्तेजो यच्छन्ति प्रयच्छन्ति
सविता सूर्यो बाहू इव ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अभूदुषा इंद्रतमा मघोन्यजीजनत्सुविताय श्रवांसि ।

वि दिवो देवी दुहिता दधात्यंगिरस्तमा सुकृते वसूनि ॥३॥

अभूत् । उषाः । इंद्रऽतमा । मघोनी । अजीजनत् । सुविताय । श्रवांसि ।

वि । दिवः । देवी । दुहिता । दधाति । अंगिरऽतमा । सुऽकृते । वसूनि ॥३॥

इंद्रतमा सर्वस्येश्वरतमा मघोनी धनवत्युषा अभूत् । प्रादुरभूत् । सुविताय
कल्याणाय श्रवांस्यन्नान्यजीजनत् । उदपादयत् । प्रकाशितवतीत्यर्थः । दिवो दुहि-
तांगिरस्तमा गंतुतमा । यद्वांगिरीगोत्रैर्भारद्वाजैः सह रात्रेरप्युत्पत्ते रात्र्यवसान-
स्योषारूपत्वादंगिरस्तमेत्युच्यते । भारद्वाजै रात्रेः सहोत्पत्तिरनुक्रमण्यामुक्ता । रात्री
कुशिकः सौभरो रात्रिर्वा भारद्वाजी । ऋग्वे० १०. १२७. । इति । तादृश्युषाः सुकृते
यजमानाय वसूनि धनानि विदधाति । करोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तावदुषो राधो अस्मभ्यं रास्व यावत्स्तोतृभ्यो अरंदो गृणाना ।

यां त्वां जजुर्वृषभस्य रवेण वि हळहस्य दुरो अद्रेरौर्णोः ॥४॥

तावत् । उषः । राधः । अस्मभ्यं । रास्व । यावत् । स्तोतृभ्यः । अरंदः । गृणाना ।

यां । त्वा । जजुः । वृषभस्य । रवेण । वि । हळहस्य । दुरः । अद्रेः । और्णोः ॥४॥

हे उषो यावद्राधो धनं स्तोतृभ्यः पूर्वमरंदो दत्तवत्यसि तावद्राधो धनं गृणाना
स्तूयमानास्मभ्यमपि रास्व । देहि । यां त्वा त्वां वृषभस्य रवेण । लुप्तोपमैषा ॥ वृषभ-
स्येति कर्मणि षष्ठी ॥ वृषभं रवेणेव त्वां प्रकाशेन जजुः जानन्ति प्राणिनः । अथवा
वृषभस्य प्रवृद्धस्य स्तोत्रस्य रवेण शब्देन जजुः ज्ञापयन्ति । हळहस्य हळस्यादेर्दुरो
द्वाराणि पणिभिर्गाः प्रवेश्य पिहितानि व्यौर्णोः । विवृतान्यकरोः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

देवदेवं राधसे चोदयत्यस्मद्यं कसूनृता इरयंती ।

व्युच्छंती नः सनये धियो धा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

दे॒वंऽदे॒वं । रा॒ध॒से । चो॒द॒यंती । अ॒स्म॒द्यक् । सू॒नृताः । ई॒र॒यंती ।

वि॒ऽउ॒च्छंती । नः । स॒नये । धि॒यः । धाः । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ५ ॥

दे॒वं दे॒वं सर्व॑मपि स्तो॒तारं रा॒ध॒से ध॒नाय चो॒द॒यंती प्रेर॑यन्त्यस्म॒द्यक् अ॒स्मद॒भि॒मुखं सू॒नृता वचां॑सीरयंती प्रेर॑यंती व्यु॒च्छंती व्यु॒च्छनं कुर्व॑ती नोऽस्माकं स॒नये दाना॑य ध॒नला॑भाय धि॒यो बु॒द्धीर्धाः । धे॒हि । शिष्टं स्पष्टं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे षड्विंशो वर्गः ॥

प्रति स्तोमेभिरिति तृचात्मकं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धे चैष्टुभमुषस्यं । प्रति तृचमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति स्तोमे॑भिरुष॒सं वसि॑ष्ठा गी॒र्भिर्वि॒प्रासः प्रथ॑मा अबु॒धन् ।

वि॒वर्त॑यंती रज॒सी स॒मंते आ॒विष्कृ॑ण्वती भुव॒नानि॒ विश्वा ॥ १ ॥

प्रति । स्तोमे॑भिः । उष॒सं । वसि॑ष्ठाः । गीः॑ऽभिः । वि॒प्रासः । प्रथ॑माः । अबु॒धन् ।

वि॒ऽवर्त॑यंती । रज॒सी इति॑ । स॒मंते इति॑ संऽअंते । आ॒विः॑ऽकृ॒ण्वती । भुव॒नानि ।

विश्वा ॥ १ ॥

विप्रासो मेधाविनो वसिष्ठा वसिष्ठगोत्राः स्तोमेभिः स्तोतृभिः प्रयुज्यमाना गीर्भिः स्तुतिभिः प्रथमा इतरयजमानेभ्यः पूर्वभूताः संत उषसं प्रत्यबुधन् । प्रतिबोधयन्ति । कीदृशीमुषसं च । रजसी द्यावापृथिव्यौ समंते समानपर्यन्ते एकीभूतप्रांते विवर्तयन्ती व्यावर्तयन्ती विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्याविष्कृण्वती प्रकटीकुर्वती स्वभासा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ए॒षा स्या न॒व्य॒मायु॑र्द॒धाना गू॒ढी तमो॑ ज्योति॒षो॒षा अबो॑धि ।

अ॒ग्रे एति॑ यु॒वति॑रह॒याणा प्राचि॑कित॒सूर्यं य॒ज्ञम॒ग्निं ॥ २ ॥

ए॒षा । स्या । न॒व्यं । आ॒युः । द॒धाना । गू॒ढी । तमः॑ । ज्योति॒षा । उ॒षाः । अबो॑धि ।

अ॒ग्रे । एति॑ । यु॒वतिः॑ । अ॒ह॒याणा । प्र । अ॒चि॒कित॑त् । सू॒र्यं । य॒ज्ञं । अ॒ग्निं ॥ २ ॥

एषोषाः स्या सा गतदिवसेषु प्रसिद्धा दृश्यमानैषा नव्यं नवतरमायुरायुष्यं ।

यौवनमित्यर्थः । तादृशं दधाना धारयन्ती गूढी गूढं तमोऽंधकारं ज्योतिषा स्वते-
जसा निवारयन्त्यबोधि । बुध्यते । अग्रे पुरोदेशे सूर्यस्य पुरस्तात् देवानामग्रे वा ।
इतरदेवेभ्यः पूर्वमित्यर्थः । युवतिर्नित्यतरुणी सर्वत्र मिश्रयन्ती वाह्याणा । लुप्तो-
पमैषा । अलज्जा युवतिरिव । सा यथा पत्युरग्रे संचरति तद्वत् सूर्यस्य पुरस्ता-
देति । एवंभूता सती सूर्यं यज्ञमग्निं च प्राचिकितत् । प्रज्ञापयति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासो वीरवतीः सदमुच्छंतु भद्राः ।

घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीता यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥

अश्वऽवतीः । गोऽमतीः । नः । उषसः । वीरऽवतीः । सदं । उच्छंतु । भद्राः ।

घृतं । दुहानाः । विश्वतः । प्रऽपीताः । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ३ ॥

अश्वावतीर्वहुभिरस्मभ्यं प्रदेयैरश्वैस्तद्वत्स्तथा गोमतीर्गोमत्यो गोप्रदा वीरव-
तीर्वीरवत्यः पुत्रदा अत एव भद्राः स्तुत्या उषास उषसः सदं सर्वदोच्छंतु । पुनः
कीदृश्यः । घृतमुदकं दुहाना दोग्ध्यो विश्वतः प्रपीताः सर्वतः प्रवृद्धाः । यूयं
पातेति गतं ॥

॥ इति पंचमस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थोऽश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषे
पंचमाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठो व्याख्यायते । सप्तमे मंडले पंचमेऽनुवाके दश सूक्तानि व्याकृतानि ।
प्रत्यु अदर्शीति षडृचमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घमुपस्यं । प्रथमाद्या अयुजो बृहत्यो

द्वितीयाद्या युजः सतोवृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । प्रत्यु षट् प्रागाथमिति ॥ प्रात-
रनुवाक उषस्ये ऋतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । प्रत्यु
अदर्शि सह वामेनेति बार्हतं । आ० ४. १४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्यु अदर्श्यायत्यु॑च्छंती॑ दुहि॒ता दि॒वः ।

अपो॒ महि॑ व्ययति॒ चक्ष॑से॒ तमो॒ ज्योति॑ष्कृणोति॒ सूनरी॑ ॥ १ ॥

प्रति॑ । ऊं इति॑ । अ॒दर्शि॑ । आ॒ऽयती॑ । उ॒च्छंती॑ । दुहि॒ता । दि॒वः ।

अपो॒ इति॑ । महि॑ । व्य॒यति॑ । चक्ष॑से । तमः॑ । ज्योतिः॑ । कृ॒णोति॑ । सूनरी॑ ॥ १ ॥

आयत्यागच्छंती व्युच्छंती तमांसि विवासयंती वर्जयंती दिवो द्युलोकस्य
सूर्यस्य वा दुहिता पुत्री । एवंभूतोषाः प्रत्यदर्शि । सर्वैः प्रतिदृश्यते । उ इति
पूरकः । सैषा महि महत्तमो नैशमंधकारं । अप उ इति निपातद्वयसमुदायोऽपे-
त्यस्यार्थे । अपो व्ययति । अपवृणोति । किमर्थं । चक्षसे दर्शनार्थं । एवं कृत्वा
सूनरी जनानां सुष्ठु नेत्र्युषा ज्योतिः प्रकाशं कृणोति । करोति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उदु॒स्त्रियाः॑ सृजते॒ सूर्यः॑ सचाँ॑ उ॒द्गन्ध॑श्चमर्चि॒वत् ।

तवेदु॑षो॒ व्युषि॑ सूर्यस्य च॒ सं भ॒क्तेन॑ गमेमहि ॥ २ ॥

उत् । उ॒स्त्रियाः॑ । सृज॑ते । सूर्यः॑ । सचाँ॑ । उ॒त्ऽयत् । नक्ष॑त्रं । अ॒र्चि॒ऽवत् ।

तव॑ । इत् । उ॒षः । वि॒ऽउषि॑ । सूर्यस्य॑ । च॒ । सं । भ॒क्तेन॑ । ग॒मेमहि॑ ॥ २ ॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्य उस्त्रिया रश्मीन् सचा सह युगपदेवोत्सृजते ।
उद्गमयति । तथोद्यदुद्गच्छत् प्रादुर्भवं नक्षत्रं नभसि दृश्यमानं ग्रहनक्षत्रादिक-
मर्चिवद्दीप्तिमत्करोति । सौरेण तेजसा हि नक्तं चंद्रप्रभृतीनि नक्षत्राणि भासन्ते ।
सुष्ठुम्णः सूर्यरश्मिश्चंद्रमा गंधर्वः । वा० सं० १८. ४०. । इति हि निगमः । एवं च
सति हे उष उषोदेवते तव सूर्यस्य च व्युषि विवासने प्रकाशने सति भक्ते-
नान्नेन संगमेमहि । वयं संगच्छेमहि । इच्छन्तः पूरकः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रति त्वा दुहितर्दिव उषो जीरा अभुस्महि ।

या वहसि पुरु स्यार्हं वनन्वति रत्नं न दाशुषे मयः ॥३॥

प्रति । त्वा । दुहितः । दिवः । उषः । जीराः । अभुस्महि ।

या । वहसि । पुरु । स्यार्हं । वनन्ऽवति । रत्नं । न । दाशुषे । मयः ॥३॥

हे दिवो दुहितर्दिवोऽंतरिक्षाज्जायमाने हे उष उषोदेवते त्वा त्वां जीराः
क्षिप्रकारिणो वयं प्रत्यभुस्महि । प्रतिवोद्धारो भवेम । हे वनन्वति । वननं
संभजनं संभक्त्यं धनं वा । तद्वति या त्वं पुरु बहु स्यार्हं स्पृहणीयं धनं वहसि
प्रापयसि दाशुषे हवीषि दत्तवते यजमानाय रत्नं रमणीयं धनमिव मयः सुखं
च या त्वं वहसि तां त्वां प्रत्यभुस्महीत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उच्छंती या कृणोषि मंहना महि प्रख्यै देवि स्वर्हशे ।

तस्यास्ते रत्नभाज ईमहे वयं स्याम मातुर्न सूनवः ॥४॥

उच्छंती । या । कृणोषि । मंहना । महि । प्रख्यै । देवि । स्वः । हशे ।

तस्याः । ते । रत्नभाजः । ईमहे । वयं । स्याम । मातुः । न । सूनवः ॥४॥

हे महि महति देवि दानादिगुणयुक्त उषोदेवते व्युच्छंती तमांसि वर्जयंती
मंहना महिम्ना युक्ता । यद्वा मंहतिर्दानकर्मा । दानयुक्ता या त्वं स्वः सर्वं जगत्
प्रख्यै प्रबोधनार्थं हशे दर्शनार्थं च कृणोषि करोषि तस्यास्तादृश्या रत्नभाजो
रत्नानां रमणीयानां धनानां भाजयिष्याः सेवयिष्या ईमहे । याचामहे । किं ।
रत्नभाज इति समभिव्याहाराद्रत्नानीति गम्यते । अपि च वयं तव प्रियतमाः
स्याम भवेम मातुर्न सूनवः । यथा मातुर्जनन्याः सूनवः पुत्राः प्रियतमा
भवन्ति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तच्चित्रं राध आ भरोषो यद्दीर्घश्चुत्तमं ।

यत्ने दिवो दुहितर्मर्तभोजनं तद्रास्व भुनजामहे ॥५॥

तत् । चि॒त्रं । रा॒धः । आ । भ॒र । उ॒षः । यत् । दी॒र्घश्रु॒त् ऽत॑मं ।

यत् । ते । दि॒वः । दु॒हि॒तः । म॒र्त॒ ऽभो॑जनं । तत् । रा॒स्व । भु॒न॒जा॑म॒है ॥ ५ ॥

हे उषस्तच्चित्रं चायनीयं राधो धनमाभर । आहर । अस्मभ्यं प्रयच्छ । यद्धनं दीर्घश्रुतमं देशकालयोर्विप्रकर्षेऽप्यतिशयेन श्रोतव्यं । अपि च हे दिवो दुहितस्ते तव त्वया देयं मर्तभोजनं मर्तानां मनुष्याणां भोगयोग्यं यदन्नमस्ति तद्रास्व । देह्यस्मभ्यं । वयं च त्वद्वत्तं धनमन्नं च भुनजामहे । अभ्यवहरेम ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

श्रवः॑ सूरि॒भ्यो अ॒मृतं॑ वसु॒त्वनं॑ वा॒जाँ अ॒स्मभ्यं॑ गो॒म॒तः ।

चो॒दयि॒त्री म॒घो॒नः॑ सू॒नृता॑वत्यु॒षा उ॒च्छ॒दप॒ सि॒धः ॥ ६ ॥

श्रवः । सूरि॒भ्यः । अ॒मृतं॑ । व॒सु॒ऽत्वनं॑ । वा॒जा॒न् । अ॒स्मभ्यं॑ । गो॒ऽम॒तः ।

चो॒दयि॒त्री । म॒घो॒नः॑ । सू॒नृता॑ऽवती । उ॒षाः । उ॒च्छ॒त् । अ॒प । सि॒धः ॥ ६ ॥

हे उषः सूरिभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यममृतं मरणरहितं नित्यं वसुत्वनं वासकं वसुत्वयुक्तं वा श्रवः श्रवणीयं यशो रास्वेत्यनुषंगः । तथा गोमतो बहुभिर्गो-भिर्युक्तान्वाजानन्नानि चास्मभ्यं रास्व । शिष्टः परोक्षकृतः । मघोनो हविष्मतो यजमानस्य चोदयित्री प्रेरयित्री सूनृतावती । प्रियसत्यात्मिका वाक्सूनृता । तद्वत्युषाः सिधः शोषकान् शत्रून्पोच्छत् । अपगमयतु ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः ॥

इन्द्रावरुणेति दशर्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं जागतं । इदमादीनि चत्वारि सूक्तानीन्द्रावरुणदेवतानि । तथा चानुक्रांतं । इन्द्रावरुणा दशैन्द्रावरुणं ह जागतं त्विति ॥ तृतीये सवन उक्थ्ये प्रशास्तुः शस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । इन्द्रावरुणा युवमा वां राजानौ । अ० ६. १. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इ॒न्द्रा॒वरु॒णा यु॒वम॑ध्व॒राय॑ नो वि॒शे ज॒नाय॑ म॒हि श॒र्म॑ य॒च्छतं॑ ।

दी॒र्घप्र॑य॒ज्युम॒ति॒ यो व॑नु॒षति॑ व॒यं ज॑येम॒ पृ॒त॑नासु॒ दु॒ध्यः ॥ १ ॥

इ॒न्द्रा॒वरु॒णा । यु॒व॑ । अ॒ध्व॒राय॑ । नः । वि॒शे । ज॒नाय॑ । म॒हि । श॒र्म॑ । य॒च्छतं॑ ।

दी॒र्घऽप्र॑य॒ज्युं । अ॒ति॒ । यः । व॑नु॒षति॑ । व॒यं । ज॑येम॒ । पृ॒त॑नासु । दुः॒ऽध्यः ॥ १ ॥

हे इंद्रावरुणेंद्रावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं विशे निवेशयित्रे परिचारकाय
जनाय पुत्रपौत्रादिलक्षणायाध्वराय यज्ञानुष्ठानार्थं महि महच्छर्म गृहं सुखं
वा यच्छतं । प्रयच्छतं । अपि च दीर्घप्रयज्युं दीर्घप्रततयज्ञमस्मदीयं जनं यः
शत्रुरतिवन्तुष्यति अतिजिघांसति पृतनासु संग्रामेषु दूढो दुर्धियो दुष्टाभिसंधीन्
ताञ्छन्नूयं जयेम । अभिभवेम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सम्रा॒ठ्यः स्व॒रा॒ठ्य उ॒च्यते वां म॒हांता॒वि॒द्रा॒वरु॒णा म॒हाव॑सू ।

वि॒श्वे दे॒वासः पर॒मे व्यो॑मनि॒ सं वा॒मोजो॑ वृष॒णा सं बलं॑ दधुः ॥ २ ॥

सं॒ऽराट् । अ॒न्यः । स्व॒ऽराट् । अ॒न्यः । उ॒च्य॒ते । वां । म॒हांता॑ । इं॒द्रा॒वरु॒णा । म॒हाव॑सू
इति॑ म॒हाऽव॑सू ।

वि॒श्वे । दे॒वासः । पर॒मे । वि॒ऽओ॒मनि॑ । सं । वां । ओ॒जः । वृष॒णा । सं । बलं॑ । द॒धुः ॥ २ ॥

द्वितीयः पादः परोक्षकृतः शिष्टाः प्रत्यक्षकृताः । हे इंद्रावरुणौ वां युवयोर्म-
ध्येऽन्य एको वरुणः सम्राट् सम्यक् राजमान इत्युच्यते । ता सम्राजा घृतासुती
। ऋग्वे० २. ४१. ६. । इत्यादिषु कीर्त्यते । अन्य इंद्रः स्वराट् स्वयमेवान्यनिरपेक्षयैव
राजमान इत्युच्यते । स्वराळिंद्रो दमे । ऋग्वे० १. ६१. १५. । इत्यादिषु कीर्त्यते ।
तथाविधाविंद्रावरुणेंद्रावरुणौ महान्तौ गुणैरधिकौ महावसू महाधनौ च भवतः ।
हे वृषणा कामानां वर्षिताराविंद्रावरुणौ वां युवां परमे व्योमन्युत्कृष्ट आकाशे
विश्वे देवासः सर्वे देवा ओजः संदधुः । समयोजयन् शरीरदार्ढ्याय । तद्धेतुभूतं
तदोज इत्युच्यते । स्मर्यते च । ओजः साष्टमी दशेति । तथा बलं वृचवधादेः
कार्यस्य हेतुभूतं सामर्थ्यं च युवाभ्यां संदधुः । समयोजयन् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अ॒न॒व॒पां खान्य॑तृ॒त॒मोज॑सा सूर्य॑मैरयतं दि॒वि प्र॒भुं ।

इं॒द्रा॒वरु॒णा म॒दे अ॒स्य मा॒यिनो॑ऽपि॒न्वत॑म॒पितः॒ पि॒न्वतं॒ धियः॑ ॥ ३ ॥

अ॒नु । अ॒पां । खानि॑ । अ॒तृ॒तं । ओ॒ज॑सा । आ । सूर्य॑ । ऐ॒र॒य॒तं । दि॒वि । प्र॒ऽभुं ।

इं॒द्रा॒वरु॒णा । म॒दे । अ॒स्य । मा॒यिनः॑ । अ॒पि॒न्वतं॑ । अ॒पितः॑ । पि॒न्वतं॑ । धियः॑ ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणावपामुदकानां खानि द्वाराणि वृत्रेण पिहितान्योजसा बले-

नान्वतृतं । अन्वविध्यतं । आवरकस्य वृचस्य वधेन वृष्टिप्रतिबंधं निराकृतवंता-
वित्यर्थः । तथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं दिव्यंतरिक्षे प्रभुं प्रभूतं संतमैरयतं ।
अभ्यगमयतं । स्वभानुनावृतं सूर्यं तद्वधेन प्रकाशितवंतावित्यर्थः । हे इंद्रावरु-
णेंद्रावरुणौ मायिनः प्रज्ञाकरस्यास्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सत्यपितो जलर-
हिता नदीरपिन्वतं । जलेनापूरयतं । तथा च निवित्पदमास्नायते । अस्य मदे
जरितरिंद्रोऽजिन्वदजुवोऽपिन्वदपित इति । अपि च धियः कर्माण्यस्माभिर-
नुष्ठितानि कर्माणि पिन्वतं । सिंचतं । फलेन पूरयतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवामिद्युत्स पृतनासु वह्नयो युवां क्षेमस्य प्रसवे मितज्ञवः ।

ईशाना वस्व उभयस्य कारव इंद्रावरुणा सहवा हवामहे ॥४॥

युवां । इत् । युत्ऽसु । पृतनासु । वह्नयः । युवां । क्षेमस्य । प्रऽसवे । मितऽज्ञवः ।

ईशाना । वस्वः । उभयस्य । कारवः । इंद्रावरुणा । सुऽहवा । हवामहे ॥४॥

हे इंद्रावरुणौ वह्नयो हविषां स्तोत्राणां वा वीढार ऋत्विजो युत्स युद्धेषु
पृतनासु शत्रुसेनासु रक्षणार्थं युवामित् युवामेव हवन्ते । आह्वयन्ति । मितज्ञवः
संकुचितजानुका अंगिरसोऽपि क्षेमस्य रक्षणस्य प्रसव उत्पादने निमित्तभूते
सति युवामेव हवन्ते । अतः कारणात् हे इंद्रावरुणौ कारवः स्तोतारो वयमप्यु-
भयस्य दिव्यस्य पार्थिवस्य च वस्वो वसुनो धनस्येशाना ईश्वरौ सहवा सुखेन
ह्वातयौ युवामेव हवामहे । आह्वयामहे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रावरुणा यदिमानि चक्रथुर्विश्वां जातानि भुवनस्य मज्मना ।

क्षेमेण मित्रो वरुणं दुवस्यति मरुद्भिरुग्रः शुभमन्य ईयते ॥५॥

इंद्रावरुणा । यत् । इमानि । चक्रथुः । विश्वा । जातानि । भुवनस्य । मज्मना ।

क्षेमेण । मित्रः । वरुणं । दुवस्यति । मरुत्ऽभिः । उग्रः । शुभं । अन्यः । ईयते ॥५॥

हे इंद्रावरुणौ यत् यौ युवां भुवनस्य लोकस्य संबंधीनीमानि परिदृश्यमा-
नानि विश्वा सर्वाणि जातानि जातिमन्ति भूतजातानि मज्मनात्मीयेन बलेन
चक्रथुः कृतवंतौ तयोर्युवयोर्मध्य एकं वरुणं क्षेमेण रक्षणहेतुना मित्रो देवो

दुवस्यति । परिचरति । मित्रावरुणौ हि परस्परं प्राप्नसख्यौ । अत एव सहचरौ दृश्येते । अन्य एक इन्द्रो मरुद्भिर्मरुद्गणैरुग्र उद्गूर्णबलः सन् शुभं शोभनमलं-कारमीयते । प्राप्नोति । यद्वा मरुद्भिर्मध्यस्थानैर्देवगणैः सार्द्धमुग्र ओजस्वीद्रः शुभमुदकमीयते । प्रेरयति ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

महे शुल्काय वरुणस्य नु त्विष ओजो मिमाते ध्रुवमस्य यत्स्वं ।

अजामिमन्यः अथयंतमातिरहभ्रेभिरन्यः प्र वृणोति भूयसः ॥ ६ ॥

महे । शुल्काय । वरुणस्य । नु । त्विषे । ओजः । मिमाते इति । ध्रुवं । अस्य । यत् । स्वं ।

अजामिं । अन्यः । अथयंतं । आ । अतिरत् । दभ्रेभिः । अन्यः । प्र । वृणोति । भूयसः ॥ ६ ॥

वरुणस्य । उपलक्षणमेतत् । इन्द्रस्य वरुणस्य च त्विषे दीप्तर्यमोजो बलं न क्षिप्रं मिमाते । स्तोत्रेण निर्मिमाते यजमानपत्न्यौ । स्तोत्रेण हि बलं जायते । किमर्थं । महे महते शुल्काय धनाय । ईदृशस्य धनस्य लाभार्थं । अस्येन्द्रस्य वरुणस्य च ध्रुवं नित्यं स्वं स्वकीयमसाधारणं यदोजो विद्यते तदोजो मिमाते इत्यन्वयः । तयोरिन्द्रावरुणयोरन्य एको वरुणोऽजामिमबंधुमस्तुवंतं अथयंतं हिंसंतं कर्माण्यकुर्वंतमस्तोतारमयजमानं चातिरत् । अभिहंति । अन्य एक इन्द्रो दभ्रेभिरत्यैरेवोपायैर्भूयसो बहुतराञ्छत्रून् प्र वृणोति । प्रकर्षणावृतान् बाधितान् करोति । यद्वा भूयसो यजमानान् प्र वृणोति । प्रवरानुत्कृष्टान्करोति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न तमंहो न दुरितानि मर्त्यमिन्द्रावरुणा न तपः कुतश्चन ।

यस्य देवा गच्छथो वीथो अध्वरं न तं मर्तस्य नशते परिहृतिः ॥ ७ ॥

न । तं । अंहः । न । दुः । इतानि । मर्त्ये । इन्द्रावरुणा । न । तपः । कुतः । चन ।

यस्य । देवा । गच्छथः । वीथः । अध्वरं । न । तं । मर्तस्य । नशते । परिहृतिः ॥ ७ ॥

हे इन्द्रावरुणेंद्रावरुणौ तं मर्त्यं मनुष्यमंहः पापं न नशते । न व्याप्नोति । न च दुरितानि दुर्गमनानि पापफलानि च प्राप्नुवंति । कुतश्चन कस्मादपि नि-मित्रात्तपः संतापश्च तं न प्राप्नोति । हे देवा देवौ दानादिगुणयुक्ताविन्द्रावरुणौ

यस्य मर्त्यस्य मनुषस्याध्वरं यज्ञं गच्छथः प्राप्नुथो युवां वीथः कामयेथे च यस्य हवींषि तं मनुष्यं परिहृतिः परिबाधा न नशते । उक्तप्रकारेण न प्राप्नोति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अ॒र्वाङ्ग॑रा॒ दै॒व्ये॒ना॒व॒सा ग॑तं शृणु॒तं ह॒वं यदि॑ मे जुजोषथः ।

यु॒वोर्हि स॒ख्यमु॒त वा॒ यदा॒थ मा॒डी॒कमि॑न्द्रावरुणा॒ नि य॑च्छतं ॥ ८ ॥

अ॒र्वाक् । न॒रा । दै॒व्ये॒न । अ॒व॒सा । आ । ग॒तं । शृ॒णु॒तं । ह॒वं । यदि॑ । मे । जुजोषथः ।

यु॒वोः । हि । स॒ख्यं । उ॒त । वा । यत् । आ॒थ । मा॒डी॒कं । इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा । नि । य॑च्छतं ॥ ८ ॥

हे नरा नेताराविन्द्रावरुणौ दैव्येन देवसंबन्धिनावसा रक्षणेन सहार्वागस्सद्भिमुखमागतं । आगच्छतं । आगत्य च मदीयं हवं स्तोत्रं शृणुतं । यदि मे मम जुजोषथः प्रीयेथे । मयि प्रीतिरस्ति चेत् युवाभ्यामागतव्यं मदीयं स्तोत्रं श्रोतव्यं च भवतीत्यर्थः । युवोर्हि युवयोः खलु यत्सख्यं सखित्वमुत वापि च यदाथमापित्वं बाधवं माडीकं मृडीकस्य सुखस्य साधनं तदुभयं हे इन्द्रावरुणौ नियच्छतं । अस्मभ्यं प्रयच्छतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

अ॒स्माक॑मिन्द्रावरुणा॒ भरे॑भरे पुरोयो॒धा भ॑वतं कृष्ट्योजसा ।

यद्वां ह॒वंत॑ उ॒भये॒ अध॑ स्पृ॒धि नर॑स्तोकस्य॒ तन॑यस्य सा॒तिषु॑ ॥ ९ ॥

अ॒स्माक॑ । इ॒न्द्रा॒व॒रु॒णा । भरे॑भरे । पु॒रः । यो॒धा । भ॒व॒तं । कृ॒ष्टिः । ओ॒ज॒सा ।

यत् । वां । ह॒वंते॑ । उ॒भये॑ । अध॑ । स्पृ॒धि । नरः॑ । तो॒कस्य॑ । तन॑यस्य । सा॒तिषु॑ ॥ ९ ॥

हे कृष्ट्योजसा । शत्रूणां कर्षकमोजो बलं ययोस्तादृशौ । हे इन्द्रावरुणौ भरेभरे संग्रामे संग्रामेऽस्माकं पुरोयोधा पुरस्ताद्योद्धारौ भवतं । यत् यौ वामुभय उभयविधाः पूर्वकालीना इदानीतनाश्च नरो नेतारः स्तोतारः स्पृधि युद्धे यौ युवां हवंते । अधापि च तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पौत्रस्य सातिषु संभजनीयेषु निमित्तभूतेषु च यौ युवां हवंते तावस्माकं पुरोयोधा भवतमित्यन्वयः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अ॒स्मे इ॒न्द्रो व॑रुणो मि॒त्रो अ॒र्य॒मा द्यु॒मं य॑च्छंतु॒ महि॑ शर्म॑ स॒प्रथः॑ ।

अ॒व॒ध्रं ज्योति॑रदि॒तेर्ऋ॒ता॒वृ॒धो दे॒वस्य॑ श्लो॒कं स॒वि॒तु॒र्म॒नाम॑हे ॥ १० ॥

अस्मे इति । इंद्रः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । द्युम्नः । यच्छंतु । महि । शर्म । सऽप्रथः ।
अवध्रं । ज्योतिः । अदितेः । ऋतऽवृधः । देवस्य । श्लोकं । सवितुः । मनामहे ॥ १० ॥

अस्मे अस्मभ्यमिन्द्रादयो द्युम्नं द्योतमानं धनं यच्छंतु । प्रयच्छंतु । तथा महि
महत्सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं शर्म गृहं च प्रयच्छंतु । अपि च ऋतावृध
ऋतस्य यज्ञस्य वर्धयिष्या अदितेरदीनाया देवमातुर्ज्योतिस्तेजश्च नोऽस्माक-
मवध्रमहिंसकमस्तु । वयं च देवस्य दानादिगुणयुक्तस्य सवितुः सर्वस्य प्रेरकस्य
श्लोकं स्तोत्रं मनामहे । जानीमः । कुर्म इत्यर्थः । यद्वा देवेन सविचास्मभ्यं देयं
श्लोकं यशो मनामहे । याचामहे ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

युवां नरेति दशर्चं त्रयोदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्थं जागतं मैत्रावरुणं । युवां
नरेत्यनुक्रांतं ॥ आभिष्वविकेषूक्त्येषु स्तोमवृद्धौ प्रशास्तुरिदं सूक्तमावापार्थं ।
सूचितं च । युवां नरा पुनीषे वां । आ० ७. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युवां नरा पश्यमानासु अप्यं प्राचा गव्यंतः पृथुपर्शवो ययुः ।
दासां च वृत्रा हतमार्याणि च सुदासमिन्द्रावरुणावसावतं ॥ १ ॥
युवां । नरा । पश्यमानासः । अप्यं । प्राचा । गव्यंतः । पृथुऽपर्शवः । ययुः ।
दासां । च । वृत्रा । हतं । आर्याणि । च । सुऽदासं । इंद्रावरुणा । अवसा । अवतं ॥ १ ॥

हे नरा नेताराविन्द्रावरुणौ युवां ॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ युवयोराप्यं बंधुभावं
पश्यमानासः पश्यंतो युष्मद्वांधवलाभार्थिनो गव्यंतो गा आत्मन इच्छंतो यज-
मानाः पृथुपर्शवः । पृथुर्विस्तीर्णः पर्शुः पार्श्वस्थि येषां ते तथोक्ताः । विस्तीर्णा-
श्चपर्शुहस्ताः संतः प्राचा प्राचीनं ययुः । बर्हिराहरणार्थं गच्छंति । पर्श्वो हि
बर्हिराच्छिद्यते । तथा च तैत्तिरीयकं । अश्वपर्श्वो बर्हिराच्छिद्यतीति । हे इंद्रावरुणौ
युवां दासा दासान्युपक्षपयित्रीणि च वृत्राण्यावरकाणि शत्रुजातान्यार्याणि च
कर्मानुष्ठानपराणि च शत्रुजातानि हतं । हिंसं । अपि च सुदासमस्मद्याज्यमे-
तत्संज्ञं राजानमवसा रक्षणेन सार्द्धमवतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यत्रा नरः समयंते कृतध्वजो यस्मिन्नाजा भवति किं च न प्रियं ।

यत्रा भयंते भुवना स्वर्हश्स्तत्रा न इंद्रावरुणाधि वोचतं ॥२॥

यत्र । नरः । संऽअयंते । कृतऽध्वजः । यस्मिन् । आजा । भवति । किं । च । न । प्रियं ।

यत्र । भयंते । भुवना । स्वऽऽहश् । तत्र । नः । इंद्रावरुणा । अधि । वोचतं ॥२॥

यत्र यस्मिन् संग्रामे नरो मनुष्याः कृतध्वज उच्छ्रितध्वजाः समयंते युद्धार्थं संगच्छंते । यस्मिंश्चाजाजौ युद्धे । चनेति निपातद्वयसमुदायो विभज्य योजनीयः । किंच किमपि प्रियमनुकूलं न भवति । अपि तु सर्वं दुष्करं भवति । यत्र च युद्धे भुवना भुवनानि भूतजातानि स्वर्हश्ः शरीरपातादूर्ध्वं स्वर्गस्य द्रष्टारो वी-
ताश्च भयंते विभ्यति तत्र तादृशे संग्रामे हे इंद्रावरुणौ नोऽस्मानधिवोचतं ।
अस्मत्पक्षपातवचनौ भवतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सं भूम्या अंता ध्वसिरा अहश्तेन्द्रावरुणा दिवि घोष आरुहत् ।

अस्थुर्जनानामुप मामरातयोऽर्वागवसा हवनश्रुता गतं ॥३॥

सं । भूम्याः । अंताः । ध्वसिराः । अहश्त । इंद्रावरुणा । दिवि । घोषः । आ । अरुहत् ।

अस्थुः । जनानां । उप । मां । अरातयः । अर्वाक् । अवसा । हवनऽश्रुता । आ । गतं ॥३॥

हे इंद्रावरुणौ भूम्या अंताः पर्यंता ध्वसिराः सैनिकैर्ध्वस्ताः समहश्त । संहश्यंते ।
तथा दिवि द्युलोके घोषः सैनिकानां शब्दश्चारुहत् । आरुढोऽभूत् । जनाना-
मस्मदीयानां भटानामरातयः शत्रवो मामुपास्थुः । उपस्थिताः । एवं प्रवर्तमा-
नेऽस्मिन्युद्धे हे हवनश्रुताह्वानशीलाविन्द्रावरुणावर्वागस्मदभिमुखमवसा रक्षणेन
सहागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इंद्रावरुणा वधनाभिरप्रति भेदं वन्वता प्र सुदासमावतं ।

ब्रह्माण्येषां शृणुतं हवीमनि सत्या तृत्सूनामभवत्पुरोहितः ॥४॥

इंद्रावरुणा । वधनाभिः । अप्रति । भेदं । वन्वता । प्र । सुऽदासं । आवतं ।

ब्रह्माणि । एषां । शृणुतं । हवीमनि । सत्या । तृत्सूनां । अभवत् । पुरऽहितः ॥४॥

हे इंद्रावरुणेन्द्रावरुणौ वधनाभिर्वधकरैरायुधैरप्रतिगतमप्राप्तं भेदमेतत्संज्ञं सुदासः
शत्रुं वन्वता हिंसन्तौ युवां सुदासं । शोभनं ददातीति सुदाः । एतत्संज्ञं मम याज्यं
राजानं प्रावतं । प्रकर्षेणारक्षतं । एषां तृत्सूनां मम याज्यानां ब्रह्माणि स्तोत्राणि
शृणुतं । अशृणुतं । कदा । हवीमनि । आहूयन्तेऽस्मिन्युद्धार्थं परस्परमिति हवीमा
संग्रामः । तस्मिन् । यस्मादेवं तस्मात्तृत्सूनामेतत्संज्ञानां मम याज्यानां पुरो-
हितिर्मम पुरोधानं सत्या सत्यफलमभवत् । तेषु यन्मम पौरोहित्यं तत्सफलं
जातमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रावरुणावभ्या तपन्ति माघान्यर्यो वनुषामरातयः ।

युवं हि वस्वं उभयस्य राजयोऽध स्मा नोऽवतं पार्ये दिवि ॥५॥

इंद्रावरुणौ । अभि । आ । तपन्ति । मा । अघानि । अर्यः । वनुषां । अरातयः ।

युवं । हि । वस्वं । उभयस्य । राजयः । अध । स्म । नः । अवतं । पार्ये । दिवि ॥५॥

हे इंद्रावरुणावर्योऽरेः शत्रोः संबंधीन्यघान्याहंतृत्यायुधानि मा मामभ्यात-
पन्ति । अभितो बाधन्ते । अपि च वनुषां हिंसकानां मध्येऽरातयोऽभिगमनशीलाः
शत्रवश्च मामभितपन्ति । युवं हि युवां खलूभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य वस्वो
वसुनो धनस्य राजयः । ईशाये । राजतिरैश्वर्यकर्मा । अध स्मातः कारणात्
पार्ये तरणीये दिवि दिवसे युद्धदिने नोऽस्मानवतं । रक्षतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवां हवंत उभयास आजिषिंद्रं च वस्वो वरुणं च सातये ।

यत्र राजभिर्दशभिर्निबाधितं प्र सुदासमावतं तृत्सुभिः सह ॥६॥

युवां । हवन्ते । उभयासः । आजिषु । इंद्रं । च । वस्वं । वरुणं । च । सातये ।

यत्र । राजऽभिः । दशऽभिः । निऽबाधितं । प्र । सुदासं । आवतं । तृत्सुऽभिः । सह ॥६॥

उभयास उभयविधाः सुदाःसंज्ञो राजा तत्सहायभूतास्तृत्सवश्चैवं द्विप्रकारा
जना आजिषु संग्रामेषिंद्रं च वरुणं च युवां हवन्ते । आहूयन्ते । किमर्थं । वस्वो
धनस्य सातये संभजनार्थं । यत्र येषाजिषु दशभिर्दशसंख्याकै राजभिः शत्रुभू-

तैर्नृपैर्निबाधितं नितरां हिंसितं सुदासं तृत्सुभिः सह वर्तमानं प्रावतं युवां
प्रकर्षेणारक्षतं तेष्वजिघ्रित्यन्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दश राजानः समिता अयज्यवः सुदासमिन्द्रावरुणा न युयुधुः ।

सत्या नृणामग्नसदामुपस्तुतिर्देवा एषामभवन् देवहूतिषु ॥ ७ ॥

दश । राजानः । संऽइताः । अयज्यवः । सुऽदासैः । इंद्रावरुणा । न । युयुधुः ।

सत्या । नृणां । अग्नऽसदां । उपऽस्तुतिः । देवाः । एषां । अभवन् । देवऽहूतिषु ॥ ७ ॥

हे इंद्रावरुणौ दशसंख्याका राजानः सुदासः शत्रवः समिताः संगताः परस्परं
समवेता अयज्यवोऽयजमाना एवभूतास्ते सुदासमेतत्संज्ञमेकमपि राजानं न
युयुधुः । न संप्रजहुः । युवाभ्यामनुगृहीतं तं प्रहर्तुं न शेकुः । तदानीमग्नसदां ।
अग्न्यन्ने हविषि सीदंतीत्यग्नसद ऋत्विजः । हविर्भिर्युक्तानां नृणां यज्ञस्य नेतृ-
णामृत्विजामुपस्तुतिः स्तोत्रं सत्या सफलाभूत् । अपि चैषां देवहूतिषु । देवा
हूयंत एष्विति देवहूतयो यज्ञाः । तेषु सर्वे च देवा अभवन् । युष्मदनुग्र-
हात्प्रादुर्भवन्ति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

दाशराज्ञे परियत्ताय विश्वतः सुदासे इंद्रावरुणावशिष्यतं ।

श्वित्यंचो यत्र नमसा कपर्दिनो धिया धीवंतो असंपतं तृत्सवः ॥ ८ ॥

दाशऽराज्ञे । परिऽयत्ताय । विश्वतः । सुऽदासे । इंद्रावरुणौ । अशिष्यतं ।

श्वित्यंचः । यत्र । नमसा । कपर्दिनः । धिया । धीऽवंतः । असंपतं । तृत्सवः ॥ ८ ॥

हे इंद्रावरुणौ दाशराज्ञे ॥ दशशब्दस्य छांदसो दीर्घः । विभक्त्यन्त्ययः ॥ दशभी
राजभिः शत्रुभूतैर्विश्वतः सर्वतः परियत्ताय परिवेष्टिताय सुदासे राज्ञेऽशिष्यतं ।
बलं प्रायच्छतं । यत्र यस्मिन्देसे श्वित्यंचः श्वितं श्वेत्यं नैर्मल्यमंचंतो गच्छंतः
कपर्दिनो जटिला धीवंतः कर्मभिर्युक्तास्तृत्सवो वसिष्ठशिष्या एतत्संज्ञा ऋत्विजो
नमसा हविर्लक्षणेनान्नेन धिया स्तुत्यासंपतं पर्यचरन् तस्मिन्देसे युवां तस्मै
राज्ञे बलं प्रायच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

वृ॒त्राण्य॒न्यः स॒मिथे॒षु जिघ्र॑ते व्र॒तान्य॒न्यो अ॒भि र॑क्षते सदा ।

हवा॑महे वां वृष॒णा सु॒वृक्ति॑भि॒रस्मे इ॒न्द्राव॑रुणा श॒र्म य॒च्छतं ॥९॥

वृ॒त्राणि । अ॒न्यः । स॒ऽइथे॒षु । जिघ्र॑ते । व्र॒तानि॑ । अ॒न्यः । अ॒भि । र॑क्षते । सदा ।

हवा॑महे । वां । वृष॒णा । सु॒वृक्ति॑भिः । अ॒स्मे इति॑ । इ॒न्द्राव॑रुणा । श॒र्म । य॒च्छतं ॥९॥

हे इन्द्रावरुणौ युवयोरन्य एक इन्द्रो वृत्राणि शत्रून् समिथेषु संग्रामेषु जिघ्रते । हन्ति । अन्य एको वरुणः सदा सर्वदा व्रतानि कर्माण्यभि रक्षते । अभितः सर्वतो रक्षति । हे वृषणा कामानां वर्षिताराविन्द्रावरुणौ तथाविधौ वां युवां सुवृक्तिभिः सुप्रवृत्ताभिः स्तुतिभिर्हवामहे । आह्वयामहे । आहूतौ च युवामस्मे अस्मभ्यं शर्म सुखं यच्छतं । दत्तं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अ॒स्मे इ॒न्द्रो व॑रुणो मि॒त्रो अ॒र्यमा॑ द्यु॒म्नं य॑च्छंतु म॒हि श॒र्म स॒प्रथः॑ ।

अ॒व॒ध्रं ज्योति॑रदि॒तेऽर्च॑ता॒वृधो॑ दे॒वस्य॑ श्लो॒कं स॒वितु॑र्म॒नामहे ॥१०॥

अ॒स्मे इति॑ । इ॒न्द्रः । व॑रुणः । मि॒त्रः । अ॒र्यमा॑ । द्यु॒म्नं । य॑च्छंतु । म॒हि । श॒र्म । स॒ऽप्रथः॑ ।

अ॒व॒ध्रं । ज्योति॑ः । अ॒दि॒तेः । अ॒र्च॒तऽवृ॑धः । दे॒वस्य॑ । श्लो॒कं । स॒वि॒तुः । म॒ना॒महे ॥१०॥

व्याख्यातेयं । अक्षरार्थस्तु । इन्द्रादयोऽस्मभ्यं द्योतमानं धनं प्रयच्छंतु सर्वतो विस्तीर्णं महद्गृहं च । यज्ञस्य वर्धयिष्या अदीनाया देवमातुस्तेजश्चास्माकमबाधकं भवतु । वयं च प्रेरकस्य देवस्य स्तोत्रं मनामहे । कुर्महे ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

आ वामिति पंचर्चं चतुर्दशं सूक्तं वासिष्ठं त्रैष्टुभमैन्द्रावरुणं । अनुक्रांतं च । आ वां पंचेति ॥ उक्थ्ये तृतीयसवने मैत्रावरुणशस्त इदं सूक्तं । सूचितं च । आ वां राजानाविन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्येति याज्या । आ० ६. १. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ वां॑ राजानाव॒ध्वरे॑ व॒वृत्यां॑ ह॒व्येभि॑रिन्द्रावरुणा नमो॑भिः ।

प्र वां॑ घृ॒ताचीं॑ वा॒ह्नोर्द॑धाना परि॒ त्मना॑ विषु॒रूपा॑ जिगाति ॥१॥

आ । वां । रा॒जा॒नौ । अ॒ध्वरे । व॒वृ॒त्यां । ह॒व्येभिः । इ॒न्द्रा॒वरु॒णा । नमः॑ऽभिः ।

प्र । वां । घृ॒ता॒ची । वा॒ह्नोः । द॒धा॒ना । परि॑ । त्मना॑ । वि॒षुऽरू॒पा । जि॒गा॒ति ॥ १ ॥

हे राजानौ राजमानावीश्वरौ वेन्द्रावरुणावध्वरे हिंसारहितेऽस्मिन्यागे वां युवां हव्येभिर्हविर्भिर्नमोभिः स्तोत्रैश्चाववृत्यां । आवर्तयामि । अपि च बाह्नोर्हस्तयोर्दधाना धार्यमाणा विषुरूपा । रूप्यत इति रूपं हविः । विविधहविर्युक्ता घृताची घृतमंचन्ती जुहूस्मनात्मना स्वयमेव वां युवां परिप्रजिगाति । अभिप्रगच्छति । यद्वा विषुरूपा नानाविधरूपौ वामिति योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यु॒वो रा॒ष्ट्रं वृ॒हदि॒न्वति॒ द्यौ॒र्यौ से॒तृभि॒रर॒ज्जुभिः॑ सि॒नीथः॑ ।

परि॑ नो हे॒ळो वरु॑णस्य वृ॒ज्या उ॒रं न इ॒न्द्रः कृ॑णवदु लो॒कं ॥ २ ॥

यु॒वोः । रा॒ष्ट्रं । वृ॒हत् । इ॒न्वति॒ । द्यौः । यौ । से॒तृभिः॑ । अ॒र॒ज्जुभिः॑ । सि॒नीथः॑ ।

परि॑ । नः । हे॒ळः । वरु॑णस्य । वृ॒ज्याः । उ॒रं । नः । इ॒न्द्रः । कृ॑णवत् । ऊं इति॑ । लो॒कं ॥ २ ॥

हे इन्द्रावरुणौ युवोर्युवयोर्वृहन्महद्राष्ट्रं राज्यं द्यौर्द्युलोकरूपमिन्वति । वृष्ट्या सर्वान् प्रीणयति । यौ युवां सेतृभिर्वंधकैररज्जुभी रज्जुरहितै रोगादिभिः सिनीथः पापकृतो बन्धीयः ॥ षिञ् बंधन इति धातुः ॥ तयोर्मध्ये वरुणस्य वारयितुर्देवस्य हेळः क्रोधो नोऽस्मान्परिवृज्याः । परिवृणक्तु । परित्यज्यान्यत्र गच्छतु । इन्द्र उ इन्द्रश्चोरं विस्तीर्णं लोकं स्थानं कृणवत् । करोतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कृतं नो॑ य॒ज्ञं वि॒दथे॑षु चा॒रं कृतं॑ ब्र॒ह्मा॒णि सू॒रिषु॑ प्र॒श॒स्ता ।

उपो॑ र॒यिर्दे॒वजू॒तो न ए॒तु प्र णः॑ स्या॒र्हाभि॒रु॒तिभि॑स्तिरेतं ॥ ३ ॥

कृतं । नः । य॒ज्ञं । वि॒दथे॑षु । चा॒रं । कृतं । ब्र॒ह्मा॒णि । सू॒रिषु॑ । प्र॒श॒स्ता ।

उपो॑ इति॑ । र॒यिः । दे॒वजू॒तः । नः । ए॒तु । प्र । नः । स्या॒र्हाभिः॑ । उ॒तिभिः॑ । ति॒रेतं ॥ ३ ॥

हे इन्द्रावरुणौ नोऽस्माकं विदथेषु गृहेषु क्रियमाणं यज्ञं चारं शोभनं फलसहितं कृतं । कुरुतं । तथा सूरिषु स्तोतृष्वस्मासु विद्यमानानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि प्रशस्ता प्रशस्तान्युक्तृष्टानि फलभांजि कृतं । कुरुतं । अपि च देवजूतो देवाभ्यां युवाभ्यां प्रेरितो रयिर्धनं नोऽस्मानुपैतु । प्राप्नोतु । तथा

स्पार्हाभिः स्पृहणीयाभिरुतिभी रक्षाभिर्नोऽस्मान् प्रतिरेतं । युवां वर्धयेथां ।
प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्मे इंद्रावरुणा विश्ववारं रयिं धत्तं वसुमंतं पुरुक्षुं ।

प्र य आदित्यो अनृता मिनात्यमिता शूरो दयते वसूनि ॥४॥

अस्मे इति । इंद्रावरुणा । विश्वऽवारं । रयिं । धत्तं । वसुऽमंतं । पुरुऽक्षुं ।

प्र । यः । आदित्यः । अनृता । मिनाति । अमिता । शूरः । दयते । वसूनि ॥४॥

हे इंद्रावरुणावस्मे अस्मभ्यं रयिं धनं धत्तं । प्रयच्छतं । कीदृशं । विश्ववारं
विश्वैः सर्वैर्वरणीयं संभजनीयं वसुमंतं निवासयुक्तं पुरुक्षुं बहून्नं पुरुभिर्वहुभिः
प्रशस्यं वा । आदित्योऽदितेः पुत्रो यो वरुणोऽनृतानृतानि सत्यरहितानि भूतानि
प्रमिनाति प्रहिनस्ति ॥ मीड् हिंसायामिति धातुः ॥ शूरः शौर्यवान् स वरु-
णोऽमितामितान्यपरिमितानि वसूनि धनानि दयते । स्तोतृभ्यो ददाति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावत्तोके तनये तूतुजाना ।

सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥५॥

इयं । इंद्रं । वरुणं । अष्ट । मे । गीः । प्र । आवत् । तोके । तनये । तूतुजाना ।

सुऽरत्नासः । देवऽवीतिं । गमेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥५॥

मे मदीयेयं गीः स्तुतिरिंद्रं वरुणं चाष्ट । अश्रुतां । व्याप्नोतु । तथा तूतुजाना
मया प्रेर्यमाणा सा तोके पुत्रे तनये पौत्रे च विषये प्रावत् । प्ररक्षत्वस्मान् ।
वयं च सुरत्नासः शोभनधनाः संतो देववीतिं देवैः कामयितव्यं यज्ञं गमेम ।
प्राप्नुयाम । हे इंद्रावरुणादयः सर्वे देवा यूयं स्वस्तिभिः कल्याणैर्नोऽस्मान् सदा
सर्वदा पात । रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

पुनीषे वामिति पंचर्चं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रावरुणं । पुनीष
इत्यनुक्रांतं ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने स्तोमवृद्धौ प्रशास्तुरिदमावापार्थं ।
सूचितं च । युवां नरा पुनीषे वां । आ० ७. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुनीषे वा॒मर॒क्षसं॑ मनी॒षां सोम॒मिन्द्रा॒य वरु॑णाय जुह॒त् ।

घृत॑प्रतीकामुषसं॒ न दे॒वी ता नो॒ याम॑न्नु॒रुथ॒ताम॒भीके॑ ॥ १ ॥

पुनी॒षे । वा॒ । अ॒र॒क्षसं॑ । मनी॒षां । सोमं॑ । इन्द्रा॒य । वरु॑णाय । जुह॒त् ।

घृत॑ऽप्रतीकां । उ॒षसं॑ । न । दे॒वी । ता । नः । याम॑न् । उ॒रुथ॒तां । अ॒भीके॑ ॥ १ ॥

इन्द्रावरुणौ वां युवाभ्यां युवयोरर्थमरक्षसं रक्षोरहितां राक्षसैरसंस्पृष्टां मनीषां स्तुतिं पुनीषे । शोधयामि । किं कुर्वन् । इन्द्राय वरुणाय च सोमं जुहत् इदं वरुणं चोद्दिश्य सोममग्नौ प्रक्षिपन् । कीदृशी मनीषां । देवी द्योतमानामुषसं न उषसमिव घृतप्रतीकां दीप्तावयवां । शिष्टः परोक्षकृतः । ता ताविन्द्रावरुणावभीकेऽभिगते युद्धे यामन् यामनि युद्धार्थं गमने सति नोऽस्मानुरुथतां । रक्षतां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्पर्ध॑न्ते वा उ॒ देव॒हूये॒ अत्र॒ येषु॒ ध्वजेषु॒ दिद्यवः॒ पत॑न्ति ।

यु॒वं ताँ इन्द्रावरुणावमि॒चान् ह॑तं परा॒चः शर्वा॒ विषू॑चः ॥ २ ॥

स्पर्ध॑न्ते । वै । उ॒ । इति॑ । दे॒वऽहूये॑ । अत्र॑ । येषु॑ । ध्व॒जेषु॑ । दि॒द्यवः॑ । पत॑न्ति ।

यु॒वं । तान् । इन्द्रावरु॒णौ । अ॒मि॒चान् । ह॑तं । परा॒चः । शर्वा॑ । विषू॑चः ॥ २ ॥

देवहूये । देवा विजिगीषवो योद्धारो हूयन्ते युद्धार्थं परस्परमाहूयन्त इति देवहूयः संग्रामः । अत्रास्मिन् देवहूये संग्रामे स्पर्धन्ते वै शत्रवोऽस्माभिः स्पर्धन्ते खलु । उ इति पूरकः । येषु संग्रामेषु ध्वजेषु पताकासु दिद्यवः शत्रुक्षिप्रान्यायुधानि पतन्ति तान् तेषु संग्रामेषु विद्यमानानमिचान् शत्रून् हे इन्द्रावरुणौ युवं युवां शर्वा शरुणा हिंसकेनायुधेन पराचः पराङ्मुखान् विषूचो विविधगतींश्च हतं । हिंस्तं । यथा ते शत्रवः पराङ्मुखा इतस्ततः पलायमानाश्च भवन्ति तथा तान्वाधेयामित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आप॑श्चि॒द्धि स्वय॑श॒सः स॒दःसु॒ दे॒वीरि॑दं वरु॒णं दे॒वता॒ धुः ।

कृ॒ष्टीर॒न्यो धा॒रय॑न्ति॒ प्रवि॑क्ता वृ॒त्राण॑न्यो अ॒प्रती॑नि॒ हन्ति॑ ॥ ३ ॥

आपः। चित्। हि। स्वयंशसः। सदःऽसु। देवीः। इंद्रं। वरुणं। देवता। धुरिति धुः।
कृष्टीः। अन्यः। धारयति। प्रऽविक्ताः। वृचाणि। अन्यः। अप्रतीनि। हन्ति ॥ ३ ॥

आपश्चिद्विकाराः सोमाश्च स्वयंशसः स्वायत्तयशस्का देवीर्द्योतमानाः संतः
सदःसु सदनेषु स्थानेष्विंद्रं वरुणं च देवतैते द्वे देवते धुः। धारयन्ति। अवस्था-
पयन्ति। सोमेनाप्यायिता हि देवताः स्वे स्वे स्थानेऽवतिष्ठन्ते। यद्वा वसती-
वर्याख्या आप एव सोमाभिषवद्वारा सदनेष्विंद्रं वरुणं च धारयन्ति। तयोरिंद्रा-
वरुणयोरन्य एकः प्रविक्ताः पृथक्कृताः पुण्यापुण्यविवेकेन विचित्रफलभोक्त्रीः
कृष्टीः प्रजा असांकर्येण धारयति। अन्य इंद्रो वृचाणि शत्रुजातान्यप्रतीन्यैरप्रति-
गतानि हन्ति। हिनस्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स सुक्रतुर्ऋतचिदंस्तु होता य आदित्य शवसा वां नमस्वान्।
आवर्तदवसे वां हविष्मानसदित्स सुविताय प्रयस्वान् ॥ ४ ॥
सः। सुऽक्रतुः। ऋतुऽचित्। अस्तु। होता। यः। आदित्या। शवसा। वां। नमस्वान्।
आऽवर्ततेत्। अवसे। वां। हविष्मान्। असत्। इत्। सः। सुविताय। प्रयस्वान् ॥ ४ ॥

सुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स होता स्तोता ऋतचिदतस्योदकस्य
यज्ञस्य वा चेता निचेतास्तु। भवतु। हे आदित्यादितेः पुत्राविंद्रावरुणौ ॥ छांदसः
सांहितिको ह्रस्वः ॥ यो नमस्वान् नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण वा युक्तः सन्
शवसा बलेन युक्तौ वां युवां। परिचरतीति शेषः। स सुक्रतुरित्यन्वयः।
अपि च यो हविष्मान् हविर्भिर्युक्तः सन् अवसे तर्पणार्थं वां युवामावर्तत्
आवर्तयेत् स यजमानः प्रयस्वानन्नवान् भूत्वा सुविताय सुष्ठु प्राप्नोथाय फला-
यासदित्। भवेदेव ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इयमिंद्रं वरुणमष्ट मे गीः प्रावत्तोके तनये तूतुजाना।
सुरत्नासो देववीतिं गमेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ५ ॥
इयं। इंद्रं। वरुणं। अष्ट। मे। गीः। प्र। आवत्। तोके। तनये। तूतुजाना।
सुऽरत्नासः। देवऽवीतिं। गमेम। यूयं। पात। स्वस्तिऽभिः। सदा। नः ॥ ५ ॥

व्याख्यातेयं । मदीया स्तुतिरिदं वरुणं चाश्रुतां । मया प्रेर्यमाणा सा पुत्रे
पौत्रे च विषयेऽस्मान् प्ररक्षतु । वयं शोभनधनाः संत उत्तरोत्तरं यागं प्राप्नुयाम ।
हे इंद्रावरुणादयो देवा अस्मान् सर्वदा कल्याणै रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

धीरा त्वस्येत्यष्टचं षोडशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभं वरुणदेवत्यं । तथा चानु-
क्रांतं । धीराष्टौ वारुणं हेति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

धीरा त्वस्य महिना जनूंषि वि यस्तस्तंभ रोदसी चिदुर्वी ।

प्र नाकमृष्वं नुनुदे बृहंतं द्विता नक्षत्रं पप्रथच्च भूम ॥ १ ॥

धीरा । तु । अस्य । महिना । जनूंषि । वि । यः । तस्तंभ । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति ।

प्र । नाकं । ऋष्वं । नुनुदे । बृहंतं । द्विता । नक्षत्रं । पप्रथत् । च । भूम ॥ १ ॥

अस्य वरुणस्य जनूंषि जन्मानि महिना महिम्ना तु क्षिप्रं धीरा धीराणि
धैर्यवन्ति भवन्ति । यो वरुण उर्वी विस्तीर्णे रोदसी चित् द्यावापृथिव्यावपि
वितस्तंभ विविधं स्तब्धे स्वकीये स्थाने स्थिते अकरोत् । यश्च बृहंतं महान्तं
नाकमादित्यं नक्षत्रं च ऋष्वं दर्शनीयं द्विता द्वैधं प्रनुनुदे प्रेरयति स्म । अहनि
सूर्यं दर्शनीयं प्रेरयति रात्रौ नक्षत्रं तथेति द्विप्रकारः । भूम भूमिं च यः पप्रथत्
अप्रथयत् विस्तारितवान् तस्यास्य वरुणस्येत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत स्वया तन्वाऽसं वदे तत्कदा न्वं तर्वरुणे भुवानि ।

किं मे हव्यमहृणानो जुषेत कदा मृळीकं सुमना अभि ख्यं ॥ २ ॥

उत । स्वया । तन्वा । सं । वदे । तत् । कदा । नु । अंतः । वरुणे । भुवानि ।

किं । मे । हव्यं । अहृणानः । जुषेत् । कदा । मृळीकं । सुऽमनाः । अभि । ख्यं ॥ २ ॥

वरुणं शीघ्रं दिदृक्षमाण ऋषिरनया वितर्कयति । उतेति विचिकित्सायां ।
उत किं स्वया तन्वा स्वीयेनात्मीयेन शरीरेण संवदे । सहवदनं करोमि आहो
स्वित् तत्तेन वरुणेन सह संवदे । कदा नु कदा खलु वरुणे देवेऽतर्भुवानि ।

अंतर्भूतो भवानि । वरुणस्य चित्ते संलग्नो भवानीत्यर्थः । अपि च मे मदीयं हव्यं स्तोत्रं हविर्वाहणानोऽक्रुध्यन् वरुणः किं केन हेतुना जुषेत । सेवेत । समनाः शोभनमनस्कः सन्नहं कदा कस्मिन्काले मृळीकं सुखयितारं वरुणमभिख्यं । अभिपश्येयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पृच्छे तदेनो वरुण दिदृक्षूपो एमि चिकितुषो विपृच्छं ।

समानमिन्मे कवयश्चिदाहुरयं ह तुभ्यं वरुणो हृणीते ॥३॥

पृच्छे । तत् । एनः । वरुण । दिदृक्षु । उपो इति । एमि । चिकितुषः । विऽपृच्छं ।

समानं । इत् । मे । कवयः । चित् । आहुः । अयं । ह । तुभ्यं । वरुणः । हृणीते ॥३॥

हे वरुण तदेनः पापं पृच्छे । त्वां पृच्छामि । दिदृक्षु ॥ छांदसः सुलोपः ॥ द्रष्टुमिच्छन्नहं । येन पापेन हेतुना त्वदीयैः पाशैर्वद्धोऽस्मि । पृष्टः सन् तत्पापं कथय । अहं विपृच्छं विविधं प्रष्टुं चिकितुषो विदुषो जनानुपो एमि । उपागां । ते कवयश्चित् क्रांतदर्शिनो जनाश्च मे मह्यं समानमित् समानमेवैकरूपमेवाहुः । अकथयन् । यदाहुस्तदाह । हे स्तोतस्तुभ्यमयं हायमेव वरुणो हृणीते । क्रुध्यतीति । अतः क्रोधं परित्यज्यास्मान्पाशेभ्यो मोचय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

किमागं आस वरुण ज्येष्ठं यत्स्तोतारं जिघांससि सखायं ।

प्र तन्मे वोचो दूळभ स्वधावोऽव त्वानेना नमसा तुर इयां ॥४॥

किं । आगः । आस । वरुण । ज्येष्ठं । यत् । स्तोतारं । जिघांससि । सखायं ।

प्रा । तत् । मे । वोचः । दुःऽदभ । स्वधाऽवः । अव । त्वा । अनेनाः । नमसा । तुरः । इयां ॥४॥

हे वरुण ज्येष्ठमधिकं किमाग आस । कोऽपराधो मया कृतो बभूव । यद्येनागसा सखायं मिचभूतं संतं स्तोतारं जिघांससि हंतुमिच्छसि । हे दूळभ दुर्दभ अन्यैर्बाधितुमशक्य स्वधावस्तेजस्विन् हे वरुण तदागो मे मह्यं प्रवोचः । प्रब्रूहि । एवं सति तस्य प्रायश्चित्तं कृतवानेना अपापः सन्नहं तुरस्वरमाणः शीघ्रो नमसा नमस्कारेण हविषा वा त्वामवेयां । उपगच्छेयं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अव॑ दुग्धानि॒ पित्र्या॑ सृजा॒ नोऽव॒ या व॒यं च॑कृ॒मा त॒नूभिः॑ ।

अव॑ राजन्प॒शुतृपं॑ न ता॒युं सृजा॒ वत्सं॑ न दा॒स्यो वसि॑ष्ठं ॥ ५ ॥

अव॑ । दुग्धानि॒ । पित्र्या॑ । सृज॒ । नः । अव॑ । या । व॒यं । च॑कृ॒म । त॒नूभिः॑ ।

अव॑ । रा॒जन् । प॒शुऽतृपं॑ । न । ता॒युं । सृज॒ । वत्सं॑ । न । दा॒स्यः । वसि॑ष्ठं ॥ ५ ॥

हे वरुण पित्र्या पितृतः प्राप्नानि नोऽस्मदीयानि दुग्धानि द्रोहान् बंधनहे-
तुभूतानवसृज । विमुंच । अस्मत्तो विक्षेपय । वयं च या यानि द्रोहजातानि
तनूभिः शरीरैश्चकृम कृतवन्तः स्म तानि चावसृज । हे राजन् राजमान वरुण
पशुतृपं न तायुं स्तैन्यप्रायश्चित्तं कृत्वावसाने घासादिभिः पशूनां तर्पयितारं स्तेन-
मिव दास्यो रज्जोर्वत्सं न वत्समिव च वसिष्ठं मां बंधकात्पापादवसृज । विमुंच ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

न स स्वो दक्षो॑ वरुण॒ धृतिः॒ सा सुरा॑ म॒न्युर्विभीद॑को अचि॒त्तिः॑ ।

अस्ति॒ ज्याया॒न॒कनी॑यस॒ उपरे॒ स्वप्न॑श्च॒नेद॑नृतस्य प्रयो॒ता ॥ ६ ॥

न । सः । स्वः । दक्षः । वरुण॒ । धृतिः॒ । सा । सुरा॑ । म॒न्युः । वि॒भीद॑कः । अचि॒त्तिः॑ ।

अस्ति॒ । ज्याया॑न् । कनी॑यसः । उप॒ऽअरे॒ । स्वप्नः॑ । च॒न । इत् । अ॒नृत॑स्य । प्र॒यो॒ता ॥ ६ ॥

हे वरुण स स्वो दक्षः पुरुषस्य स्वभूतं तद्वलं पापप्रवृत्तौ कारणं न भवति ।
किंतर्हि धृतिः स्थिरोत्पत्तिसमय एव निर्मिता दैवगतिः कारणं ॥ ध्रु गतिस्थैर्य-
योरिति धातुः ॥ सा च धृतिर्वक्ष्यमाणरूपा सुरा प्रमादकारिणी मन्युः क्रोधश्च
गुर्वादिविषयः सन् अनर्थहेतुः । विभीदको द्यूतसाधनोऽक्षः । स च द्यूतेषु पुरुषं प्रेर-
यन्ननर्थहेतुर्भवति । अचिन्तिरज्ञानमविवेककारणं । अत ईदृशी दैवकूपिरेव पुरुषस्य
पापप्रवृत्तौ कारणं । अपि च कनीयसोऽल्पस्य हीनस्य पुरुषस्य पापप्रवृत्ता-
वुपार उपागते समीपे नियंतृत्वेन स्थितो ज्यायानधिक ईश्वरोऽस्ति । स एव तं
पापे प्रवर्तयति । तथा चास्मात् । एष ह्येवासाधु कर्म कारयति तं यमधो निनीषत
इति । एवं च सति स्वप्नश्चन स्वप्नोऽप्यनृतस्य पापस्य प्रयोता प्रकर्षण मिश्रयिता
भवति । इदिति पूरकः । स्वप्ने कृतैरपि कर्मभिर्वहूनि पापानि जायन्ते किमु वक्तव्यं
जायति कृतैः कर्मभिः पापान्युत्पद्यन्त इति । अतो ममापराधो दैवागत इति हे
वरुण त्वया क्षन्तव्य इति भावः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अ॒रं दा॒सो न मी॒ळुषे॑ करा॒ण्य॒हं दे॒वाय॒ भूर्ण॑येऽना॒गाः ।

अ॒चेत॑यद॒चितो॑ दे॒वो अ॒र्यो गृ॒त्सं रा॒ये क॒वित॑रो जु॒नाति॑ ॥ ७ ॥

अ॒रं । दा॒सः । न । मी॒ळुषे॑ । करा॒णि । अ॒हं । दे॒वाय॑ । भूर्ण॑ये । अना॒गाः ।

अ॒चेत॑यत् । अ॒चितः॑ । दे॒वः । अ॒र्यः । गृ॒त्सं । रा॒ये । क॒विऽत॑रः । जु॒नाति॑ ॥ ७ ॥

मीळुषे सेक्ते कामानां वर्षिचे भूर्णये जगतो भर्चे देवाय दानादिगुणयुक्ताय वरुणायानागास्तत्प्रसादादपापः सन्नहमरमलं पर्याप्तं कराणि । परिचरणं कर्वाणि । दासो न । यथा भृत्यः स्वामिने सम्यक् परिचरति तद्वत् । अर्यः स्वामी स च देवोऽचितोऽजानतोऽस्मानचेतयत् । चेतयतु । प्रज्ञापयतु । गृत्सं स्तोतारं च कवितरः प्राज्ञतरो देवो राये धनाय धनप्राप्त्यर्थं जुनाति । जुनातु । प्रेरयतु ॥

एकादशिने वारुणे पशावयमिति पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । अयं सु तुभ्यं वरुण स्वधाव एवा वंदस्व वरुणं बृहंतं । आ० ३. ७. इति ॥

॥ सैषात्राष्टमी ॥

अ॒यं सु तु॒भ्यं वरु॑ण स्वधा॒वो ह॒दि स्तोम॑ उप॒श्रित॑श्चिद॒स्तु ।

शं नः॒ क्षेमे॑ श॒मु यो॒गे नो अ॒स्तु यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥ ८ ॥

अ॒यं । सु । तु॒भ्यं । वरु॑ण । स्वधा॒वः । ह॒दि । स्तोमः॑ । उप॒श्रितः॑ । चि॒त् । अ॒स्तु ।

शं । नः॒ । क्षेमे॑ । शं । ऊं इति॑ । यो॒गे । नः॒ । अ॒स्तु । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्तिभिः॒ । सदा॑ । नः॒ ॥ ८ ॥

हे स्वधावोऽन्नवन्वरुण तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणोऽयमेतत्सूक्तात्मकं स्तोमः स्तोत्रं हृदि त्वदीये हृदये सु सुष्ठूपश्रित उपगतः समवेतोऽस्तु । चिदिति पूरकः । अप्राप्तस्य प्रापणं योगः प्राप्तस्य रक्षणं क्षेमः । नोऽस्मदीये क्षेमे रक्षणे शमुपद्रवाणां शमनमस्तु । योगे च नोऽस्मदीये प्रापणे शमु शमनमेवासूपद्रवाणां । हे वरुणादयो देवा नोऽस्मान् सर्वदा स्वस्तिभिरविनाशैः पात । रक्षत ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

रदत्पथ इति सप्तर्चं सप्तदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं वारुणं । अनुक्रांतं च । रदत्सप्रेति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

रद॑त्प॒थो वरु॑णः सूर्या॑य प्रा॒णी॑सि समु॒द्रिया॑ न॒दीना॑ ।

सर्गो॑ न सृष्टो अ॒र्वती॑ऋ॒ताय॑न् च॒कार॑ म॒हीर॑वनी॒रह॑भ्यः ॥ १ ॥

रद॑त् । प॒थः । वरु॑णः । सूर्या॑य । प्र । अ॒णी॑सि । स॒मु॒द्रिया॑ । न॒दीना॑ ।

सर्गो॑ । न । सृष्टः । अ॒र्वतीः । ऋ॒त॒ऽय॑न् । च॒कार॑ । म॒हीः । अ॒वनीः । अ॒ह॑ऽभ्यः ॥ १ ॥

अयं वरुणो देवः सूर्याय सर्वस्य प्रेरकायादित्याय पथो मार्गानंतरिक्षप्रदेशान्प्रदत् । प्रायच्छत् । समुद्रिया समुद्र उदधौ भवानि । यद्वा समुद्रवन्त्यस्मादाप इति समुद्रमंतरिक्षं । तत्र भवान्यणीस्युदकानि नदीनां प्रासृजत् । सर्गो न । सृज्यते युद्धभूमौ सादिना प्रेर्यत इति सर्गोऽश्वः । स यथार्वतीर्वडवाः प्रति शीघ्रं गच्छति तद्वदतायन् ऋतं शीघ्रं गमनमात्मन इच्छन् महीर्महतीरवनी रात्रीरहभ्योऽहोभ्यः सकाशाच्चकार । भेदेन कृतवान् । अस्तं गच्छन् सूर्य एव वरुण इत्युच्यते । स हि स्वगमनेन रात्रीर्जनयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ॒त्मा ते॒ वातो॒ रज॒ आ न॑वीनोत्प॒शुर्न भू॑र्णिर्य॒वसे॑ स॒स॒वान् ।

अ॒न्तर्म॑ही वृ॒हती॑ रोद॒सीमे॑ वि॒श्वा ते॒ धाम॑ वरुण प्रि॒याणि॑ ॥ २ ॥

आ॒त्मा । ते॒ । वा॒तः । रजः॑ । आ । न॒वी॒नो॒त् । प॒शुः । न । भू॒र्णिः । य॒व॒से । स॒स॒ऽवान् ।

अ॒न्तः । म॒ही इति॑ । वृ॒ह॒ती इति॑ । रोद॒सी इति॑ । इ॒मे इति॑ । वि॒श्वा । ते॒ । धा॒म ।

वरु॑ण । प्रि॒याणि॑ ॥ २ ॥

हे वरुण ते त्वदीयस्त्वयांतरिक्षे प्रेर्यमाणो वातो वायुरात्मा सर्वस्य प्राणिजातस्य प्राणरूपेण धारयिता । स च रज उदकमा नवीनोत् । समंतात् प्रेरयति । वातेन हि वृष्टिर्जायते । भूर्णिर्जगतो भर्ता स वायुर्यवसे घासे प्रक्षिप्ते सति यथा पशुरन्नवान् भवति तद्वत्ससवान् । ससमित्यन्ननाम । तद्वान् भवति । हवित्क्षरणमन्नमपि तस्मै प्रयच्छन्तीत्यर्थः । यद्वा सनोतेः कसौ रूपं । ततः ससवान् संभक्तवान्वातो घासे सति पशुर्यथा भारवाही भवति तद्वज्जगतो भर्ता । हे वरुण मही मह्यौ वृहती परिवृढे इमे रोदसी द्यावापृथिव्यावन्तर्मध्ये । द्यावापृथिव्योर्मध्य इत्यर्थः । ते तव विश्वा सर्वाणि धाम धामानि स्थानानि तेजांसि वा प्रियाणि सर्वेषां प्रीतिकराणि भवंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

परि स्पर्शो वरुणस्य स्मदिष्टा उभे पश्यन्ति रोदसी सुमेके ।

ऋतावानः कवयो यज्ञधीराः प्रचेतसो य इषयन्त मन्म ॥३॥

परि। स्पर्शः। वरुणस्य। स्मत्ऽइष्टाः। उभे इति। पश्यन्ति। रोदसी इति। सुमेके
इति सुऽमेके।

ऋतऽवानः। कवयः। यज्ञऽधीराः। प्रऽचेतसः। ये। इषयन्त। मन्म ॥३॥

स्पर्शन्ति स्पर्शन्तीति स्पर्शश्चराः। वरुणस्य देवस्य स्पर्शश्चराः स्मदिष्टाः। स्मदि-
त्येतत् प्रशस्यार्थे सहार्थे च वर्तते। प्रशस्तगतयः। यद्वा सह प्रेषिताः संतः
सुमेके शोभनमेहने सुरूपे बोभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ परि पश्यन्ति। परित
ईक्षन्ते। उभयोर्लोकयोर्वर्तमानान्पुण्यापुण्यकारिणो जनान्पश्यन्तीत्यर्थः। यस्मादेवं
तस्मात्तद्गीत्या ऋतावानः कर्मवन्तो यज्ञधीरा यज्ञेषु कृतबुद्धयः प्रचेतसः प्राज्ञाः
कवयः क्रांतदर्शिनो ये जना मन्म मन्मानि स्तोत्राणीषयन्त गमयन्ति वरुणं
प्रापयन्ति तानपि परिपश्यन्तीत्यर्थः। अतोऽस्मानपि स्तोतृज्ज्ञात्वा पापान्मुचं-
त्वित्युधिराशास्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उवाच मे वरुणो मेधिराय चिः सप्त नामाग्न्या विभर्ति ।

विद्वान्पदस्य गुह्या न वोचद्युगाय विप्र उपराय शिक्षन् ॥४॥

उवाच। मे। वरुणः। मेधिराय। चिः। सप्त। नाम। अग्न्या। विभर्ति।

विद्वान्। पदस्य। गुह्या। न। वोचत्। युगाय। विप्रः। उपराय। शिक्षन् ॥४॥

मेधिराय मेधाविने मे मह्यं वरुण उवाच। उक्तवान्। किमुक्तवान् तदाह।
चिः सप्तैकविंशतिसंख्याकानि नामान्यग्न्या गौर्विभर्ति। धारयतीति। वागत्र
गौरुच्यते। सा चोरसि कंठे शिरसि च बद्धानि गायत्र्यादीनि सप्त छंदसां नामानि
विभर्ति। यद्वा वेदात्मिका वागेकविंशतिसंस्थानां यज्ञानां नामानि विभर्ति।
धारयति। अपर आह। गौः पृथिवी। तस्याश्च गौर्गर्मा जमेति पठितान्येकविंशति
नामानितीति। अपि च विद्वान् जानन् विप्रो मेधावी स वरुणो युगाय युक्तायो-
परायोप समीपे रममाणायान्तेवासिने मह्यं शिक्षन् उपदिशन् पदस्योत्कृष्टस्य

स्थानस्य ब्रह्मलोकलक्षणस्य संबंधीनि गुह्या गुह्यानि रहस्यान्युपदेशे गम्यानि ।
नशब्दश्चार्थे । इमानि च वोचत् । उक्तवान् । अतोऽहं वरुणस्य शिष्योऽस्मि ।
तस्मात्स वरुणोऽस्मान् पापान्मोचयत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ति॒स्रो द्या॒वो निहि॑ता अ॒न्तर॑स्मिन्ति॒स्रो भूमी॑रुप॒राः षड्वि॑धानाः ।

गृ॒त्सो राजा॑ वरुणश्च॒क्र ए॒तं दि॒वि प्रे॒खं हि॒र॒ण्य॒यं शु॒भे कं ॥ ५ ॥

ति॒स्रः । द्या॒वः । निऽहि॑ताः । अ॒न्तः । अ॒स्मिन् । ति॒स्रः । भूमी॑ । उ॒प॒राः । षट्ऽवि॑धानाः ।

गृ॒त्सः । राजा॑ । वरु॒णः । च॒क्रे । ए॒तं । दि॒वि । प्र॒ऽई॒खं । हि॒र॒ण्य॒यं । शु॒भे । कं ॥ ५ ॥

तिस्रस्त्रिप्रकारा उत्तममध्यमाधमभावेन त्रिविधा द्यावो द्युलोका अस्मिन्वरु॒णेऽन्त॑र्मध्ये निहिताः । तिस्रः पूर्ववत्त्रिविधा भूमीर्भूम्यश्च षड्विधानाः । विधानं विधा । वसंताद्युतुभेदेन षड्विधाः प्रकारा यासु तादृश्यः । उपरा अस्मिन्नेव वरुण उप्ता अंतर्भूताः । लोकानां त्रित्वं च त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका इत्यादिना ब्राह्मणेनावगम्यते । तिस्रो भूमीर्धारयन् । ऋग्वे० २. २९. ८. । इति निगमश्च भवति । इमौ लोकावावृत्य वरुणस्तिष्ठतीत्यर्थः । अपि च गृत्सः स्तुत्यो राजेश्वरः स वरुणो दिव्यंतरिक्षे हिरण्ययं हिरण्यमयं सुवर्णमयं हितरमणीयं वा प्रेखं दोलावत् दिग्द्वयसंस्पर्शिनमेतं सूर्यं शुभे कं दीप्त्यर्थं चक्रे । कृतवान् । दिवि सूर्यमदधात्सोममदौ । ऋग्वे० ५. ८५. २. । इति हि श्रूयते ॥

वारुणे पशावव सिंधुमिति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । अत्र सिंधुं वरुणो द्यौरिव स्थादयं सु तुभ्यं वरुण स्वधावः । आ० ३. ९. । इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

अ॒व सिंधुं॑ वरु॒णो द्यौ॑रिव स्था॒द्र॒प्सो न श्वे॒तो मृ॒गस्तु॑वि॒ष्मान् ।

गं॒भीर॑शंसो रज॒ंसो वि॒मानः॑ सु॒पा॒र॒क्ष॒त्रः स॒तो अ॒स्य राजा॑ ॥ ६ ॥

अ॒व । सिंधुं॑ । वरु॒णः । द्यौःऽइ॒व । स्था॒त् । द्र॒प्सः । न । श्वे॒तः । मृ॒गः । तु॑वि॒ष्मान् ।

गं॒भीर॑ऽशंसः । रज॒ंसः । वि॒ऽमानः॑ । सु॒पा॒र॒ऽक्ष॒त्रः । स॒तः । अ॒स्य । राजा॑ ॥ ६ ॥

द्यौरिव सूर्य इव दीप्तो वरुणः सिंधुं समुद्रमवस्थात् । वेलायामवस्थापयति । यथा वेलां नातिक्रामति तथा करोतीत्यर्थः । कीदृशो वरुणः । द्रप्सो न द्रवणशील

उद्विंदुरिव श्वेतः शुभ्रवर्णो मृगः । लुप्तोपममेतत् । गौरमृग इव तुविष्मान्
बलवान् प्रवृद्धो वा गंभीरशंसः । गंभीरो महान् शंसः स्तोत्रं यस्य स तथोक्तः ।
रजस उदकस्य विमानो निर्माता । सुपारक्षत्रः सुष्ठु दुःखात्पारकं क्षत्रं बलं धनं
वा यस्य तादृशो वरुणः सतो विद्यमानस्यास्य जगतो राजेश्वरो भवति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यो मृळयाति चक्रुषे चिदागो वयं स्याम वरुणे अनागाः ।

अनु व्रतान्यदितेऽर्द्धधन्तो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

यः । मृळयाति । चक्रुषे । चित् । आगः । वयं । स्याम । वरुणे । अनागाः ।

अनु । व्रतानि । अदितेः । ऋद्धन्तः । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

आगोऽपराधं चक्रुषे चिक्लृप्तवतेऽपि स्तोत्रे यो वरुणो मृळयाति उपदयां
करोति तस्मिन्वरुणेऽनागा अनागसोऽनपराधाः संतो वयं स्याम । वर्तमाना
भवेम । किं कुर्वतः । अदितेरदीनस्य वरुणस्य संबन्धीनि व्रतानि कर्माण्यनु
आनुपूर्व्येण ऋद्धन्तः समर्धयन्तः । हे वरुणादयो देवा यूयमस्मान् सर्वदा कल्याणैः
पालयत ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

प्र शुंध्युवमिति सप्तर्चमष्टादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धे चैष्टुभं वारुणं । प्र शुंध्युवमि-
त्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र शुंध्युवं वरुणाय प्रेष्टां मतिं वसिष्ठ मीळहुषे भरस्व ।

य ईमर्वाचं करते यज्ञत्रं सहस्रामघं वृषणं वृहन्तं ॥ १ ॥

प्र । शुंध्युवं । वरुणाय । प्रेष्टां । मतिं । वसिष्ठ । मीळहुषे । भरस्व ।

यः । ई । अर्वाचं । करते । यज्ञत्रं । सहस्रामघं । वृषणं । वृहन्तं ॥ १ ॥

ऋषिरात्मानमेव प्रत्यक्षीकृत्य स्तुतौ नियुक्ते । हे वसिष्ठ त्वं मीळहुषे सेक्ते
वरुणाय शुंध्युवं शोधयित्री यज्ञा स्वत एव शुद्धां प्रेष्टां प्रियतमां मतिं मननी-
यामीदृशी स्तुतिं प्रभरस्व । प्रहर । प्रापय । यो वरुण ईमेनं सूर्यमर्वाचमस्मद-
भिमुखं करते अंतरिक्षे करोति तस्मै वरुणायेत्यन्वयः । कीदृशं सूर्यं । यज्ञत्रं यष्टयं
सहस्रामघं बहुधनं वृषणं कामानां वर्षकं वृहन्तं महान्तं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अधा न्वस्य संदृशं जगन्वानग्नेरनीकं वरुणस्य मंसि ।

स्वपर्यदश्मन्नधिपा उ अंधोऽभि मा वपुर्दृश्ये निनीयात् ॥ २ ॥

अध । नु । अस्य । संदृशं । जगन्वान् । अग्नेः । अनीकं । वरुणस्य । मंसि ।

स्वः । यत् । अश्मन् । अधिऽपाः । ऊं इति । अंधः । अभि । मा । वपुः । दृश्ये ।

निनीयात् ॥ २ ॥

अधाधुनास्य वरुणस्य संदृशं संदर्शनं नु क्षिप्रं जगन्वान् गतवानहमग्नेरनीकं ज्वालासंघं मंसि । स्तवानि । तं वरुणं यष्टुमिति शेषः । यद्यदा वरुणः स्वः सुखकरमश्मन्नश्मन्यभिषवार्थे पाषाणेऽवस्थितं । अभिषुतमित्यर्थः । ईदृशमंधः सोमलक्षणमन्नमधिपा अधिकं पाता भवेत् ॥ छांदसः षष्ठ्यभावः । उ इति पूरकः ॥ तदानीं मा मां वपुः शरीरं स्कृकीयं । वपुरिति रूपनाम । प्रशस्तं रूपं वा दृश्ये दर्शनार्थमभिनिनीयात् । अभिप्रापयेत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ यदुहाव वरुणश्च नावं प्र यत्समुद्रमीरयाव मध्यं ।

अधि यद्पां स्तुभिश्चराव प्र प्रेख ईखावहै शुभे कं ॥ ३ ॥

आ । यत् । रुहाव । वरुणः । च । नावं । प्र । यत् । समुद्रं । ईरयाव । मध्यं ।

अधि । यत् । अपां । स्तुऽभिः । चराव । प्र । प्रऽईखे । ईखावहै । शुभे । कं ॥ ३ ॥

यद्यदा वरुणे प्रसन्ने सत्यहं वरुणश्चोभौ नावं दुममयी तरणसाधनभूतामारुहाव उभावारूढौ बभूविव । तां च नावं यद्यदा समुद्रं मध्यं समुद्रस्य मध्यं प्रति प्रेरयाव प्रकर्षेण गमयाव । यद्यदा चापामुदकानामधि उपरि स्तुभिर्गञ्चीभिरन्याभिरपि नौभिश्चराव वर्तावहै तदानीं शुभे शोभार्थं प्रेखे नौरूपायां दोलायामेव प्रेखयावहै । निम्नोन्नतैस्तरंगैरितश्चेतश्च प्रविचलन्तौ संक्रीडावहै । कमिति पूरकः । यद्वा क्रियाविशेषणं । कं सुखं यथा भवति तथेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वसिष्ठं ह वरुणो नाव्याधादृषिं चकार स्वपा सहोभिः ।

स्तोतारं विप्रः सुदिनत्वे अह्नां यान्नु द्यावस्ततनन्यादुषासः ॥ ४ ॥

वसिष्ठं। ह। वरुणः। नावि। आ। अधात्। ऋषिं। चकार। सुऽअपाः। महःऽभिः।
स्तोतारं। विप्रः। सुदिनत्वे। अह्नां। यात्। नु। द्यावः। ततनन्। यात्। उषसः ॥४॥

एवं वसिष्ठेनात्मनोक्ते यद्वरुणेन कृतं तद्दर्शयति। वसिष्ठं ह वसिष्ठं खलु वरुणो
नावि स्वकीयायामाधात्। आरोहयत्। तथा तमृषिमवोभी रक्षणैः स्वपां स्वपसं
शोभनकर्माणं चकार। वरुणः कृतवान्। अपि च विप्रो मेधावी वरुणोऽह्नां
दिवसानां मध्ये सुदिनत्वे यत्फलत्वेन शोभनदिनत्वं तत्र स्तोतारमस्थापयदिति
शेषः। किं कुर्वन्। यात् यातो गच्छतो द्यावो दिवसान् यात् यातीरुषास उषसो-
पलक्षिता रात्रीश्च नु क्षिप्रं ततनन् सूर्यात्मना विस्तारयन् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

क्व॑ त्यानि॑ नौ स॒ख्या ब॑भूवुः सचा॑वहे॒ यद॑वृकं पुरा चि॒त् ।
बृ॒हंतं॑ मानं॑ वरुण स्वधा॑वः स॒हस्र॑द्वारं जगमा गृहं ते ॥५॥
क्व॑ त्यानि॑ नौ। स॒ख्या। ब॒भूवुः। सचा॑वहे इति। यत्। अ॒वृकं। पुरा। चि॒त्।
बृ॒हंतं॑। मानं॑। व॒रुण॑। स्व॒धा॒ऽवः। स॒हस्र॑ऽद्वारं। ज॒गम॑। गृ॒हं। ते ॥५॥

हे वरुण त्यानि तानि पुरातनानि नाववयोः सख्या सख्यानि सखित्वानि
क्व कुत्र बभूवुः। पुरा पूर्वस्मिन् कालेऽवृकमहिंस्यमात्यंतिकं यत्सख्यमस्ति तत्स-
चावहे। आवां सेवावहे। चिदिति पूरकः। अपि च हे स्वधावोऽन्नवन्वरुण ते
त्वदीयं गृहं जगम। गच्छानि ॥ लोडर्थे लिट् ॥ कीदृशं गृहं। बृहंतं महान्तं
मानं। मात्यस्मिन् सर्वाणि भूतानीति मानं। सर्वस्य भूतजातस्य परिच्छेदक-
मित्यर्थः। सहस्रद्वारं बहुद्वारं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

य आपि॑र्नित्यो॑ वरुण प्रि॒यः सन्त्वा॑मागांसि कृ॒णव॑त्सखा॑ ते ।
मा त॒ एन॑स्व॒न्तो य॑क्षिन्भुजेम॒ यंधि॑ ष्मा॒ विप्रः॑ स्तुव॒ते वरु॑ण्यं ॥६॥
यः। आपिः। नित्यः। व॒रुण॑। प्रि॒यः। सन्। त्वां। आगांसि। कृ॒णव॑त्। सखा॑। ते।
मा। ते। एन॑स्व॒न्तः। य॒क्षिन्। भुजेम॑। यंधि॑। स्म। विप्रः। स्तुव॒ते। वरु॑ण्यं ॥६॥

हे वरुण यो वसिष्ठो नित्यो ध्रुव आपिर्बन्धुः। औरसः पुत्र इत्यर्थः। यः पूर्वं

प्रियः सन् त्वां प्रत्यागांस्यपराधान् कृणवत् अकरोत् स इदानीं ते तव सखा
समानख्यानः प्रियोऽस्तु । हे यक्षिन्यजनीय वरुण ते तव स्वभूता वयमेनस्वंत
एनसा पापेन युक्ताः संतो मा भुजेम । मा भुज्महि । त्वत्प्रसादात्पापरहिता एव
संतो भोगान् भुनजामहे । विप्रो मेधावी त्वं च स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय
वरूथमनिष्टनिवारकं वरणीयं वा गृहं यंधि । प्रयच्छ । स्मेति पूरकः ॥

अत्र ऋग्विधानं । ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु जपन् बंधात्प्रमुच्यते । तिष्ठन्नात्रौ
जपेदेतां पिशाचस्तं न गच्छति । ऋग्वे० २, २६. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

ध्रुवासु त्वासु क्षितिषु क्षियंतो व्यस्मत्पाशं वरुणो मुमोचत् ।

अवो वन्वाना अदितेरुपस्थाद्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

ध्रुवासु । त्वा । आसु । क्षितिषु । क्षियंतः । वि । व्यस्मत् । पाशं । वरुणः । मुमोचत् ।

अवः । वन्वानाः । अदितेः । उपऽस्थात् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

ध्रुवासु नित्यास्वासु दृश्यमानासु क्षितिषु भूमिषु क्षियंतो निवसंतो वयं हे
वरुण त्वा त्वां स्तुम इति शेषः । स च वरुणोऽस्मदस्मत्तः पाशं बंधकं पापं विमु-
मोचत् । मोचयेत् । तथादितेरखंडनीयायाः पृथिव्या उपस्थादुपस्थानादवो रक्षणं
वरुणेन दत्तं वन्वानाः संभजमाना वयं स्याम । अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे दशमो वर्गः ॥

मो षु वरुणेति पंचर्चमेकविंशं सूक्तं वारुणं । अंत्या जगती शिष्टाश्चतस्रो
गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । मो षु पंच गायत्रं जगत्यंतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मो षु वरुण मृन्मयं गृहं राजन्नहं गमं । मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ १ ॥

मो इति । सु । वरुण । मृत् । मयं । गृहं । राजन् । अहं । गमं । मृळा । सु । क्षत्र । मृळय ॥ १ ॥

हे राजन्नीश्वर वरुण त्वदीयं मृन्मयं मृदादिभिर्निर्मितं गृहं मो मा उ मैवाहं
गमं । गतोऽस्मि । अपि तु सुशोभनं सुवर्णमयमेव त्वदीयं गृहं प्राप्नवानि । स
त्वं मां मृळ । सुखय । हे सुक्षत्र शोभनधन वरुण मृळय । उपदयां च कुरु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदेमि प्रस्फुरन्निव दृतिर्न ध्मातो अद्रिवः । मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ २ ॥

यत् । एमि । प्रस्फुरन् । इव । दृतिः । न । ध्मातः । अद्रिः । वः । मृळ । सुक्षत्र । मृळय ॥ २ ॥

हे अद्रिव आयुधवन्वरुण यद्यदा प्रस्फुरन्निव शैत्येन प्रविचलन्निव त्वद्भयाद्दे-
पमानो दृतिर्न दृतिरिव ध्मातो वायुना पूर्णः सन् त्वया बद्धोऽहमेमि गच्छामि
तदानीं मृळ । सुखय । हे सुक्षत्र सुधन मृळय । उपदयां कुरु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

क्रत्वः समह दीनतां प्रतीपं जगमा शुचे । मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ ३ ॥

क्रत्वः । समह । दीनतां । प्रतिः । ईपं । जगम । शुचे । मृळ । सुक्षत्र । मृळय ॥ ३ ॥

हे समह सधन शुचे स्वभावतो निर्मल वरुण दीनता दीनतयाशक्ततया क्रत्वः
कर्मणः कर्तव्यत्वेन विहितस्य श्रौतस्मार्तादिलक्षणस्य प्रतीपं प्रतिकूलमननुष्ठानं
जगम । प्राप्नवानसि । अत एव त्वया बद्धः । तादृशं मां मृळ । सुखय । अन्यद्गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अपां मध्ये तस्थिवांसं तृष्णाविदज्जरितारं । मृळा सुक्षत्र मृळय ॥ ४ ॥

अपां । मध्ये । तस्थिः । वांसं । तृष्णा । अविदत् । जरितारं । मृळ । सुक्षत्र । मृळय ॥ ४ ॥

अपां समुद्राणामुदकानां मध्ये तस्थिवांसं स्थितवन्तमपि जरितारं तव स्तोतारं
मां तृष्णा पिपासा विदत् । आप्रवती । लवणोत्कटस्य सामुद्रजलस्य पानानर्ह-
त्वात् । अतस्तादृशं मां मृळ । सुखय । अन्यद्गतं ॥

देवसुवां हविःषु वारुणस्य हविषो यत्किं चेदमिति याज्या । सूचितं च । यत्किं
चेदं वरुण दैव्ये जन उप ते स्तोमान्पशुपा इवाकरमिति द्वे । आ० ४. ११. । इति ॥

॥ सैषात्र पंचमी ॥

यत्किं चेदं वरुण दैव्ये जनेऽभिद्रोहं मनुष्याऽश्चरामसि ।

अचिन्ती यत्तव धर्मा युयोपिम मा नस्तस्मादेनसो देव रीरिषः ॥ ५ ॥

यत् । किं । च । इदं । वरुण । दैव्ये । जने । अभिः । द्रोहं । मनुष्याः । चरामसि ।

अचिन्ती । यत् । तव । धर्म । युयोपिम । मा । नः । तस्मात् । एनसः । देव । रीरिषः ॥ ५ ॥

हे वरुण दैव्ये देवसमूहरूपे जने यदिदं किञ्चनाभिद्रोहमपकारजातं मनुष्या वयं चरामसि चरामः निवर्तयामः । तथाचिन्ती अचिन्त्याज्ञानेन तव त्वदीयं यद्धर्मं धारकं कर्म युयोपिम वयं विमोहितवन्तः हे देव तस्मादेनसः पापान्नोऽस्मान्मा रीरिषः । मा हिंसीः ॥

॥ इति पञ्चमस्य षष्ठ एकादशो वर्गः ॥

॥ इति सप्तमे मंडले पञ्चमोऽनुवाकः ॥

षष्ठेऽनुवाके पञ्चदश सूक्तानि । तत्र प्र वीरयेति सप्तर्चं प्रथमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभं वायव्यं । यासु पञ्चम्याद्यासु द्विवचनमस्ति ता ऐंद्रवायव्यः । तथा चानु-
क्रांतं । प्र वीरया सप्त वायव्यं ह्यैन्द्रश्च या द्विवदुक्ता इति ॥ तृतीये छंदोमे प्रउगशस्ते प्र वीरयेति वायव्यस्तृचः । सूत्रितं च । प्र वीरया शुचयो दद्रीरे वां ते सत्येन मनसा दीध्यानाः । अ० ८. ११. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र वीरया शुचयो दद्रीरे वामध्वर्युभिर्मधुमंतः सुतासः ।

वह वायो नियुतो याह्यच्छा पिबा सुतस्यांधसो मदाय ॥ १ ॥

प्र । वीरया । शुचयः । दद्रीरे । वां । अध्वर्युभिः । मधुमंतः । सुतासः ।

वह । वायो इति । निऽयुतः । याहि । अच्छ । पिब । सुतस्य । अंधसः । मदाय ॥ १ ॥

हे वायो वीरया वीराय विविधमीरयित्रे ॥ सुपां सुलुगिति चतुर्थ्या याजा-
देशः ॥ वां ते ॥ व्यत्ययेन द्विवचनं ॥ तुभ्यं शुचयः शुद्धा मधुमंतो माधुर्योपिताः
सुतासोऽभिषुताः सोमा ऐतरेयिभिर्नवमेऽहनि प्रउगेऽध्वर्युभिरध्वरस्य नेतृभिर्ऋ-
त्विग्भिः प्रदद्रीरे । प्रदीयन्ते ॥ दद दान इत्यस्यैतदूपं ॥ यत एवमतः कारणात् हे
वायो नियुतो वडवा वह । रथं प्रापय । तेन च रथेनाच्छ याहि । अस्मद्यज्ञ-
मभिगच्छ । अभिगत्य च सुतस्याभिषुतस्यांधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वकीयं
भागं पिब । किमर्थं । मदाय मदोत्पत्त्यर्थं ॥

शुनासीरीये पर्वणि वायव्यस्य हविष ईशानायेति याज्या । सूत्रितं च । स त्वं
नो देव मनसेशनानाय प्रहुतिं यस्त आनट् । अ० २. २०. इति ॥ वायव्ये पशा-
वैषैव पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । ईशानाय प्रहुतिं यस्त आनट् प्र वो
वायुं रथयुजं कृणुध्वं । अ० ३. ८. इति ॥

॥ सैषाच द्वितीया ॥

ई॒शा॒नाय॒ प्र॒हुतिं॒ यस्त॒ आ॒न॒ट् शुचिं॒ सोमं॑ शुचि॒पा॒स्तुभ्यं॑ वा॒यो ।

कृ॒णोषि॒ तं म॒र्त्येषु॑ प्र॒शस्तं॑ जा॒तो जा॒तो जा॒यते॑ वा॒ज्यस्य॑ ॥ २ ॥

ई॒शा॒नाय॑ । प्र॒हुतिं॑ । यः । ते । आ॒न॒ट् । शुचिं॑ । सोमं॑ । शुचि॒ऽपाः । तुभ्यं॑ । वा॒यो इति॑ ।

कृ॒णोषि॑ । तं । म॒र्त्येषु॑ । प्र॒शस्तं॑ । जा॒तः॒ जा॒तः । जा॒यते॑ । वा॒जी । अ॒स्य ॥ २ ॥

हे वायो ईशानायेश्वराय ते तुभ्यं त्वदर्घ्यं प्रहुतिं प्रकृष्टामाहुतिं चरुपुरोडाश-
दिसाध्यां यो यजमान आनट् प्राप्नोत् । दद्यादित्यर्थः । तथा हे शुचिपाः शुद्धस्य
सोमस्य पातर्वायो तुभ्यं शुचिं शुद्धं सोमं च यः प्रयच्छति मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये
तं यजमानं प्रशस्तं मुख्यं कृणोषि । करोषि । स च जातो जातः सर्वत्र प्रादुर्भूतः
प्रख्यातः सन् वाज्यस्य प्राप्नव्यस्य धनस्य प्राप्नये जायते । अवकल्पते । सर्वं धनं
लभत इत्यर्थः ॥

नियुत्वद्गुणविशिष्टवायुदेवताके पशौ राये नु यमिति पुरोडाशस्य याज्या ।
सूचितं च । राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा । आ० ३.८. । इति ॥

॥ सैषाच तृतीया ॥

रा॒ये नु॑ यं ज॒ज्ञतू॒ रोद॑सी॒मे रा॒ये दे॒वी धि॒षणा॑ धा॒ति दे॒वं ॥

अ॒ध वा॒युं नि॒युतः॑ स॒श्रत॒ स्वा उ॒त श्वे॒तं वसु॑धितिं नि॒रेके ॥ ३ ॥

रा॒ये । नु॑ । यं । ज॒ज्ञतूः । रोद॑सी॒ इति॑ । इ॒मे इति॑ । रा॒ये । दे॒वी । धि॒षणा॑ । धा॒ति । दे॒वं ।

अ॒ध । वा॒युं । नि॒ऽयुतः॑ । स॒श्रत॒ । स्वाः । उ॒त । श्वे॒तं । वसु॑ऽधितिं । नि॒ऽरे॒के ॥ ३ ॥

इमे रोदसी द्यावापृथिव्यौ यं वायुं राये धनार्थं नु क्षिप्रं जज्ञतुर्जनयामासतुः
तं देवं दानादिगुणयुक्तं वायुं देवी द्योतमाना धिषणा स्तुती राये धनार्थं धाति ।
धारयति । धनं यथा लभ्यते तथा प्रेरयतीत्यर्थः । अधाधुनैवं स्तुतौ प्रवृत्तायां स्वाः
स्वकीया नियुतो वडवा रथवाहा वायुं सश्रत । सचंते । सेवंते । उतापि च श्वेतं
शुभ्रवर्णं निरेके । नितरां रेको रिक्तता निरेकः । दारिद्र्यमित्यर्थः । तस्मिन् सति
वसुधितिं वसूनां धातारं प्रदातारं तं वायुं नियुतोऽस्मद्यज्ञं प्रापयंतीति शेषः ॥

द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्योच्छन्नुषस इति तृतीया । सूचितं च ।
उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्रा इत्येकपातिन्यः । आ० ८. १०. । इति ॥

॥ सैषात्र चतुर्थी ॥

उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्रा उरु ज्योतिर्विविदुर्दीध्यानाः ।

गव्यं चिदूर्वमुशिजो वि वव्रुस्तेषामनुं प्रदिवः ससुरापः ॥४॥

उच्छन् । उषसः । सुऽदिनाः । अरिप्राः । उरु । ज्योतिः । विविदुः । दीध्यानाः ।

गव्यं । चित् । ऊर्वं । उशिजः । वि । वव्रुः । तेषां । अनुं । प्रऽदिवः । ससुः । आपः ॥४॥

येऽंगिरसो वायुमस्तोषत तेषामरिप्राः पापरहिता उषसः सुदिनाः शोभन-
दिनस्य हेतुभूताः सत्य उच्छन् । औच्छन् । ब्यवासयन् । ते च दीध्याना दीप्यमानाः
संत उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं विविदुः । वायोः प्रसादादलभंत । अपि
चोशिजः कामयमानास्तेऽंगिरसो गव्यं चित् गोसंघरूपमपूर्वं धनं पणिभिरपहृतं
विवव्रुः । ब्यवृण्वन् । अलभंत । तथा तेषामंगिरसामर्थाय प्रदिवः पुराण्य आपोऽनु-
ससुः । अन्वसरन् । अन्वगच्छन् । हिताहिताचरणपरा आसन्नित्यर्थः । आवरकस्या-
सुरस्य वायुना हननादसुरेणाहतानुषः प्रभृतीन् पुनर्लब्ध्वन्त इत्यर्थः ॥

तृतीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे ते सत्येनेत्येन्द्रवायवस्तृचः । सूचितं च । ते सत्येन
मनसा दीध्याना दिवि क्षयन्ता रजसः पृथिव्यां । आ० ८. ११. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

ते सत्येन मनसा दीध्यानाः स्वेन युक्तासः क्रतुना वहन्ति ।

इंद्रवायू वीरवाहं रथं वामीशानयोरभि पृक्षः सचन्ते ॥५॥

ते । सत्येन । मनसा । दीध्यानाः । स्वेन । युक्तासः । क्रतुना । वहन्ति ।

इंद्रवायू इति । वीरऽवाहं । रथं । वां । ईशानयोः । अभि । पृक्षः । सचन्ते ॥५॥

ते प्रसिद्धाः सत्येन यथार्थेन मनसा मननीयेन स्तोत्रेण युक्ता दीध्याना
दीप्यमानाः स्वेन स्वकीयत्वे विहितेन क्रतुना कर्मणा नित्यनैमित्तिकात्मना
युक्तासो युक्ता एवंभूता यजमाना हे इंद्रवायू वीरवाहं वीरैर्विशेषेणोरयितृभिः
स्तोतृभिर्वहनीयं प्रापणीयं । यद्वा वीरैरश्वैर्वहनीयमीशानयोरीश्वरयोर्वा युवयोः
स्वभूतं रथं वहन्ति स्वं स्वं यज्ञं प्रापयन्ति । तत्र च पृक्षोऽन्नानि हविर्लक्षणा-
न्यभिसचन्ते । युवामभिसेवन्ते ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ईशानासो ये दधते स्वर्णो गोभिरश्वैर्भिवसुभिर्हिरण्यैः ।

इंद्रवायू सूरयो विश्वमायुरर्वञ्जिर्वीरैः पृतनासु सद्युः ॥ ६ ॥

ईशानासः । ये । दधते । स्वः । नः । गोभिः । अश्वैभिः । वसुऽभिः । हिरण्यैः ।

इंद्रवायू इति । सूरयः । विश्वं । आयुः । अर्वन्तऽभिः । वीरैः । पृतनासु । सद्युः ॥ ६ ॥

हे इंद्रवायू ईशानास ईश्वराः प्रभवो ये जना नोऽस्मभ्यं गोभिरश्वैर्भिवसुभिर्निवासकैर्हिरण्यैश्च सहितं स्वः सुष्ठुरणीयं सुखं दधते ददति प्रयच्छन्ति । यद्वा हिरण्यव्यतिरिक्तानि धनानि वसूनि । तैर्हिरण्यैश्च सहेत्यर्थः । ते सूरयो दातारो विश्वं व्याप्रमायुरन्नं जीवनं वा शत्रूणां स्वभूतं पृतनासु संग्रामेष्वर्वञ्जिरश्वैर्वीरैः सूरभटैश्च साधनभूतैः सद्युः । अभिभवेयुः । यद्वा सहाय्ये तृतीया । अर्वञ्जिर्वीरैः पुत्रैश्च सहितं शत्रूणामायुरभिभवेयुरित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अर्वन्तो न अर्वसो भिक्षमाणा इंद्रवायू सुष्टुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयन्तः स्ववसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अर्वन्तः । न । अर्वसः । भिक्षमाणाः । इंद्रवायू इति । सुष्टुतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

वाजऽयन्तः । सु । अर्वसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

अर्वन्तो न अश्वा इव हविषां वोढारः अर्वसोऽन्नस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ अन्नं भिक्षमाणा याचमाना वाजयन्तो वाजं बलमात्मन इच्छन्तो वसिष्ठा वयं स्ववसे शोभनरक्षणाय सुष्टु तर्पणाय वा सुष्टुतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिरिंद्रवायू इंद्रं वायुं च हुवेम । आहूयेमहि । अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः ॥

कुविदंगेति सप्तर्चं द्वितीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं त्रैष्टुभं वायव्यं । कुविदंगेत्यनुक्तांतं ॥ गतः सूक्तविनियोगः । वायव्ये पशौ कुविदंगेति वपाया याज्या । सूचितं च । कुविदंगं नमसा ये वृधास इशानाय प्रहुतिं यस्त आनट् । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषात्र प्रथमा ॥

कुविदंग नमसा ये वृधासः पुरा देवा अनवद्यास आसन् ।

ते वायवे मनवे बाधितायावांसयन्नुषसं सूर्येण ॥१॥

कुवित् । अंग । नमसा । ये । वृधासः । पुरा । देवाः । अनवद्यासः । आसन् ।

ते । वायवे । मनवे । बाधिताय । अवांसयन् । उषसं । सूर्येण ॥१॥

दीव्यंति स्तुवंतीति देवाः स्तोतारः । पुरा पूर्वस्मिन्काले ये वृधासो वृद्धा देवाः स्तोतारः । कुविदिति बहुनाम । अंगेति क्षिप्रनाम । कुविद्वहुशोऽंग क्षिप्रं कृतेन नमसा वायुविषयेण स्तोत्रेण नमस्कारेण वानवद्यासोऽवद्यरहिता आसन् तेऽद्यापि वायवे हवींषि दातुं सूर्येण सहोषसमवासयन् । उषसो व्युष्टिं सूर्योदयं च वायुयागार्थं कुर्वतीत्यर्थः । किमर्थं । मनवे मनुष्याणां बाधिताय बाधितानां पुत्रादीनां रक्षनार्थमित्यर्थः । यद्वा मनवे बाधितायेति षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्यौ । बाधितस्य मनोः प्रजापतेर्यागे वायवे हवींषि दातुमित्यन्वयः ॥

द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्योशंतेत्येषा प्रथमा । सूचितं च । उशंता दूता न दभाय गोपा यावत्तरस्तन्वो यावदोज इत्येका द्वे च । अ० ८. १०. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

उशंता दूता न दभाय गोपा मासश्च पाथः शरदश्च पूर्वीः ।

इंद्रवायू सुष्टुतिर्वामियाना माडीकिमीट्रे सुवितं च नव्यं ॥२॥

उशंता । दूता । न । दभाय । गोपा । मासः । च । पाथः । शरदः । च । पूर्वीः ।

इंद्रवायू इति । सुऽस्तुतिः । वां । इयांना । माडीकिं । ईट्रे । सुवितं । च । नव्यं ॥२॥

हे इंद्रवायू उशंतोशंतौ कामयमानौ दूतौ ॥ देवतेर्गतिकर्मणो दूतशब्दः ॥ गंतारौ गोपा गोपायितारावीदृशौ युवां दभाय हिंसायै न भवतं । अपि तु मासो मासांश्च पूर्वीर्वह्नीः शरदः संवत्सरांश्च चिरकालमस्मान् पाथः । रक्षतं । अपि च हे इंद्रवायू सुष्टुतिरस्मदीया शोभना स्तुतिर्वा युवामियाना गच्छंती प्राप्नुवंती माडीकिं सुखमीट्रे । याचते । यद्वा सुखं यथा भवति तथा युवामीट्रे । स्तौति । तथा नव्यं प्रशस्यं सुवितं सुष्ठु प्राप्यं धनं चेट्रे ॥

नियुत्वद्वायुदेवताके पशौ पीवोअन्नानिति वपाया याज्या । सूचितं च पीवो-

अन्नान्रयिवृधः सुमेधा राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे । आ० ३. ८. । इति ॥ तथा द्वितीये
छंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्यैषैव द्वितीया । सूचितं च । पीवोअन्नान्रयिवृधः
सुमेधा उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्राः । आ० ८. १०. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

पीवोअन्नान्रयिवृधः सुमेधाः श्वेतः सिषक्ति नियुतामभिः ।

ते वायवे समनसो वि तस्युर्विश्वेन्नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥ ३ ॥

पीवः अन्नान् । रयिवृधः । सुमेधाः । श्वेतः । सिषक्ति । नियुतां । अभिः ।

ते । वायवे । समनसः । वि । तस्युः । विश्वा । इत् । नरः । सुअपत्यानि । चक्रुः ॥ ३ ॥

पीवोअन्नान् । पीवांसि स्थूलानि प्रभूतान्यन्नानि येषां तान् । रयिवृधो रय्या
धनेन वृद्धान् एवंभूतानाद्यजनान् सुमेधाः शोभनप्रज्ञो नियुतां वडवानां स्ववा-
हानामभिः श्रीरभिश्चयणीयः श्वेतः श्वेतवर्णो वायुः सिषक्ति । सेवते । ते च जनाः
समनसः समानमनस्काः संतो वायवे वायुमुद्दिश्य यष्टुं वि तस्युः । विविधम-
वतिष्ठन्ते । स्थित्वा च ते नरः कर्मणां नेतारो जना विश्वेत् विश्वानि सर्वाण्येव
स्वपत्यानि शोभनापत्यहेतूनि । यद्वा सुष्ठुपतनकारणानि वायुदेवत्यानि कर्माणि
चक्रुः । कुर्वन्ति ॥

द्वितीये छंदोमे प्रउगशस्त्रे ऐंद्रवायवतृचस्य यावत्तर इत्यादिके द्वे ऋचौ ।
सूचं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

यावत्तरस्तन्वोऽ यावदोजो यावन्नरश्चक्षसा दीध्यानाः ।

शुचिं सोमं शुचिपा पातमस्मे इंद्रवायू सदतं बर्हिरेदं ॥ ४ ॥

यावत् । तरः । तन्वः । यावत् । ओजः । यावत् । नरः । चक्षसा । दीध्यानाः ।

शुचिं । सोमं । शुचिपा । पातं । अस्मे इति । इंद्रवायू इति । सदतं । बर्हिः । आ । इंद्रं ॥ ४ ॥

हे इंद्रवायू युवयोस्तन्वः शरीरस्य तरो वेगो यावदस्ति । यावच्चौजो बलं ।
यावच्च नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजश्चक्षसा ज्ञानेन दीध्याना दीप्यमाना भवन्ति
तस्य सर्वस्यानुरूपं शुचिपा शुचेः सोमस्य पाताराविंद्रवायू शुचिं शुद्धं सोममस्मे

अस्मदीयं पातं । पिबतं । इदं वेद्यां स्तीर्णं बर्हिश्चासदतं । पानार्थमासीदतं ।
बर्हिषुपविशतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नियुवाना नियुतः स्पार्हवीरा इन्द्रवायू सरथं यातमर्वाक् ।

इदं हि वां प्रभृतं मध्वो अग्रमधं प्रीणाना वि मुमुक्तमस्मे ॥ ५ ॥

निऽयुवाना । निऽयुतः । स्पार्हऽवीराः । इन्द्रऽवायू इति । सऽरथं । यातं । अर्वाक् ।
इदं । हि । वां । प्रऽभृतं । मध्वः । अग्रं । अधं । प्रीणाना । वि । मुमुक्तं । अस्मे इति ॥ ५ ॥

हे इन्द्रवायू स्पार्हवीराः स्पृहणीयस्तोतृकान्नियुत आत्मीयानश्चान् सरथमु-
भयोः समानमेकं रथं नियुवाना निमिश्रयंतौ युवामर्वागस्मदभिमुखं यातं ।
गच्छतं । इदं हीदं खलु मध्वो मधुरस्य सोमस्याग्रं ग्रहेष्वाद्यमैन्द्रवायवाख्यं ग्रहं
वां युवयोरर्थं प्रभृतं प्रकर्षेण हतं होमार्थमुत्तरवेदिं प्रति नीतं । अधाय तादृ-
शस्य सोमस्य पानानंतरं प्रीणाना प्रीयमाणौ युवामस्मे अस्मान् विमुमुक्तं ।
पापाद्विमोचयतं ॥

प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र ऐन्द्रवायवतृचस्य या वां शतमिति तृतीया ॥ सूचितं
च । या वां शतं नियुतो याः सहस्रमित्येकपातिन्यः । आ० ८. ९. इति ॥

॥ सैषात्र षष्ठी ॥

या वां शतं नियुतो याः सहस्रमिन्द्रवायू विश्ववाराः सचंते ।

आभिर्यातं सुविदत्राभिरर्वाकपातं नरा प्रतिभृतस्य मध्वः ॥ ६ ॥

याः । वां । शतं । निऽयुतः । याः । सहस्रं । इन्द्रवायू इति । विश्वऽवाराः । सचंते ।

आ । आभिः । यातं । सुऽविदत्राभिः । अर्वाक् । पातं । नरा । प्रतिऽभृतस्य । मध्वः ॥ ६ ॥

हे इन्द्रवायू या नियुतः शतं शतसंख्याकाः सत्यो वां युवां सचंते सेवन्ते ।
याश्च विश्ववारा विश्वैर्वरणीया नियुतः सहस्रं सहस्रसंख्याकाः सत्यो युवां सचंते
सुविदत्राभिः शोभनधनप्रदाभिराभिर्नियुद्भिर्वागस्मदभिमुखमायातं । आगच्छतं ।
हे नरा नेतारौ प्रतिभृतस्योत्तरवेदिं प्रति नीतस्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य ॥
द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ ईदृशं सोमं पातं । पिबतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अर्वतो न अर्वसो भिक्षमाणा इन्द्रवायू सुष्टुतिभिर्वसिष्ठाः ।

वाजयंतः स्वर्वसे हुवेम यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

अर्वतः । न । अर्वसः । भिक्षमाणाः । इन्द्रवायू इति । सुष्टुतिऽभिः । वसिष्ठाः ।

वाजऽयंतः । सु । अर्वसे । हुवेम । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

व्याख्यातेयं । अक्षरार्थस्तु । अश्वा इव हविषां वोढारोऽन्नं याचमाना वत्सं
कामयमाना वसिष्ठा वयं शोभनरक्षणाय शोभनैः स्तोत्रैरिन्द्रवायू आह्वयेमहीति ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

आ वायो इति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं चैष्टुभं वायव्यं । अनुक्रांतं च ।
आ वायो पंचेति ॥ शुनासीरीये पर्वणि वायोर्नियुत्वतो यागस्या वायो इत्यनु-
वाक्या । सूचितं च । आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छ
। आ० २.२०. । इति ॥ नियुत्वद्वायुदेवताके पशवेषैव वपाया अनुवाक्या । आ० ३.८. ॥
प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्ते वायव्यतृचस्यैषैवाद्या । सूचितं च । समुद्रादूर्मिरित्याज्यमा
वायो भूष शुचिपाः । आ० ८. ९. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।

उपो ते अंधो मदमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयं ॥ १ ॥

आ । वायो इति । भूष । शुचिऽपाः । उप । नः । सहस्रं । ते । निऽयुतः । विश्वऽवार ।

उपो इति । ते । अंधः । मदं । अयामि । यस्य । देव । दधिषे । पूर्वऽपेयं ॥ १ ॥

हे शुचिपाः शुचेः शुद्धस्य सोमस्य पातर्वायो नोऽस्माकमुप समीप आभूष ।
आगच्छ ॥ भू प्राप्तावित्यस्यैतद्रूपं ॥ हे विश्ववार विश्वैर्वरणीय ते तव वाहनभूता
नियुतो वडवाः सहस्रं सहस्रसंख्याका विद्यन्ते । यत एवमतः शीघ्रमागच्छ । ते तव
मदं मदकरं सोमलक्षणमंधोऽन्नमुपो उप उ उपायामि । उपयतं पात्रे गृहीत-
मासीत् । हे देव वायो यस्य सोमस्य पूर्वपेयं प्रथमपानं दधिषे दधासि धारयसि ।
ऐन्द्रवायव्यहे प्रथमे वषट्कारे केवलाय वायवे हूयते द्वितीये त्विन्द्रवायुभ्यामिति
वायोः प्रथमपानं । तादृशमंध उपायामीत्यन्वयः ॥

प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्य प्र सोतेत्याद्या । सूचितं च । प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थाद्ये वायव इंद्रमादनासः । आ० ८. ९. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थात्सोममिंद्राय वायवे पिबध्वे ।

प्र यद्वां मध्वो अग्रियं भरंत्यध्वर्यवो देवयंतः शचीभिः ॥ २ ॥

प्र । सोता । जीरः । अध्वरेषु । अस्थात् । सोमं । इंद्राय । वायवे । पिबध्वे ।

प्र । यत् । वां । मध्वः । अग्रियं । भरंति । अध्वर्यवः । देवऽयंतः । शचीभिः ॥ २ ॥

जीरः क्षिप्रकारी सोताभिषोताध्वर्युरिंद्राय वायवे च पिबध्वे पानार्थमध्वरेषु यागेषु सोमं प्रास्थात् । प्रातिष्ठिपत् । पुरस्तादुत्तरवेदिं प्रापितवान् । हे इंद्रवायू यत् येषु यज्ञेषु मध्वः सोमस्याग्रियमग्रभवं प्रथमभागं देवयंतो देवकामा अध्वर्यवः शचीभिः कर्मभिरभिषवादिलक्षणैर्वा युवयोरर्थं प्र भरंति प्रकर्षेण भरंति संपादयन्ति तेष्वध्वरेष्वित्यन्वयः ॥

शुनासीरीये पर्वणि नियुत्वद्वायोर्यागस्य प्र याभिरिति याज्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छा स त्वं नो देव मनसा । आ० २. २०. । इति ॥ तद्देवत्ये पशवेष्वैव पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छा नो नियुद्धिः शतिनीभिः । आ० ३. ८. । इति ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र एषैव वायवतृचस्य तृतीया । सूचितं च । आ वायो भूष शुचिपा उप नः प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छा । आ० ८. ९. । इति ॥

॥ सैषाच तृतीया ॥

प्र याभिर्यासि दाश्वांसमच्छा नियुद्धिर्वायविष्टये दुरोणे ।

नि नो रयिं सुभोजसं युवस्व नि वीरं गव्यमश्वं च राधः ॥ ३ ॥

प्र । याभिः । यासि । दाश्वांसं । अच्छ । नियुत्ऽभिः । वायो इति । इष्टये । दुरोणे ।

नि । नः । रयिं । सुऽभोजसं । युवस्व । नि । वीरं । गव्यं । अश्वं । च । राधः ॥ ३ ॥

हे वायो दुरोणे यज्ञगृहे स्थितं दाश्वांसं हविषां दातारं यजमानमिष्टये यागाय याभिर्नियुद्धिर्वडवाभिरच्छ यासि अभिगच्छसि ताभिरस्मान्प्रत्यागच्छेति शेषः ।

आगत्य च नोऽस्मभ्यं सुभोजसं शोभनान्नयुक्तं रयिं धनं नि युवस्व । नितरां मिश्रय । प्रयच्छ । तथा वीरं पुत्रं गव्यं गोसंघमश्वमश्वसंघमेतदुभयात्मकं राधो धनं च नि युवस्व । प्रयच्छ ॥

प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृचस्य ये वायव इंद्रेति द्वितीया । सूचितं च । ये वायव इंद्रमादनासो या वां शतं नियुतो याः सहस्रं । आ० ८. ९. इति ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

ये वा॒यव इंद्र॒माद॑नास॒ आदे॑वासो नि॒तोश॑नासो अ॒र्यः ।

घ्नं॑तो वृ॒त्राणि॑ सूरि॒भिः॑ ध्याम सास॒ह्रांसो॑ यु॒धा नृ॒भिर॑मि॒त्रान् ॥४॥

ये । वा॒यवे॑ । इंद्र॒ऽमाद॑नासः । आ॒ऽदे॑वासः । नि॒ऽतोश॑नासः । अ॒र्यः ।

घ्नं॑तः । वृ॒त्राणि॑ । सूरि॒ऽभिः॑ । स्याम॒ । स॒स॒ह्रांसः॑ । यु॒धा । नृ॒ऽभिः॑ । अ॒मि॒त्रान् ॥४॥

ये सूरयः स्तोतार इंद्रमादनासः स्तोत्रैरिंद्रस्य तर्पयितारः । तथा वायवे वायोश्च मादनास्तर्पका भवन्ति । ये चादेवासो जागतैरुपेता अत एवार्योऽरेः शत्रोर्नितोशनासो निहंतारः तैरस्मदीयैः सूरिभिः स्तोतृभिर्वृत्राणि शत्रून् घ्नंतो हिंसंतः स्याम । भवेम । किं कुर्वंतः । अमित्रान् शत्रुभटान् नृभिरस्मदीयैः पुरुषैर्युधा युद्धेभिः ससह्रांसोऽभिभवंतः ॥

नियुत्वद्वायुदेवताके पशावा नो नियुद्गिरिति हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । आ नो नियुद्गिः शतिनीभिरध्वरं पीवोअन्नान्नयिवृधः सुमेधाः । आ० ३. ८. इति ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्यैषैव तृतीया । सूचितं च । आ नो नियुद्गिः शतिनीभिरध्वरं प्र सोता जीरो अध्वरेष्वस्थात् । आ० ८. ९. इति ॥

॥ सैषा सूक्ते पंचमी ॥

आ नो॑ नि॒युद्गिः॑ श॒तिनी॑भिरध्व॒रं स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प॒ याहि॑ य॒ज्ञं ।

वायो॑ अ॒स्मिन्स॑र्व॒ने मा॑दयस्व यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥५॥

आ । नः॑ । नि॒युत्ऽभिः॑ । श॒तिनी॑भिः । अध्व॒रं । स॒हस्रि॑णी॒भिः । उप॑ । या॒हि॑ । य॒ज्ञं ।

वायो॑ इति॑ । अ॒स्मिन् । स॑र्व॒ने । मा॑द॒य॒स्व । यू॒यं । पा॑त । स्व॒स्ति॒ऽभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥५॥

हे वायो नोऽस्माकमध्वरं हिंसारहितं यज्ञं शतिनीभिः शतसंख्यावतीभिः

सहस्रिणीभिः सहस्रसंख्यावतीभिश्च नियुद्धिर्वडवाभिरुपायाहि । उपागच्छ । तद-
नंतरमस्मिन् सवने प्रातःसवने मादयस्व । सोमेन तृप्यस्व । अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्दशो वर्गः ॥

शुचिं न्वित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्राग्रं । अनुक्रम्यते हि ।
शुचिं न्वष्टाविन्द्राग्रं न्विति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ ऐन्द्राग्रस्य पशोर्वपायाः
शुचिमित्येषा याज्या । सूचितं च । शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्या गीर्भिर्विप्रः
प्रमतिमिच्छमानः । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्येन्द्राग्री वृत्रहणा जुषेथां ।

उभा हि वां सुहवा जोहवीमि ता वाजं सद्य उश्ते धेष्ठा ॥१॥

शुचिं । नु । स्तोमं । नवऽजातं । अद्य । इन्द्राग्री इति । वृत्रऽहना । जुषेथां ।

उभा । हि । वां । सुऽहवा । जोहवीमि । ता । वाजं । सद्यः । उश्ते । धेष्ठा ॥१॥

हे वृत्रहणा वृत्राणां शत्रूणां हंताराविन्द्राग्री शुचिं शुद्धं निरवद्यं नवजातमि-
दानीमुत्पन्नं स्तोममस्मदीयं स्तोत्रमद्यास्मिन्काले नु क्षिप्रं जुषेथां । सेवेथां । हि
यस्मात्सुहवा सुखमाह्नातुं शक्यावुभोभौ वां युवां जोहवीमि पुनः पुनराह्वयामि
अत आगत्य सेवेथामित्यर्थः । किंच ता तौ तथाविधौ युवामुश्ते कामयमानाय
यजमानाय वाजमन्नं बलं वा सद्यस्तदानीमेव शीघ्रं धेष्ठा धातृतमौ भवतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता सानसी शवसाना हि भूतं साकंवृधा शवसा शूशुवांसां ।

क्षयंतौ रायो यवसस्य भूरैः पृक्तं वाजस्य स्थविरस्य घृष्टैः ॥२॥

ता । सानसी इति । शवसाना । हि । भूतं । साकंऽवृधा । शवसा । शूशुऽवांसां ।

क्षयंतौ । रायः । यवसस्य । भूरैः । पृक्तं । वाजस्य । स्थविरस्य । घृष्टैः ॥२॥

हे इन्द्राग्री ता तौ तादृशौ सानसी सर्वैः संभजनीयौ युवां शवसाना । शवो
बलं । तद्वदाचरंतौ हि खलु भूतं । बलमिव शत्रूणां भंजकावास्तामित्यर्थः ।
कीदृशौ संतौ । साकंवृधा सह प्रवृद्धौ शवसा बलेन शूशुवांसा वर्धमानौ तथा
रायो धनस्य भूरेर्बहुलस्य यवसस्यान्नस्य क्षयंतावीश्वरौ । एवंविधौ युवं युवां

स्थविरस्य स्थूलस्य घृष्टेः शत्रूणां घर्षकस्य वाजस्यान्नस्य ॥ क्रियाग्रहणमपि
कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ ईदृशमन्नं पृक्तं । संयोजयतं ।
अस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गुधीभिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः ।

अर्वतो न काष्ठां नक्षमाणा इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते ॥३॥

उपो इति । ह । यत् । विदथं । वाजिनः । गुः । धीभिः । विप्राः । प्रमतिं । इच्छमानाः ।

अर्वतः । न । काष्ठां । नक्षमाणाः । इन्द्राग्नी इति । जोहुवतः । नरः । ते ॥३॥

वाजिनो हविष्मन्तो विप्रा मेधाविनः प्रमतिं प्रकृष्टां मतिमिन्द्राग्न्योरनुग्रह-
बुद्धिमिच्छमाना आत्मन इच्छन्तो यत् ये यजमाना विदथं । विदन्ति जानन्ति
देवांस्तत्र यष्टव्यत्वेनेति विदथो यज्ञः । तं धीभिः कर्मभिर्बुद्धिभिर्वोपो गुः । उप-
गच्छन्ति । उ इति पूरकः । ते नरः कर्मणां नेतारो जना अर्वतो न काष्ठां यथाग्नाः
शीघ्रं युद्धभूमिं व्याप्नुवन्ति तथा नक्षमाणा ऐन्द्राग्नानि कर्माणि व्याप्नुवन्त इन्द्राग्नी
इन्द्रमग्निं च जोहुवतः । पुनः पुनराह्वयन्तो भवन्ति ॥

अमावास्यायामिन्द्राग्नस्य हविषो गीर्भिरित्येषा याज्या । सूत्रितं च । इन्द्राग्नी
अवसा गतं गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः । अ० २. ६. इति ॥ ऐन्द्राग्ने पशौ
पुरोडाशस्यैव याज्या । सूत्रं तूदाहतं ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमान ईद्रे रयिं यशसं पूर्वभाजं ।

इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा प्र नो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः ॥४॥

गीऽभिः । विप्रः । प्रमतिं । इच्छमानः । ईद्रे । रयिं । यशसं । पूर्वभाजं ।

इन्द्राग्नी इति । वृत्रहणा । सुवज्रा । प्र । नः । नव्येभिः । तिरतं । देष्णैः ॥४॥

हे इन्द्राग्नी प्रमतिं युवयोरनुग्रहबुद्धिमिच्छमान इच्छन् विप्रो मेधावी वसिष्ठो
यशसं यशसा युक्तं पूर्वभाजं पूर्वमेव संभजनीयं रयिं धनमुद्दिश्य गीर्भिः स्तुति-
भिरीद्रे । युवां स्तौति । हे वृत्रहणा वृत्रस्य हन्तारौ सुवज्रा शोभनायुधाविन्द्राग्नी
नव्येभिर्नवतरैः प्रशस्तेर्देष्णैर्दातव्यैर्धनैर्नोऽस्मान् प्रतिरतं । प्रवर्धयतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सं यन्मही मिथती स्पर्धमाने तनूरुचा श्रूरसाता यतैते ।

अदेवयुं विदथे देवयुभिः सचा हतं सोमसुता जनेन ॥ ५ ॥

सं। यत्। मही इति। मिथती इति। स्पर्धमाने इति। तनूरुचा। श्रूरऽसाता। यतैते इति।

अदेवऽयुं। विदथे। देवयुऽभिः। सचा। हतं। सोमऽसुता। जनेन ॥ ५ ॥

मही मह्यौ मिथती परस्परं हिंसंत्यौ । यद्वा मेथतिराक्रोशकर्म । परस्पर-
माक्रोशंत्यौ स्पर्धमाने स्पर्धा कुर्वंत्यौ तनूरुचा - - - हतं । हिंस्तं । तथा सोमसुता
सोममभिषुखता जनेन यजमानसंधेनासोमसुतं जनं हिंस्तं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इमामु षु सोमसुतिमुप न इंद्राग्नी सौमनसाय यातं ।

नू चिद्धि परिमन्नाथे अस्माना वां शश्वद्भिर्ववृतीय वाजैः ॥ ६ ॥

इमां। ऊं इति। सु। सोमऽसुतिं। उप। नः। आ। इंद्राग्नी इति। सौमनसाय। यातं।

नू। चित्। हि। परिमन्नाथे इति परिऽमन्नाथे। अस्मान्। आ। वां। शश्वत्ऽभिः।

ववृतीय। वाजैः ॥ ६ ॥

हे इंद्राग्नी इमामु इमामेव नोऽस्मदीयां सोमसुतिं सोमाभिषवक्रियां सौम-
नसाय सुमनसो भावाय सु सुष्टूपयातं । उपागच्छतं । अपि च युवामस्मान्
परित्यज्य नू चित् नैव मन्नाथे । अन्यान् न मन्येथे । अस्मानेव सर्वदा बुध्येथे ।
हि यस्मादेवं तस्माद्वां युवां शश्वद्भिर्बहुभिर्वाजैरनैर्हविर्लक्ष्णैराववृतीय । आ-
वर्तयामि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सो अग्र एना नमसा समिद्धोऽच्छा मित्रं वरुणमिंद्रं वोचेः ।

यत्सीमागश्चकृमा तत्सु मृळ तदर्यमादितिः शिश्रथंतु ॥ ७ ॥

सः। अग्रे। एना। नमसा। संऽइद्धः। अच्छ। मित्रं। वरुणं। इंद्रं। वोचेः।

यत्। सी। आगः। चकृमा। तत्। सु। मृळ। तत्। अर्यमा। अदितिः। शिश्रथंतु ॥ ७ ॥

हे अग्ने स त्वमेनैनेन नमसान्नेनास्मदीयेन हविषा समिद्धः संदीप्तः सन् मित्रं वरुणमिंद्रं चाच्छ वोचेः । अभिब्रूयाः । अयमस्मदीयो रक्षणीय इति कथय । वयं यदागोऽपराधं । सीमिति परिग्रहार्थीयः । सीं सर्वतो वाङ्मनः कायैश्चकृम कृतवन्तो वयं तत्तस्मादागसः सु मृळ । अस्मान् सुष्ठु रक्ष । तच्चागोऽर्यमादि-
तिर्मित्रादयश्च शिश्रथंतु । अस्मत्तो वियोजयंतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

एता अग्न आशुषाणास इष्टीर्युवोः सचाभ्यश्याम वाजान् ।

मेंद्रो नो विष्णुर्मरुतः परि ख्यन्यूय पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

एताः । अग्ने । आशुषाणासः । इष्टीः । युवोः । सचा । अभि । अश्याम । वाजान् ।

मा । इंद्रः । नः । विष्णुः । मरुतः । परि । ख्यन् । यूयं । पात । स्वस्ति ऽभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥

हे अग्ने । उपलक्षणमेतत् । हे इंद्राग्नी एता इष्टीरिमान्यज्ञानाशुषाणास आशु शीघ्रं संभजमाना वयं युवोर्युवयोः स्वभूतान्वाजानन्नानि सचा सह युगपदेवा-
भ्यश्याम । अभिप्राप्नुयाम । अपि चेन्द्रो विष्णुर्मरुतश्च नोऽस्मान् मा परि ख्यन् ।
अस्मान्परित्यज्यान्यान् मा द्राक्षुः । सर्वदास्मानेव पश्यंतु । अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे षोडशो वर्गः ॥

इयं वामिति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धमैन्द्राग्रं । द्वादश्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । इयं वां द्वादश गायत्रमंत्यानुष्टुविति ॥ ज्योतिष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र आदितो नवर्चः शस्यंते । सूच्यते हि । इयं वामस्य मन्मन इति नव । आ० ५. १०. । इति ॥ आभिष्वविकेषूकथ्येषु स्तोमेषु वृद्धावच्छा-
वाकस्य प्रातःसवन इदं सूक्तमावापार्थमुत्तमावर्जं । सूचितं च । इयं वामस्य मन्मन इत्येकादश । आ० ७. ५. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने तस्यैवा-
द्यस्तृचः । सूचितं च । इयं वामस्य मन्मन इंद्राग्नी युवामिमे । आ० ७. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इयं वामस्य मन्मन इंद्राग्नी पूर्यस्तुतिः । अभ्रावृष्टिरिवाजनि ॥ १ ॥

इयं वा । अस्य । मन्मनः । इंद्राग्नी इति । पूर्यऽस्तुतिः । अभ्रात् । वृष्टिः । इव । अजनि ॥ १ ॥

हे इंद्राग्नी इयं पूर्यस्तुतिः पूर्या मुख्या स्तुतिरस्य मन्मन स्तोतुरस्माद्वसिष्ठाद्वां

युवाभ्यां युवयोरर्थमभ्रान्मेघाद्बृष्टिरिव बह्वी सत्यजनि । प्रादुर्भूता । तां शृणुत-
मित्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शृणुतं जरितुर्हवमिन्द्राग्नी वनतं गिरः । ईशाना पिप्यतं धियः ॥२॥

शृणुतं । जरितुः । हव । इन्द्राग्नी इति । वनतं । गिरः । ईशाना । पिप्यतं । धियः ॥२॥

हे इन्द्राग्नी जरितुः स्तोतुर्हवमाह्वानं युवां शृणुतं । श्रुत्वा च गिरस्तदीयाः
स्तुतीर्वनतं । संभजतं । तथेशानेश्वरौ युवां धियोऽनुष्ठितानि कर्माणि पिप्यतं ।
तत्स्थैः फलैः पूरयतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

मा पापत्वाय नो नरेन्द्राग्नी माभिशस्तये । मा नो रीरधतं निदे ॥३॥

मा । पापत्वाय । नः । नरा । इन्द्राग्नी इति । मा । अभिऽशस्तये । मा । नः ।

रीरधतं । निदे ॥३॥

हे नरा नेताराविन्द्राग्नी नोऽस्मान् पापत्वाय हीनभावाय मा रीरधतं । तथा-
भिशस्तये शत्रुभिः कृतायाभिशंसनाय मा रीरधतं । तथा निदे निन्दकाय जनाय
नोऽस्मान् मा रीरधतं । मा वशीकुरुतं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकस्येन्द्रे अग्नेत्ययं षडहस्तोत्रियसंज्ञ-
कस्तृचः । सूचितं च । इन्द्रे अग्रा नमो बृहत्ता हुवे ययोरिदं । आ० ७. २. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

इन्द्रे अग्रा नमो बृहत्सुवृक्तिमेरयामहे । धिया धेना अवस्यवः ॥४॥

इन्द्रे । अग्रा । नमः । बृहत् । सुऽवृक्तिः । आ । ईरयामहे । धिया । धेनाः । अवस्यवः ॥४॥

अवस्यवो रक्षणकामा वयमिन्द्रे देवेऽग्राग्नौ च बृहद्बृहणं वर्धकं नमो हविल्-
क्षणमन्नं सुवृक्तिं सुप्रवृत्तां स्तुतिं चेरयामहे । अभिप्रेरयामः । तथा धिया कर्मणा
युक्ता धेनाः । वाङ्मामैतत् । अप्रगीताः स्तुतिवाचश्चाभिप्रेरयामः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता हि शश्वत ईळत इत्या विप्रांस ऊतये । सबाधो वाजसातये ॥५॥

ता । हि । शश्वतः । ईळते । इत्या । विप्रांसः । ऊतये । सबाधः । वाजऽसातये ॥५॥

ता हि तौ खल्विन्द्राग्नी शश्वंतो बहवो विप्रासो मेधाविनो जना ऊतये
रक्षणायेत्येत्थमनेन प्रकारेणेकते । स्तुवंति । तथा सबाधः समानं बाधमानाः
परस्परं बाध्यमाना जना वाजसातयेऽन्नलाभाय तावेवेन्द्राग्नी ईकते । स्तुवंति ।
यद्वा वाजसातिरिति संग्रामनाम । संग्रामार्थं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ता वां गीर्भिर्विपन्यवः प्रयस्वंतो हवामहे । मेधसाता सनिष्यवः ॥ ६ ॥

ता । वां । गीः । ऽभिः । विपन्यवः । प्रयस्वंतः । हवामहे । मेधऽसाता । सनिष्यवः ॥ ६ ॥

विपन्यवः स्तोत्रमिच्छंतः प्रयस्वंतो हविर्लक्षणेनान्नेनोपेताः सनिष्यवः सनि
धनमात्मन इच्छंतो वयं मेधसाता मेधानां यागानां सातौ संभजने निमित्तभूते
सति हे इन्द्राग्नी ता तौ वां युवां गीर्भिः स्तुतिभिर्हवामहे । आह्वयामहे ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः ॥

अमावास्यायामैन्द्राग्रस्य हविष इन्द्राग्नी अवसेत्यनुवाक्या । सूचितं च । इन्द्राग्नी
अवसा गतं गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः । आ० २. ६. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

इन्द्राग्नी अवसा गतमस्मभ्यं चर्षणीसहा । मा नो दुःशंस ईशत ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नी इति । अवसा । आ । गतं । अस्मभ्यं । चर्षणिऽसहा । मा । नः । दुः । शंसः । ईशत ॥ ७ ॥

हे चर्षणीसहा चर्षणीनां मनुष्याणां शत्रुभूतानामभिभवितारौ हे इन्द्राग्नी
अस्मभ्यं स्तोतृभ्यो देयेनावसान्नेन सहागतं । आगच्छतं । दुःशंसो दुष्टाभिः शंसनः
पारुष्यवादी शत्रुश्च नोऽस्मान्मेशत । ईशिष्ट । अस्मान्बाधितुं मा शक्नोतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा कस्य नो अररुषो धूर्तिः प्र ण्ड्यर्त्यस्य । इन्द्राग्नी शर्म यच्छतं ॥ ८ ॥

मा । कस्य । नः । अररुषः । धूर्तिः । प्र । ण्ड्यर्त्यस्य । इन्द्राग्नी । शर्म । यच्छतं ॥ ८ ॥

हे इन्द्राग्नी कस्य कस्य चिदपररुषोऽरेर्मर्त्यस्य मनुष्यस्य संबंधिनी धूर्तिर्हिंसा
नोऽस्मान्मा प्रणक् । मा प्राप्नोतु । शर्म सुखं चास्मभ्यं प्रयच्छतं । दत्तं ॥

॥ अथ नवमी ॥

गोम॒ङ्गिर॑ण्यव॒द्वसु॒ यद्वा॒मश्वा॑व॒दीम॑हे । इं॒द्रा॒ग्नी॒ तद्व॑नेमहि ॥ ९ ॥

गोऽम॑त् । हि॒र॒ण्य॑ऽवत् । वसु॑ । यत् । वां । अ॒श्व॑ऽवत् । ई॒म॑हे । इं॒द्रा॒ग्नी॒ इति॑ । तत् ।
व॒नेम॑हि ॥ ९ ॥

हे इंद्राग्नी गोमङ्गोभिर्युक्तं हिरण्यवङ्गिरण्यैः सुवर्णैर्युक्तमश्वावदश्वैश्चोपेतं यद्वसु
वां युवामीमहे याचामहे तद्वसु युवयोः प्रसादाद्वयं वनेमहि । संभजेमहि ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यत्सोम आ सुत इत्यारंभणी-
याहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहःस्वेषा प्रातःसवने तेनैव शंसनीया । सूत्रितं च ।
यत्सोम आ सुते नर इत्यारंभणीयाः शस्त्रा । आ० ७. २. । इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

यत्सोम आ सुते नर इंद्राग्नी अजोहवुः । सप्तीवंता सपर्यवः ॥ १० ॥

यत् । सोमे॑ । आ । सु॒ते । न॒रः । इं॒द्रा॒ग्नी॒ इति॑ । अ॒जो॑हवुः । स॒प्ति॑ऽवंता । स॒पर्य॑वः ॥ १० ॥

सोमे सुतेऽभिषुते सति नरः कर्मणां नेतार ऋत्विजः सपर्यवः परिचरण-
कामाः संतः सप्तीवंता प्रशस्ताश्चाविंद्राग्नी इंद्रमग्निं च यद्यदाजोहवुः अभिह्वयन्ते
तदा युवामागच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथैकादशी ॥

उ॒क्थेभि॑र्वृ॒त्रह॑न्त॒मा॒ या म॑दा॒ना चि॒दा गि॒रा । आ॒ंगू॒षैरा॒विवा॑सतः ॥ ११ ॥

उ॒क्थेभिः॑ । वृ॒त्र॒हन्ऽत॑मा । या । म॒दा॒ना । चि॒त् । आ । गि॒रा । आ॒ंगू॒षैः ।
आऽवि॒वा॑सतः ॥ ११ ॥

वृत्रहन्तमा वृत्राणामावरकाणां हन्तृतमौ मंदाना मोदमानौ या याविंद्राग्नी
उक्थेभिः शस्त्रैर्गिरा च स्तुत्या चाविवासतः परिचर्येते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि
कर्तृप्रत्ययः ॥ आंगूषैराघोषैरन्यैश्च स्तोत्रैर्यावाविवासतः परिचर्येते तौ युवामा-
गच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तावि॒हुःशंसं॑ म॒र्त्यं दुर्वि॑द्वांसं रक्ष॒स्विनं॑ ।

आ॒भो॒गं ह॑न्म॒ना ह॑तमु॒द्धिं ह॑न्म॒ना ह॑तं ॥ १२ ॥

तौ । इत् । दुःशंसं । मर्त्यं । दुःविद्वांसं । रक्षस्विनं ।

आभोगं । हन्मना । हतं । उदधिं । हन्मना । हतं ॥ १२ ॥

हे इंद्राग्नी तौ युवां दुःशंसं दुष्टाभिशंसनं दुर्विद्वांसं दुर्विज्ञानं रक्षस्विनं बलवं-
तमाभोगमाहृत्यास्मत्तोऽपहत्य भोक्तारं मर्त्यं मनुष्यं शत्रुं हन्मना हननसाधनेना-
युधेन हतं । हिंस्तं । उक्तमेवार्थं दृष्टान्तेन दृढयति । उदधिं । लुप्तोपममेतत् । उदधानं
कुंभमिव । यथा कुंभोऽनायासेन भिद्यत एवमनायासेनैव शत्रुमायुधेन युवां हिंस्तं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

प्र क्षोदसेति षडृचं षष्ठं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे चैष्टुभं सरस्वतीदेवताकं । तृतीया तु
सरस्वदेवताका । अनुक्रम्यते च । प्र क्षोदसा षट् सारस्वतं तु तृतीया सरस्वत
इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ प्रथमे छंदोमे प्रउगशस्त्रे प्र क्षोदसा धायसा सप्त
एषेति प्रउगं । आ० ६. ९. । इति ॥ सारस्वते पशौ प्र क्षोदसेति वपाया याज्या ।
सूचितं च । प्र क्षोदसा धायसा सप्त एषा पावीरवी कन्या चित्रायुः । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र क्षोदसा धायसा सप्त एषा सरस्वती धरुणमायसी पूः ।

प्रबाबधाना रथ्येव याति विश्वा अपो महिना सिंधुरन्याः ॥ १ ॥

प्र । क्षोदसा । धायसा । सप्ते । एषा । सरस्वती । धरुणं । आयसी । पूः ।

प्रऽबाबधाना । रथ्याऽइव । याति । विश्वाः । अपः । महिना । सिंधुः । अन्याः ॥ १ ॥

सरस्वत्या एषा नदीवन्निगमा । एषा दृश्यमाना नदीरूपा सरस्वत्यायस्ययसा
निर्मिता पूः पुरीव धरुणं ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ धरुणा धारयित्री धायसा धारकेण
क्षोदसोदकेन प्रसप्ते । प्रधावति । शीघ्रं गच्छति । सिंधुः स्यंदनशीला नदीरूपा
सान्या विश्वाः सर्वा अप आपगा महिना महिम्ना प्रबाबधाना भृशं बाधमाना
रथ्येव प्रतोल्लीव विस्तीर्णा सती याति । गच्छति । यद्वा रथ्येव रथिनेव यथा
रथी रथेन मार्गस्थं तरुगुल्मादिकं चूर्णीकृत्य गच्छति तद्वत् स्वकीयेन वेगेन सर्वं
संपिषती गच्छतीत्यर्थः ॥

सारस्वत एव पशौ वपाया एकाचेतदित्यनुवाक्या । सूचितं च । एकाचेतत्स-
रस्वती नदीनामुत स्या नः सरस्वती जुषाणा । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

एकाचेतत्सरस्वती नदीनां शुचिर्यती गिरिभ्य आ समुद्रात् ।

रायश्चेतंती भुवनस्य भूरर्घृतं पयो दुदुहे नाहुषाय ॥२॥

एका । अचेतत् । सरस्वती । नदीनां । शुचिः । यती । गिरिभ्यः । आ । समुद्रात् ।

रायः । चेतंती । भुवनस्य । भूरः । घृतं । पयः । दुदुहे । नाहुषाय ॥२॥

सहस्रवत्सरेण ऋतुना यस्यमाणो नाहुषो नाम राजा सरस्वती नदीं प्रार्थयामास सा च तस्मै सहस्रसंवत्सरपर्याप्तं पयो घृतं च प्रददौ । अयमर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते । नदीनामन्यासां मध्ये शुचिः शुद्धा गिरिभ्यः सकाशादा समुद्रात्समुद्रपर्यंतं यती गच्छत्येका सरस्वती नद्यचेतत् । नाहुषस्य प्रार्थनामज्ञासीत् । तथा भुवनस्य भूतजातस्य भूरेर्बहुलस्य रायो धनानि चेतंती प्रज्ञापयंती प्रयच्छंती नाहुषाय राज्ञे घृतं पयश्च सहस्रसंवत्सरऋतोः पर्याप्तं दुदुहे । दुग्धवती । दत्तवती ॥

सरस्वदेवताके पशौ स वावृध इति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । स वावृधे नर्यो योषणासु यस्य व्रतं पशवो यंति सर्वे । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

स वावृधे नर्यो योषणासु वृषा शिश्रुर्वृषभो यज्ञियासु ।

स वाजिनं मघवद्भ्यो दधाति वि सातये तन्वं मामृजीत ॥३॥

सः । ववृधे । नर्यः । योषणासु । वृषा । शिश्रुः । वृषभः । यज्ञियासु ।

सः । वाजिनं । मघवत्भ्यः । दधाति । वि । सातये । तन्वं । मामृजीत ॥३॥

मध्यस्थानो वायुः सरस्वान् । नर्यो नृभ्यो हितो वृषा सेचनसमर्थः शिश्रुरल्पः प्रादुर्भावसमयेऽल्पतया दृश्यमानो वृषभो वर्षिता । एवंभूतः स सरस्वान् यज्ञियासु यज्ञार्हासु योषणासु योषित्स्वात्मनः कलत्रभूतासु मध्यमस्थानास्वप्सु मध्ये ववृधे । वर्धते । स तादृशः सरस्वान् मघवद्भ्यो हविष्मद्भ्यो यजमानेभ्यो वाजिनं बलिनं पुत्रं दधाति । ददाति । तथा सातये लाभार्थं तन्वं तेषां शरीरं विमामृजीत । विमार्ष्टि । लाभार्थं संस्करोतीत्यर्थः । यद्यप्येषा सरस्वतः स्तुतिस्तथापि सरस्वत्याः प्रीणनार्थं तत्सवनमिति छांदोगिके सारस्वते तृचेऽस्या उक्तो विनियोगो न विरुध्यते ॥

दशरात्रेऽष्टमेऽहनि प्रउग उत स्या न इति सारस्वतः सप्रमस्तृचः । सूचितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगं । आ० ८. १०. । इति ॥ सारस्वते पशौ पुरोडाशस्योत स्या न इत्यनुवाक्या । सूचितं च । उत स्या नः सरस्वती जुषाणा सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यः । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्थी ॥

उत स्या नः सरस्वती जुषाणोप श्रवत्सुभगा यज्ञे अस्मिन् ।

मितज्ञुभिर्नमस्यैरियाना राया युजा चित्तुतरा सखिभ्यः ॥४॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । जुषाणा । उप । श्रवत् । सुभगा । यज्ञे । अस्मिन् ।

मितज्ञुऽभिः । नमस्यैः । इयाना । राया । युजा । चित् । उत्तरा । सखिऽभ्यः ॥४॥

उतापि च जुषाणा प्रीयमाणा सुभगा शोभनधना स्या सा सरस्वती नोऽस्माकमस्मिन्यज्ञ उपश्रवत् । अस्मदीयाः स्तुतीरुपश्रुणोतु । कीदृशी सा । मितज्ञुभिः प्रह्वैर्जानुभिर्नमस्यैर्नमस्कारैर्देवैरियानोपगम्यमाना । चिच्छब्दश्चार्थः । युजा नित्ययुक्तेन राया धनेन च संगता सखिभ्य उत्तरोत्कृष्टतरा । ईदृश्यस्मदीयाः स्तुतीरुपश्रुणोत्वित्यन्वयः ॥

पवित्रेष्ट्यां सारस्वतस्य हविष इमा जुह्वाना इति याज्या । सूचितं च । इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिर्दधिक्त्राव्णो अकारिषं । आ० २. १२. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व ।

तव शर्मन्प्रियतमे दधाना उप स्थेयाम शरणं न वृक्षं ॥५॥

इमा । जुह्वानाः । युष्मत् । आ । नमःऽभिः । प्रति । स्तोमं । सरस्वति । जुषस्व ।

तव । शर्मन् । प्रियऽतमे । दधानाः । उप । स्थेयाम् । शरणं । न । वृक्षं ॥५॥

हे सरस्वति इमेमान्यस्मदीयानि हवींषि जुह्वानास्तुभ्यं जुह्वतो वयं नमोभिस्त्वद्विषयैर्नमस्कारैर्युष्मत्तत्सकाशादा ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ आददीमहि धनानीति शेषः । स्तोमं चास्मदीयं स्तोत्रं प्रतिजुषस्व । प्रतिसेवस्व । वयं च प्रियतमेऽतिशयेन प्रिये तव त्वदीये शर्मन् शर्मणि सुखे दधाना निधीयमानाः संतः शरणं न वृक्षमाश्रयभूतं वृक्षमिवोपस्थेयाम । त्वामुपतिष्ठेम । संगच्छेमहि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अयमु ते सरस्वति वसिष्ठो द्वावावृतस्य सुभगे व्यावः ।

वर्ध शुभ्रे स्तुवते रासि वाजान्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

अयं । ऊं इति । ते । सरस्वति । वसिष्ठः । द्वारौ । ऋतस्य । सुभगे । वि । आवरित्यावः ।

वर्ध । शुभ्रे । स्तुवते । रासि । वाजान् । यूयं । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

हे सुभगे शोभनधने सरस्वति अयं वसिष्ठस्ते त्वां यंतु ऋतस्य यज्ञस्य संबंधिन्यौ द्वारौ पूर्वापरे व्यावः । विवृणोति । उ इति पूरकः । हे शुभ्रे शुभवर्णे देवि वर्ध । वर्धस्व । तथा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते वसिष्ठाय वाजानन्तानि रासि । प्रदेहि । अन्यज्जतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः ॥

बृहदु गायिष इति षडृचं सप्रमं मूक्तं वसिष्ठस्यार्धे । आद्या बृहती द्वितीया सतोबृहती तृतीया प्रस्तारपंक्तिः शिष्टास्तिस्रो गायत्र्यः । आद्यस्तृचः सरस्वती-देवताकोऽन्यश्च सरस्वदेवताकः । तथा चानुक्रांतं । बृहदु प्रगाथः प्रस्तारपंक्तिः परास्तिस्रो गायत्र्यः सरस्वत इति ॥ पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्र आद्यः प्रगाथः सरस्वतस्तृचः । सूचितं च । बृहदु गायिष इति वार्हतं प्रउगं प्रगाथानेके । आ० ७. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

बृहदु गायिषे वचोऽसुर्या नदीनां ।

सरस्वतीमिन्महया सुवृक्तिभिः स्तोमैर्वसिष्ठ रोदसी ॥ १ ॥

बृहत् । ऊं इति । गायिषे । वचः । असुर्या । नदीनां ।

सरस्वती । इत् । महय । सुवृक्तिभिः । स्तोमैः । वसिष्ठ । रोदसी इति ॥ १ ॥

अनया ऋषिरात्मानं संबोध्य सरस्वत्याः स्तुतौ प्रेरयति । हे वसिष्ठ त्वं बृहदु बृहदेव महदेव वचः स्तोत्रं गायिषे । गायसि । किमर्थं । नदीनां मध्येऽसुर्या ॥ असुराशब्दाच्चतुर्थ्येकवचनस्य द्वादेशः ॥ असुरायै बलवत्यै नदीरूपायै सरस्वत्यै । अस्याः प्रीणनार्थमित्यर्थः । तथा रोदसी द्यावापृथिव्योः स्थितां दिवि देवतारूपेण भूम्यां वायूपेण निवसन्ती सरस्वतीमित् सरस्वतीमेव सुवृक्तिभिः सुष्ठु दोषवर्जितैः स्तोमैः स्तोत्रैर्महय । पूजय । सर्वदा सरस्वतीमेव स्तुहि नात्यां देवतामिति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उभे यत्रे महिना शुभ्रे अंधसी अधिस्थियंति पूरवः ।

सा नो बोध्यवित्री मरुत्सखा चोद् राधो मघोनां ॥ २ ॥

उभे इति । यत् । ते । महिना । शुभ्रे । अंधसी इति । अधिऽस्थियंति । पूरवः ।

सा । नः । बोधि । अवित्री । मरुत्सखा । चोद् । राधः । मघोनां ॥ २ ॥

हे शुभ्रे शुभवर्णे सरस्वति यत् यस्यास्ते तव महिना महिन्नोभे अंधसी उभ-
यविधं दिव्यं पार्थिवं चाग्निं ग्राम्यमारण्यं वा पूरवः पूरयितव्या मनुष्या अधि-
स्थियंति अधिगच्छंति सा त्वमवित्री रक्षित्री सती नोऽस्मान्बोधि । बुध्यस्व ।
अपि च मरुत्सखा । मरुतो माध्यमिका देवगणाः । ते सखायो यस्या माध्य-
मिकाया वाचस्ताहशी त्वं मघोनां हविल्क्ष्णधनोपेतानामस्माकं राधो धनं
चोद् । प्रेरय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

भद्रमिद्भद्रा कृणवत्सरस्वत्यकंवारी चेतति वाजिनीवती ।

गृणाना जमदग्निवत्स्तुवाना च वसिष्ठवत् ॥ ३ ॥

भद्रं । इत् । भद्रा । कृणवत् । सरस्वती । अकंवऽअरी । चेतति । वाजिनीऽवती ।

गृणाना । जमदग्निऽवत् । स्तुवाना । च । वसिष्ठऽवत् ॥ ३ ॥

भद्रा कल्याणी भजनीया वा सरस्वती भद्रमिद्भद्रमेव कल्याणमेव कृणवत् ।
अस्माकं करोतु । तथाकवार्यकुत्सितगमना वाजिनीवत्यन्नवती चेतति । चेतयतु ।
अस्मान् प्रज्ञापयतु । यद्वा मदीयं स्तोत्रं चेतति । जानातु । तथा जमदग्निवत्
जमदग्निना ऋषिणेव मया गृणाना स्तूयमाना वसिष्ठवत् ॥ अर्हार्थे वतिप्रत्ययः ॥
वसिष्ठार्हे वसिष्ठस्यानुरूपं स्तुवाना स्तूयमाना च भव ॥

सरस्वदेवताके पशौ जनीयंत इति तिस्रः पुरोडाशहविषां क्रमेणानुवाक्या ।
सूचितं च । जनीयंतो न्वग्रव इति तिस्रो दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहंतं । आ० ३.८. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

जनीयंतो न्वग्रवः पुत्रीयंतः सुदानवः । सरस्वंतं हवामहे ॥ ४ ॥

जनिऽयंतः । नु । अग्रवः । पुत्रिऽयंतः । सुऽदानवः । सरस्वंतं । हवामहे ॥ ४ ॥

जनीयंतः । जायंत आस्वपत्यानीति जनयो जायाः । ता इच्छंतः पुत्रीयंतः
पुत्रान्कामयमानाः सुदानवः शोभनदाना अयव उपगंतारो वयं नु अद्य सरस्वतं
देवं हवामहे । स्तुमहे । आह्वयामहे वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमंतो घृतश्रुतः । तेभिर्नोऽविता भव ॥ ५ ॥

ये । ते । सरस्वः । ऊर्मयः । मधुऽमंतः । घृतऽश्रुतः । तेभिः । नः । अविता । भव ॥ ५ ॥

हे सरस्वः सरस्वन् देव ते त्वदीया य ऊर्मयो जलसंधा मधुमंतो रसवंतो
घृतश्रुतो घृतस्य वृष्ट्युदकस्य क्षारिणो भवंति तेभिस्तैरूर्मिभिर्नोऽस्माकमविता
रक्षिता भव ॥

अन्वारंभणीयायां सारस्वतयागस्य पीपिवांसमित्यनुवाक्या । सूचितं च ।
पीपिवांसं सरस्वतो दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहंतं । आ० २. ८. । इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

पीपिवांसं सरस्वतः स्तनं यो विश्वदर्शतः । भक्षीमहि प्रजामिषं ॥ ६ ॥

पीपिऽवांसं । सरस्वतः । स्तनं । यः । विश्वऽदर्शतः । भक्षीमहि । प्रऽजां । इषं ॥ ६ ॥

पीपिवांसं प्रवृद्धं सरस्वतो देवस्य स्तनं शब्दायमानं स्तनवद्रसाधारं वा मेघं
भक्षीमहि । भजेमहि । प्राप्नुयाम । यो विश्वदर्शतो विश्वैः सर्वैर्दर्शतो भवति दृश्य-
मानो भवति तं स्तनं मेघमित्यर्थः । तथा प्रजां पुत्रादिरूपामिषमन्नं च सरस्वतः
प्रसादाद्भक्षीमहि ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

यज्ञे दिव इति दशर्चमष्टमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं चैष्टुभं । प्रथमैंद्री तृतीयानव-
म्योरिंद्राब्रह्मणस्पती देवता दशम्या इंद्रावृहस्पती शिष्टानां तु बृहस्पतिः । तथा
चानुक्रांतं । यज्ञे दशैन्द्रादि बार्हस्पत्यमंत्यैंद्री च तृतीयानवम्याविंद्राब्राह्मणस्पत्ये
इति ॥ आभिप्रविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने स्तोमवृद्धौ ब्राह्मणाच्छंसिन इदमुत्तरं च
सूक्तमावापार्थं । सूचितं च । यज्ञे दिवः । आ० ७. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यज्ञे दिवो नृषदने पृथिव्या नरो यत्र देवयवो मदंति ।

इंद्राय यत्र सर्वनानि सुन्वे गमन्मदाय प्रथमं वयंश्च ॥ १ ॥

य॒ज्ञे । दि॒वः । नृ॒ऽस॒द॒ने । पृ॒थि॒व्याः । न॒रः । य॒त्र । दे॒वऽय॒वः । म॒दंति ।

इ॒न्द्राय । य॒त्र । स॒र्व॒ना॒नि । सु॒न्वे । ग॒म॒त् । म॒दा॒य । प्र॒थ॒मं । व॒यः । च ॥ १ ॥

यत्र यस्मिन्यज्ञे देवयवो देवान्कामयमाना नरो नेतार ऋत्विजो मदंति हृष्यन्ति । यत्र यस्मिंश्च सवनान्यभिषोतव्याः सोमा इन्द्रायेंद्रार्थं सुन्वेऽभिषूयन्ते पृथिव्याः संबन्धिनि नृषदने नृणां नेतृणां सदनभूते तस्मिन्यज्ञे प्रथमं सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं दिवो द्युलोकाद्रमतु । आगच्छतु । किमर्थं । मदाय मदार्थं । सोमं पातुमित्यर्थः । तथा वयश्च गन्तारस्तदीया अश्वाश्च गमत् । आगच्छंतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ दै॒व्या वृ॒णीम॒हेऽवा॑ंसि वृ॒ह॒स्पति॑र्नो मह॒ आ स॑खायः ।

यथा॒ भवे॑म मी॒ळ॒हुषे॒ अना॑गा॒ यो नो॑ दा॒ता प॑रा॒वतः॑ पि॒तेव॑ ॥ २ ॥

आ । दै॒व्या । वृ॒णीम॒हे । अ॒वा॑ंसि । वृ॒ह॒स्पतिः॑ । नः॑ । म॒हे । आ । स॒खा॒यः ।

यथा॑ । भवे॑म । मी॒ळ॒हुषे॑ । अ॒ना॑गाः । यः । नः॑ । दा॒ता । प॑रा॒ऽवतः॑ । पि॒ताऽइ॑व ॥ २ ॥

हे सखायः समानख्यानाः स्तोतारो वयं दैव्या दैव्यानि देवसंबन्धीन्यवांसि रक्षणान्यावृणीमहे । अभिभजामहे । प्रार्थयामहे । नोऽस्माकं हविर्वृहस्पतिर्वृहतां पालयिता देव आमहे । महतिर्दानार्थः । आमहते । आदत्ते ॥ लोपस्त आत्मने-पदेष्विति तलोपः ॥ यो वृहस्पतिः परावतो दूरदेशाद्भवान्याहृत्य पुत्रेभ्यः पितेव नोऽस्मभ्यं दाता भवति तस्मै मीळहुषे सेक्ते वृहस्पतयेऽनागा अनागस अनप-राधा यथा वयं भवेम हे सखायस्तथा यूयं परिचरतेति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तमु॒ ज्येष्ठं॑ नम॑सा ह॒विर्भिः॑ सु॒शेवं॑ ब्र॒ह्म॒ण॒स्पतिं॑ गृ॒णीषे॑ ।

इ॒न्द्रं श्लो॒को म॒हि दै॒व्यः सि॒षक्तु॑ यो ब्र॒ह्म॒णो दे॒वकृ॑तस्य॒ राजा॑ ॥ ३ ॥

तं । जुं इति॑ । ज्येष्ठं॑ । नम॑सा । ह॒विःऽभिः॑ । सु॒ऽशेवं॑ । ब्र॒ह्म॒णः । प॒तिं । गृ॒णी॒षे ।

इ॒न्द्रं । श्लो॒कः । म॒हि । दै॒व्यः । सि॒स॒क्तु॑ । यः । ब्र॒ह्म॒णः । दे॒वऽकृ॑तस्य । राजा॑ ॥ ३ ॥

ज्येष्ठं प्रशस्यतमं सुशेवं सुसुखं ब्रह्मणो मन्त्रस्य पतिं पालयितारमेतत्संज्ञं तमु तमेव देवं नमसा नमस्कारेण हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिश्च सार्द्धं गृणीषे । गृणे । स्तुवे । अपि च महि महान्तमिन्द्रं दैव्यो देवार्हः श्लोकोऽस्मदीयः स्तावको मन्त्रः

सिषक्तु । सेवतां । ब्रह्मणोऽन्नस्य मंत्रस्य वा देवकृतस्य देवैः स्तोतृभिः कृतस्य य इन्द्रो ब्रह्मणस्पतिर्वा राजेश्वरो भवति तमिंद्रं तं ब्रह्मणस्पतिमिति संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स आ नो योनिं सदतु प्रेष्ठो बृहस्पतिर्विश्ववारो यो अस्ति ।

कामो रायः सुवीर्यस्य तं दात्पर्षन्नो अति सञ्चतो अरिष्टान् ॥४॥

सः । आ । नः । योनिं । सदतु । प्रेष्ठः । बृहस्पतिः । विश्वऽवारः । यः । अस्ति ।

कामः । रायः । सुऽवीर्यस्य । तं । दात् । पर्षत् । नः । अति । सञ्चतः । अरिष्टान् ॥४॥

प्रेष्ठः प्रियतमः स बृहस्पतिर्नोऽस्माकं योनिं स्थानं वेदिलक्षणमासदतु । आसीदतु । आगत्योपविशतु । यो बृहस्पतिर्विश्ववारो विश्वैर्वरणीयोऽस्ति भवति । अपि च रायो धनस्य सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य च यः कामोऽस्माकमभिलाषोऽस्ति तं काममस्मभ्यं दात् । ददातु । काम्यमानं प्रयच्छत्वित्यर्थः । तथा सञ्चत उपद्रवैः संसक्तान्नोऽस्मानरिष्टानहिंसितान् कृत्वातिपर्षत् । अतिपारयति शत्रून् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तमा नो अर्कममृताय जुष्टमिमे धासुर्मृतासः पुराजाः ।

शुचिक्रंदं यजतं पस्त्यानां बृहस्पतिमनर्वाणं हुवेम ॥५॥

तं । आ । नः । अर्कं । अमृताय । जुष्टं । इमे । धासुः । अमृतासः । पुराऽजाः ।

शुचिऽक्रंदं । यजतं । पस्त्यानां । बृहस्पतिं । अनर्वाणं । हुवेम ॥५॥

तं सर्वत्र भोक्तव्यतया प्रसिद्धममृतायामरणत्वाय जीवनाय जुष्टं पर्याप्तमर्कमर्चनसाधनमन्नं पुराजाः पुरा जाता इमेऽमृतासोऽमरणा देवा बृहस्पतेराज्ञया नोऽस्मभ्यमाधासुः । प्रदद्युः । वयं च शुचिक्रंदं शुद्धस्तोत्रं पस्त्यानां । पस्त्यमिति गृहनाम । तेन तद्वन्तो लप्स्यन्ते । गृहिणां यजतं यष्टव्यमनर्वाणमप्रत्युतं केनाप्यप्रतिगतं बृहस्पतिं बृहतां पालकं देवं हुवेम । आह्वयाम । स्तुयेम वा ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तं शग्मासो अरुषासो अश्वा बृहस्पतिं सहवाहो वहन्ति ।

सहश्चिद्यस्य नीळवत्सधस्य नभो न रूपमरुषं वसानाः ॥६॥

तं । श॒ग्मासः । अ॒रु॒षासः । अ॒श्वः । बृ॒ह॒स्पति॑ । स॒ह॒ऽवाहः । व॒ह॒न्ति ।

सहः । चि॒त् । यस्य॑ । नी॒ळ॒ऽवत् । स॒ध॒ऽस्य॑ । नभः । न । रू॒पं । अ॒रु॒षं । व॒सा॒नाः ॥ ६ ॥

शग्मासः शग्माः सुखकराः शक्ता वारुषास आरोचमानाः सहवाहः संहत्य वाहका अश्वस्तं बृहस्पतिं वहन्ति । वहन्तु । यस्य बृहस्पतेः सहश्चित् बलं च भवति । नीळवत् । नीळं निलयो निवासः । तद्युक्तं सधस्यं सहस्थानं च यस्य तं बृहस्पतिमित्यन्वयः । कीदृशा अश्वः । नभो नादित्यमिवारुषमारोचमानं रूपं वसाना धारयन्तः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स हि शुचिः श॒त॒प॒त्रः । स शु॒ध्यु॒र्हिर॑ण्यवाशीरिषि॒रः । स्व॒र्षाः ।

बृ॒ह॒स्पतिः॑ । स स्वा॒वेश॑ ऋ॒ष्वः । पु॒रु॒ सखि॑भ्य आ॒सुति॑ करि॒ष्ठः ॥ ७ ॥

सः । हि । शुचिः । श॒त॒ऽप॒त्रः । सः । शु॒ध्युः । हि॒र॑ण्य॒ऽवाशीः । इ॒षि॒रः । स्व॒ऽसाः ।

बृ॒ह॒स्पतिः॑ । सः । सु॒ऽआ॒वेशः॑ । ऋ॒ष्वः । पु॒रु॒ सखि॑भ्यः । आ॒ऽसुति॑ । करि॒ष्ठः ॥ ७ ॥

स हि स खलु बृहस्पतिः शुचिः शुद्धः शतपत्रो बहुविधवाहनः । स एव शुध्युः सर्वेषां शोधयिता हिरण्यवाशीः । वाशीति वाङ्माम । हितरमणीयवाक् । यद्वा वाशीभिस्तक्षताश्मन्मयीभिः । ऋग्वे० १०. १०१. ९. । इति निगमाद्वाश्यायुधं । स्वर्णमयायुध इषिरो गन्ताभ्येषणीयो वा स्वर्षाः स्वर्गस्य संभक्ता । यद्वा सरणीलस्योदकस्य सनिता दाता स एव बृहस्पतिः स्वावेशः सुनिवास ऋष्वो दर्शनीयः । ईदृशो देवः सखिभ्यः स्तोतृभ्यः पुरु बहुलमासुतिमन्नं करिष्ठः कर्तृतमो दातृतमो भवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

दे॒वी दे॒वस्य॑ रोद॒सी॒ जनि॑त्री बृ॒ह॒स्पति॑ वावृ॒धतु॑र्म॒हि॒त्वा ।

द॒क्षा॒य्याय॑ दक्ष॒ता स॒खायः॑ । क॒र॒द्ब्र॒ह्म॒णे सु॒तरा॑ सु॒गा॒धा ॥ ८ ॥

दे॒वी इति॑ । दे॒वस्य॑ । रोद॒सी॒ इति॑ । जनि॑त्री इति॑ । बृ॒ह॒स्पति॑ । व॒वृ॒धतुः॑ । म॒हि॒ऽत्वा ।

द॒क्षा॒य्याय॑ । द॒क्ष॒त॒ । स॒खा॒यः॑ । क॒र॒त् । ब्र॒ह्म॒णे । सु॒ऽतरा॑ । सु॒ऽगा॒धा ॥ ८ ॥

देवी देव्यौ दानादिगुणयुक्ते देवस्य बृहस्पतेर्जनित्री जनयित्र्यौ रोदसी द्यावा-पृथिव्यौ महित्वा महत्त्वेन युक्तं बृहस्पतिं ववृधतुः । वर्धयामासतुः । हे सखायो

यूयमपि दक्षायाय वर्धनीयाय ॥ द्वितीयार्थे चतुर्थी ॥ वर्धनीयं तं बृहस्पतिं दक्षत ।
वर्धयत । स च बृहस्पतिर्ब्रह्मणे वृहिताय प्रभूतायान्नाय तदर्थं सुतरा सुतरणानि
सुखेन तरणीयानि सुगाधा सुखेनावगाहनीयान्युदकानि करत् । करोतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

इ॒यं वां॑ ब्र॒ह्म॒ण॒स्प॒ते सु॒वृ॒क्तिर्ब्र॒ह्मे॒न्द्रा॒य व॒ज्रि॒णे अ॒का॒रि ।

अ॒वि॒ष्टं धि॒यो जि॒गृ॒तं पु॒रंधी॑र्ज॒ज॒स्त॒म॒र्यो व॒नु॒षा॒म॒रा॒तीः ॥ ९ ॥

इ॒यं । वां॑ । ब्र॒ह्म॒णः । प॒ते । सु॒ऽवृ॒क्तिः । ब्र॒ह्म॑ । इ॒न्द्रा॒य । व॒ज्रि॒णे । अ॒का॒रि ।

अ॒वि॒ष्टं । धि॒यः । जि॒गृ॒तं । पु॒रं॑ऽधीः । ज॒ज॒स्तं । अ॒र्यः । व॒नु॒षां । अ॒रा॒तीः ॥ ९ ॥

हे ब्रह्मणस्पते तुभ्यं वज्रिणे वज्रवत इन्द्राय च वां युवाभ्यां ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥
ब्रह्म मंत्ररूपेयं सुवृक्तिः सुप्रवृत्ता स्तुतिरकारि । मया कृताभूत् । तौ युवां
धियोऽस्मदीयानि कर्माण्यविष्टं । रक्षतं । तथा पुरंधीः पुरुधीर्ब्रह्मीः स्तुतीर्जिगृतं ।
निगिरतं । शृणुतमिति यावत् । अर्योऽरीरभिगंचीर्वनुषां संभक्तृणामस्माकम-
रातीः शत्रुसेना जजस्तं । उपक्षपयतं ॥

तृतीयसवन उक्त्ये ब्राह्मणाच्छंसिनो बृहस्पते युवमिति शस्त्रयाज्या । सूचितं
च । बृहस्पते युवमिंद्रश्च वस्व इति याज्या । आ० ६. १. इति ॥ वाजपेयेऽति-
रिक्तोक्थस्थैषेव परिधानीया । सूचितं च । बृहस्पते युवमिंद्रश्च वस्व इति परि-
धानीया । आ० ९. ९. इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

बृह॑स्प॒ते यु॒वमि॑न्द्रश्च॒ वस्वो॑ दि॒व्यस्ये॑शा॒थे उ॒त पा॒र्थि॒वस्य॑ ।

ध॒त्तं र॒यिं स्तु॒व॒ते की॒रये॑ चि॒द्व्यू॒यं पा॒त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः ॥ १० ॥

बृह॑स्प॒ते । यु॒वं । इ॒न्द्रः । च॒ । वस्वः॑ । दि॒व्यस्य॑ । ई॒शा॒थे इति॑ । उ॒त । पा॒र्थि॒वस्य॑ ।

ध॒त्तं । र॒यिं । स्तु॒व॒ते । की॒रये॑ । चि॒त् । यू॒यं । पा॒त । स्व॒स्तिऽभिः॑ । सदा॑ । नः॑ ॥ १० ॥

हे बृहस्पते त्वं चेन्द्रश्च युवां दिव्यस्य दिवि भवस्य वस्वो वसुनो धनस्येशाथे ।
अतः कारणात् स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कीरये । स्तोतृनामैतत् । स्तोत्रे रयिं धनं धत्तं ।
दत्तं । चिदिति पूरणः । अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

अध्वर्यव इति सप्तर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठस्यार्धं त्रैष्टुभमैंद्रं सप्तम्येंद्रावार्हस्पत्या ।
तथा चानुक्रांतं । अध्वर्यवः सप्तोक्तदेवतान्येति । पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अध्वर्यवोऽरुणं दुग्धमंशुं जुहोतन वृषभाय क्षितीनां ।

गौराद्देदीयाँ अवपानमिंद्रो विश्वाहेद्याति सुतसोममिच्छन् ॥ १ ॥

अध्वर्यवः । अरुणं । दुग्धं । अंशुं । जुहोतन । वृषभाय । क्षितीनां ।

गौरात् । वेदीयान् । अवऽपानं । इंद्रः । विश्वाहा । इत् । याति । सुतऽसोमं । इच्छन् ॥ १ ॥

हे अध्वर्यवोऽध्वरस्य नेतार ऋत्विजः क्षितीनां जनानां मध्ये वृषभाय श्रेष्ठा-
येंद्रायारुणमारोचमानं दुग्धमभिषुतमंशुं सोमं जुहोतन । जुहुत । अवपानम-
वक्रम्य स्थितं दूरस्थं पातयं सोमं गौरात् गौरमृगादपि वेदीयानतिशयेन विद्वा-
निंद्रः सुतसोममभिषुतसोमं यजमानमिच्छन् अन्विच्छन् विश्वाहा विश्वान्यहा-
नीदेव सर्वदेव याति । गच्छति । अतस्तस्मा इंद्राय सोमं जुहुतेत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्दधिषे प्रदिवि चार्वन्नं दिवेदिवे पीतिमिदस्य वक्षि ।

उत हृदोत मनसा जुषाण उशनिंद्रं प्रस्थितान्पाहि सोमान् ॥ २ ॥

यत् । दधिषे । प्रऽदिवि । चारु । अन्नं । दिवेऽदिवे । पीतिं । इत् । अस्य । वक्षि ।

उत । हृदा । उत । मनसा । जुषाणः । उशन् । इंद्रं । प्रऽस्थितान् । पाहि । सोमान् ॥ २ ॥

हे इंद्र प्रदिवि प्रगतेषु दिवसेषु पूर्वस्मिन्काले चारु शोभनं यत्सोमलक्ष-
णमन्नं दधिषे पानेनोदरे धारयसि अस्य सोमस्य पीतिमित् पानमेव दिवे दिवे
प्रतिदिवसमिदानीमपि वक्षि । कामयसे ॥ वश कांतावित्यस्य सिपि शपो लुकि
षत्वक्त्वषत्वेष्टेतद्रूपं ॥ उतापि च हे इंद्र हृदा हृदयेन । उतशब्दश्चार्थः । मनसा च
जुषाणः सेवमान उशन् अस्मान्कामयमानस्त्वं प्रस्थितान् पुरस्तानीतानुत्तरवे-
दिस्थान् सोमान्पाहि । पिब ॥

॥ अथ तृतीया ॥

जज्ञानः सोमं सहसे पपाथ प्र ते माता महिमानमुवाच ।

एंद्रं पप्राथोर्वेवं तरिक्षं युधा देवेभ्यो वरिवश्चकथ ॥ ३ ॥

जज्ञानः । सोमं । सहसे । पपाथ । प्र । ते । माता । महिमानं । उवाच ।

आ । इंद्र । प्रप्रथ । उरु । अंतरिक्षं । युधा । देवेभ्यः । वरिवः । चकर्थ ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं जज्ञानो जायमान एव सहसे बलाय सोमं पपाथ । पीतवानसि । ते तव महिमानं महत्त्वं माता त्वदीया जनन्यदितिः प्रोवाच । प्रोक्तवती । संवादसूक्तेऽयं पंथा इत्यादिके नही न्वस्य । ऋग्वे० ४. १८. ४. । इत्यर्द्धर्चादारभ्यादित्येन्द्रमहत्त्वस्योक्तत्वात् । अतः कारणात् हे इंद्र त्वमुरु विस्तीर्णमंतरिक्षमापप्रथ । स्वतेजसापूरितवानसि । अपि च युधा युद्धेन देवेभ्यः स्तोतृभ्यो देवेभ्य एव वा वरिवो धनं चकर्थ । कृतवानसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यद्यो॒धया॑ मह॒तो म॒न्य॒माना॒न्ता॒क्षाम॑ तान्बा॒हुभिः॑ शाश॑दानान् ।

यद्वा॒ नृभि॒र्वृतं॑ इं॒द्राभि॒यु॒ध्यास्तं॑ त्वया॒जिं सौ॒श्रव॒सं ज॒येम ॥ ४ ॥

यत् । यो॒धयाः । मह॒तः । म॒न्य॒मानान् । सा॒क्षाम् । तान् । बा॒हुऽभिः । शाश॑दानान् ।

यत् । वा॒ । नृऽभिः । वृ॒तः । इं॒द्र । अ॒भि॒ऽयु॒ध्याः । तं । त्वया॑ । आ॒जिं । सौ॒श्रव॒सं । ज॒येम ॥ ४ ॥

हे इंद्र महतः प्रभूतान् मन्यमानाञ्छत्रून्यद्यदा योधयाः अस्माभिर्योधये । तैः सह योद्धुं बलं प्रयच्छेरित्यर्थः । तदानीं शासदानान् हिंसतस्ताञ्छत्रून्बाहुभिरायुधनिरपेक्षैर्हस्तेरेव तत्प्रसादात्साक्षाम् । सहेम । अभिभवेम । यद्वा यदि वा हे इंद्र नृभिर्नेतृभिर्मरुद्भिर्वृतः परिवृतस्त्वमेवाभियुध्याः अस्मदीयाञ्छत्रूनभिः युध्येश्च सौश्रवसं । श्रवोऽन्नं यशो वा । शोभनस्य श्रवसो हेतुं तमाजिं संग्रामं त्वया सहायेन वयं जयेम ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्रे॒द्रस्य॑ वोचं प्रथ॒मा कृ॒तानि॑ प्र नू॒तना॑ म॒घवा॒ या च॒कार ।

यदे॒दे॒वीर॑संहिष्ट मा॒या अ॒थाभ॑व॒त्के॒वल॒ सोमो॑ अस्य ॥ ५ ॥

प्र । इं॒द्रस्य॑ । वो॒चं । प्र॒थ॒मा । कृ॒तानि॑ । प्र । नू॒तना॑ । म॒घऽवा॑ । या । च॒कार ।

य॒दा । इ॒त् । अ॒दे॒वीः । अ॒संहि॑ष्ट । मा॒याः । अ॒थ । अ॒भ॒व॒त् । के॒वलः । सोमः॑ । अ॒स्य ॥ ५ ॥

इंद्रस्य कृतानि वीर्यकर्माणि प्रथमा प्रथमानि पुरातनानि प्रवोचं । प्रब्रवीमि । मघवा मघवानिंद्रो या यानि चकार कृतवान् नूतना नूतनान्यभिन-

वानि च तानि प्रवोचं । यदेत् यदेवादेवीरासुरीर्मायास्तैः कृतान्यसहिष्ट अभ्यभूत्
अथानंतरमेवास्येन्द्रस्य सोमः केवलोऽसाधारणोऽभवत् । तदाप्रभृत्येव सोम-
स्येन्द्रस्य चासाधारणः संबन्धो जात इत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तवेदं विश्वमभितः पश्यं॑ यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य ।

गवामसि गोपतिरेकं इन्द्र भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः ॥ ६ ॥

तव । इदं । विश्वं । अभितः । पश्यं । यत् । पश्यसि । चक्षसा । सूर्यस्य ।

गवां । असि । गोऽपतिः । एकः । इन्द्र । भक्षीमहि । ते । प्रयतस्य । वस्वः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र पश्यं । पशवो द्विविधा द्विपादश्चतुष्पादश्च । तेभ्यो हितमभितः
सर्वतो विद्यमानमिदं विश्वं सर्वं जगत्तवेत् तवैव स्वभूतं । सूर्यस्य प्रेरकस्या-
दित्यस्य चक्षसा तेजसा यद्विश्वं पश्यसि त्वं प्रकाशयसि । अपि च हे इन्द्र एक
एव त्वं गोपतिरसि । न केवलमेकस्या एव गोपतिरपि तु सर्वासामित्याह ।
गवामिति । अतः कारणान्ते त्वया प्रयतस्य प्रत्तस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ प्रत्तं वस्वो
धनं भक्षीमहि । भजेमहि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्वो दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य ।

धत्तं रयिं स्तुवते कीरये चिद्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ७ ॥

बृहस्पते । युवं । इन्द्रः । च । वस्वः । दिव्यस्य । ईशाथे इति । उत । पार्थिवस्य ।

धत्तं । रयिं । स्तुवते । कीरये । चित् । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ७ ॥

व्याख्यातेयं । अक्षरार्थस्तु । हे बृहस्पते त्वं चेन्द्रश्च युवां दिव्यस्य पार्थिवस्य
चोभयविधस्य धनस्येश्वरौ भवथः । तौ युवां स्तुवते स्तोत्रे धनं दत्तमिति ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

परो माचयेति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं त्रैष्टुभं । उरुं यज्ञायेत्याद्या-
स्तिस्र एन्द्रावैष्णव्यः शिष्टाः केवलविष्णुदेवताकाः । तथा चानुक्रांतं । परो वैष्णवं
तूरुमित्येदं तिस्र इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ विष्णुदेवताके पशौ परो
माचयेति पुरोडाशस्य याज्या । सूचितं च । परो माचया तन्वा वृधानेरावती
धेनुमती हि भूतं । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प॒रो मा॒त्रया॒ त॒न्वा वृ॒धान॒ न ते॑ म॒हित्व॒मन्व॑श्नु॒वन्ति॑ ।

उ॒भे ते॑ वि॒द्म र॒जसी॑ पृ॒थि॒व्या वि॒ष्णो दे॒व त्वं प॑र॒मस्य॑ वि॒त्से ॥१॥

प॒रः । मा॒त्रया॒ । त॒न्वा । वृ॒धान॒ । न । ते॒ । म॒हि॒ऽत्वं । अ॒नु॒ । अ॒श्नु॒वन्ति॑ ।

उ॒भे इति॑ । ते॒ । वि॒द्म । र॒जसी॑ इति॑ । पृ॒थि॒व्याः । वि॒ष्णो इति॑ । दे॒व । त्वं । प॑र॒मस्य॑ । वि॒त्से ॥१॥

पर इति सकारांतं परस्तादित्यस्यार्थः । परशब्दाच्छांदसोऽसिप्रत्ययः । परो दिवा पर एना पृथिव्या । ऋग्वे० १०. ८२. ५. । इति यथा । मात्रयेति व्यत्ययेन तृतीया । मात्रया परः परस्ताद्वर्तमानयापरिमितया तन्वा शरीरेण वृधान वर्धमान हे विष्णो ते तव महित्वं महत्त्वं नान्वश्नुवन्ति । नानुव्याप्नुवन्ति । त्रैविक्रमसमये यत्तव माहात्म्यं तत्सर्वैरपि जनैर्ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः । ते तवोभे रजसी उभौ लोकौ पृथिव्या आरभ्य पृथिवीमंतरिक्षं च विद्म । जानीमः । वयं चक्षुषोपलभामहे नान्यत् । हे देव द्योतमान विष्णो त्वमेव परमस्य स्वर्गादेरुत्कृष्टलोकस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ परमं लोकं वित्से । जानासि । अतस्तव महत्त्वं न केनापि व्याप्तुं शक्यमिति भावः ॥

पूर्वोक्त एव पशौ न ते विष्णो इति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । न ते विष्णो जायमानो न जातस्त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यां । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

न ते॑ वि॒ष्णो जा॒यमानो॑ न जा॒तो दे॒व म॒हि॒म्नः॑ प॒रं म॑तं॒माप॑ ।

उ॒द॒स्त॒भ्ना ना॒कं मृ॒ष्टं वृ॒हंतं॑ दा॒ध॒र्यं प्रा॒चीं क॒कु॒भं पृ॒थि॒व्याः ॥२॥

न । ते॒ । वि॒ष्णो इति॑ । जा॒यमानः॑ । न । जा॒तः । दे॒व । म॒हि॒म्नः॑ । प॒रं । अ॒तं । आ॒प॒ ।

उत् । अ॒स्त॒भ्नाः । ना॒कं । मृ॒ष्टं । वृ॒हंतं॑ । दा॒ध॒र्यं । प्रा॒चीं । क॒कु॒भं । पृ॒थि॒व्याः ॥२॥

हे देव दानादिगुणयुक्त विष्णो ते तव महिम्नो महत्त्वस्य परं विप्रकृष्टमंतमवसानं जायमानः प्रादुर्भवन् जनो नाप । न प्राप्नोति । तथा जातः प्रादुर्भूतोऽपि जनो नैव प्राप्नोति । तव महत्त्वस्यावसानं नास्ति । अत एव सर्वैर्न ज्ञायत इति भावः । कोऽसौ महिमा तमाह । ऋष्टं दर्शनीयं बृहंतं महान्तं नाकं द्युलोकमुदस्तभ्नाः । त्वमूर्द्धमधारयः । यथाधो न पतति तथा । पृथिव्या भूमेः संबंधिनी

प्राचीं ककुभं च दाधर्थं । धारितवानसि । उपलक्षणमेतत् सर्वस्य भूतजातस्य ।
तथा च मंत्रांतरं । य उ त्रिधातु पृथिवीमुत द्यामेको दाधार भुवनानि विश्वा
। ऋग्वे० १. १५४. ४. । इति ॥

पूर्वोक्त एव पशविरावती इति हविषो याज्या । सूचितं च । इरावती धेनुमती
हि भूतं विश्वकर्महविषा वावृधान इति द्वे । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

इरावती धेनुमती हि भूतं सूयवसिनी मनुषे दशस्या ।

अस्तभ्रा रोदसी विष्णवेते दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूखैः ॥३॥

इरावती इतीरावती । धेनुमती इति धेनुऽमती । हि । भूतं । सूयवसिनी इति
सुऽयवसिनी । मनुषे । दशस्या ।

वि । अस्तभ्राः । रोदसी इति । विष्णो इति । एते इति । दाधर्थं । पृथिवी । अभितः ।
मयूखैः ॥३॥

हे द्यावापृथिव्यौ मनुषे स्तुवते मनुष्याय दशस्या दिक्सया युक्ते युवामिरावती
अन्नवत्यौ धेनुमती गोमत्यौ सूयवसिनी शोभनयवसे च भूतं । अभूतं । हिशब्दः
प्रसिद्धौ । विष्णुना विक्रांतत्वाद्युवामेवमेव खलु पूर्वमभूतमित्यर्थः । हे विष्णो एते
इमे रोदसी द्यावापृथिव्यौ अस्तभ्राः । विविधमधारयः पृथिवीमूर्ध्वमुखत्वेन द्या-
मधोमुखत्वेनेति विविधत्वं । अपि च पृथिवीं प्रथितामिमां भूमिमभितः सर्वत्र
स्थितैर्मयूखैः पर्वतैर्दाधर्थं । धारितवानसि । यथा न चलति तथा दृढीकृतवानि-
त्यर्थः । पर्वता हि विष्णोः स्वभूताः । विष्णुः पर्वतानामधिपतिरिति श्रुतेः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उरुं यज्ञाय चक्रथुरु लोकं जनयंता सूर्यमुषासमग्निं ।

दासस्य चिद्वृषशिप्रस्य माया जघ्नथुर्नरा पृतनाज्येषु ॥४॥

उरुं । यज्ञाय । चक्रथुः । ऊं इति । लोकं । जनयंता । सूर्यं । उषसं । अग्निं ।

दासस्य । चित् । वृषऽशिप्रस्य । मायाः । जघ्नथुः । नरा । पृतनाज्येषु ॥४॥

हे इंद्राविष्णू यज्ञाय यजमानायोरुं विस्तीर्णं लोकं स्वर्गाख्यं चक्रथुरु । कृत-

वंतौ खलु युवां । किं कुर्वंतौ । सूर्ये सर्वस्य प्रेरकमादित्यमुषसं तमोनिवारकमु-
षःकालमग्निं चासुरैरावृतं जनयंतौ पुनः प्रादुर्भावयंतौ । हे नरा नेताराविं-
द्राविष्णू वृषशिप्रस्यैतत्संज्ञस्य दासस्य चिदुपक्षपयितुरसुरस्य मायाः पृतनाज्येषु
संग्रामेषु जघ्नथुः । जिहिंसथुः । युवां सूर्यादिकं जनयंतावित्युच्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्राविष्णू हंहिताः शंबरस्य नव पुरो नवतिं च अथिष्टं ।

शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यसुरस्य वीरान् ॥ ५ ॥

इंद्राविष्णू इति । हंहिताः । शंबरस्य । नव । पुरः । नवतिं । च । अथिष्टं ।

शतं । वर्चिनः । सहस्रं । च । साकं । हथः । अप्रति । असुरस्य । वीरान् ॥ ५ ॥

हे इंद्राविष्णू हंहिता दृढीकृता नव नवतिं च नवोत्तरनवतिसंख्याकाः पुरः
पुराणि शंबरस्य स्वभूतानि अथिष्टं । अहिंसिष्टं ॥ अथ हिंसायां ॥ अपि च
शतं सहस्रं च वर्चिनोऽसुरस्य वीरानप्रति प्रतिद्वंद्विनो यथा न भवंति तथा
साकं सह सद्य एव हथः । अहिंसिष्टं । यो वर्चिनः शतमिंद्रः सहस्रं । ऋग्वे० २.
१४. ६. । इति हि निगमांतरं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इयं मनीषा बृहती बृहंतोरुक्रमा तवसा वर्धयंती ।

रेरे वां स्तोमं विदथेषु विष्णो पिन्वतमिषो वृजनेष्विंद्र ॥ ६ ॥

इयं । मनीषा । बृहती । बृहंता । उरुऽक्रमा । तवसा । वर्धयंती ।

रेरे । वां । स्तोमं । विदथेषु । विष्णो इति । पिन्वतं । इषः । वृजनेषु । इंद्र ॥ ६ ॥

बृहती महतीयं मनीषा मननीया स्तुतिर्बृहंता बृहंतौ महंतावुरुक्रमा वि-
स्तीर्णविक्रमौ । विष्णुना सहैकार्थीभावादिंद्रस्यायुरुक्रमत्वं । तवसा । तव इति
बलस्य वृद्धेर्वा नामधेयं । तद्वंतौ । एवंभूतौ युवां वर्धयंती प्रवृद्धौ कुर्वत्यस्माभिः
कृता । हे विष्णो हे इंद्र विदथेषु यज्ञेषु वां युवाभ्यां स्तोममुक्तलक्षणं स्तोत्रं रेरे ।
देदे ॥ रा दान इति धातुः ॥ तौ युवां वृजनेष्विषोऽन्नानि पिन्वतं । अस्मभ्यं वर्धयतं ॥

अभ्युदयेष्टौ विष्णोः शिपिविष्टस्य वषट् इत्येषानुवाक्या । सूचितं च । भद्रा ते
हस्ता सकृतोत पाणी वषट् विष्णवास आ कृणोमि । आ० ३. १३. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

वषट् विष्णवा॒स आ कृ॒णोमि॒ तन्मे जुष॑स्व शि॒पिविष्ट॑ ह॒व्यं ।

वर्ध॑तु त्वा सु॒ष्टुतयो॒ गिरो॑ मे यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥ ७ ॥

वषट्। ते। वि॒ष्णो॒ इति॑। आ॒सः। आ। कृ॒णोमि॒। तत्। मे। जुष॑स्व। शि॒पिऽविष्ट॑। ह॒व्यं।

वर्ध॑तु। त्वा। सु॒ऽस्तुतयः॑। गि॒रः। मे। यू॒यं। पा॑त। स्व॒स्तिऽभिः॑। सदा॑। नः॑॥ ७॥

हे विष्णो ते तुभ्यमास आस्यादा अभिमुखं वषट् कृणोमि । करोमि । वषट्कारेण हविर्हावयामि । हे शिपिविष्ट । शिपयो रश्मयः । तैराविष्ट विष्णो तद्वषट्कृतं मे मदीयं हव्यं हविर्जुषस्व । सेवस्व । सुष्टुतयः शोभनस्तुत्यात्मिका गिरो वाचश्च त्वां वर्धेतु । वर्धयंतु । अन्यन्नतं ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

नू मर्ते इति सप्तर्चं द्वादशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्घं त्रैष्टुभं वैष्णवं । नू मर्ते इत्यनुक्रांतं ॥ उक्थ्येऽच्छावाकशस्त इदं शंसनीयं । सूचितं च । ऋतुर्जनित्री नू मर्तो भवा मित्रः । आ० ६. १. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

नू मर्तो॑ द॒यते स॒नि॒ष्यन्त्यो॒ वि॒ष्णवे॑ उ॒रुगा॒याय॑ दा॒शत् ।

प्र॒ यः स॒त्राचा॒ मन॑सा॒ यजा॑त ए॒ताव॑तं॒ नर्य॑मा॒विवा॑सात् ॥ १ ॥

नु । मर्तः॑ । द॒य॒ते । स॒नि॒ष्यन् । यः । वि॒ष्णवे॑ । उ॒रुऽगा॒याय॑ । दा॒शत् ।

प्र । यः । स॒त्राचा॑ । मन॑सा । यजा॑ति । ए॒ताव॑तं । नर्य॑ । आ॒ऽविवा॑सात् ॥ १ ॥

स मर्तो मनुष्यः सनिष्यन् धनमिच्छन् नु क्षिप्रं दयते । धनमादत्ते ॥ दयति-राङ्पूर्वार्थे द्रष्टव्यः ॥ यो मनुष्य उरुगायाय बहुभिः कीर्तनीयाय विष्णवे दाशत् हवींषि दद्यात् । यश्च सत्राचा सहांचता मनसा मननेन स्तोत्रेण प्र यजाते प्रकर्षेण पूजयेत् । एतावन्तेतावत्परिमाणं महान्तं नर्यं नरेभ्यो हितं विष्णुमाविवासात् नमस्कारादिभिः परिचरेत् स मर्तो दयत इत्यन्वयः । यद्वा सनिष्यन्निति सनतेर्लाभार्थस्य लुटि रूपं । स मर्तः सनिष्यन् धनादीनि लप्स्यमानो भवन्नेव हविरादिकं नु क्षिप्रं दयते विष्णवे ददातीति योज्यं ॥

विष्णुदेवत्ये पशौ पुरोडाशस्य त्वं विष्णो इत्यनुवाक्या । सूचितं च । त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यां वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां । आ० ३. ८. इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

त्वं वि॒ष्णो सु॒म॒तिं वि॒श्वज॑न्याम॒प्रयु॑तामेवयावो म॒तिं दाः ।

प॒र्चो यथा॑ नः सु॒वि॒तस्य॑ भूरे॒रश्वा॑वतः पुरु॒श्चंद्र॑स्य रा॒यः ॥ २ ॥

त्वं । वि॒ष्णो इति॑ । सु॒ऽम॒तिं । वि॒श्वऽज॑न्यां । अ॒प्रऽयु॑तां । ए॒वऽया॒वः । म॒तिं । दाः ।

प॒र्चः । यथा॑ । नः । सु॒वि॒तस्य॑ । भूरेः॑ । अ॒श्वऽव॑तः । पु॒रु॒ऽचंद्र॑स्य । रा॒यः ॥ २ ॥

हे एवयावः । एवा प्राप्नव्याः कामाः । तान् यापयति प्रापयति स्तोतृनित्ये-
वयावः । हे एवयावन् विष्णो त्वं विश्वजन्यां सर्वजनहितां दोषैर्वियुक्तां सुमति-
मनुग्रहबुद्धिं दाः । अस्मभ्यं देहि । सुवितस्य सुष्ठु प्राप्नव्यस्य भूरेर्वहुलस्याश्वा-
वतोऽश्वयुक्तस्य पुरुश्चंद्रस्य पुरुषाणां बहूनामाह्लादकस्य रायो धनस्य पर्चः संपर्को
नोऽस्माकं यथा भवति तथा देहीत्यन्वयः ॥

वैष्णव्यस्योपांशुयाजस्य त्रिदेव इति याज्या । सूत्रितं च । इदं विष्णुर्वि चक्रमे
त्रिदेवः पृथिवीमेष एतां । आ० १. ६. । इति ॥ वैष्णवे पशावपेषैव वपाया याज्या ।
सूत्रितं च । त्रिदेवः पृथिवीमेष एतां परो मात्रया तन्वा वृधान । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

त्रि॒दे॒वः पृ॒थि॒वीमेष॑ ए॒तां वि च॑क्रमे श॒तर्च॑सं म॒हि॒त्वा ।

प्र वि॒ष्णुर॑स्तु त॒वस॑स्त॒वीयान्त्वे॒षं ह्य॑स्य स्थ॒विर॑स्य ना॒मं ॥ ३ ॥

त्रिः । दे॒वः । पृ॒थि॒वी । ए॒षः । ए॒तां । वि । च॒क्र॒मे । श॒तऽअ॑र्च॒सं । म॒हि॒त्वा ।

प्र । वि॒ष्णुः । अ॒स्तु । त॒वसः॑ । त॒वी॒यान् । त्वे॒षं । हि । अ॒स्य । स्थ॒विर॑स्य । ना॒मं ॥ ३ ॥

एष देवो दानादिगुणयुक्तो विष्णुः शतर्चसं शतसंख्यान्यर्चीषि यस्यास्ताह-
शीमेतां पृथिवी । उपलक्षणमेतत् । पृथिव्यादीन् चीन् लोकान्महत्वा महत्त्वेन
त्रिविचक्रमे । त्रिभिः पदैर्विक्रांतवान् । तवसस्तवस्विनो वृद्धादपि तवीयान्
तवस्वितरो विष्णुः प्रास्तु । अस्माकं प्रभवतु । स्वामी भवतु । अस्य स्थविरस्य
वृद्धस्य विष्णोर्नाम नामकं रूपं विष्णुरित्येतन्नामैव वा त्वेषं हि यस्माद्दीप्तं
तस्मात्कारणात्स विष्णुः प्रभवत्वित्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव पशौ वि चक्रम इति वपाया अनुवाक्या । सूत्रितं च । वि चक्रमे
पृथिवीमेष एतां त्रिदेवः पृथिवीमेष एतां । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।

ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास उरुक्षितिं सुजनिमा चकार ॥४॥

वि । चक्रमे । पृथिवी । एषः । एतां । क्षेत्राय । विष्णुः । मनुषे । दशस्यन् ।

ध्रुवासः । अस्य । कीरयः । जनासः । उरुऽक्षितिं । सुऽजनिमा । चकार ॥४॥

एष देवो विष्णुरेतां पृथिवी पृथिव्यादीनिमांस्त्रीन् लोकान् क्षेत्राय निवासार्थं मनुषे स्तुवते देवगणाय दशस्यन् असुरेभ्योऽपहत्य प्रदास्यन् विचक्रमे । विक्रांतवान् । तस्य च विष्णोः कीरयः स्तोतारो जनासो जना ध्रुवासो निश्चला भवन्ति । ऐहिकामुष्मिकयोर्लभेन स्थिरा भवन्तीत्यर्थः । सुजनिमा शोभनानि जनिमानि कीर्तनस्मरणादिना सुखहेतुभूतानि यस्य तादृशो विष्णुरुक्षितिं विस्तीर्णनिवासं चकार । स्तोतृभ्यः करोति ॥

तृतीयसवनेऽतिरात्रादूर्ध्वं सोमातिरेके सति नैमित्तिके होतुः शस्त्रे प्र तत्ते अद्येति सोत्रियस्तृचः । अ० ६. ७. ॥ अभ्युदयेष्टौ विष्णोः शिपिविष्टस्य प्र तत्ते अद्येति याज्या । सूचितं च । वषट्ते विष्णवांस आ कृणोमि प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नाम । अ० ३. १३. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नामार्यः शंसामि वयुनानि विद्वान् ।

तं त्वा गृणामि तवसमतंब्यान्क्षयंतमस्य रजसः पराके ॥५॥

प्र । तत् । ते । अद्य । शिपिऽविष्ट । नाम । अर्यः । शंसामि । वयुनानि । विद्वान् ।

तं । त्वा । गृणामि । तवसं । अतंब्यान् । क्षयंतं । अस्य । रजसः । पराके ॥५॥

हे शिपिविष्ट रश्मिभिराविष्ट विष्णो ते तव तत्प्रसिद्धं विष्णुरिति प्रख्यातं नामार्यः स्वामी स्तुतीनां हविषां वा तथा वयुनानि ज्ञातव्यान्यर्थजातानि विद्वान् जानन्नहमद्येदानीं प्र शंसामि । प्रकर्षेण स्तौमि । तवसं प्रवृद्धं तं त्वा त्वां विष्णुमतंब्यानतवीयानवृद्धतरोऽहं गृणामि । स्तौमि । कीदृशं । अस्य रजसो लोकस्य पराके दूरदेशे क्षयंतं निवसंतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

किमिन्ने विष्णो परिचक्ष्यं भूत्प्र यद्वक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।

मा वर्षो अस्मदप गूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभूथ ॥६॥

किं। इत्। ते। विष्णो इति। परिऽचक्ष्यं। भूत्। प्र। यत्। ववक्षे। शिपिऽविष्टः। अस्मि।

मा। वर्षः। अस्मत्। अप। गूहः। एतत्। यत्। अन्यऽरूपः। संऽइथे। बभूथ ॥६॥

पुरा खलु विष्णुः स्वं रूपं परित्यज्य कृत्रिमं रूपांतरं धारयन् संग्रामे वसिष्ठस्य साहाय्यं चकार । तं जानन्नृषिरनया प्रत्याचष्टे ॥ अत्र निरुक्तं । शिपि-
विष्टो विष्णुरिति विष्णोर्द्धे नामनी भवतः । कुत्सितार्थीयं पूर्वं भवतीत्यौप-
मन्यवः । किं ते विष्णोऽप्रख्यातमेतद्भवत्यप्रख्यापनीयं यन्नः प्रब्रूषे शेष इव
निर्वेष्टितोऽस्मीत्यप्रतिपन्नरश्मिः । अपि वा प्रशंसानामैवाभिप्रेतं स्यात् । किं ते
विष्णो प्रख्यातमेतद्भवति प्रख्यापनीयं यदुत प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्मीति प्रति-
पन्नरश्मिः । शिपयोऽत्र रश्मय उच्यंते तैराविष्टो भवति । मा वर्षो अस्मदपगूह
एतत् । वर्ष इति रूपनाम वृणोतीति सतः । यदन्यरूपः समिथे संग्रामे भवसि
संयतरश्मिः । ५. ८. । इति ॥ तत्र कुत्सितार्थपक्षे योजना । हे विष्णो ते तव तन्नाम
किं परिचक्ष्यं प्रख्यापनीयं भूत् । भवति । किंशब्दः श्लेषे । अप्रख्यापनीयमेव
तद्भवति । यन्नामास्मभ्यं प्रववक्षे प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्मीति । अंतर्णीतोपमान-
मेतत् । शेष इव निर्वेष्टितस्तेजसानाच्छादितो भवामीति । तदस्त्रीलार्थत्वादिदं
नाम न प्रशस्तमित्यर्थः । तन्नाम किं परिचक्ष्यं । वर्जनीयं परित्याज्यं । विरुद्धार्थ-
प्रतिपादकत्वात्स्वत एव परित्यक्तं हि तत् । शिष्टं समानं पूर्वेण । अत उक्तरूप-
विलक्षणं यद्वैष्णवरूपमस्त्येतद्वर्षो रूपमस्मदस्माकं मापगूहः । अपगूढं संवृतं मा
कुरु ॥ गूह संवरणे ॥ अपि तु तदेव रूपं प्रकटय । वैष्णवस्य रूपस्य गूहने
का प्रसक्तिरिति चेत् । यद्यस्मादन्यरूपो रूपांतरमेव धारयन् समिथे संग्रामे
बभूथ अस्माकं सहायो भवसि तस्मादिदं गूहनं न कार्यमिति ॥ प्रशंसापक्षे तु
हे विष्णो ते तव तन्नाम किं परिचक्ष्यं भूत् । किं प्रख्यापनीयं भवति । न प्रख्या-
पनीयं । किं तन्नाम । शिपिविष्टो रश्मिभिराविष्टोऽस्मीति यन्नाम प्रब्रूषे । यत
एवं प्रख्यातरूपस्त्वमतोऽस्माकमेतद्वैष्णवं रूपं संवृतं मा कार्षीः । इदानीं गूढरू-
पोऽपि यद्यस्मात्त्वं समिथे संग्रामेऽन्यरूपः कृत्रिमरूपं यदन्यद्वैष्णवं रूपं शौर्या-
दिलक्षणं तादृग्रूप एव बभूथ भवसि तस्मात्त्वं गूढोऽपि ज्ञायस एवेति व्यर्थमेव

तस्य रूपस्य गूहनं । अतो बहुतेजस्कं यद्वैष्णवं रूपं तदस्माकं प्रदर्शयेति तात्पर्यार्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वषट्ते विष्णवा॒स आ कृ॑णोमि॒ तन्मे जुष॑स्व शि॒पिविष्ट॑ ह॒व्यं ।

वर्ध॑तु त्वा सु॒ष्टुतयो॒ गिरो॑ मे यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः ॥७॥

वषट्। ते। वि॒ष्णो॒ इति॑। आ॒सः। आ। कृ॒णो॒मि॒। तत्। मे। जुष॑स्व। शि॒पिऽविष्ट॑। ह॒व्यं।

वर्ध॑तु। त्वा। सु॒ऽस्तुतयः॑। गि॒रः। मे। यू॒यं। पा॑त। स्व॒स्तिऽभिः॑। सदा॑। नः॑ ॥७॥

व्याख्यातेयं । अक्षरार्थस्तु । हे विष्णो तुभ्यमास्यादास्येन वषट्करोमि । वषट्कृतं तन्मदीयं हविर्हे शिपिविष्ट सेवस्व । शोभनस्तुतिरूपा मदीया वाचश्च त्वां वर्धयन्त्विति । शिष्टः पादः सिद्धः ॥

॥ इति पंचमस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थोऽश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये पंचमाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमो व्याख्यास्यते । सप्तममंडलस्य षष्ठेऽनुवाक एकादश सूक्तानि व्याख्यातानि । तिस्रो वाच इति षट्चं द्वादशं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । तिस्रः षट् पार्जन्यं त्विति । एते कुमार आग्नेयोऽपश्यद्वसिष्ठ एव वेति वक्ष्यमाणत्वादग्निपुत्रः कुमार ऋषिर्वसिष्ठो वा । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् । इदमुचरं च पार्जन्यदेवत्यं । अत्र शौनकः । आस्यदद्गं विगाह्यापः प्राङ्मुखः प्रयतः श्रुचिः । सूक्ताभ्यां तिस्रश्चादि-

भ्यामुपतिष्ठेत भास्करं । अनश्नतैतज्जप्रथं वृष्टिकामेन यत्नतः । पंचरात्रेऽप्यतिक्रांते
महती वृष्टिमाप्नुयात् । ऋग्वि० २. ३०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ति॒स्रो वा॒चः प्र व॑द् ज्योति॒रग्रा॒ या ए॒तद्दु॒हे म॑धुदो॒घमू॒धः ।

स व॒त्सं कृ॒ण्वन्ग॒र्भमो॒षधी॑नां स॒द्यो जा॒तो वृ॒षभो॑ रोर॒वीति ॥ १ ॥

ति॒स्रः । वा॒चः । प्र । व॒द् । ज्योतिः॑ऽअ॒ग्राः । याः । ए॒तत् । दु॒हे । म॑धुऽदो॒घं । ऊ॒धः ।

सः । व॒त्सं । कृ॒ण्वन् । ग॒र्भं । ओ॒षधी॑नां । स॒द्यः । जा॒तः । वृ॒षभः । रो॒रवी॒ति ॥ १ ॥

ऋषिरात्मानं स्तुतौ प्रेरयति । हे ऋषे तिस्रस्त्रिविधा ऋग्यजुःसामात्मिकाः
स्तुतिरूपा वाचः प्रवद । प्रब्रूहि । कीदृश्यो वाचः । ज्योतिरग्राः । ज्योतिर्द्योत-
मानः प्रणवोऽग्रे प्रमुखो यासां तादृशीः । या वाचो मधुदोघं मधुन उदकस्य
दोहकं वृष्ट्युदकस्य कर्तारमेतन्नभसि दृश्यमानमूध उद्धतं मेघं । यद्वा लुप्तोपम-
मेतत् । ऊध इव पयस आश्रयभूतं मेघं दुहे दुहते ॥ दुहेर्लटि लोपस्त आत्मने-
पदेष्विति तलोपः । बाहुलको रुट् ॥ स्तोत्रैः प्रीतो हि पर्जन्यो मेघैर्वर्षयति ।
अतो वाच एव दुहंतीत्युपचर्यते । यद्वा वदेति व्यत्ययेन मध्यमः । तिस्र इति द्रुतवि-
लंबितमध्यमभेदेन त्रिविधा ज्योतिरग्रा विद्युत्प्रमुखा वाचः प्रवदतेति । या
गर्जितलक्षणा वाचो वृष्टिप्रदमेतं मेघं दुहे उदकानि दुहंति । एवंबूतः स च
पर्जन्यो वत्सं सह निवसंतं वैद्युताग्निं कृण्वन् प्रादुष्कुर्वन् तमेवौषधीनां व्रीह्या-
दीनां च गर्भं कुर्वन् सद्यः शीघ्रं जातः प्रादुर्भूतो वृषभो वर्षिता सन् रोरवीति ।
भृशं शब्दायते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यो वर्ध॑न् ओ॒षधी॑नां यो अ॒पां यो वि॒श्वस्य॑ जग॒तो दे॒व ई॒शे ।

स त्रि॒धातुं॑ श॒रणं॑ श॒र्मं यंस॑न्नि॒वर्तुं॑ ज्योतिः॑ स्व॒भि॒ष्ट्य॒स्मे ॥ २ ॥

यः । वर्ध॑न् । ओ॒षधी॑नां । यः । अ॒पां । यः । वि॒श्वस्य॑ । जग॒तः । दे॒वः । ई॒शे ।

सः । त्रि॒ऽधातुं॑ । श॒रणं॑ । श॒र्मं । यंस॑त् । त्रि॒ऽवर्तुं॑ । ज्योतिः॑ । स॒ऽअ॒भि॒ष्टि । अ॒स्मे इति ॥ २ ॥

यः पर्जन्य ओषधीनां वर्धनो वर्धयिता । यश्चापामुदकानां वर्धकः । यश्च देवो
द्योतमानः पर्जन्यो विश्वस्य सर्वस्य जगत ईशे ईष्टे ॥ लोपस्त आत्मनेपदेष्विति

तलोपः । अधीगर्थेति कर्मणि शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी । अनुदात्तेत्वात्सर्वधा-
तुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥ स पर्जन्यस्त्रिधातु
त्रिभूमिकं शरणं गृहं शर्म सुखं च यंसत् । यच्छतु । अस्मभ्यं ददात्वित्यर्थः ॥
यमेर्लेट्यडागमः । सिबहुलमिति सिप् । इतश्च लोप इतीकारलोपः ॥ तथा चिवर्तु
चिषृतुष्वतिशयेन वर्तमानं । श्रूयते हि । चीणि वा आदित्यस्य तेजांसि वसंते
प्रातर्ग्रीष्मे मध्यंदिने शरद्वपराह्ण इति । एवंविधं स्वभिष्टि स्वभ्येषणं ज्योति-
स्तेजश्चास्मे अस्मभ्यं प्रयच्छतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स्त॒रीरं त्व॒द्भव॑ति॒ सू॒ते॒ उ॒ त्वद्यथाव॑शं त॒न्वं च॒क्र ए॒षः ।

पि॒तुः प॒यः प्र॒ति॒ गृ॒भ्णा॑ति॒ मा॒ता तेन॑ पि॒ता वर्ध॑ते॒ तेन॑ पु॒त्रः ॥३॥

स्त॒रीः । ऊं इति॑ । त्वत् । भव॑ति । सू॒ते । ऊं इति॑ । त्वत् । यथा॒ऽव॑शं । त॒न्वं । च॒क्रे । ए॒षः ।

पि॒तुः । प॒यः । प्र॒ति॒ । गृ॒भ्णा॑ति॒ । मा॒ता । तेन॑ । पि॒ता । वर्ध॑ते॒ । तेन॑ । पु॒त्रः ॥३॥

त्वदिति तकारान्तोऽन्यशब्दपर्यायोऽनुदात्तः सर्वनामसु पठितः ॥ अस्य पर्ज-
न्यस्य त्वदन्यद्रूपं स्तरीर्निवृत्तप्रसवा गौः । सा यथा न दोग्ध्री तद्वद्धर्षुकं न भवति ।
उ इति पूरकः । द्वितीय उशब्दश्चार्थः । त्वदन्यच्च रूपं सूते । धेनुवत्प्रसूते । उदकानि
प्रवर्षति । एष पर्जन्यस्तन्वं स्वकीयं शरीरं यथावशं यथाकामं स्तरीत्वेन धेनुत्वेन
च चक्रे । करोति । अपि च पितुर्दिवः सकाशात्पयो वृष्ट्युदकं माता पृथिवी
प्रतिगृभ्णाति । प्रतिगृह्णाति ॥ ह्यग्रहोर्भ इति भत्वं ॥ प्रतिगृहीतेन तेन हवि-
रात्मना परिणतेन पिता द्युलोको वर्धते । तेनैवोदकेन पुत्रः पृथिव्यां भवः
प्राणिसंघोऽपि वर्धते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्मि॒न्विश्वा॑नि॒ भुव॑नानि त॒स्युस्ति॒स्रो द्याव॑स्त्रे॒धा स॒सुरा॑पः ।

च॒यः को॒शास॑ उप॒सेच॑नासो॒ मध्वः॑ श्रोत॑न्त्य॒भितो॑ वि॒रप्शं॑ ॥४॥

यस्मि॑न् । वि॒श्वा॑नि॒ । भुव॑नानि । त॒स्युः । ति॒स्रः । द्यावः॑ । त्रे॒धा । स॒सुः । आ॒पः ।

च॒यः । को॒शा॑सः । उ॒प॒ऽसे॒च॑नासः । मध्वः॑ । श्रो॒त॑न्ति॒ । अ॒भितः॑ । वि॒ऽर॒प्शं॑ ॥४॥

यस्मिन्पर्जन्ये विश्वानि भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि तस्युः तिष्ठन्ति । यदधी-
नवृत्तीनि भवन्तीत्यर्थः । यस्मिंश्च द्यावो द्युप्रभृतयो लोका अवतिष्ठन्ते । यस्माच्चा-

पस्त्रेधा ससुः प्राच्यः प्रतीच्योऽवाच्यश्च सत्यो निर्गच्छन्ति उपसेचनास उपसेक्ता-
रस्त्रयः पौरस्त्यः प्रतीच्य उदीच्यश्चेति त्रिप्रकाराः कोशासो मेघा विरप्शं महान्तं
पर्जन्यमभितः परितो मध्वः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ मधूदकं श्रोतन्ति । क्षारयन्ति । वर्षन्ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इदं वचः पर्जन्याय स्वराजे हृदो अस्त्वन्तरं तज्जुजोषत् ।

मयोभुवो वृष्टयः संत्वस्मे सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः ॥ ५ ॥

इदं । वचः । पर्जन्याय । स्वऽराजे । हृदः । अस्तु । अन्तरं । तत् । जुजोषत् ।

मयऽभुवः । वृष्टयः । संतु । अस्मे इति । सुऽपिप्पलाः । ओषधीः । देवऽगोपाः ॥ ५ ॥

इदं वचो वचनं स्तोत्रं स्वराजे स्वायत्तदीप्तये पर्जन्याय क्रियते । एतच्च हृदस्तदी-
यस्य हृदयस्यान्तरमन्तर्गतमस्तु । स च तत्स्तोत्रं जुजोषत् । सेवतां ॥ जुषी प्रीतिसेव-
नयोः ॥ लेट्छाडागमश्छादसः । शपः श्लुः ॥ मयोभुवः सुखस्य भावयिच्यो वृष्टयोऽस्मे
अस्माकं तत्प्रसादात्सन्तु । भवन्तु । तथा देवगोपा देवः पर्जन्यो गोपायिता रक्षिता
यासां तथाविधा ओषधीरोषधयश्च सुपिप्पलाः सुफला अस्माकं भवन्तु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स रेतोधा वृषभः शश्वतीनां तस्मिन्नात्मा जगत्तत्स्थुषश्च ।

तन्म ऋतं पातु शतशारदाय यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥

सः । रेतऽधाः । वृषभः । शश्वतीनां । तस्मिन् । आत्मा । जगत् । तत्स्थुषः । च ।

तत् । मा । ऋतं । पातु । शतऽशारदाय । यूयं । पात । स्वस्तिऽभिः । सदा । नः ॥ ६ ॥

स पर्जन्यः शश्वतीनां बह्वीनामोषधीनां रेतोधा रेतस उदकस्य बीजभूतस्य
धाता विनिधाता भवति । वृषभ इत्युपमा । यथा कश्चिद्वृषभो बह्वीनां गवां
गर्भस्याधाता भवति तद्वत् । अतस्तस्मिन् पर्जन्ये जगतो जंगमस्य तत्स्थुषः
स्थावरस्य चात्मा देहो वर्तते । तत्पर्जन्येन दत्तमृतमुदकं मा मां शतशारदाय
शतसंवत्सरजीवनार्थं पातु । रक्षतु ॥ माशब्दस्य ऋत्यक इति प्रकृतिभावो
ह्रस्वत्वं च ॥ अन्यद्गतं ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

पर्जन्यायेति तृचं त्रयोदशं सूक्तं गायत्रं । पूर्ववद्विदेवते । तथा चानुक्रांतं ।

पर्जन्याय तृचं गायत्रमिति ॥ वैश्वानरपार्जन्यायामन्वारंभणीयायां पार्जन्यस्य चरोः पर्जन्यायेत्यनुवाक्या । सूच्यते हि । पर्जन्याय प्र गायत प्र वाता वांति पतयंति विद्युतः । आ० २. १५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पर्जन्याय प्र गायत दिवस्पुत्राय मीळहुषे । स नो यवसमिच्छतु ॥ १ ॥

पर्जन्याय । प्र । गायत । दिवः । पुत्राय । मीळहुषे । सः । नः । यवसं । इच्छतु ॥ १ ॥

हे स्तोतारः पर्जन्याय देवाय प्र गायत । प्रकर्षेण स्तोत्रमुच्चारयत । कीदृशाय । दिवोऽंतरिक्षस्य पुत्राय । तत्र हि पर्जन्यः प्रादुर्भवति । मीळहुषे सेक्ते । स तादृशः पर्जन्यो नोऽस्मभ्यं यवसमोषध्यादिलक्षणमन्नं दातुमिच्छतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यो गर्भमोषधीनां गवां कृणोत्यर्वतां । पर्जन्यः पुरुषीणां ॥ २ ॥

यः । गर्भं । ओषधीनां । गवां । कृणोति । अर्वतां । पर्जन्यः । पुरुषीणां ॥ २ ॥

यः पर्जन्य ओषधीनां व्रीह्यादीनां गवामर्वतामर्वतीनां पुरुषीणां नारीणां च यः पर्जन्यो गर्भं प्रसूतिहेतुं बीजमुदकरूपं कृणोति करोति तस्मै पर्जन्यायेत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तस्मा इदास्ये हविर्जुहोता मधुमत्तमं । इळां नः संयतं करत् ॥ ३ ॥

तस्मै । इत् । आस्ये । हविः । जुहोत । मधुमत्तमं । इळां । नः । संयतं । करत् ॥ ३ ॥

तस्मा इत् तस्मा एव पर्जन्यायास्ये देवानामास्यभूतेऽग्नौ मधुमत्तमं रसवत्तमं हविर्जुहोत । जुहुत हे ऋत्विजः । स च पर्जन्यो नोऽस्मभ्यमिळामन्नं संयतं सम्यक् नियतं यथा भवति तथा करत् । करोतु । ददात्विति यावत् ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

संवत्सरमिति दशर्चं चतुर्दशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे चैष्टुभं । आद्या त्वनुष्टुप् । मंडूका देवता । तथा चानुक्रांतं । संवत्सरं दश पर्जन्यस्तुतिः संहृष्टान्मंडूकांस्तुष्टावाद्यानुष्टुबिति ॥ वृष्टिकामेनेतत्सूक्तं जयं ॥

॥ तत्राद्या ॥

संवत्सरं शश्याना ब्राह्मणा व्रतचारिणः ।

वाचं पर्जन्यजिन्वितां प्र मंडूका अवादिषुः ॥ १ ॥

संवत्सरं । शश्यानाः । ब्राह्मणाः । व्रतऽचारिणः ।

वाचं । पर्जन्यऽजिन्वितां । प्र । मंडूकाः । अवादिषुः ॥ १ ॥

अत्र निरुक्तं । वसिष्ठो वर्षकामः पर्जन्यं तुष्टाव तं मंडूका अन्वमोदन्त स मंडूकाननुमोदमानान् दृष्ट्वा तुष्टाव । नि० ९. ६. । इति ॥ मंडूका मज्जूका मज्ज-
नान्मदतेर्वा मोदतिकर्मणो मंदतेर्वा तृप्तिकर्मणो मंडयतेरिति वैयाकरणा मंड
एषामोक इति वा मंडो मदेर्वा मुदेर्वा तेषामेषा भवति । नि० ९. ५. । इति ॥ व्रतचा-
रिणो व्रतं संवत्सरसत्त्वात्मकं कर्माचरन्तो ब्राह्मणाः । लुप्तोपममेतत् । एवंभूता
ब्राह्मणा इव संवत्सरं शरत्प्रभृत्या वर्षतोरेकं संवत्सरं शश्यानाः शिश्याना वर्ष-
णार्थं तपश्चरन्त इव विल एव संत एते मंडूकाः पर्जन्यजिन्वितां पर्जन्येन प्रीतां
यया वाचा पर्जन्यः प्रीतो भवति तादृशी वाचं प्रावादिषुः । प्रवदन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दिव्या आपो अभि यदेनमायन्हतिं न शुष्कं सरसी शयानं ।

गवामह न मायुर्वत्सिनीनां मंडूकानां वयुरवा समेति ॥ २ ॥

दिव्याः । आपः । अभि । यत् । एनं । आर्यन् । हतिं । न । शुष्कं । सरसी इति । शयानं ।

गवां । अहं । न । मायुः । वत्सिनीनां । मंडूकानां । वयुः । अत्र । सं । एति ॥ २ ॥

दिव्या दिवि भवा आपो हतिं न हतिमिव शुष्कं नीरसं सरसी ॥ महत्सरः
सरसी । गौरादिलक्षणो डीष् । सरस्यां । सुपां सुलुगिति सप्रम्या लुक् । ईदूतौ
च सप्रम्यर्थ इति प्रगृह्यसंज्ञा ॥ महति सरसि निर्जले घर्मकाले शयानं निव-
सन्तमेनं मंडूकगणं यद्यदायन् अभिगच्छन्ति तदात्रास्मिन्वर्षणे पर्जन्ये वा सति
वत्सिनीनां वत्सयुक्तानां गवां न मायुर्गवां शब्द इव मंडूकानां वयुः शब्दः
समेति । संगच्छते । यथा वत्सैः संगतासु गोषु महान् घोषो जायते तद्वद्वृष्टे
पर्जन्ये महान् कलकलशब्दो जायत इत्यर्थः । अहेति पूरकः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यदीमेनाँ उ॒शतो अ॒भ्यव॑र्षी॒तृथा॑व॒तः प्रा॒वृथा॑ग॒तायां ।

अ॒ख॒खली॒कृत्या॑ पि॒तरं॑ न पु॒त्रो अ॒न्यो अ॒न्यमु॑प॒ वद॑तमेति ॥३॥

यत् । ई॒ । ए॒ना॒न् । उ॒शतः॑ । अ॒भि । अ॒व॒र्षी॒त् । तृ॒थाऽव॑तः । प्रा॒वृ॒षि । आऽग॑तायां ।

अ॒ख॒खली॒कृत्य॑ । पि॒तरं॑ । न । पु॒त्रः । अ॒न्यः । अ॒न्यं । उप॑ । वद॑तं । ए॒ति ॥३॥

उशतः कामयमानान् तृथावतस्तृणावत एनान्मंडूकान् प्रावृषि वर्षतावाग-
तायामागते सति यद्यदाभ्यवर्षीत् पर्जन्यो जलैरभिषिंचति । ईमिति पूरणः ।
तदानीमखखलीकृत्य । अखखल इति शब्दानुकरणं । अखखलशब्दं कृत्वा पुत्रः
पितरं न पितरमिवान्यो मंडूको वदंतं शब्दयंतमन्यं मंडूकमुपैति । प्राप्नोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒न्यो अ॒न्यम॑नु॒ गृ॒णान्ये॑नो॒रपां॑ प्र॒सर्गे॑ यदमं॑दिषातां ।

म॒डूको॒ यद॒भिवृ॑ष्टः कनि॑ष्क॒पृश्निः॑ संपृ॒क्ते हरि॑तेन॒ वाचं॑ ॥४॥

अ॒न्यः । अ॒न्यं । अ॒नु॒ । गृ॒णा॒ति॒ । ए॒नो॒ः । अ॒पां॒ । प्र॒ऽस॒र्गे॒ । यत् । अ॒मं॑दिषातां ।

म॒डूकः॑ । यत् । अ॒भिऽवृ॑ष्टः । कनि॑स्कन् । पृ॒श्निः॑ । संपृ॒क्ते॑ । हरि॑तेन । वाचं॑ ॥४॥

एनोरेनयोर्द्वयोर्मंडूकयोरन्यो मंडूकोऽन्यं मंडूकमनुगम्य गृणान्ति । गृह्णाति ।
अपमुदकानां प्रसर्गे प्रसर्जने वर्षणे सति यद्यदामंदिषातां दृष्टौ बभूतां । यद्यदा
चाभिवृष्टः पर्जन्येनाभिषिक्तः कनिष्कन् ॥ स्कंदतेर्यङ्लुगंतस्य रूपं ॥ भृशं स्कंदन्
उत्प्लवं कुर्वन् पृश्निः पृश्निवर्णो मंडूको हरितेन हरितवर्णेनान्येन मंडूकेन वाचं
संपृक्ते संयोजयति । उभावप्येकविधं शब्दं कुर्वते । तदानीमन्योऽन्यमनुगृणा-
तीत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यदे॒षाम॑न्यो अ॒न्यस्य॑ वाचं॑ शा॒क्तस्ये॑व॒ वद॑ति॒ शि॒क्षमा॑णः ।

सर्वं॑ तदे॒षां स॒मृधे॑व॒ पर्व॑ यत्सु॒वाचो॑ वद॑य॒नाध्य॑सु ॥५॥

यत् । ए॒षां॒ । अ॒न्यः । अ॒न्यस्य॑ । वाचं॑ । शा॒क्तस्ये॑ऽइव । वद॑ति । शि॒क्षमा॑णः ।

सर्वं॑ । तत् । ए॒षां॒ । स॒मृ॒धाऽइ॒व । पर्व॑ । यत् । सु॒ऽवाचः॑ । वद॑यन् । अ॒धि । अ॒प्ऽसु ॥५॥

हे मंडूका यद्यदैषां युष्माकं मध्येऽन्यो मंडूकोऽन्यस्य मंडूकस्य वाचं वदति अनुवदति अनुकरोति शिक्षमाणः शिक्ष्यमाणः शिष्यः शाक्तस्येव शक्तिमतः शिक्षकस्य वाचं यथानुवदति तद्वत् । यद्यदा च सुवाचः शोभनवाचो यूयं सर्वेऽप्सु वृष्टेषूदकेष्वध्युपरि प्लवंतो वदथ न वदत शब्दं कुरुत तत्तदैषां युष्माकं सर्वे पर्व परुष्मत् शरीरं समृधेव समृद्धमेवाविकलावयवमेव भवति । इव-
शब्दोऽवधारणे । घर्मकाले मृद्भावमापन्ना मंडूकाः पुनर्वर्षणे सत्यविकलांगाः प्रादुर्भवन्तीत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

गोमायुरेको अजमायुरेकः पृश्निरेको हरित् एक एषां ।

समानं नाम विभ्रतो विरूपाः पुरुचा वाचं पिपिशुर्वदंतः ॥६॥

गोऽमायुः । एकः । अजऽमायुः । एकः । पृश्निः । एकः । हरितः । एकः । एषां ।

समानं । नाम । विभ्रतः । विऽरूपाः । पुरुऽचा । वाचं । पिपिशुः । वदंतः ॥६॥

एषां मंडूकानां मध्य एको मंडूको गोमायुर्गोमायुरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो भवति । एकोऽन्यो मंडूकोऽजमायुरजस्य मायुरिव मायुर्यस्य तादृशो भवति । एकः पृश्निः पृश्निवर्णः । एकोऽपरो हरितो हरितवर्णः । एवं विरूपा नानारूपा अपि समानमेकं मंडूका इति नाम विभ्रतो धारयंतः पुरुचा बहुषु देशेषु वाचं वदंतः शब्दं कुर्वंतः पिपिशुः । अवयवीभवन्ति । प्रादुर्भवन्ति ॥ पिश अवयवे । पुरुशब्दाद्देवमनुष्येत्यादिना चाप्रत्ययः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ब्राह्मणासो अतिरात्रे न सोमे सरो न पूर्णमभितो वदंतः ।

संवत्सरस्य तदहः परि ष्ट यन्मंडूकाः प्रावृषीणं बभूव ॥७॥

ब्राह्मणासः । अतिऽरात्रे । न । सोमे । सरः । न । पूर्णं । अभितः । वदंतः ।

संवत्सरस्य । तत् । अहरिति । परि । स्थ । यत् । मंडूकाः । प्रावृषीणं । बभूव ॥७॥

रात्रिमतीत्य वर्तत इत्यतिरात्रः । अतिरात्रे न सोमे । यथातिरात्राख्ये सोमयागे ब्राह्मणासो ब्राह्मणा रात्रौ स्तुतशस्त्राणि पर्यायेण शंसन्ति हे मंडूकाः । द्वितीयो

नशब्दः संप्रत्यर्थे । न संप्रति पूर्णं सरोऽभितः सर्वतो वदंतो रात्रौ शब्दं कुर्वाणा
यूयं तदहस्तद्दिनं परि ष । परितः सर्वतो भवथ । यदहः प्रावृषीणं प्रावृषेण्यं
प्रावृषि भवं बभूव तस्मिन्नहनि सर्वतो वर्तमाना भवथेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ब्राह्मणासः सोमिनो वाचमक्रत ब्रह्म कृण्वंतः परिवत्सरीणं ।

अध्वर्यवो घर्मिणः सिष्विदाना आविर्भवन्ति गुह्या न के चित् ॥ ८ ॥

ब्राह्मणासः । सोमिनः । वाचं । अक्रत । ब्रह्म । कृण्वंतः । परिवत्सरीणं ।

अध्वर्यवः । घर्मिणः । सिष्विदानाः । आविः । भवन्ति । गुह्याः । न । के । चित् ॥ ८ ॥

सोमिनः सोमयुक्ताः परिवत्सरीणं सांवत्सरिकं गवामयनिकं ब्रह्म स्तुतश-
स्त्रात्मकं कृण्वंतः कुर्वन्तो ब्राह्मणासः । लुप्तोपममेतत् । ब्राह्मणा इव वाचं शब्द-
मक्रत । अकृषतेमे मंडूकाः । अपि च घर्मिणो घर्मेण प्रवर्गेण चरन्तोऽध्वर्य-
वोऽध्वरस्य नेतार ऋत्विज इव सिष्विदानाः स्विद्यन्नात्रा गुह्या घर्मकाले वि-
लेऽभिगूढाः के चित् केचन मंडूका न संप्रति वृष्टौ सत्यामाविर्भवन्ति । जायन्ते ॥

॥ अथ नवमी ॥

देवहितं जुगुप्सुद्वादशस्य ऋतुं नरो न प्रमिनंत्येते ।

संवत्सरे प्रावृष्यागतायां तप्ता घर्मा अश्रुवते विसर्गे ॥ ९ ॥

देवऽहितं । जुगुप्सुः । द्वादशस्य । ऋतुं । नरः । न । प्र । मिनन्ति । एते ।

संवत्सरे । प्रावृषि । आऽगतायां । तप्ताः । घर्माः । अश्रुवते । विऽसर्गे ॥ ९ ॥

नरो नेतार एते मंडूका देवहितं देवैः कृतं विधानमस्यर्तोरयं धर्म इत्येवंरूपं
जुगुप्सुः । गोपायन्ति । काले काले रक्षन्ति । अत एव द्वादशस्य द्वादशमासात्मकस्य
संवत्सरस्य ऋतुं तं तं वसन्तादिकं न प्रमिनन्ति । न हिंसन्ति । पर्जन्यस्तुतेरनुमोदनेन
तत्काले वृष्टिहेतवो भवन्तीत्यर्थः । संवत्सरे संपूर्णं प्रावृषि वर्षर्तावागताया-
मागते सति घर्माः पूर्वं घर्मकाले वर्तमानास्तप्तास्तापेन पीडिताः संप्रति विसर्गे
विसर्जनं विलान्मोचनमश्रुवते । प्राप्नुवन्ति ॥

॥ अथ दशमी ॥

गोमायुरदाजमायुरदात्पृश्निरदाद्धरितो नो वसूनि ।

गवां मंडूका ददतः शतानि सहस्रसावे प्र तिरंत आयुः ॥१०॥

गोऽमायुः । अदात् । अजऽमायुः । अदात् । पृश्निः । अदात् । हरितः । नः । वसूनि ।

गवां । मंडूकाः । ददतः । शतानि । सहस्रऽसावे । प्र । तिरंते । आयुः ॥१०॥

गोमायुर्गोरिव मायुः शब्दो यस्य तादृशो मंडूको वसूनि धनानि नोऽस्मभ्य-
मदात् । ददातु । अजमायुश्चादात् । ददातु । हरितो हरितवर्णश्चादात् । ददातु ।
पृश्निः पृश्निवर्णश्चादात् । ददातु । तथा सहस्रसावे । सहस्रसंख्याका ओषधयः
सूयंत उत्पद्यंत इति वर्षर्तुः सहस्रसावः । तस्मिन् सति सर्वे मंडूका गवां शतान्य-
परिमिता गा ददतोऽस्मभ्यं प्रयच्छंत आयुर्जीवनं प्रतिरंते । प्रवर्धयंतु ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः ॥

इंद्रासोमेति पंचविंशत्युचं पंचदशं सूक्तं वसिष्ठस्यार्षे । आद्याः षट् जगत्यः
सप्तमी जगती त्रिष्टुप् वाष्टादशेकविंशीत्रयोविंश्यो जगत्योऽत्या प्रति चक्ष्वेत्य-
नुष्टुप् शिष्टाश्चतुर्दश त्रिष्टुभः । नवमीद्वादशीत्रयोदश्यः सोमदेवत्या एकादशी देव-
देवत्याष्टमीषोडश्याविंद्रेदेवताके सप्तदशी ग्रावदेवत्याष्टादशी मरुद्देवताका दशमी-
चतुर्दश्यावग्निदेवताके प्र वर्तयेत्याद्याः पंचर्च इंद्रदेवताकाः । मा नो रक्ष इति
त्रयोविंश्याः पूर्वोऽर्चर्चो वसिष्ठस्य प्रार्थनापरः । अतस्तद्देवताकः । उत्तरोऽर्चर्चः
पृथिव्यंतरिक्षदेवत्यः । शिष्टानां रक्षोहणाविंद्रासोमौ देवता । तथा चानुक्रांतं ।
इंद्रासोमा पंचाधिकेंद्रासोमं राक्षोघ्नं शापाभिशापप्रायं षट् सप्त वाद्या जगत्य
एकविंशीत्रयोविंश्यौ चाष्टादशी मारुती च दशमीचतुर्दश्यावाग्नेय्यौ दैव्येकादश्यं-
त्यानुष्टुप् नवमी द्वादशी त्रयोदशी सौम्यः सप्तदशी ग्राव्याष्टमीषोडश्याविंद्र्यौ प्र
वर्तयेति पंचैंद्र्यो मा नो रक्ष इत्यृषेरात्मन आशीरुत्तरोऽर्चर्चः पृथिव्यंतरिक्षदेवत
इति ॥ अत्र बृहद्देवतायामनुक्रम्यते । संवत्सरं तु मंडूकानिंद्रासोमं परं तु यत् ।
ऋषिर्देदर्श रक्षोघ्नं पुत्रशोकपरिभ्रुतः । हते पुत्रशते क्रुद्धः सौदासैर्दुःखितस्तदेति ॥
अतो रक्षोनिवर्हणार्थमेतत्सूक्तं जाप्यं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रासोमा तपतं रक्ष उज्जतं न्यर्पयतं वृषणा तमोवृधः ।

परां शृणीतमचितो न्योषतं हतं नुदेथां नि शिशीतमचिणः ॥ १ ॥

इंद्रासोमा । तपतं । रक्षः । उज्जतं । नि । अर्पयतं । वृषणा । तमःऽवृधः ।

परां । शृणीतं । अचितः । नि । न्योषतं । हतं । नुदेथां । नि । शिशीतं । अचिणः ॥ १ ॥

हे इंद्रासोमा । इंद्रश्च सोमश्चेंद्रासोमौ ॥ देवताद्वन्द्वे चेति पूर्वपदस्यानङ् । आमंचिताद्युदात्तत्वं ॥ रक्षो रक्षांसि ॥ जातावेकवचनं ॥ युवां तपतं । संतापयतं ॥ आमंचितं पूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवत्त्वात् तपतमिति तिङंतस्य निघाताभावः ॥ तथोज्जतं । हिंस्तं ॥ उज्जतिर्हिंसाकर्मा । तिङः परत्वान्निघाताभावः ॥ हे वृषणा वृषणौ कामानां वर्षितारौ न्यर्पयतं । रक्षांसि नीचैष्टुं प्रापयतं । तमोवृधस्तमसावरकेणांधकारेण मायारूपेण वर्धमानान् तमसि रात्रौ वर्धमानान्वाचितो ज्ञानरहितान्मूढान्नाक्षसान् पराशृणीतं । पराङ्मुखा यथा भवंति तथा हिंस्तं । तथा न्योषतं । नितरां दहतं ॥ उष दाहे ॥ हतं । तान्मारयतं । नुदेथां । अस्मत्तो हतांस्तान् प्रेरयेथां । अचिणोऽदनशीलांस्तान्नाक्षसान्नि शिशीतं । नितरां तनूकुरुतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रासोमा समघशंसमभ्यर्धं तपुर्यस्तु चरुग्निवाँ इव ।

ब्रह्मद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे द्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने ॥ २ ॥

इंद्रासोमा । सं । अघऽशंसं । अभि । अर्धं । तपुः । ययस्तु । चरुः । अग्निवान्ऽइव ।

ब्रह्मऽद्विषे । क्रव्यऽअदे । घोरऽचक्षसे । द्वेषः । धत्तं । अनवायं । किमीदिने ॥ २ ॥

हे इंद्रासोमावघशंसमघस्यानर्थस्य शंसितारमघमागत्य हंतारं राक्षसं सं सहैव । अभीति श्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । अभिभवतं । स च तपुर्वयस्तेजसा तपमानो राक्षसोऽग्निवानिवाग्नियुक्तोऽग्नौ प्रक्षिप्तश्चरुविव ययस्तु ॥ यस्तु प्रयत्ने । केवलोऽप्ययमाङ्पूर्वार्थे द्रष्टव्यः ॥ आयासं प्राप्नोतु । उपक्षीयतामित्यर्थः । अपि च ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणेभ्योऽस्मभ्यं द्वेष्टे क्रव्यादे क्रव्यं मांसं भक्षयित्रे घोरचक्षसे घोरदर्शनाय परुषभाषिणे वा किमीदिने किमिदानीमिति चरते पिशुनाय द्वेषो द्वेषभावमनवायमव्यवायमनवयवं नैरंतर्येण यथा भवति तथा धत्तं । दत्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इन्द्रासोमा दुष्कृतो ववे अंतरनारंभणे तमसि प्र विध्यतं ।

यथा नातः पुनरेकश्चनोदयत्तद्वाप्तु सहसे मन्युमच्छवः ॥३॥

इन्द्रासोमा । दुःकृतः । ववे । अतः । अनारंभणे । तमसि । प्र । विध्यतं ।

यथा । न । अतः । पुनः । एकः । चन । उत् अयत् । तत् । वा । अस्तु । सहसे ।

मन्युमत् । शवः ॥३॥

हे इन्द्रासोमौ दुष्कृतो दुष्कर्मकारिणो राक्षसान् ववे वारकेऽन्तर्मध्येऽनारंभण आलंबनरहिते तमस्यंधकारे प्रविध्यतं । प्रवेश्य ताडयतं । यथा येन प्रकारेणैषां मध्य एकश्चनैकोऽपि राक्षसोऽतोऽस्मात्तमसः पुनर्नोदयत् उद्गच्छेत् तथा विध्य-
तमित्यर्थः ॥ एतेर्लेट्यडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । गुणयादेशौ ॥
तत्प्रसिद्धं मन्युमत्क्रोधयुक्तं वां युवयोः शवो बलं सहसे राक्षसामभिभवना-
यास्तु । भवतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इन्द्रासोमा वर्तयतं दिवो वधं सं पृथिव्या अघशंसाय तर्हणं ।

उत्तक्षतं स्वर्यं पर्वतेभ्यो येन रक्षो वावृधानं निजूर्वथः ॥४॥

इन्द्रासोमा । वर्तयतं । दिवः । वधं । सं । पृथिव्याः । अघऽशंसाय । तर्हणं ।

उत् । तक्षतं । स्वर्यं । पर्वतेभ्यः । येन । रक्षः । वावृधानं । निऽजूर्वथः ॥४॥

हे इन्द्रासोमौ दिवोऽन्तरिक्षात् द्युलोकाद्वा वधं हननसाधनमायुधं संवर्तयतं ।
उत्पादयतं । पृथिव्या अस्मादपि लोकात्तर्हणं हिंसकमायुधमघशंसायाघशंसम-
नर्थस्याशंसकं राक्षसं हंतुमुत्पादयतं । तथा पर्वतेभ्यः पर्ववद्भ्यो मेघेभ्यः सका-
शात्स्वर्यं ॥ स्वृ शब्दोपतापयोः ॥ उपतापकमशनिमुत्तक्षतं । उद्धृतं कुरुतं ।
येनाशनिना वावृधानं वर्धमानं प्रवृद्धं वा रक्षो राक्षसं निजूर्वथः निहयः ॥
जुर्वी हिंसायां ॥ तमशनिमुत्तक्षतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इन्द्रासोमा वर्तयतं दिवस्पर्यग्नितप्तेभिर्युवमश्महन्मभिः ।

तपुर्वधेभिरजरेभिरचिणो नि पर्शाने विध्यतं यंतु निस्वरं ॥५॥

इंद्रासोमा । वर्तयतं । दिवः । परि । अग्निऽतप्तेभिः । युवं । अश्महन्मऽभिः ।
तपुऽवधेभिः । अजरेभिः । अत्रिणः । नि । पर्शने । विध्यतं । यंतु । निऽस्वरं ॥ ५ ॥

हे इंद्रासोमौ दिवोऽंतरिक्षात्परितः सर्वतो वर्तयतं । आयुधानि प्रेरयतं । युवं
तौ युवामग्निताप्रेभिरग्निना संतप्तेस्तपुर्वधेभिस्तापकप्रहारैरजरेभिर्जरारहितैर्दृढैरश्म-
हन्मभिरश्मसारभूतस्यायसो विकारैर्हननसाधनैस्तेरायुधैरत्रिणो राक्षसस्य पर्शने
पार्श्वस्थाने निविध्यतं । निहतं । ते च राक्षसा निऽस्वरं निऽशब्दं यंतु । अपयंतु ।
निर्गच्छंतु ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्रासोमा परि वां भूतु विश्वत इयं मतिः कक्ष्याश्चैव वाजिना ।
यां वां होत्रां परिहिनोमि मेधयेमा ब्रह्माणि नृपतीव जिव्तं ॥ ६ ॥
इंद्रासोमा । परि । वां । भूतु । विश्वतः । इयं । मतिः । कक्ष्या । अश्वाऽइव । वाजिना ।
यां । वां । होत्रां । परिऽहिनोमि । मेधया । इमा । ब्रह्माणि । नृपती इवेति
नृपतीऽइव । जिव्तं ॥ ६ ॥

हे इंद्रासोमावियमस्माभिः क्रियमाणा मतिर्मननीया स्तुतिर्वाजिना वाजिनौ
बलवंतौ वां युवां विश्वतः सर्वतः परिभूतु । परिगृह्णातु । व्याप्नोतु वा । तत्र
दृष्टांतः । कक्ष्या । कक्षं बंधनी रज्जुरश्चैव यथाश्वं परिगृह्णाति तद्वत् । यां होत्रां
वाचं वां युवाभ्यां मेधया परिहिनोमि प्रेरयामि सेयं मतिरिति संबंधः । अपि
चेमेमान्यस्माभिः कृतानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि - - - यथा धनैः पूरयन्ति तथा
जिव्तं । फलैः पूरयतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रति स्मरेथां तुजयद्भिरेवैर्हतं दुहो रक्षसो भंगुरावतः ।
इंद्रासोमा दुष्कृते मा सुगं भूद्यो नः कदा चिदभिदासंति दुहा ॥ ७ ॥
प्रति । स्मरेथां । तुजयत्ऽभिः । एवैः । हतं । दुहः । रक्षसः । भंगुरऽवतः ।
इंद्रासोमा । दुऽकृते । मा । सुऽगं । भूत् । यः । नः । कदा । चित् । अभिऽदासंति । दुहा ॥ ७ ॥

हे इंद्रासोमौ तुजयद्भिस्त्वरमाणैरेवैर्गतृभिरश्वैः प्रतिस्मरेथां । अभिगच्छतं ॥

उपसर्गवशेन स्मरतिरचार्थातरे वर्तते । यथा प्रस्मरणं प्रस्थानमिति ॥ अभिगत्य च दुहो द्रोग्धृन् भंगुरावतो भंजनकर्मवतो रक्षसो राक्षसान् हतं । हिंस्तं । हे इंद्रा-सोमौ दुष्कृते पापकारिणे राक्षसाय सुगं सुखं मा भूत् । मा भवतु । दुहा द्रोहेण युक्तो यो नोऽस्मान् कदाचिदप्यभिदासति अभिहंति तस्मै दुष्कृत इत्यन्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो मा पाकेन मनसा चरंतमभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः ।

आप इव काशिना संगृभीता असन्नस्वासेत इंद्र वक्ता ॥ ८ ॥

यः । मा । पाकेन । मनसा । चरंतं । अभिऽचष्टे । अनृतेभिः । वचऽभिः ।

आपऽइव । काशिना । संऽगृभीताः । असन् । अस्तु । असेतः । इंद्र । वक्ता ॥ ८ ॥

पाकेन पक्केन शुद्धेन मनसा चरंतं वर्तमानं सत्यवादिनं यो मां राक्षसोऽनृ-तेभिरनृतैरसत्यैर्वचोभिर्वचनैरभिचष्टे अभिशंसति मय्यसत्यवचनमारोपयति हे इंद्र काशिना मुष्टिना संगृभीता सम्यक् गृहीता आप इव यथापो विशीर्णा भवन्ति तथासतोऽसत्यस्य वक्ता स राक्षसोऽसन्नस्तु । अविद्यमानो भवतु । नश्यत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

ये पाकशंसं विहरंत एवैर्ये वा भद्रं दूषयन्ति स्वधाभिः ।

अहये वा तान्प्रददातु सोम आ वा दधातु निऽर्जतेरुपस्थे ॥ ९ ॥

ये । पाकऽशंसं । विऽहरन्ते । एवैः । ये । वा । भद्रं । दूषयन्ति । स्वधाभिः ।

अहये । वा । तान् । प्रऽददातु । सोमः । आ । वा । दधातु । निऽर्जतेः । उपऽस्थे ॥ ९ ॥

ये राक्षसाः पाकशंसं परिपक्ववचनं सत्यभाषिणं मामेवैरेतथैः प्राप्त्यैरात्मीयैः कामैर्हेतुभूतैर्विहरन्ते विशेषेण हरन्ति उपक्षपयन्ति । यथाकामं परिवदन्तीत्यर्थः । ये वा स्वधाभिर्वलैर्युक्ता भद्रं कल्याणवर्तनं मां दूषयन्ति दुष्टं कुर्वन्ति तान् सर्वान् सोमोऽहये वा सर्पाय वा प्रददातु । निऽर्जतेः पापदेवताया उपस्थ उत्संगे वाद-धातु । प्रक्षिपतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

यो नो रसं दिप्सन्ति पित्वो अग्ने यो अश्वानां यो गवां यस्तनूनां ।

रिपुः स्तेनः स्तेयकृद्भ्रमेतु नि ष हीयतां तन्वाऽ तनां च ॥ १० ॥

यः । नः । रसं । दिप्सति । पित्वः । अग्ने । यः । अश्वानां । यः । गवां । यः । तनूनां ।
रिपुः । स्तेनः । स्तेयऽकृत् । दभं । एतु । नि । सः । हीयतां । तन्वा । तना । च ॥ १० ॥

हे अग्ने यो राक्षसो नोऽस्माकं पित्वोऽन्नस्य रसं सारं दिप्सति जिघांसति ।
यश्चाश्वानामस्मदीयानां रसं दिप्सति । यश्च गवां रसं दिप्सति । यश्च तनूनाम-
स्मदीयानां शरीराणां रसं दिप्सति रिपुर्बाधकः स्तेनश्चौरः स्तेयकृद्जनस्यापहर्ता
स सर्वो जनो दभं हिंसामेतु । प्राप्नोतु । अपि च स बाधकस्तन्वा स्वकीयेन
शरीरेण तना च तनयेन च निहीयतां । निहीनो भवतु ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

परः सो अस्तु तन्वा३ तना च तिस्रः पृथिवीरधो अस्तु विश्वाः ।
प्रति श्रुष्यतु यशो अस्य देवा यो नो दिवा दिप्सति यश्च नक्तं ॥ ११ ॥
परः । सः । अस्तु । तन्वा । तना । च । तिस्रः । पृथिवीः । अधः । अस्तु । विश्वाः ।
प्रति । श्रुष्यतु । यशः । अस्य । देवाः । यः । नः । दिवा । दिप्सति । यः । च । नक्तं ॥ ११ ॥

स राक्षसस्तन्वा तना च ॥ व्यत्ययेन तृतीया ॥ तन्वाः शरीरस्य तनयस्य च
परः परस्तादस्तु । वर्तमानो भवतु । उभाभ्यां वियुक्तो भवत्वित्यर्थः । विश्वा
व्याप्तास्तिस्रः पृथिवीस्तीन् लोकानधोऽस्तु । अधस्ताद्भवतु । लोकत्रयादपि
प्रच्युतो भवत्वित्यर्थः । हे देवा अस्य शचोर्यशोऽन्नं कीर्त्तिर्वा प्रतिश्रुष्यतु । यो
राक्षसो नोऽस्मान्दिवाहनि दिप्सति जिघांसति यश्च नक्तं रात्रौ जिघांसति
अस्योभयविधस्य यशः प्रतिश्रुष्यत्विति संबंधः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय सच्चासच्च वचसी पस्पृधाते ।
तयोर्यत्सत्यं यतरहजीयस्तदित्सोमोऽवति हंत्यासत् ॥ १२ ॥
सुऽविज्ञानं । चिकितुषे । जनाय । सत् । च । असत् । च । वचसी इति । पस्पृधाते इति ।
तयोः । यत् । सत्यं । यतरत् । ऋजीयः । तत् । इत् । सोमः । अवति । हन्ति । असत् ॥ १२ ॥

प्रायेणेदमादिभिर्ऋग्भी राक्षसेन सह ऋषिणा शपथः क्रियते । अत्र केचि-

दाहुः । हत्वा पुत्रशतं पूर्वं वसिष्ठस्य महात्मनः । वसिष्ठं राक्षसोऽसि त्वं वासिष्ठं
रूपमास्थितः ॥ अहं वसिष्ठ इत्येवं जिघांसू राक्षसोऽब्रवीत् । अत्रोत्तरा ऋचो
दृष्टा वसिष्ठेनेति नः श्रुतमिति ॥ चिकितुषे विदुषे जनायेदं सुविज्ञानं विज्ञातुं
सुशकं भवति । किं तत् । सच्चासच्च सत्यं चासत्यं च । वचसी सत्यासत्यरूपे वचने
पस्पृधाते । मिथः स्पर्धेते । तयोः सदसदतोर्मध्ये यत्सत्यं यथार्थं वचनं । यतरद्यच्च
ऋजीय ऋजुतममकुटिलं तदिहदेवाकुटिलं सत्यभाषणं सोमोऽवति । रक्षति ।
असदुक्तविलक्षणमसत्यं हन्ति । हिनस्ति । एवं सत्यावयोर्मध्ये कतरोऽनृतभाषीति
विद्वद्भिः सुविज्ञानमित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

न वा उ सोमो वृजिनं हिनोति न क्षत्रियं मिथुया धारयंतं ।

हन्ति रक्षो हन्त्यासद्वदंतमुभाविंद्रस्य प्रसितौ शयाते ॥ १३ ॥

न । वै । ऊं इति । सोमः । वृजिनं । हिनोति । न । क्षत्रियं । मिथुया । धारयंतं ।

हन्ति । रक्षः । हन्ति । असत् । वदंतं । उभौ । इंद्रस्य । प्रऽसितौ । शयाते इति ॥ १३ ॥

वृजिनं पापकारिणं राक्षसं सोमो देवो न वा उ न खलु हिनोति । प्रेरयति ।
गच्छ त्वमिति न मुंचति । तथा क्षत्रियं । क्षत्रं बलं । तद्वतं मिथुया मिथ्याभूतं
वचनं धारयंतं विभ्रतमसत्यवादिनं पुरुषं न च हिनोति । न विसृजति । अपि
तु रक्षो राक्षसं हन्ति । असदसत्यं वदंतं च हन्ति । हिनस्ति । उभौ राक्षसानृत-
वादिनौ तौ सोमेन हताविंद्रस्य संबन्धिनि प्रसितौ बंधने शयाते । निवसतः ।
यद्वेद्रस्येति तृतीयार्थे षष्ठी । इंद्रेणेश्वरेण सोमेन प्रसितौ बद्धौ ॥ षिञ् बंधने ।
अस्मात्कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यदि वाहमनृतदेव आस मोघं वा देवाँ अप्यूहे अग्ने ।

किमस्मभ्यं जातवेदो हृणीषे द्रोघवाचस्ते निऋथं संचन्तां ॥ १४ ॥

यदि । वा । अहं । अनृतऽदेवः । आस । मोघं । वा । देवान् । अपिऽऊहे । अग्ने ।

किं । अस्मभ्यं । जातऽवेदः । हृणीषे । द्रोघऽवाचः । ते । निःऽऋथं । संचन्तां ॥ १४ ॥

यदि वाहमनृतदेवः । अनृता असत्यभूता देवा यस्य तादृशो यद्यहमास

अस्मि । अथवा मोघं वा निष्फलं वा देवानपूहे उपगच्छामि । अहं यद्युक्तरूपोऽस्मि हे अग्ने तर्हि मां बाधस्व । न ह्यहं तथाविधोऽस्मि । एवं सति हे जातवेदो जातानां वेदितरग्ने अस्मभ्यं किंकारणं हृणीषे । क्रुध्यसि । तव क्रोधोऽस्मात् न जायत्वित्यर्थः । द्रोघवाचोऽनृतवाचो राक्षसास्ते तव निर्ऋत्यर्थं ॥ निःपूर्वोऽर्तिर्हिंसायां वर्तते ॥ निर्ऋत्यर्थं निःशेषेणार्तिं हिंसां सचंतां । सेवतां ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अद्या मु०री०य० यदि० यातु०धानो० अस्मि० यदि० वायु०स्त०तप० पूरु०षस्य० ।

अधा० स० वी०रै०र्द०शभि०र्वि०यू०या० यो० मा० मोघं० यातु०धाने०त्याहं० ॥ १५ ॥

अद्य । मु०री०य० । यदि० । यातु०ऽधानः० । अस्मि० । यदि० । वा० । आ०युः० । त०तप० । पूरु०षस्य० ।

अधः । सः । वी०रैः० । द०शभिः० । वि०यू०याः० । यः । मा० । मोघं० । यातु०ऽधानः० । इति० । आहं० ॥ १५ ॥

इयमपि शपथरूपैव । यद्यहं वसिष्ठो यातुधानो राक्षसोऽस्मि अद्यास्मिन्नेव दिने मुरीय । म्रियेय । अपि वा पुरुषस्य मनुष्यस्यायुर्जीवितं यद्यहं राक्षसो भूत्वा ततप हिंसितवानस्मि तर्ह्यप्यहमद्य म्रियेयेत्यन्वयः । अधायैवं स्यात् अहं वसिष्ठस्त्वं राक्षस इति तर्हि स त्वं दशभिर्वीरैः पुत्रैः । उपलक्षणमेतत् । सर्वैर्वधुजनैर्वियूयाः । वियुक्तो भवेः । यो राक्षसो मा मां मोघं मृषैव हे यातुधान हे राक्षसेति संबोद्धाह ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

यो माया०तुं० यातु०धाने०त्याह० यो० वा० र०क्षाः० शुचि०र०स्मी०त्याहं० ।

इंद्र०स्तं० हंतु० मह०ता० व०धेन० विश्व०स्य० जंतो०र०ध०मस्प०दीष्ट० ॥ १६ ॥

यः । मा० । अया०तुं० । यातु०ऽधानः० । इति० । आहं० । यः । वा० । र०क्षाः० । शुचिः० । अस्मि० । इति० । आहं० ।

इंद्रः० । तं० । हंतु० । मह०ता० । व०धेन० । विश्व०स्य० । जंतोः० । अध०मः० । प०दीष्ट० ॥ १६ ॥

यो राक्षसो मामयातुमराक्षसं संतं हे यातुधान हे राक्षसेति संबोद्धाह ब्रूते । यो वा यश्च रक्षा राक्षसः शुचिरस्मि शुद्धो भवामि न राक्षसोऽस्मीत्याह ब्रूते तमुभयविधं राक्षसमिंद्रो महता प्रौढेन वधेनायुधेन वज्रेण हंतु । हिनस्तु । स च विश्वस्य सर्वस्य जंतोर्जनस्याधमो निकृष्टः सन् पदीष्ट । पततु ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

प्र या जिगाति खर्गलेव नक्तमप दुहा तन्वं गूहमाना ।

वव्राँ अनन्ताँ अव सा पदीष्ट यावाणो घन्तु रक्षस उपच्चैः ॥ १७ ॥

प्र । या । जिगाति । खर्गलाऽइव । नक्तं । अप । दुहा । तन्वं । गूहमाना ।

वव्रान् । अनन्तान् । अव । सा । पदीष्ट । यावाणः । घन्तु । रक्षसः । उपच्चैः ॥ १७ ॥

या राक्षसी नक्तं रात्रौ दुहा द्रोहेण युक्ता खर्गलेवोलूकीव प्रजिगाति प्रगच्छति । किं कुर्वती । तन्वं स्वकीयं शरीरमपगूहमानापवृण्वती प्रकाशयन्ती सा राक्षस्यनन्तानपर्यन्तान्वव्रान् गर्तानवपदीष्ट । अवाङ्मुखी पततु । यावाणः सोमाभिषवार्थाः पाषाणाश्चोपच्चैरभिषवश्चै रक्षसो राक्षसान् घन्तु । हिंसन्तु ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

वि तिष्ठध्वं मरुतो विस्त्रिच्छत गृभायत रक्षसः सं पिनष्टन ।

वयो ये भूत्वी पतयन्ति नक्तभिर्ये वा रिपो दधिरे देवे अध्वरे ॥ १८ ॥

वि । तिष्ठध्वं । मरुतः । विष्णु । इच्छत । गृभायत । रक्षसः । सं । पिनष्टन ।

वयः । ये । भूत्वी । पतयन्ति । नक्तऽभिः । ये । वा । रिपः । दधिरे । देवे । अध्वरे ॥ १८ ॥

हे मरुतो यूयं विष्णु प्रजासु वि तिष्ठध्वं । विविधं तिष्ठत । तत्र गूढान्नाक्षसान् हन्तुमिच्छत । अन्विच्छत । तदनन्तरं रक्षसस्तान्नाक्षसान् गृभायत । गृणीत । गृहीत । गृहीत्वा च संपिनष्टन । चूर्णयत । ये राक्षसा वयः पक्षिणो भूत्वी भूत्वा नक्तभी रात्रिभी रात्रिषु पतयन्ति आगच्छन्ति । ये वा ये च देवे दीप्तेऽध्वरे यागे रिपो हिंसा दधिरे विदधिरे तान्नाक्षसान् संपिनष्टनेत्यन्वयः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प्र वर्तय दिवो अश्मानमिन्द्र सोमशितं मघवन्त्सं शिशाधि ।

प्राक्तादपाक्तादधरादुदक्तादभि जहि रक्षसः पर्वतेन ॥ १९ ॥

प्र । वर्तय । दिवः । अश्मानं । इन्द्र । सोमऽशितं । मघऽवन् । सं । शिशाधि ।

प्राक्तात् । अपाक्तात् । अधरात् । उदक्तात् । अभि । जहि । रक्षसः । पर्वतेन ॥ १९ ॥

हे इन्द्र दिवोऽन्तरिक्षादश्मानमग्निं प्रवर्तय । प्रेरय राक्षसान् हन्तुं । तथा

सोमशितं सोमेन तीक्ष्णीकृतं यजमानं हे मघवन् धनवन्निद्रं संशिशधि । संस्करु ।
अपि च प्राक्तात् प्राच्या अपाक्तात् प्रतीच्या अधरादवाच्या उदक्तादुत्तरतः सर्व-
स्मादपि दिग्भागाद्रक्षसो राक्षसान् पर्वतेन पर्ववता वज्रेणाभिजहि । मारय ॥

॥ अथ विंशी ॥

एत उ त्वे पतयन्ति श्वयातव इन्द्रं दिप्सन्ति दिप्सवोऽदाभ्यं ।

शिशीते शक्रः पिशुनेभ्यो वधं नूनं सृजदशनिं यातुमद्भ्यः ॥ २० ॥

एते । ऊं इति । त्वे । पतयन्ति । श्वयातवः । इन्द्रं । दिप्सन्ति । दिप्सवः । अदाभ्यं ।

शिशीते । शक्रः । पिशुनेभ्यः । वधं । नूनं । सृजत् । अशनिं । यातुमत्ऽभ्यः ॥ २० ॥

त्वे त एते राक्षसाः श्वयातवः श्वभिः परिकरभूतैर्हिंसतः श्वभिः सह यातो
वा पतयन्ति । पतन्ति । ये दिप्सवो जिघांसवः संतोऽदाभ्यमहिंस्यमिन्द्रं दिप्सन्ति
जिघांसन्ति तेभ्यः पिशुनेभ्यः पिशुनान् कपटान् हंतुं शक्रः शक्त इन्द्रो वधमायु-
धमशनिरूपं शिशीते । तीक्ष्णीकरोति । यातुमद्भ्यो राक्षसेभ्यो नूनं क्षिप्रमशनिं
सृजत् । विसृजतु हननार्थं ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

इन्द्रो यातूनामभवत्पराशरो हविर्मथीनामभ्याऽविवांसतां ।

अभीदु शक्रः परशुर्यथा वनं पात्रेव भिन्दन्सत एति रक्षसः ॥ २१ ॥

इन्द्रः । यातूनां । अभवत् । पराऽशरः । हविःऽमथीनां । अभि । आऽविवांसतां ।

अभि । इत् । ऊं इति । शक्रः । परशुः । यथा । वनं । पात्राऽइव । भिन्दन् । सतः ।

एति । रक्षसः ॥ २१ ॥

यातूनां हिंसकानां रक्षसामयमिन्द्रः पराशरः पराशातयिता हिंसिताभवत् ।
कीदृशानां । हविर्मथीनां हवीषि मथ्यतामभिमुखमाविवासतामागच्छतां । अपि
चायं शक्र इन्द्रो वनं वृक्षजातं परशुर्यथा छिन्दन् कुठार इव पात्रेव मृन्मयानि
पात्राणि भिन्दन् मुद्गर इव च सतः । प्राप्ननामैतत् । यदाह यास्कः । तिरः सत
इति प्राप्नस्येति । प्राप्नान्नक्षसो राक्षसान् भिन्दन् हिंसन् अभ्येति । अभिगच्छति ।
इदु पूरणे ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

उलूकयातुं शुश्रूलूकयातुं जहि श्वयातुमुत कोकयातुं ।

सुपर्ण्यातुमुत गृध्रयातुं दृषदेव प्र मृण रक्ष इन्द्र ॥ २२ ॥

उलूकऽयातुं । शुश्रूलूकऽयातुं । जहि । श्वऽयातुं । उत । कोकऽयातुं ।

सुपर्णऽयातुं । उत । गृध्रऽयातुं । दृषदाऽइव । प्र । मृण । रक्षः । इन्द्र ॥ २२ ॥

उलूकयातुं । उलूकैः परिकरभूतैः सह यातयति हिनस्तीति याति गच्छतीति वोलूकयातुः । यद्वोलूकरूपी यातीत्युलूकयातुः । हे इन्द्र तादृशं राक्षसं जहि । विनाशय ॥ तथा च बृहदेवतायामुक्तं । उलूकयातुं जह्येतान् नानारूपान् निशाचरान् । स्त्रीपुरुषांश्च तिर्यचो जिघांसूनिन्द्र मे जहीति ॥ एवमुत्तरत्रापि योज्यं । शुश्रूलूकयातुं । उलूका द्विविधाः । बृहदुलूका अल्पोलूकाश्चेति । तत्रोलूकयातुमिति बृहदुलूकाभिप्रायेणोक्तं । शिशुरल्प उलूकः शुश्रूलूकः । तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं श्वयातुं श्वरूपेण वर्तमानं राक्षसमुतापि च कोकयातुं । कोकश्चक्रवाकः । तद्रूपेण वर्तमानं राक्षसं सुपर्ण्यातुं । सुपर्णः श्येनः । तदाकारं यातुधानमुतापि च गृध्रयातुं गृध्ररूपं च यातुधानं । एतान् सर्वान्नानाकारान् हे इन्द्र जहि । किं बहुना दृषदेव पाषाणेनेव वज्रेण रक्षो राक्षसमात्रं प्रमृण । मारय ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

मा नो रक्षो अभि नङ्घ्यातुमावतामपोच्छतु मिथुना या किमीदिना ।

पृथिवी नः पार्थिवात्पातंहसोऽन्तरिक्षं दिव्यात्पातस्मान् ॥ २३ ॥

मा नः । रक्षः । अभि नट् । यातुऽमावतां । अप । उच्छतु । मिथुना । या । किमीदिना ।

पृथिवी । नः । पार्थिवात् । पातु । अंहसः । अन्तरिक्षं । दिव्यात् । पातु । अस्मान् ॥ २३ ॥

रक्षो राक्षसजातिर्नोऽस्मान् माभिनट् । माभिव्याप्नोतु ॥ नशतेर्याप्निकर्मणो लुडि मंचे घसेति च्लैर्लुक् । न माङ्गो ग इत्यङ्भावः ॥ तथा यातुमावतां यातनावतां राक्षसानां मिथुना मिथुनानि स्त्रीपुरुषाणि युगलान्यपोच्छतु । उषा अपि विनाशयतु । अपवर्जयतु । या यानि मिथुनानि किमीदिना किमीदिनानि किमिदं किमिदमिति जिघांसया वर्तमानानि भवन्ति । अपि च पृथिवी प्रथितेयं भूमिश्च नोऽस्मान् पार्थिवात्पृथिव्या अन्तरिक्षस्य संबन्धिनोऽंहसः पापात्पातु । रक्षतु । अन्तरिक्षं च दिव्यादिवि भवात्पापादस्मान् पातु । रक्षतु ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

इंद्रं जहि पुमांसं यातुधानमुत स्त्रियं मायया शशदानां ।

विग्रीवासो मूरदेवा ऋदंतु मा ते दृशंसूर्यमुच्चरंतं ॥ २४ ॥

इंद्रं । जहि । पुमांसं । यातुऽधानं । उत । स्त्रियं । मायया । शशदानां ।

विऽग्रीवासः । मूरऽदेवाः । ऋदंतु । मा । ते । दृशन् । सूर्यं । उतऽच्चरंतं ॥ २४ ॥

हे इंद्र पुमांसं पुरुषधारिणं यातुधानं राक्षसं जहि । मारय । उतापि च मायया वंचनया शशदानां हिंसंती स्त्रियं राक्षसी च जहि । अपि च मूरदेवा मारणक्रीडा राक्षसा विग्रीवासो विच्छिन्नग्रीवाः संत ऋदंतु । नश्यंतु । ते तथा-विधा राक्षसा उच्चरंतमुद्यंतं सूर्यमादित्यं मा दृशन् । मा द्राक्षुः ॥

उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलाद्यंतहोमे प्रति चक्ष्वेत्येषा । सूत्रितं च । यो नः स्वोऽग्निं नरः प्रति चक्ष्व । गृ० सू० ३. ५. । इति ॥

॥ सैषा पंचविंशी ॥

प्रति चक्ष्व वि चक्ष्वेन्द्रश्च सोम जागृतं ।

रक्षोभ्यो वधमस्यतमशनिं यातुमद्भ्यः ॥ २५ ॥

प्रति । चक्ष्व । वि । चक्ष्व । इंद्रः । च । सोम । जागृतं ।

रक्षःऽभ्यः । वधं । अस्यतं । अशनिं । यातुमत्ऽभ्यः ॥ २५ ॥

हे सोम त्वमिन्द्रश्च प्रतिचक्ष्व । प्रत्येकं पश्य राक्षसान् । तथा वि चक्ष्व । विविधं पश्य । यथास्मान्न बाधेरन् तथा पश्येत्यर्थः । युवां च संहतौ जागृतं । जागरूकौ रक्षोवधोद्युक्तौ भवतं । यातुमद्भ्यो हिंसावद्भ्यो रक्षोभ्यो राक्षसेभ्योऽशनिमशनिरूपं वधमायुधमस्यतं । क्षिपतं ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

॥ इति सप्तमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः । सप्तमं मंडलं समाप्तं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथाष्टमं मंडलं ॥

अष्टमे मंडले दशानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पंच सूक्तानि । तेषु मा चिदन्यदिति चतुस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । मा चिच्चतुस्त्रिंशन्मेधातिथिमेध्यातिथी ऐंद्रं बार्हतं द्विप्रगाथादि द्वित्रिष्टुवंतमाद्यं इवचं प्रगाथोऽपश्यत् स घोरः सन् भ्रातुः कण्वस्य पुत्रतामगात् प्रायोगिश्चासंगो यः स्त्रीभूत्वा पुमानभूत् स मेध्यातिथये दानं दत्वा स्तुहि स्तुहीति चतसृभिरात्मानं तुष्टाव पत्नी चास्यांगिरसी शश्वती पुंस्त्वमुपलभ्यैनं प्रीतांत्यया तुष्टावेति । अस्यायमर्थः । अस्य सूक्तस्य मेधातिथिमेध्यातिथिनामानौ द्वावृषी तौ च कण्वगोत्रौ । ऋषिश्चानुक्तगोत्रः प्राङ्गुत्यात्काण्व इति परिभाषितत्वात् । आद्यस्य इवचस्य तु घोरस्य पुत्रः स्वकीयभ्रातुः कण्वस्य पुत्रतां प्राप्तत्वात्काण्वः प्रगाथाख्य ऋषिः । प्रयोगनाम्नो राज्ञः पुत्र आसंगाभिधानो राजा देवशापात् स्त्रीत्वमनुभूय पश्चात्तपोबलेन मेधातिथेः प्रसादात्पुमान् भूत्वा तस्मै बहु धनं दत्वा स्वकीयमंतरात्मानं दत्तदानं स्तुहि स्तुहीत्यादिभिश्चतसृभिर्ऋग्भिरस्तौत् । अतस्तासामासंगाख्यो राजा ऋषिः । अस्यासंगस्य भार्यागिरसः सुता शश्वत्याख्या भर्तुः पुंस्त्वमुपलभ्य प्रीता सती स्वभर्तारमन्वस्य स्थूरमित्यनया स्तुतवती । अतस्तस्या ऋचः शश्वत्यृषीका । अंत्ये द्वे त्रिष्टुभौ द्वितीयाचतुर्थ्यौ सतोबृहत्यौ शिष्टा बृहत्यः । कृत्स्नस्य सूक्तस्येंद्रो देवता । स्तुहि स्तुहीत्याद्याश्चतस्र आत्मकृतस्य दानस्य स्तूयमानत्वात्तद्देवताकाः । अन्वस्येत्यस्या आसंगाख्यो राजा देवता । या तेनोच्यते सा देवतेति न्यायात् ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावादित एकोनत्रिंशद्विनियुक्ताः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । मा चिदन्यद्वि शंसतेत्येकया न त्रिंशत् । ऐं आ० ५. १०. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणस्य मा चिदन्यदिति वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः । सूचितं च । मा चिदन्यद्वि शंसत यच्चिद्वि त्वा जना इम इति स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ९. ४. । इति ॥ ग्रावस्तोत्रेऽष्टाद्या विनियुक्ता । सूचितं च । आतू न इंद्र क्षुमंतं मा चिदन्यद्वि शंसत । आ० ५. १२. । इति ॥ उपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलादिहोमेऽप्येषा । सूच्यते हि । मा चिदन्यदाग्ने याहि स्वादिष्टयेति ॥

॥ तच्चाद्या सूक्ते तृतीया ॥

यच्चि॒द्धि त्वा॒ जना॑ इ॒मे नाना॑ ह॒वन्त॑ ऊ॒तये॑ ।

अ॒स्माकं॑ ब्र॒ह्मे॒दमि॑न्द्र भू॒तु ते॒ऽहा॒ विश्वा॑ च॒ वर्ध॑नं ॥३॥

यत् । चि॒त् । हि । त्वा॒ । जना॑ः । इ॒मे । नाना॑ । ह॒वन्ते॑ । ऊ॒तये॑ ।

अ॒स्माकं॑ । ब्र॒ह्म । इ॒दं । इ॒न्द्र । भू॒तु । ते । अ॒हा । विश्वा॑ । च । वर्ध॑नं ॥३॥

इमे दृश्यमानाः सर्वे जना हे इन्द्र त्वामूतये रक्षणाय तर्पणाय वा नाना पृथक् पृथक् यच्चित् यद्यपि हवन्ते स्तुवन्ति । हीति पूरणः । तथाप्यस्माकमिदं ब्रह्म स्तोत्रमेव हे इन्द्र ते तव वर्धनं वर्धकं भूतु । भवतु । न केवलमिदानीमेवापि तु विश्वाहा सर्वाण्यहानि सर्वेष्वहःसु चेदमेव स्तोत्रं त्वां वर्धयत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि त॑र्तूर्य॑ते मघवन्विपश्चितो॒ऽर्यो विपो॑ जना॒नां ।

उप॑ क्रमस्व पुरु॒रूप॒मा भ॑र् वाजं॒ नेदि॑ष्ठमूतये ॥४॥

वि । त॑र्तूर्य॑ते । म॒घऽवन् । वि॒पःऽचितः॑ । अ॒र्यः । वि॒पः । जना॑नां ।

उप॑ । क्र॒मस्व । पु॒रुऽरूपं॑ । आ । भ॒र् । वाजं॑ । नेदि॑ष्ठं । ऊ॒तये॑ ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र विपश्चितो विद्वांसस्त्वदीयाः स्तोतारोऽर्योऽभिगंतारो जनानां शत्रूणां विपो वेपयितारः संतो वितर्तूर्यते । भृशमापदो वितरन्ति । अतिक्रामन्ति । तादृशस्त्वमुपक्रमस्व । उपगच्छास्मान् । पुरुरूपं बहुरूपं नेदिष्ठमंतिकतमं वाजमन्नमूतये तर्पणायाभरास्मभ्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

म॒हे च॒न त्वा॒मद्रि॒वः परा॑ श्रु॒त्काय॑ देयां ।

न स॒हस्रा॑य॒ नायु॑ताय॒ वज्रि॒वो न॑ श॒ताय॑ श॒ताम॒घ ॥५॥

म॒हे । च॒न । त्वां । अ॒द्रिऽवः॑ । परा॑ । श्रु॒त्काय॑ । दे॒यां ।

न । स॒हस्रा॑य । न । अ॒यु॒ताय॑ । व॒ज्रिऽवः॑ । न । श॒ताय॑ । श॒तऽम॒घ ॥५॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निन्द्र त्वा त्वां । चनेति निपातद्वयसमुदायो विभज्य योज-

नीयः । महे च महतेऽपि शुल्काय मूल्याय न परादेयां । न विक्रीणानि । हे वज्रिवो वज्रहस्तेन्द्र सहस्राय सहस्रसंख्याय च धनाय न परादेयां । अयुताय दशसहस्राय च शुल्काय न परादेयां । हे शतामघ बहुधनेन्द्र शताय । बहुना-
मैतत् । अपरिमिताय च धनाय न परादेयां । न विक्रीणानि । उक्तसंख्याद्भनादपि
त्वं मम प्रियतमोऽसीत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वस्याँ इन्द्रासि मे पितुरुत भ्रातुरभुञ्जतः ।

माता च मे हृदयथः समा वसो वसुत्वनाय राधसे ॥ ६ ॥

वस्यान् । इन्द्र । असि । मे । पितुः । उत । भ्रातुः । अभुञ्जतः ।

माता । च । मे । हृदयथः । समा । वसो इति । वसुत्वनाय । राधसे ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं मे मदीयात्पितुर्जनकादपि वस्यान् वसीयान् वसुमत्तरोऽसि ।
उतापि चाभुञ्जतोऽपालयतो मम भ्रातुरपि वसीयान् त्वमधिकोऽसि । हे वसो
वासकेन्द्र मे मदीया माता च त्वं च समा समौ समानौ संतौ ॥ पुमान् स्त्रियेति
पुंसः शेषः ॥ हृदयथः । अर्चतिकर्मायं । मां पूजितं कुरुथः । किमर्थं । वसुत्वनाय
व्यापनाय राधसे धनाय च । उभयोर्लाभायेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

क्वेयथ क्वेदसि पुरुत्रा चिद्धि ते मनः ।

अलर्षि युध्म खजकृत्पुरंदर प्र गायत्रा अंगासिषुः ॥ ७ ॥

क्व । इयथ । क्व । इत् । असि । पुरुत्रा । चित् । हि । ते । मनः ।

अलर्षि । युध्म । खजकृत् । पुरंदर । प्र । गायत्राः । अंगासिषुः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र क्व कुत्र देश इयथ । गतवानसि पुरा । क्वेत् कुत्र चासि । भवसि । इदानीं
वर्तसे । पुरुत्रा चिद्धि बहुषु हि यजमानेषु ते त्वदीयं मनः संचरति । हे युध्म
युद्धकुशल खजकृत् युद्धस्य कर्तेर्हे पुरंदरासुरीणां पुरां दारयितर्हे इन्द्र अलर्षि ।
आगच्छ । गायत्रा गानकुशला अस्मदीयाः स्तोतारः प्रागासिषुः । प्रगायन्ति ।
स्तुवंति ॥ अलर्षित्येतत् दाधत्यादौ । पा० ७. ४. ६५. । इयतेर्निपात्यते ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्रास्मै गायत्रमर्चत वावातुर्यः पुरंदरः ।

याभिः काण्वस्योप बर्हिरासदं यासद्वज्री भिनत्पुरः ॥ ८ ॥

प्र । अस्मै । गायत्रं । अर्चत । ववातुः । यः । पुरंदरः ।

याभिः । काण्वस्य । उप । बर्हिः । आसदं । यासत् । वज्री । भिनत् । पुरः ॥ ८ ॥

अस्मा इंद्राय गायत्रं गातव्यं साम गायत्रसंज्ञं वा प्रार्चत । प्रगायत । पुरंदरः पुरां दारयिता य इंद्रो वावातुर्वननीयः संभजनीयः । यद्वा वावातुः संभक्तुः स्तोतुर्य इंद्रः पुरंदरः शत्रुपुराणां दारयिता । याभिर्ऋग्भिः काण्वस्य कण्वपुत्रस्य मेधातिथेर्मेध्यातिथेश्च बर्हिर्यज्ञमुपासदमुपासत्तुमुपगतुं यासत् गच्छेत् वज्री वज्रयुक्तः सन् । याभिश्च ऋग्भिः स्तूयमानः सन् पुरः शात्रवीर्भिनत् भिद्यात् तास्वृक्षु गायत्रं साम गायतेत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

ये ते संति दशग्विनः शतिनो ये सहस्रिणः ।

अश्वासो ये ते वृषणो रघुदुवस्तेभिर्नस्तूयमा गहि ॥ ९ ॥

ये । ते । संति । दशग्विनः । शतिनः । ये । सहस्रिणः ।

अश्वासः । ये । ते । वृषणः । रघुदुवः । तेभिः । नः । तूयं । आ । गहि ॥ ९ ॥

हे इंद्र दशग्विनो दशयोजनगामिनो येऽश्वास्ते तव संति विद्यंते ये चान्ये शतिनः शतसंख्याकाः सहस्रिणः सहस्रसंख्याकाः संति । ये ते त्वदीया अश्वासोऽश्वा वृषणः सेचनसमर्था युवानो रघुदुवः शीघ्रगामिनश्च तेभिस्तैः सर्वैरश्वैर्नोऽस्मान् तूयं क्षिप्रमागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ त्वद्य सवर्दुघां हुवे गायत्रवेपसं ।

इंद्रं धेनुं सुदुघामन्यामिषमुरुधारामरंकृतं ॥ १० ॥

आ । तु । अद्य । सवःऽदुघां । हुवे । गायत्रवेपसं ।

इंद्रं । धेनुं । सुऽदुघां । अन्यां । इषं । उरुऽधारां । अरंऽकृतं ॥ १० ॥

अनयेदं धेनुरूपेण वृष्टिरूपेण च निरूपयन् स्तौति । अद्येदानीं धेनुं धेनुरूपमिदं तु क्षिप्रमाहुवे । आह्वये । कीदृशी धेनुं । सबर्दुधां पयसो दोग्ध्री गायत्रवेपसं प्रशस्यवेगां सुदुधां सुखेन दोग्धुं शक्यां । अन्यामुक्तविलक्षणामुरुधारां बहूदकधारामिषमेषणीयां वृष्टिं । एतद्रूपेण वर्तमानमरंकृतमलंकर्तारं पर्याप्तकारिणं वेदं चाह्वये ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यत्तुदत्सूर एतशं वंकू वातस्य पर्णिना ।

वहत्कुत्समार्जुनेयं शतक्रतुस्त्सरं गंधर्वमस्तृतं ॥११॥

यत् । तुदत् । सूरः । एतशं । वंकू इति । वातस्य । पर्णिना ।

वहत् । कुत्सं । मार्जुनेयं । शतऽक्रतुः । त्सरत् । गंधर्वं । अस्तृतं ॥११॥

सूरः सूर्य एतश्चेतत्संज्ञं राजर्षिं यद्यदा तुदत् अव्यथयत् तदानीमेतशं रक्षितुं वंकू वक्रगामिनौ वातस्य वायोः सहशौ पर्णिना पर्णिनौ पतनवंतावीदृशावश्चौ शतक्रतुर्बहुविधकर्मद्वयं मार्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समृषिं वहत् । अवहत् । अनयत् । कुत्सेन सार्द्धं समानं रथमारुह्यैतशरक्षणायागच्छदित्यर्थः । तथा च निगमांतरं । प्रैतशं सूर्यं पस्पृधानं सौवश्ये सुष्टिमावदिंद्रः । ऋग्वे० १. ६१. १५. । इति । गंधर्वं गवां रश्मीनां धर्तारं सूर्यमस्तृतं केनाप्यहिंसितं त्सरत् । अत्सरत् । छद्मगत्यागच्छत् । सूर्येण योद्धुं गतवानित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

य ऋते चिदभिश्चिषः पुरा जत्रुभ्य आतृदः ।

संधाता संधिं मघवां पुरुवसुरिष्कर्ता विहुतं पुनः ॥१२॥

यः । ऋते । चित् । अभिऽश्चिषः । पुरा । जत्रुऽभ्यः । आऽतृदः ।

संऽधाता । संऽधिं । मघऽवा । पुरुऽवसुः । इष्कर्ता । विऽहुतं । पुनरिति ॥१२॥

य इन्द्रोऽभिश्चिषोऽभिश्चिषोऽभिश्चिषणात्संधानद्रव्याहते चित् विनापि जत्रुभ्यो ग्रीवाभ्यः सकाशादातृद आतर्दनात् आ रुधिरनिःस्रवणात् पुरा पूर्वमेव संधिं संधातव्यं तं संधाता संयोजयिता भवति मघवा धनवान् पुरुवसुर्बहुधनः स इन्द्रो विहुतं विच्छिन्नं तं पुनरिष्कर्ता संस्कर्ता भवति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

मा भूम निष्ठा इवेन्द्र त्वदरणा इव ।

वनानि न प्रजहितान्यद्रिवो दुरोषासो अमन्महि ॥ १३ ॥

मा । भूम । निष्ठाः ऽइव । इन्द्र । त्वत् । अरणाः ऽइव ।

वनानि । न । प्रजहितानि । अद्रिवः । दुरोषासः । अमन्महि ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वत्त्वत्स्वत्प्रसादात् निष्ठा इव । नीचैर्भूता हीना निष्ठाः । त इव वयं मा भूम । तथारणा इवारमणा दुःखिन इव वयं मा भूम । अपि च प्रजहितानि प्रक्षीणानि शाखादिभिर्वियुक्तानि वनानि न वृक्षजातानीव वयं पुत्रादिभिर्वियुक्ता मा भूम । हे अद्रिवो वज्रवन्निन्द्र दुरोषास ओषितुमन्यैर्दग्धुमशक्या दुर्येषु गृहेषु निवसन्तो वा वयममन्महि । त्वां स्तुमः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अमन्महीदनाशवोऽनुयासंश्च वृत्रहन् ।

सकृत्स ते महता शूर राधसानु स्तोमं मुदीमहि ॥ १४ ॥

अमन्महि । इत् । अनाशवः । अनुयासः । च । वृत्रहन् ।

सकृत् । सु । ते । महता । शूर । राधसा । अनु । स्तोमं । मुदीमहि ॥ १४ ॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्यासुरस्य हन्तरिन्द्र अनाशवोऽशीघ्रा अत्वरमाणा अनुयासोऽनुया अनुदूर्णाश्च संतो वयं भक्तिश्चङ्गापुरःसरं शनैस्त्वाममन्महीत् । स्तुम एव । हे शूर वीर्यवन्निन्द्र ते त्वदर्थं सकृदेकवारमपि महता प्रभूतेन राधसा धनेन हविल्क्षणेन सह सु शोभनं स्तोमं स्तोत्रमनुमुदीमहि । अनुमोदेमहि । अनुब्रवामेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यदि स्तोमं मम श्रवत्स्माकमिन्द्रमिन्द्रवः ।

तिरः पवित्रं ससृवांसं आशवो मंदंतु तुग्यावृधः ॥ १५ ॥

यदि । स्तोमं । मम । श्रवत् । अस्माकं । इन्द्र । इन्द्रवः ।

तिरः । पवित्रं । ससृवांसः । आशवः । मंदंतु । तुग्यऽवृधः ॥ १५ ॥

अयमिन्द्रो मम मदीयं स्तोत्रं यदि श्रवत् शृणुयात् तदानीं तमिन्द्रमस्माकम-

स्मदीया इंदवः सोमा मदंतु । मादयंतु । हर्षयंतु । कीदृशाः सोमाः । तिरस्तिर्य-
गवस्थितं पवित्रं पवनसाधनं दशापवित्रं ससृवांसः प्राप्नवंतः । दशापवित्रेण
पूता इत्यर्थः । आशवः शीघ्रं मदजनकास्तुग्यावृधस्तुग्याभिर्वसतीवर्येकधनाख्या-
भिरङ्गिर्वर्धमानाः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

आ त्व॑द्य स॒धस्तु॑तिं वा॒वातुः॑ सख्युरा ग॑हि ।

उप॑स्तुतिर्म॒घोनां॑ प्र त्वा॒वत्व॑धा ते व॒श्मि सु॑ष्टुतिं ॥ १६ ॥

आ । तु । अ॒द्य । स॒धऽस्तु॑तिं । व॒वातुः॑ । सख्युः । आ । ग॒हि ।

उप॑ऽस्तुतिः । म॒घोनां॑ । प्र । त्वा । अ॒वतु॑ । अ॒ध । ते । व॒श्मि । सु॑ऽस्तुतिं ॥ १६ ॥

हे इंद्र वावातुः संभक्तुस्त्वां सेवमानस्य सख्युः स्तोतुः सधस्तुतिमन्यैर्ऋतिभिः
सह क्रियमाणां स्तुतिमद्येदानीं तु क्षिप्रमागहि । आगच्छ । मघोनां हविष्मता-
मन्येषामपि यजमानानामुपस्तुतिः स्तोत्रं त्वा त्वां प्रावतु । प्रगच्छतु । प्रतर्पयतु
वा । अधाधुना सुष्टुतिं त्वद्विषयां शोभनां स्तुतिमहमपि वश्मि । कामये ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

सो॒ता हि सोम॑म॒द्रिभिरे॒मेन॑म॒प्सु धा॑वत ।

ग॒व्या व॒स्त्रेव॑ वा॒सय॑त इ॒न्द्रो नि॒र्धु॑क्षन्व॒क्षणा॑भ्यः ॥ १७ ॥

सो॒त । हि । सो॒म । अ॒द्रिऽभिः । आ । ई॒ । ए॒नं । अ॒प्ऽसु । धा॒वत॑ ।

ग॒व्या । व॒स्त्राऽइ॒व । वा॒सय॑तः । इ॒त् । न॒रः । निः । धु॒क्षन् । व॒क्षणा॑भ्यः ॥ १७ ॥

हे अध्वर्यवोऽद्रिभिर्योवभिः सोमं सोत । हिरवधारणे । अभिषुणुतैव । एनमि-
ममप्सु वसतीवरीष्वाधावत । अस्य सोमस्य धवनं कुरुत । अदाभ्यग्रहे हिमादासुत
इत्यादिभिर्मन्त्रैर्वसतीवरीष्वाधवनं सोमस्य क्रियते । तत्कुरुतेत्यर्थः । गव्या गवि
भवानि वस्त्रेव वस्त्राण्याच्छादकानि चर्माणीव मेघान् वासयंत इवाच्छादयंत
एव नरो नेतार इंद्रस्यानुचरा मरुतो वक्षणाभ्यो नदीभ्यो नदीनामर्थाय निर्धु-
क्षन् । उदकानि निर्दुहन्ति । क्षारयन्ति । यत एवमतः कारणादिंद्रयागाय सोमम-
द्रिभिरभिषुणुतैव । मोदासिषतेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अध॒ ज्मो अध॑ वा दि॒वो बृ॒हतो रो॒चना॒दधि॑ ।

अ॒या वर्ध॑स्व त॒न्वा गि॒रा म॒मा जा॒ता सु॒क्रतो॒ पृ॒ण ॥ १८ ॥

अध॑ । ज्मः । अध॑ । वा । दि॒वः । बृ॒हतः । रो॒चनात् । अधि॑ ।

अ॒या । वर्ध॑स्व । त॒न्वा । गि॒रा । म॒म । आ । जा॒ता । सु॒क्रतो॒ इति॑ सु॒क्रतो॒ । पृ॒ण ॥ १८ ॥

हे इंद्र अधाधुना ज्मः । जमन्ति गच्छन्त्यस्यामिति ज्मा पृथिवी । तस्याः सकाशादध वापि वा दिवोऽन्तरिक्षाद्बृहतो महतो रोचनात् नक्षत्रैर्दीप्यमानात्स्वर्गाद्वागत्य । अधिः पंचम्यर्थानुवादी । अयानया तन्वा ततया विस्तृतया मम मदीयया गिरा स्तुत्या वर्धस्व । वृद्धो भव । हे सुक्रतो शोभनकर्मवन्निंद्र जाता जातानस्सदीयान् जनानापृण । अभिलषितैः फलैरापूरय ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इ॒न्द्राय॑ सु म॒दिन्त॑म॒ सोमं॑ सो॒ता वरे॑ण्यं ।

श॒क्र ए॒नं पी॒पय॑द्वि॒श्वया॑ धि॒या हि॒न्वानं॑ न वा॒जयुं॑ ॥ १९ ॥

इ॒न्द्राय॑ । सु । म॒दिन्त॑म॒ । सोमं॑ । सो॒त । वरे॑ण्यं ।

श॒क्रः । ए॒नं । पी॒पय॑त् । वि॒श्वया॑ । धि॒या । हि॒न्वानं॑ । न । वा॒ज॒युं ॥ १९ ॥

हे अध्वर्यव इंद्रायेंद्रार्थं मदिन्तमं मादयितृतमं वरेण्यं वरणीयं संभजनीयं सोमं सु सोत । अभिषुणुत । कुत इत्यत आह । शक्र इंद्रो विश्वया धिया सर्वया क्रिययाग्निष्टोमादिलक्षणया हिन्वानं प्रीणयंतं वाजयुमन्नमात्मन इच्छंतमेनं यजमानं । नेति संप्रत्यर्थीयः । संप्रति पीपयत् । वर्धयति । अतः कारणात्तस्मा इंद्राय सोमं सुनुतेत्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

मा त्वा सोम॑स्य ग॒ल्द॒या स॒दा या॑च॒न्नहं॑ गि॒रा ।

भू॒रि॒णि॑ मृ॒गं न स॑र्व॒नेषु॑ चु॒क्रुधं॑ क ई॒शानं॑ न या॑चिषत् ॥ २० ॥

मा । त्वा । सोम॑स्य । ग॒ल्द॒या । स॒दा । या॑च॒न् । अ॒हं । गि॒रा ।

भू॒रि॒णि॑ । मृ॒गं । न । स॑र्व॒नेषु॑ । चु॒क्रुधं॑ । कः । ई॒शानं॑ । न । या॑चि॒षत् ॥ २० ॥

हे इंद्र त्वां सवनेषु यज्ञेषु सोमस्य गल्दया गालनेनास्त्रावणेन गिरा स्तुत्या च युक्तोऽहं सदा सर्वदा याचन् याचमानः सन् मा चुक्रुधं । मा क्रोधयानि । बहुशो याच्यमाने त्वयि क्रोधो जायते तं सोमस्य गालनेन स्तुत्या चापनयामीत्यर्थः । कीदृशं त्वां । भूर्णिं भर्तारं मृगं न सिंहमिव भीमं । स्वामिन इन्द्रस्य याचने लौकिकन्यायं दर्शयति । लोके को वा पुरुष ईशानमीश्वरं स्वामिनं न याचिषत् । न याचेत । सर्व एव हि याचते । अतोऽहमपि त्वां स्वामिनं याच इति भावः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

मदेनेषितं मदमुग्रमुग्रेण शवसा ।

विश्वेषां तरुतारं मदच्युतं मदे हि ष्मा ददाति नः ॥ २१ ॥

मदेन । इषितं । मदं । उग्रं । उग्रेण । शवसा ।

विश्वेषां । तरुतारं । मदऽच्युतं । मदे । हि । ष्मा । ददाति । नः ॥ २१ ॥

मदेन मादयित्वा स्तोत्रेषितं प्रेषितं मदं मदकरं सोममुग्रमुद्गूर्णं रसमुग्रेणोद्गूर्णेनाधिकेन शवसा बलेन युक्त इन्द्रः पिबत्विति शेषः । पीत्वा च विश्वेषां सर्वेषां शत्रूणां तरुतारं तरीतारं जेतारं मदच्युतं मदस्य शत्रूणां गर्वस्य च्यावयितारं पुत्रं मदे सोमपानेन जनिते हर्षे सति नोऽस्मभ्यं ददाति खलु । अतः सोमं पिबत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

शेवारि वार्या पुरु देवो मर्तीय दाश्रुषे ।

स सुन्वते च स्तुवते च रासते विश्वगूर्तो अरिष्टुतः ॥ २२ ॥

शेवारि । वार्या । पुरु । देवः । मर्तीय । दाश्रुषे ।

सः । सुन्वते । च । स्तुवते । च । रासते । विश्वऽगूर्तः । अरिऽस्तुतः ॥ २२ ॥

शेवारि । शेवं सुखं । तस्य गमके यज्ञे दाश्रुषे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय पुरु पुरुणि बहूनि वार्याणि वरणीयानि धनानि देवो दानादिगुणयुक्त इन्द्रो रासते । ददाति । स एव सुन्वते च सोमाभिषवं कुर्वते च स्तुवते च स्तोत्रं

कुर्वते च धनानि रासते । कीदृशः सः । विश्वगूर्तो विश्वेषु सर्वेषु कार्येषूद्यतः
स्वतः प्रवृत्तोऽरिष्टुतोऽरिभिः प्रेरयितृभिः प्रशस्तः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

ए॒न्द्र या॒हि म॒त्स्व चि॒त्रेण॑ दे॒व रा॒धसा॑ ।

सरो॒ न प्रा॑स्यु॒दरं॑ स॒पीति॑भि॒रा सो॒मेभि॑रु॒रु स्फि॑रं ॥ २३ ॥

आ । इ॒न्द्र । या॒हि । म॒त्स्व । चि॒त्रेण॑ । दे॒व । रा॒धसा॑ ।

स॒रः । न । प्रा॒सि । उ॒दरं॑ । स॒पीति॑ऽभिः । आ । सो॒मेभिः॑ । उ॒रु । स्फि॑रं ॥ २३ ॥

हे इन्द्र आयाहि । आगच्छ । हे देव द्योतमान चित्रेण दर्शनीयेन राधसा धनेन
सोमलक्षणेन मत्स्व । माद्य । सपीतिभिर्मरुद्भिः सह पीयमानैः सोमेभिः सोमैरु
विस्तीर्णं स्फिरं वृद्धमुदरमात्मीयं जठरं सरो न सर इवाप्रासि । आपूरय ॥ प्रा
पूरणेऽदादिकः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिने ब्रह्मशस्त्र आ त्वेति वैकल्पिकः स्तोतृयस्तृचः ।
सूच्यते हि । आ त्वा सहस्रमा शतं मम त्वा सूर उदित इति ब्राह्मणाच्छंसिनः
। अ० ७.४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्विंशी ॥

आ त्वा॑ स॒हस्र॒मा श॒तं यु॒क्ता रथे॑ हिर॒ण्यये॑ ।

ब्र॒ह्मयु॒जो हर॑य इ॒न्द्र के॒शिनो॑ वह॑तु सोम॑पीतये ॥ २४ ॥

आ । त्वा॑ । स॒हस्रं॑ । आ । श॒तं । यु॒क्ताः । रथे॑ । हिर॒ण्यये॑ ।

ब्र॒ह्मऽयु॒जः । हर॑यः । इ॒न्द्र । के॒शिनः॑ । वह॑तु । सोम॑ऽपीतये ॥ २४ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां सहस्रं सहस्रसंख्याका हरयस्त्वदीया अश्वा आवहंतु । आनय-
त्वस्मद्यज्ञं । तथा शतं शतसंख्याकाश्च भवदीया अश्वास्वामावहंतु । यद्यपि द्वावे-
वास्य हरी तथापि तद्विभूतयोऽन्येऽपि बहवोऽश्वाः संति । ननु युगपदनेकैरश्वैः
कथं यातुं शक्यत इत्यत आह युक्ता इति । हिरण्यमये स्वर्णविकारे ॥ हिरण्यशब्दा-
द्विकारार्थे विहितस्य मयट ऋत्विगवास्वेत्यादौ मलोपो निपात्यते ॥ तादृशे रथे
युक्ताः संवद्धाः । बहूनामश्वानां शीघ्रगमनाय रथे नियुक्तत्वाद्युगपदेव सर्वैर-
श्वैर्गतुं शक्यत इति भावः । कीदृश हरयः । ब्रह्मयुजो ब्रह्मणा परिवृढेन्द्रेण

युक्ताः । यद्वा ब्रह्मणास्मदीयेन स्तोत्रेणास्माभिर्दत्तेन हविषा वा युक्ताः । केशिनः ।
केशाः केशराः । तैर्युक्ताः । किमर्थमिन्द्रस्य वहनं तच्चाह । सोमपीतये सोमस्य
पानाय । यथास्मदीयं सोमं पिबेदत आवहंतित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

आ त्वा रथे हिरण्यये हरी मयूरशेष्या ।

शितिपृष्ठा वहतां मध्वो अंधसो विवक्ष्णस्य पीतये ॥ २५ ॥

आ । त्वा । रथे । हिरण्यये । हरी इति । मयूरऽशेष्या ।

शितिऽपृष्ठा । वहतां । मध्वः । अंधसः । विवक्ष्णस्य । पीतये ॥ २५ ॥

पूर्वं हर्योर्विभूतिरूपा अश्वा इन्द्रमावहंतिति प्रार्थितं । अधुना तावेवेन्द्रमावह-
तामिति प्रार्थ्यते । हिरण्यये हिरण्यमये रथे युक्तौ मयूरशेष्या मयूरशेषौ । मयूर-
वर्णशेषो ययोस्तौ ॥ सुपां सुलुगिति विभक्तेर्ङादेशः ॥ शितिपृष्ठा श्वेतपृष्ठौ । एवं-
भूतावश्चौ हे इन्द्र त्वामावहतां । किमर्थं । मध्वो मधुररसस्य विवक्ष्णस्य वक्तुमिष्टस्य
स्तुत्यस्य । यद्वा वोढव्यस्य प्राप्त्रव्यस्यांधसोऽन्नस्य सोमरूपस्य पीतये पानार्थं ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

पिबा त्वस्य गिर्वणः सुतस्य पूर्वपा इव ।

परिष्कृतस्य रसिन इयमासुतिश्चारुर्मदाय पत्यते ॥ २६ ॥

पिब । तु । अस्य । गिर्वणः । सुतस्य । पूर्वपाऽइव ।

परिऽकृतस्य । रसिनः । इयं । आऽसुतिः । चारुः । मदाय । पत्यते ॥ २६ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीय स्तुतिभिः संभजनीयेन्द्र सुतस्याभिषुतस्यास्य सो-
मस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ इमम-
भिषुतं सोमं तु क्षिप्रं पिब । तच्च दृष्टान्तः । पूर्वपा इव । पूर्वः सर्वेभ्यो देवेभ्यः
प्रथमभावी सन् पिबतीति पूर्वपा वायुः । स इवेन्द्रवायवे मुख्ये ग्रहे सर्वेभ्यो
देवेभ्यः पूर्वं पिबेत्यर्थः । कीदृशस्य सोमस्य । परिष्कृतस्याभिषवादिभिः संस्कृतस्य ॥
संपर्युपेभ्य इति करोतेर्भूषणे सुट् । परिनिविभ्य इति सुट् षत्वं ॥ रसिनो रसवतः ।
अपि चयमासुतिरयमासवो मदकरश्चारुः शोभनः सोमरसो मदाय हर्षाय हर्षज-

ननाय पत्यते । संपद्यते ॥ पतू गतौ ॥ यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा ॥ मदाय मदस्य पत्यते । ईष्टे । मदोत्पादने शक्त इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

य एको अस्ति दंसनां महाँ उग्रो अभि व्रतैः ।

गमत्स शिप्री न स योषदा गमद्वं न परि वर्जति ॥ २७ ॥

यः । एकः । अस्ति । दंसनां । महान् । उग्रः । अभि । व्रतैः ।

गमत् । सः । शिप्री । न । सः । योषत् । आ । गमत् । हव । न । परि । वर्जति ॥ २७ ॥

य इन्द्र एकः केवलोऽसहाय एव व्रतैरात्मीयैः कर्मभिरभ्यस्ति शत्रूनभिभवति । यश्च दंसना कर्मणा महानधिकोऽत एवोय उद्गूर्णबलः शिप्री । शिप्रं शिरस्त्राणं ॥ प्रशंसायामिनिः ॥ शोभनशिरस्त्राणः । यद्वा शिप्रे हनू नासिके वा । तद्वान् स इन्द्रो गमत् । गच्छतु । प्राप्नोतु सर्वदा । स तादृशो न योषत् । न पृथग्भवतु । न वियुक्तो भवतु ॥ गमेर्यैतेश्च लेट्यडागमः । इतश्चलोप इतीकारलोपः । गमेर्बहुलं छंदसीति शपो लुक् । यौतेः सिद्धहुलमिति सिप् ॥ हवमस्मदीयं स्तोत्रं चागमत् । अभिगच्छतु । प्राप्नोतु । न परिवर्जति । न परिवर्जयतु । न परित्यजतु । सर्वदा-स्मानस्मदीयं स्तोत्रं चेंद्रः प्राप्नोत्विति यावत् ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

त्वं पुरं चरिष्वं वधैः शुणस्य सं पिणक् ।

त्वं भा अन्तु चरो अध द्विता यदिन्द्र हव्यो भुवः ॥ २८ ॥

त्वं । पुरं । चरिष्वं । वधैः । शुणस्य । सं । पिणक् ।

त्वं । भाः । अन्तु । चरः । अध । द्विता । यत् । इन्द्र । हव्यः । भुवः ॥ २८ ॥

हे इन्द्र त्वं शुणस्य शोषकस्यासुरस्य चरिष्वं चरणशीलं ॥ वा छंदसीत्यमि पूर्वत्वस्य विकल्पितत्वाद्यणदेशः ॥ पुरं निवासस्थानं वधैर्वज्रादिभिरायुधैः संपिणक् । समचूर्णयः । अभांक्षीरित्यर्थः ॥ पिनष्टेर्लङि मध्यमैकवचने रूपमेतत् ॥ अधापि च भा भासमानस्त्वमन्तु चरः । तं शुणं हंतुमन्वगच्छः । यद्वाध शुणस्य पुरभेदनानंतरं भा दीप्रीस्त्वमन्तुचरः । अन्वगच्छः । प्राप्तवानित्यर्थः । हे इन्द्र त्वं यद्यदा द्विता द्विधा द्विविधैः स्तोतृभिर्यष्टृभिश्च हव्यो ह्यातव्यो भुवः भवेः तदानी

त्वं शृणुस्य पुरं संपिण्णित्यन्वयः ॥ भवतेर्लेटि सिष्यडागमः । छांदसः शपो लुक् ।
भूसुवोस्तिडीति गुणप्रतिषेधादुवङ् ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे मम त्वेति वैकल्पिकोऽनुरूप-
पस्तृचः । सूत्रं तु पूर्वमुदाहृतं ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकोनविंशी ॥

मम त्वा सूर उदिते मम मध्यंदिने दिवः ।

मम प्रपित्वे अपिशर्वरे वसवा स्तोमांसो अवृत्सत ॥२९॥

मम । त्वा । सूर । उत् । इति । मम । मध्यंदिने । दिवः ।

मम । प्र । पित्वे । अपि । शर्वरे । वसो इति । आ । स्तोमांसः । अवृत्सत ॥२९॥

सूरे सूर्य उदित उदयं प्राप्ते पूर्वाह्नसमये मम स्तोमांसः स्तोत्राणि हे वसो
वासकेन्द्र त्वामावृत्सत । आवर्तयंतु । अस्मदभिमुखं गमयंतु । तथा दिवो दिवसस्य
मध्यंदिने मध्याह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु । तथा प्रपित्वे प्राप्ते दिव-
सस्यावसाने सायाह्नेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु । अपिशर्वरे । शर्वरी रात्रि-
मपिगतः कालोऽपिशर्वरः । शर्वरे कालेऽपि मदीयाः स्तोमास्त्वामावर्तयंतु ॥

॥ अथ विंशी ॥

स्तुहि स्तुहीदिते घां ते मंहिष्ठासो मघोनां ।

निंदिताश्वः प्रपथी परमज्या मघस्य मेध्यातिथे ॥३०॥

स्तुहि । स्तुहि । इत् । एते । घ । ते । मंहिष्ठासः । मघोनां ।

निंदितऽश्वः । प्र । पथी । परमऽज्याः । मघस्य । मेध्यऽअतिथे ॥३०॥

आसंगो राजर्षिर्मेध्यातिथये बहु धनं दत्वा तमृषिं दत्तदानस्य स्वस्य स्तुतौ
प्रेरयति । हे मेध्यातिथे यज्ञार्हातिथ एतत्संज्ञ ऋषे स्तुहि स्तुहीत् । पुनः पुनरस्मान्
प्रशंसैव । मोदास्व । औदासीन्यं मा कार्षीः । एते घ एते खलु वयं मघोनां
धनवतां मध्ये ते तुभ्यं मघस्य धनस्य मंहिष्ठासो दातृतमाः । अतोऽस्मान्
स्तुहीत्यर्थः । कासौ स्तुतिः तामाह । निंदिताश्वः । यस्य वीर्येण परेषामश्वानि निंदिताः
कुत्सिता भवंति तादृशः । प्रपथी । प्रकृष्टः पंथाः प्रपथः । तद्वान् सन् । मार्ग-
वतीत्यर्थः । परमज्या उत्कृष्टज्यः । अनेन धनुरादिकं चक्ष्यते । उत्कृष्टायुध इत्यर्थः ।

यद्वा परमानुक्तृष्टाञ्छूञ्जिनाति हिनस्तीति परमज्याः ॥ ज्या वयोहानौ ।
अस्मादातो मनिन्निति विच् ॥ एवंभूतोऽहमासंग इति स्तुहीत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

आ यदश्वा॒न्वन॑न्वतः अ॒द्वया॒हं रथे॑ रु॒हं ।

उ॒त वा॒मस्य॑ वसु॒नश्चि॑केतति॒ यो अ॒स्ति या॒द्वः प॒शुः ॥३१॥

आ । यत् । अश्वा॒न् । वन॑न्ऽवतः । अ॒द्वया॑ । अ॒हं । रथे॑ । रु॒हं ।

उ॒त । वा॒मस्य॑ । वसु॒नः । चि॒के॒त॒ति॒ । यः । अ॒स्ति॒ । या॒द्वः । प॒शुः ॥३१॥

वनन्वतो वननवतः संभक्तवतोऽश्वांस्तुरगानहं प्रायोगिः अद्वयादरातिशयेन
युक्तः सन् यद्यदा हे मेध्यातिथे त्वदीये रथ आरुहं आरोहय ॥ रुहेरंतर्भावित-
तण्यर्थात् लुङि कृमृदरुहिभ्य इति च्लेरङादेशः ॥ तदानीं मामेवं स्तुहि । उतापि
च । प्रकृतस्तुत्यपेक्ष एष समुच्चयः । वामस्य वननीयस्य वसुनो धनस्य ॥ पूर्व-
वत्कर्मणि षष्ठी । ईदृशं धनं चिकेतति । एष आसंगो दातुं जानाति । याद्वो
यदुवंशोद्भवः । यद्वा यद्वो मनुष्याः । तेषु प्रसिद्धः पशुः ॥ लुप्प्रमत्वर्थमेतत् ॥
पशुमान् । यद्वा पशुः पश्यते । सूक्ष्मस्य द्रष्टा य आसंगोऽस्ति विद्यते एष
चिकेततीत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

य ऋ॒जा म॒ह्यं मा॒महे॑ स॒ह त्व॒चा हि॒र॒ण्यया॑ ।

ए॒ष वि॒श्वान्य॒भ्यस्तु॑ सौ॒भगा॑संगस्य॒ स्व॒नद्र॑थः ॥३२॥

यः । ऋ॒जा । म॒ह्यं । म॒महे॑ । स॒ह । त्व॒चा । हि॒र॒ण्यया॑ ।

ए॒षः । वि॒श्वानि॑ । अ॒भि । अ॒स्तु । सौ॒भगा॑ । आ॒ऽसंग॑स्य॒ स्व॒नत्ऽर॑थः ॥३२॥

एवमेवं मां स्तुहीत्यासंगो मेध्यातिथिं ब्रूते । य आसंगस्यात्मा ऋजा गमन-
शीलानि धनानि हिरण्यया हिरण्यया त्वचा चर्मणास्तरणेन सह सहितानि
मह्यं मेध्यातिथये ममहे ददौ ॥ मंहतिर्दानकर्मा ॥ एष आसंगस्यात्मा स्वनद्रथः
शब्दायमानरथः सन् विश्वानि व्याप्तानि सौभगानि धनानि शत्रूणां स्वभूता-
न्यभ्यस्तु । अभिभवतु ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

अध॒ प्रायो॑गिरति॒ दास॑दन्याना॒संगो॑ अ॒ग्रे द॒शभिः॑ स॒हस्रैः॑ ।

अधो॒क्ष्णो॒ दश॒ मह्यं॑ रु॒शंतो॑ न॒ळा इ॒व सर॑सो॒ निर॑तिष्ठन् ॥ ३३ ॥

अध॑ । प्रायो॑गिः । अति॑ । दा॒सत् । अ॒न्यान् । आ॒ऽसंगः॑ । अ॒ग्रे । द॒शऽभिः॑ । स॒हस्रैः॑ ।

अध॑ । उ॒क्ष्णः । द॒श । मह्यं॑ । रु॒शंतः । न॒ळाऽइ॒व । सर॑सः । निः । अ॒ति॒ष्ठन् ॥ ३३ ॥

अधापि च प्रायोगिः प्रयोगनाम्नः पुत्र आसंगो नाम राजा दशभिर्दशगुणितैः सहस्रैः सहस्रसंख्याकैर्गवादिभिरन्यान्दातृनतिदासत् । अतिक्रम्य ददाति । अधा-
नंतरमुक्षणः सेचनसमर्था मह्यमासंगेन दत्ता रुशंतो दीप्यमाना दश दशगुणि-
तसहस्रसंख्याकास्ते गवादयो नळा इव । नळास्तटाकोद्भवास्तृणविशेषाः । ते यथा
सरसस्तटाकात्संघशो निर्गच्छन्ति तथैव मह्यं दत्ता गवादयोऽस्मादासंगान्निरतिष्ठन् ।
निर्गत्यावास्थिषत । एवमेवंप्रकारेण मां स्तुहीति मेध्यातिथिं प्रत्युक्तत्वादेतासां
चतसृणामृचां प्रायोगिरासंग ऋषिः स एव देवतेत्येतदुपपन्नं भवति ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

अ॒न्वस्य॑ स्थू॒रं द॒दृशे॑ पु॒रस्ता॑दन॒स्थ ऊ॒रुर॑व॒रं॒वमा॑णः ।

श॒श्वती॑ ना॒र्यैभि॒चक्ष्या॑ह॒ सुभ॑द्रम॒र्यं भो॒ज॒नं बि॒भर्षि॑ ॥ ३४ ॥

अ॒नु । अ॒स्य । स्थू॒रं । द॒दृशे॑ । पु॒रस्ता॑त् । अ॒न॒स्थः । ऊ॒रुः । अ॒व॒ऽरं॒वमा॑णः ।

श॒श्वती॑ । ना॒री । अ॒भि॒ऽचक्ष्य॑ । आ॒ह । सु॒भ॑द्रं । अ॒र्यं । भो॒ज॒नं । बि॒भर्षि॑ ॥ ३४ ॥

अयमासंगो राजा कदाचिद्देवशापेन नपुंसको बभूव । तस्य पत्नी शश्वती
भर्तुर्नपुंसकत्वेन खिन्ना सती महत्तपस्तेपे । तेन च तपसा स च पुंस्त्वं प्राप । प्राप्त-
पुंभ्यंजनं तं रात्रावुपलभ्य प्रीता शश्वत्यनया तमस्तौत् ॥ अस्यासंगस्य पुरस्तात्पु-
रोभागे गुह्यदेशे स्थूरं स्थूलं वृद्धं सत्पुंभ्यंजनमनुददृशे । अनुदृश्यते । अनस्थोऽस्थि-
रहितः स चावयव ऊरुरुर्विस्तीर्णोऽवरंवमाणोऽतिदीर्घत्वेनावाङ्मुखं लंब-
मानः ॥ यद्वोरुः सुपां सुलुगिति द्विवचनस्य सुः ॥ ऊरु प्रत्यवलंबमानो भवति ।
शश्वती नामांगिरसः सुता नारी तस्यासंगस्य भार्याभिचक्ष्यैवंभूतमववयं निशि
दृष्ट्वा हे अर्य स्वामिन् भर्तः सुभद्रमतिशयेन कल्याणं भोजनं भोगसाधनं बिभर्षि
धारयसीत्याह । ब्रूते ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे षोडशो वर्गः ॥

इदं वसो इति द्विचत्वारिंशद्वचं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य मेधातिथेरांगिरसस्य च प्रियमेधस्यार्धं । शिष्टा विभिन्द इत्यादिके द्वे मेधातिथेरेव । स्वादवः सोमा इत्ये-
षानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । इन्द्रो देवता । अंत्ये द्वे ऋचौ विभिन्दोर्दानस्तुतित्वात्तद्दे-
वताके । तथा चानुक्रांतं । इदं वसो द्विचत्वारिंशन्मेधातिथिरांगिरसश्च प्रियमेधः
स्वादवोऽनुष्टुबन्त्याभ्यां मेधातिथिर्विभिन्दोर्दानं तुष्टावेति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥
ज्योतिष्टोमे मरुत्वतीय आद्यस्तृचोऽनुचरः । सूच्यते हि । इदं वसो सुतमंध इति
मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ५. १४. । इति ॥ द्वितीये रात्रिपर्याये ब्रह्मश-
स्त्रेऽयमेव स्तोत्रियस्तृचः । सूचितं च । इदं वसो सुतमंध इंद्रेहि मत्स्यंधसः । आ० ६. ४. ।
इति ॥ अयमेव चतुर्थेऽहन्यपि मरुत्वतीयस्यानुचरस्तृचः । सूचितं च । तं त्वा यज्ञे-
भिरीमह इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इदं वसो सुतमंधः पिबानु सुपूर्णमुदरं । अनाभयिन्नरिमा ते ॥ १ ॥

इदं । वसो इति । सुतं । अंधः । पिब । सुपूर्णं । उदरं । अनाभयिन् । ररिम । ते ॥ १ ॥

हे वसो वासयितरिन्द्र इदं पुरो वर्तमानं सुतमभिषुतमंधोऽन्नं सोमलक्षणं
पिब । यथोदरं त्वदीयं जठरं सुपूर्णमतिशयेन संपूर्णं भवति तथेत्यर्थः । हे अना-
भयिन् । आ समन्ताद्विभेतीत्याभयी ॥ विभेतेरौणादिक इनिः ॥ नाभय्यनाभयी ।
तादृश हे इन्द्र ते तुभ्यं त्वदर्थं ररिम । उक्तलक्षणं सोमं दद्वः ॥ रा दाने । छांदसो लिट् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नृभिर्धूतः सुतो अश्वैरव्यो वारैः परिपूतः । अश्वो न निक्तो नदीषु ॥ २ ॥

नृभिः । धूतः । सुतः । अश्वैः । अव्यः । वारैः । परिपूतः । अश्वः । ना निक्तः । नदीषु ॥ २ ॥

नृभिरध्वरस्य नेतृभिर्ऋत्विग्भिर्धूत आधूतोऽदाभ्यग्रह आधवनेन संस्कृतोऽश्वै-
रश्मभिर्ग्रावभिः करणभूतैः सुतोऽध्वर्युभिरभिषुतोऽव्योऽवेर्मेघस्य वारैर्वालैः परि-
पूतः । दशापवित्रस्य नाभिं कुरुते शुक्लं वल्ल्याः पवित्रममोतं भवतीति । नदीषु
नदनास्वप्स्वश्वो न अश्व इव निक्तो निर्णिक्तः शोधितः । यथाप्सु स्नातोऽश्वोऽप-
गतमलः सन् दीप्तो भवत्येवं वसतीवर्याख्याभिरङ्गिरभिषुतः सोमो दीप्तो भव-
तीत्यर्थः । ईदृशो यः सोमस्तं ते यवमित्युत्तरया संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं ते यवं यथा गोभिः स्वादुमकर्म श्रीणंतः । इंद्रं त्वास्मिन्सधमादे ॥ ३ ॥

तं।ते।यवं।यथा।गोभिः।स्वादुं।अकर्म।श्रीणंतः।इंद्रं।त्वा।अस्मिन्।सधमादे ॥ ३ ॥

तं पूर्वोक्तगुणं सोमं हे इंद्र ते त्वदर्थं यवं यथा यवमयं सवनीयपुरोडाशमिव गोभिर्गवि भवैः क्षीरादिभिः श्रयणद्रव्यैः श्रीणंतो मिश्रीकुर्वंतः स्वादुं रसत्वेन स्वादनीयमकर्म । अकार्ष्णं ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक् ॥ यस्मादेवं तस्मात् हे इंद्र त्वा त्वां तादृशं सोमं पातुमस्मिन्वर्तमाने सधमादे सहमदने यज्ञ आह्वयामीति शेषः ॥

महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीताविंद्र इत्सोमपा इत्येतदादिसूक्तशेषः शंसनीयः । अंत्यास्तिस्रो वर्जयित्वा तत्रापि स्वादव इत्येतां परित्यज्य तत्र स्थाने न ह्यन्यं बळाकरमित्येतामावपेत् । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । इंद्र इत्सोमपा एक इत्येतत्प्रभृतीनां तिस्र उक्तमा उद्धरति । तासां स्वादवः सोमा आ याहीत्येतामुद्धृत्य न ह्यन्यं बळाकरमित्येतां प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. ९. इति ॥ पंचमेऽहनि मरुत्वतीय इंद्र इदित्यनुचरस्तृचः । सूच्यते हि । इंद्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ७. १२. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

इंद्र इत्सोमपा एक इंद्रः सुतपा विश्वायुः । अंतर्देवान्मर्त्याश्च ॥ ४ ॥

इंद्रः । इत् । सोमपाः । एकः । इंद्रः । सुतपाः । विश्वऽआयुः । अंतः । देवान् । मर्त्यान् । च ॥ ४ ॥

इंद्र इति इंद्र एक एव देवान् मर्त्यान् मनुष्यांश्चांतर्मध्ये देवेषु च मध्ये सोमपाः कृत्स्नस्य सोमस्य पाता । नान्ये । ते ह्येकदेशभाजः । अत एव सुतपाः सुतस्याभिषु-तस्यास्मदीयस्य सोमस्य कात्स्न्येन पाता । इंद्र एक एव विश्वायुः । स चेन्द्रः सर्वान्नो भवति । धानाकरंभादिहवीषि सवनेष्विंद्रायैव हूयंते तदभिप्रायेणेदमुच्यते । अत एवंविध इंद्रोऽस्मदीयं हविः स्वीकरोत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न यं शुक्रो न दुराशीर्न तृप्रा उरुव्यचंसं । अपस्पृखते सुहादे ॥ ५ ॥

न।यं।शुक्रः।न।दुःआशीः।न।तृप्राः।उरुऽव्यचंसं।अपऽस्पृखते।सुहादे ॥ ५ ॥

उरुथचसं विस्तीर्णव्यापनं सुहार्दं सुहृदयं यमिंद्रं शुक्रो रसाधिक्येन दीप्तः सोमो नापस्पृणुते ॥ स्पृ प्रीतिबलयोरत्रोपसर्गवशात् प्रीत्यभावे वर्तते ॥ नञ्च प्रीत्यभावो निवार्यते । न प्रीणयतीति न अपि तु प्रीणयत्येव । तथा दुराशीर्दुःखेन निष्पाद्याशीराश्रयणद्रव्यं यस्य तार्तीयसवनिकस्य सोमस्य सोऽपि यमिंद्रं नापस्पृणुते प्रीणयत्येव । तृप्रास्तर्पका अन्ये चरुपुरोडाशादयश्च यमिंद्रं नापस्पृणुते न न प्रीणयन्ति अपि तु प्रीणयत्येव तमिंद्रं स्तुम इति शेषः । यद्वापेत्युपसर्गो धात्वर्थानुवादकः । यमिंद्रं शुक्रादयो नापस्पृणुते न प्रीणयन्ति । उरुथचसमिति हेतुगर्भविशेषणं । यतोऽयमिंद्र उरुथचा विस्तीर्णव्याप्तिकोऽतः कारणादपर्याप्ताः संतः शुक्रादयः प्रीणयितुं न शक्नुवन्तीति भावः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

गोभिर्_यदी_मन्ये_{न्ये} अस्मन्मृगं_ं न वा मृगयन्ते । अभि_{त्सरं}ति धेनुभिः ॥ ६ ॥

गोभिः । यत् । ई । अन्ये । अस्मत् । मृगं । न । वाः । मृगयन्ते । अभिऽत्सरंति । धेनुऽभिः ॥ ६ ॥

यत् येऽस्मदस्मत्तोऽन्य ऋत्विग्यजमाना ईमेनमिंद्रं गोभिर्गवि भवैः क्षीरादिभिः संस्कृतैः सोमैः सहिताः संतो मृगयन्ते अन्विष्यन्ते । तत्र दृष्टान्तः । वा वरीतारो जालादिभिरुपायैर्निरुंधाना व्याधा मृगं न । यथा मृगमन्विष्यन्ति तद्वदनधिकारिण एव वलादिंद्रस्यान्वेषणे वर्तन्ते इत्यर्थः ॥ मृग अन्वेषण इति धातुः ॥ ये च जना धेनुभिः । धेनुरिति वाङ्माम । वाग्भिः स्तुतिभिश्चाभिस्तरन्ति अभिमुखं कुत्सितं गच्छन्ति । सम्यक् स्तोतुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः ॥ त्सर छद्मगतौ ॥ तथाविधा जना इंद्रं नोपलभन्त इत्यर्थः ॥

दशरात्रे तृतीयेऽहनि मरुत्वतीयस्य त्रय इंद्रस्येति तृचोऽनुचरः । सूच्यते हि । तं तमिद्राधसे महे त्रय इंद्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । अ० ७. १०. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

त्रय इंद्रस्य सोमाः सुतासः संतु देवस्य । स्वे क्षये सुतपाव्रः ॥ ७ ॥

त्रयः । इंद्रस्य । सोमाः । सुतासः । संतु । देवस्य । स्वे । क्षये । सुतऽपाव्रः ॥ ७ ॥

देवस्य दानादिगुणयुक्तस्येन्द्रस्य पानार्थं त्रयः सवनत्रयरूपेण त्रिधा वर्तमानाः

स्वे क्षये स्वकीये यज्ञगृहे सुतासोऽभिषुताः संतु । भवंतु । सुतपाव्रः । हेतुगर्भ-
विशेषणमेतत् । यस्मादयमिन्द्रोऽभिषुतस्यैव सोमस्य पाता तस्मादभिषुताः
संवित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

चयः कोशासः श्रोतंति तिस्रश्चम्बः सुपूर्णाः । समाने अधि भार्मन् ॥ ८ ॥

चयः । कोशासः । श्रोतंति । तिस्रः । चम्बः । सुऽपूर्णाः । समाने । अधि । भार्मन् ॥ ८ ॥

चयस्त्रिसंख्याकाः कोशासः कोशाः सोमस्याश्रयभूता द्रोणकलशपूतभृदाधव-
नीयाख्याः श्रोतंति । क्षरंति । इन्द्रार्थं सोमं स्रावयंति । तिस्रस्त्रिविधाः सवनत्रये
वर्तमानाश्चम्बश्चमसाश्च सुपूर्णा इन्द्रयागाय सोमैः सुपूरिता आसन् । एतत्सर्वं
कुचेति चेत् उच्यते । समान एकस्मिन्नेव भार्मन् भर्मणि भर ऋत्विग्भिर्भ्रिय-
माणे यज्ञे । अधि सप्रम्यर्थानुवादी ॥

॥ अथ नवमी ॥

शुचिरसि पुरुनिष्ठाः क्षीरैर्मध्यत आशीर्तः । दध्ना मंदिष्ठः शूरस्य ॥ ९ ॥

शुचिः । असि । पुरुनिऽस्थाः । क्षीरैः । मध्यतः । आऽशीर्तः । दध्ना । मंदिष्ठः । शूरस्य ॥ ९ ॥

हे सोम त्वं शुचिरसि । दशापवित्रेण शोधितो भवसि । स त्वं पुरुनिष्ठाः पुरुषु
बहुषु पात्रेषु ग्रहचमसादिषु निःशेषेण स्याता मध्यतो मध्ये मैत्रावरुणग्रहादौ
क्षीरैः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैराशीर्तो मिश्रणेन संस्कृतः । तृतीये सवने दध्ना
चाशीर्तः । एवंभूतस्त्वं शूरस्य विक्रांतस्येन्द्रस्य मंदिष्ठो मादयितृतमो भव ॥

॥ अथ दशमी ॥

इमे तं इंद्र सोमास्तीव्रा अस्मे सुतासः । शुक्रा आशिरं याचंते ॥ १० ॥

इमे । ते । इंद्र । सोमाः । तीव्राः । अस्मे इति । सुतासः । शुक्राः । आऽशिरं । याचंते ॥ १० ॥

हे इंद्र ते त्वदीया इमे सोमास्तीव्रास्तीव्रमदा अस्मे अस्माभिरध्वर्युभिः सुता-
सोऽभिषुताः शुक्राः शुद्धाः संत आशिरं क्षीरादिकं श्रयणद्रव्यं त्वां याचंते । तान्
श्रीणीहीत्युत्तरचान्वयः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ताँ आ॒शि॒रं॑ पु॒रो॒ऽऽश॒मि॒द्रे॒मं सोमं॑ श्रीणीहि । रे॒वंतं॑ हि त्वां ऋ॒णोमि॑ ॥ ११ ॥

तान् आ॒शि॒रं॑ पु॒रो॒ऽऽश॒मि॒द्रे॒मं सोमं॑ श्रीणीहि । रे॒वंतं॑ हि त्वां ऋ॒णोमि॑ ॥ ११ ॥

हे इंद्र तान् पूर्वोक्तान् सोमानाशिरं श्रयणद्रव्यं च क्षीरादिकं श्रीणीहि । मिश्रय यागार्थं । तदनंतरं पुरोऽऽशं धानाकरं भादिलक्षणं सवनीयपुरोडाशमिममस्मदीयं सोमं च श्रीणीहि । मिश्रय । प्रथमं भक्षितं पुरोऽऽशं पश्चात्पीतेन सोमेन संयोजयेत्यर्थः । तव प्रार्थने को हेतुरिति चेत् । हि यस्माद्रेवंतं रयिमंतं ॥ रयेर्मतौ बहुलमिति संप्रसारणं ॥ बहुलधनं त्वां ऋणोमि त्वं बहुधन इति सर्वत्र श्रूयते अतः कारणात् त्वामेव प्रार्थयामहे ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ह॒त्सु पी॒तासो॑ यु॒ध्यंते॒ दु॒र्मदा॑सो न सु॒रायां॑ । ऊ॒र्ध्नं न॒ग्ना ज॑रंते ॥ १२ ॥

ह॒त्सु पी॒तासो॑ यु॒ध्यंते॒ दु॒र्मदा॑सो न सु॒रायां॑ । ऊ॒र्ध्नं न॒ग्ना ज॑रंते ॥ १२ ॥

हे इंद्र पीतासस्त्वया पीताः सोमा हत्सु हृदयेषु त्वदीयेषु युध्यंते । परस्परं संप्रहारं कुर्वते । तच्च दृष्टान्तः । सुरायां पीतायां जायमाना दुर्मदासो न दुष्टमदा यथा पातारं मादयन्ति तद्वत्त्वां मादयितुं परस्परं युध्यन्त इत्यर्थः । अपि च नग्नाः । छंदांसि तानि न जहतीति नग्नाः स्तोतारः । ते चोर्ध्नं पयसा पूर्णं गवादेरूध इव सोमपूर्णं त्वां जरंते । स्तुवंति ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥

षष्ठेऽहनि यदि रैवतसामसाध्यं पृष्ठस्तोत्रं तदा निष्केवल्ये रेवाँ इदित्यनुरूपस्तृचः । सूच्यते हि । रेवतीर्नः सधमादे रेवाँ इद्रेवतः स्तोतेति स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ८. १. इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

रे॒वाँ इ॒द्रे॒वतः॑ स्तो॒ता स्या॑त्त्वा॒वतो॑ म॒घो॒नः । प्रे॒दुं ह॒रि॒वः श्रु॑तस्य ॥ १३ ॥

रे॒वान् । इ॒त् । रे॒वतः॑ । स्तो॒ता । स्या॑त् । त्वा॒ऽव॒तः । म॒घो॒नः । प्र । इ॒त् । ऊं॒ इति॑ ।

ह॒रि॒ऽवः॑ । श्रु॑तस्य ॥ १३ ॥

हे हरिवो हरिवन् ॥ मतुवसो हरिति नकारस्य स्त्वं ॥ हरी अश्वौ । तद्वन्निंद्र रेवतो रयिमतो बहुधनोपेतस्य तव स्तोता रेवान् स्यात् । रयिमान् भवेत् । इच्छन्तोऽवधारणे । धनवान् भवेदेव न तु दारिद्र्यं प्राप्नोति । उक्तमेवार्थं कैमुति-

कन्यायेन दृढयति । त्वावतस्त्वत्सदृशस्य ॥ युष्मदस्मद्भां छंदसि सादृश्य उपसंख्या-
नमिति वतुप् ॥ मघोनो मघवतो धनाढ्यस्य श्रुतस्य विश्रुतस्य सर्वत्र प्रख्या-
तस्यान्यस्यापि स्तोता प्रेदु स्यादित्यनुषज्यते । प्रस्यात् । प्रभवेदेव न तु निहीयते ।
किमु वक्तव्यं तव स्तोता धनवान् भवेदेवेति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उ॒क्तं च॒न श॒स्यमा॑न॒मगो॑र॒रिरा चि॑केत । न गा॒य॒त्रं गी॒यमा॑नं ॥ १४ ॥

उ॒क्तं। च॒न। श॒स्यमा॑नं। अ॒गोः। अ॒रिः। आ। चि॒केत॒। न। गा॒य॒त्रं। गी॒यमा॑नं ॥ १४ ॥

गायतेगौः । अगोरस्तोररिः शत्रुरिंद्रः शस्यमानं होत्रा पठ्यमानमुक्तं चन
शस्त्रमप्याचिकेत । अभिजानाति ॥ कित ज्ञाने । छांदसो लिट् ॥ नेति संप्रत्यर्थे ।
न संप्रति प्रस्तोत्रादिभिर्गीयमानं गायत्रं गातव्यं साम यद्वा गायत्राख्यमपि
चिकेतेत्येव । अतः कारणाद्वयमपि तमिंद्रं स्तुम इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मा न॑ इ॒द्र पी॒य॒न्त्नवे॒ मा श॑र्ध॒ते॒ परा॑ दाः । शि॒क्षा श॑चीवः श॒चीभिः॑ ॥ १५ ॥

मा। नः। इ॒द्र। पी॒य॒न्त्नवे॒। मा। श॑र्ध॒ते॒। परा॑। दाः। शि॒क्षा। श॑ची॒ऽवः। श॒चीभिः॑ ॥ १५ ॥

हे इंद्र त्वं पीयन्त्नवे ॥ पीयतिर्वधकर्मा ॥ वधशीलाय हिंसाकारिणे शत्रवे
नोऽस्मान्मा परादाः । मा परित्याक्षीः । मा च शर्धतेऽभिभवित्रेऽस्मान्मा परादाः ॥
शृधु प्रसहन इति धातुः ॥ अपि तु हे शचीवः शक्तिमन्निंद्र शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः
शिष्वा । अस्माननुशाधि । यद्वा शिक्षतिर्दानकर्मा । अभीष्टं धनमस्मभ्यं देहि ।
यद्वा शत्रून् जेतुं शिष्वा । शक्तान् कर्तुमिच्छ ॥ शकेः सनंतस्य सनि मीमेतीसादे-
शेऽभ्यासलोपे च कृते लोटि रूपमेतत् ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये ब्रह्मशस्त्रे वयमु त्वेति स्तोत्रियस्तृचः । सूचितं च । वयमु
त्वा तदिदं वयमिंद्र त्वायवोऽभि । आ० ६. ४. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते षोडशी ॥

व॒यमु॑ त्वा त॒दिदं॑ इ॒द्र त्वा॒यंतः॑ सखा॒यः । क॒णा उ॒क्थेभि॑र्जरंते ॥ १६ ॥

व॒यं। जं॒ इति॑। त्वा॒। त॒दि॒त्ऽअ॒र्थाः। इ॒द्र। त्वा॒ऽयंतः॑। सखा॒यः। क॒णाः। उ॒क्थेभिः॑।

ज॒रंते॑ ॥ १६ ॥

हे इन्द्र त्वायवस्त्वामात्मन इच्छंतः सखायः समानख्याना वयं तदिदृष्या यत्न-
द्विषयं स्तोत्रं तदित्तेदेवार्थः प्रयोजनं येषां तादृशाः संतस्त्वा त्वां जरामहे ।
स्तुमहे । उ इति पूरणः । कणाः कण्वगोत्रोत्पन्ना अस्मदीयाः पुत्रादयश्चोक्त्ये-
भिरुक्त्यैः शस्त्रैर्जरंते । त्वां स्तुवंति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

न घेमन्यदा पपन वज्रिन्नपसो नविष्टौ । तवेदु स्तोमं चिकेत ॥ १७ ॥

न । घ । ई । अन्यत् । आ । पपन । वज्रिन् । अपसः । नविष्टौ । तव । इत् । ऊं इति ।
स्तोमं । चिकेत ॥ १७ ॥

हे वज्रिन् वज्रवन्निद्र अपसोऽपस्विनः कर्मवतस्तव संबंधिनि नविष्टाव-
भिनवे यागे वर्तमानोऽहमन्यत् त्वद्विषयादन्यत्स्तोत्रं न घे नैवापपन । अभि-
ष्टौमि ॥ पनतेः स्तुतिकर्मण उक्तमे णलि लिटि रूपं ॥ अपि तु तवेदु तवैव
स्तोमं स्तोत्रं चिकेत । अभिजानामि । त्वामेव सर्वदा स्तौमीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

इच्छंति देवाः सुन्वंतं न स्वप्नाय स्पृहयंति । यंति प्रमादमत्तं द्राः ॥ १८ ॥

इच्छंति । देवाः । सुन्वंतं । न । स्वप्नाय । स्पृहयंति । यंति । प्रमादं । अत्तं द्राः ॥ १८ ॥

सुन्वंतं सोमाभिषवं कुर्वंतं यजमानं देवा इन्द्रादयः सर्व इच्छंति रक्षितुं ।
स्वप्नाय न स्पृहयंति । स्वप्नावस्थां तस्य सुन्वतो नेप्संति । सर्वदा प्रबुद्धमेव
कुर्वंतीत्यर्थः ॥ स्पृहेरीप्सित इति कर्मणि चतुर्थी । स्पृह ईप्सायां चुरादिरदंतः ॥
यत एवमतः कारणादत्तं द्रा अनालसा देवाः प्रमादं प्रकर्षेण मदकरं तदीयं सोमं
यंति । प्राप्नुवंति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

ओ षु प्र याहि वाजेभिर्मा हृणीथा अभ्यस्मान् । मह्यं इव युवजानिः ॥ १९ ॥

ओ इति । सु । प्र । याहि । वाजेभिः । मा । हृणीथाः । अभि । अस्मान् । महान्ऽइव ।
युवजानिः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र वाजेभिर्वाजैरस्मभ्यं दातव्यैरन्नैः सार्द्धमस्मानभि आभिमुख्येन सु सुष्ठु प्र
प्रकर्षेण ओ आ उ याहि । शीघ्रमायाह्येव । आगच्छैव । मा हृणीथाः । मा

क्रुध्यस्व ॥ हृणीयतिः क्रुध्यतिकर्मा । यद्वा मा लज्जां प्राप्नुहि ॥ हृणीङ् लज्जाया-
मिति कण्ठादौ पठ्यते ॥ तत्र दृष्टान्तः । महानिव युवजानिः । युवतिर्जाया यस्य
स तथोक्तः ॥ जायाया निङ्ङिति समासांतो निङादेशः ॥ ईदृशो महान् गुणैरधि-
कोऽपि यथा स्वभार्या प्रति निर्लज्जः सन् शीघ्रं गच्छति तद्वत् ॥

॥ अथ विंशी ॥

मो ष्व१द्य दुर्हणावांत्सायं करदारे अस्मत् । अश्रीर इव जामाता ॥ २० ॥

मो इति । सु । अद्य । दुःऽहनावान् । सायं । करत् । आरे । अस्मत् । अश्रीरऽइव ।

जामाता ॥ २० ॥

दुर्हणावान् । परैर्दुःसहनं दुर्हणं । तद्वानिन्द्रोऽद्येदानीमस्मदारेऽस्माकं समीप
आगच्छतु । सु सुष्ठुतिशयेन सायं दिवसस्यावसानं सायंकालं मो करत् । मा
कार्षीत् ॥ करोतेर्माङि लुङि कृमृहृरुहिभ्य इति च्लेरङादेशः ॥ जामाता । जायत
इति जा अपत्यं । तस्य निर्माता दुहितुःपतिः । अश्रीर इव । न श्रीरश्रीः ।
तदस्यास्तीत्यश्रीरः ॥ मत्वर्थीयो रः ॥ गुणैर्विहीनः कुत्सितो जामातासकृदाहूयमा-
नोऽप्यासायंकालं विलंबते । तद्वत्त्वं कालविलंबं मा कृथा इत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

विद्वा ह्यस्य वीरस्य भूरिदावरी सुमतिं । त्रिषु जातस्य मनांसि ॥ २१ ॥

विद्वा । हि । अस्य । वीरस्य । भूरिऽदावरी । सुऽमतिं । त्रिषु । जातस्य । मनांसि ॥ २१ ॥

अस्येन्द्रस्य वीरस्य विक्रांतस्य भूरिदावरी बहुधनस्य दात्री सुमतिं कल्याणी
मतिमनुग्रहबुद्धिं विद्वा हि । जानीमः खलु । तथा त्रिषु भूम्यादिषु त्रिषु लोकेषु
जातस्य तत्कार्यार्थं प्रादुर्भूतस्य मनांसि हृदयानि च जानीमः । अतस्तस्येन्द्रस्य
यथा प्रीतिर्जनिष्यते तथा स्तोत्रं कुर्म इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

आ तू षिंच कखमंतं न घा विद्वा शवसानात् । यशस्तरं शतमूतेः ॥ २२ ॥

आ । तु । सिंच । कखऽमंतं । न । घा । विद्वा । शवसानात् । यशऽस्तरं । शतंऽऊतेः ॥ २२ ॥

हे अध्वर्यो कखमंतं ॥ कणतिः शब्दकर्मा ॥ कखाः स्तोतारः । यद्वा कखगोत्रा

ऋषयः । तैर्युक्तमिन्द्रमुद्दिश्य तु क्षिप्रमासिंच । सोमं जुहुधि । शवसानात् । शवो बलं । तदिवाचरतोऽतिबलात् शतमूतेः । शतं बहुनामैतत् । बह्व ऊतयो रक्षा यस्मिन् स शतमूतिः । तादृशादस्मादिन्द्राद्यशस्तरं यशस्वितरं पुरुषं न घ नैव विद्म । जानीमः । अतस्तमेवोद्दिश्य सोमं जुहुधीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

ज्येष्ठेन सोतरिन्द्राय सोमं वीराय शक्राय । भरा पिवन्नर्याय ॥ २३ ॥

ज्येष्ठेन । सोतः । इन्द्राय । सोमं । वीराय । शक्राय । भर । पिवत् । नर्याय ॥ २३ ॥

हे सोतरभिषोतरध्वर्यो वीराय विक्रांताय शक्राय शक्तियुक्ताय नर्याय नृभ्यो हितायेन्द्राय ज्येष्ठेन मुख्येनैन्द्रवायवग्रहेण । स हि धाराग्रहाणां मध्ये ज्येष्ठः । तेन सोमं भर । हर । आहर । वीर्यं प्रापय । स चन्द्रः पिवत् । तं सोमं पिवतु ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

यो वेदिष्ठो अव्यथिष्वश्वान्तं जरितृभ्यः । वाजं स्तोतृभ्यो गोमंतं ॥ २४ ॥

यः । वेदिष्ठः । अव्यथिषु । अश्वेऽवन्तं । जरितृभ्यः । वाजं । स्तोतृभ्यः । गोऽमन्तं ॥ २४ ॥

य इन्द्रोऽव्यथिष्वव्यथयितृषु सुखकरेषु स्तोतृषु वेदिष्ठोऽतिशयेन वेदिता कृतस्य स्तोत्रस्य ज्ञाता स इन्द्रो जरितृभ्यः शंसितृभ्यो होत्रादिभ्यः स्तोतृभ्यः प्रस्तोत्रादिभ्यश्चाश्वान्तं बहुभिरश्वैरुपेतं गोमन्तं बहुभिर्गोभिरुपेतं संतं वाजमन्नं बलं वा ददातीति शेषः ॥

अहीनांतर्गतेऽतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रे पन्यं पन्यमिति स्तोत्रियस्तृचः । छंदोगैरस्य तृचस्य स्तूयमानत्वात् छंदोगं प्रत्ययं स्तोमे स्तोत्रिय इति हि स्मर्यते ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते पंचविंशी ॥

पन्यं पन्यमिस्तोतार आ धावत मद्याय । सोमं वीराय शूराय ॥ २५ ॥

पन्यंऽपन्यं । इत् । सोतारः । आ । धावत् । मद्याय । सोमं । वीराय । शूराय ॥ २५ ॥

हे सोतारोऽभिषोतारोऽध्वर्यवो मद्याय सादयितव्याय वीराय विक्रांताय शूराय शौर्यवत् इन्द्राय पन्यं पन्यमित् सर्वत्र स्तुत्यमेव सोममाधावत । अभिगमयत । प्रयच्छतेत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

पाता वृत्रहा सुतमा घां गमन्तरे अस्मत् । नि यमते शतमूतिः ॥ २६ ॥

पाता । वृत्रहा । सुतं । आ । घा । गमत् । न । आरे । अस्मत् । नि । यमते । शतं । उक्तिः ॥ २६ ॥

सुतमभिषुतं सोमं पाता पानशीलः ॥ ताच्छीलिकस्तृन् । न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥ वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य हंतेंद्र आगमत् । घेत्यवधारणे । आगच्छत्वेव । अस्मदस्मत्त आरे दूरदेशे मा भवतु । आगत्य च शतमूतिर्वहुविधरक्षण इन्द्रो नियमते । अस्मदीयान् शत्रून्वियच्छतु । तिरस्करोतु । यद्वा धनान्यस्मभ्यं नियच्छतु । ददातु ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

एह हरीं ब्रह्मयुजां शग्मा वक्षतः सखायं । गीर्भिः श्रुतं गिर्वणसं ॥ २७ ॥

आ । इह । हरी इति । ब्रह्मयुजां । शग्मा । वक्षतः । सखायं । गीः । ऽभिः । श्रुतं । गिर्वणसं ॥ २७ ॥

(ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मंत्रेण स्तोत्रेण हविषा वा युज्यमानौ शग्मौ सुखकरौ शक्तौ वा ईदृशौ हरी अश्वाविहास्मिन्यज्ञे सखायं समानख्यानं मित्रभूतमिन्द्रमावक्षतः । आवहतां । कीदृशमिन्द्रं । गीर्भिः स्तुतिभिः श्रुतं प्रापितमाहात्म्यं गिर्वणसं गिरां संभक्तारं स्तुतिभिः संभजनीयं वा ॥)

॥ अथाष्टाविंशी ॥

स्वादवः सोमा आ याहि श्रीताः सोमा आ याहि ।

शिप्रिन् नृषीवः शचीवो नायमच्छां सधमादं ॥ २८ ॥

स्वादवः । सोमाः । आ । याहि । श्रीताः । सोमाः । आ । याहि ।

शिप्रिन् । ऋषिऽवः । शचीऽवः । न । अयं । अच्छ । सधऽमादं ॥ २८ ॥

हे शिप्रिन् । शिप्रं शिरस्त्राणं । यद्वा शिप्रे हनू नासिके वा । तद्वन् हे ऋषीव ऋषिभिः स्तोत्रभिर्युक्त शचीवः शक्तिमन् । एवंभूत हे इन्द्र अस्मदीया इमे सोमाः स्वादवः । अभिषवादिभिः संस्कृतत्वेनास्वादनार्हा जाताः । अतस्त्वमायाहि । आगच्छ । तथा ते सोमाः श्रीताः । पयश्चादिभिः श्रयणद्रव्यैर्मिश्रिताः संस्कृताः । अतोऽप्यायाहि । आगच्छ । नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रत्ययं स्तोता सधमादं सह मादयितव्यं त्वामच्छाभिमुखं स्तौतीति शेषः । अतोऽप्यायाहीत्यर्थः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

स्तुतश्च यास्त्वा वर्धति महे राधसे नृम्णाय । इन्द्रं कारिणं वृधंतः ॥ २९ ॥

स्तुतः । च । याः । त्वा । वर्धति । महे । राधसे । नृम्णाय । इन्द्रं । कारिणं । वृधंतः ॥ २९ ॥

हे इन्द्र कारिणं कर्मणां कर्तारं वृधंतो वर्धयंतो ये स्तुतः स्तोतारः । याश्च तदीयाः स्तुतयस्त्वा त्वां वर्धति वर्धयति । किमर्थं । महे महते राधसे धनाय नृम्णाय बलाय च । उभयोर्लाभार्थं । ते तदुभयं लभंत इत्यध्याहारः । यद्वोत्तरच ते सत्त्वा दधिरे शवांसीति संबंधः ॥

॥ अथ विंशी ॥

गिरश्च यास्ते गिर्वाह उक्था च तुभ्यं तानि । सत्त्वा दधिरे शवांसि ॥ ३० ॥

गिरः । च । याः । ते । गिर्वाहः । उक्था । च । तुभ्यं । तानि । सत्त्वा । दधिरे । शवांसि ॥ ३० ॥

हे गिर्वाहो गीर्भिः स्तुतिभिर्वहनीयेन्द्र ते तुभ्यं क्रियमाणा गिरश्च स्तुतिरूपाश्च वाचो याः संति । उक्था चोक्थानि च शस्त्ररूपाणि च वचांसि तुभ्यं त्वदर्थं क्रियमाणानि यानि संति तानि सर्वाणि सत्त्वा सहैव शवांसि बलानि दधिरे । तव विदधिरे ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

एवेदेष तुविकूर्मिर्वाजाँ एको वज्रहस्तः । सनादमृक्तो दयते ॥ ३१ ॥

एव । इत् । एषः । तुविऽकूर्मिः । वाजाँन् । एकः । वज्रऽहस्तः । सनात् । अमृक्तः । दयते ॥ ३१ ॥

एष एवेन्द्रस्तुविकूर्मिर्वहुकर्मा । इदिति पूरकः । एकः सर्वेषु देवेषु मुख्यो वज्रहस्तो वज्रबाहुः सनात् चिरकालादारभ्यामृक्तः शत्रुभिरवाधितः । एवंभूतः स इन्द्रो वाजानन्त्रानि बलानि वा दयते । स्तोतृभ्यो ददाति ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

हन्ता वृचं दक्षिणेनेन्द्रः पुरु पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥ ३२ ॥

हन्ता । वृचं । दक्षिणेन । इन्द्रः । पुरु । पुरुऽहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥ ३२ ॥

अयमिन्द्रो दक्षिणेन हस्तेनैकेनैव वृचमावरकमसुरं हन्ता साधु हतवान् ॥ हन्तेः

साधुकारिणि तृन् । न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ पुरु पुरुषु ॥ सुपां सुलुगिति विभक्तेर्लुक् ॥ बहुषु देशेषु पुरुहूतो महीभिर्महतीभिः शचीभिः क्रियाभिः शक्तिभिर्वा महान् सर्वेभ्य उक्तृष्टः । एवंभूत इन्द्रोऽस्मानक्षत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

यस्मिन्विश्वाश्चर्षणय उत च्यौत्ना जयांसि च । अनु घेन्मंदी मघोनः ॥ ३३ ॥

यस्मिन् । विश्वाः । चर्षणयः । उत । च्यौत्ना । जयांसि । च । अनु । घ । इत् । मंदी । मघोनः ॥ ३३ ॥

विश्वाः सर्वाश्चर्षणयः प्रजा यस्मिन्निंद्रे वर्तन्ते यदधीना भवन्ति । उतापि च च्यौत्ना च्यौत्नानि । बलनामैतत् । प्रच्युतिसाधनानि बलानि च जयांसि शत्रु-विषयाण्यभिभवनानि यस्मिन्निंद्रे वर्तन्ते ॥ जि जि अभिभवन इति धातुः ॥ स इन्द्रो मघोनः । मघं हविल्लक्षणं धनं । तद्वतो यजमानाननु मघानुमोदको भवति । घेदिति पूरकौ । यद्वा मंदी स्तुत्यः स इन्द्रस्ताननुगृह्णातीति शेषः । अथवा यस्य मघोनो धनवत इन्द्रस्य मंदी स्तोतानुकूलो भवति एष एतानीत्युत्तरवैकवाक्यता ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

एष एतानि चकोरेंद्रो विश्वा योऽति शृण्वे । वाजदावा मघोनां ॥ ३४ ॥

एषः । एतानि । चकार । इन्द्रः । विश्वा । यः । अति । शृण्वे । वाजऽदावा । मघोनां ॥ ३४ ॥

एष इन्द्रो विश्वा विश्वानि व्याप्नान्येतानि वृचवधादीनि वीर्याणि । यद्वा पृथिव्यादीनि भूतजातानि तानि चकार । कृतवान् । य इन्द्रो बलैरतिशयितः शृण्वे श्रूयते सर्वत्र स्तूयते । अपि च स इन्द्रो मघोनां हविष्मतां यजमानानां वाजदावा वाजस्यान्नस्य दाता भवति ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

प्रभर्ता रथं गव्यंतमपाकाच्छिद्यमवति । इनो वसु स हि वोळ्हा ॥ ३५ ॥

प्रभर्ता । रथं । गव्यंतं । अपाकात् । चित् । यं । अवति । इनः । वसु । सः ।

हि । वोळ्हा ॥ ३५ ॥

प्रभर्ता प्रहर्ता प्रहरणशील इन्द्रो रथं रंहरणं गव्यंतं गा इच्छंतं यं स्तोतारमपाकादविपक्वप्रज्ञाच्छत्रोः । चिच्छब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । विपक्वप्रज्ञादप्यवति रक्षति

स हि स खलु स्तोतेन ईश्वरः सन् वसु धनं वोळ्हा साधुवाही भवति ॥ वहेः
साधुकारिणि तृन् । अतो न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

सनिता विप्रो अर्वैर्द्भिर्हंता वृचं नृभिः शूरः । सत्योऽविता विधंतं ॥ ३६ ॥

सनिता । विप्रः । अर्वैर्ऽभिः । हंता । वृचं । नृभिः । शूरः । सत्यः । अविता । विधंतं ॥ ३६ ॥

विप्रो मेधावी स इन्द्रोऽर्वैर्द्भिरश्वैर्वाहनभूतैः सनिता गंतव्यं संभक्ता । तथा
शूरः शौर्योपेतः सन् नृभिर्नेतृभिर्मरुद्भिः सार्द्धं वृचमावरकमसुरं हंता साधुधाती ।
अपि च विधंतं परिचरंतं यजमानं सत्यः साधुरवितथस्वभावो वा स इन्द्रोऽविता
परिचरतो यजमानस्य रक्षिता भवति ॥ सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वाच्च
कर्मणि षष्ठी न प्रवर्तते ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

यजध्वैनं प्रियमेधा इंद्रं सत्राचा मनसा । यो भूत्सोमैः सत्यमद्वा ॥ ३७ ॥

यजध्व । एनं । प्रियऽमेधाः । इंद्रं । सत्राचा । मनसा । यः । भूत् । सोमैः । सत्यऽमद्वा ॥ ३७ ॥

हे प्रियमेधाः । प्रियोऽनुकूलो मेधो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । आत्मनि
पूजार्थं बहुवचनं । प्रियमेधा अस्य ऋषिरात्मानं संबोध्य ब्रूते । हे प्रियमेधाः
सत्राचा सहांचता स्तोतव्येनेन्द्रेण सह वर्तमानेन मनसा चित्तेनैनमिंद्रं यजध्व ।
यजध्वं । बुद्धिपूर्वकं यजेत्यर्थः ॥ यजध्वैनमिति निपातनाद्वर्णलोपः ॥ य इंद्रः
सोमैः करणभूतैः सत्यमद्वा भूत् सत्यमदोऽवितथमदो भवति ॥

॥ अथाष्टात्रिंशी ॥

गाथश्रवसं सत्पतिं श्रवस्कामं पुरुत्मानं । कणासो गात वाजिनं ॥ ३८ ॥

गाथऽश्रवसं । सत्ऽपतिं । श्रवःऽकामं । पुरुऽत्मानं । कणासः । गात । वाजिनं ॥ ३८ ॥

हे कणासः कण्वपुत्रा मेधातिथयः । पूर्ववद्बहुवचनमात्मनः संबोधनं च । हे
कण्वस्य पुत्रा मेधातिथयो यूयं गाथश्रवसं गातव्ययशसं सत्पतिं सतां पाल-
यितारं श्रवस्कामं । श्रवःस्वन्नेषु हविःषु कामोऽभिलाषो यस्य तादृशं । पुरुत्मानं
ब्रह्मात्मानं यद्वा पुरुषु बहुषु प्रदेशेष्वतंतं सततं गच्छंतं वाजिनं वेगवंतं । एवंगु-
णकमिंद्रं गात । गायत । स्तुध्वं ॥

॥ अथैकोनचत्वारिंशी ॥

य ऋते चिद्गास्पदेभ्यो दात्सखा नृभ्यः शचीवान् । ये अस्मिन्काममश्रियन् ॥३९॥

यः । ऋते । चित् । गाः । पदेभ्यः । दात् । सखा । नृभ्यः । शचीऽवान् । ये । अस्मिन् ।

कामं । अश्रियन् ॥३९॥

पणिभिर्देवगवीषपहतासु पदेभ्यो गतानां गवां मार्गे संलग्नेभ्योऽन्वेषणसा-
धनभूतेभ्य ऋते चित् ऋतेऽपि विनापि सखा मित्रभूतः शचीवान् कर्मवान्
प्रशस्तकर्मा य इन्द्रो नृभ्यो नेतृभ्यो देवेभ्यो गाः पणिभिरपहता दात् पुनर्दत्तवान् ।
ये देवा अस्मिन्निन्द्रे काममभिलाषमश्रियन् असेवंत प्राप्नुवन् । तेभ्यो नृभ्य
इत्यन्वयः । तमिन्द्रं गातेति पूर्वेण सहैकवाक्यता ॥

॥ अथ चत्वारिंशी ॥

इत्या धीवन्तमद्रिवः काखं मेधातिथिं । मेषो भूतोऽभि यन्नयः ॥४०॥

इत्या । धीऽवन्तं । अद्रिऽवः । काखं । मेध्यऽअतिथिं । मेषः । भूतः । अभि । यन् । अयः ॥४०॥

इत्येत्यमनेनोक्तेन प्रकारेण धीवन्तं स्तुतिमन्तं काखं कण्वपुत्रं मेधातिथिं
यज्ञार्हातिथिमेतत्संज्ञमृषिं हे अद्रिवो वज्रिवन्निद्र मेषो भूतो मेषरूपतां प्राप्नो
अभियन् अभिगच्छन् ॥ य इत्यनुवर्तते । तद्योगाच्च तिङो निघाताभावः ॥ यस्त्वमयः
अगमयः तं त्वां स्तुम इत्यर्थः । मेधातिथेर्मेषेति सुब्रह्मण्यामन्त्रैकदेशस्य व्याख्या-
नरूपं ब्राह्मणं छंदोगैरेवमान्नायते । मेधातिथिं हि काखायनिं मेषो भूत्वोदाजहार
। षड्विं० ब्रा० १. १. । इति । तदभिप्रायेणेयं स्तुतिः कृता ॥

॥ अथैकचत्वारिंशी ॥

शिक्षा विभिन्दो अस्मै चत्वार्ययुता ददत् । अष्टा परः सहस्रा ॥४१॥

शिक्ष । विभिन्दो इति विऽभिन्दो । अस्मै । चत्वारि । अयुता । ददत् । अष्ट । परः ।

सहस्रा ॥४१॥

विभिन्दुनाम्नो राज्ञः सकाशाद्बहु धनं लब्ध्वा तदीयं दानमिदमादिकेन वृत्तेन
प्रशंसति । हे विभिन्दो राजन् ददत् दाता त्वमस्मै मह्यमृषये चत्वार्ययुतायुतानि
दशसहस्राणि चत्वारिंशत्सहस्राणि शिक्ष । अशिक्षः । दत्तवानसि । परः परस्ता-
दूर्ध्वमष्टसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि च दत्तवानसि ॥

॥ अथ द्वाचत्वारिंशी ॥

उत सु ते पयोवृधा माकी रणस्य नशा । जनिवनाय मामहे ॥४२॥

उत।सु।ते इति।पयःऽवृधा।माकी इति।रणस्य।नशा।जनिऽवनाय।ममहे ॥४२॥

उतापि च सु सुष्ठु ये ते सर्वत्र प्रसिद्धे पयोवृधा पयस उदकस्य वर्धयिष्यौ माकी निर्मायौ भूतजातस्य रणस्य । स्तोतृनामैतत् । स्तोतुर्नशा नशौ न पातयिष्यौ सर्वदानग्रहणीले द्यावापृथिव्यौ जनित्वनाय पूर्वोक्तधनस्य जननाय प्रादुर्भावाय लाभाय ममहे । स्तुतवानस्मि । द्यावापृथिव्योः प्रसन्नयोरेवेदं दानं लभ्यते नान्यदेति दानमाहात्म्यप्रशंसाधिगंतव्या ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

पिवा सुतस्येति चतुर्विंशत्युचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य मेध्यातिथेराषि । अयुजो बृहत्यो युजः सतो बृहत्य एकविंशत्युष्टुप् द्वाविंशीचयोविंश्यौ गायत्र्यौ चतुर्विंशी बृहती । एताश्चतस्रः कुरयाणस्य पुत्रस्य पाकस्थामनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिप्रतिपादिकाः । अतस्तद्देवताकाः । शिष्टा ऐंध्यः । तथा चानुक्रांतं । पिवा चतुर्विंशतिर्मेध्यातिथिः प्रागाथं त्वनुष्टुप् गायत्र्यौ बृहती चांत्याः कौरयाणस्य पाकस्थाम्नो दानस्तुतिरिति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हतृचाशीतौ दानस्तुतीर्विनेदं सूक्तं सप्तम्यष्टम्योश्चोद्धारः । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । पिवा सुतस्य रसिन इति विंशतेः सप्तमी चाष्टमी चोद्धरति । ऐ० अ० ५, १० । इति ॥ ज्योतिष्टोमे निष्केवल्य आद्यो रथंतरसामप्रगाथः शंसनीयः । सूच्यते हि । पिवा सुतस्य रसिन इति सामप्रगाथः । अ० ५, १५ । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्येऽप्ययं प्रगाथः । सूच्यते हि । उक्तो रथंतरस्योभयं ऋणवच्च न इति बृहत् । अ० ७, ३ । इति ॥ एवमन्यत्रापि यदि रथंतरं पृष्ठं भवति तत्र सर्वत्रायं प्रगाथो द्रष्टव्यः ॥ पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे पिवा सुतस्येत्ययमैन्द्रः प्रगाथः । सूचितं च । पिवा सुतस्य रसिनो देवं देवं वोऽवसे । अ० ७, १२ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पिवा सुतस्य रसिनो मत्स्वा न इन्द्र गोमंतः ।

आपिनो बोधि सधमाद्यो वृधेऽस्माँ अवंतु ते धियः ॥१॥

पिव । सुतस्य । रसिनः । मत्स्व । नः । इन्द्र । गोऽमंतः ।

आपिः । नः । बोधि । सधऽमाद्यः । वृधे । अस्मान् । अवंतु । ते । धियः ॥१॥

हे इंद्र रसिनो रसवतो गोमतो गोविकारैः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैर्युक्तस्य
नोऽस्मदीयस्य सुतस्याभिषुतस्य ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदान-
त्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ ईदृशं सोमं पिब । पीत्वा च मत्स्व । तृप्तो भव । अपि च
सधमाद्यः सह मादयितव्यः संहितैरस्माभिस्त्पर्षयितव्यस्त्वमापिरापयिता बंधुः सन्
नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय बोधि । बुध्यस्व । ते त्वदीया धियो बुद्धयोऽनुग्रहात्मिका
अस्मान् स्तोतृनवंतु । रक्षंतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

भूयाम ते सुमतौ वाजिनो वयं मा नः स्तरभिमातये ।

अस्मान् चित्राभिरवतादभिष्टिभिरा नः सुक्षेपु यामय ॥२॥

भूयाम । ते । सुऽमतौ । वाजिनः । वयं । मा । नः । स्तः । अभिऽमातये ।

अस्मान् । चित्राभिः । अवतात् । अभिष्टिऽभिः । आ । नः । सुक्षेपु । यमय ॥२॥

हे इंद्र ते तव सुमतौ शोभनायां मतावनुग्रहबुद्धौ वाजिनो हविष्मंतो वयं
भूयाम । वर्तमाना भवाम । अभिमातये । अभिमन्यत इत्यभिमातिः शत्रुः । तस्मै
तदर्थं नोऽस्मान्मा स्तः । मा हिंसीः ॥ स्तृङ् हिंसायां । माङि लुङि छांद-
सश्चेलुक् ॥ अपि त्वभिष्टिभिरभ्येषणीयाभिः प्रार्थनीयाभिश्चित्राभिश्चायनीयाभिर्ब-
हुविधाभिर्वा त्वदीयाभिरूतिभिरस्मानवतात् । अव । रक्ष । तथा नोऽस्मान् सुक्षेपु
सुखेष्टायामय । आयतान् कुरु । सर्वदा सुखिन एव कुरु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इमा उं त्वा पुरुवसो गिरो वर्धंतु या मम ।

पावकवर्णाः शुचयो विपश्चितोऽभि स्तोमैरनूषत ॥३॥

इमाः । उं इति । त्वा । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । गिरः । वर्धंतु । याः । मम ।

पावकऽवर्णाः । शुचयः । विपऽचितः । अभि । स्तोमैः । अनूषत ॥३॥

हे पुरुवसो बहुधनेन्द्र मम मदीया इमा गिरः शस्त्ररूपा वाचस्त्वा त्वां वर्धंतु ।
वर्धयंतु । तथा पावकवर्णा अग्निसमानतेजस्का अत एव शुचयः शुद्धा विप-
श्चितो विद्वांस उद्गातारश्च स्तोमैः स्तोत्रैर्बहिःपवमानादिभिरभ्यनूषत । त्वाम-
भिष्टुवंति ॥ नू स्तुतौ कुटादिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒यं स॒हस्र॒मृषि॑भिः स॒ह॒स्कृतः॑ स॒मुद्र॑ इ॒व प॒प्रथे ।

स॒त्यः सो अ॒स्य म॒हिमा॑ गृ॒णे श॒वो य॒ज्ञेषु॑ वि॒प्ररा॒ज्ये ॥४॥

अ॒यं । स॒हस्रं॑ । ऋ॒षिऽभिः । स॒हऽकृतः॑ । स॒मुद्रऽइ॒व । प॒प्रथे॑ ।

स॒त्यः । सः । अ॒स्य । म॒हिमा॑ । गृ॒णे । श॒वः । य॒ज्ञेषु॑ । वि॒प्ररा॒ज्ये ॥४॥

अयमिन्द्रः सहस्रं सहस्रसंख्याकैर्ऋषिभिरन्तीन्द्रियार्थदर्शिभिः स्तोतृभिः सहस्कृतः सहसा बलेन युक्तः कृतः । स्तुत्या हि देवताया बलं वर्धते । स चैवंभूतः सन् समुद्र इवोदधिरिव पप्रथे । प्रथितो विस्तीर्णो बभूव । अस्य चन्द्रस्य सत्योऽवितथः स प्रसिद्धो महिमा महत्त्वं शवो बलं च यज्ञेषु यागेषु विप्रराज्ये । राज्ञः कर्म राज्यं । विप्राणां स्तोतृणां राज्ये स्तुतशस्त्रसंघे गृणे । स्तूयते ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्य इन्द्रमिहेवतातय इति रैवतसामप्रगाथः शंसनीयः पृष्ठ्येऽहनि निष्केवल्ये त्वयं प्रगाथः । सूच्यते हि । इन्द्रमिहेवतातय इतीतरेषां पृष्ठ्य एवैकैकमन्वहं । आ० ७. ३. इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

इ॒न्द्रमि॒हेवता॑तय॒ इन्द्रं॑ प्र॒यत्य॑ध्वरे ।

इ॒न्द्रं स॒मीके॑ व॒निनो॑ ह॒वाम॒ह इ॒न्द्रं ध॒नस्य॑ सा॒तये॑ ॥५॥

इ॒न्द्रं । इ॒त् । दे॒वऽता॑तये । इ॒न्द्रं । प्र॒यति॑ । अ॒ध्वरे॑ ।

इ॒न्द्रं । स॒ं॒ऽई॒के । व॒निनः॑ । ह॒वा॒म॒हे । इ॒न्द्रं । ध॒नस्य॑ । सा॒तये॑ ॥५॥

देवतातये । देवैः स्तोतृभिस्तायते विस्तार्यत इति देवतातिर्यज्ञः । तदर्थमिन्द्रमित् देवेषु मध्ये इन्द्रमेवाह्वयामहे । अध्वरे यज्ञे प्रयति प्रगच्छत्युपक्रान्ते सतीन्द्रं हवामहे । तथा समीके सम्यग्गते संपूर्णे च यागे वनिनः संभजमाना वयमिन्द्रमेवाह्वयामहे । यद्वा समीकमिति संग्रामनाम । समीके संग्राम इन्द्रमाह्वयामहे । धनस्य सातये लाभायेन्द्रमेवाह्वयामहे । अतः शीघ्रमिन्द्र आगच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्रो म॒हा रोद॑सी पप्रथ॒च्छव॒ इन्द्रः॑ सूर्य॑मरोचयत् ।

इंद्रे॑ ह॒ विश्वा॒ भुव॑नानि येमिर॒ इंद्रे॑ सुवा॒नास॒ इन्द्रवः॑ ॥ ६ ॥

इन्द्रः । म॒हा । रोद॑सी इति । पप्रथ॒त् । शवः॑ । इंद्रः॑ । सूर्य॑ । अ॒रोच॑यत् ।

इंद्रे॑ । ह॒ । विश्वा॑ । भुव॑नानि । येमिरे॒ । इंद्रे॑ । सुवा॒नासः॑ । इन्द्रवः॑ ॥ ६ ॥

अयमिन्द्रः शवः शवस आत्मीयस्य बलस्य महा महिम्ना महत्त्वेन रोदसी द्यावापृथिव्यौ पप्रथत् । अप्रथयत् । विस्तारितवान् । तथा स्वर्भानुनावृतं सूर्यमयमेवेन्द्रोऽरोचयत् । अदीपयत् । तस्यासुरस्य वधेन प्रकाशितवान् । अपि चेंद्रे हास्मिन्नेवेन्द्रे विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनानि भूतजातानि येमिरे । उपरमंते । इंद्रेण नियम्यंत इत्यर्थः । तथा सुवानासः सूर्यमाना अभिषूयमाणा इन्द्रवः सोमाश्चास्मिन्नेवेन्द्रे नियम्यंते । अंतर्भवन्तीत्यर्थः ॥

ज्योतिष्टोमो यदि रथंतरपृष्ठस्तदा निष्केवल्येऽभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथोऽनुरूपः । सूच्यते हि । अभि त्वा पूर्वपीतय इति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ५. १५. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्ये दक्षिणपक्षेऽप्ययं प्रगाथः । सूचितं च । अभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

अ॒भि त्वा॑ पूर्व॒पीत॑य॒ इन्द्र॒ स्तोमे॑भिरा॒यवः॑ ।

स॒मी॒ची॒नास॑ ऋ॒भवः॑ स॒मस्वर॑नु॒द्रा गृ॑णंत॒ पूर्वं॑ ॥ ७ ॥

अ॒भि । त्वा॑ । पूर्व॒ऽपी॑तये । इंद्र॑ । स्तोमे॑भिः । आ॒यवः॑ ।

सं॒ऽई॒ची॒नासः॑ । ऋ॒भवः॑ । सं । अ॒स्वर॑न् । रु॒द्राः । गृ॑णंत॒ । पूर्वं॑ ॥ ७ ॥

हे इंद्र आयवो मनुष्याः स्तोतारः स्तोमेभिः स्तोत्रैस्त्वामभिष्टुवंति । किमर्थं । पूर्वपीतये सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं प्रथमत एव सोमस्य पानाय । सवनमुखे हि चमसगणैरिन्द्रस्यैव सोमो हूयते । तथा समीचीनासः संगता ऋभवः । प्रथमवाचकेन शब्देन त्रयोऽप्युपलक्ष्यंते । ऋभुर्विभ्वा वाज इत्येते च समस्वरन् । त्वामेव सम्यगस्तुवन् ॥ स्तु शब्दोपतापयोः ॥ रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतश्च पूर्वं पुरातनं

वृद्धं त्वामेव गृणंत । अभ्यस्तुवन् । वृचवधसमये प्रहर भगवो जहि वीरयस्वेत्ये-
वरूपया वाचा त्वां स्तुतवन्त इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्येदिन्द्रो वावृधे वृष्ण्यं शवो मदे सुतस्य विष्णवि ।

अद्या तमस्य महिमानमायवोऽनुं णुवंति पूर्वथा ॥ ८ ॥

अस्य । इत् । इन्द्रः । ववृधे । वृष्ण्यं । शवः । मदे । सुतस्य । विष्णवि ।

अद्य । तं । अस्य । महिमानं । आयवः । अनुं । स्तुवंति । पूर्वथा ॥ ८ ॥

अस्येदस्यैव यजमानस्य वृष्ण्यं वृषत्वं वीर्यं शवो बलं चेन्द्रो वावृधे । वर्धयति ।
सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पानेन विष्णवि कृत्स्नदेहस्य व्यापके मदे हर्षे सति
तस्यैव यजमानस्य बलं वर्धयतीत्यर्थः । अद्यास्मिन् कालेऽस्येन्द्रस्य तमुक्तगुणं
महिमानं महत्त्वमायवो मनुष्या अनुणुवंति । आनुपूर्व्येण स्तुवंति । पूर्वथा ॥
पूर्वशब्दादिवार्थे प्रत्नपूर्वेत्यादिना थाल्प्रत्ययः ॥ यथा पूर्वस्मिन् कालेऽस्तुवन्
एवमिदानीमपि तेनैव क्रमेण स्तुवंतीत्यर्थः ॥

ज्योतिष्टोमे माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्रे तत्त्वा यामीति प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं
च । तत्त्वा यामि सुवीर्यमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ५. १६. । इति ॥
चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽप्ययं प्रगाथस्तस्यैवानुरूपः । सूचितं च ।
तत्त्वा यामि सुवीर्यमभि प्र वः सुराधसं । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते नवमी ॥

तत्त्वा यामि सुवीर्यं तद्ब्रह्म पूर्वचित्तये ।

येना यतिभ्यो भृगवे धने हिते येन प्रस्कण्वमाविथ ॥ ९ ॥

तत् । त्वा । यामि । सुऽवीर्यं । तत् । ब्रह्म । पूर्वऽचित्तये ।

येन । यतिभ्यः । भृगवे । धने । हिते । येन । प्रस्कण्वं । आविथ ॥ ९ ॥

हे इन्द्र तत्सुवीर्यं शोभनवीर्यं त्वा त्वां यामि । याचामि ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥ तथा
तद्ब्रह्म परिवृढमन्नं पूर्वचित्तये पूर्वप्रज्ञानायात्येभ्यः पूर्वमेव लाभाय त्वां याचामि ।
धने हितेऽभीष्टे सति येन सुवीर्येण यतिभ्यः कर्मसूपरतेभ्योऽयष्टृभ्यो जनेभ्यः
सकाशाइनमाहृत्य भृगवे महर्षये प्रयच्छसि । यद्वा कर्मसु नियता अंगिरसो यतयः ।

तेषामर्थं धनं प्रयच्छसि ॥ तार्दर्थ्यं चतुर्थी ॥ येन च ब्रह्मणा प्रस्कणं कण्वप्रभवं
कण्वस्य पुत्रमृषिमाविष्य ररक्षिथ तदुभयं याचामीत्यन्वयः ॥

॥ अथ दशमी ॥

येनां समुद्रमसृजो महीरपस्तदिन्द्र वृष्णि ते शवः ।

सद्यः सो अस्य महिमा न संनशे यं क्षोणीरनुचक्रदे ॥ १० ॥

येन । समुद्रं । असृजः । महीः । अपः । तत् । इन्द्र । वृष्णि । ते । शवः ।

सद्यः । सः । अस्य । महिमा । न । संनशे । यं । क्षोणीः । अनुचक्रदे ॥ १० ॥

हे इन्द्र येनात्मीयेन बलेन समुद्रमब्धिं प्रति महीर्महतीरप उदकान्यसृजः
व्यसृजः । महान् समुद्रो यावद्भिर्जलैः पूर्यते तावन्ति जलानि पुरा त्वं सृष्ट्वा-
नित्यर्थः । ते त्वदीयं तच्छवो बलं वृष्णि वर्षकं । अभीष्टफलदमित्यर्थः । अस्येन्द्रस्य
स महिमा न संनशे । न सम्यगापनीयः । परैरप्रधृष्य इत्यर्थः ॥ नशेः कृत्यार्थे
केन्द्रप्रत्ययः ॥ यं महिमानं क्षोणीः क्षोणी पृथिव्यनुचक्रदे अनुगच्छति । क्रदिरत्र
गत्यर्थः । यदधीना वर्तत इत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

शग्धि न इन्द्र यत्त्वा रयिं यामि सुवीर्यं ।

शग्धि वाजाय प्रथमं सिषासते शग्धि स्तोमाय पूर्य ॥ ११ ॥

शग्धि । नः । इन्द्र । यत् । त्वा । रयिं । यामि । सुवीर्यं ।

शग्धि । वाजाय । प्रथमं । सिषासते । शग्धि । स्तोमाय । पूर्य ॥ ११ ॥

हे इन्द्र सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं ॥ बहुव्रीहौ वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥
यद्रयिं धनं त्वां यामि याचामि ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥ नोऽस्मभ्यं तद्वनं शग्धि ।
देहि ॥ शक्तिरत्र दानार्थः । तस्मात्छोटि हौ छांदसो विकरणस्य लुक् । हुम्लभ्य
इति हेर्धित्वं ॥ तथा सिषासते संभक्तुमिच्छते ॥ सनतेः सनि सनीवंतर्धेति विकल्प-
नादिडभावे जनसनखनामित्यात्वं ॥ वाजाय । वाज इत्यन्ननाम । तेन च तद्वान्
लक्ष्यते । हविष्मते यजमानाय प्रथमं सर्वेभ्यः पूर्वमेव शग्धि । धनं प्रयच्छ । यद्वा
वाजायेति द्वितीयार्थे चतुर्थी ॥ कर्मभिस्त्वां संभक्तुमिच्छते जनाय प्रथमं वाजाय

वाजमन्नं शग्धि । देहि । पश्चात्स्तोमाय स्तोत्रे हे पूर्य पूर्वस्मिन् काले भव चिरं-
तनेन्द्र शग्धि । देहि ॥ स्तौतेः कर्तर्यर्तिस्तुस्वित्यादिना मन्प्रत्ययः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

शग्धि नो अस्य यद्ध पौरमाविथ धिय इन्द्र सिषासतः ।

शग्धि यथा रुशमं श्यावकं कृपमिन्द्र प्रावः स्वर्णरं ॥१२॥

शग्धि । नः । अस्य । यत् । ह । पौरं । आविथ । धियः । इन्द्र । सिषासतः ।

शग्धि । यथा । रुशमं । श्यावकं । कृपं । इन्द्र । प्र । आवः । स्वःऽनरं ॥१२॥

हे इन्द्र धियः कर्माणि स्तोत्राणि वा सिषासतः संभक्तवतो नोऽस्माकं संबन्धि-
नोऽस्य यजमानस्य तद्धनं शग्धि प्रदेहि यद्ध येन खलु धनेन पौरं । पुरुर्नाम
राजा । तस्य पुत्रमाविथ ररक्षिथ । अपि च हे इन्द्र रुशमं श्यावकं कृपं चैतन्ना-
मकांस्त्रीन्नाजर्षीन् यथा येन प्रकारेण प्रावः प्रारक्षः तथा स्वर्णरं सर्वस्य हविषो
नेतारं प्रापयितारं । यद्वा स्वः स्वर्गं प्रति नेतव्यमिमं यजमानं शग्धि । शक्तं
कुरु । धनादिसंपत्त्या यागानुष्ठानाय यथा शक्तो भवति तथा कुर्वित्यर्थः । इन्द्रेत्या-
मन्त्रितस्य पादादित्वेनाष्टमिकनिघाताभावे षाष्टिकमामन्त्रिताद्युदात्तत्वं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिनसवने ब्रह्मशस्त्रे कन्नय इति कृद्वाङ्प्रगाथः ।
सूचितं च । कन्नयो अतसीनां कटू न्वस्याकृतमिति कद्वन्तः प्रगाथाः । आ० ७.४. ।
इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु तस्मिन् शस्त्रे तस्यैवायं प्रगाथः । सूच्यते
हि । आरंभणीयाः पर्यासान् कद्वतोऽहरहःशस्यानीति होत्रका द्वितीयादिष्वेव
। आ० ७.१. । इति ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते त्रयोदशी ॥

कन्नयो अतसीनां तुरो गृणीत मर्त्यः ।

नही न्वस्य महिमानमिन्द्रियं स्वर्गुणं आनृषुः ॥१३॥

कत् । नर्थः । अतसीनां । तुरः । गृणीत । मर्त्यः ।

नहि । नृ । अस्य । महिमानं । इन्द्रियं । स्वः । गृणन्तः । आनृषुः ॥१३॥

अतसीनामतंतीनां सततगामिनीनां स्तुतीनां तुरः प्रेरयिता मर्त्यो मरण-
धर्मा नव्योऽभिनव इदानीतनः कत् को नाम स्तोता गृणीत । इन्द्रं स्तुयात् ।

अल्पप्रज्ञैरिदानीतनैरिन्द्रः स्तोतुं न शक्यत इत्यर्थः ॥ गृ शब्दे । क्रैय्यादिकः । प्वा-
दीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वं ॥ न पुरा पूर्वस्मिन्नपि काले विद्यमानाः स्वः सर्वे गृणंतः
स्तोतारः । यद्वा स्वः सुष्ठुरणीयं प्राप्तव्यमिन्द्रं गृणंतः स्तुवंतो जना इन्द्रियं । इन्द्रिय-
मिन्द्रस्य लिंगमिन्द्रस्यैवासाधारणं । अस्येन्द्रस्य महिमानं महत्त्वं न ह्यानशुः । न
खलु प्राप्नुवन् ॥ अश्रोतेर्लिटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । अत आदेरित्यभ्यासस्यात्वं ।
अश्रोतेश्चेति नट् । हि चेति निघातप्रतिषेधः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

कदु स्तुवंतं ऋतयंत देवत ऋषिः को विप्र ओहते ।

कदा हवं मघवन्निद्र सुन्वतः कदु स्तुवत आ गमः ॥ १४ ॥

कत् । ऊं इति । स्तुवंतः । ऋतऽयंत । देवता । ऋषिः । कः । विप्रः । ओहते ।

कदा । हवं । मघऽवन् । इन्द्र । सुन्वतः । कत् । ऊं इति । स्तुवतः । आ । गमः ॥ १४ ॥

हे इन्द्र स्तुवंतः स्तोत्रं कुर्वतः कदु के खलु जना देवता ॥ देवात्तल्लिति स्वार्थि-
कस्तत्प्रत्ययः । व्यत्ययेन प्रथमा ॥ देवं त्वामुद्दिश्य ऋतयंत । ऋतं यज्ञमैच्छन् ।
त्वदीययागेच्छापि दुर्लभा दूरे त्वद्यागकथा । ऋषिर्द्रष्टा विप्रो मेधावी कः स्तो-
तौहते । वहति । त्वां स्तुतीः प्रापयति । न कश्चिदपि त्वां स्तोतुं शक्नोतीत्यर्थः ।
यत एवमतः कारणात् हे मघवन् धनवन्निद्रानुग्रहीचा त्वयैवागंतव्यं ॥ स त्वं
कदा कस्मिन्काले सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानं प्रत्या-
गमः । आगच्छः । कदु कदा च कस्मिंश्च काले स्तुवतः केवलं स्तोत्रं कुर्वतो
यजमानस्य हवमाह्वानमागमः । अभ्यगच्छः ॥ सुन्वतः स्तुवत इत्युभयत्र शतुरनुम
इति विभक्तेरुदात्तत्वं । गमेलुङि लृटिच्चात् च्लेरडादेशः ॥

ज्योतिष्टोमे माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्त्र उदु त्य इति प्रगाथोऽनुरूपानंतरं शंस-
नीयः । सूचितं च । उदु त्ये मधुमत्तमा इन्द्रः पूर्भिन् । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विं-
शिके माध्यंदिनसवने तस्मिन्नेव शस्त्रेऽयं प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं
च । उदु त्ये मधुमत्तमास्त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते पंचदशी ॥

उदु त्ये मधुमत्तमा गिरः स्तोमास ईरते ।

सचाजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयंतो रथा इव ॥ १५ ॥

उत् । ऊं इति । त्ये । मधुमत्ऽतमाः । गिरः । स्तोमासः । ईरते ।

सचाऽजितः । धनऽसाः । अक्षितऽऊतयः । वाजऽयंतः । रथाऽऽइव ॥ १५ ॥

त्ये ते प्रसिद्धा मधुमत्तमा अतिशयेन मधुरा गिरोऽप्रगीताः शस्त्ररूपा वाचः स्तोमासः प्रगीतानि वहिःपवमानादीनि स्तोत्राणि चोदीरते । हे इंद्र त्वामुद्दिश्योन्नच्छंति । ऊं प्रसरंति ॥ ईर गतौ । अदादिकः ॥ तत्र दृष्टान्तः । सचाजितः सहैव शत्रून् जयंतोऽत एव धनसा धनानि संभजंतः ॥ वन षण् संभक्तौ । जनसनखनक्रमगमो विट् । विड्नोरनुनासिकस्यादित्यात्वं ॥ अक्षितोतयः । अक्षिताः क्षयरहिता ऊतयो रक्षा येषां ते तथोक्ताः ॥ क्षियो भावे निष्ठा । निष्ठायामण्यदर्थ इति पर्युदासाद्दीर्घाभावः । अत एव क्षियो दीर्घादिति निष्ठा नत्वाभावश्च ॥ वाजयंतो वाजमन्नमिच्छंतः ॥ क्वचि न छंदस्यपुत्रस्येतीत्वदीर्घयोः प्रतिषेधः ॥ एवंगुणविशिष्टा रथा इव । ते यथा विविधमितस्तत उत्तिष्ठंति तद्वदुदीरत इत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

कणा इव भृगवः सूर्या इव विश्वमिद्धीतमानशुः ।

इंद्रं स्तोमेभिर्महयंत आयवः प्रियमेधासो अस्वरन् ॥ १६ ॥

कणाऽऽइव । भृगवः । सूर्याऽऽइव । विश्वं । इत् । धीतं । आनशुः ।

इंद्रं । स्तोमेभिः । महयंतः । आयवः । प्रियऽमेधासः । अस्वरन् ॥ १६ ॥

कणा इव कण्वगोत्रोत्पन्ना ऋषय इव स्तुवंतो भृगवो भृगुगोत्रोत्पन्ना ऋषयो धीतमाध्यातं विश्वमित् व्याप्तं तमेवेन्द्रमानशुः । व्यापुः । सूर्या इव । यथा सूर्यरश्मयः सर्वं जगद्व्याप्नुवंति तद्वत् । अपि च प्रियमेधासः प्रियप्रज्ञा एतत्संज्ञा वायवो मनुष्यास्तमेवेन्द्रं महयंतः पूजयंतः स्तोमेभिः स्तोत्रैरस्वरन् । अस्तुवन् ॥ स्वृ शब्दोपतापयोः । भौवादिकः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

युक्त्वा हि वृचहंतम हरीं इंद्र परावतः ।

अर्वाचीनो मघवन्स्तोमपीतय उग्र ऋषेभिरा गहि ॥ १७ ॥

यु॒स्व । हि । वृ॒त्र॒हन्ऽत॒म । हरी॒ इति॑ । इ॒न्द्र । प॒राऽव॑तः ।

अ॒र्वा॒ची॒नः । म॒घऽव॑न् । सोम॑ऽपी॒तये॑ । उ॒ग्रः । ऋ॒ष्टेभिः॑ । आ । ग॒हि ॥ १७ ॥

हे वृत्रहंतम । वृत्रं हतवान् वृत्रहा । अतिशयेन हतवान् वृत्रहंतमः । यथा पुनर्नोत्तिष्ठति तथा हतवानित्यर्थः ॥ अनो नुडिति तमपो नुट् ॥ हे तादृशेन्द्र हरी त्वदीयावश्चौ युस्व । हिरवधारणे । आत्मीये रथे योजयैव । हे मघवन् धनवन् उग्र उद्गूणस्त्वं सोमपीतये सोमपानार्थं ॥ दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ अर्वाचीनोऽस्मदभिमुख ऋष्टेभिर्ऋष्टैर्दर्शनीयैर्मरुद्भिः सार्द्धं परावतः । दूरनामैतत् । दूरे वर्तमानाद्युलोकादागहि । आगच्छ ॥ गमेर्लोठिः सेहिः । छांदसः शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः । तस्यासिद्धवद्वा भादित्यसिद्धत्वाच्चेर्लुगभावः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

इ॒मे हि ते॑ का॒रवो॑ वा॒व॒श्रु॒धि॒या वि॒प्रा॑सो मे॒धसा॑तये ।

स त्वं नो॑ म॒घव॑न्नि॒न्द्र गि॒र्व॒णो वे॒नो न॑ श्रृ॒णु॒धी ह॒वं ॥ १८ ॥

इ॒मे । हि । ते॒ । का॒र॒वः । वा॒व॒श्रुः । धि॒या । वि॒प्रा॑सः । मे॒धऽसा॑तये ।

सः । त्वं । नः । म॒घऽव॑न् । इ॒न्द्र । गि॒र्व॒णः । वे॒नः । न । श्रृ॒णु॒धि । ह॒वं ॥ १८ ॥

कारवः कर्मणां कर्तारो विप्रासो मेधाविन इमे हीमे खलु यजमाना धिया स्तुत्या हे इन्द्र ते त्वां वावश्रुः । पुनरस्तुवन् ॥ वाश्रु शब्द इत्यस्माद्यङ्लुगंताद्रूपमेतत् ॥ यद्वा वावश्रुः पुनः पुनरकामयन्त ॥ वश कांतौ । अस्माद्यङ्लुगंतास्त्रडि सिजभ्यस्तेति ऋजुस् । बाहुलकोऽडभावः । लिटि वा तुजादित्वादभ्यासदीर्घत्वं । हि चेति निघातप्रतिषेधः ॥ किमर्थं । मेधसातये मेधस्य यागस्य संभजनार्थं ॥ सनतेः क्लिनि जनसनखनामित्यात्वं । दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे मघवन् धनवन् गिर्वणो गीर्भिर्वननीय नोऽस्माकं हवं स्तोत्रं सर्वपूर्वोक्तगुणस्त्वं श्रृणुधि । श्रृणु । बुध्यस्व । वेनो न ॥ वेनतिः कांतिकर्मा ॥ यथा कांतो जाताभिलाषः पुरुषः कामयितव्यमैकाग्र्येण श्रृणोति तद्वत् ॥ श्रुश्रृणुपृकृवृभ्य इति हेर्धित्वं । अन्येषामपीति सांहितिको दीर्घः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

नि॒रि॒न्द्र बृ॒हती॒भ्यो वृ॒त्रं ध॒नु॒भ्यो अ॒स्फुरः॑ ।

नि॒र॒बु॒दस्य॑ मृ॒ग॒यस्य॑ मा॒यिनो॒ निः प॑र्व॒तस्य॑ गा॒ आजः॑ ॥ १९ ॥

निः । इंद्र । वृहतीभ्यः । वृचं । धनुऽभ्यः । अस्फुरः ।

निः । अर्बुदस्य । मृगयस्य । मायिनः । निः । पर्वतस्य । गाः । आजः ॥ १९ ॥

हे इंद्र वृचमावरकमसुरं वृहतीभ्यो महद्भ्यः ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ धनुभ्यो धनुर्भ्यः
कोदंडेभ्यः ॥ छांदसो रेफलोपः । हेतौ पंचमी ॥ महद्भिर्धनुर्भिर्हेतुभिर्निरस्फुरः ॥
स्फुरतिर्वधकर्मा ॥ निरवधीः । निःशेषेण हतवानसि । यद्वा वृचमावरकं मेघं
धनुर्भ्यः । धन्वंति गच्छंतीति धनव आपः । महतीभ्योऽद्भ्यः ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥
ईदृशीनामपां लाभार्थं निरवधीः । अपि च मायिनो मायाविनोऽर्बुदस्यैतत्संज्ञक-
स्यासुरस्य मृगयस्यैतत्संज्ञकस्य च ॥ उभयत्र कर्मणि षष्ठी ॥ इमावप्यसुरौ निरस्फुरः ।
निःशेषेणावधीः ॥ मायाशब्दस्य व्रीह्यादिषु पाठात् व्रीह्यादिभ्यश्चेति मत्वर्थीयो
विनिः ॥ तथा पर्वतस्य बलनाम्नासुरेण गवामदर्शनाय निहितस्य गिरेः संबं-
धिनीर्गा बलेनापहता निराजः । निरगमयः ॥ अज गतिक्षेपणयोः ॥

॥ अथ विंशी ॥

निरग्रयो रुरुचुर्निरु सूर्यो निः सोमं इंद्रियो रसः ।

निरंतरिक्षादधमो महामहिं कृषे तदिंद्र पौंस्यं ॥ २० ॥

निः । अग्रयः । रुरुचुः । निः । ऊं इति । सूर्यः । निः । सोमः । इंद्रियः । रसः ।

निः । अंतरिक्षात् । अधमः । महं । अहिं । कृषे । तत् । इंद्र । पौंस्यं ॥ २० ॥

हे इंद्र महं महान्तं कृत्स्नस्य जगतो व्यापकमहिमाहननशीलं वृचं यदा त्वमं-
तरिक्षादाकाशान्निरधमो निरगमयः ॥ धमतिर्गतिकर्मा । तत्तदानीं पौंस्यं वृच-
हननहेतुभूतं बलं कृषे । कुरुषे । पुरस्कुरुषे ॥ करोतेच्छांदसो विकरणस्य लुक् ॥
अग्रयश्च त्रिस्थानगता नी रुरुचुः । निःशेषेण दिदीपिरे । सूर्यः प्रेरक आदित्योऽपि
निःशेषेण दिदीपे । इंद्रिय इंद्रेण सेव्यो रसो रसात्मकोऽमृतमयः सोमश्च निःशेषेण
दिदीपे । अग्न्यादयः सर्वे पूर्वं वृचेणावृतत्वान्निःप्रभाः संत इदानीं तस्मिन्नावरके
हते सम्यक् प्राकाशिषतेत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यं मे दुरिंद्रो मरुतः पार्कस्थामा कौरयाणः ।

विश्वेषां त्मना शोभिष्टमुपैव दिवि धावमानं ॥ २१ ॥

यं । मे । दुः । इन्द्रः । मरुतः । पाकंऽस्थामा । कौरयाणः ।

विश्वेषां । त्मना । शोभिष्टं । उपऽइव । दिवि । धावमानं ॥ २१ ॥

इदमादिकेन चतुर्ऋचेन कुरयाणपुत्रात्पाकस्थामनाम्नो राज्ञो दानं लब्ध्वा मेध्यातिथिस्तदीयं दानं स्तौति । यं यादृशं धनसंघं मह्यमिन्द्रो मरुतश्च दुः दत्तवन्तः तादृशमेव धनसमूहं कौरयाणः । शत्रून् प्रति युद्धाभिमुख्येन कृतं यानं हस्त्य-
श्वादिकं येनासौ कुरयाणः । तस्य पुत्रः कौरयाणः । पाकस्थामा । तिष्ठत्यनेनेति
स्थाम बलं । परिपक्वबलः । एतत्संज्ञो राजा मह्यं प्रादात् ॥ ददातेर्लुङि गाति-
स्येति सिचो लुक् । अडभावच्छादसः ॥ कीदृशं धनसंघं । विश्वेषां सर्वेषां धनानां
मध्ये त्मनात्मना स्वत एव शोभिष्टमतिशयेन शोभावन्तं ॥ मंत्रेष्वाम्नादेरित्यात्मन
आकारलोपः । शोभावच्छादातिशयानिक इष्टन् । विन्मतोर्लुक् । यस्येति लोपः ॥
अतिशयेन शोभावत्वे दृष्टान्तः । दिव्याकाश उपेव धावमानं प्रभाभिरुपेतं शीघ्र-
गामिनं सूर्यमिव । शोभावत्तममित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

रोहितं मे पाकंस्थामा सुधुरं कक्ष्यप्रां । अदाद्रायो विबोधनं ॥ २२ ॥

रोहितं । मे । पाकंऽस्थामा । सुऽधुरं । कक्ष्यऽप्रां । अदात् । रायः । विऽबोधनं ॥ २२ ॥

पाकस्थामा राजा रोहितं लोहितवर्णं वृषभमश्वं वा मे मह्यमदात् । दत्तवान् ।
कीदृशं । सुधुरं शोभनधुरं शोभनवहनप्रदेशं ॥ ऋक्पूरव्यूः । पा० ५. ४. ७४. । इत्य-
कारः समासांतः । ऋत्वादयश्चेति बहुव्रीहावुत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ कक्ष्यप्रां । कक्ष्या
कक्षयोर्बाहुमूलयोर्बध्यमाना रज्जुः । तस्याः प्रातारं पूरयितारं । पीवरमित्यर्थः ॥
प्रा पूरणे ॥ रायो धनस्य विबोधनं विशेषेण बोधकं । बहुधनप्राप्तिहेतुमित्यर्थः ॥
ऊडिदमित्यादिना रायो विभक्तिरुदात्ता ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

यस्मा अन्ये दश प्रति धुरं वहन्ति वह्नयः । अस्तं वयो न तुग्यं ॥ २३ ॥

यस्मै । अन्ये । दश । प्रति । धुरं । वहन्ति । वह्नयः । अस्तं । वयः । न । तुग्यं ॥ २३ ॥

पूर्वोक्त एवाश्वो विशेष्यते । यस्मै ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ यस्याश्वस्य वृषभस्य वा
धुरं वोढव्यं युगधुरमन्ये प्रकृतादस्माद्विलक्षणा दशसंख्याका वह्नयो वोढारोऽश्वा

बलीवर्दा वा प्रतिनिधयः संतो मां वोढुं वहन्ति विभ्रति । बहूनामेकत्र वहने दृष्टान्तः । अस्तं । अस्यते क्षिप्यते तस्मिन्पदार्थजातमित्यस्तं गृहं । प्रति वयो न गंतारोऽश्वा यथा तुग्यं तुग्रपुत्रं भुज्यं समुद्रतीरादवहन् तद्वत् । तादृशमश्वं मह्यं प्रादादिति पूर्वस्यामृच्यन्वयः ॥ भुज्योर्वहनं च नासत्या भुज्यमूहयुः । ऋग्वे० १. ११६. ४. । इत्यादाववगंतव्यं । यद्वा यस्मा इति कर्मणि चतुर्थी । यं रथमन्ये दशसंख्याका बहूयो वोढारोऽश्वा धुरं वहनप्रदेशं प्रति गताः संतो वहन्ति तादृशं रथमपि मह्यं दत्तवानित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

आत्मा पितुस्तनूवासं ओजोदा अभ्यंजनं ।

तुरीयमिद्रोहितस्य पाकस्थामानं भोजं दातारंमब्रवं ॥ २४ ॥

आत्मा । पितुः । तनूः । वासः । ओजःऽदाः । अभिऽअंजनं ।

तुरीयं । इत् । रोहितस्य । पाकऽस्थामानं । भोजं । दातारं । अब्रवं ॥ २४ ॥

अयं पाकस्थामात्मा स्वयं पितुर्जनकस्य तनूस्तनयः । पिता यथा सन्मार्गवर्तितया प्रशस्त एवमयमपीत्यर्थः । तथा वासो वासयिता निवासयिता ॥ वासयतेरौणादिकोऽसुन् ॥ अभ्यंजनमभिव्यक्तं यथा भवति तथौजोदा ओजसो बलस्य दाता धारयिता वा । यद्वात्मा सततगामी । पितुरित्यन्नाम । व्याप्नमन्नं येन दत्तं । तनूर्विस्तृतं वासो वस्त्रमभ्यंजनमभ्यंजनसाधनं घृततैलादिकं च येन दत्तं । यश्चौजोदा बलस्य दातारं पाकस्थामानं तुरीयं स्वकीयप्रपितामहापेक्षया चतुर्थं । यद्वा तुरीयं शत्रूणां तूर्वकं हिंसितारं भोजं शत्रूणां भोजयितारं रोहितस्य लोहितवर्णस्य पूर्वोक्तस्याश्वस्य दातारं । एवंगुणकं पाकस्थामानमब्रवं । उक्तेन प्रकारेणास्तौषं । इदिति पूरकः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

यदिद्रेत्येकविंशत्यर्चं चतुर्थं सूक्तं काण्वगोत्रस्य देवातिथेराधं । वृक्षाश्विन्म इत्येषा पुरउष्णिक् शिष्टास्वयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । स्थूरं राध इत्यादिभिस्त्रिसृभिः कुंरुंगदानस्य स्तूयमानत्वात्तास्तद्देवताकाः । तत्पूर्वाः पंचदश्याद्याश्चतस्रः पूषदेवताका इन्द्रदेवताका वा शिष्टा ऐंद्र्यः । तथा चानुक्रांतं । यदिन्द्र सैका देवातिथिस्तृचोऽन्यः पुरउष्णिगंतः कुंरुंगस्य दानस्तुतिस्तत्पूर्वाश्चतस्रः पौष्ण्यो वेति ॥

महाव्रते निष्केवल्ये बार्हतृचाशीतावाद्याश्चतुर्दशर्चः शंसनीयाः । तथैव पंचमा-
रण्यके । यदिन्द्र प्रागपागुदगिति चतुर्दश । ऐ० आ० ५. १०. । इति ॥ चातुर्वि-
शिकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकशस्त्र आद्यः प्रगाथो वैकल्पिकस्तोत्रियः ।
सूच्यते हि । यदिन्द्र प्रागपागुदग्यथा गौरो अपा कृतं । आ० १. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदिन्द्र प्रागपागुदङ् न्यग्वा हूयसे नृभिः ।

सिमां पुरु नृषूतो अस्यानवेऽसिं प्रशर्धं तुर्वशे ॥ १ ॥

यत् । इन्द्र । प्राक् । अपाक् । उदक् । न्यक् । वा । हूयसे । नृऽभिः ।

सिमं । पुरु । नृऽसूतः । असि । आनवे । असिं । प्रऽशर्धं । तुर्वशे ॥ १ ॥

हे इन्द्र यत् यदि प्राक् प्राच्यां दिशि वर्तमानैः ॥ सप्रम्यंताद्विच्छन्दाद्विहितस्या-
स्तातेरंचेलुक् । पा० ५. ३. ३०. । इति लुक् ॥ अपाक् प्रतीच्यां दिशि वर्तमानैः ।
यदि वोदक् उदीच्यां दिशि वर्तमानैः । यद्वा न्यक् नीच्यां दिश्यधस्ताद्वर्तमानैः ॥
न्यधी इति नेः प्रकृतिस्वरत्वं । उदात्तस्वरितयोर्यण इति परस्यानुदात्तस्य स्वरि-
तत्वं ॥ एवंभूतैर्नृभिः स्तोतृभिस्त्वं हूयसे स्वस्वकार्यायाहूयसे हे सिम श्रेष्ठेन्द्र । सिम
इति वै श्रेष्ठमाचक्षत इति वाजसनेयकं । यद्यप्येवं बहुभिराहूयसे तथाप्यानवे ।
आनुर्नाम राजा । तस्य पुत्रे राजर्षौ पुरु बहुलं नृषूतो नृभिस्तदीयैः स्तोतृभिः
प्रेरितोऽसि भवसि । राज्ञो हितकरणे त्वां स्तोतारः प्रेरयंतीत्यर्थः ॥ षू प्रेरणे ।
अस्मात्कर्मणि निष्ठा । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ अपि च हे
प्रशर्धं प्रकर्षेण शर्धयितरभिभवितरिन्द्र तुर्वश एतत्संज्ञे च राजनि नृषूतोऽसि ।
नृभिः प्रेरितो भवसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्वा रुमे रुशमे श्यावके कृप इन्द्र मादयसे सचा ।

कणांसस्त्वा ब्रह्मभिः स्तोमंवाहस इन्द्रा यच्छंत्या गहि ॥ २ ॥

यत् । वा । रुमे । रुशमे । श्यावके । कृपे । इन्द्र । मादयसे । सचा ।

कणांसः । त्वा । ब्रह्मऽभिः । स्तोमंऽवाहसः । इन्द्र । आ । यच्छंति । आ । गहि ॥ २ ॥

यद्वा यद्यपि रुमादिषु चतुर्षु राजसु हे इन्द्र त्वं सचा सह मादयसे माद्यसि

तथापि स्तोमवाहसः स्तोमानां स्तोत्राणां वोढारः कण्वासः कण्वगोत्रा ऋषयो ब्रह्मभिः परिवृढैर्मन्त्रैर्विभिर्वा हे इंद्र त्वामायच्छन्ति । आगमयन्ति । यद्वा द्वितीयार्थे तृतीया । ब्रह्मभिर्ब्रह्माणि हवीषाभिमुख्येन प्रयच्छन्ति । ददति ॥ दाण दाने । पाघ्रेत्यादिना यच्छादेशः ॥ अतस्त्वमागहि । शीघ्रमागच्छ ॥ गमेर्लोटि छांदसः शपो लुक् ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे यथेति प्रगाथोऽनुरूपः । सूचितं च । यथा गौरो अपा कृतमित्यच्छावाकस्य । आ० ७.४. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

यथा गौरो अपा कृतं तृषन्नेत्यवेरिणं ।

आपित्वे नः प्रपित्वे तूयमा गहि कण्वेषु सु सचा पिब ॥३॥

यथा । गौरः । अपा । कृतं । तृषन् । एति । अवं । इरिणं ।

आऽपित्वे । नः । प्रऽपित्वे । तूयं । आ । गहि । कण्वेषु । सु । सचा । पिब ॥३॥

गौरो गौरमृगस्तृषन् पिपासन् अपाङ्गिरुदकैः ॥ व्यत्ययेनैकवचनं । ऊडिद-मित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ कृतं संपूर्णं कृतमिरिणं निस्तृणं तटाकदेशं यथा येन प्रकारेणावैति अवगच्छति । अवशब्दोऽभिशब्दस्यार्थः । अभिमुखः सन् शीघ्रं गच्छति तथापित्वे बंधुत्वे प्रपित्वे प्राप्ते सति हे इंद्र त्वं नोऽस्मान् तूयं । क्षिप्रना-मैतत् । शीघ्रमागहि । आगच्छ । आगत्य च कण्वेषु कण्वपुत्रेष्वस्मात् सचा सहैक-यत्नेनैव विद्यमानं सर्वं सोमं सु सुष्ठु पिब ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मंदंतु त्वा मघवन्निंद्रेदवो राधोदेयाय सुन्वते ।

आमुष्या सोममपिवश्चमू सुतं ज्येष्ठं तद्दधिषे सहः ॥४॥

मंदंतु । त्वा । मघऽवन् । इंद्र । इंद्रवः । राधऽदेयाय । सुन्वते ।

आऽमुष्यं । सोमं । अपिवः । चमू इति । सुतं । ज्येष्ठं । तत् । दधिषे । सहः ॥४॥

हे मघवन् धनवन्निंद्रे इंद्रवः क्लेदनाः सोमास्त्वां मंदंतु । मादयंतु । हर्षयंतु ॥ मदेर्ब्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ किमर्थं । सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय राधो-

देयाय राधसो धनस्य दानार्थं ॥ ददातेरचो यदिति भावे यत् । ईद्यतीतीकारः ।
 यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वे कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । शतुरनुम इति सुन्वच्छब्दात्परा
 विभक्तिरुदात्ता ॥ अपि च त्वं सोममामुष्यामोषणं कृत्वा अदत्तमपि बलादपह-
 त्यापिबः । पीतवानसि । स यज्ञवेशसं कृत्वा प्रासहा सोममपिबदिति श्रुतेः ।
 कीदृशं सोमं । चमू चम्बोरधिषवणफलकयोः सुतमभिषुतं । यद्वा चमूभ्यां चम-
 साभ्यां होतुर्मैत्रावरुणस्य च संबंधिभ्यां संस्कृताभिर्वसतीवरीभिः सुतमभिषुतं ।
 यस्मादेवं तत्तस्मात्कारणात् ज्येष्ठं प्रशस्यतमं वृद्धतमं वा सहो बलं दधिषे । हे
 इंद्र त्वं धारयसि । अतो मदीया अपि सोमास्त्वां मादयंतित्विति प्रार्थ्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र च॒क्रे सह॑सा सहो॑ व॒भञ्ज॑ म॒न्युमो॑जसा ।

वि॒श्वे त इ॒न्द्र पृ॒तना॒यवो॑ य॒हो नि वृ॒क्षा इ॒व ये॒मिरे ॥५॥

प्र । च॒क्रे । सह॑सा । सहः॑ । व॒भञ्ज॑ । म॒न्युं । ओ॒जसा॑ ।

वि॒श्वे । ते । इ॒न्द्र । पृ॒तना॒ऽयवः॑ । य॒हो इति॑ । नि । वृ॒क्षाःऽइ॒व । ये॒मिरे॑ ॥५॥

स इंद्रः सहसात्मीयेनाभिभवेन वीर्यकर्मणा सहः शत्रूणामभिभवनं प्र चक्रे ।
 प्रकर्षेण कृतवान् । तथौजसा बलेन मन्युं परकीयं क्रोधं वभञ्ज । भग्नवान् ।
 उत्तरोऽर्द्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे यहो । महन्नामैतत् । हे महन्निन्द्र विश्वे सर्वे पृतनायवो
 युद्धकामाः शत्रवस्ते त्वया वृक्षा इव महीरुहा इव नियेमिरे । नियता आसन् ।
 यथा वृक्षा निश्चलास्तिष्ठन्ति तद्वन्निर्व्यापारा अभूवन्नित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सह॑से॒णैव स॒चते॑ यवी॒युधा॒ यस्त॒ आन॒ऋप॑स्तुतिं ।

पुत्रं प्रा॒वर्गं कृ॑णुते सु॒वीर्यं॑ दा॒प्नोति॒ नम॑उक्तिभिः ॥६॥

सह॑से॒णऽइ॒व । स॒चते॑ । य॒विऽयु॒धा । यः । ते । आन॑द्र । उप॑ऽस्तुतिं ।

पुत्रं । प्रा॒वर्गं । कृ॑णुते । सु॒ऽवीर्यं॑ । दा॒प्नोति॑ । नम॑उक्तिऽभिः ॥६॥

हे इंद्र ते तवोपस्तुतिं स्तोत्रं यः पुरुष आनद्र प्राप्नोति त्वां प्रापयति ॥ अन्धो-
 तेर्लङि व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ --- सचते । समवैति ॥ षच समवाये ॥ सहसेणैव

यथा सहस्रसंख्येन बलेन तथेत्यर्थः । यश्च यजमानो नमउक्तिभिर्नमस्कारवचनैः
स्तोत्रैः साईं दाश्रोति हवींषि तुभ्यं ददाति ॥ दाशृ दाने । स यजमानः सुवीर्यं
शोभनवीर्ययुक्ते संग्रामे प्रावर्गे प्रकर्षेण शत्रूणां वर्जयितारं पुत्रं कृणुते । करोति ।
उत्पादयति । त्वत्प्रसादात्सुखेन इत्यर्थः ॥ प्रपूर्वाद्भुजेः कृत्यल्युटो बहुलमिति कर्तरि
घञ् । उपसर्गस्य घञ्यमनुष्य इति दीर्घः । याथादिनोत्तरपदातोदात्तत्वं ॥ यद्वा
सुवीर्यं इत्येतत्पुत्रस्य विशेषणं ॥ द्वितीयार्थे सप्तमी ॥ शोभनवीर्यं पुत्रं ॥ बहुवीर्यं
वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा भेम मा अमिषोयस्य सख्ये तव ।

महत्ते वृष्णो अभिचक्ष्यं कृतं पश्येम तुर्वशं यदुं ॥ ७ ॥

मा । भेम । मा । अमिष । उग्रस्य । सख्ये । तव ।

महत् । ते । वृष्णः । अभिऽचक्ष्यं । कृतं । पश्येम । तुर्वशं । यदुं ॥ ७ ॥

हे इंद्र उग्रस्योद्गूर्णबलस्य तव सख्ये सखित्वे सति वयं मा भेम । मा भैषम ।
कुतश्चिदपि शत्रोर्भीता मा भूम । मा अमिषम । आन्ताः पीडिताश्च मा भूम । वृष्णः
कामानां वर्षितुस्ते तव संबन्धि महत्प्रभूतं कृतं वृत्रवधादिलक्षणं कर्माभिचक्ष्यं ।
अभितः ख्यापनीयं स्तोतव्यं । अतो महानुभावस्य तव सख्यं प्राप्तानां भीतिश्रमौ
न जायेते इत्यर्थः । तत्कथमवगम्यत इति चेदुच्यते । तुर्वशमेतत्संज्ञं राजर्षिं यदु-
मेतत्संज्ञं च त्वत्प्रसादात्सुखेन जीवंतौ पश्येम । दृष्टवन्तः खलु वयं । अतः कार-
णात्तत्सख्यं प्राप्तस्य भयादिकं न जायत इत्येतदुपपन्नमित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सव्यामनुं स्फिग्यं वावसे वृषा न दानो अस्य रोषति ।

मध्वा संपृक्ताः सारधेण धेनवस्तूयमेहि द्रवा पिबं ॥ ८ ॥

सव्यां । अनुं । स्फिग्यं । ववसे । वृषा । न । दानः । अस्य । रोषति ।

मध्वा । संऽपृक्ताः । सारधेण । धेनवः । तूयं । आ । इहि । द्रव । पिबं ॥ ८ ॥

वृषा कामानां वर्षितेन्द्रः सव्यां दक्षिणेतरां स्फिग्यं कटिप्रदेशमनु ॥ तृती-
यार्थेऽनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ सव्यया स्फिग्या शरीरैकदेशेनैव वावसे । वस्ते ।

सर्वभूतजातमाच्छादयति । स्वयं कृत्स्नं जगदतीत्य वर्तत इत्यर्थः । निगमांतरं च भवति । यदन्यया स्फिग्या क्षामवस्थाः । ऋग्वे० ३. ३२. ११. । इति । अपि च दानोऽवखंडयिता ॥ दान अवखंडने । पचाद्यच् ॥ स चास्येममिंद्रं न रोषति । न हिनस्ति ॥ रिष रुष हिंसायां ॥ इंद्रं हिंसितुं शक्तः कश्चिदपि नास्तीत्यर्थः । यद्वा दानो हविषां दाता यजमानश्चास्येन्द्रस्य न रोषति । रोषं न जनयति । सर्वदा हविर्भिः परिचरतीत्यर्थः । उत्तरोऽर्द्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । सारघेण । सरघा मधुमक्षिका । तत्संबन्धिना मध्वा मधुना । लुप्पोपममेतत् । मधुनेव रसवता क्षीरादिना श्रयणद्रव्येण संपृक्ताः संसृष्टाः संस्कृता धेनवो धेनुवत् प्रीतिजनका अस्मदीयाः सोमाः । यद्वा धिवेः प्रीणनार्थाद्धेनवः । प्रीणयितार इत्यर्थः । यत एवमतः कारणात् हे इंद्र तूयं क्षिप्रमेहि । अस्मत्समीपमागच्छ । आगत्य च द्रव । सोमा यस्मिन्नुत्तरवेदिलक्षणे स्थाने हूयन्ते तं देशं शीघ्रं गच्छ ॥ दु गताविति धातुः । द्यचोऽतस्तिङ् इति सांहितिको दीर्घः ॥ तदनंतरमध्वर्युणा दत्तं सोमं पिब । तेन सोमेन सम्यक् स्वोदरं पूरयेत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अ॒श्वी र॒थी सु॒रूप इ॒न्द्रोमाँ इ॒न्द्रि॒न्द्र ते स॒खा ।

श्वा॒त्रभा॒जा व॒यसा स॒चते स॒दा च॒न्द्रो या॒ति स॒भामु॒प ॥ ९ ॥

अ॒श्वी । र॒थी । सु॒रूपः । इत् । गो॒ऽमाँ । इत् । इ॒न्द्र । ते । स॒खा ।

श्वा॒त्रऽभा॒जा । व॒यसा । स॒चते । स॒दा । च॒न्द्रः । या॒ति । स॒भा । उ॒प ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव सखा मित्रभूतः पुरुषोऽश्व्यादिगुणविशिष्ट एव भवति । इच्छन्ः प्रत्येकमभिसंबध्यते । अश्वीत् बहुभिरश्वैरुपेत एव भवति । न कदाचिदश्वैर्वियुज्यते । रथी रथवानेव स भवति । सुरूप इत् शोभनरूपः शोभनावयव एव स भवति । गोमाँ इत् बह्वीभिर्गोभिर्युक्त एव स भवति । न कदाचिदैतैर्वियुज्यत इत्यर्थः । अपि च श्वात्रभाजा । श्वात्रमिति धननाम । आश्वतनीयं शीघ्रं प्राप्नुयं शोभनं धनं संभजतेहग्धनसंयुक्तेन वयसा । अन्ननामैतत् । अन्नेन स सर्वदा सचते । समवैति । संगच्छते ॥ षच समवाये ॥ अत एव चंद्रः सर्वेषामाह्लादकः सन् सभां जनसंसदमुपयाति । उपगच्छति ॥

॥ अथ दशमी ॥

ऋश्यो न तृथन्नवपानमा गहि पिबा सोमं वशाँ अनु ।

निमेघमानो मघवन्दिवेदिव ओजिष्ठं दधिषे सहः ॥ १० ॥

ऋश्यः । न । तृथन् । अवऽपानं । आ । गहि । पिब । सोमं । वशान् । अनु ।

निऽमेघमानः । मघऽवन् । दिवेऽदिवे । ओजिष्ठं । दधिषे । सहः ॥ १० ॥

हे इंद्र ऋश्यो न ऋश्याख्यो मृग इव तृथन् पिपासंस्त्वमवपानमवनीतं ग्रह-
चमसादिषु पात्रेष्वानीतं पातव्यं सोममागहि । अभिगच्छ । गत्वा च तमस्मदीयं
सोमं वशाँ अनु अनुकामं यथाकामं पिब । यावता पीतेन पर्याप्तिर्जायते तावता
सोमेन स्वोदरं पूरयेत्यर्थः । अत एव सोमपानात् प्राप्तबलत्वं दिवे दिवे प्रति-
दिवसं निमेघमानो न्यंचवाङ्मुखानि वृष्ट्युदकानि सिंचन् हे मघवन्निंद्र ओजिष्ठ-
मोजस्वितममुद्गूणतमं सहो बलं दधिषे । धारयसि ॥ ओजस्विशब्दादिष्टनि
विन्मतोर्लुगिति विनो लुक् । टेरिति टिलोपः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तम एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अध्वर्यो द्रावया त्वं सोममिंद्रः पिपासति ।

उप नूनं युयुजे वृषणा हरी आ च जगाम वृचहा ॥ ११ ॥

अध्वर्यो इति । द्रावय । त्वं । सोमं । इंद्रः । पिपासति ।

उप । नूनं । युयुजे । वृषणा । हरी इति । आ । च । जगाम । वृचऽहा ॥ ११ ॥

हे अध्वर्यो अध्वरस्य नेतृत्वं सोमं द्रावय । उत्तरवेदिलक्षणं स्थानं प्रापय ।
यद्वा रसात्मना द्रवणशीलं कुरु । अभिषुखित्यर्थः । किं कारणमिति चेत् । इंद्रः
पिपासति । इमं सोमं पातुमिच्छति । त्वयैतत्कथमवगतमिति चेत् तच्चाह । वृषणा
वर्षितारौ युवानौ वा हरी अश्वौ नूनमद्य युयुजे । उपगम्य सारथिर्योजितवान्नथे ।
वृचहा वृचस्य हतेंद्रश्चाजगाम । आगतवान् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स्वयं चित्स मन्यते दान्पुर्जिनो यत्रा सोमस्य तृपसि ।

इदं ते अन्नं युज्यं समुक्षितं तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥ १२ ॥

स्वयं । चित् । सः । मन्यते । दाश्रुरिः । जनः । यत्र । सोमस्य । तृपसि ।

इंद्रं । ते । अन्नं । युज्यं । संऽउक्षितं । तस्य । आ । इहि । प्र । द्रव । पिब ॥ १२ ॥

दाश्रुरिर्दाश्वान् ॥ दाशतेरौणादिक उरिन् ॥ हविषां दाता स यजमानलक्षणो
जनः स्वयं चित् स्वयमेवात्मनैव मन्यते । सर्वं जानाति । परायत्तप्रज्ञो न भव-
तीत्यर्थः । यत्र यस्मिञ्जने सोमस्य पानेन हे इंद्र त्वं तृपसि तृपसि ॥ तृप तृप्य
तृप्नो । तौदादिकः । शे तृफादीनां । पा० ७. १. ५९. १. इति नुम् ॥ ते त्वदीयं युज्यं
योग्यमिदमस्मदीयं सोमलक्षणमन्नं समुक्षितं सम्यक् पात्रेष्वसिक्तं ॥ उक्ष सेचने ।
कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ अतस्त्वं तादृशं सोममेहि ।
अभिगच्छ । प्रद्रव । शीघ्रं प्राप्नुहि । तदनंतरं पिब । पानं कुरु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

रथेष्टायाध्वर्यवः सोममिन्द्राय सोतन ।

अधि ब्रध्नस्याद्रयो वि चक्षते सुन्वतो दाश्वध्वरं ॥ १३ ॥

रथेऽस्थाय । अध्वर्यवः । सोमं । इंद्राय । सोतन ।

अधि । ब्रध्नस्य । अद्रयः । वि । चक्षते । सुन्वतः । दाश्रुऽअध्वरं ॥ १३ ॥

रथेष्टाय । रथे तिष्ठतीति रथेष्टः ॥ सुपि स्थ इति कप्रत्ययः । तत्पुरुषे कृति
बहुलमिति सप्तम्या अलुक् ॥ एवंलक्षणायेन्द्राय हे अध्वर्यवः सोमं सोतन ।
अभिषुणुत ॥ षुञ् अभिषवे । तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः ॥ ब्रध्नस्य बुध्नस्य
मूलस्याभिषवार्थं चर्मणि स्थापितस्योपराख्यस्य विस्तृतस्याश्मनोऽध्युपर्यद्रयोऽन्ये
यावाणश्चतसृषु दिक्षु वर्तमाना दाश्वध्वरं दाशोर्दातुर्यजमानस्याध्वरो यागो येन
निष्पद्यते तादृशं सोमं सुन्वतं ऋत्विङ्गिरपेक्षं स्वयमेवाभिषुण्वतो वि चक्षते ।
विशेषेण प्रकाशंते । सोमाभिषवेऽतिशयेनानुकूला वर्तन्ते इत्यर्थः । अथवाद्रयस्ते-
रद्रिभिर्हे अध्वर्यवः सोममभिषुणुतेति योज्यं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उप ब्रध्नं वावाता वृषणा हरी इंद्रमपसु वक्षतः ।

अवाचं त्वा सप्रयोऽध्वरश्रियो वहंतु सवनेदुप ॥ १४ ॥

उप । ब्रध्नं । ववाता । वृषणा । हरी इति । इंद्रं । अपऽसु । वक्षतः ।

अवाचं । त्वा । सप्रयः । अध्वरऽश्रियः । वहंतु । सवना । इत् । उप ॥ १४ ॥

ब्रध्मन्तरिक्षं वावाता संभक्तवन्तौ ॥ वनतेर्निष्ठायां छांदसं द्विर्वचनमिडभाव
 आत्वं धातुस्वरश्च । अन्येषामपि दृश्यत इति सांहितिकोऽभ्यासदीर्घः । यद्वा वा-
 वाता पुनःपुनर्गन्तौ ॥ वा गतिगन्धनयोः । अस्माद्यङ्लुगन्तात्कर्तरि निष्ठा ॥ वृषणा
 वृषणौ सेक्तारौ हरी हरणशीलावश्वावुक्तगुणौ संतावपस्वस्मदीयेषु कर्मसु ॥
 अपसृशब्दः सकारांतः कर्मवचनः । पीवोपवसनानां छंदसि लोपो वक्तव्य इतीह
 सकारो लुप्यते ॥ तच्चेममिंद्रमुपवक्षतः । उपवहतां । उपानयतां ॥ वहतेर्लेट्य-
 डागमः । सिबहुलमिति सिप् ॥ अपि चाध्वरश्रियोऽध्वरं सेवमानाः सप्रयः सर्पण-
 शीला अन्येऽपि त्वदीया अश्वाः सवना सवनानि प्रातःसवनादीन्यस्मद्यागसंब-
 धीनि प्रति हे इंद्र त्वामर्वाचमभिमुखमुपवहंतु । उपगमयंतु । इदिति पूरकः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

प्र पूषणं वृणीमहे युज्याय पुरुवसुं ।

स शक्र शिष्य पुरुहूत नो धिया तुजे राये विमोचन ॥ १५ ॥

प्र । पूषणं । वृणीमहे । युज्याय । पुरुऽवसुं ।

सः । शक्र । शिष्य । पुरुऽहूत । नः । धिया । तुजे । राये । विऽमोचन ॥ १५ ॥

इदमाद्यास चतसृषु पूषण इंद्रस्य च लिंगसद्भावादेता उभयथा व्याख्यायन्ते ।
 पुरुवसुं बहुधनं पूषणं पोषकमिंद्रं यद्वैतत्संज्ञं देवं प्र वृणीमहे । प्रकर्षेण संभ-
 जामहे । किमर्थं । युज्याय । युंक्त इति युङ् सखा । तस्य भावाय । सखित्वायेत्यर्थः ।
 हे शक्र शक्त पुरुहूत बहुभिराहूत हे विमोचन पापाद्विमोचयितरिंद्र पूषन्वा स
 त्वं नोऽस्मान् धियात्मीयया वृद्ध्या शिष्य । शक्तान् कर्तुमिच्छ । किमर्थं । राये
 धनाय धनप्राप्त्यर्थं तुजे शत्रून् तोजयितुं हिंसितुं ॥ तुज हिंसायां । अस्मात्कृत्यार्थं
 केन्द्रप्रत्ययः ॥ यद्वा राय इति क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ।
 जातावेकवचनं ॥ रायो धनानि धिया स्तुत्या प्रीतः सन् नोऽस्मभ्यं शिष्य । देहि ॥
 शिष्यतिर्दानकर्मा । ऊडिदमिति रायो विभक्तिरुदात्ता ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

सं नः शिशीहि भुरिजोरिव क्षुरं रास्व रायो विमोचन ।

त्वे तन्नः सुवेदमुस्रियं वसु यं त्वं हिनोषि मय्यै ॥ १६ ॥

सं । नः । शि॒शी॒हि । भुरि॒जोः॑ऽइव । क्षुरं । रा॒स्व । रा॒यः । वि॒ऽमो॒च॒न ।

त्वे इति । तत् । नः । सु॒ऽवेदं । उ॒स्त्रियं । वसु । यं । त्वं । हि॒नोषि । म॒र्त्यं ॥ १६ ॥

हे इंद्र पूषन्वा नोऽस्मान् सं शिशीहि । सम्यक् निश्य । तीक्ष्णवुद्धीन् कुरु । भुरिजोरिव । बाहुनामैतत् । नापितस्य बाहोरिव स्थितं क्षुरमिव । अपि च हे विमोचन पापाद्विमोचन पापाद्विमोचयितः रायो धनानि रास्व । अस्मभ्यं देहि ॥ रा दाने ॥ तत्कस्य हेतोः । त्वे त्वयि खलूस्त्रियं । उस्ता गावः । तत्संवद्धं तद्वसु निवासकं धनं नोऽस्माकं सुवेदं सुलभं नान्येषु देवेषु । यं धनसमूहं मर्त्यं मनुष्यं स्तोतारं प्रति त्वं हिनोषि प्रेरयसि तद्वसु त्वयीत्यन्वयः । यत एवं तस्माद्रास्वेति योज्यं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

वेमि॑ त्वा पू॒षन्मृ॑जसे॒ वेमि॑ स्तो॒त॒व आ॒घृ॒णे ।

न तस्य॑ वे॒म्यर॑णं हि तद्व॑सो स्तु॒षे प॒ज्जाय॑ साम्ने ॥ १७ ॥

वेमि॑ । त्वा । पू॒षन् । मृ॑जसे । वेमि॑ । स्तो॒त॒वे । आ॒घृ॒णे ।

न । तस्य॑ । वे॒मि । अ॒रणं । हि । तत् । व॒सो इति॑ । स्तु॒षे । प॒ज्जाय॑ । साम्ने ॥ १७ ॥

हे पूषन् पोषकं एतत्संज्ञ वा देव त्वा त्वामृजसे प्रसाधयितुं वेमि । कामये । आघृणे आगतदीप्ते स्तोतवे त्वां स्तोतुं वेमि । कामये । यत्त्वद्व्यतिरिक्तं देवतांतरं तस्य स्तोत्रं न वेमि । न कामये । तत्कुत इति चेत् । हि यस्मादरणमरमणमसुखकरं । अतस्त्वामेव स्तोतुं कामय इत्यर्थः । हे वसो वासक स्तुषे स्तुवते पज्जाय प्रार्जकाय स्तोत्राणां साम्ने । साम स्तोत्रं । सामर्थ्यादत्र तद्वान् लभ्यते । तद्वते । यद्वा पज्ज इति कक्षीवत आख्या । आस्नातं हि । यद्वां पज्जासो अश्विना हवन्ते । ऋग्वे० १. ११७. १०. । इति । तस्मै कक्षीवत इव मह्यं । सामर्थ्यादुपमार्थो लभ्यते । अपेक्षितं धनं देहीति शेषः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

परा॑ गा॒वो य॒वसं॑ क॒च्चिदा॒घृ॒णे नित्यं॑ रे॒क॒णो अ॒म॒र्त्य ।

अ॒स्माकं॑ पू॒षन्नि॒वि॒ता शि॒वो भ॑व॒ मंहि॑ष्ठो वा॒ज॒सा॒तये ॥ १८ ॥

परा॑ । गा॒वः । य॒वसं॑ । कत् । चि॒त् । आ॒घृ॒णे । नित्यं॑ । रे॒क॒णः । अ॒म॒र्त्य ।

अ॒स्माकं॑ । पू॒षन् । अ॒वि॒ता । शि॒वः । भ॑व॒ । मंहि॑ष्ठः । वा॒ज॒ऽसा॒तये ॥ १८ ॥

हे आघृणे आगतदीप्ते पूषन्निद्र वा कच्चित् कस्मिंश्चित्कालेऽस्मदीया गावो यवसं तृणं भक्षितुं परा गच्छन्ति । हे अमर्त्य अमरण देव तदानीं रेक्णस्तज्जोरूपं धनं नित्यमस्माकं ध्रुवमस्तु । चोरव्याघ्रादिभिर्हिंसितं मा भूत् । अपि च हे पूषन् पोषयितरस्माकमविता रक्षिता भूत्वा शिवः सुखकरो भव । तथा वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा संभजनार्थं मंहिष्ठो दातृतमो भव ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

स्थूरं राधः शताश्वं कुरंगस्य दिविष्टिषु ।

राज्ञस्त्वेषस्य सुभगस्य रातिषु तुर्वशेषमन्महि ॥ १९ ॥

स्थूरं । राधः । शतऽश्वं । कुरंगस्य । दिविष्टिषु ।

राज्ञः । त्वेषस्य । सुऽभगस्य । रातिषु । तुर्वशेषु । अमन्महि ॥ १९ ॥

इदमादिकेन तृचेन देवातिथिः कुरंगनाम्नो राज्ञो दानं स्तौति । कुरंगस्य । कुरुन् जेतुं गच्छति कुलं गच्छतीति वा कुरंगः ॥ डोऽन्यत्रापि दृश्यत इति गमेर्डः । पृषोदरादिः ॥ एतत्संज्ञस्य त्वेषस्य दीप्तस्य सुभगस्य शोभनधनस्यैवं-भूतस्य राज्ञः संबन्धिनीषु दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्यैषणेषु प्राप्तिहेतुभूतासु याग-क्रियासु रातिषु दानेषु दक्षिणारूपेषु सत्सु तुर्वशेषु । मनुष्यनामैतत् । निर्धारणे सप्तमी । मनुष्येषु मध्ये वयं स्थूरं स्थूलं प्रभूतं शताश्वमश्वानां शतेन युक्तं राधो धनममन्महि । अज्ञासिष्म । अलभामहीत्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

धीभिः सातानि काण्वस्य वाजिनः प्रियमेधैरभिद्युभिः ।

षष्टिं सहस्रान् निर्मेजामजे निर्यूथानि गवामृषिः ॥ २० ॥

धीभिः । सातानि । काण्वस्य । वाजिनः । प्रियऽमेधैः । अभिद्युऽभिः ।

षष्टिं । सहस्रां । अन्तु । निःऽमजां । अजे । निः । यूथानि । गवां । ऋषिः ॥ २० ॥

काण्वस्य कण्वपुत्रस्य वाजिनो हविष्मतो मेधातिथेः संबन्धिभिर्धीभिर्ध्यातृभिः स्तोतृभिः सातानि संभक्तान्यभिद्युभिरभिगतदीप्तिभिः प्रियमेधैरेतत्संज्ञैश्च ऋषिभिः सेवितानि निर्मेजां निःशेषेण श्रुद्धानां गवां षष्टिं सहस्रा षष्टिसंख्याकानि सह-स्राणि यूथान्यृषिर्देवातिथिरहमन्तु पश्चात् निरजे । निःशेषेणागच्छं । साकल्येन

प्राप्नवानस्मि ॥ अज गतिक्षेपणयोः ॥ यथा प्रियमेधानां काखानां च गवां
यूथानि राज्ञा दत्तानि तत्प्रतिगृहीतं एवं तेन दत्तानि मया प्रतिगृह्यंत इत्यर्थः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

वृक्षाश्चिन्मे अभिपित्वे अरारणुः ।

गां भजंत मेहनाश्च भजंत मेहना ॥ २१ ॥

वृक्षाः । चित् । मे । अभिऽपित्वे । अरारणुः ।

गां । भजंत । मेहना । अश्च । भजंत । मेहना ॥ २१ ॥

मे मयाभिपित्वे पूर्वोक्ते धनेऽभिप्राप्ते सति वृक्षाश्चित् वृक्षा अप्यरारणुः ।
अशब्दयन् । कथमिति तदाह । इम ऋषयो मेहना मंहनीयां प्रशस्यां गां भजंत ।
असेवंत । अलभंत । मेहना मंहनीयमश्वं च भजंत । अलभंतेति ॥ गामश्वमिति
जात्यभिप्रायमेकवचनं ॥ यद्वा मेहनेति म इह नेति पदत्रयात्मकमेकं पदं । यदाह
यास्कः । यदिदं चित्रं चायनीयं मंहनीयं धनमस्ति । यन्म इह नास्तीति वा
चीणि मध्यमानि पदानि ॥ तदैवं व्याख्येयं । इम ऋषयो गामश्वं चालभंत ।
इहास्मिन्नाजनि प्रशस्तस्य धनस्य तद्दानं मम नासीन्मम नासीदिति वृक्षप्रमुखा
सर्वेऽपि जनाः प्रोचुरित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्य सप्तमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषे
पंचमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमो व्याख्यातुमारभ्यते । अष्टमे मंडले प्रथमेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि
व्याकृतानि । दूरादित्येकोनचत्वारिंशद्वचं पंचमं सूक्तं काखगोत्रस्य ब्रह्मातिथेराधं ।

आदितः षट्त्रिंशन्नाययः । ततो द्वे बृहत्यौ । अंतिमानुष्टुप् । अंत्येषु पंचस्वर्द्धर्चेषु
चेदिषुचस्य कशुनासो राज्ञो दानं स्तूयते । अतस्तद्देवताकाः । शिष्टा आश्विन्यः ।
तथा चानुक्रांतं । दूरादेकान्नचत्वारिंशद्ब्रह्मातिथिराश्विनं द्विवृहत्यनुष्टुवंतमंत्याः
पंचार्द्धर्चाश्चैद्यस्य कशोर्दानस्तुतिरिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रयोराश्विने क्रतौ
गायत्रे छंदस्यंत्यतृचवर्जमिदं सूक्तं । सूच्यते हि । दूरादिहेवेति तिस्र उक्तमा उद्धरेत्
। अ० ४. १५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

दूरादिहेव यत्सत्यरुणप्सुरशिश्चितत् । वि भानुं विश्वधातनत् ॥ १ ॥

दूरात्।इहऽइव।यत्।सती।अरुणऽप्सुः।अशिश्चितत्।वि।भानुं।विश्वधा।अतनत् ॥ १ ॥

दूरात् दूरत एव विप्रकृष्ट एव नभसः प्राक्प्रदेशे वर्तमानेहेव सतीह समीपे
विद्यमानेव ॥ अस्तेः शतरि असोरल्लोप उगितश्चेति डीप् । शतुरनुम इति नद्या
उदात्तत्वं ॥ अरुणप्सुरारोचमानरूपा । ईहशुषा यद्यदाशिश्चितत् अश्चेतयत् ॥
श्विता वर्णे । अस्माख्यंताल्लुङि चङि रूपं । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥
तदा भानुं दीप्तिं विश्वधा बहुविधं व्यतनत् । विस्तारितवती ॥ तनोतेव्यत्ययेन शप् ॥
ईहशीमुषसं हे अश्विनौ सचेथे इत्युत्तरयैकवाक्यता । यद्वा प्रातरनुवाक्य उषस्येन
कांडेनोषा स्तुता सती प्रादुर्बभूव । हे अश्विनौ शंसिष्यमाणमाश्विनं क्रतुं श्रोतुं
युवामपि प्रादुर्भवतमित्यध्याहरिण वाक्यं पूरणीयं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नृवद्दसा मनोयुजा रथेन पृथुपाजसा । सचेथे अश्विनोषसं ॥ २ ॥

नृऽवत्।दसा।मनऽयुजा।रथेन।पृथुऽपाजसा।सचेथे इति।अश्विना।उषसं ॥ २ ॥

हे दसा दसौ दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ वा ॥ सुपां सुलिंगित्याकारः ॥
ईहशौ हे अश्विनाश्विनौ नृवत् नृभिर्नैतृभिस्तुल्यं वर्तमानौ युवां ॥ तेन तुल्यमिति
प्रथमार्थे वतिः ॥ यद्वा नृवती ॥ नृशब्दान्मतुपच्छांदसत्वं । रश्रुतिसामान्याद्वा
छंदसीर इति वत्त्वं । डीपच्छांदसो लुक् । ह्रस्वनुज्ञां मतुविति मतुप उदात्तत्वं ॥
ईहशीमुषसं रथेनात्मीयेन वाहनेन सचेथे । सम्यगागच्छथः ॥ षच समवाये ॥
यद्वा सचतिः सेवनार्थः । सचेथे । सेवेथे । तदाह यास्कः । सचस्या नः स्वस्तये
सेवस्व नः स्वस्तये इति । कीदृशेन रथेन । मनोयुजा मनसैव व्यापारांतरनिरपेक्षेण

स्मरणमात्रेणाश्चैर्युज्यमानेन पृथुपाजसा विस्तीर्णबलेन बहून्नेन वा । उषसोऽनंतरमश्विनोः स्तूयमानत्वात्तामश्विनौ गच्छत इत्युच्यते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

युवाभ्यां वाजिनीवसू प्रति स्तोमा अदृक्षत । वाचं दूतो यथोहिषे ॥३॥

युवाभ्यां । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । प्रति । स्तोमाः । अदृक्षत । वाचं ।

दूतः । यथा । ओहिषे ॥३॥

हे वाजिनीवसू । वाजो हविर्लक्षणमन्नं । तद्युक्ता यागक्रिया वाजिनी । तस्यां वसु धनं ययोरस्ति तौ तथोक्तौ । यद्वा न्नयुक्तं स्तोतृभ्यो देयं वसु धनं ययोरस्ति तादृशौ । हे अश्विनौ युवाभ्यां स्तोमा अस्माभिः कृतानि स्तोत्राणि प्रत्यदृक्षत । प्रतिदृश्यंतां ॥ दृशेच्छांदसः कर्मणि लुङ् । लिङ्सिचावात्मनेपदेष्विति कित्वात्सृजदृशोरित्यमभावः । षत्वक्त्वषत्वानि ॥ अहं च यथा येन प्रकारेण दूतः प्रेष्यो वाचं स्वामिनो वाक्यं याचते तथा युवयोः प्रीतिपूर्विकां वाचमोहिषे ॥ पुरुषव्यत्ययः ॥ याचे ॥ उहिरर्दने याचन इत्यर्थः । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ यद्वा दूतो यथा स्वामिनोक्तां वाचं विदेशस्थमन्यं प्रापयति एवमहमपि स्तुतिरूपां वाचमोहिषे । वहे । युवां प्रापयामि ॥ वहेर्यत्ययेन मध्यमः । छांदसं संप्रसारणं । छांदस्युभयथेत्यार्द्धधातुकत्वादिडागमः । शबभावो लघूपधगुणश्च । एङि पररूपमिति पररूपत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पुरुप्रिया ए उतये पुरुमंद्रा पुरुवसू । स्तुषे कणासो अश्विना ॥४॥

पुरुऽप्रिया । नः । उतये । पुरुऽमंद्रा । पुरुवसू इति पुरुऽवसू । स्तुषे । कणासः ।

अश्विना ॥४॥

पुरुप्रिया बहूनां प्रियौ पुरुमंद्रा बहुमदौ बहूनां मादयितारौ वा । यद्वा पुरु बहुलं माद्यंतौ पुरुवसू बहुधनौ । ईदृशावश्विनाश्विनौ नोऽस्माकमूतये रक्षणाय कणासः कण्वगोत्रा वयं स्तुषे । स्तुमहे ॥ पुरुषवचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा कणास इति पूजार्थं बहुवचनं । ऋषिरात्मानं संबोध्य ब्रूते । हे अंतरात्मन् कणासः कण्वगोत्रस्त्वं स्तुषे । अश्विनौ स्तुहि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मंहिष्ठा वाजसातमेषयंता शुभस्पती । गंतारा दाशुषो गृहं ॥ ५ ॥

मंहिष्ठा । वाजऽसातमा । इषयंता । शुभः । पती इति । गंतारा । दाशुषः । गृहं ॥ ५ ॥

मंहिष्ठा मंहिष्ठौ मंहनीयौ पूजनीयौ यद्वा दातृतमौ वाजसातमा । वाजोऽन्नं बलं वा । तस्यातिशयेन दातारौ । यद्वा वाजो हविर्लक्षणमन्नं तस्य संभक्तमौ ॥ सनोतेः सनतेर्वा जनसनेति विट् । विडुनोरनुनासिकस्यात्वं ॥ इषयंता स्तोतृभ्य इषमन्नं कुर्वंतौ ॥ इट्शब्दात्तत्करोतीति णिच् । णेरिष्टवद्भावेन टिलोपे प्राप्ते प्रकृत्यैकाजिति प्रकृतिभावः ॥ यद्वेषयंतैषयंतौ श्रेयांसि प्रापयंतौ ॥ इष गतौ । अस्माद्धेतुमणिच् । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः ॥ शुभः शोभनस्य धनस्योदकस्य वा पती स्वामिनौ ॥ षष्ठ्याः पतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ दाशुषश्चरुपुरोडाशादीनि दत्तवतो यजमानस्य गृहं गंतारा गमनशीलौ ॥ गमेस्ताच्छीलिकस्तृन् । अतो न लोकाव्ययेति कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥ ईदृशावश्विनौ स्तुम इति शेषः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ता सुदेवाय दाशुषे सुमेधामवितारिणी । घृतैर्गव्यूतिमुक्षतं ॥ ६ ॥

ता । सुऽदेवाय । दाशुषे । सुऽमेधां । अविऽतारिणी । घृतैः । गव्यूतिं । उक्षतं ॥ ६ ॥

हे अश्विनौ ता तौ तादृशौ युवां सुदेवाय । शोभना देवा येन यष्टव्याः स तथोक्तः ॥ बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥ तस्मै दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ ईदृग्यजमानार्थं सुमेधां शोभनयज्ञामवितारिणी । वितरणं विगमनमपायः । अनपायिनी ॥ नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ईदृशी गव्यूतिं । गावो यूयंते संयुज्यंतेऽचेति गव्यूतिर्गोसंचारभूमिः ॥ गोयूतौ छंदसीत्यवादेशः ॥ तां घृतैः क्षरणशीलैरुदकैरुक्षतं । सिंचतं ॥ उक्ष सेचने ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ नः स्तोममुप द्रवहूयं श्येनेभिराशुभिः । यातमश्वेभिरश्विना ॥ ७ ॥

आ । नः । स्तोमं । उप । द्रवत् । तूयं । श्येनेभिः । आशुभिः । यातं । अश्वेभिः । अश्विना ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनौ नोऽस्माकं स्तोमं स्तोत्रमश्वेभिरश्वैः । द्रवत् तूयमित्युभे
क्षिप्रनामनी । एकः पूरकः । तूयं क्षिप्रमुपायातं । उपगच्छतं । यद्वा द्रवदिति
स्तोमविशेषणं । द्रवत् शीघ्रं प्रवर्तमानं स्तोममित्यर्थः । कीदृशैरश्वैः । श्येनेभिः
शंसनीयगामिभिः प्रशस्यगमनैराशुभिः शीघ्रगैः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

येभिस्ति॒स्रः परा॒वतो॑ दि॒वो वि॒श्वानि॑ रोच॒ना । ची॒र॒क्तून्प॑रि॒दीय॑थः ॥ ८ ॥

येभिः । ति॒स्रः । परा॒ऽवतः॑ । दि॒वः । वि॒श्वानि॑ । रोच॒ना । ची॒न् । अ॒क्तून् । प॑रि॒ऽदीय॑थः ॥ ८ ॥

हे अश्विनौ तिस्रो दिवस्त्रीन्द्रिवसान् चीनक्तून् तिस्रो रात्रीश्च ॥ अत्यंतसंयोगे
द्वितीया ॥ एतावंतं कालं विश्वानि सर्वाणि व्याप्तानि वा रोचना रोचमानानि
नक्षत्ररूपाणि देवगृहाणि परावतो दूरदेशाद्येभिर्यैरश्वैः परिदीयथः परिगच्छथः ॥
दीयतिर्गतिकर्मा ॥ तैरस्माकं स्तोत्रमुपयातमिति पूर्वचान्वयः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उ॒त नो॒ गोम॑ती॒रिष॑ उ॒त सा॒तीरि॑ह॒र्विदा॑ । वि प॒थः सा॒तये॑ सि॒तं ॥ ९ ॥

उ॒त । नः । गो॒ऽम॑तीः । इ॒षः । उ॒त । सा॒तीः । अ॒हः । ऽवि॒दा । वि । प॒थः । सा॒तये॑ । सि॒तं ॥ ९ ॥

उतापि च हे अहर्विदा अहो लंभयितारौ । यद्वाह्नि प्रभातसमये वेदितव्यौ
स्तोतव्यौ नोऽस्मभ्यं गोमतीर्बहुभिर्गोभिर्युक्ता इषोऽन्नानि दत्तमिति शेषः । उतापि
च सातीः संभजनीया दातव्या वा रायश्चास्मभ्यं दत्तं ॥ सनतेः सनोतेर्वा कर्मणि
क्तिन् । जनसनखनामित्यात्वम् । ऊतियूतीत्यादिना क्तिन् उदात्तत्वं निपात्यते ॥
अपि चास्माकं सातय उक्तानां गवादीनां लाभाय संभजनाय वा पथस्तदुपा-
यरूपान्मार्गान् वि सितं । विशेषेण बधीतं । यथान्ये न प्रविशन्ति तथा कुरुत-
मित्यर्थः ॥ षिञ् बंधने । छांदसो विकरणस्य लुक् । यद्वोपसर्गवशादयं धातुः
स्वार्थविपरीते बंधनाभावे वर्तते । प्रस्मरणं प्रस्थानमिति यथा ॥ पथो मार्गान्
विसितं । विमुंचतं । प्रदर्शयतमित्यर्थः ॥ पथिन्शब्दोऽतोदात्तः । तस्य शसि टिलोप
उदात्तनिवृत्तिस्वरेण शस उदात्तत्वं ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ नो॒ गोम॑तमश्विना सु॒वीरं॑ सु॒रथं॑ र॒यिं । वो॒ळ्ह॑मश्वा॒वती॑रिषः ॥ १० ॥

आ । नः । गो॒ऽम॑तं । अ॒श्विना । सु॒ऽवी॒रं । सु॒ऽरथं॑ । र॒यिं । वो॒ळ्हं । अ॒श्वऽव॑तीः । इ॒षः ॥ १० ॥

हे अश्विनाश्विनौ नोऽस्मभ्यं रयिं धनमावोळ्हं । आवहतं । आहरतं ॥ वहेल्लोदि
छांदसः शपो लुक् । ढत्वधत्वष्ट्वढलोपेषु कृतेषु सहिवहोरोदवर्णस्येत्योत्वं ॥ कीदृशं
रयिं । गोमंतं वह्नीभिर्गोभिर्युक्तं सुवीरं । वीर्याज्जायंत इति वीराः पुत्राः । शोभ-
नैस्तरुपेतं । विविधमीरयन्ति शत्रूनि निति वा वीराः शूराः । तैरुपेतं । सुरथं शोभ-
नरथेन युक्तं । अपि चाश्ववतीरश्वयुक्ताः ॥ मंत्रे सोमाश्वेति मतौ दीर्घः ॥ इषः
इषमाणान्यन्नानि चास्मभ्यमावहतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥

द्विदेवत्यस्याश्विनग्रहस्य वावृधानेत्येषा याज्या । सूच्यते हि । होता यक्षदश्विना
नासत्या वावृधाना शुभस्पती । आ० ५. ५. । इति ॥

॥ सैषैकादशी ॥

वावृधा॒ना शु॒भस्पती॒ द॒स्रा हिर॑ण्यवर्तनी । पिब॑तं सो॒म्यं मधु॑ ॥ ११ ॥

व॒वृधा॒ना । शु॒भः । प॒ती इति॑ । द॒स्रा । हिर॑ण्यवर्तनी॒ इति॑ हिर॑ण्यऽवर्तनी । पिब॑तं ।
सो॒म्यं । मधु॑ ॥ ११ ॥

हे शुभस्पती शुभः शोभनस्यालंकारस्योदकस्य वा पती स्वामिनौ हे
अश्विनौ ॥ सुवामंचित इति षष्ठ्यंतस्य परांगवद्भावात् षष्ठ्यामंचितसमुदाय-
स्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं ॥ दस्रा दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ वा हिरण्यवर्तनी
हिरण्यमयमार्गौ । यद्वा वर्ततेऽस्मिन्निति वर्तनी रथः । हिरण्यमयो रथो ययोस्तौ ।
यद्वा वर्तन्ति वर्तनमाचरणं । हितरमणीयाचरणौ । ववृधाना प्रवृद्धौ ॥ वृधेर्लिटः
कानच् ॥ ईदृशौ युवां सोम्यं सोममयं मधु माधुर्योपेतं मदकरं वा रसं पिबतं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अ॒स्मभ्यं॑ वा॒जिनी॒वसू॒ म॒घव॑द्भ्यश्च स॒प्रथः॑ । छ॒र्दियं॑ त॒मदा॑भ्यं ॥ १२ ॥

अ॒स्मभ्यं॑ । वा॒जिनी॒वसू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू । म॒घव॑त्ऽभ्यः । च । स॒ऽप्रथः॑ । छ॒र्दिः ।
य॑तं । अ॒दा॑भ्यं ॥ १२ ॥

हे वाजिनीवसू । वाजिनी हविर्युक्ता यागक्रिया । तस्यां वसु धनं हविर्भा-
गलक्षणं ययोस्तथाविधौ । हे अश्विनावस्मभ्यं स्तोतृभ्यो मघवद्भ्यः । मघं धनं
हविर्लक्षणं । तद्वद्भ्यो यजमानेभ्यश्च सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णमदाभ्यं केनाप-

हिंस्यं छर्दिः । गृहनामैतत् । गृहं यंतं । नियच्छतं । दत्तमिति यावत् ॥ यमेच्छांदसः
शपो लुक् । छंदस्युभयथेत्यार्द्धधातुकत्वेन डिच्चाभावादननुनासिकलोपाभावः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

नि षु ब्रह्म जना॑नां या॒विष्टं॑ तू॒य॒मा ग॑तं । मो ष्व॑न्याँ उपार॑तं ॥ १३ ॥

नि । सु । ब्रह्म । जना॑नां । या । अ॒विष्टं॑ । तू॒यं । आ । ग॒तं । मो इति॑ । सु । अ॒न्यान् ।

उप । अ॒र॒तं ॥ १३ ॥

हे अश्विनौ या यौ युवां जनानां प्राणिनां मध्ये ब्रह्म ब्राह्मणजातिं सु सुष्टु
नि नितरामविष्टं अरक्षिष्टं । यद्वा जनानां यजमानानां ब्रह्म परिवृढं स्तोत्रं
हविलक्षणमन्नं वा यौ युवां न्यविष्टं न्यगच्छतं ॥ अवतिर्गत्यर्थः ॥ तौ युवां तूयं
क्षिप्रमागतं । अस्मानप्यागच्छतं । अन्यानस्मद्वतिरिक्तान्यजमानान् मो मैव
सूपारतं । उपगमतं । कदाचिदपि मैव प्राप्तमित्यर्थः ॥ अर्तेर्माङि लुङि सर्ति-
शास्यतिभ्यश्चेति चुरडादेशः ॥

आपराह्लिके प्रवर्ग्ये घर्मस्य हविषोऽस्य पिबतमिति द्वितीया याज्या । सूचितं
च । अस्य पिबतमश्विनेति वा प्रेषितो होता । आ० ४. ७. इति ॥

॥ सैषा मूक्ते चतुर्दशी ॥

अस्य पिबतमश्विना युवं मदस्य चारुणः । मध्वो रातस्य धिष्ण्या ॥ १४ ॥

अस्य । पि॒ब॒तं । अ॒श्वि॒ना । यु॒वं । म॒द॒स्य । चा॒रु॒णः । म॒ध्वः । रा॒त॒स्य । धि॒ष्ण्या ॥ १४ ॥

हे अश्विनाश्विनौ हे धिष्ण्या । धिषणा स्तुतिः । तदहौ युवं युवां मदस्य
मदकरस्य चारुणः शोभनस्य रातस्यास्माभिर्दत्तस्यास्य मध्वो मधुरस्य सोमस्य
स्वांशलक्षणं भागं पिबतं ॥ यद्वा द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ इमं सोमं पिबतं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अस्मे आ वहतं रयिं शतवंतं सहस्रिणं । पुरुक्षुं विश्वधा॑यसं ॥ १५ ॥

अस्मे इति॑ । आ । व॒ह॒तं । र॒यिं । श॒त॒ऽव॑तं । स॒ह॒स्रि॒णं । पु॒रु॒ऽक्षुं । वि॒श्व॒ऽधा॑यसं ॥ १५ ॥

हे अश्विनावस्मे अस्मभ्यं रयिं धनमावहतं । आनयतं । कथंभूतं । शतवंतं
शतसंख्योपेतं सहस्रिणं सहस्रसंख्योपेतं च पुरुक्षुं बहुनिवासं यद्वा पुरुभिर्बहुभिः

स्तुत्यं विश्वधायसं विश्वेषां सर्वेषामस्मदीयानां धारकं ॥ वहिहाधाज्भ्यश्छंदसीति
दधातेरसन् । णिदित्यनुवृत्तेर्णिङ्ङावेन युगागमः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

पुरु॒त्रा चि॒द्धि वा॑ नरा वि॒ह्वय॑न्ते मनी॒षिणः॑ । वा॒घद्भि॑रश्वि॒ना ग॑तं ॥ १६ ॥

पुरु॒ऽत्रा । चि॒त् । हि । वा॑ । नरा॒ । वि॒ऽह्वय॑न्ते । मनी॒षिणः॑ । वा॒घत्ऽभिः॑ । अश्वि॒ना ।

आ । ग॑तं ॥ १६ ॥

हे नरा नरौ स्तोतॄणां धनस्य नेतारावश्विनौ मनीषिणो मनस ईशितारः
स्तोतारो वां युवां पुरुत्रा चिद्धि बहुषु हि देशेषु विह्वयन्ते । विविधमाह्वयन्ति ।
तथा सति हे अश्विनौ वाघद्भिर्वाहकैरश्वैरागतं । अस्मानेवागच्छतं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

जना॑सो वृ॒क्तव॑र्हिषो ह॒विष्म॑न्तो अर॒ंकृतः॑ । यु॒वां ह॑वन्ते अश्वि॒ना ॥ १७ ॥

जना॑सः । वृ॒क्तऽव॑र्हिषः । ह॒विष्म॑न्तः । अर॒न्ऽकृतः॑ । यु॒वां । ह॑वन्ते । अश्वि॒ना ॥ १७ ॥

वृक्तवर्हिषः । वृक्तं छिन्नं वर्हियैस्ते तथोक्ताः । हविष्मन्तो हविर्भिर्युक्ता अरंकृतः
पर्याप्तकारिणः । यद्वा हविरादीनामलंकर्तारो जनास ऋत्विग्लक्षणा जना हे
अश्विनाश्विनौ युवां हवन्ते । आह्वयन्ति । अत आगच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अ॒स्माक॑म॒द्य वा॑म॒यं स्तोमो॑ वाहि॒ष्ठो अ॑न्त॒मः । यु॒वाभ्या॑ भू॒त्वश्वि॒ना ॥ १८ ॥

अ॒स्माक॑ । अ॒द्य । वा॑ । अ॒यं । स्तोमः॑ । वाहि॒ष्ठः । अ॑न्त॒मः । यु॒वाभ्या॑ । भू॒तु । अश्वि॒ना ॥ १८ ॥

अद्येदानीमस्माकमयं स्तोमोऽस्मदीयं स्तोत्रं हे अश्विनौ वां युवयोर्वाहिष्ठो
वाहयितृतमः प्रापयितृतमः सन् युवाभ्यामन्तमोऽतिक्रान्तमोऽतिशयेन समीपवर्ती
भूतु । भवतु ॥ तमे तादेश्वेत्यंतिकशब्दस्य तादिलुप्यते । भवतेश्छांदसः शपो लुक् ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यो ह॑ वा॒ मधु॑नो॒ दृति॒राहितो॑ रथ॒चर्ष॑णे । ततः॑ पि॒बत॑मश्वि॒ना ॥ १९ ॥

यः । ह॑ । वा॑ । मधु॑नः । दृतिः॑ । आ॒ऽहितः॑ । रथ॒ऽचर्ष॑णे । ततः॑ । पि॒बत॑ । अश्वि॒ना ॥ १९ ॥

हे अश्विनाश्विनौ रथचर्षणे रथस्य चर्षणे द्रष्टव्ये मध्ये देशे यो हतिर्मधुनो
मधुरस्यास्माभिर्देवस्य सोमस्य संबन्धी तेन मधुना पूर्णं आहितः स्थापितो वर्तते
ततो हतेः सकाशात्सोमं पिबतं ॥

॥ अथ विंशी ॥

तेन नो वाजिनीवसू पश्वे तोकाय शं गवे । वहतं पीवरीरिषः ॥२०॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । पश्वे । तोकाय । शं । गवे । वहतं ।
पीवरीः । इषः ॥२०॥

हे वाजिनीवसू । वाजोऽन्नं बलं वा । तद्युक्तधनौ नोऽस्माकं पश्वे पशवेऽश्वा-
दिलक्षणाया ॥ जसादिषु छंदसि वावचनमिति घेर्ङितोति गुणस्य विकल्पित-
त्वाद्यण् ॥ तोकाय पुत्राय गवे च ॥ जात्यभिप्रायं सर्वचैकवचनं ॥ पशुप्रभृतिभ्यः
शं सुखं यथा भवति तथा पीवरीः प्रवृद्धानीषोऽन्नानि तेन भवदीयेन रथेन
वहतं । आवहतं । प्रापयतं । दत्तमित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

उत नो दिव्या इष उत सिंधूरहर्विदा । अप हारेव वर्षथः ॥२१॥

उत । नः । दिव्याः । इषः । उत । सिंधून् । अहःऽविदा । अप । हाराऽइव । वर्षथः ॥२१॥

उतापि च हे अहर्विदा अहो लंभयितारौ । यद्वाह्नि प्रभातसमये वेदितव्यौ
स्तोतव्यावश्विनौ दिव्या दिवि भवा इष इथमाणा अपो नोऽस्मदर्थं हारेव हारेणेव
छिद्रेणेवापवर्षथः । मेघादपकृष्य युवां सिंचथः । उतापि च सिंधून् स्यंदनशीला
नदीर्वृष्टैस्तरुदैरस्माकं स्नानपानादिकार्याय कृतवन्तावित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

कदा वां तौग्यो विधत्समुद्रे जहितो नरा । यद्वां रथो विभिष्पतात् ॥२२॥

कदा । वां । तौग्यः । विधत् । समुद्रे । जहितः । नरा । यत् । वां । रथः । विऽभिः ।

पतात् ॥२२॥

हे नरा नरौ नेतारावश्विनौ तौग्यस्तुयपुत्रो भुज्युः समुद्रे जलधौ जहितोऽसुरैः
प्रक्षिप्तः सन् कदा कस्मिन्काले वां युवां विधत् । अविधत् । स्तुतिभिः पर्यचरत् ।

यद्यदा वां युवयोर्विभिर्गेतृभिरश्वैरुपेतो रथः पतात् तं भुज्युमानेतुं पतेत् गच्छेत्
तदानीं भुज्युरस्तौदिति पूर्वैर्णार्द्धेन पृष्टस्य प्रतिवचनं ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

युवं कखाय नासत्यापिरिप्राय हर्म्ये । शश्वदूतीदशस्यथः ॥ २३ ॥

युवं । कखाय । नासत्या । अपिऽरिप्राय । हर्म्ये । शश्वत् । ऊतीः । दशस्यथः ॥ २३ ॥

हे नासत्या सत्स साधु सत्यौ । न सत्यावसत्यौ । न असत्यौ नासत्यौ ॥ नभ्राण-
पादिति नजः प्रकृतिभावः ॥ यद्वा सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वा । उक्तं च
भगवता यास्केन । सत्यावेव नासत्यावित्यौर्णवाभः । सत्यस्य प्रणेतारावित्या-
यायणः । नासिकाप्रभवौ वेति । तौ युवां कखायैतत्संज्ञाय ऋषये हर्म्ये हर्म्यत-
लेऽपिरिप्रायासुरैर्बाधिताय शश्वत् शश्वतीर्बह्वीरूती रक्षा दशस्यथः । दत्तवन्तौ ।
युवं कखायापिरिप्राय चक्षुः प्रत्यधत्तं । ऋग्वे० १. ११८. ७. । इत्यत्रेतिहास उक्तः ।
सोऽच द्रष्टव्यः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

ताभिरा यातमूतिभिर्नव्यसीभिः सुशस्तिभिः । यद्वा वृषण्वसू हुवे ॥ २४ ॥

ताभिः । आ । यातं । ऊतिऽभिः । नव्यसीभिः । सुशस्तिऽभिः । यत् । वां । वृषण्वसू
इति वृषण्वसू । हुवे ॥ २४ ॥

हे वृषण्वसू वर्षणधनौ ॥ वृषण्वस्वश्वयोरुपसंख्यानमिति वृषण्भावो निपा-
त्यते ॥ तदानीं ताभिः पूर्वोक्ताभिर्नव्यसीभिर्नवतराभिः सुशस्तिभिः सुप्रशस्याभि-
रूतिभी रक्षाभिः सार्द्धमायातं । आगच्छतं यद्यदा वां हुवे स्तुतिभिराह्वयामि ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

यथा चित्कखमावतं प्रियमेधमुपस्तुतं । अत्रिं शिंजारंमश्विना ॥ २५ ॥

यथा । चित् । कखं । आवतं । प्रियऽमेधं । उपऽस्तुतं । अत्रिं । शिंजारं । अश्विना ॥ २५ ॥

हे अश्विनाश्विनौ यथा चिद्येन खलु प्रकारेण कखमेतत्संज्ञमृषिमावतं अर-
क्षतं । प्रियमेधं प्रिययज्ञमेतत्संज्ञं चोपस्तुतमेतदाख्यं च शिंजारं शब्दयन्तं स्तुवन्त-
मचिमेतानृषींश्च येन प्रकारेणारक्षतं तथास्मानपि रक्षतमिति शेषः । यद्वैतावद्वां
वृषण्वसू इत्यनयैकवाक्यता ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

यथो॒त कृ॒त्ये ध॒नेऽं॒शुं गो॒ष्वग॒स्त्यं । यथा॒ वा॒जे॒षु सो॒भ॒रिं ॥ २६ ॥

यथा॑ । उ॒त । कृ॒त्ये । ध॒ने । अं॒शुं । गो॒षु । अ॒ग॒स्त्यं । यथा॑ । वा॒जे॒षु । सो॒भ॒रिं ॥ २६ ॥

उतापि च यथा येन प्रकारेण धने कृत्ये कर्तव्ये प्राप्त्रव्ये सत्यंशुमेतत्संज्ञं स्तोतारमावतं अरक्षतं । गोषु च लब्धव्यासु यथागस्त्यमृषिमरक्षतं । वाजेष्वन्नेषु लब्धव्येषु यथा येन प्रकारेण सोभरिमेतत्संज्ञमृषिं चारक्षतं । अत्रापि पूर्ववद्वाक्यशेष उचरयैकवाक्यता वा ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

ए॒ताव॒द्वां वृ॒ष॒ण्व॒सू अ॒तो वा॒ भू॒यो अ॒श्वि॒ना । गृ॒ण॑तः सु॒म॒मी॒महे ॥ २७ ॥

ए॒ताव॒त् । वां । वृ॒ष॒ण्व॒सू इति॑ वृषण॒ऽव॒सू । अ॒तः । वा । भू॒यः । अ॒श्वि॒ना । गृ॒ण॑तः ।

सु॒म॒ । ई॒म॒हे ॥ २७ ॥

हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनाश्विनौ गृणतः स्तुवंतो वयमेतावत् यथा चित् कण्वमित्यादिना यावदनुक्रांतमेतत्परिमाणं सुमं सुखमतो वास्माद्वा भूयो बहुतरमधिकं सुमं वां युवामीमहे । याचामहे ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

रथं॑ हि॒र॒ण्य॒व॒धु॒रं हि॒र॒ण्य॒भी॒शु॒म॒श्वि॒ना । आ॒ हि॒ स्था॒थो दि॒वि॒स्पृ॒शं ॥ २८ ॥

रथं॑ । हि॒र॒ण्य॒ऽव॒धु॒रं । हि॒र॒ण्य॒ऽअ॒भी॒शुं । अ॒श्वि॒ना । आ॒ हि॒ स्था॒थः । दि॒वि॒ऽस्पृ॒शं ॥ २८ ॥

हे अश्विनाश्विनौ हिरण्यवंधुरं । सारथिस्थानं वंधुरं । हिरण्यसारथिस्थानं हिरण्यभीशुं हिरण्यप्रग्रहं दिविस्पृशमत्युन्नतत्वादिवं स्पृशतं ॥ स्पृशेः क्तिन् । दिवश्चदात् द्वितीयार्थे सप्तमी । हृद्युभ्यां डेरूपसंख्यानमित्यलुक् ॥ ईदृशं रथमा हि स्थाथः । युवामातिष्ठथ एव । हिरवधारणे । अस्मदीयां स्तुतिं श्रोतुं शीघ्रं रथमास्थायागतमिति भावः ॥ ष्टा गतिनिवृत्तौ । लटि छांदसः शपो लुक् ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

हि॒र॒ण्य॒यीं वां॑ र॒भि॒री॒षा अ॒क्षो हि॒र॒ण्य॒यः । उ॒भा च॒क्रा हि॒र॒ण्य॒या ॥ २९ ॥

हि॒र॒ण्य॒यीं । वां॑ । र॒भिः । ई॒षा । अ॒क्षः । हि॒र॒ण्य॒यः । उ॒भा । च॒क्रा । हि॒र॒ण्य॒या ॥ २९ ॥

हे अश्विनौ वां युवयो रभिरारंभणीयालंभनभूता रथस्येषा हिरण्ययी हि-

रहमयी हिरण्यविकारा । अक्षश्च हिरण्ययो हिरण्यमयो हिरण्यनिर्मितः ॥ ईषा
अक्षादिषु छंदसीति प्रकृतिभावः ॥ अपि चोभोभे द्वे अपि चक्रा चक्रे रथचरणे
हिरण्यया हिरण्यमये सुवर्णनिर्मिते ॥ सुपां सुलुगिति द्विवचनस्याकारः । ऋत्थ्य-
वस्त्यवास्वेत्यादिना हिरण्यशब्दान्मयटो मलोपो निपात्यते ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

तेन नो वाजिनीवसू परावतश्चिदा गतं । उपेमां सुष्टुतिं मम ॥ ३० ॥

तेन । नः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । पराऽवतः । चित् । आ । गतं । उपे ।

इमां । सुऽस्तुतिं । मम ॥ ३० ॥

हे वाजिनीवसू अन्नवद्धनावश्विनौ य उक्तो हिरण्यमयसर्वावयवो रथः तेन
रथेन नोऽस्मान्परावतश्चित् दूरदेशादप्यागतं । आगच्छतं ॥ गमेच्छांदसः शपो
लुक् । अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः ॥ इदानीमृषिरेकवदाह । मम मदीया-
मिमामिदानीं क्रियमाणां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं चोपगच्छतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

आ वहेथे पराकात्पूर्वीरश्रन्तावश्विना । इषो दासीरमर्त्या ॥ ३१ ॥

आ । वहेथे इति । पराकात् । पूर्वीः । अश्रन्तौ । अश्विना । इषः । दासीः । अमर्त्या ॥ ३१ ॥

हे अमर्त्यामरणावश्विनाश्विनौ दासीः । दासा उपक्षपयितारोऽसुराः । तत्सं-
बंधिनीः पूर्वीः पुरीरश्रन्तौ भक्षयन्तौ भंजन्तौ युवामिषोऽन्नानि पराकात्पराग-
तादूरदेशादावहेथे । अस्मान्प्रापयथः । यद्वाश्रन्तौ व्याप्नुवन्तौ ॥ अणू व्याप्नौ ।
अस्माद्यत्ययेन आ परस्मैपदं च ॥ पूर्वीर्वह्नीर्दासीर्दासस्योपक्षपयितुः शत्रोः संबं-
धिनीरिषोऽन्नानि शत्रुभ्योऽपहृत्यास्मान्प्रापयथः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

आ नो द्युम्नैराश्रवोभिरा राया यातमश्विना । पुरुश्चंद्रा नासत्या ॥ ३२ ॥

आ । नः । द्युम्नैः । आ । अश्रवः । अभिः । आ । राया । यातं । अश्विना । पुरुऽचंद्रा । नासत्या ॥ ३२ ॥

हे पुरुश्चंद्रा बहुहिरण्यौ । यद्वा पुरुणां बहूनामाह्लादकौ ॥ ह्रस्वाच्चंद्रोत्तरपदे
मंच इति सट् । पादादित्वात्षाष्टिकमामंचिताद्युदात्तत्वं ॥ हे नासत्या सत्यस्वभावौ

सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वा ॥ आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्या-
मंत्रितस्याविद्यमानवद्भावादित्थमप्यामंत्रितमाद्युदात्तं । न च नामंत्रिते समाना-
धिकरण इत्यविद्यमानवत्त्वनिषेधः पुरुषंदेत्यस्य विशेषवचनत्वात् ॥ ईदृशौ हे
अश्विनाश्विनौ द्युस्रैर्द्योतमानैरन्नेर्दातव्यैः सार्द्धं नोऽस्मानायातं । आगच्छतं । तथा
श्रवोभिः श्रवणीर्यैर्यशोभिश्चास्मानागच्छतं । तथा राया धनेन चास्मानागच्छतं ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

एह वां प्रुषित॒स्सवो॒ वयो॑ वहंतु॒ पर्णिनः॑ । अ॒च्छा॒ स्वध्व॒रं ज॒नं ॥ ३३ ॥

आ॒ । इ॒ह । वां । प्रु॒षि॒तऽस॒वः । व॒यः । व॒ह॒न्तु॒ । प॒र्णि॒नः । अ॒च्छ । सु॒ऽअ॒ध्व॒रं । ज॒नं ॥ ३३ ॥

हे अश्विनाविहास्मिन्यागे वां युवां प्रुषितस्सवः ॥ प्रुषिः स्नेहनकर्मा ॥ स्निग्धरूपाः
पर्णिनः पक्षोपेताः । यद्वा लुप्तोपममेतत् । पक्षिण इव शीघ्रगामिनो वयो गंता-
रोऽश्वाः स्वध्वरं शोभनयज्ञं यजमानलक्षणं जनमच्छाभिमुखमावहंतु । आनयंतु ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

रथं॑ वा॒म॒नु॒गाय॑सं॒ य इ॒षा॒ वर्त॑ते॒ सह॒ । न च॒क्रम॑भि॒ बा॑धते ॥ ३४ ॥

रथं॑ । वां । अ॒नु॒ऽगा॒य॑सं । यः । इ॒षा । वर्त॑ते । सह॒ । न । च॒क्रं । अ॒भि । बा॑ध॒ते ॥ ३४ ॥

हे अश्विनौ यो रथोऽस्मभ्यं देयेनान्नेन सह वर्तते वां युवयोः स्वभूतमनु-
गायसं स्तोतृभिरनुगातव्यं तं रथं चक्रं परसैन्यं नाभिबाधते । नाभिहंति । यद्वा
चक्रं वीर्यकर्मसाधनं ॥ घञर्थे कविधानमिति कः । कृजादीनां क इति द्विर्वचनं ।
अस्मिन्पक्षेऽन्यः शत्रुरिति कर्तृपदमध्याहर्तव्यं ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

हि॒र॒ण्य॑येन॒ रथे॑न॒ द्र॒व॒त्पा॒णिभि॑र॒श्वैः । धी॒ज॒व॒ना॒ ना॑स॒त्या ॥ ३५ ॥

हि॒र॒ण्य॑येन । रथे॑न । द्र॒व॒त्पा॒णिऽभिः । अ॒श्वैः । धी॒ऽज॒व॒ना । ना॑स॒त्या ॥ ३५ ॥

हे धीजवना मनोवद्भेगवन्तौ ॥ आमंत्रिताद्युदात्तत्वं ॥ हे नासत्या सत्यस्वभावौ
सत्यस्य नेतारौ वा ॥ आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदा-
दपरत्वादाष्टमिकनिघाताभावः । न च नामंत्रितविद्यमानवत्त्वनिषेधो धीजव-
नेत्यस्य विशेषणत्वेन सामान्यवचनत्वाभावात् । व्यावर्तकं हि विशेषणं ॥ ईदृशौ
युवां द्रवत्पाणिभिः शीघ्रगमनपदैरश्वैर्युक्तेन हिरण्ययेन हिरण्ययेन स्वर्णमयेन

रथेनागतमिति शेषः । यद्वा धीजवना नासत्येतद्वयमपि प्रथमांतमेव नामं-
चितं । धियो जव इव जवो ययोस्तौ । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्नं ॥ ईदृशेन
रथेन शीघ्रगमनौ नासत्यावश्विनावागच्छतमिति शेषः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

यु॒वं मृ॒गं जा॒गृ॒वांसं॒ स्व॒द॒थो वा वृ॒ष॒ण्व॒सू । ता नः॑ प॒ंक्त॑मि॒षा र॒यिं ॥ ३६ ॥

यु॒वं । मृ॒गं । जा॒गृ॒ऽवांसं॑ । स्व॒द॒थः । वा । वृ॒ष॒ण्व॒सू इति॑ वृ॒ष॒ण्व॒ऽव॒सू । ता । नः॑ ।

प॒ंक्तं॑ । इ॒षा । र॒यिं ॥ ३६ ॥

वाशब्दः समुच्चये । अपि च हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनौ युवं युवां जागृवांसं
जागरणशीलं स्वकार्ये मदजननेऽव्ययं मृगं मृग्यमन्वेषणीयं सोमं स्वदथः ।
आस्वादयथः । यद्वा जागृवांसं जाग्रतं मृगं मृगनामानमसुरं स्वदथः । स्वादयथः ।
हिंस्य इत्यर्थः । ता तौ युवां नोऽस्मदर्थमिषान्नेन रयिं धनं पंक्तं । संपंक्तं । कुरुतं ।
ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

ता मे॑ अ॒श्वि॒ना स॒नी॒नां वि॒द्यातं॑ न॒वा॒नां ।

यथा॑ चि॒च्चै॒द्यः क॒ण्णुः श॒तमु॒ष्ट्रा॒नां द॒द॒त्स॒ह॒स्रा द॒श॒ गो॒नां ॥ ३७ ॥

ता । मे॑ । अ॒श्वि॒ना । स॒नी॒नां । वि॒द्यातं॑ । न॒वा॒नां ।

यथा॑ । चि॒त् । चै॒द्यः । क॒ण्णुः । श॒तं । उ॒ष्ट्रा॒नां । द॒द॒त् । स॒ह॒स्रा । द॒श॑ । गो॒नां ॥ ३७ ॥

हे अश्विनाश्विनौ ता तादृशौ युवां नवानामभिनवानां श्रेष्ठानां सनीनां
संभजनीयानां धनानां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ ईदृशानि धनानि मे मह्यं दापयितुं
विद्यातं । जानीतं । यथा चित् येन खलु प्रकारेण चैद्यश्चेदिपुत्रः कण्णुरेतत्संज्ञो
राजोष्ट्रानां शतं तथा गोनां गवां दश सहस्रा दशसंख्यानि सहस्राणि ददत् दद्यात्
तथा विद्यातमिति पूर्वत्रान्वयः ॥

॥ अथाष्टात्रिंशी ॥

यो मे॑ हि॒र॒ण्य॒संह॒शो द॒श॒ राज्ञो॑ अ॒म॒ह॒त ।

अ॒ध॒स्य॒दा इ॒च्चै॒द्यस्य॑ कृ॒ष्टय॑श्चर्म॒न्ना अ॒भितो॑ ज॒नाः ॥ ३८ ॥

यः । मे । हिरण्यसंहशः । दश । राज्ञः । अमंहत ।

अधःऽपदाः । इत् । चैद्यस्य । कृष्टयः । चर्मऽम्नाः । अभितः । जनाः ॥ ३८ ॥

यः कणुसंज्ञो राजा मे मह्यं हिरण्यसंहशो हिरण्यसंदर्शनान् हिरण्यसमान-
तेजस्कान् दश राज्ञोऽमंहत परिचरणार्थं दत्तवान् । दशसंख्याकान् राज्ञो युद्धे परा-
जितान् गृहीत्वा दासत्वेनास्मै दत्तवानित्यर्थः । नन्वीदृशानां बहुविधानां राज्ञां
दान एकः कथं शकुयादिति तत्राह । कृष्टयः सर्वाः प्रजास्तस्य चैद्यस्य चेदिपुत्रस्य
कशोरधस्यदा इत् पादयोरधस्तादेव वर्तते । न कश्चिदपि तत्समानस्तदधिको वा
विद्यते । अभितः सर्वतो वर्तमाना जनाश्चर्मन्नाश्चर्ममयस्य कवचादेर्धारणे कृता-
भ्यासाः । यद्वा चर्माणि चरणसाधनान्यश्वादीनि वाहनानि । तेषु मनंत्यभ्यस्यंतीति
चर्मन्नाः ॥ न्ना अभ्यासे । आतो मनिन्निति विच् ॥ सर्वे मनुष्यास्तस्य भटा इत्यर्थः ॥

॥ अथैकोनचत्वारिंशी ॥

माकिरेना पथा गाद्येनेमे यंति चेदयः ।

अन्यो नेत्सूरिरोहते भूरिदावत्तरो जनः ॥ ३९ ॥

माकिः । एना । पथा । गात् । येन । इमे । यंति । चेदयः ।

अन्यः । न । इत् । सूरिः । ओहते । भूरिदावत्ऽतरः । जनः ॥ ३९ ॥

येन मार्गेणेमे चेदयोऽस्य राज्ञः पितृपितामहादयो यंति गच्छन्ति एनानेन
पथा मार्गेण माकिर्गात् । अन्यो न गंतुं शक्नोति । अपि चास्माद्राज्ञोऽन्यो भूरि-
दावत्तरो बहुदातृतमः सूरिर्विद्वान् सन् जनो नेत् नैवौहते । वहति । स्तोतृभ्यो
धनं प्रापयति । यद्वा बहुदातृजनो यो जनः कणुर्नाम अस्मादन्यः ॥ व्यत्ययेन
प्रथमा ॥ अन्यं सूरिः स्तोता नेदोहते । नैव याचते ॥ ओहिर्याञ्जाकर्मा ॥ यथान्यं
न याचते तथा बहु धनं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाके सप्त सूक्तानि । तत्र महौ इन्द्र इत्यष्टाचत्वारिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं
काण्वस्य वत्सस्यार्षं गायत्रं । अंत्यतृचवर्जमैन्द्रं । तस्मिन्परशुनाम्नो राज्ञः पुत्रस्य
तिरिंदिरस्य दानं स्तूयते । अतः स तृचस्तद्देवताकः । तथा चानुक्रांतं । महौ

इन्द्रोऽष्टाचत्वारिंशद्वत्सस्तृचोऽत्यस्तिरिंदिरस्य पारशव्यस्य दानस्तुतिरिति ॥ महाव्रते गायत्रतृचाशीतावंत्यतृचवर्जमिदं सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । महौ इन्द्रो य ओजसेति तिस्र उक्तमा उद्धरति । ऐ० आ० ५. ९. । इति ॥ प्रातःसवने सोमातिरेके महानित्यादिकाः स्तोमातिशंसनार्थाः । सूचितं च । महौ इन्द्रो य ओजसातो देवा अवंतु न इत्यिंद्रीभिर्वेणवीभिश्च स्तोममतिशस्य । आ० ६. ७. । इति ॥ तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे महौ इन्द्र इति तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । महौ इन्द्रो य ओजसा समस्य मन्यवे विश इति । आ० ६. ४. । इति ॥ अप्रोर्यामे ब्रह्मणोऽतिरिक्तोक्थ अयमेव तृचोऽनुरूपः । सूच्यते हि । महौ इन्द्रो य ओजसा नूनमश्विनोः । आ० ९. ११. । इति ॥ दर्शयागे महेन्द्रयाजिनः सान्नाय्यस्य महानित्येषानुवाक्या । सूच्यते हि । महौ इन्द्रो य ओजसा भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणा महान् । आ० १. ६. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

महौ इन्द्रो य ओजसा पर्जन्यो वृष्टिमाँ इव । स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे ॥ १ ॥

महान् । इन्द्रः । यः । ओजसा । पर्जन्यः । वृष्टिमान् । इव । स्तोमैः । वत्सस्य । ववृधे ॥ १ ॥

य इन्द्र ओजसा बलेन महान् सर्वेभ्योऽधिकः । क इव । वृष्टिमानिव । यथा वृष्ट्या युक्तः पर्जन्यो रसानां पार्जयिता देवो महान् स इवेत्यर्थः । स इन्द्रो वत्सस्य पुत्रस्थानीयस्य स्तोतुर्वत्सनाम्न एव ऋषेः स्तोत्रैर्ववृधे । प्रवर्धते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रजामृतस्य पिप्रतः प्र यद्भरंत वह्नयः । विप्रां ऋतस्य वाहसा ॥ २ ॥

प्रऽजां । ऋतस्य । पिप्रतः । प्र । यत् । भरंत । वह्नयः । विप्राः । ऋतस्य । वाहसा ॥ २ ॥

ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा प्रजां प्रकर्षेण जातमिदं पिप्रतो नभसः प्रदेशान् पूरयंतो वह्नयो वाहका अश्वा यद्यदा प्र भरंत प्रकर्षेण भरन्ति वहन्ति तदा विप्रा मेधाविन ऋतस्य यज्ञस्य वाहसा प्रापकेण स्तोत्रेण तमिदं स्तुवंतीति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कण्वा इद्रं यदक्रत स्तोमैर्यज्ञस्य साधनं । जामि ब्रुवत आयुधं ॥ ३ ॥

कण्वाः । इद्रं । यत् । अक्रत । स्तोमैः । यज्ञस्य । साधनं । जामि । ब्रुवते । आयुधं ॥ ३ ॥

कण्वाः । स्तोतृनामैतत् । स्तोतारः कण्वगोत्रा वेद्रं स्तोमैः स्तोत्रैर्यज्ञस्य यागस्य

साधनं साधयितारं निष्पादकं यद्यदाक्रत अकृषत ॥ करोतेर्लुङि मंचे घसेति
 च्लेर्लुक् ॥ तदानीमायुधं शत्रूणां हिंसकं वाणादिकं जामि । अतिरेकनामैतत् ।
 अतिरिक्तमहितं प्रयोजनरहितं ब्रुवते । कथयन्ति । आयुधसाध्यस्य सर्वकार्यस्येद्रेण
 कृतत्वादायुधं निष्प्रयोजनमित्यर्थः । यद्वायुधमायोधनशीलमिंद्रं जामि जामिं
 भ्रातरं ब्रुवते । वदन्ति । सर्वकार्येषु भ्रातृवद्वर्तत इत्यर्थः ॥

तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे समस्य मन्यव इत्याद्या द्विचत्वारिंशद्वचः । सूच्यते
 हि । समस्य मन्यवे विश इति द्विचत्वारिंशद्विश्वजिते । आ० ६. ४. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

समस्य मन्यवे विशो विश्वा नमंत कृष्टयः । समुद्रायैव सिंधवः ॥ ४ ॥

सं । अस्य । मन्यवे । विशः । विश्वाः । नमंत । कृष्टयः । समुद्रायैऽइव । सिंधवः ॥ ४ ॥

विशो विशन्तो विश्वाः सर्वाः कृष्टयः प्रजा अस्येन्द्रस्य मन्यवे क्रोधाय । यद्वा
 मन्युर्मननसाधनं स्तोत्रं । तदर्थं संनमंत । सम्यक् स्वत एव नमन्ति ॥ नमतेः
 कर्मकर्तरि छांदसो लङ् । न दुहस्तुनमामिति यक्चिणोः प्रतिषेधः ॥ प्रह्नीभ-
 वन्ति । तत्र दृष्टान्तः । समुद्रायैव । यथा समुद्रमब्धिं प्रति सिंधवः स्यंदनशीला
 नद्यः स्वयमेव नमन्ते तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ओजस्तदस्य तित्विष उभे यत्समवर्तयत् । इंद्रश्चर्मैव रोदसी ॥ ५ ॥

ओजः । तत् । अस्य । तित्विषे । उभे इति । यत् । संऽअवर्तयत् । इंद्रः । चर्मैऽइव ।

रोदसी इति ॥ ५ ॥

अस्येन्द्रस्य तदोजो बलं तित्विषे । दिदीपे ॥ त्विष दीप्नौ ॥ यत् येनौजसायमिंद्र
 उभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ चर्मैव समवर्तयत् सम्यग्वर्तयति । यथा कश्चिक्किंचिच्चर्म
 कदाचिद्विस्तारयति कदाचित्संकोचयति एवं तदधीने अभूतामित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि चिद्वृचस्य दोधतो वज्रेण शतपर्वणा । शिरो विभेद वृष्णिना ॥ ६ ॥

वि । चित् । वृचस्य । दोधतः । वज्रेण । शतऽपर्वणा । शिरः । विभेद् । वृष्णिना ॥ ६ ॥

चिच्छब्दोऽप्यर्थे । स च भिन्नक्रमः । वृत्रस्य चिदावरकस्यापि दोधतोऽत्यर्थं जगत्कंपयतोऽसुरस्य शिरो मूर्झानं शतपर्वणा शतसंख्यापर्वाणि धारा यस्य ता- हशेन वृष्णिना वीर्यवता वज्रेणेंद्रो विविभेद । विचिच्छेद ॥

आभिष्वविकेषूक्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्र इमा अभीति तृचो वैकल्पि- कोऽनुरूपः । सूचितं च । इमा अभि प्र णोनुम इत्यथ ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० १. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

इमा अभि प्र णोनुमो विषामग्रेषु धीतयः । अग्नेः शोचिर्न दिद्युतः ॥ ७ ॥

इमाः । अभि । प्र । नोनुमः । विषां । अग्रेषु । धीतयः । अग्नेः । शोचिः । न । दिद्युतः ॥ ७ ॥

विषां स्तोतृणामग्रेषु पुरस्तादिमा अस्मदीया धीतयो धियः स्तोत्राण्यभि प्र णोनुमः । आभिमुख्येन पुनः पुनः प्रवदामः ॥ एणु शब्दे ॥ कीदृशीः स्तुतीः । अग्नेः शोचिर्न दीप्तिरिव दिद्युतो दीप्यमाना वेदरूपाः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

गुहा सतीरूप त्मना प्र यच्छोचंत धीतयः । कणा ऋतस्य धारया ॥ ८ ॥

गुहा । सतीः । उप । त्मना । प्र । यत् । शोचंत । धीतयः । कणाः । ऋतस्य । धारया ॥ ८ ॥

गुहा गुहायां सतीः सत्यो भवंत्यो यत् या धीतयः स्तुतयः कर्माणि वा त्मनात्मना स्वेनेन्द्रेणोपगम्यमानाः प्रशोचंत प्रादीप्यंत । यद्वात्मना स्वत एवेन्द्र- मुपगच्छंत्यः प्रदीप्यंते ताः स्तुतीः कणाः कण्वगोत्रा ऋषय ऋतस्योदकस्य सो- मात्मकस्य धारया सहिताः कुर्वतीति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र तमिंद्र नशीमहि रयिं गोमंतमश्विनं । प्र ब्रह्म पूर्वचित्तये ॥ ९ ॥

प्र । तं । इंद्र । नशीमहि । रयिं । गोऽमंतं । अश्विनं । प्र । ब्रह्म । पूर्वऽचित्तये ॥ ९ ॥

हे इंद्र गोमंतं गोभिर्युक्तमश्विनमश्वैरुपेतं तं प्रसिद्धं रयिं त्वदीयं धनं प्रनशी- महि । प्राप्नुयाम । तथा ब्रह्म परिवृढमन्नं च पूर्वचित्तयेऽन्येभ्यः पूर्वमेव ज्ञानाय प्राप्नुवाम ॥

॥ अथ दशमी ॥

अहमिद्वि पितुष्परि मेधामृतस्य जग्रभ । अहं सूर्य इवाजनि ॥ १० ॥

अहं । इत् । हि । पितुः । परि । मेधां । ऋतस्य । जग्रभ । अहं । सूर्यः । इव । अजनि ॥ १० ॥

पितुः पालकस्य ऋतस्य सत्यस्यावितथस्येन्द्रस्य मेधामनुग्रहात्मिकां बुद्धिम-
हमित् अहमेव परिजग्रभ । परिगृहीतवानस्मि नान्ये । हि यस्मादेवं तस्मादहं सूर्य
इवाजनि सूर्यो यथा प्रकाशमानः सन् प्रादुर्भवति तथाजनिषं । प्रादुरभूवं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे दशमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अहं प्रत्नेन मन्मना गिरः शुभामि कण्वत् । येनेन्द्रः शुष्मिद्धे ॥ ११ ॥

अहं । प्रत्नेन । मन्मना । गिरः । शुभामि । कण्वत् । येन । इन्द्रः । शुष्म । इत् । दधे ॥ ११ ॥

कण्वत् मम जनकः कण्व इवाहं प्रत्नेन नित्येन वेदरूपेण मन्मना मनन-
साधनेनेन्द्रविषयेण स्तोत्रेण गिरो वाचः शुभामि । अलंकरोमि । यदा हीद्रविषये
प्रयुज्यन्ते तदानीं यथार्थत्वाद्वाचोऽलंकृता भवन्ति । येन खलु स्तोत्रेणन्द्रः शुष्मं
शत्रूणां शोषकं बलं दध इत् दध एव धारयत्येव । यत्स्तोत्रमिन्द्र ईदृशं बलमवश्यं
जनयति तेन मन्मनेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ये त्वामिन्द्र न तुष्टुवुर्ऋषयो ये च तुष्टुवुः । ममेवर्धस्व सुष्टुतः ॥ १२ ॥

ये । त्वां । इन्द्र । न । तुष्टुवुः । ऋषयः । ये । च । तुष्टुवुः । मम । इत् । वर्धस्व । सुऽस्तुतः ॥ १२ ॥

हे इन्द्र ये जनास्त्वां न तुष्टुवुः न स्तुवंति । ये च ऋषयो मंत्राणां द्रष्टारो
जनास्तुष्टुवुः त्वां स्तुवंति उभयेषां मध्ये ममेत् ममैव स्तोत्रेण सुष्टुतः शोभनं स्तुतः
सन् वर्धस्व । वृद्धो भव ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यदेस्य मन्युरध्वनीद्वि वृचं पर्वशो रुजन् । अपः समुद्रमैरयत् ॥ १३ ॥

यत् । अस्य । मन्युः । अध्वनीत् । वि । वृचं । पर्वऽशः । रुजन् । अपः । समुद्रं । ऐरयत् ॥ १३ ॥

अस्येन्द्रस्य मन्युः क्रोधो वृचमावृत्य तिष्ठन्तमसुरं मेघं वा पर्वशः पर्वणि पर्वणि

परुषि परुषि विरुजन् विभंजन् यद्यदाध्वनीत् स्तनयित्नुलक्षणं शब्दमकरोत्
तदानीं समुद्रं समुदनीयमुदधिं प्रत्यपो वृष्ट्युदकान्यैरयत् । स इंद्रः प्रेरितवान् ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

नि ऋणो इंद्र धर्णेसिं वज्रं जघंथ दस्यवि । वृषा ह्युग्र ऋणिवेषे ॥ १४ ॥

नि । ऋणो । इंद्र । धर्णेसिं । वज्रं । जघंथ । दस्यवि । वृषा । हि । उग्र । ऋणिवेषे ॥ १४ ॥

हे इंद्र ऋणो शोषक एतत्संज्ञे दस्यव्युपक्षपयितर्यसुरे धर्णेसिं धारयितव्यं वज्रं
कुलिशं त्वं निजघंथ । निहतवानसि । वज्रेण तमसुरं न्यवधीरित्यर्थः । हे उग्रोद्गूण-
बलेन्द्र वृषा कामानां वर्धितेति हि ऋणिवेषे । श्रूयसे । अतोऽस्मदपेक्षितं धनं
देहीति शेषः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

न द्याव इंद्रमोजसा नांतरिक्षाणि वज्रिणं । न विव्यचंत भूमयः ॥ १५ ॥

न । द्यावः । इंद्रं । ओजसा । न । अंतरिक्षाणि । वज्रिणं । न । विव्यचंत । भूमयः ॥ १५ ॥

द्यावो द्युलोका इममिंद्रमोजसा बलेन न विव्यचंत । न व्याप्नुवन्ति । द्युलो-
केभ्योऽप्यस्य बलमधिकमित्यर्थः । तथांतरिक्षाण्यंतरा क्षांतानि द्यावापृथिव्योर्मध्ये
वर्तमाना लोका वज्रिणं वज्रवंतमिंद्रं न व्याप्नुवन्ति । तथा भूमयो भूलोकाश्च
तमिंद्रं न व्याप्नुवन्ति । त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका इति ब्राह्मणादेकैकस्य लोकस्य
त्रित्वं । तिस्रो भूमीः । ऋग्वे० २. २७. ८. । इत्यादिनिगमाच्च ॥

॥ इति पंचमस्याष्टम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

यस्त इंद्र महीरपः स्तभूयमान आशयत् । नि तं पद्यासु शिञ्चथः ॥ १६ ॥

यः । ते । इंद्र । महीः । अपः । स्तभुऽयमानः । आ । अशयत् । नि । तं । पद्यासु । शिञ्चथः ॥ १६ ॥

हे इंद्र ते तव संबन्धिनीर्महीर्महतीरप आंतरिक्षान्युदकानि यो वृचः स्तभूय-
मानः स्तभयन् यथाधो न पतन्ति तथा कुर्वन् आशयत् आवृत्याशेत तमसुरं
पद्यासु गमनशीलास्वप्सु मध्ये निशिञ्चथः । न्यहिंसीः ॥ अथिर्हिसार्थः ॥ वज्रेण
तमसुरं हत्वा नदीषु पातितवानित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

य इमे रोदसी मही समीची समजग्रभीत् । तमोभिरिन्द्र तं गुहः ॥ १७ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । मही इति । समीची इति संऽईची । संऽअजग्रभीत् ।

तमःऽभिः । इन्द्र । तं । गुहः ॥ १७ ॥

यो वृत्रो मही महत्यौ विस्तीर्णे समीची संगते इमे प्रत्यक्षत उपलभ्यमाने रोदसी द्यावापृथिव्यौ समजग्रभीत् सम्यगग्रहीत् । आवृणोदित्यर्थः । तमसुरं हे इन्द्र त्वं तमोभिरंधकारैर्गुहः । संवृतमकरोः । अनाद्यनंतं सरणलक्षणं तमः प्रावेशय इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

य इन्द्र यतयस्त्वा भृगवो ये च तुष्टुवुः । ममेदुग्र श्रुधी हवं ॥ १८ ॥

ये । इन्द्र । यतयः । त्वा । भृगवः । ये । च । तुष्टुवुः । मम । इत् । उग्र । श्रुधि । हवं ॥ १८ ॥

हे इन्द्र ये यतयो नियता अंगिरसस्त्वां तुष्टुवुः । ये च भृगवो भृगुगोत्रास्त्वां तुष्टुवुः स्तुवंति तेषु मध्ये ममेत् ममैव हवं स्तोत्रं हे उग्रौजस्विन्द्रि श्रुधि । शृणु ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इमास्त इन्द्र पृश्नयो घृतं दुहत आशिरं । एनामृतस्य पिप्पुषीः ॥ १९ ॥

इमाः । ते । इन्द्र । पृश्नयः । घृतं । दुहते । आऽशिरं । एनां । ऋतस्य । पिप्पुषीः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीया इमाः पृश्नयः प्राष्टवर्णा गावो घृतं क्षरणशीलमेनामाशिरमाश्रयणद्रव्यं पयो दुहते दुहंति क्षारयंति । कीदृश्यः पृश्नयः । ऋतस्य सत्यस्यावितथस्येन्द्रस्य यज्ञस्य वा पिप्पुषीर्वर्धयिष्यः ॥

॥ अथ विंशी ॥

या इन्द्र प्रस्वस्वासा गर्भमचक्रिन् । परि धर्मेव सूर्य ॥ २० ॥

याः । इन्द्र । प्रऽस्वः । त्वा । आसा । गर्भं । अचक्रिन् । परि । धर्मेऽइव । सूर्य ॥ २० ॥

हे इन्द्र प्रस्वः । प्रसुवते गर्भं विमुंचंतीति प्रस्वः ॥ सूतेः सत्सूद्विषेति क्विप् ॥ ईदृश्यो या गाव आसास्येन त्वा त्वदीयं वीर्यं वृत्रवधानंतरमोषध्यादिरूपेण परिणतं भक्षयित्वा गर्भमचक्रिन् अकुर्वन् त्वदीयं वीर्यमंतरधारयन् । तत्र दृष्टान्तः ।

सूर्यं परितः सूर्यमंडलस्योपरि धर्मेव धारकं पोषकमुदकं यथा रश्मयो गर्भरूपेण बिभ्रति तद्वत् । यद्वा परि धर्मेव परितो धारयितारं सूर्यमिव । यथा सूर्यः परितः सर्वं जगद्वत्ते तद्वत् । कृत्स्नस्य जगतो धारकमिंद्रस्य वीर्यमित्यर्थः । ओषध्यादिरूपेण परिणतस्येन्द्रवीर्यस्य गोभिरात्मनि धारणमिंद्रस्य वृत्तं जघ्नुष इत्यारभ्य तैत्तिरीयके विस्पष्टमाम्नातं । तत्पशव ओषधीभ्योऽध्यात्मन् समनयन् तत्प्रत्यदुहन्निति । पयो-
रूपेण परिणतं तद्वीर्यमिमा गाव आशिरार्थं दुहत इति पूर्वस्यामृच्यन्वयः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे द्वादशो वर्गः ॥

वाजपेयेऽतिरिक्तोक्थे त्वामिच्छवसस्पत इत्येषा । सूत्रितं च । त्वामिच्छव-
सस्पते तं प्रत्नथा । आ० ९. ९. । इति ॥

॥ सैषैकविंशी ॥

त्वामिच्छवसस्पते कणा उक्थेन वावृधुः । त्वां सुतास इंदवः ॥ २१ ॥

त्वां । इत् । शवसः । पते । कणाः । उक्थेन । ववृधुः । त्वां । सुतासः । इंदवः ॥ २१ ॥

हे शवसस्पते बलस्य स्वामिनिंद्र त्वामेव कणाः स्तोतारः कणगोत्रा वा ऋषय उक्थेन शस्त्रेण ववृधुः । वर्धयन्ति । सुतासोऽध्वर्युभिरभिषुता इंदवः सोमाश्च त्वामेव वर्धयन्ति ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

तवेदिंद्र प्रणीतिषूत प्रशस्तिरद्विवः । यज्ञो वितंतसाय्यः ॥ २२ ॥

तव । इत् । इंद्र । प्रऽनीतिषु । उत । प्रऽशस्तिः । अद्रिऽवः । यज्ञः । वि॒त॒त॒सा॒य्यः ॥ २२ ॥

उतापि च हे अद्रिवः । आहणात्यनेनेत्यद्रिर्वजः । तद्वन्निंद्र तवेत् तवैव प्रणी-
तिषु प्रकृष्टेषु नयनेषु धनप्रदानेषु सत्सु प्रशस्तिः प्रकृष्टा स्तुतिः क्रियते । तथा
वितंतसाय्यो विस्तृततमः ॥ तनोतेच्छांदसमेतद्रूपं । यद्वा तंतसिः कंडादिर्वृद्धार्थः ।
तस्मादौणादिक आय्यप्रत्ययः ॥ प्रवृद्धो यज्ञश्च तवैव क्रियते ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

आ न इंद्र महीमिषं पुरं न दर्षि गोमंती । उत प्रजां सुवीर्यं ॥ २३ ॥

आ । नः । इंद्र । म॒ही । इ॒षं । पुरं । न । दर्षि । गोऽमंती । उत । प्र॒जां । सु॒वीर्यं ॥ २३ ॥

हे इंद्र नोऽस्मभ्यमस्मदर्थं मही महती गोमंती गोभिर्युक्तामिषमन्नमादर्षि ।

आद्रियस्व । दातुं कामयस्व । नशब्दश्चार्थे । पुरं न । पालनं पूः । पालनं रक्षणं
चास्मभ्यं कर्तुमाद्रियस्व ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

उत त्यदाश्वश्वं यदिदं नाहुषीष्वा । अग्रे विष्णु प्रदीदयत् ॥ २४ ॥

उत । त्यत् । आश्वऽश्वम् । यत् । इदं । नाहुषीषु । आ । अग्रे । विष्णु । प्रदीदयत् ॥ २४ ॥

हे इदं नाहुषीषु । नहुषा इति मनुष्यनाम । तत्संबन्धिनीषु । यद्वा नाहुषो
नाम कश्चिद्राजा । तदीयासु विष्णु प्रजास्वये पुरस्ताद्यदाश्वश्वं शीघ्रगाम्यश्व-
संघात्मकं बलं प्रदीदयत् प्रादीप्यत उतापि च त्यत्तदप्यस्मभ्यं देहीति शेषः ।
आकारः पूरकः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

अभि व्रजं न तन्निषे सूर उपाकचक्षसं । यदिदं मृळयासि नः ॥ २५ ॥

अभि । व्रजं । न । तन्निषे । सूरः । उपाकऽचक्षसं । यत् । इदं । मृळयासि । नः ॥ २५ ॥

न संप्रत्यर्थे । न संप्रतीदानीं हे इदं सूरः प्राज्ञस्त्वं व्रजं गोष्ठमुपाकचक्षसं ।
उपाक इत्यंतिकनाम । अंतिके द्रष्टव्यमभितन्निषे । अभितनोषि । अभिविस्तार-
यसि । गोभिः पूर्णं करोषीत्यर्थः ॥ तनोतेच्छांदसे लिटि तनिपत्योच्छंदसीत्युपधा-
लोपः । यद्यदा हे इदं त्वं नोऽस्मान् मृळयासि मृळयसि सुखयसि ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

यदंग तविषीयस इदं प्रराजसि क्षितीः । मह्यं अपार ओजसा ॥ २६ ॥

यत् । अंग । तविषीऽयसे । इदं । प्रराजसि । क्षितीः । मह्यं । अपारः । ओजसा ॥ २६ ॥

अंगेत्यभिमुखीकरणे । हे इदं यत् यस्त्वं तविषीयसे । तविषीति बलनाम ।
बलमिवाचरसि । हस्त्यश्वरथादिकं बलं यथा सर्वे शत्रुजातं भनक्ति तद्वत्त्वम-
सहाय एव सन् सर्वमेव शत्रुजातं मारयसीत्यर्थः । यश्च त्वं क्षितीः । मनुष्यना-
मैतत् । मनुष्यान् प्रराजसि प्रकर्षणेशिषे ॥ राजतिरैश्वर्यकर्मा ॥ अस्यापि यद्वृत्त-
योगान्न निघातः ॥ स इदं ओजसा बलेन महान् सर्वेभ्योऽधिकः । अत एवापारः
पाररहितः केनाप्यवसानं प्रापयितुमशक्य इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

तं त्वां हविष्मतीर्विशं उप ब्रुवत ऊतये । उरुजयसमिन्दुभिः ॥ २७ ॥

तं । त्वा । हविष्मतीः । विशः । उप । ब्रुवते । ऊतये । उरुऽजयसं । इन्दुभिः ॥ २७ ॥

हे इन्द्र तं पूर्वोक्तगुणमुरुजयसं विस्तीर्णव्यापिनं त्वां हविष्मतीर्हविर्भिश्चरुपुरो-
डाशादिभिर्युक्ता विशः प्रजा उप ब्रुवते । उपेत्य स्तुवंति । किमर्थं । इन्दुभिः सोमै-
रुतये तर्पणाय । यइन्दुभिः सोमैरुरुजयसं विस्तीर्णजवमूतये रक्षणाय स्तुवंति ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

उपहरे गिरीणां संगथे च नदीनां । धिया विप्रो अजायत ॥ २८ ॥

उपऽहरे । गिरीणां । संऽगथे । च । नदीनां । धिया । विप्रः । अजायत ॥ २८ ॥

गिरीणां पर्वतानामुपहर उपहर्तव्ये प्रांते नदीनां सरितां संगथे संगमने च ।
ईहग्विधे देशे क्रियमाणया धिया यागक्रियया स्तुत्या वा विप्रो मेधावीद्रोऽजायत ।
प्रादुर्भवति । अतो वयमपि तादृशे देशे यजामः स्तुमो वेति भावः ॥ गिरीणा-
मित्यत्र नामन्यतरस्यामिति नाम उदात्तत्वं ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अतः समुद्रमुद्धतश्चिकित्वाँ अव पश्यति । यतो विपान एजति ॥ २९ ॥

अतः । समुद्रं । उत्ऽवतः । चिकित्वान् । अव । पश्यति । यतः । विपानः । एजति ॥ २९ ॥

यतो यस्मिन् द्युलोके विपानो व्याप्नुवन् विशिष्टपानयुक्तो वेन्द्र एजति चेष्टते
उद्धत उद्गतात् ॥ उपसर्गाच्छंदसि धात्वर्थ इति वतिः ॥ अतोऽस्माद्युलोकात्
चिकित्वान् जानन् स इन्द्रः समुद्रं समुदनशीलं यजमानैदीयमानं सोममव-
पश्यति । अवाङ्मुखः सन् ईक्षते । यद्वा सूर्यात्मनेन्द्रः स्तूयते । यस्मिन्नभसि विपानो
व्याप्नुवन् सूर्यात्मिन्द्र एजति वर्तते चिकित्वान् जानन् विद्वान्वा स इन्द्र उद्धत उद्गता-
दतोऽस्मादंतरिक्षात्समुद्रं । उपलक्षणमेतत् । समुद्रोपलक्षितं सर्वं जगदवपश्यति ।
अवाङ्मुखं प्रसृतैः किरणैः प्रकाशयति ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

आदित्प्रत्नस्य रेतसो ज्योतिष्पश्यन्ति वासरं । परो यदिध्यते दिवा ॥ ३० ॥

आत् । इत् । प्रत्नस्य । रेतसः । ज्योतिः । पश्यन्ति । वासरं । परः । यत् । इध्यते । दिवा ॥ ३० ॥

परो दिवा दिवः परस्तात् द्युलोकस्योपरि यद्यदायमिन्द्रः सूर्यात्मनेध्यते दीप्यते
आदिदनंतरमेव प्रतनस्य चिरंतनस्य रेतसो गंतुः ॥ री गतिरेषणयोः । अस्मात्
सुरीभ्यां तुट् चेत्यसुन् तुडागमश्च ॥ यद्वा रेत इत्युदकनाम । रेतस्विन उदकवतः ।
सामर्थ्यान्मत्वर्थो लक्ष्यते । ईदृशस्येन्द्रस्य सूर्यात्मनो वासरं निवासकं वासरस्य
निवासस्य हेतुभूतं वा ज्योतिर्द्योतमानं तेजः पश्यन्ति सर्वे जनाः । यद्वा वास-
रमित्यत्यंतसंयोगे द्वितीया । कृत्स्नमहरुदयप्रभृत्यास्तमयनं यावत् ज्योतिष्पश्यं-
तीत्यर्थः ॥ इसुसोः सामर्थ्यं इति विसर्जनीयस्य षत्वं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

कखास इन्द्र ते मतिं विश्वे वर्धन्ति पौंस्यं । उतो शविष्ठ वृष्ण्यं ॥ ३१ ॥

कखासः । इन्द्र । ते । मतिं । विश्वे । वर्धन्ति । पौंस्यं । उतो इति । शविष्ठ । वृष्ण्यं ॥ ३१ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयां मतिं बुद्धिं पौंस्यं । बलनामैतत् । बलं च विश्वे सर्वे
कखासः कखाः स्तोतारः कखगोत्रा वा ऋषयो वर्धन्ति । वर्धयन्ति ॥ छंदस्युभ-
यथेति शप आर्द्धधातुकत्वात् णेरनिटीति णिलोपः ॥ उतो अपि च हे शविष्ठ
शवस्वितम बलवत्तम ॥ विन्मत्तोलुक् । टेरिति टिलोपः ॥ ईदृशेन्द्र वृष्ण्यं त्वदीयं
वीर्यं बलकर्म च कखासो वर्धयन्त्येव ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

इमां मे इन्द्र सुष्टुतिं जुषस्व प्र सु मामव । उत प्र वर्धया मतिं ॥ ३२ ॥

इमां । मे । इन्द्र । सुऽस्तुतिं । जुषस्व । प्र । सु । मां । अव । उत । प्र । वर्धय । मतिं ॥ ३२ ॥

हे इन्द्र इमां पुरोवर्तिनी मे मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं जुषस्व । सेवस्व ।
सेवित्वा च स्तोतारं मां सु शोभनं प्राव । प्रकर्षेण रक्ष । उतापि च मतिमस्मदीयां
बुद्धिं प्रवर्धय । प्रवृद्धां कुरु । यथा बह्वर्थदर्शिनी भवति तथा कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

उत ब्रह्मण्या वयं तुभ्यं प्रवृद्ध वज्रिवः । विप्रा अतस्म जीवसे ॥ ३३ ॥

उत । ब्रह्मण्या । वयं । तुभ्यं । प्रऽवृद्ध । वज्रिऽवः । विप्राः । अतस्म । जीवसे ॥ ३३ ॥

उतापि च हे प्रवृद्ध स्तुतिभिः प्रकृष्टां वृद्धिं प्राप्न हे वज्रिवो वज्रवन्निद्र ॥

एको मत्वर्थीयोऽनुवादः । यद्वा वज्रोऽस्यास्तीति वज्री हस्तः । तद्वान् । छंदसीर
इति मतुपो वत्वं । मतुवसो रुरिति मकारस्य रुत्वं ॥ ईदृशेन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं विप्रा
मेधाविनो ब्रह्मण्या ब्रह्माणि स्तोत्राणि हविर्लक्ष्णान्यन्नानि वा ॥ सुपां सुलु-
गिति सुपो याजादेशः ॥ जीवसे जीवनार्थमतश्च । अकार्ष्ण ॥ तसू त्वसू तनूकरणे ।
लङि छांदसः शपो लुक् ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

अभि कखां अनूषतापो न प्रवता यतीः । इंद्रं वनन्वती मतिः ॥ ३४ ॥

अभि। कखाः। अनूषत। आपः। न। प्रऽवता। यतीः। इंद्रं। वनन्ऽवती। मतिः ॥ ३४ ॥

कखाः कखगोत्रा ऋषयोऽभ्यनूषत । इंद्रमभिष्टुवंति ॥ नू स्तुतौ । कुटादिः ॥
प्रवता प्रवणेन मार्गेण यतीर्गच्छन्त्य आपो न आप इव मतिर्मननीया कखैः
क्रियमाणा स्तुतिः स्तुत्यमिंद्रं वनन्वती स्वयमेव संभजनवती भवति ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

इंद्रमुक्थानि वावृधुः समुद्रमिव सिंधवः । अनुत्तमन्युमजरं ॥ ३५ ॥

इंद्रं। उक्थानि। ववृधुः। समुद्रंऽइव। सिंधवः। अनुत्तमन्युं। अजरं ॥ ३५ ॥

उक्थानि शस्त्राण्यस्माभिः शस्यमानानींद्रं ववृधुः । वर्धयन्ति । सिंधवः स्यंदन-
शीला नद्यः समुद्रमिव समुद्रं जलधिं यथा वर्धयन्ति तद्वत् । कीदृशमिंद्रं । अनुत्त-
मन्युं । अनुत्तोऽप्रेरितः परैरनभिभूतो मन्युः क्रोधो यस्य तादृशं ॥ नुदविदोन्दचे-
त्यादिना । पा० ८. २. ५६. । विकल्पितत्वान्निष्ठानत्वाभावः ॥ अजरं जरारहितं ॥
बहुव्रीहौ नजो जरमरमिचमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

आ नो याहि परावतो हरिभ्यां हर्यताभ्यां । इममिंद्रं सुतं पिव ॥ ३६ ॥

आ। नः। याहि। पराऽवतः। हरिऽभ्यां। हर्यताभ्यां। इमं। इंद्रं। सुतं। पिव ॥ ३६ ॥

हे इंद्र परावतः परागतात् दूरे वर्तमानात् द्युलोकाद्वर्यताभ्यां कांताभ्यां
हरिभ्यामश्वभ्यां नोऽस्मानायाहि । आगच्छ । आगत्य चेममस्मदीयं सुतम-
भिषुतं सोमं पिव ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

त्वामिद्वृत्रहंतम जनासो वृक्तबर्हिषः । हवँते वाजसातये ॥३७॥

त्वां । इत् । वृत्रहन्ऽतम् । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः । हवँते । वाजऽसातये ॥३७॥

हे वृत्रहंतम अतिशयेन वृत्राणामावृण्वतां शत्रूणां हंतस्वामिन्नामेव वृक्त-
बर्हिषः । वृक्तं यागार्थं छिन्नं बर्हिर्येषां तथाविधोक्ताः प्रवृत्तयज्ञा जनासो जना
ऋत्विग्लक्षणा ह्वयंते । आह्वयंति ॥ ह्वेजः शपि बहुलं छंदसीति संप्रसारणं ॥
किमर्थं । वाजसातये वाजस्यान्वस्य बलस्य वा सातये लाभाय । यद्वा संग्रामना-
मैतत् । वाजस्य सातिर्यस्मिन् संग्रामे तत्र साहाय्याय त्वामाह्वयंतीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

अनु त्वा रोदसी उभे चक्रं न वर्त्येतशं । अनु सुवानास इंदवः ॥३८॥

अनु । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । चक्रं । न । वर्ति । एतशं । अनु । सुवानासः । इंदवः ॥३८॥

हे इंद्र त्वा त्वामुभे रोदसी द्यावापृथिव्यावनुवर्तते । त्वदधीने भवत इत्यर्थः ।
तत्र दृष्टान्तः । चक्रं न । यथा रथचक्रमेतशं । अश्वनामैतत् । पुरो गच्छंतमश्व-
मनुवर्ति अनुवर्तते तद्वत् । अपि च सुवानास ऋत्विग्भिरभिषूयमाणा इंदवः
सोमाश्च त्वामनुवर्तते ॥

॥ अथैकोनचत्वारिंशी ॥

मंदस्वा सु स्वर्णरे उतेद्र शर्यणावति । मत्स्वा विवस्वतो मती ॥३९॥

मंदस्व । सु । स्वःऽनरे । उत । इद्र । शर्यणाऽवति । मत्स्व । विवस्वतः । मती ॥३९॥

उतापि च हे इंद्र शर्यणावति । शर्यणा नाम कुरुक्षेत्रवर्तिनो देशः । तेषामदू-
रभवं सरः शर्यणावत् ॥ मध्वादिभ्यश्चेति स्वार्थिको मतुप् । मतौ बह्वच इति
दीर्घः । संज्ञायामिति वत्वं ॥ तस्मिन् सरसि विद्यमाने स्वर्णरे सर्वैर्ऋत्विग्भिर्नेतव्ये
यज्ञे सु सुष्ठु मंदस्व । माद्य । तृप्नो भव । अपि च विवस्वतः परिचरणवतो
यजमानस्य मती मत्या च मत्स्व । मदं प्राप्नुहि ॥ मतिश्चातृतीयायाः सुपां
सुलुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥

॥ अथ चत्वारिंशी ॥

वावृधान उप द्यवि वृषा वज्र्यरोरवीत् । वृत्रहा सोमपातमः ॥४०॥

ववृधानः । उप । द्यवि । वृषा । वज्री । अरोरवीत् । वृत्रहा । सोमऽपातमः ॥४०॥

वावृधानो वृद्धो वज्री वज्रवान् अत एव वृत्रहा वृत्रस्य मेघस्यासुरस्य वा हन्ता सोमपातमोऽतिशयेन सोमस्य पातेंद्रो वृषोदकानां वर्षिता द्यवि द्युलोकेऽतरिष्ठ उप समीपे यथास्माभिः श्रूयते तथारोरवीत् । भृशं स्तनयित्नुलक्षणं शब्दमकरोत् । मेघेन वज्रहस्तेनेदृशं शब्दमचीकरदित्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे षोडशो वर्गः ॥

॥ अथैकचत्वारिंशी ॥

ऋषिर्हि पूर्वजा अस्येक ईशान् ओजसा । इन्द्रं चोष्कूयसे वसु ॥४१॥

ऋषिः । हि । पूर्वऽजाः । असि । एकः । ईशानः । ओजसा । इन्द्रं । चोष्कूयसे । वसु ॥४१॥

हे इन्द्र पूर्वजाः सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वं जात उत्पन्नः । यद्वा यज्ञेषु प्रथममेव प्रादुर्भूतस्त्वमृषिर्हि द्रष्टा सर्वज्ञः खल्वसि । भवसि । अपि च सर्वेषु देवेषु मध्य एको मुख्य ओजसा बलेनेशन ईश्वरो भवसि । यद्वैकोऽसहाय एव सन् ओजसात्मीयेनैव बलेनेशनः सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि । स त्वं वसु धनं चोष्कूयसे । पुनः पुनः स्तोतृभ्यो ददासि ॥ स्कुञ् आप्रवण इह दानार्थः ॥ तथा चोक्तं । चोष्कूयमाण इन्द्रं भूरि वामं दददिन्द्रं बहु वननीयं । नि० ६. २२. । इति ॥

॥ अथ द्विचत्वारिंशी ॥

अस्माकं त्वा सुताँ उप वीतपृष्ठा अभि प्रयः । शतं वहंतु हरयः ॥४२॥

अस्माकं । त्वा । सुतान् । उप । वीतऽपृष्ठाः । अभि । प्रयः । शतं । वहंतु । हरयः ॥४२॥

हे इन्द्र अस्माकमस्मदीयान् सोमानुपलक्ष्य प्रयः । अन्ननामैतत् । धानाकरं भादिहविलक्षणमन्नं चाभिलक्ष्य वीतपृष्ठाः प्रशस्तोपरिभागाः शतं शतसंख्याका हरयोऽश्वास्त्वां वहंतु । प्रापयंतु ॥

॥ अथ त्रिचत्वारिंशी ॥

इमां सु पूर्वी धियं मधोर्घृतस्य पिप्पुषीं । कणा उक्थेन वावृधुः ॥४३॥

इमां । सु । पूर्वी । धियं । मधोः । घृतस्य । पिप्पुषीं । कणाः । उक्थेन । वावृधुः ॥४३॥

इमामिदानीं क्रियमाणां सु सुष्ठु पूर्वी पूर्वेः पित्रादिभिः कृतां मधोर्मधुरस्य घृतस्य क्षरणशीलस्योदकस्य पिप्पुषीं वर्धयित्री । यद्वा मधुरेण घृतेनाज्येन प्रवृद्धां धियं यागक्रियां कणाः कण्वगोत्रा ऋषय उक्थेन शस्त्रेण वावृधुः । इन्द्रार्थं वर्धयन्ति । उक्थैर्हि यागो वर्धते । अत्यष्टोमादिषूक्तवासु संस्थासु शस्त्रवृद्धेर्दृष्टत्वात् ।

यद्वा पूर्वा चिरन्तनीमिमामिन्द्रस्य धियमनुयहवुडिं क्षरणशीलेन मधुरेण सोमेन
पिपुषी वर्धनीयामुक्थेन स्तोत्रेण वावृधुः । वर्धयन्ति ॥

॥ अथ चतुश्चत्वारिंशी ॥

इन्द्रमिद्विमहीनां मेधे वृणीत मर्त्यैः । इन्द्रं सन्निष्युक्तये ॥४४॥

इन्द्रं । इत् । वि० महीनां । मेधे । वृणीत । मर्त्यैः । इन्द्रं । सन्निष्युः । ऊतये ॥४४॥

विमहीनां विशेषेण महतां देवानां मध्य इन्द्रमिन्द्रमेव मेधे यज्ञे मर्त्यो मनुष्यो
होता वृणीत । स्तुतिभिः संभजते । तथा सन्निष्युर्धनकामश्च स्तोतोतये रक्षणा-
येन्द्रमेव वृणीते । स्तुत्या संभजते ॥

॥ अथ पंचचत्वारिंशी ॥

अर्वाचं त्वा पुरुषुत प्रियमेधस्तुता हरी । सोमपेयाय वक्षतः ॥४५॥

अर्वाचं । त्वा । पुरु०स्तुत । प्रियमेध०स्तुता । हरी इति । सोम०पेयाय । वक्षतः ॥४५॥

हे पुरुषुत बहुभिः स्तुतेन्द्र प्रियमेधस्तुता प्रियमेधैः प्रिययज्ञैर्ऋषिभिः स्तुतौ ॥
तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । सुपां सुलुगित्याकारः ॥ ईदृशौ हरी
अश्वौ सोमपेयाय सोमपानार्थं त्वामर्वाचमस्मदभिमुखं वक्षतः । वहतां ॥

॥ अथ षट्चत्वारिंशी ॥

शतमहं तिरिंदिरे सहस्रं पर्शोवा ददे । राधांसि याद्वानां ॥४६॥

शतं । अहं । तिरिंदिरे । सहस्रं । पर्शो । आ । ददे । राधांसि । याद्वानां ॥४६॥

इदमादिकेन तृचेन तिरिंदिरस्य राज्ञो दानं स्तूयते । पर्शौ परशुनाम्नः पुत्रे ॥
उपचाराज्जन्ये जनकशब्दः ॥ तिरिंदिर एतत्संज्ञे राजनि याद्वानां । यदुरिति मनु-
ष्यनाम । यद्व एव याद्वः ॥ स्वार्थिकस्तद्धितः ॥ तेषां मध्येऽहं शतं शतसंख्याकानि
सहस्रं सहस्रसंख्याकानि च राधांसि धनान्याददे । स्वीकरोमि । यद्वा याद्वानां
यदुकुलजानामन्येषां राज्ञां स्वभूतानि राधांसि बलादपहतानि तिरिंदिरे वर्तमा-
नान्यहं प्राप्नोमि ॥

॥ अथ सप्तचत्वारिंशी ॥

चीणिं शतान्यर्वतां सहस्रा दश गोनां । ददुष्पजाय साम्ने ॥४७॥

चीणिं । शतानि । अर्वतां । सहस्रा । दश । गोनां । ददुः । पजाय । साम्ने ॥४७॥

पूर्वस्यामृचि स्वसंप्रदानकं दानमुक्तं । अधुनात्येभ्योऽपृषिभ्यस्तिरिंदिरो बहु
दानं दत्तवानित्याह । अर्वतां गंतृणामश्वानां चीणि शतानि गोनां गवां दश
दशगुणितानि सहस्रा सहस्राणि च पञ्जाय स्तुतीनां प्रार्जकाय साम्न एतत्संज्ञाय
ऋषये । यद्वा साम्ने । साम स्तोत्रं । तद्वते पञ्जाय पञ्जकुलजाताय कक्षीवते ददुः ।
तिरिंदिराख्या राजानो दत्तवन्तः ॥

॥ अथाष्टाचत्वारिंशी ॥

उदानट्कुहो दिवमुष्टान् चतुर्युजो ददत् । अर्वसा याद्वं जनं ॥ ४८ ॥

उत् । आनट् । कुहः । दिव । उष्टान् । चतुः । युजः । ददत् । अर्वसा । याद्वं । जनं ॥ ४८ ॥

अयं राजा कुह उच्छ्रुतः सन् अर्वसा कीर्त्या दिवं स्वर्गमुदानट् । उक्तृष्टतरं
प्राप्नोत् । किं कुर्वन् । चतुर्युजश्चतुर्भिः स्वर्णभारैर्युक्तानुष्टान् ददत् प्रयच्छन् । तथा
याद्वं जनं च दासत्वेन प्रयच्छन् ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे सप्तदशो वर्गः ॥

प्र यद्व इति षट्त्रिंशद्वचं द्वितीयं सूक्तं कण्वगोत्रस्य पुनर्वत्सस्यार्षे मारुतं गायत्रं ।
तथा चानुक्रांतं । प्र यद्वः षट्त्रिंशत्पुनर्वत्सो मारुतमिति ॥ व्यूळ्हे दशरात्रे प्रथमे
छंदोम आग्निमारुतशस्त्र इदं सूक्तं मारुतनिविद्धानं । सूचितं च । प्र यद्वस्त्रिष्टुभं
दूतं व इत्याग्निमारुतं । आ० ८. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र यद्वस्त्रिष्टुभमिषं मरुतो विप्रो अक्षरत् । वि पर्वतेषु राजथ ॥ १ ॥

प्र । यत् । वः । त्रिः । स्तुभं । इषं । मरुतः । विप्रः । अक्षरत् । वि । पर्वतेषु । राजथ ॥ १ ॥

हे मरुतो मितराविणो मितरोचिनो वा एतत्संज्ञा माध्यमका देवगणाः ॥
पादादित्वादपादादाविति पर्युदासादाष्टमिकनिघाताभावे षाष्टिकमामंत्रिताद्यु-
दात्तत्वं ॥ वो युष्मभ्यं विप्रो मेधावी स्तोता त्रिष्टुभं त्रिषु सवनेषु प्रशस्यां त्रि-
भिर्देवैः स्तुतां वा । यद्वा त्रिष्टुप्छंदसा संबद्धां माध्यंदिनसवनिकीमिषं सोमल-
क्षणमन्नं यद्यदा प्राक्षरत् प्रासिंचत् अग्नौ प्राक्षिपत् । यद्वा त्रिष्टुभं त्रिष्टुप्छंदस्कं
स्तोत्रमिषं सोमं चेति योज्यं । तदानीं यूयं पर्वतेषु पर्ववत्सु शिलोच्चयेषु वि
राजथ । तेन सोमेन लब्धबलाः संतो विशेषेण दीप्ता भवथ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्गं तविषीयवो यामं शुभ्रा अचिध्वं । नि पर्वता अहासत ॥२॥

यत् । अंग । तविषीऽयवः । यामं । शुभ्राः । अचिध्वं । नि । पर्वताः । अहासत ॥२॥

हे तविषीयवः । तविषीति बलनाम । तां कामयमानाः । यद्वा बलयुक्ता हे शुभ्राः शोभमाना अंग हे मरुतो यामं । याति गच्छतीति यामो रथः । तं यद्यदाचिध्वं समचिनुध्वं अश्वादिभिः साधनैः संचितं संचिष्टं कुरुष्व गमनार्थं तदानीं पर्वता गिरयोऽपि न्यहासत । नितरां गच्छन्ति । युष्मद्रथवेगाद्भीताः संतः स्वस्थानात्प्रचलन्ति ॥ ओहाङ् गतौ । छांदसो लुङ् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उदीरयंत वायुभिर्वाश्रासः पृश्निमातरः । धुक्षंत पिप्पुषीमिषं ॥३॥

उत् । ईरयंत । वायुऽभिः । वाश्रासः । पृश्निऽमातरः । धुक्षंत । पिप्पुषीं । इषं ॥३॥

वाश्रासो वाशनशीलाः शब्दकारिणः पृश्निमातरः । पृश्निर्माध्यमिका वाक् । सा माता जननी येषां ते तथोक्ताः ॥ ऋतश्छंदसीति कपः प्रतिषेधः ॥ ईदृशा मरुतो वायुभिः । वांति गच्छन्तीति वायवः पृषत्यः । पृषतीभिर्वाहनभूताभिः स्वावयवभूतैर्वायुभिरेव वोदीरयंत । उद्गमयन्ति मेघादिकं । तथा पिप्पुषी वर्धयित्रीमिषमन्नं च स्तोतृभ्यो धुक्षंत । दुहन्ति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वपन्ति मरुतो मिहं प्र वेपयन्ति पर्वतान् । यद्यामं यांति वायुभिः ॥४॥

वपन्ति । मरुतः । मिहं । प्र । वेपयन्ति । पर्वतान् । यत् । यामं । यांति । वायुऽभिः ॥४॥

मरुत एतत्संज्ञा देवा मिहं वृष्टिं वपन्ति । विकिरन्ति । विक्षिपन्ति । तथा पर्वतान् गिरीन् प्रवेपयन्ति । प्रकंपयन्ति । अयमर्थः कदेति चेत् । यद्यदा वायुभिः सार्द्धं यामं रथं गमनं वा यांति प्राप्नुवंति तदानीमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नि यद्यामाय वो गिरिर्नि सिंधवो विधर्मणे । महे शुष्माय येमिरे ॥५॥

नि । यत् । यामाय । वः । गिरिः । नि । सिंधवः । विऽधर्मणे । महे । शुष्माय । येमिरे ॥५॥

हे मरुतो वो युष्माकं यामाय रथाय गमनाय वा गिरिः ॥ सुपां सुलुगिति

जसः सुः ॥ गिरयः पर्वता यद्यदा नियेमिरे स्वयमेव नियम्यन्ते । तथा सिंधवः
स्यन्दनशीलाः समुद्रा नद्यो वा विधर्मणे विधरणाय महे महते शुष्माय शोषकाय
युष्मदीयाय बलाय नियेमिरे स्वयमेव नियम्यन्ते । गिरयो नद्यश्च युष्मद्यामाङ्ग-
लाच्च भीत्यैकत्रैकस्थाने नियता वर्तन्त इत्यर्थः । तदानीं वपन्ति मरुतो मिहमिति
शेषः ॥ यमेः कर्मकर्तरि लिट् । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥

॥ इति पञ्चमस्याष्टमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युष्माँ उ नक्तमूतये युष्मान्दिवा हवामहे । युष्मान्प्रयत्यध्वरे ॥६॥
युष्मान् । ऊं इति । नक्तं । ऊतये । युष्मान् । दिवा । हवामहे । युष्मान् । प्रऽयति । अध्वरे ॥६॥

हे मरुतो युष्माँ उ युष्मानेव नक्तं रात्रावूतये रक्षणार्थं हवामहे । दिवाहि
च युष्मानेवाह्वयामहे । अध्वरे । ध्वरो नास्त्यस्मिन्नित्यध्वरो यागः ॥ नज्सुभ्या-
मित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । यागे प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमाने सति रक्षणार्थं युष्मा-
नेवाह्वयामहे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उदु ते अरुणस्संवश्चिवा यामेभिरीरते । वाश्चा अधि णुना दिवः ॥७॥

उत् । ऊं इति । ते । अरुणऽस्संवः । चिवाः । यामेभिः । ईरते । वाश्चाः । अधि ।
सुना । दिवः ॥७॥

त्ये ते पूर्वोक्तगुणा अरुणस्सवोऽरुणवर्णरूपाश्चिवाश्चायनीया आश्चर्यभूता वा
वाश्चाः शब्दकारिण एवंभूता मरुतो यामेभिर्यामैर्यानैर्दिवोऽधि द्युलोकस्योपरि
सुना सानुना समुच्छ्रितप्रदेशेनोदीरते । उद्गच्छन्ति । उ इति पूरणः ॥ पदादिषु
मांस्पृत्सूनामुपसंख्यानमिति सानुशब्दस्य सुभावः ॥

कारीर्या सौर्यस्य हविषः सृजन्ति रश्मिमित्येषानुवाक्या । सूच्यते हि । सृजन्ति
रश्मिमोजसा वहिष्ठेभिर्विहरन्त्यासि तंतुं । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

सृजन्ति रश्मिमोजसा पंथां सूर्याय यातवे । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥८॥

सृजन्ति । रश्मिं । ओजसा । पंथां । सूर्याय । यातवे । ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥८॥

तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दाध्याहारः । ये मरुतः सूर्याय सूर्यस्य ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी ॥ यातवे गंतुं रश्मिं व्याप्तं ॥ अशे रश चेत्यश्रोतेरौणादिको मिप्रत्ययो रशादेशश्च ॥ यद्वा रश्मिभिस्तेजोभिर्युक्तं पंथां पंथानमोजसा बलेन सृजंति उत्पादयंति । वृत्रादिभिरावृतं सूर्यपथमावरकस्य वृत्रादेरपनयनेन जनयन्तीत्यर्थः । ते मरुतो भानुभिस्तेजोभिर्वितस्थिरे । कृत्स्नं जगद्व्याप्यावतिष्ठन्ते ॥

॥ अथ नवमी ॥

इ॒मां मे॒ मरु॒तो गि॒रमि॒मं स्तोम॑मृ॒भुक्ष॑णः । इ॒मं मे॒ वन॑ता ह॒वं ॥ ९ ॥

इ॒मां । मे॒ । म॒रु॒तः । गि॒रं । इ॒मं । स्तो॑मं । ऋ॒भु॒क्ष॒णः । इ॒मं । मे॒ । व॒न॒त॒ । ह॒वं ॥ ९ ॥

हे मरुत इमां पुरो वर्तिनी मे मम गिरं शस्त्ररूपां वाचं वनत । संभजत । हे ऋभुक्षणः । महन्नामैतत् । महान्तः ॥ जसीतोऽत्सर्वनामस्थान इत्यकारः । वा षपूर्वस्य निगम इति दीर्घाभावः ॥ ते यूयमिमं स्तोमं स्तोत्रं प्रगीतमंत्रसाध्यं । मे ममेमं पुरो वर्तिनं हवमाह्वानरूपं च याजुषं मंत्रं वनत । संभजत । सेवध्वं ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्री॒णि॒ सरा॑ंसि॒ पृ॒श्नयो॒ दु॒दुहे॒ वज्रि॑णे॒ मधु॑ । उत्सं॒ कव॑ंधमु॒द्रिणं॑ ॥ १० ॥

त्री॒णि॒ । सरा॑ंसि । पृ॒श्न॒यः । दु॒दु॒हे॒ । व॒ज्रि॒णे॒ । म॒धु॒ । उत्सं॑ । क॒व॒ंधं॒ । उ॒द्रि॒णं॑ ॥ १० ॥

पृश्नयो मरुन्मातृभूता गावो वज्रिणे वज्रवत इन्द्राय ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ इन्द्रार्थं मधु मधुरं क्षीरादिकमाश्रयणद्रव्यं त्रीणि सरांसि सर इव सोमैः पूरितानि त्रीणि सवनानि त्रिष्वपि सवनेषु श्रयणार्थं दुदुहे । दुदुहिरे । यद्वा मधु मधुरं सोमं वज्रिणे वज्रयुक्ताय मरुद्गणाय त्रीणि सरांसि द्रोणकलशाधवनीयपूतभृक्षक्षणाणि प्रति पृश्नयो माध्यमिका वाचो दुदुहे । वृष्टिद्वारा दुहन्ति । यद्वा पृश्नय इति मातृवाचिना शब्देन पुत्रा उच्यन्ते । पृश्निमातरो मरुत इन्द्रार्थं त्रीणि सरांसि द्रोणकलशादीनि मधु मधुना सोमेन पूरयितुमुत्समुत्सवणशीलं कवंधमुदकमुद्रिणमुदकवंतं मेघं दुदुहे । दुहते ॥ दुहेच्छांदसो लिट् । इरयो रे इति रेभावः । पादादित्वादनघातः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

म॒रु॒तो॒ य॒ज्ञं वो॒ दि॒वः सु॒म्ना॒यन्तो॒ हवा॑महे । आ॒ तू न॒ उप॑ गंत॒न ॥ ११ ॥

म॒रु॒तः । य॒त् । ह॒ । वः॒ । दि॒वः । सु॒म्ना॒ऽय॑न्तः । ह॒वा॑महे । आ॒ । तू । नः॒ । उ॒प॑ । ग॒न्त॒न ॥ ११ ॥

हे मरुतो यच्च यदा खलु वो युष्मान् सुस्नायंतः सुस्नं सुखमात्मन इच्छंतो वयं दिवो द्युलोकाद्वामहे स्तुतिभिराह्वयामहे आ तु अनंतरमेव शीघ्रं नोऽस्मानु-
पगंतन । उपगच्छत ॥ गमेर्लोटि तप्ननप्नथनाश्चेति तनवादेशः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानवो रुद्रा ऋभुक्ष्णो दमे । उत प्रचेतसो मदे ॥ १२ ॥

यूयं हि । स्थ । सुदानवः । रुद्राः । ऋभुक्ष्णः । दमे । उत । प्रचेतसः । मदे ॥ १२ ॥

उतापि च हे सुदानवः शोभनदाना हे रुद्रा रुद्रपुत्राः ॥ पादादित्वादामंचित-
निघाताभावः ॥ हे ऋभुक्ष्णो महांत उरुतेजस्का वा । ईदृशा हे मरुतो यूयं हि
खलु दमे यज्ञगृहे मदे मदकोरे सोमे पीते सति प्रचेतसः स्थ । प्रकृष्टज्ञाना भवथ ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

आ नो रयिं मदच्युतं पुरुक्षुं विश्वधायसं । इयर्ता मरुतो दिवः ॥ १३ ॥

आ । नः । रयिं । मदच्युतं । पुरुक्षुं । विश्वधायसं । इयर्ता । मरुतः । दिवः ॥ १३ ॥

हे मरुतो नोऽस्माकं रयिं धनं दिवो द्युलोकादेयर्ता । आगमयत ॥ ऋ गता-
वित्यस्मादंतर्भावितण्यर्थाज्जुहोत्यादिकालोऽति तस्य तप्ननप्ननेति तवादेशः । अनु-
दात्ते चेत्यभ्यस्ताद्युदात्तत्वं ॥ कीदृशं रयिं । मदच्युतं मदं स्रवंतं । यद्वा शात्रवस्य
मदस्य च्यावयितारं पुरुक्षुं बहुनिवासं बहुभिः स्तूयमानं वा विश्वधायसं विश्वेषां
सर्वेषामस्मदीयानां धारणाय पोषणाय पर्याप्तं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अधीव यन्निरीणां यामं शुभ्रा अचिध्वं । सुवानैर्मदध्वे इंदुभिः ॥ १४ ॥

अधिऽइव । यत् । गिरीणां । यामं । शुभ्राः । अचिध्वं । सुवानैः । मदध्वे । इंदुभिः ॥ १४ ॥

हे शुभ्राः शोभमाना मरुतो गिरीणां पर्वतानामधीवोपरीव यद्यदा यामं
युष्मदीयं रथमचिध्वं गमनसाधनैरश्वादिभिरुपचितं कुरुष्व तदानीं सुवानैरभिषू-
यमाणैरिंदुभिः सोमैर्मदध्वे । मादयध्वे ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एतावतश्चिदेषां सुस्नं भिक्षेत मर्त्यैः । अदाभ्यस्य मन्मभिः ॥ १५ ॥

एतावतः । चित् । एषां । सुस्नं । भिक्षेत । मर्त्यैः । अदाभ्यस्य । मन्मभिः ॥ १५ ॥

मर्त्यो मनुष्यः स्तोता मन्मभिः स्तोत्रैः सुम्नं सुखं धनं वैषां मरुतां स्वभूतं
भिक्षेत । याचेत । इदानीं गणाभिप्रायेणैकवदाह । एतावतश्चित् यत्परिमाणस्य
चादाभ्यस्य केनापि हिंसितुमशक्यस्य मरुद्गणस्य सुम्नं भिक्षेत ॥ एतच्छब्दात्
यत्तदेतेभ्य इति परिमाणेऽर्थे वंतुप् । आ सर्वनाम्न इत्यात्वं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

ये द्रप्सा इव रोदसी धमन्त्यन् वृष्टिभिः । उत्सं दुहंतो अक्षितं ॥ १६ ॥

ये । द्रप्साः ऽइव । रोदसी इति । धमन्ति । अन् । वृष्टिऽभिः । उत्सं । दुहंतः । अक्षितं ॥ १६ ॥

ये मरुतो द्रप्सा इवोदविंदव इव रोदसी द्यावापृथिव्यौ वृष्टिभिर्वर्षणैरनुधमन्ति
अनुगच्छन्ति साकल्येन व्याप्नुवन्ति । यद्वा अनुध्माते उच्छ्वसितावयवे कुर्वन्ति । किं
कुर्वन्तः । अक्षितमक्षीणमुदकमुत्सं मेघं दुहन्तः पूरयन्तो मेघादवाङ्मुखं पातयन्तः ॥
दुहेर्लक्षणहेत्वोः । पा० ३. २. १२६. । इति हेतौ शतृप्रत्ययः ॥ यत एवं दुहन्ति ततो
रोदसी अनुधमन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उदु स्वानेभिरीरत उद्रथैरुदु वायुभिः । उत्स्तोमैः पृश्निमातरः ॥ १७ ॥

उत् । ऊं इति । स्वानेभिः । ईरते । उत् । रथैः । उत् । ऊं इति । वायुऽभिः । उत् ।

स्तोमैः । पृश्निऽमातरः ॥ १७ ॥

स्वानेभिः स्वानैः शब्दैर्मरुत उदीरते । उद्गच्छन्ति ॥ स्वन शब्दे । स्वनहसोर्वा
। पा० ३. ३. ६२. । इत्यपो विकल्पितत्वात्पक्षे घञ् । कर्षात्त इत्यन्तोदात्तत्वं । बहुलं
छंदसीति भिस ऐसभावः । उ इति पूरणः । तथा रथै रथप्रमुखैर्वाहनैश्चो-
दीरते । पृश्निमातरः - - - ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

येनाव तुर्वशं यदु येन कण्वं धनस्पृतं । राये सु तस्य धीमहि ॥ १८ ॥

येन । आव । तुर्वशं । यदु । येन । कण्वं । धनऽस्पृतं । राये । सु । तस्य । धीमहि ॥ १८ ॥

येनात्मीयेन रक्षणेन तुर्वशमेतत्संज्ञं यदुमेतत्संज्ञं च राजर्षिमाव यूयं रक्षि-
तवन्तः स्थ ॥ अवतेर्लिटि मध्यमबहुवचने रूपमेतत् ॥ येन च धनस्पृतं धनकामं

कखमृषिं रक्षितवन्तः स्थ तस्य युष्मदीयं रक्षणं राये धनार्थं सु धीमहि ।
शोभनं ध्यायाम ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इ॒मा उ॒ वः सु॒दान॒वो घृ॒तं न पि॒पुषी॒रिषः । वर्धा॑न्का॒खस्य॒ मन्म॑भिः ॥ १९ ॥

इ॒माः । उ॒ इति॑ । वः । सु॒ऽदा॒न॒वः । घृ॒तं । न । पि॒पुषीः । इषः । वर्धा॑न् । का॒खस्य॑ ।
मन्म॑भिः ॥ १९ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतो घृतं न घृतमिव पिपुषीर्वर्धयिष्यः शरीर-
पुष्टिहेतुभूता इमा इदानीं प्रदीयमाना इषोऽन्नानि सोमलक्षणानि काखस्य
कखगोत्रस्य मम संबंधिभिर्मन्मभिः स्तोत्रैः सार्द्धं वो युष्मान् वर्धान् वर्धयन्तु ॥
वृधेर्ण्यताल्लेटि रूपमेतत् । उ इति पूरणः ॥

॥ अथ विंशी ॥

क्व॒ नूनं॑ सु॒दान॒वो म॒द॒या वृ॒क्तव॑र्हिषः । ब्र॒ह्मा को वः॑ स॒पर्य॑ति ॥ २० ॥

क्व॒ । नूनं॑ । सु॒ऽदा॒न॒वः । म॒द॒य । वृ॒क्त॒ऽव॑र्हिषः । ब्र॒ह्मा । कः । वः । स॒प॒र्य॑ति ॥ २० ॥

मरुदागमनस्य विलंबमसहमान ऋषिरनया वितर्कयति । सुदानवः शोभ-
नदाना हे वृक्तवर्हिषः । वृक्तं वृक्कणं छिन्नं बर्हिर्येषां यागाय । यद्वा बर्हिरिति
यज्ञनाम । वृक्तः प्रवृक्तो यज्ञो येषां ते तथोक्ताः । हे ईदृशा मरुतः क्व कुत्र देशे
नूनमिदानीं मदय । माद्यथ ॥ मदी हर्षे । व्यत्ययेन शप् ॥ कश्च ब्रह्मा ब्राह्मणः
स्तोता वो युष्मान् सपर्यति । परिचरति । किंकारणं बहुशः स्तुतैरपि भवद्भिरि-
दानीं नागम्यत इति न जानीमः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

न॒हि ष॒ यद् वः॑ पु॒रा स्तो॒मेभि॑र्वृ॒क्तव॑र्हिषः । श॒र्धां ऋ॒तस्य॒ जिन्व॑थ ॥ २१ ॥

न॒हि । ष॒ । यत् । ह॒ । वः । पु॒रा । स्तो॒मेभिः॑ । वृ॒क्त॒ऽव॑र्हिषः । श॒र्धां । ऋ॒तस्य॑ । जिन्व॑थ ॥ २१ ॥

पूर्वया वितर्क्यदानीं निश्चिनोति । हे वृक्तवर्हिषः प्रवृक्तयज्ञका मरुतो नहि
ष तन्न खलु संभवति । वो यूयं पुरास्मत्तः पूर्वमेव कृतैः स्तोमैरन्यदीयैः स्तोत्रैर्ऋ-
तस्योदकस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा संबंधिनः शर्धानात्मीयानि बलानि जिन्वथ

प्रीणयथेति यच्च यत्खलु तन्न संभवत्येव । अतः शीघ्रमागच्छतेत्यर्थः । यद्वा वृक्त-
बर्हिष इत्यृत्विङ्नाम । हे ऋत्विजो वो युष्माकं संबंधिभिः स्तोमेभिः स्तोत्रैर्ऋतस्य
यज्ञस्य संबंधिनो यागार्हान् शर्धान् मारुतानि बलानि पुरान्येभ्यः स्तोतृभ्यः
पूर्वं यद्यस्मात्कारणात् जिन्वथ यूयं प्रीणयथ ॥ जिविः प्रीणनार्थः ॥ तस्मादन्य-
दीयैः स्तोत्रैर्नहि षम न खलु ते मरुतो वशीभवन्तीत्यर्थः ॥

प्रवर्ये महावीरे पयसोरासिक्तयोः सतोः समु त्ये महतीरप इत्येषानु-
वक्तव्या । सूच्यते हि । आसिक्तयोः समु त्ये महतीरप इति महावीरमादा-
योत्तिष्ठत्सु । आ० ४. ७. इति ॥

॥ सैषा द्वाविंशी ॥

समु त्ये महतीरपः सं श्लोणी समु सूर्ये । सं वज्रं पर्वशो दधुः ॥ २२ ॥

सं । ऊं इति । त्ये । महतीः । अपः । सं । श्लोणी इति । सं । ऊं इति । सूर्ये । सं । वज्रं ।

पर्वऽशः । दधुः ॥ २२ ॥

त्ये ते पूर्वोक्तगुणा मरुतो महतीर्बह्वीरपो वृष्ट्युदकानि समु दधुः । संदधति ।
श्रोषध्यादिभिः संयोजयन्ति । यद्वा घर्मकाले सूर्यरश्मिभिराहता उपरि सम्यक्
धारयन्ति ॥ बृहन्महतीरुपसंख्यानमिति महतः परस्य डीप उदात्तत्वं । ऊडिदमि-
त्यादिनाप्शब्दात्परः शस् उदात्तः ॥ तथा श्लोणी श्लोण्यौ द्यावापृथिव्यौ च ते मरुतः
संदधुः । यथा स्वे स्वे स्थानेऽवतिष्ठेते तथा धारयन्ति । सूत्रात्मना वायुना सर्वं
जगद्धारयते । तथा च श्रूयते । वायुर्वै गोतम तत्सूत्रं वायुना वै गोतम सूत्रेणायं
च लोकः सर्वाणि च भूतानि संदध्यानि भवन्ति । बृहदा० उ० ६. ७. २. इति ।
तथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं चांतरिक्षे सं दधुः । सम्यग्धारयन्ति । उशब्दः
समुच्चये । ईदृशास्ते मरुतो वज्रमात्मीयमायुधं पर्वशः पर्वणि पर्वणि वृत्रस्य
सर्वेष्ववयवसंबंधिषु हननार्थं संदधुः । समयूयुजन् ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

वि वृत्रं पर्वशो ययुर्वि पर्वतां अराजिनः । चक्राणा वृष्णि पौंस्यं ॥ २३ ॥

वि । वृत्रं । पर्वऽशः । ययुः । वि । पर्वतान् । अराजिनः । चक्राणाः । वृष्णि । पौंस्यं ॥ २३ ॥

अराजिनो राज्ञा केनचित्स्वामिनानधिष्ठिताः । यद्वा राजा स्वाम्यस्य न
विद्यत इत्यराजेंद्रः । तद्युक्ता वृष्णि वीर्यवपौंस्यं बलं चक्राणाः कुर्वाणा मरुतो

वृत्रमावरकमसुरं मेघं वा पर्वशः पर्वणि पर्वणि भेदेन वि ययुः । विशिष्टं वधमगमयन् । तथा पर्वतान् गिरींश्च विशिष्टं वधं प्रापयन् ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अनु चितस्य युध्यतः शुष्ममावन्तु क्रतुं । अन्विद्रं वृत्रतूर्ये ॥ २४ ॥

अनु । चितस्य । युध्यतः । शुष्मं । आवन् । उत । क्रतुं । अनु । इन्द्रं । वृत्रतूर्ये ॥ २४ ॥

चितस्यास्येतत्संज्ञस्य युध्यतः शत्रून् संप्रहरतो राजर्षेः शुष्मं परेषां शोषकं बलं मरुतोऽन्वावन् । साहाय्यार्थमन्वगच्छन् । यद्वानुगुणमरक्षन् । उतापि च क्रतुं तदीयं कर्म चारक्षन् । अपि च वृत्रतूर्ये वृत्रवधार्थे संग्राम इन्द्रं चा-
न्वावन् । अरक्षन् ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

विद्युडस्ता अभिद्यवः शिप्राः शीर्षन् हिरण्ययीः । शुभ्रा व्यंजत श्रिये ॥ २५ ॥

विद्युत् ऽहस्ताः । अभि ऽद्यवः । शिप्राः । शीर्षन् । हिरण्ययीः । शुभ्राः । वि ।

अंजत । श्रिये ॥ २५ ॥

विद्युडस्ता विद्योतमानायुधबाहवोऽभिद्यवोऽभिगतदीप्तयः शुभ्राः शोभमाना मरुतः शीर्षन् शीर्ष्णि शिरस्यात्मीयेषु शिरःसु हिरण्ययीर्हिरण्ययीः स्वर्णम-
यानि शिप्राः शिरस्त्राणानि श्रिये शोभार्थं व्यंजत । व्यंजयन्ति । व्यक्तीकुर्वन्ति ।
धारयन्तीत्यर्थः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

उशना यत्परावत उक्ष्णो रंध्यमातन । द्यौर्न चक्रदद्भिया ॥ २६ ॥

उशना । यत् । परा ऽवतः । उक्ष्णः । रंध्यं । अयातन । द्यौः । न । चक्रदत् । भिया ॥ २६ ॥

हे मरुत उशनाः ॥ व्यत्ययेन प्रथमा ॥ उशनसा काव्येन ऋषिणा स्तूयमाना यूयं ॥ यद्वोशनसश्चात्सुपां सुलुगिति जसः सुः ॥ उशनसः स्तोतृन् कामय-
माना यूयमुक्ष्णः सेक्तुः कामानां वर्षितुरात्मीयस्य रथस्य वृष्टिहेतोरंतरिक्षस्य वा
रंध्यं मध्यं परावतो दूरदेशाद्यद्यदायातन अगच्छत ॥ यातेर्लङि मध्यमबहुवचनस्य
तप्तनप्तनयनाश्चेति तनादेशः ॥ तदानीं द्यौर्न । अत्र द्युशब्देन तत्रत्यो जनसंघो

लक्ष्यते । द्युलोके वर्तमानो जनसंघ इव पार्थिवमपि सर्वं भूतजातं भिया युष्म-
द्भेगजनितया भीत्या चक्रदत् । अशब्दयत् अकंपत वा ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

आ नो मखस्य दावनेऽश्चैर्हिरण्यपाणिभिः । देवास उप गंतन ॥ २७ ॥

आ । नः । मखस्य । दावने । अश्चैः । हिरण्यपाणिऽभिः । देवासः । उप । गंतन ॥ २७ ॥

हे देवासो दानादिगुणयुक्ता मरुतो नोऽस्माकं मखस्य यज्ञस्य दावने दानाय ॥
ददातेरौणादिको भावे वनिः ॥ हिरण्यपाणिभिः स्वर्णमयपादैः स्वर्णालंकृतैर्हि-
तरमणीयपादैर्वाश्चैरोपगंतन । उपागच्छत । प्राप्नुत ॥ गमेर्लोटि छांदसः शपो लुक् ।
तप्नप्नथनाश्चेति तनवादेशः । अत एव डिच्चाभावादनुनासिकलोपो न क्रियते ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

यदेषां पृषती रथे प्रष्टिर्वहति रोहितः । यांति शुभ्रा रिणन्पः ॥ २८ ॥

यत् । एषां । पृषतीः । रथे । प्रष्टिः । वहति । रोहितः । यांति । शुभ्राः । रिणन् । अपः ॥ २८ ॥

एषां मरुतां रथे पृषतीः पृषद्भिः श्वेतविंदुभिर्युक्ता मृग्यो यद्यदा वहति ।
यदा च प्रष्टिः प्राणुः शीघ्रगामी । यद्वा प्रमुखे युज्यमानः सन् रोहितः पृषतः
पृषद्भिर्युक्तो मृगो वहति तदानीं शुभ्राः शोभमाना मरुतो यांति । गच्छन्ति ।
तेषां गमने च सत्यप उदकानि वृष्टिलक्षणानि रिणन् । अरिणन् । अगच्छन् ।
सर्वत्र प्रवहन्ति ॥ री गतिरेषणयोः । ऋादिकः । प्वादीनां ह्रस्वः । छांदसोऽड-
भावः । समानवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशा वक्तव्या इति वचनादत्र पूर्वपदस्य
वाक्यांतरगतत्वात्तिङ्तिङ् इति निघाताभावः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

सुषोमे शर्यणावत्याजीके पस्त्यावति । ययुर्निचक्रया नरः ॥ २९ ॥

सुऽसोमे । शर्यणाऽवति । आजीके । पस्त्यऽवति । ययुः । निऽचक्रया । नरः ॥ २९ ॥

सुषोमे शोभनसोमयुक्त आजीके । ऋजीका नाम देशः । तत्संबन्धिनि शर्य-
णावति कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धे शर्यणावसंज्ञे सरसि पस्त्यावति । पस्त्यमिति गृह-
नाम । यज्ञगृहोपेते सोमपानाय नरो नेतारो मरुतो निचक्रया नीचीनचक्रया-
वाङ्मुखं प्रवर्तमानया रथकट्या ययुः । यांति । गच्छन्ति ॥ यातेश्छांदसो लिट् ॥

यद्वा नरो नेतार ऋत्विज उक्तगुणविशिष्टे शर्यणावति मरुद्यागाय सोममाहर्तुं
निचक्रया नीचीनचक्रया शकट्या ययुः । गच्छन्ति ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

कदा गच्छाथ मरुत इत्या विप्रं हवमानं । माडीं केभिर्नाधमानं ॥ ३० ॥

कदा । गच्छाथ । मरुतः । इत्या । विप्रं । हवमानं । माडीं केभिः । नाधमानं ॥ ३० ॥

हे मरुत इत्येत्यमनेन प्रकारेण हवमानमाह्वयंतं स्तुवंतं नाधमानं याचमानं
विप्रं मेधाविनं स्तोतारं मां कदा कस्मिन्काले माडीं केभिः सुखहेतुभिर्धनैः साईं
गच्छाथ । गच्छथ । विलंबं मा कृषत शीघ्रमागच्छतेति भावः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

कइ नूनं कधप्रियो यदिद्रमजहातन । को वः सखित्व ओहते ॥ ३१ ॥

कत् । ह । नूनं । कधऽप्रियः । यत् । इद्रं । अजहातन । कः । वः । सखिऽत्वे । ओहते ॥ ३१ ॥

हे कधप्रियः कथया स्तुत्या प्रीयमाणाः ॥ कथ वाक्यप्रबंधने । अस्माद्भावे
चिन्तिपूजीत्यादिनाङ् । ततष्टाप् । उत्तरपदे ङ्गापोः संज्ञाच्छंदसोरिति ह्रस्वत्वं ।
धत्वं छांदसं ॥ ईदृशा हे मरुतो वृत्तेण सह युध्यमानमिद्रं नूनं सत्यमजहातन
पर्यत्यजतेति यदेतत् तत्कइ कदा खलु कस्मिन् काले जातं । न कदाचिदपीत्यर्थः ।
तथा च ब्राह्मणं । मरुतो हैनं नाजहुः प्रहर भगवो जहि वीरयस्व । ऐ० ब्रा० ३. २०. ।
इति । वृचस्य त्वा श्वसथादीषमाणाः । ऋग्वे० ८. ८५. ७. । इत्यादि च निगमांतरं ।
यत एवमतः कारणाद्वा युष्माकं सखित्वे ॥ व्यत्ययेन सप्तमी ॥ सखिभावं कः स्तो-
तौहते । याचते । यद्वा वहते । प्राप्नोति । ईदृशमनपायं युष्माक्सखित्वं दुर्लभमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

सहो षु णो वज्रहस्तैः कणासो अग्निं मरुद्भिः । स्तुषे हिरण्यवाशीभिः ॥ ३२ ॥

सहो इति । सु । नः । वज्रऽहस्तैः । कणासः । अग्निं । मरुत्ऽभिः । स्तुषे ।

हिरण्यऽवाशीभिः ॥ ३२ ॥

वज्रहस्तैर्वज्रबाहुभिर्हिरण्यवाशीभिः । हिरण्यमयी वाशी तक्षणसाधनमायुधं
येषामस्ति तादृशैः । मरुद्भिः सहो सहैव वर्तमानमग्निं नोऽस्मदीया हे कणासः

कखाः स्तोतारः कखगोत्रा वा ऋषयो यूयं स्तुषे । स्तुध्वं । यद्वा न इति प्रथ-
मार्थे द्वितीया । नो वयं कखगोत्राः ॥ अस्मदो द्वयोश्च । पा० १. २. ५९. । इत्येक-
स्मिन् बहुवचनं । सविशेषणस्य प्रतिषेधः । पा० १. २. ५९. १. । इति तु व्यत्ययेन
प्रवर्तते ॥ स्तुषे । स्तुवे ॥ स्तौतेरुत्तमैकवचने सिद्धुलमिति सिप् ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

ओ षु वृष्णः प्रयज्यूना नय्यसे सुविताय । ववृत्यां चित्रवाजान् ॥ ३३ ॥

ओ इति । सु । वृष्णः । प्रयज्यून् । आ । नय्यसे । सुविताय । ववृत्यां । चित्रवाजान् ॥ ३३ ॥

वृष्णो वर्षितृनभीष्टफलदान् प्रयज्यून् प्रकर्षेण यष्टव्यान् चित्रवाजान् विचि-
त्रगमनान् विचित्रबलान् विचित्रधनान्वा । एवंभूतान्मरुतः सु सुष्टो आ उ
ववृत्यां । आवर्तयामि । अस्मदभिमुखं यथा गच्छन्ति तथा करोमि । अपि च
नय्यसे नवीयसे नवतरायात्यंतं प्रशस्ताय सुविताय सुष्टु प्राप्त्रव्याय धनाय च
तानाववृत्यां । आवर्तयामि ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

गिरयश्चिन्नि जिहते पर्शानासो मन्यमानाः । पर्वताश्चिन्नि येमिरे ॥ ३४ ॥

गिरयः । चित् । नि । जिहते । पर्शानासः । मन्यमानाः । पर्वताः । चित् । नि । येमिरे ॥ ३४ ॥

मरुत्स्वागच्छत्सु गिरयश्चित् गिरयोऽपि शिलोच्चया अपि पर्शानासः पीड्य-
मानाः । यद्वा मरुद्भिः स्पृश्यमानाः । अत एव मन्यमाना अभिमन्यमाना बाध्य-
मानाः संतो नि जिहते । नितरां गच्छन्ति । मरुद्भेगेन स्थानात् प्रच्यवंते । तथा
पर्वताश्चित् पर्ववंतो मेघा अपि तदीयेन गमनेन नियेमिरे । नियम्यन्ते । यद्वा
गिरयः क्षुद्राः शिलोच्चया महान्तः पर्वताः ॥

॥ अथ पंचचिंशी ॥

आक्ष्णयावानो वहन्यन्तरिक्षेण पततः । धातारः स्तुवते वयः ॥ ३५ ॥

आ । आक्ष्णयावानः । वहन्ति । अन्तरिक्षेण । पततः । धातारः । स्तुवते । वयः ॥ ३५ ॥

आक्ष्णयावानोऽक्ष्णं व्याप्तं गच्छन्तः । यद्वाक्ष्णश्चक्षुषोऽपि शीघ्रं यांतीत्यक्ष्ण-
यावानः ॥ यातेरातो मनिन्निति वनिप् ॥ ईदृशा अश्वा अन्तरिक्षेणाकाशमार्गेण
पततो गच्छतो मरुत आवहन्ति । आनयन्ति । यद्वा पतत इत्यश्वानां विशेषणं ।

अंतरिक्षे नभसि पततो गच्छंतः ॥ छांदसो नुमभावः ॥ किं कुर्वंतः । स्तुवते स्तोत्रं
कुर्वते जनाय वयोऽन्नं धातारो विधातारः कुर्वाणाः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

अग्निर्हि जानिं पूर्यश्छंदो न सूरों अर्चिषा । ते भानुभिर्वि तस्थिरे ॥ ३६ ॥

अग्निः । हि । जानिं । पूर्यः । छंदः । न । सूरः । अर्चिषा । ते । भानुऽभिः । वि । तस्थिरे ॥ ३६ ॥

अग्निर्ह्यग्निः खल्वर्चिषा तेजसा पूर्यः सर्वेषु देवेषु मुख्यो जानि । अजायत ॥
दीपजनेत्यादिना कर्तरि लुङि च्लेश्चिणादेशः ॥ तच्च दृष्टांतः । छंद उपच्छंदनीयः
सूरों न सूर्य इव । तदनंतरं ते पूर्वोक्तगुणा मरुतो भानुभिर्दीप्तिभिर्वितस्थिरे ।
विविधमवतिष्ठते । अग्निमारुते ह्यग्निः पूर्वं स्तूयते पश्चान्मरुतः । तदपेक्षया च
पूर्वोत्तरयोरर्धर्चयोः क्रमेणाग्निर्मरुतश्च स्तूयन्ते ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

आ नो विश्वाभिरिति त्रयोविंशत्युचं तृतीयं सूक्तं सध्वंसाख्यस्य काण्वस्यार्ष-
मानुष्टुभं । एतदादीनि त्रीणि सूक्तान्यश्विदेवत्यानि । तथा चानुक्रांतं । आ नस्य-
धिका सध्वंस आश्विनं ह्यानुष्टुभमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावानुष्टुभे
छंदस्याश्विनशस्त्रे चैतत्सूक्तं । सूच्यते हि । आ नो विश्वाभिस्त्यं चिदत्रिमित्यानुष्टुभं
। आ० ४. १५. । इति ॥ अप्रोयामे प्रशास्तुरतिरिक्तोक्थेऽप्येतत् । सूचितं च । आ
नो विश्वाभिः प्रातर्यावाणा । आ० ९. ११. । इति ॥ चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्र आ
नो विश्वाभिरित्याश्विनस्तृचः । सूचितं च । आ नो विश्वाभिरुतिभिस्त्यमु वो
अप्रहणं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नो विश्वाभिरुतिभिरश्विना गच्छंतं युवं ।

दत्ता हिरण्यवर्तनी पिबंतं सोम्यं मधु ॥ १ ॥

आ । नः । विश्वाभिः । उतिऽभिः । अश्विना । गच्छंतं । युवं ।

दत्ता । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । पिबंतं । सोम्यं । मधु ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनावश्रुवानौ सर्वे जगद्वाप्नुवन्तौ । यद्वाश्वैर्युक्तौ युवं युवां वि-
श्वभिः सर्वाभिर्याप्ताभिर्वोतिभी रक्षाभिर्दातव्याभिः सार्द्धं नोऽस्मानागच्छतं ।

आगत्य च हे दसा दसौ दर्शनीयौ शत्रूणामुपक्षपयितारौ वा हे हिरण्यवर्तनी
हिरण्यमयरथौ हितरमणीयाचरणौ वा । ईदृशौ हे अश्विनौ सोम्यं सोममयं
मधु पिबतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ नूनं यातमश्विना रथेन सूर्यत्वचा ।

भुजी हिरण्यपेशसा कवी गंभीरचेतसा ॥२॥

आ । नूनं । यातं । अश्विना । रथेन । सूर्यत्वचा ।

भुजी इति । हिरण्यपेशसा । कवी इति । गंभीरचेतसा ॥२॥

हे भुजी हविषां भोक्तारौ यद्वा स्तोतृभिरन्नानां भोजयितारौ सर्वस्य जगतः
पालकौ वा हे हिरण्यपेशसा हिरण्यमयालंकारौ हिरण्यमयावयवौ वा हे कवी
क्रांतदर्शिनौ स्तोतव्यौ वा हे गंभीरचेतसा प्रशस्तज्ञानौ । ईदृशौ हे अश्विनाश्विनौ
सूर्यत्वचा सूर्यवद्भासमानेन रथेन नूनमवश्यमस्मानायातं । आगच्छतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ यातं नहुषस्पर्यातरिक्षात्सुवृक्तिभिः ।

पिबाथो अश्विना मधु कण्वानां सवने सुतं ॥३॥

आ । यातं । नहुषः । परि । आ । अंतरिक्षात् । सुवृक्तिभिः ।

पिबाथः । अश्विना । मधु । कण्वानां । सवने । सुतं ॥३॥

हे अश्विनौ नहुषस्परि । नहुष इति मनुष्यनाम । सामर्थ्याच्चात्र तत्संबद्धो
लोको लक्ष्यते । मानुषात्तस्माल्लोकात् ॥ परि पंचम्यर्थानुवादी ॥ सुवृक्तिभिः
सुष्ठु दोषवर्जिताभिः सुप्रवृत्ताभिर्वा स्तुतिभिर्हेतुभूताभिरायातं । आगच्छतं । तथां-
तरिक्षादंतरा क्षांतात् मध्यमाल्लोकादप्यागच्छतं । आगत्य च कण्वानां कण्वगो-
त्राणामस्माकं सवने यज्ञे प्रातःसवनादौ सुतमभिषुतं मधु मधुरं सोमं हे अश्विनौ
पिबाथः । पिबतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नो यातं दिवस्पर्यातरिक्षादधप्रिया ।

पुत्रः कण्वस्य वामिह सुषाव सोम्यं मधु ॥४॥

आ । नः । या॒तं । दि॒वः । परि॑ । आ । अ॒न्तरि॑क्षात् । अध॒ऽप्रि॒या ।

पु॒त्रः । क॒ण्व॑स्य । वां । इ॒ह । सु॒सा॒व । सो॒म्यं । म॒धु ॥ ४ ॥

हे अश्विनौ दिवस्परि दिवोऽधि द्युलोकान्नोऽस्मानायातं । आगच्छतं ॥ पंचम्याः परावध्यर्थ इति विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ हे अधप्रियाधोऽधस्तादस्मिन् लोके विद्यमानेन सोमेन प्रीयमाणौ । यद्वा कधप्रिया ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥ कथया स्तुत्या प्रीयमाणौ हे ईदृशावश्विनावंतरिक्षादप्यागच्छतं । इहास्मिन्यज्ञे कण्वस्य ऋषिः पुत्रः सोम्यं सोममयं मधु वां युवाभ्यां युवयोरर्थं सुषाव । अभिषु-
णोति । अत आयातमित्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो॑ या॒तमु॑प॒श्रुत्य॑श्वि॒ना सोम॑पीतये ।

स्वाहा॒ स्तोम॑स्य वर्ध॒ना प्र॒ क॒वी धी॒तिभि॑र्नरा ॥ ५ ॥

आ । नः । या॒तं । उप॑ऽश्रुति । अश्वि॒ना । सोम॑ऽपीतये ।

स्वाहा॑ । स्तोम॑स्य । वर्ध॒ना । प्र । क॒वी इति॑ । धी॒तिऽभिः । न॒रा ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनौ नोऽस्माकमुपश्रुति । श्रूयत इति श्रुत् स्तुतिः । उपगता श्रुद्यस्मिन् तस्मिन्यज्ञे सोमपीतये सोमपानायायातं । आगच्छतं । हे वर्धना वर्धनौ कवी क्रांतदर्शिनावश्विनौ स्वाहा स्वाहाकृतौ स्वाहाकारेण सम्यगिष्टौ संतौ । यद्वा स्वाहेति वाङ्माम । स्तुतिरूपया वाचा स्तुतौ वाचा स्तोमस्य स्तोतुः प्रवर्धकौ भवतं । तथा हे नरा नेतारावश्विनौ धीतिभिः कर्मभिर्यष्टुश्च प्रवर्धकौ भवतं । यद्वा स्वाहेत्यादीन्यामंत्रितानि । हे स्वाहा स्वाहाकृतौ स्तोमस्य स्तोत्रस्य स्तोतुर्वा हे प्रवर्धना प्रवर्धयितारौ हे कवी क्रांतदर्शिनौ धीतिभिर्बुद्धिभिरात्मीयैः कर्मभिर्वा हे नरा सर्वेषां नेतारावश्विनौ सोमपानायायातमित्येकमेव वाक्यं ॥ अस्मिन्पक्षे धीतिभिरित्यपरांगवत्त्वाभावश्छांदसः ॥ यद्वा धीतिभिर्ध्यातव्याभिर्युष्मदीयाभिरु-
तिभिः सार्द्धमायातमिति क्रियया संबंधः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यच्चि॒द्धि वां॑ पु॒र ऋ॒षयो॑ जुहूरेऽव॑से नरा ।

आ या॑तमश्वि॒ना ग॑तमु॒पेमां॑ सं॒ष्टुतिं॑ मम ॥ ६ ॥

यत् । चित् । हि । वां । पु॒रा । ऋ॒षयः । जु॒हूरे । अ॒वसे । न॒रा ।

आ । या॒तं । अ॒श्विना । आ । ग॒तं । उ॒प । इ॒मां । सु॒स्तुतिं । म॒म ॥ ६ ॥

हे नरा नेतारावश्विनौ यच्चिद्धि यदा खलु वां युवां पुरा पूर्वस्मिन्काल ऋष-
योऽतीन्द्रियार्थदर्शिनः स्तोतारोऽवसे रक्षणाय जुहूरे जुहुविरे स्तुतिभिराह्वयन् ॥
ह्वयतेर्लिङ्गभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणं । हल इति दीर्घः । इरयो रे इति रेभावः ॥
तदानीं हे अश्विनावायातं । आगच्छतं । आगतवन्तौ स्थः । अतो मम मदीया-
मिमां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिमप्युपागतं । उपागच्छतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दि॒वश्चि॒द्रोच॒नाद॒ध्या नो॑ ग॒तं स्व॒र्विदा ।

धी॒भिर्वत्स॑प्रचेतसा स्तोमे॑भिर्ह॒वनश्रु॒ता ॥ ७ ॥

दि॒वः । चि॒त् । रो॒च॒नात् । अ॒धि । आ । नः । ग॒तं । स्वः॒ऽवि॒दा ।

धी॒भिः । व॒त्स॒ऽप्र॒चे॒त॒सा । स्तोमे॑भिः । ह॒व॒न॒ऽश्रु॒ता ॥ ७ ॥

हे स्वर्विदा स्वः सूर्यस्य द्युलोकस्य वा लंभयितारावश्विनौ दिवश्चित् द्युलो-
काच्च रोचनादधि रोचमानादंतरिक्षाच्च नोऽस्मानागतं । आगच्छतं ॥ पूर्ववदधिः
पंचम्यर्थानुवादकः ॥ हे वत्सप्रचेतसा वत्से स्तोतरि प्रकृष्टज्ञानौ । यद्वा वत्सं नि-
वासकं वेदितव्यं वा प्रकृष्टं चेतो ज्ञानं ययोस्तौ तथोक्तौ । तौ युवां धीभिरात्मी-
याभिर्बुद्धिभिः सहागच्छतं । हे हवनश्रुता हवनस्यास्मदीयस्याह्वानस्य स्तोत्रस्य
श्रोतारौ स्तोमेभिः स्तोत्रैरस्मत्कृतैर्युज्यमानौ संतावागच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

कि॒म॒न्ये पर्या॑सते॒ऽस्मत्स्तोमे॑भिर्अ॒श्विना ।

पु॒त्रः क॒ण्व॑स्य वा॒मृषि॑र्गी॒र्भिर्वत्सो॑ अ॒वीवृ॑धत् ॥ ८ ॥

किं । अ॒न्ये । परि॑ । आ॒स॒ते । अ॒स्मत् । स्तोमे॑भिः । अ॒श्विना ।

पु॒त्रः । क॒ण्व॑स्य । वां । ऋ॒षिः । गीः॒ऽभिः । व॒त्सः । अ॒वीवृ॑धत् ॥ ८ ॥

अस्मदस्मत्तोऽन्ये व्यतिरिक्ताः स्तोतारः स्तोमेभिः स्तोत्रैराश्विनाश्विनौ देवौ
किं पर्यासते । अस्मद्व्यतिरिक्ताः केऽप्यश्विनौ स्तोतुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः । कण्वस्य

ऋषेः पुत्र ऋषिर्मेचद्रष्टा वत्सो गीर्भिः स्तुतिभिर्हे अश्विनौ वां युवामवी-
वृधत् । अवर्धयत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ वां विप्र इहावसेऽहस्तोमेभिरश्विना ।

अरिप्रा वृचंहन्तमा ता नो भूतं मयोभुवा ॥ ९ ॥

आ । वां । विप्रः । इह । अवसे । अहन्त् । स्तोमेभिः । अश्विना ।

अरिप्रा । वृचंहन्ऽतमा । ता । नः । भूतं । मयःऽभुवा ॥ ९ ॥

हे अश्विनाश्विनौ विप्रो मेधावी स्तोतेहास्मिन्यागेऽवसे रक्षणार्थं स्तोमेभिः
स्तोत्रैर्वा युवामाहूत् । आहूतवान् ॥ ह्यतेर्लुङि लिपिसिचिह्नश्चेति च्छेरङादेशः ॥
हे अरिप्रा । रिप्रमिति पापनाम । अपापौ हे वृचंहन्तमा वृचाणां शत्रूणां हन्तृतमौ
ता तौ तादृशौ युवां नोऽस्माकं मयोभुवा सुखस्य भावयितारौ भूतं । भवतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ यद्वां योषणा रथमतिष्ठद्वाजिनीवसू ।

विश्वान्यश्विना युवं प्र धीतान्यगच्छतं ॥ १० ॥

आ । यत् । वां । योषणा । रथं । अतिष्ठत् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

विश्वानि । अश्विना । युवं । प्र । धीतानि । अगच्छतं ॥ १० ॥

हे वाजिनीवसू । वाजिनी हविष्मती यागक्रिया । तस्यां विद्यमानस्वांशलक्ष-
णधनावश्विनौ योषणा योषित्सूर्याजिधावनेन त्रियमाणा सती वां युवयो रथं
यद्यदातिष्ठत् आस्थितवती आरूढवती तदा हे अश्विनाश्विनौ युवं युवां धीतानि
ध्यातान्यभिलषितानि विश्वानि सर्वाणि प्रकर्षणागच्छतं । प्रापतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अतः सहस्रनिर्णिजा रथेना यातमश्विना ।

वत्सो वां मधुमद्वचोऽशंसीत्काव्यः कविः ॥ ११ ॥

अतः । सहस्रंऽनिर्णिजा । रथेन । आ । यातं । अश्विना ।

वत्सः । वां । मधुऽमत् । वचः । अशंसीत् । काव्यः । कविः ॥ ११ ॥

हे अश्विनाश्विनौ येषु लोकेषु यत्र वर्तन्ते अतोऽस्मात्स्थानात्सहस्रनिर्णिजा ।
निर्णिगिति रूपनाम । स्वर्णमयतया बहुविधरूपयुक्तेन रथेनायातं । आगच्छतं ।
काव्यः कवेः पुत्रः कविर्मेधावी वत्स ऋषिर्वा युवाभ्यां युवयोरर्थं मधुमत् मा-
धुर्योपेतं वचो वचनमुक्त्यमशंसीत् । शंसितवान् । यत एवमत आगच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

पुरु॒म॒द्रा पु॒रु॒व॒सू म॒नो॒तरा॑ र॒यी॒णां ।

स्तो॒मं मे अ॒श्विना॑वि॒मम॒भि व॒ह्नी॑ अ॒नू॒षा॒तां ॥ १२ ॥

पु॒रु॒ऽम॒द्रा । पु॒रु॒व॒सू इति॑ पु॒रु॒ऽव॒सू । म॒नो॒तरा॑ । र॒यी॒णां ।

स्तो॒मं । मे । अ॒श्वि॒नौ । इ॒मं । अ॒भि । व॒ह्नी॒ इति॑ । अ॒नू॒षा॒तां ॥ १२ ॥

पुरुमद्रा बहुमदौ बहुभिः सोमैर्मादयितव्यौ वा पुरुवसू बहुधनौ बहूनां नि-
वासकौ वा रयीणां धनानां मनोतरा मन्तारौ दातारौ ॥ मन्यतेस्तृचि पृषोदरादि-
त्वादूपसिद्धिः । नामन्यतरस्यामिति रैशब्दानाम उदात्तत्वं ॥ वह्नी कृत्स्नस्य जगतो
वोढारौ । ईदृशावश्विनौ मे ममेमं स्तोमं स्तोत्रमभ्यनूषातां । सम्यक् स्तुतमिति प्रा-
शंसिषातां ॥ ए स्तुतौ ॥ यद्वा नुवतिरत्र श्रवणार्थं वर्तते । अभिप्राप्तावश्रौष्टां ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

आ नो॒ विश्वा॑न्यश्विना ध॒त्तं राधा॑स्य॒ह्या ।

कृ॒तं न॑ ऋ॒त्विया॑वतो॒ मा नो॑ रीर॒धतं॑ नि॒दे ॥ १३ ॥

आ । नः । विश्वा॑नि । अ॒श्वि॒ना । ध॒त्तं । राधा॑सि । अ॒ह्या ।

कृ॒तं । नः । ऋ॒त्विय॑ऽवतः । मा । नः । री॒र॒ध॒तं । नि॒दे ॥ १३ ॥

हे अश्विनाश्विनावह्याह्याण्यहीति करणान्यलज्जाहेतूनि प्रशस्तानि विश्वानि
सर्वाणि राधांसि धनानि नोऽस्मभ्यमाधत्तं । प्रयच्छतं । अपि च नोऽस्मा-
नृत्वियावतः । ऋतौ काले भवं प्रजोत्पादनरूपं कर्म ऋत्वियं । तद्वतः कुरुतं ।
तथा निदे निंदायै निंदकाय वा नोऽस्मान्मा रीरधतं । मा वशं नैष्टं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यन्ना॑सत्या परा॒वति॒ यद्वा॒ स्थो अ॒ध्यं॒बरे॑ ।

अ॒तः स॒हस्र॑निर्णिजा॒ रथे॒ना या॑तमश्विना ॥ १४ ॥

यत् । ना॒स॒त्या । प॒रा॒ऽव॒ति । यत् । वा । स्थः । अ॒धि । अ॒ंब॒रे ।

अ॒तः । स॒ह॒स्रं॑ऽनि॒र्नि॒जा । रथे॑न । आ । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥ १४ ॥

हे नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ यद्यदि परावति दूरदेशे स्थः । यद्वा यदि चांबरे । अंतिकनामैतत् । समीपे स्थः भवथः ॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादी ॥ अतोऽस्मात्सर्वस्मात्स्थानात्सहस्रनिर्णिजा बहुविधरूपेण रथेन हे अश्विनावागच्छतं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यो वां ना॒स॒त्यावृ॒षि॒र्गी॒र्भिर्व॒त्सो अ॒वीवृ॒धत् ।

तस्मै॑ स॒ह॒स्रं॑नि॒र्णि॒जमि॒षं ध॒त्तं घृ॒तश्चु॒तं ॥ १५ ॥

यः । वां । ना॒स॒त्यौ । ऋ॒षिः । गीः॑ऽभिः । व॒त्सः । अ॒वीवृ॒धत् ।

तस्मै॑ । स॒ह॒स्रं॑ऽनि॒र्नि॒जं । इ॒षं । ध॒त्तं । घृ॒तऽश्चु॒तं ॥ १५ ॥

हे नासत्यौ यो वत्साख्य ऋषिर्वा युवां गीर्भिः स्तुतिभिरवीवृधत् अवर्धयत् तस्मा ऋषये सहस्रनिर्णिजं बहुविधरूपं घृतश्चुतं घृतं क्षरंतीमिषमन्नं धत्तं । प्रयच्छतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

प्रा॒स्मा ऊ॒र्जे घृ॒तश्चु॒तम॒श्वि॒ना य॒च्छ॒तं यु॒वं ।

यो वां सु॒न्नाय॑ तु॒ष्टव॑त्सू॒यादा॑नु॒नस्प॒ती ॥ १६ ॥

प्र । अ॒स्मै । ऊ॒र्जे । घृ॒तऽश्चु॒तं । अ॒श्वि॒ना । य॒च्छ॒तं । यु॒वं ।

यः । वां । सु॒न्नाय॑ । तु॒ष्टव॑त् । व॒सुऽया॒त् । दा॒नु॒नः । प॒ती इति॑ ॥ १६ ॥

हे अश्विनाश्विनावस्मै स्तोत्रे घृतश्चुतं घृतधारया युक्तामूर्जे बलकरमन्नरसं युवं युवां प्रयच्छतं । दत्तं । हे दानुनस्पती दानस्याधिपती वां युवां सुन्नाय सुखार्थं यस्तुष्टवत् स्तुयात् । यश्च वसूयात् वसु धनमात्मन इच्छेत् अस्मा इत्यन्वयः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

आ नो॑ गंतं रि॒शाद॑से॒मं स्तोमं॑ पु॒रु॒भु॒जा ।

कृतं॑ नः सु॒श्रियो॑ नरे॒मा दा॑तम॒भिष्ट॑ये ॥ १७ ॥

आ । नः । गंतं । रिशादसा । इमं । स्तोमं । पुरुऽभुजा ।

कृतं । नः । सुऽश्रियः । नरा । इमा । दातं । अभिष्टये ॥ १७ ॥

हे रिशादसा रिशतां हिंसतां निरसितारौ । यद्वा रिशानां हिंसकानामत्तारौ भक्षितारौ हे पुरुभुजा बहुलस्य हविषो भोक्तारौ बहूनां पालकौ वा हे अश्विनौ नोऽस्माकमिमं स्तोमं स्तोत्रमागतं । अभिगच्छतं । आगत्य च हे नरा नेतारौ नोऽस्मान् सुश्रियः सुश्रीकान् शोभनया संपदा युक्तान् कृतं । कुरुतं । तदर्थमिमेमानि पुरो वर्तमानानि पार्थिवान्यभिष्टयेऽभिप्राप्तये दातं । दत्तं ॥ ददातेर्लोऽटि छांदसः शपो लुक् ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

आ वां विश्वाभिर्ऋतिभिः प्रियमेधा अहूषत ।

राजंतावध्वराणामश्विना यामहूतिषु ॥ १८ ॥

आ । वां । विश्वाभिः । ऋतिऽभिः । प्रियऽमेधाः । अहूषत ।

राजंतौ । अध्वराणां । अश्विना । यामहूतिषु ॥ १८ ॥

हे अश्विनाश्विनौ यामहूतिषु यामानां यातृणां देवानां हूतिराह्वानं येषु यागेषु तेषु प्रियमेधा प्रिययज्ञा एतत्संज्ञा ऋषयोऽध्वराणां यज्ञानां राजंतावीश्वरौ ॥ राजतिरैश्वर्यकर्मा ॥ अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्तामिति हि ब्राह्मणं । ईदृशौ विश्वाभिः सर्वाभिर्ऋतिभी रक्षाभिः सहितौ वां युवामाहूषत । आह्वयन् । अस्तुवन्नित्यर्थः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आ नो गंतं मयोभुवाश्विना शंभुवा युवं ।

यो वां विपन्यू धीतिभिर्गीर्भिर्वत्सो अवीवृधत् ॥ १९ ॥

आ । नः । गंतं । मयःऽभुवा । अश्विना । शंभुवा । युवं ।

यः । वां । विऽपन्यू इति । धीतिऽभिः । गीऽभिः । वत्सः । अवीवृधत् ॥ १९ ॥

हे अश्विनाश्विनौ मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारौ शंभुवा रोगाणां शमस्य भावयितारौ युवं युवां नोऽस्मानागतं । आगच्छतं । हे विपन्यू स्तुत्या-

वश्विनौ यो वत्सः स्तोता वां युवां धीतिभिः कर्मभिः परिचरणैर्गीर्भिः स्तुति-
भिश्चावीवृधत् अवर्धयत् तानस्मानिति पूर्वचान्वयः ॥

॥ अथ विंशी ॥

याभिः कण्वं मेधातिथिं याभिर्वशं दशव्रजं ।

याभिर्गोशर्यमावतं ताभिर्नोऽवतं नरा ॥ २० ॥

याभिः । कण्वं । मेधऽतिथिं । याभिः । वशं । दशऽव्रजं ।

याभिः । गोऽशर्यं । आवतं । ताभिः । नः । अवतं । नरा ॥ २० ॥

हे अश्विनौ याभिरुतिभिः कण्वमृषिं मेधातिथिं चावतं अरक्षतं । याभिश्च
वशमेतत्संज्ञं चावतं । याभिश्च गोशर्यं । शीर्णा गौर्यस्य स गोशर्यः शयुः । तथा
चाम्नातं । शयवे चिन्नासत्या शचीभिर्जसुरये स्तर्यं पिप्यथुर्गा । ऋग्वे० १. ११६. २२. ।
इति । ईदृशं गोशर्यं शयुमावतं अरक्षतं हे नरा नेतारौ ताभिरुतिभिर्नोऽस्मा-
नवतं । रक्षतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

याभिर्नरा चसदस्युमावतं कृत्ये धने ।

ताभिः सुऽस्माँ अश्विना प्रावतं वाजसातये ॥ २१ ॥

याभिः । नरा । चसदस्युं । आवतं । कृत्ये । धने ।

ताभिः । सु । अस्मान् । अश्विना । प्र । अवतं । वाजऽसातये ॥ २१ ॥

हे नरा नेतारावश्विनौ धने कृत्ये कर्तव्ये प्राप्त्रव्ये सति चसदस्युमेतत्संज्ञं
पुरुकुत्सपुत्रमृषिं याभिरुतिभिरावतं अरक्षतं हे अश्विनौ ताभिरुतिभिः सु सुष्ठु-
स्मान् प्रावतं । प्ररक्षतं । किमर्थं । वाजसातये वाजस्यान्वस्य बलस्य वा सातये
संभजनार्थं ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्र वां स्तोमाः सुवृक्तयो गिरो वर्धत्वश्विना ।

पुरुवा वृत्रहन्तमा ता नो भूतं पुरुस्पृहा ॥ २२ ॥

प्र । वां । स्तोमाः । सुऽवृक्तयः । गिरः । वर्धेत्तु । अश्विना ।

पुरुऽचा । वृचहन्ऽतमा । ता । नः । भूतं । पुरुऽस्पृहा ॥ २२ ॥

हे अश्विनौ स्तोमाः प्रगीतमंत्ररूपाः स्तुतयः सुवृक्तयः सुप्रवृत्ताः सुष्ठु दोष-
वर्जिता वा गिरः शस्त्ररूपा वाचश्च वां युवां प्रवर्धेत्तु । प्रवर्धयंतु । अपि च हे पुरुचा
बहूनां चातारौ हे वृचहन्तमा वृचाणां शत्रूणां हन्तृतमौ । ईदृशौ हे अश्विनौ ता तौ
युवां नोऽस्माकं पुरुस्पृहा पुरु बहुलं स्पृहणीयावीप्सितयौ भूतं । भवतं ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

त्रीणि पदान्यश्विनोराविः सान्ति गुहा परः ।

कवी ऋतस्य पत्नभिरर्वाग्जीवेभ्यस्परि ॥ २३ ॥

त्रीणि । पदानि । अश्विनोः । आविः । सन्ति । गुहा । परः ।

कवी इति । ऋतस्य । पत्नऽभिः । अर्वाक् । जीवेभ्यः । परि ॥ २३ ॥

त्रीणि त्रिसंख्याकाव्यनयोरश्विनोर्देवयो रथस्य संबंधीनि पदानि चक्राणि गुहा
गुहायां वर्तमानान्येतावन्तं कालमदृश्यमानानि परो गुहायाः परस्तात् दृष्टि-
गोचरे देश आविः सन्ति । आविर्भवन्ति ॥ सांहितिकच्छांदसो दीर्घः । व्यत्ययेन
निघाताभावः । यद्वा संतीत्येतदस्तेः शतरि जसि रूपं ॥ आविर्भूतानि दृश्यन्ते ।
आश्विनस्य रथस्य चक्रत्रयोपेतत्वं च रथस्त्रिचक्रः परि वर्तते । ऋग्वे० ४. ३६. १. ।
इत्यादिनिगमांतरे प्रसिद्धं । कवी क्रांतदर्शिनावश्विनावृतस्य सत्यस्योदकस्य यज्ञस्य
वा हेतुभूतैः पत्नभिर्यैः पदैर्जीवेभ्यस्परि । परिरुपर्यर्थः । पंचम्याः परावध्यर्थ इति
सत्त्वं ॥ जीवानामुपरि जीवेष्मस्मास्वर्वागभिमुखं । आगच्छतमिति शेषः । तानि
पदानीदानीमुपलभ्यन्त इत्यन्वयः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टम एकोनविंशो वर्गः ॥

आ नूनमित्येकविंशत्युचं चतुर्थे सूक्तं शशकर्णस्यार्घमश्विदेवत्यं । विंशेकविंशौ
द्वितीयातृतीये चेति चतस्रो गायत्र्यः प्रथमा चतुर्थी षष्ठी चतुर्दशी पंचदशी
चेति पंच बृहत्याः पंचमी ककुप् । मध्यमश्चेत्ककुबित्युक्तलक्षणसद्भावात् । दशमी
त्रिष्टुबेकादशी विराट् द्वादशी जगती शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं ।
आ नूनं सैका शशकर्णोऽंत्ये गायत्र्यावुपाद्ये चाद्या चतुर्थी षष्ठी चतुर्दश्याद्ये च

बृहत्यः पंचमी ककुप् दशम्याद्यास्त्रिष्टुष्टिराङ्गुत्य इति ॥ अप्रोयामे ब्राह्मणाच्छं-
सिनोऽतिरिक्तोक्थ्य इदं सूक्तं । सूच्यते हि । आ नूनमश्विना तं वां रथं । आ०
९. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नूनमश्विना युवं वत्सस्य गंतमवसे ।

प्रास्मै यच्छतमवृकं पृथु छर्दिर्युयुतं या अरातयः ॥ १ ॥

आ । नूनं । अश्विना । युवं । वत्सस्य । गंतं । अवसे ।

प्र । अस्मै । यच्छतं । अवृकं । पृथु । छर्दिः । युयुतं । याः । अरातयः ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनौ युवं युवां वत्सस्य स्तोतुर्ममावसे रक्षणार्थं नूनमवश्य-
मागंतं । आगच्छतं । आगत्य चास्मा ऋषयेऽवृकं बाधकरहितं पृथु विस्तीर्णं
छर्दिर्गृहं प्रयच्छतं । प्रदत्तं । तथा या अरातयोऽदानशीलाः शत्रुभूताः प्रजास्ता
युयुतं । स्तोतृभ्यः पृथक्कुरुतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदंतरिक्षे यद्वि यत्पंच मानुषाँ अन् । नृम्णं तद्वत्तमश्विना ॥ २ ॥

यत् । अंतरिक्षे । यत् । दिवि । यत् । पंच । मानुषान् । अन् । नृम्णं । तत् । धत्तं । अश्विना ॥ २ ॥

अंतरिक्षे गंधर्वादिभिः सेविते मध्यमे लोके यन्नृम्णं धनमस्ति । दिवि द्युलोके
च यदस्ति । पंच पंचसंख्याकान्मानुषान्मनुष्याननु ॥ लक्षणेऽनोः कर्मप्रवच-
नीयत्वं । कर्मप्रवचनीययुक्त इति द्वितीया ॥ पंचविधा मनुष्या निषादपंचमाश्व-
त्वारो वर्णा यत्र वर्तन्ते तत्र चेह लोके यन्नृम्णं धनमस्ति हे अश्विनौ तन्निविधं
नृम्णं धनं धत्तं । अस्मभ्यं प्रयच्छतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ये वां दंसाँस्यश्विना विप्रांसः परिमामृशुः । एवेत्काखस्य बोधतं ॥ ३ ॥

ये । वां । दंसाँसि । अश्विना । विप्रांसः । परिऽममृशुः । एव । इत् । काखस्य । बोधतं ॥ ३ ॥

हे अश्विनौ वां युवयोः संबंधीनि दंसांसि कर्माणि परिचरणात्मकानि ये
विप्रासो विप्रा मेधाविनो यजमानाः परिमामृशुः परिमृशंति पुनः पुनः स्पृशंति ।
अनुतिष्ठंतीत्यर्थः । यथा तदीयानि परिचरणानि युवां जानीथः एवेदेवमेव
काखस्य कखपुत्रस्य मम परिचरणं बोधतं । अवगच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं वां घर्मो अश्विना स्तोमेन परि षिच्यते ।

अयं सोमो मधुमान्वाजिनीवसू येन वृचं चिकेतथः ॥४॥

अयं । वां । घर्मः । अश्विना । स्तोमेन । परि । सिच्यते ।

अयं । सोमः । मधुमान् । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू । येन । वृचं । चिकेतथः ॥४॥

हे अश्विनौ वां युवयोः संबंध्यं घर्मः प्रवर्ग्य स्तोमेन स्तोत्रेण ऋक्सामरूपेण परिषिच्यते । आर्त्तिक्रियते । यथा युवयोस्तृप्तिकरो भवति तथा क्रियत इत्यर्थः । यद्वा घर्मस्य हविष आधारभूतो महावीरो घर्मः । स स्तोमेन स्तोतव्येन पयसा परिषिच्यते । आसिच्यते वां युवयोरर्थः । अपि च हे वाजिनीवसू अन्नवद्धनावयं सोमस्तार्तीयसवनिको मधुमान् माधुर्यवान् युवाभ्यां दीयते । येन युवां वृचमावरकं शत्रुं चिकेतथः हंतव्यतया जानीथः अयं घर्मः सोमश्चेत्युभयचान्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यदप्सु यद्वनस्पतौ यदोषधीषु पुरुदंससा कृतं ।

तेन माविष्टमश्विना ॥५॥

यत् । अप्सु । यत् । वनस्पतौ । यत् । ओषधीषु । पुरुदंससा । कृतं ।

तेन । मा । अविष्टं । अश्विना ॥५॥

हे पुरुदंससा बहुकर्माणावश्विनावस्पूदकेषु यज्ञेषजं कृतं युवामकार्षे ॥ करो-तेर्लुङि मंत्रे घसेत्यादिना च्ल्लुक् ॥ तथा वनस्पतौ । वनानां पतिर्वनस्पतिः ॥ पारस्करादित्वात्सुट् । उभे वनस्पत्यादिष्विति पूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वं । जातौ चेदमेकवचनं ॥ वनस्पतिषु वृक्षेषु यच्च भेषजं युवामकुरुतं । ओषधीषु । ओषः पाक आसु धीयत इत्योषधयो व्रीह्यादयः ॥ कर्मण्यधिकरणे चेति दधा-तेरधिकरणे किप्रत्ययः । दासीभारादिषु पठितत्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायामिति दीर्घः ॥ व्रीह्यादिष्वोषधीषु च यज्ञेषजं कृतं युवामकार्षे हे अश्विनाश्विनौ तेन सर्वेण भेषजेन मा मामविष्टं । रक्षतं ॥ अवतेर्लोटि सिबहुलमिति बहुलग्रहणात्सिप् । तत इट् ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यन्नासत्या भुरण्यथो यद्वा देव भिषज्यथः ।

अयं वां वत्सो मतिभिर्न विंधते हविष्मंतं हि गच्छथः ॥६॥

यत् । नासत्या । भुरण्यथः । यत् । वा । देवा । भिषज्यथः ।

अयं । वां । वत्सः । मतिभिः । न । विंधते । हविष्मंतं । हि । गच्छथः ॥६॥

हे नासत्या सत्यस्वभाववश्विनौ यत् यौ युवां भुरण्यथः सर्वे जगत्पोषयथः ॥ भुरण् धारणपोषणयोः । कंडादिः ॥ हे देवा दानादिगुणयुक्तावश्विनौ ॥ छांदसः सांहितिको ह्रस्वः ॥ यद्वा यौ च युवां भिषज्यथः सर्वस्य प्राणिजातस्य भैषज्यं रोगोपशमनं कुरुथः ॥ भिषज् चिकित्सायां । अयमपि कंडादिः ॥ तौ वां युवामयं वत्सः स्तोता मतिभिर्मननीयैः केवलैः स्तोत्रैर्न विंधते । न विंदते । न लभते ॥ वर्णविकारश्छांदसः ॥ कुत इति चेदुच्यते । हविष्मंतं हविर्भिर्युक्तं स्तोतारं हि युवां गच्छथः । तस्माद्युवां हविर्भिर्युक्तैः स्तोत्रैः प्रसीदथ इति भावः ॥

प्रवर्ग्ये महावीरे गोपयस्यासिच्यमान आ नूनमित्येषानुवक्तव्या । सूच्यते हि । आ नूनमश्विनोऽर्चुषिरिति गव्य आ सुते सिंचत श्रियमित्याजे । आ० ४. ९. इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

आ नूनमश्विनोऽर्चुषिः स्तोमं चिकेत वामयां ।

आ सोमं मधुमत्तमं घर्मं सिंचादथर्वणि ॥७॥

आ । नूनं । अश्विनोः । अर्चुषिः । स्तोमं । चिकेत । वामयां ।

आ । सोमं । मधुमत्तमं । घर्मं । सिंचात् । अथर्वणि ॥७॥

हे अश्विनौ यदा युवामागच्छेयाथां तदानीं युवयोरश्विनोः स्तोमं स्तोत्रमृषिर्नचद्रष्टा वामया वननीययोत्कृष्टया बुद्ध्या नूनमवश्यमाचिकेत । अभिजानीयात् ॥ कित् ज्ञाने । छांदसो लिट् ॥ तथा मधुमत्तममतिशयेन मधुरं सोमं घर्मं प्रवर्ग्यसंबन्धि घर्माख्यं हविश्चाथर्वण्यहिंसकेऽग्नौ । यद्वाथर्वा अर्चुषिः । तेन निर्मथितोऽग्निरुपचारादथर्वेत्युच्यते । अथर्वणा निर्मथनं च त्वामग्ने पुष्करादधि । ऋग्वे० ६. १६. १३. इत्यादिनिगमांतरेऽवगम्यते । तस्मिन्नग्नावासिंचात् । आसिंचेत् । प्रक्षिपेत् । अतः शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नूनं रघुवर्तनिं रथं तिष्ठायो अश्विना ।

आ वां स्तोमा इमे मम नभो न चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

आ । नूनं । रघुऽवर्तनिं । रथं । तिष्ठायः । अश्विना ।

आ । वां । स्तोमाः । इमे । मम । नभः । न । चुच्यवीरत ॥ ८ ॥

हे अश्विनौ रघुवर्तनिं लघुवर्तनं शीघ्रगमनं रथं नूनमवश्यमिदानीमेवा-
तिष्ठायः । आतिष्ठतं । अधिरोहतं ॥ वालमूललघुलमिति लघोर्लकारस्य रेफः ॥
मम मदीया इमे स्तोमाः स्तोत्राणि नभो न सूर्यमिव तेजस्विनौ वां युवामाचु-
च्यवीरत । आच्यवन्ते । अभिगच्छन्ति ॥ यद्वा च्यवतिरत्रांतर्भावितण्यर्थः । आच्या-
वयन्ति । युवामभिप्रापयन्ति ॥

॥ अथ नवमी ॥

यद्द्य वां नासत्योक्थैराचुच्युवीमहि ।

यद्वा वाणीभिरश्विनेवेत्काण्वस्य बोधतं ॥ ९ ॥

यत् । अद्य । वां । नासत्या । उक्थैः । आऽचुच्युवीमहि ।

यत् । वा । वाणीभिः । अश्विना । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतं ॥ ९ ॥

हे नासत्यावद्येदानीमुक्थैः शस्त्रैर्यद्यथा येन प्रकारेण वां युवामाचुच्युवीमहि
आगमयेम । हे अश्विनौ यद्वा यथा वाणीभिरुक्थव्यतिरिक्ताभिरपि वाग्भिः
स्तुतिभिर्युवामागमयेम एवेदेवमेव तथैव काण्वस्य मम तदुक्थादिकं बोधतं ।
अवगच्छतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

यद्वा कक्षीवाँ उत यद्वश्व ऋषिर्यद्वा दीर्घतमा जुहाव ।

पृथी यद्वा वैन्यः सार्दनेष्वेवेदतो अश्विना चेतयेथां ॥ १० ॥

यत् । वां । कक्षीवान् । उत । यत् । विश्वऽश्वः । ऋषिः । यत् । वां । दीर्घऽतमाः । जुहाव ।

पृथी । यत् । वां । वैन्यः । सार्दनेषु । एव । इत् । अतः । अश्विना । चेतयेथां ॥ १० ॥

हे अश्विनौ वां युवां कक्षीवानृषिर्यद्यथा जुहाव तुष्टाव । उतापि च व्यश्व
एतत्संज्ञ ऋषिश्च यद्यथा जुहाव । यद्यथा च वां युवां दीर्घतमा ऋषिर्जुहाव ।

सदनेषु यज्ञगृहे वैन्यो वेनस्य पुत्रः पृथ्येतत्संज्ञो राजर्षिर्वा युवां यद्यथा जुहाव
तुष्टाव एवेदेवमेव स्तुवतो ममात् इदं स्तोत्रं ॥ इदंश्चिदात् द्वितीयार्थे तसिः ॥ हे
अश्विनौ चेतयेथां । जानीतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टम एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

या॒तं छ॒र्दि॒ष्पा उ॒त नः पर॒स्या भू॒तं जग॒त्पा उ॒त न॒स्तनू॒पा ।

व॒र्ति॒स्तो॒काय॒ तन॑याय या॒तं ॥ ११ ॥

या॒तं । छ॒र्दिः॒ऽपौ । उ॒त । नः । परः॒ऽपा । भू॒तं । जग॒त्॒ऽपा । उ॒त । नः । तनू॒ऽपा ।

व॒र्तिः । तो॒काय॑ । तन॑याय । या॒तं ॥ ११ ॥

हे अश्विनौ छर्दिष्पौ । छर्दिरिति गृहनाम । तस्यास्मदीयस्य पालकौ संतौ
युवां यातं । आगच्छतं । उतापि च नोऽस्माकं परस्या परमतिशयेन पालकौ
भूतं । भवतं ॥ पारस्करादित्वात्सट् । तथा जगत्पौ सर्वस्य जगतो जंगमस्य प्राणि-
जातस्यास्मदीयस्य पालकौ भवतं । उतापि च नोऽस्माकं तनूपा तनूनां शरी-
राणां तनयानां वा पालकौ भवतं । एतत्सर्वार्थं तोकाय तोकस्य पुत्रस्य तनयाय
तनयस्य पौत्रस्य चास्मदीयस्य वर्तिर्गृहं यातं । गच्छतं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यदि॑द्रेण॒ सर॒थं या॒थो अ॒श्विना॒ यद्वा वा॒युना॒ भव॑थः॒ समो॑कसा ।

यदा॑दित्येभिर्ऋ॒भुभिः स॒जोष॑सा॒ यद्वा वि॒ष्णोर्वि॒क्रम॑णेषु तिष्ठथः ॥ १२ ॥

यत् । इ॒द्रेण॑ । स॒ऽरथं॑ । या॒थः । अ॒श्विना॒ । यत् । वा । वा॒युना॑ । भव॑थः । सं॒ऽओ॒कसा॑ ।

यत् । आ॒दि॒त्येभिः॑ । ऋ॒भुऽभिः॑ । स॒ऽजोष॑सा । यत् । वा । वि॒ष्णोः । वि॒ऽक्रम॑णेषु ।

तिष्ठथः ॥ १२ ॥

हे अश्विनाविद्रेण सह सरथं समानमेकं रथमास्थाय यद्यदि याथः गच्छथः ।
यद्वा यदि वा वायुना सह समोकसा समाननिवासौ भवथः । यद्यदि वादित्ये-
भिरदितिपुत्रैर्भिर्वादिभिर्ऋभुभिश्च सजोषसा सह प्रीयमाणौ वर्तेथे । यद्वा यदि
वा विष्णोर्विक्रमणेषु विष्णुना देवेन विक्रांतेषु त्रिषु लोकेषु तिष्ठथः । अतः
सर्वस्मादपि स्थानादागच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यद्द्याश्विना॑व॒हं हु॒वेय॒ वाज॑सातये ।

यत्पृ॒त्सु तु॒र्वणे॒ सह॒स्तच्छे॑ष्टम॒श्विनो॒रवः ॥ १३ ॥

यत् । अ॒द्य । अ॒श्विनौ । अ॒हं । हु॒वेय॑ । वाज॑ऽसातये ।

यत् । पृ॒त्ऽसु । तु॒र्वणे॑ । सहः । तत् । श्रे॑ष्ठं । अ॒श्विनोः॑ । अ॒वः ॥ १३ ॥

यद्यदाहमश्विनौ वाजसातये संग्रामार्थं हुवेय आहूयेय अद्येदानीं तावागच्छत-
मिति शेषः । पृत्सु पृतनासु संग्रामेषु तुर्वणे शत्रूणां हिंसने यत्सहः शत्रूणामभि-
भवितृ रक्षणमश्विनोः तदवो रक्षणं श्रेष्ठं प्रशस्यतमं । अतस्तावाहूयामीति भावः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ नूनं॑ या॒तम॒श्विने॒मा ह॒व्यानि॑ वां हि॒ता ।

इ॒मे सोमा॑सो॒ अधि॑ तु॒र्वशे॒ यदा॑वि॒मे क॒ण्वेषु॑ वा॒मथ॑ ॥ १४ ॥

आ । नूनं॑ । या॒तं । अ॒श्विना॑ । इ॒मा । ह॒व्यानि॑ । वां । हि॒ता ।

इ॒मे । सोमा॑सः । अधि॑ । तु॒र्वशे॑ । यदा॑ । इ॒मे । क॒ण्वेषु॑ । वां । अ॒थ ॥ १४ ॥

हे अश्विनौ नूनमवश्यमायातं । आगच्छतं । इमेमानि पुरोवर्तीनि हव्यानि
हवीषि वां युवाभ्यां हिता हितानि । यद्वा युवयोरर्थं विहितानि कृतानि । इमे
च सोमासः सोमास्तुर्वशे यदौ च वर्तमानाः । वां युवाभ्यां युवयोरर्थं संस्कृता वा ॥
अधिः सप्रम्यर्थानुवादकः ॥ अथापि च कण्वेषु कण्वपुत्रेष्वस्मासु चेमे सोमा वां
युवाभ्यां दत्ताः । अत आयातमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यन्ना॑सत्या॒ परा॒के अ॒र्वाके॒ अस्ति॑ भेष॒जं ।

तेन॑ नूनं॑ वि॒म॒दाय॑ प्रचेतसा॒ छर्दि॑व॒त्साय॑ यच्छतं ॥ १५ ॥

यत् । ना॒सत्या॑ । परा॒के । अ॒र्वाके॑ । अस्ति॑ । भेष॒जं ।

तेन॑ । नूनं॑ । वि॒ऽम॒दाय॑ । प्र॒ऽचेत॑सा । छर्दिः॑ । व॒त्साय॑ । य॒च्छतं॑ ॥ १५ ॥

हे नासत्यावश्विनौ पराके दूरदेशेऽर्वाके समीपे च यद्युवयोः संबंधि भेषजं
रोगोपशमनकारणमस्ति तेन भेषजेन सहितं छर्दिर्गृहं हे प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञा-

नावश्चिनौ विमदाय । लुप्तोपममेतत् । एतत्संज्ञायेव ऋषये वत्साय नून-
मवश्यं प्रयच्छतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अभुत्सु प्र देव्या साकं वाचाहमश्चिनोः ।

व्यावर्देव्या मतिं वि रातिं मर्त्येभ्यः ॥ १६ ॥

अभुत्सि । उं इति । प्र । देव्या । साकं । वाचा । अहं । अश्चिनोः ।

वि । व्यावः । देवि । आ । मतिं । वि । रातिं । मर्त्येभ्यः ॥ १६ ॥

अश्चिनोः संबन्धिन्या देव्या द्योतमानया वाचा स्तुतिरूपया साकं सहाहं प्रा-
भुत्सि । प्रबुद्धोऽस्मि । उ इति पूरणः । हे देवि द्योतमाने उषस्त्वं च मतिं मया कृतां
स्तुतिमा अभिलक्ष्य व्यावः । तमांसि विवृणु । अपगमय । प्रकाशयेत्यर्थः ॥ वृणो-
तेच्छांदसे लुङि मंचे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् । छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः ॥ अपि
च मर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं रातिं धनं व्यावः । प्रकाशय ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

प्र बोधयोषो अश्चिना प्र देवि सूनृते महि ।

प्र यज्ञहोतरानुषक्प्र मदाय श्रवो बृहत् ॥ १७ ॥

प्र । बोधय । उषः । अश्चिना । प्र । देवि । सूनृते । महि ।

प्र । यज्ञऽहोतः । आनुषक् । प्र । मदाय । श्रवः । बृहत् ॥ १७ ॥

हे उषोऽश्चिनौ देवौ प्रबोधयास्मत्स्तोत्रस्य श्रवणार्थं । हे देवि दानादिगुणयुक्ते
हे सूनृते सुष्ठु नेचि हे महि महति इत्थं महाभागा त्वमश्चिनौ प्रबोधय । हे यज्ञहो-
तर्यज्ञानां यष्टव्यानां देवानामाह्नातर्होतर्वानुषगनुषक्तं संततं यथा भवति तथा-
श्चिनौ स्तुतिभिः प्रबोधय । तथा मदायाश्चिनोर्मदोत्पादनार्थं बृहन्महत् श्रवः
श्रवणीयं सोमलक्षणमन्नमस्माभिः कल्पितं ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

यदुषो यासि भानुना सं सूर्येण रोचसे ।

आ हायमश्चिनो रथो वर्तिर्याति नृपाय्यं ॥ १८ ॥

यत् । उषः । यासि । भानुना । सं । सूर्येण । रोचसे ।

आ । ह । अयं । अश्विनोः । रथः । वर्तिः । याति । नृऽपाय्यं ॥ १८ ॥

हे उषो भानुना दीप्ता सह यद्यदा यासि गच्छसि तदानीं सूर्येण सं रोचसे ।
सम्यग्दीप्यसे । अपि च तस्मिन्समयेऽश्विनोरयं रथो नृपाय्यं यन्नृभिर्नतृभिर्ऋ-
त्विभिः पालनीयं वर्तिर्यज्ञगृहमायाति ह । आगच्छति खलु ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यदापीतासो अंशवो गावो न दुहे ऊधभिः ।

यद्वा वाणीरनूषत प्र देवयंतो अश्विना ॥ १९ ॥

यत् । आऽपीतासः । अंशवः । गावः । न । दुहे । ऊधऽभिः ।

यत् । वा । वाणीः । अनूषत । प्र । देवऽयंतः । अश्विना ॥ १९ ॥

यद्यदापीतास आ समन्तात्पीतवर्णा अंशवः सोमलता ऊधभिर्गावो न गाव
इव दुहे रसं दुहते ॥ लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । बहुलं छंदसीति रुडागमः ॥
यद्वा यदा च देवयंतो देवान् कामयमाना ऋत्विजो वाणीर्वाचः स्तुतीरनूषत
अस्तुवन् । अकुर्वन्नित्यर्थः । तदाश्विनौ देवौ प्रावतं । प्ररक्षतं ॥

॥ अथ विंशी ॥

प्र द्युम्नाय प्र शवसे प्र नृषाद्याय शर्मणे । प्र दक्षाय प्रचेतसा ॥ २० ॥

प्र । द्युम्नाय । प्र । शवसे । प्र । नृऽसहाय । शर्मणे । प्र । दक्षाय । प्रऽचेतसा ॥ २० ॥

प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानावश्विनौ द्युम्नाय द्योतमानायान्नाय यशसे वा ॥ तादर्थ्ये
चतुर्थी ॥ द्युम्नार्थमस्मान् प्ररक्षतं । शवसे बलाय च प्ररक्षतं । नृषाद्याय नृभिः
सोढव्याय शर्मणे सुखाय च प्ररक्षतं । दक्षाय वृद्धार्थे प्ररक्षतं । यद्वा द्युम्नाये-
त्यादौ क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । द्युम्नादीन्यस्मभ्यं
प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यन्नूनं धीभिरश्विना पितुर्योनां निषीदथः । यद्वा सुम्नेभिरुक्थ्या ॥ २१ ॥

यत् । नूनं । धीभिः । अश्विना । पितुः । योनां । निऽसीदथः । यत् । वा । सुम्नेभिः ।

उक्थ्या ॥ २१ ॥

हे अश्विनौ पितुः पालयितुर्द्युलोकस्य संबन्धिनि योना योनौ स्थाने यद्यदि धीभिः कर्मभिः सह निषीदयः निवसथः । यद्वा यदि वा हे उक्थ्योक्थ्यौ प्रशस्यौ सुम्नेभिः सुम्नैः सुखैः सह निवसथः तदास्माभिः स्तुतौ संतावागच्छतमिति शेषः । अथवा पितुः पालयितुर्यजमानस्य संबन्धिनि योनौ यज्ञगृहे धीभिः स्तुतिभिः साङ्गं यदि निवसथः । यदि च सुम्नैः सुखकैर्हविर्भिश्च सह निवसथः तर्ह्यगच्छतं । नूनमिति पदपूरणः । उक्तं च यास्केन । अथापि पदपूरणः । नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे । नि० १.७. । इति ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

यत्स्थ इति षडृचं पंचमं सूक्तं कण्वपुत्रस्य प्रगाथस्यार्षमाश्विनं । आद्या बृहती । द्वितीया मध्येज्योतिस्त्रिष्टुप् । यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिरित्युक्तलक्षणसद्भावात् । तृतीयानुष्टुप् । चतुर्थ्यास्तारपंक्तिः । अंत्यौ चेदास्तारपंक्तिरिति हि तल्लक्षणं । पंचमी बृहती षष्ठी सतोबृहती । तथा चानुक्रांतं । यत्स्थः षट् प्रगाथोऽपश्यत् बृहती मध्येज्योतिरनुष्टुबास्तारपंक्तिः प्रगाथ इति ॥ प्रातरनुवाकाश्विने क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूच्यते हि । द्युम्नी वां यत्स्थ इति बार्हतं । आ० ४.१५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यत्स्थो दीर्घप्रसन्ननि यद्वादो रोचने दिवः ।

यद्वा समुद्रे अध्याकृते गृहेऽत आ यातमश्विना ॥ १ ॥

यत् । स्थः । दीर्घऽप्रसन्ननि । यत् । वा । अदः । रोचने । दिवः ।

यत् । वा । समुद्रे । अधि । आऽकृते । गृहे । अतः । आ । यातं । अश्विना ॥ १ ॥

हे अश्विनौ दीर्घप्रसन्ननि । प्रसीदंत्येषु देवा इति प्रसन्नानो यज्ञगृहाः । दीर्घा आयताः प्रसन्नानो यस्मिन् तस्मिन् लोके यद्यदि स्थः भवथः वर्तेथे । यद्वा यदि वादोऽमुष्मिन्दिवो द्युलोकस्य संबन्धिनि रोचने रोचमाने स्थाने भवथः । यद्वा यदि वा समुद्रेऽंतरिक्षे । समुद्रवंत्यस्मादाप इति समुद्रमंतरिक्षं । तस्मिन् । आकृते निर्मिते गृहेऽधिवसथः अतस्त्रितयादपि स्थानात् हे अश्विनावायातं । आगच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्वा यज्ञं मनवे संमिमिक्षथुरेवेत्काण्वस्य बोधतं ।

बृहस्पतिं विश्वान्देवाँ अहं हुं इन्द्राविष्णूँ अश्विनावाप्नुहेषसा ॥ २ ॥

यत् । वा । यज्ञं । मनवे । संऽमिमिष्यथुः । एव । इत् । काण्वस्य । बोधतं ।

बृहस्पतिं । विश्वान् । देवान् । अहं । हुवे । इंद्राविष्णू इति । अश्विनौ । आशुऽहेषसा ॥ २ ॥

हे अश्विनौ यद्वा यथा वा येन वा प्रकारेण मनवे प्रजापतये यजमानाय यज्ञं संमिमिष्यथुः संसिक्तवंतौ युवां कृतवंतौ एवेदेवमेव काण्वस्य कण्वगोत्रस्य मम यज्ञं कर्तुं बोधतं । अवगच्छतं । अपि च बृहस्पतिं बृहतां देवानां पतिं देवपुरोहितं विश्वान् सर्वान्मित्रादीन्देवांश्चंद्राविष्णू चाशुहेषसा शीघ्राश्वौ । यद्वा हेष्टु शब्दे । शीघ्रं सर्वत्र शब्दमानौ स्तूयमानावश्विनौ चाहं हुवे । आहूये ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्या न्व१श्विनां हुवे सुदंससा गृभे कृता ।

ययोरस्ति प्र णः सख्यं देवेष्वध्याप्यं ॥ ३ ॥

त्या । नु । अश्विनां । हुवे । सुऽदंससा । गृभे । कृता ।

ययोः । अस्ति । प्र । नः । सख्यं । देवेषु । अधि । आप्यं ॥ ३ ॥

त्या त्वौ पूर्वोक्तगुणावश्विनौ नु क्षिप्रमहं हुवे । आहूयामि । कीदृशौ । सुदंससा शोभनकर्माणौ गृभे ग्रहे ग्रहणायास्माभिर्दत्तानां हविषां स्वीकरणायास्मभ्यं धनदानाय वा कृता कृतौ प्रादुर्भूतौ देवेषु मध्ये ॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादी ॥ ययोरश्विनोरायमाप्तव्यं नोऽस्माकं सख्यं सखित्वं प्राप्ति प्रभवति उत्कर्षेण वर्तते तौ हुव इत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ययोरधि प्र यज्ञा असूरे संति सूरयः ।

ता यज्ञस्याध्वरस्य प्रचेतसा स्वधाभिर्या पिबंतः सोम्यं मधु ॥ ४ ॥

ययोः । अधि । प्र । यज्ञाः । असूरे । संति । सूरयः ।

ता । यज्ञस्य । अध्वरस्य । प्रऽचेतसा । स्वधाभिः । या । पिबंतः । सोम्यं । मधु ॥ ४ ॥

ययोरश्विनोरध्युपरि यज्ञा ज्योतिष्टोमादयः सर्वे यागाः प्रसंति प्रभवन्ति । छिन्नस्य यज्ञशिरसोऽश्विभ्यां संधानात् । तथा च यज्ञशिरोऽच्छिद्यतेत्युपक्रम्य तैत्तिरीयकं । तावेतद्यज्ञशिरः प्रत्यधत्तां यदाश्विनो गृह्यते यज्ञस्य निष्कृत्यै । तै० सं० ६. ४. ९. ५. । इति । असूरे स्तोत्ररहितेऽपि देशे ययोश्च सूरयः स्तोतारः संति

तावश्चिनावध्वरस्य हिंसाप्रत्यवायरहितस्य यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेः प्रचेतसा प्रकृष्टं
ज्ञातारौ स्वधाभिर्बलहेतुभिः स्तुतिभिराह्वयामीति शेषः । या यावश्चिनौ सोम्यं
सोममयं मधु मधुरं सोमरसं पिबतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यद्द्याश्चिनावपाग्यत्प्राक्स्थो वाजिनीवसू ।

यद्दुह्यन्नवि तुर्वशे यदौ हुवे वामथ मा गतं ॥ ५ ॥

यत् । अद्य । अश्चिनौ । अपाक् । यत् । प्राक् । स्थः । वाजिनीवसू इति वाजिनीवसू ।

यत् । दुह्यवि । अन्नवि । तुर्वशे । यदौ । हुवे । वा । अथ । मा । आ । गतं ॥ ५ ॥

हे अश्चिनावद्येदानीं यद्यद्यपाक् प्रतीच्यां दिशि स्थः भवथः वर्तेथे । हे वाजि-
नीवसू अन्नवद्धनौ यद्यदि प्राक् प्राच्यां दिशि स्थः भवथः । यद्यदि वा दुह्यप्रभृतिषु
चतुर्षु स्तोतृषु संनिहितौ भवथः एवं सर्वत्र संनिहितौ वां युवां हुवे । अहमा-
ह्वयामि । अथानंतरमेव मा मामागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदंतरिक्षे पतथः पुरुभुजा यद्वेमे रोदसी अन्तु ।

यद्वा स्वधाभिरधितिष्ठथो रथमत आ यातमश्चिना ॥ ६ ॥

यत् । अंतरिक्षे । पतथः । पुरुभुजा । यत् । वा । इमे इति । रोदसी इति । अन्तु ।

यत् । वा । स्वधाभिः । अधिऽतिष्ठथः । रथं । अतः । आ । यातं । अश्चिना ॥ ६ ॥

हे पुरुभुजा बहूनां पालयितारौ बहुलहविषो भोक्तारौ वा यद्यद्यंतरिक्षे
पतथः गच्छथः । यद्वा यदि वेमे रोदसी द्यावापृथिव्यावनुलक्ष्य गच्छथः । यद्वा
यदि वा स्वधाभिरात्मीयैस्तेजोभिर्बलैर्वा साद्वै रथमधितिष्ठथः रथ उपविशथः ॥
अधिशीङ्स्थासामित्याधारस्य कर्मसंज्ञा ॥ अतः सर्वस्मात्स्थानात् हे अश्चिना-
वायातं । आगच्छतं ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

त्वमग्र इति दशर्चं षष्ठं सूक्तं कण्वगोत्रस्य वत्सस्यार्धमाग्नेयं । आद्या प्रतिष्ठा-
गायत्री । अष्टकसप्तकषट्कोपेतत्वात् । द्वितीया वर्धमाना । षट्सप्तकाष्टकोपेतत्वात् ।
तथा चोक्तं । षट्सप्तकाष्टकैव वर्धमाना विपरीता प्रतिष्ठेति । दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा

गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । त्वमग्ने दश वत्स आग्नेये गायत्रेऽन्त्या त्रिष्टुवाद्या
प्रतिष्ठोपाद्या वर्धमानेति ॥ प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे
चोत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूच्यते हि । त्वमग्ने व्रतपा इत्युत्तमामुद्धरेत् । आ० ४. १३. ।
इति ॥ व्रातपत्यामाद्यानुवाक्या । सूचितं च । त्वमग्ने व्रतपा असि यज्ञो वयं
प्रमिनाम व्रतानि । आ० ३. १३. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

त्वमग्ने व्रतपा असि देव आ मर्त्येषा । त्वं यज्ञेष्वीद्व्यः ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । व्रतपाः । असि । देवः । आ । मर्त्येषु । आ । त्वं । यज्ञेषु । ईद्व्यः ॥ १ ॥

हे अग्ने देवो द्योतमानस्त्वं मर्त्येषा मनुष्येषु च देवेषु च मध्ये व्रतपा असि ।
व्रतानां कर्मणां रक्षिता भवसि । अतः करणाद्यज्ञेषु त्वमीद्व्यः स्तुत्योऽसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वमसि प्रशस्यो विदथेषु सहंत्य । अग्ने रथीरध्वराणां ॥ २ ॥

त्वं । असि । प्रशस्यः । विदथेषु । सहंत्य । अग्ने । रथीः । अध्वराणां ॥ २ ॥

हे सहंत्य शत्रूणामभिभवितरग्ने विदथेषु यज्ञेषु त्वं प्रशस्यः स्तुत्योऽसि । अध्व-
राणां यागानां रथीर्नेता च भवसि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स त्वमस्मदप द्विषो युयोधि जातवेदः । अदेवीरग्ने अरांतीः ॥ ३ ॥

सः । त्वं । अस्मत् । अप । द्विषः । युयोधि । जातवेदः । अदेवीः । अग्ने । अरांतीः ॥ ३ ॥

हे जातवेदो जातानां वेदितरग्ने स पूर्वोक्तगुणस्त्वमस्मदस्मत्तो द्विषो द्वेष्टुन्
शत्रूनपयुयोधि । पृथक्कुरु । अदेवीरासुरीररातीः शत्रुसेनाश्च पृथक्कुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अंतिं चित्संतमहं यज्ञं मर्तस्य रिपोः । नोप वेषि जातवेदः ॥ ४ ॥

अंतिं । चित् । संतं । अहं । यज्ञं । मर्तस्य । रिपोः । न । उप । वेषि । जातवेदः ॥ ४ ॥

हे जातवेदोऽंतिं चिदंतिकेऽपि संतं भवंतं समीपे विद्यमानमपि रिपोरस्मच्छ-
चोर्मर्तस्य मनुष्यस्य यज्ञं नोपवेषि । अहं शब्दोऽवधारणे । नैव कामयसे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मर्ता अमर्त्यस्य ते भूरि नाम मनामहे । विप्रासो जातवेदसः ॥ ५ ॥

मर्ताः । अमर्त्यस्य । ते । भूरि । नाम । मनामहे । विप्रासः । जातवेदसः ॥ ५ ॥

मर्ता मनुष्या विप्रासो मेधाविनो वयं हे अग्ने जातवेदसो जातानां वेदितु-
रमर्त्यस्य मरणरहितस्य देवस्य भूरि विस्तृतं नाम स्तोत्रं मनामहे । जानीमः ।
कुर्म इति यावत् ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

विप्रं विप्रासोऽवसे देवं मर्तास ऊतये । अग्निं गीर्भिर्हवामहे ॥ ६ ॥

विप्रं । विप्रासः । अवसे । देवं । मर्तासः । ऊतये । अग्निं । गीः । ऽभिः । हवामहे ॥ ६ ॥

विप्रासो मेधाविनो मर्तासो मर्ता मनुष्या वयं विप्रं मेधाविनं देवं दाना-
दिगुणयुक्तमग्निमवसे हविर्भिस्त्पर्षयितुमृतयेऽस्माकं रक्षणार्थं च गीर्भिर्हवामहे ।
आह्वयामहे ॥

आभिन्नविकेषूक्येषु तृतीयसवन आ ते वत्स इति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तुचः ।
सूचितं च । आ ते वत्सो मनो यमदाग्ने स्थूरं रयिं भर । अ० ७. ८. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

आ ते वत्सो मनो यमत्परमाच्चित्सधस्थात् । अग्ने त्वांकामया गिरा ॥ ७ ॥

आ । ते । वत्सः । मनः । यमत् । परमात् । चित् । सधः । ऽस्थात् । अग्ने । त्वां । ऽकामया । गिरा ॥ ७ ॥

हे अग्ने वत्स ऋषिस्ते तव मनः परमाच्चिदुत्कृष्टादपि सधस्थात्सहस्थानाद्युलो-
कादायमत् । आयमयति । केन साधनेन । त्वांकामया त्वामभिलषन्त्या गिरा स्तुत्या ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पुरुचा हि सदृङ्सि विशो विश्वा अन्तु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥ ८ ॥

पुरुः । चा । हि । सदृङ् । सि । विशः । विश्वाः । अन्तु । प्रभुः । समत् । सु । त्वा । हवामहे ॥ ८ ॥

हे अग्ने पुरुचा हि बहुषु देशेषु त्वं सदृङ्सि । समानं द्रष्टा भवसि । अत एव
विश्वाः सर्वा विशः प्रजा अनुलक्ष्य प्रभुरीश्वरो भवसि । ईदृशं त्वां समत्सु संयामेषु
रक्षणार्थं हवामहे । आह्वयामहे ॥

॥ अथ नवमी ॥

स॒मत्स्व॒ग्निम॒वसे॒ वाज॒यंतो॑ ह॒वाम॒हे । वाजे॑षु चि॒त्रा॒धसं ॥ ९ ॥

स॒मत्ऽसु । अ॒ग्निं । अ॒वसे॑ । वा॒जऽय॑ंतः । ह॒वा॒म॒हे । वाजे॑षु । चि॒त्रऽरा॑धसं ॥ ९ ॥

समत्स सहमदनेषु संग्रामेषु वाजयंतो बलमिच्छंतो वयमवसे रक्षणार्थमग्निं
हवामहे । कीदृशं । वाजेषु संग्रामेषु चित्राधसं चायनीयधनं ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्र॒त्नो हि क॒मी॒द्व्यो॑ अ॒ध्वरे॑षु स॒नाच्च॑ होता न॒व्यश्च॑ स॒त्ति ।

स्वां चा॒ग्ने त॒न्वं पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्यं॑ च सौ॒भग॑मा य॒जस्व ॥ १० ॥

प्र॒त्नः । हि । कं । ई॒द्व्यः । अ॒ध्वरे॑षु । स॒नात् । च । होता॑ । न॒व्यः । च । स॒त्ति ।

स्वां । च । अ॒ग्ने । त॒न्वं । पि॒प्रय॑स्व । अ॒स्मभ्यं॑ । च । सौ॒भगं॑ । आ । य॒जस्व ॥ १० ॥

हे अग्ने अध्वरेषु यज्ञेष्ठीद्व्यः स्तुत्यस्त्वं प्रत्नो हि चिरंतनः खलु भवसि । कमिति
पूरकः । तथा सनाच्चिरकालादारभ्य होता देवानामाह्वाता च सन् नव्यः स्तुत्यश्च
सन् सत्ति । यज्ञेषु निषीदसि । हे अग्ने देवानां हविर्वहंस्त्वं स्वां च तन्वमात्मीयं
च शरीरं पिप्रयस्व । त्वदीयेन हविर्भागेन तर्पय । अस्मभ्यं स्तोतृभ्यश्च सौभगं
सुभगत्वं चायजस्व । प्रदेहि ॥ सुभगशब्दाद्भावार्यं सुभगान्मंत्रं इत्युक्तावादिषु
पाठादङ्प्रत्ययः ॥

॥ इति पंचमस्याष्टमे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
पंचमाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननं ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

इत्थं पंचमाष्टकं व्याख्यायेदानीमृषिच्छंदोदेवताविनियोगप्रदर्शनपुरःसरं षष्ठस्य प्रथमोऽध्यायो व्याख्यातुमारभ्यते ॥ अष्टममंडलस्य द्वितीयेऽनुवाके षट् सूक्तानि जातानि । य इंद्रेति त्रयस्त्रिंशद्वचं सप्तमं सूक्तं कण्वगोत्रस्य पर्वताख्यस्यार्षमौष्णिहमैंद्रं । तथा चानुक्रांतं । य इंद्र त्रयस्त्रिंशत्पर्वत औष्णिहं त्विति ॥ महाव्रते निष्केवल्य औष्णिहतृचाशीताविदमादिके द्वे सूक्ते । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । औष्णिही तृचाशीतिर्य इंद्र सोमपातम इति सूक्ते । ऐ० आ० ५. ११. । इति ॥ दशमेऽहनि निष्केवल्य आदितः षड्वचः शंसनीयाः । सूच्यते हि । य इंद्र सोमपातम इति षट्कुष्णिहः । आ० ८. १२. । इति ॥ अभिष्वविकेषूक्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र आद्यस्तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । य इंद्र सोमपातम इंद्र नो गधि । आ० ७. ८. । इति ॥ तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रेऽप्ययमेव तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । इंद्रः सुतेषु सोमेषु य इंद्र सोमपातमः । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य इंद्र सोमपातमो मदः शविष्ठ चेतति ।

येना हंसि न्यचिणं तमीमहे ॥ १ ॥

यः । इंद्र । सोमपातमः । मदः । शविष्ठ । चेतति ।

येन । हंसि । नि । अचिणं । तं । इमहे ॥ १ ॥

हे इंद्र यस्त्वं सोमपातमोऽतिशयेन सोमस्य पाता । हे शविष्ठ बलवत्तम ॥
 शव इति बलनाम । तस्माद्विनंतादातिशयानिक इष्टन् । विन्मतोर्लुक् । टिलोपः ॥
 हे ईदृशेन्द्र तस्य तव सोमपानजनितो यो मदश्चेतति सम्यक् जानाति वृचवधा-
 दीनि कार्याणि कर्तुं ॥ य इत्यस्य चेततीत्यनेनापि संबंधाद्यद्वृत्तान्नित्यमिति तिङ्-
 निहन्यते ॥ अथवैतदेवं वाक्यं । हे बलवत्तमेन्द्र सोमपातमः सोमस्य पातृतमो
 यस्त्वं मदः सोमैर्मादयितव्यस्तर्पणीयः सन् चेतति ॥ पुरुषव्यत्ययः ॥ चेतसि
 सम्यक् जानासि ॥ मदोऽनुपसर्ग इति मदेः कर्मण्यप् ॥ येन सोमपानजनितेन
 मदेनाविणमत्तारं राक्षसादिकं नि हंसि नि हिनस्सि निकृष्टां हिंसां प्रापयसि तं
 मदं तादृङ्मुदोपेतं त्वां वेमहे । याञ्चाकर्मायं । याचामहे ॥ यद्वा ई गतौ दैवादिकः ।
 छांदसो विकरणस्य लुक् ॥ ईयामहे । उपगच्छामः । स्तुतिभिः संभजामहे इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

येना दशग्वमधिगुं वेपयंतं स्वर्णरं ।

येना समुद्रमाविथा तमीमहे ॥ २ ॥

येन । दशऽग्वं । अधिऽगुं । वेपयंतं । स्वऽनरं ।

येन । समुद्रं । आविथ । तं । ईमहे ॥ २ ॥

हे इंद्र येन सोमपानजनितेन मदेन दशग्वं । ये दशभिर्मसैः सत्त्वासनं परिस-
 माप्य निरगमन्ते ते दशग्वा अंगिरसः । तेषामन्यतममधिगुमधृतगमनमनिवारित-
 गतिमेतत्संज्ञं च ऋषिं वेपयंतं तमांसि वर्जयंतं स्वर्णरं सर्वस्य नेतारं सूर्यं चाविथ
 वृचादेर्दस्योरपनयनेन ररक्षिथ । येन च मदेन समुद्रमुदधिमंतरिक्षं वाविथ रर-
 क्षिथ त्वदीयं मदं तद्वतं त्वां वेमहे । याचामहे । मदे हि सति हृष्टः सन् इंद्रो
 बहु धनं प्रयच्छति । अतस्तत्कारणस्य मदस्य याञ्चोपपन्ना ॥

॥ अथ तृतीया ॥

येन सिंधुं महीरपो रथाँ इव प्रचोदयः ।

पंथांमृतस्य यातवे तमीमहे ॥ ३ ॥

येन । सिंधुं । महीः । अपः । रथान्ऽइव । प्रऽचोदयः ।

पंथां । ऋतस्य । यातवे । तं । ईमहे ॥ ३ ॥

हे इन्द्र महीर्महतीरपो वृष्ट्युदकानि सिंधुं स्यंदनशीलां नदीं समुद्रं वा प्रति
येन सोमपानजन्येन मदेन प्रचोदयः प्रेरयसि । तत्र दृष्टान्तः । रथानिव । यथा
रथिनो रथान् स्वाभिलषितदेशगमनाय प्रेरयन्ति तद्वत् । ऋतस्य यज्ञस्य पंथां
पंथानं मार्गं यातवे यातुं प्राप्तुं तं मदमीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इ॒मं स्तो॒मम॒भिष्ट॑ये घृ॒तं न पू॒तम॑द्रि॒वः ।

येना॒ नु स॒द्य ओज॑सा व॒वक्षि॑थ ॥४॥

इ॒मं । स्तो॒मं । अ॒भिष्ट॑ये । घृ॒तं । न । पू॒तं । अ॒द्रि॒वः ।

येन॑ । नु । स॒द्यः । ओज॑सा । व॒वक्षि॑थ ॥४॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र घृतं न घृतमिव मंत्रपूतमाज्यमिव पूतं शुद्धमिमम-
स्मदीयं स्तोमं स्तोत्रं बुध्यस्वेति शेषः । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिप्रायै । इष्टस्य
धनादेरस्माकं लाभायेत्यर्थः । येन स्तोत्रेण स्तूयमानः सन् ओजसात्मीयेन बलेन
सद्यस्तदानीमेव स्तुतिसमय एव नु क्षिप्रं ववक्षिथ अस्मान्वहसि अभिलषितं
प्रापयसि इमं स्तोममित्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इ॒मं जु॑षस्व गि॒र्वणः॑ स॒मुद्र॑ इ॒व पि॒न्वते॑ ।

इ॒न्द्र वि॒श्वाभि॑रू॒तिभि॑र्व॒वक्षि॑थ ॥५॥

इ॒मं । जु॑ष॒स्व । गि॒र्व॒णः । स॒मु॒द्रः । इ॒व । पि॒न्व॒ते ।

इ॒न्द्र । वि॒श्वा॒भिः । ऊ॒तिः । व॒वक्षि॑थ ॥५॥

हे गिर्वणो गिरां स्तुतीनां संभक्तः । यद्वा स्तुतिभिः संभजनीयेन्द्र इमं स्तोमं
मया क्रियमाणं जुषस्व । सेवस्व । स च स्तोमः समुद्र इव समुद्रो यथा चंद्रोदयं
प्राप्य पिन्वते । वर्धते । अभिधेयस्येन्द्रगुणगणस्याधिक्येन तत्प्रतिपादिका स्तुतिरपि
विस्तृता भवतीत्यर्थः ॥ पूर्वस्यामृचि ववक्षिथेत्यनेन युक्तो येनेति शब्दोऽत्रापि
सामर्थ्यात्नेन संबध्यते । अत एवास्य तिङ्ङितिङ् इति निघाताभावः ॥ हे इन्द्र येन
स्तोमेन हेतुना विश्वाभिर्याप्राभिरूतिभि रक्षाभिर्ववक्षिथ वहसि श्रेयांस्यस्मान्प्रा-
पयसि ॥ वहेः सनन्ताल्लिङ्गमंत्र इति निषेधादामभावे थलि लिटि रूपमेतत् ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो नो देवः परावतः सखित्नाय मामहे ।

दिवो न वृष्टिं प्रथयन्ववक्षिथ ॥ ६ ॥

यः । नः । देवः । परावतः । सखित्नाय । मामहे ।

दिवः । न । वृष्टिं । प्रथयन् । ववक्षिथ ॥ ६ ॥

यो नो देवो दानादिगुणयुक्त इन्द्रः परावतः परावतात् दूरात् द्युलोकादागत्य नोऽस्माकं सखित्नाय सखित्नाय मामहे धनानि प्रददौ ॥ मंहतेदानकर्मण एतद्रूपं ॥ यद्वास्माभिः पूज्यते ॥ मह पूजायां । अस्माच्छांसः कर्मणि लिट् ॥ उत्तराङ्गर्चः प्रत्यक्षकृतः ॥ हे इन्द्र दिवो न वृष्टिं दिवः सकाशाद्वृष्टिमिव प्रथयन् अस्मदीयानि धनानि विस्तारयन् यस्त्वं ववक्षिथ अस्मान् वोढुमिच्छसि तादृशं त्वां स्तौमीति शेषः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ववक्षुरस्य केतव उत वज्रो गभस्त्योः ।

यत्सूर्यो न रोदसी अवर्धयत् ॥ ७ ॥

ववक्षुः । अस्य । केतवः । उत । वज्रः । गभस्त्योः ।

यत् । सूर्यः । न । रोदसी इति । अवर्धयत् ॥ ७ ॥

अस्येन्द्रस्य केतवः प्रज्ञानान्यस्मत्स्तुतिविषयाणि । यद्वा रथ उत्क्षिप्ताः पताकाः केतवः । ववक्षुः अवहन् । अस्मान् श्रेयांसि प्रापयन् । उतापि च गभस्त्योः । बाहुनामैतत् । इन्द्रस्य हस्तयोरवस्थितो वज्रश्चावहत् । यद्यदायमिन्द्रः सूर्यो न सर्वस्य प्रेरक आदित्य इव रोदसी द्यावापृथिव्यौ वृष्ट्यादिप्रदानेनावर्धयत् तदानीमित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यदि प्रवृद्ध सत्पते सहस्रं महिषाँ अघः ।

आदिक्तं इन्द्रियं महि प्र ववृधे ॥ ८ ॥

यदि । प्रवृद्ध । सत्पते । सहस्रं । महिषान् । अघः ।

आत् । इत् । ते । इन्द्रियं । महि । प्र । ववृधे ॥ ८ ॥

हे प्रवृद्ध प्रकर्षेण महन् हे सत्पते सतामनुष्ठातृणां पालयितरिंद्र सहस्रं सहस्र-
संख्याकान्महिषान् । महन्नामैतत् । महतोऽसुरान् वृचादीन् यदि यदाघः अवधीः ॥
हन्तेऽष्टादसमेतदूपं । यद्वा घसू अदने । लुङि सिपि मन्त्रे घसेति च्लेर्लुक् ॥ आदिद-
नंतरमेव हे इंद्र ते तवेन्द्रियं वीर्यं महि महद्बहुलं सत्प्र वावृधे । प्रकर्षेण वर्धते ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्रः सूर्यस्य रश्मिभिर्न्यर्शसानमोषति ।

अग्निर्वनेव सासहिः प्र वावृधे ॥ ९ ॥

इंद्रः । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । नि । अर्शसानं । ओषति ।

अग्निः । वनाऽड्व । ससहिः । प्र । ववृधे ॥ ९ ॥

अयमिंद्रः सूर्यस्य सर्वस्य प्रेरकस्यादित्यस्य रश्मिभिः किरणैः करणभूतैरर्श-
सानं ॥ अर्तेर्गुणः श्रुट् च । उ० २. ८५. । इत्यु गतावित्यस्मादसानच्प्रत्ययः श्रुडा-
गमश्च । अयं केवलोऽप्यतिराङ्पूर्वार्थो द्रष्टव्यः । आङ्पूर्वश्च बाधने वर्तते ॥ यथा
आर्त्तिमात्तोः । शत० ब्रा० १३. १. २. ४. । इति ॥ अर्शसानं बाधमानं मंदेहादिक-
मसुरं न्योषति । नितरां दहति ॥ उष दाहे ॥ तत्र दृष्टान्तः । अग्निर्वनेव । यथा वना-
रण्यानि दावानलो भस्मसात्करोति तद्वत् । एवं सासहिः शत्रूणामभिभवनशील
इंद्रः प्र वावृधे । प्रकर्षेण वर्धते ॥

॥ अथ दशमी ॥

इयं तं ऋत्वियावती धीतिरेति नवीयसी ।

सपर्येतीं पुरुप्रिया मिमीत इत् ॥ १० ॥

इयं । ते । ऋत्वियऽवती । धीतिः । एति । नवीयसी ।

सपर्येतीं । पुरुऽप्रिया । मिमीते । इत् ॥ १० ॥

हे इंद्र ते त्वामियं पुरोवर्तिनी मया क्रियमाणा धीतिः स्तुतिरेति । गच्छति ।
कीदृशी । ऋत्वियावती । ऋतौ वसंतादिकालेऽनुष्ठेयं यज्ञकर्म ऋत्वियं । तद्वती
नवीयस्यतिशयेनाभिनवा स्तुतिः सपर्येतीं पूजयंती पुरुप्रिया पुरु बहुलं प्रीण-
यित्री सती मिमीत इत् । इंद्रगतान् गुणान् परिच्छिनत्त्येव ॥ माहात्म्यं प्रख्या-
पयत्येव सेयमित्यन्वयः ॥ अनुमीयमानेन यच्छब्देन च योगात् मिमीत इत्यस्य

निघाताभावः । यद्वा सपर्येती पुरुप्रियेतीदमप्येतीत्यनेन संबंधनीयं । अतः पूर्व-
पदस्य भिन्नवाक्यस्थत्वात् समानवाक्ये युष्मदस्मदादेशा वक्तव्या इति वचनात्तद-
पेक्षया निघाताभावे सत्यभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

गर्भो यज्ञस्य देवयुः क्रतुं पुनीत आनुषक् ।

स्तोमैरिंद्रस्य वावृधे मिमीत इत् ॥११॥

गर्भः । यज्ञस्य । देवयुः । क्रतुं । पुनीते । आनुषक् ।

स्तोमैः । इंद्रस्य । ववृधे । मिमीते । इत् ॥११॥

यज्ञस्य यष्टव्यस्येन्द्रस्य गर्भो गरिता स्तोता ॥ गृ शब्दे । अतिगृभ्यां भन् । यद्वा
यजेर्भाव एव नङ्प्रत्ययः ॥ यागस्य गर्भो गृहीतानुष्ठाता देवयुर्देवं दानादिगुण-
युक्तमिंद्रमात्मन इच्छन् आनुषगनुषक्तमानुपूर्व्येण संततं यथा भवति तथा क्रतुं
प्रज्ञापकं सोमं पुनीते । दशापवित्रेण शोधयति । इंद्रपानार्थमिति शेषः । यद्वा
यज्ञस्य गर्भो दीक्षितः । पुनर्वा एतमृत्विजो गर्भं कुर्वति । ऐ० ब्रा० १. ३. । इत्यादि
ब्राह्मणं । स देवकामः क्रतुं ज्योतिष्टोमादिकमानुषक् । आनुपूर्व्यनामैतत् । यदाह
यास्कः । आनुषगिति नामानुपूर्व्यस्य । नि० ६. १४. । इति । स स्तोतेन्द्रस्य ॥ कर्मणि
षष्ठी ॥ इंद्रविषयैः स्तोमैः स्तोचैर्ववृधे । वर्धते । यद्वा वृधिना प्रयोज्यव्यापारवाचिना
प्रयोजकव्यापारो लक्ष्यते । स्तोमैः स्तोचैस्तमिंद्रं वर्धयति । स च स्तोमैर्मिमीत
इत् । इंद्रस्य गुणजातं परिच्छिनत्त्येव । अनुगतार्थो भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सनिर्मित्रस्य पप्रथ इंद्रः सोमस्य पीतये ।

प्राची वाशीव सुन्वते मिमीत इत् ॥१२॥

सनिः । मित्रस्य । पप्रथे । इंद्रः । सोमस्य । पीतये ।

प्राची । वाशीव । सुन्वते । मिमीते । इत् ॥१२॥

मित्रस्य मित्रभूतस्य स्तोतुः सनिर्धनस्य दातेन्द्रः सोमस्य पीतये पानाय पप्रथे ।
प्रथितो विस्तीर्णशरीरो बभूव । यथा पीतो बहुलः सोम उदरेऽंतर्भवति तथा

प्रवृद्धशरीरो बभूवेत्यर्थः । तत्र प्रथमे दृष्टान्तः । प्राची प्राञ्चती प्रकर्षेण स्तुत्यं गुणगणं प्राप्नुवती वाशीव । वाङ्मामैतत् । स्तुतिरूपा वाक् सुन्वते ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी ॥ सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य संबन्धिनी यथा स्तुत्यगुणबाहुल्येन विस्तीर्णा भवति तथेन्द्रः पप्रथ इत्यर्थः । प्रथिता च सा मिमीत इत् । इन्द्रमाहात्म्यं यथावत्परिच्छिनत्येव ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यं विप्रा उक्थवाहसोऽभिप्रमंदुरायवः ।

घृतं न पिष्य आसन्मृतस्य यत् ॥ १३ ॥

यं । विप्राः । उक्थऽवाहसः । अभिऽप्रमंदुः । आयवः ।

घृतं । न । पिष्ये । आसनि । ऋतस्य । यत् ॥ १३ ॥

विप्रा मेधाविन उक्थवाहस उक्थानां शस्त्राणां वोढारः प्रापयितार आयवो मनुष्या यमिन्द्रमभिप्रमंदुः अभि प्रकर्षेण मादयन्ति ॥ मदेर्ब्यत्ययेनऽन्परस्परं द्विर्वचनपरेण छंदसि वेति वचनात् द्विर्वचनाभावः ॥ तस्येन्द्रस्यासत्यास्ये ॥ पद्विन्त्यादिनास्यशब्दस्यासन्नादेशः ॥ घृतं न घृतमिव शुद्धं पिष्ये । सेचनेन वर्धये ॥ प्यायतेच्छांदसो लिट् । लिङ्गङोश्चेति पीभावः ॥ किं तद्विविः । ऋतस्य यज्ञस्य संबन्धि यत्सोमलक्षणं हविरस्ति तदित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उत स्वराजे अदितिः सोममिन्द्राय जीजनत् ।

पुरुप्रशस्तमृतयं ऋतस्य यत् ॥ १४ ॥

उत । स्वऽराजे । अदितिः । स्तोमं । इन्द्राय । जीजनत् ।

पुरुऽप्रशस्तं । ऊतये । ऋतस्य । यत् ॥ १४ ॥

उतापि चादितिरदीना देवमाताखंडनीयस्तोता वा स्वराजे स्वयमेव राजमानायेंद्राय पुरुप्रशस्तं बहुलमुत्कृष्टं यद्वा पुरुभिर्बहुभिः प्रशंसितव्यं स्तोमं स्तोत्रं जीजनत् । अजीजनत् । अजनयत् । किमर्थं । ऊतये रक्षणार्थं । यत् स्तोत्रमृतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा संबन्धि भवति तं स्तोममित्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अभि वह्नय ऊतयेऽनूषत प्रशस्तये ।

न देव विव्रता हरी ऋतस्य यत् ॥ १५ ॥

अभि । वह्नयः । ऊतये । अनूषत । प्रशस्तये ।

न । देव । विव्रता । हरी इति । ऋतस्य । यत् ॥ १५ ॥

वह्नयो वोढार ऋत्विज ऊतये रक्षणार्थं प्रशस्तये प्रशस्त्यर्थं चाभ्यनूषत । इंद्र-
मभ्यष्टुवन् ॥ नु स्तुतौ । कुटादिः ॥ हे देव दानादिगुणयुक्तेन्द्र । नेति संप्रत्यर्थे ।
संप्रति विव्रता विविधकर्माणौ हरी त्वदीयावश्चावृतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा संबंधि
यत् स्तोत्रं हविर्वा विद्यते तदभिलक्ष्य त्वां वहत इति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

यत्सोममिन्द्र विष्णवि यद्वा घ चित आशे ।

यद्वा मरुत्सु मंदसे समिन्दुभिः ॥ १६ ॥

यत् । सोम । इंद्र । विष्णवि । यत् । वा । घ । चिते । आशे ।

यत् । वा । मरुत्सु । मंदसे । सं । इन्दुभिः ॥ १६ ॥

हे इंद्र विष्णवि विष्णौ पानार्थमागते सत्यन्यदीये यागे सोमं यद्यदि तेन
विष्णुना साईं पिबसि । यद्वा यदि चाशेऽपां पुत्रे चित एतत्संज्ञे राजर्षौ यजमाने
सोमं पिबसि । घेति पूरणः । यद्वा यदि च मरुत्सु च सोमपानायागतेष्वन्यदीये
यज्ञे मंदसे माद्यसि तथाप्यस्मदीयैरेवन्दुभिः सोमैः सं सम्यङ्माद्य ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यद्वा शक्र परावति समुद्रे अधि मंदसे ।

अस्माकमित्सुते रण समिन्दुभिः ॥ १७ ॥

यत् । वा । शक्र । परावति । समुद्रे । अधि । मंदसे ।

अस्माकं । इत् । सुते । रण । सं । इन्दुभिः ॥ १७ ॥

हे शक्र शक्तेन्द्र परावति परागते दूरदेशे समुद्रे समुन्दनशीले सोमे । अधि

सप्तम्यर्थानुवादी । यद्वा यदि वा मंदसे माद्यसि तथाप्यस्माकमिदस्माकमेव सो-
मेऽभिषुते सतीदुभिः सोमरसैः सं रण । सम्यग्रमस्व ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

यद्वासि सुन्वतो वृधो यजमानस्य सत्पते ।

उक्थे वा यस्य रण्यसि समिदुभिः ॥ १८ ॥

यत् । वा । असि । सुन्वतः । वृधः । यजमानस्य । सत्पते ।

उक्थे । वा । यस्य । रण्यसि । सं । इदुभिः ॥ १८ ॥

हे सत्पते सतां पालयितरिंद्र सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य यद्वा
यदि वा वृधोऽसि वर्धयिता भवसि ॥ वृधेरंतणीतिण्यर्थादिगुपधलक्षणः कः ॥
यस्य च यजमानस्योक्थे शस्त्रे वा शंसिते सति रण्यसि रमसे एवमपीदुभिरस्म-
दीयैरेव सोमैः सम्यग्रमस्व ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

देवदेवं वोऽवस इंद्रमिंद्रं गृणीषणि ।

अधा यज्ञाय तुर्वणे व्यानश्रुः ॥ १९ ॥

देवंऽदेवं । वः । अवसे । इंद्रंऽइंद्रं । गृणीषणि ।

अध । यज्ञाय । तुर्वणे । वि । आनश्रुः ॥ १९ ॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्माकमवसे रक्षणाय देवं देवमिंद्रमिंद्रं दानादि-
गुणयुक्तं । इंद्रो बहुषु देशेषु युगपत्प्रवृत्तेषु यागेषु तत्र तत्र हविःस्वीकरणाय
बहूनि शरीराण्याददानः स्वयमेकोऽप्यनेकः सन् तत्र तत्र संनिधत्ते । तथा च
निगमांतरं । इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते । ऋग्वे० ६. ४७. १८. इति । तदपेक्षयेयं
वीप्सा । बहु विभज्य वर्तमानं सर्वं तमिंद्रं गृणीषणि । अहं स्तौमि ॥ गृणा-
तेर्लिङि छांदसमेतद्रूपं ॥ यद्वा कारकमेवैतत् । गृणीषणि स्तवनेच्छायां सत्या-
मधानंतरं सर्वमिंद्रं मदीयाः स्तुतयो व्यानश्रुः । व्याप्नुवन्ति । किमर्थं । तुर्वणे तूर्णे
संभजनाय यज्ञाय यागार्थं ॥ यद्वा क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदान-
त्वाच्चतुर्थी ॥ यज्ञं यष्टव्यं तुर्वणे शत्रूणां हिंसितारं तूर्णसंभजनं वा ॥

॥ अथ विंशी ॥

यज्ञेभिर्यज्ञवाहसं सोमेभिः सोमपातमं ।

होत्राभिरिंद्रं वावृधुर्यानशुः ॥ २० ॥

यज्ञेभिः । यज्ञऽवाहसं । सोमेभिः । सोमऽपातमं ।

होत्राभिः । इंद्रं । ववृधुः । वि । आनशुः ॥ २० ॥

यज्ञेभिर्यज्ञैर्यजमानसाधनैर्हविर्भिर्यज्ञवाहसं यज्ञे वोढव्यं प्रापणीयं यज्ञैर्यागैर्य-
ज्ञानां यजमानानां फलस्य प्रापयितारं वा । अथवा यज्ञवाहसं यज्ञेन प्राप्यं । न
केवलमेकेन यज्ञेनापि तु सर्वैरित्याह यज्ञेभिरिति । एवं सोमेभिः सोमपातमं
सर्वेषां सोमानां पातृतममिंद्रं होत्राभिः स्तुतिभिर्वावृधुः । स्तोतारो वर्धयन्ति । ताश्च
क्रियमाणाः स्तुतयो व्यानशुः । तमिंद्रं व्याप्नुवन्ति च ॥ अश्रोतेर्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः ।

विश्वा वसूनि दाशुषे व्यानशुः ॥ २१ ॥

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः ।

विश्वा । वसूनि । दाशुषे । वि । आनशुः ॥ २१ ॥

अस्येन्द्रस्य प्रणीतयः प्रणयनानि धनानां प्रकृष्टप्रापणानि महीर्महत्यो महान्ति
भवन्ति । उतापि चास्य प्रशस्तयः प्रशंसनीयाः कीर्त्तयः पूर्वीर्बह्व्यो विस्तृततमा
भवन्ति । ता उभयविधा दाशुषे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय दातुं विश्वा
विश्वानि सर्वाणि वसूनि धनानि व्यानशुः । व्याप्नुवन्ति ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

इंद्रं वृत्राय हंतवे देवासो दधिरे पुरः ।

इंद्रं वाणीरनूषता समोजसे ॥ २२ ॥

इंद्रं । वृत्राय । हंतवे । देवासः । दधिरे । पुरः ।

इंद्रं । वाणीः । अनूषत । सं । ओजसे ॥ २२ ॥

देवासो देवा वृत्राय हंतवे वृत्रमावरकमसुरं हंतुं ॥ हंतेस्तुमर्थं तवेन्द्रप्रत्ययः ॥
इममिंद्रं पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्वामित्वेनाधारयन् । वाणीर्वाण्यः स्तुतिरूपा वा-
चश्चेममेवेन्द्रमनूषत । स्तुवंति । किमर्थं । सं समीचीनायोजसे बलार्थं । यथा
वृत्रवधानुगुणमुत्कृष्टं बलमस्य जायते तथा स्तुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

म॒हांतं॑ म॒हिना॑ व॒यं स्तोमे॑भिर्ह॒वन॒श्रुतं॑ ।

अ॒र्कैर॒भि प्र णो॑नुमः॒ समो॑जसे ॥ २३ ॥

म॒हांतं॑ । म॒हिना॑ । व॒यं । स्तोमे॑भिः । ह॒वन॒श्रुतं॑ ।

अ॒र्कैः । अ॒भि । प्र । नो॑नुमः । सं । ओ॒जसे ॥ २३ ॥

महिना महिम्ना महांतं सर्वेभ्योऽधिकं हवनश्रुतं हवनस्याह्वानस्य श्रोता-
रमिंद्रं वयं स्तोमेभिः स्तोमैस्त्रिवृत्पंचदशादिभिरर्करचनसाधनैः शस्त्रैश्चाभि प्र
णोनुमः । आभिमुख्येन प्रकर्षेण पुनः पुनः स्तुमः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

न यं वि॒विक्तो॑ रोद॒सी नां॑तरि॒क्षाणि॑ व॒ज्रिणं॑ ।

अमा॒दिद॑स्य ति॒त्विषे॑ समो॑जसः ॥ २४ ॥

न । यं । वि॒विक्तः॑ । रोद॒सी इति॑ । न । अं॒तरि॒क्षाणि॑ । व॒ज्रिणं॑ ।

अमा॒त् । इत् । अ॒स्य । ति॒त्विषे॑ । सं । ओ॒जसः॑ ॥ २४ ॥

यं वज्रिणं वज्रवंतमिंद्रं रोदसी द्यावापृथिव्यौ न विविक्तः न पृथक्कृतः ।
स्वसमीपात्पृथक्कर्तुं न शक्नुतः । द्यावापृथिव्यौ व्याप्य य इन्द्रो वर्तत इत्यर्थः ॥ विचिर्-
पृथग्भावे ॥ अंतरिक्षाण्यंतरा क्षांतानि द्यावापृथिव्योर्वर्तमानानि गंधर्वादीनां
स्थानानि च यं न पृथक्कुर्वन्ति अस्येन्द्रस्यामादित् । अमति रुजति शबूननेनेत्यमो
बलं । बलादेव ति॒त्विषे॑ । सर्वं जगद्दीप्यते । किमर्थं । ओजसो बलस्य संगमाय ॥
यद्वौजःशब्दाद्विहितस्य विनो बहुलं छंदसीति लुक् ॥ ओजस्विनो बलवतोऽस्ये-
न्द्रस्येति योज्यं । समित्युपसर्गः स ति॒त्विषे॑ इत्यनेन संबध्यते ॥

षोडशशस्त्रे यदिंद्रं पृतनाज्य इति तृचः । सूच्यते हि । यदिंद्रं पृतनाज्येऽयं ते
अस्तु हर्यत इत्यौष्णिहवार्हतौ तृचौ । आ० ६. २. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते पंचविंशी ॥

यदिन्द्र पृतनाज्ये देवास्त्वा दधिरे पुरः ।

आदिक्षे हर्यता हरी ववक्षतुः ॥ २५ ॥

यत् । इन्द्र । पृतनाज्ये । देवाः । त्वा । दधिरे । पुरः ।

आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥ २५ ॥

हे इन्द्र पृतनाज्ये । संग्रामनामैतत् ॥ पृतनाः सेना अजंति गच्छन्त्यस्मिन्निति वा पृतना जीयतेऽचेति वा पृतनाज्यं संग्रामः । तत्र त्वा त्वां यद्यदा देवाः पुरो दधिरे वृत्रहननाय पुरतोऽधारयन् आदिदनंतरमेव हर्यता हर्यतां कांतौ ॥ हर्य गतिकांत्योः । भृमृदृशीत्यादिनौणादिकोऽतच्प्रत्ययः ॥ ईदृशी हरी अश्वौ ते त्वां ववक्षतुः । अवहतां ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

यदा वृत्रं नदीवृतं शवसा वज्रिन्नवधीः ।

आदिक्षे हर्यता हरी ववक्षतुः ॥ २६ ॥

यदा । वृत्रं । नदीऽवृतं । शवसा । वज्रिन् । अवधीः ।

आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥ २६ ॥

हे वज्रिन् वज्रवन्दिन्द्र नदीवृतं । नदनान्नद्य आपः । श्रूयते हि । अहावनदता हते तस्मादा नद्यो नाम स्थिति । ता आवृण्वन्तं वृत्रमवर्षणशीलं मेघमसुरं वा यदा यस्मिन्काले शवसा बलेनावधीरहिंसीः । शिष्टं समानं ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

यदा ते विष्णुरोजसा चीणिं पदा विचक्रमे ।

आदिक्षे हर्यता हरी ववक्षतुः ॥ २७ ॥

यदा । ते । विष्णुः । ओजसा । चीणिं । पदा । विऽचक्रमे ।

आत् । इत् । ते । हर्यता । हरी इति । ववक्षतुः ॥ २७ ॥

हे इन्द्र ते तवानुजो विष्णुर्योपनशीलो देव ओजसा बलेन यदा यस्मिन्काले

चीणि पदानि पदत्रयरूपेण चीन् लोकान् विचक्रमे विक्रांतवान् परिच्छिन्न-
वान् । गतमन्यत् ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

यदा ते ह॒र्यता ह॒री वावृ॒धाते दि॒वेदि॒वे ।

आदि॒त्ते वि॒श्वा भुव॑नानि येमिरे ॥ २८ ॥

यदा । ते । ह॒र्यता । ह॒री इति॑ । व॒वृधा॒ते इति॑ । दि॒वेऽदि॒वे ।

आत् । इत् । ते । वि॒श्वा । भुव॑नानि । ये॒मिरे ॥ २८ ॥

हे इंद्र त्वदीयौ हर्यता हर्यतौ कांतौ हरी हरणशीलावश्चौ दिवे दिवे प्रति-
दिवसं यदा यस्मिन्काले वावृधाते प्रवृद्धौ बभूवतुः आदिदनंतरमेव त्वया विश्वा
विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि येमिरे नियम्यन्ते स्म ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यदा ते मा॒रुतीर्वि॒शस्तु॒भ्यमिन्द्र॑ नियेमिरे ।

आदि॒त्ते वि॒श्वा भुव॑नानि येमिरे ॥ २९ ॥

यदा । ते । मा॒रुतीः । वि॒शः । तु॒भ्यं । इं॒द्र । नि॒ऽये॒मिरे ।

आत् । इत् । ते । वि॒श्वा । भुव॑नानि । ये॒मिरे ॥ २९ ॥

हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं मारुतीर्मारुत्यो मरूद्रूपास्ते त्वदीया विशः प्रजा यदा
यस्मिन्काले नियेमिरे नियच्छन्ति भूतजातानि । अन्यद्गतं ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

यदा सूर्य॑म॒मुं दि॒वि शु॒क्रं ज्योति॑रधारयः ।

आदि॒त्ते वि॒श्वा भुव॑नानि येमिरे ॥ ३० ॥

यदा । सूर्य॑ । अ॒मुं । दि॒वि । शु॒क्रं । ज्योतिः॑ । अ॒धारयः॑ ।

आत् । इत् । ते । वि॒श्वा । भुव॑नानि । ये॒मिरे ॥ ३० ॥

हे इंद्र अमुं विप्रकृष्टं शुक्रं निर्मलं ज्योतिर्द्योतिमानं सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं शोभ-
नवीर्यं वादित्यं दिवि द्युलोके जगतः प्रकाशनाय यदा यस्मिन्कालेऽधारयः
धारितवानसि । समानमन्यत् ॥

॥ अथैकविंशी ॥

इ॒मां त इ॒न्द्र सु॒ष्टुतिं वि॒प्र इ॒यति॑ धी॒तिभिः॑ ।

जा॒मिं पदे॒व पि॒प्र॒ती प्रा॒ध्वरे ॥ ३१ ॥

इ॒मां । ते । इ॒न्द्र । सु॒ऽस्तुति॑ । वि॒प्रः । इ॒यति॑ । धी॒तिऽभिः॑ ।

जा॒मिं । प॒दाऽइ॒व । पि॒प्र॒ती । प्र । अ॒ध्वरे ॥ ३१ ॥

हे इन्द्र विप्रो मेधावी स्तोताध्वरे यज्ञ इमां पुरो वर्तिनीं पिप्रती पूजयन्ती प्रीणयन्ती वा सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं धीतिभिः कर्मभिः परिचरणैः सार्द्धं ते त्वां प्रेरयति । प्रगमयति । जामिं पदेव । यथा बंधुभूतं पुरुषमुत्कृष्टानि पदानि स्थानानि प्रापयति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

यद॑स्य॒ धाम॑नि प्रि॒ये सं॒मीची॒नासो॒ अस्वर॑न् ।

नाभा॑ य॒ज्ञस्य॑ दो॒हना॒ प्रा॒ध्वरे ॥ ३२ ॥

यत् । अ॒स्य । धा॒मनि॑ । प्रि॒ये । सं॒ऽईची॒नासः॑ । अस्वर॑न् ।

नाभा॑ । य॒ज्ञस्य॑ । दो॒हना॑ । प्र । अ॒ध्वरे ॥ ३२ ॥

अध्वरे यज्ञेऽस्येन्द्रस्य धामनि स्थाने तेजसि वा प्रिये प्रीणयितव्ये सति समीचीनासः संगताः स्तोतारो यद्यदा प्रास्वरन् प्रकर्षेणास्तुवन् ॥ स्वृ शब्दोपतापयोः ॥ अयाळिन्द्रस्य प्रिया धामानीति हि निगमः । कस्मिन्देशे । नाभा नाभौ पृथिव्या नाभिस्थानीये मध्ये यज्ञस्य यजनसाधनस्य सोमस्य दोहना दोहने दोहनाधिकारणेऽभिषवस्थाने । वेद्यामित्यर्थः । तदानीं धनं प्रदेहीत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

सु॒वीर्यं॑ स्व॒श्वं सु॒गव्यं॑ मि॒न्द्र द॒द्धि नः॑ ।

हो॒ता॒व पूर्॒वचि॑त्तये प्रा॒ध्वरे ॥ ३३ ॥

सु॒ऽवीर्यं॑ । सु॒ऽअश्वं॑ । सु॒ऽगव्यं॑ । इ॒न्द्र । द॒द्धि । नः॑ ।

हो॒ता॑ऽइ॒व । पूर्॒वऽचि॑त्तये । प्र । अ॒ध्वरे ॥ ३३ ॥

सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं स्वश्वं शोभनेनाश्वसंघेन च युक्तं सुगव्यं शोभनगोसंघयुक्तं च धनं हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं दद्धि । ददस्व ॥ दद दाने । अनुदात्तेत् । व्यत्ययेन

परस्मैपदं । छांदसः शपो लुक् ॥ अहं चाध्वरे यागे होतेव यथा मानुषो होता ऋत्विक् स्तौति एवमेव पूर्वचित्तये पूर्वप्रज्ञानायान्येभ्यः स्तोतृभ्यः पूर्वमेवास्मत्स्तोत्रपरिज्ञानाय प्राशंसिषमिति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

तृतीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्तानि । तत्रेन्द्रः सुतेष्विति त्रयःस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तं काण्वस्य नारदस्यार्षमौष्णिहमैन्द्रं । तथाचानुक्रांतं । इन्द्रः सुतेषु नारद इति ॥ महाव्रते निष्केवल्य औष्णिहत्वाशीतौ पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥ तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र इन्द्रः सुतेष्विति तृचः स्तोत्रियः । सूच्यते हि । इन्द्रः सुतेषु सोमेषु य इन्द्र सोमपातमः । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इन्द्रः सुतेषु सोमेषु क्रतुं पुनीत उक्थ्यं ।

विदे वृधस्य दक्षसो महान्हि षः ॥ १ ॥

इन्द्रः । सुतेषु । सोमेषु । क्रतुं । पुनीते । उक्थ्यं ।

विदे । वृधस्य । दक्षसः । महान् । हि । सः ॥ १ ॥

सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सन्त्विन्द्रस्तान्पीत्वा क्रतुं कर्मणां कर्तारमुक्थ्यं स्तोतारं च पुनीते । शोधयति । यद्वा सोमेष्वभिषुतेषूक्थ्याख्यं क्रतुं यागं तैः सोमैः पुनीते । यजमानैः पूतं कारयति । किमर्थं । वृधस्य वर्धकस्य दक्षसो बलस्य विदे लाभाय । स तादृश इन्द्रो महान् हि महान् खलु । अत एव कर्तुं शक्नोतीति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स प्रथमे व्योमनि देवानां सदेने वृधः ।

सुपारः सुश्रवस्तमः समस्फुजित् ॥ २ ॥

सः । प्रथमे । विऽओमनि । देवानां । सदेने । वृधः ।

सुऽपारः । सुश्रवऽतमः । सं । अस्फुऽजित् ॥ २ ॥

स इन्द्रः प्रथमे प्रथिते विस्तीर्णे मुख्ये वा व्योमनि विशेषेण रक्षके देवानां सदेने । सीदत्यस्मिन्निति सदनं स्थानं स्वर्गाख्यं । तत्र स्थितः सन् वृधो यजमानानां

वर्धयिता च भवति । तथा सुपारः सुष्ठु पारयिता प्रारब्धस्य सम्यक् परिसमा-
पयिता सुश्रवस्तमः । अतिशयेन शोभनं श्रवोऽन्नं यशो वा यस्य स तथोक्तः । सं
सम्यगप्सुजिदप्सूदकेषु प्रायेषु सत्सु तद्विधातिनो वृत्रादेर्जेता । यद्वाप इत्यंतरिक्ष-
नाम । अंतरिक्षे वर्तमानानामसुराणां जेता । तमह इत्युत्तरच संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तम॑ह्ने वाज॑सातय॒ इ॒द्रं भ॑राय॒ शु॒ष्मिणं॑ ।

भ॒र्वा नः॑ सु॒म्ने अ॒न्तमः॑ स॒खा वृ॒धे ॥३॥

तं । अ॒ह्ने । वाज॑ऽसातये । इ॒द्रं । भ॑राय । शु॒ष्मिणं॑ ।

भ॒र्व । नः॑ । सु॒म्ने । अ॒न्तमः॑ । स॒खा । वृ॒धे ॥३॥

तं पूर्वोक्तगुणं शुष्मिणं बलवन्तमिन्द्रं वाजसातये बलानामन्नानां वा सा-
तिल्लामो यस्मिन् तादृशाय भराय संग्रामाय । यद्वा भ्रियन्ते तस्मिन् हवींषीति
भरो यज्ञः । प्रायेण संग्रामनामानि यज्ञनामत्वेन च दृश्यन्ते । भराय यज्ञार्थमह्ने ।
आह्वये ॥ लिपिसिचिह्नश्चात्मनेपदेष्वन्यतरस्यामिति ह्ययतेश्छांदसे लङि च्लुरङा-
देशः ॥ हे इन्द्र त्वं सुम्ने सुखे धने वा लिप्सिते सति नोऽस्माकमन्तमोऽतिक्रमः
संनिकृष्टतमो भव ॥ तमे तादेश्वेत्यंतिकशब्दस्य तादिलोपः ॥ तथा वृधे वर्धनार्थं
च सखा समानख्यानो मित्रभूतो भव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इ॒यं तं॑ इ॒न्द्र गि॒र्व॒णो रा॒तिः क्ष॑रति सु॒न्वतः॑ ।

मं॒दा॒नो अ॒स्य ब॒र्हिषो॑ वि रा॒जसि॑ ॥४॥

इ॒यं । ते॒ । इ॒न्द्र । गि॒र्व॒णः । रा॒तिः । क्ष॑रति । सु॒न्वतः॑ ।

मं॒दा॒नः । अ॒स्य । ब॒र्हिषः॑ । वि । रा॒जसि॑ ॥४॥

हे गिर्वणो गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीय संभजनीयेन्द्र ते तुभ्यं त्वदर्धमियं पुरो
वर्तिनी सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य संबन्धिनी रातिर्ऋत्विग्भिर्दीय-
माना सोमाहुतिः क्षरति । आहवनीयं प्रति गच्छति । त्वं च तया मंदानो मंद-
मानो मोदमानस्तृणन् अस्य बर्हिषो यज्ञस्य वि राजसि । विशेषेणेशिषे ॥
राजतिरैश्वर्यकर्मा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नूनं तदिंद्र दद्धि नो यत्त्वा सुन्वंत ईमहे ।

रयिं नश्चित्रमा भरा स्वर्विदं ॥५॥

नूनं । तत् । इंद्र । दद्धि । नः । यत् । त्वा । सुन्वंतः । ईमहे ।

रयिं । नः । चित्रं । आ । भर । स्वःऽविदं ॥५॥

हे इंद्र नूनमवश्यं तद्धनं नोऽस्मभ्यं दद्धि । ददस्व ॥ दद दाने । व्यत्ययेन पर-
स्मैपदं । छांदसः शपो लुक् ॥ यद्धनं त्वा त्वां सुन्वंतः सोममभिषुण्वंतो वयमीमहे ।
अपि च चित्रं चायनीयं स्वर्विदं सर्वस्य लंभकं यद्वा स्वर्गस्य वेदितारमास्तिकं
रयिं पुत्रं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्तोता यत्ने विचर्षणिरतिप्रश्र्धयन्निरः ।

वया इवानु रोहते जुषंत यत् ॥६॥

स्तोता । यत् । ते । विऽचर्षणिः । अतिऽप्रश्र्धयत् । गिरः ।

वयाऽऽइव । अनु । रोहते । जुषंत । यत् ॥६॥

हे इंद्र विचर्षणिर्विशेषेण द्रष्टा स्तोता ते तुभ्यं त्वदर्थं गिरः स्तुतीर्यद्यदाति-
प्रश्र्धयत् अतिशयेन प्रश्र्धयिचीरकरोत् । शत्रूणां प्रसहनसमर्थाः ॥ शृधु प्रसहने ॥
यद्यदा च ता गिरो जुषंत त्वामसेवंत अप्रीणयन्वा तदा वया इव शाखा इव ।
यथैकस्मिन्वृक्षे बद्धाः शाखा उपरि प्ररोहन्ति तथानुरोहते । स्तुत्या सर्वे गुणा-
स्त्वयि प्ररोहन्ति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रत्नवज्जनया गिरः शृणुधी जरितुर्हव ।

मदेमदे ववक्षिथा सुकृत्वंने ॥७॥

प्रत्नऽवत् । जनय । गिरः । शृणुधि । जरितुः । हव ।

मदेऽमदे । ववक्षिथ । सुऽकृत्वंने ॥७॥

हे इन्द्र प्रत्नवत् पुरा यथा स्तोतृभ्योऽपेक्षितफलप्रदानेन स्तुतीर्जनयसि एव-
मिदानीमपि गिरः स्तुतीर्जनय । उत्पादय । जरितुः स्तोतुर्हवमाह्वानं च शृणुधि ।
शृणु । जानीहि । तादृशस्त्वं मदे मदे सोमेन तर्पणे तर्पणे सति सुकृत्वने शोभ-
नकर्त्तुं यजमानाय ववक्षिथ । अपेक्षितं फलं वहसि । ददासीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

क्रीळत्यस्य सूनृता आपो न प्रवता यतीः ।

अया धिया य उच्यते पतिर्दिवः ॥ ८ ॥

क्रीळति । अस्य । सूनृताः । आपः । न । प्रऽवता । यतीः ।

अया । धिया । यः । उच्यते । पतिः । दिवः ॥ ८ ॥

अस्येन्द्रस्य सूनृताः प्रियसत्यात्मिका वाचः क्रीळति । विहरन्ति । तत्र दृष्टान्तः ।
प्रवता प्रवणेन मार्गेण यतीर्गच्छन्त्य आपो न आप इव । यथा निम्नोन्नतेन पथा
गच्छन्त्य आप उत्पतननिपतनेन विहरन्ति तद्वत् । दिवः स्वर्गस्य पतिः पालयिता
य इन्द्रोऽयानया धिया स्तुत्योच्यते प्रतिपाद्यते अस्येन्द्रस्येत्यन्वयः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उतो पतिर्य उच्यते कृष्टीनामेक इवशी ।

नमोवृधैरवस्युभिः सुते रण ॥ ९ ॥

उतो इति । पतिः । यः । उच्यते । कृष्टीनां । एकः । इत् । वशी ।

नमःऽवृधैः । अवस्युऽभिः । सुते । रण ॥ ९ ॥

उतो अपि च वशी वशयितैक इदेक एव कृष्टीनां मनुष्याणां पतिः पाल-
यितेति य इन्द्र उच्यते । कैः । नमोवृधैर्नमसा स्तोत्रेण हविषा वा वर्धयितृभिर-
वस्युभी रक्षणेच्छुभिः स त्वं पूर्वोक्ते सुतेऽभिषुते सोमे रण । रमस्व । यद्वा हे
स्तोतस्त्वमिन्द्रं सुते सोमे स्तुहि ॥ रणतिः शब्दार्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

स्तुहि श्रुतं विपश्चितं हरी यस्य प्रसक्षिणा ।

गन्तारा दाशुषो गृहं नमस्विनः ॥ १० ॥

स्तुहि । श्रुतं । विपःऽचितं । हरी इति । यस्य । प्रऽसक्षिणा ।
गंतारा । दाशुषः । गृहं । नमस्विनः ॥ १० ॥

हे स्तोतर्विपश्चितं विशिष्टज्ञानं श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं तमिंद्रं स्तुहि । प्रशंस ।
यस्येंद्रस्य हरी अश्वौ प्रसक्षिणा शत्रूणां प्रसहनशीलौ नमस्विनो हविष्मतो दा-
शुषो दत्तवतो यजमानस्य गृहं गंतारा गमनशीलौ च तमिंद्रं स्तुहीति संबंधः ॥
गमेस्ताच्छीलिकस्तृन् ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तूतुजानो महेमतेऽश्वेभिः प्रुषितप्सुभिः ।
आ याहि यज्ञमाशुभिः शमिद्धि ते ॥ ११ ॥
तूतुजानः । महेऽमते । अश्वेभिः । प्रुषितप्सुऽभिः ।
आ । याहि । यज्ञं । आशुऽभिः । शं । इत् । हि । ते ॥ ११ ॥

हे महेमते । महते फलाय मतिर्बुद्धिर्यस्यासौ महेमतिः ॥ अलुक् छांदसः ॥
स तादृश हे इंद्र तूतुजानस्वरमाणः सन् प्रुषितप्सुभिः स्निग्धरूपैराशुभिः शीघ्र-
गामिभिरश्वेभिरश्वैर्यज्ञमस्मदीयमायाहि । आगच्छ । हि यस्मात्ते तव तस्मिन्यज्ञे
शमित् सुखं विद्यत एव अत आगच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इंद्रं शविष्ठ सत्पते रयिं गृणत्सु धारय ।
श्रवः सूरिभ्यो अमृतं वसुत्वनं ॥ १२ ॥
इंद्रं । शविष्ठ । सत्ऽपते । रयिं । गृणत्ऽसु । धारय ।
श्रवः । सूरिऽभ्यः । अमृतं । वसुऽत्वनं ॥ १२ ॥

हे शविष्ठ बलवत्तम सत्पते सतां पालयितरिंद्रं गृणत्स्वस्मासु रयिं धनं
धारय । अत्रस्थापय । अपि च सूरिभ्यः स्तोतृभ्योऽमृतमनश्चरं वसुत्वनं व्याप्तिमत्
श्रवोऽन्नं यशो वा देहीति शेषः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

हवे॑ त्वा॒ सूर॒ उदि॑ते॒ हवे॑ म॒ध्यंदि॑ने दि॒वः ।

जुषा॒ण इ॑न्द्र॒ सप्ति॑भिर्न॒ आ ग॑हि ॥ १३ ॥

हवे॑ । त्वा॒ । सूरै॑ । उत्॒ऽइते॑ । हवे॑ । म॒ध्यंदि॑ने । दि॒वः ।

जुषा॒णः । इ॑न्द्र । सप्ति॑ऽभिः । नः॒ । आ । ग॒हि ॥ १३ ॥

हे इन्द्र सूर सूर्य उदित उदयं प्राप्ते सति प्रातःसवने त्वां हवे । आह्वये । तथा दिवो दिवसस्य मध्यंदिने मध्यभागे माध्यंदिनसवने त्वां हवे । आह्वये । हे इन्द्र स त्वं जुषाणः प्रीयमाणः सन् सप्तिभिः सर्पणशीलैरश्वैर्नोऽस्मानागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ तू ग॑हि॒ प्र तु॒ द्रव॒ मत्स्वा॑ सु॒तस्य॑ गो॒म॒तः ।

त॒तुं त॒नुष्व॑ पू॒र्य॑ यथा॑ वि॒दे ॥ १४ ॥

आ । तु । ग॒हि । प्र । तु । द्र॒व । म॒त्स्व । सु॒तस्य॑ । गोऽ॒म॒तः ।

त॒तुं । त॒नुष्व॑ । पू॒र्य॑ । यथा॑ । वि॒दे ॥ १४ ॥

हे इन्द्र तु क्षिप्रमागहि । आगच्छ । आगत्य च तु क्षिप्रं प्रद्रव । सोमो यच्च निवसति तं देशं प्रति शीघ्रं गच्छ । गत्वा च गोमतो गोविकारैः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैर्युक्तस्य सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पानेन मत्स्व । माद्य । दृष्टो भव । तदनन्तरं यथाहं विदे उपलभे तथा पूर्य पूर्यैः कृतं तंतुं विस्तृतं यज्ञं तनुष्व । सम्यङ्निष्पादय । फलोत्पादनसमर्थं कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यच्छ॑क्रा॒सि॒ परा॑वति॒ यद॑र्वा॒वति॑ वृ॒त्रह॑न् ।

य॒ज्ञा॑ स॒मुदे॑ अ॒धंसो॑ऽवि॒तेद॑सि ॥ १५ ॥

यत् । श॒क्र । अ॒सि । प॒राऽ॒वति॑ । यत् । अ॒र्वाऽ॒वति॑ । वृ॒त्रऽ॒हन् ।

यत् । वा । स॒मु॒द्रे । अ॒धंसः॑ । अ॒वि॒ता । इत् । अ॒सि ॥ १५ ॥

हे शक्र शक्तेंद्र परावति दूरदेशे यद्यद्यसि भवसि । हे वृत्रहन् यद्यदि वार्वति

समीपे भवसि वर्तसे । यद्वा यदि वा समुद्रे जलधावंतरिक्षे वा वर्तसे तस्मात्सर्व-
स्मात्स्थानादागत्यांधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य पानेनावितासि । रक्षिता भवसि ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

इंद्रं वर्धंतु नो गिर इंद्रं सुतास इंद्रवः ।

इंद्रं हविष्मतीर्विशो अराणिषुः ॥ १६ ॥

इंद्रं । वर्धंतु । नः । गिरः । इंद्रं । सुतासः । इंद्रवः ।

इंद्रं । हविष्मतीः । विशः । अराणिषुः ॥ १६ ॥

नोऽस्माकं गिरः स्तुतिरूपा वाच इंद्रं वर्धंतु । वर्धयंतु । सुतासोऽभिषुता इंद्रवः
सोमाश्चास्मदीयास्तमिंद्रं वर्धयंतु । हविष्मतीर्हविष्मत्यो हविर्भिश्चरुपुरोडाशादि-
भिर्युक्ता विशः प्रजास्तस्मिन्निन्द्रेऽराणिषुः । अरंसिषुः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

तमिद्विप्रा अवस्यवः प्रवत्वतीभिरूतिभिः ।

इंद्रं क्षोणीरवर्धयन्वया इव ॥ १७ ॥

तं । इत् । विप्राः । अवस्यवः । प्रवत्वतीभिः । ऊतिभिः ।

इंद्रं । क्षोणीः । अवर्धयन् । वयाःऽइव ॥ १७ ॥

विप्रा मेधाविनोऽवस्यवो रक्षणकामाः स्तोतारस्तमित्तमेवेंद्रं प्रवत्वतीभिः
प्रकर्षेणाभिगंचीभिरूतिभिस्तृप्तिकरीभिराहुतिभिः स्तुतिभिर्वा वर्धयन्ति । तथा
क्षोणीः क्षोण्यः । क्षोणीति पृथिवीनाम । तदुपलक्षिताः सर्वे लोका वया इव
वृक्षस्य शाखा इव तदधीनाः संतोऽवर्धयन् । वर्धयन्ति ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

त्रिकंदुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमन्तत ।

तमिद्वर्धंतु नो गिरः सदावृधं ॥ १८ ॥

त्रिऽकंदुकेषु । चेतनं । देवासः । यज्ञं । अन्तत ।

तं । इत् । वर्धंतु । नः । गिरः । सदाऽवृधं ॥ १८ ॥

त्रिकटुकेषु । त्रिकटुका नाम ज्योतिर्गौरायुरिति त्रीण्याभिप्रविकान्यहानि । तेषु देवासो देवाश्चेतनं चेतयितारमिदं यज्ञं यष्टव्यमन्नत । अतन्वत । अकृषत ॥ तनो-
तेर्लङि छांदसो विकरणस्य लुक् । तनिपत्योश्छंदसीत्युपधालोपः ॥ तमित्तमेवेदं
नोऽस्माकं गिरः स्तुतयश्च वर्धयंतु । कीदृशं । सदावृधं सर्वदा स्तोतृणां वर्धयितारं ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

स्तोता यत्ने अनुव्रत उक्थान्यृतुथा दधे ।

शुचिः पावक उच्यते सो अद्भुतः ॥ १९ ॥

स्तोता । यत् । ते । अनुव्रतः । उक्थानि । ऋतुऽथा । दधे ।

शुचिः । पावकः । उच्यते । सः । अद्भुतः ॥ १९ ॥

हे इंद्र यस्य ते तव स्तोतानुव्रतोऽनुकूलकर्मा सन् ऋतुथा ऋतुषु काले काल उक्थानि शस्त्रादि दधे विधत्ते करोति ॥ लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ परोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । स इंद्रोऽद्भुत आश्चर्यभूतः शुचिः शुद्धः पावकोऽन्येषामपि शोधक उच्यते । स्तोतृभिः स्तूयते ॥

॥ अथ विंशी ॥

तदिदुद्रस्य चेतति यद्गं प्रत्नेषु धामसु ।

मनो यत्रा वि तद्दधुर्विचेतसः ॥ २० ॥

तत् । इत् । रुद्रस्य । चेतति । यद्गं । प्रत्नेषु । धामऽसु ।

मनः । यत्र । वि । तत् । दधुः । विऽचेतसः ॥ २० ॥

तदित्तदेव रुद्रस्य । रुत् दुःखं । तस्य द्रावयितुरीश्वरस्य यद्गमपत्यं मरुत्सं-
घात्मकं । यद्वा रुद्रशब्देन लक्षणया मरुत्तण उच्यते । रुद्रस्य रुद्रपुत्रस्य मरुत्तणस्य
यद्गं । महन्नामैतत् । महत्तदेव बलं प्रत्नेषु चिरंतनेषु धामसु पृथिव्यादिस्थानेषु
चेतति । ज्ञायते वर्तते । यत्र यस्मिन्बलविषये विचेतसो विशिष्टज्ञानाः स्तोता-
रस्तत्प्रसिद्धं मनो मननसाधनं स्तोत्रं विदधुः कुर्वन्ति तदित्यन्वयः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे दशमो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यदि मे सख्यमावर इमस्य पाह्यंधसः ।

येन विश्वा अति द्विषो अतारिम ॥ २१ ॥

यदि॑ । मे॒ । स॒ख्यं । आ॒ऽवरः । इ॒मस्य॑ । पा॒हि । अ॒ंधसः॑ ।

येन॑ । वि॒श्वाः । अ॒ति । द्विषः॑ । अ॒तारि॑म ॥ २१ ॥

हे इंद्र मम सख्यं सखित्वं यद्यावरः यद्याभिमुख्येन वृणुयाः तर्हीमस्यास्य ॥ हलि लोपाभावश्छांदसः ॥ पुरो वर्तिनोऽंधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वांशं पाहि । पिव ॥ अंधस इति कर्मणि वा षष्ठी । पिवतेश्छांदसः शपो लुक् ॥ येन तत्पीतेन सोमेन हेतुना वयं विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः शत्रुसेना अत्यतारिम अतितरेम अतिक्रामेम ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

क॒दा तं इं॒द्र गि॒र्वणः॑ स्तो॒ता भ॑वाति श॒ंतमः॑ ।

क॒दा नो॑ ग॒व्ये अ॒श्वे वसौ॑ दधः ॥ २२ ॥

क॒दा । ते । इं॒द्र । गि॒र्वणः॑ । स्तो॒ता । भ॑वाति । शं॒ऽतमः॑ ।

क॒दा । नः॑ । ग॒व्ये । अ॒श्वे । वसौ॑ । दधः॑ ॥ २२ ॥

हे गिर्वणो गिरां स्तुतीनां संभक्तरिंद्र ते तव स्तोता शंतमः सुखतमोऽतिशयेन सुखवान् कदा कस्मिन्काले भवाति । भवेत् । कदा कस्मिंश्च काले नोऽस्मान् गव्ये गोसमूहेऽश्वेऽश्वसंघे वसौ निवासभूतेऽन्यस्मिन्नपि धने दधः । धारयेः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

उ॒त ते॒ सु॒ष्टुता॒ हरी॒ वृष॑णा वह॒तो रथं॑ ।

अ॒जु॒र्यस्य॑ म॒दि॒तं॒मं यमी॑महे ॥ २३ ॥

उ॒त । ते॒ । सु॒ऽस्तुता॑ । हरी॒ इति॑ । वृष॑णा । वह॒तः । रथं॑ ।

अ॒जु॒र्यस्य॑ । म॒दि॒न्ऽतं॒मं । यं । ई॒महे॑ ॥ २३ ॥

उतापि च हे इंद्र सुष्टुता शोभनं स्तुतौ वृषणौ कामानां वर्षितारौ हरी अश्वा-
वजुर्यस्य जरारहितस्य ते तव रथमिदानीं वहतः । अस्मन्निकटं प्रापयतः । मदि-
तममतिशयेन मद्वतं यं त्वां धनमीमहे याचामहे तस्य त इत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

तमी॑महे पु॒रु॒ष्टुतं॑ य॒हं प्र॒त्नाभि॑रु॒तिभिः॑ ।

नि व॒र्हिषि॑ प्रि॒ये स॒द॒दधं॑ द्वि॒ता ॥ २४ ॥

तं । ई॒म॒हे । पु॒रु॒ऽस्तु॒तं । य॒हं । प्र॒त्नाभिः । ऊ॒ति॒ऽभिः ।

नि । ब॒र्हिषि॑ । प्रि॒ये । स॒दत् । अ॒ध । द्वि॒ता ॥ २४ ॥

यहं महांतं पुरुस्तुतं बहुभिः स्तुतं तमिंद्रं प्रत्नाभिः पुराणीभिरूतिभिस्तृप्ति-
करीभिः सोमाहुतिभिर्हेतुभिरीमहे । याचामहे । स चेन्द्रः प्रिये प्रीतिकरे बर्हिषा-
स्तीर्णे दर्भे निषदत् । निषीदतु । हविःस्वीकरणायोपविशतु । अधानंतरं द्विता द्वैधं
वर्तमानानि चरुपुरोडाशादीनि सोमलक्षणानि च हवींषि स्वीकरोत्विति शेषः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

व॒र्ध॒स्वा सु पु॒रु॒ष्टु॒त ऋ॒षि॒ष्टु॒ताभि॒रू॒तिभिः ।

धु॒क्ष॒स्व पि॒पु॒षी॒मिष॒मवा॑ च नः ॥ २५ ॥

व॒र्ध॒स्व । सु । पु॒रु॒ऽस्तु॒त । ऋ॒षि॒ऽस्तु॒ताभिः । ऊ॒ति॒ऽभिः ।

धु॒क्ष॒स्व । पि॒पु॒षी॑ । इ॒षं । अ॒व । च । नः ॥ २५ ॥

हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेन्द्र ऋषिष्टुताभिर्ऋषिभिर्मन्त्रदर्शिभिः पुरा स्तुताभिरू-
तिभी रक्षाभिः सु सुष्टु वर्धस्व । अस्मान्वर्धय । यद्वा ऋषिभिरुत्पादिताभिरूतिभिः
स्तुतिभिस्त्वं वर्धस्व । वृद्धिं प्राप्नुहि । नोऽस्मभ्यं च पिपुषी प्रवृद्धामिषमिष्यमा-
णमन्नमवधुक्षस्व । अवाङ्मुखमस्मदभिमुखं धुक्षस्व । क्षारय । देहीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

इ॒न्द्र त्वम॑वि॒तेद॑सी॒त्या स्तु॑व॒तो अ॒द्रि॒वः ।

ऋ॒तादि॑य॒र्मि ते॒ धियं॑ म॒नो॒युजं॑ ॥ २६ ॥

इ॒न्द्र । त्वं । अ॒वि॒ता । इ॒त् । अ॒सि॒ । इ॒त्या । स्तु॑व॒तः । अ॒द्रि॒ऽवः ।

ऋ॒तात् । इ॒य॒र्मि । ते॒ । धि॒यं । म॒नः॒ऽयुजं॑ ॥ २६ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र त्वमित्येत्यमनेन प्रकारेण स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतो यजमा-
नस्यावितेदसि । रक्षितैव भवसि । यत एवमतः कारणादहमपृताद्यज्ञाद्वेतोर्मनोयुजं
मनसा मननीयेन स्तोत्रेण प्राप्यां ते त्वदीयां धियमनुग्रहबुद्धिमियर्मि । प्राप्नोमि ।
यद्वा ऋतात्सत्यभूतान्नतः स्तोत्रेण युक्तं त्वत्प्रीतिकरं कर्माहं प्राप्नोमि ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

इह त्या सधमाद्या युजानः सोमपीतये ।

हरीं इंद्र प्रतद्वसू अभि स्वर ॥ २७ ॥

इह । त्या । सधऽमाद्या । युजानः । सोमऽपीतये ।

हरी इति । इंद्र । प्रतद्वसू इति प्रतत्स्वसू । अभि । स्वर ॥ २७ ॥

हे इंद्र इहास्मिन्यागे सोमपीतये सोमपानायाभिस्वर । अभिगच्छ । किं कुर्वन् ।
त्या त्वौ तौ प्रसिद्धौ सधमाद्या त्वया सह हविर्भिर्मादयितव्यौ तर्पयितव्यौ प्रतद्वसू
प्राप्नवसू विस्तीर्णधनौ । ईदृशौ हरी त्वदीयावश्चौ युजानो रथेन संयोजयन् ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

अभि स्वरंतु ये तव रुद्रासः सक्षत श्रियं ।

उतो मरुत्वतीर्विशो अभि प्रयः ॥ २८ ॥

अभि । स्वरंतु । ये । तव । रुद्रासः । सक्षत । श्रियं ।

उतो इति । मरुत्वतीः । विशः । अभि । प्रयः ॥ २८ ॥

अभिस्वरंतु अभिगच्छंतु ते हे इंद्र तवानुचरा रुद्रासो रुद्रपुत्रा ये मरुतः संति ।
अपि च ते श्रियं श्रयणीयमिमं यज्ञं सक्षत । सचंतु । प्राप्नुवंतु । उतो अपि च
मरुत्वतीर्मरुद्भिर्युक्ता विशोऽन्यापि दैवी प्रजा प्रयः । अन्ननामैतत् । अस्मदीयं
हविलक्षणमन्नमभिगच्छंतु ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इमा अस्य प्रतूर्तयः पदं जुषंत यद्विवि ।

नाभा यज्ञस्य सं दधुर्यथा विदे ॥ २९ ॥

इमाः । अस्य । प्रतूर्तयः । पदं । जुषंत । यत् । दिवि ।

नाभा । यज्ञस्य । सं । दधुः । यथा । विदे ॥ २९ ॥

अस्येन्द्रस्य संबन्धिन्य इमाः पूर्वोक्ता मरुदादिरूपाः प्रजाः प्रतूर्तयः प्रकर्षेण
शत्रूणां हिंसिच्यः पदं स्थानं जुषंत । असेवंत । दिवि द्युलोके यत्स्थानमन्यैर्दुःप्रा-
पमस्ति तत्पदमित्यर्थः । अपि च ता यज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेर्नाभा नाभौ नाभि-

स्थानीये हविर्धान उत्तरवेद्यां वा संदधुः संनिदधते । यथा येन प्रकारेण विदे विंदे अपेक्षितं धनं लभे तथेत्यर्थः । यद्वा विदे ज्ञानाय यथास्माकं दक्षावरं ज्ञानं भवति तथेत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

अयं दीर्घाय चक्षसे प्राचि प्रयत्यध्वरे ।

मिमीते यज्ञमानुषग्विचक्ष्य ॥३०॥

अयं । दीर्घाय । चक्षसे । प्राचि । प्रऽयति । अध्वरे ।

मिमीते । यज्ञं । आनुषक् । विऽचक्ष्य ॥३०॥

प्राचि प्राचीने प्रागायते यज्ञगृहेऽध्वरे हिंसारहिते यज्ञे प्रयति गच्छति प्रवर्तमाने सत्ययमिन्द्रः प्रवर्तमानं तं यज्ञमानुषगनुषक्तमानुपूर्व्येण विचक्ष्य विशेषेण दृष्ट्वा मिमीते । निष्पादयति । किमर्थं । दीर्घायायताय चक्षसे दर्शनाय । यद्वा द्रष्टव्याय फलाय ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

वृषायमिन्द्र ते रथं उतो ते वृषणा हरी ।

वृषा त्वं शतक्रतो वृषा हवः ॥३१॥

वृषा । अयं । इन्द्र । ते । रथः । उतो इति । ते । वृषणा । हरी इति ।

वृषा । त्वं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । वृषा । हवः ॥३१॥

हे इन्द्र ते त्वदीयोऽयं रथो वृषा कामानां वर्षिता । उतो अपि च ते तव हरी अश्वौ वृषणा वृषणौ वर्षितारौ । हे शतक्रतो बहुकर्मन् बहुप्रज्ञेन्द्र त्वं च वृषा वर्षिता कामानां । तथा हवस्त्वद्विषयमाह्वानं च वृषा वर्षिता । त्वद्विषयमाह्वानमपि कामान्वर्षति । किमु वक्तव्यं त्वदीया रथादयो वर्षतीति भावः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

वृषा यावा वृषा मदे वृषा सोमो अयं सुतः ।

वृषा यज्ञो यमिन्वसि वृषा हवः ॥३२॥

वृषा । यावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः ।

वृषा । यज्ञः । यं । इन्वसि । वृषा । हवः ॥ ३२ ॥

यावाभिषवसाधनपाषाणो वृषा वर्षिता कामानां । हे इंद्र त्वदीयः सोमपानजन्यो मदश्च वृषा वर्षिता । सुतस्त्वदर्थमभिषुतोऽयं सोमश्च वृषा वर्षिता । यं यज्ञमिन्वसि त्वं प्राप्नोषि स च यज्ञो वृषाभीष्टफलस्य वर्षिता । त्वदीयो हवश्च वृषा ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिन् चित्राभिरूतिभिः ।

वावन्थ हि प्रतिष्ठुतिं वृषा हवः ॥ ३३ ॥

वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन् । चित्राभिः । ऊतिऽभिः ।

वावन्थ । हि । प्रतिऽस्तुतिं । वृषा । हवः ॥ ३३ ॥

हे वज्रिन् वज्रवन्निद्र वृषणं वृषणं वर्षितारं त्वां वृषा वर्षिता हविषामासेक्ताहं चित्राभिश्चायनीयाभिर्नानाविधाभिर्वीतिभिस्तृप्तिकरीभिः स्तुतिभिर्हुवे । आहूये । हि यस्मात्त्वं प्रतिष्ठुतिं त्वामभिलष्य कृतं स्तोत्रं वावन्थ वनसि संभजसि अतस्त्वदीयो हव आह्वानं वृषा वर्षिता । यद्वा हवो ह्वातव्यो वृषा वर्षिता त्वं यस्मात्स्तुतिं वनसि तस्मात्त्वां हुव इत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे त्रयोदशो वर्गः ॥

यदिन्द्राहमिति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं गोषूक्त्यश्वसूक्तिनोः काण्वगोत्रयोराषे गायत्र्यैन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । यदिन्द्रं पंचोना गोषूक्त्यश्वसूक्तिनौ काण्वायनाविति ॥ महाव्रते निष्केवल्य एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूच्यते । यदिन्द्राहं यथा त्वं प्रसंम्राजं चर्षणीनामिति सूक्ते । ऐ० आ० ५. ११. इति ॥ तृतीये पर्याये ब्रह्मशस्त्रेऽपीदं सूक्तं । सूचितं च । यदिन्द्राहं प्र ते महे । आ० ६. ४. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदिन्द्राहं यथा त्वमीशीय वस्व एक इत् । स्तोता मे गोषखा स्यात् ॥ १ ॥

यत् । इंद्र । अहं । यथा । त्वं । ईशीय । वस्वः । एकः । इत् । स्तोता । मे । गोऽसखा । स्यात् ॥ १ ॥

हे इंद्र यथा त्वमेक इदेक एव केवलं वस्वो वसुनो धनस्येशिषे एवमपि यद्यदी-

शीय ऐश्वर्ययुक्तः स्यां तदानीं मे मम स्तोता गोसखा स्यात् । गोभिः सहितो भवेत् ।
ईश्वरस्य तव स्तोता कुतो हेतोर्गोसहितो न भवेत् । अपि तु भवेदित्यभिप्रायः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शि॒क्षे॒य॒म॒स्मै॒ दि॒त्से॒यं॒ श॒ची॑प॒ते म॒नी॒षि॒णे । यद्द॒हं गो॑प॒तिः॒ स्यां ॥२॥

शि॒क्षे॒यं । अ॒स्मै । दि॒त्से॒यं । श॒ची॑ऽप॒ते । म॒नी॒षि॒णे । यत् । अ॒हं । गो॑ऽप॒तिः । स्यां ॥२॥

हे शचीपते शक्तिमन्दिंद्र अस्मै मनीषिणे मनस ईशिचे स्तोत्रे दित्सेयं ।
दातुमिच्छेयं । तदनंतरं शिक्षेयं । प्रार्थितं धनं दद्यां च यद्यद्यहं गोपतिर्गवाम-
धिपतिः स्यां भवेयं त्वत्प्रसादादिति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

धे॒नु॒ष्टं॒ इ॒न्द्र॒ स॒नृ॒ता॒ य॒ज॑मा॒नाय॒ सु॒न्व॒ते । गा॒म॒श्वं॑ पि॒पु॒षी॑ दु॒हे ॥३॥

धे॒नुः । ते । इ॒न्द्र । स॒नृ॒ता । य॒ज॑मा॒नाय । सु॒न्व॒ते । गां । अ॒श्वं । पि॒पु॒षी । दु॒हे ॥३॥

हे इंद्र ते तव सनृता स्तुतिरूपा वाग्धेनुर्दाग्धी गौर्भूत्वा सुन्वते सोमाभिषवं
कुर्वते यजमानाय गामश्वं च । उपलक्षणमेतत् । गवाश्वादिकं सर्वमभिलषितं
दुहे । दुग्धे । किं कुर्वती । पिपुषी तमेव प्रवर्धयित्री ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न ते॒ वर्ता॑स्ति॒ राध॑स॒ इ॒न्द्र॒ दे॒वो न॒ म॒र्त्यः॑ । यद्दि॒त्सि॑ स्तु॒तो म॒घं ॥४॥

न । ते । वर्ता । अ॒स्ति । राध॑सः । इ॒न्द्र । दे॒वः । न । म॒र्त्यः । यत् । दि॒त्सि॑ । स्तु॒तः । म॒घं ॥४॥

हे इंद्र ते तव राधसो धनस्य स्तोतृभ्यो दातव्यस्य वर्ता निवारको देवो नास्ति ।
न विद्यते । न मर्त्यो मनुष्योऽपि निवारको नास्ति । स्तुतः स्तोतृभिः प्रख्यापि-
तगुणः सन् यन्मह्यं मघं मंहनीयं धनं दित्सि त्वं दातुमिच्छसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

य॒ज्ञ इ॒न्द्रं॒ म॒व॒र्ध॒य॒द्य॒ज्ञ॒मि॒ व्य॒व॒र्त॑यत् । च॒क्रा॒ण ओ॒प॒शं॑ दि॒वि ॥५॥

य॒ज्ञः । इ॒न्द्रं । अ॒व॒र्ध॒य॒त् । यत् । भू॒मिं । वि । अ॒व॒र्त॑यत् । च॒क्रा॒णः । ओ॒प॒शं॑ । दि॒वि ॥५॥

यज्ञो यजमानैरनुष्ठीयमानो याग इंद्रं देवमवर्धयत् । श्रूयते हि । इंद्र इदं हवि-
रजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति । स इंद्रो यद्यस्माद्भूमिं पृथिवीं व्यवर्तयत्

वृष्ट्यादिप्रदानेन विशेषेण वर्तमानामकरोत् । किं कुर्वन् । दिव्यंतरिक्षे मेघमो-
पशमुपेत्य शयानं चक्राणः कुर्वन् । यद्वात्मनि समवेतो वीर्यविशेष ओपशः ।
तमंतरिक्षे कुर्वन् ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वावृधानस्य ते वयं विश्वा धनानि जिग्युषः । ऊतिमिन्द्रा वृणीमहे ॥ ६ ॥

ववृधानस्य । ते । वयं । विश्वा । धनानि । जिग्युषः । ऊतिं । इन्द्र । आ । वृणीमहे ॥ ६ ॥

हे इन्द्र वावृधानस्य वर्धमानस्य विश्वा विश्वानि सर्वाणि धनानि शत्रुसंबन्धीनि
जिग्युषो जितवतस्ते तवोतिं रक्षां वयमा वृणीमहे । आभिमुख्येन संभजामहे ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्रे व्यंतरिक्षमतिरदित्ययं पर्यासस्तृचः ।
सूच्यते हि । व्यंतरिक्षमतिरञ्ज्यावाश्वस्य सुन्वत इति तृचाः पर्यासाः । आ० ७.२. इति ॥
अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःस्वपि तस्यैव तस्मिन्नेव शस्त्रेऽयं पर्यासस्तृचः । सूचितं
च । पर्यासान्कद्वतोऽहरहः शस्यानीति होत्रका द्वितीयादिष्वेव । आ० ७.१. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

व्यंतरिक्षमतिरन्मदे सोमस्य रोचना । इन्द्रो यदभिनवलं ॥ ७ ॥

वि । अंतरिक्षं । अतिरत् । मदे । सोमस्य । रोचना । इन्द्रः । यत् । अभिनत् । वलं ॥ ७ ॥

सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति रोचना रोचमानमंतरिक्षमयमिन्द्रो व्यतिरत् ।
व्यवर्धयत् । यद्यस्मात्कारणाद्वलमावृत्य स्थितमसुरं मेघं वाभिनत् व्यदारयत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उक्ता आजदंगिरोभ्य आविष्कृण्वन्गुहा सतीः । अर्वाचं नुनुदे वलं ॥ ८ ॥

उत् । गाः । आजत् । अंगिरः । भ्यः । आविः । कृण्वन् । गुहा । सतीः । अर्वाचं ।

नुनुदे । वलं ॥ ८ ॥

अंगिरोभ्य ऋषिभ्यो वलानुचरैः पणिभिरपहता गा उदाजत् । उदगमयत् ।
किं कुर्वन् । गुहा गुहायां विले सतीर्विद्यमाना यथा न दृश्यन्ते तथा पणिभिर्गू-
ढास्ता गा आविष्कृण्वन् प्रकाशयन् । अपि च पणीनामधिपतिं वलमसुरम-
प्यर्वाचमधोमुखं नुनुदे । प्रेरितवान् ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्रेण रोचना दिवो हळहानि हंहितानि च । स्थिराणि न पराणुदे ॥९॥

इंद्रेण । रोचना । दिवः । हळहानि । हंहितानि । च । स्थिराणि । न । पराऽनुदे ॥९॥

दिवो द्युलोकस्य संबन्धीनि रोचना रोचमानानि देवगृहात्मकानि नक्षत्राणीद्रेण हळहानि हठावयवानि बलवंति कृतानि हंहितानि च हठीकृतानि । यथैकत्र नैश्वल्येनावतिष्ठते तथा कृतानीत्यर्थः । यद्वा वृह दृहि वृहि वृद्धौ । हंहितानि वर्धितानि चेत्यर्थः । अपि च स्थिराणि स्थासूनि हठानि तानि न पराणुदे परानोदनीयानि न भवंति । न केनापि स्थानात्प्रच्यावयितुं शक्यानीत्यर्थः ॥ नुद प्रेरणे । अस्मात्कृतार्थ इति केन्प्रत्ययः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अपामूर्मिर्मदन्निव स्तोम इन्द्राजिरायते । वि ते मदा अराजिषुः ॥१०॥

अपां । ऊर्मिः । मदन्ऽइव । स्तोमः । इन्द्र । अजिरऽयते । वि । ते । मदाः । अराजिषुः ॥१०॥

अपां समुद्राणामूर्मिस्तरंगो मदन्निव यथा माद्यन् उपर्युपरि जायते । हे इन्द्र स्तोमस्त्वदीयं स्तोत्रं तथाजिरायते । अजिरः क्षिप्रगामी । स इवाचरति । अपि च ते त्वदीया मदाः स्तोत्रजन्याः सोमपानजन्याश्च व्यराजिषुः । विशेषेण राजन्ते । दीप्यन्ते ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वं हि स्तोमवर्धन इन्द्रास्युक्थवर्धनः । स्तोतृणामुत भद्रकृत् ॥११॥

त्वं । हि । स्तोमऽवर्धनः । इन्द्र । असि । उक्थऽवर्धनः । स्तोतृणां । उत । भद्रऽकृत् ॥११॥

हे इन्द्र त्वं हि त्वं खलु स्तोमवर्धनः स्तोमेन त्रिवृत्पंचदशादिना वर्धनीयोऽसि । तथोक्थवर्धन उक्थैः शस्त्रैर्वर्धनीयश्च त्वमेवासि । उतापि च स्तोतृणामस्माकं भद्रकृत् भद्रस्य कल्याणस्य फलस्य कर्तापि त्वमेवासि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इन्द्रमिक्केशिना हरी सोमपेयाय वक्षतः । उप यज्ञं सुरार्धसं ॥१२॥

इन्द्र । इत् । केशिना । हरी । इति । सोमऽपेयाय । वक्षतः । उप । यज्ञं । सुऽरार्धसं ॥१२॥

केशिना केशिनौ । मूर्धजानि लोमानि केशाः । तद्वन्तौ हरी अश्वौ सुराधसं
शोभनधनमिन्द्रमिदिन्द्रमेव यज्ञमुपास्मद्यज्ञं प्रति सोमपेयाय सोमपानार्थं वक्षतः ।
वहतां । यद्वा यज्ञं यष्टव्यमिन्द्रमुपवहतां ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अपां फेनेन नमुचेः शिर इन्द्रोदवर्तयः । विश्वा यदजयः स्पृधः ॥ १३ ॥

अपां फेनेन नमुचेः शिरः इन्द्र उत अजयः विश्वा यत् अजयः स्पृधः ॥ १३ ॥

पुरा किलेन्द्रोऽसुरान् जित्वा नमुचिमसुरं ग्रहीतुं न शशाक । स च युध्यमा-
नस्तेनासुरेण जग्रहे । स च गृहीतमिन्द्रमेवमवोचत् । त्वां विसृजामि रात्रावहि च
शुष्केणार्द्रेण चायुधेन यदि मां मा हिंसीरिति । स इन्द्रस्तेन विसृष्टः सन् अहो-
रात्रयोः संधौ शुष्कार्द्रविलक्षणेन फेनेन तस्य शिरश्चिच्छेद । अयमर्थोऽस्यां
प्रतिपाद्यते ॥ हे इन्द्र अपां फेनेन वजीभूतेन नमुचेरसुरस्य शिर उदवर्तयः । शरी-
रादुद्गतमवर्तयः । अस्त्रैस्तीरित्यर्थः । कदेति चेत् । यद्यदा विश्वाः सर्वाः स्पृधः स्पर्ध-
माना आसुरीः सेना अजयः जितवानसि । इन्द्रो वृत्रं हत्वासुरान् - - - ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

मायाभिरुत्तिसृप्तत इन्द्र द्यामारुरुक्षतः । अव दस्यूरधूनुथाः ॥ १४ ॥

मायाभिः उतऽसिसृप्ततः इन्द्र द्यां आरुरुक्षतः अव दस्यून् अधूनुथाः ॥ १४ ॥

- - - हे इन्द्र त्वमवाधूनुथाः । अवाङ्मुखं प्रेरितवानसि ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

असुन्वामिन्द्र संसदं विषूची व्यनाशयः । सोमपा उत्तरो भवन् ॥ १५ ॥

असुन्वां इन्द्र संसदं विषूची विनाशयः सोमपाः उत्तरः भवन् ॥ १५ ॥

हे इन्द्र त्वं सोमपाः सोमस्य पाता भूत्वोत्तर उत्कृष्टतरो भवन् असुन्वां सोमा-
भिषवहीनां संसदं जनसंहतिं विषूचीं परस्परविरोधेन विषु नाना गंची व्यना-
शयः । विशेषेण नाशयसि ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे षोडशो वर्गः ॥

तन्वभीति त्रयोदशर्चं तृतीयं सूक्तमौष्णिहमिन्द्रं । पूर्वोक्तावेव ऋषी । तथा चानु-

क्रम्यते । तम्बभि सप्नोनौष्णिहमिति ॥ महाव्रते निष्केवल्य औष्णिहृतृचाशीता-
वुत्तमावर्जमेतत्सूक्तं । सूच्यते हि । तम्बभि प्र गायतेत्युत्तमामुद्धरति । ऐ० आ० ५. ११. ।
इति ॥ आभिप्रविकेषूक्त्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्र आद्यस्तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः ।
सूचितं च । तम्बभि प्र गायत वयमु त्वाप्तपूर्य । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तम्बभि प्र गायत पुरुहूतं पुरुष्टुतं ।

इंद्रं गीर्भिस्तविषमा विवासत ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । अभि । प्र । गा॒यत॒ । पु॒रु॒ऽहू॒तं । पु॒रु॒ऽस्तु॒तं ।

इंद्रं । गी॒ऽभिः । त॒विषं॒ । आ । वि॒वा॒सत॒ ॥ १ ॥

पुरुहूतं बहुभिराहूतं पुरुष्टुतं बहुभिः स्तुतं तमु तमेवेन्द्रं हे स्तोतारोऽभि
प्र गायत । अभिमुखं प्रकर्षणं स्तुध्वं । एतदेव स्पष्टयति । तविषं महान्तमिन्द्रं
गीर्भिर्वाग्भिराविवासत । परिचरत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्य द्विर्बर्हसो बृहत्सहो दाधार रोदसी ।

गिरीरजान् अपः स्वर्वृषत्वना ॥ २ ॥

यस्य । द्वि॒ऽबर्ह॑सः । बृ॒हत् । सहः । दा॒धार । रोद॑सी इति ।

गि॒रीन् । अ॒जान् । अ॒पः । स्वः । वृ॒ष॒ऽत्व॒ना ॥ २ ॥

द्विर्बर्हसो द्वयोः स्थानयोः परिवृढस्य यस्येन्द्रस्य बृहन्महत्सहो बलं रोदसी
द्यावापृथिव्यौ दाधार धारयति ॥ छांदसो लिट् । तुजादित्वादभ्यासदीर्घः ॥ तथा-
जान् क्षिप्रगमनान् गिरीन् पर्वतान् मेघान्वा स्वः सरणीला अप उदकानि
च वृषत्वना वृषत्वेन वीर्येण यस्येन्द्रस्य बलं धारयति तत्रावस्थापयति तम्बभीति
पूर्वया संबंधः । स त्वमित्युत्तरया वा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स राजसि पुरुष्टुतं एको वृचाणि जिघ्रसे ।

इंद्रं जैत्रां अवस्यां च यंतवे ॥ ३ ॥

सः । रा॒ज॒सि । पु॒रु॒ऽस्तु॒त । ए॒कः । वृ॒त्राणि॑ । जि॒घ्न॒से ।

इ॒न्द्र । जै॒त्रा । अ॒व॒स्या । च॒ । य॒न्त॑वे ॥ ३ ॥

हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेन्द्र स पूर्वोक्तगुणस्त्वं राजसि । दीपसे । ईशिषे वा । अपि च त्वमेकः सहायरहितः केवल एव सन् वृत्राण्यावरकाणि शत्रुजातानि जिघ्नसे । हतवानसि । किमर्थं । जैत्राणि जेतव्यानि धनानि अवस्या अवस्यानि श्रवणीयान्यन्नानि यद्वा श्रवणार्हाणि यशंसि च यन्तवे यन्तुं नियन्तुं स्वाधीनं कर्तुं ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्रे तं ते मदमिति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूच्यते हि । तं ते मदं गृणीमसि तम्बभि प्र गायत । अ० ७. ८. । इति ॥

॥ तत्रैषा सूक्ते चतुर्थी ॥

तं ते॒ मदं॑ गृ॒णीम॒सि॒ वृ॒ष॒णं॑ पृ॒त्स॒ सा॒स॒हिं ।

उ॒ लो॒क॒कृ॒न्मु॒म॒द्रि॒वो॒ हरि॒श्रियं॑ ॥ ४ ॥

तं । ते॒ । मदं॑ । गृ॒णीम॒सि॒ । वृ॒ष॒णं॑ । पृ॒त्ऽसु॒ । स॒स॒हिं ।

ऊं इति॑ । लो॒क॒ऽकृ॒न्मु॒ । अ॒द्रि॒ऽवः॒ । हरि॒ऽश्रियं॑ ॥ ४ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र ते त्वदीयं तं मदं सोमपानजनितं हर्षं गृणीमसि । गृणीमः । प्रशंसामः ॥ गृ शब्दे । ज्ञादिः । प्वादीनां ह्रस्वः । इदं तो मसीति मसिः । इकारागमः ॥ कीदृशं । वृषणं वर्षितारं कामानां पृत्स संग्रामेषु सासहिं शत्रूणां मभिभवितारं लोककृन्मु लोकस्य स्थानस्य कर्तारं हरिश्रियं हरिभ्यामश्वाभ्यां श्रयणीयं सेयं । उशब्दः समुच्चये पदपूरणे वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

येन॒ ज्योती॑ष्या॒यवे॒ मन॑वे च वि॒वेदि॑थ ।

मं॒दा॒नो॒ अस्य॑ ब॒र्हिषो॒ वि रा॑जसि ॥ ५ ॥

येन॑ । ज्योती॑षि । आ॒यवे॑ । मन॑वे । च॒ । वि॒वेदि॑थ ।

मं॒दा॒नः । अस्य॑ । ब॒र्हिषः॑ । वि॒ । रा॒ज॒सि॒ ॥ ५ ॥

हे इन्द्र येनात्मीयेन मदेनायव और्वशेयाय मनवे विवस्वतः पुत्राय च ज्योतीषि सूर्यादीनि वृत्रादिभिरावृतानि तद्भरणेन विवेदिथ अलंभयः । प्रज्ञापि-

तवान् प्रकाशितवानसीत्यर्थः । तेन मदेन मंदानो मोदमानस्त्वमस्य बर्हिषो
वृद्धस्य यज्ञस्य वि राजसि । विशेषेणेशिषे । यद्वास्येति तृतीयार्थे षष्ठी । अनेन
बर्हिषा वृद्धेन ह्यथन् वि राजसि । विशेषेण दीपसे ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तदद्या चित्त उक्थिनोऽनुं द्रुवन्ति पूर्वथा ।

वृषपत्नीरपो जया दिवेदिवे ॥ ६ ॥

तत् । अद्य । चित् । ते । उक्थिनः । अनुं । स्तुवन्ति । पूर्वऽथा ।

वृषऽपत्नीः । अपः । जय । दिवेऽदिवे ॥ ६ ॥

हे इंद्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धं बलमद्य चित् अद्यापि पूर्वथा पूर्वस्मिन्काल इवो-
क्थिनः शस्त्रिणः स्तोतारोऽनु द्रुवन्ति । क्रमेण प्रशंसन्ति । स त्वं वृषपत्नीः । वृषा
वर्षिता पर्जन्यः पतिर्यासां तादृशीरपो दिवे दिवे प्रतिदिवसं जय । स्वायत्तं कुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तव त्यद्विद्रियं बृहत्तव शुष्ममुत क्रतुं ।

वज्रं शिशाति धिषणा वरेण्यं ॥ ७ ॥

तव । त्यत् । इन्द्रियं । बृहत् । तव । शुष्मं । उत । क्रतुं ।

वज्रं । शिशाति । धिषणा । वरेण्यं ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्यत्तत्प्रसिद्धमिन्द्रियमिन्द्रस्य लिंगं बृहत्प्रभूतं वीर्यं धिषणा स्तुतिः शि-
शाति । निःश्रयति । तीक्ष्णीकरोति । तथा तव त्वदीयं शुष्मं शेषकं बलमुतापि च
क्रतुं प्रज्ञानं बलं कर्म वा वरेण्यं वरणीयं वज्रमायुधं च स्तुतिस्तीक्ष्णीकरोति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव द्यौरिन्द्र पौंस्यं पृथिवी वर्धति श्रवः ।

त्वामापः पर्वतासश्च हिन्विरे ॥ ८ ॥

तव । द्यौः । इंद्र । पौंस्यं । पृथिवी । वर्धति । श्रवः ।

त्वां । आपः । पर्वतासः । च । हिन्विरे ॥ ८ ॥

हे इंद्र तव त्वदीयं पौंस्यं बलं द्यौर्वर्धयति । वर्धयति । त्वदीयं श्रवो यशः
पृथिवी वर्धयति ॥ वृधेर्ण्यताल्लटि शपि छंदस्युभयथेत्यार्द्धधातुकत्वाखेरनिटीति णि-
लोपः ॥ तं त्वामाप उदकान्यंतरिक्षाणि पर्वतासः पर्वताः पर्ववंतो मेघाश्च गिरयश्च
वा हिन्विरे । प्रीणयन्ति । स्वामित्वेन प्राप्नुवन्ति वा ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वां विष्णुर्वृहन्स्यो मित्रो गृणाति वरुणः ।

त्वां शर्धो मदत्यनु मारुतं ॥ ९ ॥

त्वां । विष्णुः । वृहन् । स्यः । मित्रः । गृणाति । वरुणः ।

त्वां । शर्धः । मदति । अनु । मारुतं ॥ ९ ॥

हे इंद्र बृहन्महान् स्यो निवासहेतुर्विष्णुर्मित्रो वरुणश्च त्वां गृणाति । स्तौति ।
तथा मारुतं मरुत्संबन्धि शर्धो बलं त्वामनु मदति । तव मदमनुलक्ष्य पश्चान्मा-
द्यति । त्वामनुमादयति वा ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वं वृषा जनानां मंहिष्ठ इंद्र जज्ञिषे ।

सचा विश्वा स्वपत्यानि दधिषे ॥ १० ॥

त्वं । वृषा । जनानां । मंहिष्ठः । इंद्र । जज्ञिषे ।

सचा । विश्वा । सुऽअपत्यानि । दधिषे ॥ १० ॥

हे इंद्र वृषा वर्षिता त्वं जनानां देवजनानां मध्ये मंहिष्ठो दातृतमो जज्ञिषे ।
प्रादुर्भवसि । अत एव विश्वा सर्वाणि स्वपत्यानि शोभनैः पुत्रादिभिः सहितानि
सचा सह दधिषे । यद्वा स्तोतृतमो जज्ञिषे प्रादुर्भवसि । अत एव विश्वा सर्वाणि
दातुं धारयसि ददासि वा ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

सचा त्वं पुरुष्टुतं एको वृत्राणि तोशसे ।

नान्य इंद्रात्करुणं भूय इत्वति ॥ ११ ॥

स॒चा । त्वं । पुरु॑ऽस्तु॒त । एकः॑ । वृ॒चाणि॑ । तो॒श॒से ।

न । अ॒न्यः । इ॒न्द्रा॒त् । कर॑णं । भू॒यः । इ॒न्व॒ति ॥ ११ ॥

हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेन्द्र त्वमेकोऽसहाय एव सन् सचा । महन्नामैतत् । महांति वृचाणि शत्रुजातानि । यद्वा सचेति सहार्थे । सहैव युगपदेवैक्यत्वेनैव तोशसे । हिनस्मि ॥ तोशतिर्वधकर्मा ॥ अकर्तुं शक्तानीति भावः । अपि चास्मादिन्द्रादन्यः कश्चिद्भूयो बहुतरं करणं कर्म वृचवधादिकं न इन्वति न प्राप्नोति । इन्द्र एव कर्तुं शक्नोतीति भावः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यदि॑न्द्र मन्म॒शस्त्वा॒ नाना॒ हव॑न्त॒ ऊत॑ये ।

अ॒स्माके॑भिर्नृ॒भिर॒चा॒ स्व॑र्जय ॥ १२ ॥

यत् । इ॒न्द्र । मन्म॑ऽशः । त्वा॒ । नाना॑ । हव॑न्ते । ऊत॑ये ।

अ॒स्माके॑भिः । नृ॒भिः । अ॒त्र । स्वः॑ । ज॒य ॥ १२ ॥

हे इन्द्र यद्यस्मिन् संग्रामे त्वां मन्मशो मन्मना स्तोत्रेण नाना बहुप्रकारं हवन्ते आह्वयन्ति । किमर्थं । ऊतये रक्षायै । अत्रास्मिन् संग्रामेऽस्माकेभिरस्माकैरस्मदीयैरेव नृभिर्नृभिः स्तोतृभिराहूतः सन् स्वः शत्रुबलं जय । अभिभव ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अ॒रं॒ क्षया॑य नो म॒हे वि॒श्वा रू॒पाण्या॑वि॒शन् ।

इ॒न्द्रं जै॒त्राय॑ ह॒र्षया॒ शची॑पतिं ॥ १३ ॥

अ॒रं । क्षया॑य । नः॒ । म॒हे । वि॒श्वा । रू॒पाणि॑ । आ॒ऽवि॒शन् ।

इ॒न्द्रं । जै॒त्राय॑ । ह॒र्षय॑ । शची॑ऽपतिं ॥ १३ ॥

हे स्तोतर्महे महते नोऽस्माकं क्षयाय । गृहनामैतत् । गृहाय ॥ तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ गृहार्थमरमलं पर्याप्तं विश्वा विश्वानि व्याप्तानि रूपाणीद्रगतानि गुणजातान्याविशन् स्तुत्या व्याप्नुवन् शचीपतिं । शचीति कर्मनाम । कर्मणां पालकं । यद्वा शच्या इन्द्राण्या भर्तारं तमेवेन्द्रं जैत्राय जेतव्यधनार्थं हर्षय । तोषय स्तुत्या परिचरणेन वेति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकोनविंशो वर्गः ॥

प्र सम्राजमिति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तमिरिंविठिनाम्नः काण्वस्यार्घं गायत्रमैंद्रं ।
अनुक्रम्यते हि । प्र सम्राजं द्वादशेरिंविठिरिति ॥ अतिरात्रे द्वितीये पर्यायेऽच्छा-
वाकशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । प्र सम्राजमुप क्रमस्वा भर । आ० ६. ४. । इति ॥
महाव्रतेऽपि निष्केवल्य एतदादिके द्वे सूक्ते उपरितनस्यांत्यं वृचं वर्जयित्वा ।
तथैव पंचमारण्यके सूचितं । प्र सम्राजं चर्षणीनामिति सूक्ते उत्तरस्योत्तमे उद्धरति
। ऐ० आ० ५. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र सम्राजं चर्षणीनामिंद्रं स्तोता नव्यं गीर्भिः । नरं नृषाहं मंहिष्ठं ॥ १ ॥

प्र । संऽराजं । चर्षणीनां । इंद्रं । स्तोत । नव्यं । गीऽभिः । नरं । नृऽसहं । मंहिष्ठं ॥ १ ॥

चर्षणीनां मनुष्याणां मध्ये सम्राजं सम्यग्राजमानं यद्वा मनुष्याणामधीश्वर-
मिंद्रं हे स्तोतारः प्र स्तोत । प्रकर्षणं स्तुत । कीदृशं । गीर्भिः स्तुतिभिर्नव्यं स्तुत्यं
नरं नेतारं नृषाहं नृणां शत्रुमनुष्याणामभिभवितारं मंहिष्ठं दातृतमं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्मिन्नुक्थानि रण्यंति विश्वानि च श्रवस्या । अपामवो न समुद्रे ॥ २ ॥

यस्मिन् । उक्थानि । रण्यंति । विश्वानि । च । श्रवस्या । अपां । अवः । न । समुद्रे ॥ २ ॥

यस्मिन्निंद्र उक्थानि शस्त्राणि रण्यंति रमंते । विश्वानि सर्वाणि श्रवस्या
श्रवस्यानि श्रवणीयानि हविल्लक्षणान्यन्नानि च रमंते । तत्र दृष्टांतः । समुद्र
उद्धावपामुदकानामवो न । अवति गच्छतीत्यवस्तरंगजालं । तद्यथा समु-
द्रेऽंतर्भवति तथा रण्यंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं सुष्टुत्या विवासे ज्येष्ठराजं भरे कृत्नुं । महो वाजिनं सनिभ्यः ॥ ३ ॥

तं । सुऽस्तुत्या । आ । विवासे । ज्येष्ठराजं । भरे । कृत्नुं । महः । वाजिनं । सनिभ्यः ॥ ३ ॥

तमिंद्रं सुष्टुत्या शोभनया स्तुत्याविवासे । परिचरामि । कीदृशं । ज्येष्ठराजं
ज्येष्ठेषु प्रशस्यतमेषु देवेषु मध्ये राजमानं ॥ राजतेः सत्सूद्धिषेति क्तिप् ॥ भरे संग्रामे
महो महतो वृत्रवधादेः कृत्नुं कर्तारं वाजिनमन्नवंतं बलवंतं वा । किमर्थं ।
सनिभ्यो धनेभ्यः । धनलाभायेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्यानूना गभीरा मदा उरवस्तरुचाः । हर्षुमंतः शूरसातौ ॥ ४ ॥

यस्य । अनूनाः । गभीराः । मदाः । उरवः । तरुचाः । हर्षुऽमंतः । शूरऽसातौ ॥ ४ ॥

यस्येन्द्रस्य मदाः सोमपानजनिता अनूना अन्यूना गभीरा गांभीर्योपेता उरवो विस्तीर्णास्तरुचाः शत्रूणां तारकाः शूरसातौ शूरसंभजनीये संग्रामे हर्षुमंतो हर्षयुक्ताः संग्रामोत्सुका भवन्ति । तमिन्द्रमिति पूर्वयोत्तरया वा संबंधः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तमिद्धनेषु हितेष्वधिवाकाय हवन्ते । येषामिन्द्रस्ते जयन्ति ॥ ५ ॥

तं । इत् । धनेषु । हितेषु । अधिऽवाकाय । हवन्ते । येषां । इन्द्रः । ते । जयन्ति ॥ ५ ॥

धनेषु हितेषु शत्रुषु निहितेषु प्राप्तेषु सत्सु तमित्तं पूर्वोक्तगुणमेवेन्द्रमधिवाकायाधिवचनाय पक्षपातवचनाय हवन्ते । स्तोतार आह्वयन्ति । तत्र च येषां पक्ष इन्द्रो वर्तते त एव जयन्ति । जयेन तानि धनानि लभन्ते नान्ये ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तमिच्छयौन्निरार्यन्ति तं कृतेभिश्चर्षणयः । एष इन्द्रो वरिवस्कृत् ॥ ६ ॥

तं । इत् । च्यौन्नैः । आर्यन्ति । तं । कृतेभिः । चर्षणयः । एषः । इन्द्रः । वरिवऽस्कृत् ॥ ६ ॥

तमित्तमेवेन्द्रं च्यौन्नैर्बलकरैः स्तोत्रैरार्यन्ति । आर्यमभिज्ञमीश्वरं कुर्वन्ति । चर्षणयो मनुष्याः कृतैः कर्मभिश्चार्यन्ति । एष एवंगुणक इन्द्रो वरिवस्कृत् धनस्य कर्ता भवति स्तोतृणां ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे विंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इन्द्रो ब्रह्मेन्द्र ऋषिरिन्द्रः पुरु पुरुहूतः । महान्महीभिः शचीभिः ॥ ७ ॥

इन्द्रः । ब्रह्मा । इन्द्रः । ऋषिः । इन्द्रः । पुरु । पुरुऽहूतः । महान् । महीभिः । शचीभिः ॥ ७ ॥

अयमिन्द्रो ब्रह्मा परिवृढः सर्वेभ्योऽधिकः । स एवेन्द्र ऋषिर्देष्टा सर्वस्यार्थजातस्य । स इन्द्रः पुरु बहुलं पुरुहूतो बहुभिराहूतश्च महीभिर्महतीभिः शचीभिः क्रियाभिर्वृत्रवधादिरूपाभिर्महान्प्रभूतो भवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स स्तोम्यः स हव्यः सत्यः सत्वा तुविकूर्मिः । एकश्चित्सन्नभिभूतिः ॥ ८ ॥

सः। स्तोम्यः। सः। हव्यः। सत्यः। सत्वा। तुविऽकूर्मिः। एकः। चित्। सन्। अभिऽभूतिः ॥ ८ ॥

स पूर्वोक्त इन्द्रः स्तोम्यः स्तोमार्हः स्तुत्यर्हः । स एव हव्यो ह्यातव्यश्च सत्यः सत्सु साधुरवितथस्वभावः सत्वा शत्रूणामवसादयिता तुविकूर्मिर्वहुकर्मा । यत एवातः कारणादेकश्चित्सन् असहायोऽपि भवन् अभिभूतिः शत्रूणामभिभविता तिरस्कृता भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

तमर्केभिस्तं सामभिस्तं गायत्रैश्चर्षणयः । इन्द्रं वर्धति क्षितयः ॥ ९ ॥

तं। अर्केभिः। तं। सामऽभिः। तं। गायत्रैः। चर्षणयः। इन्द्रं। वर्धति। क्षितयः ॥ ९ ॥

चर्षणयो द्रष्टारो मंत्राणां क्षितयो मनुष्यास्तमिन्द्रमर्केभिरर्चनसाधनैर्यजूरूपैर्मन्त्रैर्वर्धति । वर्धयन्ति । तथोद्गातारः सामभिर्गानविशिष्टैर्मन्त्रैस्तं वर्धयन्ति । तथा गायत्रैर्गायत्र्यादिच्छंदोयुक्तैः शस्त्ररूपैरप्रगीतैर्मन्त्रैस्तमेवेंद्रं होतारो वर्धयन्ति ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्रणेतारं वस्यो अच्छा कर्तारं ज्योतिः समत्सु । सासह्रांसं युधामित्रान् ॥ १० ॥

प्रऽनेतारं। वस्यः। अच्छा। कर्तारं। ज्योतिः। समत्ऽसु। ससह्रांसं। युधा। अमित्रान् ॥ १० ॥

वस्यो वसीयः प्रशस्तं वसु धनमच्छाभिमुख्येन प्रणेतारं प्रापयितारं समत्सु संग्रामेषु शत्रुनिरसनेन ज्योतिः प्रकाशं जयलक्षणं कर्तारं करणशीलं ॥ करोते-स्ताच्छीलिकस्तृन् ॥ कुत इत्यत आह । युधायुधेनामित्रान् शत्रून् ससह्रांसमभिभूतवंतं । एवंगुणकमिन्द्रं वर्धयन्तीति शेषः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स नः पप्रिः पारयाति स्वस्ति नावा पुरुहूतः । इन्द्रो विश्वा अति द्विषः ॥ ११ ॥

सः। नः। पप्रिः। पारयाति। स्वस्ति। नावा। पुरुऽहूतः। इन्द्रः। विश्वाः। अति। द्विषः ॥ ११ ॥

पप्रिः प्राप्ता पूरयिता पुरुहूतो बहुभिराहूतः स इन्द्रो विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टीः प्रजा नोऽस्मान् नावा तरणसाधनेन स्वस्ति क्षेमेणातिपारयाति । अतिपारयतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स त्वं न इन्द्र वाजेभिर्दशस्या च गातुया च । अच्छा च नः सुम्नं नेषि ॥ १२ ॥

सः । त्वं । नः । इन्द्र । वाजेभिः । दशस्या च । गातुऽया च । अच्छा । च । नः । सुम्नं । नेषि ॥ १२ ॥

हे इन्द्र स तादृशस्त्वं नोऽस्मभ्यं वाजेभिर्वलैर्दशस्य च । धनं प्रयच्छ च ॥ दश-
स्यतिर्दानकर्मा ॥ गातुय च । गातुं मार्गमस्मभ्यमिच्छ च ॥ गातुशब्दाच्छंदसि
परेच्छायामिति क्यच् । छंदस्यपुत्रस्येति दीर्घनिषेधः ॥ तथा नोऽस्मान् सुम्नं
सुखं चाच्छ नेषि । अभिप्रापय ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकविंशो वर्गः ॥

आ याहीति पंचदशर्चं पंचमं सूक्तमिरिंविठेरार्षमैंद्रं । चतुर्दशी बृहती पंचदशी
सतोबृहत्यादितस्त्रयोदश गायत्र्यः । अनुक्रम्यते हि । आ याहि पंचोना प्रगाथां-
तमिति ॥ अंत्यं प्रगाथं वर्जयित्वा शिष्टस्य महाव्रत उक्तो विनियोगः ॥ ज्यो-
तिष्टोमे प्रातःसवने ब्रह्मशस्त्र आद्याः षडृचः स्तोत्रियानुरूपार्थाः । तथानंतराः
सप्तर्चश्च शंसनीयाः । सूच्यते हि । आ याहि सुषुमा हि त इति षट् स्तोत्रियानु-
रूपावनंतराः सप्त । आ० ५. १०. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवन आद्य-
स्तृचोऽस्मिन्नेव शस्त्रे षष्ठहस्तोत्रियसंज्ञक आवापार्थः । सूचितं च । आ याहि
सुषुमा हि त इन्द्रमिन्नायिनो बृहत् । आ० ७. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ याहि सुषुमा हि त इन्द्र सोमं पिवा इमं । एदं बर्हिः सदो मम ॥ १ ॥

आ । याहि । सुसुम । हि । ते । इन्द्र । सोमं । पिवा । इमं । आ । इदं । बर्हिः । सदः । मम ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वमायाहि । आगच्छ । ते त्वदर्थं सुषुम हि । अभिषुतवतः खलु सोमं
वयं । तमिममभिषुतं सोमं पिब । तदर्थं मम मदीयमिदं बर्हिर्वेद्यामास्तीर्ण-
मासदः । आसीद । अभिनिषीद ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वहतामिन्द्र केशिना । उप ब्रह्माणि नः शृणु ॥ २ ॥

आ । त्वा । ब्रह्मऽयुजा । हरी । इति । वहतां । इन्द्र । केशिना । उप । ब्रह्माणि । नः । शृणु ॥ २ ॥

हे इन्द्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा संचेण युज्यमानौ केशिना केशवंतौ हरी हरणशी-

लावश्चौ त्वा त्वामावहतां । अभिप्रापयतां । त्वं चास्मद्यज्ञमुपेत्य नोऽस्माकं
ब्रह्माणि स्तोत्राणि शृणु । स्तोत्राणि गृहाण । सम्यक् चित्ते धारय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ब्रह्माणस्त्वा वयं युजा सोमपामिन्द्र सोमिनः । सुतावन्तो हवामहे ॥३॥

ब्रह्माणः । त्वा । वयं । युजा । सोमऽपां । इन्द्र । सोमिनः । सुतऽवन्तः । हवामहे ॥३॥

हे इन्द्र ब्रह्माणो ब्राह्मणा वयं त्वा त्वां युजा योग्येन स्तोत्रेण हवामहे । आह्व-
यामहे । कथंभूतं । सोमपां सोमस्य पातारं । कीदृशा वयं । सोमिनः सोमयुक्ताः
सुतावन्तोऽभिषुतैश्च सोमैरुपेताः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नो याहि सुतावन्तोऽस्माकं सुष्टुतीरुप । पिबा सु शिप्रिन्नंधसः ॥४॥

आ । नः । याहि । सुतऽवन्तः । अस्माकं । सुऽस्तुतीः । उप । पिब । सु । शिप्रिन् । अंधसः ॥४॥

हे इन्द्र सुतावन्तोऽभिषुतसोमयुक्तानस्मानायाहि । अभिगच्छ । ततोऽस्माकं
संबन्धीनि सुष्टुतीः शोभनानि स्तोत्राण्युपगच्छ । जानीहि । हे सुशिप्रिन् शोभ-
नशिरस्त्राण शोभनहनुक वेन्द्र अंधसोऽन्नस्य सोमलक्षणस्य स्वांशलक्षणं भागं
पिब ॥ यद्वा कर्मणि षष्ठी ॥ अंधोऽस्मदीयं सोमं पिब ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ ते सिंचामि कुक्ष्योरनु गात्रा वि धावतु । गृभाय जिह्या मधु ॥५॥

आ । ते । सिंचामि । कुक्ष्योः । अनु । गात्रा । वि । धावतु । गृभाय । जिह्या । मधु ॥५॥

हे इन्द्र ते तव कुक्ष्योरुदरयोरासिंचामि । सोमानवनयामि । कुक्षी सोमेन
पूरयामीत्यर्थः । इन्द्रस्य हि द्वे उदरे । तथा च श्रूयते । ओभा कुक्षी पृणता वार्चघ्ने
च माघोनं चेति । यद्वैकस्यैवोदरस्य सव्यदक्षिणभेदेनोर्द्धाधोभागभेदेन वा द्वित्वं ।
स चासिक्तः सोमो गात्राणि शरीरावयवानि हस्तपादादीनि सर्वान्यनुक्रमेण
विधावतु । व्याप्नोतु । त्वं च मधु मधुरं मया सिच्यमानं सोमं जिह्या रसने-
द्रियेण गृभाय । गृहाण ॥ छंदसि शायजपीति ग्रह उत्तरस्य अत्रः शायजादेशः ।
हयहोर्भ इति भत्वं ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्वा॒दुष्टे॑ अ॒स्तु सं॒सुदे॒ मधु॑मा॒न्त॒न्वे॒३ त॒व । सोमः॑ श॒म॒स्तु ते॒ ह॒दे ॥ ६ ॥

स्वा॒दुः । ते॒ । अ॒स्तु । सं॒सुदे॑ । मधु॑ऽमा॒न् । त॒न्वे॑ । त॒व । सोमः॑ । शं । अ॒स्तु । ते॒ । ह॒दे ॥ ६ ॥

संसुदे सम्यक् सुष्ठु दात्रे हे इन्द्र ते तुभ्यं मधुमान्माधुर्यवानयं सोमः स्वादुरस्तु । रुचिकरो भवतु । तव तन्वे शरीराय च स्वादुरस्तु । तव हृदे हृदयाय च स सोमः शमस्तु । सुखजनकं भवतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अ॒यमु॑ त्वा वि॒च॒र्षणे॒ जनी॑रिवा॒भि सं॒वृतः॑ । प्र सोमं॑ इ॒न्द्र सर्प॑तु ॥ ७ ॥

अ॒यं । ऊं इति॑ । त्वा । वि॒च॒र्षणे॒ । जनी॑ऽरिवा॒भि । सं॒वृतः॑ । प्र । सोमः॑ । इ॒न्द्र । सर्प॑तु ॥ ७ ॥

हे विचर्षणे विद्वदृषिन्द्र जनीरिव जनयो जाया इव । ता यथा श्रुक्लेर्वस्त्रैः संवृता भवन्ति एवं संवृतः पयःप्रभृतिभिः श्रयणद्रव्यैरावृतोऽयं सोमोऽभिप्रसर्पतु । अभिगच्छतु । उ इति पूरकः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तुवि॒ग्रीवो॑ व॒पोदरः॑ सु॒बा॒हुरंध॑सो॒ मदे॑ । इ॒न्द्रो वृ॒त्राणि॑ जिघ्र॒ते ॥ ८ ॥

तुवि॒ऽग्रीवः॑ । व॒पाऽउ॑दरः । सु॒बा॒हुः । अंध॑सः । मदे॑ । इ॒न्द्रः । वृ॒त्राणि॑ । जिघ्र॒ते ॥ ८ ॥

तुविग्रीवो विस्तीर्णकंधरो वपोदरः पीवरोदरः । यथा बहवः सोमाः पीता अंतर्भवन्ति तथा विस्तृतजठर इत्यर्थः । सुबाहुः शोभनबाहुः । एवंगुणक इन्द्रोऽंधसोऽन्नस्य सोमात्मकस्य मदे हर्षे सति वृत्राणि शत्रुजातानि जिघ्रते । हिनस्ति ॥

॥ अथ नवमी ॥

इ॒न्द्र प्रेहि॑ पु॒रस्त्वं वि॒श्वस्ये॒शान॒ ओज॑सा । वृ॒त्राणि॑ वृ॒त्रह॑न् जहि ॥ ९ ॥

इ॒न्द्र । प्र । इ॒हि । पु॒रः । त्वं । वि॒श्वस्य॑ । ई॒शानः॑ । ओज॑सा । वृ॒त्राणि॑ । वृ॒त्रऽह॑न् । ज॒हि ॥ ९ ॥

हे इन्द्र ओजसा बलेन विश्वस्य सर्वस्य जगत ईशानः स्वामी भवंस्त्वं पुरोऽस्माकं पुरस्तात्प्रेहि । प्रगच्छ । प्राप्नुहि । हे वृत्रहन् वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हंतवृत्राण्यस्मदीयानि शत्रुजातानि जहि । विनाशय ॥

अभ्युदयेष्टाविंद्रस्य प्रदातुर्दीर्घस्ते अस्त्वंकुश इत्यनुवाक्या । सूच्यते हि । दीर्घस्ते अस्त्वंकुशो भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी । आ० ३. १३. इति ॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी ॥

दी॒र्घस्ते॑ अ॒स्त्वंकु॑शो येना॒ वसु॑ प्र॒यच्छ॑सि । यज॑मानाय सु॒न्वते ॥ १० ॥

दी॒र्घः । ते । अ॒स्तु । अ॒ंकुशः । येन॑ । वसु॑ । प्र॒यच्छ॑सि । यज॑मानाय । सु॒न्वते ॥ १० ॥

हे इंद्र ते तवांकुशः सृणिराकर्षणसाधनमायुधं दीर्घोऽस्तु । आयतो भवतु । यथा दूरस्थमपि वस्तु व्याप्नोति तथायामवान् भवत्वित्यर्थः । येनांकुशेन सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय वसु धनमाहृत्य प्रयच्छसि ददासि ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रेऽयं त इंद्रेति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च ॥ अयं त इंद्र सोमोऽयं ते मानुषे जने । आ० ६. ४. इति ॥

॥ तत्राद्या सूक्त एकादशी ॥

अ॒यं त॑ इं॒द्र सो॒मो नि॒पूतो॑ अधि॒ ब॒र्हिषि॑ । ए॒ही॒म॒स्य द्र॒वा पि॒ब ॥ ११ ॥

अ॒यं । ते । इं॒द्र । सो॒मः । नि॒पूतः । अधि॒ । ब॒र्हिषि॑ । आ । इ॒हि । ई॒ । अ॒स्य । द्र॒व । पि॒ब ॥ ११ ॥

हे इंद्र ते तुभ्यं त्वदर्थमयं सोमो बर्हिष्यधि वेद्यामास्तीर्णे दर्भे निपूतो नितरां दशापवित्रेण शोधितः । अभिषवादिसंस्कारैः संस्कृत इत्यर्थः । ईमिदानीमस्येमं सोमं प्रत्येहि । आगच्छ । आगत्य यत्र रसात्मकः सोमो हूयते तं देशं प्रति द्रव । शीघ्रं गच्छ । तदनंतरं तं सोमं पिब ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

शाचि॑ंगो शाचि॑पूजना॒य रणा॑य ते सु॒तः । आ॒खंड॑ल॒ प्र हू॑यसे ॥ १२ ॥

शाचि॑ंगो इति॒ शाचि॑ऽगो । शाचि॑ऽपूजन । अ॒यं । रणा॑य । ते । सु॒तः । आ॒खंड॑ल॒ । प्र । हू॑य॒से ॥ १२ ॥

हे शाचिगो । शाचयः शक्ता गावो यस्यासौ शाचिगुः । यद्वा शच व्यक्तायां वाचि । अस्मादौणादिक इङ्प्रत्ययः । शाचयो व्यक्ता प्रख्याता गावो रश्मयो गाव एव वा यस्य तादृश । हे शाचिपूजन । पूज्यतेऽनेनेति पूजनं स्तोत्रादि । प्रख्यातपूजन ते तव रणाय रमणाय सुखजननायायं सोमः सुतोऽभिषुतः । यतः कारणात् हे आखंडल शत्रूणामाखंडयितः प्र हूयसे प्रकृष्टाभिः स्तुतिभिः राहूयसे अत आगत्येमं सोमं पिबेति भावः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यस्ते शृंगवृषो नपात्प्रणपात्कुंडपाय्यः । न्यस्मिन्दध्र आ मनः ॥ १३ ॥

यः । ते । शृंगऽवृषः । नपात् । प्रनपादिति प्रऽनपात् । कुंडऽपाय्यः । नि । अस्मिन् ।
दध्रे । आ । मनः ॥ १३ ॥

हे शृंगवृषो नपात् । शृंगवृषा नाम कश्चिद्विस्तृतस्य चंद्रः स्वयमेव पुत्रतया
जज्ञ इत्याख्यायिका । नपादित्यपत्यनाम । शृंगवृषः पुत्र । यद्वा शृणंति हिंसंतीति
शृंगाणि रश्मयः । तैर्वर्षतीति शृंगवृडादित्यः । तस्य न पातयितः स्वकीये स्था-
नेऽवस्थापयितः ॥ सुबामंचित इति षष्ठ्यंतस्य परांगवद्भावेनामंचितानुप्रवेशात्
समुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं ॥ ईदृश हे इंद्र ते तव संबंधी प्रणपात् प्रकर्षेण
न पातयिता रक्षिता कुंडपाय्यः । कुंडैः पीयतेऽस्मिन् सोम इति कुंडपाय्यः ऋतु-
विशेषः ॥ ऋतौ कुंडपाय्यसंचाय्यौ । पा० ३. १. १३०. । इति पिवतेरधिकरणे ण्यत्प्र-
त्ययो युगागमश्च निपात्यते ॥ एतत्संज्ञो यः ऋतुरस्त्यस्मिन् कुंडपाय्ये ऋतौ मनः
स्वांतमानिदध्रे । अभितो वर्तमानाः कुंडपायिनामान ऋषयः पुरा निदधिरे ।
सम्यक् त्वद्देवत्यं ऋतुमनुष्ठितवंत इत्यर्थः ॥ दधातेर्लिटि इरयो र इति रेभावः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

वास्तोष्पते ध्रुवा स्थूणांसंच सोम्यानां ।

द्रप्सो भेत्ता पुरां शश्वतीनामिंद्रो मुनीनां सखा ॥ १४ ॥

वास्तोः । पते । ध्रुवा । स्थूणां । अंसंच । सोम्यानां ।

द्रप्सः । भेत्ता । पुरां । शश्वतीनां । इंद्रः । मुनीनां । सखा ॥ १४ ॥

हे वास्तोष्पते गृहपते स्थूणा गृहाधारभूतः स्तंभो ध्रुवा स्थिरा भवतु । सोम्यानां
सोमार्हाणां सोमसंपादिनां वास्माकमंसंचमंसंचाणमंसोपलक्षितस्य कृत्स्नशरीरस्य
त्रायकं रक्षकं बलं भवतु । अपि च द्रप्सो द्रवणशीलः सोमः । तद्वान् ॥ अर्श-
आदित्वादच्प्रत्ययः ॥ शश्वतीनां बह्वीनां पुरामसुरपुरीणां भेत्ता विदारयिता ।
एवंभूत इंद्रो मुनीनामृषीणामस्माकं सखा मित्रभूतो भवतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

पृदाकुसानुर्यजतो गवेषण एकः सन्नभि भूयसः ।

भूर्णिमश्वं नयन्तुजा पुरो गृभेद्रं सोमस्य पीतये ॥ १५ ॥

पृदाकुऽसानुः । यजतः । गोऽएषणः । एकः । सन् । अभि । भूयसः ।

भूर्णि । अश्वं । नयत् । तुजा । पुरः । गृभा । इंद्रं । सोमस्य । पीतये ॥ १५ ॥

पृदाकुसानुः । पृदाकुः सर्पः । स इव सानुः समुच्छितः । तद्वदुन्नतशिरस्क इत्यर्थः । यद्वा पृदाकुवत्सानुः संभजनीयः । स यथा बहुभिर्मणिमञ्चौषधादिभिः संसेव्यो नाल्पैरेवमिन्द्रोऽपि बहुभिः स्तोत्रादिभिर्यत्नैः सेव्य इत्यर्थः । यजतो यष्टव्यो गवेषणो गवामेषयिता प्रापयिता । एवंगुणको य इंद्र एकः सन् असहायः केवल एव सन् भूयसो बहुतरान् शत्रूनभिभवति भूर्णि भरणशीलमश्वं व्याप्नुवंतं तमिन्द्रं सोमस्य पीतये पानार्थं पुरोऽस्माकं पुरस्तान्नयत् । नयति । प्रापयति । सामर्थ्यात् स्तोतेति लभ्यते । केन साधनेन । तुजा क्षिप्रगामिना गृभा ग्रहणसाधनेन स्तोत्रेण । यद्वाश्वमिति लुप्तोपममेतत् । यथा वोढारमश्वं दुर्यहं पाशेनानयन्ति एवमुक्तेन प्रकारेण महानुभावमिन्द्रं स्तुत्या स्तोतानयतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

इदं हेति द्वाविंशत्यृचं षष्ठं सूक्तमिरिबिठेरार्षमुष्णिक्छंदस्कं । उत त्येतेषांश्चिदेवताका । शमग्निरित्येषाग्निसूर्यवायुदेवताका । शिष्टा आदित्यदेवताकाः । तथा चानुक्रम्यते । इदं ह द्यधिकादित्यमौष्णिहमष्टम्यश्विभ्यां पराग्निसूर्यानिलानामिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इदं ह नूनमेषां सुमं भिक्षेत मर्त्यः ।

आदित्यानामपूर्व्यं सवीमनि ॥ १ ॥

इदं ह । नूनं । एषां । सुमं । भिक्षेत । मर्त्यः ।

आदित्यानां । अपूर्व्यं । सवीमनि ॥ १ ॥

इदं हेदानीं खलु नूनमवश्यमादित्यादीनामदितेः पुत्राणामेषां देवादीनां मित्रादीनां सवीमनि प्रसवे प्रेरणे सति मर्त्यो मनुष्यः स्तोतापूर्व्यमभिनवं सुमं सुखकरं धनं भिक्षेत । याचेत । न कालांतरे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अनर्वाणो ह्येषां पंथा आदित्यानां ।

अर्द्धाः संति पायवः सुगेवृधः ॥ २ ॥

अ॒न॒वा॒णः । हि । ए॒षां । पं॒थाः । आ॒दि॒त्यानां ।

अ॒द॒व्याः । सं॒ति । पा॒यवः । सु॒गेऽवृ॒धः ॥ २ ॥

एषामादित्यानां पंथाः पंथानो मार्गाः ॥ सुपां सुलुगिति जसः सुः ॥ अनवा॒णोऽप्र॒त्यु॒ताः प॒रैर॒प्रति॒गता अ॒त ए॒वा॒द॒व्या अ॒हिंसि॒ताश्च सं॒ति । भ॒वंति । हि य॒स्मादे॒वं त॒स्मात्पा॒यवः पा॒ल॒यि॒तार॒स्ते मा॒र्गाः सु॒गे॒वृ॒धः सु॒गमे सु॒खे वि॒षये वर्ध॑का भवन्तु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तत्सु नः स॒वि॒ता भ॒गो वरु॑णो मि॒त्रो अ॒र्य॒मा ।

श॒र्म॑ यच्छ॑न्तु स॒प्रथो॒ यदी॒महे ॥ ३ ॥

तत् । सु । नः । स॒वि॒ता । भ॒गः । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा ।

श॒र्म॑ । यच्छ॑न्तु । स॒ऽप्रथः । यत् । ई॒महे ॥ ३ ॥

सवित्रादयश्चत्वारो देवाः सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं तच्छर्म सुखं गृहं वा नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु यच्छन्तु । ददतु । यच्छर्ममहे वयं याचामहे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दे॒वेभिर्दे॒व्यदि॒तेऽरि॑ष्टभ॒र्मन्ना ग॑हि ।

स्मत्सूरि॑भिः पुरु॒प्रिये सु॒शर्म॑भिः ॥ ४ ॥

दे॒वेभिः । दे॒वि । अ॒दि॒ते । अ॒रि॑ष्टऽभ॒र्मन् । आ । ग॑हि ।

स्मत् । सू॒रिऽभिः । पुरु॑ऽप्रि॒ये । सु॒शर्म॑ऽभिः ॥ ४ ॥

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे अरिष्टभर्मन् अहिंसितभरणे हे पुरुप्रिये बहुभिः प्रीयमाणे । हे एवंगुणविशिष्टेऽदिते सूरिभिः प्राज्ञैः सुशर्मभिः सुसुखैर्देवेभिर्देवैरात्मीयैः पुत्रैः साङ्घैः । स्मदिति निपातः शोभनार्थः । स्मत् शोभनं यथा भवति तथागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ते हि पु॒त्रासो॒ अदि॒तेर्वि॒दुर्ब॑षांसि॒ योत॑वे ।

अ॒होश्चि॑दु॒रुच॑क्र॒योऽने॒हसः ॥ ५ ॥

ते । हि । पुत्रासः । अदितेः । विदुः । द्वेषांसि । योतवे ।

अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः । अनेहसः ॥ ५ ॥

अदितेः पुत्रासः पुत्रास्ते हि ते खलु मित्रादयो देवा द्वेषांसि द्वेषृणि राक्ष-
सादीनि योतवे पृथक्कर्तुं विदुः । जानन्ति ॥ विदो लटो वेति विद उत्तरस्य ऋ-
सादेशः ॥ तथोरुचक्रयो विस्तीर्णस्य कर्मणः कर्तारोऽनेहसोऽनाहंतारो रक्षका-
स्तेऽहोश्चिदाहननशीलात्पापादपि योतवे पृथक्कर्तुमस्मान् जानन्ति ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अदितिर्नो दिवा पशुमदितिर्नक्तमद्वयाः ।

अदितिः पातंहसः सदावृधा ॥ ६ ॥

अदितिः । नः । दिवा । पशुं । अदितिः । नक्तं । अद्वयाः ।

अदितिः । पातु । अंहसः । सदाऽवृधा ॥ ६ ॥

नोऽस्माकं पशुमदितिरदीनाखंडनीया वा देवमाता दिवाहनि पातु । रक्षतु ।
तथाद्वया बाह्याभ्यंतरभेदेन प्रकारद्वयरहिता सर्वदैकप्रकारा कपटरहिता सादि-
तिर्नक्तं रात्रौ चास्मदीयं गवादिपशुजातं रक्षतु । तथास्मानपंहसः पापात् पातु ।
रक्षतु । केन साधनेन । सदावृधा सर्वदा वृद्धिमतात्मीयेन रक्षणेन ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्या नो दिवा मतिरदितिरुत्या गमत् ।

सा शंताति मयस्करदप सिधः ॥ ७ ॥

उत । स्या । नः । दिवा । मतिः । अदितिः । ऊत्या । आ । गमत् ।

सा । शंताति । मयः । करत् । अप । सिधः ॥ ७ ॥

उतापि च स्या सा पूर्वोक्ता मतिर्मन्त्री मंतव्या स्तोतव्या वादितिरुत्या रक्षया
साई दिवाहनि नोऽस्मानागमत् । आगच्छतु । आगत्य च शंताति शान्तिकरं मयः
सुखं सादितिः करत् । करोतु । सिधो बाधकाञ्छत्रूंश्चापगमयतु ॥ सिधिर्बाध-
नार्थः ॥ शिवशमरिष्टस्य कर इति शंशब्दात्करणार्थं तातिल्प्रत्ययः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उ॒त॒ त्या॒ दै॒व्या॒ भि॒षजा॒ शं नः॑ क॒रतो॑ अ॒श्विना॑ ।

यु॒यु॒याता॑मि॒तो र॒पो अ॒प॒ सि॒धः ॥ ८ ॥

उ॒त । त्या । दै॒व्या । भि॒षजा । शं । नः । क॒र॒तः । अ॒श्वि॒ना ।

यु॒यु॒याता॑ । इ॒तः । र॒पः । अ॒प॒ । सि॒धः ॥ ८ ॥

उतापि च त्या तौ प्रसिद्धौ दैव्या देवेषु भवौ भिषजा चिकित्सकौ । ईदृशाव-
श्विनाश्विनौ नोऽस्माकं शं सुखं रोगाणां शमनं वा करतः । कुरुतां । इतोऽस्मत्तो
रपः पापं युयुयातां । पृथक्कुर्यातां । सिधः शत्रूंश्चापगमयतां ॥

॥ अथ नवमी ॥

श॒म॒ग्नि॒र॒ग्नि॒भिः क॒र॒च्छं न॑स्त॒पतु॑ सूर्यः ।

शं वा॒तो वा॒त्वर॒पा अ॒प॒ सि॒धः ॥ ९ ॥

शं । अ॒ग्निः । अ॒ग्नि॒ऽभिः । क॒र॒त् । शं । नः । त॒प॒तु । सूर्यः ।

शं । वा॒तः । वा॒तु । अ॒र॒पाः । अ॒प॒ । सि॒धः ॥ ९ ॥

अग्निभिः स्वविभूत्या विभिन्नैर्गार्हपत्यादिभिरग्निर्देवः शं करत् । अस्माकं रोग-
शान्तिं सुखं वा करोतु । सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्यश्च नोऽस्माकं शं सुखं यथा
भवति तथा तपतु । प्रदीप्यतां । वातो वायुश्चारपा अपापः सन् शं यथा भवति
तथा च वातु । अनुवर्ततां । सिधः शत्रूंश्चैतेऽग्न्यादयोऽपगमयन्तु ॥

॥ अथ दशमी ॥

अ॒पामी॑वा॒मप॒ सि॒धम॑प॒ सेध॑त दु॒र्म॒तिं ।

आ॒दि॒त्यासो॑ यु॒योत॑ना नो॒ अ॒हंसः ॥ १० ॥

अ॒प॒ । अ॒मी॒वां । अ॒प॒ । सि॒धं । अ॒प॒ । से॒ध॒त॒ । दुः॒ऽम॒तिं ।

आ॒दि॒त्यासः । यु॒योत॑न । नः । अ॒हंसः ॥ १० ॥

हे आदित्या अमीवां रोगमपसेधत । अस्मत्तोऽपगमयत । सिधं चापसेधकं
शत्रुं चापसेधत । दुर्मतिमस्माकं दुःखस्य मन्तारं चापसेधत । अपि च हे आदित्यास
आदित्या नोऽस्मान्हंसः पापाद्युयोतन । पृथक्कुरुत ॥ यौतेल्लोटि छांदसः शपः श्रुः ।

तन्ननन्ननथनाश्चेति तस्य तनवादेशः । पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः शिष्यते । आमं-
चितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदादपरत्वान्निघातो न भवति ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यु॒यो॒ता॒ श॒रु॒म॒स्मदाँ॑ आ॒दि॒त्यास॒ उ॒ता॒म॒तिं ।

ऋ॒ध॒ग्द्वेषः॑ कृ॒णु॒त वि॒श्व॒वे॒दसः॑ ॥ ११ ॥

यु॒यो॒तं । श॒रु॒ । अ॒स्मत् । आ । आ॒दि॒त्यासः । उ॒त । अ॒म॒तिं ।

ऋ॒ध॒क् । द्वेषः॑ । कृ॒णु॒त । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः॑ ॥ ११ ॥

हे आदित्याः शरुं हिंसकमस्मदा अस्मत्तश्च युयोत । पृथक्कुरुत । उतापि चा-
मतिं दुर्बुद्धिं च पृथक्कुरुत । हे विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा द्वेषो द्वेष्टृन्
शत्रून्धक् पृथक् कृणुत । कुरुत । अस्मत्तो वियोजयत ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तत्सु॑ नः॒ श॒र्म॑ य॒च्छता॑दि॒त्या यन्मु॑मो॒चति॑ ।

ए॒न॒स्व॒तं चि॒दे॒नसः॑ सु॒दान॒वः॑ ॥ १२ ॥

तत् । सु । नः॒ । श॒र्म॑ । य॒च्छ॒त॒ । आ॒दि॒त्याः । यत् । मु॒मो॒च॒ति॒ ।

ए॒न॒स्व॒तं । चि॒त् । ए॒न॒सः॑ । सु॒ऽदा॒न॒वः॑ ॥ १२ ॥

हे आदित्यास्तच्छर्मं सुखं नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु यच्छत । दत्त । हे सुदानवः शोभ-
नदाना युष्मदीयं यच्छर्मैर्नस्वतं चित् पापिनमपि स्तोतारमेनसः पापात् मुमो-
चति मोचयति तद्यच्छतेत्यन्वयः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो नः॒ कश्चि॑द्रि॒रि॒क्षति॑ र॒क्ष॒स्त्वेन॒ म॒र्त्यैः॑ ।

स्वैः॑ ष॒ ए॒वै॑ रि॒रि॒षी॒ष्ट॒ यु॒र्जनः॑ ॥ १३ ॥

यः । नः॒ । कः॑ । चि॒त् । रि॒रि॒क्ष॒ति॒ । र॒क्षः॑ऽत्वेन॑ । म॒र्त्यैः॑ ।

स्वैः॑ । सः॑ । ए॒वैः॑ । रि॒रि॒षी॒ष्ट॒ । युः॑ । ज॒नः॑ ॥ १३ ॥

यः कश्चिन्मर्त्यो मनुष्यो नोऽस्मान् रक्षस्वेन रक्षोभावेन पिशाचाद्यात्मना
रिरिषति जिहिंसिषति ॥ रिष हिंसायामिति धातुः ॥ स मनुष्यः स्वैरेवैरात्मीयैरेव
चेष्टितै रिरिषीष्ट । हिंसितो भूयात् । स जनो युर्यातापगमनशीलश्च भवतु । यद्वा
स जनः स्वैरेव गमनैर्युदुःखं गच्छन् हिंसितो भवतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

समि॒त्तम॒घम॑श्नवहुः॒शंसं॑ म॒र्त्यं रि॒पुं ।

यो अ॒स्म॒च्चा दु॒र्ह॒णावाँ॑ उप॑ इ॒युः ॥ १४ ॥

सं । इत् । तं । अ॒घं । अ॒श्न॒वत् । दुः॒शंसं॑ । म॒र्त्यं । रि॒पुं ।

यः । अ॒स्म॒ऽच्चा । दुः॒ह॒ना॒वान् । उप॑ । इ॒युः ॥ १४ ॥

दुःशंसं दुःकीर्तिं रिपुं शत्रुं तं मर्त्यमित् मनुष्यमेवाघं पापं समश्नवत् । सम्यक्
व्याप्नोतु । यो मर्त्योऽस्मच्चास्मास्वस्मद्विषये दुर्हणावान् दुष्टहननवानुपजायते ।
इयुर्द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां युक्तश्च भवति । अयमर्थः । प्रत्यक्षकृतो हितं वदति परो-
क्षकृतस्वहितं । तादृशः कपटो इयुरित्युच्यते । यश्चास्मद्विषये कपटो भवति ।
तमपि पापं व्याप्नोत्विति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

पा॒क॒च्चा स्थ॑न दे॒वा ह॒त्सु जा॑नीथ॒ म॒र्त्यं ।

उप॑ इ॒युं चा॒इ॒युं च॑ व॒सवः॑ ॥ १५ ॥

पा॒क॒ऽच्चा । स्थ॑न । दे॒वाः । ह॒त्सु । जा॑नीथ॒ । म॒र्त्यं ।

उप॑ । इ॒युं । च॒ । अ॒इ॒युं । च॒ । व॒स॒वः ॥ १५ ॥

हे देवा दानादिगुणयुक्ता आदित्या यूयं पाकचा पाकेषु विपक्वप्रज्ञेषु स्तोतृषु
स्थन । भवथ ॥ यद्वा प्रथमार्थे चाप्रत्ययः ॥ पाकचा पाकाः परिपक्वज्ञाना भवथ ।
यत एवमतः कारणात् हत्स्वात्मीयेषु हृदयेषु इयुं द्विप्रकारयुक्तं कपटिनं चाइयुं
च तद्विलक्षणं कापट्यरहितं च मर्त्यं मनुष्यमुपेत्य हे वसवो वासका जानीथ ।
अवगच्छथ ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

आ शर्म पर्वतानामोतापां वृणीमहे ।

द्यावाक्षामारे अस्मद्रपस्कृतं ॥१६॥

आ । शर्म । पर्वतानां । आ । उत । अपां । वृणीमहे ।

द्यावाक्षामा । आरे । अस्मत् । रपः । कृतं ॥१६॥

पर्वतानां मेघानां गिरीणां वा संबन्धि शर्म सुखं वयमावृणीमहे । आभिमुख्येन संभजामहे । उतापि चापामुदकानां च । हे द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यावस्मदारेऽस्मत्तो विप्रकृष्टे देशे रपः पापं कृतं । कुरुतं । अस्मत्तो वियोजयतमित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

ते नो भद्रेण शर्मणा युष्माकं नावा वसवः ।

अति विश्वानि दुरिता पिपर्तन ॥१७॥

ते । नः । भद्रेण । शर्मणा । युष्माकं । नावा । वसवः ।

अति । विश्वानि । दुःइता । पिपर्तन ॥१७॥

हे वसवो वासयितार आदित्यास्ते पूर्वोक्तगुणा यूयं भद्रेण शोभनेन शर्मणा सुखेन युष्माकं नावा नोऽस्मान् विश्वा सर्वाणि दुरितानि दुर्गमनान्यतिपिपर्तन । पिपृत । अतिपारयत ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तुचे तनाय तत्सु नो द्राघीय आयुर्जीवसे ।

आदित्यासः सुमहसः कृणोतन ॥१८॥

तुचे । तनाय । तत् । सु । नः । द्राघीयः । आयुः । जीवसे ।

आदित्यासः । सुमहसः । कृणोतन ॥१८॥

हे आदित्यासोऽदितेः पुत्राः सुमहसः शोभनतेजस्का नोऽस्माकं तुचे पुत्राय तनाय तन्ननयाय पौत्राय च जीवसे जीवनाय द्राघीयो दीर्घतमं तत्प्रसिद्धमायुर्जीवितं सु सुष्ठु कृणोतन ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

य॒ज्ञो ही॒ळो वो॒ अ॒न्तर॒ आदि॒त्या अ॒स्ति मृ॒ळत॑ ।

यु॒ष्मे इ॒द्वो अ॒पि ष॒सि स॒जात्ये॑ ॥१९॥

य॒ज्ञः । ही॒ळः । वः । अ॒न्तरः । आदि॒त्याः । अ॒स्ति । मृ॒ळत॑ ।

यु॒ष्मे इति॑ । इत् । वः । अ॒पि । स्स॒सि । स॒ऽजात्ये॑ ॥१९॥

हे आदित्या हीळः ॥ हीडिर्गत्यर्थः ॥ गंतव्यः प्राप्तव्योऽस्माभिरनुष्ठितो यज्ञो वो युष्माकमंतरोऽस्ति । अंतिके वर्तमानो भवति । अतोऽस्मान्मृळत । सुखयत । वो युष्माकं सजात्ये सजातत्वे ज्ञातित्वे बांधवे वर्तमाना वयं युष्मे इत् युष्मास्वेवापि स्ससि । सर्वदा भवामोऽपि ॥ इदंतो मसिः ॥

॥ अथ विंशी ॥

बृ॒ह॒द्व॒रूथं॑ म॒रुतां॑ दे॒वं चा॒तारं॑ म॒श्विना॑ ।

मि॒त्रमी॑महे व॒रुणं॑ स्व॒स्तये॑ ॥२०॥

बृ॒हत् । व॒रूथं॑ । म॒रुतां॑ । दे॒वं । चा॒तारं॑ । अ॒श्विना॑ ।

मि॒त्रं । ई॒महे॑ । व॒रुणं॑ । स्व॒स्तये॑ ॥२०॥

मरुतां देवानां स्वामिनां चातारं पालयितारं देवमिन्द्रमश्विनाश्विनौ च मित्रं वरुणं च बृहत्प्रीढं वरूथं शीतातपादिनिवारकं गृहं स्वस्तयेऽविनाशयेमहे । याचामहे ॥

॥ अथैकविंशी ॥

अ॒ने॒हो मि॒त्रार्य॑म॒नृव॒द्वरू॒णं शंस्य॑ ।

चि॒व॒रूथं॑ म॒रुतो॑ य॒न्त न॒च्छ॒र्दिः॑ ॥२१॥

अ॒ने॒हः । मि॒त्र । अ॒र्य॒मन् । नृ॒ऽवत् । व॒रू॒ण । शंस्य॑ ।

चि॒ऽव॒रूथं॑ । म॒रुतः॑ । य॒न्त । नः॑ । छ॒र्दिः॑ ॥२१॥

हे मित्र हे अर्यमन् हे वरुण हे मरुतः ते सर्वे यूयमनेहोऽहिंसितं नृवत् नृभिः पुत्रादिभिरुपेतं शंस्यं स्तुत्यं चिवरूथं त्रयाणां शीतातपवर्षाणां निवारकं यद्वा त्रिभूमिकं छर्दिर्गृहं यन्त । यच्छत । दत्तेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

ये चिद्धि मृत्युबंधव आदित्या मनवः स्मसि ।

प्र सू न आयुर्जीवसे तिरेतन ॥२२॥

ये । चित् । हि । मृत्युऽबंधवः । आदित्याः । मनवः । स्मसि ।

प्र । सु । नः । आयुः । जीवसे । तिरेतन ॥२२॥

हे आदित्या ये चित् ये च वयं मनवो मनुष्या हि यस्मान्मृत्युबंधवः स्मसि मृत्योर्यमस्य बंधुभूताः प्रत्यासन्नमरणा भवामः अतो हेतोस्तेषां नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय चिरकालावस्थानायायुर्जीवितं सु प्रतिरेतन । शोभनं प्रवर्धयत ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

तं गूर्धयेति सप्तत्रिंशद्वचं सप्तमं सूक्तं काण्वस्य सोभरेरार्षे प्रथमातृतीयाद्ययुजः ककुभो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोवृहत्यः । पितुर्न पुत्र एषा सप्तविंशी द्विपदा विंशत्यक्षरा विराट् । यमादित्यास इत्येषा चतुस्त्रिंशुष्णिक् यूयं राजान एषा पंचत्रिंशी सतोवृहती । अदान्म इत्येषा ककुप् । उत म इत्येषा सप्तत्रिंशी पंक्तिः । षट्त्रिंशी सप्तत्रिंशी च त्रसदस्युनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिरूपत्वात्तद्देवताके । चतुस्त्रिंशीपंचत्रिंश्यावादित्यदेवताके । शिष्टा आग्नेय्यः । तथा चानुक्रांतं । तं गूर्धय सप्तत्रिंशत् सौभरमाग्नेयं काकुभं प्रागाथं ह पितुर्द्विपदांत्ये ककुप्पंक्ती त्रसदस्योदानस्तुतिस्तत्पूर्वे ऊष्णिक्सतोवृहत्यावादित्येभ्य इति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तं गूर्धया स्वर्णं देवासो देवमरतिं दधन्विरे ।

देवत्रा हव्यमोहिरे ॥१॥

तं । गूर्धय । स्वःऽनरं । देवासः । देवं । अरतिं । दधन्विरे ।

देवऽत्रा । हव्यं । आ । ऊहिरे ॥१॥

हे स्तोतस्तं प्रसिद्धमग्निं गूर्धय । स्तुहि ॥ गूर्धयतिः स्तुतिकर्मा ॥ कीदृशं । स्वर्णं सर्वस्य नेतारं सर्वैर्यजमानैः कर्मादौ नीतं वा । अथवा स्वर्गं प्रति हविषां नेतारं । देवासः । दीव्यन्ति स्तुवंतीति देवा ऋत्विजो देवं दानादिगुणयुक्तमरतिमयं स्वामिनं यद्वाभिप्राप्तद्रव्यं दधन्विरे । धन्वन्ति । गच्छन्ति । स्तुत्यादिभिः प्राप्नुवन्ति ॥

धविर्गत्यर्थः ॥ प्राप्य च तेनाग्निना देवत्रा देवान् ॥ देवमनुष्येत्यादिना द्वितीयार्थे
चाप्रत्ययः ॥ हव्यं चरुपुरोडाशादिलक्षणं हविरोहिरे । अभिप्रापयन्ति ॥ वहेर्य-
जादित्वात्संप्रसारणं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विभूतरातिं विप्र चित्रशोचिषमग्निमीळिष्व यंतुरं ।

अस्य मेधस्य सोम्यस्य सोभरे प्रेमध्वराय पूर्ण्य ॥२॥

विभूतऽरातिं । विप्र । चित्रऽशोचिषं । अग्निं । ईळिष्व । यंतुरं ।

अस्य । मेधस्य । सोम्यस्य । सोभरे । प्र । ई । अध्वराय । पूर्ण्य ॥२॥

ऋषिरात्मानं संबोध्य स्तुतौ प्रेरयति । हे विप्र मेधाविन् सोभर एतत्संज्ञ ऋषे
अध्वराय यागायेममग्निं प्रेळिष्व । प्रस्तुहि । कीदृशं । विभूतरातिं विभूतदानं चित्र-
शोचिषं चायनीयतेजस्कं विचित्रदीपिकं वा सोम्यस्य सोमसाध्यस्यास्य मेधस्य
यज्ञस्य यंतुरं नियन्तारं पूर्ण्य चिरन्तनं ॥

आभिप्रायविकेषूक्त्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्रे यजिष्ठं त्वेत्यादिकौ प्रगाथौ
वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं च । यजिष्ठं त्वा ववृमहे यः समिधा य
आहुती । आ० १. ८. । इति ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते तृतीया ॥

यजिष्ठं त्वा ववृमहे देवं देवत्रा होतारममर्त्यं ।

अस्य यज्ञस्य सुक्रतुं ॥३॥

यजिष्ठं । त्वा । ववृमहे । देवं । देवऽत्रा । होतारं । अमर्त्यं ।

अस्य । यज्ञस्य । सुऽक्रतुं ॥३॥

हे अग्ने यजिष्ठमिष्टतमं त्वा ववृमहे । वृणीमहे । संभजामहे । कीदृशं त्वां ।
देवत्रा देवेषु मध्ये देवमतिशयेन दानादिगुणयुक्तं होतारं देवानामाह्वातारम-
मर्त्यमविनाशमस्य यज्ञस्य यागस्य सुक्रतुं सुष्ठु कर्तारं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऊर्जो नपातं सुभगं सुदीदितिमग्निं श्रेष्ठशोचिषं ।

स नो मित्रस्य वरुणस्य सो अपामा सुस्नं यक्षते दिवि ॥४॥

ऊ॒र्जः । न॒पातं । सु॒ऽभ॒गं । सु॒ऽदी॒दितिं । अ॒ग्निं । श्रे॒ष्ठोऽशो॒चिषं ।

सः । नः । मि॒त्रस्य॑ । वरु॒णस्य॑ । सः । अ॒पां । आ । सु॒म्नं । य॒क्ष॒ते । दि॒वि ॥ ४ ॥

ऊर्जोऽन्नस्य नपातं न पातयितारं । यद्वा नप्नारं चतुर्थं । हविल्लक्षणेनान्ने-
नापो जायन्तेऽङ्गिश्चौषधिवनस्पतयस्तेभ्य एष जात इति चतुर्थत्वं । नभ्राणनपा-
दिति नजः प्रकृतिता च ॥ सुभगं शोभनधनं सुदीदिति सुष्ठु दीपयितारं श्रेष्ठशोचिषं
प्रशस्यतमतेजस्कमग्निं स्तौमीति शेषः । स तादृशोऽग्निर्नोऽस्मदर्थं दिवि द्योतमाने
देवयजने द्युलोके वा मित्रस्य देवस्य वरुणस्य च सुम्नं सुखमा अभिलक्ष्य यक्षते ।
यजतु । तथा सोऽग्निरपामन्देवतानां सुम्नमभियजतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यः स॒मिधा॒ य आ॒हुती॒ यो वेदे॑न द॒दाश॒ मर्तो॑ अ॒ग्नये॑ ।

यो नम॑सा स्व॒ध्वरः ॥ ५ ॥

यः । सं॒ऽइ॒धा । यः । आ॒ऽहु॒ती । यः । वेदे॑न । द॒दाश॑ । मर्तः॑ । अ॒ग्नये॑ ।

यः । नम॑सा । सु॒ऽअ॒ध्वरः ॥ ५ ॥

इयं पाकयज्ञप्रशंसापरेति भगवताश्वलायनेन व्याख्याता । यो मर्त्यो मनुष्यः
समिधा पालाशादिनेध्मेनाग्नयेऽग्न्यर्थं ददाश परिचरति । यश्चाहुती आहुत्याज्या-
दिसाध्यया परिचरति । यश्च वेदेन वेदाध्ययनेन परिचरति । यश्च स्वध्वरः शोभ-
नेनाध्वरेण ज्योतिष्टोमादिना युक्तः सन् नमसान्नेन चरुपुरोडाशादिनाग्नये ददाश
अग्न्यर्थं परिचरति तस्येदर्वंत इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तस्येदर्व॑न्तो रंह॒यन्त॑ आ॒शव॑स्तस्य द्यु॒म्नित॑मं यशः ।

न तम॑हो दे॒वकृतं॑ कुतश्च॒न न मर्त्य॑कृतं नशत् ॥ ६ ॥

तस्य॑ । इत् । अ॒र्वन्तः॑ । रंह॒यन्ते॑ । आ॒शवः॑ । तस्य॑ । द्यु॒म्निऽत॑मं । यशः॑ ।

न । तं । अ॒हः । दे॒वऽकृतं॑ । कुतः॑ । च॒न । न । मर्त्य॑ऽकृतं । न॒शत् ॥ ६ ॥

यः पूर्वोक्तस्तस्यैतस्यैवाशवो व्यापनशीला अर्वन्तोऽश्वा रंहयन्ते । वेगं कुर्वन्ति ।

शत्रून् प्रसहन्त इत्यर्थः । द्युस्त्रितमं दीप्तिमत्तमं यशः कीर्तिश्च तस्यैव भवति । यद्वा द्युस्त्रिमिति धननाम । धनवत्तमं यशोऽन्नं च तस्य भवति । अपि च देवकृतमंहः पापं कुतश्चन कस्मादपि हेतोस्तं न नशत् । न प्राप्नोति । न मर्त्यकृतं मनुष्यैः कृतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स्वग्रयो वो अग्निभिः स्याम सूनो सहस ऊर्जा पते ।

सुवीरस्त्वमस्मयुः ॥ ७ ॥

सुऽअग्रयः । वः । अग्निऽभिः । स्याम । सूनो इति । सहसः । ऊर्जा । पते ।

सुऽवीरः । त्वं । अस्मऽयुः ॥ ७ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्र । अग्निर्हि बलेन मथ्यमनो जायते । हे ऊर्जा पतेऽन्नानां हविलर्क्षणाणां स्वामिन् अग्ने वः ॥ वचनव्यत्ययः ॥ तवावयव-भूतैरग्निभिर्गार्हपत्यादिभिर्वयं स्वग्रयः शोभनाग्निकाः स्याम । भवेम । सुवीरः शोभनैर्वीरैरुपेतस्त्वं चास्मयुरस्मान् कामयमानो भव ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्रशंसमानो अतिथिर्न मित्रियोऽग्नी रथो न वेद्यः ।

त्वे स्नेमांसो अपि संति साधवस्त्वं राजा रयीणां ॥ ८ ॥

प्रऽशंसमानः । अतिथिः । न । मित्रियः । अग्निः । रथः । न । वेद्यः ।

त्वे इति । स्नेमांसः । अपि । संति । साधवः । त्वं । राजा । रयीणां ॥ ८ ॥

प्रशंसमानः स्तुवन् अतिथिरिव ॥ यद्वा व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ प्रशस्यमानः सोऽग्निर्मित्रियो मित्राणां स्तोतृणां हितो भवति । तथा रथो न रथ इव वेद्यो लभनीयोऽभिषवफलसाधनत्वेन ज्ञातव्यो वा । उत्तरोऽर्द्धर्चः प्रत्यक्षत्वकर्ता । हे अग्ने त्वे त्वयि साधवः साधकाः समीचीनाः स्नेमांसो धारणान्यपि संति । भवंति । तथा रयीणां धनानामेव राजेश्वरो भवसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

सो अद्वा दाश्वध्वरोऽग्ने मर्तः सुभग स प्रशंस्यः ।

स धीभिरस्तु सन्निता ॥ ९ ॥

सः । अ॒डा । दा॒गुऽअ॒ध्वरः । अ॒ग्रे । म॒र्तः । सु॒भ॒ग । सः । प्र॒शंस्यः ।

सः । धी॒भिः । अ॒स्तु । स॒निता ॥ ९ ॥

हे अग्रे यो मर्त्यो मनुष्यो दाश्वध्वरश्च दत्तयज्ञो भवति सो अडा । सत्यनामैतत् । सत्यफलो भवतु । हे सुभग शोभनधनाग्रे स एव प्रशंस्यः प्रशंसनीयः श्लाघनीयश्च भवतु । तथा स धीभिः कर्मभिः स्तोत्रैर्वा सनिता संभजनशीलो भवतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

यस्य त्वमूर्द्धो अ॒ध्वराय॒ तिष्ठ॑सि क्ष॒य॒द्वीरः॒ स सा॑धते ।

सो अ॒र्व॒द्भिः स॒निता॒ स वि॒प॒न्युभिः॒ स श्रू॑रैः स॒निता कृ॑तं ॥ १० ॥

यस्य । त्वं । ऊ॒र्द्धः । अ॒ध्वराय॑ । तिष्ठ॑सि । क्ष॒य॒त्ऽवीरः॒ । सः । सा॑ध॒ते ।

सः । अ॒र्व॒त्ऽभिः । स॒निता । स । वि॒प॒न्युऽभिः । सः । श्रू॑रैः । स॒निता । कृ॑तं ॥ १० ॥

हे अग्रे यस्य यजमानस्याध्वराय यागनिष्पादनाय त्वमूर्द्ध उद्युक्तः सन् तिष्ठसि अवतिष्ठसे स यजमानः क्षयद्वीरो निवसद्भिरित्वैर्वा वीरैः पुत्रादिभिरुपेतः सन् साधते । सर्वकर्तव्यं साधयति । तदेव विवृणोति । स तादृशो जनोऽर्वद्भिरश्वैः कृतं निष्पादितं जयादिकं सनिता संभजनशीलो भवति । स तादृशो जनो विपन्युभिर्मैधाविभिः स श्रूरैश्च सनिता भवति ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यस्याग्निर्वपुर्गृहे स्तोमं चनो दधीत विश्ववार्यः ।

ह॒व्या वा॒ वे॒विष॑द्विषः ॥ ११ ॥

यस्य । अ॒ग्निः । व॒पुः । गृ॒हे । स्तो॒मं । च॒नः । द॒धीत॑ । वि॒श्वऽवा॑र्यः ।

ह॒व्या । वा॒ । वे॒विष॑त् । वि॒षः ॥ ११ ॥

यस्य यजमानस्य गृहे विश्ववार्यो विश्वैर्वरणीयो वपुः । रूपनामैतत् । रूपवान् दीप्तिमानग्निः स्तोमं स्तोत्रं चनोऽन्नं च हविल्लक्षणं दधीत धारयेत् । यस्य च हव्या । वाशब्दः समुच्चये । हव्यानि हवींषि च विषो व्याप्तान् देवान् वेविषत् प्रापयेत् ॥ विषू व्याप्तौ । अस्माल्लेटि रूपमेतत् ॥ स यजमान इति पूर्वत्र संबंधः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

विप्रस्य वा स्तुवतः सहसो यहो मक्षूतमस्य रातिषु ।

अवोदेवमुपरिमर्त्यं कृधि वसो विविदुषो वचः ॥१२॥

विप्रस्य । वा । स्तुवतः । सहसः । यहो इति । मक्षूतमस्य । रातिषु ।

अवःऽदेवं । उपरिऽमर्त्यं । कृधि । वसो इति । विविदुषः । वचः ॥१२॥

हे सहसो यहो बलस्य पुत्राग्ने विप्रस्य मेधाविनः स्तुवतः स्तोतुर्वा रातिषु हविर्दानेषु मक्षूतमस्य शीघ्रतमस्य यष्टुर्वा विविदुषो ज्ञातव्यस्याभिज्ञस्य वचो वचनं हे वसो वासकाग्ने अवोदेवं देवानामवस्तात् उपरिमर्त्यं मर्त्यानामुपरिष्ठाच्च कृधि । कुरु । सर्वं नभःप्रदेशं व्यापयेति यावत् ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो अग्निं हव्यदातिभिर्नमोभिर्वा सुदक्षमाविवासति ।

गिरा वाजिरशोचिषं ॥१३॥

यः । अग्निं । हव्यदातिऽभिः । नमःऽभिः । वा । सुऽदक्षं । आऽविवासति ।

गिरा । वा । अजिरऽशोचिषं ॥१३॥

यो यजमानो हव्यदातिभिर्हविषां दानैर्नमोभिर्नमस्कारैर्वा सुदक्षं शोभनबलमग्निमाविवासति परिचरति । गिरा वा स्तुत्या वाजिरशोचिषं क्षिप्रगामितेजस्कं तमग्निं परिचरति स समृद्धो भवतीति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

समिधा यो निशिती दाशददिति धामभिरस्य मर्त्यः ।

विश्वेत्स धीभिः सुभगो जनाँ अतिं द्युन्नैरुन्न इव तारिषत् ॥१४॥

संऽद्धा । यः । निऽशिती । दाशत् । अदिति । धामऽभिः । अस्य । मर्त्यः ।

विश्वः । इत् । सः । धीभिः । सुभगः । जनान् । अतिं । द्युन्नैः । उन्नःऽइव । तारिषत् ॥१४॥

यो मर्त्यो मनुष्योऽस्याग्नेर्धामभिः शरीरैर्गार्हपत्यादिरूपेण विभज्य वर्तमानैः सार्द्धमदितिमखंडनीयं तमेवाग्निं निशिती निशित्या निशानसाधनया प्रज्वलनहेतुभूतया समिधा दाशत् परिचरेत् धीभिः कर्मभिर्बुद्धिविशेषैर्वा सुभगः सन्

विश्वेत् सर्वानेव जनान्द्युम्नैर्द्योतमानैरन्नैर्यशोभिर्वोद्भि इवोदकानीवातितारिषत् ।
अतितरेत् । अतिक्रामेत् ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तदग्ने द्युम्नमा भर यत्सासहत्सदने कं चिदचिणं ।

मन्युं जनस्य दूढ्यः ॥ १५ ॥

तत् । अग्ने । द्युम्नं । आ । भर । यत् । सासहत् । सदने । कं । चित् । अचिणं ।

मन्युं । जनस्य । दुःऽध्यः ॥ १५ ॥

हे अग्ने तद्युम्नमाभर । अस्मभ्यमाहर । यत्सदने गृहे वर्तमानं कं चित्कम-
अचिणमन्तारं राक्षसादिकं सासहत् अत्यर्थमभिभवेत् । तथा दूढ्यो दुर्धियः पा-
पबुद्धेः शत्रुजनस्य मन्युं क्रोधं यच्च द्युम्नमभिभवेत् तदाहरेत्यन्वयः ॥ ध्ये चेति पृषो-
दरादिपाठात् दुरो रेफस्योत्वं । उत्तरपदादेष्टुत्वं च ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकचिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

येन चष्टे वरुणो मित्रो अर्यमा येन नासत्या भगः ।

वयं तत्ते शवसा गातुवित्तमा इंद्रत्वोता विधेमहि ॥ १६ ॥

येन । चष्टे । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । येन । नासत्या । भगः ।

वयं । तत् । ते । शवसा । गातुवित्ऽतमाः । इंद्रत्वाऽऊताः । विधेमहि ॥ १६ ॥

येनाग्नेयेन तेजसा वरुणो देवश्चष्टे प्रकाशयति । येन च मित्रोऽर्यमा च चष्टे ।
येन च नासत्याश्विनौ च चक्ष्वाते । भगो भजनीय एतत्संज्ञो देवश्च चष्टे शवसा
बलेन गातुवित्तमा गातोर्गातव्यस्य स्तोत्रस्य ज्ञातृतमाः । यद्वा गंतव्यस्य प्राप्तव्यस्य
लब्धृतमा इंद्रत्वोता इंद्रेणेश्वरेण त्वयोता रक्षिताः संतो वयं हे अग्ने ते त्वदीयं
तत्तेजो विधेमहि । परिचरेमहि ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

ते घेदग्ने स्वाध्यो३ ये त्वा विप्र निदधिरे नृचक्षंसं ।

विप्रांसो देव सुक्रतुं ॥ १७ ॥

ते । घ । इत् । अग्ने । सुऽआध्यः । ये । त्वा । विप्र । निऽदधिरे । नृऽचक्षसं ।
विप्रांसः । देव । सुऽक्रतुं ॥ १७ ॥

हे अग्ने ते घेत्त एव खलु स्वाध्यः शोभनाध्याना भवन्ति । हे विप्र मेधाविन् देव द्योतमानाग्ने ये विप्रासो विप्रा मेधाविन ऋत्विजो नृचक्षसं नृणां चष्टारं सुक्रतुं सुकर्माणं शोभनप्रज्ञं वा त्वा त्वां निदधिरे निदधति यागार्थं गार्हपत्या-दिस्थानेष्वधानसंस्कारेण स्थापयन्ति ते घेदित्यन्वयः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

त इद्वेदिं सुभग त आहुतिं ते सोतुं चक्रिरे दिवि ।
त इद्वाजेभिर्जिग्युर्महन्नं ये त्वे कामं न्येरिरे ॥ १८ ॥
ते । इत् । वेदिं । सुऽभग । ते । आऽहुतिं । ते । सोतुं । चक्रिरे । दिवि ।
ते । इत् । वाजेभिः । जिग्युः । महत् । धनं । ये । त्वे इति । कामं । निऽएरिरे ॥ १८ ॥

हे सुभग शोभनधनाग्ने त इत्त एव यजमानास्त्वद्यागाय वेदिं चक्रिरे । कुर्वन्ति । तदनन्तरं ते यजमाना आहुतिं चरुपुरोडाशादिसाध्यां दीक्षणीयादिषु कुर्वन्ति । ततो दिवि द्योतमाने स्तोत्रेऽहनि सोतुं सोममभिषोतुं चक्रिरे । उद्योगं कुर्वन्ति । अनुष्ठितयज्ञास्त इत्त एव वाजेभिर्वाजैर्वलैर्महत्प्रभूतं धनं जिग्युः । जयन्ति । शत्रुभ्यो लभन्ते । कुत इत्यत आह । ये यजमाना हे अग्ने त्वे त्वयि काममभिलाषं न्येरिरे नितरां गच्छन्ति । त्वामादरातिशयेन स्तुवंतीत्यर्थः ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने प्रशास्तुः शस्त्रे भद्रो न इति प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूच्यते हि । भद्रो नो अग्निराहुतो यदी घृतेभिराहुतः । आ० ७. ८. इति ॥

॥ तच्चाद्या सूक्त एकोनविंशी ॥

भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः ।
भद्रा उत प्रशस्तयः ॥ १९ ॥
भद्रः । नः । अग्निः । आऽहुतः । भद्रा । रातिः । सुऽभग । भद्रः । अध्वरः ।
भद्राः । उत । प्रऽशस्तयः ॥ १९ ॥

आहुतो हविर्भिस्तर्पितोऽग्निर्नोऽस्माकं भद्रः कल्याणो भवतु । हे सुभग शोभ-
नधनाग्ने भद्रा कल्याणी रातिर्दानं चास्माकं भवतु । भद्रः कल्याणोऽध्वरो यागश्च
भवतु । उतापि च भद्राः कल्याण्यः प्रशस्तयः प्रशंसाः स्तुतयश्च भवन्तु ॥

॥ अथ विंशी ॥

भद्रं मनः कृणुष्व वृचतूर्ये येना समत्स सासहः ।

अव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धतां वनेमा ते अभिष्टिभिः ॥ २० ॥

भद्रं । मनः । कृणुष्व । वृचऽतूर्ये । येन । समत्स । सासहः ।

अव । स्थिरा । तनुहि । भूरि । शर्धतां । वनेम । ते । अभिष्टिभिः ॥ २० ॥

हे अग्ने वृचतूर्ये संग्रामे भद्रं शोभनं मनः कृणुष्व । अस्माकं कुरु । येन मनसा
त्वं समत्स संग्रामेषु सासहः भृशं शत्रून्भिववसि । अपि च शर्धतामभिभवतां
शत्रूणां भूरि भूरीणि बहूनि स्थिराणि दृढान्यप्यवतनुहि । अवांचि कुरु । पराजि-
तानि कुर्वित्यर्थः । वयं चाभिष्टिभिरभ्येषणसाधनैर्हविर्भिः स्तोत्रैश्च ते त्वां वनेम ।
संभजेमहि । यद्वा ते तव प्रसादादभिष्टिभिरभीष्टैः फलैर्वनेम । संगच्छेमहि ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

ईळे गिरा मनुर्हितं यं देवा दूतमरतिं न्येरिरे ।

यजिष्ठं हव्यवाहनं ॥ २१ ॥

ईळे । गिरा । मनुःऽहितं । यं । देवाः । दूतं । अरतिं । निऽएरिरे ।

यजिष्ठं । हव्यऽवाहनं ॥ २१ ॥

गिरा वाचा स्तुतिरूपया मनुर्हितं मनुना प्रजापतिना यजमानेनाहितं
तमग्निमीळे । स्तौमि । कीदृशं । यजिष्ठं यष्टृतमं हव्यवाहनं हविषां वोढारमरति-
मर्यमीश्वरं वा दूतं देवानां दूत्ये वर्तमानं । यमग्निं देवा न्येरिरे नितरां प्रेरयन्ति ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

तिग्मजंभाय तरुणाय राजते प्रयो गायस्यग्रये ।

यः पिंशते सूनृताभिः सुवीर्यमग्निर्घृतेभिराहुतः ॥ २२ ॥

तिग्मऽजंभाय । तरुणाय । राजते । प्रयः । गायसि । अग्नये ।

यः । पिंशते । सूनृताभिः । सुऽवीर्यं । अग्निः । घृतेभिः । आऽहुतः ॥ २२ ॥

तिग्मजंभाय तीक्ष्णज्वालाय तरुणाय नित्ययूने जरामरणरहिताय राजते राजमानायाग्नये प्रयो हविलक्ष्णमन्नं गायसि हे स्तोतः । प्रवृद्धिं प्रयच्छत इत्यर्थः । योऽग्निः सूनृताभिः प्रियसत्यात्मिकाभिर्वाग्भिः स्तुतो घृतेभिर्घृतैराहुतोऽभिहुतश्च सन् सुवीर्यं शोभनवीर्यं पिंशते । आश्लेषयति । स्तोतृभिः संयोजयति ॥ पिश अवयवे ॥ तस्मा अग्नय इत्यन्वयः ॥

आभिप्लविकेषूक्येषु प्रशास्तुः शस्त्रे यदा भद्रो नः । ऋग्वे० ८. १९. १९. इति प्रगाथः स्तोत्रियस्तदानीं यदी घृतेभिरिति प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते त्रयोविंशी ॥

यदी घृतेभिराहुतो वाशीमग्निर्भरत उच्चाव च ।

असुर इव निर्णिजं ॥ २३ ॥

यदि । घृतेभिः । आऽहुतः । वाशी । अग्निः । भरते । उत् । च । अव । च ।

असुरःऽइव । निऽनिजं ॥ २३ ॥

घृतेभिर्घृतैराहुतोऽभिहुतोऽयमग्निर्यदि यदा यस्मिन्काले वाशी । वाङ्मैतत् । वाचं शब्दमुच्चोर्ध्वं चाव चावाक्च भरते संपादयति । यद्वा वाशी वाशनशीलां शब्दकारिणीं ज्वालामुद्गरते उड्गरति उद्गमयत्यूर्ध्वमुखमव च भरते अवाङ्मुखं च हरत्युपसंहरति । असुर इव । रश्मीनां क्षेप्ता सूर्यो यथा निर्णिजमात्मीयं रूपमुपरितनेषु लोकेषु प्रकाशतयोद्गमयति अधस्तनेषु चावाङ्मुखं गमयति तद्वदुच्चनीचभावनयाग्निस्तेज उद्गमयति । तं स्तुम इति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

यो हव्यान्धैरयता मनुर्हितो देव आसा सुगंधिना ।

विवासते वार्याणि स्वध्वरो होता देवो अमर्त्यः ॥ २४ ॥

यः । हव्यानि । ऐरयत । मनुःऽहितः । देवः । आसा । सुऽगंधिना ।

विवासते । वार्याणि । सुऽअध्वरः । होता । देवः । अमर्त्यः ॥ २४ ॥

यो मनुर्हितो मनुना प्रजापतिनाहितो देवो द्योतमानोऽग्निः सुगंधिना
शोभनगंधयुक्तेनासास्येन हव्यान्यस्मदीयानि हवींष्यैरयत देवान्प्रति प्रेरयति स्व-
ध्वरः शोभनयज्ञो होता देवानामाह्वाता देवो दीप्यमानोऽमर्त्यो मरणरहितः
सोऽग्निर्वार्याणि वरणीयानि धनानि विवासते । परिचरते । यजमानाय प्रयच्छ-
तीति शेषः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

यद्ग्रे मर्त्यस्त्वं स्यामहं मित्रमहो अमर्त्यः ।

सहसः सूनवाहुत ॥ २५ ॥

यत् । अग्ने । मर्त्यः । त्वं । स्यां । अहं । मित्रमहः । अमर्त्यः ।

सहसः । सूनो इति । आहुत ॥ २५ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राहुत घृतैरभिहुत हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्तिमन्त्रये
मर्त्यो मरणधर्माहं यद्यदि त्वं स्यां त्वदुपासनया त्वदूपमापन्नो भवेयं । ये यथायथो-
पासते ते तदेव भवन्तीति श्रुतेः । तर्ह्यहममर्त्यो मरणरहितो देव एव भवेयमिति ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

न त्वां रासीयाभिशस्तये वसो न पापत्वाय संत्य ।

न मे स्तोतामतीवा न दुर्हितः स्यादग्ने न पापया ॥ २६ ॥

न । त्वा । रासीय । अभिशस्तये । वसो इति । न । पापत्वाय । संत्य ।

न । मे । स्तोता । अमतिऽवा । न । दुःहितः । स्यात् । अग्ने । न । पापया ॥ २६ ॥

हे वसो वासकाग्ने त्वा त्वामभिशस्तयेऽभिशंसनाय मिथ्यापवादाय हिंसायै
च न रासीय । नाक्रोशयेयं ॥ रासृ शब्दे ॥ हे संत्य संभजनीयाग्ने पापत्वाय त्वां
न रासीय । मे मदीयः स्तोता चानभिमतवचनेन त्वां नाक्रोशयतु । अत एवा-
मतीवा । अमतिरशोभना बुद्धिः । तद्वान् । अपि च दुर्हितः शत्रुर्हे अग्ने अस्माकं
न स्यात् । न भवतु । अत एव पापयाशोभनया बुद्ध्या स न बाधतां ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

पितुर्न पुत्रः सुभृतो दुराण आ देवाँ एतु प्र णो हविः ॥ २७ ॥

पितुः । न । पुत्रः । सुऽभृतः । दुरोणे । आ । देवान् । एतु । प्र । नः । हविः ॥ २७ ॥

पितुर्न पुत्रः पितुः पुत्र इवास्माकं सुभृतः सुष्ठु भर्ता । यद्वा पित्रा पुत्र इवा-
स्माभिः सम्यग्भृतो हविर्भिः पोषितोऽयमग्निः पुत्र इवास्माकं सुभृतो दुरोणे
यज्ञगृहे देवाना अभिलक्ष्य नोऽस्माकं हविः प्रैतु । प्रगमयतु । यद्वाग्निरैतु ।
आगच्छतु । अस्मदीयं हविश्च देवान् प्राप्नोतु ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

तवाहमग्नं ऊतिभिर्नेदिष्ठाभिः सचेय जोषमा वसो ।

सदा देवस्य मर्त्यः ॥ २८ ॥

तव । अहं । अग्ने । ऊतिऽभिः । नेदिष्ठाभिः । सचेय । जोषं । आ । वसो इति ।

सदा । देवस्य । मर्त्यः ॥ २८ ॥

हे वसो वासकाग्रे नेदिष्ठाभिरंतिकतमाभिर्ऋजुगामिनीभिर्वा देवस्य तवोतिभी
रक्षाभिर्मर्त्यो मनुष्योऽहं स्तोता सदा सर्वदा जोषमासचेय । प्रीतिमभिसेवेय ॥

॥ अथैकोनचिंशी ॥

तव ऋत्वा सनेयं तव रातिभिरग्ने तव प्रशस्तिभिः ।

त्वामिदाहुः प्रमतिं वसो ममाग्ने हर्षस्व दातवे ॥ २९ ॥

तव । ऋत्वा । सनेयं । तव । रातिऽभिः । अग्ने । तव । प्रशस्तिऽभिः ।

त्वां । इत् । आहुः । प्रऽमतिं । वसो इति । मम । अग्ने । हर्षस्व । दातवे ॥ २९ ॥

हे अग्ने तव ऋत्वा त्वदीयेन परिचरणरूपेण कर्मणा सनेयं । त्वां संभजेयं ।
एतदेव विशदयति । तव रातिभिस्त्वदीयैर्हविर्दानैश्च सनेयं । तथा तव प्रशस्तिभिः
प्रशंसनैः स्तोत्रैश्च त्वां संभजेयं । अस्यैव संभजने किं कारणं तदाह । हे वसो वासकाग्रे
मम स्तोतुः प्रमतिं प्रकृष्टबुद्धिं रक्षकं त्वामित्त्वामेवाहुः । ब्रह्मवादिनः कथयन्ति ।
अतो हे अग्ने दातवे दातुं हर्षस्व । हृष्टो भव । हर्षयुक्तः सन् बहुधनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव प्रशस्तुः शस्त्रे प्र स इति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूच्यते
हि । प्र सो अग्ने तवोतिभिरग्निं वो वृधंतं । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तत्राद्या सूक्ते चिंशी ॥

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तिरते वाजभर्मभिः ।

यस्य त्वं सख्यमावरः ॥ ३० ॥

प्र। सः। अग्ने। तव। ऊतिऽभिः। सुऽवीराभिः। तिर॒ते। वाज॑भर्मऽभिः।
यस्य॑। त्वं। सख्यं। आऽवरः॑ ॥ ३० ॥

हे अग्ने तवोतिभी रक्षाभिः स यजमानः प्रतिरते । प्रवर्धते । ऊतयो विशेयंते । सुवीराभिः । शोभना वीराः पुत्रादयो यासु तास्तथोक्ताः । वाजभर्मभिः । वाजानामन्वानां बलानां वा भर्म भरणं यासु तादृशीभिः । हे अग्ने त्वं यस्य यजमानस्य सख्यं सखित्वं मित्रत्वमावरः अभिवृणोषि स तिरत इत्यन्वयः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

तव॑ द्र॒प्तो नील॑वान्वा॒श ऋ॒त्विय॒ इ॒धानः॑ सि॒ष्णो॒वा द॑दे ।

त्वं म॒हीना॑मु॒षसा॑मसि प्रि॒यः क्ष॒पो वस्तु॑षु रा॒जसि॑ ॥ ३१ ॥

तव॑। द्र॒प्तः। नील॑ऽवान्। वा॒शः। ऋ॒त्वियः॑। इ॒धानः॑। सि॒ष्णो॒ इति॑। आ। द॑दे।

त्वं। म॒हीनां॑। उ॒पसा॑। अ॒सि। प्रि॒यः। क्ष॒पः। वस्तु॑षु। रा॒जसि॑ ॥ ३१ ॥

हे सिष्णो ॥ सिषिः सेचनार्थः ॥ सोमेनासिच्यमानाग्ने द्रप्तो द्रवणशीलो नीलवान् । शकटनीडेऽवस्थानात् तद्वान् । वाशः कांतः शब्दायमानो वा ऋत्विय ऋतौ वसंतादिकालविशेषे भव इंधानः संदीपयन् । एवंभूतस्तव सोम आददे । तुभ्यं होमायाध्वर्युणादीयते । अपि च त्वं महीनां महतीनामुषसां प्रियो मित्रभूतोऽसि । उषसि ह्यग्नयो होमाय प्रज्वाल्यन्ते । तथा क्षपः क्षपाया रात्रेः संबंधिषु वस्तुषु राजसि । प्रकाशसे । यद्वा रात्रिसंबन्धीनि वस्तूनि पदार्थजातानि त्वं प्रकाशयसि ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

तमा॒गन्म॒ सोभ॑रयः स॒हस्र॑मु॒ष्कं स्व॒भिष्टि॑मवसे ।

स॒म्राजं॑ चास॒दस्य॑वं ॥ ३२ ॥

तं। आ। अ॒गन्म॒। सोभ॑रयः। स॒हस्र॑ऽमु॒ष्कं। सु॒ऽअ॒भिष्टि॑। अ॒वसे॑।

सं॒ऽराजं॑। चास॒दस्य॑वं ॥ ३२ ॥

सोभरय ऋषयो वयमवसे रक्षणाय तमग्निमागन्म । हविर्भिः स्तुतिभिश्च प्राप्ता अभूम् । कीदृशं । सहस्रमुष्कं । मुष्णन्ति तमांस्यपहरंतीति मुष्कानि तेजांसि । बहु-

तेजस्कं स्वभिष्टिं शोभनाभ्येषणं सम्राजं सम्यग्राजमानं चासदस्यवं । असदस्युर्नाम राजर्षिः । तस्य स्तोतयेन संबन्धिनं ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

यस्य ते अग्ने अन्ये अग्नय उप॒क्षितो॑ व॒या इ॒व ।

विपो॒ न द्यु॒म्ना नि यु॒वे जना॑नां तव॒ स्त्राणि॑ वर्धयन् ॥३३॥

यस्य॑ । ते । अग्ने॑ । अन्ये॑ । अग्नयः॑ । उप॒क्षितः॑ । व॒याऽइ॒व ।

विपः॑ । न । द्यु॒म्ना । नि । यु॒वे । जना॑नां । तव॑ । स्त्राणि॑ । वर्धयन् ॥३३॥

हे अग्ने यस्य ते तवान्येऽग्नयो वया इव वृक्षस्य शाखा इवोपक्षितः समीपे निवसन्तो भवंति जनानां जनिमतां मनुष्याणां मध्येऽहं तस्य तव स्त्राणि बलानि स्तुत्या वर्धयन् विपो न । स्तोतृनामैतत् । अन्ये स्तोतार इव द्युम्ना द्योतमानान्यन्नानि यशांसि वा नि युवे । नितरां प्राप्नोमि । तत्प्रसादाल्लभेयमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

यमा॑दित्यासो अ॒द्रुहः पारं॑ नय॒थ म॒र्त्यं ।

म॒घोनां॑ विश्वेषां सु॒दानवः॑ ॥३४॥

यं । आ॒दि॒त्या॒सः । अ॒द्रुहः॑ । पारं॑ । नय॒थ । म॒र्त्यं ।

म॒घोनां॑ । विश्वेषां॑ । सु॒दान॒वः॑ ॥३४॥

हे अद्रुहोऽद्रोग्धारो हे सुदानवो हे आदित्यासोऽदितेः पुत्रा मित्रादयो मघोनां हविष्मतां विश्वेषां सर्वेषां मध्ये यं मर्त्यं मनुष्यं यजमानं पारं नयथ आरब्धस्य कर्मणः समाप्तिं प्रापयथ । स तत्फलं लभत इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

यू॒यं रा॒जानः॑ कं चि॒च्छर्षणी॑सहः क्ष॒यंतं॑ मा॒नुषाँ॑ अ॒नु ।

व॒यं ते वो॒ वरु॑ण मि॒त्रार्य॑म॒न्स्यामे॒हतस्य॑ र॒थ्यः ॥३५॥

यू॒यं । रा॒जा॒नः॑ । कं । चि॒त् । च॒र्ष॒णि॑ऽस॒हः । क्ष॒यंतं॑ । मा॒नु॒षा॒न् । अ॒नु ।

व॒यं । ते । वः । वरु॑ण । मि॒त्रं । अ॒र्य॑म॒न् । स्या॒म । इ॒त् । ऋ॒त॒स्य॑ । र॒थ्यः ॥३५॥

हे राजानो राजमाना हे चर्षणीसहः शत्रुभूतानामभिभवितार आदित्या यूयं

मानुषाननु मनुष्यान् यजमानाननुलस्य क्षयंतं क्षपयंतं कं चित् कमपि शत्रुवर्ग-
मभिभवथेति शेषः । यद्वा मनुष्येषु यजमानेषु क्षयंतं स्तुतीनामीश्वरं कं चित्
कमपि स्तोतारं मा यूयं गच्छत । हे वरुण हे मित्र हे अर्यमन् ते तादृशा वयं
वो युष्माकं संबन्धिन ऋतस्य यज्ञस्य रथ्यः स्याम । नेतारो भवेम ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

अदा॑न्मे पौरु॒कु॒त्स्यः पंचा॒शतं॑ च॒सद॑स्युर्व॒धूनां॑ ।

मं॒हि॒ष्ठो अ॒र्यः स॒त्प॒तिः ॥ ३६ ॥

अदा॑त् । मे । पौरु॒ऽकु॒त्स्यः । पंचा॒शतं॑ । च॒सद॑स्युः । व॒धूनां॑ ।

मं॒हि॒ष्ठः । अ॒र्यः । सत्॑ऽप॒तिः ॥ ३६ ॥

इदमादिकेन प्रगाथेन चसदस्योर्दानमृषिः प्रशंसति । पौरुकुत्स्यः पुरुकुत्सपुत्र-
स्त्वसदस्युर्मे मह्यं वधूनां पंचाशतमदात् । दत्तवान् । कीदृशः । मंहिष्ठो दातृ-
तमोऽर्योऽभिगंतव्यः स्वामी वा सत्पतिः सतां श्रेष्ठानां स्तोतृणां पालयिता ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

उ॒त मे॑ प्र॒यि॒योर्व॒यि॒योः सु॒वा॒स्वा अ॒धि तु॒ग्व॒नि ।

ति॒सृ॒णां स॒प्त॒ती॒नां श्या॒वः प्र॒णे॒ता भु॒व॒इसु॒र्दिया॑नां प॒तिः ॥ ३७ ॥

उ॒त । मे॒ । प्र॒यि॒योः । व॒यि॒योः । सु॒ऽवा॒स्वाः । अ॒धि । तु॒ग्व॒नि ।

ति॒सृ॒णां । स॒प्त॒ती॒नां । श्या॒वः । प्र॒ऽने॒ता । भु॒व॒त् । वसु॑ः । दि॒या॒नां । प॒तिः ॥ ३७ ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

आ गन्तेति षड्विंशत्यृचमष्टमं सूक्तं काण्वस्य सौभरेरार्षं मारुतं प्रथमाद्ययुजः
ककुभो द्वितीयादियुजः सतोवृहत्यः । अनुक्रम्यते हि । आ गंत षड्विंशतिर्मारुत-
मिति । गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ ग॑ता मा रि॒षण्य॑त प्र॒स्था॒वानो॒ माप॑ स्था॒ता स॒मन्य॑वः ।

स्थि॒रा चि॒न्म॒यिष्ण॑वः ॥ १ ॥

आ । ग॒न्त॒ । मा । रि॒ष॒ण्य॒त॒ । प्र॒ऽस्था॒वानः॒ । मा । अ॒प॒ । स्था॒त॒ । स॒ऽस॒न्य॒वः॒ ।
स्थि॒रा । चि॒त् । न॒म॒यि॒ष्ण॒वः॒ ॥ १ ॥

हे प्रस्थावानो गमनशीला यूयं मरुत आगन्त । आगच्छत । मा रिषण्यत ।
अनागमनेनास्मान्मा हिंस्त । हे समन्यवः समानतेजस्काः समानक्रोधा वा स्थिरा
चित् स्थिराणि दृढान्यपि पर्वतादीनि हे नमयिष्णवो नमनशीलाः कंपयितारो
मापस्यात । अस्मत्तोऽपेत्यान्यत्र मा तिष्ठत । अस्मास्वेव तिष्ठतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वी॒ऋ॒प॒वि॒भिर्म॑रुत ऋ॒भु॒क्ष॒ण॒ आ रु॒द्रा॒सः सु॒दी॒ति॒भिः॒ ।
इ॒षा नो॑ अ॒द्या ग॑न्ता पु॒रु॒स्पृ॒हो य॒ज्ञ॒मा सो॑भ॒री॒य॒वः॒ ॥ २ ॥
वी॒ऋ॒प॒वि॒ऽभिः॒ । म॒रुतः॒ । ऋ॒भु॒क्ष॒णः॒ । आ । रु॒द्रा॒सः॒ । सु॒दी॒ति॒ऽभिः॒ ।
इ॒षा । नः॒ । अ॒द्य । आ । ग॒त॒ । पु॒रु॒ऽस्पृ॒हः॒ । य॒ज्ञं । आ । सो॒भ॒री॒ऽय॒वः॒ ॥ २ ॥

हे ऋभुक्षणो महांत उरुभासमाननिवासा वा हे रुद्रासो रुद्रा रुद्रपुत्रा ईदृशा
हे मरुतः सुदीतिभिः शोभनदीप्तिकैर्वीऋपविभिः । रथनेमयः पवयः । वीऋ दृढाः
पवयो येषु तादृशै रथैरागत । आगच्छत । एतदेव विवृणोति । हे पुरुस्पृहो बहुभिः
स्पृहणीया ईप्सितव्याः सोभरीयवः सोभरिमृषिं मां कामयमाना नोऽस्माकं यज्ञं
प्रत्यद्येदानीमिषान्नेन सहागच्छत । आ पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वि॒द्म॒ हि रु॒द्रि॒या॒णां॒ शु॒ष्म॑मु॒ग्रं म॒रुतां॒ शिमी॑वतां ।
वि॒ष्णो॑रे॒षस्य॑ मी॒ळ॒हुषां॑ ॥ ३ ॥
वि॒द्म॒ । हि । रु॒द्रि॒या॒णां॒ । शु॒ष्मं॑ । उ॒ग्रं । म॒रुतां॑ । शिमी॑ऽवतां ।
वि॒ष्णोः॑ । ए॒षस्य॑ । मी॒ळ॒हुषां॑ ॥ ३ ॥

रुद्रियाणां रुद्रपुत्राणां शिमीवतां कर्मवतां विष्णोर्व्याप्तस्यैषस्यैषणीयस्य वृष्ट्यु-
दकस्य मीळहुषां सेकृणां मरुतामुग्रमुद्गूणं शुष्मं बलं विद्म हि । जानीमः खलु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि द्वीपानि पापतन्तिष्ठदुच्छुनोभे युजंत रोदसी ।

प्र धन्वानिरत शुभ्रखादयो यदेजथ स्वभानवः ॥४॥

वि । द्वीपानि । पापतन् । तिष्ठत् । दुच्छुना । उभे इति । युजंत । रोदसी इति ।

प्र । धन्वानि । ऐरत । शुभ्रखादयः । यत् । एजथ । स्वभानवः ॥४॥

द्वीपानि द्वयोः पार्श्वयोरापो येषु तान्युदमध्यस्थलानि ॥ द्वांतरूपसर्गेभ्योऽप
ईत् । पा० ६. ३. ९७. । इतीत्वं । ऋक्पूरित्यादिनाकारः समासांतः ॥ तानि च वि
पापतन् । अत्यर्थं मरुद्भेगेन विपतन्ति । तिष्ठत् स्थावरं चान्यद्वृक्षजातं दुच्छुना
दुःखेन युज्यते । उभे रोदसी द्यावापृथिव्यावपि युजंत । ते मरुतः स्वागमनजनिनेन
कंपनेन योजयन्ति । परोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । धन्वानि गमनशीलान्युदकानि च
प्रैरत । प्रगच्छन्ति । हे शुभ्रखादयः शोभनायुधाः शोभनहविष्का वा हे स्वभानवः
स्वायत्तदीप्तयो यूयं यद्यदेजथ कंपयथ तदैतत्पूर्वोक्तं सर्वं निष्पाद्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अच्युता चिडो अज्मन्ना नानंदति पर्वतासो वनस्पतिः ।

भूमिर्यामेषु रेजते ॥५॥

अच्युता । चित् । वः । अज्मन् । आ । नानंदति । पर्वतासः । वनस्पतिः ।

भूमिः । यामेषु । रेजते ॥५॥

हे मरुतो वो युष्माकमज्मन्ज्मनि गमने सत्यच्युता चित् च्यावयितुमशक्या
अपि पर्वतासः पर्वता मेघा गिरयो वा वनस्पतिः ॥ जातावेकवचनं ॥ वनस्पतयो
वृक्षाश्चा नानंदति । अभितो भृशं शब्दायन्ते । अपि च यामेषु युष्मदीयेषु गमनेषु
निमित्तेषु भूमिः पृथिवी च रेजते । कंपते ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे षट्तिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अमाय वो मरुतो यातवे द्यौर्जिहीत उत्तरा बृहत् ।

यत्र नरो देदिशते तनूष्वा त्वक्षांसि बाह्वोजसः ॥६॥

अमाय । वः । मरुतः । यातवे । द्यौः । जिहीति । उत्तरा । बृहत् ।
यत्र । नरः । देदिशते । तनूषु । आ । त्वक्षांसि । बाहुऽओजसः ॥ ६ ॥

हे मरुतो वो युष्माकममाय बलाय यातवे यातुं द्यौर्द्युलोको बृहदंतरिक्षं
विसृज्योत्तरोद्गततरा जिहीते । गच्छति । युष्मदागमनाङ्गीता सती युष्मदीयमां-
तरिक्षं स्थानं परित्यज्योर्द्ध्वं पालयत इत्यर्थः । यत्र यस्मिन्नंतरिक्षे बाह्वोजसः ।
बाह्वोरोजो बलं येषां तादृशः । नरो नेतारो मरुतस्त्वक्षांसि दीप्तान्याभरणानि
तनूष्वात्मीयेषु शरीरेष्वादेदिशते आदिष्टानि धृतानि कुर्वन्ति । यद्वा तनूषु विस्तृतासु
मेघस्थास्वप्सु त्वक्षांसि तनूकृतानि तीक्ष्णीकृतान्यायुधानि मेघोज्जेदनायादेदिशते
पुनः पुनरादिशन्ति तद्बृहदंतरिक्षं जिहीत इत्यन्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स्वधामनु श्रियं नरो महि त्वेषा अमवन्तो वृषस्सवः ।

वहन्ते अहुतस्सवः ॥ ७ ॥

स्वधां । अनु । श्रियं । नरः । महि । त्वेषाः । अमऽवन्तः । वृषऽसवः ।

वहन्ते । अहुतऽसवः ॥ ७ ॥

नरो नेतारो मरुतः स्वधामनु । स्वधेत्यन्ननाम । हविलक्ष्णमन्नमनुलक्ष्य श्रियं
शोभां महि महत्प्रौढं वहन्ते । धारयन्ति । कीदृशः । त्वेषा दीप्ता अमवन्तो बलवन्तो
वृषस्सवो वर्षणरूपा अहुतस्सवोऽकुटिलरूपाश्च ॥

॥ अथाष्टमी ॥

गोभिर्वाणो अज्यते सोभरीणां रथे कोशे हिरण्यये ।

गोबन्धवः सुजातासं इषे भुजे महांतो नः स्पर्से नु ॥ ८ ॥

गोभिः । वाणः । अज्यते । सोभरीणां । रथे । कोशे । हिरण्यये ।

गोऽबन्धवः । सुऽजातासः । इषे । भुजे । महांतः । नः । स्पर्से । नु ॥ ८ ॥

सोभरीणामृषीणां गोभिः शब्दैः स्तुतिलक्षणेर्वाणो मरुद्बीणाज्यते । व्यज्यते ।
प्रकटीक्रियते । कुत्र । हिरण्यये रथे कोशे कोशवद्वेष्टिते मध्यदेशे । यद्वा गोभिर्ग-
तृभिर्गोमातृकैर्वा मरुद्भिर्वाणोऽज्यते । व्यज्यते । सोभरीणां ज्ञानायेदृशे रथे वाद्यत

इत्यर्थः । अपि च गोबंधवो गोमातृकाः सुजातासः शोभनजन्मानो महान्तो महानुभावास्ते मरुतो नोऽस्माकमिषेऽन्नाय भुजे भोगाय स्पर्से प्रीत्यै च बलनाय वा नु क्षिप्रं भवंत्विति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्रति वो वृषदंजयो वृष्णे शर्धाय मारुताय भरध्वं ।

हव्या वृषप्रयाव्णे ॥ ९ ॥

प्रति । वः । वृषत्ऽअंजयः । वृष्णे । शर्धाय । मारुताय । भरध्वं ।

हव्या । वृषऽप्रयाव्णे ॥ ९ ॥

हे वृषदंजयो वृषता वर्षकेण सोमेनांजंतः सिंचन्तोऽर्ध्वयवो वो यूयं वृष्णे वर्षित्रे मारुताय मरुत्संघरूपाय शर्धाय बलाय हव्यानि हवींषि प्रतिभरध्वं । आहवनीयं प्रति हरत । शर्धं विशेष्यते । वृषप्रयाव्णे । वृषाणः सेक्तारः प्रयावानः प्रकृष्टं गंतारो मरुतो यस्मिन् तत्तथोक्तं । तस्मै ॥

॥ अथ दशमी ॥

वृष्णश्चेन मरुतो वृषप्सुना रथेन वृषनाभिना ।

आ श्येनासो न पक्षिणो वृथा नरो हव्या नो वीतये गत ॥ १० ॥

वृष्णश्चेन । मरुतः । वृषऽप्सुना । रथेन । वृषऽनाभिना ।

आ । श्येनासः । न । पक्षिणः । वृथा । नरः । हव्या । नः । वीतये । गत ॥ १० ॥

हे नरो नेतारो मरुतो वृष्णश्चेन वृषभिः सेचनसमर्थैरश्वैरुपेतेन वृषप्सुना वर्षकरूपयुक्तेन वृषनाभिना । नाभिश्चक्रच्छिद्रं । वर्षकनाभियुक्तेन रथेन नोऽस्माकं हव्यानि हवींष्यागत । आगच्छत । वृथानायासेनैव वीतये भक्षणार्थं ॥ तत्र दृष्टान्तः । श्येनासो न पक्षिणः । श्येनाः शंसनीयगतयः पक्षिणो यथा शीघ्रमागच्छन्ति तद्वदनायासेन शीघ्रमागच्छतेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे सप्तचिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

समानमंज्येषां वि भ्राजन्ते रुक्मासो अधि बाहुषु ।

द्विद्युतवृष्टयः ॥ ११ ॥

स॒मा॒नं । अ॒जि । ए॒षां । वि । भ्रा॒ज॒न्ते । रु॒क्मा॒सः । अ॒धि । बा॒हु॒षु ।
द॒वि॒द्यु॒तति । ऋ॒ष्ट॒यः ॥ ११ ॥

एषां मरुतामंजि रूपाभिव्यञ्जकमाभरणं समानमेकविधमेव । एतदेवाह ।
रुक्मासो रुक्मा दीप्यमानाः सुवर्णमया हारा वि भ्राजन्ते । वक्षःस्थलेषु विशेषेण
दीप्यन्ते । तथा बाहुष्वधि अंसेष्वृष्टयः शक्त्यादीन्यायुधानि दविद्युतति । अन्यर्थे द्योतन्ते ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त उ॒ग्रा॒सो वृ॒ष॒ण उ॒ग्र॒बा॒हवो न॒कि॒ष्ट॒नू॒षु ये॒तिरे ।

स्थि॒रा ध॒न्वा॒न्यायु॒धा रथे॒षु वोऽनी॒केष्व॒धि श्रि॒यः ॥ १२ ॥

ते । उ॒ग्रा॒सः । वृ॒ष॒णः । उ॒ग्र॒बा॒हवः । न॒कि॒ः । त॒नू॒षु । ये॒तिरे ।

स्थि॒रा । ध॒न्वा॒नि । आ॒यु॒धा । रथे॒षु । वः । अ॒नी॒केषु । अ॒धि । श्रि॒यः ॥ १२ ॥

उग्रास उद्गूर्णाः सर्वकार्येषूद्यता वृषणो वर्षितार उग्रबाहव उद्गूर्णबाहुकास्ते
मरुतस्तनूष्वात्मीयेषु शरीरेषु नकिर्येतिरे । रक्षणाय न प्रयतन्ते । न हि कश्चित्तेषां
शरीराणि बाधितुं शक्नोति येन यत्नः क्रियेत । परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतो
वो युष्माकं रथेषु धन्वानि धनूंथायुधान्यायोधनानि वाणादीनि च स्थिरा स्थि-
राणि दृढतराणि सन्ति । अत एव कारणादनीकेष्वधि सेनामुखेषु श्रियो जयसंपदो
युष्माकं भवन्ति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

येषा॒म॒र्णो न स॒प्रथो॒ नाम त्वे॒षं श॒श्वता॒मेक॒मि॒द्भु॒जे ।

वयो॒ न पि॒त्र्यं स॒हः ॥ १३ ॥

येषां । अ॒र्णैः । न । स॒प्र॒थः । ना॒म । त्वे॒षं । श॒श्वतां । ए॒कं । इत् । भु॒जे ।

वयः । न । पि॒त्र्यं । स॒हः ॥ १३ ॥

अर्णो न उदकमिव सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं त्वेषं दीप्तं शश्वतां बहूनां
येषां मरुतामीदृशं नाम मरुत इति नामधेयमेकमिदेकमेवासहायमेव सत् भुजे
स्तोतृणां भोगाय भवति । तच्च दृष्टान्तः । सहः प्रसहनशीलं पित्र्यं पितुरागतं
वयो न अन्नमिव । यथा तद्विसंभेण भोगाय भवति तथेत्यर्थः । तानित्युत्तर-
त्रैकवाक्यता ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तान्वंदस्व मरुतस्ताँ उप स्तुहि तेषां हि धुनीनां ।

अराणां न चरमस्तदेषां दाना मूहा तदेषां ॥ १४ ॥

तान् । वंदस्व । मरुतः । तान् । उप । स्तुहि । तेषां । हि । धुनीनां ।

अराणां । न । चरमः । तत् । एषां । दाना । मूहा । तत् । एषां ॥ १४ ॥

हे अंतरात्मन् तान्पूर्वोक्तगुणान्मरुतो वंदस्व । प्रणम । तानेवोपेत्य स्तुहि । हि यस्मात् धुनीनां कंपयितृणां तेषां मरुतां वयं शेषभूताः स्म । अराणामर्याणां स्वामिनां यथा चरमो हीनः सेवकः शेषभूतस्तद्वत् । तत्तस्मादेषां मरुतां दाना दानानि मूहा महत्त्वेन युक्तान्यस्माकं भवन्ति । तदेषामिति द्विरुक्तिरादरार्था पदपूरणार्था वा ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सुभगः स व ऊतिष्वास पूर्वासु मरुतो व्युष्टिषु ।

यो वा नूनमुतासति ॥ १५ ॥

सुऽभगः । सः । वः । ऊतिषु । आस । पूर्वासु । मरुतः । विऽउष्टिषु ।

यः । वा । नूनं । उत । असति ॥ १५ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमूतिषु रक्षासु सतीषु स स्तोता सुभग आस । शोभनधनो भवति ॥ अस्तेच्छांदसो भूभावाभावः ॥ यद्वा सुभग आस । दीप्यते ॥ अस गतिदी-
प्तादानेषु ॥ कदेति चेदुच्यते । पूर्वासु व्युष्टिषु पूर्वेषुऽतीतेषु विवासितेषु दिवसेषु ।
यद्वा पूर्वास्वागामिनीषु व्युष्टिषूषःसु । उषःकालोपलक्षितेषु दिवसेषु । उतापि
च यो मनुष्यः स्तोता यदा वा नूनमवश्यमसति युष्माकं भवति ॥ अस्तेच्छांदसः
शपो लुगभावः ॥ स सुभग इत्यन्वयः ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमेऽष्टात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

यस्य वा यूयं प्रति वाजिनो नर् आ हव्या वीतये गथ ।

अभि ष द्युनैरुत वाजसातिभिः सुम्ना वो धूतयो नशत् ॥ १६ ॥

यस्य॑ । वा॒ । यूयं॑ । प्रति॑ । वा॒जिनः॑ । न॒रः । आ॒ । ह॒व्या । वी॒तये॑ । ग॒थ ।
अ॒भि । सः । द्यु॒मैः । उ॒त । वाज॑सातिऽभिः । सु॒म्ना । वः । धू॒तयः॑ । न॒शत् ॥ १६ ॥

हे नरो नेतारो मरुतो यूयं यस्य वा यस्य च वाजिनो हविष्मतो यजमानस्य हव्या हव्यानि हवीषि प्रति वीतये भक्षणायागथ आगच्छथ स यजमानो हे धूतयः कंपयितारो मरुतो द्युमैर्द्योतमानैरनैर्यशोभिर्वा उतापि च वाजसातिभिर्वाजानां संभजनैश्च वो युष्माकं संबन्धीनि सुखान्यभि नशत् । अभितो व्याप्नोति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यथा॑ रु॒द्रस्य॑ सू॒नवो॑ दि॒वो व॑श॒न्त्यसुर॑स्य वे॒धसः॑ ।

युवा॑नस्तथेद॑सत् ॥ १७ ॥

यथा॑ । रु॒द्रस्य॑ । सू॒नवः॑ । दि॒वः । व॑श॒न्ति । अ॒सुर॑स्य । वे॒धसः॑ ।

युवा॑नः । तथा॑ । इ॒त् । अ॒सत् ॥ १७ ॥

रुद्रस्य दुःखद्रावयितुरीश्वरस्य सूनवः पुत्रा असुरस्योदकानां क्षेपुर्मघस्य वेधसो विधातारः । यद्वासवः प्राणाः । तान् राति ददातीत्यसुरं वृष्टिजलं । तस्य कर्तारः । युवानो नित्यतरुणा ईदृशा मरुतो दिवोऽन्तरिक्षादागत्य यथा येन प्रकारेण वशन्ति अस्मान् कामयन्ते तथेतेनैव प्रकारेणासत् । इदं स्तोत्रं भवतु ॥ वष्टेच्छांदसः शपो लुगभावः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

ये चा॒र्हन्ति॑ म॒रुतः॑ सु॒दान॑वः स्मन्मी॒ळुष॑श्चर॑न्ति ये ।

अ॒तश्चि॑दा न॒ उप॑ वस्य॑सा ह॒दा युवा॑न आ व॒वृध्वं॑ ॥ १८ ॥

ये । च॒ । अ॒र्हन्ति॑ । म॒रुतः॑ । सु॒दान॑वः । स्मत् । मी॒ळुषः॑ । च॒रन्ति॑ । ये ।

अ॒तः । चि॒त् । आ॒ । नः॑ । उप॑ । वस्य॑सा । ह॒दा । युवा॑नः । आ॒ । व॒वृध्वं॑ ॥ १८ ॥

सुदानवः शोभनदाना ये च यजमाना मरुतो देवानर्हन्ति पूजयन्ति । ये च मीळुषः सेकृन्मरुतः स्मत् प्रशस्तं चरन्ति हविर्भिः प्रचरन्ति यजन्ति । यत एवमतोऽपि कारणात्तानुभयविधान्नोऽस्माना अभिलक्ष्य वस्यसा वसीयसा वसुमत्तमेन हदा हृदयेन हे युवानो मरुत उपाववृध्वं । उपेत्याभिसंभजत ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यूनं ऊ षु नविष्ठया वृष्णः पावकाँ अभि सोभरे गिरा ।

गाय गा इव चर्कृषत् ॥ १९ ॥

यूनः । ऊं इति । सु । नविष्ठया । वृष्णः । पावकान् । अभि । सोभरे । गिरा ।

गाय । गाऽइव । चर्कृषत् ॥ १९ ॥

हे सोभरे यूनो नित्यतरुणान् वृष्णो वर्षिष्ठान् पावकान् तान्मरुतो नविष्ठ-
यातिशयेनाभिनवया गिरा वाचा स्तुतिरूपया सु शोभनमभिगाय । अभिष्टुहि ।
चर्कृषत् पुनः पुनः कृषन् कृषीवलो गा इव । स यथा यूनः शक्ताननदुहः
स्तौति तद्वत् ॥

॥ अथ विंशी ॥

साहा ये संति मुष्टिहेव हव्यो विश्वास पृत्स होतृषु ।

वृष्णश्चंद्रान्न सुश्रवस्तमान् गिरा वंदस्व मरुतो अहं ॥ २० ॥

साहाः । ये । संति । मुष्टिहाऽइव । हव्यः । विश्वास । पृत्स । होतृषु ।

वृष्णः । चंद्रान् । न । सुश्रवऽतमान् । गिरा । वंदस्व । मरुतः । अहं ॥ २० ॥

विश्वास सर्वास पृत्स पृतनास युद्धेषु होतृष्ठाह्वानशीलेषु योद्धृषु च ये मरुतः
साहाः संति अभिभवितारो भवन्ति हव्यो ह्वातव्यो मुष्टिहेव । मुष्टिभिरेव हंतीति
मुष्टिहा मल्लः । स इव । नेति संप्रत्यर्थे । न संप्रति वृष्णो वर्षितृन् चंद्रानाह्वा-
दकान् सुश्रवस्तमानतिशयेन शोभनयशस्कान् तान्मरुतोऽहं मरुत एव गिरा
वाचा वंदस्व । स्तुहि ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथम एकोनचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

गार्वांश्चिद्धा समन्यवः सजात्येन मरुतः सबंधवः ।

रिहते ककुभो मिथः ॥ २१ ॥

गार्वाः । चित् । घ । सऽसमन्यवः । सऽजात्येन । मरुतः । सऽबन्धवः ।

रिहते । ककुभः । मिथः ॥ २१ ॥

हे समन्यवः समानतेजस्काः समानक्रोधा वा हे मरुतो गावश्चित् गावश्च
युष्मन्मातृभूताः सजात्येन समानजातित्वेन संबन्धवः समानबन्धुकाः सत्यः ककुभो
दिशः प्राच्यादिदिग्भागान् प्राप्य मिथः परस्परं रिहते । लिहन्ति । घेति पूरकः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

मर्तेश्चिद्वो नृतवो रुक्मवक्षस उष भ्रातृत्वमारयति ।

अधि नो गात मरुतः सदा हि व आपित्वमस्ति निध्रुवि ॥ २२ ॥

मर्तः । चित् । वः । नृतवः । रुक्मवक्षसः । उष । भ्रातृत्वं । आ । अयति ।

अधि । नः । गात । मरुतः । सदा । हि । वः । आपित्वं । अस्ति । निध्रुवि ॥ २२ ॥

हे नृतवो नृत्यन्तो हे रुक्मवक्षसः । रोचमानमाभरणं रुक्मं वक्षसि येषां ते
तथोक्ताः । ईदृशा हे मरुतो मर्तश्चित् मनुष्योऽपि स्तोता वो युष्माकं भ्रातृत्वं
सखित्वमा अभिमुख्येनोपायति । उपगच्छति । अतो नोऽस्मान् मनुष्यान् स्तो-
तृनधिगात । अधिव्रूत । अस्मत्पक्षपातवचना भवत । हि यस्माद्वो युष्माक-
मापित्वं बन्धुत्वं निध्रुवि नितरां धारयितव्ये स्तोत्रे यज्ञे वा सदा सर्वदास्ति विद्यते
तस्मादित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

मरुतो मारुतस्य न आ भेषजस्य वहत सुदानवः ।

यूयं सखायः सप्रयः ॥ २३ ॥

मरुतः । मारुतस्य । नः । आ । भेषजस्य । वहत । सुदानवः ।

यूयं । सखायः । सप्रयः ॥ २३ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना हे सखायः समानख्याना हे सप्रयः सर्पणशीला
मरुतो नोऽस्माकं मारुतस्य भेषजस्य मरुत्संबन्धि भेषजमौषधं यूयमावहत ।
आनयत ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

याभिः सिंधुमवथ याभिस्तूर्वथ याभिर्दशस्यथा त्रिवि ।

मयो नो भूतोतिभिर्मयोभुवः शिवाभिरसचद्विषः ॥ २४ ॥

याभिः । सिंधुं । अवथ । याभिः । तूर्वथ । याभिः । दशस्यथ । त्रिविं ।

मयः । नः । भूत । ऊतिऽभिः । मयऽभुवः । शिवाभिः । असचऽद्विषः ॥ २४ ॥

हे मरुतो याभिरूतिभिः सिंधुं समुद्रमवथ रक्षथ । याभिश्च तूर्वथ स्तोतृणां शत्रून् हिंस्थ ॥ तूर्वी हिंसार्थः ॥ याभिश्च त्रिविं कूपं तृणजे गोतमाय दशस्यथ प्रयच्छथ । हे मयोभुवो मयसः सुखस्य भावयितारो हे असचद्विषोऽसक्तशत्रवः शत्रुरहिताः शिवाभिः कल्याणीभिः सर्वाभिरूतिभी रक्षाभिर्नोऽस्माकं मयः सुखं भूत । भावयत । उत्पादयत । यद्वा भू प्राप्तौ । प्रापयत ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

यत्सिंधौ यदसिक्वां यत्समुद्रेषु मरुतः सुवर्हिषः ।

यत्पर्वतेषु भेषजं ॥ २५ ॥

यत् । सिंधौ । यत् । असिक्वां । यत् । समुद्रेषु । मरुतः । सुवर्हिषः ।

यत् । पर्वतेषु । भेषजं ॥ २५ ॥

हे सुवर्हिषः शोभनयज्ञा मरुतः सिंधावेतत्संज्ञे स्यंदनशीले नदे यज्ञेषज-मस्ति । यच्चासिक्वां । यच्च समुद्रेषु जलधिषु । यच्च पर्वतेषु भेषजं विद्यते तत्सर्वं भेषजं पश्यंत इत्युत्तरयैकवाक्यता ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

विश्वं पश्यंतो विभृथा तनूष्वा तेनां नो अधि वोचता ।

क्षमा रपो मरुत आतुरस्य न इष्कर्ता विहुतं पुनः ॥ २६ ॥

विश्वं । पश्यंतः । विभृथ । तनूषु । आ । तेन । नः । अधि । वोचत ।

क्षमा । रपः । मरुतः । आतुरस्य । नः । इष्कर्ता । विहुतं । पुनरिति ॥ २६ ॥

विश्वं सर्वं पूर्वोक्तं भेषजं पश्यंतो जानंतो यूयं तनूष्वस्मदीयेषु विषयेष्वाविभृथ । आहरथ । आहृतेन च तेन नोऽस्मानधिवोचत । अधिब्रूत । चिकित्सतेत्यर्थः । अपि च हे मरुतो नोऽस्माकं मध्य आतुरस्य रोगिणो रपः । पापनामैतत् । रपसः पापफलस्य रोगस्य क्षमा क्षान्तिर्यथा भवति तथा विहुतं विबाधितमंगं पुनरिष्कर्त । निःशेषेण संपूर्णं कुरुत ॥ निसो नलोपच्छांदसः । करोतेर्लोऽटि

छांदसो विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तशब्दस्य तवादेशः । अत एवो-
पसर्गसमुदायो नावगृह्यते ॥

॥ इति षष्ठस्य प्रथमे चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थोश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषे
षष्ठाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र वयमु त्वामित्यष्टादशर्चं प्रथमं सूक्तं । अत्रा-
नुक्रमणिका । वयमु झूनांत्ये इव चित्रस्य दानस्तुतिरिति । ऋषिश्चान्यस्मादिति
परिभाषया काण्वः सौभरिर्ऋषिः । काकुभं प्रागाथं हेत्युक्तत्वादस्यापि सूक्तस्यायुजः
ककुभो युजः सतोवृहत्यः । अंत्ये इव चित्रस्य दानं देवता । शिष्टा ऐंद्र्यः ॥ सूक्तवि-
नियोगो लैंगिकः ॥ उक्त्ये ब्राह्मणाच्छंसि शस्त्रे वयमु त्वामिति प्रगाथः स्तोत्रियः ।
सूचितं च । वयमु त्वामपूर्य यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथौ । अ० ७. ८. । इति ॥
आभिप्रविकेषूक्त्येष्वपि तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकोऽयं स्तोत्रियः
प्रगाथः । सूत्रमुक्तं ॥ अस्मिन्नेव शस्त्रे त्वं न इंद्रा भरेति प्रगाथो यदा स्तोत्रिय-
स्तदा वयमु त्वेत्यनुरूपतृचस्याद्या । सूचितं च । वयमु त्वामपूर्य यो न इदमिदं
पुरा याहीम इंद्रव इति समाहार्योऽनुरूपः । अ० ७. ८. । इति ॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

वयमु त्वामपूर्य स्थूरं न कच्चिद्भरंतोऽवस्यवः ।

वाजे चित्रं हवामहे ॥ १ ॥

व॒यं । ऊं॒ इति॑ । त्वां । अ॒पूर्य॑ । स्थू॒रं । न । क॒त् । चि॒त् । भ॒रंतः॑ । अ॒व॒स्य॑वः ।
वा॒जे । चि॒त्रं । ह॒वा॒म॒हे ॥ १ ॥

हे अपूर्य त्रिषु सवनेषु प्रादुर्भूतत्वादभिनवेन्द्र भरंतः सोमलक्षणैरनैस्त्वां पोष-
यंतो वयं वाजे । वाजंति गच्छंति योद्धारोऽचेति वाजयंत्यायुधान्यचेति वा वाजः
संग्रामः । तस्मिन् चित्रं चायनीयं विविधरूपं त्वामु त्वामेवावस्यवो रक्षणमात्मन
इच्छंतः संतो हवामहे । त्वामाह्वयामः । तत्र दृष्टांतः । स्थूरं न । यथा भरंतो ब्रीह्या-
दिभिर्गृहं पूरयंतो जना वाजेऽन्नविषये स्थूरं स्थूलं गुणाधिकं कश्चित् कंचित्
मानवं यथाह्वयंति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उ॒प॒ त्वा॒ क॒र्म॒न्नू॒तये॒ स॒ नो॒ यु॒वो॒यश्च॑क्राम॒ यो धृ॒षत् ।

त्वा॒मि॒ष्टा॒वि॒तारं॑ व॒वृ॒म॒हे स॒खा॒य इ॒न्द्र सा॒न॒सिं ॥ २ ॥

उ॒प॒ । त्वा॒ । क॒र्म॒न् । उ॒तये॑ । सः । नः । यु॒वा । उ॒ग्रः । च॒क्राम॒ । यः । धृ॒षत् ।

त्वां । इ॒त् । हि । अ॒वि॒तारं॑ । व॒वृ॒म॒हे । स॒खा॒यः । इ॒न्द्र । सा॒न॒सिं ॥ २ ॥

प्रथमपादः प्रत्यक्षकृतः । हे इन्द्र कर्मन्नग्निष्टोमादिकर्मण्यूतये रक्षणाय त्वा
त्वामुपगच्छामः । द्वितीयः पादः परोक्षकृतः । य इन्द्रो धृषत् धृष्णोति शत्रून्भि-
भवति ॥ जिधृषा प्रागल्भ्ये । बहुलं छंदसीति शप्रत्ययः ॥ युवा तरुण उग्र उद्गूर्णः
स इन्द्रो नोऽस्मान् प्रति चक्राम । आगच्छतु । यद्वा चक्राम । अस्मानुत्साहयुक्तान्
करोतु ॥ क्रमतेः सर्गार्थे व्यत्ययेन परस्मैपदं । पा० १. ३. ३८. ॥ परोऽर्थर्चः प्रत्य-
क्षकृतः । सखायः समानख्याना बंधुभूता वा वयं सानसिं ॥ वन षण संभक्तौ ॥
संभजनीयमवितारं सर्वस्य रक्षितारं त्वामित् त्वामेव ववृमहे । वृणीमहे । संभ-
जामहे ॥ हिः प्रसिद्धौ । हियोगादनिघातः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ॒ या॒ही॒म इ॒न्द्रोऽश्च॑प॒ते गो॒प॒त॒ उ॒र्वे॒राप॑ते ।

सो॒मं सो॒म॒प॒ते पि॒ब ॥ ३ ॥

आ॒ । या॒हि॒ । इ॒मे । इ॒न्द्रः । अ॒श्च॑ऽप॒ते । गो॒ऽप॒ते । उ॒र्वे॒राऽप॑ते ।

सो॒मं । सो॒म॒ऽप॒ते । पि॒ब ॥ ३ ॥

अश्वपतेऽश्वानां स्वामिन् गोपते गवां पालयितरुर्वरापते । सर्वसस्याढ्या
भूमिरुर्वरा । तस्याः पते हे इंद्र इंद्रवः सोमा इमे भवदीयाः । त्वदर्थमभिषुता
इत्यर्थः । तस्मादायाहि । आगच्छ । आगत्य सोमपते हे इंद्र सोमं पिव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वयं हि त्वा बंधुमंतमबंधवो विप्रांस इंद्र येमिम ।

या ते धामानि वृषभ तेभिरा गृहि विश्वेभिः सोमपीतये ॥४॥

वयं । हि । त्वा । बंधुऽमंतं । अबंधवः । विप्रांसः । इंद्र । येमिम ।

या । ते । धामानि । वृषभ । तेभिः । आ । गृहि । विश्वेभिः । सोमऽपीतये ॥४॥

हे इंद्र अबंधवो बंधुरहिता विप्रासो मेधाविनो वयं बंधुमंतं बंधुभिर्देवैरंगि-
रोभिर्वा तद्वतं त्वा त्वां । हिरवधारणे । त्वामेव येमिम । बंधुत्वेन नियच्छाम ॥
यच्छतेर्लिटि रूपं ॥ तथा सति हे वृषभ कामानां वर्षितरिंद्र ते तव या यानि
धामानि शरीराणि तेजांसि वा विद्यन्ते तेभिस्तैर्विश्वेभिः सर्वैर्धामभिः सह सोम-
पीतये सोमपानार्थमागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सीदंतस्ते वयो यथा गोश्रीते मधौ मदिरे विवक्षणे ।

अभि त्वामिंद्र नोनुमः ॥५॥

सीदंतः । ते । वयः । यथा । गोऽश्रीते । मधौ । मदिरे । विवक्षणे ।

अभि । त्वां । इंद्र । नोनुमः ॥५॥

हे इंद्र गोश्रीते ॥ श्रीङ् पाके ॥ गोविकारे दधिपयसी गोशब्देनोच्येते । दध्ना
पयसा च श्रीतेन श्रयणद्रव्येण मिश्रिते मदिरे मदकरे विवक्षणे स्वर्गप्रापणशीले
त्वदीये मधौ सोमे सीदंतो निवसंतः । सद्ने दृष्टान्तः । वयो यथा पक्षिणो
यथैकत्र संघीभूय तिष्ठन्ति तद्वत् सीदंतो वयं त्वामभ्याभिमुख्येन नोनुमः । पुनः
पुनर्भृशं वा स्तुमः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अच्छा च त्वेना नमसा वदामसि किं मुहुश्चिद्वि दीधयः ।

सन्ति कामासो हरिवो ददिष्टुं स्मो वयं सन्ति नो धियः ॥ ६ ॥

अच्छ । च । त्वा । एना । नमसा । वदामसि । किं । मुहुः । चित् । वि । दीधयः ।

सन्ति । कामासः । हरिऽवः । ददिः । त्वं । स्मः । वयं । सन्ति । नः । धियः ॥ ६ ॥

हे इंद्र अच्छ चापि चाभिमुख्येन वैनैनेन नमसा स्तोत्रेण हविल्लक्षणेनान्नेन वा सह त्वा त्वां वदामसि । अभिवदामः ॥ चवायोगे प्रथमेति न निघातः ॥ त्वं तु मुहुश्चित् मुहुर्मुहुः किं कस्माद्धेतोर्विदीधयः । विपूर्वो दीधितिश्चित्तने । वि-चिंतयसि ॥ दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । व्यत्ययेन परस्मैपदं लुगभावश्च ॥ किमर्थं यूयं वदथेति चेत् हरिवो हरिताश्ववन् हे इंद्र अस्माकं कामासः पुत्रपश्वादि-विषयाः कामाः सन्ति । कामाः संतु । अहं न प्रयच्छामीति चेत् । त्वं तु ददिर्ध-नादिदाता खलु । तस्माद्वयं त्वत्सन्निधौ स्मः । भवामः । किंच नोऽस्माकं धियः कर्माणि च तव समीपे सन्ति । तिष्ठन्ति । ततो धनादिलाभार्थं त्वां वदाम इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

नूत्ना इदिंद्र ते वयमूती अभूम नहि नू ते अद्रिवः ।

विद्मः पुरा परीणसः ॥ ७ ॥

नूत्नाः । इत् । इंद्र । ते । वयं । ऊती । अभूम । नहि । नु । ते । अद्रिऽवः ।

विद्मः । पुरा । परीणसः ॥ ७ ॥

हे इंद्र ते तवोती ऊत्यै रक्षणे वयं नूत्ना इत् नूतना एव भवामः । अद्रिवो वज्रिन् हे इंद्र पुरा पूर्वं त्वां परीणसः ॥ सुव्यत्ययः ॥ परीणसं परितो व्याप्तं महांतं वेति नहि विद्मः । न जानीमः । नु संप्रति तु ते त्वां महांतमिति जानंतो वयं भवता रक्ष्या इति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विद्मः संखित्वमुत शूर भोज्यमा ते ता वज्रिन्नीमहे ।

उतो संमस्मिन्ना शिशीहि नो वसो वाजे सुशिप्र गोमति ॥ ८ ॥

वि॒द्य । स॒खि॒ऽत्वं । उ॒त । प्रूर॒ । भो॒ज्यं । आ । ते । ता । व॒ज्रिन् । ई॒महे ।

उ॒तो इति॑ । स॒म॒स्मिन् । आ । शि॒शी॒हि । नः । व॒सो इति॑ । वा॒जे । सु॒ऽशि॒प्र । गो॒ऽम॒ति ॥ ८ ॥

प्रूर शत्रूणां शातयितुर्बलवान् हे इंद्र सखित्वं तव सखिभावं वयं विद्म । जानीमः । उतापि च भोज्यमभ्यवहारार्थं धनं च विद्म । वज्रिन् हे इंद्र ते त्वदीये ता ते सख्यधने आ आभिमुख्येनेमहे । वयं याचामहे । उतो अपि च वसो सर्वस्य वासयितः सुशिप्र शोभनहनो यद्वा शोभनशिरस्त्राण हे इंद्र गोमति गवादियुक्ते समस्मिन् सर्वस्मिन् वाजेऽन्ने नोऽस्मानाशिशीहि । तीक्ष्णीकुरु । उपलक्षणं । प्रदानेनास्मान् प्रसिद्धान् कुर्वित्यर्थः ॥ शिङ् निशान इत्यस्य छांदसः श्रुः ॥

उक्त्ये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे यो न इदमिदमित्ययं प्रगाथोऽनुरूपः । यो न इदमिदं पुरेति प्रगाथौ सर्वाः ककुभः । आ० ६. १. । इति सूचितं ॥ आभिप्रायविकेषूक्त्येष्वपि ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽयं वैकल्पिकोऽनुरूपः । आ० ७. ८. ॥ आभिप्रायविकेषूक्त्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे त्वं न इंद्रा भरेति प्रगाथे स्तोत्रिये सत्यनुरूपतृचः समाहार्यः । तत्रेयं यो न इदमिदमिति द्वितीया । सूचितं च । यो न इदमिदं पुरा याहीम इंद्रव इति समाहार्योऽनुरूपः । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तस्मिन्प्रगाथे प्रथमा सूक्ते नवमी ॥

यो न इदमिदं पुरा प्र वस्य आनिनाय तमु वः स्तुषे ।

सखाय इंद्रमूतये ॥ ९ ॥

यः । नः । इंद्रं । इंद्रं । पुरा । प्र । वस्यः । आऽनिनाय । तं । ऊं इति । वः । स्तुषे ।

सखायः । इंद्रं । ऊतये ॥ ९ ॥

सखायः समानख्याना हे ऋत्विग्यजमाना य इंद्रः पुरा पूर्वमिदं दर्शनीयतया विद्यमानं वस्यो वसीयः ॥ वसोरीयसुनीकारलोपच्छांदसः ॥ प्रशस्तं वसु नोऽस्मान् प्राणिनाय प्रकर्षणानीतवान् तमु तमेव धनानामानेतारमिंद्रं वो युष्माकं धनलाभार्थमूतये रक्षणाय च स्तुषे । सोभरिरहं स्तौमि ॥

॥ अथ दशमी ॥

हर्यश्वं सत्पतिं चर्षणीसहं स हि ष्मा यो अमंदत ।

आ तु नः स वयति गव्यमश्वं स्तोतृभ्यो मघवा शतं ॥ १० ॥

हरिऽअश्वं । सत्ऽपतिं । चर्षणिऽसहं । सः । हि । स्म । यः । अमंदत ।

आ । तु । नः । सः । वयति । गव्यं । अश्वं । स्तोतृऽभ्यः । मघऽवा । शतं ॥ १० ॥

हर्यश्वं हरितवर्णाश्वोपेतं सत्पतिं स्वप्रकाशाधिक्येन सतां नक्षत्राणां पतिं
सतां श्रेष्ठानां पतिं वा चर्षणीसहं चर्षणीनां शत्रुभूतानां मनुष्याणामभिभवितारं
स हि षम स खलु जनः स्तौति । यो जनो अमंदत ततो लब्धधनः सन् तृप्तो
भवति । स एनं तुष्टूषति । एवं सति मघवा धनवान् स इंद्रः शतं गव्यमश्वमनेकं
गवाश्वसंघं स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं तु क्षिप्रमावयति आप्रापयतु ॥ वी गत्यादिषु ।
अस्मास्तेष्वडागमः ॥ ततो लब्धगवादिका वयं चैनं स्तुम इति ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वया ह स्विद्युजा वयं प्रति श्वसंतं वृषभ ब्रुवीमहि ।

संस्थे जनस्य गोमतः ॥ ११ ॥

त्वया । ह । स्वि । युजा । वयं । प्रति । श्वसंतं । वृषभ । ब्रुवीमहि ।

संस्थे । जनस्य । गोमतः ॥ ११ ॥

वृषभ वर्धितर्हे इंद्र गोमतो गवादियुक्तस्य जनस्य संस्थे स्थाने युद्धे श्वसंत-
मस्मान्प्रति क्रोधातिशयेन श्वासकारिणं शत्रुं युजा सहायेन त्वया ह स्विद्वयैव
खलु वयं प्रतिब्रुवीमहि । प्रतिवचनं कुर्मः । निराकरिष्याम इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

जयेम कारे पुरुहूत कारिणोऽभि तिष्ठेम दूढ्यः ।

नृभिर्वृचं हन्याम शूश्रुयाम चावेरिंद्र प्र णो धियः ॥ १२ ॥

जयेम । कारे । पुरुहूत । कारिणः । अभि । तिष्ठेम । दुऽध्यः ।

नृभिः । वृचं । हन्याम । शूश्रुयाम । च । अवेः । इंद्र । प्र । नः । धियः ॥ १२ ॥

पुरुहूत बहुभिराह्वातव्य हे इंद्र अस्माकं विविधाः शत्रव उपद्रवकारिणो बाधां
मनसा स्मरंतश्चेति । तत्र कारिणो हिंसां कुर्वतः शत्रून् कारे । कीर्यत आयुधान्य-
चेति कारो युद्धं । तस्मिन् तान्वयं जयेम । दूढ्यो दुर्धियः पापबुद्धीन्यभितिष्ठेम ।

अभितः स्थास्यामः । किञ्च वृचं गवामावरकं शत्रुं नृभिरायुधनेतृभिर्मरुद्भिः सह
हन्याम । हिंस्याम । हत्वा शूश्रुयाम च । शत्रुराहित्येन पुत्रपौत्रैरग्निष्टोमादिकर्म-
भिश्च वर्धयेमहि । यद्वा श्रयतिरचांतर्णीति एतदर्थः । शत्रुभ्यो बाधाभावात्सोमलक्ष-
णैरनैस्त्वां वर्धयेम । ततस्त्वं नोऽस्माकं धियः कर्माणि प्रावेः । प्रकर्षेण रक्ष ॥

आभिप्लविकेषूकथ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽभ्रातृव्य इत्यादिकौ द्वौ
प्रगाथौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूत्रितं च । अभ्रातृव्यो अना त्वं मा ते
अमाजुरो यथा । आ० १. ८. । इति ॥

॥ तयोः प्रगाथयोः प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अभ्रातृव्यो अना त्वमनापिरिन्द्र जनुषा सनादसि ।

युधेदापित्वमिच्छसे ॥ १३ ॥

अभ्रातृव्यः । अना । त्वं । अनापिः । इन्द्र । जनुषा । सनात् । असि ।

युधा । इत् । आपित्वं । इच्छसे ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वं जनुषा जन्मनैवाभ्रातृव्यः ॥ व्यन् सपत्ने । पा० ४. १. १४५. । इति व्यन्प्र-
त्ययः ॥ अनानेतृकः ॥ ऋतश्छंदसीति कपः प्रतिषेधः ॥ अनियंतृक इत्यर्थः । अना-
पिर्वधुवर्जितश्च सनादसि । चिरादेव भ्रातृव्यादिवर्जितोऽसि । यच्च त्वयापित्वं बांध-
वमिच्छसे इच्छसि तच्च युधेत् युद्धेनैव । युद्धं कुर्वन्नेव स्तोतृणां सखा भवसीति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

नकीं रेवंतं सख्याय विंदसे पीयंति ते सुराश्वः ।

यदा कृणोषि नदन्तं समूहस्यादित्पितेव हूयसे ॥ १४ ॥

नकिः । रेवंतं । सख्याय । विंदसे । पीयंति । ते । सुराश्वः ।

यदा । कृणोषि । नदन्तं । सं । ऊहसि । आत् । इत् । पिताऽइव । हूयसे ॥ १४ ॥

हे इन्द्र रेवंतं धनवंतं केवलधनवंतं दानादिरहितमयष्टारमाढ्यं मानवं सख्याय
सखिभावाय नकिर्विंदसे । न भजसे । नाश्रयसीत्यर्थः । अयष्टारो जनाः किं
संतीत्यत आह । सुराश्वः ॥ दृओश्चि गतिवृद्धोः ॥ सुरया वृद्धास्तद्वत् प्रमत्ता ना-
स्तिकास्ते त्वां पीयंति ॥ पीयतिर्हिंसाकर्मा । हिंसंति । तान्नाश्रयसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मा ते अमाजुरो यथा मूरासं इंद्र सख्ये त्वावतः ।

नि षदाम सचा सुते ॥ १५ ॥

मा । ते । अमाऽजुरः । यथा । मूरासः । इंद्र । सख्ये । त्वाऽवतः ।

नि । सदा॒म । सचा । सुते ॥ १५ ॥

हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं तथा मा भूम मा भवाम यथा त्वावतस्त्वाहश-
स्त्वत्सहशस्य देवस्य सख्ये मूरासो मूराः । सोमप्रदानादिंद्रेण सह सख्यं कुर्म इत्ये-
तदज्ञानंतो मूढा जनाः । अमाजुरः सोमाभिषवमकुर्वन्तस्ते गृहैः पुत्रैः पौत्रैर्ध-
नादिभिश्च सह जीर्णा भवन्ति । तथा वयममाजुरो न भवाम । कथं । सचा
ऋत्विग्भिः सह सुतेऽभिषुते सोमे वयं तु निषदाम । निवसाम । तस्मात्सोम-
दानेन त्वया सह सखिभावं कुर्म इत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

मा ते गोदत्र निरराम राधस इंद्र मा ते गृहामहि ।

हृद्वा चिदर्यः प्र मृशाभ्या भर न ते दामान आदभे ॥ १६ ॥

मा । ते । गोऽदत्र । निः । अराम । राधसः । इंद्र । मा । ते । गृहामहि ।

हृद्वा । चित् । अर्यः । प्र । मृश । अभि । आ । भर । न । ते । दामानः । आऽदभे ॥ १६ ॥

हे गोदत्र स्तोतृणां गवादिदानशील हे इंद्र ते तव स्वभूता वयं राधसो धनान्मा
निरराम । मा निर्गमाम ॥ अर्तेर्लुङिः सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेत्यडादेशः । ऋदृशोऽङीति
गुणः ॥ सर्वदा त्वत्तो धनाढ्या भवाम । किंच ते तव स्वभूता वयं धनं प्रयच्छाम ।
कस्माच्चित् मा गृहामहि । तस्मादन्यन्न गृह्णीमः । अपि तु त्वत्त एव धनं गृह्णीम
इत्यर्थः ॥ गृहेर्लुङिः बहुलं छंदसीति शः । डित्वात्संप्रसारणं ॥ अर्यः स्वामी त्वं
हृद्वा चित् हृढान्यपि विनश्चराणि धनानि प्र मृश । प्रकर्षणास्मासु स्थापय ।
किंचाभ्याभिमुख्येनाभर । धनादिभिः समन्तादस्मान्पोषय । ते तव दामान-
स्तानि दानानि नादभे न कैश्चिदप्यादंभितुं शक्यन्ते । तस्माद्दानादियुक्तानस्मान्
कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इन्द्रो वा घेदियन्मघं सरस्वती वा सुभगा ददिर्वसु ।

त्वं वा चित्र दाशुषे ॥ १७ ॥

इन्द्रः । वा । घ । इत् । इयत् । मघं । सरस्वती । वा । सुऽभगा । ददिः । वसु ।

त्वं । वा । चित्र । दाशुषे ॥ १७ ॥

अत्र चित्रस्य दानं स्तौति । चित्रो नाम राजा सरस्वतीतीर इन्द्रार्थं यागमकृत । तत्र मन्त्रद्रष्टा ऋषिर्वहुधनलाभान्मह्यमेतावन्नं को वा प्रायच्छदिति विकल्पयते । दाशुष इन्द्राय हवींषि दत्तवते मह्यमिन्द्रो वा घेत् इन्द्र एव किं खल्वेतावन्मघं मंहनीयं धनं ददिः प्रायच्छत् । यद्वा सुभगा शोभनधना सरस्वती नदी वसु धनं ददिः किं प्रायच्छत् । अथवा चित्र एतन्नामक हे राजन् त्वं वैतावन्नं मह्यं प्रादा इति ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

चित्र इद्राजा राजका इदन्यके यके सरस्वतीमनु ।

पर्जन्य इव ततनद्धि वृष्ट्या सहस्रमयुता ददत् ॥ १८ ॥

चित्रः । इत् । राजा । राजकाः । इत् । अन्यके । यके । सरस्वती । अनु ।

पर्जन्यऽइव । ततनत् । हि । वृष्ट्या । सहस्रं । अयुता । ददत् ॥ १८ ॥

अनया चित्र एव प्रादादिति निश्चयमकार्षीत् । सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनमयुतायुतानि च धनानि च ददत् प्रयच्छन् चित्र इत् चित्रनामैव राजा । अन्यके यके ॥ अल्प इत्यर्थे कः ॥ अल्पा येऽन्ये राजका इत् राजान एव सरस्वतीमनु सरस्वत्यास्तीरे वर्तते । तान् सर्वान्याचमानानयमेव चित्रो राजा ततनत् धनैस्तनोति ॥ तनोतेर्लुङि चङि रूपं । चङान्यतरस्यामिति स्वरः ॥ तत्र दृष्टान्तः । पर्जन्य इव । यथा पर्जन्यः पृथिवीं वृष्ट्या तनोति प्रीणयति तथायं चित्रः सर्वान् धनैः प्रीणयतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये चतुर्थो वर्गः ॥

ओ त्यमह इत्यष्टादशर्चं द्वितीयं सूक्तं काण्वस्य सौभेराधि । आद्यातृतीयापंचम्यो वृहत्यो द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोवृहत्यः सप्तमी वृहत्यष्टम्यनुष्टुप् । नवमी दशमी द्वे ज्योतिषी । काकुभं प्रागाथं हेत्युक्तस्यानुवृत्तेः शिष्टाश्चत्वारः काकुभाः

प्रगाथाः । अश्विनौ देवता । तथा चानुक्रांतं । ओ त्यमश्विनौ त्रिप्रगाथादि बृहत्य-
नुष्टुबेकादश्याद्ये ककुम्मध्ये ज्योतिषी इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ वार्हते
छंदस्याश्विनशस्त्रे चाद्याः सप्तर्चः । सूचितं च । ओ त्यमह आ रथमिति सप्त
। आ० ४. १५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ओ त्यमह आ रथमद्या दंसिष्ठमृतये ।

यमश्विना सहवा रुद्रवर्तनी आ सूर्यायै तस्थयुः ॥ १ ॥

ओ इति । त्यं । अहे । आ । रथं । अद्य । दंसिष्ठं । ऊतये ।

यं । अश्विना । सहवा । रुद्रवर्तनी इति रुद्रवर्तनी । आ । सूर्यायै । तस्थयुः ॥ १ ॥

हे अश्विनौ दंसिष्ठमत्यंतदर्शनीयं । यद्वातिशयेन शत्रूणामुपक्षपयितारं त्यं तं
युवयो रथमृतये रक्षणायाद्यास्मिन्यागदिनेऽहे । सोभरिरहमाह्वयामि । सहवा
स्तोत्रशस्त्रादिभिः शोभनाह्वानौ रुद्रवर्तनी संग्रामे रोदनशीलमागौ यद्वा स्तूयमा-
नमागौ हे अश्विनौ सूर्यायै सूर्यास्वयंवरे वरयितुं यं रथं युवामातस्थयुः आश्रयथः
तं रथमाह्वयामीति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पूर्वायुषं सहवं पुरुस्पृहं भुज्युं वाजेषु पूर्यं ।

सचनावंतं सुमतिभिः सोभरे विद्वेषसमनेहसं ॥ २ ॥

पूर्वऽआयुषं । सहवं । पुरुऽस्पृहं । भुज्युं । वाजेषु । पूर्यं ।

सचनाऽवंतं । सुमतिभिः । सोभरे । विद्वेषसं । अनेहसं ॥ २ ॥

हे सोभरे सुमतिभिः कल्याणीभिः स्तुतिभिरश्विनो रथं स्तुहि । किंविशिष्टं ।
पूर्वायुषं पूर्वेषां स्तोत्राणां धनादिदानेन पोषकं सहवं युद्धेषु शोभनाह्वानं पुरुस्पृहं
बहुभिः स्पृहणीयं भुज्युं ॥ भुज पालने ॥ सर्वस्य रक्षकं वाजेषु पूर्यं संग्रामेष्वग्रतो
गंतारं सचनावंतं सर्वैर्भजनवंतं विद्वेषसं शत्रूणां विशेषेण द्वेषारमनेहसं कैश्चि-
दथनुपद्रवं पापरहितं वा रथं स्तुहीत्यन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इह त्या पुरुभूतमा देवा नमोभिरश्विना ।

अर्वाचीना स्ववंसे करामहे गंतारा दाशुषो गृहं ॥ ३ ॥

इह । त्या । पुरुऽभूतमा । देवा । नमःऽभिः । अश्विना ।

अर्वाचीना । सु । अवसे । करामहे । गंतारा । दाशुषः । गृहं ॥ ३ ॥

पुरुभूतमातिशयेन बहूनां शत्रूणां भावयितारौ देवा देवौ द्यौतनशीलौ स्तो-
तयौ वा दाशुषो हविर्देवतो यजमानस्य गृहं प्रति गंतारौ गमनशीलौ त्या
तावश्विनाश्विनौ युवामिहास्मिन्कर्मण्यवसे रक्षणाय नमोभिर्हविर्भिः स्तोत्रैर्वावा-
चीनार्वाचीनावभिमुखमागच्छंतौ सु करामहे । वयं सुष्ठु कुर्मः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवो रथस्य परिं चक्रमीयत ईमान्यद्वामिषण्यति ।

अस्माँ अच्छा सुमतिर्वी शुभस्पती आ धेनुरिव धावतु ॥ ४ ॥

युवोः । रथस्य । परिं । चक्रं । ईयते । ईमा । अन्यत् । वां । इषण्यति ।

अस्मान् । अच्छ । सुऽमतिः । वां । शुभः । पती इति । आ । धेनुऽइव । धावतु ॥ ४ ॥

हे अश्विनौ युवोर्युवयो रथस्यैकं चक्रं परितो द्यां गच्छति । अन्यदव-
स्थितं रथस्य चक्रमीर्मेमौ सर्वस्यांतर्यामितया प्रेरकौ । यद्वोदकस्य प्रेरयितारौ
वां युवामिषण्यति । गच्छति । उक्तार्थे मंचांतरं । न्यघ्नस्य मूर्धनि । ऋग्वे० १.
३०. १९. । इति ॥ हे शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ हे अश्विनौ वां युवयोः
सुमतिः कल्याणी मतिरच्छाभिमुख्येनास्मानाधावतु । आगच्छतु । तत्र दृष्टांतः ।
धेनुरिव यथा नवप्रसूता गौर्वत्सं प्रति पयोदानार्थमागच्छति तद्वद्युवयोः सुम-
तिरस्मान्प्रति धनादिप्रदानार्थमागच्छतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

रथो यो वां त्रिवंधुरो हिरण्याभीशुरश्विना ।

परि द्यावापृथिवी भूषति श्रुतस्तेन नासत्या गतं ॥ ५ ॥

रथः । यः । वां । त्रिऽवंधुरः । हिरण्यऽअभीशुः । अश्विना ।

परि । द्यावापृथिवी इति । भूषति । श्रुतः । तेन । नासत्या । आ । गतं ॥ ५ ॥

हे अश्विनाश्विनौ त्रिवंधुरः । वंधुरं सारथिस्थानं । त्रिप्रकारबंधुरोपेतः । यद्वा
द्वे ईषे तन्मध्ये रज्जुसज्जनार्थको दंडः । एते त्रयो वंधुरशब्देनोच्यंते । त्रिवंधुरयुक्तो

हिरण्याभीशुर्हिरण्मयाश्चादिरज्जुर्वा युवयोर्यो रथः श्रुतः सर्वत्र प्रसिद्धः सन्
द्यावापृथिव्यौ परिभूषति स्वबलेन परिभवति ॥ भवतेर्लेटि सिण्डागमः ॥ यद्वा
परितः स्वप्रकाशेनालं करोति । हे नासत्या नासत्यौ तेन पूर्वोक्तेन रथेनागतं ।
आगच्छतं ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

द॒श॒स्य॒न्ता॒ मन॑वे॒ पू॒र्य्य॑ दि॒वि॒ य॒वं॒ वृ॒के॒ण॒ क॒र्ष॒थः॑ ।

ता॒ वा॒म॒द्य॒ सु॒म॒ति॒भिः॑ शु॒भ॒स्प॒ती॒ अ॒श्वि॒ना॒ प्र॒ स्तु॒वी॒म॒हि ॥ ६ ॥

द॒श॒स्य॒न्ता॒ । मन॑वे॒ । पू॒र्य्य॑ । दि॒वि॒ । य॒वं॒ । वृ॒के॒ण॒ । क॒र्ष॒थः॑ ।

ता॒ । वा॒ । अ॒द्य॒ । सु॒म॒ति॒ऽभिः॑ । शु॒भः॒ । प॒ती॒ इति॑ । अ॒श्वि॒ना॒ । प्र॒ । स्तु॒वी॒म॒हि ॥ ६ ॥

हे अश्विनौ पूर्य्य पुरातनं दिवि द्युलोके स्थितमुदकं मनव एतन्नामकाय राज्ञे
दशस्यन्ता दशस्यन्तौ प्रयच्छन्तौ युवां वृकेण । वृको लांगलं भवति विकर्तनात्
। नि० ६. २६. । इति यास्कः । तेन लांगलेन यवं यवनामकं धान्यं कर्षथः । पुनश्च
तस्मै विलेखनं कुरुथः । शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ हे अश्विनाश्विनौ ता
तौ पूर्वोक्तलक्षणयुक्तौ वां युवामद्यास्मिन् यज्ञदिने सुमतिभिः शोभनाभिः
स्तुतिभिः प्रकर्षेण स्तुवीमहि । वयं स्तुमः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उ॒प॒ नो॒ वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ या॒त॒मृ॒त॒स्य॑ प॒थि॒भिः॑ ।

ये॒भिः॑ स्तृ॒क्षिं॑ वृ॒ष॒णा॒ चा॒स॒द॒स्य॒वं॒ म॒हे॒ क्ष॒त्रा॒य॒ जि॒न्व॒थः॑ ॥ ७ ॥

उ॒प॒ । नः॑ । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वा॒जि॒नी॒ऽव॒सू॒ । या॒तं॑ । मृ॒त॒स्य॑ । प॒थि॒ऽभिः॑ ।

ये॒भिः॑ । तृ॒क्षिं॑ । वृ॒ष॒णा॒ । चा॒स॒द॒स्य॒वं॒ । म॒हे॒ । क्ष॒त्रा॒य॒ । जि॒न्व॒थः॑ ॥ ७ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनवंतौ । अन्नमेव धनं ययोस्तौ । अश्विनावृतस्य सत्य-
भूतस्य यज्ञस्य पथिभिर्मार्गैर्नोऽस्मानुपयातं । आगच्छतं । वृषणा वृषणौ धनानां
सेक्तारौ हे अश्विनौ चासदस्यवं त्रसदस्योः पुत्रं तृक्षिमेतन्नामकं येभिर्यैर्यज्ञ-
मार्गैर्महे महते क्षत्राय धनाय जिन्वथः प्रीणयथ एव तैर्मार्गैरस्मान् धनादिभिः
प्रीणयितुमागतमित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अ॒यं वा॒म॒द्रि॒भिः सु॒तः सो॒मो न॒रा वृष॑ण्वसू ।

आ या॑तं सोम॑पीतये पि॒वतं दा॒शुषो॑ गृ॒हे ॥ ८ ॥

अ॒यं । वां । अ॒द्रिऽभिः । सु॒तः । सो॒मः । न॒रा । वृष॑ण्वसू इति वृषण॑ऽवसू ।

आ । या॑तं । सोम॑ऽपीतये । पि॒वतं । दा॒शुषः । गृ॒हे ॥ ८ ॥

नरा सर्वस्य नेतारौ यद्वा स्तोतृणां धनस्य नेतारौ वृषण्वसू वर्षणशीलधन-
वन्तौ हे अश्विनौ वां युष्मदर्थमद्रिभिर्ग्रावभिरयं सोमः सुतोऽभिषुतः । तस्मात्सो-
मपीतये सोमपानार्थं युवामायातं । आगत्य च दाशुषो हविर्देत्तवतो यजमानस्य
गृहे यज्ञस्थाने सोमं युवां पिबतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ हि रु॒हतं॑मश्विना रथे को॒शे हि॒र॒ण्यये॑ वृषण्वसू ।

युं॒जाथां॑ पी॒वरी॑रिषः ॥ ९ ॥

आ । हि । रु॒हतं॑ । अ॒श्विना॑ । रथे॑ । को॒शे । हि॒र॒ण्यये॑ । वृष॑ण्वसू इति वृषण॑ऽवसू ।

युं॒जाथां॑ । पी॒वरीः । इषः ॥ ९ ॥

वृषण्वसू वर्षणशीलधनौ हे अश्विनाश्विनौ हिरण्यये हिरण्यमयरज्ज्वादियुक्ते
कोश आयुधादीनां कोशस्थाने रमणशीले रथे । हिरवधारणे । युवामेवारुहतं ।
आरोहणं कुरुतं । ततः पीवरीः पावयितृणि स्थूलानि वेधोऽन्नानि युंजाथां ।
अस्मात्सु योजयतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

याभिः प॒क्थम॑वथो याभिर॒ग्निं गुं॑ याभिर्ब॒भुं विजो॑षसं ।

ताभिर्नो म॒क्षू तूय॑मश्विना गतं भिष॒ज्यतं॑ यदातु॒रं ॥ १० ॥

याभिः । प॒क्थं । अ॒वथः । याभिः । अ॒ग्निऽगुं॑ । याभिः । ब॒भुं । वि॒जो॑षसं ।

ताभिः । नः । म॒क्षू । तूयं॑ । अ॒श्विना॑ । आ । ग॒तं । भिष॒ज्यतं॑ । यत् । आ॒तु॒रं ॥ १० ॥

हे अश्विनौ याभिरूतिभिः पक्थमेतन्नामकं राजानमवथः रक्षथः । याभिरूति-
भिश्चाग्निगुमधृतगमनं राजानमवथः । याभिरूतिभिश्च बभुं राजानं च विजोषसं

विशेषेण सोमैः प्रीणयन्तं । एतान् सर्वान् यैः पालनैरवयः ताभिस्तै रक्षणेर्मक्षु
क्षिप्रं तूयं तूरेण नोऽस्मानागतं । रक्षणार्थमागच्छतं । किञ्च यद्यदातुरं रोगादिस-
हितमस्माकं पुत्रादिकं प्रति भिषज्यतं । भिषज्यं कुरुतं ॥ भिषङ्कुंदादिः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यदग्निगावो अग्निगू इदा चिदहो अश्विना हवामहे ।

वयं गीभिर्विपन्यवः ॥ ११ ॥

यत् । अग्निऽगावः । अग्निगू इत्यग्निऽगू । इदा । चित् । अहः । अश्विना । हवामहे ।

वयं । गीऽभिः । विपन्यवः ॥ ११ ॥

अग्निगावोऽधृतगमनाः कर्मसु त्वरमाणा विपन्यवो मेधाविनो वयमग्निगू
अधृतगमनौ संग्रामे शत्रुवधार्थं त्वरया गच्छन्तावश्विनाश्विनौ युवामहो दिवस-
स्येदा चिदिदानीमेव प्रातःकाले गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वागभिर्यद्यदा हवामहे
युवामाह्वयामः तदा ताभिरुतिभिरस्मानागच्छतमित्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ताभिरा यातं वृषणोप मे हवं विश्वप्सु विश्ववार्यं ।

इषा मंहिष्ठा पुरुभूतमा नरा याभिः क्रिविं वावृधुस्ताभिरा गतं ॥ १२ ॥

ताभिः । आ । यातं । वृषणा । उप । मे । हवं । विश्वऽप्सु । विश्वऽवार्यं ।

इषा । मंहिष्ठा । पुरुऽभूतमा । नरा । याभिः । क्रिविं । ववृधुः । ताभिः । आ । गतं ॥ १२ ॥

वृषणा वृषणौ वर्षणशीलौ हे अश्विनौ विश्वप्सु । पुरिति रूपनाम । स्तोत्र-
शस्त्रात्मकत्वेन नानारूपं विश्ववार्यं सर्वैर्देवैर्वरणीयं मे मदीयं हवं युष्मद्विषय-
माह्वानमा अभीमुखीकृत्य ताभिरुतिभिरुपयातं । युवामागच्छतं । याभिर्नरा नरौ
सर्वस्य नेतारावश्विनाविषा ॥ इष इच्छायां ॥ हवींषीच्छन्तौ मंहिष्ठा मंहिष्ठाव-
तिशयेन धनानां दातारौ पुरुभूतमा पुरुभूतमौ युद्धेष्वत्यन्तं पुरुधा भवन्तौ यद्वा-
तिशयेन बहूनां शत्रूणामभिभवितारौ भवन्तौ क्रिविं कूपं प्रति याभिरुतिभिरु-
दकानि वावृधुः अवर्धयतः ॥ द्वयोर्वहुवचनं पूजार्थं ॥ कूपपतितो वन्दनो मायाभिः

कूपं पूरयित्वा युवाभ्यामुत्थापितः खलु । तथा मंत्रः । उद्वंदनमैरयतं स्वर्हंशे । ऋग्वे० १. ११२. ५. । इति । ताभिस्तैः पालनैरागतं । अस्मद्रक्षणार्थमागच्छतं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ताविदा चिदहानां तावश्विना वंदमान उप ब्रुवे ।

ता ऊ नमोभिरीमहे ॥ १३ ॥

तौ । इदा । चित् । अहानां । तौ । अश्विना । वंदमानः । उप । ब्रुवे ।

तौ । ऊं इति । नमःऽभिः । ईमहे ॥ १३ ॥

तौ संग्राम आयुधानि स्तोतृभ्यो धनानि वा विस्तारयंतौ पूर्वोक्तावश्विना-
श्विनावहानामहामिदा चिदिदानीमेव प्रातःकाले वंदमानोऽभिवादनं कुर्वन् सन्
उप ब्रुवे । तयोः समीपे स्तौमि । ततस्ता उ तावेव नमोभिर्हविर्भिः स्तोत्रैर्वेमहे ।
वयं धनादिकं याचामहे ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ताविदोषा ता उषसि शुभस्पती ता यामनुद्रवर्तनी ।

मा नो मर्ताय रिपवे वाजिनीवसू परो रुद्रावति ख्यतं ॥ १४ ॥

तौ । इत् । दोषा । तौ । उषसि । शुभः । पती । इति । ता । यामन् । रुद्रवर्तनी । इति । रुद्रऽवर्तनी ।

मा । नः । मर्ताय । रिपवे । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । परः । रुद्रौ । अति ।

ख्यतं ॥ १४ ॥

शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ रुद्रवर्तनी युद्धे रोदनशीलमार्गौ स्तूयमान-
मार्गौ वा तावित् तावेवाश्विनौ दोषा दोषायां रात्रौ तावेवोषस्युषःकाले ताव-
श्विनौ यामन्यामन्यहनि च सर्वेषु कालेषु वयमश्विनावाहयामः । एवं सति वा-
जिनीवसू अन्नधनौ रुद्रौ हे अश्विनौ मर्ताय मनुष्याय रिपवे शत्रवे नोऽस्मत्परः
परस्तान्मातिख्यतं । मा ब्रूतं । शत्रवेऽस्मान्मा कुस्तमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

आ सुगम्याय सुगम्यं प्राता रथेनाश्विना वा सक्षणी ।

हुवे पितेव सोमरी ॥ १५ ॥

आ । सु॒ग॒म्या॒य । सु॒ग॒म्यं । प्रा॒त॒रिति॑ । रथे॑न । अ॒श्वि॒ना । वा । स॒क्षणी॒ इति॑ ।
हु॒वे । पि॒ताऽइ॒व । सो॒भरी॑ ॥ १५ ॥

वापि च सक्षणी सचनीयशीलावश्विनाश्विनौ युवां सुगम्याय सुखाहाय मह्यं
सुगम्यं सुखं प्रातःकाले रथेनावहतं । ततः सोभरी सौभरिरहं हुवे । युवामाहू-
यामि । तच्च दृष्टान्तः । पितेव । यथा मम पिताजुहाव तद्वदहमाहूयामि ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

मनोज॒वसा॑ वृष॒णा म॒द॒च्युता॑ म॒क्षुंग॒माभि॑रु॒तिभिः॑ ।
आ॒रा॒त्ता॒च्चि॒द्भूत॑म॒स्मे अ॒व॒से पू॒र्वीभिः॑ पु॒रुभो॑जसा ॥ १६ ॥
मनः॑ऽजवसा । वृष॒णा । म॒द॒ऽच्युता॑ । म॒क्षुंग॒माभिः॑ । उ॒तिभिः॑ ।
आ॒रा॒त्ता॒त् । चि॒त् । भू॒तं । अ॒स्मे इति॑ । अ॒व॒से । पू॒र्वीभिः॑ । पु॒रुभो॑जसा ॥ १६ ॥

हे मनोजवसा मनोवत् शीघ्रं गच्छंतौ वृषणा वृषणौ धनानां वर्षितारौ
मदच्युता । माद्यंतीति मदाः शत्रवः । तेषां व्यावयितारौ पुरुभोजसा बहूनां
भोक्तारौ रक्षकौ । यद्वा बहून् स्तोतृन् धनादिभिर्भोजयंतौ हे अश्विनौ मक्षुंग-
माभिः शीघ्रं गच्छद्भिरुतिभि रक्षाभिः पूर्वीभिर्बहुभिरस्मे अस्माकमवसे रक्षणा-
यारात्तादंतिक एव भूतं । भवतं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

आ नो॒ अ॒श्वी॒वद॑श्विना व॒र्तिर्या॑सिष्टं मधुपातमा नरा ।
गोम॑ह॒स्त्रा हि॒र॒ण्यव॑त् ॥ १७ ॥
आ । नः॑ । अ॒श्वी॒व॒द॒ऽवत् । अ॒श्वि॒ना । व॒र्तिः । या॒सि॒ष्टं । म॒धुऽपा॒त॒मा । न॒रा ।
गो॑ऽम॒त् । द॒स्त्रा । हि॒र॒ण्य॑ऽवत् ॥ १७ ॥

मधुपातमातिशयेन मधोः सोमस्य पातारौ नरा नेतारौ दस्त्रा सर्वैर्दर्शनीयौ हे
अश्विनौ नोऽस्माकं वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तिर्गृहं । तदश्वीवदश्वयुक्तं गोमद्गवा-
दियुक्तं हिरण्यवत्सुवर्णकनकादियुक्तं कृत्वायासिष्टं । आगच्छतं । यद्वास्मान्प्रति
वर्तिर्यज्ञमार्गमश्वीवदियुक्तं कृत्वागच्छतं ॥ यातेर्लुङि रूपं ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

सु॒प्रा॒वर्गे सु॒वीर्ये सु॒ष्टु वा॒र्य॒मना॑धृष्टं र॒क्ष॒स्विना॑ ।

अ॒स्मिन्ना वा॑मा॒याने॑ वा॒जिनी॑वसू विश्वा॑ वा॒मानि॑ धीमहि ॥ १८ ॥

सु॒ऽप्रा॒वर्गे । सु॒ऽवी॒र्ये । सु॒ष्टु । वा॒र्ये । अ॒ना॑धृष्टं । र॒क्ष॒स्विना॑ ।

अ॒स्मिन् । आ॒ । वा॒ । आ॒ऽयाने॑ । वा॒जिनी॑वसू इति वा॒जिनी॑ऽवसू । विश्वा॑ ।

वा॒मानि॑ । धी॒महि॑ ॥ १८ ॥

सुप्रावर्गे शोभनं प्रवर्जनं यस्य तत् । स्तोतृभ्यः स्वयमेव प्रयच्छतीत्यर्थः । तथाविधं सुवीर्यं शोभनवीर्यं सुष्टु शोभनं यथा भवति तथा वार्यं सर्वैर्वरणीयं रक्षस्विना बलवताप्यनाधृष्टमनभिभवनीयं धनमाधीमहि । त्वत्तो वयं धारयामः । तदेवाह । वाजिनीवसू बलयुक्तधनावन्धनौ वाश्चिनौ वां युवयोरस्मिन्नायानेऽस्मद्गृहं प्रत्यागमने विश्वा विश्वानि दिव्यभौमादीनि वामानि धनान्याधीमहि । वयं लभामहे ॥ धीङ् आधार इत्यस्य लिङि छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीयेऽष्टमो वर्गः ॥

ईळिष्वेति त्रिंशद्वचं तृतीयं सूक्तं । व्यश्वपुत्रो विश्वमना ऋषिः । उष्णिक् छंदः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रांतं । ईळिष्व इति त्रिंशद्विश्वमना वैयास आग्नेयमौष्णिहं हेति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावौष्णिहे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । ईळिष्व इति हीत्यौष्णिहं । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

ईळिष्व॒ हि प्र॒ती॒व्यं॑ यज॒स्व जा॒तवे॑दसं ।

च॒रि॒ष्णुधू॑मम॒गृभी॑तशोचिषं ॥ १ ॥

ईळिष्व॒ । हि॒ । प्र॒ती॒व्यं॑ । यज॒स्व । जा॒तऽवे॑दसं ।

च॒रि॒ष्णुऽधू॑मं । अ॒गृभी॑तऽशोचिषं ॥ १ ॥

प्रतीव्यं शत्रुषु प्रतिगमनशीलमग्निं । हिरवधारणे । अग्निमेवेळिष्व । स्तुतिभिः स्तोत्रं कुरु । किंच चरिष्णुधूमं सर्वतश्चरणशीलधूमजालमगृभीतशोचिषं रक्षोभिरगृह्यमाणदीप्तिं जातवेदसं जातप्रज्ञं । यद्वा जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तमग्निं यजस्व । हविर्भिः पूजय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दा॒मानं॑ वि॒श्वच॑र्षणेऽग्निं वि॒श्वम॑नो गि॒रा ।

उ॒त स्तु॑षे वि॒ष्प॑र्धसो रथा॒नां ॥२॥

दा॒मानं॑ । वि॒श्वऽच॑र्षणे । अ॒ग्निं । वि॒श्वऽम॑नः । गि॒रा ।

उ॒त । स्तु॑षे । वि॒ऽस्प॑र्धसः । रथा॒नां ॥२॥

उतापि च हे विश्वचर्षणे विश्वस्य सर्वस्यार्थस्य ज्ञानेन द्रष्टृविश्वमनः । सर्वेषु
स्थावरजंगमात्मकेष्वेकं मनो यस्य सः । एतन्नामक हे ऋषे विस्पर्धसो विगत-
मात्सर्यस्य यजमानस्य रथानां रथादीनां दामानं दातारमेवंविधमग्निं गिरा
स्तुतिलक्षण्या वाचा स्तुषे । स्तोत्रं कुरु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

येषा॑माबा॒ध ऋ॒ग्मि॒य इ॒षः पृ॒क्षश्च॑ नि॒ग्रभे॑ ।

उ॒प॒वि॒दा॒ वह्नि॑र्वि॒दते॒ वसु॑ ॥३॥

येषां॑ । आ॒ऽबा॒धः । ऋ॒ग्मि॒यः । इ॒षः । पृ॒क्षः । च॒ । नि॒ऽग्र॒भे॑ ।

उ॒प॒ऽवि॒दा॑ । वह्निः॑ । वि॒द॒ते॒ । वसु॑ ॥३॥

आबाधः शत्रूणामभिमुख्येन बाधक ऋग्मि॒य ऋग्भिरर्चनीयोऽग्निर्येषामय-
जमानानामिषोऽन्नानि पृक्षोऽन्नादिरसांश्च निग्रभे निगृह्णीते ॥ ग्रहेर्लटि ह्रादसो
विकरणस्य लुक् । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । ह्यग्रहोर्भस्छंदसीति भकारः ॥
निगृह्य च वह्निर्विषां वोढा स एवाग्निरुपविदोपवेदनेनैते हवींषि देवार्थं न
प्रयच्छंतीत्येतज्ज्ञानेन तेषामेव वसु धनं विंदते । लभते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उ॒दस्य॑ शो॒चिर॑स्था॒द्दी॒दियु॑षो व्य॒ज॒रं ।

तपु॑र्ज॒भस्य॑ सु॒द्युतो॑ ग॒णश्चि॒यः ॥४॥

उत् । अ॒स्य । शो॒चिः । अ॒स्थात् । दी॒दियु॑षः । वि । अ॒ज॒रं ।

तपुः॑ऽज॒भस्य॑ । सु॒द्युतः॑ । ग॒णऽचि॒यः ॥४॥

दी॒दियु॑षः ॥ दी॒दिति॑दी॒प्तिक॑र्मा ॥ संदीप्यमानस्य तपुर्जभस्य तापयितृदंष्ट्रस्य

सुद्युतः शोभनदीप्रेर्गणश्रियः । हविरादानार्थं यजमानगणं श्रयति तस्य । अस्यै-
तादृशोऽग्नेरजरं जरारहितं पुनः पुनर्मथ्यमानत्वान्नूतनं हविर्भिर्वर्धमानत्वादभिनवं
वा शोचिस्तेज उदस्थात् । उन्नतमभूत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उदु तिष्ठ स्वध्वर स्तवानो देव्या कृपा ।

अभिख्या भासा बृहता शुशुक्निः ॥ ५ ॥

उत् । ऊं इति । तिष्ठ । सुऽअध्वर । स्तवानः । देव्या । कृपा ।

अभिऽख्या । भासा । बृहता । शुशुक्निः ॥ ५ ॥

स्वध्वर शोभनयज्ञ हे अग्ने अभिख्याभिमुखं गच्छत्याभितः प्रसिद्धया वा बृहत्या
भासा दीप्ता शुशुक्निः ॥ शुच दीप्तौ ॥ दीपनशीलस्त्वं स्तवानः स्तोतृभिः स्तूयमानः
सन् देव्या द्योतमानया कृपा ज्वालयोत्तिष्ठ । तमः परिहारार्थमुद्रच्छ । उ प्रसिद्धौ ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्ने याहि सुशस्तिभिर्हव्या जुह्वान आनुषक् ।

यथा दूतो बभूथ हव्यवाहनः ॥ ६ ॥

अग्ने । याहि । सुशस्तिऽभिः । हव्या । जुह्वानः । आनुषक् ।

यथा । दूतः । बभूथ । हव्यऽवाहनः ॥ ६ ॥

हे अग्ने आनुषक् आनुषक्तं यथा भवति तथा हव्या हव्यानि हवनयोग्या-
न्यन्नानि जुह्वानो जुह्वन् देवेभ्यः प्रयच्छन् त्वं सुशस्तिभिः शोभनैः स्तोत्रैः सह
याहि । देवानां हविः प्रदानार्थं गच्छ । अस्य हविः प्रदातृत्वं कथमित्याशङ्क्याह । यथा
त्वं हव्यवाहनो हविषां वोढा देवानां दूतो बभूथ भवसि तथा जुह्वान इत्यन्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्निं वः पूर्य हुवे होतारं चर्षणीनां ।

तमया वाचा गृणे तमु वः स्तुषे ॥ ७ ॥

अग्निं । वः । पूर्य । हुवे । होतारं । चर्षणीनां ।

तं । अया । वाचा । गृणे । तं । ऊं इति । वः । स्तुषे ॥ ७ ॥

चर्षणीनां मनुष्याणां होतारं होमनिष्पादकं पूर्वं पुरातनं वो यष्ट्वेन युष्मत्सं-
बन्धिनमग्निं हुवे । आहूयामि । आहूय च तमग्निमयानया सूक्तरूपया वाचा गिरा
गृणे । शंसामि । किंच वो युष्मदर्थं तमु तमेवाग्निं स्तुषे । स्तौमि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यज्ञेभिरद्भुतक्रतुं यं कृपा सूदयंत इत् ।

मित्रं न जने सुधितमृतावनि ॥ ८ ॥

यज्ञेभिः । अद्भुतऽक्रतुं । यं । कृपा । सूदयन्ते । इत् ।

मित्रं । न । जने । सुऽधितं । ऋतऽवनि ॥ ८ ॥

अद्भुतक्रतुं बहुविधप्रज्ञं यद्वा चित्रकर्माणं मित्रं न यजमानानां मित्रमिव
स्थितं सुधितं हविर्भिः संतर्पितं यमग्निमृतावनि यज्ञवति जने यजमाने कृपा
स्वसामर्थ्येन यज्ञेभिर्यज्ञैः सूदयन्ते ॥ सूदिः क्षरणकर्मा ॥ अध्वर्यादयः कामान् क्षार-
यन्त्येव । यजमानस्य कामान् प्रापयन्तीत्यर्थः । तमग्निमुपासेवध्वमित्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

ऋतावानमृतायवो यज्ञस्य साधनं गिरा ।

उपो एनं जुजुषुर्नमसस्पदे ॥ ९ ॥

ऋतऽवानं । ऋतऽयवः । यज्ञस्य । साधनं । गिरा ।

उपो इति । एनं । जुजुषुः । नमसः । पदे ॥ ९ ॥

ऋतायवो यज्ञकामा हे यजमाना ऋतावानं यज्ञवंतं यज्ञस्य साधनं साधन-
भूतमेनमग्निं नमसो हविषः पदे स्थाने यज्ञांगे वा गिरा स्तुतिलक्षणया वाचोपो
जुजुषुः । उपासेवध्वं ॥ तिङां तिङो भवन्तीति मध्यमपुरुषस्य प्रथमपुरुषादेशः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अच्छा नो अंगिरस्तमं यज्ञासो यंतु संयतः ।

होता यो अस्ति विष्ट्वा यशस्तमः ॥ १० ॥

अच्छ । नः । अंगिरऽतमं । यज्ञासः । यंतु । संऽयतः ।

होता । यः । अस्ति । विष्टु । आ । यशऽतमः ॥ १० ॥

संयतः सुगादिभिर्नियमिता नोऽस्माकं यज्ञासो यज्ञा अंगिरस्तममंगिरसां
विशिष्टमग्निमच्छाभिमुख्येन च यंतु । गच्छंतु । योऽग्निर्विष्णु मनुष्येषु होता होम-
निष्पादकः सन् आ सर्वतो यशस्तमः ॥ लुप्तमत्वर्थीयः ॥ यशस्वितमोऽस्ति
भवति तमग्निं यत्त्वित्यन्वयः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये दशमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अग्ने तव त्वे अजरंधानासो बृहन्नाः ।

अश्वा इव वृषणस्तविषीयवः ॥ ११ ॥

अग्ने । तव । त्वे । अजर । इंधानासः । बृहत् । भाः ।

अश्वाः इव । वृषणः । तविषीयवः ॥ ११ ॥

अजर जरारहित हे अग्ने इंधानास इंधाना दीप्यमाना बृहत् बृहंतो महान्तस्ये
ते सर्वगतास्तव त्वदीया भा भासो रश्मयो वृषणः कामानां वर्षितारः संतस्त-
विषीयवो बलमाचरंतो भवन्ति । तच्च दृष्टान्तः । अश्वा इव । यथा वृषणो रेतसः
सेक्तारोऽश्वा बलमाचरंतो भवन्ति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स त्वं न ऊर्जा पते रयिं रास्व सुवीर्यं ।

प्राव नस्तोके तनये समत्स्वा ॥ १२ ॥

स । त्वं । नः । ऊर्जा । पते । रयिं । रास्व । सुवीर्यं ।

प्र । अव । नः । तोके । तनये । समत्सु । आ ॥ १२ ॥

ऊर्जामन्नानां पते स्वामिन् हे अग्ने स तथाविधस्त्वं नोऽस्मभ्यं सुवीर्यं शोभ-
नवीर्योपेतं रयिं धनं रास्व । देहि । नोऽस्माकं तोके पुत्रे तनये । तनोति विस्ता-
रयति पुत्रमिति तनयः पौत्रः । तस्मिन्वर्तमानं धनं समत्सु संग्रामेषु च यद्वक्षितव्यं
धनं तच्च प्राव । प्रकर्षेण रक्ष । अनेन पुत्रपौत्रप्रार्थनं करोति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यद्वा उ विश्वपतिः शितः सुप्रीतो मनुषो विशि ।

विश्वेदग्निः प्रति रक्षांसि सेधति ॥ १३ ॥

यत् । वै । ऊं इति । वि॒श॒पतिः । शि॒तः । सु॒ऽप्री॒तः । मनु॑षः । वि॒शि ।

वि॒श्वा । इत् । अ॒ग्निः । प्र॒ति । रक्ष्वाँ॑सि । से॒ध॒ति ॥ १३ ॥

विशपतिर्विशां पालयिता शितो हविर्भिस्तीक्ष्णीकृतः सोऽग्निः सुप्रीतः सुष्ठु प्रीतः सन् मनुषो मनुष्यस्य विशि निवेशने गृहे यद्वै यदा खलु वर्तते तदानी-
मग्निर्विश्वेत् विश्वान्येव तस्य बाधकानि रक्ष्वांसि प्रतिषेधति । हिनस्ति ॥ षिधु
गत्यां । भौवादिकः । उ प्रसिद्धौ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

श्रु॒ष्ट्य॒ग्ने न॑वस्य मे॒ स्तोम॑स्य वीर॒ विश॑पते ।

नि मा॒यिन॑स्तपु॒षा र॒क्षसो॑ दह ॥ १४ ॥

श्रु॒ष्टी । अ॒ग्ने । न॑वस्य । मे॒ । स्तोम॑स्य । वी॒र । वि॒श॒प॒ते ।

नि । मा॒यिनः॑ । तपु॒षा । र॒क्षसः॑ । द॒ह ॥ १४ ॥

वीर शत्रूणां विनाशयितवीर्यवन्विशपते विशां पालयितर्हे अग्ने नवस्येदानीं
क्रियमाणत्वान्नूतनं मे मदीयं स्तोमस्य स्तोत्रशस्त्रादिकं श्रुष्टी श्रुत्वा मायिनो मा-
याविनो रक्षसो कर्मविघ्नकारिणो राक्षसान् तपुषा तापकेन तेजसा नि दह ।
नितरां भस्मीकुरु ॥ श्रुष्टी । ज्ञात्वाद्यश्चेति निपातितः । वकारलोपश्छांदसः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

न तस्य॑ मा॒यया॑ च॒न रि॒पु॒री॑शीत॒ मर्त्यैः॑ ।

यो अ॒ग्नये॑ द॒दाश॑ ह॒व्यदा॑तिभिः ॥ १५ ॥

न । तस्य॑ । मा॒यया॑ । च॒न । रि॒पुः । ई॒शी॒त । मर्त्यैः॑ ।

यः । अ॒ग्नये॑ । द॒दाश॑ । ह॒व्यदा॑तिऽभिः ॥ १५ ॥

मर्त्यो मनुष्यो रिपुः शत्रुः ॥ चनेति निपातसमुदायोऽप्यर्थे ॥ मायया चन
माययापि तस्य जनस्य नेशीत । ईश्वरो न भवति । यो जनो हव्यदातिभिर्हविषां
दातृभिर्ऋत्विग्भिरग्नये ददाश हवींषि प्रयच्छति तस्य रिपुर्नास्तीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

व्यश्वस्त्वा वसुविदमुक्षयुरप्रीणाहृषिः ।

महो राये तमु त्वा समिधीमहि ॥ १६ ॥

विऽअश्वः । त्वा । वसुऽविदं । उक्षयुः । अप्रीणात् । ऋषिः ।

महः । राये । तं । ऊं इति । त्वा । सं । इधीमहि ॥ १६ ॥

उक्षयुर्धनानां सेक्तारमात्मन इच्छन् यद्वा वृष्टिसेक्तारमिच्छन् व्यश्व ऋषिरे-
तन्नामको मम पिता वसुविदं वसूनां धनानां लंभकं त्वामप्रीणात् । धनादि-
प्राप्त्यर्थं हविर्भिरतोषयत् । तथा वयमपि महो महते राये धनाय तमु तथावि-
धमेव त्वा त्वां समिधीमहि । सम्यगाज्यादिहविर्भिर्दीपयेम ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उशना काव्यस्त्वा नि होतारमसादयत् ।

आयजिं त्वा मनवे जातवेदसं ॥ १७ ॥

उशना । काव्यः । त्वा । नि । होतारं । असादयत् ।

आऽयजिं । त्वा । मनवे । जातऽवेदसं ॥ १७ ॥

हे अग्ने काव्यः कविपुत्र उशनैतन्नामक ऋषिर्मनवे राज्ञे । तस्य गृह इत्यर्थः ।
आयजिमाभिमुख्येन यष्टारं जातवेदसं जातप्रज्ञं त्वा त्वां । पुनस्त्वाशब्द आदरार्थः ।
त्वामेव होतारं होमनिष्पादकं न्यसादयत् । नितरामुपावेशयत् ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

विश्वे हि त्वां सजोषसो देवासो दूतमक्रत ।

श्रुष्टी देव प्रथमो यज्ञियो भुवः ॥ १८ ॥

विश्वे । हि । त्वा । सऽजोषसः । देवासः । दूतं । अक्रत ।

श्रुष्टी । देव । प्रथमः । यज्ञियः । भुवः ॥ १८ ॥

हे अग्ने विश्वे सर्वे देवासो देवाः सजोषसः संगताः संतोऽस्माकं हवींषान-
यतीति विचार्य । हिरवधारणे । त्वामेव दूतं हविषां वोढारं दूतमक्रत । अकार्षुः ।

ततो देव द्योतमान हे अग्ने प्रथमो देवानां मुख्यभूतस्त्वं श्रुष्टी । श्रुष्टीति क्षिप्रनाम ।
क्षिप्रं यज्ञियो देवानां हविर्दातृत्वेन यज्ञार्हो भुवः । भूयाः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इ॒मं घा॑ वी॒रो अ॒मृतं॑ दू॒तं कृ॑ण्वी॒त॒ मर्त्यः॑ ।

पा॒व॒कं कृ॑ण्व॒र्त॒निं वि॒हाय॑सं ॥ १९ ॥

इ॒मं । घ॒ । वी॒रः । अ॒मृतं॑ । दू॒तं । कृ॑ण्वी॒त॒ । मर्त्यः॑ ।

पा॒व॒कं । कृ॑ण्व॒र्त॒निं । वि॒हाय॑सं ॥ १९ ॥

अनया यजमानश्चाग्निं देवानां दूतमकार्षीदित्याह । वीरः कर्मणि समर्थो मर्त्यो
मनुष्यो यजमानोऽमृतं मरणधर्मरहितं पावकं पापानां शोधकं कृण्वर्तनिं ।
वर्तनिर्मार्गः । कृण्वमार्गं विहायसं । विहाया इति महन्नाम । गुणैस्तेजोऽधिकत्वेन
वा महान्तमिमं घेममेवाग्निं दूतं देवानां वोदृत्वेन दूतं कृण्वीत । अकार्षीत् ॥

॥ अथ विंशी ॥

तं हु॒वेम॑ य॒तसु॑चः सु॒भासं॑ शु॒क्रशो॑चिषं ।

वि॒शाम॑ग्निम॒जरं॑ प्र॒त्नमी॒ड्यं ॥ २० ॥

तं । हु॒वेम॑ । य॒तऽसु॑चः । सु॒भासं॑ । शु॒क्रऽशो॑चिषं ।

वि॒शां । अ॒ग्निं । अ॒जरं॑ । प्र॒त्नं । ई॒ड्यं ॥ २० ॥

यतसुचो गृहीतसुचो यद्वा तत्तत्स्थानेषु नियमितसुचो वयं सुभासं शोभन-
दीप्तिं शुक्रशोचिषं दीपनशीलतेजस्कं विशां स्वामिनं । यद्वा विशामीड्यमि-
त्यन्वयः । मनुष्याणां स्तोतव्यमजरं जरारहितं प्रत्नं पुरातनं तं तथाविधमग्निं
हुवेम । स्तोत्रशस्त्रादिभिराह्वयामः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यो अ॒स्मै ह॒व्यदा॑तिभि॒राहु॑तिं म॒र्तोऽवि॑धत् ।

भूरि॑ पोषं॒ स ध॑त्ते वी॒रव॑द्यशः ॥ २१ ॥

यः । अ॒स्मै । ह॒व्यदा॑तिऽभिः । आऽहु॑तिं । म॒र्तैः । अ॒वि॑धत् ।

भूरि॑ । पोषं॒ । सः । ध॑त्ते । वी॒रऽव॑त् । यशः ॥ २१ ॥

यो मर्तो मनुष्यो हव्यदातिभिर्हविर्दातृभिर्ऋत्विग्भिरस्मा अग्रय आहुतिम-
विधत् विदधाति स मनुष्यो भूरि बहु पोषं धनादिभिः पोषणं वीरवत् पुत्रपौ-
त्रादियुक्तं यशः कीर्तिं च धत्ते । धारयति । तस्मै धनादीनि प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्रथमं जातवेदसमग्निं यज्ञेषु पूर्य ।

प्रति सुगेति नमसा हविष्मती ॥ २२ ॥

प्रथमं । जातवेदसं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्य ।

प्रति । सुक् । एति । नमसा । हविष्मती ॥ २२ ॥

प्रथमं देवानां प्रधानभूतं जातवेदसं जातप्रज्ञं पूर्य पुरातनं । एतादृशमग्निं
यज्ञेष्वग्निष्टोमादियज्ञेषु हविष्मती सोमादिहविर्युक्ता सुक् नमसा स्तोत्रेण नम-
स्कारेण वा सह प्रत्येति । अग्निं प्रति गच्छति ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

आभिर्विधेमाग्रये ज्येष्ठाभिर्यश्ववत् ।

मंहिष्ठाभिर्मतिभिः श्रुक्शोचिषे ॥ २३ ॥

आभिः । विधेस । अग्रये । ज्येष्ठाभिः । यश्ववत् ।

मंहिष्ठाभिः । मतिभिः । श्रुक्शोचिषे ॥ २३ ॥

विश्वमनोनामका वयं ज्येष्ठाभिः प्रशस्यतमाभिर्मंहिष्ठाभिः पूज्यतमाभिराभिः
सूक्तरूपाभिः स्तुतिभिः श्रुक्शोचिषे ज्वालातेजसेऽग्रये विधेम । परिचरेम वय-
मिह यश्ववत् । यथा यश्वोऽस्माकं पिताग्निं स्तुतिभिः पर्यचरत् तद्वद्वयमपि
परिचरेम ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

नूनमर्चं विहायसे स्तोमेभिः स्थूरयूपवत् ।

ऋषे वैय्यश्च दम्यायाग्रये ॥ २४ ॥

नूनं । अर्चं । विहायसे । स्तोमेभिः । स्थूरयूपवत् ।

ऋषे । वैय्यश्च । दम्याय । अग्रये ॥ २४ ॥

वैय्यश्च व्यश्चस्य पुत्र हे विश्वमनोनामक ऋषे विहायसे महते दम्याय दमे
गृहेऽरणीभिर्मथ्यमानत्वेन भवाय । यद्वा यजमानगृहाणां वाधपरिहारेण हिता-
याग्रये नूनं संप्रति स्तोमेभिस्त्रिवृत्पंचदशादिलक्षणैः स्तोमैरर्च । स्तुहि । तत्र
दृष्टान्तः । स्थूरयूपवत् । यथा स्थूरयूपो नामर्षिरेनमग्निमानर्च तद्वदर्चेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

अतिथिं मानुषाणां सूनं वनस्पतीनां ।

विप्रां अग्निमवसे प्रत्नमीळते ॥ २५ ॥

अतिथिं । मानुषाणां । सूनं । वनस्पतीनां ।

विप्राः । अग्निं । अवसे । प्रत्नं । ईळते ॥ २५ ॥

विप्रा मेधाविनो यजमाना मानुषाणां मनुष्याणामतिथिमतिथिवत्पूज्यं वन-
स्पतीनां सूनं वनस्पतिरूपाभिर्वारणीभिर्जायमानत्वेन तेषां सूनं प्रत्नं पुरात-
नमेवंविधमग्निमवसे कर्मरक्षणायेळते । स्तुतिभिः स्तुवंति ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

महो विश्वाँ अभि षतोऽभि हव्यानि मानुषा ।

अग्ने नि षत्ति नमसाधि बर्हिषि ॥ २६ ॥

महः । विश्वान् । अभि । सतः । अभि । हव्यानि । मानुषा ।

अग्ने । नि । सत्ति । नमसा । अधि । बर्हिषि ॥ २६ ॥

हे अग्ने महः कर्मकर्तृत्वेन महतो विश्वान् सर्वान् सतः स्तोत्रकरणार्थं वर्तमा-
नान् स्तोतृनभि अभितस्त्वं नमसा स्तुत्यतया बर्हिष्यधि निषत्ति । निषीद । तथा
मानुषा मनुष्यसंबन्धीनि हव्यानि हवीष्यभि अभितस्तानि स्वीकर्तुं निषीद ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

वंस्वा नो वार्या पुरु वंस्व रायः पुरुस्पृहः ।

सुवीर्यस्य प्रजावतो यशस्वतः ॥ २७ ॥

वंस्व । नः । वार्या । पुरु । वंस्व । रायः । पुरुऽस्पृहः ।

सुऽवीर्यस्य । प्रजाऽवतः । यशस्वतः ॥ २७ ॥

हे अग्ने वार्या वार्याणि वरणीयानि पुरु पुरुणि बहूनि गवादीनि नोऽस्मभ्यं वंस्व । प्रयच्छ । तथा पुरुस्पृहः पुरुभिर्बहुभिः स्पृहणीयं रायो धनं । किंविशिष्टं । सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतं प्रजावतः पुत्रपौत्रादिसहितं यशस्वतः कीर्त्तिमच्च धनं नोऽस्मभ्यं वंस्व । प्रयच्छ ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

त्वं वरो सुषाम्णेऽग्ने जनाय चोदय ।

सदा वसो रातिं यविष्ठ शश्वते ॥ २८ ॥

त्वं । वरो इति । सुऽसाम्ने । अग्ने । जनाय । चोदय ।

सदा । वसो इति । रातिं । यविष्ठ । शश्वते ॥ २८ ॥

वरो सर्वैर्वरणीय वसो शत्रूणां वासयितर्यविष्ठ पुनःपुनर्जायमानत्वेन युवतम हे अग्ने त्वं सुषाम्णे सुसाम्ने ॥ सुषामादितत्वात् षत्वं ॥ त्वत्प्रसादात् शोभनसामवते शश्वते बहवे जनाय प्रादुर्भूताय स्तोतृणां सदा सर्वदा रातिं धनादिकं चोदय । प्रेरय ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

त्वं हि सुप्रतूरसि त्वं नो गोमतीरिषः ।

महो रायः सातिमग्ने अपा वृधि ॥ २९ ॥

त्वं । हि । सुऽप्रतूः । असि । त्वं । नः । गोऽमतीः । इषः ।

महः । रायः । सातिं । अग्ने । अपा । वृधि ॥ २९ ॥

हे अग्ने त्वं । हिरवधारणे । त्वमेव सुप्रतूः स्तोतृणां धनादिकं सुष्ठु प्रदातासि । प्रयच्छसीत्यर्थः । अत एव गोमतीः पश्वादियुक्तानीषोऽन्नानि महो महतो रायो धनस्य मध्ये सातिं देयं धनं च नः स्तोतृणामस्माकमपावृधि । अपावृणु । प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

अग्ने त्वं यशा अस्या मित्रावरुणा वह ।

ऋतावाना सम्राजा पूतदक्षसा ॥ ३० ॥

अग्ने । त्वं । यशाः । असि । आ । मित्रावरुणा । वह ।

ऋतऽवाना । संऽराजा । पूतऽदक्षसा ॥ ३० ॥

हे अग्ने त्वं यशाः ॥ लुप्तमत्वर्थीयः ॥ देवानां मध्ये यशस्वासि । भवसि । अत एव त्वमृतावाना ऋतावानो सत्यवन्तौ यज्ञवन्तौ वा सम्राजा सम्राजौ सम्यग्राजमानौ पूतदक्षसा पूतदक्षसौ । दक्ष इति बलनाम । शुद्धबलौ मित्रावरुणावस्मिन्कर्मण्यावह । आह्वय । प्रायेण कर्मण्यग्नेर्मित्रावरुणसहितत्वमस्तीति सूचयति ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये चतुर्दशे वर्गः ॥

सखाय आ शिषामहीति त्रिंशद्वचं चतुर्थं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । सखायस्तृचोऽन्त्यः सौषाम्णस्य वरोदानस्तुतिरन्त्यानुष्टुबिति । व्यश्वपुत्रो वैय्यश्वो नाम ऋषिः । औष्णिहं हेत्युक्तत्वादेतदादीनि त्रीणि सूक्तान्युष्णिक्छंदस्कानि । अनुक्तत्वादिन्द्रो देवता । अन्त्यासु तिसृषु सुषामाख्यस्य राज्ञः पुत्रस्य वरुनाम्नो राज्ञो दानं सूयते । अतस्तास्तद्देवताकाः ॥ महाव्रते निष्केवल्य औष्णिहतृचाशीतावेतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके शौनकेन सूच्यते । सखाय आ शिषामहि य एक इद्विदयते । ऐ० आ० ५. ११. इति ॥ दशमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्रे सखाय इति तिस्र ऋचः । सूच्यते च । सखाय आ शिषामहीति तिस्र उष्णिहः । आ० ८. १२. इति ॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

सखाय आ शिषामहि ब्रह्मैन्द्राय वज्रिणे ।

स्तुष ऊ षु वो नृतमाय धृणवे ॥ १ ॥

सखायः । आ । शिषामहि । ब्रह्म । इन्द्राय । वज्रिणे ।

स्तुषे । ऊं इति । सु । वः । नृऽतमाय । धृणवे ॥ १ ॥

सखायो मित्रभूता हे ऋत्विजो वज्रिणे वज्रहस्तायेंद्राय ब्रह्म कर्तव्यमेतत्सूक्तरूपं स्तोत्रमाशिषामहि । वयमाशास्मः ॥ शासु अनुशिष्टौ । लुङि च्लेरङादेशः । इत्त्वषत्वे । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ तच्च वः सर्वेषामेव युष्माकमर्थाय नृतमाय सर्वेषां

नेतृतमाय यद्वा संग्रामेष्वायुधादीनां नेतृतमाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय
तस्मा इन्द्रायाहमेव सु सुष्टु स्तुषे । स्तौमि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शवसा ह्यसि श्रुतो वृत्रहत्येन वृत्रहा ।

मघैर्मघोनो अति शूर दाशसि ॥ २ ॥

शवसा । हि । असि । श्रुतः । वृत्रहत्येन । वृत्रहा ।

मघैः । मघोनः । अति । शूर । दाशसि ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं शवसा बलेन श्रुतः प्रसिद्धोऽसि । भवसि । हि प्रसिद्धौ । तदे-
वाह । वृत्रहत्येन वृत्रासुरहननेन वृत्रहा वृत्रहेति प्रसिद्धो भवसि । शूर शौर्यवान्
हे इन्द्र मघोनो मघवतो धनवतः पुरुषान्मघैस्त्वदीयैर्धनैरति अतिक्रम्य दाशसि ।
स्तौतृभ्योऽस्मभ्यं प्रयच्छसि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नः स्तवान् आ भर रयिं चित्रश्रवस्तमं ।

निरेके चिद्यो हरिवो वसुर्ददिः ॥ ३ ॥

सः । नः । स्तवानः । आ । भर । रयिं । चित्रश्रवः । तमं ।

निरेके । चित् । यः । हरिः । वसुः । ददिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र स तथाविधस्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् चित्रश्रवस्तममति-
शयेन नानाविधान्नोपेतं रयिं पुत्रं धनं वा नोऽस्मभ्यमाभर । संपादय । देहीत्यर्थः ।
हरिवः । हरी अश्वौ । तद्वन् हे इन्द्र यस्त्वं निरेके चित् निगर्मन एव वसुः शत्रूणां
वासयिता भवसि । तवायुधनिर्गमनादेव शत्रवः पलायन्ते खलु । किञ्च त्वं ददिर्ध-
नानां दाता भवसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ निरेकमुत प्रियमिन्द्र दर्षि जनानां ।

धृषता धृष्णो स्तवमान आ भर ॥ ४ ॥

आ । निरेकं । उत । प्रियं । इन्द्र । दर्षि । जनानां ।

धृषता । धृष्णो इति । स्तवमानः । आ । भर ॥ ४ ॥

हे इन्द्र उतापि च प्रियं प्रीणनात् प्रियतमं निरेकं । निरेकं धनं भवति विरे-
चनान्निर्गमनाच्चेति । तद्धनं जनानां स्तोतृणामस्माकमादर्षि । आविदारय । विवृतं
कुरु ॥ दृ विदारणे । छांदसो विकरणस्य लुक् ॥ विवृत्य च धृष्णो धर्षणशील हे
इन्द्र स्तवानः स्तोतृभिरस्माभिः स्तूयमानः सन् धृषता धृष्टेन मनसा सहाभर ।
तद्धनमस्मभ्यं देहि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न ते स॒व्यं न दक्षि॑णं ह॒स्तं वर॑न्त आ॒मुरः ।

न परि॒बाधो॑ हरि॒वो गवि॑ष्टिषु ॥ ५ ॥

न । ते । स॒व्यं । न । दक्षि॑णं । ह॒स्तं । वर॑न्ते । आ॒मुरः ।

न । परि॒ऽबाधः॑ । हरि॒ऽवः । गोऽइ॑ष्टिषु ॥ ५ ॥

हे हरिवोऽश्ववन्निद्र आमुरः संग्राम आभिमुख्येन कर्तारः प्रतियोद्धारो गवि-
ष्टिषु पणिभिरपहतानामंगिरसां गवामन्वेषणेषु ते तव सव्यं हस्तं न वरन्ते । न
निवारयन्ति । तेषामायुधादिभिर्न निवार्यत इत्यर्थः । तथा दक्षिणं हस्तं च न नि-
वारयन्ति । किंच परिबाधः परितो बाधमाना वृत्रादयोऽसुराश्च तव सव्यदक्षि-
णहस्तौ न निवारयन्ति । संग्रामेषु त्वया सर्वे शत्रवश्छिन्नहस्ताः सर्वतो गच्छन्तु ।
त्वं तु तैरबाधितो वर्तस इत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ त्वा गो॒भिरिव॑ व्रजं गी॒र्भिर्ऋ॑णोम्यद्रि॒वः ।

आ स्मा॒ कामं॑ ज॒रितु॑रा मनः पृ॒ण ॥ ६ ॥

आ । त्वा । गो॒भिःऽइ॒व । व्र॒जं । गीः॒ऽभिः । ऋ॒णो॒मि । अ॒द्रिऽवः ।

आ । स्म । कामं॑ । ज॒रि॒तुः । आ । मनः॑ । पृ॒ण ॥ ६ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिस्त्वा त्वामा ऋणोमि ।
प्राप्नोमि ॥ ऋणु गतौ । तनादिः ॥ तत्र दृष्टान्तः । गोभिरिव । यथा गोपालो
गोभिर्व्रजं गोष्ठं गच्छति तद्वत्त्वां स्तुतिभिः प्राप्नोमीत्यर्थः । ततस्त्वं जरितुः स्तो-
तुर्मम कामं धनादिविषयमापृण । आपूरय । तथा मनो मदीयं मानसं धना-
दिप्रदानेनापूरय ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विश्वानि विश्वमनसो धिया नो वृत्रहंतम ।

उग्रं प्रणेतरधि षू वसो गहि ॥ ७ ॥

विश्वानि । विश्वऽमनसः । धिया । नः । वृत्रहन्ऽतम ।

उग्रं । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । अधि । सु । वसो इति । गहि ॥ ७ ॥

हे वृत्रहंतम अतिशयेन वृत्रासुरस्योपद्रवाणां वा हंतः ॥ नाद्वस्येति तमपो नडागमः ॥ कीदृश । उग्रोद्गूर्णवल प्रणेतः स्तोत्राणां प्रकर्षेण धनादेर्नेतः ॥ आमंत्रित इत्युपेत्यस्याविद्यमानवद्भावप्रतिषेधः ॥ तथाविध वसो शत्रूणां वासयितरिन्द्र नः । पूजायां बहुवचनं । विश्वमनस एतन्नाम्नो मम विश्वानि सर्वाणि स्तोत्राणि कर्माणि वा धिया मनसा सु सुष्ठुधिगहि । अधिगच्छ । स्तुत्यतया यष्टव्यतया वा मनोवेगेन गच्छेत्यर्थः ॥ गमेर्लोटि छांदसः शपो लुक् । हेर्ङिङ्ङावादन-
दात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वयं ते अस्य वृत्रहन्विद्याम शूर नव्यसः ।

वसोः स्पर्हस्य पुरुहूत राधसः ॥ ८ ॥

वयं । ते । अस्य । वृत्रऽहन् । विद्याम । शूर । नव्यसः ।

वसोः । स्पर्हस्य । पुरुऽहूत । राधसः ॥ ८ ॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्य हंतः शूर बलवन् पुरुहूत पुरुभिर्वहुभिराह्वातब्येन्द्र नव्यसो नवीयसः ॥ ईयसुन ईकारलोपश्छांदसः ॥ नवतरं स्पर्हस्य स्पृहणीयं राधसः ॥ राध साध संसिद्धौ ॥ शर्मादेः संसाधकं तव त्वदीयमस्य वसोः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति वसोः संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे बहुलं छंदसीति वसोः षष्ठी ॥ त्वदी-
यमिदं परिहृश्यमानं धनं वयं विद्याम । लभेमहि ॥ विट् लाभे । अदादिकः ।
छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्र यथा ह्यस्ति तेऽपरीतं नृतो शवः ।

अमृक्ता रातिः पुरुहूत दाश्रुषे ॥ ९ ॥

इंद्रं । यथा । हि । अस्ति । ते । अपरिऽइतं । नृतो इति । शवः ।

अमृक्ता । रातिः । पुरुऽहूत । दाशुषे ॥९॥

हे नृतो सर्वस्यांतर्यामितया नर्तयितरिंद्र ते त्वदीयं शवो बलं यथापरीतमस्ति शत्रुभिरपरिगतमव्याप्तं भवति । हि प्रसिद्धौ । तथा हे पुरुहूत पुरुभिर्बहुभिराहूतेंद्र दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय रातिर्धनादिदानममृक्ता शत्रुभिरहिंसितं भवति । त्वत्तो लब्धं यजमानस्य धनं शत्रवो न हिंसन्ति । यथा त्वदीयबलस्य रक्षक एव तस्य धनस्यापि रक्षक इत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ वृषस्व महामह महे नृतम राधसे ।

दृढहश्चिद्दृढ मघवन्मघत्तये ॥१०॥

आ । वृषस्व । महाऽमह । महे । नृतम । राधसे ।

दृढहः । चित् । दृढ । मघऽवन् । मघत्तये ॥१०॥

हे महामह अतिशयेन सर्वैः पूजनीय नृतम नेतृतमेंद्र महे महते राधसे शत्रुधनानां संसाधकाय बलाय बलार्थमावृषस्व । स्वोदरमासिंच । सोमं पिबेत्यर्थः । हे मघवन् धनवन्निंद्र सोमपानेन मत्तः सन् दृढहश्चित् दृढानि परैरबाधितान्यपि शत्रुपुराणि मघत्तये मघानां धनानां लाभाय दृढ । जिघांस । विदारयेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये षोडशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू अन्यत्रा चिदद्रिवस्वन्नो जग्मुराशंसः ।

मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिः ॥११॥

नू । अन्यत्र । चित् । अद्रिऽवः । तव । नः । जग्मुः । आऽशंसः ।

मघऽवन् । शग्धि । तव । तत् । नः । ऊतिऽभिः ॥११॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र त्वं धनवान् दाता चेत्यपरिज्ञाय नोऽस्मदीयान्याशंस आशंसनान्यभिलाषास्त्वत्तोऽन्यत्र देवादौ नू चित् पुरा जग्मुः । अगच्छन् । तव

फलं नालभंत । इदानीं त्वं धनवान् दानशील इत्यस्माभिर्ज्ञातं । अत एव हे मघवन् धनवन्निद्र तव त्वदीयं तच्छत्रुपुरविदारणलब्धं धनमूतिभिस्त्वद्रक्षणेनोऽस्मभ्यं शग्धि । देहि ॥ शग्धीति दानकर्मा । शक्नोतेर्लोटि छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

न॒ह्यंग॑ नृ॒तो त्व॒न्यं वि॒दामि॒ राध॑से ।

रा॒ये द्यु॒न्नाय॑ शर्व॑से च गिर्व॒णः ॥ १२ ॥

न॒हि । अंग॑ । नृ॒तो इति॑ । त्वत् । अ॒न्यं । वि॒दामि॑ । राध॑से ।

रा॒ये । द्यु॒न्नाय॑ । शर्व॑से । च । गिर्व॒णः ॥ १२ ॥

हे नृतो नर्तयितगिर्वणो गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीय संभजनीयेन्द्र राधसे बलसंसाधकायान्नाय राये धनाय द्युन्नाय द्योतमानाय यशसे शर्वसे वर्धकाय बलाय च त्वत्त्वतोऽन्यं न हि विंदामि । न लभे । अंग प्रसिद्धौ ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

इ॒दुमि॑न्द्राय सि॒ंचत॒ पिवा॑ति सो॒म्यं मधु॑ ।

प्र राध॑सा चोद॒याते॒ महि॑त्व॒ना ॥ १३ ॥

आ । इ॒दुं । इ॒न्द्राय॑ । सि॒ंचत॒ । पिवा॑ति । सो॒म्यं । मधु॑ ।

प्र । राध॑सा । चो॒द॒याते॒ । महि॑ऽत्व॒ना ॥ १३ ॥

हे ऋत्विज इदुं स्यंदनशीलं सोममिन्द्रार्थमासिंचत । आश्रयणद्रव्येण सेचनं कुरुत । अभिषुतेत्यर्थः । ततः सोम्यं सोममयं मधु मधुकरं सोमरसं पिवाति । पिबतु । पीत्वा च स इन्द्रो महित्वना स्वमहत्त्वेनैव राधसान्नेन सह धनादिकं स्तोतृभ्यः प्र चोदयाते । प्रकर्षेण चोदयति । यद्वा यजमानो महित्वना । इन्द्राय प्रदीयमानत्वादस्य महत्त्वं । महत्त्वयुक्तेन राधसान्नेन सह स्तोतृन् प्रचोदयति । इन्द्राय हविर्दत्तेति स्तोतृन्प्रेरयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उपो॒ हरी॑णां पतिं द॒क्षं पृ॑चंतमब्र॒वं ।

नू॒नं श्रु॑धि स्तु॒वतो॒ अ॒श्वस्य॑ ॥ १४ ॥

उपो॒ इति॑ । हरी॑णां । पति॑ । दक्षं॑ । पृ॒चंतं॑ । अ॒ब्र॒वं ।

नूनं॑ । श्रु॒धि । स्तु॒वतः॑ । अ॒श्वस्य॑ ॥ १४ ॥

हरीणां हरितवर्णानामश्वानां पतिं पालयितारं रक्षकं वर्धकं स्वबलं पृचंतं ॥ पृची संपर्के ॥ मरुत्सु योजयंतं । यद्वा शत्रुषु स्वबलमायुधादिभिः संपर्चयंतमेतादृशमिंद्रं त्वामुपो अब्रवं । विश्वमना अहं स्तोत्रं करवाणि । अश्वस्य । व्यश्वो नामर्षिरश्वशब्देनोच्यते । तस्य पुत्रस्य स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतो मम संबंधिनी त्वद्विषयां स्तुतिं नूनं संप्रति श्रुधि । शृणु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

न॒ह्यंग॑ पु॒रा च॒न ज॒ज्ञे वी॒रत॑र॒स्वत् ।

नकी॑ रा॒या नै॒वथा॒ न भ॑द॒ना ॥ १५ ॥

न॒हि । अंग॑ । पु॒रा । च॒न । ज॒ज्ञे । वी॒रऽत॑रः । त्वत् ।

नकिः॑ । रा॒या । न । ए॒वऽथा॑ । न । भ॑द॒ना ॥ १५ ॥

हे इंद्र त्वत्पुत्रः पुरा पूर्वं वीरतरः सामर्थ्यवान् कश्चिन्न हि जज्ञे । जातः खलु । अंग प्रसिद्धौ । त्वमेव सामर्थ्यवान् जात इत्यर्थः । किंच त्वत्तोऽपि राया धनेन समर्थो न किर्नकश्चिदस्ति । तथैवथा शत्रुपुराणि संग्रामं वा प्रति गमनेन त्वत्तोऽधिको न जातः । यद्वैवथा ॥ अव रक्षणादिषु । अकारस्यैकारच्छांदसः । औणादिकोऽथप्रत्ययः ॥ शरणागतानां स्तोतृणां चावनेन त्वत्तोऽधिको नास्ति । किंच भदना । भदतिः स्तुतिकर्मा । स्तुत्या च त्वदधिको न जातः । धनवान्नक्षकः स्तुत्यश्च त्वत्तोऽन्यो न जज्ञ इति ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये सप्तदशो वर्गः ॥

एदु मध्व इति तृचः पूर्वोक्ते ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । एदु मध्वो मदितरमेतो न्विंद्रं स्तवाम सखायः । आ० १. ८. । इति ॥

॥ सूक्ते षोडशी ॥

एदु॒ मध्वो॑ म॒दित॑रं सि॒च वा॑ध्वयो॒ अ॒भसः॑ ।

ए॒वा हि॑ वी॒रः स्त॒वते॑ स॒दावृ॑धः ॥ १६ ॥

आ । इत् । जुं इति । मध्वः । मदिन्ऽतरं । सिंच । वा । अध्वर्यो इति । अंधसः ।
एव । हि । वीरः । स्तवते । सदाऽवृधः ॥ १६ ॥

हे अध्वर्यो अध्वरस्य नेतृत्वात् मध्वो मदकरस्यांधसः सोमलक्षस्यान्नस्य
मदितरमत्यर्थं मादयितृतमं सोमरसमेवासिंचेद्रार्थं । अयमेवेन्द्रः स्तवते हि ।
स्तोत्रशस्त्रादिभिः स्तूयते खलु । स्तुतायेन्द्राय सोमो दातव्यः । तस्मादासिंचेति
समन्वयः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इंद्रं स्यातर्हरीणां नकिंष्टे पूर्यस्तुतिं ।
उदानंश् शवसा न भंदना ॥ १७ ॥
इंद्रं । स्यातः । हरीणां । नकिंः । ते । पूर्यऽस्तुतिं ।
उत् । आनंश् । शवसा । न । भंदना ॥ १७ ॥

हे हरीणां स्यातरश्चानामधिष्ठातरिंद्र ते त्वदीयां पूर्यस्तुतिं पूर्वैर्ऋषिभिः कृतां
स्तुतिं । उपलक्षणं । इदानींतनैः क्रियमाणामपि स्तुतिं नकिंश्चिद् शवसा
बलेनोदानंश् । व्याप्नोति ॥ अप्नू व्याप्नौ । लिट्यप्नोतेत्येति नुट् छांदस आगमः ॥
कश्चिन्नातिक्रामतीत्यर्थः । किंच भंदना सर्वैः प्रार्थनीयत्वात् पूजनीयेन धनेन
स्तुत्या वा त्वदीयां स्तुतिं न कश्चिदतिक्रामति । त्वत्तो बलवान् धनी स्तुत्यो
वान्यो नास्तीत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तं वो वाजानां पतिमहूमहि अवस्यवः ।
अप्रायुभिर्यज्ञेभिर्वावृधेन्यं ॥ १८ ॥
तं । वः । वाजानां । पतिं । अहूमहि । अवस्यवः ।
अप्रायुऽभिः । यज्ञेभिः । ववृधेन्यं ॥ १८ ॥

अप्रायुभिः कर्मस्वप्रमाद्यन्मनुष्ययुक्तैः । अथवाप्रमत्ता एकत्र स्थित्वैव कर्म
कुर्वन्ति । कर्म प्रारभ्य नान्यं देशं गच्छन्तीत्यर्थः । एवंविधमनुष्ययुक्तैर्यज्ञेभिर्यज्ञैः ।
एतादृशमनुष्यैर्यज्ञैर्वा वावृधेन्यं वर्धनीयं वाजानामन्नानां पतिं स्वामिनं वो यष्टु-

यष्ट्यसंबंधेन युष्मदीयं तं तादृशमिंद्रं श्रवस्यवो वयमन्नकामाः संतोऽहूमहि ।
आह्वयामः ॥ ह्यतेर्लुङि बहुलं छंदसीति संप्रसारणं ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्र एतो न्विंद्रमित्येतौ तृचौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं
च । एतो न्विंद्रं स्तवाम सखायः स्तुहींद्रं व्यश्ववत् । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्त एकोनविंशी ॥

एतो न्विंद्रं स्तवाम सखायः स्तोम्यं नरं ।

कृष्टीर्यो विश्वा अभ्यस्त्येक इत् ॥ १९ ॥

एतो इति । नृ । इंद्रं । स्तवाम । सखायः । स्तोम्यं । नरं ।

कृष्टीः । यः । विश्वाः । अभि । अस्ति । एकः । इत् ॥ १९ ॥

हे सखायः समानख्याना मित्रभूता वा हे ऋत्विजो नृ क्षिप्रमेतो । आगच्छ-
तैव । किमर्थं । तदाह । स्तोम्यं स्तोमार्हं नरं सर्वस्य नेतारं तमिंद्रं स्तवाम । स्तोत्रं
करवाम । य इंद्र एक इदेकोऽसहाय एव सन् विश्वाः सर्वाः कृष्टीः शत्रुसेना
अभ्यस्ति अभिभवति । तं स्तवामेति शेषः ॥

॥ अथ विंशी ॥

अगोरुधाय गविषे द्युक्षाय दस्यं वचः ।

घृतात्स्वादीयो मधुनश्च वोचत ॥ २० ॥

अगोऽरुधाय । गोऽइषे । द्युक्षाय । दस्यं । वचः ।

घृतात् । स्वादीयः । मधुनः । च । वोचत ॥ २० ॥

हे ऋत्विजः अगोरुधाय । गाः स्तुती रुणद्धीति गोरुधः । न गोरुधोऽगोरुधः ।
ता न विनाशयत्यादरेण शृणोतीत्यर्थः । तादृशाय । अत एव गविषे स्तोत्रा-
णीच्छते द्युक्षाय दीप्यमानोयेंद्राय दस्यं दर्शनीयं घृतात्स्वादुतरादाज्यान्मधुनश्च
स्वादीयोऽतिशयेन स्वादुभूतं वचः स्तोत्ररूपं वाक्यं वोचत । ब्रूत ॥ ऋत्विभ्यः
कृतं कर्म यजमानोऽपि कृतवान्भवतीति यदिदमिंद्रविषयं वचो घृतान्मधुनश्च
स्वादुतरं भवत्वित्याशास्ते । तदाह भगवानाश्वलायनः । वच एव स इदं घृतान्म-
धुनश्च स्वादीयोऽस्ति प्रीतिः स्वादीयोऽस्त्वित्येव तदाह । गृ० सू० १. १. । इति ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यस्यामि॑तानि वी॒र्या॑३ न रा॒धः प॑र्येत॒वे ।

ज्योति॑र्न वि॒श्वम॒भ्यस्ति॒ दक्षि॑णा ॥ २१ ॥

यस्य॑ । अमि॑तानि । वी॒र्या॑ । न । रा॒धः । परि॑ऽएत॒वे ।

ज्योति॑ः । न । वि॒श्वं । अ॒भि । अ॒स्ति॑ । दक्षि॑णा ॥ २१ ॥

यस्येन्द्रस्य वीर्या वीर्याणि वृत्रहननादिलक्षणानि सामर्थ्यान्यमितामितानि । अस्येयंति सामार्थ्यानि नान्यानीति परिमितानि न भवंति ॥ यद्वा मीड् हिंसायां । छांदसो ह्रस्वः ॥ शत्रुभिरहिंसितानि भवंति । तथा यस्येन्द्रस्य राधो धनं पर्येतवे शत्रुभिः परिगंतुं प्राप्तुं शक्यं न भवति । अत एव यस्य दक्षिणा धनं दानं विश्वमभ्यस्ति सर्वं स्तोतृजनमभिभवति । तत्र दृष्टांतः । ज्योतिर्न । ज्योतिषामयनत्वाज्ज्योतिरंतरिक्षं । यथांतरिक्षं सर्वलोकं पिधाय तिष्ठति तद्वत्स्तोतृजनं धनदानेन पिधत्त इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

स्तु॒हीद्र॑ व्य॒श्वव॒दन्म॑र्मि वा॒जिनं॒ यमं॑ ।

अ॒र्यो ग॒यं म॑ह॒मानं॒ वि दा॒शुषे॑ ॥ २२ ॥

स्तु॒हि । इ॒न्द्रं । व्य॒श्वऽव॒त् । अ॒न्म॑र्मि । वा॒जिनं॑ । यमं॑ ।

अ॒र्यः । ग॒यं । म॑ह॒मानं॑ । वि । दा॒शुषे॑ ॥ २२ ॥

हे विश्वमनोऽन्मर्मि ॥ ऊर्मिर्हिंसाकर्मा ॥ कैश्चिदप्यहिंस्यं । अथवा शत्रुभिरगंतव्यं । अत एव वाजिनं बलवंतं यमं स्तोतृभिः सुनियतमेतादृशमिन्द्रं स्तुहि । स्तोत्रे दृष्टांतः । व्यश्ववत् । यथा व्यश्वो विश्वमनसः पितेन्द्रमस्तौत्तद्वत्स्तुहीत्यर्थः । स्तुतश्चेदर्थः स्वामीन्द्रो दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय मंहमानं पूज्यमानं गयं धनं । यद्वा देवानां पूजायै गयं गृहं । गृहमस्ति चेत् देवा हविर्भिः पूज्यन्ते । तादृशं गृहं वितरति । तस्मात्त्वं धनगृहलाभाय स्तुहीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

ए॒वा नू॒नमु॒प॑ स्तु॒हि वै॒र्यं॑श्च द॒श॒मं न॒वं ।

सु॒वि॒द्वांसं॑ च॒र्कृत्यं॑ च॒रणी॑नां ॥ २३ ॥

ए॒व । नू॒नं । उ॒प । स्तु॒हि । वै॒य्य॑श्च । द॒श॒मं । न॒वं ।

सु॒ऽवि॒द्वांसं । च॒र्कृत्य॑ । च॒र॒णी॒नां ॥ २३ ॥

हे वैय्यश्च व्यश्वस्य पुत्र विश्वमनश्चरणीनां मनुष्याणां देहे स्थितानां नवानां प्राणानां दशमं दशसंख्यापूरकं । तत्र मंत्रः । नव वै पुरुषे प्राणा मनुष्येषु वर्तमाना इन्द्रस्तेषां दशधा भवतीन्द्रस्यात्मानं दशधा चरंतमिति । एतादृशं । अत एव नवं स्तुत्यं सुविद्वांसमंतर्यामित्वात् सुष्ठु सर्वं जानंतं चर्कृत्यं भूयो भूयः कार्येषु सर्वैर्नमस्कर्तव्यमेवंविधमिन्द्रमेव नूनमिदानीमुप स्तुहि । समीपे स्तुहि ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

वे॒त्या॒ हि नि॒र्ऋ॒ती॒नां॒ वज्र॑हस्त॒ परि॒वृ॒जं ।

अ॒हर॑हः श्रु॒ध्युः॒ परि॒पदा॑मिव ॥ २४ ॥

वे॒त्य॑ । हि । निः॒ऽऋ॒ती॒नां । वज्र॑ऽहस्त । परि॒ऽवृ॒जं ।

अ॒हः॑ऽअ॒हः । श्रु॒ध्युः । परि॒पदा॑ऽइव ॥ २४ ॥

इदानीमृषिरिंद्रं संबोद्धाह । हे वज्रहस्त वज्रयुक्तहस्तेन्द्र निर्ऋतीनामुपद्रवकारिणां रक्षसां परिवृजं परिवर्जनं । हिरवधारणे । त्वमेव वेत्य । जानीषे । तत्र दृष्टान्तः । अहरहः श्रुध्युः । अस्मिन्नुदिते सति ब्राह्मणा आत्मीयं कर्म कृत्वा श्रुद्धा भवन्तीति शोभाहेतुत्वात् श्रुध्युरादित्यः । परिपदामिव परितो यजमानानामिव । यद्वा परिपदां समानाधिकरणः । परितः पततां पक्षिणां वर्जनं स्वस्थानत्यागमहरहः प्रतिदिवसं यथा वेत्ति । उदिते सूर्ये पक्षिणः स्वस्थानं परित्यज्य सर्वतो गच्छन्ति खलु । एवं त्वयीद्रे स्वबलेन प्रकाशमाने सति शत्रवः स्वपुरादि त्यक्त्वा पलायन्त इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

तदि॒न्द्रा॒व आ॒ भर॑ येना॒ दंसि॑ष्ठ॒ कृ॒त्व॒ने ।

द्वि॒ता कु॒त्सा॑य शि॒श्रथो॒ नि चो॑दय ॥ २५ ॥

तत् । इ॒न्द्र । अ॒वः । आ । भर॑ । येन॑ । दंसि॑ष्ठ । कृ॒त्व॒ने ।

द्वि॒ता । कु॒त्सा॑य । शि॒श्रथः॒ । नि । चो॒दय॑ ॥ २५ ॥

हे इन्द्र तदवस्तद्रक्षणमस्मभ्यमाभर । हे दंसिष्ठ अत्यंतं दर्शनीयं यद्वा शत्रूणा-

मुपक्षपयितरिन्द्र कृत्वने कर्म कुर्वते यजमानाय तदर्थं येन पालनमकृथाः तद्रक्षणमाभरेति समन्वयः । किंच कुत्साय कुत्सनामकाय राजर्षये द्विता द्विधा द्विप्रकारेण शिश्रथः त्वं शत्रूनवधीः । तस्मै द्वैधं पालनमकार्षीरित्यर्थः । तद्रक्षणमस्मभ्यं नि चोदय । नितरामत्यर्थं प्रेरय । यद्वा कृत्वन् इति सामान्येनोक्त्वा निःशेषेण तदेवाह कुत्सायेत्यादि । शेषं पूर्ववत् ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

तमु त्वा नूनमीमहे नय्यं दंसिष्ठ सन्यसे ।

स त्वं नो विश्वा अभिमातीः सक्षणिः ॥ २६ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । नूनं । ईमहे । नय्यं । दंसिष्ठ । सन्यसे ।

सः । त्वं । नः । विश्वाः । अभिऽमातीः । सक्षणिः ॥ २६ ॥

हे दंसिष्ठ अतिशयेन दर्शनीयेन्द्र नय्यं स्तोतृभिः स्तोतव्यं तमु तादृशमेव त्वा त्वां नूनमिदानीमीमहे । वयं याचामहे । किमर्थं । सन्यसे ॥ असु क्षेपणे । भावे क्तिप् ॥ संन्यासार्थं याचामहे इति शेषः । स तादृशस्त्वं नोऽस्माकं विश्वाः सर्वा अभिमातीः शत्रुसेनाः सक्षणिः ॥ सहेः सनिप्रत्ययः ॥ सहनशीलोऽभिभवनशीलो भवसि ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

य ऋक्षादंहसो मुचद्यो वार्यात्सप्त सिंधुषु ।

वधेदासस्य तुविनृम्ण नीनमः ॥ २७ ॥

यः । ऋक्षात् । अंहसः । मुचत् । यः । वा । आर्यात् । सप्त । सिंधुषु ।

वधः । दासस्य । तुविऽनृम्ण । नीनमः ॥ २७ ॥

पूर्वोऽर्धर्चः परोक्षकृतः । य इन्द्र ऋक्षात् ॥ ऋन् मनुष्यान् क्षणोति । क्षणोते-रौणादिको डप्रत्ययः ॥ तस्माद्रक्षसो जातादंहसः पापरूपादुपद्रवान्मुचत् मुंचति । राक्षस एनं न बाधते । किं पुनस्तं हंतीत्यर्थः । अपि च य इन्द्रः सप्त सिंधुषु गंगाद्यासु नदीषु । यद्वा सप्त सर्पणशीलासु सिंधुषु । तत्कूलेष्वित्यर्थः । गंगायां घोष इतिवत् । पा० १. ४. ४२. । तेषु वर्तमानानां स्तोतृणामार्यात् धनादिकं प्रेरयेत् ॥ ऋ गतिप्रापणयोः । आशीर्लिङि गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः । पा० ७. ४. २९. । इति

गुणः । बहुलं छंदसीति लिङ्गप्याडागमः ॥ अथ प्रत्यक्षः । हे तुविनृम्ण बहुधनेन्द्र
दासस्योपक्षपयितुरसुरस्य वधर्हन्ननसाधकमायुधं नीनमः । नमय ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

यथा वरो सुषाम्णे सनिभ्य आर्वहो रयिं ।

व्यश्वेभ्यः सुभगे वाजिनीवति ॥ २८ ॥

यथा । वरो इति । सुऽसाम्ने । सनिऽभ्यः । आ । अर्वहः । रयिं ।

विऽअश्वेभ्यः । सुऽभगे । वाजिनीऽवति ॥ २८ ॥

अनेन तृचेन वरोदानं स्तूयते । हे वरो वरुनामक राजन् सुषाम्णे सुसाम्ने
सुषामाख्यं राजानं स्वपितरमुद्दिश्य तस्योत्तमलोकप्राप्त्यर्थं सनिभ्यो भिक्षामाणेभ्य
आ कोशादाहत्य रयिं धनं यथा पुरावहः प्रापितवानसि अत एवमिदानीं व्यश्वेभ्यो
व्यश्वपुत्रेभ्योऽस्मभ्यं धनमावह । वाजिनीवतीति पदलिङ्गादियमुषस्या । अयं
तृचोऽप्युषस्य इति शौनकेनोक्तं । यथा वरो सुषाम्ण इत्युत्तमस्त्वौषसस्तृच इति ।
हे सुभगे शोभनधनयुक्ते वाजिनीवत्यन्नवति ॥ मतुवन्नुवादार्थः ॥ यद्वा वाजो वाजनं
गमनमस्यास्तीति वाजिन्यन्नं । तद्वति हे उषस्त्वं चास्मभ्यं धनं प्रयच्छ । वरोर्वहु-
धनदानात्तस्य दानस्तुतिः । यद्वा विश्वमना ऋषिर्वरुं संबोध्याह । हे सुभगे शोभ-
नधने वाजिनीवत्यन्नवति हे उषो यथा त्वं सुषाम्णे सुषामनाम्ने मम पित्रे धनं
दत्वा तेनैव सुषाम्णा सनिभ्यो याचमानेभ्यो धनं यथा प्रापितवत्यसि तेन यथा
दानमकारयः एवं मह्यमपि धनं दत्वा व्यश्वेभ्यः । पूजायां बहुवचनं । व्यश्वपुत्राय
विश्वमनसे धनं प्रापयेति मयापि दानं करोषि । हे वरो उषसमेवं वदेत्यृषिराह ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आ नार्यस्य दक्षिणा व्यश्वँ एतु सोमिनः ।

स्थूरं च राधः शतवत्सहस्रवत् ॥ २९ ॥

आ । नार्यस्य । दक्षिणा । विऽअश्वान् । एतु । सोमिनः ।

स्थूरं । च । राधः । शतऽवत् । सहस्रऽवत् ॥ २९ ॥

अनया धनमृषिरादत्तवानित्याह । नार्यस्य । नरहितो नर्यः । तस्यापत्यं नार्यः ॥
तस्मात्संबन्धमात्रे तस्येदमित्यण् ॥ तस्य सोमिनः सोमवतो यजमानस्य । यद्वा

व्यश्वानां विशेषणं । तादृशस्य वरोर्दक्षिणा दानं सोमवतो व्यश्वान् व्यश्वपुत्रान-
स्मानेतु । आगच्छतु । किञ्च स्थूरं स्थूलं शतवत्सहस्रवत् शतसहस्रधनयुक्तं रा-
धोऽन्नं चास्मानागच्छतु ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

यन्त्रा पृच्छादीजानः कुहया कुहयाकृते ।

एषो अपश्रितो वलो गोमतीमव तिष्ठति ॥३०॥

यत् । ता । पृच्छात् । ईजानः । कुहया । कुहयाऽकृते ।

एषः । अपऽश्रितः । वलः । गोऽमती । अव । तिष्ठति ॥३०॥

इदानीमुषसं संबोध्याभिधीयते । हे कुहयाकृते स वरुः कुह कुत्र तिष्ठतीत्येत-
दिच्छयाभिलक्षणप्रवृत्तैर्जिज्ञासुभिः पुरस्कृते ॥ कुहशब्दात्क्यच् ॥ एतादृशे हे उषस्त्वा
त्वां यद्यदा कश्चित्पृच्छात् पृच्छति । ईजान इष्टवान् वरुः कुहया क्व तिष्ठतीति यदा
पृच्छति तदानीमपश्रितः सर्वैराश्रितः । यद्वा विवृतद्वारः । यदा याचमाना आ-
गच्छन्ति तदा दौवारिका न प्रतिवधन्तीत्यर्थः । तादृशो वलो वरः स्वबलेनाव-
रकः शत्रूणां । यद्वा भिक्षूणां धनादिप्रदानेनावरितैषो एष वरुर्गोमतीमेतन्नामिकां
नदीं ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ तस्यास्तीरेऽवतिष्ठतीति तदानीं त्वं कथयसि ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये विंशो वर्गः ॥

ता वामिति चतुर्विंशत्युचं पञ्चमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । ता वां चतुर्विं-
शतिर्मैत्रावरुणं दशम्याद्यस्तिष्ठो वैश्वदेव्या उपांत्योष्णिग्गर्भेति । व्यश्वपुत्रो वैयश्व-
नामा ऋषिः । उष्णिक् छंदः । उपांत्योष्णिग्गर्भा । षट् सप्तैकादशा उष्णिग्गर्भा
इति तल्लक्षणोपेतत्वात् । दशम्येकादशीद्वादश्यो वैश्वदेव्योऽवशिष्टानां मित्रावरुणौ
देवता ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

ता वां विश्वस्य गोपा देवा देवेषु यज्ञिया ।

ऋतावाना यजसे पूतदक्षसा ॥१॥

ता । वां । विश्वस्य । गोपा । देवा । देवेषु । यज्ञिया ।

ऋतऽवाना । यजसे । पूतऽदक्षसा ॥१॥

हे मित्रावरुणौ विश्वस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपायितारौ देवा देवौ द्योत-
नशीलौ देवेषु मध्ये यज्ञिया यजाहौ ता तौ तादृशौ वां युवां हविःप्रदानार्थं यज-
मानं भजथः । अत एव हे विश्वमन ऋतावाना ऋतावानौ सत्यवन्तौ यज्ञवन्तौ
वा पूतदक्षसौ शुद्धबलौ । आवां बलवन्ताविति वचनमात्रेण बलवन्तौ न भवतः
किंतु यथार्थत्वेन सामर्थ्यवन्तौ । मित्रावरुणौ यजसे । हविर्भिः पूजयसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मि॒त्रा त॒ना न र॒थ्या॒ऽ वरु॑णो यश्च सु॒क्रतुः॑ ।

स॒नात्सु॑जा॒ता त॒नया॑ धृ॒तव्र॑ता ॥२॥

मि॒त्रा । त॒ना । न । र॒थ्या । वरु॑णः । यः । च । सु॒ऽक्रतुः॑ ।

स॒नात् । सु॒ऽजा॒ता । त॒नया॑ । धृ॒तऽव्र॑ता ॥२॥

सुक्रतुः शोभनकर्मा यो वरुणः सुकर्मा मित्रा च मित्रावरुणौ । कीदृशौ ।
तना । तन्वंति मुकुटकटकादिनेति तनानि धनानि । नश्चार्थे । धनानि च रथ्या
रथ्यौ नेतारौ । यद्वा धनानि कर्मणः कर्तृपक्षत्वात् प्रयच्छन्ताविति संबध्यते ।
तादृशौ रथ्यौ रथवन्तौ सनाच्चिरादेव सुजाता सुजातौ शोभनजन्मानौ । तदे-
वाह । तनया तनयावदितेः पुत्रौ धृतव्रता धृतव्रतौ धृतकर्माणौ ता यजस इति
पूर्वेण समन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता मा॒ता वि॒श्ववे॑दसासुर्याय प्रम॑हसा ।

म॒ही ज॑जा॒नादिति॑ ऋ॒ताव॑री ॥३॥

ता । मा॒ता । वि॒श्वऽवे॑दसा । अ॒सुर्या॑य । प्रऽम॑हसा ।

म॒ही । ज॑जा॒न । अ॒दितिः॑ । ऋ॒तऽव॑री ॥३॥

अदितेस्तनयत्वमेव स्फुटयति । विश्ववेदसा विश्ववेदसौ सर्वधनौ । यद्वा वि-
श्वानि स्थावरजंगमात्मत्कानि सर्वाणि विदतुर्जानीत इति विश्ववेदसौ । प्रमहसा
प्रमहसौ प्रकृष्टतेजस्कौ ता तौ तादृशौ मित्रावरुणौ मही महत्पृतावरी सत्यवती
माता देवमातादितिर्जजान । जनयामास । किमर्थं । असुर्यायासुराणां हन्त्रे
बलाय । असुरान् हन्तुमुत्पादितवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

म॒हांता॑ मि॒त्रावरु॑णा स॒म्राजा॑ दे॒वावस॑रा ।

ऋ॒तावा॑नावृ॒तमा॑ घोषतो वृ॒हत् ॥४॥

म॒हांता॑ । मि॒त्रावरु॑णा । सं॒ऽराजा॑ । दे॒वौ । अ॒स॒रा ।

ऋ॒तऽवा॑नौ । ऋ॒तं । आ । घो॒ष॒तः । वृ॒हत् ॥४॥

महांता गुणाधिक्येन महंतौ सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानावसुरासुरौ बलवंतौ । यद्वा सर्वातर्यामितया प्रेरकौ । ऋतावाना सत्यवंतौ मित्रावरुणौ देवौ वृहत् स्तोत्रशस्त्रादिना महान्तमृतं यज्ञमा घोषतः । स्वदीप्ता प्रकाशयतः ॥ घुषेर्लटि रूपं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नपा॑ता श॒वसो॑ म॒हः सू॒नू दक्ष॑स्य सु॒क्रतू॑ ।

सृ॒प्रदा॑नू इ॒षो वा॒स्त्वधि॑ क्षि॒तः ॥५॥

नपा॑ता । श॒वसः॑ । म॒हः । सू॒नू इति॑ । दक्ष॑स्य । सु॒क्रतू॑ इति॑ सु॒ऽक्रतू॑ ।

सृ॒प्रदा॑नू इति॑ सृ॒प्रऽदा॑नू । इ॒षः । वा॒स्तु । अधि॑ । क्षि॒तः ॥५॥

महो महतः शवसो बलस्य नपाता नपातौ पौत्रौ । बलत उत्पादिताविति बलस्य पौत्रौ । तादृशौ दक्षस्य । दक्ष वृद्धौ शीघ्रार्थे चेति दक्षो वेगः । तस्य सूनू पुत्रौ । बलाद्भेग इति तयोः पुत्रत्वं । तौ सुक्रतू शोभनकर्माणौ सृप्रदानू प्रसृतधनादिदानौ मित्रावरुणाविषोऽन्नस्य वास्तु निवासस्थानेऽधिक्षितः । अधिवसतः ॥ अधिशीङिति वास्तुनः कर्मसंज्ञा । क्षयतेर्लटि छांदसो विकरणस्य लुक् ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सं या दानू॑नि ये॒मथु॑र्दि॒व्याः पा॒र्थि॒वीरि॑षः ।

नभ॑स्वती॒रा वां॑ च॒रंतु॑ वृ॒ष्टयः॑ ॥६॥

सं । या । दानू॑नि । ये॒मथुः॑ । दि॒व्याः । पा॒र्थि॒वीः । इ॒षः ।

नभ॑स्वतीः । आ । वां॑ । च॒रंतु॑ । वृ॒ष्टयः॑ ॥६॥

हे मित्रावरुणौ यौ युवां दानूनि देयानि धनानि संयेमथुः । अस्मासु संयच्छतं ।
तथा दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवीः पृथिव्यामुत्पन्नानीषोऽन्नानि संयच्छतं ।
वृष्ट्यभावे कथमन्नं लभ्यत इति चेत् तदुच्यते । नभस्वतीरुदकवत्यो वृष्टयस्तादृशौ
वां युवामाचरंतु । उपतिष्ठंतु । यदा वृष्ट्यवेला तदा वर्षतमित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अधि या बृहतो दिवोऽभि यूथेव पश्यंतः ।

ऋतावाना सम्राजा नमसे हिता ॥ ७ ॥

अधि । या । बृहतः । दिवः । अभि । यूथाऽइव । पश्यंतः ।

ऋतऽवाना । संऽराजा । नमसे । हिता ॥ ७ ॥

या यौ मित्रावरुणौ बृहतो दिवो द्योतमानान्देवानधि पश्यतः । तच्च दृष्टांतः ।
यूथेव । यथा वृषभो गोयूथानि रंतुमभि अभिमुखं पश्यति तद्वदेतौ स्ववीर्येणा-
सुरान् हत्वा देवान् मोदयितुं पश्यत इत्यर्थः । कीदृशौ । ऋतावाना सत्यवंतौ
सम्राजा सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ नमसे हविषे हिता हितौ प्रियौ पश्यत इति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ऋतावाना नि षेदतुः साम्राज्याय सुक्रतू ।

धृतव्रता क्षत्रिया क्षत्रमाशतुः ॥ ८ ॥

ऋतऽवाना । नि । षेदतुः । सांऽराज्याय । सुक्रतू इति सुऽक्रतू ।

धृतऽव्रता । क्षत्रिया । क्षत्रं । आशतुः ॥ ८ ॥

ऋतावाना ऋतावानौ सत्यवंतौ सुक्रतू शोभनकर्माणौ सुप्रज्ञौ वा मित्रा-
वरुणौ साम्राज्याय साम्राज्यार्थं निषेदतुः । न्यसीदतां । तथा मंत्रः । नि षसाद
धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्वा साम्राज्याय सुक्रतुः । ऋग्वे० १. २५. १०. । इति । धृतव्रता
धृतव्रतौ धृतकर्माणौ क्षत्रिया क्षत्रियौ बलवंतौ क्षत्रं बलमाशतुः । आनशाते ।
व्याप्नुत इत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अष्टणश्चिन्नातुविन्नरानुल्बणेन चक्षसा ।

नि चिन्मिषंतां निचिरा नि चिक्वतुः ॥ ९ ॥

अ॒क्ष॒णः । चि॒त् । गा॒तु॒वि॒त्त॒रा । अ॒नु॒स्व॒णेन॑ । चक्ष॑सा ।

नि । चि॒त् । मि॒ष॒न्ता॑ । नि॒ऽचि॒रा । नि । चि॒क्य॒तुः ॥ ९ ॥

अक्ष्णश्चित् चक्षुषोऽपि पूर्वं गातुविहारा गातुविहारावतिशयेन मार्गवेत्तारौ । यद्वा गातुविहारा गातु गमनशीलं प्राणिजातं चक्षुषोऽपि पूर्वं वेत्तारौ मित्रावरुणौ । कीदृशौ । निमिषन्ता निमिषन्तौ सर्वमुन्मेषयन्तौ स्वस्वकर्मणि निचिरा नितरां चिरन्तनौ तावन्नुस्वणेन । उस्वणमिति दुःसहमग्नेस्तेजः । तद्वददुःसहेन चक्षसाहोरात्रयोर्व्याघ्रेण तेजसैव निचिक्यतुः । पूजितौ बभूवतुः । चिदवधारणे ॥

॥ अथ दशमी ॥

उ॒त नो॑ दे॒व्यदि॑तिरु॒रुथ॑तां नास॑त्या ।

उ॒रुथ॑न्तु म॒रुतो॑ वृ॒द्धश॑वसः ॥ १० ॥

उ॒त । नः॑ । दे॒वी । अ॒दि॒तिः । उ॒रुथ॑तां । नास॑त्या ।

उ॒रुथ॑न्तु । म॒रुतः॑ । वृ॒द्धऽश॑वसः ॥ १० ॥

उतापि च देवी द्योतनशीलादिति मित्रावरुणयोर्माता नोऽस्मान्नक्षतु । नासत्या नासत्यौ । असत्यमनयोर्नास्तीति नासत्यौ । अश्विनौ चोरुथतां । रक्षतां ॥ उरुथतिः कण्डादिः । वृद्धश्वसो वृद्धवेगाः । अतिशयेन वेगवंत इत्यर्थः । यद्वा वर्धनशीलहविलक्षणान्दोषेता मरुत उरुथन्तु । अस्मान्पालयन्तु ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ते नो॑ ना॒वमु॑रुथ॒त दि॒वा न॑क्तं सु॒दान॑वः ।

अ॒रि॒थ्यन्तो॑ नि पा॒युभिः॑ स॒चेम॑हि ॥ ११ ॥

ते । नः॑ । ना॒वं । उ॒रुथ॑त । दि॒वा । न॑क्तं । सु॒ऽदा॒न॒वः ।

अ॒रि॒थ्यन्तः॑ । नि । पा॒युऽभिः॑ । स॒चेम॑हि ॥ ११ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना मरुतोऽरिथ्यन्तः केनायहिंसितास्ते तादृश यूयं नोऽस्मदीयां नावं यज्ञियां नावं दिवा नक्तं चोरुथत । पालयत । ततो वयं पायुभिर्युष्मदीयैः पालनैर्नि सचेमहि । नितरां समवेता भवेम ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अघ्नते विष्णवे वयमरिष्यंतः सुदानवे ।

श्रुधि स्वयावन्त्सिंधो पूर्वचित्तये ॥ १२ ॥

अघ्नते । विष्णवे । वयं । अरिष्यंतः । सुदानवे ।

श्रुधि । स्वयावन् । सिंधो इति । पूर्वचित्तये ॥ १२ ॥

पूर्वोऽर्चः परोक्षकृतः । अरिष्यंतः पालनवत्त्वात् केनाप्यवाधिता वयमघ्नते स्तोतृणां यष्टृणां चाहिंसकाय सुदानवे शोभनदानाय विष्णवे स्वमहत्त्वेन सर्व-
 ष्यापकायैतन्नामकाय देवाय स्तुतिं कुर्मः । अथ प्रत्यक्षः । हे स्वयावन् । स्वयमे-
 वासहायः सन् दिवि संग्रामे वा यातीति स्वयावान् । सिंधो स्तोतृन् प्रति धनानां
 स्यंदनशील विष्णो पूर्वचित्तये । चित्तिः कर्म । मंत्रांतरेऽपि तथा श्रवणात् । सा
 चित्तिभिर्नि ही चकार मर्त्ये । ऋग्वे० १. १६४. २९. । इति ॥ पूर्व प्रारब्धकर्मणे
 यजमानाय तदर्थं श्रुधि । अस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिं त्वं शृणु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तद्वार्यं वृणीमहे वरिष्ठं गोपयत्यं ।

मित्रो यत्पांति वरुणो यदर्यमा ॥ १३ ॥

तत् । वार्यं । वृणीमहे । वरिष्ठं । गोपयत्यं ।

मित्रः । यत् । पांति । वरुणः । यत् । अर्यमा ॥ १३ ॥

वरिष्ठमुरुतरं गोपयत्यं सर्वेषां रक्षकं यतैः पालनीयं वा वार्यं सर्वैर्वननीयं
 तद्वनं वृणीमहे । वयं संभजामहे । यद्वनं मित्रः सर्वेषां मित्रभूतो वरुणः शत्रूणां
 वारयितार्यमा सर्वदा गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो देवाः पांति पालयन्ति । तद्वनं
 वृणीमहे । अस्मदीयस्य धनस्य रक्षका भवन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उत नः सिंधुरपां तन्मरुतस्तदश्विना ।

इंद्रो विष्णुमीद्वंसः सजोषसः ॥ १४ ॥

उत । नः । सिंधुः । अपां । तत् । मरुतः । तत् । अश्विना ।

इंद्रः । विष्णुः । मीद्वंसः । सजोषसः ॥ १४ ॥

पुनरपि धनरक्षणमेवाशास्ते । उतापि चापामुदकानां सिंधुः स्यंदनशीलः
पर्जन्यो नोऽस्मदीयं तद्वनं रक्षतु । तदेव मरुतश्च पालयंतु । अश्विनाश्विनौ
देवौ तद्वनं पालयंतां । तथेन्द्रो विष्णुश्च मीढ्वांसः कामानां सेक्तार एते सर्वे
देवाः सजोषसः संगताः संतोऽस्मदीयं धनं रक्षंतु । एते देवा अस्मभ्यं धनं दत्वा
पालयन्त्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ते हि ष्मा वनुषो नरोऽभिमातिं कयस्य चित् ।

तिग्मं न क्षोदः प्रतिघ्नंति भूर्णयः ॥ १५ ॥

ते । हि । स्म । वनुषः । नरः । अभिऽमातिं । कयस्य । चित् ।

तिग्मं । न । क्षोदः । प्रतिऽघ्नंति । भूर्णयः ॥ १५ ॥

वनुषो वननीयाः संभजनीया नरो नेतारस्ते हि ष्मा ते खलु देवा भूर्णयः
क्षिप्रगमनाः संतः कयस्य चित्स्यचिच्छत्रोरभिमातिमभिमानं प्रतिघ्नंति । प्रति-
कूलं यथा भवति तथा हिंसंति । तत्र दृष्टान्तः । तिग्मं न यथा तिग्मं तीक्ष्णं जवेन
गच्छत्क्षोद उदकमग्रतः स्थितं वृक्षमुन्मूलयति तद्वत्तस्याभिमानं घ्नंतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अयमेकं इत्था पुरु रु चष्टे वि विशपतिः ।

तस्य व्रतान्यनु वश्चरामसि ॥ १६ ॥

अयं । एकः । इत्था । पुरु । उरु । चष्टे । वि । विशपतिः ।

तस्य । व्रतानि । अनु । वः । चरामसि ॥ १६ ॥

मित्रस्य कर्माण्याह । विशपतिर्विशं पालयितानयोर्मित्रावरुणयोरेकोऽयं मित्रः
पुरु पुरुणि बहूनि चोरुण्यणि च द्रव्याणीत्येत्थं विचष्टे । स्वतेजसा पश्यति । तस्य
मित्रस्य व्रतानि कर्माणि वो युष्मदर्धमनुचरामसि । अनुचरामः । कुर्म इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

अनु पूर्वाण्योक्ता साम्राज्यस्य सश्विम ।

मित्रस्य व्रता वरुणस्य दीर्घश्रुत् ॥ १७ ॥

अनु । पूर्वाणि । ओक्त्वा । सांऽराज्यस्य । सश्चिम ।

मित्रस्य । व्रता । वरुणस्य । दीर्घश्चुत् ॥ १७ ॥

साम्राज्यस्य । सम्राजो भावः साम्राज्यं । साम्राज्यमस्यास्तीति साम्राज्यः ॥
अर्शआदिभ्य इत्यच्प्रत्ययः ॥ साम्राज्यवतो वरुणस्य पूर्वाणि पुरातनान्योक्त्वा ।
ओको गृहं । तस्मै हितानि कर्माणि वयं सश्चिम ॥ सश्चतिर्गतिकर्मा । लिति
रूपं । द्विर्वचनस्य छंदसि विकल्पितत्वादत्र द्विर्वचनाभावः ॥ तदेवाह । मित्रस्य
व्रता व्रतानि कर्माणि च दीर्घश्चुत् ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् ॥ दीर्घश्चु-
तोऽतिशयेन प्रसिद्धस्य वर्षणस्य व्रतानि वा सश्चिमेति ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

परि यो रश्मिना दिवोऽन्तान्ममे पृथिव्याः ।

उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ॥ १८ ॥

परि । यः । रश्मिना । दिवः । अन्तान् । ममे । पृथिव्याः ।

उभे इति । आ । पप्रौ । रोदसी इति । महिऽत्वा ॥ १८ ॥

यो मित्रो दिवः पृथिव्या द्यावापृथिव्योरन्तान् रश्मिना स्वतेजसा परिममे
परिमिनोति । तयोः पर्यन्तान् स्वरश्मिना भासयतीत्यर्थः । स एवोभे रोदसी
द्यावापृथिव्यौ महित्वा स्वमहिम्ना पप्रौ । आ समन्तात्पूरयति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

उदु ष शरणे दिवो ज्योतिरयंस्त सूर्यः ।

अग्निर्न शुक्रः समिधान आहुतः ॥ १९ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । शरणे । दिवः । ज्योतिः । अयंस्त । सूर्यः ।

अग्निः । न । शुक्रः । संऽइधानः । आऽहुतः ॥ १९ ॥

सूर्यः सुवीर्यः सुष्ठु सर्वस्य प्रेरकः स्य स मित्रो वरुणश्च दिवो द्योतमानस्या-
दित्यस्य शरणे स्थाने नभसि ज्योतिरात्मीयं तेज उदयंस्त । उद्यच्छति । ऊर्द्ध्वं गम-
यति । सर्वत्र विस्तारयतीत्यर्थः ॥ यमेलुङि रूपं ॥ ततः सोऽग्निर्न शुक्रोऽग्निरिव
दीप्यमानः समिधानो हविर्भिः समिध्यमान आहुतः सर्वैराहूतस्तिष्ठति ॥

॥ अथ विंशी ॥

वचो दीर्घप्रसन्ननीशे वाजस्य गोमतः ।

इशे हि पित्वोऽविषस्य दावने ॥२०॥

वचः । दीर्घऽप्रसन्ननि । इशे । वाजस्य । गोऽमतः ।

इशे । हि । पित्वः । अविषस्य । दावने ॥२०॥

हे स्तोतरीर्घप्रसन्ननि । दीर्घं प्रततं विस्तृतं सन्न सदनं यस्मिन्यज्ञे वचः । मित्रं वरुणं च स्तुहि ॥ वक्तेर्लेट्यडागमः ॥ स वरुणो गोमतः पशुमतो वाजस्यान्नस्येशे । ईशे । स्वामी भवति । केवलं स्वामी न भवति किंविषस्य महतः प्रीतिकारिणः पित्वोऽन्नस्य दावने दानाय चेशे । समर्थो भवति । ये स्तोत्रं कुर्वन्ति तेभ्योऽन्नं ददातीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

तत्सूर्यं रोदसी उभे दोषा वस्त्वरूपं ब्रुवे ।

भोजेषुस्माँ अभ्युच्चरा सदा ॥२१॥

तत् । सूर्यं । रोदसी इति । उभे इति । दोषा । वस्तोः । उप । ब्रुवे ।

भोजेषु । अस्मान् । अभि । उत् । चर । सदा ॥२१॥

सूर्यं सुवीर्यं तत् वारुणं मैत्रं च तेज उभे रोदसी उभे द्यावापृथिव्यौ च दोषा ॥ सुपां सुलुगिति द्वितीयाया लुक् । कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ रात्रौ वस्तोरहनि चाहमुपब्रुवे । उपस्तौमि । त्वं स्तूयमानो वरुणो भोजेषु दातृष्वस्मान् सदाभ्युच्चर । सर्वदाभिमुखं प्रेरय । दातृष्वेतेषां दानेष्वस्मान् पुरो भाविनः कुर्वित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

ऋजमुक्षण्यायने रजतं हरयाणे ।

रथं युक्तमसनाम सुषामणि ॥२२॥

ऋजं । उक्षण्यायने । रजतं । हरयाणे ।

रथं । युक्तं । असनाम । सुऽसामनि ॥२२॥

सुषाम्णः पुत्रो वरुर्नाम राजा । स यद्दानं प्रादाद्विश्वमनसे तदसौ विश्वमना
 ऋषिरनयाचष्टे । उक्षण्यायने । उक्ष्णामा कश्चिद्वरोः पूर्वजः ॥ तस्य गोत्रापत्य
 उक्ष्णशब्दात् ण्यः । तदंतात्फक्प्रत्ययः । एतौ ह्यादसौ । वृद्धिभावोऽपि संज्ञापूर्वको
 विधिरनित्य इति न भवति ॥ तस्य गोत्रापत्ये हरयाणे शत्रुजीवितैश्वर्यादिहरण-
 शीलया न एतादृशे सुषामणि । बहुवत्पितृशब्देन पुत्रोऽभिधीयते । सुषाम्णः
 पुत्रे वरौ राजनि ददति सति किमभूत् । ऋजमृजुगामिनं रजतं रजतमयं रजत-
 सदृशं वा युक्तमश्वाभ्यां युक्तं रथमसनाम । एतेषां मित्रादीनां प्रसादाद्वयं संभक्त-
 वंतो लब्धवंतोऽभूम् ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

ता मे अश्व्यानां हरीणां नितोशना ।

उतो नु कृत्यानां नृवाहसा ॥ २३ ॥

ता । मे । अश्व्यानां । हरीणां । निऽतोशना ।

उतो इति । नु । कृत्यानां । नृऽवाहसा ॥ २३ ॥

ऋषिः प्रतिगृहीतावश्वावाह । हरीणां हरितवर्णानामश्वानामश्वसंघानां मध्ये
 नितोशना नितोशनौ । तोशतिर्हि साकर्मा । शत्रूणामत्यंतं बाधकृतावुतो अपि
 च कृत्यानां युद्धकर्मणि कुशलानां च नु कुशलमिति बाधकौ नृवाहसा नृवा-
 हसावायुधनेतृणां मनुष्याणां वोढारौ ता तावश्चौ मे मह्यं नु क्षिप्रं सौषाम्णेन
 वरुणा दत्तौ भवेतां ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

स्मदभीष् कशावंता विप्रा नविष्ठया मती ।

महो वाजिनावंता सचासनं ॥ २४ ॥

स्मदभीष् इति स्मत्ऽअभीष् । कशाऽवंता । विप्रा । नविष्ठया । मती ।

महः । वाजिनौ । अवंता । सचा । असनं ॥ २४ ॥

ऋषिरिदानीं तावश्चावग्रहीषमित्याह । स्मदभीष् । स्मत्सुमत् । उकारलोप-
 श्छादसः । शोभनरज्जुयुक्तौ । यद्वा शोभनशरीरकांती कशावंता कशावंतौ कशा-
 युक्तौ विप्रा विप्रौ मेधाविनामुचितौ । मेधावी स्तोता यथा स्तुत्यं देवं स्तुतिभिः
 प्रीणयति तद्वत् संतोषकौ । महो महतः सौषाम्णस्य वरोः संबंधिनौ वाजिनौ

शीघ्रगमनवंतावर्तौ द्वावश्चौ सचा सह युगपदेव नविष्टया नवतरया मती मत्या स्तुत्या मित्रादीन् स्तुवन् असनं । विश्वमना अहं समभजं । प्रत्य-ग्रहीषमित्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये पंचविंशो वर्गः ॥

युवोरु ष्विति पंचविंशत्यृचं षष्ठं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । युवोः पंचाधिका व्यश्चौ वांगिरस आश्विनं विंश्याद्यौ वायव्यास्तत्पूर्व्यश्चतस्रो गायत्र्योऽत्यैकविंश्या च विंश्यनुष्टुबिति । आंगिरसो व्यश्चौ वैयश्चौ विश्वमना वा ऋषिः । षोडश्याद्या-श्चतस्रो गायत्र्यो विंश्यनुष्टुबेकविंशी पंचविंशी च गायत्र्यौ शिष्टाः पूर्ववदुष्णिहः । अश्विनौ देवता । विंश्याद्याः पंचर्चो वायुदेवताकाः ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रता-वौष्णिहे छंदस्याश्विनशस्त्रे चादितः पंचर्चः । सूचितं च । युवोरु षू रथं हुव इति पंचदशेत्यौष्णिहं । आ० ४. १५. १ इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युवोरु षू रथं हुवे सधस्तुत्याय सूरिषु ।

अतूर्तदक्षा वृषणा वृषण्वसू ॥ १ ॥

युवोः । ऊं इति । सु । रथं । हुवे । सधऽस्तुत्याय । सूरिषु ।

अतूर्तऽदक्षा । वृषणा । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ॥ १ ॥

हे अतूर्तदक्षा ॥ तृ प्रवनतरणयोरित्यस्य निष्ठायां नसत्तेति सूत्रेण निपातितः ॥ परैरर्हिसितवली वृषणा वृषणौ कामानां सेक्तारौ । अत एव वृषण्वसू वर्षणशी-लधनवंतावश्विनौ युवोर्युवयोरर्थं सु हुवे । सुष्टु स्तोत्रादिभिराह्वयामि । किमर्थं । सूरिषु प्राज्ञेषु स्तोत्रेषु मध्ये सधस्तुत्याय ॥ स्तौतेर्भावे क्यप् ॥ सह भवंतौ स्तोतुं । तस्माद्युवयोः शीघ्रगत्यै युष्मन्नमनसाधनरथमेवाह्वयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

युवं वरो सुषाम्णे महे तने नासत्या ।

अवोभिर्याथो वृषणा वृषण्वसू ॥ २ ॥

युवं । वरो इति । सुऽसाम्ने । महे । तने । नासत्या ।

अवऽभिः । यायः । वृषणा । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ॥ २ ॥

ऋषिर्वरं राजानं संबोद्धाह । हे नासत्या नासत्यौ । न विद्यतेऽसत्यमनयोरिति नासत्यौ । वृषणा कामानां वर्षितारौ वृषण्वसू वर्षणशीलवसुमन्तावश्विनौ युवं युवां सुषाम्णे सुषामाख्यराज्ञे मम पित्रेऽस्मै महे महते तने । तनोतीति तनं धनं । धनाय ॥ क्रियार्थोपपदस्येति चतुर्थी ॥ तस्मै धनं दातुं पुरा यथागच्छतं तद्वन्मह्यमपि धनं दातुमवोभिः पालनैः सह याथः युवामायातमिति हे वरो वरुनामक राजन्नेवं ब्रूहीत्यृषिर्वदति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता वामद्य हवामहे हव्येभिर्वाजिनीवसू ।

पूर्वीरिष इषयतावति क्षपः ॥३॥

ता । वां । अद्य । हवामहे । हव्येभिः । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ।

पूर्वीः । इषः । इषयतौ । अति । क्षपः ॥३॥

हे वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनवंतावश्विनौ पूर्वीर्बहूनीषोऽन्नानीषयंतौ ॥ इषु इच्छायां ॥ इच्छंतौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवामद्यास्मिन्यागदिनेऽति क्षपः क्षपाया अतिक्रमे । उषःकाल इत्यर्थः । तस्मिन्नुषःकाले हव्येभिर्हविलक्ष्णैरन्नैः सह वयं हवामहे । आह्वयामः । आश्विनशस्त्रस्य तत्र शस्यमानत्वादुषःकाल एवाह । याग इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वां वाहिष्ठो अश्विना रथो यातु श्रुतो नरा ।

उप स्तोमान्पुरस्य दर्शयः श्रिये ॥४॥

आ । वां । वाहिष्ठः । अश्विना । रथः । यातु । श्रुतः । नरा ।

उप । स्तोमान् । पुरस्य । दर्शयः । श्रिये ॥४॥

हे नरा सर्वस्य नेतारावश्विनाश्विनौ वां युवयोर्वाहिष्ठो वोढृतमः श्रुतो विश्रुतः सर्वत्र प्रसिद्धो रथ आयातु । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतु । तेन रथेन युवामागत्य पुरस्य क्षिप्रं स्तोत्रं कुर्वतस्तस्य स्तोमान् चिवृत्पंचदशादिस्तोमान् श्रिये तस्यैश्वर्यप्रदानायोपदर्शयः । पश्यतिज्ञानकर्मा । जानीतं ॥ दृशेर्लटि व्यत्ययेनानादेशः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

जुहुराणा चिदश्विना मन्येथां वृषण्वसू ।

युवं हि रुद्रा पर्षथो अति द्विषः ॥ ५ ॥

जुहुराणा । चित् । अश्विना । आ । मन्येथां । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ।

युवं । हि । रुद्रा । पर्षथः । अति । द्विषः ॥ ५ ॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनाश्विनौ जुहुराणा चित् ॥ हुच्छा कौटिल्ये । हुच्छः सनो लुक् छलोपश्च । उ० २, ८८ । इत्यानच्प्रत्ययः ॥ कुटिलान्कर्मविघ्नकारिणो मायाविनोऽपि शत्रूना अभिमुख्येन मन्येथां । जानीतं । ततो हे रुद्रा संग्रामे रोदनशीलौ रुदंतौ वाश्विनौ युवं । हिरवधारणे । युवामेव द्विषो द्वेषकारिणस्ताञ्छत्रूनति पर्षथः । अतीत्य संक्लेशयतं । हतमित्यर्थः ॥ पृषु हिंसा-संक्लेशनयोरिति भौवादिकः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये षड्विंशो वर्गः

॥ अथ षष्ठी ॥

दत्ता हि विश्वमानुषङ्गुक्षूभिः परिदीयथः ।

धियंजिन्वा मधुवर्णा शुभस्पती ॥ ६ ॥

दत्ता । हि । विश्वं । आनुषक् । मक्षुऽभिः । परिऽदीयथः ।

धियंऽजिन्वा । मधुऽवर्णा । शुभः । पती इति ॥ ६ ॥

दत्ता दत्तौ सर्वेदर्शनीयौ ॥ यद्वा दत्त उपक्षये ॥ शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ । कीदृशौ । धियंजिन्वा धियंजिन्वौ ॥ जिविः प्रीणनार्थः ॥ कर्माणि प्रीणयंतौ मधुवर्णा मधुवर्णौ सर्वेषां मादनशीलशरीरकांती । ये युवयो रूपं पश्यन्ति ते तत्रैव दृष्टा भवन्तीत्यर्थः । तादृशौ शुभस्पती उदकस्य पालयितारौ तादृशौ युवां मक्षुभिः शीघ्रगमनैरश्वैरानुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथा विश्वमृत्विग्भिर्हविर्भिश्च व्याप्तं । हिरवधारणे । अस्मदीयं यज्ञमेव प्रति परिदीयथः ॥ दीयतिर्गतिकर्मा ॥ परित आगच्छतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उप नो यातमश्विना राया विश्वपुषा सह ।

मधवाना सुवीरावनपच्युता ॥ ७ ॥

उप॑ । नः॑ । या॒तं । अ॒श्वि॒ना । रा॒या । वि॒श्वऽपु॒षा । स॒ह ।

म॒घऽवा॒ना । सु॒ऽवी॒रौ । अ॒न॒पऽच्यु॒ता ॥ ७ ॥

हे अश्विनाश्विनौ विश्वपुषा विश्वस्य सर्वस्य पोषकेण राया धनेन सह नोऽस्मदीयं यज्ञमुपयातं । उपागच्छतं । यज्ञमागत्य धनमस्मभ्यं प्रयच्छतमिति भावः । किमनयोर्धनमस्तीत्यत आह । मघवाना मघवानौ मंहनीयधनवन्तौ सुवीरौ शोभनसामर्थ्योपेतौ । यद्वा वीराः समर्थाः शत्रवः । तद्वन्तौ । तथाप्यनपच्युता तैरपच्यावनीयौ न भवतः । तौ यज्ञं प्रत्यागच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ मे॑ अ॒स्य प्र॒ती॒व्यं॑ इ॒न्द्र॒नास॒त्या ग॒तं ।

दे॒वा दे॒वेभि॑र॒द्य स॒चन॑स्त॒मा ॥ ८ ॥

आ । मे॑ । अ॒स्य । प्र॒ती॒व्यं॑ । इ॒न्द्र॒नास॒त्या । ग॒तं ।

दे॒वा । दे॒वेभिः॑ । अ॒द्य । स॒चनः॑ऽत॒मा ॥ ८ ॥

हे इन्द्रनासत्येन्द्राश्विनौ सचनस्तमा ॥ षच समवाये । कृत्यल्युट इति कर्मणि ल्युट् ॥ अतिशयेन सर्वैः समवेतव्यौ सेव्यमानौ युवां प्रतीव्यं ॥ वी गत्यादिषु । अधिकरण औणादिकः क्तिप् ॥ प्रतिशब्दस्य वीप्सार्थोऽस्ति । पुनःपुनर्वियंति भक्षयंति हवींषि देवा अत्रेति प्रतीवीर्यज्ञः । तमस्य पुरोवर्तिनो मे मम संबन्धिनं यज्ञमद्यास्मिन्दिने देवेभिर्देवैः सार्द्धमागतं । आगच्छतं । यद्वा मे ममास्य क्रियमाणस्य स्तोत्रस्य प्रतीव्यं प्रतिगतं यथा भवति तथाभिमुख्येनायातं ॥

॥ अथ नवमी ॥

व॒यं हि वां॑ ह॒वाम॑ह उ॒क्ष॒ण्य॑न्तो॒ व्य॒श्व॒वत् ।

सु॒म॒ति॒भि॒रुप॑ वि॒प्रावि॒हा ग॒तं ॥ ९ ॥

व॒यं । हि । वां॑ । ह॒वाम॑हे । उ॒क्ष॒ण्य॑न्तः । व्य॒श्व॒वत् ।

सु॒म॒तिऽभिः॑ । उप॑ । वि॒प्रा॒ । इ॒ह । आ । ग॒तं ॥ ९ ॥

उक्षण्यन्तो धनादिसेक्कारावात्मन इच्छन्तो वयं वां हि धनादीनां प्रक्षारौ युवामेव हवामहे । तल्लाभार्थमाह्वयामः । तत्र दृष्टान्तः । व्यश्ववत् । यथास्माकं

पिता युवामेव स्तुत्वा धनमलभत तद्वत् । हे विप्रा मेधाविनावश्विनौ सुमति-
भिरस्माभिः क्रियमाणैः कल्याणैः स्तोत्रैः सह । यद्वा सुमतिभिः शोभनाभिरनु-
ग्रहबुद्धिभिः सहेहास्मिन्यागदिन उपागतं । उपागच्छतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अश्विना स्वृषे स्तुहि कुवित्ते श्रवतो हवँ ।

नेदीयसः कूळयातः पणीरुत ॥ १० ॥

अश्विना । सु । ऋषे । स्तुहि । कुवित् । ते । श्रवतः । हवँ ।

नेदीयसः । कूळयातः । पणीन् । उत ॥ १० ॥

हे ऋषे विश्वमनोऽश्विनाश्विनौ देवौ सु घृहि । शोभनं स्तुहि । ततस्तावश्विनौ
ते स्तोतुस्तव हवमाह्वानं कुवित् । कुविदिति बहुनाम । बहुवारं श्रवतः । शृणुतां ॥
श्रु श्रवणे । लेट्यडागमः ॥ एवं त्वया स्तुतावश्विनौ नेदीयसोऽतिकतमान् शत्रून्
कूळयातः । हिंस्तां । उतापि च पणीनेतन्नामकानंगिरोगवामपनेतृनसुरानपि
हिंस्तां ॥ कुडि दाहे । एयंतस्य लेट्यडागमः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वैयश्वस्य श्रुतं नरोतो मे अस्य वेदथः ।

सजोषसा वरुणो मित्रो अर्यमा ॥ ११ ॥

वैयश्वस्य । श्रुतं । नरा । उतो इति । मे । अस्य । वेदथः ।

सऽजोषसा । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ॥ ११ ॥

हे नरा नेतारावश्विनौ वैयश्वस्य व्यश्वपुत्रस्य विश्वमनसो ममाह्वानं श्रुतः ।
शृणुतं । उतापि च मे मदीयमस्य तदाह्वानं वेदथः । आत्मायत्ततया जानीथः ।
अथ वरुणो मित्रो मित्रावरुणौ च सजोषसा संगतावर्यमैतन्नामको देवश्च मदी-
यमाह्वानं श्रुत्वा मह्यं धनादिकं प्रयच्छंतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

युवादत्तस्य धिष्ण्या युवानीतस्य सूरिभिः ।

अहरहर्वृषणा मह्यं शिष्टतं ॥ १२ ॥

युवाऽदत्तस्य । धिष्ण्या । युवाऽनीतस्य । सूरिऽभिः ।

अहःऽअहः । वृषणा । मह्यं । शिष्टतं ॥ १२ ॥

हे धिष्ण्या धिष्ण्यौ धिषणाहौ स्तुत्यौ वृषणौ कामानां सेक्तारावश्विनौ
सूरिभिः ॥ सुपां सुपो भवन्तीति चतुर्थ्यास्तृतीया ॥ सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो युवादत्तस्य
युवाभ्यां यत्स्तोतृभ्यो दीयते तत् तथा युवानीतस्य युवाभ्यां यत्स्तोतृभ्यो नीयते
तच्च धनादिकमहरहरहन्यहनि मह्यं विश्वमनसे स्तोत्रं कुर्वाणाय युवां शिष्टतं ।
प्रयच्छतं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो वां यज्ञेभिरावृतोऽधिवक्त्रा वधूरिव ।

सपर्यतां शुभे चक्राते अश्विना ॥ १३ ॥

यः । वां । यज्ञेभिः । आऽवृतः । अधिऽवक्त्रा । वधूऽइव ।

सपर्यतां । शुभे । चक्राते इति । अश्विना ॥ १३ ॥

अथ पूर्वोऽर्द्धर्चः परोक्षकृतः । यो मनुष्यो वां युवयोर्यज्ञेभिर्यजनैः पूजनैः ।
यद्वा युष्मद्विषयैर्योगैरावृतः परिवृतो भवति । तच्च दृष्टान्तः । अधिवक्त्रोपरि-
निहितवक्त्रा वधूरन्येन वक्त्रेण यथाच्छादिता भवति तथावृतो यदा भवति ।
तदा सपर्यताभीष्टप्रदानेन तं परिचरन्तावश्विनाश्विनौ भवन्तौ तं मनुष्यं शुभे
चक्राते । मंगले धने कृतवन्तौ । तं धनादियुक्तमकार्षामित्यर्थः । यो युवाभ्यां
हवींषि प्रयच्छति तं धनादियुक्तं कुरुतमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यो वामुरुच्यचस्तमं चिकेतति नृपाय्यं ।

वर्तिरश्विना परि यातमस्मयू ॥ १४ ॥

यः । वां । उरुच्यचःऽतमं । चिकेतति । नृऽपाय्यं ।

वर्तिः । अश्विना । परि । यातं । अस्मयू इत्यस्मऽयू ॥ १४ ॥

हे अश्विनावुरुच्यचस्तममतिशयेन ग्रहेषु भूतं व्याप्तं नृपाय्यं नेतृभ्यां युवाभ्यां
पातय्यं सोमं यो मनुष्यो वां युवाभ्यां तं सोमं दातुं चिकेतति भृशं जानाति तस्य
वर्तिः । वर्ततेऽवेति वर्तिर्गृहं । अस्मयू अस्मान् । पूजार्थं बहुवचनं । विश्वमनसं

मां कामयमानौ युवां परियातं । सोमपानार्थं तस्य गृहं प्रत्यायातं ॥ चिकेतति ।
कित ज्ञान इत्यस्य यङ्गुगंतस्य लेट्छाडागमः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अ॒स्मभ्यं सु वृ॒षण॒सू या॒तं व॒र्तिर्नृ॒पाय्यं ।

वि॒षुदु॒हेव य॒ज्ञमू॒हयु॒र्गिरा ॥ १५ ॥

अ॒स्मभ्यं । सु । वृ॒षण॒सू इति॑ वृषण॒ऽवसू । या॒तं । व॒र्तिः । नृ॒ऽपाय्यं ।

वि॒षुदु॒हा॒ऽइव । य॒ज्ञं । ऊ॒हयुः । गि॒रा ॥ १५ ॥

हे वृषणसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनावस्मभ्यमस्मदर्थं नृपाय्यं नेतृभ्यां पातय्यं
सोमं प्रति वर्तिरस्मदीयं गृहं प्रति सु यातं । युवां सुष्ट्वायातं । गिरा स्तुतिलक्ष-
णया वाचा युवां यज्ञमूहयुः । मनुष्येषु यज्ञसमाप्तिं प्रापयथः । तत्र दृष्टान्तः ।
विषुदुहेव ॥ दुह जिघांसायां ॥ विश्वान्हिनस्ति शत्रूनिति विषुदुहः शरः । तेन
यथा व्याधो मृगमभिलषितं देशं प्रापयति तद्वत् स्तुत्या यज्ञमवैकल्येन समाप्तिं
प्रापयथ इत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

प्रातरनुवाक आश्विने ऋतौ गायत्रे छंदसि वाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्रः ।
सूचितं च । वाहिष्ठो वां हवानामिति चतस्र उदीरायामा मे हवमिति गायत्रं
। अ० ४. १५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते षोडशी ॥

वाहि॒ष्ठो वां ह॒वानां॒ स्तोमो॑ दू॒तो हु॒वन्न॒रा । यु॒वाभ्यां॑ भू॒त्वश्वि॒ना ॥ १६ ॥

वाहि॒ष्ठः । वां । ह॒वानां॑ । स्तो॒मः । दू॒तः । हु॒वत् । न॒रा । यु॒वाभ्यां॑ । भू॒तु । अ॒श्वि॒ना ॥ १६ ॥

हे नरा नरौ सर्वस्य नेतारावश्विनौ हवानां स्तोतृणां स्तोत्राणां मध्ये स्तोमो
वाहिष्ठो युवामतिशयेन व्याप्नुवन् मदीयः स्तोमो दूतो दूतभूतः सन् हुवत् ।
आह्वयतु । सोऽयं मदीयः स्तोमो युवाभ्यां प्रियकरो भूतु । भवतु ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यद॒दो दि॒वो अ॒र्णव॒ इषो॑ वा॒ मद॑थो गृ॒हे । श्रु॒तमि॒न्मे अ॒मर्त्या ॥ १७ ॥

यत् । अ॒दः । दि॒वः । अ॒र्ण॒वे । इ॒षः । वा । म॒दथः । गृ॒हे । श्रु॒तं । इत् । मे । अ॒म॒र्त्या ॥ १७ ॥

हे अश्विनौ दिवो द्युलोकस्यादः ॥ सुपां सुलुगिति सप्तम्याः सः ॥ अमु-
ष्मिन्नर्णवेऽपां स्थाने यद्यदि मदथः माद्यथः । वापि चेषो युवमिच्छतो यज-
मानस्य गृहे यदि माद्यथः । एवं चेत् हे अमर्त्या मरणधर्मरहितावमनुष्यौ वा-
श्विनौ मे मदीयं स्तोत्रं श्रुतमित् । युवां शृणुतमेव । ममैव स्तोत्रं श्रुत्वा युवां
माद्यतमित्यर्थः । यद्वादः स्तोत्रमिति संबध्यते ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

उत स्या श्वेतयावरी वाहिष्ठा वां नदीनां । सिंधुर्हिरण्यवर्तनिः ॥ १८ ॥

उत । स्या । श्वेतयावरी । वाहिष्ठा । वां । नदीनां । सिंधुः । हिरण्यऽवर्तनिः ॥ १८ ॥

विश्वमना ऋषिः श्वेतयावरीनाभ्यो नद्यास्तीरेऽश्विनावस्तौत् । अनया नद्यपि
स्तुतवतीत्याह । उतापि च श्वेतयावरी । श्वेतजला यातीति श्वेतयावरी । कीदृशी ।
सिंधुः स्यंदमाना हिरण्यवर्तनिर्हिरण्यमयस्वीयमार्गा हिरण्यमयोभयकूला स्यैषा
श्वेतयावरीनामिका नदीनामन्यासां नदीनां मध्ये वां युवां वाहिष्ठा स्तुत्यातिश-
येनागंची भवति । एषापि युवां स्तौतीत्यर्थः । यद्वैषा नदी युवयो रथस्य वाहिष्ठा
वोद्धृतमा सती प्रियकरी भवति । यस्मादहमस्यास्तीरे युवामस्तुवमिति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

स्मदेतया सुकीर्त्याश्विना श्वेतया धिया । वहेथे शुभ्रयावाना ॥ १९ ॥

स्मत् । एतया । सुकीर्त्या । अश्विना । श्वेतया । धिया । वहेथे इति । शुभ्रयावाना ॥ १९ ॥

हे शुभ्रयावाना शोभनशीलगमनवंतौ हे अश्विनाश्विनौ सुकीर्त्या शोभन-
स्तुत्या श्वेतया श्वेतजलया धिया धारयिष्या हिरण्यमयकूलवत्योभयकूलस्थितानां
प्राणिनां धनदानेन पोषयिष्येतया नद्या स्मत्सुमत् शोभनं वहेथे । युवां स्तुतिं
प्राप्नुथः । एषा युवामस्तौदित्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

युक्त्वा हि त्वं रथासहां युवस्व पोषा वसो ।

आन्नो वायो मधु पिबास्माकं सर्वना गहि ॥ २० ॥

युक्त्वा । हि । त्वं । रथऽसहां । युवस्व । पोषा । वसो इति ।

आत् । नः । वायो इति । मधु । पिब । अस्माकं । सर्वना । आ । गहि ॥ २० ॥

एतदाद्या वायव्यः । हे वायो रथसहा रथसहौ रथवहनसमर्थावश्चौ । हिरव-
धारणे । त्वमेव युक्त्व । संयोजय । हे वसो वासयितः शत्रूणां पोष्या पोष्यौ । कंठेषु
करलतास्फालनैराश्वास्य पोषणीयौ तावश्चौ युवस्व । संग्रामेषु शत्रुवधार्थं मिश्रय ।
यद्वास्मद्यज्ञेषु संमिश्रय । ताभ्यां युक्तः सन् यज्ञं प्रत्यागच्छेत्यर्थः । हे वायो आद-
नंतरं नोऽस्मदीयं मधु मदकरं सोमं त्वं पिब । अत एवास्माकं यज्ञेषु सवना
त्रिषु सवनेष्वागहि । सोमपानार्थमागच्छ ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

वायव्ये पशौ वषायास्तव वायावित्येषा वानुवाक्या । सूचितं च । प्र वायुमच्छा
वृहती मनीषा तव वायवृतस्पते । आ० ३. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्त एकविंशी ॥

तव वायवृतस्पते त्वष्टुर्जामातरद्भुत । अवास्या वृणीमहे ॥ २१ ॥

तव वायो इति । ऋतः ऽपते । त्वष्टुः । जामातः । अद्भुत । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥ २१ ॥

हे ऋतस्पत ऋतपते यज्ञानां पते ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लालसायां सुगिति
सुगागमः ॥ त्वष्टुर्जामातर्ब्रह्मणो जामातः । एषा कथेतिहासादिभिरवगंतव्या ।
तादृशाद्भुत महन् विचित्रकर्मन् हे वायो तव त्वदीयान्यवांसि पालनान्यावृ-
णीमहे । वयमस्मिन्पशुयागे संभजामहे ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

त्वष्टुर्जामातरं वयमीशानं राय ईमहे ।

सुतावंतो वायुं द्युम्ना जनांसः ॥ २२ ॥

त्वष्टुः । जामातरं । वयं । ईशानं । रायः । ईमहे ।

सुतऽवंतः । वायुं । द्युम्ना । जनांसः ॥ २२ ॥

इमे जनासो जना वयं त्वष्टुर्ब्रह्मणो जामातरमीशानं सर्वस्येश्वरमेतादृशं वायुं
सुतवंतोऽभिषुतसोमा रायो धनमीमहे । याचामहे । तेन दत्तेन वयं द्युम्ना धनवंतः
स्यामेति शेषः ॥

वायव्यतृचे वायो याहि शिवा दिव इत्यादिके द्वे ऋचौ द्वितीयातृतीये ।
सूचितं च । वायो याहि शिवा दिव इति द्वे । आ० ७. १०. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोविंशी ॥

वायो॑ या॒हि शि॒वा दि॒वो वह॑स्वा सु स्व॒र्ध्वं ।

वह॑स्व म॒हः पृथु॑पक्षसा रथे ॥ २३ ॥

वायो॑ इति । या॒हि । शि॒व । आ । दि॒वः । वह॑स्व । सु । सु॒ऽअ॒र्ध्वं ।

वह॑स्व । म॒हः । पृथु॑ऽपक्षसा । रथे ॥ २३ ॥

हे वायो दिवो द्युलोकस्य शिव ॥ सुपां सुलुगिति द्वितीयाया लुक् ॥ शिवं कल्याणमायाहि । आप्रापय । सर्वज्योतिषां त्वदाधारत्वात्तेषामाधारो भूत्वा द्युलोके तानि स्थापयेति प्रार्थयते । ततस्त्वं स्वर्ध्वं । अश्वानां संघोऽश्वः । शोभनाश्वसंघं रथं सु सुष्ठु वहस्व । सर्वतो दिक्षु प्रापय । इदानीं तेभ्योऽपि समर्थवश्चावावह । महो महान् त्वं पृथुपक्षसा पृथुपार्श्वद्वययुक्तावश्चौ रथे स्वकीये वहस्व । शत्रुह-
ननार्थं संयोजय ॥

वायवे पशौ पुरोडाशहविषोक्त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे अनुवाक्ये । सूत्रितं च । त्वां हि सुप्सरस्तममिति द्वे कुविदंग नमसा ये वृधासः । आ० ३. ८. इति ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्ते चतुर्विंशी ॥

त्वां हि सु॒प्सर॑स्तमं नृष॒दनेषु॑ हू॒महे ।

यावा॑णं नाश्व॒पृष्ठं म॒हना॑ ॥ २४ ॥

त्वां । हि । सु॒प्सरः॑ऽतमं । नृ॒ऽस॒दनेषु॑ । हू॒महे ।

यावा॑णं । न । अश्व॑ऽपृष्ठं । म॒हना॑ ॥ २४ ॥

हे वायो सुप्सरस्तमं । सुप्स इति रूपनाम ॥ रो मत्वर्थीयः ॥ अतिशयेन शोभ-
नरूपवंतं मंहना स्वकीयेन महत्वेनाश्वपृष्ठं सर्वतो व्याप्नपृष्ठं । पृष्ठशब्दः सर्वांगं
लक्षयति । व्याप्नकृत्स्नांगमित्यर्थः । त्वां ॥ हिरवधारणे ॥ त्वामेव नृषदनेषु नृसदनेषु ।
नरोऽध्वरस्य नेतार ऋत्विजोऽत्र सीदंतीति नृषदना यज्ञाः । तेषु हूमहे । वय-
माह्वयामः । कथमिव । यावाणं न । यथा सोमाभिषवार्थं यावाणं स्तुतिभि-
राह्वयन्ति तद्वत्त्वां स्तुतिभिराह्वयामः ॥

श्रुनासीरीये स त्वं नो देवेत्येषा वायोरनुवाक्या । सूत्रितं च । स त्वं नो देव
मनसेशनानाय प्रहुतिं यस्त आनट् । आ० २. २०. इति ॥

॥ सैषा सूक्ते पंचविंशी ॥

स त्वं नो देव मनसा वायो मंदानो अग्नियः । कृधि वाजाँ अपो धियः ॥ २५ ॥

सः । त्वं । नः । देवः । मनसा । वायो इति । मंदानः । अग्नियः । कृधि । वाजान् ।

अपः । धियः ॥ २५ ॥

हे देव द्योतमान यद्वा स्तोतव्य वायो अग्नियो देवानां मध्ये मुख्योऽग्रतो गतासि । तादृशस्त्वं मनसा मंदानो मंदमानः स्वयमेव मोदमानः सन् नोऽस्माकं वाजानन्नान्यपो मेघभेदनेनोदकानि च । उभयस्मिन् त्वया प्रदत्ते सति धियोऽग्नि-
होत्रादिकर्माणि च कृधि । कुरु । कारयेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये त्रिंशो वर्गः ॥

अग्निरुक्थे इति द्वाविंशत्युचं सप्तमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अग्निरुक्थे
अधिका मनुर्वैवस्वतो वैश्वदेवं ह प्रगाथमिति । विवश्वतः पुत्रो मनुर्ऋषिः ।
प्रथमातृतीयाद्युजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादि युजः सतोबृहत्यः । इदमादीनां
चतुर्णां सूक्तानां विश्वे देवा देवता ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा ॥

अग्निरुक्थे पुरोहितो यावाणो बर्हिर्ध्वरे ।

ऋचा यामि मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवाँ अवो वरेण्यं ॥ १ ॥

अग्निः । उक्थे । पुरःऽहितः । यावाणः । बर्हिः । अध्वरे ।

ऋचा । यामि । मरुतः । ब्रह्मणः । पतिं । देवान् । अवः । वरेण्यं ॥ १ ॥

मनुः प्रार्थयते । उक्थे स्तोत्रशस्त्रात्मकेऽध्वरे हिंसारहितेऽस्मिन्यज्ञेऽग्निः पुरो-
हितो यज्ञार्थं पुरत उत्तरवेद्यामृत्विग्भिर्निहितोऽभूत् । तथा यावाणश्च सोमा-
भिषवार्थं पुरुतो निहिताः । बर्हिश्च पुरतो निहितमासादितं । एवं सामग्यां
सत्यां मरुत एकोनपंचाशन्मरुद्गणान् ब्रह्मणस्पतिं स्तोत्रस्य पालयितारमेतन्नामकं
देवं देवानिन्द्रादींश्च । एतान् सर्वान्देवान्वरेण्यं वरणीयं भजनीयमवो रक्षणमृचा
सूक्तरूपया स्तुत्या यामि । मनुर्हं याचामि ॥ याचतेर्लटि रूपं । वर्णलोप-
श्छांदसः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ प॒शुं गा॑सि पृथि॒वी वन॑स्पती॒नुषा॑सा न॒क्तमोष॑धीः ।

विश्वे॑ च नो वसवो विश्ववेदसो धी॒नां भू॑त प्रावि॒तारः ॥ २ ॥

आ । प॒शुं । गा॑सि । पृथि॒वी । वन॑स्पती॒न् । उ॒षसा॑ । न॒क्तं । ओष॑धीः ।

विश्वे॑ । च । नः । व॒सवः । वि॒श्वऽवे॒दसः । धी॒नां । भू॑त । प्र॒ऽअ॒वि॒तारः ॥ २ ॥

पूर्वाह्णार्च्येऽग्निः संबोध्यते पश्चादिशब्दसद्भावात् । हे अग्ने नोऽस्मदीये यज्ञे पशुमग्नीषोमीयं पशुं प्रत्यागासि । आगच्छसि ॥ गाङ् गतौ । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तथा पृथिवीमिदं देवसदनं प्रति । किंच वनस्पतीन् मथनसाधनानरणिरूपान्व-
नस्पतीन्प्रति । तथोषासा होतव्यत्वेनोषःकालं । तथा नक्तं यद्येतया रात्रिं च प्रति । किंचौषधीः ॥ उष दाहेऽत्र मादनकर्मा ॥ ओषन्ति माद्यन्त्यनेनेत्योषः सोमः । स धीयते निधीयते येष्वित्योषधयो ग्रावाणः । तान्प्रत्यागच्छसि । यद्वौषधयः फल-
पाकांता लताः । ताः प्रत्यायाहि । अथवा हे स्तोतः पश्चादीनागासि । समं-
तात्स्तुहि ॥ कै गै शब्द इति धातुः ॥ ततो हे वसवो वासयितारो विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे विश्वे सर्वेऽपि देवा नोऽस्मदीयानां कर्मणां प्रावि-
तारो भूत । अनेनाग्निना सह यूयं प्रकर्षेण रक्षका भवत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र सू न ए॒त्वध्व॑रो॒ऽग्रा दे॒वेषु॑ पू॒र्यः ।

आ॒दि॒त्येषु॑ प्र वरुणे धृतव्रते म॒रुत्सु॑ वि॒श्वभा॑नुषु ॥ ३ ॥

प्र । सु । नः । ए॒तु । अ॒ध्वरः । अ॒ग्रा । दे॒वेषु॑ । पू॒र्यः ।

आ॒दि॒त्येषु॑ । प्र । वरुणे । धृत॑ऽव्रते । म॒रुत्ऽसु॑ । वि॒श्वऽभा॑नुषु ॥ ३ ॥

पूर्यः पुरातनः । पूर्यान् पुरातनानिन्द्रादीन् देवान्प्रति क्रियमाणत्वाद्यज्ञोऽपि पूर्य इत्युच्यते । तादृशो मुख्यो नोऽस्मदीयोऽध्वरो यज्ञोऽग्रा ॥ सुपां सुलुगिति सप्तम्या डादेशः ॥ अग्रौ । अग्निर्देवानां मुख्यत्वात्प्रथममभिहितः । तस्मिन्नाग्रौ सर्वेष्वन्येषु देवेषु च सु सुष्ठु प्रैतु । प्रकर्षेण गच्छतु । देवान् विशिनष्टि । आदि-
त्येष्वदितेः पुत्रेष्विन्द्रादिषु धृतव्रते धृतकर्मणि वरुणे च विश्वभानुषु सर्वतो व्याप्त-
तेजस्वेषु मरुत्सु च प्रैतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

विश्वे हि ष्मा मनवे विश्ववेदसो भुवन्वृधे रिशादसः ।

अरिष्टेभिः पायुभिर्विश्ववेदसो यन्ता नोऽवृकं छर्दिः ॥४॥

विश्वे । हि । स्म । मनवे । विश्वऽवेदसः । भुवन् । वृधे । रिशादसः ।

अरिष्टेभिः । पायुऽभिः । विश्वऽवेदसः । यन्त । नः । अवृकं । छर्दिः ॥४॥

विश्ववेदसः सर्वतो व्याप्तधनाः । बहुधना इत्यर्थः । तादृशा रिशादसो रिशतां हिंसतां शत्रूणामसितार उपक्षपयितारो वा विश्वे हि ष्म सर्वे खलु देवा मनवे ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ मनोर्वृधे वर्धनाय भुवन् । भवन्तु । स्तोत्रे मनुष्याय धनं दत्त्वा तं वर्धयन्त्वित्याशस्ते । ततो हे विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञा वा देवा अरिष्टेभिः परैरहिंसितैः पायुभिः पालनैः सहावृकं । वृकः स्तेनः । तद्रहितं । बाधारहितमित्यर्थः । तादृशं छर्दिर्गृहं नोऽस्मभ्यं यन्त । प्रयच्छत । शत्रून् हत्वा गृहेष्वस्माभिः कर्माणि कारयन्तेत्यर्थः ॥ यन्तेति यमेलोर्लोपि छांदसो विकरणस्य लुक् । तस्य तवादेशः । तेनानुनासिकलोपाभावः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो अद्य समनसो गन्ता विश्वे सजोषसः ।

ऋचा गिरा मरुतो देव्यदिते सदने पस्त्ये महि ॥५॥

आ । नः । अद्य । सऽमनसः । गन्त । विश्वे । सऽजोषसः ।

ऋचा । गिरा । मरुतः । देवि । अदिते । सदने । पस्त्ये । महि ॥५॥

समनसः सर्वेषु स्तोत्रेषु समानमनस्का विश्वे सर्वे देवा यूयं सजोषसः परस्परं संगताः संतो गिरा । श्रुश्रूषुतया प्राप्तव्येत्यर्थः । तया ऋचा सहाद्यास्मिन्यागदिने नो यष्टृनस्मानागन्त । आगच्छत । अनन्तरं हे मरुतो दिवि द्योतमाने महि महति देवानां मातृत्वात् महत्त्वयुक्ते हे अदिते अदीने एतन्नामिके देवि सदने स्थाने पस्त्येऽस्मदीये गृहे स्तोतव्यतयोपविशत ॥ मरुत इत्यादेर्वाक्यभेदादनिघातः । उत्तरत्र पूर्वस्यामन्त्रितस्याविद्यमानवत्त्वेन वाक्यादित्वादनिघातः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभि प्रिया मरुतो या वो अश्व्या हव्या मित्र प्रयाथन ।

आ बर्हिर्द्रो वरुणस्तुरा नर आदित्यासः सदंतु नः ॥ ६ ॥

अभि । प्रिया । मरुतः । या । वः । अश्व्या । हव्या । मित्र । प्रयाथन ।

आ । बर्हिः । इंद्रः । वरुणः । तुराः । नरः । आदित्यासः । सदंतु । नः ॥ ६ ॥

हे मरुतः प्रिया प्रियाणि या यानि वो युष्माकमश्व्याश्व्यानि प्रियानश्वसंघानभिप्रयाथन । अस्मद्यज्ञं प्रति प्रापयत । यूयमश्वैर्युक्ताः संत आगच्छतेत्यर्थः । अथ हे मित्र । मित्रशब्देनान्ये वरुणादयोऽप्युच्यन्ते । हे मित्रादयो देवा हव्या हव्यानि हवनयोग्यानि हवीषि स्वीकर्तुमागच्छतेत्यर्थः । स्तूयमाना आगच्छत ॥ प्रपूर्वाद्यातेर्लोऽटि तप्नतप्नथनाश्चेति थनादेशः ॥ आगत्य चंद्रो वरुण इंद्रावरुणौ तुराः संयामे शत्रुवधार्थं त्वरमाणा नरो नेतार आदित्यासोऽदितेः पुत्रा मरुदादयो देवाश्च नोऽस्मदीये यज्ञे बर्हिर्बर्हिषासादित आसदंतु । आसीदंतु । प्रविशंतु ॥ सदेः सीदादेशाभावश्छांदसः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयं वो वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आनुषक् ।

सुतसोमासो वरुण हवामहे मनुष्वदिद्वाग्रयः ॥ ७ ॥

वयं । वः । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आनुषक् ।

सुतऽसोमासः । वरुण । हवामहे । मनुष्वत् । इद्वाऽअग्रयः ॥ ७ ॥

हे वरुण वरुणादयो हे देवा वृक्तबर्हिष ऋत्विजो वयमानुषक् सुगादिष्वनुषक्तं यथा भवति तथा हितप्रयसः । प्रीणातीति प्रयोऽन्नं । तेषु निहितहविष्काः संतो वो युष्मान् हवामहे । एतानि हवीषादातुमाह्वयामः । कीदृशाः । सुतसोमासोऽभिषुतसोमा इद्वाग्रय आहुतिभिः समिद्वाग्रयो वयमाह्वयामः । तत्र दृष्टान्तः । मनुष्वत् । मनुष्यथा यज्ञे युष्मानाजुहाव तद्वत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ प्र यात मरुतो विष्णो अश्विना पूषन्माकीनया धिया ।

इंद्र आ यातु प्रथमः संनिषुभिर्वृषा यो वृत्रहा गृणे ॥ ८ ॥

आ । प्र । या॒त । मरु॑तः । वि॒ष्णो॒ इति॑ । अ॒श्वि॒ना । पू॒षन् । मा॒की॒नया॑ । धि॒या ।
इ॒न्द्रः । आ । या॒तु । प्र॒थ॒मः । स॒नि॒षु॒भिः । वृ॒षा । यः । वृ॒त्र॒हा । गृ॒णे ॥ ८ ॥

हे विश्वे देवाः प्र यात । प्रकर्षणास्मदीयकर्माण्यागच्छत । हे मरुतो हे विष्णो स्वबलेन सर्वतो व्याप्रेतन्नामक देव हे अश्विनाश्विनौ पूषन् । स्तोतृन्धनादिना पोषयतीति पूषा । एतन्नामक देव मरुदादयो हे देवा माकीनया ॥ अस्मच्छब्दाद्युष्मदस्मदोरिति खज् शैषिकः । एकवचने तवकममकाविति ममकादेशः । वर्णलोपच्छादसः ॥ मया क्रियमाणया धिया स्तुत्या सहास्मद्यज्ञं प्रत्यागच्छत ॥ मरुदादेरामंचितस्य वाक्यभेदादनिघातः ॥ किंच प्रथमो देवानां मुख्यः स इन्द्रश्चायातु । वृषा कामानां सेक्ता य इन्द्रः सनिषुभिः । सनिः संभजनं । तदात्मन इच्छद्भिः स्तोतृभिर्वृत्रहापामावरकस्य वृत्रासुरस्य हंतेति गृणे स्तूयते ॥ गृ शब्द इत्यस्य कर्मणि लिटि छांदसो विकरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

वि नो॑ दे॒वासो॑ अ॒दु॒होऽच्छि॑द्रं श॒र्म॑ यच्छत ।

न यद्दू॒राद्व॑सवो॒ नू चि॒दंति॑तो॒ वरू॑थमा॒दध॑र्षति ॥ ९ ॥

वि । नः । दे॒वा॒सः । अ॒दु॒हः । अ॒च्छि॑द्रं । श॒र्म॑ । य॒च्छ॒त ।

न । यत् । दू॒रात् । व॒स॒वः । नू । चि॒त् । अं॒ति॒तः । वरू॑थं । आ॒ऽद॒ध॑र्षति ॥ ९ ॥

हे अदुहः स्तोतृणामद्रोग्धारः ॥ यद्वा दुहेरौणादिकः कर्मणि क्तिप् ॥ शत्रुभिरहिंस्या हे देवासो मरुदादयो देवा अच्छिद्रं बाधकरहितं साधीयो वा शर्म । शृणाति दुःखादिकमिति शर्म गृहं । तन्नोऽस्मभ्यं वियच्छत । हे वसवः शत्रूणां वासयितारो मरुदादयो दूरादूरदेशादंतितोऽतिकदेशाद्वा कश्चिदागत्य नूचिक्त्वाच्चिदपि वरूथं वरणीयं संभजनीयं यद्गृहं नादधर्षति आधर्षणं हिंसनं न करोति तद्गृहं प्रयच्छतेति समन्वयः ॥ धृष प्रसहन इत्यस्य विभाषितणिच्त्वात् यदा णिच् नास्ति तदा रूपं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अस्ति॒ हि वः॑ स॒जा॒त्यं रि॒शाद॑सो॒ दे॒वा॒सो॒ अस्त्या॑थं ।

प्र णः॒ पूर्वे॑स्मै सु॒वि॒ताय॑ वो॒चत॒ म॒ष्टु सु॒क्ताय॑ न॒व्य॑से ॥ १० ॥

अस्ति । हि । वः । सऽजात्यं । रिशादसः । देवासः । अस्ति । आप्यं ।

प्र । नः । पूर्वस्मै । सुविताय । वोचत । मक्षु । सुस्त्राय । नव्यसे ॥ १० ॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो देवासो देवा द्योतमाना मरुदादयो वो युष्माकं सजात्यमस्ति । परस्परं समानजातिभावोऽस्ति खलु । किंचाप्यं । आपिर्वंधुः । तस्य भाव आप्यं । स्तोतृषु स्तुत्यलक्षणेन संबन्धात् वैवस्वतेन मनुना मया स्तोत्रा सह युष्माकं बंधुभावोऽस्ति खलु । ततः पूर्वस्मै प्रथमभाविने सुविताय । सुष्ठीयते सर्वैरागम्यत इति सुवितोऽभ्युदयः । तस्मै नव्यसे नवीयसे नवतराय सुस्त्राय च । उभयं मक्षु शीघ्रं नोऽस्माकं प्र वोचत । प्रकर्षेण व्रूत । अभ्युदयधनानि प्रयच्छतेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

इदा हि व उपस्तुतिमिदा वामस्य भक्तये ।

उप वो विश्ववेदसो नमस्युराँ असृक्ष्यन्वामिव ॥ ११ ॥

इदा । हि । वः । उपऽस्तुतिं । इदा । वामस्य । भक्तये ।

उप । वः । विश्वऽवेदसः । नमस्युः । आ । असृक्षि । अन्याँऽइव ॥ ११ ॥

हे विश्ववेदसः सर्वधना हे देवा नमस्युरन्नमिच्छन् मनुरहं वो युष्मद्विषयामुपस्तुतिमन्यामिवाहृष्टपूर्वामिव स्थितां । कैश्चिदप्यकृतमित्यर्थः । तादृशीमुपस्तुतिमिदा हि । हिरवधारणे । इदानीमेवोपासृक्षि । उपासृजामि । करोमीत्यर्थः । किमर्थं । वो युष्मत्संबन्धिनो वामस्य वननीयस्येदेदानीमेव भक्तये संभजनाय । लाभायेत्यर्थः ॥ असृक्षीति सृजेर्लुङि रूपं । पादादित्वादनिघातः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उदु ष वः सविता संप्रणीतयोऽस्थादृद्ध्वो वरेण्यः ।

नि द्विपादश्चतुष्पादो अर्थिनोऽविश्रन्पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

उत् । ऊँ इति । स्यः । वः । सविता । सुऽप्रणीतयः । अस्थात् । ऊर्द्ध्वः । वरेण्यः ।

नि । द्विऽपादः । चतुऽपादः । अर्थिनः । अविश्रन् । पतयिष्णवः ॥ १२ ॥

हे सुप्रणीतयः । शोभनप्रणीतिः स्तुतिः । शोभनप्रणयनाः शोभनस्तुतयो मरुतो
 वो युष्माकं मध्य ऊर्ध्व ऊर्ध्व गन्ता वरेण्यः सर्वैर्वरेणीयः संभजनीयः स सविता
 सर्वस्य स्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामकः स देवो यदोदस्थात् स्वतेजसोद्गतोऽभूत्
 तदार्थिनो द्विपादो पादद्वययुक्ताः पुरुषाश्चतुष्पादः पादचतुष्टययुक्ता अश्वदयः
 पतयिष्णवः पतनशीलाः पक्षिणश्च न्यविश्रन् । स्वस्वकार्येषु निविशन्ते । सूर्य उदिते
 केचन पुरुषा अग्निहोत्रादिकं कुर्वन्ति केचन देवताविषयं स्तोत्रं कुर्वन्ति । पश्चाद-
 यस्तृणादिभक्षणार्थं सर्वत्र संचरन्ति ॥ न्यविश्रन् । निपूर्वाद्द्विशतेर्लङि व्यत्ययेन
 परस्मैपदं । बहुलं छन्दसीति रुडागमः ॥

पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे देवदेवमिति वैश्वदेवस्तृचः । सूत्रितं च । देवदेवं बृहदु
 गायिषे वचः । अ० ७. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

दे॒वंदे॒वं वोऽव॑से दे॒वंदे॒वम॒भिष्ट॑ये ।

दे॒वंदे॒वं हुवे॑म वाज॑सातये गृ॒णन्तो॑ दे॒व्या धि॒या ॥ १३ ॥

दे॒वंऽदे॒वं । वः । अव॑से । दे॒वंऽदे॒वं । अ॒भिष्ट॑ये ।

दे॒वंऽदे॒वं । हुवे॑म । वाज॑सातये । गृ॒णन्तः । दे॒व्या । धि॒या ॥ १३ ॥

वयं देव्या द्योतमानया धिया स्तुत्या गृणन्तः स्तुवन्तः संतो वो युष्माकं मध्ये
 देवं देवं दीपमानं देवमवसे कर्मरक्षणायाह्वयाम । अनुक्रमेणाह । अभिष्ट-
 येऽभिलषितप्राप्त्यर्थं च देवं देवं वयमाह्वयाम । ततो वाजसातयेऽन्नलाभाय
 हुवेम । ह्वयाम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

दे॒वासो॒ हि ष्मा॒ मन॑वे॒ सम॑न्यवो॒ विश्वे॑ सा॒कं स॒रा॑तयः ।

ते नो॑ अ॒द्य ते अ॒परं॑ तु॒चे तु नो॑ भव॑न्तु वरि॒वोवि॒दः ॥ १४ ॥

दे॒वासः॑ । हि । स्म । मन॑वे । सऽम॑न्यवः । विश्वे॑ । सा॒कं । सऽरा॑तयः ।

ते । नः । अ॒द्य । ते । अ॒परं॑ । तु॒चे । तु । नः । भव॑न्तु । वरि॒वः । वि॒दः ॥ १४ ॥

समन्यवः समानमनसः । यद्वा संग्रामेषु शत्रुहननार्थं समानक्रोधयुक्ता विश्वे
 सर्व एव देवासो हि ष्म मरुदादयो देवाः खलु मनव एतन्नामकाय ऋषये मह्यं

साकं सह युगपदेव सरातयो धनादिदानेन सहिता भवंतु । पुनरपि प्रार्थयते ।
ते देवा नोऽस्माकमद्यास्मिन्दिनेऽपरं च । किं बहुना सर्वेषु दिवसेषु धनदा-
तारो भवंतु । न केवलमस्माकमेव किंतु तुचे । तुगित्यपत्यनाम ॥ तुजि पिजि
हिंसादाननिकेतनेषु ॥ तोजयति हिनस्ति पितुर्दुःखादिकमिति तुक् पुत्रः । तस्मै
नोऽस्माकं पुत्राय वरिवोविदो वरणीयस्य धनस्य लंभयितारो भवंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

प्र वः शंसाम्यदुहः संस्थ उपस्तुतीनां ।

न तं धूर्तिर्वरुण मित्र मर्त्यं यो वो धामभ्योऽविधत् ॥ १५ ॥

प्र । वः । शंसामि । अदुहः । संस्थे । उपऽस्तुतीनां ।

न । तं । धूर्तिः । वरुण । मित्र । मर्त्यं । यः । वः । धामभ्यः । अविधत् ॥ १५ ॥

हे अद्रुहोऽद्रोग्धारोऽहिंस्या वा मरुदादय उपस्तुतीनामुपस्तोत्राणां संस्थे
तासां यज्ञे क्रियमाणत्वादस्मत्संस्थानभूतेऽस्मिन्यज्ञे वो युष्मान् प्र शंसामि ।
प्रकर्षेण स्तौमि । हे वरुण मित्र मित्रावरुणौ तं मर्त्यं मनुष्यं धूर्तिः ॥ धुर्वी
हिंसार्थः ॥ शत्रुभ्यो हिंसा तं न वाधते यो मनुष्यो वो युष्माकं धामभ्यस्तेजोभ्यः ।
धीयतेऽस्मिन्निति धाम शरीरं वा । तेभ्योऽविधत् ॥ विध विधाने ॥ हवींषि विद-
धाति प्रयच्छति । एतेन तेजसामपि हविर्भक्षणमस्तीति ज्ञायते ॥

॥ अथ षोडशी ॥

प्र स क्षयं तिरते वि महीरिषो यो वो वराय दाशति ।

प्र प्रजाभिर्जायते धर्मणस्पर्यरिष्टः सर्व एधते ॥ १६ ॥

प्र । सः । क्षयं । तिरते । वि । महीः । इषः । यः । वः । वराय । दाशति ।

प्र । प्रऽजाभिः । जायते । धर्मणः । परि । अरिष्टः । सर्वः । एधते ॥ १६ ॥

हे मरुदादयः स मनुष्यः क्षयं । क्षयंति निवसंत्यचेति क्षयो गृहं । तत्स मनुष्यः
प्र तिरते । प्रकर्षेण वर्धयति ॥ तिरतिर्वृद्धिकर्मा ॥ स एव महीर्महांतीषोऽन्नानि
च वि वर्धयति यो मनुष्यो वराय वरणीयाय धनाय तदर्थं वो युष्मभ्यं दाशति
हवींषि प्रयच्छति । धनादिभिर्वर्धयतीत्यन्वयः । किंच धर्मणे । ध्रियत ऋत्विग्भि-
रिति धर्म कर्म । युष्मद्विषयात्कर्मणः सकाशात्स मनुष्यः प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः

परि परितः सर्वतः प्र जायते । प्रकर्षेणाविर्भवति । आत्मा वै पुत्र नामासीति श्रुतेः । ततोऽरिष्टोऽन्यैरहिंसितः सर्वो युष्माकं हविःप्रदानात्सकलो जन एधते । धनादिभिर्वर्धते ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

ऋते स विंदते युधः सुगेभिर्यात्यध्वनः ।

अर्यमा मित्रो वरुणः सरातयो यं चायंते सजोषसः ॥११॥

ऋते । सः । विंदते । युधः । सुऽगेभिः । याति । अध्वनः ।

अर्यमा । मित्रः । वरुणः । सऽरातयः । यं । चायंते । सऽजोषसः ॥११॥

सोऽर्यमादीनां हविर्दाता मनुष्यो युधः ॥ युध संप्रहारे । भावे क्लिप् ॥ युद्धादृते विनापि विंदते । धनानि लभते । किंच सुगेभिः शोभनगमनैः सुष्ठु गंतुभिर्वाश्वैः सहाध्वनो मार्गान् । गंतव्यान्देशानित्यर्थः । तान् याति । गच्छति । यं जनमर्यमा सततं गच्छन् मित्रः स्तोतृणां यष्टृणां च धनप्रदानेन मित्रभूतो वरुणो निवारयिता शत्रूणां यद्वा वरणीयः संभजनीय एतन्नामकाः सरातयः समानदानास्त्रयो देवाः सजोषसः परस्परं संगताः संतो यं हव्यप्रदातारं चायंते स्वरक्ष्णैः पालयंति स धनादीनि विंदतीत्यन्वयः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अजे चिदस्मै कृणुथा न्यंचनं दुर्गे चिदा सुसरणं ।

एषा चिदस्मादशनिः परो नु सास्त्रेधंती वि नश्यतु ॥१८॥

अजे । चित् । अस्मै । कृणुथ । निऽअंचनं । दुऽगे । चित् । आ । सुऽसरणं ।

एषा । चित् । अस्मात् । अशनिः । परः । नु । सा । अस्त्रेधंती । वि । नश्यतु ॥१८॥

हे देवा अजे चित् ॥ जि अभिभवे ॥ परैरनभिभवनीयेऽपि परपुरे न्यंचनं नितरां गमनमस्मै मनवे कृणुथ । यूयं कुरुत । यद्वाज ऋजुगमने प्रस्थे गमनं कुरुत । तथा दुर्गे चिदगंतव्येऽपि स्थले सुसरणं ॥ सृ गतौ ॥ शोभनगमनमा समंतात्कुरुत । एवं सति सैषाशनिः शत्रूणां तदेतदायुधमस्मात्सर्वतो गंतुर्मनोर्न क्षिप्रं परः परस्ताद्भवेत् । पश्चात्साशनिरस्त्रेधंती कांश्चिदप्यहिंसती विनश्यतु । विनष्टा भवेत् ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यद्य॒ सूर्य॑ उद्य॒ति प्रिय॑क्ष॒त्रा ऋ॒तं द॒ध ।

यन्नि॒मुचि॑ प्र॒बुधि॑ वि॒श्ववे॑दसो॒ यद्वा॑ म॒ध्यंदि॑ने दि॒वः ॥ १९ ॥

यत् । अद्य॑ । सूर्ये॑ । उत्॒ऽयति॑ । प्रिय॑ऽक्ष॒त्राः । ऋ॒तं । द॒ध ।

यत् । नि॒ऽमुचि॑ । प्र॒ऽबुधि॑ । वि॒श्वऽवे॑द॒सः । यत् । वा । म॒ध्यंदि॑ने । दि॒वः ॥ १९ ॥

हे प्रियक्षत्राः प्रीणयितृवला देवाः सूर्ये सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरके सवितर्यु-
द्यत्युद्गच्छति सत्यद्यास्मिन्दिने यद्यदा ऋतं कल्याणभूतं गृहं दध धारयत ॥ दधा-
तेर्लिटि मध्यमबहुवचने रूपं ॥ यद्यदा हे विश्ववेदसः सर्वधना देवा निमुचि ॥
निमुचिर्गत्यर्थः ॥ सूर्यस्य निमोचने नितरां गमने । सायमित्यर्थः । तस्मिन् धा-
रयथ । यद्वा प्रबुधि तस्य प्रबोधने प्रातःकाले । यद्वा दिवः सूर्यतेजसा दीप्यमा-
नस्याहो मध्यंदिने मध्ये धनं मनवे धत्तेत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ विंशी ॥

यद्वा॑भि॒पित्वे॑ अ॒सुरा॑ ऋ॒तं य॒ते ह॒र्दिर्ये॒म वि दा॒श्रुषे॑ ।

व॒यं तद्वा॑ व॒सवो॑ वि॒श्ववे॑दस॒ उप॑ स्थे॒याम॒ मध्य॒ आ ॥ २० ॥

यत् । वा । अ॒भिऽपि॒त्वे । अ॒सुराः । ऋ॒तं । य॒ते । ह॒र्दिः । ये॒म । वि । दा॒श्रुषे॑ ।

व॒यं । तत् । वः । व॒सवः । वि॒श्वऽवे॑द॒सः । उप॑ । स्थे॒याम॒ । मध्य॑ । आ ॥ २० ॥

हे असुराः प्राज्ञाः संयाम आप्रानां क्षेपारो वा देवा यद्वाभिपित्वेऽस्मद्यज्ञं
प्रति युष्माकमभिप्राप्तावृतं सत्यभूतं यज्ञं यते ॥ इणः शतरि रूपं ॥ गच्छते
दाश्रुषे हवीषि दत्तवते यजमानाय हर्दिः ॥ हर्दिर्दीप्तिदेवनयोः ॥ दीप्यतेऽनेनेति
हर्दिस्तेजः । यद्वा हर्दिति दीप्यन्तेऽचेति हर्दिर्गृहं । तद्गृहं तेजो वा वियेम प्रयच्छथ ।
यद्येवं यूयं कुरुथ तर्हि वयं हे वसवः स्तोत्राणां धनादिभिराच्छादयितारः ।
यद्वा शत्रूणां विवासयितारो विश्ववेदसः सर्वधनाः सर्वज्ञाना वा हे देवा वो
युष्मात्संबन्धि तत्कल्याणं गृहं ॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ भवद्भिः प्रत्तस्य गृहस्य मध्य
उपस्थेयाम । उपतिष्ठेम । युष्मान्हविर्भिः पूजयेम ॥ तिष्ठतेराशीर्लिङि लिङ्गा-
शिथङित्यङ्प्रत्ययः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यद्य सूर उदिते यन्मध्यंदिन आतुचि ।

वामं धत्थ मनवे विश्ववेदसो जुहानाय प्रचेतसे ॥ २१ ॥

यत् । अद्य । सूर । उत्ऽइते । यत् । मध्यंदिने । आऽतुचि ।

वामं । धत्थ । मनवे । विश्वऽवेदसः । जुहानाय । प्रऽचेतसे ॥ २१ ॥

हे विश्ववेदसः सर्वतो व्याप्यधना हे देवा यद्यदाद्येदानीं । यद्वा सूर्य उदिते सति । यद्यदा मध्यंदिने दिवसस्य मध्ये । यद्वातुचि ॥ आतुचिर्गमनार्थः ॥ सूर्यस्य निमोचने । सायमित्यर्थः । जुहानायाग्नौ हवींषि जुहते अत एव प्रचेतसे प्रकृष्टज्ञानाय मनव एतन्नामकाय ऋषये मह्यं वामं वननीयं धनं धत्थ दत्थ तद्वृणीमहे इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

वयं तवः सम्राज आ वृणीमहे पुत्रो न बहुपाय्यं ।

अश्याम तदादित्या जुहंतो हविर्येन वस्योऽनशमहै ॥ २२ ॥

वयं । तत् । वः । संऽराजः । आ । वृणीमहे । पुत्रः । न । बहुऽपाय्यं ।

अश्याम । तत् । आदित्याः । जुहंतः । हविः । येन । वस्यः । अनशमहै ॥ २२ ॥

हे सम्राजः सम्यग्दीप्यमाना देवाः पुत्रो न ॥ एकवचनं छांदसं ॥ युष्माकं पुत्रा इव स्थिताः । पुत्रा यथा पितृभिः पोषास्तद्वत् युष्माभिः पोषा वयं । बहुपाय्यं बहुभिर्भोज्यं वो युष्मात्संबन्धि तद्वन्नमश्याम । प्राप्नुयाम । येन धनेन वस्यो वसीयोऽतिशयेन वसुमत्त्वमनशमहै अश्ववामहै । प्राप्नुमः ॥ अश्वोतेर्लोति व्यत्ययेन अम्प्रत्ययः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

ये त्रिंशतीति पंचर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रातं ॥ ये त्रिंशति पंचोपांत्या पुर-
उष्णिगिति । मनुर्ऋषिः । प्राग्वत्सप्रीयपरिभाषया गायत्री छंदः । उपांत्या पुर-
उष्णिक् । पूर्ववद्विश्वे देवे देवता ॥ तृतीये छंदोमे वैश्वदेवशस्त्रे ये त्रिंशतीत्येतत्सूक्तं
वैश्वदेवनिविज्ञानं । सूत्रितं च । ये त्रिंशतीति वैश्वदेवं । आ० ६. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ये त्रिंशति त्रयस्परो देवासो बर्हिरासदन् । विदन्नहं द्वितासनन् ॥ १ ॥

ये। त्रिंशति। त्रयः। परः। देवासः। बर्हिः। आ। असदन्। विदन्। अहं। द्विता। असनन् ॥ १ ॥

मनुराह । त्रिंशति त्रिंशत्संख्यायाः परः परस्तान्त्रयः । त्रयस्त्रिंशद्देवता इत्यर्थः ।
ये देवासो देवा बर्हिरस्मदीययज्ञसंबन्धिनि बर्हिषि हविःस्वीकरणार्थमासदन् ।
आसीदन्तु । अथानन्तरं विदन् । ते देवा अस्मान्हविषां प्रदातृनिति जानन्तु । ततो
द्विता द्विधा द्विप्रकारमसनन् । अस्मभ्यं धनं पश्चादिकं च प्रयच्छन्तु । यद्वा द्विता
द्विधं । अनेन पौनःपुन्यं लक्ष्यते । पुनःपुनरस्मभ्यं धनादिकं ददत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वरुणो मित्रो अर्यमा स्मद्रातिषाचो अग्रयः । पत्नीवन्तो वषट्कृताः ॥ २ ॥

वरुणः। मित्रः। अर्यमा। स्मद्रातिऽसाचः। अग्रयः। पत्नीऽवन्तः। वषट्ऽकृताः ॥ २ ॥

वरुणो वरणीयः संभजनीयो मित्रः स्तोतृणां यष्टृणां च धनादिदानेन मित्र-
भूतोऽर्यमा स्तोत्रकारिणे धनं प्रापयन् यद्वा सततं गच्छन् एतन्नामकास्त्रयो देवाः
स्मद्रातिषाचः । स्मत् सुमत् शोभना रातिर्हविःप्रदानं येषामस्तीति स्मद्रातयो
यजमानाः । तान् सचन्ते धनादिप्रदानेन सेवन्त इति तथोक्ताः । यद्वा कल्याणं
यथा भवति तथा हविषां दातृन् सचन्त इति । ते तादृशः पत्नीवन्तो देवपत्नी-
सहिता अग्रयोऽंगनशीला नानाविधा अग्रयो वषट्कृताः । मया सोमस्याग्ने वीहि
वौषडित्यादिना स्वाहाकृताः । सुहुता इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते नो गोपा अपाच्यास्त उदक्त्वा न्यक् । पुरस्तात्सर्वया विशा ॥ ३ ॥

ते। नः। गोपाः। अपाच्याः। ते। उदक्। ते। इत्या। न्यक्। पुरस्तात्। सर्वया। विशा ॥ ३ ॥

ते वरुणादयो देवाः सर्वया सर्वेण विशानुचरवर्गेण सहापाच्याः । अपाची
प्रतीची । ततो नोऽस्माकं गोपा गोपायितारो भवन्तु । त एव उदक् उदीच्याः ॥
अंचेलुगिति पंचम्यर्थे विहितस्यास्तातेर्लुक् ॥ ततोऽप्यस्माकं रक्षका भवन्तु ।
इत्येति शब्देनोर्द्धा दिशं दक्षिणां च निदिशति । इत्यमनेन पूर्वोक्तेन प्रकारे-
णोर्द्धाया दक्षिणस्याश्च दिशस्ते देवा अस्माकं पालयितारो भवन्तु । तथा न्यक्

नीच्या दिशः ॥ अत्रापि पूर्ववदस्तातेर्लुक् ॥ अधस्तादेवायस्माकं चातारो भवन्तु ।
किंच पुरस्तात्प्राच्या दिशश्च ते देवा अस्माकं गोपायितारो भवन्तु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यथा व॒श॑न्ति दे॒वास्तथेद॑स॒त्तदे॒षां न॒कि॒रा मि॒नत् ।

अ॒रा॒वा च॒न म॒र्त्यः ॥४॥

यथा । व॒श॑न्ति । दे॒वाः । तथा । इत् । अ॒स॒त् । तत् । ए॒षां । न॒किः । आ । मि॒न॒त् ।

अ॒रा॒वा । च॒न । म॒र्त्यः ॥४॥

देवा द्योतमानाः सर्वे देवा यथा वशन्ति यथा कामयन्ते ॥ वश कांतौ । संप्र-
सारणाच्चेति पूर्वरूपस्य छंदसि विकल्पितत्वाद्यणादेशः ॥ तथेत् यथोशन्ति तथै-
वासत् । तद्भवत्येव । तदेवाह । एषां देवानां तत्कामनं नकिर्न कश्चिदपि मिनत् ।
हिनस्ति ॥ मीड् हिंसायां । लेटि रूपं । मीनार्तेर्निगम इति ह्रस्वत्वं ॥ कथं देवाना-
मभिलषितं तथा भवतीति चेत् तदाह । अरावा । यदि देवाः कस्यचिदप्यदातारं
मनुष्यं कामयेरन् तदारावादाता । चनेत्यर्थः । अदातापि मर्त्यो मनुष्य उशङ्गो
देवेभ्यो हवींषि प्रयच्छति । तस्मान्नेषां यत्कामनं तत्तथा भवत्येवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स॒प्र॒नां स॒प्र ऋ॒ष्टयः॑ स॒प्र द्यु॒म्नान्ये॑षां । स॒प्रो अ॒धि श्रि॒यो धि॒रे ॥५॥

स॒प्र॒नां । स॒प्र । ऋ॒ष्टयः॑ । स॒प्र । द्यु॒म्नानि॑ । ए॒षां । स॒प्रो इति॑ । अ॒धि । श्रि॒यः । धि॒रे ॥५॥

अत्र पुरातनी कथा । इन्द्रसमानं पुत्रमिच्छन्त्या अदितेर्गर्भस्य केनचित्कारणे-
नेद्रेण सप्रधा भिन्नत्वात्स गर्भः सप्रगणात्मकोऽभवत् । ततो मरुतः संपन्नाः । सप्र-
गणा वै मरुत इति श्रुतेः । एषा कथेदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः । ऋग्वे० १.
११४. ६. । इत्यस्मिन्वर्गे सप्रपंचेनाभ्यधायि । तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः । सप्रानां
मरुतां गणानां सप्र सप्रसंख्याका ऋष्टय आयुधविशेषा विभिन्नाः संति । तथा
सप्र सप्रसंख्याकानि द्युम्नानि द्योतमानानि कुंडलादीन्याभरणानि । द्युम्नान्यन्नानि
वा । एषां गणानां विभिन्नानि संति । ततः सप्र मरुतां गणाः सप्रो सप्रैव
सप्रविधाः श्रियः सकला दीप्तीरधि धिरे । परस्परमधिकं दधिरे ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये पंचत्रिंशो वर्गः ॥

बभुरेक इति दशर्चं नवमं सूक्तं । मरीचिपुत्रः कश्यपो वैवस्वतो मनुर्वा ऋषिः ।
तथा चानुक्रम्यते । बभुर्दश कश्यपो वा मारीचो द्वैपदमिति । दशापि द्विपदा
विंशत्यक्षरा विराजः । पूर्ववद्विधे देवा देयता ॥ तृतीये छंदोमे वैश्वदेवसूक्तात्पूर्वमेव
द्वैपदं सूक्तं शंसनीयं । सूच्यते हि । बभुरेक इति द्विपदासूक्तानि पुरस्ताद्वैश्वदेव-
सूक्तानां । आ० ८. ७. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

बभुरेको विषुणः सूनरो युवांज्यंक्ते हिरण्ययं ॥ १ ॥

बभुः । एकः । विषुणः । सूनरः । युवा । अंजि । अंक्ते । हिरण्ययं ॥ १ ॥

अत्र दशानामृचां किञ्चित्पदं लिङ्गात्पृथग्देवतं । अत्र प्रथमायां बभुरित्यनेन
सोमोऽभिधीयते । सोम्यं बभुमालभेतेत्यादिषु दृष्टत्वात् । बभुर्बभुवर्णः सवलतादिषु
परिपक्वः ॥ यद्वा दुभृज् धारणपोषणयोः । कुर्भश्च । उ० १. २२. इति कुप्रत्ययः ॥
सर्वस्य सुधामयैः किरणैस्तावदुद्गते चंद्रमसि दुःखोपशमनानि पुष्टानि खलु ।
तादृशो विषुणो विष्वगंचनः सूनरः सुष्ठु रात्रीणां नेता । रात्रयश्चंद्रनेतृकाः खलु ।
एतादृशो युवा प्रतिदिवसमाविर्भूतत्वात्तरुण एको देवः सोमो हिरण्ययं हिरण्म-
यमंजि । अभिव्यज्यते प्रकाश्यतेऽनेनेत्यंज्याभरणं । अभिव्यक्तिसाधनं कुंडलमुकु-
टादिकं स्वशरीरमंक्ते । अभिव्यंजयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

योनिमेक आ ससाद् द्योतनोऽंतर्देवेषु मेधिरः ॥ २ ॥

योनिं । एकः । आ । ससाद् । द्योतनः । अंतः । देवेषु । मेधिरः ॥ २ ॥

अत्र योनिमिति लिङ्गादग्निरुच्यते । अग्नये गृहपतये इत्यादिषु दृष्टत्वात् । देवेषु
देवानामंतर्मध्ये द्योतनः स्वतेजसा दीप्यमानो मेधिरो मेधावी । अथवा मेधा-
कांक्षिणां स्तोतृणां मेधादातृत्वेन मेधायुक्तः । एवंविध एकोऽग्निर्योनिं स्थानभू-
तमाहवनीयादिकमाससाद् । हविःस्वीकरणार्थमासीदति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वाशीमेको विभर्ति हस्त आयसीमंतर्देवेषु निधुविः ॥ ३ ॥

वाशीं । एकः । विभर्ति । हस्त । आयसी । अंतः । देवेषु । निऽधुविः ॥ ३ ॥

देवेष्वंतर्देवानां मध्ये द्योतमानो निधुविर्निश्चले स्थाने वर्तमानः । यद्वा नितरां

गमनमस्यास्तीति निध्रुविः सर्वदा गच्छन् । अथवा संग्रामेषु शत्रूणां पुरतोऽति-
शयेन स्थैर्यवान् । एतादृश एकस्त्वष्टृनामको देव आयसीमयोमयधारां वाशी ॥
वाष्पृ शब्दे ॥ शब्दयत्याक्रंदयति शत्रूननयेति वाशी तक्षणसाधनं कुठारः । तं
स्वकीये हस्ते विभर्ति । धारयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वज्रमेको विभर्ति हस्त आहितं तेन वृत्राणि जिघ्रते ॥४॥

वज्रं । एकः । विभर्ति । हस्ते । आहितं । तेन । वृत्राणि । जिघ्रते ॥४॥

अत्र वज्रलिङ्गादिद्रो देवता । एक इन्द्र आहितं स्वकीयहस्ते निहितं वज्रमे-
तन्नामकमायुधं विभर्ति । धत्ते । स एवेन्द्रस्तेन निहितेन वज्रेण वृत्राण्यावरकाणि
रक्षांसि पापानि वा जिघ्रते । भृशं हन्ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तिग्ममेको विभर्ति हस्त आयुधं शुचिरुग्रो जलाषभेषजः ॥५॥

तिग्मं । एकः । विभर्ति । हस्ते । आयुधं । शुचिः । उग्रः । जलाषभेषजः ॥५॥

अत्र जलाषभेषज इत्यनेन रुद्रोऽभिधीयते । शुचिः ॥ शुच दीप्तौ ॥ सर्वतः
स्वतेजसा दीप्यमानः ॥ यद्वा शुच शोके ॥ शत्रूणां शोचयिता दुःखयिता । अत
एवोग्र उद्गूर्णवलो जलाषभेषजो रोगापनयनेन सुखकरभैषज्यवान् । यद्वा स्तो-
तृणां दुःखरूपसंसारोच्छेदेन सुखकारिभिषग्यूपः । प्रथमो दैव्यो भिषगित्यादिश्रुति-
भिरस्य भिषक्त्वं श्रूयते । तादृश एको रुद्रस्तिग्मं तीक्ष्णधारमायुधं । आयुध्यति
संप्रहरति शत्रूननेनेत्यायुधं पिनाकः । तं स्वकीये हस्ते विभर्ति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पथ एकः पीपाय तस्करो यथा एष वेद निधीनां ॥६॥

पथः । एकः । पीपाय । तस्करः । यथा । एषः । वेद । निधीनां ॥६॥

पथ इति लिङ्गेन पूषा निगद्यते । सं पूषन्ध्वनस्तिर । ऋग्वे० १. ४२. १. । इत्या-
दिषु दृष्टत्वात् । एकः पूषनामको देवः पथो मार्गान् पीपाय ॥ प्यायतिर्वर्धन-
कर्माप्यत्र रक्षणार्थः ॥ येऽग्निहोत्रादि कर्म कुर्वन्ति तेषां स्वर्गमार्गं ये दुःकृतं कर्म
कुर्वन्ति तेषां यातनामार्गं च रक्षति । उभयेषां मार्गविपर्ययो यथा न भवति

तथा पालयतीत्यर्थः । एष सोऽयं पूषा निधीनां पृथिव्यां निहितानि धनानि वेद । वेत्ति । ज्ञात्वा स्तोतॄणां तानि ददातीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । तस्करो यथा । यथा चोरः पथि गच्छतां पुरुषाणां धनहरणार्थं मार्गं रक्षति तथा च स चोरो गृहे निहितानि ज्ञात्वा तदाहृत्य तस्य सहायेभ्यो यथा तानि ददाति तद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्रीण्येकं उरुगायो वि चक्रमे यत्र देवासो मदन्ति ॥७॥

त्रीणि । एकः । उरुगायः । वि । चक्रमे । यत्र । देवासः । मदन्ति ॥७॥

उरुगायो विचक्रम इति पदलिङ्गाद्विष्णुरुच्यते । उरुगाय उरुभिर्बहुभिर्गातव्यः । यद्वा बहुषु देशेषु गन्ता बहुकीर्तिर्वा । सर्वान् शत्रून् स्वसामर्थ्येन शब्दयत्याक्रन्दयतीति वोरुगायः । एतादृश एकोऽसहायो विष्णुस्त्रीणि पदानि भुवनानि विचक्रमे । साधु पादेन विक्रान्तवान् ॥ वेः पादविहरणे । पा० १. ३. ४१. । इति क्रमते-रात्मनेपदं ॥ यत्र येषु लोकेषु देवास इन्द्रादयो देवा मदन्ति यजमानदत्तैर्हविर्भिर्माद्यन्ति तानि विचक्रम इत्यन्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विभिर्द्वा चरत एकया सह प्र प्रवासेव वसतः ॥८॥

विभिः । द्वा । चरतः । एकया । सह । प्र । प्रवासाऽइव । वसतः ॥८॥

एकया सहेति लिङ्गादश्विनावभिधीयेते । द्वा द्वौ द्वित्वसंख्योपेतावश्विनौ विभिः ॥ वी गत्यादिषु । क्विप् । छांदसो ह्रस्वः ॥ गमनसाधनैरश्वैश्चरतः । संचरेते । किंचेमावश्विनावेकया सूर्याख्यया ताभ्यां स्वयंवृतया स्त्रिया सह प्रवसतः । प्रवासं सर्वत्र गमनं कुरुतः । प्रवासे दृष्टान्तः । प्रवासेव । यथा प्रवासिनौ द्वौ पुरुषावेकया स्त्रिया सह प्रवसतस्तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

सदो द्वा चक्राते उपमा दिवि सम्राजा सर्पिरासुती ॥९॥

सदः । द्वा । चक्राते इति । उपमा । दिवि । सम्राजा । सर्पिरासुती इति

सर्पिःऽआसुती ॥९॥

सम्राजाविति लिङ्गेन मित्रावरुणावभिधीयेते । उपमोपमौ परस्परं स्वकांत्योपमानभूतौ । यद्वोपमीयत आभ्यां सर्वमित्युपमौ । सर्वस्य एतावेव सम्राजा

सम्राजौ सम्यग्दीप्यमानौ सर्पिरासुती । सर्पिर्घृतमाभ्यामासूयत इति सर्पिरा-
सुती । घृतहविष्कौ द्वा द्वौ मित्रावरुणौ दिवि द्युलोके सदः । सीदन्त्यचेति सदः
स्थानं । तच्चक्राते । अकार्षां ॥

॥ अथ दशमी ॥

अर्चंत एके महि सामं मन्वत तेन सूर्यमरोचयन् ॥ १० ॥

अर्चंतः । एके । महि । सामं । मन्वत । तेन । सूर्यं । अरोचयन् ॥ १० ॥

एकेऽत्रयो महि महत्साम चिवृत्पंचदशादि मन्वत । अमन्वत । तदेवार्चंतः पूजयंत
एतादृशा अत्रयस्तेनोक्तेन साम्ना सूर्यमरोचयन् । अदीपयन् । त एवात्र देवता ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये षट्त्रिंशो वर्गः ॥

नहि व इति चतुर्ऋचं दशमं सूक्तं । आद्या गायत्री द्वितीया पुरुउष्णिक्
तृतीया बृहती चतुर्थ्यनुष्टुप् । मनुर्वैवस्वत ऋषिः । पूर्ववद्विश्वे देवा देवता ।
तथा चानुक्रांतं । नहि वश्चतुष्कं पुरउष्णिक् बृहत्यनुष्टुवंतमिति ॥ विनियोगस्तु
लिङ्गादवगंतव्यः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

नहि वो अस्यर्भको देवासो न कुमारकः । विश्वे सतोमहांत इत् ॥ १ ॥

नहि । वः । अस्ति । अर्भकः । देवासः । न । कुमारकः । विश्वे । सतः । समहांतः । इत् ॥ १ ॥

हे देवासो देवा वो युष्माकं मध्येऽर्भको न ह्यस्ति । शिशुर्नास्ति । तथा न
कुमारको युष्माकं मध्ये कुमारोऽपि नास्ति । किंतु सर्वे यूयं सवयसो नित्य-
तरुणा भवथ । एतदेव प्रतिपादयति । विश्वे सर्वे देवा यूयं सतोमहांत इत् ।
सर्वस्माद्विद्यमानात्पृथिव्यामपि ये महान्तस्ते सतोमहांत इत्युच्यन्ते । तस्माद्युष्मा-
कमर्भकोऽपि कुमारोऽपि नास्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इति स्तुतासो असथा रिशादसो ये स्थ त्रयश्च त्रिंशच्च ।

मनोर्देवा यज्ञियासः ॥ २ ॥

इति । स्तुतासः । असथ । रिशादसः । ये । स्थ । त्रयः । च । त्रिंशत् । च ।

मनोः । देवाः । यज्ञियासः ॥ २ ॥

हे रिशादसो रिशतां हिंसतामसितारो हे मनोर्यज्ञियासो मनुनामकस्य मम यज्ञार्हा हे देवा ये यूयं त्रयश्च त्रिसंख्याकास्त्रिंशच्च त्रिंशत्संख्याकास्त्रयस्त्रिंशद्देवताः स्थ भवथ अभूत ते यूयमितीत्यमनेन प्रकारेण स्तुतासोऽसथ । मया मनुना स्तुता भवथ ॥ अस्तेर्लेटि छांदसो लुगभावः ॥ यद्वासथेति कांत्यर्थः । इत्थं स्तुता यूयं हवींषि कामयध्वं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते नस्त्वाध्वं तेऽवत त उ नो अधि वोचत ।

मा नः पथः पित्र्यान्मान्वादधि दूरं नैष्ट परावतः ॥ ३ ॥

ते । नः । चाध्वं । ते । अवत । ते । उं इति । नः । अधि । वोचत ।

मा । नः । पथः । पित्र्यात् । मान्वात् । अधि । दूरं । नैष्ट । परावतः ॥ ३ ॥

हे देवा ते यूयं नोऽस्मान् चाध्वं । बाधकेभ्यो रक्षोभ्यस्त्रायध्वं । ते यूयमवत । धनादिप्रदानैरस्मान्नक्षत । त एव देवा नोऽस्मानधि वोचत । अधिकं भवन्तः कर्मकारिणो धनादिमन्तश्च भवन्त्विति यूयं ब्रूत । किंच हे देवा मानवात्पित्र्यात् । सर्वेषां मनुः पिता । तत आगतात्परावतः । पिता मनुर्दूरं मार्गं चक्रे । तस्मात्पथो मार्गात् नोऽस्मान्मा नैष्ट । मा नयत । अपनयनं मा कुरुतेत्यर्थः । सर्वदा ब्रह्म-चर्याग्निहोत्रादिकर्माणि येन मार्गेण भवन्ति तमेवास्मान्नयत । किंतु दूरं य एतद्व्यतिरिक्तो विप्रकृष्टमार्गोऽस्ति तस्मादधि । अधिकमित्यर्थः । अस्मानपनयत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये देवास इह स्थन विश्वे वैश्वानरा उत ।

अस्मभ्यं शर्म सप्रथो गवेऽश्वाय यच्छत ॥ ४ ॥

ये । देवासः । इह । स्थन । विश्वे । वैश्वानराः । उत ।

अस्मभ्यं । शर्म । सप्रथः । गवे । अश्वाय । यच्छत ॥ ४ ॥

ये देवासो देवा उतापि च वैश्वानराः । विश्वे सर्वे नरः कर्मनेतारोऽध्वर्या-दयो यस्य स विश्वानरो यज्ञः । तस्मिन् सोमादिहवींषि स्वीकर्तुं भवाः प्रादुर्भूताः ॥ भवार्थेऽण्प्रत्ययः ॥ यद्वा विश्वानरोऽग्निः । देवानां तन्मुखत्वात्तस्य संबन्धिनो विश्वे सर्वे ये देवा यूयमिहास्मिन्नस्मदीये यज्ञे स्थन हवींष्यादातुं भवथ ततः सप्रथः ॥ प्रथ प्रख्याने ॥ सर्वतः प्रसिद्धं सर्वत्र पृथुतमं वा शर्म । सर्वे शृणोति हिनस्ति

दुःखमिति शर्म सुखं । तदस्मभ्यं प्रयच्छत । तथा गवेऽस्मदीयेभ्यो यज्ञसाधनभू-
तेभ्यो गोभ्योऽश्वाय शर्म सुखं प्रदत्त ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र यो यजातीत्यष्टादशर्चं प्रथमं सूक्तं ।
वैवस्वतो मनुर्ऋषिः । नवमीचतुर्दश्यावनुष्टुभौ शिष्टाः पंचदश्याद्याश्चतस्रः पंक्तयः ।
दशमी पादनिचृत् । त्रयः सप्तकाः पादनिचृदिति तल्लक्षणात् । शिष्टा एकादश
प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र्यः । आद्यासु चतसृषु यज्ञस्ततो यजमानप्रशंसा च
श्रूयते । अतस्तद्देवताकाः । या दंपती इत्याद्यासु पंचम्यादिषु दंपती प्रशस्येते ।
अतस्तद्देवताकाः । अवशिष्टासु नवसु दंपत्योराशिषः प्रतिपाद्यन्ते । अतस्ता एव
देवताः । तथा चानुक्रम्यते । यो यजाति झूनाचेज्यास्तवो यजमानप्रशंसा च
येत्यादिपंच दंपत्योः शिष्टास्तदाशिषोऽनुष्टुप् चतुष्पंक्त्यंतं नवम्यनुष्टुप् दशमी
पादनिचृदिति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यो यजाति यजात इत्सुनवच्च पचाति च । ब्रह्मेदिंद्रस्य चाकनत् ॥ १ ॥

यः । यजाति । यजाते । इत् । सुनवत् । च । पचाति । च । ब्रह्मा । इत् । इंद्रस्य । चाकनत् ॥ १ ॥

यो यजमानः सकृद्यजाति यागं करोति हविर्भिर्देवान्पूजयति स देवेभ्यो लब्ध-
धनादिकः सन् यजात इत् । पुनरभीष्टप्राप्तये देवेभ्यो हवींषि प्रयच्छत्येव । तथा
स एव यजमानः सुनवच्च । सोमाभिषवं करोति च । स एव पचाति च । पशु-
पुरोडाशादिकं पचति च ॥ सर्वत्र यजादिषु लेट्यडागमाः ॥ स यजमान इंद्रस्य
ब्रह्म ब्रह्माणि । इदवधारणे । इंद्रसंबंधीनि स्तोत्राण्येव चाकनत् । पुनःपुनः का-
मयते ॥ कनतेः कांत्यर्थाद्यङ्लुक्प्रभ्यासत्वं छांदसं । ततो लेट्यडागमः ॥ अत्र यागे
यजमानो धनादि लभत इति यज्ञप्रशंसा । स एव दृष्टफलः सन् सोमाभिष-
वादीन्करोतीति यजमानप्रशंसा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पुरोळाशं यो अस्मै सोमं ररंत आशिरं । पादितं शक्रो अंहसः ॥ २ ॥

पुरोळाशं । यः । अस्मै । सोमं । ररंते । आऽशिरं । पात् । इत् । तं । शक्रः । अंहसः ॥ २ ॥

यो यजमानोऽस्मा इन्द्राय पशुपुरोलाशं तथाशिरं तृतीयसवने गोक्षीरेणा-
मिश्रितं सोमं ररते प्रयच्छति ॥ रातेर्लटि शपः श्लुः । अडागमः ॥ शक्रः समर्थः
स इन्द्रस्तं यष्टारमंहसः पापात्तद्रूपाद्रक्षसो वा पात् । इदवधारणे । अपादेव ।
रक्षत्येव ॥ पातेर्लुङि रूपं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तस्य द्युमाँ असद्रथो देवजूतः स शूश्रुवत् । विश्वा वन्वन्नमिचिया ॥३॥

तस्य द्युऽमान् असत् । रथः । देवऽजूतः । सः । शूश्रुवत् । विश्वा । वन्वन् । अमिचिया ॥३॥

तस्य देवान्पूजयतो यजमानस्य देवजूतो देवैरिन्द्रादिभिः प्रेरितो द्युमान्
दीप्तिमान् रथो रंहणशीलः स्यंदनो देवानां हविःप्रदानरूपेण यज्ञेनासत् ।
भवति । आगच्छति । ततस्तेन रथेनामिचियामिचियान् शत्रुभिः कृतान् विश्वा
सर्वान् बाधान् वन्वन् । वनोतिर्हिंसाकमेति यास्कः । हिंसन् स एव शूश्रुवत् ।
पुत्रादिभिर्धनैश्च वर्धते । अत्र येन मे रथो बाधाभावश्चाभूदिति यागप्रशंसा येन
सम्यगिष्टदेवा रथं दत्तवन्त इति यजमानप्रशंसा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्य प्रजावती गृहेऽसंश्रंती दिवेदिवे । इळा धेनुमती दुहे ॥४॥

अस्य । प्रजाऽवती । गृहे । असंश्रंती । दिवेऽदिवे । इळा । धेनुऽमती । दुहे ॥४॥

प्रजावती पुत्रादियुक्तमसंश्रंती । सश्रतिर्गतिकर्मा । अगमनशीलं । तादृशं ।
धेनुमती । पयसा सर्वान् धिनोति प्रीणयतीति धेनुगौः । तत्सहितमिळान्नमस्य
यष्टुर्गृहे दिवेदिवे दुहे । दुह्यते । यद्धेकेति गवां देवता । सा स्थिरा धेनुमती ।
गवां पतित्वाद्धेनुभिर्धेनुमती । इळा गोदेवता देवैः पेरिता सत्यस्य यजमानस्य
गृहे दोग्धा । पुत्रादिकमस्मै ददातीत्यर्थः ॥ दुहेर्लटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विति
तलोपः ॥ अत्रेज्यास्तवः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

या दंपती समनसा सुनुत आ च धावतः । देवासो नित्ययाशिरा ॥५॥

या । दंपती इति दंऽपती । सऽमनसा । सुनुतः । आ । च । धावतः । देवासः ।

नित्यया । आऽशिरा ॥५॥

अत्र यजने दंपत्योः स्तुतिः । हे देवासो देवाः समनसा समनसौ कर्मणि

समानमनस्कौ या यौ दंपती यज्ञकारिणौ जायापती सुनुतः सोमाभिषवं कुरुतः ।
यौ दंपती ततस्तमभिषुतं सोममाधावतश्च दशापवित्रेण शोधयतः ॥ धावु गति-
शुद्धोः ॥ तथा नित्यया । यत्र तृतीयसवने सोमोऽस्ति तत्राश्रयणद्रव्यं गोक्षीर-
मस्त्येव । तस्मान्नित्यसंबंधेनाशिराश्रयणेन गोक्षीरेण संयुतं सोमं यौ प्रयच्छतः
तावन्नादीन् प्राप्तुत इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीयेऽष्टात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्रति प्राश्याँ इतः सम्यंचा बर्हिःराशते । न ता वाजेषु वायतः ॥ ६ ॥

प्रति प्राश्यान् इतः सम्यंचा बर्हिः आशते इति । न ता वाजेषु वायतः ॥ ६ ॥

तौ देवेभ्यो हविषां दातारौ दंपती प्राश्यान् ॥ अश भोजने । प्रपूर्वस्यास्यौ-
णादिको भाव उणप्रत्ययः । प्राशुर्भक्षणं । तस्मै साधून् हितान्वादादीन् प्रतीतः ।
प्रतिगच्छतः ॥ यद्वा प्राशितव्यान् । अत्र वर्णलोपः ॥ तावेव सम्यंचा सम्यंचौ
समीचीनौ संगतौ बर्हिर्यज्ञमाशते । आनशते । तत्र द्रव्यैर्याप्तुतः । तस्मात्तौ
यष्टारौ भार्यापती वाजेषु देवैर्दत्तेष्वन्नेषु न वायतः ॥ वयतिर्गत्यर्थः ॥ न गच्छतः ।
सर्वदानसहितौ तिष्ठातामित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न देवानामपि हुतः सुमतिं न जुगुक्षतः । अर्वो बृहद्विवासतः ॥ ७ ॥

न देवानां अपि हुतः सुमतिं न जुगुक्षतः । अर्वः बृहत् विवासतः ॥ ७ ॥

एतौ दंपती देवानामिन्द्रादीनां नापि हुतः । अपलापं न कुरुतः । अपिहू-
वोऽपलापः । देवेभ्यो हविः प्रदास्याम इति प्रतिज्ञाय पुनरदानमपलापः ॥
हुङ् अपनये ॥ कथं नापलपंतीत्यवसीयते । तदाह । सुमतिं युष्मदीयां शोभनां
मतिं न जुगुक्षतः । जुगुक्षतः । न संवरीतुमिच्छतः । संवारणमाच्छादनं । न ह्यादयत
इत्यर्थः । किंतु स्तुतिं कुरुतः ॥ गुहू संवरणे । सनि ग्रहगुहोश्चेतीदृप्रतिषेधः ।
ढत्वषत्वभावौ । संहिताकाले भूभावो नास्ति छांदसत्वात् ॥ किंच बृहत् देवेभ्यो
दीयमानत्वात् महत् अर्वः । अर्व इत्यन्ननाम । महदन्नं विवासतः । युष्मभ्यं
प्रयच्छतः । विवासतिः परिचरणकर्मा । दानमपि च परिचरणमेव । देवैर्दत्तमन्नं
घृतादिभिर्मिश्रीकृत्य पुनः पुनर्यजत इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

पुत्रिणा ता कुमारीणा विश्वमायुर्व्यश्नुतः । उभा हिरण्यपेशसा ॥ ८ ॥

पुत्रिणा । ता । कुमारीणा । विश्वं । आयुः । वि । अश्नुतः । उभा । हिरण्यपेशसा ॥ ८ ॥

पुत्रिणा पुत्रवंतौ तत्रापि कुमारीणा षोडशवर्षदेशीयपुत्रवंतौ हिरण्यपेशसा
हिरण्यमयैराभरणैरलंकृतरूपावुभोभौ ता तौ दंपती विश्वं सर्वमायुरायुषं व्यश्नुतः ।
व्याप्नुतः । यज्ञेन तयोः पुत्रादिकं धनमायुश्च संभवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

वीतिहोत्रा कृतद्वसू दशस्यन्तामृताय कं ।

समूधो रोमशं हतो देवेषु कृणुतो दुवः ॥ ९ ॥

वीतिहोत्रा । कृतद्वसू इति कृतत्वंसू । दशस्यन्ता । अमृताय । कं ।

सं । ऊधः । रोमशं । हतः । देवेषु । कृणुतः । दुवः ॥ ९ ॥

वीतिहोत्रा वीतिहोत्री । वीतिः प्रियकरो होत्रा यज्ञो ययोस्तौ । अनेन यज्ञेन
तयोः सुखादिकं संभवति । तादृशौ । यद्वा वीतिः कांत्यर्थः । होत्रेति वाङ्माम ।
अस्मद्विषयां स्तुतिं कुरुतमिति पृथक् पृथक् देवैः काम्यमानस्तुती । अत एव कं
सुखप्रदं हवीरूपमन्नं दशस्यन्ता देवेभ्यः प्रयच्छन्तौ कृतद्वसू ॥ तकारोपजनश्छांदसः ॥
याचमानकृतधनौ । पात्रेषूपयुक्तधनावित्यर्थः । एवंविधौ दंपती अमृतायामरणाय
संतानाभिवृद्धये रोमशं रोमवंतं वृषणमूधो योनिं च संहतः । संयोजयत इति ।
मैथुनमनूद्यते । ततः सपुत्रादिकौ तौ देवेषु दुवः स्तुत्यन्नदानरूपां परिचर्या
कृणुतः । कुरुतः ॥ पंचभिर्दंपती अस्तूयेतां ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ शर्म पर्वतानां वृणीमहे नदीनां । आ विष्णोः सचाभुवः ॥ १० ॥

आ । शर्म । पर्वतानां । वृणीमहे । नदीनां । आ । विष्णोः । सचाभुवः ॥ १० ॥

एतदादिषु दंपत्योराशिषः । यष्टारो वयं पर्वतानां स्वर्गपुष्पफलसहितल-
ताभिर्युक्तानां यच्छर्म सुखं तत् तेषां स्थैर्यलक्षणं सुखं वा नदीनां चोभयकूल-
वासिभिर्मुनिभिर्मनुष्यैर्वा जपाद्यनुष्ठाने कृते यत्सुखं तासां भवति तत्सुखं एकत्र
स्थित्वा सकलपदार्थभोक्तृत्वलक्षणमनुष्ठानलक्षणं सुखमावृणीमहे । संभजामहे ।

सचाभुवो देवैः सह भवतो देवसहितस्य विष्णोरपि शत्रुहननलक्षणं यत्सुखं तदपि वयमावृणीमहे । बाधाभावाद्भविःप्रदानेन देवैः सह वर्ताम इत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीय एकोनचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ऐतुं पूषा रयिर्भगः स्वस्ति सर्वधातमः । उरुर्ध्वा स्वस्तये ॥ ११ ॥

आ । एतु । पूषा । रयिः । भगः । स्वस्ति । सर्वऽधातमः । उरुः । अध्वा । स्वस्तये ॥ ११ ॥

रयिर्धनानां दाता भगो भजनीयः सर्वैः सर्वधातमः सर्वेषां धारयितृतमः सर्वेषां धनादिभिः पोषयितृतमः पूषैतन्नामको देवः स्वस्ति क्षेमेणैतु । अस्मान्प्रति गच्छतु । ततो मार्गरक्षके पूषण्यागते सत्युरुर्विस्तीर्णोऽध्वा मार्गः स्वस्तयेऽस्माकमविनाशाय भवतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अरमतिरनर्वणो विश्वो देवस्य मनसा । आदित्यानामनेह इत् ॥ १२ ॥

अरमतिः । अनर्वणः । विश्वः । देवस्य । मनसा । आदित्यानां । अनेहः । इत् ॥ १२ ॥

देवानां मध्ये पूषणमाह । अनर्वणः । अर्वा गंतव्यः । शत्रुभिरगंतव्यस्याप्रत्यृतस्य देवस्य द्योतमानस्य पूषणो विश्वः सर्वः स्तोतृजनो मनसा श्रद्धया भक्त्यैवारमतिरलंमतिः पर्याप्नस्तुतिर्भवति । तथा ह्यादित्यानामदितेः पुत्राणां देवानां दानमनेह इत् अपापमेव खलु । तस्मादन्नादिप्राप्तये स्तोतृजनः पूषणं स्तौतीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यथा नो मित्रो अर्यमा वरुणः संति गोपाः । सुगा ऋतस्य पंथाः ॥ १३ ॥

यथा । नः । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । संति । गोपाः । सुऽगाः । ऋतस्य । पंथाः ॥ १३ ॥

मित्रोऽर्यमा वरुण एते त्रयो देवा नोऽस्माकं गोपा गोपयितारो यथा संति भवंति यैर्मागैर्वयमेतैः पालयितव्या भवाम त ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य पंथाः पंथानः सुगा एषां सुगमना भवंतु । तैरागत्यास्मान्यज्ञमार्गे स्थापयन्त्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अग्निं वः पूर्य गिरा देवमीळे वसूनां ।

सपर्यंतः पुरुप्रियं मित्रं न क्षेवसाधसं ॥ १४ ॥

अग्निं । वः । पूर्वं । गिरा । देवं । ईळे । वसूनां ।

सपर्यंतः । पुरुऽप्रियं । मित्रं । न । क्षेत्रेऽसाधसं ॥ १४ ॥

हे देवा वो युष्माकं पूर्वं मुख्यं पुरतो गंतारं वा देवं स्वभासा दीपमानमग्निं वसूनां प्राप्नये गिरा स्तुतिलक्षण्या वाचेळे । अहं स्तौमि । किंच सपर्यंतो युष्मान्परिचरंतो मनुष्याः पुरुप्रियं बहुविधप्रियं बहूनामभिमतदानेन प्रीणयितारं वा क्षेत्रसाधसं । क्षियन्ति निवसन्ति कर्मकरणार्थमचेति क्षेत्रो यज्ञः । तस्य साधकं । साधने दृष्टान्तः । मित्रं न । यथा मित्रं सुहृदन्यस्य क्षेत्रं केदारादिकं साधयति तद्वद्यज्ञसाधकमग्निं वसुप्राप्नये स्तुवंति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मक्षू देववतो रथः शूरो वा पृत्सु कासु चित् ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १५ ॥

मक्षु । देवऽवतः । रथः । शूरः । वा । पृत्सु । कासु । चित् ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १५ ॥

देववतः । देवा यद्व्यतया यस्य संति स देववान् । तस्य रथो देवैर्दत्तो मक्षु शीघ्रं दुर्गमं मार्गमपि प्रविशति । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । वेतिशब्दोऽत्रोपमानवाची । यथा शूरो योद्धा कासु चित्पृत्सु पृतनासु तद्वत् । यो देवानां ॥ इदवधारणे ॥ मन एवेयक्षति स्तुतिभिः पूजयितुमिच्छति । यद्वा देवानां मन इयक्षति हविर्भिर्यष्टुमिच्छति स यजमानोऽयज्वनो यागमकुर्वतो जनानभिभुवत् । स्वसामर्थ्येनाभिभवत्येव ॥ इयक्षति । यक्ष पूजायां । यज देवपूजादिषु । उभयोरभ्यासस्य संप्रसारणं छांदसं । पूर्वस्य स्कोः संयोगाच्चोरिति ककारलोपः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

न यजमान रिषसि न सुन्वान न देवयो ।

देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ १६ ॥

न । यजमान । रिषसि । न । सुन्वान । न । देवयो इति देवऽयो ।

देवानां । यः । इत् । मनः । यजमानः । इयक्षति । अभि । इत् । अयज्वनः । भुवत् ॥ १६ ॥

हे यजमान यो भवान् देवानां मन इयक्षति । स त्वं न रिष्यसि । विनष्टो न भवसि । किंतु पुत्रपौत्रादिभिर्वर्धसे । हे सुन्वान सोमाभिषवन् कुर्वन् यः सुन्वन् तेषां मन इयक्षति स त्वमपि न रिष्यसि । हे देवयो देवान् कामयमान यो देवानियक्षति तादृशस्त्वमपि न रिष्यसि । किंतु धनादिभिर्वर्धसे । देवानां मनो यो यजमानो यष्टुमिच्छति स यागमकुर्वतो जनानभिभवति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

नकिं॑ कर्म॑णा न॒श॒न्न प्र यो॑ष॒न्न यो॑षति ।

दे॒वानां॑ य इ॒न्मनो॑ यज॑मान इ॒यक्ष॑त्य॒भीद॑य॒ज्वनो॑ भुवत् ॥ १७ ॥

नकिं॑ः । तं । कर्म॑णा । न॒श॒त् । न । प्र । यो॑ष॒त् । न । यो॑ष॒ति ।

दे॒वानां॑ । यः । इत् । मनः॑ । यज॑मानः । इ॒यक्ष॑ति । अ॒भि । इत् । अ॒य॒ज्वनः॑ । भुव॒त् ॥ १७ ॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टुमिच्छति तं नकिर्नकश्चिदपि नशत् । स्वकीयेन कर्मणा न व्याप्नोति ॥ नशतिर्याग्निकर्मा ॥ किंच स यष्टा न प्रयोषत् । स्वस्मात्स्थानान्न विभक्तः पृथक्कृतो न भवति । किंच न योषति । पुत्रादिभिर्धनादिभिश्च न विभक्तो भवति ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोरित्यस्योभयत्र लेट्यडागमः ॥ शिष्टं व्याख्यातं ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अस॒द्वं सु॒वीर्य॑मु॒त त्य॑दा॒श्वश्च॑ ।

दे॒वानां॑ य इ॒न्मनो॑ यज॑मान इ॒यक्ष॑त्य॒भीद॑य॒ज्वनो॑ भुवत् ॥ १८ ॥

अस॑त् । अ॒व । सु॒वीर्यं॑ । उ॒त । त्य॑त् । आ॒शुऽअ॒श्वं ।

दे॒वानां॑ । यः । इत् । मनः॑ । यज॑मानः । इ॒यक्ष॑ति । अ॒भि । इत् । अ॒य॒ज्वनः॑ । भुव॒त् ॥ १८ ॥

यो यजमानो देवानां मनो यष्टुमिच्छति अत्रास्मिन्यजमाने सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रादिकमसत् भवत्येव । उतापि चाश्वश्चमाशुगमनाश्चसंघयुक्तं त्यक्तङ्गनादिकं तस्मिन्यजमाने भवति । देवानां मनो यो जनो हविर्भिर्यष्टुमिच्छति यद्वा पूजयितुमिच्छति स जनोऽयज्वनः सर्वानभिभवत्येव ॥

॥ इति षष्ठस्य द्वितीये चत्वारिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
षष्ठाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठस्य तृतीयोऽध्याय आरभ्यते ॥ प्र कृतानीति त्रिंशदृचं द्वितीयं सूक्तं ।
तत्रेयमनुक्रमणिका । प्र कृतानि त्रिंशन्मेधातिथिरिति । कण्वो मेधातिथिर्ऋषिः ।
परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री छंदः । अनादेशपरिभाषयेन्द्रो
देवता ॥ महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावेतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके
शौनकेन सूचितं । प्र कृतान्यृजीषिण आ घा ये अग्निमिधते । ऐ० आ० ५. ९. इति ॥
अतिरात्रे प्रथमे पर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे प्र कृतानीति तृचोऽनुरूपः । सूचितं च ।
प्र व इंद्राय मादनं प्र कृतान्यृजीषिणः । आ० ६. ४. इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे प्रति
श्रुतायेत्याद्याः पंचदशर्चः । सूच्यते हि । प्रति श्रुताय वो धृषदिति पंचदश । आ०
६. ४. इति ॥ दशमेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकवादे पत्नीयजमानस्थाने प्रति
श्रुतायेति तृचः । सूचितं च । प्रति श्रुताय वो धृषदिति तृचौ । आ० ८. १२. इति ॥
अहीनांतर्गतस्यातिरात्रस्य प्रथमे पर्याये होतुः पत्य इदुप गायतेत्यनुरूपः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र कृतान्यृजीषिणः कण्वो इंद्रस्य गार्थया । मदे सोमस्य वोचत ॥ १ ॥

प्र कृतानि । ऋजीषिणः । कण्वः । इंद्रस्य । गार्थया । मदे । सोमस्य । वोचत ॥ १ ॥

हे कण्व ऋजीषिण ऋजीषवतः सोमस्य कृतानि कर्माणीन्द्रस्य गार्थयेन्द्रस्य
वाचा मदेऽस्य मदे संजाते सति प्रवोचत । प्रब्रूत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यः सृविंदमनर्शनिं पिप्रुं दासमहीश्रुवं । वधीदुग्रो रिणन्नपः ॥ २ ॥

यः । सृविंदं । अनर्शनिं । पिप्रुं । दासं । अहीश्रुवं । वधीत् । उग्रः । रिणन् । अपः ॥ २ ॥

य इन्द्र उग्र उद्गूर्णस्तेजस्वी वा सोऽप उदकानि रिणन् प्रेरयन् सृविंदनामकं शत्रुमनर्शनिमनर्शनिनामकं पिप्रुं पिप्रुनामकं च दासं चाहीश्रुवं च शत्रुं वधीत् । अवधीत् । जघान ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न्यर्बुदस्य विष्टपं वर्ष्माणं बृहतस्तिर । कृषे तदिंद्र पौंस्यं ॥ ३ ॥

नि । अर्बुदस्य । विष्टपं । वर्ष्माणं । बृहतः । तिर । कृषे । तत् । इंद्र । पौंस्यं ॥ ३ ॥

हे इंद्र बृहतो महतोऽर्बुदस्य मेघस्य वर्ष्माणमुदकस्य वारकं विष्टपं स्थानं नितिर । विध्य । तत्प्रसिद्धं पौंस्यं व्रतं च कृषे । कुरु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्रति श्रुताय वो धृषन्नूणीशं न गिरिरधि । हुवे सुशिप्रमूतये ॥ ४ ॥

प्रति । श्रुताय । वः । धृषत् । नूणीशं । न । गिरिः । अधि । हुवे । सुऽशिप्रं । ऊतये ॥ ४ ॥

हे स्तोतारो वो युष्माकं श्रुताय स्तुतीनां श्रवणाय रक्षणाय च धृषच्छत्रून् धृषंतं सुशिप्रं सुहनुमिंद्रं प्रतिहुवे । ह्वयामि । नूणीशं न । यथा घर्मेऽभितप्तः पुमान् नूणीशमुदकं । तथा च यास्कः । नूणीशमुदकं भवति नूणमश्रुते । नि० ५. १६. । इति । गिरिरधि मेघं प्रति ह्वयति । पर्वतो गिरिरिति मेघनामसु पाठात् । तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स गोरश्वस्य वि व्रजं मंदानः सोम्येभ्यः । पुरं न शूर दर्षसि ॥ ५ ॥

सः । गोः । अश्वस्य । वि । व्रजं । मंदानः । सोम्येभ्यः । पुरं । न । शूर । दर्षसि ॥ ५ ॥

हे शूरेंद्र स प्रसिद्धस्त्वं मंदानो मोदमानो गोरश्वस्य च व्रजं निवासस्थानं सोम्येभ्यः सोमार्हेभ्यः पुरं न शत्रूणां नगरमिव विदर्षसि । विवृतद्वारं करोषि ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदि मे रारणः सुत उक्थे वा दधसे चनः । आरादुप स्वधा गहि ॥६॥

यदि मे रारणः सुते उक्थे वा दधसे चनः । आरात् उप स्वधा आ गहि ॥६॥

हे इंद्र मे मम सुतेऽभिषुते सोम उक्थे स्तोत्रे वा यदि रारणः रमसे । चनोऽन्नं यदि च दधसे मह्यं प्रयच्छसि तर्ह्याराहूरात् स्वधान्नोपागहि । उपागच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयं घां ते अपिं षसि स्तोतारं इंद्र गिर्वणः । त्वं नो जिव्म सोमपाः ॥७॥

वयं घां ते अपिं स्मसि स्तोतारः । इंद्र गिर्वणः । त्वं नः जिव्म सोमपाः ॥७॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेन्द्र ते तवापि वयं घ वयं खलु स्तोतारः स्मसि । भवामः । हे सोमपाः सोमस्य पातरिंद्र त्वं नोऽस्मान् जिव्म । प्रीणयसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत नः पितुमा भर संरराणो अविक्षितं । मघवन्भूरि ते वसु ॥८॥

उत नः पितुं आ भर संरराणः । अविऽक्षितं । मघवन्भूरि ते वसु ॥८॥

उतापि च हे मघवन् संरराणः संरममाणस्वमविक्षितमविक्षीणं पितुमन्नं ॥ पृक्षः पितुरित्यन्ननामसु पाठात् ॥ नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । ते तव वसु धनं भूर्यधिकं हि ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत नो गोमतस्कृधि हिरण्यवतो अश्विनः । इळाभिः सं रभेमहि ॥९॥

उत नः गोऽमतः । कृधि । हिरण्यवतः । अश्विनः । इळाभिः । सं रभेमहि ॥९॥

उतापि च हे इंद्र नोऽस्मान् गोमतो गोमिनः कृधि । कुरु । अश्विनोऽश्व-युक्तान् कृधि । हिरण्यवतो धनवतश्च कृधि । इळाभिरन्नैश्च संरभेमहि । वयं संरब्धा भवेम ॥

॥ अथ दशमी ॥

वृवदुक्थं हवामहे सृप्रकरस्त्रमृतये । साधु कृण्वंतमवसे ॥१०॥

वृवत्ऽउक्थं । हवामहे । सृप्रऽकरस्त्रं । ऊतये । साधु । कृण्वंतं । अवसे ॥१०॥

ऊतये लोकस्य रक्षणाय सृप्रकरत्नं प्रसृतबाहुं । करस्तौ बाहू कर्मणां प्रस्ता-
ताराविति यास्कवचनात् । अवसे लोकस्य पालनाय साधु कृण्वंतं साधु कुर्वंतं
वृवदुक्थं महदुक्थमिंद्रं हवामहे । ह्रयामः । तथा च यास्कः । वृवदुक्थो मह-
दुक्थो वक्तव्यमस्मा उक्थं । नि० ६. ४. इति ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यः संस्थे चिच्छतक्रतुरादीं कृणोति वृचहा । जरितृभ्यः पुरुवसुः ॥ ११ ॥

यः । संस्थे । चित् । शतऽक्रतुः । आत् । ई । कृणोति । वृचऽहा । जरितृऽभ्यः ।
पुरुऽवसुः ॥ ११ ॥

यः प्रसिद्ध इंद्रः संस्थे संग्रामे शतक्रतुर्वहुकर्मा भवति । अपि चादनंतरमीमिदं
शत्रुवधादिकं कृणोति करोति चिदेव अयमिंद्रो वृचहा शत्रूणां हंता भवति । किंच
जरितृभ्यः स्तोतृणामर्थे पुरुवसुर्वहुधनो भवति । न स्वार्थमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स नः शक्रश्चिदा शकृद्दानवाँ अंतराभरः । इंद्रो विश्वाभिरूतिभिः ॥ १२ ॥

सः । नः । शक्रः । चित् । आ । शकृत् । दानऽवान् । अंतरऽआभरः । इंद्रः । विश्वाभिः ।
ऊतिऽभिः ॥ १२ ॥

शक्रः शक्तः स इंद्रो नश्चिदस्मानप्याशकृत् । शक्तान् करोतु । अपि चंद्रो दान-
वान् विश्वाभिः सर्वैरूतिभिः पालनैरंतराभरोऽंतराहरश्छिद्राणामापूरकः । छिद्रा-
पिधायीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो रायोऽवनिर्महान्सुपारः सुन्वतः सखा । तमिंद्रमभि गायत ॥ १३ ॥

यः । रायः । अवनिः । महान् । सुऽपारः । सुन्वतः । सखा । तं । इंद्रं । अभि । गा॒य॒त ॥ १३ ॥

य इंद्रो रायो धनस्यावनिः पालको महान् सर्वोत्तमः सुपारः शोभनपारणश्च
भवति । यश्च सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य सखा प्रियो भवति ।
तमिंद्रमभिगायत । अभिष्टुत ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आय॒न्तारं॑ महि॒ स्थिरं॑ पृ॒त॒नासु॑ अवो॒जितं॑ । भूरे॒रीशान्॑मो॒जसा ॥ १४ ॥

आ॒ऽय॒न्तारं॑ । महि॒ । स्थि॒रं । पृ॒त॒नासु॑ । अ॒वः॒ऽजि॒तं । भूरेः॑ । ई॒शानं॑ । ओ॒जसा ॥ १४ ॥

आय॒न्तारमा॑न्तारं॑ महि॒ महान्तं॑ पृ॒त॒नासु॑ संयामेषु स्थिरमचलं अवो॒जितं॑
अवसो जेतारमोजसा बलेन भूरेर्वहोर्धनस्येशानमीश्वरमभिगायत ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नकि॒रस्य॑ शची॒नां निय॑न्ता सूनृ॒तानां॑ । नकि॒र्वक्ता॑ न दा॒दिति॑ ॥ १५ ॥

नकिः॑ । अ॒स्य । शची॒नां । नि॒ऽय॒न्ता । सूनृ॒तानां॑ । नकिः॑ । व॒क्ता । न । दा॒त् । इति॑ ॥ १५ ॥

अस्येन्द्रस्य सूनृतानां शोभनानां शचीनां कर्मणां ॥ धीः शचीति कर्मनामसु
पाठात् ॥ नकिर्नकश्चिन्नियन्ता नियामकः । अयमिन्द्रो न दादिति न प्रयच्छतीति
नकिर्वक्ता न कश्चिद्वदति । किंतु सर्वोऽपि जनोऽयं प्रदातेत्येव ब्रवीतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

न नूनं॑ ब्र॒ह्मणा॑मृ॒णं प्रा॑शूनाम॒स्ति सु॒न्वतां॑ । न सोमो॑ अ॒प्रता प॑पे ॥ १६ ॥

न । नूनं॑ । ब्र॒ह्मणा॑ । ऋ॒णं । प्रा॑शूनां । अ॒स्ति । सु॒न्वतां॑ । न । सोमः॑ । अ॒प्रता । प॑पे ॥ १६ ॥

प्राशूनां । ये सोमं प्राश्रुवन्ति ते प्राशवः । तेषां सोमं सुन्वतां ब्रह्मणां ब्राह्म-
णानामृणं देवऋणं न नूनमस्ति । न खलु विद्यते । तथा च श्रूयते । एष वा
अनृणो यः पुत्री यद्वा ब्रह्मचारीति । किंचाप्रताविस्तीर्णधनेन सोमो न पपे । न
पीयते । प्रभूतधनेनैव सोमः पीयत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

पन्य॑ इ॒दुप॑ गाय॒त पन्य॑ उ॒क्थानि॑ शंस॒त । ब्रह्मा॑ कृ॒णोत॑ पन्य॑ इत् ॥ १७ ॥

पन्ये॑ । इत् । उ॒प॑ । गा॒य॒त॒ । पन्ये॑ । उ॒क्थानि॑ । शंस॒त॒ । ब्रह्मा॑ । कृ॒णोत॑ । पन्ये॑ । इत् ॥ १७ ॥

हे उपगातारः पन्य इत् स्तुत्य एवेन्द्र उपगायत । उपगानं कुरुत । किंच पन्य
एवेन्द्र उक्थानि स्तोत्राणि शंसत । हे स्तोतार इति शेषः । पन्य इत् स्तुत्य एवेन्द्रे
ब्रह्माण्यन्यानि स्तोत्राणि कृणोत । कुरुत ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

पन्य॒ आ द॑र्दिर॒च्छता॒ सहस्रा॑ वा॒ज्यवृ॑तः । इंद्रो॒ यो यज्व॑नो वृ॒धः ॥ १८ ॥

पन्यः । आ । द॑र्दि॒रत् । श॒ता । सह॒स्रा । वा॒जी । अ॒वृ॒तः । इंद्रः । यः । यज्व॑नः । वृ॒धः ॥ १८ ॥

यो वाजी बलवान् शता वीराणां शतानि सहस्रा सहस्राणि चादर्दिरत्
आभिमुख्येन दारयति सोऽयमिन्द्रः शत्रुभिरवृतः पन्यः स्तुत्यो भवति । यज्वनो
विधिनेष्टवतो यजमानस्य वृधो वर्धयिता च भवति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

वि षू च॑र स्व॒धा अ॒नु कृ॑ष्टी॒नाम॒न्वाहु॑वः । इंद्र॒ पिब॑ सु॒तानां॑ ॥ १९ ॥

वि । सु । च॒र । स्व॒धाः । अ॒नु । कृ॑ष्टी॒नां । अ॒नु । आ॒हु॒वः । इंद्र॑ । पिब॑ । सु॒तानां॑ ॥ १९ ॥

हे इंद्र आहुव आह्वातव्यस्त्वं कृष्टीनां मनुष्याणां स्वधा हवीषन्तु सु सुष्ठु विचर ।
द्वितीयोऽनु पूरणः । सुतानामभिषुतान् सोमांश्च पिब ॥

॥ अथ विंशी ॥

पिब॒ स्वधै॑नवानामु॒त यस्तु॒ग्ये स॒चा । उ॒ताय॑मिन्द्र॒ यस्त॒व ॥ २० ॥

पिब॑ । स्व॒धै॒न॒वा॒नां । उ॒त । यः । तु॒ग्ये । स॒चा । उ॒त । अ॒यं । इंद्र॑ । यः । त॒व ॥ २० ॥

हे इंद्र स्वधैनवानां स्वधैनवान् स्वभूतपयसो धेनोः संबन्धिनः सोमान् । धेन्वा
क्रीतानित्यर्थः । तथा च श्रूयते । धेन्वा क्रीणातीति । उतापि च यः सोमस्तुग्य
उदके । वुसं तुग्यमित्युदकनामसु पाठात् । सचा संसृष्टः तमपि सोमं पिब । उतापि
च यः सोमस्तव त्वदीयस्त्वामुद्दिश्य गृहीतः सोऽयं त्वया पातव्य इति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

अती॑हि म॒न्युषा॒विणं॑ सु॒षुवांसं॑मु॒पार॑णे । इ॒मं रा॒तं सु॒तं पि॑ब ॥ २१ ॥

अ॒ति । इ॒हि । म॒न्यु॒ऽसा॒वि॒नं । सु॒सु॒ऽवांसं॑ । उ॒प॒ऽअ॒र॑णे । इ॒मं । रा॒तं । सु॒तं । पि॒ब ॥ २१ ॥

हे इंद्र मन्युषाविणं क्रोधेन सोमं सुन्वंतमतीहि । अतिगच्छ । तथोपारणे ।
ब्राह्मणा उपेत्य यस्मिन्देशे न रमन्ते स उपारणः । तस्मिन्देशे सुषुवांसं सुन्वंतम-
तीहि । इमं रातं ब्राह्मणोपद्रवरहिते देशेऽस्माभिर्दत्तमिमं सुतं सोमं पिब ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

इ॒हि ति॒स्रः प॒रा॒वत॑ इ॒हि प॑ञ्च ज॒नाँ अ॒ति॑ । धे॒ना इ॒न्द्रा॒व॒चाक॑शत् ॥२२॥

इ॒हि ति॒स्रः । प॒रा॒व॒तः । इ॒हि । प॑ञ्च । ज॒ना॒न् । अ॒ति॑ । धे॒नाः । इ॒न्द्र । अ॒व॒चाक॑शत् ॥२२॥

हे इन्द्र धेना अस्मदीयाः स्तुतीरवचाकशद्योऽपश्यत् स त्वं परावतो दूरात् ॥
 अरे परावत इति दूरनामसु पाठात् ॥ तिस्रोऽग्रपृष्ठपार्श्वदिश इहि । गच्छ ।
 अनेनाग्रतः पृष्ठतः पार्श्वतश्चन्द्रस्यागमनमाशस्ते । अपि च जनान् मनुष्यान्-
 तीहि । अतिगच्छ । यद्वा गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसि च पञ्च जनाः ।
 तानतीहीत्यर्थः । तथा च यास्कः । गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसीत्येके
 चत्वारो वर्णा निषादः पञ्चम इत्यौपमन्यवः । नि० ३. ८. । इति ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

सूर्यो र॒श्मिं यथा॑ सृ॒जा त्वा॑ यच्छ॒न्तु मे॒ गिरः॑ । नि॒म्नमा॒पो न स॒ध्यक् ॥२३॥

सूर्यः । र॒श्मिं । यथा॑ । सृ॒ज । आ । त्वा॑ । यच्छ॒न्तु । मे॒ । गिरः॑ । नि॒म्न । आ॒पः । न । स॒ध्यक् ॥२३॥

हे इन्द्र सूर्यो यथा रश्मिं रश्मीन्किरणानश्चप्रग्रहान्वा विसृजति तथा मह्यं धनं
 विसृज । अपि च मे मदीया गिरः स्तुतयः सध्यक् सह त्वामायच्छन्तु । निम्नमापो
 न । यथा निम्नदेशमापः सह परिगृह्णन्ति तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अ॒ध्व॒र्य॒वा तु॑ हि पि॒ञ्च सोमं॑ वी॒राय॑ शि॒प्रिणे॑ । भ॒रा सु॒तस्य॑ पी॒तये॑ ॥२४॥

अ॒ध्व॒र्यो इति॑ । आ । तु॒ । हि । सि॒ञ्च । सोमं॑ । वी॒राय॑ । शि॒प्रिणे॑ । भ॒र । सु॒तस्य॑ । पी॒तये॑ ॥२४॥

हे अध्वर्यवः शिप्रिणे हनूमते वीराय शूरायेन्द्राय सोमं तु हि क्षिप्रमेवासिञ्च ।
 सुतस्य सुतं सोमं पीतये पानाय च भर । आहर च ॥

॥ अथ पञ्चविंशी ॥

य उ॒द्गः फ॒लि॒गं भि॒न॒न्त्य॑ ॥ कि॒सिं॒धूँ र॒वा॒सृज॑त् । यो गो॒षु प॒क्कं धा॒रय॑त् ॥२५॥

यः । उ॒द्गः । फ॒लि॒ऽगं । भि॒न॒त् । न्य॑क् । सिं॒धून् । अ॒व॒ऽअ॒सृज॑त् । यः । गो॒षु । प॒क्कं ।

धा॒रय॑त् ॥२५॥

य उद्ग उदकार्थं फलिकं मेघं । रैवतः फलिक इति मेघनामसु पाठात् ।

भिनत् अभिनत् । सिंधूनपश्चांतरिस्नान्यगर्वागवासृजत् । यश्च गोषु पक्वं पयो
धारयत् आधारयत् स इन्द्र इत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

अहन्वृचमृचीषम और्णवाभमहीशुवम् । हिमेनाविध्यद्वुदं ॥ २६ ॥

अहन् । वृचम् । ऋचीषमः । और्णवाभम् । अहीशुवम् । हिमेन । अविध्यत् । अर्बुदं ॥ २६ ॥

ऋचीषम ऋचा दीप्ता सम इन्द्रो वृचं वृचनामकं शचुमहनत् । जघान ।
तथौर्णवाभमौर्णवाभनामकमहीशुवमहीशुवनामकं च शचुमहनत् । तथा हिमेन
तुषारेणोदकेन वार्बुदं मेघमविध्यत् ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

प्र व उग्राय निष्टुरेऽषाळहाय प्रसक्षिणे । देवत्तं ब्रह्म गायत ॥ २७ ॥

प्र । वः । उग्राय । निःऽतुरे । अषाळहाय । प्रऽसक्षिणे । देवत्तं । ब्रह्म । गायत ॥ २७ ॥

हे उद्गातारो वो यूयमुग्रायोद्ग्राणाय निष्टुरे शचून्निस्तरतेऽषाळहाय शचूणाम-
भिभवित्वे प्रसक्षिणे प्रसहनशीलायेंद्राय देवत्तं देवप्रसादलब्धं ब्रह्म स्तोत्रं प्रगायत ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

यो विश्वान्यभि व्रता सोमस्य मदे अंधसः । इन्द्रो देवेषु चेतति ॥ २८ ॥

यः । विश्वानि । अभि । व्रता । सोमस्य । मदे । अंधसः । इन्द्रः । देवेषु । चेतति ॥ २८ ॥

अंधसोऽद्यमानस्य सोमस्य मदे संजाते विश्वानि सर्वाणि व्रता व्रतानि कर्माणि
य इन्द्रो देवेष्वभिचेतति ज्ञापयति तस्मा इन्द्राय देवत्तं ब्रह्म गायतेत्यर्थः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोळ्हामभि प्रयो हितं ॥ २९ ॥

इह । त्या । सधऽमाद्या । हरी इति । हिरण्यऽकेश्या । वोळ्हाम् । अभि । प्रयः । हितं ॥ २९ ॥

इह यज्ञे त्या तौ प्रसिद्धौ सधमाद्या सह माद्यंतौ हिरण्यकेश्या हिरण्यकेश्यौ
हरी अश्वौ हितं हितकरं प्रयः सोमरूपमन्नमभि अभिलक्ष्य वोळ्हाम् । इन्द्रं वहताम् ।
प्रापयतामिति ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

अ॒र्वाचं॑ त्वा पु॒रु॒ष्टु॒त प्रि॒यमे॑धस्तु॒ता हरी॑ । सो॒मपे॒याय॑ व॒क्षतः॑ ॥ ३० ॥

अ॒र्वाचं॑ । त्वा । पु॒रु॒ऽस्तु॒त । प्रि॒यमे॑धऽस्तु॒ता । हरी॑ इति॑ । सो॒मऽपे॒याय॑ । व॒क्षतः॑ ॥ ३० ॥

हे पु॒रु॒ष्टु॒तेन्द्र॑ त्वा त्वां प्रि॒यमे॑धस्तु॒ता हरी॑ अ॒श्वौ सो॒मपे॒याय॑ सो॒मपा॒नाया॑र्वाच॒मस्म॑दभिमुखं वक्षतः । वहतः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये षष्ठो वर्गः ॥

वयं घ त्वेत्येकोनविंशत्यृचं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य मेध्यातिथेराषं बृहतीच्छंदस्कं । षोडश्याद्यास्तिस्रो गायत्र्य एकोनविंशत्यनुष्टुप् । इन्द्रो देवता ॥ तथा चानुक्रांतं । वयं घैकोना मेध्यातिथिर्बार्हतं त्रिगायत्र्यनुष्टुबंतमिति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावादितः पंचदशर्चः । तथैव पंचमारण्यके शौनकेन सूच्यते । वयं घ त्वा सुतावंत इति पंचदश मो षु त्वा वाघतश्चनेत्येतस्य द्विपदां चोद्धरति । ऐ० आ० ५. १०. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिश्च वयं घ त्वेति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । तथा च सूत्रं । वयं घ त्वा सुतावंतः क ई वेद सुते सचा । आ० ७. ४. । इति ॥ स्वरसाम्ययमेव तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । वयं घ त्वा सुतावंत इति तिस्रो बृहत्यः । आ० ८. ५. । इति ॥ तस्मिन्नेव शस्त्रे क ई वेदेति वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रमुक्तमेव ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

व॒यं घ॑ त्वा सु॒तावं॑त॒ आपो॑ न वृ॒क्तब॑र्हिषः ।

प॒वित्र॑स्य प्र॒स्रव॑णेषु वृ॒त्रह॑न्परि॒ स्तो॒तार॑ आसते ॥ १ ॥

व॒यं । घ॒ । त्वा॒ । सु॒तऽव॑तः । आपः । न । वृ॒क्तऽब॑र्हिषः ।

प॒वित्र॑स्य । प्र॒ऽस्रव॑णेषु । वृ॒त्रऽह॑न् । परि॒ । स्तो॒तारः॑ । आ॒स॒ते ॥ १ ॥

हे वृ॒त्रह॑न्निद्र त्वा त्वां वयं घ वयं खलु सुतवंतः सोममभिषुतवंत आपो नाप इव प्रवणमभिगच्छामः । पवित्रस्य सोमानां प्रस्रवणेषु वृ॒क्तब॑र्हिषः स्तो॒तार॑श्च त्वां पर्युपासते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्व॒र॑ति॒ त्वा सु॒ते न॒रो व॒सो नि॒रे॒क उ॒क्थि॒नः॑ ।

कु॒दा सु॒तं तृ॒षा॒ण ओ॒क आ॒ ग॒म इ॒न्द्र स्व॒न्दी॒व वंस॑गः ॥ २ ॥

स्वर॑न्ति । त्वा॒ । सु॒ते । नरः॑ । वसो॑ इति॑ । निरे॒के । उ॒क्थिनः॑ ।

कदा॑ । सु॒तं । तृ॒षा॒णः । ओ॒कः । आ॒ । ग॒मः । इं॒द्र । स्व॒च्छीऽइ॒व । वंस॑गः ॥ २ ॥

हे वसो वासयितरिन्द्र त्वा त्वां सुतेऽभिषुते सोमे निरेके निर्गमन उक्थिनो नरो नेतारः स्वरन्ति । शब्दायन्ते । अपि चन्द्रः सुतं सोमं प्रति तृषाणस्तृषन् स्वच्छीव स्वभूतशब्द इव वंसगो वननीयगमनो वृषभः शब्दं कुर्वन् कदौकः स्थानमागमत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

क॒खेभि॑र्धृ॒ष्णा॒वा धृ॒ष॒द्वाजं॑ द॒र्षि॒ सह॒स्रिणं॑ ।

पि॒शं॒गरूपं॑ म॒घव॑न्विच॒र्षणे॑ म॒क्षु गो॑मंतमीमहे ॥ ३ ॥

क॒खेभिः॑ । धृ॒ष्णो॒ इति॑ । आ॒ । धृ॒ष॒त् । वा॒जं । द॒र्षि॒ । स॒ह॒स्रिणं॑ ।

पि॒शं॒गऽरूपं॑ । म॒घऽव॑न् । वि॒ऽच॒र्षणे॑ । म॒क्षु । गो॑ऽमंतं । ई॒म॒हे ॥ ३ ॥

हे धृष्णो धर्षकेन्द्र कखेभिः कखानुद्दिश्य ॥ विभक्तियत्ययः ॥ सहस्रिणं सहस्र-संख्याकं वाजमादर्षि । देहि । हे मघवन्धनवन् विचर्षणे विद्रष्टरिन्द्र धृषत् धृष्टं पिशंगरूपं गोमंतं च वाजं मक्षु शीघ्रमीमहे । याचामहे । त्वामिति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पा॒हि गा॒यांध॑सो॒ मद् इं॒द्राय॑ मे॒ध्याति॑थे ।

यः संमि॑श्रो॒ ह॒र्यो॒र्यः सु॒ते स॒चा व॒ज्जी रथो॑ हिर॒ण्ययः॑ ॥ ४ ॥

पा॒हि । गा॒य । अंध॑सः । म॒दे । इं॒द्राय॑ । मे॒ध्यऽअ॒ति॒थे ।

यः । संऽमि॑श्रः । ह॒र्योः । यः । सु॒ते । स॒चा । व॒ज्जी । रथः॑ । हि॒र॒ण्ययः॑ ॥ ४ ॥

हे मेध्यातिथे पाहि । सोमं पिब । अंधसः पीतस्य सोमस्य मदे तस्मा इंद्राय गाय । स्तोत्रं पठ च । य इंद्रो हर्योरश्वयोः संमिश्रः स्वरथे संमिश्रयिता । यश्च सुते सोमे सचा सहायः । य इंद्रो वज्जी । यस्य रथो हिरण्ययो हिरण्ययः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यः सु॒ष॒व्यः सु॒दक्षि॑ण॒ इ॒नो यः सु॒क्रतु॑र्गृ॒णे ।

य आ॒करः॑ स॒हस्रा॑ यः श॒ताम॑घ॒ इं॒द्रो यः पू॒र्भिदा॑रितः ॥ ५ ॥

यः । सुऽसव्यः । सुऽदक्षिणः । इ॒नः । यः । सुऽऋतुः । गृ॒णे ।

यः । आऽकरः । सह॒स्रा । यः । श॒तऽमघः । इ॒न्द्रः । यः । पूऽभित् । आ॒रितः ॥ ५ ॥

यः सुषव्यः शोभनसव्यहस्तः । यश्च सुदक्षिणः । यश्चेन ईश्वरः ॥ नियुत्वानिन इतीश्वरनामसु पाठात् ॥ यश्चापि सुऋतुः सुप्रज्ञः । सहस्रा सहस्राणां बहूनां यश्चाकरः कर्ता । यश्चापि शतमघो बहुधनः । यश्च पूर्भिर्त् पुरां भेत्ता । यश्चारितः प्रत्युतः स्तोमान् । तथा च यास्कः । य आरितः कर्मणि कर्मणि स्थिरः प्रत्युतः स्तोमान् । नि० ५. १४. इति । स इन्द्रो गृणे । अस्माभिः स्तूयते च ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो धृषि॒तो योऽवृ॒तो यो अ॒स्ति श्मश्रु॑षु श्रि॒तः ।

विभू॒तद्यु॒म्नश्च॒वनः पुरु॑ष्टुतः ऋ॒त्वा गौ॑रिव शा॒किनः ॥ ६ ॥

यः । धृषि॒तः । यः । अ॒वृ॒तः । यः । अ॒स्ति । श्मश्रु॑षु । श्रि॒तः ।

विभू॒तऽद्यु॒म्नः । च॒वनः । पुरु॑ऽस्तुतः । ऋ॒त्वा । गौःऽइ॒व । शा॒किनः ॥ ६ ॥

यो धृषितः शत्रूणां धर्षयिता । यश्चावृतः शत्रुभिरपरिवृतः । यश्चापि श्मश्रुषु युद्धेषु । श्रवः श्रयंत्यस्मिन्निति व्युत्पत्तेः श्मश्रु युद्धमिति वृद्धा वदन्ति । श्रितोऽस्ति भवति । यश्चापि विभूतद्युम्नः प्रभूतधनः । यश्च च्यवनः सोमानां व्यावयिता । यश्चापि पुरुष्टुतो बहुस्तुतः स इन्द्रः ऋत्वा कर्मणा शाकिनः शक्तस्य यजमानस्य गौरिव । यथा गौः पयसो दोग्ध्री तथा कामानां दोग्धा भवति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

क ई॑ वेद॒ सु॒ते स॒चा पि॒बंतं॑ क॒व्यो द॒धे ।

अ॒यं यः पुरो॑ वि॒भिन॒त्योज॑सा मं॒दानः शि॒श्रंध॑सः ॥ ७ ॥

कः । ई॑ । वे॒द । सु॒ते । स॒चा । पि॒बंतं॑ । क॒त् । व॒यः । द॒धे ।

अ॒यं । यः । पुरः॑ । वि॒ऽभि॒न॒त्ति । ओज॑सा । मं॒दानः । शि॒प्री । अंध॑सः ॥ ७ ॥

सुतेऽभिषुते सोमे सचा ऋत्विजा सह सोमं पिबंतमीमेनमिन्द्रं को वेद । वेत्ति । न कोऽपि वेत्तीत्यर्थः । कत् किं वा वयोऽन्नं दधे । धारयति । योऽयमिन्द्रः शिप्री हनूमानंधसः सोमेन मंदानो मंदमान ओजसा बलेन पुरो विभिनत्ति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

दा॒ना मृ॒गो न वा॒रणः पु॒रु॒त्रा च॒रथं॑ द॒धे ।

नकिं॑ष्ट्वा नि य॑म॒दा सु॒ते ग॑मो म॒हांश्चर॑स्यो॒जसा ॥ ८ ॥

दा॒ना । मृ॒गः । न । वा॒रणः । पु॒रु॒ऽत्रा । च॒रथं॑ । द॒धे ।

नकिं॑ः । त्वा । नि । य॒म॒त् । आ । सु॒ते । ग॒मः । म॒हान् । च॒र॒सि । ओ॒जसा ॥ ८ ॥

मृगः शत्रूणामन्वेषको वारणो गजो दाना मदजलानीव पुरुत्रा बहुषु यज्ञेषु चरथं चरणशीलं मदं दधे । इंद्रो धारयति । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे इंद्र त्वा त्वां नकिर्नियमत् । न कश्चिन्नियच्छति । सुते सोम आगमः । आगच्छ । महान् हि त्वमोजसा बलेन सर्वतश्चरसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

य उ॒ग्रः सन्न॑नि॒ष्टृतः स्थि॒रो र॑णाय॒ संस्कृ॑तः ।

यदि॑ स्तो॒तुर्म॒घवा॑ अ॒णव॒द्भवं॑ ने॒द्रो योष॑त्या ग॒मत् ॥ ९ ॥

यः । उ॒ग्रः । सन् । अ॒नि॒ऽस्तृतः । स्थि॒रः । र॑णाय । संस्कृ॑तः ।

यदि॑ । स्तो॒तुः । म॒घ॒ऽवा । अ॒णव॑त् । ह॒वं । न । इं॒द्रः । यो॒ष॒ति । आ । ग॒म॒त् ॥ ९ ॥

य उग्र उद्गूणं ओजस्वी वा सन् भवन् अनिष्टृतः शत्रुभिरनिस्तीर्णः स्थिरोऽचलो रणाय युद्धाय संस्कृतः शस्त्रैरलंकृतः सोमैर्वा संस्कृतः स इंद्रो मघवा धनवान् यदि स्तोतुर्हवमाह्वानं अणवत् अणोति तर्ह्यन्यत्र न योषति । न गच्छति । किंत्वागमत् । तत्रैवागच्छति ॥

॥ अथ दशमी ॥

स॒त्यमि॒त्या वृ॒षेद॑सि॒ वृष॑जूति॒र्नोऽवृ॑तः ।

वृषा॑ ह्यु॒ग्र अ॒खि॒षे प॑रा॒वति॒ वृषो॑ अ॒र्वा॒वति॑ श्रुतः ॥ १० ॥

स॒त्यं । इ॒त्या । वृषा॑ । इत् । अ॒सि । वृष॑ऽजूतिः । नः । अ॒वृ॒तः ।

वृषा॑ । हि । उ॒ग्र । अ॒खि॒षे । प॑रा॒ऽवति॑ । वृषो॑ इति । अ॒र्वा॒ऽवति॑ । श्रुतः ॥ १० ॥

हे उग्रोद्गूणेंद्र त्वं सत्यमित्थेत्यं वृषेत्कामानां वर्षक एवासि । वृषजूतिर्वृषभिश्चाकृष्टो नोऽस्माकमवृतः शत्रुभिरपरिवृतश्चासि । वृषा हि सेचक एव अखिषे ।

श्रूयसे । परावति दूरेऽपि वृषैर्वार्यावति समीपेऽपि वृषा सेचक एव श्रुतो
वृषैवाश्रूयथाः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीयेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वृषणस्ते अभीशवो वृषा कशा हिरण्ययी ।

वृषा रथो मघवन्वृषणा हरी वृषा त्वं शतक्रतो ॥११॥

वृषणः । ते । अभीशवः । वृषा । कशा । हिरण्ययी ।

वृषा । रथः । मघऽवन् । वृषणा । हरी इति । वृषा । त्वं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥११॥

हे मघवन् ते तवाभीशवो रश्मयोऽश्वरशना वृषणो वर्षितारः । हिरण्ययी
हिरण्ययी कशापि वृषा । रथोऽपि वृषा वर्षिता । हरी अश्ववपि वृषणा वृषणौ
वर्षितारौ । हे शतक्रतो बहुप्रज्ञेन्द्र त्वं च वृषा वर्षिता ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

वृषा सोतां सुनोतु ते वृषन्वृजीपिन्ना भर ।

वृषा दधन्वे वृषणं नदीष्वा तुभ्यं स्यातहरीणां ॥१२॥

वृषा । सोता । सुनोतु । ते । वृषन् । वृजीपिन् । आ । भर ।

वृषा । दधन्वे । वृषणं । नदीषु । आ । तुभ्यं । स्यातः । हरीणां ॥१२॥

हे वृषन् वर्षितरिन्द्र ते तव सोताभिषवकर्ता वृषा वर्षिता सन् सुनोतु । सोम-
मभिषुणोतु । हे वृजीपिन्वृजुगमनेन्द्र आभर । धनमस्मभ्यमाहर । हरीणामश्वाना-
माभिमुख्येन हे स्यातरिन्द्र तुभ्यं नदीषूदकेषु वृषणं वर्षितारं सोमं वृषा वर्षिता
दधन्वे । धारितवानभिषवार्थं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

एन्द्र याहि पीतये मधुं शविष्ठ सोम्यं ।

नायमच्छा मघवां शृणवन्निरो ब्रह्मोक्त्या च सुक्रतुः ॥१३॥

आ । इन्द्र । याहि । पीतये । मधुं । शविष्ठ । सोम्यं ।

न । अयं । अच्छ । मघऽवां । शृणवन् । गिरः । ब्रह्म । उक्त्या । च । सुऽक्रतुः ॥१३॥

हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र सोम्यं सोमात्मकं मध्वमृतं पीतये पानायायाहि ।
आगच्छ । किमर्थं नागमनमित्यत आह । यत आगमनमंतरेण मघवा धनवान्
सुक्रतुः सुकर्मा शोभनप्रज्ञो वायमिन्द्रो गिरः स्तुतीर्ब्रह्म स्तोत्राण्युक्त्यानि च नाच्छ
शृणवत् । नाभिशृणोति । अत आगमनमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

वहंतु त्वा रथेष्ठामा हरयो रथयुजः ।

तिरश्चिदर्ये सवन्नानि वृत्रहन्नन्येषां या शतक्रतो ॥ १४ ॥

वहंतु । त्वा । रथेऽस्थां । आ । हरयः । रथेऽयुजः ।

तिरः । चित् । अर्ये । सवन्नानि । वृत्रहन् । अन्येषां । या । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥ १४ ॥

हे वृत्रहन् शतक्रतो बहुप्रज्ञ रथेष्ठां रथस्थामर्यमीश्वरं त्वा त्वां रथयुजो रथे
युक्ता हरयोऽश्वा अन्येषां या यानि सवन्नानि संति तानि तिरस्तिरस्कुर्वंतः
सवन्नान्यस्मदीयानि सवन्नान्यावहंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अस्माकं मद्यांतमं स्तोमं धिष्व महामह ।

अस्माकं ते सवन्ना संतु शंतमा मदाय द्युक्ष सोमपाः ॥ १५ ॥

अस्माकं । अद्य । अंतमं । स्तोमं । धिष्व । महाऽमह ।

अस्माकं । ते । सवन्ना । संतु । शंतमा । मदाय । द्युक्ष । सोमऽपाः ॥ १५ ॥

हे महामह महतामपि महान् महापूज वाद्यांतममंतिकतममस्माकं मेध्या-
तिथीनां स्तोमं धिष्व । धारय । हे द्युक्ष दीप्न सोमपाः सोमस्य पातरिन्द्र ते तव
मदाय मदार्थं सवन्ना सवन्नान्यस्माकं शंतमा शंतमानि संतु । भवंतु ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

नहि षस्तव नो मम शस्त्रे अन्यस्य रण्यति । यो अस्मान्वीर आनयत् ॥ १६ ॥

नहि । सः । तव । नो इति । मम । शस्त्रे । अन्यस्य । रण्यति । यः । अस्मान् । वीरः ।

आ । अनयत् ॥ १६ ॥

यो वीरः शूरोऽस्मानानयत् स इन्द्रस्ते तव शास्त्रे शासने न हि रण्यति । न रमते । ममापि शास्त्रे शासने नो रण्यति । अन्यस्यापि शासने न रण्यति । किंतु रक्षण एव रमत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इन्द्रश्चिद्धा तदब्रवीत्स्त्रिया अशास्यं मनः । उतो अहं क्रतुं रघुं ॥ १७ ॥

इन्द्रः । चित् । घ । तत् । अब्रवीत् । स्त्रियाः । अशास्यं । मनः । उतो इति । अहं ।

क्रतुं । रघुं ॥ १७ ॥

यो मेध्यातिथेर्धनप्रदाता प्रायोगिरासंगः स पुमान् भूत्वा स्यभवत् । तदा यदिन्द्र उवाच तदिदमाह । तथा चाहुः । प्रायोगिश्चासंगो यः स्त्री भूत्वा पुमानभूत् स मेध्यातिथये दानं दत्वेति । इन्द्रश्चिद्धेन्द्रः खलु तदब्रवीत् । स्त्रिया मनश्चित्त-मशास्यं पुरुषेणाशिष्यं शासितुमशक्यं प्रबलत्वादिति । उतो अपि स्त्रिया क्रतुं प्रज्ञां रघुं लघुमाह ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

सप्त्रीं चिद्धा मदच्युता मिथुना वहतो रथं । एवेद्वृष्ण उत्तरा ॥ १८ ॥

सप्त्री इति । चित् । घ । मदच्युता । मिथुना । वहतः । रथं । एव । इत् । धूः । वृष्णः ।

उत्तरा ॥ १८ ॥

सप्त्री चिद्धेन्द्रस्याश्वावपि खलु मदच्युता सोमं प्रति गंताराविन्द्रस्यैव रथं मिथुनौ वहतः । एवेदेवमेव वृष्ण इन्द्रस्य रथो धूरुत्तराश्चयोरुत्तरा भवति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अधः पश्यस्व मोपरि संतरां पादकौ हर ।

मा ते कशप्तकौ दृशन् स्त्री हि ब्रह्मा बभूविथ ॥ १९ ॥

अधः । पश्यस्व । मा । उपरि । संतरां । पादकौ । हर ।

मा । ते । कशप्तकौ । दृशन् । स्त्री । हि । ब्रह्मा । बभूविथ ॥ १९ ॥

एवमंतरिक्षादागच्छन्नथस्थ इन्द्रः स्त्रियं संतं स्वस्मात्पुंस्त्वमिच्छंतं प्रायोगिं यदुवाच तदाह । हे प्रायोगे त्वं स्त्री सत्यधः पश्यस्व । एष स्त्रीणां धर्मः । उपरि मा पश्यस्व । उपरि दर्शनं स्त्रीणां धर्मो न भवति हि । पादकौ पादावपि संतरां

संश्लिष्टौ यथा भवतस्तथा हर । यथा पुरुषो विश्विष्टपादनिधानो भवति तथा
त्वया स्त्रिया न कर्तव्यमित्यर्थः । अपि च ते कश्लकौ । कशश्च श्लकश्च कश्लकौ ॥
कशतिराहननकर्मा ॥ कश्लकावुभे अंगे मा दृशन् । पुरुषा न पश्यन्तु । तयोरदर्शनं
वाससः सुष्ठु परिधानेन भवति । अतः सुष्ठु वाससा परिधानं कुरु । स्त्रियो ह्यागुल्फा-
दभिसंवीता भवन्तीत्यर्थः । हि यस्मात्कारणाद्ब्रह्मा सन् स्त्री बभूविथ ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये दशमो वर्गः ॥

ऐन्द्र याहीत्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तं काण्वस्य नीपातिथेरार्षमानुष्टुभं । षोडश्या-
द्यास्तिस्रो गायत्र्यः । वसुरोचिषोऽगिरोगोत्राः सहस्रसंख्याका आ यदिन्द्रश्चेत्या-
दीनां तासां तिसृणामृषयः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रमणं । ऐन्द्र याहि झूना
नीपातिथिरानुष्टुभं तृचोऽत्यो गायत्र्यस्तं सहस्रं वसुरोचिषोऽगिरसोऽपश्यन्निति ॥
विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऐन्द्र याहि हरिभिरुप कण्वस्य सुष्ठुतिं ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ १ ॥

आ । इन्द्र । याहि । हरिऽभिः । उप । कण्वस्य । सुऽस्तुतिं ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १ ॥

हे इन्द्र कण्वस्य सुष्ठुतिं शोभनां स्तुतिं हरिभिरश्वैरुपायाहि । दिवो द्युलोकं ॥
द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ अमुष्यामुष्मिन्निन्द्रे शासतः शासति ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ तत्र वयं
सुखमास्महे । हे दिवावसो दीप्नहविष्केन्द्र दिवं स्वर्गं यय । यूयं गच्छत । बहुवचनं
पूजार्थं । यद्वा हे दिवावसो दिवो द्युनामकममुष्यामुं लोकं शासनं कुर्वतो यूयं
दिवं स्वर्गं यय । गच्छत । अत्र बहुवचनं पूजार्थमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ त्वा ग्रावा वदन्निह सोमी घोषेण यच्छतु ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ २ ॥

आ । त्वा । ग्रावा । वदन् । इह । सोमी । घोषेण । यच्छतु ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वा त्वामिह यज्ञे ग्रावा सोमाभिषवपाषाणः सोमी सोमवान् वदन्
शब्दं कुर्वन् घोषेण ध्वनिना सहायच्छतु । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अत्रा वि नेमिरेषामुरां न धूनुते वृकः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥३॥

अत्र । वि । नेमिः । एषां । उरां । न । धूनुते । वृकः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥३॥

अत्रास्मिन्यज्ञ एषामभिषवग्राव्णां नेमिः सोमलता वि धूनुते । विशेषेण
कंपयति । उरां मेघी वृको न वृक इव । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ त्वा कणा इहावसे हवन्ते वाजसातये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥४॥

आ । त्वा । कणाः । इहावसे । हवन्ते । वाजसातये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥४॥

हे इंद्र त्वा त्वामिह यज्ञे कणा अवसे रक्षणाय वाजसातयेऽन्नस्य प्राप्त्यर्थं चा-
हवन्ते । आभिमुख्येन ह्वयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

दधामि ते सुतानां वृष्णे न पूर्वपाय्यं ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥५॥

दधामि । ते । सुतानां । वृष्णे । न । पूर्वपाय्यं ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥५॥

हे इंद्र ते तुभ्यं सुतानां ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ सुतान् सोमान् दधामि ।
प्रयच्छामि । वृष्णे न । यथा वायवे पूर्वपाय्यं यज्ञमुखे पेयं प्रयच्छन्ति तद्वदहं
प्रयच्छामीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्मत्पुंरंधिर्न आ गहि विश्वतोधीर्न ऊतये ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ६ ॥

स्मत्पुंरंधिः । नः । आ । गहि । विश्वतःऽधीः । नः । ऊतये ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ६ ॥

हे इंद्र स्मत्पुंरंधिः स्वर्गकुटुंबी नोऽस्मानागहि । तथा विश्वतोधीः सर्वजगतो धारकस्त्वं नोऽस्माकमूतये रक्षणायागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ नो याहि महेमते सहस्रोते शतामघ ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ७ ॥

आ । नः । याहि । महेऽमते । सहस्रऽऊते । शतऽमघ ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ७ ॥

हे महेमते महाबुद्धे सहस्रोते सहस्ररक्षण शतामघ बहुधनेंद्र त्वं नोऽस्माना-याहि । आगच्छ । सिद्धिमन्यत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ त्वा होता मनुर्हितो देवचा वक्षदीङ्मः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ८ ॥

आ । त्वा । होता । मनुःऽहितः । देवऽचा । वक्षत् । ईङ्मः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां देवचा देवानां मध्य ईङ्मः स्तुत्यो होता देवानामाह्वाताग्निर्मनुर्हितो मनुष्यैर्गृहेषु निहित आवक्षत् । वहतु । सिद्धिमन्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ त्वा मदच्युता हरी श्येनं पक्षेवं वक्षतः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ ९ ॥

आ । त्वा । म॒द॒ऽच्यु॒ता । ह॒री इ॒ति । श्ये॒नं । प॒क्षाऽइ॒व । व॒क्ष॒तः ।

दि॒वः । अ॒मु॒ष्य । शा॒स॒तः । दि॒वं । य॒य । दि॒वा॒व॒सो इ॒ति दि॒वाऽव॒सो ॥ ९॥

हे इंद्र त्वा त्वां मदच्युता मदच्युतौ शत्रूणां मदस्य च्यावयितारौ हरी अश्वौ
श्येनं श्येनाख्यं पक्षिणं पक्षेवात्मीयपक्षाविवावक्षतः । आवहतां । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

आ या॒ह्य॒र्य आ॒ परि॒ स्वाहा॒ सोम॑स्य पी॒तये॑ ।

दि॒वो अ॒मु॒ष्य शा॒स॒तो दि॒वं य॒य दि॒वा॒व॒सो ॥ १०॥

आ । या॒हि । अ॒र्यः । आ । परि॑ । स्वाहा॑ । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ।

दि॒वः । अ॒मु॒ष्य । शा॒स॒तः । दि॒वं । य॒य । दि॒वा॒व॒सो इ॒ति दि॒वाऽव॒सो ॥ १०॥

हे अर्येश्वर त्वमा परि सर्वत आयाहि । आगच्छ । पीतये तव पानार्थं सोमस्य
सोमं स्वाहा करोमि । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ नो॑ या॒ह्युप॑श्रुत्यु॒क्थेषु॑ र॒णया॒ इ॒ह ।

दि॒वो अ॒मु॒ष्य शा॒स॒तो दि॒वं य॒य दि॒वा॒व॒सो ॥ ११॥

आ । नः॑ । या॒हि । उप॑ऽश्रुति । उ॒क्थेषु॑ । र॒णय॑ । इ॒ह ।

दि॒वः । अ॒मु॒ष्य । शा॒स॒तः । दि॒वं । य॒य । दि॒वा॒व॒सो इ॒ति दि॒वाऽव॒सो ॥ ११॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकमिह यज्ञ उक्थेषु शस्त्रेषु पठ्यमानेषूपश्रुत्युपश्रुतौ समी-
पमायाहि । आगच्छ । अस्मान् रणय च । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स॒रूपै॒रा सु॒ नो॑ ग॒हि संभृ॑तैः संभृ॒ताश्वः॑ ।

दि॒वो अ॒मु॒ष्य शा॒स॒तो दि॒वं य॒य दि॒वा॒व॒सो ॥ १२॥

स॒ऽरूपैः॑ । आ । सु॒ । नः॑ । ग॒हि । सं॒भृ॒तैः । संभृ॑तऽअश्वः ।

दि॒वः । अ॒मु॒ष्य । शा॒स॒तः । दि॒वं । य॒य । दि॒वा॒व॒सो इ॒ति दि॒वाऽव॒सो ॥ १२॥

हे इन्द्र संभृताश्वः पुष्टाश्वस्त्वं सु संभृतैः सरूपैः समानरूपैरश्वैर्नोऽस्मानागहि ।
आगच्छ । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

आ याहि पर्वतेभ्यः समुद्रस्याधि विष्टपः ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ १३ ॥

आ । याहि । पर्वतेभ्यः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपः ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वं पर्वतेभ्य आयाहि । आगच्छ । समुद्रस्यांतरिक्षस्य विष्टपो विष्टपाच्चा-
ध्यायाहीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ नो गव्यान्यश्वा सहस्रा शूर दद्वहि ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ १४ ॥

आ । नः । गव्यानि । अश्वा । सहस्रा । शूर । दद्वहि ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १४ ॥

हे शूरेंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं सहस्रा सहस्राणि सहस्रसंख्यानि गव्यानि गोहितानि
गोरूपाणि वाश्वान्यश्वाहितान्यश्वात्मकानि वादद्वहि । आविवृणु । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

आ नः सहस्रशो भरायुतानि शतानि च ।

दिवो अमुष्य शासतो दिवं यय दिवावसो ॥ १५ ॥

आ । नः । सहस्रऽशः । भर । अयुतानि । शतानि । च ।

दिवः । अमुष्य । शासतः । दिवं । यय । दिवावसो इति दिवाऽवसो ॥ १५ ॥

हे इन्द्र नोऽस्मभ्यं सहस्रशः सहस्रधायुतानि शतानि चाभीष्टानि वस्तून्याभर ।
आहर । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ षोडशी ॥

आ यदिदं दद्वहे सहस्रं वसरोचिषः । ओजिष्ठमश्वं पशुं ॥ १६ ॥

आ । यत् । इन्द्रः । च । दद्वहे इति । सहस्रं । वसरोचिषः । ओजिष्ठं । अश्वं । पशुं ॥ १६ ॥

वसुरोचिषो वसुदीपयो वयं सहस्रमस्माकं नेतेंद्रश्चैजिष्ठं बलवत्तरमश्वम-
श्वात्मकं पशुं च यद्यदादद्वहे पारावतादादद्वहे । उत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

य ऋज्जा वातरंहसोऽरुषासो रघुष्यदः । भ्राजंते सूर्या इव ॥ १७ ॥

ये । ऋज्जाः । वातरंहसः । अरुषासः । रघुऽस्यदः । भ्राजंते । सूर्याऽइव ॥ १७ ॥

तदा य ऋज्जा ऋजुगामिनो वातरंहसो वायुसदृशवेगा अरुषास आरोच-
माना रघुष्यदो लघु स्यंदमाना अश्वा सूर्या इव यथा सूर्यस्तथा भ्राजंते ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

पारावतस्य रातिषु द्रवच्चक्रेष्वाशुषु । तिष्ठं वनस्य मध्य आ ॥ १८ ॥

पारावतस्य । रातिषु । द्रवत् ऽ चक्रेषु । आशुषु । तिष्ठं । वनस्य । मध्ये । आ ॥ १८ ॥

तेषु पारावतस्य रातिषु देयेषु द्रवच्चक्रेषु द्रवद्रव्यचक्रेष्वाशुष्वश्वेषु । तार्क्ष्य
आशुरित्यश्वनामसु पाठात् । प्रतिगृहीतेषु सत्सु वनस्य मध्य आतिष्ठमिति वसु-
रोचिषां सहस्रं वदति ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये त्रयोदशो वर्गः ॥

अग्निनेंद्रेणेति चतुर्विंशत्यृचं पंचमं सूक्तं श्यावाश्वस्याचेयस्यार्घं । अचानुक्र-
मणिका । अग्निना चतुर्विंशतिः श्यावाश्व आश्विनमुपरिष्टाज्ज्योतिषं पंक्तिमहा-
बृहतीपंक्त्यंतमिति । उपरिष्टाज्ज्योतिश्छंदः चतुर्थपादस्याष्टाक्षरत्वात् । यतोऽष्ट-
कस्ततो ज्योतिरिति तल्लक्षणं । द्वाविंशी पंक्तिः । त्रयोविंशी महाबृहती चत्वा-
रोऽष्टका जागतश्च महाबृहतीत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । चतुर्विंशी पंक्तिः । अश्विनौ
देवता ॥ अश्विनोर्यामे होतुरतिरिक्तोक्थ्येऽग्निनेंद्रेणेतत्सूक्तं । सूचितं च । अग्नि-
नेंद्रेणा भात्यग्निः । आ० ९. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निनेंद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥ १ ॥

अग्निना । इंद्रेण । वरुणेन । विष्णुना । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनावग्निनेद्रेण वरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रैर्वसुभिश्च सचाभुवा सह-
भूतावुषसा सूर्येण च सजोषसा संगतौ युवां सोमं पिबतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विश्वाभिधीभिर्भुवनेन वाजिना दिवा पृथिव्याद्रिभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥२॥

विश्वाभिः । धीभिः । भुवनेन । वाजिना । दिवा । पृथिव्या । अद्रिभिः । सचाभुवा ।

सजोषसा । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥२॥

हे वाजिना बलिनावश्विनौ विश्वाभिः सर्वाभिधीभिः प्रज्ञाभिर्भुवनेनाखिलेन
भूतजातेन च दिवा द्युलोकेन च पृथिव्या चाद्रिभिश्च सचाभुवा सहभूतावुषसा
सूर्येण च संगतौ युवां सोमं पिबतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वैर्देवैस्त्रिभिरेकादशैरिहाद्भिर्मरुद्भिर्भृगुभिः सचाभुवा ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं पिबतमश्विना ॥३॥

विश्वैः । देवैः । त्रिभिः । एकादशैः । इह । अतः । मरुतः । भृगुभिः । सचाभुवा ।

सजोषसा । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । पिबतं । अश्विना ॥३॥

हे अश्विनौ विश्वैर्देवैस्त्रिभिरेकादशैस्त्रयस्त्रिंशैरिह यज्ञेऽद्भिर्मरुद्भिर्भृगुभिश्च सचा-
भुवा सहभूतावुषसा सूर्येण च संगतौ युवां सोमं पिबतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे विश्वेह देवौ सवनाव गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेष्टं नो वोळ्हमश्विना ॥४॥

जुषेथां । यज्ञं । बोधतं । हवस्य । मे । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सजोषसा । उषसा । सूर्येण । च । आ । इष्टं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥४॥

हे अश्विनौ यज्ञं जुषेथां । सेवेथां । मे मम हवस्य हवं बोधतं । जानीतं । इह यज्ञे
विश्वा सर्वाणि सवनान्यवगच्छतं । प्राप्नुतं । इष्टमन्नं न आवोळ्हं । प्रापयतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स्तोमं जुषेथां युवशेव कन्यनां विश्वेह देवौ सवनावं गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेष्टं नो वोळ्हमश्विना ॥५॥

स्तोमं । जुषेथां । युवशाऽइव । कन्यनां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इष्टं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥५॥

हे अश्विनौ देवौ युवामिहास्मिन्यज्ञे स्तोमं जुषेथां । सेवेथां । युवशेव । यथा युवानौ कन्यनां कन्यानामाह्वानं सेवेते तद्वदित्यर्थः । इह यज्ञे विश्वा विश्वानि सवनान्यवगच्छतं । प्राप्तुं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

गिरां जुषेथामध्वरं जुषेथां विश्वेह देवौ सवनावं गच्छतं ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चेष्टं नो वोळ्हमश्विना ॥६॥

गिरः । जुषेथां । अध्वरं । जुषेथां । विश्वा । इह । देवौ । सवना । अवं । गच्छतं ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आ । इष्टं । नः । वोळ्हं । अश्विना ॥६॥

हे देवावश्विनौ नोऽस्माकं गिरः स्तुतीर्जुषेथां । सेवेथां । तथाध्वरं यज्ञं च जुषेथां । इह यज्ञे विश्वानि सवनान्यवगच्छतं । प्राप्तुं ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चतुर्दशे वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हारिद्रवेव पतथो वनेदुष सोमं सुतं महिषेवाव गच्छथः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च चिर्वर्तिर्यातमश्विना ॥७॥

हारिद्रवाऽइव । पतथः । वना । इत् । उप । सोमं । सुतं । महिषाऽइव । अवं । गच्छथः ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । त्रिः । वर्तिः । यातं । अश्विना ॥७॥

हे अश्विनौ युवां सुतमभिषुतं सोममुपपतथो हारिद्रवाविव । यथा हारिद्रवौ पक्षिणौ वना वनान्युदकानि वा । वनमित्युदकनामसु पाठात् । उपपततः । तद्वदित्यर्थः । महिषाविव । यथा पिपासितौ महिषावुदकान्युपगच्छतः तथा सुतं सोममवगच्छथ । उषसा सूर्येण च संगतौ चिर्वर्तिस्त्रिर्मागं यातं च ॥

॥ अथाष्टमी ॥

हंसावि॒व पत॑थो अध्व॒गावि॒व सोमं॑ सु॒तं म॒हिषे॒वाव॑ गच्छथः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ त्रि॒र्वर्ति॑र्या॒तम॒श्विना ॥८॥

हं॒सौऽइ॒व । प॒त॒थः । अध्व॒गौऽइ॒व । सोमं॑ । सु॒तं । म॒हि॒षाऽइ॒व । अ॒व । ग॒च्छ॒थः ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च । त्रिः । वर्तिः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥८॥

हे अश्विनौ युवां हंसाविव यथा हंसावध्वगाविव यथा च पथिकावुदकं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं पतथः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

श्ये॒नावि॒व पत॑थो ह॒व्यदा॑तये सोमं सु॒तं म॒हिषे॒वाव॑ गच्छथः ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण च॒ त्रि॒र्वर्ति॑र्या॒तम॒श्विना ॥९॥

श्ये॒नौऽइ॒व । प॒त॒थः । ह॒व्यऽदा॑तये । सोमं॑ । सु॒तं । म॒हि॒षाऽइ॒व । अ॒व । ग॒च्छ॒थः ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च । त्रिः । वर्तिः । या॒तं । अ॒श्वि॒ना ॥९॥

हे अश्विनौ युवां श्येनाविव यथा श्येनौ गगणं गच्छतः तथा वेगेन सुतं सोमं हव्यदातये यजमानार्थं पतथः । गच्छथः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

पि॒ब॒तं च॒ तृ॒ष्णु॒तं चा॒ च॒ ग॒च्छ॒तं प्र॒जां च॒ ध॒त्तं द्र॒वि॒णं च॒ ध॒त्तं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चोर्जं नो ध॒त्तम॒श्विना ॥१०॥

पि॒ब॒तं । च । तृ॒ष्णु॒तं । च । आ । च । ग॒च्छ॒तं । प्र॒ऽजां । च । ध॒त्तं । द्र॒वि॒णं । च । ध॒त्तं ।

स॒ऽजोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सूर्ये॑ण । च । ऊर्जं । नः । ध॒त्तं । अ॒श्वि॒ना ॥१०॥

हे अश्विनौ युवां सोमं पिबतं च । तृष्णुतं च । तृप्यतं च । पानार्थं तृप्यर्थं चागच्छतं । सोमं पीत्वा तृप्नौ संतौ युवामस्मभ्यं प्रजां च धत्तं । धारयतं । द्रविणं धनं च धत्तं । उषसा सूर्येण च संगतौ नोऽस्मभ्यमूर्जं बलं च धत्तं ॥

॥ अथैकादशी ॥

ज॒य॒तं च॒ प्र॒ स्तु॒तं च॒ प्र॒ चा॒व॒तं प्र॒जां च॒ ध॒त्तं द्र॒वि॒णं च॒ ध॒त्तं ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॒ सूर्ये॑ण चोर्जं नो ध॒त्तम॒श्विना ॥११॥

ज॒य॒तं । च॒ । प्र॒ । स्तु॒तं । च॒ । प्र॒ । च॒ । अ॒व॒तं । प्र॒ऽजां । च॒ । ध॒त्तं । द्र॒वि॒णं । च॒ । ध॒त्तं ।
स॒ऽजोष॑सौ । उ॒ष॒सा । सूर्ये॑ण । च॒ । ऊ॒र्जं । नः । ध॒त्तं । अ॒श्वि॒ना ॥ ११ ॥

हे अश्विनौ युवां जयतं । शत्रूंश्च जयतं । प्र स्तुतं स्तोतृंश्च प्र चावतमस्मांश्च
प्ररक्षतं । अन्यत्सिद्धं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ह॒तं च॒ श॒त्रू॒न्य॒त॒तं च॒ मि॒त्रि॒णः । प्र॒जां च॒ ध॒त्तं द्र॒वि॒णं च॒ ध॒त्तं ।
स॒जोष॑सा उ॒ष॒सा सूर्ये॑ण चो॒र्जं नो॒ ध॒त्तम॑श्विना ॥ १२ ॥
ह॒तं । च॒ । श॒त्रू॒न् । य॒त॒तं । च॒ । मि॒त्रि॒णः । प्र॒ऽजां । च॒ । ध॒त्तं । द्र॒वि॒णं । च॒ । ध॒त्तं ।
स॒ऽजोष॑सौ । उ॒ष॒सा । सूर्ये॑ण । च॒ । ऊ॒र्जं । नः । ध॒त्तं । अ॒श्वि॒ना ॥ १२ ॥

हे अश्विनौ युवां शत्रूंश्च हतं । उतापि च यततं मित्रिणः । मैत्रीयुक्तांश्च
गच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

मि॒त्रा॒व॒रु॒ण॒वं॒ता उ॒त ध॒र्म॒वं॒ता म॒रु॒वं॒ता ज॒रि॒तु॒र्ग॒च्छ॒थो ह॒वं ।
स॒जोष॑सा उ॒ष॒सा सूर्ये॑ण चा॒दि॒त्यै॒र्या॒तम॑श्विना ॥ १३ ॥
मि॒त्रा॒व॒रु॒ण॒ऽवं॒तौ । उ॒त । ध॒र्म॒ऽवं॒ता । म॒रु॒वं॒ता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वं ।
स॒ऽजोष॑सौ । उ॒ष॒सा । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒नौ ॥ १३ ॥

उतापि च हे अश्विनौ युवां मित्रावरुणवंता मित्रावरुणयुक्तौ धर्मवंतौ धर्म-
युक्तौ च मरुवंता मरुद्भिर्युक्तौ च जरितुः स्तोतुर्हवमाह्वानं गच्छथः । आगच्छतं ।
उषसा सूर्येण चादित्यैश्च यातं । गच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अ॒ंगि॒र॒स्व॒न्ता उ॒त वि॒ष्णु॑वंता म॒रु॒वं॒ता ज॒रि॒तु॒र्ग॒च्छ॒थो ह॒वं ।
स॒जोष॑सा उ॒ष॒सा सूर्ये॑ण चा॒दि॒त्यै॒र्या॒तम॑श्विना ॥ १४ ॥
अ॒ंगि॒र॒स्व॒न्तौ । उ॒त । वि॒ष्णु॑ऽवंता । म॒रु॒वं॒ता । ज॒रि॒तुः । ग॒च्छ॒थः । ह॒वं ।
स॒ऽजोष॑सौ । उ॒ष॒सा । सूर्ये॑ण । च॒ । आ॒दि॒त्यैः । या॒तं । अ॒श्वि॒नौ ॥ १४ ॥

उतापि च हे अश्विनौ युवामंगिरस्वंतांगिरोभिर्युक्तौ विष्णुवंता विष्णुना च सहितौ मरुद्भिश्च सहितौ स्तोतुराह्वानं गच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ऋभुमंता वृषणा वाजवंता मरुत्वंता जरितुर्गच्छथो हवँ ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चादित्यैर्यातमश्विना ॥ १५ ॥

ऋभुऽमंता । वृषणा । वाजऽवंता । मरुत्वंता । जरितुः । गच्छथः । हवँ ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । आदित्यैः । यातं । अश्विनौ ॥ १५ ॥

हे अश्विनावृभुमंता ऋभुसहितौ वृषणा कामानां वर्षितारौ वाजवंतौ वाज-
युक्तौ मरुत्वन्तौ च स्तोतुराह्वानं गच्छतं । ऋभुमंता वाजवंतेति ज्येष्ठकनिष्ठाभ्यां
व्यपदेशः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ षोडशी ॥

ब्रह्म जिन्वतमुत जिन्वतं धियो हतं रक्षांसि सेधतममीवाः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥ १६ ॥

ब्रह्म । जिन्वतं । उत । जिन्वतं । धियः । हतं । रक्षांसि । सेधतं । अमीवाः ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । सुन्वतः । अश्विना ॥ १६ ॥

हे अश्विनौ युवां ब्रह्म ब्राह्मणं जिन्वतं । प्रीणयतं । उतापि च धियः कर्माणि
जिन्वतं । हतं च रक्षांसि । अमीवा राक्षसांश्च सेधतं । उषसा सूर्येण च संगतौ
सुन्वतो यजमानस्य सोमं पिवतमित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

क्षत्रं जिन्वतमुत जिन्वतं नृन्हतं रक्षांसि सेधतममीवाः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥ १७ ॥

क्षत्रं । जिन्वतं । उत । जिन्वतं । नृन् । हतं । रक्षांसि । सेधतं । अमीवाः ।

सऽजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । सुन्वतः । अश्विना ॥ १७ ॥

हे अश्विनौ युवां क्षत्रं क्षत्रियं जिन्वतं । उतापि च नृन्योद्धृन् जिन्वतं ।
सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

धेनूर्जिन्वतमुत जिन्वतं विशो हतं रक्षांसि सेधतममीवाः ।

सजोषसा उषसा सूर्येण च सोमं सुन्वतो अश्विना ॥ १८ ॥

धेनूः । जिन्वतं । उत । जिन्वतं । विशः । हतं । रक्षांसि । सेधतं । अमीवाः ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । सोमं । सुन्वतः । अश्विना ॥ १८ ॥

हे अश्विनौ धेनूर्जिन्वतं । उतापि च विशो वैश्यांश्च जिन्वतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये षोडशो वर्गः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अत्रैरिव शृणुतं पूर्यस्तुतिं श्यावाश्वस्य सुन्वतो मदच्युता ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चाश्विना तिरोअह्यं ॥ १९ ॥

अत्रैःऽइव । शृणुतं । पूर्यऽस्तुतिं । श्यावऽश्वस्य । सुन्वतः । मदऽच्युता ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । अश्विना । तिरःऽअह्यं ॥ १९ ॥

हे अश्विनौ मदच्युता शत्रूणां मदस्य व्यावयितारौ युवां सुन्वतोऽभिषवं कुर्वतः श्यावाश्वस्य मम पितामहस्यात्रैरिव पूर्यस्तुतिं मुख्यां स्तुतिं शृणुतं । उषसा सूर्येण च संगतौ तिरोअह्यं सोमं पिवतं । तिरोहिते पूर्वस्मिन्नहन्यपरेद्युः प्रातरश्विनोर्योग इति ॥

॥ अथ विंशी ॥

सर्गा इव सृजतं सुष्टुतीरुप श्यावाश्वस्य सुन्वतो मदच्युता ।

सजोषसा उषसा सूर्येण चाश्विना तिरोअह्यं ॥ २० ॥

सर्गान्ऽइव । सृजतं । सुऽस्तुतीः । उप । श्यावऽश्वस्य । सुन्वतः । मदऽच्युता ।

सजोषसौ । उषसा । सूर्येण । च । अश्विना । तिरःऽअह्यं ॥ २० ॥

हे अश्विनौ श्यावाश्वस्य मम सुष्टुतीः शोभनाः स्तुतीः सर्गानिव । आभरणानि वा हवीषि वा सर्गाः । तान्यथा तथात्मन्युपसृजतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथैकविंशी ॥

र॒श्मी॒रिव॑ य॒च्छत॑म॒ध्वराँ॑ उ॒प॑ श्या॒वाश्व॑स्य सु॒न्वतो॑ म॒दच्यु॑ता ।

स॒जोष॑सा उ॒षसा॑ सू॒र्येण॑ चा॒श्विना॑ ति॒रोऽग्र॑हं ॥ २१ ॥

र॒श्मीन्ऽइ॒व । य॒च्छ॒तं । अ॒ध्व॒रान् । उ॒प॑ । श्या॒वऽअ॒श्वस्य॑ । सु॒न्वतः॑ । म॒दऽच्यु॑ता ।

स॒जोष॑सौ । उ॒षसा॑ । सू॒र्येण॑ । च॒ । अ॒श्वि॒ना । ति॒रऽअ॒ग्रहं॑ ॥ २१ ॥

हे अश्विनौ श्यावाश्वस्य ममाध्वरानश्मीनिव यथाश्वप्रग्रहांस्तदुपयच्छतं । उपगच्छतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अ॒र्वाग्र॑थं नि य॒च्छतं॑ पि॒बतं॑ सो॒म्यं मधु॑ ।

आ या॑तम॒श्विना॑ ग॒तम॑व॒स्युर्वा॑म॒हं हु॑वे ध॒त्तं र॒त्नानि॑ दा॒शुषे॑ ॥ २२ ॥

अ॒र्वाक् । रथं॑ । नि॒ । य॒च्छ॒तं । पि॒ब॒तं । सो॒म्यं । मधु॑ ।

आ॒ । या॒तं । अ॒श्वि॒ना । आ॒ । ग॒तं । अ॒व॒स्युः । वां । अ॒हं । हु॒वे । ध॒त्तं । र॒त्नानि॑ । दा॒शुषे॑ ॥ २२ ॥

हे अश्विनौ वां स्वीयं रथमर्वागस्मदभिमुखं नियच्छतं । सोम्यं सोममयं मध्वमृतं च पिबतं । यज्ञमायातं च । सोमं प्रत्यागतं । आगच्छतं च । अवस्यू रक्षणकामोऽहं श्यावाश्वो वां हुवे । हूयामि । दाशुषे हवींषि प्रयच्छते मद्यं रत्नानि धत्तं । धारयतं ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

न॒मो॒वा॒के प्र॑स्थि॒ते अ॒ध्वरे॑ न॒रा वि॒वक्ष॑णस्य पी॒तये॑ ।

आ या॑तम॒श्विना॑ ग॒तम॑व॒स्युर्वा॑म॒हं हु॑वे ध॒त्तं र॒त्नानि॑ दा॒शुषे॑ ॥ २३ ॥

न॒मऽवा॒के । प्र॑स्थि॒ते । अ॒ध्वरे॑ । न॒रा । वि॒वक्ष॑णस्य । पी॒तये॑ ।

आ॒ । या॒तं । अ॒श्वि॒ना । आ॒ । ग॒तं । अ॒व॒स्युः । वां । अ॒हं । हु॒वे । ध॒त्तं । र॒त्नानि॑ । दा॒शुषे॑ ॥ २३ ॥

हे अश्विनौ नरा नेतारौ युवां विवक्षणस्य हवनशीलस्य मम प्रस्थिते नमो-वाके । नमस्काराय प्रोच्यते स नमोवाकः । तस्मिन्ध्वरे यज्ञे । तथा च ब्राह्मणं । उभयं सह वा एतद्वज्ञे सूक्तवाकश्च नमोवाकश्चेति । पीतये सोमपानायायातं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

स्वाहाकृतस्य तृपतं सुतस्य देवावंधसः ।

आ यातमश्विना गतमवस्युर्वामहं हुवे धत्तं रत्नानि दाशुषे ॥ २४ ॥

स्वाहाऽकृतस्य । तृपतं । सुतस्य । देवौ । अंधसः ।

आ । यातं । अश्विना । आ । गतं । अवस्युः । वां । अहं । हुवे । धत्तं । रत्नानि । दाशुषे ॥ २४ ॥

हे अश्विनौ देवौ युवां सुतस्याभिषुतस्य स्वाहाकृतस्य हुतस्यांधसः सोमस्य तृपतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये सप्तदशो वर्गः ॥

अवितासीति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तमात्रेयस्य श्यावाश्वस्यार्घं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अविता सप्त शक्करं महापंक्त्यंतमिति । षट्पंचाशदक्षरा शक्करी छंदः । श्यावाश्वस्येति सप्तमी महापंक्तिः षडष्टका वा महापंक्तिरिति लक्षणसद्भावात् ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि मरुत्वतीय इदं सूक्तं । सूचितं च । अवितासीत्या हि । आ० ७. १२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अवितासि सुन्वतो वृक्तबर्हिषः पिवा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समस्फुजिन्मरुता इन्द्र सत्पते ॥ १ ॥

अविता । असि । सुन्वतः । वृक्तऽबर्हिषः । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं । ते । भागं । आधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सं । अस्फुजित् । मरुतान् । इन्द्र । सत्पते ॥ १ ॥

हे शतक्रतो बहुकर्मन्निद्र सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषो यजमानस्याविता रक्षितासि । भवसि । मदाय मदार्थं सोमं पिब । हे सत्पते सतां पत इन्द्र ते तुभ्यं यं सोमस्य भागमधारयन् सर्वे देवा अकल्पयन् । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । स एतं माहेन्द्रमुद्धारमुदहरत् वृचं हत्वान्यदेवतास्वधीति । तं भागं विश्वाः पृतनाः शत्रूणां सर्वाः सेना उरु बहु जयो वेगं च संसेहानः सम्यगभिभवन्स्फुजिदस्फु जेता च सन् पिब ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्राव॑ स्तो॒तारं॑ म॒घव॑न्न॒व त्वां पि॒बा सोमं॑ म॒दाय॑ कं श॑त॒क्रतो॑ ।

यं ते॑ भा॒गम॒धारय॑न्वि॒श्वः से॒हानः॑ पृ॒त॒ना उ॒रु ज॒यः स॒म॒प्सु॒जिन्म॒रुत्वाँ॑ इ॒न्द्र स॒त्पते॑ ॥२॥

प्र। अ॒व। स्तो॒तारं॑। म॒घऽव॒न्। अ॒व। त्वां। पि॒ब। सोमं॑। म॒दाय॑। कं। श॑त॒क्रतो॑ इति॑
शत॑ऽक्रतो॑ ।

यं। ते॑। भा॒गं। अ॒धारय॑न्। वि॒श्वः। से॒हानः॑। पृ॒त॒नाः। उ॒रु। ज॒यः। सं। अ॒प्सुऽजि॒त्।
म॒रुत्वा॑न्। इ॒न्द्र। स॒त्ऽप॒ते॑ ॥२॥

हे मघवन् स्तोतारं प्राव । प्ररक्ष । त्वां चाव । सोमपानेन रक्ष । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ऊ॒र्जा दे॒वाँ अ॒व॒स्यो॒जसा॑ त्वां पि॒बा सोमं॑ म॒दाय॑ कं श॑त॒क्रतो॑ ।

यं ते॑ भा॒गम॒धारय॑न्वि॒श्वः से॒हानः॑ पृ॒त॒ना उ॒रु ज॒यः स॒म॒प्सु॒जिन्म॒रुत्वाँ॑ इ॒न्द्र स॒त्पते॑ ॥३॥

ऊ॒र्जा। दे॒वान्। अ॒व॒सि। ओ॒जसा॑। त्वां। पि॒ब। सोमं॑। म॒दाय॑। कं। श॑त॒क्रतो॑ इति॑ शत॑ऽक्रतो॑ ।

यं। ते॑। भा॒गं। अ॒धारय॑न्। वि॒श्वः। से॒हानः॑। पृ॒त॒नाः। उ॒रु। ज॒यः। सं। अ॒प्सुऽजि॒त्।
म॒रुत्वा॑न्। इ॒न्द्र। स॒त्ऽप॒ते॑ ॥३॥

हे इन्द्र त्वं देवानूर्जान्नेन हविषावसि रक्षसि । त्वामप्योजसा बलेनावसि । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ज॒नि॒ता दि॒वो ज॒नि॒ता पृ॒थि॒व्याः पि॒बा सोमं॑ म॒दाय॑ कं श॑त॒क्रतो॑ ।

यं ते॑ भा॒गम॒धारय॑न्वि॒श्वः से॒हानः॑ पृ॒त॒ना उ॒रु ज॒यः स॒म॒प्सु॒जिन्म॒रुत्वाँ॑ इ॒न्द्र स॒त्पते॑ ॥४॥

ज॒नि॒ता। दि॒वः। ज॒नि॒ता। पृ॒थि॒व्याः। पि॒ब। सोमं॑। म॒दाय॑। कं। श॑त॒क्रतो॑ इति॑ शत॑ऽक्रतो॑ ।

यं। ते॑। भा॒गं। अ॒धारय॑न्। वि॒श्वः। से॒हानः॑। पृ॒त॒नाः। उ॒रु। ज॒यः। सं। अ॒प्सुऽजि॒त्।
म॒रुत्वा॑न्। इ॒न्द्र। स॒त्ऽप॒ते॑ ॥४॥

हे इन्द्र त्वं दिवो द्युलोकस्य जनिता जनकोऽसि । पृथिव्याश्च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

जनिताश्चानां जनिता गवांमसि पिवा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समंप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥५॥

जनिता । अश्वांनां । जनिता । गवां । असि । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति
शतऽक्रतो ।यं । ते । भागं । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सं । अम्सुऽजित् ।
मरुत्वाँ । इन्द्र । सत्पते ॥५॥

हे इन्द्र त्वमश्वांनां जनिता जनकोऽसि । गवां च जनितासि । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अचीणां स्तोममद्रिवो महस्कृधि पिवा सोमं मदाय कं शतक्रतो ।

यं ते भागमधारयन्विश्वाः सेहानः पृतना उरु जयः समंप्सुजिन्मरुत्वाँ इन्द्र सत्पते ॥६॥

अचीणां । स्तोमं । अद्रिऽवः । महः । कृधि । पिब । सोमं । मदाय । कं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

यं । ते । भागं । अधारयन् । विश्वाः । सेहानः । पृतनाः । उरु । जयः । सं । अम्सुऽजित् ।
मरुत्वाँ । इन्द्र । सत्पते ॥६॥

हे अद्रिवो अद्रिमन् अचीणां स्तोमं महस्कृधि । पूजितं कुरु । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतस्तथा ऋणु यथाऋणोरत्रेः कर्माणि कृण्वतः ।

प्र चसदस्युमाविथ त्वमेक इन्द्राह्य इन्द्र ब्रह्माणि वर्धयन् ॥७॥

श्यावऽश्वस्य । सुन्वतः । तथा । ऋणु । यथा । अऋणोः । अत्रेः । कर्माणि । कृण्वतः ।

प्र । चसदस्युं । आविथ । त्वं । एकः । इत् । नृऽसह्ये । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धयन् ॥७॥

हे इन्द्र त्वं सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतः श्यावाश्वस्य मम स्तुतिं कर्माणि कृण्वतः
कुर्वतोऽत्रेयथाऋणोरश्रौषीः तथा ऋणु । अपि च त्वमेक इदेक एव नृषाह्ये युद्धे
ब्रह्माणि स्तोत्राणि कामैर्वर्धयन् चसदस्युं प्राविथ ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

प्रेदं ब्रह्मेति सप्रचं सप्रमं सूक्तमात्रेयस्य श्यावाश्वस्यार्धं । आद्या द्वापंचाशदक्ष-
रातिजगती । शिष्टाः षडृचः षडष्टका महापंक्तयः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं ।
प्रेदं महापांक्तमाद्यातिजगतीति ॥ महाव्रते निष्केवल्य एतत्सूक्तं । तथा च सूचं ।
प्रेदं ब्रह्मेन्द्रो मदाय । आ० ७, १२ । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रेदं ब्रह्म वृत्रतूर्येषाविथ प्र सुन्वतः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।
माध्यंदिनस्य सर्वनस्य वृत्रहन्नेद्य पिवा सोमस्य वज्रिवः ॥ १ ॥
प्रा इदं ब्रह्म वृत्रतूर्येषु आविथ । प्र सुन्वतः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
माध्यंदिनस्य । सर्वनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ १ ॥

हे शचीपत इन्द्र त्वं वृत्रतूर्येषु संग्रामेष्विदं ब्रह्मेमान् ब्राह्मणान्विश्वाभिः सर्वाभी
रक्षाभिः प्राविथ । प्ररक्ष । सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानांश्च प्राविथ ।
अपि च हे अनेद्यानिद्य वज्रिवो वज्रिन् वृत्रहन्निन्द्र माध्यंदिनस्य सर्वनस्य संबं-
धिनं सोमस्य सोमं पिब ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सेहान उग्र पृतना अभि दुहः शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।
माध्यंदिनस्य सर्वनस्य वृत्रहन्नेद्य पिवा सोमस्य वज्रिवः ॥ २ ॥
सेहानः । उग्र । पृतनाः । अभि । दुहः । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
माध्यंदिनस्य । सर्वनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ २ ॥

हे शचीपते कर्मपत उग्रोऽहोऽभिदुहो द्रोघ्नीः पृतनाः सेनाः सेहानोऽभि-
भवन् सर्वैः पालनैर्ब्राह्मणान् प्राविषेत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एकुराऽस्य भुवनस्य राजसि शचीपत इन्द्र विश्वाभिरूतिभिः ।
माध्यंदिनस्य सर्वनस्य वृत्रहन्नेद्य पिवा सोमस्य वज्रिवः ॥ ३ ॥
एकुराऽट् । अस्य । भुवनस्य । राजसि । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
माध्यंदिनस्य । सर्वनस्य । वृत्रऽहन् । अनेद्य । पिब । सोमस्य । वज्रिऽवः ॥ ३ ॥

हे शचीपत इन्द्र भुवनस्यैकराडेक एव राजा सन् राजसि । भ्राजसे । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स॒स्थावा॑ना यवयसि॒ त्वमेक॑ इच्छ॒चीपत॑ इन्द्र॒ विश्वा॑भिरू॒तिभिः॑ ।

मा॒र्ध्य॑दिनस्य॒ सर्व॑नस्य वृ॒त्रह॑न्ननेद्य॒ पिवा॒ सोम॑स्य वज्रि॒वः ॥४॥

स॒ऽस्थावा॑ना । य॒व॒य॒सि॒ । त्वं । एकः । इत् । श॒ची॒ऽप॒ते । इन्द्र । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभिः॑ ।

मा॒र्ध्य॑दिनस्य । सर्व॑नस्य । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पि॒व । सोम॑स्य । व॒ज्रि॒ऽवः ॥४॥

हे शचीपत इन्द्र त्वमेक एव सस्थावाना समानं तिष्ठन्ताविमौ लोकौ यवयसि । पृथक्करोषि । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

क्षे॒मस्य॑ च प्र॒युज॑श्च॒ त्वमी॑शिषे श॒चीपत॑ इन्द्र॒ विश्वा॑भिरू॒तिभिः॑ ।

मा॒र्ध्य॑दिनस्य॒ सर्व॑नस्य वृ॒त्रह॑न्ननेद्य॒ पिवा॒ सोम॑स्य वज्रि॒वः ॥५॥

क्षे॒मस्य॑ । च । प्र॒ऽयुजः॑ । च । त्वं । ई॒शि॒षे । श॒ची॒ऽप॒ते । इन्द्र । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभिः॑ ।

मा॒र्ध्य॑दिनस्य । सर्व॑नस्य । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पि॒व । सोम॑स्य । व॒ज्रि॒ऽवः ॥५॥

अपि च हे शचीपत इन्द्र सर्वस्य जगतः क्षेमस्य प्रयुजश्च प्रयोगस्य च । योगक्षेमयोरित्यर्थः । ईशिषे । ईश्वरो भवसि । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

क्ष॒त्राय॑ त्वमवसि॒ न त्व॑माविथ श॒चीपत॑ इन्द्र॒ विश्वा॑भिरू॒तिभिः॑ ।

मा॒र्ध्य॑दिनस्य॒ सर्व॑नस्य वृ॒त्रह॑न्ननेद्य॒ पिवा॒ सोम॑स्य वज्रि॒वः ॥६॥

क्ष॒त्राय॑ । त्वं । अ॒व॒सि । न । त्वं । आ॒वि॒थ । श॒ची॒ऽप॒ते । इन्द्र । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभिः॑ ।

मा॒र्ध्य॑दिनस्य । सर्व॑नस्य । वृ॒त्र॒ऽह॒न् । अ॒ने॒द्य॒ । पि॒व । सोम॑स्य । व॒ज्रि॒ऽवः ॥६॥

हे शचीपत इन्द्र त्वं क्षत्राय जगतो बलाय भवसि । अवसि । आश्रितान्नक्षसि । त्वं नाविथ । केनापि न रक्ष्यसे । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

श्या॒वा॒श्वस्य॑ रे॒भत॑स्तथा॑ शृ॒णु॒ यथा॑शृ॒णोर॒त्रेः॒ कर्मा॑णि कृ॒ण्वतः॑ ।

प्र॒ च॒स॒दस्यु॑माविथ॒ त्वमेक॑ इन्द्र॒ षा॒ह्य इन्द्र॑ क्ष॒त्राणि॑ वर्ध॒यन् ॥७॥

श्यावऽअश्वस्य । रेभतः । तथा । शृणु । यथा । अशृणोः । अत्रेः । कर्माणि । कृण्वतः ।
प्रा । चसदस्युं । आविथ । त्वं । एकः । इत् । नृऽसह्ये । इंद्र । क्षत्राणि । वर्धयन् ॥ ७ ॥

हे इंद्र रेभतः स्तुवतः श्यावाश्वस्य मम स्तुतिं कर्माणि कृण्वतोऽचेर्यथाशृ-
णोस्तथा शृणु । अपि च क्षत्राणि वलानि कामैर्वर्धयन् युद्धे त्वमेक एव
चसदस्युं प्राविथ ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकोनविंशो वर्गः ॥

यज्ञस्य हीति दशर्चमष्टमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षे प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्र-
सिंद्रामिदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । यज्ञस्य दशैंद्रामिमिति ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः
प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे आवापार्थमेतत्सूक्तं । सूचितं च । यज्ञस्य हि स्थ इत्यच्छा-
वाकस्य । आ० ७. ५. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने यज्ञस्य हि स्थ इति
षष्ठहस्तोत्रियसंज्ञकस्तृचः । सूचितं च । इंद्राग्नी युवामिमे यज्ञस्य हि स्थ ऋज्वि-
जेत्यच्छावाकस्य । आ० ७. २. । इति ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवनेऽच्छावाकस्य प्रातर्या-
वभिरिति प्रातःसवनीयस्य प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । प्रातर्यावभिरिति यजति
। आ० ५. ७. । इति ॥ चातुर्विंशिके प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे श्यावाश्वस्येत्ययं पर्या-
सस्तृचः । अन्यत्राप्यहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु । सूच्यते हि । श्यावाश्वस्य सुन्वत
इति तृचाः पर्यासाः । आ० ७. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा सस्त्री वाजेषु कर्मसु । इंद्राग्नी तस्य बोधतं ॥ १ ॥

यज्ञस्य । हि । स्थः । ऋत्विजा । सस्त्री इति । वाजेषु । कर्मसु । इंद्राग्नी इति ।
तस्य । बोधतं ॥ १ ॥

हे इंद्राग्नी सस्त्री शुद्धौ युवां यज्ञस्य ऋत्विजा ऋत्विजौ स्थः । भवथः । वाजेषु
कर्मसु युद्धेषु वोपतिष्ठतां विंद्राग्नी तस्य तं मां तस्य मम स्तुतिं वा बोधतं । जानीतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तोशासा रथयावाना वृत्रहणापराजिता । इंद्राग्नी तस्य बोधतं ॥ २ ॥

तोशासा । रथऽयावाना । वृत्रऽहना । अपराऽजिता । इंद्राग्नी इति । तस्य । बोधतं ॥ २ ॥

हे इंद्राग्नी तोशासा शत्रून् हिंसंतौ रथयावाना रथेन गच्छंतौ वृत्रहणा वृत्रस्य
हंतारावपराजिता केनाप्यपराजितौ तस्य तं मां बोधतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इ॒दं वा॑ म॒दि॒रं म॒ध्व॒धु॒क्ष॒न्न॒द्रि॒भि॒र्न॒रः । इ॒द्रा॒ग्नी॒ तस्य॑ बो॒ध॒तं ॥३॥

इ॒दं वा॑ । म॒दि॒रं । म॒धु । अ॒ध्व॒क्ष॒न् । अ॒द्रि॒ऽभिः । न॒रः । इ॒द्रा॒ग्नी॒ इति॑ । तस्य॑ । बो॒ध॒तं ॥३॥

हे इ॒द्रा॒ग्नी वा॑ यु॒वामु॒द्दि॒श्य न॒रो य॒ज्ञस्य॑ ने॒तारो॒ऽद्रि॒भिर्ग्रा॒वभि॑र्म॒दि॒रं म॒द॒करं॑
म॒धु सो॒मा॒त्म॒कम॒मृत॑म॒धु॒क्ष॒न् । अ॒पूर॑यन् । सि॒द्धम॑न्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जु॒षेथां॑ य॒ज्ञमि॒ष्ट्यै सु॒तं सोमं॑ स॒धस्तु॑ती । इ॒द्रा॒ग्नी॒ आ ग॑तं न॒रा ॥४॥

जु॒षेथां॑ । य॒ज्ञं । इ॒ष्ट्यै । सु॒तं । सोमं॑ । स॒धस्तु॑ती इति॑ स॒धऽस्तु॑ती । इ॒द्रा॒ग्नी॒ इति॑ । आ ।
ग॒तं । न॒रा ॥४॥हे स॒धस्तु॑ती स॒हभू॑तस्तु॒ती न॒रा ने॒तारा॑वि॒द्रा॒ग्नी य॒ज्ञं जु॒षेथां॑ । से॒वेथां॑ । इ॒ष्ट्ये
या॒गाय॑ सु॒तम॒भिषु॑तं सोमं चा॒गतं । आ॒गच्छ॑तं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इ॒मा जु॒षेथां॑ स॒र्वना॒ येभि॑र्ह॒व्यान्यू॒हयुः॑ । इ॒द्रा॒ग्नी॒ आ ग॑तं न॒रा ॥५॥

इ॒मा । जु॒षेथां॑ । स॒र्वना॒ । येभिः॑ । ह॒व्यानि॑ । ऊ॒हयुः॑ । इ॒द्रा॒ग्नी॒ इति॑ । आ । ग॒तं । न॒रा ॥५॥

हे इ॒द्रा॒ग्नी न॒रा ने॒तारौ॑ यु॒वां येभि॑र्यैः स॒र्वनै॑र्ह॒व्यान्यू॒हयुः॑ व॒हथ॑स्ता॒नीमे॒मानि॑
स॒र्वना॑ स॒र्वना॑नि जु॒षेथां॑ । से॒वेथां॑ । आ॒गतं॑ च ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इ॒मां गा॒य॒त्रव॑र्त॒निं जु॒षेथां॑ सु॒ष्टुतिं॑ म॒म । इ॒द्रा॒ग्नी॒ आ ग॑तं न॒रा ॥६॥

इ॒मां । गा॒य॒त्रऽव॑र्त॒निं । जु॒षेथां॑ । सु॒ऽस्तु॑तिं । म॒म । इ॒द्रा॒ग्नी॒ इति॑ । आ । ग॒तं । न॒रा ॥६॥

हे इ॒द्रा॒ग्नी न॒रौ यु॒वां म॒म गा॒य॒त्रव॑र्त॒निं गा॒य॒त्रमा॒र्गामि॑मां सु॒ष्टुतिं॑ शो॒भनां॑
स्तु॒तिं जु॒षेथां॑ । से॒वेथां॑ । आ॒गतं॑ च ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये विंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रा॒त॒र्या॒व॒भि॒रा ग॑तं दे॒वेभि॑र्जे॒न्याव॑सू । इ॒द्रा॒ग्नी॒ सोम॑पी॒तये ॥७॥

प्रा॒त॒र्या॒व॒ऽभिः॑ । आ । ग॒तं । दे॒वेभिः॑ । जे॒न्याव॑सू इति॑ । इ॒द्रा॒ग्नी॒ इति॑ । सोम॑ऽपी॒तये ॥७॥

हे जेन्यावसू जेतव्यश्चुधनाविंद्राग्नी प्रातर्यावभिर्देवैः सह सोमपीतये सोमस्य पानायागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

श्यावाश्वस्य सुन्वतोऽचीणां शृणुतं हवं । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥ ८ ॥

श्यावऽश्वस्य । सुन्वतः । अचीणां । शृणुतं । हवं । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ८ ॥

हे इंद्राग्नी युवां सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य श्यावाश्वस्य ममाचीणामृत्विजां हवं ह्वानं सोमस्य पानाय शृणुतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

एवा वांमह ऊतये यथाहुवंत मेधिराः । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥ ९ ॥

एव । वां । अहे । ऊतये । यथा । अहुवंत । मेधिराः । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

हे इंद्राग्नी वां युवां यथा मेधिराः प्राज्ञा अहुवंत आहूतवंत एवमहमूतये रक्षणाय सोमस्य पीतये चाहे । ह्वयामि ॥

॥ अथ दशमी ॥

आहं सरस्वतीवतोरिंद्राग्न्योरवो वृणे । याभ्यां गायत्रमृच्यते ॥ १० ॥

आ । अहं । सरस्वतीऽवतोः । इंद्राग्न्योः । अवः । वृणे । याभ्यां । गायत्रं । ऋच्यते ॥ १० ॥

याभ्यां ययोरिंद्राग्न्योरर्थं गायत्रं सामोच्यते स्तूयते तयोः सरस्वतीवतोः स्तुतिमतोरिंद्राग्न्योः संबन्धवो रक्षणमहमावृणे ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकविंशो वर्गः ॥

अग्निमस्तोषीति दशर्चं नवमं सूक्तं काण्वस्य नाभाकस्यार्घं । षडष्टका महापंक्तिश्छंदः । अग्निर्देवता । अनुक्रांतं च । अग्निमस्तोषि नाभाक आग्नेयं महापांक्तं हीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्निमस्तोषृग्मियमग्निमीळा यजध्यै ।

अग्निर्देवाँ अनक्तु न उभे हि विदथे कविरंतश्चरति दूत्यं न भंतामन्यके संमे ॥ १ ॥

अग्निं । अस्तोषि । ऋग्मियं । अग्निं । ईळा । यजध्वै ।

अग्निः । देवान् । अनक्तु । नः । उभे इति । हि । विदथे इति । कविः । अंतरिति ।

चरति । दूत्यं । नभंतां । अन्यके । समे ॥ १ ॥

ऋग्मियमृगर्हमग्निमस्तोषि । स्तौमि । अपि चाग्निं यजध्वै यष्टुमीळा स्तुत्या स्तौमीत्यर्थः । अपि चाग्निर्नोऽस्माकं विदथे यज्ञे देवान् हविर्भिरनक्तु । कविः क्रांतदर्श्याग्निरुभे द्यावापृथिव्यावंतदूत्यं हविर्वहनादिलक्षणं दूतकर्म चरति । अन्यके शचवोऽपि समे सर्वे नभंतां । नभतिर्हि साकमा । अग्निना हिंस्यांतां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न्यग्ने नयसा वचस्तनूषु शंसमेषां ।

न्यराती रराव्णां विश्वा अर्यो अरातीरितो युच्छंत्वामुरो नभंतामन्यके समे ॥ २ ॥

नि । अग्ने । नयसा । वचः । तनूषु । शंसं । एषां ।

नि । अरातीः । रराव्णां । विश्वाः । अर्यः । अरातीः । इतः । युच्छंतु । आऽमुरः ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥ २ ॥

हे अग्ने तनूषुस्माकमंगेषु नयसा नवतरेण वचो वचसा स्तोत्रेणैषां शचूणां शंसं शंसनं नि दहेत्यर्थः । रराव्णां हविः प्रयच्छंतामरातीः शचूंश्च निदह । अपि च विश्वाः सर्वेऽर्योऽभिगच्छंत आमुर आमूढा अरातीः शचव इतो युच्छंतु । गच्छंतु । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने मन्मानि तुभ्यं कं घृतं न जुह्व आसनि ।

स देवेषु प्र चिकिद्धि त्वं ह्यसि पूर्यः शिवो दूतो विवस्वतो नभंतामन्यके समे ॥ ३ ॥

अग्ने । मन्मानि । तुभ्यं । कं । घृतं । न । जुह्वे । आसनि ।

सः । देवेषु । प्र । चिकिद्धि । त्वं । हि । असि । पूर्यः । शिवः । दूतः । विवस्वतः ।

नभंतां । अन्यके । समे ॥ ३ ॥

हे अग्ने तुभ्यं त्वदर्थमासन्यास्ये कं घृतं न । यथा सुखकरं घृतं जुह्वत्यन्ये तद्वदहमपि तवास्ये मन्मानि मननीयानि स्तोत्राणि जुह्वे । जुहोमि । स त्वं देवेषु

देवानां मध्ये प्रचिकिद्धि । अस्मदीयाः स्तुतीर्जानीहि । अपि च त्वं पूर्यः प्रत्नोऽसि ।
शिवः सुखकरश्चासि । विवस्वतो दूतश्चासि । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तत्तद्ग्निर्ययो दधे यथायथा कृपण्यति ।

ऊर्जाहुतिर्वसूनां शं च योश्च मयो दधे विश्वस्यै देवहूत्यै नभंतामन्यके संमे ॥४॥

तत्तत्तत् । अग्निः । वयः । दधे । यथाऽयथा । कृपण्यति ।

ऊर्जाऽआहुतिः । वसूनां । शं । च । योः । च । मयः । दधे । विश्वस्यै । देवऽहूत्यै ।

नभंतां । अन्यके । संमे ॥४॥

यथा यथा यद्यदन्नं कृपण्यति स्तोतृभिर्याच्यते तत्तद्वयोऽग्निर्दधे । स्तोतृभ्यः
प्रयच्छति । अपि चोर्जाहुतिरन्नेनाहूयमानोऽग्निर्वसूनां हविषां वासकानां यज-
मानानां शं शान्तिनिमित्तं योर्विषययोगजनितं च मयः सुखं दधे । करोति ।
विश्वस्यै देवहूत्यै सर्वस्मै देवानां ह्यानाय च भवति । यः कश्चनापि देवो यदि
हूयतेऽग्निरेव सर्वं करोतीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स चिकेत सहीयसाग्निश्चित्रेण कर्मणा ।

स होता शश्वतीनां दक्षिणाभिरभीवृत इनोति च प्रतीव्यं नभंतामन्यके संमे ॥५॥

सः । चिकेत । सहीयसा । अग्निः । चित्रेण । कर्मणा ।

सः । होता । शश्वतीनां । दक्षिणाभिः । अभिऽवृतः । इनोति । च । प्रतीव्यं । नभंतां ।

अन्यके । संमे ॥५॥

सोऽग्निः सहीयसाभिभावुकेन चित्रेण नानाविधेन कर्मणा व्यापारेण चिकेत ।
ज्ञायते । सोऽग्निः शश्वतीनां बह्वीनां देवतानां होता ह्याता दक्षिणाभिः पशुभि-
श्चाभीवृतः प्रतीव्यं प्रत्येतव्यं शत्रुमिनोति च । गच्छति च । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निर्जाता देवानामग्निर्वेद मर्तानामपीच्यं ।

अग्निः स द्रविणोदा अग्निर्द्वारा व्यूर्णुते स्वाहुतो नवीयसा नभंतामन्यके संमे ॥६॥

अ॒ग्निः । जा॒ता । दे॒वानां । अ॒ग्निः । वे॒द । म॒र्ता॑नां । अ॒पी॒च्यं ।

अ॒ग्निः । सः । द्र॒वि॒णः । दा॒तः । अ॒ग्निः । द्वा॒रा । वि । ऊ॒र्णु॒ते । सु॒ऽआ॒हुतः । नवी॑यसा ।

नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ६ ॥

देवानां जाता जातानि जन्मान्यग्निर्वेत्ति । मर्तानां मनुष्याणां चापीच्यं गुह्य-
मग्निर्वेद । वेत्ति । सोऽग्निर्द्रविणोदा धनस्य दाता । नवीयसा नवतरेण हविषा
स्वाहुतः सम्यक् हुतोऽग्निर्द्वारा धनस्य द्वाराणि व्यूर्णुते च । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अ॒ग्निर्दे॒वेषु॑ संव॒सुः स वि॒क्षु य॒ज्ञिया॒स्वा ।

स मु॒दा का॒व्या पुरु॑ विश्वं भूमे॒व पु॒ष्यति॑ दे॒वो दे॒वेषु॑ य॒ज्ञियो॒ नभ॑तामन्य॒के स॒मे ॥ ७ ॥

अ॒ग्निः । दे॒वेषु॑ । सं॒वसुः । सः । वि॒क्षु । य॒ज्ञिया॑सु । आ ।

सः । मु॒दा । का॒व्या । पुरु॑ । विश्वं । भूम॑ऽइव । पु॒ष्यति॑ । दे॒वः । दे॒वेषु॑ । य॒ज्ञियः॑ ।

नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ७ ॥

देवेषु मध्येऽग्निः संवसुः । संवसति । सोऽग्निर्यज्ञियासु यज्ञार्हासु विक्षु प्रजा-
स्वपि संवसुः । किंच सोऽग्निः पुरु बहूनि काव्या कर्माणि भूमेव यथा भूमिर्विश्वं
तथा मुदा मोदेन पुष्यति । देवेषु मध्ये देवोऽग्निर्यज्ञियो यज्ञार्हश्च भवति ।
सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो अ॒ग्निः स॒प्तमा॑नुषः श्रि॒तो वि॒श्वेषु॑ सिं॒धुषु॑ ।

तमा॑गन्म त्रि॒प॒स्त्यं म॑धातुर्द॒स्युह॑न्तम॒ग्निं य॒ज्ञेषु॑ पू॒र्यं नभ॑तामन्य॒के स॒मे ॥ ८ ॥

यः । अ॒ग्निः । स॒प्तमा॑नुषः । श्रि॒तः । वि॒श्वेषु॑ । सिं॒धुषु॑ ।

तं । आ । अ॒ग॒न्म । त्रि॒प॒स्त्यं । म॑धातुः । द॒स्युह॑न्ऽतमं । अ॒ग्निं । य॒ज्ञेषु॑ । पू॒र्यं ।

नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ८ ॥

योऽग्निः सप्तमानुषो विश्वेषु सर्वेषु सिंधुषु नदीषु श्रितस्त्रिपस्त्यं त्रिस्थानं
मंधातुर्यौवनाश्चस्य मंधातुर्दस्युहन्तमं दस्यूनां हन्तारं यज्ञेषु पूर्यं मुख्यं तमग्निं
वयमागन्म । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

अग्निस्त्रीणि त्रिधातून्या क्षेति विदथा कविः ।

स चीरेकादशाँ इह यक्षच्च पिप्रयच्च नो विप्रो दूतः परिष्कृतो नभंतामन्यके समे ॥९॥

अग्निः । चीणि । त्रिऽधातूनि । आ । क्षेति । विदथा । कविः ।

सः । चीन् । एकादशान् । इह । यक्षत् । च । पिप्रयत् । च । नः । विप्रः । दूतः ।

परिऽकृतः । नभंतां । अन्यके । समे ॥९॥

कविः क्रांतदृश्यग्निस्त्रीणि त्रिधातूनि त्रिवंधनादीनि पृथिव्यादीनि विदथा वेदनीयानि स्थानान्याक्षेति । आवसति । अपि च सोऽग्निर्दूतो देवानां विप्रः प्राज्ञः परिष्कृतोऽलंकृतश्च सन्निह यज्ञे चीनेकादशान् त्रयस्त्रिंशद्देवान्यक्षत् । यजतु । नोऽस्मान् पिप्रयच्च । कामैः पूरयतु च । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वं नो अग्न आयुषु त्वं देवेषु पूर्य वस्व एक इरज्यसि ।

त्वामापः परिसुतः परि यंति स्वसेतवो नभंतामन्यके समे ॥१०॥

त्वं । नः । अग्ने । आयुषु । त्वं । देवेषु । पूर्य । वस्वः । एकः । इरज्यसि ।

त्वां । आपः । परिऽसुतः । परि । यंति । स्वऽसेतवः । नभंतां । अन्यके । समे ॥१०॥

हे पूर्याग्ने त्वमेक एवायुषु मनुष्येषु । दुह्यव आयव इति मनुष्यनामसु पाठात् । नोऽस्माकं वस्वो धनस्येरज्यसि । ईशिषे । देवेष्वपि त्वमेक एव वस्व इरज्यसि । अपि च त्वां स्वसेतवः स्वभूतसेतवः परिसुतः परिस्रवंत्य आपः परियंति । परिगच्छंति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

इंद्राग्नी युवमिति द्वादशर्चं दशमं सूक्तं नाभाकस्यार्धं । द्वितीया षट्पंचाशदक्षरा शक्करी द्वादशी त्रिष्टुप् शिष्टा महापंक्तयः । इंद्राग्नी देवता । तथा चानुक्रांतं । इंद्राग्नी द्वादशेंद्राग्रं त्रिष्टुवंतं द्वितीया शक्करीति ॥ महाव्रते निष्केवल्य ऊरुभाग एव सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । ऊरु इंद्राग्नी युवं स नः । ऐ० आ० ५. १२. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणो यदि महावालभिदं शंसेत्त-

दानी माध्यंदिनसवने होत्रकाः स्वशस्त्र आरंभणीयाभ्य ऊर्ध्वं नाभाकतृचावाव-
पेरन् । तत्र ता हि मध्यमित्यच्छावाकस्य नाभाकतृचः । सूचितं च । ता हि मध्यं
भराणामित्यच्छावाकः । आ० ७. २. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने
ब्राह्मणाच्छंसिनः पूर्वीष्ट इंद्रेति नाभाकतृचः । सूचितं च । पूर्वीष्ट इंद्रोपमातय
इति ब्राह्मणाच्छंसी । आ० ७. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्राग्नी युवं सु नः सहंता दासथो रयिं ।

येन दृळ्हा समत्स्वा वीळु चित्साहिषीमह्यग्निर्वनेव वात इन्नभंतामन्यके समे ॥ १ ॥

इंद्राग्नी इति । युवं । सु । नः । सहंता । दासथः । रयिं ।

येन । दृळ्हा । समत्सु । आ । वीळु । चित् । सहिषीमहि । अग्निः । वनाऽइव ।

वाते । इत् । नभंतां । अन्यके । समे ॥ १ ॥

हे इंद्राग्नी सहंता शत्रूनभिभवंतौ युवं युवां नोऽस्मभ्यं रयिं धनं सुष्ठु दासथः ।
दत्तं । तं रयिं विशिनष्टि । येन रयिणा समत्सु चित् संग्रामे दृढा चित् दृढानि
स्थिराण्यपि वीळु शत्रुबलान्यग्निर्वनेव यथाग्निर्वनानि वात इवातेनैवाभिभवति
तथा सहीषिमहि अभिभवाम । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नहि वां वव्रयामहेऽथेद्रमिद्यजामहे शविष्ठं नृणां नरं ।

स नः कदा चिद्वेता गमदा वाजसातये गमदा मेधसातये नभंतामन्यके समे ॥ २ ॥

नहि । वां । वव्रयामहे । अथ । इन्द्रं । इत् । यजामहे । शविष्ठं । नृणां । नरं ।

सः । नः । कदा । चित् । अवेता । गमत् । आ । वाजऽसातये । गमत् । आ ।

मेधऽसातये । नभंतां । अन्यके । समे ॥ २ ॥

हे इंद्राग्नी वां युवां न वव्रयामहे । वयं धनं न याचामहे । अथ ह्यपि तर्हि
शविष्ठमतिशयेन बलवंतं नृणां नरं नेतृणामपि नेतारमिन्द्रमिन्द्रमेव यजामहे ।
स इंद्रो नोऽस्मानर्वताश्वेन कदाचिद्वाजसातयेऽन्नलाभायागमत् । आगच्छति ।
कदाचिन्मेधसातये यज्ञभजनायागमत् । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता हि मध्यं भराणामिन्द्राग्नी अधिष्ठितः ।

ता उ कवित्वना कवी पृच्छ्यमाना सखीयते सं धीतमश्नुतं नरा नभंतामन्यके संमे ॥३॥

ता । हि । मध्यं । भराणां । इन्द्राग्नी इति । अधिऽष्ठितः ।

तौ । ऊं इति । कविऽत्वना । कवी इति । पृच्छ्यमाना । सखिऽयते । सं । धीतं ।

अश्नुतं । नरा । नभंतां । अन्यके । संमे ॥३॥

ता तौ प्रसिद्धाविन्द्राग्नी भराणां संग्रामाणां मध्यमधिष्ठितः । अधिनिवसतो हि । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । हे नरा नेतारौ कवित्वना कवित्वेन कवी क्रांतकर्माणौ पृच्छ्यमाना कविजनैः पृच्छ्यमानौ ता उ तावेव युवां सखीयते सखित्वमिच्छते यजमानाय धीतं तत्कृतं कर्म समश्नुतं । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभ्यर्चं नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा गिरा ।

ययोर्विश्वमिदं जगदियं द्यौः पृथिवी मह्युपस्थे विभृतो वसु नभंतामन्यके संमे ॥४॥

अभि । अर्चं । नभाकऽवत् । इन्द्राग्नी इति । यजसा । गिरा ।

ययोः । विश्वं । इदं । जगत् । इयं । द्यौः । पृथिवी । मही । उपऽस्थे । विभृतः । वसु ।

नभंतां । अन्यके । संमे ॥४॥

हे नाभाक नभाकवदिन्द्राग्नी यजसा यागेन गिरा स्तुत्या चाभ्यर्चं । अभिपूजय । ययोरिन्द्राग्न्योर्विश्वं सर्वमिदं जगत्तिष्ठति । ययोश्चोपस्थ इयं द्यौर्मही महती पृथिवी च द्यावापृथिव्यावुभे वसु धनं विभृतः । धारयतः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र ब्रह्माणि नभाकवदिन्द्राग्निभ्यामिरज्यत ।

या सप्रबुधमर्णवं जिह्वारमपोर्णुत इंद्र ईशान ओजसा नभंतामन्यके संमे ॥५॥

प्र । ब्रह्माणि । नभाकऽवत् । इन्द्राग्निभ्यां । इरज्यत ।

या । सप्रऽबुधं । अर्णवं । जिह्वऽवारं । अपऽऊर्णुतः । इंद्रः । ईशानः । ओजसा ।

नभंतां । अन्यके । संमे ॥५॥

ब्रह्माणि स्तोत्राणीन्द्राग्निभ्यां नभाकवत्प्रेरज्यत । नाभाकः प्रेरयते । या याविन्द्राग्नी सप्तबुधं सप्तमूलं जित्वाबारं पिहितद्वारमर्णवमपोर्णुतः तेजोभिराच्छादयतः तयोर्मध्य ओजसा बलेनेन्द्र ईशान ईश्वरो भवति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अपि वृश्च पुराणवद्भुततेरिव गुष्पितमोजो दासस्य दंभय ।

वयं तदस्य संभृतं वस्विन्द्रेण वि भजेमहि नभतामन्यके संमे ॥ ६ ॥

अपि । वृश्च । पुराणवत् । व्रततेऽइव । गुष्पितं । ओजः । दासस्य । दंभय ।

वयं । तत् । अस्य । संभृतं । वसु । इन्द्रेण । वि । भजेमहि । नभतां । अन्यके । संमे ॥ ६ ॥

अपि च हे इन्द्र पुराणवत्प्रत्नो यथा व्रततेरिव यथा ब्रह्मा गुष्पितं निर्गतां शाखां वृश्चति तथा शत्रूणां वृश्च । छेदय । तदेवाह । दासस्य दासनामकस्य शत्रोरोजो बलं दंभय । नाशय । अथ परोक्षस्तुतिः । वयं नाभाका अस्य दासस्य संभृतं वस्विन्द्रेण हेतुना विभजेमहि । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यदिन्द्राग्नी जना इमे विह्वयन्ते तना गिरा ।

अस्माकेभिर्नृभिर्वयं सासह्याम पृतन्यतो वनुयाम वनुष्यतो नभतामन्यके संमे ॥ ७ ॥

यत् । इन्द्राग्नी इति । जनाः । इमे । विह्वयन्ते । तना । गिरा ।

अस्माकेभिः । नृभिः । वयं । सासह्याम । पृतन्यतः । वनुयाम । वनुष्यतः । नभतां ।

अन्यके । संमे ॥ ७ ॥

यद्य इमे जनास्तना धनेन गिरा स्तुत्या चन्द्राग्नी वि ह्वयन्ते विशेषेण ह्वयन्ति तेषु मध्ये वयं नाभाकाः पृतन्यतः पृतनामिच्छन्तोऽस्माकेभिरस्माकीनैर्नृभिर्मनुष्यैः सासह्याम । शत्रून्भिभवेम । वनुष्यतः स्तुतिमिच्छन्तः शत्रून्वनुयाम च । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

या नु श्वेताववो दिव उच्चरांत उप द्युभिः ।

इन्द्राग्न्योरनु व्रतमुहाना यन्ति सिंधवो यान्तीं बंधादमुंचतां नभतामन्यके संमे ॥ ८ ॥

या । नु । श्वेतौ । अ॒वः । दि॒वः । उ॒त्ऽच॒रातः । उ॒प । द्यु॒ऽभिः ।
 इं॒द्रा॒ग्न्योः । अ॒नु । व्र॒तं । उ॒हा॒नाः । य॒न्ति । सि॒न्ध॒वः । या॒न् । सी॒ । ब॒न्धात् । अ॒मुं॒च॒तां ।
 नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ८ ॥

या नु यावेवेन्द्राग्नी श्वेतौ श्वेतवर्णौ । सत्त्वगुणोपेतावित्यर्थः । अवोऽधस्तात्
 द्युभिर्दीप्तिभिर्दिव उपोच्चरातः उच्चरतः तयोरेवेन्द्राग्न्योरुहाना हविर्वहंतो यज-
 माना व्रतं कर्मानुयन्ति । अपि सीमिमाविन्द्राग्नी यान्प्रसिद्धान् सिन्धवः सिन्धून्
 बन्धाद्धन्नादमुंचतां । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

पूर्वी॑ष्टं इं॒द्रो॒प॒मा॒तयः॑ पूर्वी॒रु॒त प्र॒श॒स्तयः॑ सू॒नो हि॒न्व॒स्य हरि॒वः ।
 व॒स्वो वी॒र॒स्या॒पृ॒चो॒ या नु सा॒ध॒न्त नो॒ धियो॒ नभ॑तामन्यके संमे ॥ ९ ॥
 पूर्वीः । ते । इं॒द्र । उ॒प॒ऽमा॒तयः । पूर्वीः । उ॒त । प्र॒ऽश॒स्तयः । सू॒नो इति॑ । हि॒न्व॒स्य । हरि॒ऽवः ।
 व॒स्वः । वी॒र॒स्य । आ॒ऽपृ॒चः । याः । नु । सा॒ध॒न्त । नः । धि॒यः । नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ ९ ॥

हे हरिवो वज्रिन् सूनो प्रेरयितरिन्द्र हिन्वस्य प्रीणयितुर्वस्वो दीपकस्य वीर-
 स्यापृचो धनान्युपयच्छतस्ते तव ता उपमातय उपमानानि पूर्वीर्वहूनि । उतापि
 च प्रशस्तयः पूर्वीः । या नो धियः प्रज्ञां साधन्त असाधयन् । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

तं शि॒शी॒ता सु॒वृ॒क्तिभि॑स्त्वे॒षं स॒त्वा॒नमृ॑ग्मियं ।
 उ॒तो नु चि॒द्य ओ॒ज॒सा शु॒ण॒स्यां॒डानि॑ भेद॒ति जे॒ष॒त्स्व॒र्वती॒रपो॑ नभ॑तामन्यके संमे ॥ १० ॥
 तं । शि॒शी॒त । सु॒वृ॒क्तिऽभिः । त्वे॒षं । स॒त्वा॒नं । ऋ॒ग्मियं ।
 उ॒तो इति॑ । नु । चि॒त् । यः । ओ॒ज॒सा । शु॒ण॒स्य । आं॒डानि॑ । भेद॒ति । जे॒ष॒त् । स्वः॑ऽवतीः ।
 अ॒पः । नभ॑तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥ १० ॥

हे स्तोतारस्त्वेषं दीप्नं सत्त्वा नं संभक्तारं धनानामृग्मियमृगर्हमृग्भिः स्तोतव्यं
 तमिन्द्रं सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः शिशीत । संस्क्रुत । उत नु चिदपि च य इन्द्र ओजसा
 बलेन शुणस्य शुणनामकस्यासुरस्यांडान्यंडजातान्यपत्यानि भेदति अभिनत् स
 स्वर्वतीर्दिव्यान्यपः सलिलानि जेषत् । जयतु । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथैकादशी ॥

तं शिशीता स्वध्वरं सत्यं सत्त्वात्मवृत्तियं ।

उतो नु चिद्य ओहत आंदा शुणस्य भेदत्यजैः स्वर्वतीरपो नभतामन्यके समे ॥ ११ ॥

तं । शिशीत । सुऽअध्वरं । सत्यं । सत्त्वात्मं । ऋत्तियं ।

उतो इति । नु । चित् । यः । ओहते । आंदा । शुणस्य । भेदति । अजैः । स्वऽवतीः ।

अपः । नभतां । अन्यके । समे ॥ ११ ॥

हे स्तोतारः स्वध्वरं सुयज्ञं सत्यमविनाशं सत्त्वात्मं संभक्तारमृत्तियमृतौ यष्ट्यं तमिदं शिशीत । स्तुतिभिः संस्क्रुत । अथ प्रत्यक्षस्तुतिः । उतो नु चिदपि च य इन्द्र ओहते यज्ञं प्रति गच्छति । शुणस्यांदांदाभ्यांजातानि च भेदति भिनत्ति सत्त्वं स्वर्वतीर्दिव्यान्यपः सलिलान्यजैः । अजैषीः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

एवेन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नवीयो मंधातृवदंगिरस्वदवाचि ।

त्रिधातुना शर्मणा पातमस्मान्वयं स्याम पतयो रयीणां ॥ १२ ॥

एव । इन्द्राग्निऽभ्यां । पितृऽवत् । नवीयः । मंधातृऽवत् । अंगिरस्वत् । अवाचि ।

त्रिऽधातुना । शर्मणा । पातं । अस्मान् । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥ १२ ॥

एवैवं याभ्यामिन्द्राग्निभ्यां पितृवन्नभाकवत् मंधातृवद्यौवनाश्वमंधातृवच्चांगिरस्वदंगिरोवच्च नवीयो नवतरमवाचि नाभाकेन मया पाठिताविन्द्राग्नी त्रिधातुना त्रिपर्वणा शर्मणा गृहेण नोऽस्मान्नाभाकान्पातं । रक्षतं । वयं रयीणां धनानां पतयः स्वामिनः स्याम । भवेम ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये पंचविंशो वर्गः ॥

अस्मा ऊ ष्विति दर्शनेकादशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अस्मा ऊ षु दश वारुणं त्विति । नाभाकं ऋषिरनुवृत्तत्वात् । महापातं हित्युक्तत्वादिदमपि महापातं । इदमादिके द्वे सूक्ते वरुणदेवत्ये ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने मैत्रावरुणशस्त्र आरंभणीयाया ऊर्ध्वं स क्षप इत्ययं नाभाकतृचः । सूचितं च । स क्षपः परि षस्वज इति मैत्रावरुणः । आ० ७. २. । इति ॥ यः ककुभ

इत्येतत्प्रभृतिको वा नाभाकृतृचः । सूचितं च । यः ककुभो निधारय इति वा । अ० ७. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अस्मा ऊ षु प्रभूतये वरुणाय मरुद्भ्योऽर्चा विदुष्टरेभ्यः ।

यो धीता मानुषाणां पश्वो गा इव रक्षति नभंतामन्यके समे ॥ १ ॥

अस्मै । ऊं इति । सु । प्रभूतये । वरुणाय । मरुत्ऽभ्यः । अर्च । विदुःऽर्तरेभ्यः ।

यः । धीता । मानुषाणां । पश्वः । गाःऽइव । रक्षति । नभंतां । अन्यके । समे ॥ १ ॥

हे स्तोतः सु प्रभूतये प्रकृष्टधनायास्मै वरुणाय विदुष्टरेभ्यो विद्वत्तरेभ्यो मरुद्भि-
श्चार्च । स्तुहि । यो वरुणो धीता कर्मणा मानुषाणां मनुष्याणां पश्वः पशून् गा
इव रक्षति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमू षु समना गिरा पितॄणां च मन्मभिः ।

नाभाकस्य प्रशस्तिभिर्य सिंधूनामुपोदये सप्तस्वसा स मध्यमो नभंतामन्यके समे ॥ २ ॥

तं । ऊं इति । सु । समना । गिरा । पितॄणां । च । मन्मऽभिः ।

नाभाकस्य । प्रशस्तिऽभिः । यः । सिंधूनां । उप । उत्ऽअये । सप्तऽस्वसा । सः ।

मध्यमः । नभंतां । अन्यके । समे ॥ २ ॥

तमु तमेव वरुणं समना समानया गिरा स्तुत्या स्वभिष्टौमि । पितॄणां मन्मभिः
स्तोमैश्चाभिष्टौमि । नाभाकस्य ऋषेः प्रशस्तिभिः स्तोत्रैश्चाभिष्टौमि । सिंधूनां स्यंद-
मानानां नदीनामुप समीप य उदये उद्गच्छति । यश्च सप्तस्वसा स मध्यम इति
वाग्भिर्निरुच्यते । अन्यके दुर्धियः शत्रवः समे सर्वे नभंतां । मा भूवन् ॥ तथा च
यास्कः । तं स्वभिष्टौमि समानया गिरा गीत्या स्तुत्या पितॄणां च मननीयैः स्तो-
मैर्नाभाकस्य प्रशस्तिभिः । ऋषिर्नाभाको बभूव । यः स्यंदमानानामासामपामु-
पोदये सप्तस्वसारमेनमाह वाग्भिः स मध्यम इति निरुच्यतेऽथैष एव भवति ।
नभंतामन्यके समे मा भूवन्नन्यके सर्वे ये नो द्विषन्ति दुर्धियः पापधियः पापसं-
कल्पाः । नि० १०. ५. । इति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स क्षपः परि षस्वजे न्यु१ स्रो मायया दधे स विश्वं परि दर्शतः ।

तस्य वेनीरनुं व्रतमुषस्तिस्त्रो अवर्धयन्नभंतामन्यके संमे ॥३॥

सः । क्षपः । परि । सस्वजे । नि । उ॒स्रः । मा॒यया॑ । द॒धे । सः । विश्वं । परि । दर्श॒तः ।

तस्य॑ । वेनीः । अनुं । व्र॒तं । उ॒षः । ति॒स्रः । अ॒व॒र्ध॒यन् । न॒भं॒तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥३॥

स वरुणः क्षपो रात्रीः परिषस्वजे । परिष्वजते । अपि च दर्शतो दर्शनीयः
स वरुण उ॒स्र उत्तरणशीलः सन् विश्वं मायया कर्मणा परि परितो निदधे ।
निदधाति । किंच तस्य वरुणस्य व्रतं कर्म वेनीः कामयमानाः प्रजास्तिस्र उष-
स्त्रिषु प्रातर्माध्यंदिनं सायं चान्ववर्धयन् । अनुवर्धयन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यः ककुभो निधारयः पृथिव्यामधि दर्शतः ।

स माता पूर्वं पदं तद्वरुणस्य सश्रं स हि गोपा इवेर्यो नभंतामन्यके संमे ॥४॥

यः । क॒कुभः । नि॒ऽधा॒रयः । पृ॒थि॒व्यां । अ॒धि । दर्श॒तः ।

सः । मा॒ता । पू॒र्वं । प॒दं । तत् । वरु॑णस्य । स॒श्रं । सः । हि । गो॒पाऽइ॒व । इ॒र्यः ।

न॒भं॒तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥४॥

यो वरुणः पृथिव्यामधि पृथिव्या उपरि दर्शतो दर्शनीयः सन् ककुभो दिशो
निधारयः निधारयति स वरुणो माता निर्माता । पूर्वं प्रत्नं पदं स्वर्गाख्यं स्थानं
सश्रमस्माभिश्च सर्पणीयं तद्वरुणस्य स्वकृतं । अपि च स इत्स एवेर्य ईश्वरः
सन् गोपा इव गोपाल इव पशूनामस्माकं रक्षिता । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यो धर्ता भुवनानां य उ॒स्राणां॑ म॒पी॒च्या॑ वे॒द॒ नामा॑नि गुह्या ।

स कविः काव्या पुरु रूपं द्यौरिव पुष्यति नभंतामन्यके संमे ॥५॥

यः । ध॒र्ता । भु॒व॒ना॒नां । यः । उ॒स्रा॒णां । अ॒पी॒च्या । वे॒द । ना॒मा॒नि । गु॒ह्या ।

सः । क॒विः । का॒व्या । पु॒रु । रू॒पं । द्यौः॑ इ॒व । पु॒ष्य॒ति । न॒भं॒तां । अ॒न्य॒के । स॒मे ॥५॥

यो वरुणो भुवनानां धर्ता धारयिता । यश्चोस्त्राणां देवाधिष्ठानभूतानां रश्मी-
नामपीच्यापीच्यान्यंतर्हितानि गुह्या गुह्यानि गुहायां निहितानि नामानि वेद
जानाति स वरुणः कविः प्राज्ञः सन् काव्या काव्यानि कविकर्माणि पुरु बहूनि
रूपं द्यौरिव पुष्यति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्मिन्विश्वानि काव्या चक्रे नाभिरिव श्रिता ।

चितं जूती संपर्यत व्रजे गावो न संयुजे युजे अश्वान् अयुक्षत नभंतामन्यके संमे ॥ ६ ॥

यस्मिन् विश्वानि । काव्या । चक्रे । नाभिः ऽइव । श्रिता ।

चितं । जूती । संपर्यत । व्रजे । गावः । न । संऽयुजे । युजे । अश्वान् । अयुक्षत ।

नभंतां । अन्यके । संमे ॥ ६ ॥

यस्मिन्वरुणे विश्वानि सर्वाणि काव्या काव्यानि कविकर्माणि चक्रे नाभिरिव
यथा रथस्य चक्रे नाभिस्तथा श्रिता श्रितानि तं चितं चिस्थानं वरुणं जूती
जूत्या क्षिप्रं संपर्यत । हे मदीया जनाः परिचरत । किमर्थमित्यत आह । व्रजे
गोष्ठे गावो न । यथा गाः संयुजे संयोगार्थं सह स्थापयितुं युजे युंजन्ति तथा-
स्माकमभियोगायाश्चानयुक्षत । सपत्ना युंजन्ति । अतस्तदुपद्रवपरिहाराय वरुणं
परिचरतेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

य आस्वत्क् आशये विश्वा जातान्येषां ।

परि धामानि मर्मृशद्वरुणस्य पुरो गये विश्वे देवा अन्तु व्रतं नभंतामन्यके संमे ॥ ७ ॥

यः । आसु । अत्कः । आऽशये । विश्वा । जातानि । एषां ।

परि । धामानि । मर्मृशत् । वरुणस्य । पुरः । गये । विश्वे । देवाः । अन्तु । व्रतं । नभंतां ।

अन्यके । संमे ॥ ७ ॥

--- त्परिमृशतो वरुणस्य पुरो गये रथस्य पुरस्ताद्भवति तस्य वरुणस्य
पुरस्ताद्विश्वे सर्वे देवा व्रतं कर्मानुगच्छन्तीत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स समुद्रो अपीच्यस्तुरो द्यामिव रोहति नि यदासु यजुर्दधे ।

स माया अर्चिना पदास्तृणान्नाकमारुहन्नभैतामन्यके समे ॥ ८ ॥

सः । समुद्रः । अपीच्यः । तुरः । द्यांऽइव । रोहति । नि । यत् । आसु । यजुः । दधे ।

सः । मायाः । अर्चिना । पदा । अस्तृणात् । नाकं । आ । अरुहत् । नभैतां ।

अन्यके । समे ॥ ८ ॥

यस्मादापः समुद्रवन्ति स वरुणः समुद्रोऽपीच्योऽन्तर्हितस्तुरः क्षिप्रो द्यामिव यथादित्यो द्यां रोहति तथा नाकं रोहति । अपि च यत् यो वरुण आसु दिक्षु यजुः प्रजाभ्यो दानं निदधे निदधाति स वरुणो माया असुराणां माया अर्चि-
नार्चिष्मता पदा स्थानेन । तेजसेत्यर्थः । आस्तृणात् । समन्ताद्विनस्ति । नाकं स्वर्गमारुहत् । आरोहति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

यस्य श्वेता विचक्षणा तिस्रो भूमीरधिष्ठितः ।

चिरुत्तराणि पप्रतुर्वरुणस्य ध्रुवं सदः स सप्तानामिरज्यति नभैतामन्यके समे ॥ ९ ॥

यस्य । श्वेता । विचक्षणा । तिस्रः । भूमीः । अधिष्ठितः ।

चिः । उत्तराणि । पप्रतुः । वरुणस्य । ध्रुवं । सदः । सः । सप्तानां । इरज्यति ।

नभैतां । अन्यके । समे ॥ ९ ॥

यस्य वरुणस्याधिष्ठितोऽन्तरिक्षेऽधिवसतः श्वेता श्वेतानि विचक्षणा तेजांसि तिस्रो भूमीस्त्रिरुत्तराणि तिसृणामधिस्थितानि भुवनानि पप्रतुः प्रथयन्ति । तथा च मन्त्रवर्णः । तिस्रो भूमीधारयन् त्रीरुत द्यून् । ऋग्वे० २. २७. ८. इति । तस्य वरुणस्य सदः स्थानं ध्रुवमचलमिति । किंच स वरुणः सप्तानां सिंधूनामिरज्यति । ईश्वरो भवति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

यः श्वेता अधिनिर्णिजश्चक्रे कृष्णां अन्तं व्रता ।

स धामं पूर्णं ममे यः स्कन्धेन वि रोदसी अजो न द्यामधारयन्नभैतामन्यके समे ॥ १० ॥

यः । श्वेतान् । अधिऽनिर्निजः । चक्रे । कृष्णान् । अनु । व्रता ।

सः । धाम । पूर्ण्य । ममे । यः । स्कंभेन । वि । रोदसी इति । अजः । न । द्यां । अधारयत् ।
नभतां । अन्यके । समे ॥ १० ॥

यो वरुणो निर्णिज आत्मीयान्नश्मीन्दिवा श्वेतानधिकचक्रे अधिकरोति । तथा रात्रौ कृष्णान् चक्रे स वरुणोऽनु व्रता कर्माणि लक्ष्मीकृत्योभयविधकर्मानुगुणं पूर्ण्य धामान्तरिक्षं दिवं वा ममे । निर्ममे । अपि च यः स्कंभेनान्तरिक्षेणाजो न यथादित्यो द्यां धारयति तथा रोदसी द्यावापृथिव्यावधारयत् विधारयति स वरुण इत्यर्थः । सिद्धमन्यत् ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

अस्तभ्रादिति षडृचं द्वादशं सूक्तं । अर्चनाना ऋषिः काण्वो नाभाको वा ऋषिः । उत्तरे त्वर्चनानाः । आद्यस्तृचस्त्रैष्टुभो वरुणदेवत्यो द्वितीयस्तृच आनुष्टुभोऽश्विदेवताकः । तथा चानुक्रांतं । अस्तभ्रात् षष्ठर्चनाना वा त्रैष्टुभमंत्यं वा तृचमाश्विनमानुष्टुभमपश्यदिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ वारुणे पशौ हविषो याज्यास्तभ्रादिति । सूचितं च । अस्तभ्राद्यामसुरो विश्ववेदा इत्येकादशिनः । आ० ३. ७. । इति ॥ अग्नीषोमप्रणयनेऽप्येषोत्तरा परिधानीया । तथा सूचितं । अस्तभ्राद्यामसुरो विश्ववेदा इति परिदध्यादुत्तरया वा । आ० ४. १०. । इति ॥ एवा वंदस्वेत्येषा वारुणे पशौ हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । एवा वंदस्व वरुणं वृंहंतं तं त्वा यामि ब्रह्मणा वंदमान इति द्वे । आ० ३. ७. ॥ सोमप्रवहण इमां धियमित्येषा परिधानीया । सूचितं च । इमां धियं शिक्षमाणस्य निहिते परिदध्यात् । आ० ४. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अस्तभ्राद्यामसुरो विश्ववेदा अमिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।

आसीद्द्विश्वा भुवनानि सम्राड्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥ १ ॥

अस्तभ्रात् । द्यां । असुरः । विश्वऽवेदाः । अमिमीत । वरिमाणं । पृथिव्याः ।

आ । आसीद् । विश्वा । भुवनानि । संऽराट् । विश्वा । इत् । तानि । वरुणस्य ।

व्रतानि ॥ १ ॥

विश्ववेदा विश्वधनोऽसुरो बलवान्वरुणो द्यामस्तभात् । तथा पृथिव्याश्च
वरिमाणं परिमाणममिमीत । चक्रे । एवं निर्मितानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि
सम्प्राङ्मूत्वासीदच्च । अध्यतिष्ठच्च । वरुणस्य तान्येतानि व्रतानि कर्माणि विश्वेद्वि-
श्वान्येव । अतो वर्णयितुमशक्यानीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ए॒वा वंद॑स्व॒ वरु॑णं॒ बृह॑तं॒ नम॑स्या॒ धीर॑म॒मृत॑स्य गो॒पां ।

स नः॒ शर्म॑ त्रिव॒रुथं॒ वि यंस॑त्पा॒तं नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒पस्थे॑ ॥२॥

ए॒व । वंद॑स्व । वरु॑णं । बृह॑तं । नम॑स्य । धीर॑ । अ॒मृत॑स्य । गो॒पां ।

सः । नः । शर्म॑ । त्रि॒व॒रुथं॒ । वि॒ । यंस॑त् । पा॒तं । नः । द्या॒वा॑पृथि॒वी इति॑ । उ॒प॒स्थे॑ ॥२॥

हे स्तोतृर्बृहंतं महांतं वरुणमेवैवं वंदस्व । स्तुहि । अमृतस्य गोपां गोपयितारं
धीरं प्राज्ञं वरुणं नमस्य । नमस्कुरु च । स वरुणो नोऽस्मभ्यं त्रिवरुथं त्रिस्थानं
शर्म गृहं वियंसत् । प्रयच्छतु । उपस्थ उपस्थाने वर्तमानान्नोऽस्मान्द्यावापृथिवी
द्यावापृथिव्यौ पातं । रक्षतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इ॒मां धि॒यं शि॒क्ष॑माणस्य दे॒व क्र॑तुं दक्षं॒ वरु॑ण॒ सं शि॑शाधि ।

यया॑ति॒ विश्वा॑ दुरि॒ता तरे॑म॒ सुत॑र्माणमधि॒ नाव॑ं रुहेम ॥३॥

इ॒मां । धि॒यं । शि॒क्ष॑माणस्य । दे॒व । क्र॑तुं । दक्षं॒ । वरु॑ण । सं । शि॑शाधि ।

यया॑ । अति॑ । विश्वा॑ । दुः॒ऽइ॒ता । तरे॑म । सु॒ऽत॑र्माणं । अधि॑ । नाव॑ं । रुहे॒म ॥३॥

हे देव द्योतमान वरुण इमां धियमिदं कर्म शिक्षमाणस्यानुतिष्ठतो मम क्रतुं
प्रज्ञानं दक्षं च संशिशधि । तीक्ष्णीकुरु । यया नावा यज्ञरूपया विश्वा सर्वाणि ।
दुरिता दुरितान्यतितरेम तां सुतर्माणं सुष्ठु तारयित्री यज्ञरूपां नावमधिरुहेम ।
वयमारुहेम । दुःखसागरतरणे हेतुत्वाद्यज्ञो नौरित्यत्र व्यपदिश्यते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वां॒ यावा॑णो अ॒श्विना॒ धीभि॑र्वि॒प्रा अ॒चुच्य॑वुः ।

नास॑त्या॒ सोम॑पीतये॒ नभ॑तामन्य॒के संमे॑ ॥४॥

आ । वां । यावाणः । अश्विना । धीभिः । विप्राः । अचुच्यवुः ।

नासत्या । सोमऽपीतये । नभंतां । अन्यके । समे ॥ ४ ॥

हे नासत्या सत्यौ सत्यप्रणेतारौ वा । तथा च यास्कः । सत्यावेव नासत्यावित्यौर्णवाभः सत्यस्य प्रणेताराविति । अश्विनाश्विनौ वां युवां सोमपीतये सोमस्य पानाय विप्राः प्राज्ञा ऋत्विजो यावाणः सोमाभिषवपाषाणाश्च धीभिः कर्मभिः स्वस्वव्यापारैरच्युच्यवुः । अभिगच्छन्ति । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यथा वामचिरश्विना गीर्भिर्विप्रो अजोहवीत् ।

नासत्या सोमपीतये नभंतामन्यके समे ॥ ५ ॥

यथा । वां । अचिः । अश्विना । गीऽभिः । विप्रः । अजोहवीत् ।

नासत्या । सोमऽपीतये । नभंतां । अन्यके । समे ॥ ५ ॥

हे नासत्यावश्विनौ वां युवां विप्रः प्राज्ञोऽचिर्यथा गीर्भिः स्तुतिभिः सोमपीतयेऽजोहवीत् तथाहमपि जोहवीमि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवा वामह ऊतये यथाहुवंत मेधिराः ।

नासत्या सोमपीतये नभंतामन्यके समे ॥ ६ ॥

एव । वां । अहे । ऊतये । यथा । अहुवंत । मेधिराः ।

नासत्या । सोमऽपीतये । नभंतां । अन्यके । समे ॥ ६ ॥

इयं व्याख्यातचरा ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ इति दाशतय्या भाषेऽष्टमे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

षष्ठेऽनुवाके षट् सूक्तानि । तत्रेमे विप्रस्येति त्रयस्त्रिंशद्वचं प्रथमं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्यार्षे गायत्रमग्निदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । इमे त्रयस्त्रिंशद्विरूप आंगिरस आग्नेयं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चैतदादिके द्वे सूक्ते । सूचितं च । इमे विप्रस्येति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥ कारीर्यवभृथेष्ट्योः

प्रथमाज्यभागस्याप्स्वम् इत्यनुवाक्या । तथा सूचितं । अप्सुमंतावाज्यभागावप्स्वमे
सधिष्टव । आ० २.१३. । इति ॥ आग्नीध्रस्य प्रातःसवने प्रस्थितयाज्या । श्रूयते च ।
उक्षान्नाय वशान्नायेत्याग्नीध्रो यजति । ऐ० ब्रा० ६.१०. । इति ॥ अग्निवतीष्टौ त्वं
ह्यम् इत्येषा याज्या । सूचितं च । त्वं ह्यग्ने अग्निना अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवाः
। आ० ३.१३. । इति ॥ अग्निमंथनेऽप्येषा । सूचितं च । त्वं ह्यग्ने अग्निना तं मर्जयंत
सुक्रतुं । आ० २.१६. । इति ॥ अग्नये कामायाष्टाकपालेष्टौ तुभ्यं ता अंगिरस्तमे-
त्येषानुवाक्या । सूचितं च । तुभ्यं ता अंगिरस्तमाश्याम तं काममग्ने तवोतीति
कामाय । आ० २.१०. । इति ॥ अन्वाहिताग्नेः प्रयाणे समारोपणपक्षेऽनयैकाहुतिः
कर्तव्या । तथा सूचितं । तुभ्यं ता अंगिरस्तमेति वाज्याहुतिं हुत्वा समारोपयेत्
। आ० ३.१०. । इति ॥ वैद्युताग्निनाग्नीनां संसर्गेऽग्नयेऽप्सुमतीष्टिः । तत्र यदग्ने
दिविजा इति याज्या । यदग्ने दिविजा अस्यग्निर्होता न्यसीदद्यजीयान् । आ०
३.१३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमे विप्रस्य वेधसोऽग्नेरस्तृतयज्वनः । गिरः स्तोमांस ईरते ॥ १ ॥

इमे । विप्रस्य । वेधसः । अग्नेः । अस्तृतयज्वनः । गिरः । स्तोमांसः । ईरते ॥ १ ॥

इमेऽस्मदीयाः स्तोमांसः स्तोतारो विप्रस्य मेधाविनो वेधसो विधातुरस्तृत-
यज्वनोऽहिंसितयजमानस्याग्नेर्गिरः स्तुतीरीरते । प्रेरयन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्मै ते प्रतिहर्यते जातवेदो विचर्षणे । अग्ने जनामि सुष्टुतिं ॥ २ ॥

अस्मै । ते । प्रतिहर्यते । जातवेदः । विचर्षणे । अग्ने । जनामि । सुऽस्तुतिं ॥ २ ॥

हे जातवेदो जातधन विचर्षणे विद्वदग्ने अस्मै प्रतिहर्यते प्रयच्छते ते तुभ्यं
सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं जनामि । आंगिरसोऽहं जनयामि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आरोका इव घेदहं तिग्मा अग्ने तव त्विषः । दद्भिर्वनानि वप्सति ॥ ३ ॥

आरोकाऽइव । घ । इत् । अहं । तिग्माः । अग्ने । तव । त्विषः । दत्ऽभिः । वनानि ।

वप्सति ॥ ३ ॥

हे अग्ने तव तिग्मास्तीक्ष्णास्त्रिषो दीप्त्रय आरोका इवारोचमानाः पशव इव दद्भिर्देतैर्वनान्यरण्यानि वप्सन्ति । भक्षयन्ति । घेदहेति त्रयं पूरकं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

हरयो धूमकेतवो वातजूता उप द्यवि । यतन्ते वृथगग्रयः ॥४॥

हरयः । धूमऽकेतवः । वातऽजूताः । उप । द्यवि । यतन्ते । वृथक् । अग्रयः ॥४॥

हरयो हरणशीला वातजूता वातप्रेरिता धूमकेतवो धूमध्वजा अग्रय उप द्यन्तरिक्षे वृथक् पृथक् यतन्ते । गच्छन्ति ॥ पृथगित्यनेन सममव्ययं वृथगिति । पृथगित्येव वाजसनेयिनः पठन्ति । वाज० सं० ३३.२. ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एते त्वे वृथगग्रय इद्वासः समदृक्षत । उषसामिव केतवः ॥५॥

एते । त्वे । वृथक् । अग्रयः । इद्वासः । सं । अदृक्षत । उषसांऽइव । केतवः ॥५॥

एते त्व एतेऽग्रयो वृथक् पृथगिद्वासोऽग्निहोतृभिः समिद्धाः संत उषसामिव केतव उषसां प्रज्ञापका इव समदृक्षत । सम्यक् दृश्यन्ते ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

कृष्णा रजांसि पत्सुतः प्रयाणे जातवेदसः । अग्निर्यदोर्धति क्षमि ॥६॥

कृष्णा । रजांसि । पत्सुतः । प्रयाणे । जातऽवेदसः । अग्निः । यत् । रोर्धति । क्षमि ॥६॥

जातवेदसोऽग्नेः प्रयाणे पत्सुतः पत्नो रजांसि पांसवः कृष्णानि भवन्ति । कदेत्यत आह । क्षमि क्षमायां यद्यदाग्नी रोधति शुष्कान्वनस्पतीन्निरुणद्धि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

धासिं कृण्वान ओषधीर्वप्सदग्निर्न वायति । पुनर्यन्तरुणीरपि ॥७॥

धासिं । कृण्वानः । ओषधीः । वप्सत् । अग्निः । न । वायति । पुनः । यन् । तरुणीः । अपि ॥७॥

अग्निरोषधीर्धासिमन्नं । द्युत् धासीत्यन्ननामसु पाठात् । कृण्वानः कुर्वन् वप्सत् भक्षयन्न वायति । न शाम्यति । पुनश्च तरुणीरोषधीरपि यन् गच्छन् भवति । भक्षयितुमिति शेषः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

जिह्वाभिरह नन्नमदर्चिषा जंजणाभवन् । अग्निर्वनेषु रोचते ॥ ८ ॥

जिह्वाभिः । अह । नन्नमत् । अर्चिषा । जंजणाऽभवन् । अग्निः । वनेषु । रोचते ॥ ८ ॥

अग्निर्जिह्वाभिरह ज्वालाभिरेव नन्नमत् । वनस्पतीनत्यंतं नमयन्नर्चिषा तेजसा
जंजणाभवन् ज्वलन् । जंजणाभवन् मलमलाभवन्निति ज्वलतिकर्मसु पाठात् ।
वनेष्वरण्येषु रोचते । प्रकाशते ॥

॥ अथ नवमी ॥

अप्स्वग्ने सधिष्टव सौषधीरनु रूध्यसे । गर्भे सन् जायसे पुनः ॥ ९ ॥

अप्ऽसु । अग्ने । सधिः । तव । सः । ओषधीः । अनु । रूध्यसे । गर्भे । सन् । जायसे ।

पुनरिति ॥ ९ ॥

हे अग्ने यस्य तवाप्सु सधिः प्रवेशस्थानं स त्वमोषधीरनुरूध्यसे । अनुरूणत्सि ।
पुनश्च तासां भूमिष्ठानां गर्भे सन् भवन् जायसे । प्रादुर्भवसि ॥

॥ अथ दशमी ॥

उदग्ने तव तद्गृतादर्ची रोचत आहुतं । निंसानं जुहोऽ मुखे ॥ १० ॥

उत् । अग्ने । तव । तत् । घृतात् । अर्चिः । रोचते । आऽहुतं । निंसानं । जुहोः । मुखे ॥ १० ॥

हे अग्ने तव घृतादाहुतं जुहो होमसाधनभूतायाः सुचो मुखे निंसानं लिहानं
तदर्चिरुद्रोचते । प्रकाशते ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

उक्षान्नाय वक्षान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाम्रये ॥ ११ ॥

उक्षऽअन्नाय । वक्षऽअन्नाय । सोमऽपृष्ठाय । वेधसे । स्तोमैः । विधेम । अम्रये ॥ ११ ॥

उक्षान्नाय । उक्षान्नमदनीयं हविर्यस्यासावुक्षान्नः । तस्मै । वक्षान्नाय । वक्षान्नं
यस्यासौ वक्षान्नः । तस्मै । सोमपृष्ठाय सोमघृतपृष्ठाय वेधसे विधात्रे कामाना-
मम्रये स्तोमैर्विधेम । परिचरेम ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उ॒त त्वा॒ नम॑सा व॒यं हो॒त॒र्वरे॑ण्य॒क्रतो॑ । अ॒ग्ने॑ स॒मिद्धि॑रीमहे ॥ १२ ॥

उ॒त । त्वा॒ । नम॑सा । व॒यं । हो॒तः । वरे॑ण्य॒क्रतो॑ इति॒ वरे॑ण्यऽक्रतो॑ । अ॒ग्ने॑ । स॒मित्ऽभिः ।
ई॒म॒हे ॥ १२ ॥उतापि च हे होतर्देवानां ह्यातर्वरेण्यक्रतो वरणीयप्रज्ञाग्ने त्वा त्वां वयमां-
गिरसा नमसान्नेन हविषा समिद्धिश्चेमहे । याचामहे ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उ॒त त्वा॒ भृ॒गुव॑च्छु॒चे म॒नु॒ष्वद॑ग्न आहु॒त । अ॒ंगि॒र॒स्व॒ह्वाम॑हे ॥ १३ ॥

उ॒त । त्वा॒ । भृ॒गुऽव॑त् । शु॒चे । म॒नु॒ष्वत् । अ॒ग्ने॑ । आ॒ऽहु॒त । अ॒ंगि॒र॒स्व॒त् । ह॒वाम॑हे ॥ १३ ॥

हे शुचे स्वभावतः शुद्धाहुताग्ने त्वा त्वां भृगुवद्यथा भृगुस्तथा मनुष्यद्यथा च
मनुस्तथांगिरोवच्च हवामहे ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वं ह्य॒ग्ने अ॒ग्निना॒ विप्रो॒ विप्रे॑ण॒ सन्स॑ता । सखा॒ सख्या॑ समि॒ध्यसे॑ ॥ १४ ॥

त्वं । हि॒ । अ॒ग्ने॑ । अ॒ग्निना॑ । वि॒प्रः । विप्रे॑ण । सन् । स॒ता । सखा॑ । सख्या॑ । संऽइ॒ध्यसे॑ ॥ १४ ॥

हे अग्ने विप्रो मेधावी सन् विद्यमानः सखा च त्वं विप्रेण सता सख्याग्निना
समिध्यसे । तथा च ब्राह्मणं । त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्सतेति विप्र
इतरो विप्र इतरः सन्नितरः सन्नितरः सखा सख्या समिध्यस इत्येष ह वा अस्य
स्वः सखा । ऐ० ब्रा० १. १६. । इति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स त्वं वि॒प्राय॑ दा॒शुषे॑ र॒यिं दे॒हि स॒हस्रि॑णं । अ॒ग्ने॑ वी॒र॒व॒न्तीमि॑षं ॥ १५ ॥

सः । त्वं । वि॒प्राय॑ । दा॒शुषे॑ । र॒यिं । दे॒हि । स॒हस्रि॑णं । अ॒ग्ने॑ । वी॒र॒ऽव॒न्ती । इ॒षं ॥ १५ ॥

हे अग्ने सः प्रसिद्धस्त्वं विप्राय मेधाविने दाशुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय
सहस्रिणं सहस्रसंख्याकमपरिमितं रयिं धनं वीरवन्ती पुत्रपौत्रादिसहितमि-
षमन्नं च देहि ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अग्ने॒ भ्रातः॒ सह॑स्कृत॒ रोहि॑दश्च॒ शुचि॑व्रत । इ॒मं स्तोमं॑ जुषस्व मे ॥ १६ ॥

अग्ने॑ । भ्रात॒रिति॑ । सहः॑ऽकृत । रोहि॑त्ऽअश्च । शुचि॑ऽव्रत । इ॒मं । स्तोमं॑ ।
जुष॒स्व । मे ॥ १६ ॥

हे अग्ने भ्रातर्भ्रातृवद्यजमानानां मित्रभूत सहस्कृत सहसा बलेन कृत रोहिदश्च लोहितवर्णाश्च शुचिव्रत शुद्धकर्मन्त्रमे म आंगिरसस्य ममेमं स्तोमं जुषस्व । सेवस्व ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उ॒त त्वा॑ग्ने॒ मम॑ स्तुतो॑ वा॒श्राय॑ प्रति॒हर्य॑ते । गो॒ष्ठं गाव॑ इवाशत ॥ १७ ॥

उ॒त । त्वा॑ । अग्ने॑ । मम॑ । स्तुतः॑ । वा॒श्राय॑ । प्रति॒ऽहर्य॑ते । गो॒ऽस्थं । गावः॑ऽइव ।
आ॒शत॑ ॥ १७ ॥

उतापि च हे अग्ने त्वा त्वां ममांगिरसस्य स्तुतः स्तुतयो वाश्राय वाशनशीलाय वत्साय प्रतिहर्यते पयः कामयमानाय दोग्धुं गोष्ठं गाव इव यथा गावः प्रविशन्ति तथाशत । प्राप्नुवन्ति ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तुभ्यं॒ ता अ॑ंगिरस्त॒म वि॒श्वाः सु॒क्षित॑यः पृथक् । अग्ने॒ कामा॑य येमिरे ॥ १८ ॥

तुभ्यं॑ । ताः । अ॒ंगिरः॑ऽत॒म । वि॒श्वाः । सु॒ऽक्षित॑यः । पृथक् । अग्ने॑ । कामा॑य ।
येमि॒रे ॥ १८ ॥

हे अंगिरस्तमांगिरसां श्रेष्ठान्मे तुभ्यं विश्वाः सर्वास्ताः प्रसिद्धाः सुक्षितयः प्रजाः कामायात्मनः कामसिद्ध्यर्थं पृथग्येमिरे । नियच्छन्ति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अ॒ग्निं धी॒भिर्म॑नी॒षिणो॑ मे॒धिरा॑सो वि॒पश्चि॑तः । अ॒द्भ्य॒सद्या॑य हि॒न्विरे॑ ॥ १९ ॥

अ॒ग्निं । धी॒भिः । म॒नी॒षिणः॑ । मे॒धिरा॑सः । वि॒पःऽचि॑तः । अ॒द्भ्य॒ऽसद्या॑य । हि॒न्विरे॑ ॥ १९ ॥

मनीषिणो मनस ईश्वरा मेधिरासो मेधाविनो विपश्चितः प्राज्ञा यजमाना धीभिः कर्मभिरद्भ्यसद्यायान्नस्य भजनायाग्निं हिन्विरे । प्रीणयन्ति ॥

॥ अथ विंशी ॥

तं त्वामज्मेषु वाजिनं तन्वाना अग्ने अध्वरं । वह्निं होतारमीकृते ॥२०॥

तं । त्वां । अज्मेषु । वाजिनं । तन्वानाः । अग्ने । अध्वरं । वह्निं । होतारं । ईकृते ॥२०॥

हे अग्ने वाजिनं बलिनं वह्निं हविषां वोढारं होतारं देवानामाह्वतारं तं प्रसिद्धं त्वामज्मेषु गृहेष्वध्वरं यज्ञं तन्वाना विस्तारयन्तो यजमाना ईकृते । स्तुवंति ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

पुरुचा हि सदृङ्सि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥२१॥

पुरुचा । हि । सदृङ् । असि । विशः । विश्वाः । अनु । प्रभुः । समत्सु । त्वा । हवामहे ॥२१॥

हे अग्ने त्वं हि यतः प्रभु प्रभुः ॥ सुलोपच्छांदसः ॥ पुरुचा बहुषु प्रदेशेषु विश्वाः सर्वा विशः प्रजा अनु सदृङ् समानदर्शयसि अतस्त्वा त्वां समत्सु संग्रामेषु हवामहे । ह्वयामः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

तमीळिष्व य आहुतोऽग्निर्विभ्राजते घृतैः । इमं नः शृण्वन्नृणवत् ॥२२॥

तं । ईळिष्व । यः । आहुतः । अग्निः । विभ्राजते । घृतैः । इमं । नः । शृण्वन् । नृणवत् । हव ॥२२॥

योऽग्निर्घृतैः सहाहुतो विभ्राजते । यश्च नोऽस्माकमिमं हवमाह्वानं शृण्वन् शृणोति तमग्निमीळिष्व । स्तुहि ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

तं त्वा वयं हवामहे शृण्वन्तं जातवेदसं । अग्ने घ्नन्तमप द्विषः ॥२३॥

तं । त्वा । वयं । हवामहे । शृण्वन्तं । जातवेदसं । अग्ने । घ्नन्तं । अप । द्विषः ॥२३॥

हे अग्ने जातवेदसं जातधनं जातप्रज्ञं वा द्विषः शत्रूनपघ्नन्तं हिंसन्तं शृण्वन्त-मस्मदीयमाह्वानं शृण्वन्तं च त्वां वयमांगिरसा हवामहे ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

विशां राजानमद्भुतमध्यक्षं धर्मणामिमं । अग्निमीळे स उ श्रवत् ॥२४॥

विशां । राजानं । अद्भुतं । अधिऽअक्षं । धर्मणां । इमं । अग्निं । ईळे । स । ऊं इति ।

श्रवत् ॥२४॥

विशां प्रजानां राजानमीश्वरमद्भुतं महांतं धर्मणां कर्मणामध्यक्षमनुसंधाता-
रमिममग्निमीळे । स्तौमि । स उ स एवाग्निः श्रवत् । अस्मदीयां स्तुतिं शृणोतु ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

अग्निं वि॒श्वायु॑वेप॒सं म॒र्यं न वा॒जिनं॑ हि॒तं । स॒प्रिं न वा॑जयामसि ॥ २५ ॥

अ॒ग्निं । वि॒श्वायु॑ऽवेप॒सं । म॒र्यं । न । वा॒जिनं॑ । हि॒तं । स॒प्रिं । न । वा॑ज॒या॒म॒सि ॥ २५ ॥

विश्वायुवेपसं सर्वगतबलमग्निं वाजिनं बलिनं मर्यं न मनुष्यमिव हितं सप्रिं
नाशमिव वाजयामसि । स्तुतिभिर्हविर्भिश्च बलिनं कुर्मः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

घ्नन्मृ॒ध्राण्यप॒ द्विषो॒ दह॒न्न॒क्षांसि॑ वि॒श्वहा॑ । अ॒ग्ने ति॒ग्मेन॑ दी॒दिहि॑ ॥ २६ ॥

घ्नन् । मृ॒ध्राणि॑ । अप॒ । द्विषः॑ । दहन् । र॒क्षांसि॑ । वि॒श्वहा॑ । अ॒ग्ने । ति॒ग्मेन॑ । दी॒दिहि॑ ॥ २६ ॥

हे अग्ने त्वं मृध्राणि हिंसकान् द्विषो द्वेष्टृनपघ्नन् हिंसन् विश्वहा सर्वदा रक्षांसि
च दहन् तिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा दीदिहि । दीपस्व ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

यं त्वा जना॑स इ॒ध॒ते म॑नु॒ष्वदंगिर॑स्तम । अ॒ग्ने स बो॑धि मे वचः ॥ २७ ॥

यं । त्वा । जना॑सः । इ॒ध॒ते । म॑नु॒ष्वत् । अंगि॑रःऽत॒म । अ॒ग्ने । सः । बो॑धि॒ मे । वचः॑ ॥ २७ ॥

हे अंगिरस्तमाग्ने यं त्वा त्वां जनासो जना मनुष्वत् यथा मनुस्तथेधते दीप-
यन्ति स त्वं मे मदीयं वचः स्तुतिं बोधि । बुध्यस्व ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

यद॒ग्ने दि॒विजा॑ अ॒स्य॒प्सुजा॑ वा॒ सह॒स्कृत॑ । तं त्वा॑ गी॒र्भिर्ह॑वामहे ॥ २८ ॥

यत् । अ॒ग्ने । दि॒वि॒ऽजाः । अ॒सि । अ॒प्सु॒ऽजाः । वा । स॒हः॒ऽकृत॑ । तं । त्वा । गीः॒ऽभिः ।

ह॒वाम॑हे ॥ २८ ॥

हे अग्ने यद्यस्त्वं दिविजा दिविभवोऽसि भवसि । अप्सुजा वांतरिक्षजातश्च
भवसि सहस्कृतः सहसा बलेन कृतश्चासि तं त्वा त्वामग्निं गीर्भिः स्तुतिभिर्ह-
वामहे । ह्वयामः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

तुभ्यं घेत्ते जना इमे विश्वाः सुक्षितयः पृथक् । धासिं हिन्वत्यत्तवे ॥ २९ ॥

तुभ्यं । घ । इत् । ते । जनाः । इमे । विश्वाः । सुऽक्षितयः । पृथक् । धासिं । हिन्वन्ति ।
अत्तवे ॥ २९ ॥

हे अग्ने तुभ्यं घ त्वदर्धमेव त इमे मया दृश्यमाना जना विश्वाः सर्वाः सुक्षितयः
प्रजाश्च धासिमन्नं हविरत्तवेऽदनाय पृथक् हिन्वन्ति । प्रेरयन्ति ॥

॥ अथ विंशी ॥

ते घेदग्ने स्वाध्योऽहा विश्वा नृचक्षसः । तरंतः स्याम दुर्गहा ॥ ३० ॥

ते । घ । इत् । अग्ने । सुऽआध्यः । अहा । विश्वा । नृऽचक्षसः । तरंतः । स्याम ।
दुऽगहा ॥ ३० ॥

हे अग्ने ते घेत् त्वदर्धमेव खलु वयं स्वाध्यः सुकर्माणः संतो विश्वा विश्वान्य-
हाहानि नृचक्षसो द्रष्टारश्च दुर्गहा दुःखेन गाहयितव्यानि तरंतः स्याम । भवेम ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

अग्निं मंद्रं पुरुप्रियं शीरं पावकशोचिषं । हृद्धिर्मंद्रेभिरीमहे ॥ ३१ ॥

अग्निं । मंद्रं । पुरुऽप्रियं । शीरं । पावकऽशोचिषं । हृत्ऽभिः । मंद्रेभिः । ईमहे ॥ ३१ ॥

मंद्रं मादनं पुरुप्रियं बहुप्रियं शीरं यज्ञेषु शयनशीलं पावकशोचिषं पावक-
दीप्तिमग्निं हृद्धिर्मनोहरैर्मंद्रेर्मादनैः स्तोत्रैरीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

स त्वमग्ने विभावसुः सृजन्सूर्यो न रश्मिभिः । शर्धन्तमांसि जिघ्रसे ॥ ३२ ॥

सः । त्वं । अग्ने । विभाऽवसुः । सृजन् । सूर्यः । न । रश्मिऽभिः । शर्धन् । तमांसि ।
जिघ्रसे ॥ ३२ ॥

हे अग्ने विभावसुर्दीप्तिरोचनः स प्रसिद्धस्त्वं सृजन्नुद्यन् सूर्यो न यथा सूर्यस्तथा
रश्मिभिः शर्धन् बलं कुर्वन् तमांसि जिघ्रसे । नाशयसि ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

तत्ते सहस्व ईमहे दात्रं यन्नोपदस्यति । त्वदग्ने वार्यं वसु ॥ ३३ ॥

तत् । ते । सहस्वः । ईमहे । दात्रं । यत् । न । उपदस्यति । त्वत् । अग्ने । वार्यं । वसु ॥ ३३ ॥

हे सहस्वो बलवन्नग्ने ते तव यद्वसु नोपदस्यति नोपक्षीयते तद्दात्रं दातव्यं वार्यं वरणीयं च वसु धनं त्वत् त्वत्त ईमहे । याचामहे ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये पंचत्रिंशो वर्गः ॥

समिधाग्निमिति त्रिंशद्वचं द्वितीयं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्यार्धे प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रमाग्नेयं । तथा चानुक्रम्यते । समिधाग्निं त्रिंशदिति ॥ प्रातरनुवाके गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं विनियुक्तं ॥ महाव्रते समिधाग्निमित्याद्याश्चतस्रः सामिधेन्यः । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । समिधाग्निमिति चतस्रो वैश्वकर्मण ऋषभः । ऐ० आ० ५. १. इति ॥ आतिथ्यायां समिधाग्निमित्येषा प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूचितं च । समिधाग्निं दुवस्यता प्यायस्व समेतु ते । आ० ४. ५. इति ॥ अमावास्यायां प्रथमाज्यभागस्यानुवाक्या । सूचितं च । वृधन्वंतावमावास्यायामग्निः प्रत्नेन मन्मना । आ० १. ५. इति ॥ दर्शपूर्णमासयोराग्नेयस्यानुवाक्याग्निर्मूर्द्धेत्येषा । सूचितं च । अग्निर्मूर्द्धा भुवो यज्ञस्य । आ० १. ६. इति ॥ मूर्द्धन्वद्गुणस्याग्नेरप्येषैवानुवाक्या । सूचितं च । नित्ये मूर्द्धन्व इति ॥ पवमानेष्टिषु द्वितीयस्यामिष्टावग्नेः शुचेरनुवाक्याग्निः शुचिव्रततम इत्येषा । सूचितं च । अग्निः शुचिव्रततम उदग्ने शुचयस्तव । आ० २. १. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिं । आस्मिन्हव्या जुहोतन ॥ १ ॥

सं० इधा । अग्निं । दुवस्यत । घृतैः । बोधयत । अतिथिं । आ । अस्मिन् । हव्या ।

जुहोतन ॥ १ ॥

हे ऋत्विजोऽतिथिमतिथिवत्प्रियमग्निं समिधा दुवस्यत । परिचरत । घृतैर्दीप्तिसाधनैराज्यैर्बोधयत च । अस्मिन् समिद्धेऽग्नौ हव्या हवीष्याजुहोतन । आजुहुत च ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्ने स्तोमं जुषस्व मे वर्धस्वानेन मन्मना । प्रति सूक्तानि हर्य नः ॥२॥

अग्ने । स्तोमं । जुषस्व । मे । वर्धस्व । अनेन । मन्मना । प्रति । सू॒क्ता॒नि । ह॒र्य॒ । नः ॥२॥

हे अग्ने म आंगिरसस्य मम स्तोमं स्तोत्रं जुषस्व । सेवस्व । अनेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण वर्धस्व च । नोऽस्माकं सूक्तानि प्रतिहर्य । कामय च ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्निं दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुप ब्रुवे । देवाँ आ सादयादिह ॥३॥

अग्निं । दू॒तं । पु॒रो । द॒धे । ह॒व्य॒वा॒ह॒मु॒प॒ । ब्रु॒वे । दे॒वा॒न् । आ । सा॒द॒या॒दि॒ह ॥३॥

दूतं देवानां हव्यवाहं हविषां वोढारं चाग्निं पुरो दधे । पुरस्करोमि । उपब्रुवे । उपस्तौमि च । सोऽग्निरिह यज्ञे देवानासादयत् । आसादयतु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत्ते बृहंतो अर्चयः समिधानस्य दीदिवः । अग्ने शुक्रास ईरते ॥४॥

उत् । ते । बृ॒ह॒न्तः । अ॒र्च॒यः । सं॒ऽइ॒धा॒न॒स्य॒ । दी॒दि॒वः । अग्ने । शु॒क्रा॒सः । ई॒र॒ते ॥४॥

हे दीदिवो दीप्राग्ने समिधानस्य समिध्यमानस्य ते तव बृहंतो महान्तः शुक्रासो ज्वलंतोऽर्चयो दीपय उदीरते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उप त्वा जुहोः मम घृताचीर्यंतु हर्यत । अग्ने हव्या जुषस्व नः ॥५॥

उप । त्वा । जु॒होः । म॒म । घृ॒ता॒चीः । य॒न्तु । ह॒र्य॒त । अग्ने । ह॒व्या । जु॒ष॒स्व । नः ॥५॥

हे हर्यत कामयमानाग्ने मम मदीया घृताचीर्घृतमंचंत्यो जुहः सुचस्त्वा त्वामुपयंतु । नोऽस्माकं हव्या हव्यानि जुषस्व । सेवस्व च ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये षट्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मंद्रं होतारमृत्विजं चित्रभानुं विभावसुं । अग्निमीळे स उ अश्वत् ॥६॥

म॒द्रं । हो॒ता॒रं । ऋ॒त्वि॒जं । चि॒त्र॒ऽभा॒नुं । वि॒भा॒ऽव॒सुं । अ॒ग्निं । ई॒ळे । सः । उ॒ । अ॒श्व॒त् । इति ।

अ॒श्व॒त् ॥६॥

मंद्रं मादनं होतारं देवानामाह्वातारमृत्विजमृतौ यष्ट्यं चित्रभानुं चित्रदीप्तिं
विभावसुं दीप्तिधनमग्निमीळे । स्तौमि । सोऽग्निः श्रवत् । अस्मदीयां स्तुतिं
शृणोत्वैव ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रत्नं होतारमीड्यं जुष्टमग्निं कविऋतुं । अध्वराणामभिश्चियं ॥७॥

प्रत्नं । होतारं । ईड्यं । जुष्टं । अग्निं । कविऋतुं । अध्वराणां । अभिऋचियं ॥७॥

प्रत्नं पुराणं होतारं देवानामाह्वातारमीड्यं स्तुत्यं जुष्टं प्रीतं सेवितं वा
कविऋतुं क्रांतकर्माणमध्वराणां यज्ञानामभिश्चियमभिश्चियितारमीड्यमग्निमीळे ।
स्तौमि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

जुषाणो अंगिरस्तमेमा हव्यान्यानुषक् । अग्ने यज्ञं नय ऋतुथा ॥८॥

जुषाणः । अंगिरः । तम । इमा । हव्यानि । आनुषक् । अग्ने । यज्ञं । नय । ऋतुऽथा ॥८॥

हे अंगिरस्तमांगिरसां श्रेष्ठाग्ने इमेमान्यस्मदीयानि हव्यानि हवीष्यानुषग-
नुषक्तं यथा भवति तथा जुषाणः सेवमानो भव । ऋतुथा काले काले यज्ञं
च नय ॥

॥ अथ नवमी ॥

समिधान उ संत्य शुक्रशोच इहा वह । चिकित्वादैव्यं जनं ॥९॥

संऽइधानः । उं इति । संत्य । शुक्रऽशोचे । इहा । आ । वह । चिकित्वान् । दैव्यं । जनं ॥९॥

हे संत्य भजनशील शुक्रशोचे ज्वलदीप्ते त्वं समिधान उ समिध्यमान एव दैव्यं
देवसंबन्धिनं जनं चिकित्वान् जानन्निह यज्ञं आवह ॥

॥ अथ दशमी ॥

विप्रं होतारमदुहं धूमकेतुं विभावसुं । यज्ञानां केतुमीमहे ॥१०॥

विप्रं । होतारं । अदुहं । धूमऽकेतुं । विभाऽवसुं । यज्ञानां । केतुं । ईमहे ॥१०॥

विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्वातारमदुहमद्रोग्धारं धूमकेतुं धूमध्वजं वि-
भावसुं दीप्तिधनं यज्ञानां केतुं पताकस्थानीयमग्निमीमहे । अभीष्टं याचामहे ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अग्ने॒ नि पा॒हि न॒स्त्वं प्र॒ति ष्म॒ देव॒ री॒षतः॑ । भि॒न्धि॒ द्वेषः॑ सह॒स्कृत ॥११॥

अग्ने॒ । नि । पा॒हि । न॒ । त्वं । प्र॒ति । स्म॒ । दे॒व । रि॒षतः॑ । भि॒न्धि । द्वेषः॑ । स॒हः ऽकृत ॥११॥

हे सहस्कृत बलेन कृत देव दीप्ताग्ने रिषतो हिंसकान् नोऽस्मान् प्रतिनि-
पाहि । प्रतिरक्ष । स्मेति पूरणः । द्वेषो द्विषः शत्रूंश्च भिन्धि । विदारय ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अ॒ग्निः प्र॒त्नेन॑ म॒न्मना॑ शृ॒भान॑स्त॒न्वं स्वां॑ । क॒विर्वि॒प्रेण॑ वावृ॒धे ॥१२॥

अ॒ग्निः । प्र॒त्नेन॑ । म॒न्मना॑ । शृ॒भानः॑ । त॒न्वं । स्वां॑ । क॒विः । वि॒प्रेण॑ । व॒वृधे॑ ॥१२॥

कविः क्रांतकर्माग्निः प्रत्नेन पुराणेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण स्वां स्वकीयां
तन्वं तनुमंगं शृभानः शोभयन् विप्रेण मेधाविना स्तोत्रा वावृधे । प्रवृद्धो भवति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ऊ॒र्जो न॒पात॑मा हु॒वेऽग्निं॑ पा॒वक॑शोचिषं । अ॒स्मिन्य॒ज्ञे स्व॒ध्वरे ॥१३॥

ऊ॒र्जः । न॒पातं॑ । आ । हु॒वे । अ॒ग्निं । पा॒वक॑ ऽशोचिषं । अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे । सु॒ऽअ॒ध्वरे ॥१३॥

ऊर्जोऽन्नस्य नपातं पुत्रं पावकशोचिषं शोधकदीप्तिमग्निं स्वध्वरेऽसुरैरत्यन्त-
महिंस्येऽस्मिन्यज्ञ आहुवे । आह्वयामि ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

स नो॑ मि॒त्रम॒हस्त्व॒मग्ने॑ श्रु॒क्तेण॑ शो॒चिषा॑ । दे॒वैरा स॑त्ति ब॒र्हिषि॑ ॥१४॥

सः । नः॑ । मि॒त्रऽम॒हः । त्वं । अग्ने॑ । श्रु॒क्तेण॑ । शो॒चिषा॑ । दे॒वैः । आ । स॑त्ति । ब॒र्हिषि॑ ॥१४॥

हे मित्रमहो मित्राणां पूजनीयाग्ने स त्वं श्रुक्तेण ज्वलता शोचिषा तेजसा
देवैः सह बर्हिषि यज्ञ आसत्ति । आसीद ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यो अ॒ग्निं त॒न्वोऽ॑ दमे॑ दे॒वं म॒र्तः स॒प॒र्यति॑ । तस्मा॑ इ॒द्दी॒दय॒द्वसु॑ ॥१५॥

यः । अ॒ग्निं । त॒न्वः । दमे॑ । दे॒वं । म॒र्तः । स॒प॒र्यति॑ । तस्मै॑ । इत् । दी॒दय॒त् । वसु॑ ॥१५॥

यो मर्तो मनुष्यो दमे गृहेऽग्निं देवं तन्वो धनस्य प्राप्त्यर्थमिति शेषः । भोजनं

तना इति धननामसु पाठात् । सपर्येति परिचरति तस्मा इत् तस्मा एव वसु
धनं दीदयत् । सोऽग्निः प्रयच्छति ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीयेऽष्टात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयं । अपां रेतांसि जिन्वति ॥ १६ ॥

अग्निः । मूर्द्धा । दिवः । ककुत् । पतिः । पृथिव्याः । अयं । अपां । रेतांसि । जिन्वति ॥ १६ ॥

मूर्द्धा देवानां श्रेष्ठो दिवो द्युलोकस्य ककुदुच्छ्रितः पृथिव्याश्च पतिरयमग्निरपां
रेतांसि स्थावरजंगमात्मकानि भूतानि जिन्वति । प्रीणयति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्राजंत ईरते । तव ज्योतीष्यर्चयः ॥ १७ ॥

उत् । अग्ने । शुचयः । तव । शुक्राः । भ्राजंतः । ईरते । तव । ज्योतीषि । अर्चयः ॥ १७ ॥

हे अग्ने ते तव शुचयो निर्मलाः शुक्राः शुक्लवर्णा भ्राजंतो दीप्यमाना अर्चयः
प्रभास्तव ज्योतीषि तेजांस्युदीरते । प्रेरयन्ति ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

ईशिषे वार्यस्य हि दात्रस्याग्ने स्वर्पतिः । स्तोता स्यां तव शर्मणि ॥ १८ ॥

ईशिषे । वार्यस्य । हि । दात्रस्य । अग्ने । स्वः । ऽपतिः । स्तोता । स्यां । तव । शर्मणि ॥ १८ ॥

हे अग्ने स्वर्पतिः स्वर्गस्य स्वामी त्वं वार्यस्य वरणीयस्य दात्रस्य दातव्यस्य
धनस्येशिषे । ईश्वरोऽसि । शर्मणि सुखे निमित्ते तव स्तोता स्यां । भवेयं ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

त्वामग्ने मनीषिणस्त्वां हिंन्वन्ति चित्तिभिः । त्वां वर्धतु नो गिरः ॥ १९ ॥

त्वां । अग्ने । मनीषिणः । त्वां । हिंन्वन्ति । चित्तिभिः । त्वां । वर्धतु । नः । गिरः ॥ १९ ॥

हे अग्ने त्वां मनीषिणो मनस ईश्वराः स्तोतारः स्तुतिभिः स्तुवंतीति शेषः ।
किंच त्वामेव चित्तिभिः कर्मभिर्हिंन्वन्ति । प्रीणयन्ति । नोऽस्माकं गिरः स्तुत-
यस्त्वामेव वर्धतु । वर्धयंतु ॥

॥ अथ विंशी ॥

अदब्धस्य स्वधावतो दूतस्य रेभंतः सदा । अग्नेः सख्यं वृणीमहे ॥२०॥

अदब्धस्य । स्वधाऽवतः । दूतस्य । रेभंतः । सदा । अग्नेः । सख्यं । वृणीमहे ॥२०॥

हे अग्ने अदब्धस्य केनाप्यहिंसितस्य स्वधावतो बलवतो दूतस्य देवानां रेभतो देवान् स्तुवतस्तव सख्यं सदा वयं वृणीमहे ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकोनचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

अग्निः शुचिव्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः । शुची रोचत आहुतः ॥२१॥

अग्निः । शुचिव्रतऽतमः । शुचिः । विप्रः । शुचिः । कविः । शुचिः । रोचते । आऽहुतः ॥२१॥

शुचिव्रततमोऽतिशयेन शुद्धकर्मा शुचिः शुद्ध एव विप्रो मेधावी शुचिः शुद्धः सन्नेव कविः क्रांतकर्मा शुचिरेवाहुतोऽग्नी रोचते । प्रकाशते ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

उत त्वा धीतयो मम गिरो वर्धतु विश्वहा । अग्ने सख्यस्य बोधि नः ॥२२॥

उत । त्वा । धीतयः । मम । गिरः । वर्धतु । विश्वहा । अग्ने । सख्यस्य । बोधि । नः ॥२२॥

उतापि च हे अग्ने त्वा त्वां मम धीतयः कर्माणि गिरः स्तुतयश्च विश्वहा सर्वदा वर्धतु । वर्धयंतु । नोऽस्माकं सख्यस्य सख्यं सखिकर्म स्तुत्यादिकं बोधि । बुध्यस्व ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

यदग्ने स्यामहं त्वं त्वं वा घा स्या अहं । स्युष्टे सत्या इहाशिषः ॥२३॥

यत् । अग्ने । स्यां । अहं । त्वं । त्वं । वा । घा । स्याः । अहं । स्युः । ते । सत्याः । इह । आऽशिषः ॥२३॥

हे अग्ने यद्यद्यहं त्वं बहुधनः स्यां भवेयं । त्वं वा घ त्वं वा खल्वहं दरिद्रः स्तोता स्याः भवेः ततस्तवाशिष आशासनानीहास्मद्विषये सत्याः सत्यानि स्युः । भवेयुः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

वसुर्वसुपतिर्हि कमस्यग्ने विभावसुः । स्याम ते सुमतावपि ॥२४॥

वसुः । वसुऽपतिः । हि । कं । असि । अग्ने । विभाऽवसुः । स्याम । ते । सुऽमता । अपि ॥२४॥

हे अग्ने त्वं विभावसुर्दीप्तिधनो वसुपतिर्धनपतिर्वसुर्वासयिता चासि । भवसि ।
हि यस्मादतो वयमपि ते तव सुमतावनुग्रहबुद्धौ स्याम । भवेम ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

अग्ने धृतव्रताय ते समुद्रायैव सिंधवः । गिरो वाश्रासं ईरते ॥ २५ ॥

अग्ने । धृतऽव्रताय । ते । समुद्रायऽइव । सिंधवः । गिरः । वाश्रासः । ईरते ॥ २५ ॥

हे अग्ने धृतव्रताय धृतकर्मणे ते तुभ्यं वाश्रासो वाशनशीला गिरो मम
स्तुतयः सिंधवो नद्यः समुद्रायेव यथा समुद्राय तथेरते । प्रवर्तते ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

युवानं विशपतिं कविं विश्वादं पुरुवेपसं । अग्निं श्रुभामि मन्मभिः ॥ २६ ॥

युवानं । विशपतिं । कविं । विश्वऽअदं । पुरुऽवेपसं । अग्निं । श्रुभामि । मन्मऽभिः ॥ २६ ॥

युवानं नित्यतरुणं विशपतिं विशां पतिं कविं क्रांतकर्माणं विश्वादं सर्वस्य
हविषोऽन्तारं पुरुवेपसं बहुकर्माणं । वेशः वेप इति कर्मनामसु पाठात् । अग्निं
मन्मभिर्मननीयैः स्तोत्रैः श्रुभामि । शोभयामि ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

यज्ञानां रथ्ये वयं तिग्मजंभाय वीळवे । स्तोमैरिषेमाग्रये ॥ २७ ॥

यज्ञानां । रथ्ये । वयं । तिग्मऽजंभाय । वीळवे । स्तोमैः । इषेम । अग्रये ॥ २७ ॥

यज्ञानां रथ्ये नेत्रे तिग्मजंभाय तीक्ष्णज्वालाय वीळवे बलवतेऽग्रये स्तोमैः
स्तोत्रैर्वयमांगिरसा इषेम । स्तुतिं कर्तुमिच्छेम ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

अयमग्ने त्वे अपि जरिता भूतु संत्य । तस्मै पावक मृळय ॥ २८ ॥

अयं । अग्ने । त्वे इति । अपि । जरिता । भूतु । संत्य । तस्मै । पावक । मृळय ॥ २८ ॥

हे पावक शोधक संत्य भजनीयाग्ने त्वे अपि त्वय्ययमस्मदीयो जनो जरिता
स्तोता भूतु । भवतु । तस्मै जरित्रे मृळय । सुखमुत्पादय । तं सुखय वा ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

धीरो ह्यस्यन्नसद्विप्रो न जागृविः सदा । अग्ने दीदयसि द्यवि ॥ २९ ॥

धीरः । हि । असि । अन्नसत् । विप्रः । न । जागृविः । सदा । अग्ने । दीदयसि । द्यवि ॥ २९ ॥

हे अग्ने त्वं धीरोऽसि हि । भवसि खलु । अन्नसद्विषि सीदन्विप्रो न मेधा-
वीव जागृविः प्रजानां हितकरणे जागरणशीलोऽसि । सदा द्यव्यन्तरिक्षे दीद-
यसि । दीव्यसि च ॥

॥ अथ विंशी ॥

पुराग्ने दुरितेभ्यः पुरा मृधेभ्यः कवे । प्र ण आयुर्वसो तिर ॥ ३० ॥

पुरा । अग्ने । दुःऽदितेभ्यः । पुरा । मृधेभ्यः । कवे । प्र । नः । आयुः । वसो इति । तिर ॥ ३० ॥

हे वसो वासक कवे क्रांतकर्मन्त्रग्ने दुरितेभ्यः पापेभ्यः पुरा मृधेभ्यो हिंसकेभ्यश्च
पुरा । यदा दुरितानि शत्रवश्चास्मान् हिंसितुमुद्युजते ततः प्रागेवेत्यर्थः । नोऽस्मा-
कमायुः प्रतिर । वर्धय ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकचत्वारिंशो वर्गः ॥

आ घा य इति द्विचत्वारिंशद्वचं तृतीयं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ घ
द्विचत्वारिंशन्विंशोक्त आद्याग्नेद्री ॥ अनुक्तगोत्रत्वात्काण्वस्त्रिशोक ऋषिः । परं
गायत्रं प्राग्वत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री छंदः । अनुक्तत्वादिन्द्रो देवता । आद्या-
यास्त्वग्निश्चंद्रश्च ॥ महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावेतत्सूक्तं । तथैव पंचमा-
रण्यके सूचितं । आ घा ये अग्निमिंधत आ तू न इन्द्र क्षुमंतमिति सूक्ते । ऐ०
आ० ३. ९. इति ॥ तृतीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र आदितः सप्तदशर्चः । तथैवाति-
रात्र इति खंडे सूच्यते । आ घा ये अग्निमिंधत इति सप्तदश । आ० ६. ४. इति ॥
आग्रयण आग्नेंद्रस्य हविष आ घा य इत्येषानुवाक्या । सूचितं च । आ घा ये
अग्निमिंधते सुकर्माणः सुरुचो देवयंत इति स्तोत्रं । आ० २. ९. इति ॥ मैत्राव-
रुणातिरिक्तोक्त्ये स्तोत्रमिन्द्रायेत्याद्याः षड्रुचो विकल्पेन स्तोत्रियानुरूपाः । सूचितं
च । तद्धो गाय सुते सचा स्तोत्रमिन्द्राय गायत । आ० ९. ११. इति ॥ द्वितीये
पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिनोऽभि त्वा वृषभेति स्तोत्रियस्तृचः । सूचितं च । अभि त्वा
वृषभा सुतेऽभि प्र गोपतिं गिरा । आ० ६. ४. इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रा-
तःसवने भिंधि विश्वा इति ब्राह्मणाच्छंसिनः षष्ठहस्तोत्रियः । तथा च सूचितं ।
भिंधि विश्वा अप द्विष इति ब्राह्मणाच्छंसिनः । आ० ७. २. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ घा ये अग्निमिंधते स्तृणन्ति बहिरानुषक् । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥१॥

आ । घा । ये । अग्निं । इंधते । स्तृणन्ति । बहिः । आनुषक् । येषां । इन्द्रः । युवा । सखा ॥१॥

य ऋषय आ घाभिमुख्येन खल्वग्निमिंधते दीपयन्ति । येषां च युवा नित्य-
तरुण इन्द्रः सखा भवति त आनुषगानुपूर्व्येण बहिः स्तृणन्ति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

बृहन्निदिध्म एषां भूरि शस्तं पृथुः स्वरुः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥२॥

बृहन् । इत् । इध्मः । एषां । भूरि । शस्तं । पृथुः । स्वरुः । येषां । इन्द्रः । युवा । सखा ॥२॥

एषामृषीणामिध्मो बृहन्नित् महान् खलु भूरि बहु च शस्तं स्तोत्रं स्वरुश्च
पृथुर्महान् । सिद्धमन्यत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयुङ्क्ष इयुधा वृतं शूर आजति सत्वभिः । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥३॥

अयुङ्क्षः । इत् । युधा । वृतं । शूरः । आ । अजति । सत्वभिः । येषां । इन्द्रः । युवा । सखा ॥३॥

तेष्वंतर्भूतः कश्चिदयुङ्क्ष इत्मागयोद्धैव सन् युधा वृतं योद्धृभिर्भटैरावृतं शत्रुं
सत्वभिरात्मीयैर्बलैः शूरः सन् आजति । नमयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ बुंदं वृत्रहा ददे जातः पृच्छद्वि मातरं । क उयाः के ह शृण्विरे ॥४॥

आ । बुंदं । वृत्रहा । ददे । जातः । पृच्छत् । वि । मातरं । के । उयाः । के । ह । शृण्विरे ॥४॥

जात उत्पन्नो वृत्रहेन्द्रो बुंदमिषुं । तथा च यास्कः । बुंद इषुर्भवति । नि० ६.
३२. । इति । आददे । आदाय चेषुमुग्रा उद्गूर्णबलाः के के च शृण्विरे वीर्येण
विश्रुता इति स्वमातरं विपृच्छत् । अप्राक्षीत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्रति त्वा शवसी वदन्निरावप्सो न योधिषत् । यस्ते शत्रुत्वमाचके ॥५॥

प्रति । त्वा । शवसी । वदत् । गिरौ । अप्सः । न । योधिषत् । यः । ते । शत्रुत्वं ।

आऽचके ॥५॥

हे इंद्र त्वा त्वां शवसी बलवती माता प्रतिवदत् । प्रत्यवोचत् । यस्ते शत्रुत्व-
माचके कामयते स गिरौ पर्वतेऽप्सो न दर्शनीयो गज इव योधिषत् । योधयति ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये द्विचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत त्वं मघवञ्छृणु यस्ते वष्टि ववक्षि तत् । यद्बीळयासि वीळु तत् ॥ ६ ॥

उत । त्वं । मघऽवन् । शृणु । यः । ते । वष्टि । ववक्षि । तत् । यत् । वीळयासि । वीळु । तत् ॥ ६ ॥

उतापि च हे मघवन् त्वं शृण्वस्मदीयां स्तुतिं । ते त्वत्तो यद्वष्टि कामयते
स्तोता तद्विवक्षि तस्मै तद्वहसि । किंच त्वं यद्बीळयासि दृढीकरोषि तद्बीळु
तत् दृढमेव सर्वत्र भवति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यदाजिं यात्याजिकृदिंद्रः स्वश्वयुरूपं । रथीतमो रथीनां ॥ ७ ॥

यत् । आजिं । याति । आजिऽकृत् । इंद्रः । स्वश्वऽयुः । उप । रथिऽतमः । रथिनां ॥ ७ ॥

यद्यदाजिकृत् युद्धकृदिंद्रः स्वश्वयुः कल्याणमश्वमिच्छन् आजिं युद्धमुपयाति
तदा रथीतमोऽतिशयेन रथी भवति । रथीनां सर्वान् रथिनश्च जयतीति शेषः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वि षु विश्वा अभियुजो वज्रिन्विष्वग्यथा वृह । भवा नः सुश्रवस्तमः ॥ ८ ॥

वि । सु । विश्वाः । अभिऽयुजः । वज्रिन् । विष्वक् । यथा । वृह । भव । नः ।

सुश्रवःऽतमः ॥ ८ ॥

हे वज्रिन् त्वं विश्वाः सर्वा अभियुजोऽभियोक्त्रीः प्रजा यथा विष्वग्भवन्ति
तथा सु सुष्ठु विवृह । नोऽस्माकं सुश्रवस्तमः शोभनान्नवत्तमश्च भव ॥

॥ अथ नवमी ॥

अस्माकं सु रथं पुर इंद्रः कृणोतु सातये । न यं धूर्वन्ति धूर्तयः ॥ ९ ॥

अस्माकं । सु । रथं । पुरः । इंद्रः । कृणोतु । सातये । न । यं । धूर्वन्ति । धूर्तयः ॥ ९ ॥

यमिंद्रं धूर्तयो हिंसका न धूर्वन्ति न हिंसन्ति स इंद्रोऽस्माकं सातयेऽभीष्टला-
भाय सु रथं कल्याणं रथं पुरः कृणोतु । पुरस्करोतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

वृज्याम ते परि द्विषोऽरं ते शक्र दावने । गमेमेदिद्र गोमतः ॥१०॥

वृज्याम ते । परि । द्विषः । अरं । ते । शक्र । दावने । गमेम । इत् । इद्र । गोऽमतः ॥१०॥

हे शक्रेन्द्र याचमाना वयं ते तव द्विषो द्वेष्टुन् परिवृज्याम । नोपगच्छेम । किंतु ते तव गोमतः पशुमतो दावनेऽभीष्टदानायारं पर्याप्तं गमेमेत् । गच्छेमैव ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये त्रिचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

शनैश्चिद्यंतो अद्रिवोऽश्वावंतः शतग्विनः । विवक्षाणा अनेहसः ॥११॥

शनैः । चित् । यंतः । अद्रिऽवः । अश्वऽवंतः । शतऽग्विनः । विवक्षाणाः । अनेहसः ॥११॥

हे अद्रिवो वज्रिन् वयं शनैर्मदं मदं यंतो गच्छंतोऽश्वावंतोऽश्ववंतः शतग्विनो बहुधना विवक्षाणा वोढव्यं वहंतोऽनेहस उपद्रवरहिताश्च संतो गमेमेदिति संबंधः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ऊर्ध्वा हि ते दिवेदिवे सहस्रा सूनृता शता । जरितृभ्यो विमंहते ॥१२॥

ऊर्ध्वा । हि । ते । दिवेऽदिवे । सहस्रा । सूनृता । शता । जरितृऽभ्यः । विऽमंहते ॥१२॥

हे इंद्र ते तव जरितृभ्यः स्तोतृभ्यः सहस्रा सहस्राणि शता शतानि चोर्ध्वोर्ध्वानि मुख्यानि सूनृता सूनृतानि साधनानि दिवे दिवेऽन्वहं विमंहते । यजमानः प्रयच्छति ॥ मंहतिर्दानकर्मा ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विद्महि त्वा धनंजयमिन्द्रं हव्या चिदारुजं । आदारिणं यथा गयं ॥१३॥

विद्म । हि । त्वा । धनंऽजयं । इंद्रं । हव्या । चित् । आऽरुजं । आऽदारिणं ।

यथा । गयं ॥१३॥

हे इंद्र त्वा त्वां धनंजयं धनानां जेतारं हवा चित् हवानामपि शत्रूणामारु-
जमाभिमुख्येन भंक्तारमादारिणमादतारं च यथा गयं गृहमिवोपद्रवेभ्यो रक्षकं
च विद्म । जानीम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

क॒कु॒हं चि॒त्त्वा क॒वे म॑दंतु धृ॒णो वि॑दंवः । आ॒ त्वा प॒णिं यदी॑महे ॥ १४ ॥

क॒कु॒हं। चि॒त्। त्वा। क॒वे। म॑दंतु। धृ॒णो इति॑। इ॒दंवः॑। आ॒। त्वा। प॒णिं। यत्। ई॒महे॑ ॥ १४ ॥

हे कवे क्रांतकर्मन् धृणो धर्षेकेन्द्र यद्यदा पणिं पणमानं त्वा त्वामा आभि-
मुख्येनेमहे अभीष्टं याचामहे तदा ककुहमुच्छ्रितं त्वा त्वामिदवश्चित् सोमा अपि
मदंतु । मादयंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यस्ते॑ रे॒वाँ अ॒दा॒श्रु॒रिः प्र॒म॒म॒र्षं म॒घ॒त॒तये॑ । तस्य॑ नो॒ वेद॒ आ भ॑र ॥ १५ ॥

यः। ते। रे॒वान्। अ॒दा॒श्रु॒रिः। प्र॒म॒म॒र्षं। म॒घ॒त॒तये॑। तस्य॑। नः। वेदः॑। आ॒। भ॒र॒ ॥ १५ ॥

हे इंद्र मघतये धनदानाय ते तुभ्यं यः पुमान् रेवान् धनवान् सन् अदाश्रुरि-
दानशीलः प्रममर्ष अभ्यसूयति तस्य पुंसो वेदो धनं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये चतुश्चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

इ॒म उ॑ त्वा वि च॒क्षते॒ सखा॑य इं॒द्र सो॒मिनः॑ । पु॒ष्टाव॑न्तो यथा प॒शुं ॥ १६ ॥

इ॒मे। ऊं इति॑। त्वा। वि। च॒क्षते॒। सखा॑यः। इं॒द्र। सो॒मिनः॑। पु॒ष्टाव॑न्तः। यथा॑। प॒शुं॑ ॥ १६ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां सोमिनोऽभिषुतसोमाः सखाय इम उ इम एव खल्वस्मदीया
जनाः पुष्टावन्तः संभृतघासा यथा पशुं पशुमिव विचक्षते । विपश्यन्ति ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उ॒त त्वा॑व॒धिरं व॒यं श्रु॒त्कर्णं॑ संत॑मू॒तये॑ । दू॒रादि॑ह ह॒वाम॑हे ॥ १७ ॥

उ॒त। त्वा। अव॒धिरं। व॒यं। श्रु॒त्कर्णं॑। संत॑। ऊ॒तये॑। दू॒रात्। इ॒ह। ह॒वाम॑हे ॥ १७ ॥

उतापि च हे इंद्र अवधिरमनुपहतश्रोत्रेन्द्रियं अत एव श्रुत्कर्णं श्रवणपरकर्णं
संतं त्वा त्वां वयं विशोका इह यज्ञ ऊतये रक्षणाय दूराद्वामहे । ह्वयामः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

यच्छु॑श्रू॒या इ॒मं ह॒वै दु॒र्म॒र्षं च॒क्रिया॑ उ॒त । भ॒वैरा॒पिनो॑ अ॒न्तमः॑ ॥ १८ ॥

यत्। शु॒श्रू॒याः। इ॒मं। ह॒वै। दुः॒र्म॒र्षं। च॒क्रियाः॑। उ॒त। भ॒वैः। आ॒पिः। नः॑। अ॒न्तमः॑ ॥ १८ ॥

हे इन्द्र यद्यदीममस्मदीयं हवमाह्वानं शृश्रुयाः शृणुयाः तर्हि दुर्मर्षे शत्रूणां
दुःसहं बलं चक्रियाः । कुर्याः । उतापि च नोऽस्माकमंतमोऽतिकतम आपिर्वे-
धुर्भवेः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

यच्चिद्धि ते अपि व्यथिर्जगन्वांसो अमन्महि । गोदा इदिन्द्र वोधि नः ॥१९॥

यत् । चित् । हि । ते । अपि । व्यथिः । जगन्वांसः । अमन्महि । गोऽदाः । इत् । इन्द्र ।
वोधि । नः ॥१९॥

अपि चिदपि च हे इन्द्र ते तुभ्यं यद्यदा हि व्यथिर्दारिद्रेण व्यथिता जगन्वांसो
गंतारो वयममन्महि विष्टुमः तदा नोऽस्माकं गोदा इत् गवां दातैव भवामीति
वोधि । बुध्यस्व ॥

॥ अथ विंशी ॥

आ त्वां रंभं न जिव्रयो ररभ्मा शवसस्पते । उश्मसि त्वा सधस्य आ ॥२०॥

आ । त्वा । रंभं । न । जिव्रयः । ररभ्म । शवसः । पते । उश्मसि । त्वा । सधस्ये । आ ॥२०॥

हे शवसस्पते बलस्य पते त्वा त्वां वयं जिव्रयो स्त्रीणा वृद्धा रंभं न दंडमिव
ररभ्म । रभामहे ॥ तथा च यास्कः । आरभामहे त्वा जीर्णा इव दंडं । नि० ३. २१. ।
इति ॥ अपि च त्वा त्वां सधस्ये यज्ञ उश्मसि । कामयामहे ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये पंचचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

स्तोत्रमिन्द्राय गायत पुरुनृम्णाय सत्त्वे । नकिर्यं वृण्वते युधि ॥२१॥

स्तोत्रं । इन्द्राय । गा॒यत । पु॒रुऽनृ॒म्णाय । सत्त्वे । नकिः । यं । वृ॒ण्वते । युधि ॥२१॥

यमिन्द्रं युधि युद्धे नकिर्वृण्वते केऽपि न वारयन्ति तस्मै सत्त्वे दानशीलाय
पुरुनृम्णाय बहुधनायेन्द्राय स्तोत्रं गायत । पठत ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अभि त्वां वृषभा सुते सुतं सृजामि पीतये । तृपा व्यश्नुही मदं ॥२२॥

अभि । त्वा । वृ॒ष॒भा । सु॒ते । सु॒तं । सृ॒जा॒मि । पी॒तये । तृ॒पा । वि । अ॒श्नु॒हि । मदं ॥२२॥

हे वृषभेन्द्र त्वा त्वां सुते सोमेऽभिषुते सति सुतमभिषुतं सोमं पीतये पाना-
याभिसृजामि । तृप । तृष । मदं मदकरं व्यश्रुहि च ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

मा त्वा मूरा अविष्यवो मोपहस्वान् आ दभन् । माकीं ब्रह्मद्विषो वनः ॥ २३ ॥

मा । त्वा । मूराः । अविष्यवः । मा । उपऽहस्वानः । आ । दभन् । माकीं । ब्रह्मऽद्विषः ।
वनः ॥ २३ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां मूरा मूरका मूढा मनुष्या अविष्यवः पालनकामा मादभन् ।
मा हिंसन्तु । उपहस्वान उपहसनपराश्च मा भवंतु । ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां द्वेष्टन्
माकीं वनः । मा भजेथाः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

इह त्वा गोपरीणसा महे मंदंतु राधसे । सरो गौरो यथा पिव ॥ २४ ॥

इह । त्वा । गोऽपरीणसा । महे । मंदंतु । राधसे । सरः । गौरः । यथा । पिव ॥ २४ ॥

हे इंद्र त्वा त्वामिह यज्ञे गोपरीणसा गव्येन पयसा संमिश्रितेन सोमेन महे
महते राधसे धनाय मंदंतु । मनुष्या मादयंतु । त्वं च तं सोमं यथा गौरो मृगः
सरः पिबति तथा पिव ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

या वृत्रहा परावति सना नवा च चुच्युवे । ता संसत्सु प्र वोचत ॥ २५ ॥

या । वृत्रऽहा । पराऽवति । सना । नवा । च । चुच्युवे । ता । संसत्सु । प्र ।
वोचत ॥ २५ ॥

वृत्रहेन्द्रः परावति दूरे या यानि सना सनातनानि नवा नवानि नूतनानि
च धनानि चुच्युवे प्रेरितवान् तानि धनानि संसत्सु यज्ञेषु सभासु वा प्रवो-
चत । प्रब्रूते विद्वज्जनः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये षट्चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

अपिबत्कटुवः सुतमिन्द्रः सहस्रबाह्वे । अत्रादेदिष्ट पौंस्यं ॥ २६ ॥

अपिबत् । कटुवः । सुतं । इंद्रः । सहस्रऽबाह्वे । अत्र । अदेदिष्ट । पौंस्यं ॥ २६ ॥

इंद्रः कटुवः कटुनामकस्यर्षेः संबंधिनं सुतमभिषुतं सोममपिबत् । पीत-
वान् । सहस्रबाह्वे सहस्रबाहोः शत्रूंश्चाहन्निति शेषः । अत्रास्मिन्नवसरे पौंस्य-
मिंद्रस्य वीर्यमदेदिष्ट । अदीप्यत ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

सत्यं तत्तुर्वशे यदौ विदानो अहूवाय्यं । व्यानट् तुर्वणे शर्मि ॥ २९ ॥

सत्यं । तत् । तुर्वशे । यदौ । विदानः । अहूवाय्यं । वि । व्यानट् । तुर्वणे । शर्मि ॥ २९ ॥

तुर्वशे राज्ञि यदौ च यदुनामके च राज्ञि तत्प्रसिद्धं यागादिलक्षणं शमि
कर्म । शची शमीति कर्मनामसु पाठात् । सत्यं परमार्थं विदानो जानन् तयोः
प्रीत्यर्थमहूवाय्यमहूवाय्यनामकं तयोः शत्रुं तुर्वणे संग्रामे व्यानट् । व्याप्तवान् ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

तरणिं वो जनानां चंद्रं वाजस्य गोमतः । समानमु प्र शंसिषं ॥ २८ ॥

तरणिं । वः । जनानां । चंद्रं । वाजस्य । गोऽमतः । समानं । ऊं इति । प्र । शंसिषं ॥ २८ ॥

हे अस्मदीयाः पुरुषा वो युष्माकं जनानां पुत्रपौत्रादीनां तरणिं तारकं चंद्रं
शत्रूणां तर्दयितारं गोमतः पशुमतोऽन्नस्य दातारं चंद्रं समानमु साधारणमेव
प्रशंसिषं । स्तौमि ॥

॥ अथैकोनचिंशी ॥

ऋभुक्षणं न वर्तव उक्थेषु तुग्यावृधं । इंद्रं सोमे सचा सुते ॥ २९ ॥

ऋभुक्षणं । न । वर्तवे । उक्थेषु । तुग्यावृधं । इंद्रं । सोमे । सचा । सुते ॥ २९ ॥

ऋभुक्षणं महांतं तुग्यावृधमुदकस्य वर्धयितारं । तुग्या बुर्बुरेत्युदकनामसु
पाठात् । इंद्रं सोमे सचा स्तोत्रेण सह सुतेऽभिषुते सत्युक्थेषु शस्त्रेषु वर्तवे धनं
वरितुं प्रशंसामीति शेषः । नेति संप्रत्यर्थे ॥

॥ अथ चिंशी ॥

यः कुंतदिद्वि योन्यं चिशोकाय गिरिं पृथुं । गोभ्यो गातुं निरेतवे ॥ ३० ॥

यः । कुंतत् । इत् । वि । योन्यं । चिऽशोकाय । गिरिं । पृथुं । गोभ्यः । गातुं । निऽएतवे ॥ ३० ॥

य इद्य एवेन्द्रो योन्यमुदकनिर्गमनद्वारं पृथुं विस्तीर्णं गिरिं मेघं । गिरिर्व्रज

इति मेघनामसु पाठात् । विशोकाय विशोकनामर्थर्थं विकृतत् व्यच्छिनत् स
गोभ्यो गमनवद्ग उदकेभ्यो निरेतवे निर्गमनाय गातुं भूमिं । भूमिर्गातुरिति
तन्नामसु पाठात् । मार्गमित्यर्थः । करोतीति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीये सप्तचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

यद्दधिषे मनस्यसि मंदानः प्रेदियक्षसि । मा तत्करिंद्र मृळय ॥३१॥

यत् । दधिषे । मनस्यसि । मंदानः । प्रा । इत् । इयक्षसि । मा । तत् । कः । इंद्र । मृळय ॥३१॥

हे इंद्र मंदानो मोदमानस्त्वं यच्छुभं वस्तु दधिषे धारयसि । यच्च मनस्यसि
पूजयसि । यदपि च प्रेदियक्षसि प्रयच्छस्येव तत्सर्वं मा कः । किं नाकाधीः ।
अस्माकं कृतवानेव । किंचास्मान्मृळय । सुखय ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

दभ्रं चिद्धि त्वावतः कृतं शृण्वे अधि क्षमिं । जिगांतिंद्र ते मनः ॥३२॥

दभ्रं । चित् । हि । त्वाऽवतः । कृतं । शृण्वे । अधि । क्षमिं । जिगांतु । इंद्र । ते । मनः ॥३२॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य दभ्रं चिदल्पमपि कृतं कर्माधि क्षमि क्षमायां ॥
अधीति सप्तम्यर्थानुवादः ॥ शृण्वे । विश्रुतं भवति हि । तथा सति ते तव मनो
जिगातु । मयि गच्छतु ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

तवेदु ताः सुकीर्त्तयोऽसन्नुत प्रशस्तयः । यदिंद्र मृळयांसि नः ॥३३॥

तव । इत् । ऊं इति । ताः । सुऽकीर्त्तयः । असन् । उत । प्रऽशस्तयः । यत् । इंद्र ।
मृळयांसि । नः ॥३३॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्यद्याभिर्मृळयांसि सुखयसि ताः सुकीर्त्तयः शोभनाख्यात-
यस्तवेत्तवैवासन् । भवेयुः । उतापि च ताः प्रशस्तयः स्तुतयश्च तवैव भवेयुः ॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशी ॥

मा न एकस्मिन्नागसि मा द्वयोर्ह्युत त्रिषु । वधीर्मा शूर भूरिषु ॥३४॥

मा । नः । एकस्मिन् । आगसि । मा । द्वयोः । उत । त्रिषु । वधीः । मा । शूर । भूरिषु ॥३४॥

हे शूरेन्द्र नोऽस्मानेकस्मिन्नागस्यपराधे मा वधीः । मा हिंसीः । द्वयोरगसो-
रपि मा वधीः । उतापि च त्रिष्वागः स्वपि मा हिंसीः । भूरिष्यसंख्यातेष्वागः स
मा च वधीः ॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

विभया हि त्वावत उग्रादभिप्रभंगिणः । दस्मादहमृतीषहः ॥ ३५ ॥

विभयं हि त्वाऽवतः । उग्रात् । अभिऽप्रभंगिनः । दस्मात् । अहं । ऋतिऽसहः ॥ ३५ ॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्सदृशादुग्रादुहूणादभिप्रभंगिणः शत्रूणामभिप्रहर्तुर्दस्मात्पा-
पानामुपक्षपयितुर्ऋतीषहः शत्रुकृतां हिंसां सहतोऽहं विभय हि ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीयेऽष्टाचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

मा सख्युः शूनमा विदे मा पुत्रस्य प्रभूवसो । आवृत्तव्रतं ते मनः ॥ ३६ ॥

मा । सख्युः । शूनं । आ । विदे । मा । पुत्रस्य । प्रभूवसो इति प्रभुऽवसो । आऽवृत्तं ।

भूतु । ते । मनः ॥ ३६ ॥

हे प्रभूवसो प्रभूतधनेन्द्र ते तव सख्युः शूनं वृद्धं माविदे । मावेदयामि । पुत्र-
स्यापि शूनं माविदे । तव मनोऽस्मात्स्वावृत्तदावर्तनवद्भूतु । भवतु । पुनः पुनः
सुखं करोत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

को नु मर्या अमिथितः सखा सखायमब्रवीत् । जहा को अस्मदीषते ॥ ३७ ॥

कः । नु । मर्याः । अमिथितः । सखा । सखायं । अब्रवीत् । जहा । कः । अस्मत् ।

ईषते ॥ ३७ ॥

को नु कः खलु हे मर्या मनुष्या अमिथितः । मेथतिराक्रोशकर्मा । अनाक्रुष्ट
इन्द्रादन्यः सखा सखायं प्रति जहा अहं कं जघान कः को वाऽस्मदस्मत्तो भीत
ईषते पलायत इत्यब्रवीत् वदति । इंद्र एवैतादृशस्य वचनस्य वक्तव्यभिप्रायः ॥
तथा च यास्कः । मेथतिराक्रोशकर्मा । अपापकं जघान कमहं जातु कोऽस्मद्भीतः
पलायते । नि० ४. २. । इति ॥ मा न एकस्मिन्नागसीत्यादिकया श्रुत्या नूनमृषि-
मिंद्र आजहारेत्यत्रर्षिर्विस्मयत इति ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

ए॒वारो वृष॒भा सु॒ते ऽसि॒न्व॒भूर्या॒वयः । श्व॒घ्नी॒व नि॒वता॒ चरन् ॥ ३८ ॥

ए॒वारो वृष॒भ। सु॒ते। अ॒सि॒न्वन्। भू॒रि। आ॒व॒यः। श्व॒घ्नी॒ऽइ॒व। नि॒ऽवता॑। चरन् ॥ ३८ ॥

हे वृषभ कामानां वर्षकेन्द्र एवारो । एवारो नाम कश्चित् । तस्मिन् सुते ऽभिषुते सोमे सति भूरि बहूनि धनान्यसिन्वन् न वधन् श्वघ्नी । श्वघ्नी कितवः । तथा च यास्कः । श्वघ्नी कितवो भवति स्वं हन्ति --- ॥

॥ अथैकोनचत्वारिंशी ॥

आ त ए॒ता व॒चो॒युजा॒ हरी॑ गृ॒भ्णे सु॒मद्र॑था । यदी॑ ब्र॒ह्मभ्य॒ इह॑दः ॥ ३९ ॥

आ। ते। ए॒ता। व॒चः॒ऽयुजा॑। हरी॒ इति॑। गृ॒भ्णे। सु॒मत्॒ऽर॑था। यत्। ई॒। ब्र॒ह्म॒ऽभ्यः॑।

इत्। ददः ॥ ३९ ॥

ते तव सुमद्रथा कल्याणरथौ वचोयुजा मंत्रेण युज्यमानावेतैतौ हरी अश्वावागृभ्णे । अस्मदभिमुखं यातुं हस्ताभ्यामाकर्षामीत्यर्थः । यद्यस्मात्तं ब्रह्मभ्य इद्वाहणेभ्य एवेमिदं धनं ददः ददासि ॥

॥ अथ चत्वारिंशी ॥

भि॒न्धि वि॒श्वा अप॒ द्विषः॒ परि॒ बाधो॑ ज॒ही मृ॒धः । वसु॑ स्या॒र्हे तदा॑ भ॒र ॥ ४० ॥

भि॒न्धि। वि॒श्वाः। अप॑। द्विषः॑। परि॑। बाधः॑। ज॒हि। मृ॒धः। वसु॑। स्या॒र्हे। तत्। आ। भ॒र ॥ ४० ॥

हे इंद्र त्वं विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः शत्रुसेना अपभिन्धि । विदारय । बाधो हिंसित्रीर्मृधः संग्रामान् । स्पृधो मृध इति संग्रामनामसु पाठात् । परिजहि । हिंस च । तासां स्यार्हे स्पृहणीयं तत्प्रसिद्धं वस्वाभर । अस्मभ्यमाहर ॥

॥ अथैकचत्वारिंशी ॥

यद्दी॒क्षावि॑द्र॒ यत्स्थि॑रे॒ यत्पर्श॑ने॒ परा॑भृतं । वसु॑ स्या॒र्हे तदा॑ भ॒र ॥ ४१ ॥

यत्। वी॒क्षा॑। इं॒द्र। यत्। स्थि॑रे। यत्। पर्श॑ने। परा॑ऽभृतं। वसु॑। स्या॒र्हे। तत्। आ। भ॒र ॥ ४१ ॥

हे इंद्र त्वया च वीक्षा दृढे परैः कंपयितुमशक्ये यद्धनं पराभृतं विन्यस्तं । यच्च स्थिरे स्वयमचले पराभृतं । यच्चापि पर्शने विमर्शनक्षमे पराभृतं तत्स्यार्हे वस्वाभर ॥

॥ अथ द्विचत्वारिंशी ॥

यस्य ते विश्वमानुषो भूरेर्दत्तस्य वेदति । वसुं स्पार्हं तदा भर ॥४२॥

यस्य ते । विश्वऽमानुषः । भूरेः । दत्तस्य । वेदति । वसुं । स्पार्हं । तत् । आ । भर ॥४२॥

हे इंद्र ते त्वया ॥ विभक्तियत्ययः ॥ दत्तस्य दत्तं भूरेर्वहु यस्य यद्धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ विश्वमानुषः सर्वो मनुष्यो वेदति जानाति तत्स्पार्हं स्पृहणीयं वस्वाभर ॥

॥ इति षष्ठस्य तृतीय एकोनपंचाशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

षष्ठे तृतीयमध्यायं व्याख्याय श्रीमतीसुतः ।

श्रीसायणार्यः संगृह्य चतुर्थं व्याकरोत्यथ ॥

तत्र त्वावत इति त्रयस्त्रिंशद्वचं चतुर्थं सूक्तमश्वपुत्रस्य वशाख्यस्यार्धं । प्राग्वत्सप्रपरिभाषयाद्याश्चतस्रो गायत्र्यः । तत्राद्या पादनिचृत् त्रयः सप्तकाः पादनिचृदित्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । दधानो गोमदश्चवदित्येषा पंचमी ककुबष्टकद्वादशाष्टकैः पादैरुपेतत्वात् । मध्यमश्चेत्ककुबिति हि तल्लक्षणं । तमिंद्रमिति षष्ठी गायत्री । तस्मिन् हि संतीति सप्तमी बृहती । यस्ते मद इत्यष्टम्यनुष्टुप् । यो दुष्टर इति नवमी सतोबृहती । अयुजौ जागतौ सतोबृहतीति ह्युक्तं । गव्यो षु ण इति दशमी गायत्री । न हि ते शूरेत्येकादशी बृहती । य ऋष इति द्वादशी विपरीता सतोबृहती प्रथमतृतीययोरष्टाक्षरा द्वितीयचतुर्थयोर्द्वादशाक्षरा च । युजौ चेद्विपरीतेत्युक्त-

त्वात् । स नो वाजेष्विति त्रयोदशी चतुर्विंशत्यक्षरा द्विपदा । अभि वो वीरमिति चतुर्दशी पिपीलिकमध्या बृहती । त्रयोदशिनोर्मध्येऽष्टकः पिपीलिकमध्येत्युक्तत्वात् । ददी रेकण इति पंचदशी ककुभ्यंकुशिरा त्रैष्टुभजागतचतुष्काः ककुभ्यंकुशिरेत्युक्तत्वात् । विश्वेषामिति षोडशी विराट् । महः सु व इति सप्तदशी जगती । ये पातयंत इत्यष्टादशुपरिष्टाद्बृहती चतुर्थपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । प्रभंगमित्येकोनविंशी बृहती । सनितः सुसनितरिति विंशी विषमपदा बृहती नवकाष्ठ्येकादश्यष्टिनो विषमपदेत्युक्तत्वात् । आ स एतु षष्टिं सहस्रेत्येकविंशीद्वाविंशौ पंक्ती । दश श्यावा इति त्रयोविंशी गायत्री । दानास इति चतुर्विंशी पंक्तिः । पंचविंशी-सप्तविंशौ बृहत्यौ । षड्विंश्यष्टाविंशौ सतोबृहत्यौ । एकोनविंशी गायत्री । गावो न यूथमिति त्रिंशी विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् । एकत्रिंशुष्णिक् । द्वात्रिंशी पंक्तिः । त्रयस्त्रिंशी गायत्री । आ स एत्वित्यादिभिश्चतसृभिः कनीतपुत्रस्य पृथुश्रवसो दानं स्तूयते । अतस्तद्देवताकाः । आ नो वायवित्यादीनां चतसृणां द्वात्रिंश्याश्च वायुर्देवता । शिष्टा अनादेशपरिभाषयेन्द्रदेवताकाः ॥ एतत्सर्वमनुक्रमयामुक्तं । त्वावतस्त्वयस्त्रिंशद्विंशोऽथ आ स आदि कानीतस्य पृथुश्रवसो दानस्तुतिराद्या पादनिचृत् पंचम्यादि ककुप् गायत्री बृहत्यनुष्टुप् सतोबृहती गायत्री विपरीतोत्तरः प्रगाथो द्विपदा चतुर्विंशिका बृहती पिपीलिकमध्या ककुभ्यंकुशिरा विराड्गत्युपरिष्टाद्बृहतीबृहत्यौ विषमपदोत्तरा पंक्ती गायत्री पंक्तिः प्रगाथौ च वायव्यौ गायत्री द्विपदोष्णिक् पंक्तिर्वायव्या गायत्रीति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये सनितः सुसनितरित्यंतमेव सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके शौनकेन सूचितं । त्वावतः पुरुवसविति वशः सनितः सुसनितरित्येतदंतः । ऐ० आ० ५. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वावतः पुरुवसो वयमिन्द्र प्रणेतः । स्मसिं स्यातर्हरीणां ॥ १ ॥

त्वाऽवतः । पुरुवसो इति पुरुऽवसो । वयं । इन्द्र । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । स्मसिं ।

स्यातः । हरीणां ॥ १ ॥

हे पुरुवसो बहुधनेन्द्र प्रणेतः कर्मणां पारं प्रकर्षेण प्रापयितरिन्द्र त्वावतस्त्वत्सदृशस्य । इन्द्रसमानस्यान्यस्याभावात्तवेत्यर्थः । तव स्वभूता वयं स्मसि । स्मः । हे हरीणामेतत्संज्ञकानामश्वानां स्यातरधिष्ठातः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां हि सत्यमद्रिवो विद्म दातारमिषां । विद्म दातारं रयीणां ॥२॥

त्वां । हि । सत्यं । अद्रिऽवः । विद्म । दातारं । इषां । विद्म । दातारं । रयीणां ॥२॥

हे अद्रिवः । अति शत्रुमित्यद्रिर्वज्रः । तद्वन्निद्र त्वां सत्यं निश्चयमिषामन्नानां दातारं विद्म । जानीमः । तथा रयीणां धनानां दातारं विद्म ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ यस्य ते महिमानं शतमूते शतक्रतो । गीर्भिर्गृणन्ति कारवः ॥३॥

आ । यस्य । ते । महिमानं । शतंऽऊते । शतक्रतो इति शतक्रतो । गीऽभिः । गृणन्ति । कारवः ॥३॥

हे शतमूते अपरिमितरक्षण हे शतक्रतो बहुकर्मयुक्तेन्द्र यस्य ते महिमानं माहात्म्यं कारवः स्तोतारो गीर्भिः स्तुतिभिर्गृणन्ति स्तुवंति स्वाभीष्टाय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुनीथो घा स मर्त्यो यं मरुतो यमर्यमा । मित्रः पात्यद्रुहः ॥४॥

सुऽनीथः । घा । सः । मर्त्यः । यं । मरुतः । यं । अर्यमा । मित्रः । पाति । अद्रुहः ॥४॥

स मर्त्यो मनुष्यो यजमानः सुनीथः सुयज्ञः सुनयनो वा भवति । घेति प्रसिद्धौ । स इत्युक्तं कमित्याह । यं यजमानं मरुतो देवाः पाति रक्षन्त्यद्रुहोऽद्रो-हकर्तारः । तथा यमर्यमा पाति । यं च मित्रः पाति । स एवं भवतीति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

दधानो गोमदश्वत्सुवीर्यमादित्यजूत एधते । सदा राया पुरुस्पृहा ॥५॥

दधानः । गोऽमत् । अश्वऽवत् । सुऽवीर्यं । आदित्यऽजूतः । एधते । सदा । राया । पुरुऽस्पृहा ॥५॥

आदित्यजूत आदित्यप्रेरित आदित्यानुगृहीतो यजमानो गोमद्गोभिरुपेतमश्व-वदश्वैरुपेतं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं पुत्रं दधानो धारयन्नेधते वर्धते सदा सर्वदा । किंच पुरुस्पृहा बहुभिः स्पृहणीयेन राया धनेन सदैधते ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तमिंद्रं दानमीमहे शवसानमभीर्व । ईशानं राय ईमहे ॥ ६ ॥

तं । इंद्रं । दानं । ईमहे । शवसानं । अभीर्वं । ईशानं । रायः । ईमहे ॥ ६ ॥

तं प्रसिद्धमिंद्रं दानं देयं धनमीमहे । याचामहे । कीदृशमिंद्रं । शवसानं
बलमाचरंतमभीर्वमभीरुमीशानं सर्वस्य स्वामिनं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तस्मिन्हि संत्युतयो विश्वा अभीरवः सचा ।

तमा वहंतु सप्तयः पुरुवसुं मदाय हरयः सुतं ॥ ७ ॥

तस्मिन् । हि । संति । ऊतयः । विश्वाः । अभीरवः । सचा ।

तं । आ । वहंतु । सप्तयः । पुरुवसुं । मदाय । हरयः । सुतं ॥ ७ ॥

तस्मिन्निंद्र ऊतयो गन्धो विश्वाः सर्वा अभीरवोऽकातराः सचा सहायभूता
मरुद्रूपाः सेनाः संति । भवन्ति । अथवा तस्मिन् सर्वा रक्षणाः सह संभवन्ति ।
तमिंद्रं सप्तयः सर्पणशीला हरयोऽश्वाः पुरुवसुं बहुधनं । बहुधनप्रदमित्यर्थः ।
तं मदाय सुतमभिसुतमभिषुतं सोमं प्रत्यावहंतु । आगमयंतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्ते मदो वरेण्यो य इंद्र वृत्रहंतमः ।

य आददिः स्वर्नृभिर्यः पृतनासु दुष्टरः ॥ ८ ॥

यः । ते । मदः । वरेण्यः । यः । इंद्र । वृत्रहन्ऽतमः ।

यः । आऽददिः । स्वः । नृभिः । यः । पृतनासु । दुष्टरः ॥ ८ ॥

पूर्वमंचे मदाय हरय इत्युक्तं स मदः स्तूयते । हे इंद्र ते तव यो मदो वरेण्यो
वरणीयः । यश्च मदः संग्रामे वृत्रहंतमः शत्रूणामतिशयेन हंता । यश्चाददिरा-
दाता स्वः स्वरणं धनं नृभिर्नृभ्यः शत्रुभ्यः । यश्च पृतनासु संग्रामेषु दुष्टरोऽनभि-
भाष्यः तस्मै मदाय हरयो वहन्त्विति ॥

॥ अथ नवमी ॥

यो दुष्टरो विश्ववार अवाय्यो वाजेष्वस्ति तरुता ।

स नः शविष्ठ सवना वसो गहि गमेम गोमति व्रजे ॥ ९ ॥

यः । दुस्तरः । विश्वऽवार । अवाय्यः । वाजेषु । अस्ति । तरुता ।

सः । नः । शविष्ठ । सवना । आ । वसो इति । गहि । गमेम । गोऽमति । व्रजे ॥ ९ ॥

हे विश्ववार विश्वैर्वरणीयेन्द्र वाजेषु युद्धेषु यस्तव दुष्टरो दुःखेन तरीतुं शक्य-
स्तरुता शत्रूणां तारकोऽस्ति भवति हे वसो वासक हे शविष्ठातिशयेन बल-
वन्निन्द्र स त्वं नः सवनास्माकं सवनान्यागहि । आगच्छ । वयं च गोमति व्रजे
गोमन्तं व्रजं गमेम । गच्छेम ॥

॥ अथ दशमी ॥

गव्यो षु णो यथा पुराश्वयोत रथया । वरिवस्य महामह ॥ १० ॥

गव्यो इति । सु । नः । यथा । पुरा । अश्वऽया । उत । रथऽया । वरिवस्य । महाऽमह ॥ १० ॥

हे महामह महाधनेन्द्र गव्या ॥ गव्या उ इति निपातानिपातद्वयसमुदायस्यादि-
वद्भावेन निपातवद्भावात्प्रकृतिभावः ॥ अस्माकं गवामिच्छयास्माकं गा दातुं यथा
पुरा पूर्वं यथास्माकं गवादिदानाय वरिवस्यसि तद्वदद्यापि सु सुष्ठु वरिवस्य ।
परिचर । आगच्छेत्यर्थः । न केवलं गवेच्छया किंत्वश्वयाश्चप्रदानेच्छया । उतापि
च रथया रथेच्छया च वरिवस्येति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

नहि ते शूर राधसोऽन्तं विन्दामि सत्रा ।

दशस्या नो मघवन्नू चिदद्रिवो धियो वाजेभिराविथ ॥ ११ ॥

नहि । ते । शूर । राधसः । अन्तं । विन्दामि । सत्रा ।

दशस्य । नः । मघऽवन् । नु । चित् । अद्रिऽवः । धियः । वाजेभिः । आविथ ॥ ११ ॥

हे शूर विक्रांतेन्द्र ते तव राधसो धनस्यान्तमियत्तां सत्रा सत्यं न हि विन्दामि ।
न लभे । यस्मादेवं तस्मात् हे मघवन् धनवन् हे अद्रिवो वज्रवन्निन्द्र नोऽस्माकं

नूचित् क्षिप्रमेव दशस्य देहि तद्धनं । किञ्च वाजेभिर्वाजैरन्नेर्धियोऽस्मदीयानि
कर्माण्याविथ । रक्ष ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

य ऋषः आवयत्सखा विश्वेत्स वेदं जनिमा पुरुष्टुतः ।

तं विश्वे मानुषा युगेन्द्रं हवन्ते तविषं यतसुचः ॥ १२ ॥

यः । ऋषः । आवयत्सखा । विश्वा । इत् । सः । वेद । जनिम । पुरुऽस्तुतः ।

तं । विश्वे । मानुषा । युगा । इन्द्रं । हवन्ते । तविषं । यतऽसुचः ॥ १२ ॥

य इन्द्र ऋषो दर्शनीयः आवयत्सखा । आवयन्तः सखाय ऋत्विजो यस्य स
तादृशः आवयत्सखा । पुरुष्टुतो बहुभिर्यजमानैः स्तुतो य इन्द्रः स विश्वेत् सर्वा-
ण्यपि जनिमा जन्मानि प्राणिनां वेद । जानाति । तं तविषं बलवन्तमिन्द्रं विश्वे
सर्वेऽप्यध्वर्यादयो यतसुचः स्वीकृतहविष्काः संतो मानुषा मनुष्यसंबन्धिनो युगा
युगानि कालान् सर्वेषु कालेषु हवन्ते । आह्वयन्ति । स्तुवन्ति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

स नो वाजेष्वविता पुरुवसः पुरःस्थाता । मघवा वृत्रहा भुवत् ॥ १३ ॥

सः । नः । वाजेषु । अविता । पुरुऽवसः । पुरः । स्थाता । मघऽवा । वृत्रऽहा । भुवत् ॥ १३ ॥

एषा द्विपदा जगती ॥ स पुरुवसुर्बहुधनो मघवा धनवान् वृत्रहा शत्रूणां
हन्तॄन् नोऽस्माकं वाजेषु संग्रामेष्वविता रक्षिता पुरःस्थाता तदर्थं पुरतो वर्तमानो
भुवत् । भवतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अभि वो वीरमंधसो मर्देषु गाय गिरा महा विचेतसं ।

इन्द्रं नाम श्रुत्यं शाकिनं वचो यथा ॥ १४ ॥

अभि । वः । वीरं । अंधसः । मर्देषु । गाय । गिरा । महा । विऽचेतसं ।

इन्द्रं । नाम । श्रुत्यं । शाकिनं । वचः । यथा ॥ १४ ॥

हे उक्ताच्चादयो वो । यूयमित्यर्थः । अथवा हे यजमाना वो युष्माकं हिता-
यांधसः सोमस्य मर्देषूत्पाद्यमानेषु सत्सु वीरं शत्रूणामीरयितारं नाम शत्रूणां
नामकं विचेतसं विशिष्टप्रज्ञं श्रुत्यं सर्वत्र श्रोतव्यं शाकिनं शक्तमीदृशमिन्द्रं महा

महत्या गिरा स्तुत्या वचो वाग्युष्मदीया यथा येन प्रकारेण प्रवर्तते गायत्र्या
त्रिष्टुभा वा तथा गाय । गायत । स्तुतिं कुरुत ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

द॒दी रे॒क्ण॑स्त॒न्वे द॒दिर्व॑सु॒ द॒दिर्वा॑जेषु पुरु॒हूत॑ वा॒जिनं॑ ।

नू॒नम॑र्थ ॥ १५ ॥

द॒दिः । रे॒क्णः । त॒न्वे । द॒दिः । व॒सु । द॒दिः । वा॒जेषु॑ । पु॒रुऽहू॒त । वा॒जिनं॑ ।

नू॒नं । अ॒र्थ ॥ १५ ॥

हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वं तन्वे मह्यं शरीराय रेक्णो धनं ददिर्दाता भव ।
कदेत्युच्यते । नूनं क्षिप्रमद्येदानीमेव । एवं प्रतिवाक्यं योज्यं । तथा वसु धनं पुत्रा-
दिभ्यो ददिर्दाता भव । तथा वाजेषु संग्रामेषु वाजिनमन्नवंतं रयिं ददिर्दाता भवेति ॥
अत्र सर्वेष्वपि वाक्येषु ददिरित्यस्य लिङ्भावान्न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

वि॒श्वेषा॑मि॒रज्य॑न्तं॒ वसू॑नां सा॒स॒ह्रांसं॑ चि॒द॒स्य॒ वर्ष॑सः ।

कृ॒प॒य॒तो नू॒नम॑त्यर्थ ॥ १६ ॥

वि॒श्वेषां॑ । इ॒रज्य॑न्तं । वसू॑नां । स॒स॒ह्रांसं॑ । चि॒त् । अ॒स्य । वर्ष॑सः ।

कृ॒प॒ऽय॒तः । नू॒नं । अ॒ति । अ॒र्थ ॥ १६ ॥

हे इन्द्र त्वां विश्वेषां सर्वेषां वसूनां धनानामिरज्यन्तमीशानमस्य वर्षसो वार-
कस्य कृपयतो युद्धं कल्पयतः शत्रोः सासह्रांसमभिभवितारं स्तुवंत इति शेषः ।
स त्वं नूनं क्षिप्रमद्यापीदानीमपि धनं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

म॒हः सु॒ वो अ॒र॒मि॒षे स्त॒वा॒महे॒ मी॒ळु॒षे अ॒र॒ग॒माय॒ जग्म॑ये ।

य॒ज्ञेभि॑गी॒र्भिर्वि॒श्वम॑नु॒षां म॒रुता॑मि॒यक्ष॑सि॒ गाय॑ त्वा नम॑सा गिरा ॥ १७ ॥

म॒हः । सु॒ । वः । अ॒रं । इ॒षे । स्त॒वा॒महे॒ । मी॒ळु॒षे । अ॒रं॒ऽग॒माय॑ । जग्म॑ये ।

य॒ज्ञेभिः॑ । गीः॒ऽभिः । वि॒श्वऽम॑नु॒षां । म॒रुता॑ । इ॒य॒क्ष॒सि॒ । गाय॑ । त्वा॒ । नम॑सा । गिरा ॥ १७ ॥

हे इन्द्र महो महतो वः । तवेत्यर्थः ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ अरं गमनमस्म-
द्विषयमिच्छामि ॥ अर्तोररमिति रूपं ॥ तदर्थं मीळुषे सेक्तेऽरंगमाय संपूर्ण-
गमनाय जग्मये गमनशीलाय यज्ञं प्रति । एवंभूताय देवाय स्तवामहे । त्वां
स्तुम इत्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । यज्ञेभिर्यजमानसाधनैर्हविर्भिर्यज्ञैरेव वा
गीर्भिः स्तुतिभिः । हे देव विश्वमनुषां विश्वेषां मनुष्याणां यष्टृणामियक्षसि ।
एतैरिज्यसे । मरुतां संबन्धी त्वं । किंच त्वा त्वां नमसा नमस्कारेण गिरा स्तुत्या
च गाये । स्तुवे ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

ये पातयन्ते अज्मभिर्गिरीणां स्तुभिरेषां ।

यज्ञं महिष्वणीनां सुम्नं तुविष्वणीनां प्राध्वरे ॥ १८ ॥

ये । पातयन्ते । अज्मऽभिः । गिरीणां । स्तुऽभिः । एषां ।

यज्ञं । महिऽस्वनीनां । सुम्नं । तुविऽस्वनीनां । प्र । अध्वरे ॥ १८ ॥

ये मरुतो गिरीणां मेघानां स्तुभिः प्रस्रवद्भिरज्मभिर्वलैर्बलकैरुदकैः सह
पातयन्ते पतन्ति गच्छन्ति एषां मरुतां महिष्वणीनां प्रभूतध्वनीनां यज्ञं कुर्म इति
शेषः । कृत्वा च तुविष्वणीनां बहुध्वनीनां सुम्नं सुखं तैः कृतमध्वरे यज्ञे प्र प्राप्नु-
याम ॥ अथवा चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ प्रभूतस्वनेभ्यः सुम्नमुक्तलक्षणं हविः प्र प्राप्नुया-
माध्वरे यज्ञे ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प्रभंगं दुर्मतीनामिन्द्रं शविष्ठा भर ।

रयिमस्मभ्यं युज्यं चोदयन्मते ज्येष्ठं चोदयन्मते ॥ १९ ॥

प्रऽभंगं । दुऽमतीनां । इन्द्रं । शविष्ठ । आ । भर ।

रयिं । अस्मभ्यं । युज्यं । चोदयत्ऽमते । ज्येष्ठं । चोदयत्ऽमते ॥ १९ ॥

दुर्मतीनां दुष्टमनस्कानां वृचादीनां प्रभंगं प्रकर्षेण भञ्जकं त्वां याचामह इति
शेषः । हे इन्द्र शविष्ठातिशयेन बलवन् स्तुतस्त्वमस्मभ्यं रयिं धनं युज्यं योग्यम-
स्माकमुचितं धनमाभर । आहर । हे चोदयन्मते । चोदयन्ती धनं प्रेरयन्ती मतिर्यस्य
स तथोक्तः । हे तादृश देव । किंच हे चोदयन्मते उक्तार्थं ज्येष्ठं धनमाभर ॥

॥ अथ विंशी ॥

स॒नि॒तः सु॒स॒नि॒त॒रूप॒ चि॒त्र॒ चे॒ति॒ष्ठ॒ सूनृ॒त ।

प्रा॒स॒हा॒ स॒म्रा॒ट् स॒हुरिं॒ स॒ह॑तं भु॒ज्युं वा॒जे॒षु पू॒र्य्य ॥ २० ॥

स॒नि॒त॒रि॒ति । सु॒ऽस॒नि॒तः । उ॒ग्र । चि॒त्र । चे॒ति॒ष्ठ । सूनृ॒त ।

प्र॒ऽस॒हा । सं॒ऽरा॒ट् । स॒हुरिं॒ । स॒ह॑तं । भु॒ज्युं । वा॒जे॒षु । पू॒र्य्य ॥ २० ॥

हे स॒नि॒तः सं॒भ॒क्त॒दा॒त॒र्वो॒ग्रो॒द्गू॒र्ण॒व॒ल चि॒त्र चा॒य॒नी॒य चे॒ति॒ष्ठा॒त्य॒तं चे॒त॒यि॒तः
सूनृ॒त सु॒स॒त्य प्रा॒स॒हा प्र॒स॒ह्य हे स॒म्रा॒ट् स॒र्व॒स्य स्वा॒मि॒न् स॒म्य॒ग्रा॒ज॒मा॒न वा त्वं
स॒हुरिं॒ स॒ह॑न॒शी॒लं भु॒ज्युं भो॒ज॒यि॒ता॒रं पू॒र्य्य प्र॒वृ॒ड्भं । मु॒ख्य॒मि॒त्य॒र्थः । ई॒दृ॒शं ध॒नं
वा॒जे॒षु सं॒ग्रा॒मे॒ष्वा॒भ॒रे॒ति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

आ स ए॒तु य ई॒व॒दाँ अ॒दे॒वः पू॒र्त॒मा॒द॒दे ।

यथा॑ चि॒द्व॒शो अ॒श्वः पृ॒थु॒श्रव॑सि का॒नी॒ते॒ऽस्या व्यु॒ष्टा॒द॒दे ॥ २१ ॥

आ । सः । ए॒तु । यः । ई॒व॒त् । आ । अ॒दे॒वः । पू॒र्त॒ । आ॒ऽद॒दे ।

यथा॑ । चि॒त् । व॒शः । अ॒श्वः । पृ॒थु॒ऽश्र॒व॑सि । का॒नी॒ते । अ॒स्याः । वि॒ऽउ॒षि ।

आ॒ऽद॒दे ॥ २१ ॥

अ॒त्र शौ॒न॒कः । व॒शा॒या॒श्व॒या॒य य॒त्प्रा॒दा॒त्का॒नी॒त॒स्तु पृ॒थु॒श्रवाः । तद॒त्र स्तू॒य॒ते
दा॒न॒मा स ए॒व॒मा॒दि॒भिः ॥ ए॒तु आ॒ग॒च्छ॒तु स यो॒ऽदे॒वो दे॒वा॒दन्यो म॒नु॒ष्यो व॒श
ई॒व॒त् ग॒म॒न॒व॒द्ग॒वा॒दि॒ल॒क्ष॒णं पू॒र्त॒ पू॒र्ण॒मा॒द॒दे आ॒द॒त्ते । स्वी॒कृ॒त॒वा॒नि॒त्य॒र्थः । दे॒व॒श्चे॒न्मा॒
य॒या॒प्या॒गं॒तुम॑र्हति । अ॒तः प्र॒का॒शे॒नै॒वा॒ग॒च्छ॒त्वि॒त्य॒र्थः । कथ॒म॒स्य ध॒ना॒वा॒प्ति॒प्र॒संग
आ॒ग॒म॒न॒प्र॒संग॑श्चेति तदुच्यते । यथा चि॒त् । चि॒दि॒ति पू॒र॒णः । येन का॒र॒णेन
य॒स्मा॒द्वा व॒श ए॒तत्सं॒ज्ञ॒कोऽश्वो॒ऽश्व॒पु॒त्रः पृ॒थु॒श्रव॑स्ये॒तन्ना॒म॒के रा॒ज्ञि का॒नी॒ते क॒नी॒
त॒पु॒त्रे क॒न्या॒याः पु॒त्रे॒ऽस्या उ॒ष॒सो व्यु॒षि व्यु॒ष्टा॒वा॒द॒दे आ॒द॒त्ते तेन का॒र॒णेन त॒स्मा॒द्वा
का॒र॒णा॒दा॒या॒त्विति । ए॒व॒म॒श्वो ब॑न्धुवर्गो वा ब्रूते ॥

हे इंद्र महो महतो वः । तवेत्यर्थः ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ अरं गमनमस्म-
द्विषयमिच्छामि ॥ अर्तेररमिति रूपं ॥ तदर्थं मीळुषे सेक्तेऽरंगमाय संपूर्ण-
गमनाय जग्मये गमनशीलाय यज्ञं प्रति । एवंभूताय देवाय स्तवामहे । त्वां
स्तुम इत्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । यज्ञेभिर्यजमानसाधनैर्हविर्भिर्यज्ञैरेव वा
गीर्भिः स्तुतिभिः । हे देव विश्वमनुषां विश्वेषां मनुष्याणां यष्टृणामियक्षसि ।
एतैरिज्यसे । मरुतां संबन्धी त्वं । किंच त्वा त्वां नमसा नमस्कारेण गिरा स्तुत्या
च गाये । स्तुवे ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

ये पातयन्ते अज्मभिर्गिरीणां स्तुभिरेषां ।

यज्ञं महिष्वणीनां सुम्नं तुविष्वणीनां प्राध्वरे ॥ १८ ॥

ये । पातयन्ते । अज्मऽभिः । गिरीणां । स्तुऽभिः । एषां ।

यज्ञं । महिऽस्वनीनां । सुम्नं । तुविऽस्वनीनां । प्र । अध्वरे ॥ १८ ॥

ये मरुतो गिरीणां मेघानां स्तुभिः प्रस्रवद्भिरज्मभिर्वलैर्बलकैरुदकैः सह
पातयन्ते पतन्ति गच्छन्ति एषां मरुतां महिष्वणीनां प्रभूतध्वनीनां यज्ञं कुर्म इति
शेषः । कृत्वा च तुविष्वणीनां बहुध्वनीनां सुम्नं सुखं तैः कृतमध्वरे यज्ञे प्र प्राप्नु-
याम ॥ अथवा चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ प्रभूतस्वनेभ्यः सुम्नमुक्तलक्षणं हविः प्र प्राप्नुया-
माध्वरे यज्ञे ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प्रभंगं दुर्मतीनामिन्द्रं शविष्ठा भर ।

रयिमस्मभ्यं युज्यं चोदयन्मते ज्येष्ठं चोदयन्मते ॥ १९ ॥

प्रऽभंगं । दुऽमतीनां । इंद्रं । शविष्ठं । आ । भर ।

रयिं । अस्मभ्यं । युज्यं । चोदयत्ऽमते । ज्येष्ठं । चोदयत्ऽमते ॥ १९ ॥

दुर्मतीनां दुष्टमनस्कानां वृचादीनां प्रभंगं प्रकर्षेण भञ्जकं त्वां याचामह इति
शेषः । हे इंद्र शविष्ठातिशयेन बलवन् स्तुतस्त्वमस्मभ्यं रयिं धनं युज्यं योग्यम-
स्माकमुचितं धनमाभर । आहर । हे चोदयन्मते । चोदयन्ती धनं प्रेरयन्ती मतिर्यस्य
स तथोक्तः । हे तादृश देव । किंच हे चोदयन्मते उक्तार्थं ज्येष्ठं धनमाभर ॥

॥ अथ विंशी ॥

स॒नि॒तः सु॒स॒नि॒त॒स्य चि॒त्र॒ चे॒ति॒ष्ठ॒ सूनृ॒त ।

प्रा॒स॒हा॒ स॒म्रा॒ट् स॒हुरिं॑ स॒ह॒तं॑ भु॒ज्युं वा॒जे॒षु पू॒र्य्य ॥ २० ॥

स॒नि॒त॒रि॒ति । सु॒ऽस॒नि॒तः । उ॒ग्रं । चि॒त्रं । चे॒ति॒ष्ठ॒ । सूनृ॒त ।

प्र॒ऽस॒हा । सं॒ऽरा॒ट् । स॒हुरिं॑ । स॒ह॒तं॑ । भु॒ज्युं । वा॒जे॒षु । पू॒र्य्य ॥ २० ॥

हे स॒नि॒तः सं॒भ॒क्त॒दा॒त॒वो॒ग्रो॒द्गू॒र्ण॒ब॒ल चि॒त्र चा॒य॒नी॒य चे॒ति॒ष्ठा॒त्य॒तं चे॒त॒यि॒तः
सूनृ॒त सु॒स॒त्य प्रा॒स॒हा प्र॒स॒ह्य हे स॒म्रा॒ट् स॒र्व॒स्य स्वा॒मि॒न् स॒म्य॒ग्रा॒ज॒मा॒न वा त्वं
स॒हुरिं॑ स॒ह॒न॒शी॒लं भु॒ज्युं भो॒ज॒यि॒ता॒रं पू॒र्य्य प्र॒वृ॒ड्भं । मु॒ख्य॒मि॒त्य॒र्थः । ई॒दृ॒शं ध॒नं
वा॒जे॒षु सं॒ग्रा॒मे॒ष्वा॒भ॒रे॒ति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

आ स ए॒तु य ई॒व॒दाँ अ॒दे॒वः पू॒र्त॒मा॒द॒दे ।

यथा॑ चि॒द्व॒शो अ॒श्व्यः पृ॒थु॒श्रव॑सि का॒नी॒ते॒ऽस्या व्यु॒ष्टा॒द॒दे ॥ २१ ॥

आ । सः । ए॒तु । यः । ई॒व॒त् । आ । अ॒दे॒वः । पू॒र्त॒ । आ॒ऽद॒दे ।

यथा॑ । चि॒त् । व॒शः । अ॒श्व्यः । पृ॒थु॒ऽश्र॒व॑सि । का॒नी॒ते । अ॒स्याः । वि॒ऽउ॒षि ।

आ॒ऽद॒दे ॥ २१ ॥

अत्र शौ॒न॒कः । व॒शा॒या॒श्व्या॒य यत्प्रा॒दा॒त्का॒नी॒तस्तु पृ॒थु॒श्र॒वाः । तद॒त्र स्तू॒य॒ते
दा॒न॒मा स ए॒व॒मा॒दि॒भिः ॥ ए॒तु आ॒ग॒च्छ॒तु स यो॒ऽदे॒वो दे॒वा॒दन्यो म॒नु॒ष्यो व॒श
ई॒व॒त् ग॒म॒न॒व॒द्ग॒वा॒दि॒ल॒क्ष॒णं पू॒र्त॒ पू॒र्ण॒मा॒द॒दे आ॒द॒त्ते । स्वी॒कृ॒त॒वा॒नि॒त्य॒र्थः । दे॒व॒श्चे॒न्मा॒
य॒या॒प्या॒गं॒तुम॑र्हति । अतः प्र॒का॒शे॒नै॒वा॒ग॒च्छ॒त्वि॒त्य॒र्थः । कथ॒म॒स्य ध॒ना॒वा॒प्ति॒प्र॒संग
आ॒ग॒म॒न॒प्र॒संग॑श्चेति तदुच्यते । यथा चि॒त् । चि॒दि॒ति पू॒र॒णः । येन का॒र॒णेन
यस्मा॒द्वा व॒श ए॒तत्सं॒ज्ञ॒कोऽश्व्योऽश्व॒पु॒त्रः पृ॒थु॒श्र॒व॑स्येतन्ना॒म॒के रा॒ज्ञि का॒नी॒ते क॒नी॒
त॒पु॒त्रे क॒न्या॒याः पु॒त्रेऽस्या उ॒ष॒सो व्यु॒षि व्यु॒ष्टा॒वा॒द॒दे आ॒द॒त्ते तेन का॒र॒णेन तस्मा॒द्वा
का॒र॒णा॒दा॒या॒त्विति । ए॒व॒म॒श्वो ब॑न्धुवर्गो वा ब्रूते ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

षष्टिं सहस्रांश्चस्यायुतासनमुष्टानां विंशतिं शता ।

दश श्यावीनां शता दश चरुषीणां दश गवां सहस्रा ॥ २२ ॥

षष्टिं । सहस्रां । अश्वस्य । आयुतां । असनं । उष्टानां । विंशतिं । शता ।

दशं । श्यावीनां । शता । दशं । चरुषीणां । दशं । गवां । सहस्रां ॥ २२ ॥

स वश आगत्य ब्रूते । अश्वस्याश्वसंबन्धिनः षष्टिं सहस्रा सहस्राण्ययुतायुतानि चासनं । अभजं । उष्टाणां विंशतिं शता शतानि चासनं । श्यावीनां श्याववर्णानां वडवानां दश शता शतानि चासनं । चरुषीणां चीर्यारोचमानानि शुभ्राणि ककुप्पृष्ठपार्श्वदिस्थानानि यासां तादृशीनां गवां दश सहस्रा सहस्राण्यभजं ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

दश श्यावा ऋधद्रयो वीतवारास आशवः । मथ्रा नेमिं नि वावृतुः ॥ २३ ॥

दशं । श्यावाः । ऋधत् ऽरयः । वीत ऽवारासः । आशवः । मथ्राः । नेमिं । नि ।

वावृतुः ॥ २३ ॥

दश दशसंख्याकाः श्यावाः श्याववर्णा आशवो ऽश्वा नेमिं रथनेमिं निवावृतुः । निवर्तयन्ति । रथं वहन्तीत्यर्थः । ईदृशास्त ऋधद्रयः प्रवृद्धवेगा वीतवारासः क्रांतबलाः प्राप्तबला वाशवो मथ्रा मथनशीलाः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

दानांसः पृथुश्रवसः कानीतस्य सुरार्धसः ।

रथं हिरण्ययं ददन्मंहिष्ठः सूरिरभूद्वर्षिष्ठमकृतश्रवः ॥ २४ ॥

दानांसः । पृथु ऽश्रवसः । कानीतस्य । सु ऽरार्धसः ।

रथं । हिरण्ययं । ददत् । मंहिष्ठः । सूरिः । अभूत् । वर्षिष्ठं । अकृतश्रवः ॥ २४ ॥

पूर्वमन्त्रैः प्रतिपादितानि धनानि बंधूनां पितुर्वा पुरस्तान्निर्दिशन्नाशस्ते । पृथुश्रवसः कानीतस्य सुरार्धसः शोभनधनस्य । यतस्तस्य धनं दानाय कल्पितमतः स सुरार्धाः । तस्य दानासो दाना दत्तानि धनानीमानि । स च पृथुश्रवाः पूर्वमुक्तानि हिरण्ययं हिरण्यमयं रथं च ददत् प्रयच्छन् मंहिष्ठो ऽतिशयेन

दाता सूरिः सर्वस्य प्रेरकः प्राज्ञो वाभूत् । भवति । भवतु वा । वर्षिष्ठमतिशयेन प्रवृद्धां श्रवः कीर्तिमकृत । करोति । करोतु वा ॥

आ नो वायवित्येषा पंचमेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचे तृतीया । आ नो वायो महे तन इत्येका रथेन पृथुपाजसा । आ० ७.१२.। इति हि सूचितं ॥

॥ तत्पाठस्तु ॥

आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे ।

वयं हि ते चकृमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥ २५ ॥

आ । नः । वायो इति । महे । तने । याहि । मखाय । पाजसे ।

वयं । हि । ते । चकृम । भूरि । दावने । सद्यः । चित् । महि । दावने ॥ २५ ॥

हे वायो त्वं नोऽस्मान् प्रत्यायाहि । आगच्छ । किमर्थं । महे महते तने धनाय मखाय महनीयाय पाजसे बलाय च । उभयं प्रदातुमित्यर्थः । किमचास्तीति चेदुच्यते । वयं हि वयं खलु ते भूरि दावने प्रभूतधनस्य दात्रे चकृम स्तुतिं हविर्वा । सद्यश्चित्तदानीमेव तवागमनानंतरमेव चकृम महि महतो धनस्य दावने दात्रे ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

यो अश्वेभिर्वहते वस्ते उसास्त्रिः सप्त्र सप्त्रतीनां ।

एभिः सोमेभिः सोमसुद्धिः सोमपा दानाय शुक्रपूतपाः ॥ २६ ॥

यः । अश्वेभिः । वहते । वस्ते । उसाः । त्रिः । सप्त्र । सप्त्रतीनां ।

एभिः । सोमेभिः । सोमसुत्ऽभिः । सोमऽपाः । दानाय । शुक्रपूतऽपाः ॥ २६ ॥

यः पृथुश्रवा अश्वेभिरश्वैर्वहते गृहं वस्ते चोसा गाः । ताभिश्च गच्छतीत्यर्थः । त्रिः सप्त्रेति तासां गवां संख्योक्ता । सा संख्या विशेष्यते । सप्त्रतीनां त्रिः सप्त्र । उक्तसंख्याकाभिर्गोभिरश्वैश्च यो गच्छति स पृथुश्रवा एभिः सोमेभिः सोमैः सोमसुद्धिः सोममभिषुखद्धिश्च हे सोमपाः । सोमस्य पातरिति वायोः संवोधनं । हे शुक्रपूतपा दीप्त्रपूतस्य च सोमस्य पातर्वायो दानाय तुभ्यं सोमं दातुं सोमैर्युक्तो भवतीति शेषः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

यो म॑ इ॒मं चि॒दु॒ त्मना॑म॒न्दच्चि॒त्रं दा॒वने॑ ।

अ॒र॒द्वे अ॒क्षे॒ नहु॑षे सु॒कृ॒त्त्वा॒नि सु॒कृ॒त्तरा॑य सु॒क्रतुः॑ ॥ २७ ॥

यः । मे॒ । इ॒मं । चि॒त् । ऊं॒ इति॑ । त्मना॑ । अ॒म॒न्दत् । चि॒त्रं । दा॒वने॑ ।

अ॒र॒द्वे । अ॒क्षे॒ । नहु॑षे । सु॒ऽकृ॒त्त्वा॒नि । सु॒कृ॒त्ऽतरा॑य । सु॒ऽक्रतुः॑ ॥ २७ ॥

यः पृथुश्रवा मे मह्यमिमं पुरतो वर्तमानं चित्रं चायनीयं गवाश्वादिकं दावने दानाय त्मनात्मना स्वबुद्धैवामन्दत् अमन्दत अमाद्यत । स च सुक्रतुः शोभन-
कर्मा राजा सुकृत्तराय सुकृतकर्तृत्वायारद्वेऽक्षे नहुषे सुकृत्त्वा नि च । एते तस्य
राज्ञोऽध्यक्षाः । तेष्वन्वशात् अस्मै गवादिकान् संयोजयतेति । यद्वारद्वादयोऽन्ये
राजानः । तेषु मध्ये सुकृत्तरायामन्ददिति ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

उ॒च॒थ्ये॒ऽ३ व॒पु॒षि॒ यः स्व॒रा॒कृ॒त वा॒यो घृ॒त॒स्नाः॑ ।

अ॒श्वे॒षितं॒ रजे॑षितं॒ श्रु॒ने॒षितं॒ प्रा॒ज्म॒ तदि॒दं नु॒ तत् ॥ २८ ॥

उ॒च॒थ्ये॒ । व॒पु॒षि॒ । यः । स्व॒ऽरा॒ट् । उ॒त । वा॒यो॒ इति॑ । घृ॒त॒ऽस्नाः॑ ।

अ॒श्वे॒ऽइषितं॑ । रजः॑ऽइषितं॑ । श्रु॒ना॑ऽइषितं॑ । प्र॒ । अ॒ज्म॒ । तत् । इ॒दं । नु॒ । तत् ॥ २८ ॥

उचथ्ये वक्तव्ये स्तुत्ये वपुषि शरीरे यः स्वराट् स्वयं राजते । यद्वोचथ्यो
वपुश्चोभौ राजानौ । तयोरपि यः स्वराट् स्वाराज्यं करोति अतिशयेन वर्तते । हे
वायो यश्च घृतस्ना घृतवच्छुद्धः स राजाश्वेषितमश्वैः प्रापितं रजेषितं । रजःशब्दे-
नोष्ट्रो गर्दभो वोच्यते । तेनाप्यानीतं श्रुनेषितं चाज्मानं प्रादात् । तदन्नमश्वा-
द्यानीतमिदं पुरतो दृश्यते । तत्तवैवानुग्रहादित्यर्थः । अथवैकस्तच्छब्दः पूरणः ।
अश्वाद्यानीतं यदस्ति तदिदं खल्विति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अ॒ध॑ प्रि॒यमि॒षिरा॑य॒ ष॒ष्टिं स॒हस्रा॑सनं । अ॒श्वाना॑मि॒न्न वृ॒ष्णां॑ ॥ २९ ॥

अ॒ध॑ । प्रि॒यं । इ॒षि॒राय॑ । ष॒ष्टिं । स॒हस्रा॑ । अ॒स॒नं । अ॒श्वाना॑ । इ॒त् । न । वृ॒ष्णां॑ ॥ २९ ॥

अधाधुनेषिराय धनादिप्रेरयित्रे राज्ञे प्रियं श्रद्धेयमश्वानामिव वृष्णां सेक्तृणां
गवां सहस्रा सहस्राणां षष्टिं षष्टिसहस्रसंख्याकं प्रियभूतमसनं । अभजं ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

गावो न यूथमुप यन्ति वध्रय उप मा यन्ति वध्रयः ॥३०॥

गावः । न । यूथं । उप । यन्ति । वध्रयः । उप । मा । आ । यन्ति । वध्रयः ॥३०॥

गावो न गाव इव । ता यथा संगवे यूथमुपयन्ति उपगच्छन्ति तद्वद्वध्र-
यश्छिन्नमुष्का वृषभाः पृथुश्रवसा दत्ता मा मामुपयन्ति । समीपं प्राप्नुवन्ति । मा
मां वध्रय उपायन्तीति पुनरुक्तिरादारर्था ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

अध यच्चारथे गणे शतं उष्ट्राँ अचिक्रदत् ।

अध श्वित्नेषु विंशतिं शता ॥३१॥

अध । यत् । चारथे । गणे । शतं । उष्ट्रान् । अचिक्रदत् ।

अध । श्वित्नेषु । विंशतिं । शता ॥३१॥

अथाथ यद्यदा चारथे । चरथं चरणं गमनं । तत्संबन्धिनि चार्यमाणे वनाय
प्रेर्यमाण इत्यर्थः । तादृशे गणे उष्ट्रसंघ उष्ट्रान् शतमुष्ट्राणां शतमचिक्रदत् अस्मभ्यं
प्रदानायाजुहाव । अधापि चास्मदर्थमेव श्वित्नेषु श्वेतवर्णेषु गौयूथेषु विंशतिं च
शता शतानि च । अथवा शतानां विंशतिमचिक्रदत् ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

शतं दासे बल्बूथे विप्रस्तरुक्ष आ ददे ।

ते ते वायविमे जना मदन्तीद्रगोपा मदन्ति देवगोपाः ॥३२॥

शतं । दासे । बल्बूथे । विप्रः । तरुक्षे । आ । ददे ।

ते । ते । वायो इति । इमे । जनाः । मदन्ति । इन्द्रगोपाः । मदन्ति । देवगोपाः ॥३२॥

अयं विप्रो मेधावी वशो जनोऽहं बल्बूथ एतन्नामके दासे तरुक्षे गवाश्वा-
दीनां तारके गवाद्यधिकृते राज्ञास्माकं प्रदिष्टधनदातर्याददे । किं दानं । गवा-
श्वादीनां शतं । शतशब्दोऽपरिमितवचनः । हे वायो ते तव स्वभूतास्ते स्तोतार
इमे जनाः । वयमित्यर्थः । आत्मन एव परोक्षत्वेन वादः । त्वयानुगृहीतत्वादिन्द्र-

गोपाः । इन्द्रो गोपायिता येषां ते तथोक्ताः । इन्द्रेण रक्षिता मदन्ति । तथा देवगोपा मदन्ति । इन्द्रं देवांश्च राज्ञो लब्धेन धनेन यजन्तो मदन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

अध॒ स्या॒ योष॑णा॒ म॒ही प्र॒ती॒ची व॑र्णम॒श्वं । अधि॑रुक्ता॒ वि नी॑यते ॥३३॥

अध॒ । स्या॒ । योष॑णा । म॒ही । प्र॒ती॒ची । व॑र्ण॒ । अ॒श्वं । अधि॑रुक्ता । वि । नी॒य॒ते ॥३३॥

अधाधुना स्या सा योषणा योषा राज्ञा प्रदत्ता मही महती पूज्या प्रतीच्य-
स्मदभिमुख्यश्चमश्चपुत्रं वंशं मां प्रति साधिरुक्ताभरणा सती विनीयते । तां
कन्यां मां प्रत्यानयन्तीत्यर्थः । अत्र वायव्यास्वृक्षु यत्र वायुर्न स्तूयते परं दानप्र-
शंसैव तासु सर्वासु हे वायो त्वदनुग्रहादेवमिति योज्य वायुपरत्वमवगन्तव्यं ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे षष्ठो वर्गः ॥

महि व इत्यष्टादशर्चं पंचमं सूक्तमाश्रयस्य चित्तस्यार्धं । षडष्टका महापंक्तिश्छंदः ।
आद्यास्त्रयोदशर्चं आदित्यदेवताकाः । यच्च गोप्त्रित्याद्याः पंचर्च उषोदेवताका आदि-
त्यदेवताकाश्च । तथा चानुक्रमणिका । महि वो झूना चित्त आश्रय आदित्येभ्योऽन्त्याः
पंचोषसेऽपि महिपांक्तमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महि॑ वो म॒हता॑मवो॒ वरु॑ण॒ मित्रं॑ दा॒शुषे॑ ।

यमा॑दित्या॒ अभि॑ दु॒हो र॑क्ष॒था ने॒मघं॑ न॒शद॑ने॒हसो॑ व॒ ऊ॒तयः॑ सु॒ऊ॒तयो॑ व॒ ऊ॒तयः॑ ॥१॥

महि॑ । वः । म॒ह॒तां । अ॒वः । वरु॑ण । मि॒त्रं । दा॒शु॒षे ।

यं । आ॒दि॒त्याः । अ॒भि । दु॒हः । र॑क्ष॒थ । न । ई॒ । अ॒घं । न॒श॒त् । अ॒ने॒ह॒सः । वः । ऊ॒त॒यः ।

सु॒ऽऊ॒त॒यः । वः । ऊ॒त॒यः ॥१॥

हे वरुण हे मित्र । एतद्वयमर्यम्णोऽणुपलक्षणं । हे वरुणादयो महतां वो
युष्माकमवो रक्षणं महि महत् । कस्मै । दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय क्रियमाणं ।
किंच हे आदित्या यं यजमानं दुहो द्रोघुः सकाशादभिरक्षथ ईमेनं यजमानमघं
पापं न नशत् । न प्राप्नोति । कुत एवमिति तत्रोच्यते । वो युष्माकमूतयो रक्ष-
णान्यनेहसोऽपापान्यनुपद्रवाणि च । ऊतयो युष्माकं रक्षणानि सुऊतयः शोभ-
नरक्षणानि । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि॒दा दे॒वा अ॒घाना॒मादि॒त्यासो अ॒पाकृ॑तिं ।

प॒क्षा व॒यो यथो॒परि॒ व्य॑स्मे श॒र्म य॒च्छताने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥२॥

वि॒द । दे॒वाः । अ॒घानां॑ । आ॒दि॒त्यासः॑ । अप॒ऽआकृ॑तिं ।

प॒क्षा । व॒यः । यथा॑ । उ॒परि॑ । वि॒ । अ॒स्मे इति॑ । श॒र्म । य॒च्छत॑ । अ॒ने॒हसः॑ । वः । ऊ॒तयः॑ ।

सु॒ऽऊ॒तयः॑ । वः । ऊ॒तयः॑ ॥२॥

हे देवा आदित्यास आदित्या यूयमघानां दुःखानामपाकृतिमपाकरणं परिहारप्रकारं विद । जानीथ । यस्मादेवं तस्माद्वयः पक्षिणो यथा पक्षा पक्षावुपरि स्वशिणुकानामुपरि कुर्वन्ति सुखाय तद्वदस्मे अर्धस्मासु शर्म सुखं यच्छत । कुरुत ॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ॥ अस्मे अस्माकमुपरीति वा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

व्य॑स्मे अ॒धि श॒र्म तत्प॒क्षा व॒यो न यं॑तन ।

वि॒श्वानि॑ वि॒श्ववे॒दसो॑ व॒रूथ्या॑ म॒नामहे॑ऽने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥३॥

वि॒ । अ॒स्मे इति॑ । अ॒धि । श॒र्म । तत् । प॒क्षा । व॒यः । न । यं॑तन ।

वि॒श्वानि॑ । वि॒श्वऽवे॒दसः॑ । व॒रूथ्या॑ । म॒ना॒महे॑ । अ॒ने॒हसः॑ । वः । ऊ॒तयः॑ । सु॒ऽऊ॒तयः॑ ।

वः । ऊ॒तयः॑ ॥३॥

हे आदित्या यूयमस्मे अर्धस्मासु तत् । युष्मास्वेवासाधारणं यच्छर्मास्ति तदित्यर्थः । तद्वि यंतन । विशेषेण प्रापयत । हे विश्ववेदसः सर्वधना युष्मान् विश्वानि सर्वाणि वरूथ्या । वरूथं गृहं । तदुचितानि धनानि मनामहे । याचामहे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्मा॒ अरा॑सत॒ क्षयं॑ जी॒वातुं॑ च॒ प्रचे॑तसः ।

मनो॒र्विश्व॑स्य॒ घेदि॑म आ॒दि॒त्या रा॒य ई॒शते॑ऽने॒हसो॑ व ऊ॒तयः॑ सुऊ॒तयो॑ व ऊ॒तयः॑ ॥४॥

यस्मै॑ । अरा॑सत । क्षयं॑ । जी॒वातुं॑ । च॒ । प्रऽचे॑तसः ।

मनोः॑ । विश्व॑स्य । घे॒ । इत् । इमे॑ । आ॒दि॒त्याः । रा॒यः । ई॒शते॑ । अ॒ने॒हसः॑ । वः । ऊ॒तयः॑ ।

सु॒ऽऊ॒तयः॑ । वः । ऊ॒तयः॑ ॥४॥

यस्मै मनुष्याय क्षयं निवासं जीवातुं जीवनसाधनमन्नं च प्रचेतसः प्रकृष्टम-
तयोऽरासत प्रयच्छन्ति तस्मै यजमानाय तदर्थमिम आदित्या विश्वस्य घेत् सर्व-
स्याप्ययष्टुर्मनोर्मनुष्यस्य धनिकस्य रायो धनस्येशते । स्वामिनो भवंत्यपहत्य
यजमानाय प्रदातुं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

परि णो वृणजन्घा दुर्गाणि रथ्यो यथा ।

स्यामेदिंद्रस्य शर्मण्यादित्यानामुतावस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥५॥

परि । नः । वृणजन् । अघा । दुःऽगानि । रथ्यः । यथा ।

स्याम । इत् । इंद्रस्य । शर्मणि । आदित्यानां । उत । अवसि । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥५॥

परिवृणजन् परिवर्जयंतु नोऽस्माकमघानि पापानि । तत्र दृष्टान्तः । दुर्गाणि
दुर्गमनान् प्रदेशान् अवटधिषण्यादिकान् यथा परिवर्जयन्ति तद्वत् । इंद्रस्य शर्मणि
स्याम । भवेम वयं । उतापि चादित्यानामवसि रक्षणे च स्याम ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

परिहृतेदना जनो युष्मादत्तस्य वायति ।

देवा अदभ्रमाश वो यमादित्या अहेतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥६॥

परिऽहृता । इत् । अना । जनः । युष्माऽदत्तस्य । वायति ।

देवाः । अदभ्रं । आश । वः । यं । आदित्याः । अहेतन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥६॥

परिहृतेत् परिपीडितेनैव तपोनियमादिनाना प्राणयुक्तो जनो युष्मादत्तस्य
युष्माभिर्दत्तं धनं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वायति । गच्छति । हे देवा हे आशवः
शीघ्रगमना यूयं यं यजमानमहेतन प्राप्नुथः स जनोऽदभ्रमनल्पं धनं वायति
प्राप्नोतीति संबंधः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न तं तिग्मं च न त्यजो न द्रासद्भि तं गुरु ।

यस्मा उ शर्म सप्रथ आदित्यासो अराध्वमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥७॥

न । तं । तिग्मं । च न । त्यजः । न । द्रासत् । अभि । तं । गुरु ।

यस्मै । ऊं इति । शर्म । सऽप्रथः । आदित्यासः । अराध्वं । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥७॥

तं मनुष्यं तिग्मं च न तीक्ष्णमेव संतं त्यजः । क्रोधनामैतत् । अत्र कोधात्म-
युज्यमानमायुधमुच्यते । न द्रासत् ॥ द्रा कुत्सायां गतौ ॥ कुत्सितं नागच्छति ।
न हिनस्तीत्यर्थः । तथा तं जनं गुरु प्रवृद्धमपरिहारार्हं दुःखं न द्रासत् । न
गच्छति । हे आदित्यास आदित्याः सप्रथः समानप्रथनाः सर्वतः पृथुभूता वा
यूयं यस्मा उ यस्मै यजमानाय । उशब्दः पूरणः । शर्म सुखमराध्वं अदत्तं तं न
द्रासदिति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

युष्मे देवा अपि षमसि युध्यंत इव वर्मसु ।

यूयं महो न एनसो यूयमर्भादुरुष्यतानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥८॥

युष्मे इति । देवाः । अपि । स्मसि । युध्यंतऽइव । वर्मऽसु ।

यूयं । महः । नः । एनसः । यूयं । अर्भात् । उरुष्यत । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥८॥

हे देवा आदित्या युष्मे युष्मासु वयमपि स्मसि । अपि भवेम । युष्माभिरपि-
हिताः स्मेत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । युध्यंतः शूरा वर्मसु कवचेषु यथा भवंति तद्वत् ।
यूयं नोऽस्मान् महो महत एनसः पापादुरुष्यत । रक्षत । तथा यूयमस्मानर्भा-
दल्पादप्येनस उरुष्यत ॥

॥ अथ नवमी ॥

अदितिर्न उरुष्यत्वदितिः शर्म यच्छतु ।

माता मित्रस्य रेवतोऽर्यम्णो वरुणस्य चानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥९॥

अदितिः । नः । उरुथतु । अदितिः । शर्म । यच्छतु ।

माता । मित्रस्य । रेवतः । अर्यम्णः । वरुणस्य । च । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ९॥

नोऽस्मानदितिरखंडनीया देवमातोरुथतु । रक्षतु । तथादितिः शर्म सुखं यच्छतु । अदितिर्विशेष्यते । या माता निर्मात्री । कस्य । मित्रस्य रेवतो धनवतोऽर्यम्णो वरुणस्य च । सा न उरुथत्विति ॥

॥ अथ दशमी ॥

यहेवाः शर्म शरणं यद्भद्रं यदनातुरं ।

त्रिधातु यद्भूरुथ्यं तदस्मासु वि यंतनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १०॥

यत् । देवाः । शर्म । शरणं । यत् । भद्रं । यत् । अनातुरं ।

त्रिऽधातु । यत् । वूरुथ्यं । तत् । अस्मासु । वि । यंतन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १०॥

हे देवा आदित्या यच्छर्म सुखं शरणं शरणीयं । यद्भद्रं सर्वैर्भजनीयं । यदनातुरं रोगरहितं । यन्त्रिधातु त्रिगुणं । यद्भूरुथ्यं । वरुथं गृहं । तदर्हं । तदुक्तगुणकं शर्मास्मासु वियंतन । वियच्छत ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आदित्या अव हि ख्यताधि कूलादिव स्पशः ।

सुतीर्थमर्वतो यथानु नो नेषथा सुगमनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ ११॥

आदित्याः । अव । हि । ख्यतं । अधि । कूलात्ऽइव । स्पशः ।

सुऽतीर्थं । अर्वतः । यथा । अनु । नः । नेषथ । सुऽगं । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ ११॥

हे आदित्या यूयमव हि ख्यत । अव हि पश्यताधस्तात्स्थितानस्मान् । तत्र दृष्टांतः । कूलादधि कूले स्पशः स्पष्टाः । स्थिता इत्यर्थः । यथा कूलस्थः पुरुषोऽधो

गतमुदकं जिज्ञासुस्तत्रस्थं मनुष्यं वा विलोकयितुमवाक्पश्यति तद्वत् । तथा
कृत्वा सुतीर्थं शोभनावतारप्रदेशमर्वतोऽश्वान्यथा प्रापयन्त्यश्वरक्षकास्तद्वन्नोऽस्मान्
सुगं सुपथानमनुनेषथ । अनुनयथ ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नेह भद्रं रक्षस्विने नावयै नोपया उत ।

गवे च भद्रं धेनवे वीराय च अवस्यतेऽनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १२ ॥

न । इह । भद्रं । रक्षस्विने । न । अवऽयै । न । उपऽयै । उत ।

गवे । च । भद्रं । धेनवे । वीराय । च । अवस्यते । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।

वः । ऊतयः ॥ १२ ॥

हे आदित्या इह भूमौ भद्रं कल्याणं सुखं रक्षस्विने । रक्षो बलं । बल-
वतेऽस्मद्वेष्टे न भवत्विति शेषः । अवया अस्मान् हिंसितुमवगच्छते न भवतु
भद्रं । तथोपया उपगच्छते न भवतु । तर्हि कस्य भवत्वित्युच्यते । गवे च भद्रं
युष्मदीयं भवतु । चशब्दो वक्ष्यमाणधेन्वाद्यपेक्षः । किंच धेनवे नवप्रसूतिकायै
भद्रं भवतु । वीरायास्मत्पुत्रादिकाय भद्रं भवतु । कीदृशाय वीराय । अवस्य-
तेऽन्नमिच्छते । अथवोत्तरार्द्धेऽपि नेत्यनुवर्तते । अस्मद्विरोधिनो गवादिकाय
भद्रं न भवत्विति तस्यार्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यदाविर्यदपीच्यं देवासो अस्ति दुष्कृतं ।

चित्ते तद्विश्वमाश्रे अरे अस्मदधातनानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १३ ॥

यत् । आविः । यत् । अपीच्यं । देवासः । अस्ति । दुःऽकृतं ।

चित्ते । तत् । विश्वं । आश्रे । अरे । अस्मत् । दधातन । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १३ ॥

हे देवासो देवा आदित्या यदाविर्यत्पापमाविर्भूतमस्ति । दुष्कृतं यच्चापीच्यमं-
तर्हितमस्ति । अपीच्यमित्यंतर्हितनाम । तद्विश्वं तदुभयमाश्रे चित्ते मयि मा भूत् ।
किं वस्सदारे दूरे दधातन । स्थापयत ॥

यच्च गोष्वित्यादिसूक्तशेषेण दुःस्वप्नं दृष्ट्वादित्यमुपतिष्ठेत् । तथा च स्वप्नमम-

नोज्ञं दृष्ट्वेत्युपक्रम्य यच्च गोषु दुःष्वश्रमिति पंचभिरादित्यमुपतिष्ठेत् । गृ० सू० ३. ६. ।
इति सूचितं ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्दशी ॥

यच्च गोषु दुःष्वश्रं यच्चास्मे दुहितर्दिवः ।

चिताय तद्विभावयाप्राय परा वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १४ ॥

यत् । च । गोषु । दुःऽस्वश्रं । यत् । च । अस्मे इति । दुहितः । दिवः ।

चिताय । तत् । विभाऽवरि । आप्राय । परा । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १४ ॥

हे दिवो दुहितरुष उषोदेवते यच्च गोष्वस्मदीयासु दुःष्वश्रमनर्थसूचकं दृष्टं ॥
स्वार्थिको यत् ॥ किंच यच्च दुःष्वश्रमस्मे अस्मासु दृष्टं । गोपीडानिमित्तकमस्माकं
पीडानिमित्तकं च यहुःस्वप्नं पश्याम इत्यर्थः । तत्सर्वं हे विभावरि । उषोनामैतत् ।
हे व्युच्छन्नवति देवि आप्राय चिताय परावह । दूरे परिहर ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

निष्कं वा घा कृणवते स्रजं वा दुहितर्दिवः ।

चित्ते दुःष्वश्रं सर्वमाश्ले परि दद्मस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १५ ॥

निष्कं । वा । घ । कृणवते । स्रजं । वा । दुहितः । दिवः ।

चित्ते । दुःऽस्वश्रं । सर्वं । आश्ले । परि । दद्मसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।

वः । ऊतयः ॥ १५ ॥

हे दिवो दुहितरुषो निष्कं वा घाभरणविशेषं वा कृणवते कुर्वते स्वर्णकाराय
यहुःष्वश्रं दृष्टं । स्वर्णकारेण निर्माणसमये दृष्टमित्यर्थः । घेति पूरणः । वाशब्द-
श्चार्थः । वाथवा स्रजं माल्यं कृणवते । कुर्वाण इत्यर्थः । तस्मिन्नपि मालाकारे
मालानिर्माणसमये यहुःष्वश्रं दृष्टं तदुभयविषयं दुःस्वप्नमाश्लेऽपां पुत्रे चित्ते वर्त-
मानं परिदद्मसि । उपरि दद्मः । वयं चिताः परित्यजामेत्यर्थः । अथवा चित्ते
मयि यहुःष्वश्रं दृष्टं तत्स्वर्णकाराय मालाकाराय वा परिदद्मसि । अस्मत्तोऽपि
निष्कृष्य तयोरुपरि स्थापयामः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

तदन्नाय तदपसे तं भागमुपसेदुषे ।

त्रिताय च द्विताय चोषो दुःष्वश्रं वहानेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १६ ॥

तत्तऽअन्नाय । तत्तऽअपसे । तं । भागं । उपऽसेदुषे ।

त्रिताय । च । द्विताय । च । उषः । दुःऽस्वश्रं । वह । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १६ ॥

तदन्नाय । यदेव जागरावस्थायां भोज्यत्वेन प्रसिद्धं मधुपायसादि स्वप्नेऽपि तदेवान्नं यस्य सः । तादृशाय । प्रत्यक्षभोजनवत् स्वप्नेऽपि भोक्तृ इत्यर्थः । तथा तदपसे यदेवापः कर्म निन्दितं जाग्रदवस्थायां क्रियते तदेव कर्म स्वप्ने यस्य स तत्कर्मा । तादृशाय देवाय तं भागं दुःस्वप्नस्यांशमुपसेदुषे प्राप्नुवते त्रिताय द्विताय च हे उषो देवि दुःष्वश्रमन्नकर्मविषयं वह । अन्यत्र प्रापय । स्वप्ने दृष्टं मधुभोजनादिकं जाग्रदवस्थानुरूपवत्सुखकरं भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यथा कलां यथा शफं यथा ऋणं संनयामसि ।

एवा दुःष्वश्रं सर्वमाश्रे सं नयामस्यनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १७ ॥

यथा । कलां । यथा । शफं । यथा । ऋणं । संऽनयामसि ।

एव । दुःऽस्वश्रं । सर्वं । आश्रे । सं । नयामसि । अनेहसः । वः । ऊतयः । सुऽऊतयः ।

वः । ऊतयः ॥ १७ ॥

संज्ञापितं पशुं दानार्थं संस्कुर्वन्तो यथा येन प्रकारेण कलां शफमिति संदायान्यत्र संनयन्ति । अथापरो यथाशब्दः पूरणः । अथवा यथा कलां हृदयाद्यवयवमवदानार्हं संनयन्ति । यथा च शफं शफोपलक्षितमनवदानार्हं शफास्थ्यादिकं संनयन्ति । यथा वा ऋणं शनैः संनयन्ति एवैवं दुःष्वश्रं सर्वमाश्रे वर्तमानं संनयामसि । संनयामः । अपसारयामः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अजैष्माद्यासनाम चाभूमानागसो वयं ।

उषो यस्मादुःष्वश्रादभैष्माप तदुच्छत्वेनेहसो व ऊतयः सुऊतयो व ऊतयः ॥ १८ ॥

अजैष्म । अद्य । असनाम । च । अभूम । अनागसः । वयं ।

उषः । यस्मात् । दुःस्वप्नात् । अभैष्म । अप । तत् । उच्छतु । अनेहसः । वः । ऊतयः ।

सुऽऊतयः । वः । ऊतयः ॥ १८ ॥

वयं चिता अद्याजैष्म । जयेम । असनाम च । संभजेम च सुस्वप्नं सुखं वा ।
अनागसोऽपापा अभूम । भवेम । हे उषो यस्माद्दुःष्वप्नादभैष्म भीताः स्म तत्पा-
पमपोच्छतु । अपगच्छतु ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥

स्वादोरभक्षीति पंचदशर्चे षष्ठं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्यार्धं सोमदेवताकं चैष्टुभं ।
पंचमी जगती । सोमो देवता । तथा चानुक्रांतं । स्वादोः पंचोना प्रगाथः सौम्यं
चैष्टुभं पंचमी जगतीति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स्वादोरभक्षि वयसः सुमेधाः स्वाध्वो वरिवोवित्तरस्य ।

विश्वे यं देवा उत मर्त्यासो मधु ब्रुवन्तो अभि संचरन्ति ॥ १ ॥

स्वादोः । अभक्षि । वयसः । सुऽमेधाः । सुऽआध्वः । वरिवोवित्ऽतरस्य ।

विश्वे । यं । देवाः । उत । मर्त्यासः । मधु । ब्रुवन्तः । अभि । संऽचरन्ति ॥ १ ॥

अहं प्रगाथः सुमेधाः शोभनप्रज्ञः स्वाध्यः स्वाध्ययनः सुकर्मा वरिवोवित्तर-
स्यातिशयेन पूजां लभमानस्य स्वादोः सुष्ठुदनीयस्य स्वादुभूतस्य वयसोऽन्नस्य ॥
एताः कर्मणि षष्ठ्यः ॥ उक्तलक्षणं वयोऽन्नं सोमाख्यमभक्षि । भक्षयेय । यं यदन्नं
विश्वे देवाः सर्वेऽपीन्द्रादय उतापि च मर्त्यासो मर्त्या मनुष्या मधु ब्रुवन्तो मनो-
हरमेतदिति शब्दायन्तोऽभिसंचरन्ति अभिसंगच्छन्ते प्राप्नुवन्ति तदन्नमभक्षीति ॥

अग्नीषोमप्रणयनेऽतश्चेत्येषा । तथा च सूचितं । अंतश्च प्रागा अदितिर्भवासि
शेनो न योनिं सदनं धिया कृतं । आ० ४. १०. । इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

अंतश्च प्रागा अदितिर्भवास्यवयाता हरसो दैव्यस्य ।

इंद्विंद्रस्य सख्यं जुषाणः श्रीष्टीव धुरमनु राय ऋध्याः ॥ २ ॥

अ॒न्तरि॑ति । च । प्र । अ॒गाः । अ॒दि॒तिः । भ॒वा॒सि । अ॒व॒ऽया॒ता । हर॑सः । दै॒व्य॑स्य ।
इ॒दो॒ इति॑ । इ॒न्द्र॑स्य । स॒ख्यं । जु॒षा॒णः । श्रौ॒ष्टी॑ऽइव । धु॒रं । अ॒नु॒ । रा॒ये । ऋ॒ध्वाः ॥ २ ॥

हे सोम त्वमंतश्च प्रागाः । हृदयस्य यागागारस्य वांतर्गच्छसि । गत्वा चादि-
तिरदीनस्त्वं दैव्यस्य हरसः क्रोधस्यावयाता पृथक्कर्ता भवासि । भवसि । हर इति
क्रोधनाम । हे इंदो सोम त्वमिन्द्रस्य सख्यं जुषाणः सेवमानः श्रौष्टी । श्रुष्टीति
क्षिप्रनाम । तत्संबन्धी श्रौष्टी । क्षिप्रगाम्यश्चो धुरमिव रायेऽस्माकं धनलाभा-
यान्वृद्धाः । अनुगच्छसि । अथवाश्चो यथा धुरं वृत्त्वाभिमतदेशं प्रापयति तद्वद-
स्मान्प्रापय ॥ अनुपूर्वं ऋधिर्गत्यर्थः ॥

अपाम सोममित्यादिके द्वे सोमपानोत्तरकालीनास्याभिमर्शने हृदयाभिमर्शने
च क्रमेण विनियुक्ते । तथा च सूचितं । अपाम सोमममृता अभूम शं नो भव
हृद आ पीत इंदविति मुखहृदये अभिमृशेरन्निति ॥

॥ अनयोर्मध्ये प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

अ॒पा॒म॒ सो॒म॒म॒मृ॒ता॒ अभू॑मा॒ग॒न्म॒ ज्योति॑र॒वि॒दाम॒ दे॒वान् ।

किं नू॒नम॒स्मान्कृ॑णव॒दरा॑तिः । किमु धू॒र्तिर॑मृ॒त॒ मर्त्य॑स्य ॥ ३ ॥

अ॒पा॒म॒ । सो॒मं । अ॒मृ॒ताः । अभू॑म॒ । अ॒ग॒न्म॒ । ज्योतिः॑ । अ॒वि॒दाम॒ । दे॒वान् ।

किं । नू॒नं । अ॒स्मान् । कृ॑णव॒त् । अ॒रा॑तिः । किं । ऊं इति॑ । धू॒र्तिः । अ॒मृ॒त॒ । मर्त्य॑स्य ॥ ३ ॥

हे अमृत अमरण सोम त्वामपाम । पानं करवाम । कुर्मः । ततोऽमृता
अभूम । भवेम । यस्मात्त्वममृतोऽतस्तव पानाद्वयमप्यमृताः स्याम । पश्चाज्ज्यो-
तिर्द्योतमानं स्वर्गमगन्म । अविदाम ज्ञातवन्तो देवान् । तथाभूतानस्मान्नूनमि-
दानीमरातिः शत्रुः किं कृणवत् । कुर्यात् । किमु किं वा मर्त्यस्येदानीं मनुष्य-
भूतस्य मम धूर्तिर्हिसकः किं कृणवत् । कुर्यात् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शं नो॑ भव हृ॒द आ पी॒त इ॒दो पि॒तेव॑ सोम सून॒वे सु॒शेवः॑ ।

सखे॑व॒ सख्यं॑ उरु॒शंस॑ धी॒रः॒ प्र ण॑ आयु॒र्जी॒वसे॑ सोम तारीः ॥ ४ ॥

शं । नः॑ । भ॒व॒ । हृ॒दे॒ । आ॒ । पी॒तः । इ॒दो॒ इति॑ । पि॒ताऽइ॑व । सो॒म॒ । सून॒वे॑ । सु॒ऽशेवः॑ ।

सखा॑ऽइव । सख्ये॑ । उ॒रुऽशंस॑ । धी॒रः॑ । प्र । नः॑ । आयुः॑ । जी॒वसे॑ । सो॒म॒ । ता॒रीः॑ ॥ ४ ॥

हे इंदो सोम अस्माभिः पीतस्त्वं नोऽस्माकं हृदे हृदयाय शं सुखमाभव ।
सुखभवने दृष्टान्तद्वयं । पिता सूनवे स्वात्मजाय यथा सुखाय भवति यथा वा
सखाहितान्निवर्त्य हिते स्थापयिता सखायं स्वसख्ये यथा सुशेवः सुसुखो भवति ।
शेवमिति सुखनाम । तद्वत्तमपि भव । किंच हे उरुशंस बहुभिर्बहुधा वा
शंसनीय बहुकीर्त्ते सोम धीरो धीमांस्त्वं नोऽस्माकं जीवसे जीवनायायुरायुषं
प्रतारीः । प्रवर्धय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इ॒मे मां पी॒ता य॒शसं॑ उ॒रुथ॒वो रथं॑ न गावः॒ सम॑नाह॒ पर्व॑सु ।

ते मां रक्ष॑न्तु वि॒स्रसं॑श्चरि॒चादु॒त मा॒ स्यामा॑द्यवयं॒त्विंद॑वः ॥ ५ ॥

इ॒मे । मा॒ । पी॒ताः । य॒शसः॑ । उ॒रुथ॒वः । रथं॑ । न । गावः॒ । सं । अ॒नाह॒ । पर्व॑सु ।

ते । मा॒ । रक्ष॑न्तु । वि॒स्रसः॑ । चरि॒चात् । उ॒त । मा॒ । स्यामा॑त् । य॒वयं॒तु । इंद॑वः ॥ ५ ॥

इमे पीता यशसो यशस्करा उरुथवोऽस्माकं रक्षाकामाः सोमा गावो गोवि-
कारभूता वधो रथं न रथमिव । ता यथा रथं विस्रस्तं पर्वसु समनाह संदधते
तद्वन्मां पीताः सोमाः पर्वसु संनह्यंतु । किंच ते सोमा मा मां विस्रसो विस्र-
स्ताच्चरिचाच्चरणानुष्ठानाद्रक्षंतु । सोमः पीतश्चेत्कर्म ह्यविस्रस्तं भवति । उतापि
च मा मां स्यामाद्याधेः सकाशादिंदवः पीता यवयंतु । पृथक्कुर्वंतु ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे एकादशे वर्गेः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अ॒ग्निं न मां मथि॑तं सं दि॒दीपः॒ प्र चक्ष॑य कृणु॒हि वस्य॑सो नः ।

अथा॒ हि ते म॒द आ सोम॑ मन्ये॒ रेवाँ इ॒व प्र च॑रा पु॒ष्टिम॑च्छ ॥ ६ ॥

अ॒ग्निं । न । मा॒ । मथि॑तं । सं । दि॒दीपः॒ । प्र । चक्ष॑य । कृणु॒हि । वस्य॑सः । नः ।

अथा॒ । हि । ते । म॒दे । आ । सोम॑ । मन्ये॒ । रेवा॑न्ऽइ॒व । प्र । च॒र । पु॒ष्टिं । अ॒च्छ ॥ ६ ॥

हे सोम पीतस्त्वं मा मां मथितमग्निं नाग्निमिव संदिदीपः । संदीपय । प्रचक्षय
च चक्षुषः संधुक्षणेन । नोऽस्मान् वस्यसोऽतिशयेन वसुमतः कृणुहि । कुरु ।
अथाधुना हि खलु ते त्वां हे सोम मदे मदाय मन्ये । स्तौमि । तथा सति रेवा-
निव धनवानिह । इवेति संप्रत्यये । पुष्टिमस्तपोषमच्छ प्रचर । अभिगच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इ॒षिरेण॑ ते॒ मन॑सा सु॒तस्य॑ भ॒क्षीम॑हि पि॒त्र्यस्ये॒व रा॒यः ।

सोमं॑ रा॒जन् प्र॒ण आ॒यूषि॑ ता॒रीर॑हा॒नीव॒ सूर्यो॑ वा॒स॒राणि॑ ॥ ७ ॥

इ॒षिरेण॑ । ते॒ । मन॑सा । सु॒तस्य॑ । भ॒क्षीम॑हि । पि॒त्र्यस्ये॒व । रा॒यः ।

सोमं॑ । रा॒जन् । प्र॒ । नः । आ॒यूषि॑ । ता॒रीः । अ॒हा॒निऽइ॒व । सूर्यः॑ । वा॒स॒राणि॑ ॥ ७ ॥

इषिरेण इच्छावता मनसा सुतस्य ते सुतमभिषुतं त्वां भक्षीमहि । पित्र्यस्य पितृसंबन्धिनो धनस्येव धनमिव । पित्र्यं धनं यथैषणेन मनसोपभुंजते तद्वत् । भक्षित हे सोम राजन् स्वामिन् नोऽस्माकमायूषि प्रतारीः । प्रवर्धय । वासराणि जगद्वासकान्यहानि सूर्य इव । अत्रैषणेन वैषणेन वार्षणेन वा । नि० ४. ७. । इत्यादिनिरुक्तं ज्ञातव्यं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सोमं॑ रा॒जन्मृ॒ळ्यां नः॑ स्व॒स्ति तव॑ स्म॒सि ब्र॒त्याऽ॒स्तस्य॑ वि॒द्धि ।

अ॒ल॒र्तिं द॒क्ष उ॒त म॒न्युरि॑दो॒ मा नो॑ अ॒र्यो अ॒नु॒कामं॑ प॒रा दाः॑ ॥ ८ ॥

सोमं॑ । रा॒जन् । मृ॒ळ्य । नः॑ । स्व॒स्ति । तव॑ । स्म॒सि । ब्र॒त्याः । तस्य॑ । वि॒द्धि ।

अ॒ल॒र्ति । द॒क्षः । उ॒त । म॒न्युः । इ॒दो इति॑ । मा । नः॑ । अ॒र्यः । अ॒नुऽकामं॑ । प॒रा । दाः॑ ॥ ८ ॥

हे सोम राजन् नोऽस्मान् स्वस्त्यविनाशाय मृळय । सुखय च । ब्रत्या व्रतिनो वयं तव स्मसि । स्वभूताः स्म । तस्य तं स्वकीयं तव विद्धि । जानीहि । अथवा तव त्वमित्यर्थः । त्वं जानीहि । किंच हे इंदो दक्षः प्रवृद्धोऽस्मच्छत्रुरलर्तिं । गच्छति । उतापि च मन्युः क्रोधः क्रुद्धो बालर्तिं । तादृशस्योभयविधस्यार्योऽरेरनुकामं यथा कामं नोऽस्मान् मा परादाः । परादेहि ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं हि न॑स्त॒न्वः सोम॑ गो॒पा गात्रे॑गात्रे निष॒स॒त्या नृ॒चक्षाः॑ ।

यत्ने॑ व॒यं प्र॑मि॒नाम॑ व्र॒तानि॑ स नो॑ मृ॒ळ सु॒ष॒खा दे॒व व॒स्यः॑ ॥ ९ ॥

त्वं । हि । नः॑ । त॒न्वः । सोम॑ । गो॒पाः । गात्रे॑ऽगात्रे । नि॒ऽस॒स॒त्य । नृ॒ऽचक्षाः॑ ।

यत् । ते । व॒यं । प्र॒ऽमि॒नाम॑ । व्र॒तानि॑ । सः । नः॑ । मृ॒ळ । सु॒ऽस॒खा । दे॒व । व॒स्यः॑ ॥ ९ ॥

हे सोम देव त्वं नोऽस्माकं तन्वस्तनोरंगस्य गोपा हि रक्षिता खलु । अतो गात्रे गात्रे सर्वेष्वंगेषु नृचक्षा नृणां कर्मनेतृणां द्रष्टा त्वं निषसत्थ । निषीदसि । यद्यद्यपि ते तव व्रतानि कर्माणि वयं प्रमिनाम हिंस्रः तथापि हे देव स त्वं वस्यः श्रेष्ठान्नोऽस्मान्सुषखा शोभनसखा सन् मृळ । सुखय ॥

॥ अथ दशमी ॥

ऋदूदरेण सख्या सचेय यो मा न रिष्येद्वर्यश्च पीतः ।

अयं यः सोमो न्यधाय्यस्मे तस्मा इन्द्रं प्रतिरमेम्यायुः ॥ १० ॥

ऋदूदरेण । सख्या । सचेय । यः । मा । न । रिष्येत् । हरिऽअश्च । पीतः ।

अयं । यः । सोमः । नि । अधायि । अस्मे इति । तस्मै । इन्द्रं । प्रऽतिरं । एमि । आयुः ॥ १० ॥

अहं प्रगाथ ऋदूदरेणोदराबाधकेन सोमेन सख्या सचेय । संगच्छेय । संगतो भवामि । ऋदूदरः सोमो मृदूदर इति यास्कः । यः सोमः पीतः सन् मा मां न रिष्येत् न हिंस्येत् । हे हर्यश्चेन्द्र । सौम्ये सूक्त इन्द्रस्य कीर्तनं सोमस्येन्द्रस्वामि-
कत्वान्न विरुद्धं । योऽयं सोमोऽस्मे अस्मासु न्यधायि निहितोऽभूत्तस्मै सोमाय प्रतिरमायुर्जठरे चिरकालावस्थानमिन्द्रमेमि । याचे ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अप त्या अस्थुरनिरा अमीवा निरत्रसन्तमिषीचीरभैषुः ।

आ सोमो अस्माँ अरुहद्भिहाया अगन्म यत्र प्रतिरन्त आयुः ॥ ११ ॥

अप । त्याः । अस्थुः । अनिराः । अमीवाः । निः । अत्रसन् । तमिषीचीः । अभैषुः ।

आ । सोमः । अस्मान् । अरुहत् । विऽहायाः । अगन्म । यत्र । प्रऽतिरन्ते । आयुः ॥ ११ ॥

त्यास्ता अनिराः प्रेरयितुमशक्या अमीवा बलवत्यः पीडा अपास्थुः । अप-
गच्छन्तु । यास्तमिषीचीर्बलवत्योऽस्मान्निर्नितरामचसन् प्राप्नुवन् कंपयन्ति । तथा-
भैषुः । अपगमे कारणमाह । यस्मात्सोमो विहाया महान् सन् अस्मानारुहत्
आगमत् प्राप्नुवान् अतोऽपास्थुरिति भावः । यत्र यस्मिन् सोमे पीत आयुरायुष्यं
प्रतिरन्ते वर्धयन्ति मनुष्यास्तं सोममगन्मेति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यो न इदं पितरो हत्सु पीतोऽमर्त्यो मर्त्या आविवेश ।

तस्मै सोमाय हविषा विधेम मृळीके अस्य सुमतौ स्याम ॥ १२ ॥

यः । नः । इदं । पितरः । हत्सु । पीतः । अमर्त्यः । मर्त्यान् । आऽविवेश ।

तस्मै । सोमाय । हविषा । विधेम । मृळीके । अस्य । सुऽमतौ । स्याम ॥ १२ ॥

हे पितरो य इदं हत्सु पीतः सन्नमर्त्यो मृतिरहितः सन्नाविवेश मर्त्यान्तोऽस्मान्
तस्मै सोमाय हविषा विधेम । परिचरेम । अस्य सोमस्य मृळीके सुखे सुमतौ
चानुग्रहवुद्धौ च स्याम । भवेम ॥

महापितृयज्ञे सोमाय पितृमते पुरोडाशमित्यत्र त्वं सोमेति याज्या । सूचितं च ।
त्वं सोम पितृभिः संविदानो वर्हिषदः पितर ऊत्यर्वाक् । आ० २. १९. । इति ॥
तृतीयसवने सोमस्य चरोरपीयं याज्या । त्वं सोम पितृभिः संविदान इति सौम्यस्य
। आ० ५. १९. । इति हि सूचितं ॥

॥ सैषा त्रयोदशी ॥

त्वं सोम पितृभिः संविदानोऽनु द्यावापृथिवी आ ततंथ ।

तस्मै त इदं हविषा विधेम वयं स्याम पतयो रयीणां ॥ १३ ॥

त्वं । सोम । पितृभिः । संविदानः । अनु । द्यावापृथिवी इति । आ । ततंथ ।

तस्मै । ते । इदं इति । हविषा । विधेम । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥ १३ ॥

हे सोम त्वं पितृभिः सह संविदानः संगच्छमानो द्यावापृथिवी द्यावापृथि-
व्यावन्वाततंथ । क्रमेण विस्तारयसि । तस्मै सोमाय हविषा विधेम । परिचरेम ।
वयं रयीणां धनानां पतयः स्याम । भवेम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

चातारो देवा अधि वोचता नो मा नो निद्रा ईशत मोत जल्पिः ।

वयं सोमस्य विश्वहं प्रियासः सुवीरांसो विदथमा वदेम ॥ १४ ॥

चातारः । देवाः । अधि । वोचत । नः । मा । नः । निद्रा । ईशत । मा । उत । जल्पिः ।

वयं । सोमस्य । विश्वहं । प्रियासः । सुवीरांसः । विदथं । आ । वदेम ॥ १४ ॥

हे चातारो रक्षितारो हे देवा नोऽस्मानधिवोचत । अधिवचनं कुरुत । किंच नोऽस्मान्निद्राः स्वप्ना मेशत । ईश्वरा मा भूवन् बाधितुं । उतापि च जल्पिर्निद-
कोऽस्मान्मा निंदतु । वयं सोमस्य प्रियासः प्रियाः स्याम विश्वह सर्वेष्वप्यहःसु ।
सर्वदेत्यर्थः । सुवीरासः शोभनपुत्राः संतो विदथं स्तोत्रमा वदेम । आभिमुख्येन
वदेम । अथवा सुपुत्रा विदथं गृहमावदेम । आवदनं पुत्रपौत्राणां धनेनोपच्छंदनं ॥

त्वं नः सोम विश्वत इति सौम्ये पशौ हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । त्वं नः
सोम विश्वतो वयोधा या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ॥

त्वं नः सोम विश्वतो वयोधास्त्वं स्वर्विदा विशा नृचक्षाः ।

त्वं न इंद ऊतिभिः सजोषाः पाहि पश्चातादुत वा पुरस्तात् ॥ १५ ॥

त्वं । नः । सोम । विश्वतः । वयःऽधाः । त्वं । स्वःऽवित् । आ । विश् । नृऽचक्षाः ।

त्वं । नः । इंदो इति । ऊतिऽभिः । सजोषाः । पाहि । पश्चातात् । उत । वा । पुरस्तात् ॥ १५ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं विश्वतः सर्वाभ्यो दिग्भ्यो वयोधा अन्नदाता । तथा
त्वं स्वर्वित् स्वर्गलंभको नृचक्षाः सर्वमनुष्यद्रष्टा त्वमाविश । हे इंदो त्वं सजोषाः
सह प्रीयमाणः सन् ऊतिभिः सह । अथवोतयो गंतारो मरुतः । तैः सहितः
सन् पश्चातात् पश्चादुत वा पुरस्ताच्च पाहि ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले षष्ठोऽनुवाकः ॥

॥ अथ वालखिल्यं ॥

॥ प्रथमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अभि प्र वः सुराधसमिन्द्रमर्च यथा विदे ।

यो जरितृभ्यो मघवा पुरुवसुः सहस्रेणैव शिक्षति ॥ १ ॥

अभि । प्र । वः । सुऽराधसं । इन्द्रं । अर्चं । यथा । विदे ।

यः । जरितृऽभ्यः । मघऽवा । पुरुऽवसुः । सहस्रेणऽइव । शिक्षति ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शतानीकेव प्र जिगाति धृष्ण्या हन्ति वृत्राणि दाशुषे ।

गिरेरिव प्र रसा अस्य पिन्विरे दत्राणि पुरुभोजसः ॥ २ ॥

शतानीकाऽइव । प्र । जिगाति । धृष्णुऽया । हन्ति । वृत्राणि । दाशुषे ।

गिरेऽइव । प्र । रसाः । अस्य । पिन्विरे । दत्राणि । पुरुऽभोजसः ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ त्वा सुतास इंदवो मदा ये इन्द्र गिर्वणः ।

आपो नु वज्रिन्नन्वोऽक्यं सरः पृणन्ति शूर राधसे ॥ ३ ॥

आ । त्वा । सुतासः । इंदवः । मदाः । ये । इन्द्र । गिर्वणः ।

आपः । नु । वज्रिन् । अन्तु । ओऽक्यं । सरः । पृणन्ति । शूर । राधसे ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनेहसं प्रतरणं विवक्षणं मध्वः स्वादिष्ठमी पिब ।

आ यथा मंदसानः किरासि नः प्र क्षुद्रेव त्मना धृषत् ॥ ४ ॥

अनेहसं । प्रऽतरणं । विवक्षणं । मध्वः । स्वादिष्ठं । ई । पिब ।

आ । यथा । मंदसानः । किरासि । नः । प्र । क्षुद्राऽइव । त्मना । धृषत् ॥ ४ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नः स्तोममुप द्रवद्वियानो अश्वो न सोतृभिः ।

यं ते स्वधावन्स्वदयंति धेनव इन्द्र कण्वेषु रातयः ॥ ५ ॥

आ । नः । स्तोमं । उप । द्रवत् । हियानः । अश्वः । न । सोतृभिः ।

यं । ते । स्वधाऽवन् । स्वदयंति । धेनवः । इन्द्र । कण्वेषु । रातयः ॥ ५ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उयं न वीरं नमसोप सेदिम विभूतिमक्षितावसं ।

उद्रीव वज्रिन्नवतो न सिंचते क्षरंतीद्र धीतयः ॥ ६ ॥

उयं । न । वीरं । नमसा । उप । सेदिम । विभूतिं । अक्षितावसं ।

उद्रीऽव । वज्रिन् । अवतः । न । सिंचते । क्षरंति । इन्द्र । धीतयः ॥ ६ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यद्ध नूनं यद्वा यज्ञे यद्वा पृथिव्यामधि ।

अतो नो यज्ञमाप्नुभिर्महेमत उय उयेभिरा गहि ॥ ७ ॥

यत् । ह । नूनं । यत् । वा । यज्ञे । यत् । वा । पृथिव्यां । अधि ।

अतः । नः । यज्ञं । आप्नुभिः । महेऽमते । उयः । उयेभिः । आ । गहि ॥ ७ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अजिरासो हरयो ये ते आशवो वाता इव प्रसक्षिणः ।

येभिरपत्यं मनुषः परीयसे येभिर्विश्वं स्वर्हशे ॥ ८ ॥

अजिरासः । हरयः । ये । ते । आशवः । वाताऽइव । प्रऽसक्षिणः ।

येभिः । अपत्यं । मनुषः । परिऽईयसे । येभिः । विश्वं । स्वः । हशे ॥ ८ ॥

॥ अथ नवमी ॥

ए॒ता॒व॒त॒स्त॒ ई॒म॒ह॒ इ॒न्द्र॒ सु॒म॒न॒स्य॒ गो॒म॒तः ।

यथा॒ प्रा॒वो॑ म॒घव॒न्मे॒ध्या॒तिथिं॒ यथा॒ नी॒पा॒तिथिं॒ ध॒ने ॥ ९ ॥

ए॒ता॒व॒तः । ते । ई॒म॒हे । इ॒न्द्र । सु॒म॒न॒स्य । गो॒ऽम॒तः ।

यथा॑ । प्र । आ॒वः । म॒घऽव॒न् । मे॒ध्या॒ऽअ॒तिथिं॑ । यथा॑ । नी॒पऽअ॒तिथिं॑ । ध॒ने ॥ ९ ॥

॥ अथ दशमी ॥

यथा॒ क॒र्णे॑ म॒घव॒न्त॒सद॑स्यवि॒ यथा॒ प॒क्थे॒ द॒श॒व्र॒जे ।

यथा॒ गो॒श॒र्ये॒ अ॒स॒नो॒ऋ॒जि॒श्व॒नी॒द्र॒ गो॒म॒द्वि॒र॒ण्य॒वत् ॥ १० ॥

यथा॑ । क॒र्णे । म॒घऽव॒न् । त॒सद॑स्यवि । यथा॑ । प॒क्थे । द॒श॒ऽव्र॒जे ।

यथा॑ । गो॒ऽश॒र्ये । अ॒स॒नोः । ऋ॒जि॒श्व॒नि । इ॒न्द्र । गो॒ऽम॒त् । हि॒र॒ण्य॒ऽवत् ॥ १० ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ द्वितीयं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र॒ सु॒ श्रु॒तं॒ सु॒रा॒ध॒स॒म॒र्चा॒ श॒क्र॒म॒भिष्ट॑ये ।

यः सु॒न्व॒ते॒ स्तु॒व॒ते॒ का॒म्यं॒ व॒सु॒ सह॒स्रे॒ण॒ इ॒व॒ म॒ह॒न्ते ॥ १ ॥

प्र । सु । श्रु॒तं । सु॒ऽरा॒ध॒सं । अ॒र्चं । श॒क्रं । अ॒भिष्ट॑ये ।

यः । सु॒न्व॒ते । स्तु॒व॒ते । का॒म्यं । व॒सु । स॒ह॒स्रे॒ण॒ऽइ॒व । म॒ह॒न्ते ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

श॒त॒नी॒का॒ हे॒त॒यो॒ अ॒स्य॒ दु॒ष्ट॒रा॒ इ॒न्द्र॒स्य॒ स॒मि॒षो॒ म॒हीः ।

गि॒रि॒र्न॒ भु॒ज्मा॒ म॒घ॒व॒त्सु॒ पि॒न्व॒ते॒ यदी॑ सु॒ता॒ अ॒म॑दिषुः ॥ २ ॥

श॒तऽअ॒नी॒काः । हे॒त॒यः । अ॒स्य । दु॒ष्ट॒राः । इ॒न्द्र॒स्य । स॒ंऽइ॒षः । म॒हीः ।

गि॒रिः । न । भु॒ज्मा । म॒घ॒व॒त्सु॒ । पि॒न्व॒ते॒ । यत् । ई॒ । सु॒ताः । अ॒म॑दिषुः ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यदीं सुतास इंदवोऽभि प्रियममंदिषुः ।

आपो न धायि सर्वनं म आ वसो दुधा इवोप दाशुषे ॥ ३ ॥

यत् । ई । सुतासः । इंदवः । अभि । प्रियं । अमंदिषुः ।

आपः । न । धायि । सर्वनं । मे । आ । वसो इति । दुधाः । इव । उप । दाशुषे ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनेहसं वो हवमानमृतये मध्वः क्षरंति धीतयः ।

आ त्वा वसो हवमानास इंदव उप स्तोत्रेषु दधिरे ॥ ४ ॥

अनेहसं । वः । हवमानं । ऊतये । मध्वः । क्षरंति । धीतयः ।

आ । त्वा । वसो इति । हवमानासः । इंदवः । उप । स्तोत्रेषु । दधिरे ॥ ४ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नः सोमे स्वध्वर इयानो अत्यो न तोशते ।

यं ते स्वदावन्स्वदंति गूर्तयः पौरे छंदयसे हव ॥ ५ ॥

आ । नः । सोमे । सुऽअध्वरे । इयानः । अत्यः । न । तोशते ।

यं । ते । स्वदाऽवन् । स्वदंति । गूर्तयः । पौरे । छंदयसे । हव ॥ ५ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र वीरमुयं विविचिं धनस्पृतं विभूतिं राधसो महः ।

उद्रीव वज्रिन्नवतो वसुत्वना सदा पीपेथ दाशुषे ॥ ६ ॥

प्र । वीरं । उयं । विविचिं । धनऽस्पृतं । विऽभूतिं । राधसः । महः ।

उद्रीऽइव । वज्रिन् । अवतः । वसुऽत्वना । सदा । पीपेथ । दाशुषे ॥ ६ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यद् नूनं परावति यद्वा पृथिव्यां दिवि ।
 युजान इन्द्र हरिभिर्महेमत ऋष ऋषेभिरा गहि ॥ ७ ॥
 यत् । ह । नूनं । परावति । यत् । वा । पृथिव्यां । दिवि ।
 युजानः । इन्द्र । हरिऽभिः । महेऽमते । ऋषः । ऋषेभिः । आ । गहि ॥ ७ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

रथिरासो हरयो ये ते अस्मिध ओजो वातस्य पिप्रति ।
 येभिर्नि दस्युं मनुषो निघोषयो येभिः स्वः परीयसे ॥ ८ ॥
 रथिरासः । हरयः । ये । ते । अस्मिधः । ओजः । वातस्य । पिप्रति ।
 येभिः । नि । दस्युं । मनुषः । निऽघोषयः । येभिः । स्वः । परिऽरिति स्वः । परिऽईयसे ॥ ८ ॥

॥ अथ नवमी ॥

एतावतस्ते वसो विद्याम शूर नव्यसः ।
 यथा प्राव एतंशं कृत्ये धने यथा वशं दर्शव्रजे ॥ ९ ॥
 एतावतः । ते । वसो इति । विद्याम । शूर । नव्यसः ।
 यथा । प्रऽआवः । एतंशं । कृत्ये । धने । यथा । वशं । दर्शऽव्रजे ॥ ९ ॥

॥ अथ दशमी ॥

यथा कर्णे मघवन्मेधे अध्वरे दीर्घनीथे दमूनसि ।
 यथा गोशर्ये असिंघासो अद्रिवो मयि गोत्रं हरिश्चियं ॥ १० ॥
 यथा । कर्णे । मघऽवन् । मेधे । अध्वरे । दीर्घऽनीथे । दमूनसि ।
 यथा । गोऽशर्ये । असिंसासः । अद्रिऽवः । मयि । गोत्रं । हरिऽश्चियं ॥ १० ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ तृतीयं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यथा॒ मनौ॒ सांवर॑णौ॒ सोम॑मिन्द्रा॒पिबः॑ सु॒तं ।

नीपा॑तिथौ मघव॒न्मेधा॑तिथौ पुष्टि॑गौ॒ श्रुष्टि॑गौ सचा॑ ॥१॥

यथा॑ । मनौ॑ । सां॒ऽवर॑णौ । सोम॑ । इन्द्र॑ । अपि॒बः । सु॒तं ।

नीप॑ऽअतिथौ । मघ॒ऽवन् । मेध॒ऽअतिथौ । पुष्टि॑ऽगौ । श्रुष्टि॑ऽगौ । सचा॑ ॥१॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पार्ष॑द्वा॒णः प्र॒स्क॒णं॒ सम॑सादय॒च्छया॑नं जि॒त्रिमु॒द्धितं॑ ।

स॒हस्रा॑ण्यसिषास॒न्नवा॒मृषि॒स्त्वोतो॒ दस्य॑वे वृ॒कः ॥२॥

पार्ष॑द्वा॒णः । प्र॒स्क॒णं । सं । अ॒सा॒दय॑त् । शया॑नं । जि॒त्रिं । उ॒द्धितं॑ ।

स॒हस्रा॑णि । अ॒सि॒सा॒सत् । गवा॑ । ऋषिः । त्वा॒ऽऊतः॑ । दस्य॑वे । वृ॒कः ॥२॥

॥ अथ तृतीया ॥

य उ॒क्येभि॒र्न वि॒धते॑ चि॒किद्य॑ ऋषि॒चोदनः॑ ।

इन्द्रं॑ तम॒च्छा वद॑ न॒व्यस्या॑ म॒त्यवि॑ष्यंतं न भोज॑से ॥३॥

यः । उ॒क्येभिः॑ । न । वि॒धते॑ । चि॒कित् । यः । ऋषि॒ऽचोदनः॑ ।

इन्द्रं॑ । तं । अ॒च्छ । वद॑ । न॒व्यस्या॑ । म॒ती । अ॒वि॑ष्यंतं । न । भोज॑से ॥३॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्मा॑ अ॒र्के स॒प्रशी॑र्षाणमा॒नृचु॒स्तिधा॑तुमु॒त्तमे॑ प॒दे ।

स त्वि॑मा वि॒श्वा भुव॑नानि चि॒क्रद॑दादि॒ज्जनि॑ष्ट पौ॒ंस्यं ॥४॥

यस्मै॑ । अ॒र्के । स॒प्र॒ऽशी॑र्षाणं । आ॒नृचुः । चि॒ऽधा॑तुं । उ॒त्त॒ऽमे । प॒दे ।

सः । तु । इ॒मा । वि॒श्वा । भुव॑नानि । चि॒क्रद॑त् । आ॒त् । इत् । ज॒नि॒ष्ट । पौ॒ंस्यं ॥४॥

॥ अथ पंचमी ॥

यो नो दाता वसूनामिंद्रं तं हूमहे वयं ।

विद्वा ह्यस्य सुमतिं नवीयसी गमेम गोमति व्रजे ॥ ५ ॥

यः । नः । दाता । वसूनां । इंद्रं । तं । हूमहे । वयं ।

विद्वा । हि । अस्य । सुऽमतिं । नवीयसी । गमेम । गोऽमति । व्रजे ॥ ५ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्मै त्वं वसो दानाय शिक्षसि स रायस्पोषमश्रुते ।

तं त्वा वयं मघवन्निद्रं गिर्वणः सुतावँतो हवामहे ॥ ६ ॥

यस्मै । त्वं । वसो इति । दानाय । शिक्षसि । सः । रायः । पोषं । अश्रुते ।

तं । त्वा । वयं । मघऽवन् । इन्द्रं । गिर्वणः । सुतऽवँतः । हवामहे ॥ ६ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कदा चन स्तरीरसि नेद्रं सश्वसि दाशुषे ।

उपोपेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥ ७ ॥

कदा । चन । स्तरीः । असि । न । इन्द्रं । सश्वसि । दाशुषे ।

उपऽउप । इत् । नु । मघऽवन् । भूयः । इत् । नु । ते । दानं । देवस्य । पृच्यते ॥ ७ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र यो ननक्षे अभ्योजसा क्रिविं वधैः शुष्णं निघोषयन् ।

यदेदस्त्भीत्प्रथयन्नमूं दिवमादिज्जनिष्ट पार्थिवः ॥ ८ ॥

प्र । यः । ननक्षे । अभि । ओजसा । क्रिविं । वधैः । शुष्णं । निऽघोषयन् ।

यदा । इत् । अस्त्भीत् । प्रथयन् । अमूं । दिवं । आत् । इत् । जनिष्ट । पार्थिवः ॥ ८ ॥

॥ अथ नवमी ॥

यस्यायं विश्व आर्यो दासः शेवधिपा अरिः ।

तिरश्चिदर्ये रुशमे पवीरवि तुभ्येत्सो अज्यते रयिः ॥ ९ ॥

यस्य । अयं । विश्वः । आर्यः । दासः । शेवधिपाः । अरिः ।

तिरः । चित् । अर्ये । रुशमे । पवीरवि । तुभ्य । इत् । सः । अज्यते । रयिः ॥ ९ ॥

॥ अथ दशमी ॥

तुरण्यवो मधुमंतं घृतश्रुतं विप्रांसो अर्कमानृचुः ।

अस्मे रयिः पप्रथे वृष्यं शवोऽस्मे सुवानास इंदवः ॥ १० ॥

तुरण्यवः । मधुमंतं । घृतश्रुतं । विप्रांसः । अर्कः । आनृचुः ।

अस्मे इति । रयिः । पप्रथे । वृष्यं । शवः । अस्मे इति । सुवानासः । इंदवः ॥ १० ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थ एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ चतुर्थं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यथा मनौ विवस्वति सोमं शक्रापिबः सुतं ।

यथा चिते छंद इंद्र जुजोषस्यायौ मादयसे सचा ॥ १ ॥

यथा । मनौ । विवस्वति । सोमं । शक्रः । अपिबः । सुतं ।

यथा । चिते । छंदः । इंद्र । जुजोषसि । आयौ । मादयसे । सचा ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पृषध्रे मेध्ये मातरिश्वनींद्र सुवाने अमंदथाः ।

यथा सोमं दशशिप्रे दशोण्ये स्यूमरश्मावृजूनसि ॥ २ ॥

पृषध्रे । मेध्ये । मातरिश्वनि । इंद्र । सुवाने । अमंदथाः ।

यथा । सोमं । दशशिप्रे । दशोण्ये । स्यूमरश्मौ । वृजूनसि ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

य उ॒क्था के॒वला द॒धे यः सोमं॑ धृ॒षितापि॒बत् ।

यस्मै॑ वि॒ष्णुस्त्रीणि॑ प॒दा वि॒चक्रम॑ उप॒ मि॒त्रस्य॑ ध॒र्मभिः॑ ॥ ३ ॥

यः । उ॒क्था । के॒वला । द॒धे । यः । सोमं॑ । धृ॒षिता । अपि॒बत् ।

यस्मै॑ । वि॒ष्णुः । स्त्री॑णि । प॒दा । वि॒च॒क्रमे॑ । उप॒ । मि॒त्रस्य॑ । ध॒र्मऽभिः॑ ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्य॑ त्वमिन्द्र॒ स्तोमे॑षु चा॒कनो॒ वाजे॑ वाजि॒ञ्छत॑क्रतो ।

तं त्वा॑ व॒यं सु॒दुघा॑मिव गो॒दुहो॑ जुहू॒मसि॑ अ॒वस्य॑वः ॥ ४ ॥

यस्य॑ । त्वं । इन्द्र॒ । स्तोमे॑षु । चा॒कनः॑ । वाजे॑ । वाजि॒न् । श॒त॒क्रतो॑ इति॒ शतं॑ऽक्रतो ।

तं । त्वा॑ । व॒यं । सु॒दुघा॑ऽइव । गो॒ऽदुहः॑ । जुहू॒मसि॑ । अ॒व॒स्य॒वः ॥ ४ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यो नो॑ दा॒ता स नः॑ पि॒ता म॒हाँ उ॒ग्र ई॒शान॑कृत् ।

अ॒याम॑नु॒ग्रो म॒घवा॑ पु॒रु॒वसु॑र्गो॒रश्व॑स्य॒ प्र दा॑तु नः ॥ ५ ॥

यः । नः॑ । दा॒ता । सः । नः॑ । पि॒ता । म॒हान् । उ॒ग्रः । ई॒शान॑ऽकृत् ।

अ॒याम॑न् । उ॒ग्रः । म॒घऽवा॑ । पु॒रु॒ऽवसुः॑ । गोः॑ । अ॒श्वस्य॑ । प्र । दा॑तु । नः॑ ॥ ५ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यस्मै॑ त्वं व॒सो दा॒नाय॑ म॒हंसे॒ स रा॒यस्पोष॑मि॒न्वति॑ ।

व॒सूय॑वो वसु॒पतिं॑ श॒त॒क्रतुं॑ स्तोमै॒रिन्द्रं॑ ह॒वाम॑हे ॥ ६ ॥

यस्मै॑ । त्वं । व॒सो इति॑ । दा॒नाय॑ । म॒हंसे॑ । सः । रा॒यः । पोष॑ । इ॒न्वति॑ ।

व॒सु॒ऽयवः॑ । वसु॒ऽपतिं॑ । श॒त॒ऽक्रतुं॑ । स्तोमैः॑ । इन्द्रं॑ । ह॒वा॒म॒हे ॥ ६ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कदा चन प्र युच्छस्युभे नि पासि जन्मनी ।
 तुरीयादित्य हवनं त इन्द्रियमा तस्थावमृतं दिवि ॥ ७ ॥
 कदा । चन । प्र । युच्छसि । उभे इति । नि । पासि । जन्मनी इति ।
 तुरीय । अदित्य । हवनं । ते । इन्द्रियं । आ । तस्थौ । अमृतं । दिवि ॥ ७ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्मै त्वं मघवन्निद्र गिर्वणः शिष्यो शिष्यसि दाप्नुषे ।
 अस्माकं गिरं उत सुष्टुतिं वसो कण्वच्छृणुधी हवं ॥ ८ ॥
 यस्मै । त्वं । मघवन् । इन्द्र । गिर्वणः । शिष्यो इति । शिष्यसि । दाप्नुषे ।
 अस्माकं । गिरः । उत । सुस्तुतिं । वसो इति । कण्वश्च । शृणुधि । हवं ॥ ८ ॥

॥ अथ नवमी ॥

अस्तावि मन्म पूर्यं ब्रह्मेन्द्राय वोचत ।
 पूर्वीर्ऋतस्य बृहतीरनूषत स्तोतुर्मेधा असृक्षत ॥ ९ ॥
 अस्तावि । मन्म । पूर्यं । ब्रह्म । इन्द्राय । वोचत ।
 पूर्वीः । ऋतस्य । बृहतीः । अनूषत । स्तोतुः । मेधाः । असृक्षत ॥ ९ ॥

॥ अथ दशमी ॥

समिन्द्रो रायो बृहतीरधूनुत सं क्षोणी समु सूर्ये ।
 सं शुक्रासः शुचयः सं गवाशिरः सोमा इन्द्रममदिषुः ॥ १० ॥
 सं । इन्द्रः । रायः । बृहतीः । अधूनुत । सं । क्षोणी इति । सं । जं इति । सूर्ये ।
 सं । शुक्रासः । शुचयः । सं । गोऽश्वाशिरः । सोमाः । इन्द्रं । अमदिषुः ॥ १० ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे एकविंशे वर्गे ॥

॥ अथ पंचमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उप॒मं त्वा॑ म॒घोनां॑ ज्येष्ठं॑ च वृष॒भाणां॑ ।

पू॒र्भि॒त्त॒मं म॒घव॑न्नि॒द्र गो॒वि॒द्मी॒शानं॑ रा॒य ई॒महे ॥ १ ॥

उप॒ऽमं । त्वा॑ । म॒घोनां॑ । ज्येष्ठं॑ । च॒ । वृष॒भाणां॑ ।

पू॒र्भि॒त्ऽत॒मं । म॒घऽव॑न् । इ॒न्द्र । गो॒ऽवि॒द् । ई॒शानं॑ । रा॒यः । ई॒म॒हे ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

य आ॒युं कु॒त्स॑म॒तिथि॒ग्वम॑र्द॒यो वा॒वृ॒धा॒नो दि॒वेदि॒वे ।

तं त्वा॑ व॒यं ह॒र्य॑श्च॒ श॒त॒क्र॒तुं वा॒ज॒य॒न्तो ह॒वाम॑हे ॥ २ ॥

यः । आ॒युं । कु॒त्सं । अ॒ति॒थि॒ऽग्वं । अ॒र्द॒यः । व॒वृ॒धा॒नः । दि॒वेऽदि॒वे ।

तं । त्वा॑ । व॒यं । ह॒रि॑ऽअ॒श्च । श॒त॒ऽक्र॒तुं । वा॒ज॒ऽय॒न्तः । ह॒वा॒म॒हे ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ नो॑ वि॒श्वेषां॑ र॒सं म॒ध्वः सि॑च॒न्त्व॒द्र॒यः ।

ये प॒रा॒व॒ति सु॒न्वि॒रे ज॒ने॒ष्वा ये अ॒र्वा॒व॒न्ती॒र्द॒वः ॥ ३ ॥

आ । नः॑ । वि॒श्वेषां॑ । र॒सं । म॒ध्वः । सि॑च॒न्तु॑ । अ॒र्द्र॒यः ।

ये । प॒रा॒ऽव॒ति । सु॒न्वि॒रे । ज॒ने॒षु । आ । ये । अ॒र्वा॒ऽव॒ति । इ॒र्द॒वः ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि॒श्वा॒ द्वे॒षांसि॑ ज॒हि चा॒व चा॑ कृ॒धि वि॒श्वे स॒न्व॒न्ता व॑सु ।

शी॒ष्टे॒षु चि॒त्ते म॒दि॒रा॒सो अ॒ंश॒वो य॒त्रा सो॑म॒स्य तृ॑प॒सि ॥ ४ ॥

वि॒श्वा । द्वे॒षांसि॑ । ज॒हि । च॒ । अ॒व । च॒ । आ । कृ॒धि । वि॒श्वे । स॒न्व॒न्तु॑ । आ । व॑सु ।

शी॒ष्टे॒षु । चि॒त् । ते॒ । म॒दि॒रा॒सः । अ॒ंश॒वः । य॒त्र । सो॑म॒स्य । तृ॑प॒सि ॥ ४ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्र नेदीय एदिहि मितमेधाभिरुतिभिः ।

आ शंतम शंतमाभिरभिष्टिभिरा स्वापे स्वापिभिः ॥ ५ ॥

इंद्र । नेदीयः । आ । इत् । इहि । मितऽमेधाभिः । उतिऽभिः ।

आ । शंऽतम । शंऽतमाभिः । अभिष्टिऽभिः । आ । सुऽआपे । स्वापिऽभिः ॥ ५ ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आजितुरं सत्पतिं विश्वचर्षणिं कृधि प्रजास्वाभंगं ।

प्र सू तिरा शचीभिर्ये त उक्थिनः क्रतुं पुनत आनुषक् ॥ ६ ॥

आजिऽतुरं । सत्ऽपतिं । विश्वऽचर्षणिं । कृधि । प्रऽजासु । आऽभंगं ।

प्र । सु । तिर । शचीभिः । ये । ते । उक्थिनः । क्रतुं । पुनते । आनुषक् ॥ ६ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्ते साधिष्ठोऽवसे ते स्याम भरेषु ते ।

वयं होत्राभिरुत देवहूतिभिः ससवांसो मनामहे ॥ ७ ॥

यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । ते । स्याम । भरेषु । ते ।

वयं । होत्राभिः । उत । देवहूतिऽभिः । ससऽवांसः । मनामहे ॥ ७ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अहं हि ते हरिवो ब्रह्म वाजयुराजिं यामि सदोतिभिः ।

त्वामिदेव तममे समश्चयुर्गव्युरग्रे मथीनां ॥ ८ ॥

अहं । हि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । वाजऽयुः । आजिं । यामि । सदा । उतिऽभिः ।

त्वां । इत् । एव । तं । अमे । सं । अश्चऽयुः । गव्युः । अग्रे । मथीनां ॥ ८ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

एतत्त इन्द्र वीर्यं गीर्भिर्गृणन्ति कारवः ।

ते स्तोभन्त ऊर्जमावन्धृतश्चुतं पौरासो नक्षन्धीतिभिः ॥ १ ॥

एतत् । ते । इन्द्र । वीर्यं । गीःऽभिः । गृणन्ति । कारवः ।

ते । स्तोभन्तः । ऊर्जं । आवन् । धृतऽश्चुतं । पौरासः । नक्षन् । धीतिऽभिः ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नक्षन्त इन्द्रमवसे सुकृत्यया येषां सुतेषु मन्दसे ।

यथा संवर्ते अमदो यथा कृश एवास्मे इन्द्र मत्स्व ॥ २ ॥

नक्षन्ते । इन्द्रं । अवसे । सुऽकृत्यया । येषां । सुतेषु । मन्दसे ।

यथा । संऽवर्ते । अमदः । यथा । कृशे । एव । अस्मे इति । इन्द्र । मत्स्व ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ नो विश्वे सजोषसो देवासो गन्तनोप नः ।

वसवो रुद्रा अवसे न आ गमञ्छृण्वन्तु मरुतो हवँ ॥ ३ ॥

आ । नः । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । गन्तन । उप । नः ।

वसवः । रुद्राः । अवसे । नः । आ । गमन् । शृण्वन्तु । मरुतः । हवँ ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पूषा विष्णुर्हवनं मे सरस्वत्यवन्तु सप्त सिधवः ।

आपो वातः पर्वतासो वनस्पतिः शृणोतु पृथिवी हवँ ॥ ४ ॥

पूषा । विष्णुः । हवनं । मे । सरस्वती । अवन्तु । सप्त । सिधवः ।

आपः । वातः । पर्वतासः । वनस्पतिः । शृणोतु । पृथिवी । हवँ ॥ ४ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यदिन्द्र॒ राधो॒ अस्ति॑ ते॒ माघो॑नं मघवत्तम ।

तेन॑ नो बोधि सध॒माद्यो॑ वृधे भगो॑ दा॒नाय॑ वृच॒हन् ॥ ५ ॥

यत् । इन्द्र॒ । राधः॑ । अस्ति॑ । ते॒ । माघो॑नं । म॒घ॒वत्त॑म॒ ।

तेन॑ । नः॒ । बो॒धि । स॒ध॒माद्यः॑ । वृ॒धे । भगः॑ । दा॒नाय॑ । वृ॒च॒हन् ॥ ५ ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आजि॑पते नृपते॒ त्वमि॒द्धि नो॒ वाज॒ आ व॑क्षि सु॒क्रतो॒ ।

वी॒ती हो॒त्राभि॑रुत दे॒ववी॑तिभिः स॒स॒वांसो॒ वि ऋ॑ण्विरे ॥ ६ ॥

आजि॑ऽपते । नृऽप॒ते । त्वं । इत् । हि । नः॒ । वाज॑ । आ । व॒क्षि । सु॒क्रतो॒ इति॑ सुऽक्रतो ।

वी॒ती । हो॒त्राभिः॑ । उ॒त । दे॒ववी॑तिऽभिः । स॒स॒वांसः॑ । वि । ऋ॑ण्विरे ॥ ६ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

संति॒ ह्य॒र्ये आ॒शिष॒ इन्द्र॒ आयु॑र्जनानां ।

अ॒स्मान्न॑क्षस्व मघव॒न्नुपा॑वसे धु॒क्षस्व॑ पि॒पुषी॑मिषं ॥ ७ ॥

संति॑ । हि । अ॒र्ये । आ॒शिषः॑ । इन्द्र॑ । आयुः॑ । ज॒नानां॑ ।

अ॒स्मान् । न॒क्षस्व॑ । म॒घऽव॑न् । उ॒प । अ॒व॑से । धु॒क्षस्व॑ । पि॒पुषी॑ । इषं॑ ॥ ७ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

व॒यं त इन्द्र॒ स्तोमे॑भिर्विधेम॒ त्वम॒स्माकं॑ शत॒क्रतो॒ ।

महि॑ स्थूरं श॒श॒यं राधो॒ अ॒ह॒यं प्र॑स्क॒णाय॒ नि तो॑शय ॥ ८ ॥

व॒यं । ते॒ । इन्द्र॒ । स्तोमे॑भिः । वि॒धेम॒ । त्वं । अ॒स्माकं॑ । श॒त॒क्रतो॒ इति॑ श॒तऽक्रतो॑ ।

महि॑ । स्थूरं । श॒श॒यं । राधः॑ । अ॒ह॒यं । प्र॑स्क॒णाय॑ । नि । तो॒श॒य ॥ ८ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

भूरीदिंद्रस्य वीर्यं व्यख्यं मभ्यारयति । राधस्ते दस्यवे वृक ॥ १ ॥

भूरि । इत् । इंद्रस्य । वीर्यं । वि । अख्यं । अभि । आ । अयति । राधः । ते । दस्यवे । वृक ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

शतं श्वेतासं उक्ष्णो दिवि तारो न रोचंते । मृहा दिवं न तस्तभुः ॥ २ ॥

शतं । श्वेतासः । उक्ष्णः । दिवि । तारः । न । रोचंते । मृहा । दिवं । न । तस्तभुः ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शतं वेणूञ्छतं श्रुनः शतं चर्माणि म्लानि ।

शतं मे बल्वजस्तुका अरुषीणां चतुःशतं ॥ ३ ॥

शतं । वेणून् । शतं । श्रुनः । शतं । चर्माणि । म्लानि ।

शतं । मे । बल्वजस्तुकाः । अरुषीणां । चतुःशतं ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुदेवाः स्थ काण्वायना वयोवयो विचरंतः । अश्वासो न चंक्रमत ॥ ४ ॥

सुदेवाः । स्थ । काण्वायनाः । वयः । वयः । वि । चरंतः । अश्वासः । न । चंक्रमत ॥ ४ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आदिताप्रस्य चर्किरन्नानूनस्य महि श्रवः ।

श्यावीरतिध्वसन्पथश्चक्षुषा च न संनशे ॥ ५ ॥

आत् । इत् । साप्रस्य । चर्किरन् । न । अनूनस्य । महि । श्रवः ।

श्यावीः । अति । ध्वसन् । पथः । चक्षुषा । च न । संनशे ॥ ५ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथाष्टमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रति ते दस्यवे वृक राधो अदर्श्यहयं । द्यौर्न प्रथिना शवः ॥ १ ॥

प्रति । ते । दस्यवे । वृक । राधः । अदर्शि । अहयं । द्यौः । न । प्रथिना । शवः ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दश महीं पौतक्रतः सहस्रा दस्यवे वृकः । नित्याद्रायो अमंहत ॥ २ ॥

दश । महीं । पौतऽक्रतः । सहस्रा । दस्यवे । वृकः । नित्यात् । रायः । अमंहत ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शतं मे गर्दभानां शतमूर्णावतीनां । शतं दासाँ अति स्रजः ॥ ३ ॥

शतं । मे । गर्दभानां । शतं । ऊर्णाऽवतीनां । शतं । दासान् । अति । स्रजः ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तत्रो अपि प्राणीयत पूतक्रतायै व्यक्ता । अश्वानामिन्न यूथ्यां ॥ ४ ॥

तत्रो इति । अपि । प्रा । अनीयत । पूतऽक्रतायै । विऽअक्ता । अश्वानां । इत् । न । यूथ्यां ॥ ४ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अचेत्यग्निश्चिकितुर्हव्यवाट् सुमद्रथः ॥

अग्निः शुक्लेण शोचिषा बृहत्सूरो अरोचत दिवि सूर्यो अरोचत ॥ ५ ॥

अचेति । अग्निः । चिकितुः । हव्यऽवाट् । सः । सुमत्ऽरथः ।

अग्निः । शुक्लेण । शोचिषा । बृहत् । सूरः । अरोचत । दिवि । सूर्यः । अरोचत ॥ ५ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ नवमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यु॒वं दे॒वा॒ क्र॒तु॒ना॒ पू॒र्ये॒ण॒ यु॒क्ता॒ रथे॒न॒ त॒वि॒षं॒ य॒ज॒त्रा॒ ।

आ॒गच्छ॒तं॒ ना॒स॒त्या॒ श॒ची॒भि॒रि॒दं॒ तृ॒ती॒यं॒ स॒र्व॒नं॒ पि॒बा॒थः ॥ १ ॥

यु॒वं । दे॒वा॒ । क्र॒तु॒ना॒ । पू॒र्ये॒ण॒ । यु॒क्ता॒ । रथे॒न॒ । त॒वि॒षं॒ । य॒ज॒त्रा॒ ।

आ॒ । अ॒गच्छ॒तं॒ । ना॒स॒त्या॒ । श॒ची॒भिः॒ । इ॒दं॒ । तृ॒ती॒यं॒ । स॒र्व॒नं॒ । पि॒बा॒थः ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यु॒वां दे॒वा॒स्त्रय॑ ए॒का॒द॒शा॒सः॑ स॒त्याः॑ स॒त्य॒स्य॑ द॒दृ॒शे॒ पुर॒स्ता॒त् ।

अ॒स्माकं॑ य॒ज्ञं स॒र्व॒नं॒ जुषा॑णा पा॒तं सोम॑म॒श्वि॒ना॒ दी॒द्य॒ग्नी ॥ २ ॥

यु॒वां । दे॒वाः॒ । त्रयः॑ । ए॒का॒द॒शा॒सः॑ । स॒त्याः॑ । स॒त्य॒स्य॑ । द॒दृ॒शे॒ । पुर॒स्ता॒त् ।

अ॒स्माकं॑ । य॒ज्ञं । स॒र्व॒नं॒ । जुषा॑णा । पा॒तं । सोमं॑ । अ॒श्वि॒ना॒ । दी॒द्य॒ग्नी॒ इति॑ दी॒दि॒ऽअ॒ग्नी ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प॒ना॒य्यं॒ तद॑श्वि॒ना॒ कृ॒तं वाँ॑ वृष॒भो दि॒वो रज॑सः पृथि॒व्याः॒ ।

स॒ह॒स्रं॒ शं॒सा॒ उ॒त॒ ये ग॒वि॒ष्टौ॒ सर्वाँ॑ इ॒त्ताँ॑ उ॒प॒ या॒त॒ पि॒ब॒ध्वै ॥ ३ ॥

प॒ना॒य्यं॒ । तत् । अ॒श्वि॒ना॒ । कृ॒तं । वाँ॑ । वृष॒भः॒ । दि॒वः॒ । रज॑सः । पृथि॒व्याः॒ ।

स॒ह॒स्रं॒ । शं॒साः॒ । उ॒त॒ । ये॒ । गो॒ऽई॒ष्टौ॒ । सर्वाँ॑ । इ॒त् । ता॒न् । उ॒प॒ । या॒त॒ । पि॒ब॒ध्वै ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒यं वाँ॑ भा॒गो नि॒हि॒तो॒ यज॑त्रे॒मा गि॒रौ॒ ना॒स॒त्यो॒प॒ या॒तं॒ ।

पि॒ब॒तं॒ सोमं॑ म॒धु॒म॒न्त॒म॒स्मे प्र॑ दा॒श्व॒ांस॑म॒व॒तं॒ श॒ची॒भिः ॥ ४ ॥

अ॒यं । वाँ॑ । भा॒गः॒ । नि॒ऽहि॒तः॒ । य॒ज॒त्रा॒ । इ॒माः॒ । गि॒रः॒ । ना॒स॒त्या॒ । उ॒प॒ । या॒तं॒ ।

पि॒ब॒तं॒ । सोमं॑ । म॒धु॒ऽम॒न्तं॒ । अ॒स्मे॒ इति॑ । प्र॒ । दा॒श्व॒ांसं॑ । अ॒व॒तं॒ । श॒ची॒भिः ॥ ४ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ दशमं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यमृत्विजो बहुधा कल्पयंतः सचेतसो यज्ञमिमं वहति ।

यो अनूचानो ब्राह्मणो युक्त आसीत्का स्वित्तत्र यजमानस्य संवित् ॥ १ ॥

यं । ऋत्विजः । बहुधा । कल्पयंतः । सऽचेतसः । यज्ञं । इमं । वहति ।

यः । अनूचानः । ब्राह्मणः । युक्तः । आसीत् । का । स्वित् । तत्र । यजमानस्य । संवित् ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

एकं एवाग्निर्वहुधा समिद्ध एकः सूर्यो विश्वमनु प्रभूतः ।

एकैवोषाः सर्वमिदं वि भात्येकं वा इदं वि बभूव सर्वं ॥ २ ॥

एकः । एव । अग्निः । बहुधा । संऽइद्धः । एकः । सूर्यः । विश्वं । अनु । प्रऽभूतः ।

एका । एव । उषाः । सर्वं । इदं । वि । भाति । एकं । वै । इदं । वि । बभूव । सर्वं ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ज्योतिष्मंतं केतुमंतं त्रिचक्रं सुखं रथं सुषट् भूरिवारं ।

चित्रामघा यस्य योगेऽधिजज्ञे तं वां हुवे अति रिक्तं पिबथ्यै ॥ ३ ॥

ज्योतिष्मंतं । केतुऽमंतं । त्रिऽचक्रं । सुऽखं । रथं । सुऽसट् । भूरिऽवारं ।

चित्रऽमघा । यस्य । योगे । अधिऽजज्ञे । तं । वां । हुवे । अति । रिक्तं । पिबथ्यै ॥ ३ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थ एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशं सूक्तं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमानि वां भागधेयानि सिस्रत इद्रावरुणा प्र महे सुतेषु वां ।

यज्ञेयज्ञे ह सर्वना भुरण्यथो यत्सुन्वते यजमानाय शिष्यथः ॥ १ ॥

इमानि । वां । भागऽधेयानि । सिस्रते । इद्रावरुणा । प्र । महे । सुतेषु । वां ।

यज्ञेऽयज्ञे । ह । सर्वना । भुरण्यथः । यत् । सुन्वते । यजमानाय । शिष्यथः ॥ १ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

निःषिध्वरीरोषधीरापं आस्तामिन्द्रावरुणा महिमानमाशत ।
 या सिस्रतू रजसः पारे अध्वनो ययोः शत्रुर्नकिरादेव ओहते ॥ २ ॥
 निःऽसिध्वरीः । ओषधीः । आपः । आस्तां । इन्द्रावरुणा । महिमानं । आशत ।
 या । सिस्रतुः । रजसः । पारे । अध्वनः । ययोः । शत्रुः । नकिः । अदेवः । ओहते ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सत्यं तदिन्द्रावरुणा कृशस्य वां मध्वं ऊर्मिं दुहते सप्त वाणीः ।
 ताभिर्दोश्वासंमवतं शुभस्पती यो वामदब्धो अभि पाति चित्तिभिः ॥ ३ ॥
 सत्यं । तत् । इन्द्रावरुणा । कृशस्य । वां । मध्वः । ऊर्मिं । दुहते । सप्त । वाणीः ।
 ताभिः । दाश्वासं । अवतं । शुभः । पती इति । यः । वां । अदब्धः । अभि । पाति । चित्तिऽभिः ॥ ३ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

घृतप्रुषः सौम्या जीरदानवः सप्त स्वसारः सदनं ऋतस्य ।
 या ह वामिन्द्रावरुणा घृतश्चुतस्ताभिर्धत्तं यजमानाय शिष्यतं ॥ ४ ॥
 घृतऽप्रुषः । सौम्याः । जीरऽदानवः । सप्त । स्वसारः । सदनं । ऋतस्य ।
 याः । ह । वां । इन्द्रावरुणा । घृतऽश्चुतः । ताभिः । धत्तं । यजमानाय । शिष्यतं ॥ ४ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अवोचाम महते सौभगाय सत्यं त्वेषाभ्यां महिमानमिन्द्रियं ।
 अस्मान्निस्वन्द्रावरुणा घृतश्चुतस्त्रिभिः साप्तेभिरवतं शुभस्पती ॥ ५ ॥
 अवोचाम । महते । सौभगाय । सत्यं । त्वेषाभ्यां । महिमानं । इन्द्रियं ।
 अस्मान् । सु । इन्द्रावरुणा । घृतऽश्चुतः । त्रिऽभिः । साप्तेभिः । अवतं । शुभः । पती इति ॥ ५ ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इन्द्रावरुणा यद्विभ्यो मनीषां वाचो मतिं श्रुतमदत्तमग्रे ।

यानि स्थानान्यसृजन्त धीरा यज्ञं तन्वानास्तपसाभ्यपश्यं ॥ ६ ॥

इन्द्रावरुणा । यत् । ऋषिभ्यः । मनीषां । वाचः । मतिं । श्रुतं । अदत्तं । अग्रे ।

यानि । स्थानानि । असृजन्त । धीराः । यज्ञं । तन्वानाः । तपसा । अभि । अपश्यं ॥ ६ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इन्द्रावरुणा सौमनसमह्रं रायस्पोषं यजमानेषु धत्तं ।

प्रजां पुष्टिं भूतिमस्मासु धत्तं दीर्घायुत्वाय प्र तिरतं न आयुः ॥ ७ ॥

इन्द्रावरुणा । सौमनसं । अह्रं । रायः । पोषं । यजमानेषु । धत्तं ।

प्रजां । पुष्टिं । भूतिं । अस्मासु । धत्तं । दीर्घायुत्वाय । प्र । तिरतं । नः । आयुः ॥ ७ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थ एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ इति वालखिल्यं समाप्तं ॥

सप्रमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्रायम् आ याहीति विंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं प्रगाथपुत्रस्य भर्गस्यार्धमाग्नेयं । प्रथमातृतीयाद्ययुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादि युजः सतोबृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । अग्न आ विंशतिर्भर्गः प्रागाथ आग्नेयं प्रागाथं त्विति । प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ बार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । तथा च सूचितं । अयमग्निरग्न आ याहि । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्न आ याह्यग्निभिर्होतारं त्वा वृणीमहे ।

आ त्वामनक्तु प्रयता हविष्मती यजिष्ठं बर्हिरासदे ॥ १ ॥

अग्ने । आ । याहि । अग्निऽभिः । होतारं । त्वा । वृणीमहे ।

आ । त्वां । अनक्तु । प्रयता । हविष्मती । यजिष्ठं । बर्हिः । आऽसदे ॥ १ ॥

हे अग्ने अग्निभिर्यष्ट्यैः सहायाहि । आगच्छ । तदर्थं होतारं देवानामाह्वतारं त्वा त्वां वृणीमहे । त्वा त्वामागतं प्रयताध्वर्युहस्ताभ्यां नियता हविष्मती घृतवती यजिष्ठं त्वां बर्हिर्बर्हिषासद आसाद्या सर्वतोऽनक्तु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अच्छा हि त्वा सहसः सूनो अंगिरः सुचश्चरंत्यध्वरे ।

ऊर्जो नपातं घृतकेशमीमहेऽग्निं यज्ञेषु पूर्य ॥ २ ॥

अच्छ । हि । त्वा । सहसः । सूनो इति । अंगिरः । सुचः । चरंति । अध्वरे ।

ऊर्जः । नपातं । घृतऽकेशं । ईमहे । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्य ॥ २ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्र । बलेन मथ्यमानत्वात् । हे अंगिरोऽंगिरसां मध्य एक । अथवांगतिर्गतिकर्मा । सर्वत्र संगत त्वा त्वामध्वरे यागेऽच्छाभिप्राप्तुं सुचश्चरंति । गच्छंति । अत ऊर्जोऽन्नस्य नपातं न पातयितारं रक्षकं बलस्य नपारं वा घृतकेशं प्रदीपकलशस्थानीयज्वालं पूर्य पुरातनं पूरकं वाग्निं यज्ञेष्वस्मदीयेष्वीमहे । स्तौमि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्ने॑ क॒विर्वे॒धा असि॑ होता॑ पाव॒क॒ य॒स्यः ।

म॒न्द्रो यजि॑ष्ठो अ॒ध्वरे॒ष्ठी॒ङ्गो वि॒प्रेभिः॑ श्रु॒क् म॒न्म॑भिः ॥ ३ ॥

अग्ने॑ । क॒विः । वे॒धाः । असि॑ । होता॑ । पा॒व॒क॒ । य॒स्यः ।

म॒न्द्रः । यजि॑ष्ठः । अ॒ध्वरे॒षु । ई॒ङ्गः । वि॒प्रेभिः॑ । श्रु॒क् । म॒न्म॑भिः ॥ ३ ॥

हे अग्ने कविर्मेधावी त्वं वेधा विधातासि फलानां । हे पावक होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा यस्यो यष्टव्योऽसि । हे श्रुक् दीप्त मन्द्रो मोदनीयो यजिष्ठो यष्टृतमस्त्वमध्वरेषु यज्ञेषु विप्रेभिर्मेधाविभिर्ऋत्विग्भिर्मन्मभिर्मननीयैः स्तोत्रैरीङ्गः स्तुत्योऽसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अ॒द्रो॒घ॒मा व॑हो॒श॒तो य॑वि॒ष्ठ्य दे॒वाँ अ॒ज॒स॒ वी॒तये॑ ।

अ॒भि प्रया॑सि॒ सु॒धि॒ता व॑सो ग॒हि म॑द॒स्व धी॒तिभि॑र्हितः ॥ ४ ॥

अ॒द्रो॒घं । आ । व॒ह । उ॒श॒तः । य॑वि॒ष्ठ्य । दे॒वान् । अ॒ज॒स॒ । वी॒तये॑ ।

अ॒भि । प्रया॑सि । सु॒ऽधि॒ता । आ । व॑सो इति । ग॒हि । म॑द॒स्व । धी॒तिभि॑ः । र्हितः ॥ ४ ॥

अद्रोघमद्रोघारं मां प्रति हे यविष्ठ्य युवतमाजस नित्यावह । आनय । कान् । उशतोऽस्सदर्थं कामयमानान्देवान् । किमर्थं । वीतये हविर्भक्षणाय । हे वसो वासकाग्रे सुधिता सुनिहितानि प्रयांस्यन्नान्यभिगहि । अभिगच्छ । आगत्य च धीतिभिः स्तुतिभिर्हितो निहितः सन् मदस्व । यद्वा धीतिभिर्मदस्वेति संबन्धः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमि॒त्स॒प्र॒था अ॒स्य॒ग्ने चा॒त॒ऋ॒त॒स्क॒विः ।

त्वां वि॒प्रांसः॑ स॒मि॒धान॑ दी॒दिव॒ आ वि॒वा॒संति॑ वे॒धसः॑ ॥ ५ ॥

त्वं । इत् । स॒ऽप्र॒थाः । अ॒सि । अ॒ग्ने । चा॒तः । ऋ॒तः । क॒विः ।

त्वां । वि॒प्रांसः॑ । स॒ं॒ऽइ॒धा॒न॒ । दी॒दि॒वः । आ । वि॒वा॒संति॑ । वे॒धसः॑ ॥ ५ ॥

हे अग्ने चाता रक्षक ऋतः सत्यभूतः कविः क्रांतप्रज्ञस्त्वमित्त्वमेव सप्रथाः

सर्वतः पृथुरसि । भवसि । हे समिधान समिध्यमान हे दीदिवो दीप्न त्वां विप्रासो
विप्रा मेधाविनो वेधसो विधातारः स्तोतारो विवासंति । परिचरन्ति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

शोचां शोचिष्ठ दीदिहि वि॒शे मयो॒ रास्व॒ स्तोत्रे॒ महौ॑ अ॒सि ।

दे॒वानां॑ श॒र्मन्म॑ संतु॒ सूरयः॑ श॒त्रूषा॑हः स्व॒ग्रयः॑ ॥ ६ ॥

शोच॑ । शोचि॒ष्ठ । दीदि॒हि । वि॒शे । मयः॑ । रास्व॑ । स्तोत्रे॑ । महान् । अ॒सि ।

दे॒वानां॑ । श॒र्मन् । म॑ । संतु॑ । सूरयः॑ । श॒त्रुऽस॑हः । सु॒ऽअ॒ग्रयः॑ ॥ ६ ॥

हे शोचिष्ठातिशयेन शोचयितरग्रे शोच । दीप्यस्व । दीदिहि । दीपयास्मान् ।
विशे प्रजायै स्तोत्रे मयः सुखं रास्व । देहि । त्वं महानसि । देवानां संबंधिनि
शर्मन् शर्मणि सुखे मम सूरयः स्तोतारो मेधाविनोऽस्माकं पुत्रादयो वा संतु ।
भवन्तु । शत्रूषाहः शत्रूणामभिभवितारः स्वग्रयः शोभनाग्रयश्च संतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यथा॑ चि॒द्बृ॒द्धम॑त॒सम॑ग्रे॒ संजू॑र्वसि॒ क्षमि॑ ।

ए॒वा द॑ह मि॒त्रम॑हो॒ यो अ॑स्म॒धुग्दु॑र्मन्मा॒ कश्च॒ वेन॑ति ॥ ७ ॥

यथा॑ । चि॒त् । वृ॒द्धं । अ॒त॒सं । अ॒ग्रे । सं॒ऽजू॑र्वसि । क्षमि॑ ।

ए॒व । द॑ह । मि॒त्रऽम॒हः । यः । अ॒स्म॒ऽधुक् । दुः॒ऽम॒न्मा । कः । च॒ । वेन॑ति ॥ ७ ॥

हे अग्रे क्षमि क्षमायां वर्तमानं वृद्धमतसं शुष्कं काष्ठं यथा येन प्रकारेण
संजूर्वसि । जूर्वतिर्हिंसाकर्मा । सम्यग्दहसीत्यर्थः । एवैवं दह हे मित्रमहो मित्रा-
णामस्माकं पूजक तेजो वा । कं । योऽस्मधुगस्माकं द्रोघा । कश्च कश्चिदुर्मन्मा
दुर्मतिर्वेनति कामयतेऽस्मान्द्रोघुं तं दहेति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा नो॒ मर्ता॑य रि॒पवे॑ रक्ष॒स्विने॒ माघ॑शंसाय रीरधः ।

अ॒स्रे॒ध॒ङ्गि॒स्तर॑णि॒भिर्य॑विष्ठ्य शि॒वेभिः॑ पाहि पा॒युभिः॑ ॥ ८ ॥

मा । नः । मर्ताय । रिपवे । रक्षस्विने । मा । अघऽशंसाय । रीरधः ।

अस्त्रेधत्ऽभिः । तरणिऽभिः । यविष्ठ्य । शिवेभिः । पाहि । पायुऽभिः ॥ ८ ॥

नोऽस्मान्मर्ताय मरणधर्माय रिपवे शत्रवे हिंसित्रे रक्षस्विने बलवते मा रीरधः । वशमानय । तथाघशंसाय पापशंसकाय मा रीरधः । हे यविष्ठ्य युवतमास्त्रेधद्भिरहिंसकैस्तरणिभिस्तारकैः शिवेभिः सुखकरैः पायुभिः पालनैर्नोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

॥ अथ नवमी ॥

पाहि नो अग्र एकया पाह्युत द्वितीयया ।

पाहि गीर्भिस्तिसृभिर्हूर्जो पते पाहि चतसृभिर्वसो ॥ ९ ॥

पाहि । नः । अग्रे । एकया । पाहि । उत । द्वितीयया ।

पाहि । गीऽभिः । तिसृऽभिः । ऊर्जो । पते । पाहि । चतसृऽभिः । वसो इति ॥ ९ ॥

हे अग्रे नोऽस्मानेकया ऋचा गिरा पाहि । रक्ष । उतापि च द्वितीयया ऋचा पाहि । पालय । पाहि तिसृभिर्गीर्भिर्हूर्जामन्नानां बलानां वा पते स्वामिन् । तथा पाहि चतसृभिर्गीर्भिर्हो वसो वासकाग्रे ॥

॥ अथ दशमी ॥

पाहि विश्वस्माद्रक्षसो अराव्यः प्र स्म वाजेषु नोऽव ।

त्वामिद्धि नेदिष्ठं देवतातय आपिं नक्षामहे वृधे ॥ १० ॥

पाहि । विश्वस्मात् । रक्षसः । अराव्यः । प्र । स्म । वाजेषु । नः । अव ।

त्वां । इत् । हि । नेदिष्ठं । देवऽतातये । आपिं । नक्षामहे । वृधे ॥ १० ॥

हे अग्रे विश्वस्मात्सर्वस्माद्रक्षसोऽराव्योऽदातुः सकाशात्पाहि । रक्षास्मान् । वाजेषु संग्रामेषु नोऽस्मान् प्राव । प्रकर्षेण रक्ष । स्मेति पूरणः । हि यस्मान्नेदिष्ठमासन्नमापिं बंधुभूतं त्वामिद्धामेव देवतातये यज्ञाय यज्ञसिद्धये वृधे वर्धनाय नक्षामहे व्याघ्रुमः । नक्षतिर्याप्रिकर्मा ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ नो॑ अग्ने॒ वयो॒वृधं॑ र॒यिं पा॑व॒क॒ शंस्यं॑ ।

रास्वा॑ च न उप॒माते॑ पु॒रु॒स्पृ॒हं सु॒नी॒ती स्वय॑शस्तरं ॥ ११ ॥

आ । नः । अग्ने । वयः॑वृधं । रयिं । पाव॒क॒ । शंस्यं ।

रास्व । च । नः । उप॒माते । पु॒रु॒स्पृ॒हं । सु॒नी॒ती । स्वय॑शः॒स्तरं ॥ ११ ॥

हे अग्ने पावक शोधक वयोवृधमन्नस्य वर्धकं शंस्यं रयिं धनं नोऽस्मभ्यमा हरेति शेषः । आहत्य च हे उपमाते । उपास्मत्समीपे माति नो धनमित्युपमातिः । हे तादृशाग्ने नोऽस्मभ्यं सुनीती सुनीत्या शोभननयनेन पुरुस्पृहं बहुभिः स्पृहणीयं स्वयशस्तरमत्यंतं स्वभूतकीर्तिं धनं रास्व च । देहि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

येन॑ वं॒साम॑ पृ॒त॒नासु॑ श॒र्धत॑स्तरं॒तो अ॒र्य आ॒दिशः॑ ।

स त्वं नो॑ वर्ध॒ प्रय॑सा श॒ची॒वसो॑ जि॒न्वा धि॒यो वसु॑विदः ॥ १२ ॥

येन । वं॒साम॑ । पृ॒त॒नासु॑ । श॒र्धतः॑ । तरं॒तः । अ॒र्यः । आ॒दिशः॑ ।

सः । त्वं । नः । वर्ध॒ । प्रय॑सा । श॒ची॒वसो॑ इति शची॑वसो । जि॒न्वा । धि॒यः । वसु॑विदः ॥ १२ ॥

येन धनेन पृतनासु संग्रामेषु शर्धतो वेगं कुर्वतोऽर्योऽरीन् शत्रूनादिश आदेष्टुन् शस्त्रप्रक्षेपन् तरंतो वंसाम हिंसाम तद्धनं देहि । हे शचीवसो प्रज्ञया वासयितः कर्म धनं वा स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्मान्वर्ध वर्धय । प्रीणय । प्रयसान्नेन त्वं वा वर्ध । अस्मदीयेन प्रयसा हविषा वसुविदो वसूनां लभकानि धियः कर्माण्यस्मदीयानि जिन्व । प्रीणय ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

शि॒शानो॑ वृष॒भो यथा॒ग्निः शृ॒ंगे द॒विध्वत् ।

ति॒ग्मा अस्य॑ ह॒नवो॑ न प्र॒ति॒धृषे॑ सु॒जंभः॑ स॒हसो॑ य॒हुः ॥ १३ ॥

शि॒शानः॑ । वृष॒भः । यथा॒ । अ॒ग्निः । शृ॒ंगे इति॑ । द॒विध्वत् ।

ति॒ग्माः । अस्य॑ । ह॒नवः॑ । न । प्र॒ति॒धृषे॑ । सु॒जंभः॑ । स॒हसः॑ । य॒हुः ॥ १३ ॥

अयमग्निः शृंगे शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् वृषभो यथा दविध्वत् कंपयति शिर

एवं शृंगस्थानीया ज्वालाः शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् दविध्वत् । कंपयति शिरः ।
अस्याग्नेर्हनवो न हनव इव हनुस्थानीया ज्वालास्तिग्मा न प्रतिधृषे । प्रतिधर्षि-
तुमशक्याः । योऽग्निः सुजंभः सुदंष्ट्रः सहसो यहुः सहसः पुत्रोऽस्य हनव इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

नहि ते अग्ने वृषभ प्रतिधृषे जंभासो यद्वितिष्ठसे ।

स त्वं नो होतः सुहुतं हविष्कृधि वंस्वा नो वार्या पुरु ॥ १४ ॥

नहि । ते । अग्ने । वृषभ । प्रतिऽधृषे । जंभासः । यत् । विऽतिष्ठसे ।

सः । त्वं । नः । होत॒रिति॑ । सुऽहुतं । ह॒विः । कृ॒धि । वंस्व । नः । वार्या । पुरु ॥ १४ ॥

हे वृषभ वर्षक ते तव जंभासो जंभा दंतस्थानीया ज्वाला नहि प्रतिधृषे
प्रतिधर्षितुं न शक्याः । यद्यस्माद्वितिष्ठसे विविधं गच्छसि । प्रवर्धस इत्यर्थः । हे
होतर्होमनिष्पादक स त्वं हविरस्मदत्तं सुहुतं कृधि । कुरु । नोऽस्मभ्यं वार्या
वरणीयानि पुरु बहूनि वंस्व । देहि ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

शेषे वनेषु माचोः सं त्वा मर्तास इंधते ।

अतंद्रो हव्या वहसि हविष्कृत आदिहेवेषु राजसि ॥ १५ ॥

शेषे । वनेषु । माचोः । सं । त्वा । मर्तासः । इंधते ।

अतंद्रः । ह॒व्या । व॒ह॒सि । ह॒विःऽकृतः॑ । आ॒त् । इत् । दे॒वेषु॑ । रा॒ज॒सि ॥ १५ ॥

हे अग्ने वनेषु वर्तमानयोर्माचोररण्योः शेषे । स्वपिषि । वर्तसे । त्वा त्वां
तथाभूतं मर्तासो मनुष्या अध्वर्यादयो मथनेनोत्पाद्य समिंधते । पञ्चात्मवृद्धस्व-
मतंद्रोऽनलसः सन् हविष्कृतो यजमानस्य हव्या हवीषि वहसि देवान्प्रति ।
आदिदन्तरमेव देवेषु मध्ये राजसि । दीप्यसे ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

सप्र होतास्त्वमिदीकृते त्वाग्ने सुत्यजमह्यं ।

भिन्नत्यद्रिं तपसा वि शोचिषा प्राग्ने तिष्ठ जनाँ अति ॥ १६ ॥

स॒प्र । हो॒तारः । तं । इत् । ई॒ळ॒ते । त्वा । अ॒ग्ने । सु॒त्य॒जं । अ॒ह्यं ।

भि॒न॒त्ति । अ॒द्रि । त॒प॒सा । वि । शो॒चि॒षा । प्र । अ॒ग्ने । ति॒ष्ठ । ज॒नान् । अ॒ति ॥ १६ ॥

हे अग्ने तमित्तमेव त्वा त्वां सप्र होतारो होचका ईळते । स्तुवंति । कीदृशं त्वां । सुत्यजं सुत्यागं । अभिमतप्रदमित्यर्थः । अह्यमक्षीणं प्रवृद्धं । किंचाद्रिं मेघं तपसा तापकेन शोचिषा तेजसा । तपसा शोचिषा चेति वा योज्यं । विभिन्नत्ति । हे अग्ने जनानस्मानत्यतीत्य प्रतिष्ठ प्रगच्छ हविरादाय देवान्प्रति । अथवास्मद्विरोधिजनानतिक्रम्य प्रतिष्ठ ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

अ॒ग्नि॒म॒ग्निं वो॒ अ॒ग्नि॒गुं हु॒वेम॑ वृ॒क्त॒व॒र्हिषः॑ ।

अ॒ग्निं हि॒त॒प्र॒यसः॑ श॒श्व॒ती॒ष्वा हो॒तारं॑ च॒र्ष॒णी॒नां ॥ १७ ॥

अ॒ग्निंऽअ॒ग्निं । वः । अ॒ग्निऽगुं । हु॒वेम॑ । वृ॒क्तऽव॒र्हिषः॑ ।

अ॒ग्निं । हि॒तऽप्र॒यसः॑ । श॒श्व॒ती॒षु । आ । हो॒तारं॑ । च॒र्ष॒णी॒नां ॥ १७ ॥

अग्निमग्निं । वीप्सादरार्था । अग्निमेव हे यजमाना वो युष्मदर्थं हुवेम । आह्वयाम । अथवा हे देवा वो युष्मदर्थमिति वा व्याख्येयं । कीदृशा वयं । वृक्तवर्हिषश्छिन्नदर्भाः । कीदृशमग्निं । अग्निगुमधृतकर्माणं सर्वदा गृहे वर्तमानमग्निं हितप्रयसो निहितहविष्का वयमाहुवेमेति शेषः । कीदृशमग्निं । शश्वतीषु बह्वीषु भूमिषु वर्तमानं होतारं होमनिष्पादकं । किमर्थं । चर्षणीनां मनुष्याणामर्थाय । अग्नौ तृप्ते सति वृष्टिलाभात्प्राण्युपकारसिद्धं प्राण्यर्थत्वं । अथवा मनुष्याणां यजमानानां होतारं होमसाधकं ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

के॒तेन॑ श॒र्मन्स॒चते॑ सु॒षा॒म॒ण्य॒ग्ने तु॒भ्यं चि॒क्वि॒व॒ना ।

इ॒ष॒ण्य॒या नः॑ पु॒रु॒रूप॒मा भ॒र वा॒जं ने॒दि॒ष्ठ॒मू॒तये॑ ॥ १८ ॥

के॒तेन॑ । श॒र्मन् । स॒चते॑ । सु॒ऽसा॒म॒नि । अ॒ग्ने । तु॒भ्यं । चि॒क्वि॒व॒ना ।

इ॒ष॒ण्य॒या । नः॑ । पु॒रु॒ऽरूपं॑ । आ । भ॒र । वा॒जं । ने॒दि॒ष्ठं । ऊ॒तये॑ ॥ १८ ॥

हे अग्ने तुभ्यं चिकित्वना चिकितुषा जनेन होत्रादिना सह यजमानः केतेन

प्रज्ञापकेन स्तोत्रेण यजत इति शेषः । कुत्रेति तदुच्यते । सुषामणि शोभनरथ-
तरादिसामोपेते शर्मन् शर्मणि सुखसाधने यज्ञे । अतो हे अग्ने इषण्ययेच्छया
स्वीयया नोऽस्मभ्यं पुरुरूपं नानारूपं नेदिष्ठमंतिके सर्वदा वर्तमानं वाजमन्त्र-
मूतये रक्षणायाभर । आहर ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अग्ने जरितर्विशपतिस्तेपानो देव रक्षसः ।

अप्रोषिवान्गृहपतिर्महाँ असि दिवस्यायुर्दुरोणयुः ॥ १९ ॥

अग्ने । जरितः । विशपतिः । तेपानः । देव । रक्षसः ।

अप्रोषिऽवान् । गृहऽपतिः । महान् । असि । दिवः । पायुः । दुरोणऽयुः ॥ १९ ॥

हे अग्ने देव जरितः स्तोतः । स्तुत्येत्यर्थः । विशपतिः प्रजानां पालको रक्षसो
राक्षसानां तेपानः संतापकोऽसि । अप्रोषिवान्यजमानगृहमत्यजन् । तदेवाह ।
गृहपतिर्यजमानगृहस्य पालकश्च त्वं महानतिशयेन पूज्योऽसि । दिवो द्युलोकस्य
पायुः पाता दुरोणयुर्यजमानगृहस्य मिश्रयिता । सर्वदा वर्तमान इत्यर्थः । तादृ-
शस्त्वं महानसीत्यन्वयः ॥

॥ अथ विंशी ॥

मा नो रक्ष आ वेशीदाघृणीवसो मा यातुर्यातुमावतां ।

परोगव्यूतिनिरामप क्षुधमग्ने सेध रक्षस्विनः ॥ २० ॥

मा । नः । रक्षः । आ । वेशीत् । आघृणीवसो इत्याघृणिऽवसो । मा । यातुः । यातुऽमावतां ।

परऽगव्यूति । अनिरां । अप । क्षुधं । अग्ने । सेध । रक्षस्विनः ॥ २० ॥

हे आघृणीवसो दीपधनाग्ने नोऽस्मान्नक्षो राक्षसादिः । रक्षो रक्षितव्यमस्मा-
दिति यास्कः । मावेशीत् । सर्वतो न प्रविशतु । तथा यातुमावतां । यातुर्यातना
पीडा । तद्वतां यातुधानानां यातुः पीडा मावेशीत् । हे अग्ने अनिरां । इरान्नं ।
अन्नाभावं दारिद्र्यं क्षुधं क्षपयितारं रक्षस्विनो बलवंति रक्षांसि च परोगव्यूति
क्रोशद्वयाद्देशात्परस्तात् । एतदुपलक्षणं । अत्यंतं दूरदेशेऽपसेध । परिहर । अनिरा
क्षुद्धाद्यानि रक्षांसि च न पीडयन्त्विति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

उभयं शृणवदित्यष्टादशर्चं द्वितीयं सूक्तं प्रागाथस्य भर्गस्यार्घं । अत्रानुक्रम-
णिका । उभयं झूनेति । पूर्वसूक्ते प्रागाथं त्वित्युक्तत्वादिदमपि प्रागाथं । अत्रायुजो
वृहत्यो युजः सतोवृहत्यः । अनुक्तत्वादिन्द्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हत-
तृचाशीतावेतत्सूक्तं सप्तम्यष्टमीवर्जं । तथैव पंचमारण्यके सूचितं शौनकेन । उभयं
शृणवच्च न इति सप्तमी चाष्टमी चोद्धरति । ऐ० आ० ५. १०. । इति ॥ चातुर्वि-
शिकेऽहनि निष्केवल्य उभयमिति वृहत्साम प्रगाथः । तथा च सूचितं । उभयं
शृणवच्च न आ वृषस्व पुरुवसो । आ० ७. ४. । इति ॥ एवमन्यत्रापि यस्मिन्नहनि
पृष्ठस्तोत्रे वृहत्साम क्रियते तस्मिन्नहनि निष्केवल्येऽयं प्रगाथः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उभयं शृणवच्च न इन्द्रो अर्वागिदं वचः ।

सत्राच्या मघवा सोमपीतये धिया शविष्ठ आ गमत् ॥ १ ॥

उभयं । शृणवत् । च । नः । इन्द्रः । अर्वाक् । इदं । वचः ।

सत्राच्या । मघवा । सोमऽपीतये । धिया । शविष्ठः । आ । गमत् ॥ १ ॥

उभयं स्तोत्रात्मकं शस्त्रात्मकं चोभयविधमिदं वचोऽर्वागस्मदभिमुखमिन्द्रः
शृणवत् । शृणोतु । श्रुत्वा च सत्राच्यास्माकं सहांचत्या धिया युक्तः सन् मघवा
शविष्ठोऽतिशयेन बलवानागमत् आगच्छतु सोमपीतये सोमपानाय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तं हि स्वराजं वृषभं तमोजसे धिषणे निष्टतक्षतुः ।

उतोपमानां प्रथमो नि षीदसि सोमकामं हि ते मनः ॥ २ ॥

तं । हि । स्वऽराजं । वृषभं । तं । ओजसे । धिषणे इति । निऽततक्षतुः ।

उत । उपऽमानां । प्रथमः । नि । षीदसि । सोमऽकामं । हि । ते । मनः ॥ २ ॥

तं हि तं खल्विन्द्रं स्वराजं स्वयमेव राजमानं धिषणे द्यावापृथिव्यौ वृषभं
जगदुपकारकाया वृष्टेर्वर्षकं निष्टतक्षतुः । संचस्करतुः । तं तमेवेन्द्रमोजसे बलाय
निष्टतक्षतुः । उत यस्मादेवं तस्माच्चे इन्द्रोपमानामुपमानभूतानामन्येषां देवानां
मध्ये प्रथमो मुख्यः सन् निषीदसि वेद्यां । सोमकामं हि खलु ते मनः ॥

पूर्वोक्तेऽच्छावाकश्च आ वृषस्वेति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रमुक्तं ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

आ वृषस्व पुरुवसो सुतस्येन्द्रांधसः ।

विद्महि त्वा हरिवः पृत्सु सासहिमधृष्टं चिद्दधृष्टणिं ॥३॥

आ । वृषस्व । पुरुवसो इति पुरुवसो । सुतस्य । इन्द्र । अंधसः ।

विद्महि । हि । त्वा । हरिवः । पृत्सु । सासहिं । अधृष्टं । चित् । दधृष्टणिं ॥३॥

हे पुरुवसो बहुधनेन्द्र त्वमावृषस्व । आसिंचस्व । किं । सुतस्यांधसः सुतमंधः सोमं जठरे । हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन्निन्द्र त्वा त्वां विद्महि । जानीमः खलु । कीदृशं । पृत्सु संग्रामेषु सासहिमभिभवितारं शत्रूणामधृष्टं चित्कैरप्यधर्षणीयं दधृष्टणिमन्येषां धर्षकं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अप्रामिसत्य मघवन्तथेदसदिन्द्र क्रत्वा यथा वशः ।

सनेम वाजं तव शिप्रिन्नवसा मक्षु चिद्यंतो अद्रिवः ॥४॥

अप्रामिऽसत्य । मघऽवन् । तथा । इत् । असत् । इन्द्र । क्रत्वा । यथा । वशः ।

सनेम । वाजं । तव । शिप्रिन् । अवसा । मक्षु । चित् । यंतः । अद्रिऽवः ॥४॥

हे अप्रामिसत्य अहिंसितसत्य हे मघवन्निन्द्र तथेदसत् । तथैव भवति हे इन्द्र क्रत्वा कर्मणा प्रज्ञानेन यथा येन प्रकारेण वशः कामये । हे शिप्रिन् अवसा रक्षणेन निमित्तेन वाजमन्त्रं सनेम संभजेम वयं तव त्वदनुग्रहात् । कीदृश वयं । मक्षु चित् शीघ्रमेव यंतः शत्रूणाञ्छंतोऽभिभवंतः । हे अद्रिवः । अद्रिर्वज्रः । तद्वन्निन्द्रेति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

शग्ध्युषु शचीपत इन्द्र विश्वाभिरुतिभिः ।

भगं न हि त्वा यशसं वसुविदमनु शूर चरामसि ॥५॥

शग्धि । ऊं इति । सु । शचीऽपते । इन्द्र । विश्वाभिः । उतिऽभिः ।

भगं । न । हि । त्वा । यशसं । वसुऽविदं । अनु । शूर । चरामसि ॥५॥

हे शचीपत इन्द्र शग्धि । देह्यभिमतं । विश्वाभिः सर्वाभिरूतिभिर्मरुद्भिः सह ।
हे शूर भगं न भाग्यमिव यशसं यशस्विनं वसुविदं धनस्य लभकं त्वा त्वामनु-
चरामसि । अनुचरामः । परिचरामेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पौरो अश्वस्य पुरुकृद्गवामस्युत्सो देव हिरण्ययः ।

नकिर्हि दानं परिमर्धिषत्वे यद्यद्यामि तदा भर ॥ ६ ॥

पौरः । अश्वस्य । पुरुऽकृत् । गवां । असि । उत्सः । देव । हिरण्ययः ।

नकिः । हि । दानं । परिऽमर्धिषत् । ते इति । यत्ऽयत् । यामि । तत् । आ । भर ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वमश्वस्य पौरः पूरयितासि । भवसि । तथा गवां पुरुकृद्गुहकर्तासि ।
हे देव हिरण्ययो हिरण्यमयशरीरस्त्वमुत्स उत्ससदृशोऽसि । हे इन्द्र ते त्वयि वर्त-
मानं दानमस्मद्विषयं देयं धनं वा नकिः परिमर्धिषत् । न कश्चिद्धिनस्ति । अतो
यद्यद्यामि याचे तदाभर । आहर मह्यं ॥

यद्यग्निष्टोमे बृहत्साम तदानीं निष्केवल्ये प्रगाथोऽनुरूपः । सूत्रितं च । त्वं
ह्येहि चेरव इति प्रगाथा एते भवन्ति । आ० ५. १५. । इति ॥ महाव्रते निष्केवल्य
उत्तरपक्षेऽयं प्रगाथः । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । त्वामिद्धि हवामहे त्वं ह्येहि
चेरव इति बृहत्स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ । ऐ० आ० ५. ८. । इति ॥

॥ प्रगाथे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

त्वं ह्येहि चेरवे विदा भगं वसुत्तये ।

उद्वावृषस्व मघवन्गविष्टये उदिन्द्राश्वमिष्टये ॥ ७ ॥

त्वं । हि । आ । इहि । चेरवे । विदाः । भगं । वसुत्तये ।

उत् । ववृषस्व । मघऽवन् । गोऽइष्टये । उत् । इन्द्र । अश्वंऽइष्टये ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्वं हि त्वं खलु । सामर्थ्याद्वातेति गम्यते । अत एहि । आगच्छ ।
आगत्य चास्मभ्यं भगं भजनीयं धनं विदाः । लभस्व । दत्स्व । किमर्थं । वसुत्त-
येऽस्माकं वसुदानाय । हे मघवन् गविष्टये गा इच्छते मह्यमुद्वावृषस्व । उत्तिं-

चस्व गामिति शेषः । तथा हे इंद्राश्वमिष्टयेऽश्वैषणवते मह्यमश्वानुद्ववृषस्व ।
उत्सिंचस्व । देहि ॥

॥ अथ प्रगाथे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

त्वं पुरु सहस्राणि शतानि च यूथा दानाय मंहसे ।

आ पुरंदरं चकृम विप्रवचस इंद्रं गायंतोऽवसे ॥ ८ ॥

त्वं । पुरु । सहस्राणि । शतानि । च । यूथा । दानाय । मंहसे ।

आ । पुरंदरं । चकृम । विप्रवचसः । इंद्रं । गायंतः । अवसे ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं पुरु पुरुणि बहूनि सहस्राणि शतानि च यूथा गवादियूथानि
दानाय यजमानविषयाय मंहसे । अनुमन्यसे । यद्वा दानाय दात्रे यजमानाय
मंहसे । प्रयच्छसि । मंहतिदानकर्मा । अथ परोक्षेण ब्रवीति । पुरंदरं शत्रुपु-
राणां दारयितारमिंद्रमवसे रक्षणाय प्रीतये वा गायंतः स्तुवंतो विप्रवचसो
विविधप्रकृष्टवचना वयमा आगंतारमभिमुखं वा चकृम । कुर्मः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अविप्रो वा यदविध्विप्रो वेन्द्र ते वचः ।

स प्र ममंदत्वाया शतक्रतो प्राचामन्यो अहंसन ॥ ९ ॥

अविप्रः । वा । यत् । अविधत् । विप्रः । वा । इंद्र । ते । वचः ।

सः । प्र । ममंदत् । त्वाऽया । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । प्राचामन्यो इति प्राचाऽमन्यो ।

अहंसन ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव वचः स्तोत्रं यद्योऽविप्रो वामेधाव्यस्तुतिकुशलो वा विप्रो
मेधावी स्तुतिकुशलो वाविधत् कुर्यात् । त्वां स्तौतीत्यर्थः । स स्तोता त्वाया
त्वयीच्छया साधनेन प्र ममंदत् । प्रकर्षेण मोदते । हे शतक्रतो बहुकर्मन् हे
प्राचामन्यो प्राचीनक्रोध । अप्रतिहतक्रोधेत्यर्थः । नहीन्द्रक्रोधं प्रतिहंति कश्चित् ।
हे अहंसन । संग्रामेऽहमित्यात्मनो महत्त्वं प्रकाशयन्त्यः शत्रुं संभजते स तथोक्तः ।
तादृशेन्द्र ॥

॥ अथ दशमी ॥

उ॒ग्रबा॑हुर्म॒क्षकृ॒त्वा पु॒रंद॒रो यदि॑ मे शृ॒णव॒द्भवं ।

व॒सूय॒वो व॒सु॒पतिं॑ श॒त॒क्रतुं॑ स्तो॒मैरि॒द्रं ह॒वाम॑हे ॥ १० ॥

उ॒ग्रऽबा॑हुः । म॒क्षऽकृ॒त्वा । पु॒रं॒ऽद॒रः । यदि॑ । मे । शृ॒णव॑त् । ह॒वं ।

व॒सु॒ऽय॒वः । व॒सु॒ऽप॒तिं । श॒त॒ऽक्र॒तुं । स्तो॒मैः । इ॒द्रं । ह॒वा॒म॒हे ॥ १० ॥

उग्रबाहुरुद्गुणभुजो मक्षकृत्वा वधकर्ता शत्रूणां पुरंदरः पुराणां दारयितेन्द्रो यदि मे हवं शृणवत् शृणुयात् तर्हि वसूयवो वसुकामा वयं वसुपतिं बहुधन-स्वामिनं शतक्रतुमपरिमितप्रज्ञमिन्द्रं स्तोमैः स्तोचैर्हवामहे । आह्वयामः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

न पा॒पासो॑ म॒नाम॑हे ना॒रा॒यासो॑ न ज॒ळ॒ह॒वः ।

यदि॒न्वि॒द्रं वृ॒षणं॑ स॒चा सु॒ते स॒खायं॑ कृ॒णवा॑म॒है ॥ ११ ॥

न । पा॒पा॒सः । म॒ना॒म॒हे । न । अ॒रा॒या॒सः । न । ज॒ळ॒ह॒वः ।

यत् । इत् । नु । इ॒द्रं । वृ॒षणं॑ । स॒चा । सु॒ते । स॒खायं॑ । कृ॒णवा॑म॒है ॥ ११ ॥

वयमिन्द्रं पापासः पापा अकृतपुण्या ब्रह्मचर्यव्रतादिरहिता न मनामहे । न मन्यामहे । तथारायासोऽराया अधना वाहविष्का वा न मनामहे । न जळहवोऽज्वलना अनग्नयो न मनामहे । कृतव्रतनियमादिपुण्या दानवन्तोऽग्निसहितास्तं स्तुम इत्यृषिरात्मानमाह । यदिद्यस्मादेव कारणात् नु इदानीं वृषणं वर्षकमिन्द्रं सुते सोमेऽभिषुते सचा सहिताः सखायं कृणवामहै कुर्मः तस्मात्पापादिरहिता मनामहे । पापादिविशिष्टानामिन्द्रसाहाय्यकरणासंभवात् ॥ अत्र न पापा मन्यामहे । नि० ६. २५. । इत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उ॒ग्रं यु॑यु॒ज्म॒ पृ॒त॒नासु॑ सा॒स॒हि॒मृ॒णका॑ति॒मदा॑भ्यं ।

वेदा॑ भृ॒मं चि॒त्स॒निता॑ र॒थी॒त॒मो वा॒जिनं॑ यमि॒दू न॑शत् ॥ १२ ॥

उग्रं । युयुज्म । पृतनासु । ससहिं । ऋणऽकातिं । अदाभ्यं ।

वेदं । भूमं । चित् । सनिता । रथिऽतमः । वाजिनं । यं । इत् । ऊं इति । नशत् ॥ १२ ॥

उग्रमुद्गूणवल्मिंद्रं युयुज्म । योजयामः । कीदृशमिंद्रं । पृतनासु संग्रामेषु
सासहिं शत्रूणामभिभवितारमृणकातिमृणभूतस्तुतिं । यस्मै स्तुतिर्ऋणवदवश्यं
क्रियते तं तादृशं । अथवा ऋणवदवश्यफलप्रदस्तुतिकं । अदाभ्यं केनाप्यहिंस्यं ।
य इंद्रो भूमं चिद्बहुष्वेषु भ्रमणशीलमेव वाजिनं बलवंतमश्वं रथीतमो रथ-
स्वामी वेद वेत्ति गृह्णाति । तद्वत् सनितेन्द्रो वाजिनं हविष्मंतं यमिद्यमेव
जनं बहूनां यजमानानां मध्ये नशत् व्याप्नोति तमिंद्रमिति । ते वयमिति वा
योज्यं । वयं युयुज्मेति पक्षे व्यत्ययेन बहुवचनं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकस्य यत इंद्रेति वैकल्पिकः स्तो-
त्रियस्तुचः । सूचितं च । यत इंद्र भयामहे यथा गौरो अपा कृतं । आ० १. ४. ।
इति ॥ दुःस्वप्नदर्शनेऽप्येतदादिसूक्तगेषो जपः । गृ० सू० ३. १०. ॥

॥ तवाच्छावाकतृचे प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

यत इंद्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि ।

मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतिभिर्वि द्विषो वि मृधो जहि ॥ १३ ॥

यतः । इंद्र । भयामहे । ततः । नः । अभयं । कृधि ।

मघऽवन् । श्छुग्धि । तव । तत् । नः । ऊतिऽभिः । वि । द्विषः । वि । मृधः । जहि ॥ १३ ॥

हे इंद्र यतो हिंसकाद्भयामहे वयं ततो नोऽस्मभ्यमभयं कृधि । कुरु । हे
मघवन् शग्धि शक्तो भवसि नोऽस्मभ्यमभयं कर्तुं तव तन्नैरूतिभी रक्षणे रक्षकैः
पुरुषैः । किंच विजहि द्विषोऽस्मद्द्वेष्टृन् । विजहि मृधोऽस्मद्विंसकान् ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते चतुर्दशी ॥

त्वं हि राधस्पते राधसो महः श्यस्यासि विधतः ।

तं त्वा वयं मघवन्निद्र गिर्वणः सुतावतो हवामहे ॥ १४ ॥

त्वं । हि । राधःऽपते । राधसः । महः । श्यस्य । असि । विधतः ।

तं । त्वा । वयं । मघऽवन् । इंद्र । गिर्वणः । सुतऽवतः । हवामहे ॥ १४ ॥

हे राधस्यते धनस्वामिन् त्वं हि त्वं खलु महो महतो राधसो धनस्य क्षयस्य
च गृहस्य च वर्धयितासि हि खलु । सामर्थ्यादेवं लभ्यते । कस्य राधसो गृहस्य
च वर्धक इत्युच्यते । विधतः परिचरतो यजमानस्य । तं तादृशं त्वा त्वां वयं हे
मघवन्निद्रं गिर्वर्णो गीर्भिर्वननीय सुतावंतोऽभिषुतसोमा हवामहे । आह्वयाम ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते पंचदशी ॥

इन्द्रं स्पृकुत वृत्रहा परस्पा नो वरेण्यः ।

स नो रक्षिषच्चरमं स मध्यमं स पश्चात्पातु नः पुरः ॥ १५ ॥

इन्द्रः । स्पृ । उत । वृत्रहा । परः । पाः । नः । वरेण्यः ।

सः । नः । रक्षिषत् । चरमं । सः । मध्यमं । सः । पश्चात् । पातु । नः । पुरः ॥ १५ ॥

अयमिन्द्रः स्पृ सर्वस्य ज्ञाता । स्पशतिर्ज्ञानकर्मा । उतायं वृत्रहा वृत्रहंता
परस्पाः परपालयिता नोऽस्माकं वरेण्यो वरणीयः । स इन्द्रो नोऽस्माकं ।
पुत्रमिति शेषः । रक्षिषत् । रक्षतु । चरमं पुत्रं तथा स रक्षिषत् । स मध्यमं
पुत्रं रक्षिषत् । स नोऽस्मान् पश्चाद्रक्षिषत् । नः पुरः पुरस्ताद्रक्षिषत् ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

त्वं नः पश्चादधरादुत्तरात्पुर इन्द्रं नि पाहि विश्वतः ।

आरे अस्मत्कृणुहि दैव्यं भयमारे हेतीरदेवीः ॥ १६ ॥

त्वं । नः । पश्चात् । अधरात् । उत्तरात् । पुरः । इन्द्रं । नि । पाहि । विश्वतः ।

आरे । अस्मत् । कृणुहि । दैव्यं । भयं । आरे । हेतीः । अदेवीः ॥ १६ ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मान्पश्चात्पश्चाद्भागात्पुरः पूर्वभागादधरादधोभागात् । एतदु-
परिभागस्योपलक्षणं । उत्तरादुत्तरभागात् । एतदक्षिणस्याप्युपलक्षणं । किं बहुना
विश्वतः सर्वस्मात्पदेशान्निपाहि । हे इन्द्र दैव्यं भयमस्मदस्मत्त आरे दूरे कृणुहि ।
कुरु । तथादेवीरासुराणि हेतीरायुधान्यारे कृणुहि ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

अद्याद्या श्वःश्व इन्द्र चास्व परे च नः ।

विश्वा च नो जरितृन्सत्पते अहा दिवा नक्तं च रक्षिषः ॥ १७ ॥

अद्यऽअद्य । श्वःऽश्वः । इन्द्र । चास्व । परे । च । नः ।

विश्वा । च । नः । जरितृन् । सत्पते । अहा । दिवा । नक्तं । च । रक्षिषः ॥ १७ ॥

अद्याद्य यदद्यशब्दवाच्यमहरस्ति तत्र सर्वत्र । एवं श्वःश्वस्वास्व । रक्ष । तथा परे च परस्मिन्सृतीयेऽहनि च चास्व । हे सत्पते सतां पालक विश्वा सर्वाण्यपहाहानि सर्वेष्वप्यहःस नोऽस्मान् जरितृन् रक्षिषः । रक्षसि । तथा दिवा नक्तं च रक्षिषः । रक्षसि रक्ष वा ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

प्रभंगी शूरो मघवा तुवीमघः संमिश्रो वीर्याय कं ।

उभा ते बाहू वृषणा शतक्रतो नि या वज्रं मिमिक्षतुः ॥ १८ ॥

प्रऽभंगी । शूरः । मघऽवा । तुविऽमघः । संऽमिश्रः । वीर्याय । कं ।

उभा । ते । बाहू इति । वृषणा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । नि । या । वज्रं ।

मिमिक्षतुः ॥ १८ ॥

अयं मघवेन्द्रः प्रभंगी प्रभञ्जनशीलः शूरस्तुवीमघः प्रभूतधनः संमिश्रः सम्यङ्मिश्रयिता । किमर्थं । वीर्याय शत्रूणां वीर्यकरणाय । कमिति पादपूरणः । एवं महानुभावो भवति । अथ प्रत्यक्षवादः । हे इन्द्र त उभोभावपि बाहू वृषणा वर्षकौ कामानां हे शतक्रतो बहुप्रज्ञ या यौ वज्रमायुधं निमिमिक्षतुः परिगृह्णीतः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थ एकोनचत्वारिंशो वर्गः ॥

प्रो अस्मा इति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य प्रगाथस्यार्धं । पंचपदा पंक्तिः । सप्तम्याद्यास्तिस्रो बृहत्यः । इन्द्रो देवता । अत्रानुक्रमणिका । प्रो अस्मै द्वादश प्रगाथः पांक्तं सप्तम्याद्याश्च तिस्रो बृहत्य इति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रो अस्मा उपस्तुतिं भरता यज्जुजोषति ।

उक्थैरिंद्रस्य माहिनं वयो वर्धति सोमिनो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ १ ॥

प्रो इति । अस्मै । उपऽस्तुतिं । भरत । यत् । जुजोषति ।

उक्थैः । इंद्रस्य । माहिनं । वयः । वर्धति । सोमिनः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ १ ॥

अस्मा इंद्रायोपस्तुतिमुपेत्य क्रियमाणां स्तुतिं प्रो भरत । प्रकर्षेण संपादयत हे ऋत्विजः । यद्यद्यमिंद्रो जुजोषति सेवते तर्हि भरतेति । सोमिनः सोमप्रिय-
स्येन्द्रस्य स्वभूतं माहिनं महद्भयोऽन्नं सोमलक्षणमुक्थैः शस्त्रैर्वर्धति । वर्धयन्ति ।
भद्राः स्तुत्यानि खल्विंद्रस्य रातयो दानानि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयुजो असमो नृभिरेकः कृष्टीरयास्यः ।

पूर्वीरिति प्र वावृधे विश्वा जातान्योजसा भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ २ ॥

अयुजः । असमः । नृऽभिः । एकः । कृष्टीः । अयास्यः ।

पूर्वीः । अति । प्र । वावृधे । विश्वा । जातानि । ओजसा । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ २ ॥

अयुजोऽसहायोऽसमोऽसदृशोऽन्यैर्नृभिर्देवैरेको मुख्योऽयास्य उपक्षपयितु-
मशक्यः पूर्वीः कृष्टीः पूर्वतन्यः प्रजा अतिप्रववृधे । अतिप्रवर्धते । किंच विश्वा
सर्वाणि जातानीदानीमुत्पन्नान्योजसा बलेनातिप्रवावृधे । भद्रा हींद्रस्य रातयः ।
अथवायमृषिरयुजोऽसहायोऽन्यैरसदृश एक एव सन् पूर्वीः प्रजा जातानि सर्वा-
ण्यप्यतिक्रम्य वर्धते । शिष्टं समानं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अहितेन चिदर्वता जीरदानुः सिषासति ।

प्रवाच्यमिंद्र तत्तव वीर्याणि करिष्यतो भद्रा इंद्रस्य रातयः ॥ ३ ॥

अहितेन । चित् । अर्वता । जीरऽदानुः । सिषासति ।

प्रऽवाच्यं । इंद्र । तत् । तव । वीर्याणि । करिष्यतः । भद्राः । इंद्रस्य । रातयः ॥ ३ ॥

अयं जीरदानुः क्षिप्रप्रदान इंद्रोऽहितेनायोजितेनाप्रेरितेन चिदर्वतारणव-

ताश्वेन सिषासति । संभक्तुमिच्छति । तस्माद्दे इन्द्र वीर्याणि सामर्थ्यानि करि-
ष्यतस्तव महत्त्वं प्रवाच्यं । स्तुत्यमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ याहि कृण्वाम त इन्द्र ब्रह्माणि वर्धना ।

येभिः शविष्ठ चाकनो भद्रमिह श्रवस्यते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ४ ॥

आ । याहि । कृण्वाम । ते । इन्द्र । ब्रह्माणि । वर्धना ।

येभिः । शविष्ठ । चाकनः । भद्रं । इह । श्रवस्यते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र आयाहि । आगच्छ । ते कृण्वाम । किं । ब्रह्माणि परिवृढानि स्तुति-
लक्षणानि कर्माणि । कीदृशानि । वर्धनोत्सहवर्धकानि । येभिर्यैः कर्मभिर्हे
शविष्ठातिशयेन बलवन्निन्द्र चाकनः कामयसे । किं । भद्रं कर्तुं । कस्मै । श्रवस्य-
वेऽन्नमिच्छते स्तोत्रे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

धृषतश्चिद्धृषन्मनः कृणोषीद्र यत्नं ।

तीव्रैः सोमैः सपर्यतो नमोभिः प्रतिभूषतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ५ ॥

धृषतः । चित् । धृषत् । मनः । कृणोषि । इन्द्र । यत् । त्वं ।

तीव्रैः । सोमैः । सपर्यतः । नमःऽभिः । प्रतिऽभूषतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र धृषतश्चिद्धृष्टादपि धृषद्धृष्टं मनः कृणोषि । अत्यंतं धृष्टं करोषि । यद्य-
स्मात्त्वं तीव्रैर्मदजनकैः सोमैः सपर्यतो पूजयतो नमोभिर्नमस्कारैश्च प्रतिभूष-
तोऽलंकुर्वतो यजमानस्याभिमतं दिक्षसीति शेषः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अव चष्ट ऋचीषमोऽवताँ इव मानुषः ।

जुष्टी दक्षस्य सोमिनः सखायं कृणुते युजं भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ६ ॥

अव । चष्टे । ऋचीषमः । अवतान्ऽइव । मानुषः ।

जुष्टी । दक्षस्य । सोमिनः । सखायं । कृणुते । युजं । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ६ ॥

अयमिन्द्र ऋचीषम ऋचा स्तुत्या समस्तथा परिच्छिन्नः सन्नवचष्टे पश्यत्य-

नृग्रहेणास्मान् । तत्र दृष्टांतः । मानुषो मनुष्योऽवतानवटान् कूपादिप्रदेशानिव ।
दृष्ट्वा च जुष्टी प्रीतोऽयं दक्षस्य प्रवृद्धस्य सोमिनो यजमानस्य युजं युज्यमात्मानं
सखायं कृणुते । करोति । तस्याभिमतं साधयतीत्यर्थः । अथवा तृषितो मनुष्यो
जलपूर्णानवटानिव स्तुतः सन् पश्यति सोमं पातुं । पश्चादवेक्षितं तं युज्यमानं
सोमं जुष्टी सेवित्वा दक्षस्य सोमिनः सखायं कुरुते ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विश्वे त इन्द्र वीर्यं देवा अनु क्रतुं ददुः ।

भुवो विश्वस्य गोपतिः पुरुष्टुत भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ७ ॥

विश्वे । ते । इन्द्र । वीर्यं । देवाः । अनु । क्रतुं । ददुः ।

भुवः । विश्वस्य । गोऽपतिः । पुरुऽस्तुत । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र ते तव वीर्यं सामर्थ्यं क्रतुं प्रज्ञां चानु अनुसृत्य विश्वे सर्वे देवा ददुः ।
दधुः । धारयन्ति वीर्यं प्रज्ञां च । तव बलेन प्रज्ञया च तेऽपि बलिनः प्रज्ञा-
वंतश्च भवन्तीत्यर्थः । तादृशस्त्वं गोपतिः प्रसिद्धानां गवामुदकानां स्तुतिवचसो
वा पतिर्भुवः । भवसि । विश्वस्येत्येतत्पदांतर्गतस्यापि गोशब्दस्य विशेषः । हे
पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेन्द्र भवसीति समन्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

गृणे तदिन्द्र ते शर्व उपमं देवतातये ।

यद्वंसि वृत्रमोजसा शचीपते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ८ ॥

गृणे । तत् । इन्द्र । ते । शर्वः । उपऽमं । देवऽतातये ।

यत् । हंसि । वृत्रं । ओजसा । शचीऽपते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र ते तव तच्छर्वो बलमुपममंतिकं देवतातये यजमानाय यज्ञार्थं वा गृणे ।
स्तुवे । यद्यस्माद्धे शचीपते वृत्रमोजसा बलेन हंसि तस्मात्ते शर्वो गृणे ॥

॥ अथ नवमी ॥

समनेव वपुष्यतः कृणवन्मानुषा युगा ।

विदे तदिन्द्रश्चेतनमधं श्रुतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ९ ॥

समनाऽइव । वपुथतः । कृणवत् । मानुषा । युगा ।

विदे । तत् । इन्द्रः । चेतनं । अधः । श्रुतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ९ ॥

समनेव समानमनस्का योषिदिव । सा यथा वपुथतो वपुरिच्छतः पुरुषान् कृणवत्करोति स्ववशान् एवमयमिन्द्रो मानुषा मनुष्यान् युगा युगानि कालान् संवत्सरायनर्तुमासादीन्विदे । लभयति । तद्युगनिर्माणात्मकं कर्मेन्द्रश्चेतनं सर्वस्य प्रज्ञापकं कृतवानिति शेषः । अधायैवं कृत्वा श्रुतः सर्वत्र ख्यातोऽभूत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

उज्जातमिन्द्र ते शव उत्वामुत्तव क्रतुं ।

भूरिगो भूरि वावृधुर्मघवन्तव शर्मणि भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ १० ॥

उत् । जातं । इन्द्र । ते । शवः । उत् । त्वां । उत् । तव । क्रतुं ।

भूरिगो इति भूरिऽगो । भूरि । ववृधुः । मघऽवन् । तव । शर्मणि । भद्राः । इन्द्रस्य ।

रातयः ॥ १० ॥

हे इन्द्र उत् । अयं व्यवहितेनापि वावृधुरित्यनेन संबध्यते । उद्धर्धयन्ति सोमेन । किं । ते शवो बलं । न केवलं बलं किंतु त्वामुद्धर्धयन्ति स्तुत्यादिना । पश्चात्तव क्रतुं प्रज्ञां स्वानुकूलामुद्धर्धयन्ति । भूरित्येतत्प्रत्याख्यातं संबध्यते । अतिप्रभूतमुद्धर्धयन्तीत्यर्थः । क एवं कुर्वतीत्युच्यते । हे भूरिगो बहुपशो हे मघवन्धनवन्निद्र तव शर्मणि त्वदीये सुखे ये वर्तन्ते ते च कुर्वतीति ॥

॥ अथैकादशी ॥

अहं च त्वं च वृत्रहन्तं युज्याव सनिभ्य आ ।

अरातीवा चिदद्रिवोऽनु नौ शूर मंसते भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ ११ ॥

अहं । च । त्वं । च । वृत्रऽहन् । सं । युज्याव । सनिऽभ्यः । आ ।

अरातिऽवा । चित् । अद्रिऽवः । अनु । नौ । शूर । मंसते । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ ११ ॥

हे वृत्रहन्निद्र त्वं चाहं च संयुज्याव । संगतौ भवाव । कियदवधीत्युच्यते । सनिभ्य आ यावता कालेन धनानि लभ्यन्ते तावत्कालं । नौ संगतयोश्चाव-

योर्हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र अरातीवादानोऽपि जनस्त्वहत्तधनस्यानुमंसते । अनु-
मतिं करोति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सत्यमिद्वा उ तं वयमिन्द्रं स्तवाम नानृतं ।

महाँ असुन्वतो वधो भूरि ज्योतींषि सुन्वतो भद्रा इन्द्रस्य रातयः ॥ १२ ॥

सत्यं । इत् । वै । उं इति । तं । वयं । इन्द्रं । स्तवाम् । न । अनृतं ।

महान् । असुन्वतः । वधः । भूरि । ज्योतींषि । सुन्वतः । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ॥ १२ ॥

वयं प्रगाथास्तमिन्द्रं सत्यमित्यमेव स्तवाम । नानृतमसत्यं न स्तवाम ।
अस्माभिरुक्ता गुणाः सत्या एव संतु नानृता इत्यर्थः । स्तुत्यस्येन्द्रस्य संबंध्यसुन्व-
तोऽयद्युर्वधो महान्प्रभूतो भवति । भूरि ज्योतींषि बहून्सोमान्सुन्वतोऽभिषवं
कुर्वतो यजमानस्येन्द्रकृतोऽनुग्रहो महान्भवतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे एकचत्वारिंशो वर्गः ॥

स पूर्य इति द्वादशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अचानुक्रमणिका । स पूर्यो गायत्रमाद्या
चतुर्थ्यादिद्वे सप्तमी चानुष्टुभोऽन्त्या दैवी त्रिष्टुविति । प्रथमाचतुर्थीपंचमीसप्तम्य-
श्चतस्रोऽनुष्टुभोऽस्मे रुद्रा इत्यन्त्या त्रिष्टुववशिष्टा गायत्र्यः । अन्त्याया देवा देवता
शिष्टा ऐन्द्र्यः ॥ षष्ठेऽहनि मरुत्वतीयस्याद्यस्तृचः प्रतिपत् । सूचितं च । स पूर्यो
महानां त्रय इन्द्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ८. १. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स पूर्यो महानां वेनः क्रतुभिरानजे ।

यस्य द्वारा मनुष्यिता देवेषु धियं आनजे ॥ १ ॥

सः । पूर्यः । महानां । वेनः । क्रतुऽभिः । आनजे ।

यस्य । द्वारा । मनुः । पिता । देवेषु । धियः । आनजे ॥ १ ॥

स पूर्यो मुख्यो महानां पूज्यानां यजमानानां क्रतुभिः कर्मभिर्निमित्तभू-
तैर्वेनः कांतस्तेषां हविः कामयमान आनजे । आगच्छति । यस्येन्द्रस्य द्वारा
द्वाराणि प्राप्नुपायानि धियः कर्माणि देवेष्वेतेषु मध्ये पिता सर्वेषां पालको
मनुरानजे प्राप ॥ आनजिः प्राप्निकर्मा ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दि॒वो मा॒नं नो॒त्सद॒न्सोम॑पृ॒ष्ठासो॒ अ॒द्र॒यः । उ॒क्था ब्र॑ह्म च शं॒स्या ॥ २ ॥

दि॒वः । मा॒नं । न । उ॒त् । स॒द॒न् । सोम॑ऽपृ॒ष्ठासः । अ॒द्र॒यः । उ॒क्था । ब्र॑ह्म । च । शं॒स्या ॥ २ ॥

दि॒वो द्यु॒लोक॑स्य मा॒नं निर्मा॑तारमि॒द्रं नो॒त्सद॒न् । नो॒त्सृ॑जंतु । के । सोम॑पृ॒ष्ठासः
सोम॑स्पृ॒ष्टारः सोमा॑भिषवकर्तारोऽ॒द्र॒यो या॒वाणः । किं॑चो॒क्थो॒क्थानि॑ श॒स्त्राणि॑
ब्र॑ह्म च ब्र॒ह्माणि॑ स्तो॒त्राणि॑ शं॒स्या शं॑सनीयानि भव॑न्तीति शेषः । यद्वा या॒नि
स्तो॒त्राणि॑ श॒स्त्राणि॑ च संति॑ तानी॒द्रं नो॒त्सृ॑जन्त्विति समन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स वि॒द्वाँ अ॒ंगिरो॒भ्य इ॒न्द्रो गा॑ अ॒वृ॒णो॒द॒प । स्तु॒षे तद॑स्य॒ पौंस्यं॑ ॥ ३ ॥

सः । वि॒द्वान् । अ॒ंगि॒रः । भ्यः । इ॒न्द्रः । गाः । अ॒वृ॒णो॒त् । अ॒प । स्तु॒षे । तत् । अ॒स्य । पौंस्यं॑ ॥ ३ ॥

स वि॒द्वानु॒पाय॑ज्ञ इ॒न्द्रोऽंगि॑रो॒भ्यस्तेषा॑म॒र्थाय॑ गाः प॒णिभिर॑प॒हताः पि॒हिता
अ॒पावृ॑णोत् । अ॒पवा॑रितवान् । तद्वा॒दृश॑मस्य पौंस्यं पुंस्त्वं सा॒मर्थ्यं॑ स्तु॒षे ।
स्तौमि॑ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स प्र॒त्नथा॑ क॒विवृ॑ध इ॒न्द्रो वा॒कस्य॑ व॒क्षणिः॑ ।

शि॒वो अ॒र्कस्य॑ होम॑न्यस्म॒चा ग॑न्त्व॒वसे ॥ ४ ॥

सः । प्र॒त्नऽथा । क॒विऽवृ॑धः । इ॒न्द्रः । वा॒कस्य॑ । व॒क्षणिः॑ ।

शि॒वः । अ॒र्कस्य॑ । होम॑नि । अ॒स्मऽचा । ग॑न्तु । अ॒वसे ॥ ४ ॥

स इ॒न्द्रः प्र॒त्नथा॑ प्र॒त्नवत्पू॑र्वस्मि॒न्काले॑ यथा तद्वादि॒दानी॑मपि क॒विवृ॑धो मेधा॒-
वि॒नां स्तो॒तृणां॑ वर्धयिता वा॒कस्य॑ स्तो॒तुर्वक्ष॑णिर्वो॒ढा शि॒वः सु॒खकरो॑ऽर्कस्य ।
अ॒र्कम॒न्नम॑र्चनीयत्वादर्च॑नसाध॒नत्वा॒द्वा । ता॒दृश॑स्य सोमस्य होम॑नि होमे सोऽ॒स्म-
चा॒स्मासु॑ निमि॒त्तभू॑तेष्व॒वसे॑ र॒क्षणा॑य गच्छतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ॒दू नु ते॒ अनु॒ क्रतुं॑ स्वाहा॒ वर॑स्य॒ यज्य॑वः ।

श्या॒त्रम॒र्का अ॒नूष॑ते॒न्द्रं गो॒त्रस्य॑ दा॒वने॑ ॥ ५ ॥

आत् । ऊं इति । नु । ते । अन्तु । क्रतुं । स्वाहा । वरस्य । यज्यवः ।

श्वाचं । अर्काः । अनूषत । इंद्र । गोत्रस्य । दावने ॥ ५ ॥

आदु अनंतरमेव नु अद्य हे इंद्र ते तव क्रतुं कर्मानु क्रमेण । अनूषतेति संबंधः । अनुक्रमेण स्तुवंति । के । स्वाहा वरस्य स्वाहादेव्याः पतेरग्रेयज्यवो यष्टारः । त्वदर्थमग्नौ यागं कुर्वत इत्यर्थः । तादृशा अर्का अर्चयितारः स्तोतारः । श्वाचमिति क्षिप्रनाम । अन्यदेवतास्तुतिरूपविलंबमकृत्वातिशीघ्रमतिदीर्घं स्तुवतीत्यभिप्रायः । किमर्थं स्तुवतीत्युच्यते । गोत्रस्य दावने धनस्य दानाय ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्रे विश्वानि वीर्या कृतानि कर्त्तानि च । यमर्का अध्वरं विदुः ॥ ६ ॥

इंद्रे । विश्वानि । वीर्या । कृतानि । कर्त्तानि । च । यं । अर्काः । अध्वरं । विदुः ॥ ६ ॥

अस्मिन्निंद्रे विश्वानि सर्वाणि वीर्या वीर्याणि सामर्थ्यानि कृतानि कर्त्तानि च कर्तव्यानि च वर्तेत इति शेषः । यमिंद्रमर्काः स्तोतारोऽध्वरमहिंसकं विदुर्जनन्ति तस्मिन्निंद्र इति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्विचत्वारिंशो वर्गः ॥

पंचमेऽहनि मरुत्वतीये यत्पांचजन्ययेति तृचः प्रतिपत् । सूचितं च । यत्पांचजन्यया विशेन्द्र इत्तोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ७. १२. इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

यत्पांचजन्यया विशेन्द्रे घोषा असृक्षत ।

अस्तृणाद्धर्हणा विपोऽयं मानस्य स क्षयः ॥ ७ ॥

यत् । पांचंऽजन्यया । विशा । इंद्रे । घोषाः । असृक्षत ।

अस्तृणात् । बर्हणा । विपः । अर्यः । मानस्य । सः । क्षयः ॥ ७ ॥

यद्यदा पांचजन्यया । निषादपंचमाश्रित्वारो वर्णाः पंच जनाः । तत्रभवया विशा प्रजयेन्द्रे घोषाः स्तुतयोऽसृक्षत सृज्यन्ते तदानीमयमिंद्रोऽस्तृणात् हिनस्ति शत्रून् बर्हणा स्वमहत्त्वेन । अनन्यसहायेनेत्यर्थः । तादृशः सोऽर्य इंद्रो विपो मेधाविनः स्तोतुर्मम मानस्य पूजायाः सत्कारस्य क्षयो निवासो भवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इ॒यमु॑ ते॒ अ॒नु॒ष्टु॒तिश्च॒कृषे॑ ता॒नि पौ॑स्या । प्रा॒वश्च॒क्रस्य॑ वर्त॒निं ॥ ८ ॥

इ॒यं। जं॑ इति॒। ते। अ॒नु॒ऽस्तु॒तिः। च॒कृषे॑। ता॒नि। पौ॑स्या। प्रा॒। आ॒वः। च॒क्रस्य॑। वर्त॒निं ॥ ८ ॥

इयमिदानीं क्रियमाणानुष्टुतिरनुकूला स्तुतिस्ते तव स्वभूता । कुतस्त इत्युच्यते । तानि प्रसिद्धानि वृत्रवधादीनि पौंस्या पुंस्त्वानि यतश्चकृषेऽतस्त इत्यर्थः । हे इंद्र चक्रस्य रथाधारस्य वर्तनिं मार्गं प्रावः । प्रारक्षः । अथास्मद्यज्ञगमनाय रक्षःकृता चक्रमार्गवाधा यथा न भवति तथा रक्षसीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अ॒स्य वृ॒ष्णो॒ व्यो॒दन॑ उ॒रु क्र॑मिष्ट जी॒वसे॑ । य॒वं न॒ प॒ञ्च आ॑ ददे ॥ ९ ॥

अ॒स्य। वृ॒ष्णः। वि॒ऽओ॒दने॑। उ॒रु। क्र॑मिष्ट॒। जी॒वसे॑। य॒वं। न। प॒ञ्चः। आ॑। ददे॒ ॥ ९ ॥

अस्य वृष्णो वर्षितुरिंद्रस्य व्योदने विविधेऽन्ने लब्धे सति जीवसे जीवनायोरु विस्तीर्णं क्रमिष्ट पदनिधानं करोति सर्वो लोकः । अथवेंद्रस्य स्वभूतेऽन्ने लब्धे लब्धये वा सति पदन्यासं करोति । तथा कृत्वा यवं न पञ्चो यवं पञ्च इव सर्वो जन आददे आदत्ते स्तुतादस्मात् ॥

॥ अथ दशमी ॥

तद्धाना॑ अ॒व॒स्य॒वो॑ यु॒ष्माभि॑र्दक्ष॒पितरः॑ । स्याम॑ म॒रुत्व॑तो वृ॒धे ॥ १० ॥

तत्। द॒धानाः। अ॒व॒स्य॒वः। यु॒ष्माभिः॑। दक्ष॑ऽपितरः। स्याम॑। म॒रुत्व॑तः। वृ॒धे ॥ १० ॥

तत्स्तोत्रं दधाना धारयंतोऽवस्यवो रक्षाकामा वयं हे ऋत्विजो युष्माभिः । सहिता इति वा योज्यं । तादृशा दक्षपितरः । दक्षोऽन्नं । तस्य पितरः पालकाः स्वामिनः स्याम । किमर्थं । मरुत्वतो मरुद्भिस्तद्धत इंद्रस्य वृधे वर्धनाय यागाय ॥

॥ अथैकादशी ॥

व॒ऋ॒त्वि॒याय॑ धाम्ना॒ ऋ॒क्भिः॑ शू॒र नो॒नुमः॑ । जेषा॑मिंद्र॒ त्वया॑ यु॒जा ॥ ११ ॥

व॒ट्। ऋ॒त्वि॒याय॑। धाम्ना॑। ऋ॒क्भिः॑। शू॒र। नो॒नुमः॑। जेषा॑म। इं॒द्र। त्वया॑। यु॒जा ॥ ११ ॥

वट् सत्यमृत्विष्याय ऋतौ भवाय । ऋतुशब्दो यागकालोपलक्षकः । यागकाले प्रादुर्भूताय धाम्ने कल्याणतेजसे तुभ्यं हे शूरेंद्र ऋक्भिर्मर्चैर्नोनुमः । अतिशयेन स्तुमः । हे इंद्र स्तुतेन त्वया युजा सहायभूतेन जेषाम जयेम शत्रून् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अस्मे रुद्रा मेहना पर्वतासो वृचहृत्ये भरहूतौ सजोषाः ।

यः शंसते स्तुवते धारिं पज्ज इन्द्रज्येष्ठा अस्माँ अवन्तु देवाः ॥ १२ ॥

अस्मे इति । रुद्राः । मेहना । पर्वतासः । वृचऽहृत्ये । भरऽहूतौ । सऽजोषाः ।

यः । शंसते । स्तुवते । धारिं । पज्जः । इन्द्रऽज्येष्ठाः । अस्मान् । अवन्तु । देवाः ॥ १२ ॥

अस्मे अस्मान् रुद्रा मेहनोदकसेचनयुक्ताः पर्वतासो मेघाश्च वृचहृत्ये वृचहन-
नसाधने भरहूतौ संयामाह्वाने सजोषा अस्मत्समानप्रीतिश्च य इन्द्रः शंसते शस्त्रं
पठते स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते च यजमानाय पज्जो बलवान् वेगवान्वा धारि
गच्छति स इन्द्रश्चेम इन्द्रज्येष्ठा देवा अस्मानवन्तु । रक्षन्तु । अस्मानिति पूरणः ।
अथवैवं योज्यं । रुद्रा रुद्रपुत्रा मेहना सेचनेन युक्ताः पर्वताः पर्वतसदृशाः
पूरणवन्तः प्रीणनवन्तो वा । पर्व पुनः पूणातेः प्रीणातेर्वेति निरुक्तं । वृचहृत्ये
भरहूतौ सजोषाः सजोषसः सहायभूता मरुतो देवा इन्द्रज्येष्ठा उक्तलक्षण इन्द्र-
श्चास्मानवन्ति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रिचत्वारिंशो वर्गः ॥

उक्त्वा मंदंतिति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तं प्रगाथस्यार्धं । प्राग्वत्सप्रपरिभाषया
गायत्रमैन्द्रं । उक्त्वेत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उक्त्वा मंदंतु स्तोमाः कृणुष्व राधो अद्रिवः । अव ब्रह्मद्विषो जहि ॥ १ ॥

उत् । त्वा । मंदंतु । स्तोमाः । कृणुष्व । राधः । अद्रिऽवः । अव । ब्रह्मऽद्विषः । जहि ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां स्तोमाः स्तुतय उदुक्कृष्टं मंदंतु । मादयंतु । कृणुष्व कुरु राधोऽन्नं
हे अद्रिवो वज्रवन्निद्रास्मभ्यं । किंच ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणद्वेष्टृनवजहि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पदा पणीरराधसो नि बाधस्व मह्यं असि । नहि त्वा कश्चन प्रति ॥ २ ॥

पदा । पणीन् । अराधसः । नि । बाधस्व । महान् । असि । नहि । त्वा । कः । चन । प्रति ॥ २ ॥

पणीन् लुब्धानराधसो यष्टव्यधनरहितान् केवलधनान् पदा पादेनातिक्रम्य

नि नितरां बाधस्व । त्वा त्वां तव कश्चन कश्चिदपि देवोऽसुरो मनुष्यो वा प्रति
प्रतिनिधिः सदृशो न ह्यस्ति खलु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वमीशिषे सुतानामिन्द्र त्वमसुतानां । त्वं राजा जनानां ॥ ३ ॥

त्वं । ईशिषे । सुतानां । इन्द्र । त्वं । असुतानां । त्वं । राजा । जनानां ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं सुतानामभिषुतानां सोमानामीशिषे । ईश्वरो भवसि । तथा त्वम-
सुतानां वह्न्याकारे वर्तमानानां चेशिषे । त्वं जनानां सर्वेषां राजा भवसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एहि प्रेहि क्षयो दिव्याङ्घोषन् चर्षणीनां । ओभे पृणासि रोदसी ॥ ४ ॥

आ । इहि । प्र । इहि । क्षयः । दिवि । आङ्घोषन् । चर्षणीनां । आ । उभे इति । पृणासि ।
रोदसी इति ॥ ४ ॥

हे इन्द्र एहि । आगच्छ । तथा प्रेहि प्रगच्छ दिवि द्युलोकात् । किं । क्षयो
निवासं । किं कुर्वन् । आघोषन् शब्दं कुर्वन् । किमर्थं । चर्षणीनां मनुष्याणा-
मर्थाय । अथवा हविः स्वीकृत्य प्रेहि सुखेन गच्छ । दिवमाघोषन् यजमानं
स्तुवन् । उभे रोदसी द्यावापृथिव्यावापृणासि आपूरयसि तेजसा वृष्ट्या वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं चित्पर्वतं गिरिं शतवतं सहस्रिणं । वि स्तोतृभ्यो रुरोजिथ ॥ ५ ॥

त्वं । चित् । पर्वतं । गिरिं । शतऽवतं । सहस्रिणं । वि । स्तोतृभ्यः । रुरोजिथ ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं त्वं चित् तं । चिदिति पूरणः । पर्वतं पर्वतं गिरिं मेघं । उभ-
योर्मेघनामत्वादेको योगरूढो द्रष्टव्यः । शतवतं शतोदकवतं तथा सहस्रिणमप-
रिमितवृष्टिं मेघं स्तोतृभ्योऽर्थाय विरुरोजिथ । विरुज वज्रेण ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वयमु त्वा दिवा सुते वयं नक्तं हवामहे । अस्माकं काममा पृण ॥ ६ ॥

वयं । ऊं इति । त्वा । दिवा । सुते । वयं । नक्तं । हवामहे । अस्माकं । कामं । आ । पृण ॥ ६ ॥

हे इन्द्र वयं त्वा त्वां दिवाहनि सुते सोमेऽभिषुते हवामहे । आह्वयामः । तथा
वयं नक्तं हवामहे । आहूत आगत्यास्माकं काममापृण । आपूरय ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुश्चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

क्व॑स्य वृ॒षभो॑ युवा॑ तुवि॒ग्रीवो॑ अना॑नतः । ब्र॒ह्मा क॑स्तं स॒प॒र्य॑ति ॥ ७ ॥

क्व॑ । स्यः । वृ॒षभः । युवा॑ । तुवि॒ऽग्रीवः । अना॑नतः । ब्र॒ह्मा । कः । तं । स॒प॒र्य॑ति ॥ ७ ॥

स्य स वृषभो वर्षिता युवा नित्यतरुणस्तुविग्रीवो विस्तीर्णकंधरोऽनानतः
कदाचिदप्यनवनत इन्द्रः क्व कुत्र वर्तत इति को जानातीत्यर्थः । को ब्रह्मा
स्तोता त्वा त्वां सपर्यति । पूजयति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

कस्य॑ स्वि॒त्स॒र्व॒नं॑ वृषा॑ जुजु॒ष्वाँ अ॒व॑ गच्छति । इन्द्रं॑ क उ॒ स्वि॒दा च॑के ॥ ८ ॥

कस्य॑ । स्वि॒त् । स॒र्व॒नं॑ । वृषा॑ । जुजु॒ष्वाँ । अ॒व॑ । गच्छति॑ । इन्द्रं॑ । कः । उ॒ । स्वि॒दा । च॑ । इति॑ । स्वि॒त् ।

आ । च॒के ॥ ८ ॥

कस्य स्वित्सवनं । स्विदिति विचिकित्सायां । वृषा वर्षितेन्द्रो जुजुष्वान् प्रीय-
माणोऽवगच्छति । क उ को वा यजमान इन्द्रमाचके जानाति स्तोतुं । स्विदिति
पूरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

कं ते॑ दा॒ना अ॒स॒क्षत॑ वृ॒त्रह॑न्कं सु॒वीर्या॑ । उ॒क्थे॑ क उ॒ स्वि॒द॒न्त॑मः ॥ ९ ॥

कं । ते॑ । दा॒नाः । अ॒स॒क्षत॑ । वृ॒त्रऽह॑न् । कं । सु॒ऽवीर्या॑ । उ॒क्थे॑ । कः । उ॒ । इति॑ ।

स्वि॒त् । अ॒न्त॑मः ॥ ९ ॥

ते त्वां दाना यजमानैर्देता असक्षत । सेवन्ते । हे वृत्रहन् वृत्रस्य हन्तरिन्द्र कं
कीदृशं त्वामुक्थे शस्त्रे सुवीर्या शोभनवीर्याणि स्तोत्राण्यसक्षत । क उ स्विदन्तमो
वांतिकतमो भवति युद्धे ॥

द्वितीये पर्याये होतुः शस्त्रेऽयं ते मानुष इति तृचोऽनुरूपः । सूचितं च ।
अयं ते मानुषे जन उद्देदभि । आ० ६. ४. इति ॥

॥ सैषा नृचे प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

अयं ते मानुषे जने सोमः पूरुषु सूयते । तस्येहि प्र द्रवा पिब ॥ १० ॥

अयं ते मानुषे जने सोमः पूरुषु सूयते । तस्य आ इहि प्र द्रवा पिब ॥ १० ॥

अयं सोमस्ते त्वदर्थं तव स्वभूतो वा पूरुषु मनुष्येषु मध्ये मानुषे जने मयि सूयते । अथवा पूरुणामसु राजसु सूयते । तस्य तमित्यर्थः । तमेहि आगच्छ । आगत्य च प्रद्रव ग्रहसमीपं । तथा कृत्वा पिब तं सोमं ॥

॥ अथ नृचे द्वितीया सूक्ते एकादशी ॥

अयं ते शर्यणावति सुषोमायामधि प्रियः । आजीकीये मदिन्तमः ॥ ११ ॥

अयं ते शर्यणावति सुसोमायां अधि प्रियः । आजीकीये मदिन्तमः ॥ ११ ॥

अयमस्माभिरभिषुतः सोमस्ते त्वां मदिन्तमो मादयितुमतः । अयमधिश्चित आश्चितः । कुचेति तदुच्यते । शर्यणावति कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धभवे शरतृणोपेते सरसि । तत्सरः कुच वर्तत इत्युच्यते । सुषोमायामेतन्नामिकायां नद्यां । सा च कुच वर्तत इति तदुच्यते । आजीकीय एतन्नामके देशे । एवमुक्तप्रकारेणान्यन्त-दूरदेशे वर्तते यः सोमः स एवायं । अभिषुतं पिबेत्युत्तरत्रान्वयः ॥

॥ अथ नृचे तृतीया सूक्ते द्वादशी ॥

तमद्य राधसे महे चारुं मदाय घृष्वये । एहीमिन्द्र द्रवा पिब ॥ १२ ॥

तं अद्य राधसे महे चारुं मदाय घृष्वये आ इहि ई इन्द्र द्रवा पिब ॥ १२ ॥

तं पूर्वमंत्र उपवर्णितं चारुं चरणशीलं सोमं महे महते राधसेऽस्माकं धनाय तव घृष्वये शत्रूणां घर्षणशीलाय मदाय पिब । हे इन्द्र तदर्थं द्रव । गच्छ शीघ्रं सोमपात्रं प्रति । तदर्थमीमिदानीमेहि । आगच्छ ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचचत्वारिंशो वर्गः ॥

यदिन्द्र प्रागिति द्वादशर्चं षष्ठं सूक्तं प्रगाथस्यार्घं गायत्रमैन्द्रं । यदिन्द्रेत्यनुक्रांतं ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदिन्द्र प्रागपागुदङ्गाग्वा हूयसे नृभिः । आ याहि तूयमाप्नुभिः ॥ १ ॥

यत् इन्द्र प्राक् अपाक् उदक् न्यक्वावा हूयसे नृभिः । आ याहि तूयं आप्नुभिः ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वं नृभिः कर्मनेतृभिरस्मदीयैरध्वर्यादिभिः प्राग्वापागुदग्वा न्यग्वा यतः
कुतश्चिद्भूयसेऽतस्तूयं तूर्णमाप्नुभिराप्नुगामिभिरश्वैरायाहि । आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्वा प्रस्रवणे दिवो मादयासे स्वर्णरे । यद्वा समुद्रे अंधसः ॥२॥

यत् । वा । प्रऽस्रवणे । दिवः । मादयासे । स्वःऽनरे । यत् । वा । सऽमुद्रे । अंधसः ॥२॥

यद्वाथवा दिवो द्युलोकस्य प्रस्रवणेऽमृतनिःषंदनस्थाने मादयासे माद्यसि ।
यद्वा स्वर्णरे स्वर्गनयने वा भूलोकेऽन्यस्य यागदेशे माद्यसि । यद्वांधसः । अंधोऽन्नं ।
तेन तत्कारणमुदकं लप्स्यते । तस्य समुद्रे समुदनापादानभूतेऽंतरिक्षे माद्यसि तत्र
तत्र वर्तमानमपि हुव इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ त्वां गीर्भिर्महामुरुं हुवे गामिव भोजसे । इन्द्र सोमस्य पीतये ॥३॥

आ । त्वा । गीःऽभिः । महां । उरुं । हुवे । गांऽइव । भोजसे । इन्द्र । सोमस्य । पीतये ॥३॥

हे इन्द्र त्वा त्वां गीर्भिः स्तुतिभिर्हुवे । आह्वयामि । कीदृशं त्वां । महां महा-
तमुरुं प्रभूतं । किमर्थं । सोमस्य पीतये पानाय । ह्वाने दृष्टान्तः । भोजसे भोगाय
गामिव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ तं इन्द्र महिमानं हरयो देव ते महः । रथे वहंतु विभ्रतः ॥४॥

आ । ते । इन्द्र । महिमानं । हरयः । देव । ते । महः । रथे । वहंतु । विभ्रतः ॥४॥

हे इन्द्र ते तव महिमानं माहात्म्यं रथे विभ्रतो धारयंतो हरयोऽश्वा आवहंतु ।
तथा हे देव ते महस्तेजो रथे विभ्रतोऽश्वा आवहंतु । अत्र महिम्नो महसश्च
पृथगावहनासंभवात्ताभ्यां विशिष्टं वहन्त्वित्यर्थः । अथवा महिमानं विभ्रतस्ते त्वां
रथे वहंतु महो विभ्रतश्च त्वां वहन्त्विति योज्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इन्द्रं गृणीष उं स्तुषे मह्यं उग्र ईशानकृत् । एहि नः सुतं पिव ॥५॥

इन्द्रं । गृणीषे । उं इति । स्तुषे । मह्यं । उग्रः । ईशानऽकृत् । आ । इहि । नः । सुतं । पिव ॥५॥

हे इन्द्र त्वं गृणीषे । उच्यसे । इदं देहीदं कुर्विति । तथा स्तुष उ । स्तूयसे च ।
उ इति चार्थे । कीदृशस्त्वं । महान् गुणैः प्रवृद्ध उग्र उद्गूर्णबल ईशानकृदैश्वर्य-
कर्ता । तादृशस्त्वमेहि । आगच्छ । आगत्य च नः सुतं सोमं पिब ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सुतावन्तस्त्वा वयं प्रयस्वन्तो हवामहे । इदं नो बहिरासदे ॥ ६ ॥

सुतऽवन्तः । त्वा । वयं । प्रयस्वन्तः । हवामहे । इदं । नः । बर्हिः । आऽसदे ॥ ६ ॥

सुतावन्तोऽभिषुतसोमवन्तः प्रयस्वन्तश्चरुपुरोडाशाद्यन्नवन्तश्च वयं त्वा त्वां
हवामहे । आह्वयामः । किमर्थं । इदं नोऽस्मदीयं बर्हिर्बर्हिषि यज्ञे बर्हिषि
वासद आसादनाय ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे षट्चत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यच्चिद्धि शश्वतामसीद् साधारणस्त्वं । तं त्वा वयं हवामहे ॥ ७ ॥

यत् । चित् । हि । शश्वतां । असि । इन्द्र । साधारणः । त्वं । तं । त्वा । वयं । हवामहे ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्वं यच्चिद्धि यस्मात्खलु शश्वतां बहूनां यजमानानां साधारणोऽसि ।
चिदिति पूरणः । हीति प्रसिद्धौ । तं तादृशं साधारणं त्वा त्वां वयं हवामहे ।
आह्वयामः । इतरेभ्यः पूर्वमिति भावः ॥

प्रातःसवन इदं ते सोम्यमिति होतुः प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । इदं ते
सोम्यं मधु मित्रं वयं हवामहे । आ० ५. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

इदं ते सोम्यं मध्वधुक्षन्नद्रिभिर्नरः । जुषाण इन्द्र तत्पिब ॥ ८ ॥

इदं । ते । सोम्यं । मधु । अधुक्षन् । अद्रिऽभिः । नरः । जुषाणः । इन्द्र । तत् । पिब ॥ ८ ॥

हे इन्द्र ते त्वदर्थमिदं सोम्यं सोमसंबन्धि मध्वधुक्षन्नद्रिभिर्ग्रावभिरभिषवसाध-
नैर्नरोऽस्मदीया अध्वर्यादयः । हे इन्द्र तन्मधु जुषाणः प्रीयमाणः पिब ॥

॥ अथ नवमी ॥

विश्वाँ अ॒र्यो वि॒प॒श्चितोऽति॑ ख्य॒स्तूय॒मा ग॑हि । अ॒स्मे धे॑हि॒ श्रवो॑ बृ॒हत् ॥ ९ ॥

विश्वा॑न् । अ॒र्यः । वि॒पः॒ऽचितः॑ । अति॑ । ख्यः । तूयं । आ । ग॒हि । अ॒स्मे इति॑ । धे॒हि ।
श्रवः॑ । बृ॒हत् ॥ ९ ॥

हे इंद्र अर्यः स्वामी त्वं विश्वान्विपश्चितः स्तोतृनति ख्यः । अतिक्रम्य पश्य । तदर्थं तूयं क्षिप्रमागहि । आगत्य चास्मे अस्मासु बृहच्छ्रवोऽन्नं यशो वा धेहि ॥

॥ अथ दशमी ॥

दा॒ता मे॒ पृ॒ष॒तीनां॒ राजा॑ हिर॒ण्य॒वीनां॑ । मा दे॒वा म॒घवा॑ रि॒षत् ॥ १० ॥

दा॒ता । मे । पृ॒ष॒तीनां॑ । राजा॑ । हि॒र॒ण्य॒ऽवीनां॑ । मा । दे॒वाः । म॒घऽवा॑ । रि॒षत् ॥ १० ॥

हिरण्यवीनां हिरण्यवीतानां पृषतीनां राजेंद्रो मे दाता भवतु । हे देवा मघवेन्द्रो मा रिषत् । रिष्टो मा भवतु ॥

॥ अथैकादशी ॥

स॒ह॒स्रे॒ पृ॒ष॒तीना॒मधि॑ श्र॒द्रं बृ॒हत्पृ॒थु । श्रु॒क्रं हि॒र॒ण्य॒मा द॑दे ॥ ११ ॥

स॒ह॒स्रे॑ । पृ॒ष॒तीनां॑ । अधि॑ । च॒द्रं । बृ॒हत् । पृ॒थु । श्रु॒क्रं । हि॒र॒ण्यं । आ । द॒दे ॥ ११ ॥

अहं पृषतीनां गवां सहस्रेऽध्युपरि धारितं बृहन्महत्पृथु विस्तृतं चंद्रमाह्लादकं श्रुक्रं निर्मलं हिरण्यमाददे । स्वीकरोमीन्द्रेणानीतं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

न॒पातो॑ दु॒र्गह॑स्य मे स॒ह॒स्रे॒ण सु॒राध॑सः । श्रवो॑ दे॒वेष्व॑क्रत ॥ १२ ॥

न॒पातः॑ । दुः॒ऽगह॑स्य । मे । स॒ह॒स्रे॒ण । सु॒ऽराध॑सः । श्रवः॑ । दे॒वेषु॑ । अ॒क्रत॑ ॥ १२ ॥

नपातोऽरक्षितस्य दुर्गहस्य दुःखं गाहमानस्य मे संबन्धिनी जनाः सहस्रेणापरिमितेनेन्द्रदत्तेन गवादिधनेन सुराधसः सुधनाः संतो देवेषु प्रीतेषु । इंद्रे प्रीत इत्यर्थः । श्रवोऽन्नं यशो वाक्रत । अलभन्तेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे सप्तचत्वारिंशो वर्गः ॥

तरोभिर्व इति पंचदशर्चं सप्तमं सूक्तं प्रगाथपुत्रस्य कलेरार्धं । प्रथमातृती-

याद्ययुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्यादियुजः सतोबृहत्यः पंचदशी त्वनुष्टुप् । तथा चानुक्रमणिका । तरोभिः पंचोना कलिः प्रागाथः प्रागाथमंत्यानुष्टुबिति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतसूक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । तरोभिर्वो विद्वसुमित्युत्तमामुद्धरति । ऐ० आ० ५. १०. । इति ॥ अग्निष्टोमेऽच्छा-
वाकशस्त्रेऽयं प्रगाथः स्तोत्रियः । तथा च सूचितं । तरोभिर्वो विद्वसुं तरणि-
रित्तिषासतीति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ५. १६. । इति ॥ चातुर्विंशि-
केऽहन्यमेव प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । तरोभिर्वो विद्वसुं तरणिरित्ति-
षासति । आ० १. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तरोभिर्वो विद्वसुमिंद्रं सबाध ऊतये ।

बृहद्गायंतः सुतसोमे अध्वरे हुवे भरं न कारिणं ॥ १ ॥

तरःऽभिः । वः । विद्वत्ऽवसुं । इंद्रं । सऽबाधः । ऊतये ।

बृहत् । गायंतः । सुतऽसोमे । अध्वरे । हुवे । भरं । न । कारिणं ॥ १ ॥

हे ऋत्विजो वो यूयं तरोभिर्वेगैरश्वैरुपेतं वेगैरेव वा विद्वसुं वेदयद्वसुं धना-
वेदकमिंद्रं सबाधो बाधासहिता ऊतये रक्षणाय बृहत्सामैतत्संज्ञं गायंतः संतः
परिचरतेति शेषः । कुत्रेति तदुच्यते । सुतसोमे सुतसोमकेऽध्वरे यज्ञे सोमयागे ।
अहं च तमिंद्रं हुवे । आह्वयामि । कमिव । भरं भर्तारं कुटुंबपोषकं कारिणं हित-
करणशीलं यथा स्वहितकरणायाह्वयंति पुत्रादयस्तद्वत्तथाभूतमिंद्रं हुव इति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न यं दुधा वरंते न स्थिरा मुरो मदे सुशिप्रमंधसः ।

य आहृत्या शशमानाय सुन्वते दाता जरित्र उक्थ्यं ॥ २ ॥

न । यं । दुधाः । वरंते । न । स्थिराः । मुरः । मदे । सुऽशिप्रं । अंधसः ।

यः । आऽहृत्य । शशमानाय । सुन्वते । दाता । जरित्रे । उक्थ्यं ॥ २ ॥

यं सुशिप्रमिंद्रं दुधा दुर्धरा असुरादयो न वरंते न वारयंति संग्रामे । तथा
स्थिरा देवा न वरंते । किंच मुरो मरणस्वभावा मनुष्या न वरंते । अंधसोऽन्नस्य
सोमस्य मदे मदाय सोमपानजनितायाहत्य यः शशमानाय शंसमानाय सुन्व-

तेऽभिषवं कुर्वते जरिचे स्तोत्रे च दाता भवति । किं । उक्थ्यं स्तुत्यं धनं । स रेज-
यतीत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यः शक्रो मृक्षो अश्वो यो वा कीजो हिरण्ययः ।

स ऊर्वस्य रेजयत्यपावृतिमिन्द्रो गव्यस्य वृत्रहा ॥ ३ ॥

यः । शक्रः । मृक्षः । अश्वः । यः । वा । कीजः । हिरण्ययः ।

सः । ऊर्वस्य । रेजयति । अपऽवृत्तिं । इन्द्रः । गव्यस्य । वृत्रहा ॥ ३ ॥

यः शक्र इन्द्रः स्तोत्राणां मृक्षः शोधकः परिचरणीयो वा । यश्चाश्वः । अश्वकु-
शलोऽश्वः । अथवाश्व इति स्वार्थिको यत् । मृक्षोऽश्वः प्रक्षालितोऽश्व इव
वर्तते । यो वा कीजः । कीज इत्यङ्गुतमाह । किमस्य कथं जात इति व-
यश्च हिरण्ययो हिरण्यमयशरीरः स एवमाश्चर्यभूत इन्द्रो वृत्रहा गव्यस्य गोसमू-
हस्य । कीदृशस्य । ऊर्वस्य बहुलस्यापावृतिमपवरणीयं रेजयति । कंपयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

निखातं चिद्यः पुरुसंभृतं वसूदिद्वपति दाशुषे ।

वज्री सुशिप्रो हर्यश्च इत्करिन्द्रः क्रत्वा यथा वशत् ॥ ४ ॥

निऽखातं । चित् । यः । पुरुऽसंभृतं । वसु । उत् । इत् । वपति । दाशुषे ।

वज्री । सुऽशिप्रः । हरिऽअश्वः । इत् । क्रत्वा । यथा । वशत् ॥ ४ ॥

निखातं चिद्भूमौ खात्वा स्थापितमपि संभृतं संगृहीतं यागदानादिकं कृत्वेदं
पुरु बहु वसु धनमुदिद्वपति उद्वपत्येव दाशुषे यजमानाय । एवं यो देवः
करोति स वज्री सुशिप्रः सहनुर्हर्यश्च इत् हरितवर्णाश्वयुक्त इन्द्र एव करोति ।
केनोपाधिना । क्रत्वा कर्मणा यागेनोपाधिना । यथा वशत् येन प्रकारेण
कामयते तथा स एव करोति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यद्वावथं पुरुष्टुत पुरा चिच्छूर नृणां ।

वयं तत्त इन्द्रं सं भरामसि यज्ञमुक्थं तुरं वचः ॥ ५ ॥

यत् । व॒वंथ । पु॒रु॒ऽस्तु॒त । पु॒रा । चि॒त् । शू॒र । नृ॒णां ।
 व॒यं । तत् । ते । इ॒न्द्र । सं । भ॒राम॒सि । य॒ज्ञं । उ॒क्थं । तुरं । वचः ॥ ५ ॥

हे पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेन्द्र शूर विक्रांत नृणां नेतृणां स्तोतृणां सकाशात् ।
 पुरा चिदित्युपमार्थे । तथेदानीमपि यद्ववंथाचीकमथास्तदेव वयं तुरं तूरेण ते
 तुभ्यमिन्द्र संभरामसि । संभरामः । किं तदित्युच्यते । यज्ञं यागयोग्यं हविरुक्थं
 शस्त्रं वचो वाच्यं । तव प्रियतमं हविः स्तोत्रं च संभराम इत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थेऽष्टाचत्वारिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सचा॒ सोमे॑षु पु॒रु॒हूत॑ व॒ज्रि॒वो॒ मदा॑य द्यु॒क्ष सोम॑पाः ।
 त्वमि॒द्वि ब्र॑ह्म॒कृते॒ काम्यं॑ वसु॒ देष्टुः॑ सु॒न्वते॒ भुवः॑ ॥ ६ ॥
 सचा॑ । सोमे॑षु । पु॒रु॒ऽहू॒त । व॒ज्रि॒ऽवः । मदा॑य । द्यु॒क्ष । सोम॑ऽपाः ।
 त्वं । इत् । हि । ब्र॒ह्म॒ऽकृ॒ते । काम्यं॑ । वसु॑ । देष्टुः । सु॒न्व॒ते । भुवः॑ ॥ ६ ॥

हे पुरुहूत बहुभिराहूत हे वज्रिवो वज्रवन् द्युक्ष द्युमन् सोमपाः सोमस्य
 पातस्त्वं सोमेष्वभिषुतेषु मदाय सचा सह भवेति शेषः । त्वमिदमेव ब्रह्मकृते
 स्तोत्रकर्त्रे सुन्वते च काम्यं कमनीयं वसु धनं देष्टो दातृतमो भुवः । भवसि ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्रे वयमेनमिति वैकल्पि-
 कोऽनुरूपः । तथा च सूत्रितं । वयमेनमिदा ह्यो यो राजा चर्षणीनां । अ०
 ७.४. । इति ॥

॥ सैषा प्रगाथे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

व॒यमे॑नमि॒दा ह्यो॑ऽपी॒पेमे॒ह व॒ज्रि॒णं॑ ।
 तस्मा॑ उ अ॒द्य स॑म॒ना सु॒तं भ॒रा नू॑नं भू॒षत॑ श्रु॒ते ॥ ७ ॥
 व॒यं । ए॒नं । इ॒दा । ह्यः । अ॒पी॒पे॒म । इ॒ह । व॒ज्रि॒णं॑ ।
 तस्मै॑ । उ॒ इति॑ । अ॒द्य । स॒म॒ना । सु॒तं । भ॒र । आ । नू॒नं । भू॒ष॒त । श्रु॒ते ॥ ७ ॥

वयं यजमाना एनमिन्द्रं वज्रिणमिदेदानीं ह्यश्वेहात्रापीपेम आप्याययाम
 सोमेन । तस्मा उ तस्मा एवाद्यात्र समना संग्रामार्थं सुतमभिषुतं सोमं भर

हरत हे अध्वर्यादयः । नूनमिदानीं श्रुते स्तोत्रे श्रुते सत्याभूषत । आभवतु ।
आगच्छतु ॥

॥ अथ प्रगाथे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

वृ॒कश्चि॒दस्य॑ वा॒र॒ण उ॒रा॒मथि॒रा व॒युने॑षु भूषति ।

से॒मं नः॑ स्तो॒मं जु॒जुषा॒ण आ ग॒ही॒द्र प्र चि॒त्रया॑ धि॒या ॥ ८ ॥

वृ॒कः । चि॒त् । अ॒स्य । वा॒र॒णः । उ॒रा॒मथिः॑ । आ । व॒युने॑षु । भू॒षति॑ ।

सः । इ॒मं । नः॑ । स्तो॒मं । जु॒जुषा॒णः । आ । ग॒हि । इ॒द्र । प्र । चि॒त्रया॑ । धि॒या ॥ ८ ॥

वृकश्चिन्स्तेनोऽपि वारणो वारयिता सर्वस्य सन्नप्युरामथिः शत्रूणां मार्गे
गच्छतां मथिता सन्नप्यस्येन्द्रस्य वयुनेषु मार्गेषु प्रज्ञानेषु वाभूषति । आनुकूल्यमेव
भजते । अतीवहिंस्रोऽपीन्द्रस्यानुकूलो भवतीत्यर्थः ॥ यद्वास्येति कर्मणि षष्ठी ॥
अमुमिन्द्रमुक्तरूपो वृकोऽपि वयुनेषु स्तोत्रेष्वाभूषति । स त्वमिमं नः स्तोमं जुजु-
षाणः प्रीयमाण आगहि । आगच्छ । हे इन्द्र चित्रया धिया कर्मणा स्तुतिलक्षणेन
निमित्तेन प्र प्रकर्षणागहि । शीघ्रमागच्छ ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त एव कदू न्विति कद्वत्प्र-
गाथः । कदू न्वस्याकृतमिति कद्वन्तः प्रगाथाः । आ० ७. ४. इति हि सूचितं ॥

॥ सैषा प्रगाथे प्रथमा सूक्ते नवमी ॥

कदू॒ न्व॑ स्या॒कृत॑मि॒न्द्रस्यास्ति॒ पौ॒स्यं ।

के॒नो नु॑ कं॒ श्रो॒मते॑न॒ न श्रु॑श्रुवे ज॒नुषः॑ परि॑ वृ॒त्रहा ॥ ९ ॥

कत् । ऊं॒ इति॑ । नु॒ । अ॒स्य । अ॒कृतं॑ । इ॒न्द्रस्य॑ । अ॒स्ति । पौ॒स्यं ।

के॒नो॒ इति॑ । नु॒ । कं॒ । श्रो॒मते॑न॒ । न । श्रु॑श्रुवे । ज॒नुषः॑ । परि॑ । वृ॒त्रहा ॥ ९ ॥

अस्येन्द्रस्य कदू नु किं तु खलु पौंस्यं पौरुषमकृतमनाचारितमस्ति । सर्वमपि
वृत्रवधादिकमनेन कृतमेव इतः परं न किंच पौंस्यं कृत्यमस्तीत्यर्थः । लोके स्वल्प-
मपि यः पुंस्त्वं कुर्यात्स तेन स्तूयतेऽयं तु न स्तुत एतदुच्यते । केनो नु कं केन
खलु श्रोमतेन श्रवणीयेन पुंस्त्वेन न श्रुश्रुवे । न श्रूयते । किं कतिपयैरेवाहोभिः
कृतेन नेत्याह । अयं वृत्रहा वृत्रस्यातिप्रबलस्य हन्तायं जनुषः परि जन्मप्रभृति

क्रियमाणैः सामर्थ्यैः श्रूयते । वृत्रहत्यं तत्पुंस्त्वप्रदर्शनाद्योतनाय । यथा वृत्रहननं सर्वैः श्रूयते तद्वदन्यान्यपीति भावः ॥

॥ अथ प्रगाथे द्वितीया सूक्ते दशमी ॥

कटू महीरधृष्टा अस्य तविषीः कटु वृत्रघ्नो अस्तृतं ।

इन्द्रो विश्वान्वेकनाटाँ अहर्हश उत क्रत्वा पणीरभि ॥ १० ॥

कत् । ऊं इति । महीः । अधृष्टाः । अस्य । तविषीः । कत् । ऊं इति । वृत्रऽघ्नः । अस्तृतं ।

इन्द्रः । विश्वान् । वेकऽनाटान् । अहःऽहर्हशः । उत । क्रत्वा । पणीन् । अभि ॥ १० ॥

कटू कदा खल्वस्येन्द्रस्य तविषीर्बलान्यधृष्टा अधृष्टान्यधर्षकान्यासन् । कटु कदा न खलु वृत्रघ्नो वृत्रहंतुरिन्द्रस्य हंतव्यमस्तृतमहिंसितमभवत् । न कदाचिदित्य - - - - - व्ययं अभवदित्यर्थः । अथवास्य महान्ति बलानि सेनालक्षणानि कदा-
प्यधृष्टान्यन्यबलैरहिंसितानि तथा वृत्रघ्नो शरीरं बलमस्तृतमन्यैरहिंस्यं । ईदृशेन द्विविधेन बलेनेन्द्रो विश्वान् सर्वान्वेकनाटान् । अनेन कुसीदिनो वृद्धिजीविनो वार्धुषिका उच्यन्ते । कथं तद्भुत्पत्तिः । वे इत्यपभ्रंशो द्विशब्दार्थे । एकं कार्षापण-
मृणिकाय प्रयच्छन् द्वौ मह्यं दातव्य - - - - - नयेन दर्शयन्ति ततो द्विशब्देनैकशब्देन च नाटयन्तीति वेकनाटाः । तानहर्हशः । अहःशब्देन तदुत्पादक आदित्योऽभिधेयो भवति । तं पश्यन्तीत्यहर्हशः । ननु सर्वे सूर्यं पश्यन्ति कोऽत्रातिशय इत्युच्यते । इहैव जन्मनि सूर्यं पश्यन्ति न जन्मान्तरे । लुब्धका अयष्टारोऽंधे तमसि मज्जन्ति । अथवा लौकिकान्येवाहानि पश्यन्ति न पारलौकिकान्यदृष्टानि । दृष्टप्रधाना हि नास्तिकाः । अतो - - - - - शान् पणीन् पणिसदृशान् शूद्रकल्पान् । उतशब्द एवार्थः । क्रत्वोत् कर्मणैव ताडनादिव्यापारेणैवाभिभवतीति शेषः । यद्वा पणीनुत पणीने-
वाभिभवति न यष्टारं । पणीनां निन्दा स्मर्यते । गोरक्षकानापणिकांस्तथा च कारु-
शीलकान् । प्रेष्यान्वार्धुषिकांश्चैव विप्रान् शूद्रवदाचरेत् । मनु० ८. १०२. । इति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थ एकोनपंचाशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वयं घां ते अपूर्वेन्द्र ब्रह्माणि वृत्रहन् ।

पुरुतमांसः पुरुहूत वज्रिवो भृतिं न प्र भरामसि ॥ ११ ॥

वयं । घ । ते । अपूर्व्या । इंद्र । ब्रह्माणि । वृत्रहन् ।

पुरुऽतमांसः । पुरुऽहूत । वज्रिऽवः । भृतिं । न । प्र । भरामसि ॥ ११ ॥

हे इंद्र वयं घ खलु ते तवापूर्व्या नूतनानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि प्रभरामसि संभरामः पुरुतमासो बहुतमा वयमृत्विग्यजमानरूपेण वृत्रहन् वृत्रस्य हंतः पुरुहूत बहुभिराहूत हे वज्रिवो वज्रयुक्तेन्द्र । किमिव । भृतिं न भृतिमिव । तं यथा नियमेन प्रयच्छन्ति तद्वत् । नियमेन प्रदानतात्पर्याद्भृतिदृष्टान्तत्वमविरुद्धं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

पूर्वींश्चिद्वि ते तुविकूर्मिन्नाशसो हवंत इंद्रोत्तरयः ।

तिरश्चिदर्यः सवना वसो गहि शविष्ठ श्रुधि मे हवं ॥ १२ ॥

पूर्वीः । चित् । हि । ते इति । तुविऽकूर्मिन् । आऽशसः । हवंते । इंद्र । उत्तरयः ।

तिरः । चित् । अर्यः । सवना । आ । वसो इति । गहि । शविष्ठ । श्रुधि । मे । हवं ॥ १२ ॥

हे तुविकूर्मिन् बहुकर्मन्निद्र ते त्वयि पूर्वीर्वह्न्याशस आशंसनानि स्थितानि तथोत्तरयो रक्षाश्च त्वय्यवस्थिता लब्धुं हवंत आह्वयन्ति स्तोतारोऽन्ये । अतो ऽर्योऽरेः सवना सवनानि तिरश्चित्तिरस्कृत्यारीन्वा तिरस्कृत्यास्तसवनान्यभिलक्ष्य हे वसो वासकेन्द्रागहि । आगच्छ । अतो हे शविष्ठातिशयेन बलवन् मे हवं श्रुधि । शृणु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

वयं घा ते ते इद्विद्र विप्रा अपि षसि ।

नहि तदन्यः पुरुहूत कश्चन मघवन्नस्ति मर्दिता ॥ १३ ॥

वयं । घ । ते । ते इति । इत् । ऊं इति । इंद्र । विप्राः । अपि । षसि ।

नहि । तत् । अन्यः । पुरुऽहूत । कः । चन । मघऽवन् । अस्ति । मर्दिता ॥ १३ ॥

हे इंद्र वयं घ वयं खलु ते तव स्वभूताः । अतस्त्वे इत्थय्येव विप्रा मेधाविनः स्तोतारोऽपि षसि । अपिः संभावनायां । त्वदधीनाः स्मेत्यर्थः । अन्यान्विहायेन्द्र एव वर्तते । तस्मिन्कोऽतिशय इत्याह । हे पुरुहूत त्वदन्यः कश्चन हे मघवन् मर्दिता सुखयिता नास्ति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वं नो अस्या अमतेरुत क्षुधोऽभिशस्तेरव स्पृधि ।

त्वं न ऊती तव चित्रया धिया शिक्षा शचिष्ठ गातुवित् ॥ १४ ॥

त्वं । नः । अस्याः । अमतेः । उत । क्षुधः । अभिऽशस्तेः । अव । स्पृधि ।

त्वं । नः । ऊती । तव । चित्रया । धिया । शिक्षा । शचिष्ठ । गातुऽवित् ॥ १४ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मानस्या अमतेदारिद्र्यात्मिकाया उतापि च क्षुधोऽभिशस्तेर्निदायाश्च सकाशादवस्पृधि । अवमोचय । किंच त्वं नोऽस्मभ्यं तवोती ऊत्या चित्रया धिया विचित्रेण कर्मणा शिक्ष । देह्यभिमतं । हे शचिष्ठ गातुविन्मार्गज्ञ उपायज्ञस्त्वं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सोम इदं सुतो अस्तु कलयो मा विभीतन ।

अपेदेष ध्वस्मायति स्वयं घैषो अपायति ॥ १५ ॥

सोमः । इत् । वः । सुतः । अस्तु । कलयः । मा । विभीतन ।

अप । इत् । एषः । ध्वस्मा । अयति । स्वयं । घ । एषः । अप । अयति ॥ १५ ॥

सोमः सुतोऽभिषुतो वो युष्माकं संबन्धस्त्वित् । भवत्वेवेन्द्राय । हे कलयः । कलिमहर्षेर्ज्ञातयः पुत्राश्चात्र संबोध्यन्ते । यूयं मा विभीतन । भीता मा भवत । भीत्यभावे कारणमाह । एष ध्वस्मा ध्वंसको राक्षसादिरपायति । अपगच्छत्येवेन्द्रसामर्थ्यात् । स्वयं घ स्वयमेवैषोऽपायति । उ इति पूरणः । पुनरुक्तिर्दोषार्था ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे पंचाशो वर्गः ॥

त्यान्वित्येकविंशत्यृचमष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । त्यान्नु सैका मत्स्यः सामदो मैत्रावरुणिर्मान्यो वा बहवो वा मत्स्या जालनडा आदित्यानस्तुवन् । समदाख्यस्य महामीनस्य पुत्रो मत्स्यो यद्वा मित्रावरुणयोः पुत्रो मान्योऽथवा बहवो वा मत्स्या जालनडाः संतो बन्धनमोक्षायादित्यानस्तुवन् । अतस्त एवर्षयः । परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री छंदः । आदित्या देवता ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्यान्नु स्रुचियाँ अव आदित्यान्याचिषामहे । समृच्छीकाँ अभिष्टये ॥ १ ॥

त्यान् । नु । स्रुचियाँ । अवः । आदित्यान् । याचिषामहे । समृच्छीकान् । अभिष्टये ॥ १ ॥

त्यान् तानादित्यान् स्रुचियान् जात्या स्रुचियानवो रक्षणं याचिषामहे । याचामहे । कीदृशान् । समृच्छीकान् स्रुष्टु सुखयितृन् । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिगमनायाभिमताय वा । मत्स्यपक्षे जालनिर्गमनं प्रार्थितमितरपक्षेऽभिमतमिति विवेकः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मित्रो नो अत्यंहतिं वरुणः पर्षदयमा । आदित्यासो यथा विदुः ॥ २ ॥

मित्रः । नः । अति । अंहतिं । वरुणः । पर्षत् । अयमा । आदित्यासः । यथा । विदुः ॥ २ ॥

मित्रो वरुणोऽयमादित्यास आदित्या नोऽस्मानंहतिमतिपर्षत् । अतिनयंतु । ते यथा विदुर्येन प्रकारेण दुःसहं जानन्ति तथातिपर्षदिति । इतरपक्षेऽंहतिं पापमतिपर्षदिति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तेषां हि चित्रमुक्थ्यं वरुथमस्ति दाशुषे । आदित्यानामरंकृते ॥ ३ ॥

तेषां । हि । चित्रं । उक्थ्यं । वरुथं । अस्ति । दाशुषे । आदित्यानां । अरंऽकृते ॥ ३ ॥

तेषामादित्यानां हि खलु चित्रं चायनीयमुक्थ्यं स्तुत्यं वरुथं धनमस्ति दाशुषे हविर्दात्रेऽरंकृतेऽरंकर्त्रे पर्याप्रकारिणे यजमानाय दातव्यं धनमस्तीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

महि वो महतामवो वरुण मित्रार्यमन् । अवास्या वृणीमहे ॥ ४ ॥

महि । वः । महतां । अवः । वरुण । मित्रं । अर्यमन् । अवांसि । आ । वृणीमहे ॥ ४ ॥

हे वरुणादयो महतां वोऽवो रक्षणं महि महदाशुषे हविर्दात्रे करणीयमस्ति । अतोऽवांसि रक्षणान्यावृणीमहे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

जीवान्नो अभि धेतनादित्यासः पुरा हयात् । कडं स्थ हवनश्रुतः ॥ ५ ॥

जीवान् । नः । अभि । धेतन । आदित्यासः । पुरा । हयात् । कत् । ह । स्थ । हवनऽश्रुतः ॥ ५ ॥

हे आदित्यास आदित्या नोऽस्मानिदानीं जीवान् जीवतः सतोऽभिधेतन ।
अभिधावत । अभिधावनं कुरुत । पुरा हथाङ्गननान्मृतेः पूर्वं । कल्के स्थ ।
भवथ । हे हवनश्रुत आह्वानश्रोतारः । आह्वानं श्रुत्वा शीघ्रमागच्छतेति ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थं एकपञ्चाशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यङ्गः आ॒न्ताय॑ सु॒न्वते॑ व॒रूथ॑म॒स्ति॒ यच्छ॑दिः । तेना॑ नो॒ अधि॑ वो॒चत ॥ ६ ॥

यत् । वः । आ॒न्ताय॑ । सु॒न्वते॑ । व॒रूथं॑ । अ॒स्ति॒ । यत् । छ॒दिः । तेन॑ । नः । अधि॑ । वो॒चत ॥ ६ ॥

आन्ताय कर्मणः सुन्वतेऽभिषुखते यजमानाय दातव्यं यद्वरूथं वरणीयं
धनं वो युष्माकमस्ति । यच्च छदिः सुखवासयोग्यं गृहमस्ति तेन द्वयेनास्मान्प्री-
णयित्वा नोऽस्मानधिवोचत । अधिवचनं कुरुत ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अ॒स्ति॒ दे॒वा अ॒हो॒रु॒र्वस्ति॒ रत्न॑म॒ना॒गसः॑ । आ॒दि॒त्या अ॒ङ्घ्रि॒तै॒नसः॑ ॥ ७ ॥

अ॒स्ति॒ । दे॒वाः । अ॒होः । उ॒रु॒ । अ॒स्ति॒ । रत्नं॑ । अ॒ना॒गसः॑ । आ॒दि॒त्याः । अ॒ङ्घ्रि॒त॒ऽए॒नसः॑ ॥ ७ ॥

हे देवा अंहोर्हेतुः पापशीलस्योर्वस्ति । महत्पापमस्ति । अनागसोऽपापस्य
रत्नं रमणीयं सुकृतं श्रेयोऽस्ति । ततो हे आदित्या अङ्घ्रितैनसोऽभूतपापाः ।
अतोऽस्मदभिमतं कुरुतेति भावः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा नः॑ सेतुः॑ सि॒षेद॑यं म॒हे वृ॑णक्तु न॒स्प॒रि॒ । इ॒न्द्र इ॒न्द्रि॑ श्रुतो व॒शी ॥ ८ ॥

मा । नः॑ । सेतुः॑ । सि॒षेत् । अ॒यं । म॒हे । वृ॑णक्तु । नः॑ । परि॑ । इ॒न्द्रः । इ॒त् । हि॒ । श्रु॒तः । व॒शी ॥ ८ ॥

नोऽस्मान् सेतुर्वधको जालो मा सिषेत् । मा बध्नातु । नोऽस्मान्महे महते
कर्मणे परिवृणक्तु । परिवर्जयतु जालात् । कः । इन्द्र इन्द्रि एव श्रुतो विश्रुतो
वशी सर्वस्य वशीकर्ता । स परिवृणक्तु ॥

॥ अथ नवमी ॥

मा नो॑ मृ॒चा रि॒पू॒णां वृ॒जि॒नाना॑म॒वि॒ष्यवः॑ । दे॒वा अ॒भि प्र॑ मृ॒क्षत ॥ ९ ॥

मा । नः॑ । मृ॒चा । रि॒पू॒णां । वृ॒जि॒नानां॑ । अ॒वि॒ष्य॒वः । दे॒वाः । अ॒भि । प्र॑ । मृ॒क्षत ॥ ९ ॥

हे अविष्यवो रक्षितुमिच्छन्तो देवा नोऽस्मान्वृजिनानां हिंसकानां रिपूणां
मृचा । मृचिर्हिंसाकर्मा । यत्सुरेण मर्चयता सुपेशसेत्यादिषु तथा दष्टत्वात् ।
हिंसकेन जालेन माभिप्रमृक्षत । अभिमर्शनमुपरि जालस्य प्रेरणं मा कुरुत ।
यद्वा मृचा जालेन प्राप्ता बाधा नोऽस्माकं मा भवतु । हे देवा यूयं च परि-
मार्जयत । परिहरत ॥

आधाने पवमानेष्टिषूत त्वामदित इत्यनुवाक्या । सूचितं च । उत त्वामदिते
महि महीमू षु मातरं । आ० २. १. इति ॥ आदित्यपशौ वपाया अनुवाक्ये-
यमेव । सूचितं च । उत त्वामदिते मह्यनेहो न उरुव्रजे । आ० ३. ८. इति ॥

॥ सैषा दशमी ॥

उत त्वामदिते मह्यहं देव्युप ब्रुवे । सुमृच्छीकामभिष्टये ॥ १० ॥

उत । त्वां । अदिते । महि । अहं । देवि । उप । ब्रुवे । सुऽमृच्छीकां । अभिष्टये ॥ १० ॥

हे महि मह्यदिते देवमातर्देवि त्वामहं मत्स्यप्रमुखोऽहमुप ब्रुवे । उपेत्य
स्तौमि । कीदृशी । सुमृच्छीकां सुष्ठु सुखयित्री । किमर्थं । अभिष्टयेऽभिमताय ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे द्विपञ्चाशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

पर्षि दीने गभीर आ उग्रपुत्रे जिघांसतः । मार्किस्तोकस्य नो रिषत् ॥ ११ ॥

पर्षि । दीने । गभीरे । आ । उग्रऽपुत्रे । जिघांसतः । मार्किः । तोकस्य । नः । रिषत् ॥ ११ ॥

हे अदित आ पर्षि । सर्वतः पालयसि । दीने क्षीणे गभीर उदके । उदक-
नामैतत् । गभीरं गहनमिति तन्नामसु पाठात् । उग्रपुत्रे । उद्गूणाः पुत्रा यस्मिन्
तत् । तस्मिन्नुदके जिघांसतो हिंसतो जालं तोकस्यास्माकं तनयस्य तनयं माकी
रिषत् । मैव हिंसां करोतु ॥

आदित्यस्य पशावनेहो न इति पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रं च । अनेहो न
उरुव्रजेऽदितिर्ह्यजनिष्ट । आ० ३. ८. इति ॥

॥ सैषा द्वादशी ॥

अनेहो न उरुव्रज उरुचि वि प्रसर्तवे । कृधि तोकाय जीवसे ॥ १२ ॥

अनेहः । नः । उरुऽव्रजे । उरुचि । वि । प्रऽसर्तवे । कृधि । तोकाय । जीवसे ॥ १२ ॥

अनेहोऽपापान्नोऽस्मान् हे उरुव्रजे विस्तीर्णगमने । दूरमियमदितिभूरिरूपा
गता भवत्यतिविस्तृतत्वात् । अथवोरुगमने धीरे हे उरुच्युत्वं वि प्रसर्तवेऽभि-
सरणाय कृधि । कुरु । कस्मै । तोकाय पुत्राय मत्स्याय जीवसे जीवनाय । यथा
जीवेनापृत्यान्नक्षितुं तथोरुत्वं कुर्विति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ये मूर्धानः क्षितीनामदब्धासः स्वयंशसः । व्रता रक्षंते अदुहः ॥ १३ ॥

ये । मूर्धानः । क्षितीनां । अदब्धासः । स्वयंशसः । व्रता । रक्षंते । अदुहः ॥ १३ ॥

ये मूर्धानः सर्वेषां मूर्धस्थानीया उच्छ्रयंतः क्षितीनां मनुष्याणामदब्धा-
सोऽहिंसकाः स्वयंशसः स्वायत्तकीर्तयो व्रता व्रतान्यस्मदीयानि कर्माणि रक्षंते
पालयंतेऽदुहोऽद्रोग्धारः संतः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ते न आस्रो वृकाणांमादित्यासो मुमोचत । स्तेनं बद्धमिवादिते ॥ १४ ॥

ते । नः । आस्रः । वृकाणां । आदित्यासः । मुमोचत । स्तेनं । बद्धं । इव । अदिते ॥ १४ ॥

हे आदित्यास आदित्यास्ते यूयं नोऽस्मान्वृकाणां हिंसकानामदातृणां वास्र
आस्यात्सकाशान्मुमोचत । विमोचत । विमोचनं कुरुत स्तेनं बद्धमिव । हे
अदिते त्वं च मोचयास्मानिति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अपो षु ण इयं शरुादित्या अपं दुर्मतिः । अस्मदेत्वजंघुषी ॥ १५ ॥

अपो इति । सु । नः । इयं । शरुः । आदित्याः । अपं । दुः । मतिः । अस्मत् । एतु ।

अजंघुषी ॥ १५ ॥

हे आदित्या इयं शरुर्हिंसिका प्रसितिर्जालिकप्रेरिताजघ्नुष्यहिंसंती सत्य-
स्मदस्मत्तः सु सघुषो एतु । अपगच्छत्वेव । तथा दुर्मतिर्दुष्टा मतिरप्यजघ्नुष-
स्ततोऽपगच्छतु ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे त्रिपंचाशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

शश्च॒द्वि वः सु॒दानव॒ आदि॒त्या ऊ॒तिभिर्व॒यं । पु॒रा नू॒नं बु॒भुज्महे ॥ १६ ॥

शश्च॒त् । हि । वः । सु॒ऽदा॒नवः । आ॒दि॒त्याः । ऊ॒तिऽभिः । व॒यं । पु॒रा । नू॒नं । बु॒भुज्महे ॥ १६ ॥

हे सुदानवः सुदाना हे आदित्या वो युष्माकमूतिभी रक्षाभिर्वयं पुरा नून-
मिदानीमपि शश्चत्सर्वदा बुभुज्महे । यद्वा शश्चद्वहूभोगाभुज्महे ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

शश्च॒तं हि प्र॒चेत॒सः प्र॒ति॒यंतं॑ चि॒दे॒न॒सः । दे॒वाः कृ॒णु॒थ जी॒वसे ॥ १७ ॥

शश्च॒तं । हि । प्र॒ऽचे॒त॒सः । प्र॒ति॒ऽयंतं॑ । चि॒त् । ए॒न॒सः । दे॒वाः । कृ॒णु॒थ । जी॒वसे ॥ १७ ॥

हे प्रचेतसः प्रकृष्टमाया हे देवाः शश्चतं बहुमपि प्रतियंतं चित् प्रतिगच्छंत-
मपि शत्रुमेनसः पापस्य कर्तारं । अथवैनसः पापकृतः ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥
पापकर्तारं जीवसे जीवनायास्माकं कृणुत । कुरुत । अस्मत्तो वियुक्तमिति शेषः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तत्सु॒ नो न॒थं स॒न्यस॒ आदि॒त्या य॒न्मु॒मो॒चति॑ । व॒न्धा॒द्व॒ड्मि॒वादि॑ते ॥ १८ ॥

तत् । सु॒ । नः । न॒थं । स॒न्यसे॑ । आ॒दि॒त्याः । यत् । मु॒मो॒चति॑ । व॒न्धात् । व॒ड्ऽइ॒व ।

अ॒दि॒ते ॥ १८ ॥

तद्वन्धकं नोऽस्माकं सु सुष्ठु नथं स्तुत्यं सन्यसे संभजनाय भवतु । अस्माकं
मोचनेन स्तुत्यं भवत्वित्यर्थः । हे आदित्या अदितेः पुत्रा हे अदिते त्वदनुग्रहा-
द्यन्मुमोचति मुंचत्यस्मान् । बन्धनसाधनं पूर्वं यत्प्रतिबन्धकत्वादासीत्तदेव युष्मद-
नुग्रहादस्मान्मुंचतु । यद्वा युष्माकं यद्रक्षणमस्मान्मुंचति तत्सुष्ठु स्तुत्यं संभजनाय
भवत्विति योज्यं ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

ना॒स्माकं॑ म॒स्ति त॒त्त॒र आ॒दि॒त्यासो॑ अ॒ति॒ष्कदे॑ । यू॒यम॒स्मभ्यं॑ मृ॒ळत ॥ १९ ॥

न । अ॒स्माकं॑ । अ॒स्ति । तत् । त॒रः । आ॒दि॒त्यासः॑ । अ॒ति॒ऽस्कदे॑ । यू॒यं । अ॒स्मभ्यं॑ ।

मृ॒ळत ॥ १९ ॥

हे आदित्यास आदित्या युष्मत्कर्तृकस्तत्तरो वेगोऽस्माकं नास्ति । यो वेगो

बन्धकाज्जालादतिष्कदेऽस्माकमतिष्कंदनाय प्रभवति । अतो यूयमस्मभ्यं मृळत ।
तत्तादृशं तरः कुरुतेत्यर्थः ॥

॥ अथ विंशी ॥

मा नो हेतिर्विवस्वत आदित्याः कृत्रिमा शरुः । पुरा नु जरसो वधीत् ॥ २० ॥

मा । नः । हेतिः । विवस्वतः । आदित्याः । कृत्रिमा । शरुः । पुरा । नु । जरसः । वधीत् ॥ २० ॥

हे आदित्या नोऽस्मान्विवस्वतो विवस्वत्पुत्रस्य यमस्य । पुत्रे पितृशब्दः ।
तस्य हेतिरायुधभूता कृत्रिमा क्रियया निष्पन्ना शरुर्हिंसिका प्रसितिः पुरा पूर्वं
न्विदानी । सर्वदेत्यर्थः । जरस इदानीं जीर्णान्मा वधीत् । मा हिंस्यात् ॥

॥ अथैकविंशी ॥

वि षु द्वेषो व्यंहतिमादित्यासो वि संहितं । विष्वग्वि वृहता रपः ॥ २१ ॥

वि । सु । द्वेषः । वि । व्यंहतिः । आदित्यासः । वि । संऽहितं । विष्वक् । वि । वृहत् । रपः ॥ २१ ॥

हे आदित्यास आदित्या द्वेषो द्वेष्टन् सु सुषु विवृहत् । उन्मूलयत । नाशय-
तेत्यर्थः । तथांहतिं पातकं पापं विवृहत् ॥ हंतेरंह च । उ० ४, ६२ । इत्यतिप्रत्ययः ॥
तथा संहितं जालं विवृहत् । तथा रपः पापं सर्वं विष्वक् विषूचीनं विवृहत् ॥
रपो रिप् इति पापनामनी भवतः । नि० ४, २१ । इति यास्कः ॥

॥ इति षष्ठस्य चतुर्थे चतुःपञ्चाशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थोश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये
षष्ठाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
 निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
 षष्ठे चतुर्थमध्यायं श्रीमायणसुतः सुधीः ।
 व्याख्याय सायणाचार्यः पंचमं व्याकरोत्यथ ॥

तत्रा त्वा रथमित्येकोनविंशत्युचं नवमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ त्वैकोना
 प्रियमेध आदावनुष्टुप्सुखास्तृचाश्चत्वारोऽन्त्याः षष्ठृक्षाश्चमेधयोर्दानस्तुतिरिति ।
 आंगिरसः प्रियमेध ऋषिः । प्रथमाचतुर्थीसप्तमीदशम्योऽनुष्टुभः शिष्टाः परं
 गायत्रमिति परिभाषया गायत्र्यः । अंततः षट्स्वृस्वृक्षाश्चमेधयोर्दानं स्तूयते ।
 अतस्तास्तद्देवताकाः । शिष्टा अनुक्तपरिभाषयैद्यः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥
 आद्यस्तृचो मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् । तथा च सूचितं । आ त्वा रथं यथोतय इदं
 वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ० ५. १४. इति ॥ महाव्रता-
 दिष्टपि यत्र तृचांतरं न विधीयते तत्र सर्वत्रायमेव प्रतिपद्भवति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ त्वा रथं यथोतये सुम्नाय वर्तयामसि ।

तुवि॒कूर्मि॒मृती॒षह॒मिंद्र॒ शवि॑ष्ट॒ सत्प॑ते ॥ १ ॥

आ । त्वा । रथं । यथा । उतये । सुम्नाय । वर्तयामसि ।

तुवि॒ऽकूर्मि॑ । ऋ॒तिऽसहं॑ । इंद्रं । शवि॑ष्ट । सत्ऽपते ॥ १ ॥

हे इंद्र त्वा त्वामावर्तयामसि । आवर्तयामः । किमर्थं । उतयेऽस्माकं रक्षणाय
 सुम्नाय सुखाय च । किमिव । रथं यथा । रथं यथोतये सुखाय चावर्तयंति तद्वत् ।
 कीदृशं त्वां । तुविकूर्मिं बहुकर्माणमृतीषहं हिंसकानामभिभवितारं । हे इंद्र शविष्ठा-
 तिश्येन बलवन् हे सत्पते सतां पालक त्वामिति समन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तुवि॒श्रुष्म॒ तुवि॑क्रतो॒ शची॑वो॒ विश्व॑या मते । आ पंप्राथ महि॒त्वना ॥ २ ॥

तुवि॒ऽश्रुष्म॑ । तुवि॑क्रतो॒ इति॑ तुवि॒ऽक्रतो॑ । शची॑ऽवः । विश्व॑या । म॒ते । आ । प॒प्रा॒थ॒ ।

महि॒ऽत्व॒ना ॥ २ ॥

हे तुविशुष्म प्रभूतबल हे तुविक्त्रतो बहुकर्मन् । अथवा बहुप्रज्ञ कर्मणः
पृथगभिधानात् । हे शचीवो बहुकर्मोपेत पूजनीयेन्द्र विश्वया विश्वव्याप्तेन महि-
त्वना महत्त्वेनापप्राथ । आपूरितवानसि । अविशेषाद्विश्वमित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य ते महिना महः परि ज्मायंतमीयतुः । हस्ता वज्रं हिरण्ययं ॥ ३ ॥

यस्य । ते । महिना । महः । परि । ज्मायंतं । ईयतुः । हस्ता । वज्रं । हिरण्ययं ॥ ३ ॥

महो महतो यस्य ते तव । यच्छब्दः प्रकृतपरामर्शकः । प्रकृतं तूक्तमृद्धयं ।
तत्रत्यतुविकूर्मिमृतीषहमीत्याद्युक्तलक्षणस्य तवेत्यर्थः । महिना महत्त्वेन हस्ता
तव हस्ता हस्तौ ज्मायंतं पृथिव्यां सर्वतो व्याप्नुवंतं हिरण्ययं हिरण्यमयं वज्रमी-
यतुः परिगृह्णीतः सर्वदास्माकं भयनिवारणायेति भावः ॥

पृष्ठ्याभिप्रवषडहयोर्द्वितीयेऽहनि विश्वानरस्येति प्रतिपन्नृचः । सूचितं च ।
विश्वानरस्य वस्पतिमिन्द्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ । आ०
१. ६. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

विश्वानरस्य वस्पतिमनानतस्य शवसः ।

एवैश्च चर्षणीनामृती हुवे रथानां ॥ ४ ॥

विश्वानरस्य । वः । पतिं । अनानतस्य । शवसः ।

एवैः । च । चर्षणीनां । ऊती । हुवे । रथानां ॥ ४ ॥

विश्वानरस्य विश्वाञ्शत्रून्प्रत्युत्स्यानानतस्य शत्रूणामप्रहस्य शवसो बलस्य
पतिं स्वामिनमिन्द्रं वा । अत्रेन्द्रसंबन्धिनो मरुतोऽपि संकीर्त्यते । हे मरुतो वः ।
युष्माकमित्यर्थः । यद्यपि मरुत्संशब्दनं नास्ति तथापि व इति सामर्थ्याल्ल-
भ्यते । युष्माकं चर्षणीनामिन्द्रस्य सेनारूपाणां वो युष्माकं गमनैरिति सामा-
नाधिकरण्यं । युष्माकं रथानां चोत्पूतिभिर्गमनैश्च सह हुवे । आह्वयामि । गंतृभी
रथैर्गंतृभिर्मरुद्भिश्च सहेन्द्रं हुव इत्यर्थः । यद्वा हे यजमाना युष्मदीयाः सैनिकाः
सरथा यदा प्रविशन्ति युद्धाय संग्रामं तदानीं तेषां साहाय्यायेन्द्रं हुव इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते पंचमी ॥

अभिष्टये सदावृधं स्वमीळहेषु यं नरः । नाना हवंत ऊतये ॥ ५ ॥

अभिष्टये । सदाऽवृधं । स्वःऽमीळहेषु । यं । नरः । नाना । हवन्ते । ऊतये ॥ ५ ॥

हे यजमाना युष्माकमभिष्टये साहाय्यार्थमभिगमनायाभिष्टये वा सदावृधं सर्वदा वर्धयंतं सेवकान् स्वयं सर्वदा वर्धमानं वा हुव इति शेषः । यं स्वमीळहेषु संग्रामेषु नरो नेतारो मनुष्या नाना बहुप्रकारं हवन्त आह्वयन्तूतये रक्षार्थं तं हुव इति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते षष्ठ्येषा ॥

परोमात्रमृचीषममिंद्रमुयं सुराधसं । ईशानं चिद्वसूनां ॥ ६ ॥

परःऽमात्रं । ऋचीषमं । इंद्रं । उयं । सुऽराधसं । ईशानं । चित् । वसूनां ॥ ६ ॥

परोमात्रं । परा मात्रा यस्य तादृशं । अथवा मीयत इति मात्रं दूरदेशः । ततः परस्ताद्वर्तमानमपरिमितस्वरूपं । तथापृचीषममृचा स्तुत्या समं । यद्यप्यपरिच्छिन्नस्तथापि स्तुतिर्यावन्मात्रं विषयीकरोति तत्सम इत्यर्थः । तदेवाह । इंद्रं परमैश्वर्ययोगत्वादिच्छानुकूलस्वरूपमुयमुद्गूर्णबलं सुराधसं । राध इति धननाम । शोभनधनं शोभनान्नं वेशानं चिदीश्वरं च । केषां । वसूनामस्मभ्यं प्रदेयानां गवादिधनानां । एवं महानुभावमिंद्रं हुव इति शेषः ॥

तृतीयेऽहनि मरुत्वतीये तंतमिदिति प्रतिपत्तृचः । सूचितं च । तंतमिद्राधसे महे त्रय इंद्रस्य सोमाः । आ० ७. १०. । इति ॥

॥ तस्मिंस्तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

तंतमिद्राधसे मह इंद्रं चोदामि पीतये ।

यः पूर्यामनुष्टुतिमीशे कृष्टीनां नृतुः ॥ ७ ॥

तंऽतं । इत् । राधसे । महे । इंद्रं । चोदामि । पीतये ।

यः । पूर्या । अनुऽस्तुतिं । ईशे । कृष्टीनां । नृतुः ॥ ७ ॥

तं तमित्तमेवेन्द्रं । सर्वेष्वपि यागकालेषु तमेवेन्द्रमित्यर्थः । तं प्रति चोदामि

प्रेरयामि स्तुतिं पीतये सोमपानाय । ततः को लाभ इत्युच्यते । महे महते राधसे धनाय प्रभूतधनलाभार्थं । यो नृतुः फलस्य नेता देवः पूर्वा पूर्वे भवां यज्ञमुखस्थामनुष्टुतिमनुक्रमेण क्रियमाणां स्तुतिं कृष्टीनां मनुष्याणामृत्विजां संबन्धिनीमीशे ईष्टे श्रोतुं तं चोदामीति संबन्धः ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

न यस्य ते शवसान सख्यमानंशं मर्त्यः । नकिः शवांसि ते नशत् ॥ ८ ॥

न । यस्य । ते । शवसान । सख्यं । आनंशं । मर्त्यः । नकिः । शवांसि । ते । नशत् ॥ ८ ॥

हे शवसान बलवन्निद्र यस्य ते तव सख्यं मर्त्यो मरणधर्मा मनुष्यो नानंशं न व्याप्नोति । ते शवांसि बलान्यपि नकिर्नैव नशत् व्याप्नोति ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते नवमी ॥

त्वोतासस्त्वा युजाप्सु सूर्ये महद्वनं । जयेम पृत्सु वज्रिवः ॥ ९ ॥

त्वाऽऊतासः । त्वा । युजा । अप्सु । सूर्ये । महत् । वनं । जयेम । पृत्सु । वज्रिवः ॥ ९ ॥

हे इंद्र त्वोतासस्त्वया रक्षितास्त्वा त्वया युजा सहायेनाप्सु स्नातुं सूर्यं द्रष्टुं च । स्नानादिव्यवहारं कर्तुं सूर्यं उदिते सति गमनादिव्यवहारं कर्तुमित्यर्थः । तदर्थं पृत्सु संग्रामेषु हे वज्रिवो वज्रिनिद्र महद्वनं जयेम । शत्रून् संग्रामे जित्वा तेषां धनं लभेमेत्यर्थः ॥

चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीये तं त्वा यज्ञेभिरिति तृचः प्रतिपत् । सूचितं च । तं त्वा यज्ञेभिरीमह इदं वसो सुतमंध इति मरुत्वतीयप्रतिपदनुचरौ । आ० ७. ११. १ इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

तं त्वा यज्ञेभिरीमहे तं गीर्भिर्गिर्वणस्तम ।

इंद्र यथा चिदाविथ वाजेषु पुरुमाय्यं ॥ १० ॥

तं । त्वा । यज्ञेभिः । ईमहे । तं । गीःऽभिः । गिर्वणःऽतम ।

इंद्र । यथा । चित् । आविथ । वाजेषु । पुरुऽमाय्यं ॥ १० ॥

तं स्तुत्यत्वेन प्रसिद्धं त्वा त्वां यज्ञेभिर्यागसाधनैः सोमादिभिरीमहे । याचामहे । तमेवेदं गीर्भिः स्तुतिभिरीमहे । हे गिर्वणस्तम गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयतमेन्द्र तं

त्वामिति समन्वयः । हे इंद्र त्वं यथा चिदाविथ येन प्रकारेण ररक्षिथ मां ।
चिदिति पूरणः । कुत्रेत्युच्यते । वाजेषु संग्रामेषु । कीदृशं मां । पुरुमाय्यं बहु-
प्रज्ञं । बहुस्तुतिमित्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यस्य ते स्वादु सख्यं स्वाद्वी प्रणीतिरद्रिवः । यज्ञो वितंतसाय्यः ॥ ११ ॥

यस्य । ते । स्वादु । सख्यं । स्वाद्वी । प्रणीतिः । अद्रिऽवः । यज्ञः । वितंतसाय्यः ॥ ११ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र यस्य स्तुत्यत्वेन प्रसिद्धस्य ते तव सख्यं स्वाद्वीवानु-
भवार्हं । किंच ते प्रणीतिः प्रणयनं धनादीनां स्वाद्वी स्वादु सुहर्षकं । तथोभे
त्वद्विषयो यज्ञश्च वितंतसाय्यो विशेषेण तननीयः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते द्वादशी ॥

उरु णस्तन्वे३ तन उरु क्षयाय नस्कृधि । उरु णो यंधि जीवसे ॥ १२ ॥

उरु । नः । तन्वे । तने । उरु । क्षयाय । नः । कृधि । उरु । नः । यंधि । जीवसे ॥ १२ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं तन्व आत्मजायोरु प्रभूतं कृधि । कुरु । सामर्थ्याद्धनं
सुखं वेति गम्यते । तथा तने तत्पुत्रायोरु कृधि । तथा क्षयाय निवासायोरु
कृधि । नोऽस्माकं जीवसे जीवनाय यंधि । प्रयच्छाभिमतं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उरुं नृभ्य उरुं गवे उरुं रथाय पंथां । देववीतिं मनामहे ॥ १३ ॥

उरुं । नृभ्यः । उरुं । गवे । उरुं । रथाय । पंथां । देवऽवीतिं । मनामहे ॥ १३ ॥

हे इंद्र नृभ्योऽस्मदीयेभ्यो भृत्येभ्य उरुं हितं मनामहे । तथा गवे । एतदुप-
लक्षणं । गवाश्चादिकाय तथा रथाय पंथां पंथानं मार्गं । अथवा नृप्रभृतीनां
संचाराय शोभनं मार्गं मनामहे । तथा देववीतिं यज्ञं मनामहे ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

उप मा षट् द्वाद नरः सोमस्य हर्था । तिष्ठति स्वादुरातयः ॥ १४ ॥

उप । मा । षट् । द्वाद । नरः । सोमस्य । हर्था । तिष्ठति । स्वादुऽरातयः ॥ १४ ॥

एतदाद्याः षडृच ऋक्षाश्वमेधयोर्दानस्तुतिरूपाः । यद्यपि बृहदेवतानुक्रम-
ण्यामृक्षाश्वमेधयोरत्र पंच दानप्रशंसका इत्युक्तं तथाप्युप मा षडित्यस्या राज-
दानस्तुतिशेषत्वादनिरोधः । अनयैवाशयानुक्रमण्यामन्त्याः षडृच ऋक्षाश्वमेध-
योर्दानस्तुतिरित्युक्तं ॥ मा मां प्रियमेधं यज्ञे प्रसर्पंतः षट् एतत्संख्याका नरो
नेतारो राजानः सोमस्य पीतस्य हर्षा हर्षेण स्वादुरातयः सुष्ठूपभोगार्हदानाः
संतो द्वा द्वा द्वौ द्वौ पितृपुत्ररूपेण युग्मौ भूत्वा मामुपतिष्ठन्ति । तेषां युग्मानां
नाम तूत्तरत्र स्पष्टीक्रियते ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

ऋजाविंद्रोत आ ददे हरी ऋक्षस्य सूनवि । आश्वमेधस्य रोहिता ॥ १५ ॥

ऋजौ । इंद्रोते । आ । ददे । हरी । इति । ऋक्षस्य । सूनवि । आश्वमेधस्य । रोहिता ॥ १५ ॥

इंद्रोत एतन्नामक आतिथिग्वऽतिथिग्वनाम्नो राज्ञः पुत्रे । अतिथिग्वाय
शंवरं । ऋग्वे० १. ५१. ६. । इत्यतिथिग्वाय शंस्यं । ऋग्वे० ६. २६. ३. । इत्यादिष्व-
तिथिग्वः प्रसिद्धः । तत्पुत्र इंद्रोत ऋजावृजुगामिनावश्वावादे । स्वीकृतवा-
नस्मि । तथर्क्षस्य सूनव्यृक्षनाम्नो पुत्रेऽन्यस्मिन्नाजनि हरी हरितवर्णावश्वावादे ।
तथाश्वमेधस्याश्वमेधपुत्रे राजनि रोहिता रोहितवर्णावश्वावादे । नन्वनुक्रम-
ण्यामुभयोरेव दानप्रशंसारूपत्वमुक्तमत्र कथं त्रयाणां दानकीर्तनमिति नैष
दोषः । ऋक्षाश्वमेधपुत्रयोरेव यागेऽस्य ऋषेः प्रवृत्तेस्तयोरेव दानं । प्रस्तुत्य
इंद्रोतस्तु स्वपित्रा सह तयोर्यज्ञदिहक्षयागत्य तयोर्दानं दृष्ट्वा स्वपित्रा प्रेरितो
दत्तवानश्वौ । अतस्तद्दानं प्रासंगिकमिति । एवमृक्षाश्वमेधयोर्दानस्तुतित्वं न
व्याहन्यते । पितृपुत्रयोरभेदात्तयोः पक्षकर्तृत्वाच्चेंद्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वं षडश्वा-
नित्यत्र विस्पष्टयिष्यते ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

सुरथाँ आतिथिग्वे स्वभीश्रूराक्षे । आश्वमेधे सुपेशसः ॥ १६ ॥

सुऽरथान् । आतिथिऽग्वे । सुऽअभीश्रून् । आर्क्षे । आश्वमेधे । सुऽपेशसः ॥ १६ ॥

आतिथिग्व इंद्रोते सुरथान् शोभनरथोपेतानश्वानाददे । आर्क्षे ऋक्षपुत्रे स्वभी-
श्रून्श्वानाददे । आश्वमेधेऽश्वमेधपुत्रे सुपेशसः सूरूपानश्वान् शोभनालंकारानाददे ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

षष्ठ्याँ आतिथिग्व इन्द्रोते वधूमतः । सचा पूतक्रतौ सनं ॥ १७ ॥

षट् । अश्वान् । आतिथिऽग्वे । इन्द्रोते । वधूऽमतः । सचा । पूतऽक्रतौ । सनं ॥ १७ ॥

आतिथिग्व इन्द्रोते पूतक्रतौ शुद्धप्रज्ञे शुद्धकर्मापेते वा तस्मिन्वधूमतो वधू-
भिर्वडवाभिस्तद्वतः षडश्वान् सचा ऋक्षाश्वमेधयोः पुत्राभ्यां दत्तेनाश्वदिधनेन
सचा सह सनं । लब्धवानस्मि । एतत्साहित्यवचनमिन्द्रोतदानस्य प्रासंगिकत्वे
लिंगं ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

ऐषु चेतद्वृषण्वत्यन्तर्ज्जेष्वरुषी । स्वभीषुः कशावती ॥ १८ ॥

आ । एषु । चेतत् । वृषण्ऽवती । अन्तः । ऋजेषु । अरुषी । सुऽअभीषुः । कशाऽवती ॥ १८ ॥

एषुजेषुजुगामिष्वश्वेष्वन्तर्मध्य आचेतत् । आज्ञायते । का । वृषण्वती वर्षकैः पुम-
श्वैस्तद्वत्यरुष्यारोचमाना स्वभीषुः शोभनप्रग्रहा कशावती दृप्ता वडवा ज्ञायते ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

न युष्मे वाजबन्धवो निनित्सुश्चन मर्त्यः । अवद्यमधि दीधरत् ॥ १९ ॥

न । युष्मे इति । वाजऽबन्धवः । निनित्सुः । चन । मर्त्यः । अवद्यं । अधि । दीधरत् ॥ १९ ॥

हे वाजबन्धवोऽन्नबन्धवोऽन्नप्रदाः । एवं पुत्राणां पितृपुत्ररूपाणां षणां वा
संबोधनं । हे राजानो युष्मे युष्मासु निनित्सुश्चन निन्दकोऽपि मर्त्यो मनु-
ष्योऽवद्यं निन्दां नाधिदीधरत् । नान्वधारयत् । नारोपयति युष्मासु । अतोऽनिन्दा
यूयमिति दातृणां स्तुतिः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

प्रप्र व इत्यष्टादशर्चं दशमं सूक्तं प्रियमेधस्यांगिरसस्यार्घं । द्वितीया नदं व
इत्येषा चतुःसप्तकोष्णिक् चतुर्थ्याद्यास्तिस्रो गायत्र्य एकादशीषोडश्यौ पंक्ती शिष्टा
दशानुष्टुभः । अपादिन्द्र इत्यर्धर्चो वैश्वदेवो वरुण इह हेत्याद्यासु येऽर्धर्चा वरुण-
देवताकाः शिष्टा ऐन्द्र्यः । तथा चानुक्रांतं । प्रप्र ब्रूयानुष्टुभं द्विवृहत्यंतं द्विती-
योष्णिक् चतुर्थ्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः षोडश्येकादश्यौ पंक्ती अपाद्वैश्वदेवोऽर्धर्च-

स्त्रयो वारुणा इति ॥ आद्यस्तृचः षोडशीशस्त आनुष्टुभः । सूचितं च । प्रप्र
वस्त्रिष्टुभमिषमर्चत प्रार्चत । आ० ६. २. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रप्र वस्त्रिष्टुभमिषं मंदङ्गीरायेदंवे ।

धिया वो मेधसातये पुरंध्या विवासति ॥ १ ॥

प्रऽप्र । वः । त्रिऽस्तुभं । इषं । मंदत्ऽवीराय । इंदंवे ।

धिया । वः । मेधऽसातये । पुरंऽध्या । आ । विवाऽसति ॥ १ ॥

हे अध्वर्यादयो वो यूयं ॥ प्रथमार्थे द्वितीया ॥ त्रिष्टुभं स्तोभत्रयोपेतमिषमन्नं
प्रप्र । अपरः प्रशब्दः पूरणः । प्रभरतेति शेषः ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्या-
हारः ॥ कस्मै । मंदङ्गीराय । यो वीरान् हर्षयति स मंदङ्गीरः । तस्मा इंदव
इंद्राय ॥ इंदतेरैश्वर्यकर्मण इदं रूपं ॥ अथवा फलैर्वृष्टिभिर्वोनन्तीतीदुरिंद्रः ।
तस्मै । स चंद्रो वो युष्मान्मेधसातये यज्ञसंभजनाय पुरंध्या बहुप्रज्ञया धिया
कर्मणाविवासति । अभिमतफलयोजनेन सत्करोतीत्यर्थः ॥

महाव्रते निष्केवल्ये नदं व इत्येषा विहरणीया । तथैव पंचमारण्यके सूचितं
च । नदं व ओदतीनामित्येतयैतानि व्यतिषजति । ऐ० आ० ५. ११. इति ॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

नदं व ओदतीनां नदं योयुवतीनां ।

पतिं वो अघ्नानां धेनूनामिषुध्यसि ॥ २ ॥

नदं । वः । ओदतीनां । नदं । योयुवतीनां ।

पतिं । वः । अघ्नानां । धेनूनां । इषुध्यसि ॥ २ ॥

ओदतीनां । ओदत्य उषसः । ओदती भास्वतीति तन्नामसु पाठात् । तासां
नदं । उत्पादकमित्यर्थः । इंद्रेण ह्युषस उत्पद्यंत इंद्रस्यैव सूर्यत्वात् विवस्वदिंद्रयुग्म्य
इति हि द्वादशादित्यमध्य इंद्रः पठितः । तादृशमिंद्रं हे यजमाना वो युष्मदर्थं ।
आह्वयतेत्यर्थः । तथा योयुवतीनां सर्वत्र मिश्रयंतीनां नदीनां नदं शब्दयितारं
वो युष्मदर्थमाह्वयामि । अघ्नानामहंतव्यानां गवां पतिमाह्वये । अथ प्रत्यक्ष-

कृता । हे यजमान त्वं धेनूनां क्षीरादिना प्रीणयित्रीणां गवामिषुध्यसि ।
अन्नमिच्छसि ॥

अग्निहोत्रे पूर्वाहुतौ हुतायां ता अस्येत्यनयोत्तरामाहुतिं कांक्षमाणस्तिष्ठेत् ।
तथा च सूचितं । ता अस्य सूददोहस इति पूर्वामाहुतिमुपोत्थायोत्तरां कांक्षेतेति ॥
महाव्रते निष्केवल्येऽप्येषा । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । ता अस्य सूददोहस
इत्येतदादिः सूददोहाः सूददोहाः । ऐ० आ० ५. ११. इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

ता अस्य सूददोहसः सोमं श्रीणन्ति पृश्नयः ।

जन्मन्देवानां विशस्त्रिष्ठा रोचने दिवः ॥ ३ ॥

ताः । अस्य । सूददोहसः । सोमं । श्रीणन्ति । पृश्नयः ।

जन्मन् । देवानां । विशः । त्रिषु । आ । रोचने । दिवः ॥ ३ ॥

ताः प्रसिद्धाः सूददोहसः । सूद इति कूपनाम । तत्सदृशदोहनाः पृश्नयः
पृश्निवर्णा गावोऽस्येन्द्रस्य सोमं श्रीणन्ति । मिश्रयन्त्याशिरेण । कदा । त्रिषु त्रिष्वपि
सवनेषु । गावो विशेयन्ते । देवानां जन्मन् जन्मस्थाने दिवीति शेषः । दिव आदि-
त्यस्या रोचन आरोचमाने । अनेन द्यौर्विशेयते । तस्मिन् स्थाने विशो निवि-
शन्त्यः । यज्ञार्थोपयुक्तानां गवां द्युप्राप्तिः प्रसिद्धा ॥

द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणशस्त्रेऽभि प्र गोपतिमिति तृचोऽनुरूपः । सूचितं
च । अभि त्वा वृषभा सुतेऽभि प्र गोपतिं गिरा । आ० ६. ४. इति ॥

॥ तस्मिंस्तृचे प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

अभि प्र गोपतिं गिरेंद्रमर्चं यथा विदे । सूनुं सत्यस्य सत्पतिं ॥ ४ ॥

अभि । प्र । गोऽपतिं । गिरा । इंद्रं । अर्चं । यथा । विदे । सूनुं । सत्यस्य । सत्ऽपतिं ॥ ४ ॥

गोपतिं गवां स्वामिनमिंद्रमभि प्रार्चं । प्रकर्षेण पूजय स्तुत्या । यथा विदे
स यथा स्वात्मानं स्तुतप्रकारं जानाति यथा वा यागं प्रति गंतव्यमिति जानाति
तथा वेति । किदृशमिंद्रं । सत्यस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा सूनुं पुत्रं । तत्रानुरक्तत्वात्सू-
नुरित्युपचर्यते । सत्पतिं सतां यजमानानां पालकं ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते पंचमी ॥

आ हरयः ससृजिरेऽरुषीरधि बर्हिषि । यत्राभि संनवामहे ॥ ५ ॥

आ । हरयः । ससृजिरे । अरुषीः । अधि । बर्हिषि । यत्र । अभि । संऽनवामहे ॥ ५ ॥

हरयो हरितवर्णा अश्वा अरुषीरारोचमाना अधि बर्हिषि ॥ अधीति सप्त-
म्यर्थानुवादी ॥ बर्हिषास्तृत आसृजिरे । आसृजंतु । यत्र यस्मिन्बर्हिषि स्थितमि-
द्रमभिसंनवामहे अभिसंस्तुमः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते षष्ठी ॥

इंद्राय गाव आशिरं दुदुहे वज्रिणे मधु । यत्सीमुपहरे विदत् ॥ ६ ॥

इंद्राय । गावः । आऽशिरं । दुदुहे । वज्रिणे । मधु । यत् । सी । उपऽहरे । विदत् ॥ ६ ॥

इंद्राय गाव आशिरमाश्रयणसाधनं पयआदिकं मधु मदकरं दुदुहे । दुहते ।
कीदृशाय । वज्रिणे वज्रयुक्तायेंद्राय । यद्यदोपहरे समीपे वर्तमानं मधु सोमरसं
सी सर्वतो विदत् लभते तदा ॥

षोडशिशस्त्रस्योद्यद्ब्रध्नस्येत्येषांत्या । सूचितं च । उद्यद्ब्रध्नस्य विष्टपमित्येषा परि-
धानीया । आ० ६. २. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

उद्यद्ब्रध्नस्य विष्टपं गृहमिंद्रश्च गन्वहि ।

मध्वः पीत्वा सचेवहि त्रिः सप्त सख्युः पदे ॥ ७ ॥

उत् । यत् । ब्रध्नस्य । विष्टपं । गृहं । इंद्रः । च । गन्वहि ।

मध्वः । पीत्वा । सचेवहि । त्रिः । सप्त । सख्युः । पदे ॥ ७ ॥

यद्यदा ब्रध्नस्य विष्टपं सूर्यस्य स्थानं गृहमिंद्रश्चाहं चोभावुद्गन्वहि उद्गच्छावः
तदानीं मध्वो मधुरं सोमरसं पीत्वा सचेवहि । संसृष्टौ भवेव । कुत्र । सख्युः
सर्वेषां सखिभूतस्यादित्यस्य । त्रिः सप्तेत्यनेन देवलोकानामुत्तममेकविंशं स्थान-
मुच्यते । आदित्यस्यैकविंशत्वात् । तथा च ब्राह्मणं । द्वादश मासाः पंचर्तवस्त्वय
इमे लोका असावादित्य एकविंश इति । तादृश एकविंशस्थाने सचेवहीति ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रेऽर्चतेति द्वितीय आनुष्टुभस्तृचः । सूचितं च । प्र प्र वस्त्रिष्टु-
भमिषमर्चत प्रार्चत । आ० ६. २. । इति ॥

॥ अस्मिंस्तृचे प्रथमा सूक्तेऽष्टम्येषा ॥

अर्च॑त॒ प्रार्च॑त॒ प्रिय॑मेधासो अर्च॑त ।

अर्च॑तु पुत्र॒का उ॒त पु॒रं न धृ॒ष्णव॑र्चत ॥ ८ ॥

अर्च॑त । प्र । अर्च॑त । प्रिय॑ऽमेधासः । अर्च॑त ।

अर्च॑तु । पुत्र॒काः । उ॒त । पु॒रं । न । धृ॒ष्णु । अर्च॑त ॥ ८ ॥

हे अध्वर्यादयो यूयमिन्द्रमर्चत । पूजयत स्तुत्या । प्रार्चत । प्रकर्षेणार्चतेन्द्रमेव ।
हे प्रियमेधासः प्रियमेधसंबन्धिनस्तज्जोत्रा यूयमर्चतेन्द्रं । पुत्रकाः पुत्रा अप्यर्चन्तिन्द्रं ।
उतापि च पुरं न धृष्णु । यथा पुरं धर्षणशीलमर्चति तादृशमिन्द्रमर्चत ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते नवमी ॥

अ॒व॒ स्व॒राति॒ गर्गै॑रो गो॒धा परि॑ सनिष्प॒णत् ।

पिं॒गा परि॑ चनिष्क॒द॒द्राय॑ ब्रह्मोद्य॑तं ॥ ९ ॥

अ॒व॒ । स्व॒राति॒ । गर्गै॑रः । गो॒धा । परि॑ । स॒नि॒स्व॒न॒त् ।

पिं॒गा । परि॑ । च॒नि॒स्क॒द॒त् । इ॒न्द्राय॑ । ब्रह्म॑ । उ॒त् । य॑तं ॥ ९ ॥

गर्गरो गर्गर्ध्वनियुक्तो वाद्यविशेषो युद्धेऽवस्वराति । भयं शब्दयति । गोधा
हस्तघ्नः परि परितः सनिष्पणत् । स्वनति भृशं । पिंगा पिंगवर्णा ज्यापि परि-
चनिष्कदत् । परिस्कंदते । यस्मादेवं युद्धः संनद्धोऽत इन्द्राय ब्रह्म परिवृढं कर्म
स्तुतिलक्षणमुद्यतं भवत्विति शेषः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते दशमी ॥

आ यत्प॑त॑त्ये॒न्यः सु॒दु॒घा अ॒न॑पस्फुरः ।

अ॒प॒स्फुरं॑ गृ॒भाय॑त॒ सोम॑मिन्द्रा॒य पा॑त॒वे ॥ १० ॥

आ । यत् । प॑त॑ति । ए॒न्यः । सु॒ऽदु॒घाः । अ॒न॑पऽस्फुरः ।

अ॒प॒ऽस्फुरं॑ । गृ॒भा॒य॒त॒ । सोमं॑ । इ॒न्द्राय॑ । पा॑त॒वे ॥ १० ॥

यद्यदैन्य एतवर्णाः शुभवर्णा नद्य आ पतन्ति आगच्छन्ति सर्वतः प्रवहन्ति ।
कीदृश्यः । सुदुघाः सुदोहा अनपस्फुरः । अपस्फुरोऽपस्फुरा अपवृद्धाः । अता-
दृश्योऽनपस्फुरः । अत्यन्तं प्रवृद्धा इत्यर्थः । यद्वा सुदुघाः प्रवृद्धा एतवर्णा गावो
यदा पयश्चाद्यर्थायापतन्ति तदापस्फुरं ॥ अत्रापशब्दो धात्वर्थानुवादी ॥ अत्यन्त-
प्रवृद्धं सोममिन्द्राय पातवे पातुं गृभायत । ग्रहणं कुरुत ॥ अथवानपस्फुर इत्यत्रा-
पशब्दोऽनुवादी धात्वर्थस्य ॥ तथा सत्ययमर्थः । यदैन्यो नद्योऽनपस्फुरोऽप्र-
वृद्धोदका आपतन्ति वृष्टिरल्पा यदा भवति तदा सोममिन्द्रार्थं संपादयतेति ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अपादिद्रो अपाद्भिर्विश्वे देवा अमत्सत ।

वरुण इदिह क्षयत्तमापो अभ्यनूषत वत्सं संशिश्वरीरिव ॥ ११ ॥

अपात् । इद्रः । अपात् । अभिः । विश्वे । देवाः । अमत्सत ।

वरुणः । इत् । इह । क्षयत् । तं । आपः । अभि । अनूषत् । वत्सं । संशिश्वरीः । इव ॥ ११ ॥

इद्रोऽपात् । अपिबत्सोमं । अभिरपिबत् । विश्वे देवा अप्यमत्सत । तृप्ता
अभवन् सोमपानेन । वरुण इत् वरुणोऽपीहास्मिन्यागगृहे क्षयत् । निवसतु
सोमपानार्थं । निवसन्तं तमापोऽप्यभ्यनूषत । उदाकान्यापनशीलाः स्तुतयो
वाभ्यष्टुवन् । किमिव । वत्सं स्वीयं संशिश्वरीः संशिश्वर्यः संगच्छमाना गाव
इव । ता यथा धावंत्यो हंभारं व कुर्वन्ति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिंधवः ।

अनुक्षरन्ति काकुदं सूर्म्यं सुषिरामिव ॥ १२ ॥

सुदेवः । असि । वरुण । यस्य । ते । सप्त । सिंधवः ।

अनुक्षरन्ति । काकुदं । सूर्म्यं । सुषिराऽइव ॥ १२ ॥

हे वरुण जलाभिमानिन्देव त्वं सुदेवोऽसि । यस्य सुदेवस्य ते तव काकुदं
तालुं समुद्राख्यं सप्त सिंधवो गंगाद्याः सप्त नद्योऽनु क्षरन्ति जिह्वायां सर्वदा
स्रवन्ति ॥

षोडशिशस्त्रे यो व्यतीनिति तृतीय आनुष्टुभस्तृचः । सूत्रितं च । यो व्यतीर-
फाण्यदिति तृच आनुष्टुभः । आ० ६. २. इति ॥

॥ तत्र तृचे प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

यो व्यतीरफा॒नय॒स्युक्ता॒ उप॑ दा॒शुषे॑ ।

त॒क्को ने॒ता तदि॒द्वपु॑रु॒पमा॒ यो अमु॑च्यत ॥ १३ ॥

यः । व्यतीन् । अफा॑ण्यत् । सु॒ऽयु॒क्तान् । उप॑ । दा॒शुषे॑ ।

त॒क्कः । ने॒ता । तत् । इत् । वपु॑ः । उ॒प॒ऽमा । यः । अमु॑च्यत ॥ १३ ॥

य इन्द्रो व्यतीन्विधगमनान् सुयुक्तान् सुष्टु रथे संवद्धानश्चान्दाशुषे हविर्दात्रे
यजमानाय गंतुं प्राप्तुमुपाफाण्यत् उपगमयति ॥ फणतिर्गतिकर्मा ॥ यदैवं
करोति तदिद्वदानीमेव तक्कः ॥ तकतिर्गतिकर्मा ॥ यज्ञगमनशीलो नेतोदकस्य
फलस्य वा नायक इन्द्रो वपुरदकमुत्पादयतीति शेषः । य इन्द्र उपमोपमान-
भूतोऽमुच्यत अन्यैर्वृष्टिवारकैरसुरादिभिर्मुक्तो भवति ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते चतुर्दशी ॥

अतीदु॑ श॒क्र ओ॒हत॒ इन्द्रो॒ विश्वा॒ अति॒ द्विषः॑ ।

भि॒नत्क॒नीनं॑ ओ॒दनं॑ प॒च्यमा॑नं प॒रो गि॒रा ॥ १४ ॥

अति॑ । इत् । ऊं इति॑ । श॒क्रः । ओ॒हते॒ । इन्द्रः॑ । विश्वाः॑ । अति॑ । द्विषः॑ ।

भि॒नत् । क॒नीनः॑ । ओ॒दनं॑ । प॒च्यमा॑नं । प॒रः । गि॒रा ॥ १४ ॥

अयमिन्द्र शक्रः शक्तः सन् अतीद्वोहते । अतिक्रम्य गच्छत्येव संग्रामे निरो-
धकाञ्शचून् । तदेवाह । अयमिन्द्रो विश्वा द्विषो द्वेष्टृञ्शचून्त्यतिक्रम्य गच्छति ।
कनीनः कमनीयः परो मेघानां परस्ताद्वर्तमान इन्द्र ओदनं । मेघनामैतत् । मेघं
भिनत् । अभिनत् । भिनत्ति वृष्ट्यर्थं । कीदृशं । गिरा माध्यमिकया वाचा
स्तनितलक्षणया पच्यमानं । वज्रनिर्घोषेण ताड्यमानमित्यर्थः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते पंचदशी ॥

अ॒र्भ॒को न॑ कु॒मार॒कोऽधि॑ तिष्ठ॒न्नवं॑ रथं ।

स प॑क्षन्महिषं मृ॒गं पि॒त्रे मा॒त्रे वि॒भु॒क्तुं ॥ १५ ॥

अ॒र्भ॒कः । न । कु॒मा॒र॒कः । अ॒धि । ति॒ष्ठत् । न॒वं । रथं ।

सः । प॒क्षत् । म॒हिषं । मृ॒गं । पि॒त्रे । मा॒त्रे । वि॒भुऽक्र॒तुं ॥ १५ ॥

अयमिन्द्रोऽर्भको नाल्पशरीरः कुमारकः कुमार इव नवं स्तुत्यं रथमधितिष्ठत् । अधितिष्ठति । स इन्द्रो महिषं महान्तं मृगं मृगवदितस्ततो धावन्तं सर्वैर्मृग्यं वा विभुक्रतुं बहुकर्माणं मेघं पक्षत् । पचति । वृष्ट्यभिमुखं करोतीत्यर्थः ॥

॥ सैषा षोडशी ॥

आ तू सु॒शि॒प्र दंप॒ते रथं ति॒ष्ठा हि॒र॒ण्य॒यं ।

अ॒ध द्यु॒क्षं स॒चे॒व॒हि स॒हस्र॑पा॒दम॒रु॒षं स्व॑स्ति॒गाम॑ने॒हसं ॥ १६ ॥

आ । तु । सु॒ऽशि॒प्र । दं॒ऽप॒ते । रथं । ति॒ष्ठ । हि॒र॒ण्य॒यं ।

अ॒ध । द्यु॒क्षं । स॒चे॒व॒हि । स॒हस्र॑ऽपा॒दं । अ॒रु॒षं । स्व॑स्ति॒ऽगां । अ॒ने॒हसं ॥ १६ ॥

हे सुशिप्र सहनो हे दंपते गृहस्वामिन् । अत्र गृहो रथः । तस्य स्वामिन् तु त्वं तावद्रथमातिष्ठ । हविःस्वीकरणानंतरं पश्चादहं रथमारोहामीति भावः । कीदृशं । हिरण्ययं हिरण्यमयं । अध तवारोहणानंतरमहमप्यारूढोभौ सचेवहि । संगच्छेवहि । संगतौ भवेव । पुनः कीदृशं । द्युक्षं दीप्तं रथं सहस्रपादं बहुपादमरुषमारोचमानं स्वस्तिगां कुशलगमनमनेहसमपापं ॥

पूर्वाह्ने प्रवर्ग्ये तं घेमिथ्येत्येषा । सूचितं च । तं घेमिथ्या नमस्विन इति प्रागाथी पूर्वाह्ने । आ० ४. ७. । इति ॥

॥ सैषा सप्तदशी ॥

तं घेमि॒थ्या न॑म॒स्वि॒न उ॒प स्व॒राज॑मा॒सते ।

अ॒र्थं चि॒दस्य॒ सु॒धितं॒ यदे॒त॒व आ॒व॒र्त॒यंति॒ दा॒वने॑ ॥ १७ ॥

तं । घ । ई । इ॒थ्या । न॒म॒स्वि॒नः । उ॒प । स्व॒ऽरा॒जं । आ॒स॒ते ।

अ॒र्थं । चि॒त् । अ॒स्य॒ । सु॒ऽधि॒तं । यत् । ए॒त॒वे । आ॒ऽव॒र्त॒यंति॒ । दा॒वने॑ ॥ १७ ॥

तं घ तं खल्वीमेनमिन्द्रमिथ्येत्यमनेन प्रकारेण नमस्विनोऽन्नवंतः स्तुतिवंतो वाध्वर्यादयः स्वराजं स्वयं राजमानं वोपासते । सेवन्ते । तथा कृतार्थं चिदरणीयं धनं सुधितं सुष्ठु स्थापितमस्येन्द्रस्य संबन्धिनं प्राप्नुवन्तीति शेषः । कदेत्याह । यद्य-

दैतवेऽस्येन्द्रस्य गमनाय स्वयं प्राप्तुं वा दावने हविर्दानायावर्तयन्ति स्तुतयस्त-
देत्यर्थः । अथवाश्वा वावर्तयन्ति तदेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

अनु प्रत्नस्यौकसः प्रियमेधास एषां ।

पूर्वामनु प्रयतिं वृक्तबर्हिषो हितप्रयस आशत ॥ १८ ॥

अनु । प्रत्नस्य । ओकसः । प्रियऽमेधासः । एषां ।

पूर्वा । अनु । प्रऽयतिं । वृक्तऽबर्हिषः । हितऽप्रयसः । आशत ॥ १८ ॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति । एषां देवानामिन्द्रादीनां प्रत्नस्य पुराणस्यौकसः
स्थानस्य पुराणं स्थानं प्रियमेधासः प्रियमेधा अन्वाशत । अनुप्राप्ताः । कीदृशाः
प्रियमेधाः । पूर्वा मुख्यं प्रयतिं प्रदानमनु लक्ष्मीकृत्य वृक्तबर्हिषः स्तीर्णदर्भा
हितप्रयस आसादितसोमादिहविष्काः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले सप्तमोऽनुवाकः ॥

अष्टमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र यो राजेति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं ।
अत्रानुक्रमणिका । यो राजा पंचोना पुरुहन्मा बार्हतं त्रिप्रगाथाद्युष्णिगनुष्टुप्पु-
रउष्णिगंतमिति । पुरुहन्मा ऋषिः । स च क्वचित्कथंचिद्विशेषितमिति परि-
भाषयांगिरसः । आद्यातृतीयापंचम्यो बृहत्यः । द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत्यः
सप्तम्याद्याः षड्बृहत्यस्तयोदशी पुरउष्णिगाद्यद्वादशका द्यष्टका । आद्यश्चेत्पुर-
उष्णिगिति हि तल्लक्षणं । इन्द्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीता-
वादित एकादशर्चः । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । यो राजा चर्षणीनामित्ये-
कादश । ऐ० आ० ५. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यो राजा चर्षणीनां याता रथेभिरग्निगुः ।

विश्वासां तरुता पृतनानां ज्येष्ठो यो वृत्रहा गृणे ॥ १ ॥

यः । राजा । चर्षणीनां । याता । रथेभिः । अग्निऽगुः ।

विश्वासां । तरुता । पृतनानां । ज्येष्ठः । यः । वृत्रऽहा । गृणे ॥ १ ॥

य इन्द्रश्चर्षणीनां मनुष्याणां राजा स्वामी रथैर्याता गन्ता चाग्निगुरधृतगम-
नोऽन्यैर्विश्वासां पृतनानां सेनानां तरुता तारकः । यश्च ज्येष्ठो गुणैर्ज्यायान् ।
यश्च वृत्रहा वृत्रं हतवान् तं महाभागमिन्द्रं गृणे । स्तौमि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इन्द्रं तं शुभं पुरुहन्मन्त्रवसे यस्य द्विता विधर्तरि ।

हस्ताय वज्रः प्रति धायि दर्शतो महो दिवे न सूर्यः ॥ २ ॥

इन्द्रं । तं । शुभं । पुरुहन्मन् । अत्रवसे । यस्य । द्विता । विधर्तरि ।

हस्ताय । वज्रः । प्रति । धायि । दर्शतः । महः । दिवे । न । सूर्यः ॥ २ ॥

हे पुरुहन्मन्त्रवसे त्वं तमिन्द्रं शुभं । हविःप्रदानादिनालंकुरु । किमर्थं । अत्रवसे
रक्षणाय । एवमात्मा स्वात्मानं संबोध्य ब्रवीति । यस्य तव विधर्तरि विधारक
इन्द्रे द्विता द्वित्वमस्त्यौग्यमनौग्यं । तव शत्रून्हन्तुमुग्रत्वं त्वदनुग्रहायानौग्यं चेति
द्वैतमस्ति । तत्रौग्यचिह्नं दर्शयति । हस्ताय कराय हननाय शत्रूणां दर्शतो दर्श-
नीयो महो महान्वज्रः प्रतिधायि प्रतिनिहितो भवति दिवे प्रकाशाय दिवसाय
वा । अथवा दिवि दृश्यमानः सूर्य इव ॥

तस्मिन्नेव शस्त्रे नकिष्टमिति प्रगाथो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च ।
नकिष्टं कर्मणा नशन्न त्वा बृहन्तो अद्रयः । आ० १.४. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

नकिष्टं कर्मणा नशद्यश्चकार सदावृधं ।

इन्द्रं न यज्ञैर्विश्वगूर्तमृभ्वसमधृष्टं धृष्णवोजसं ॥ ३ ॥

नकिः । तं । कर्मणा । नशत् । यः । चकार । सदाऽवृधं ।

इन्द्रं । न । यज्ञैः । विश्वऽगूर्तं । ऋभ्वसं । अधृष्टं । धृष्णुऽवोजसं ॥ ३ ॥

तं जनमन्यो मर्षको जनः कर्मणा हननादिव्यापारेण नकिर्नशत् । नैव
व्याप्नोति । य इन्द्रं चकार इन्द्रमेवानुकूलं यज्ञैः साधनैः । कीदृशमिन्द्रं । सदावृधं
सदा वर्धकं विश्वगूर्तं सर्वैः स्तुत्यमृभ्वसं महान्तमधृष्टमन्यैर्धृष्णवोजसं धर्षकबलं ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते चतुर्थी ॥

अषाढहमुयं पृतनास सासहिं यस्मिन्महीरुजयः ।

सं धेनवो जायमाने अनोनवुर्द्यावः क्षामो अनोनवुः ॥ ४ ॥

अषाढहं । उयं । पृतनास । ससहिं । यस्मिन् । महीः । उरुऽजयः ।

सं । धेनवः । जायमाने । अनोनवुः । द्यावः । क्षामः । अनोनवुः ॥ ४ ॥

अषाढहमसोढमुयमुद्गूर्णबलं पृतनास शत्रुसेनास सासहिमभिभवितारं स्तौमीत्यर्थः । यस्मिन्निद्रे जायमाने महीर्महत्य उरुजयो बहुवेगा धेनवो हवि-
रादिना प्रीणयिष्यः प्रजा गाव एव वा समनोनवुः समस्तुवन् । न केवलं
धेनव एव अपि तु द्यावो द्युलोकाः क्षामः पृथिव्यश्च समनोनवुः । तत्रत्याः
सर्वे प्राणिनो नमंत इत्यर्थः । त्रिवृतो लोका इति श्रुतेर्वहुवचनं ॥

तृतीयेऽहनि निष्केवल्ये वैरूपसामपक्षे यद्याव इति प्रगाथः स्तोत्रियः ।
सूचितं च । यद्याव इन्द्र ते शतं यदिन्द्र यावतस्त्वमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ
। आ० १. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

यद्याव इन्द्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः ।

न त्वां वज्रिन्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्ट रोदसी ॥ ५ ॥

यत् । द्यावः । इन्द्र । ते । शतं । शतं । भूमीः । उत । स्युरिति स्युः ।

न । त्वा । वज्रिन् । सहस्रं । सूर्याः । अनु । न । जातं । अष्ट । रोदसी इति ॥ ५ ॥

हे इन्द्र ते तव प्रतिमानार्थं यद्यदि द्यावो द्युलोकाः स्युस्तथापि नाश्रुवन्ति ।
उतापि च भूमीर्भूम्यस्ते तव मूर्तिप्रतिबिंबाय शतं स्युस्तथापि नाश्रुवन्ति । हे
वज्रिन् ते त्वां सहस्रं सूर्या अगणिता अपि सूर्या नानुभवन्ति । न प्रकाशयं-
तीत्यर्थः । न तत्र सूर्यो भातीति श्रुतेः । किं बहुना । जातं पूर्वमुत्पन्नं किंचन
नाष्ट । नाश्रुते । तथा रोदसी द्यावापृथिव्यौ नाश्रुवाते । सर्वेभ्योऽतिरिच्यस
इत्यर्थः । ज्यायान्पृथिव्या ज्यायानंतरिक्षाज्ज्यायान्दिवो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्य
इति श्रुतेः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ प्रगाथे द्वितीया सूक्ते षष्ठी ॥

आ पंप्राथ महिना वृषण्या वृषन्विश्वा शविष्ठ शवसा ।

अस्माँ अव मघवङ्गोमति व्रजे वज्रिन् चित्राभिरुतिभिः ॥ ६ ॥

आ । पंप्राथ । महिना । वृषण्या । वृषन् । विश्वा । शविष्ठ । शवसा ।

अस्मान् । अव । मघवङ्गम् । गोऽमति । व्रजे । वज्रिन् । चित्राभिः । उतिभिः ॥ ६ ॥

हे वृषन्नभिमतवर्षकेन्द्र त्वमापप्राथ । आपूरयसि । व्याप्नोषि । कानि । विश्वा
सर्वाणि वृषण्या वर्षकाणि बलानि शत्रुसंबन्धीनि । केन साधनेन । महिना
महता शवसा बलेन स्वीयेन । अथवा वृषण्येत्येतच्छ्रवोविशेषणं । तथा सत्य-
भिमतवर्षकेण महता बलेनास्मदीयानि बलानि पूरयसीत्यर्थः । अथ तथा
कृत्वास्मान् गोमति बहुभिर्गोभिर्युक्ते व्रजे शत्रुसंबन्धिनि निमित्ते सत्यस्मानव ।
हे वज्रिन् वज्रयुक्तेन्द्र कैः साधनैः । चित्राभिर्नानाविधैरुतिभी रक्ष्यैरिति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न सीमदेव आपदिषं दीर्घायो मर्त्यः ।

एतङ्वा चिद्य एतंशा युयोजते हरी इन्द्रो युयोजते ॥ ७ ॥

न । सी । अदेवः । आपत् । इषं । दीर्घायो इति दीर्घऽआयो । मर्त्यः ।

एतङ्वा । चित् । यः । एतंशा । युयोजते । हरी इति । इन्द्रः । युयोजते ॥ ७ ॥

हे दीर्घायो नित्येन्द्र सोऽदेव इन्द्राख्यदेवरहितो मर्त्यो मरणधर्मा मनुष्यः सी
सर्वमिषमन्नं नापत् । न प्राप्नोति । यो मर्त्योऽस्येन्द्रस्यैतङ्वा चित् । एतवर्णावे-
वाश्वौ भवतोऽभिमतदेशगमनाय । एतशैतशावश्वौ युयोजते योजयति रथे यज्ञं
गन्तुं । यश्चैन्द्रो हरी युयोजते तन्न यः स्तौति स न प्राप्नोतीति समन्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तं वो महो महाय्यमिन्द्रं दानाय सक्षणिं ।

यो गोधेषु य आरणेषु हव्यो वाजेषुस्ति हव्यः ॥ ८ ॥

तं । वः । महः । महाय्यं । इन्द्रं । दानाय । सक्षणिं ।

यः । गोधेषु । यः । आऽआरणेषु । हव्यः । वाजेषु । अस्ति । हव्यः ॥ ८ ॥

हे ऋत्विजो महो महांतो वो यूयं तं महाय्यं पूज्यमिंद्रं दानाय सक्षणिं सच-
मानं परिचरतेति शेषः । य इन्द्रो गोधेघूदकेषु हव्योऽस्ति आह्नातव्यो भवति ।
यश्चारणेषु गंतव्येषु निम्नेषूदकेषु स्थलेषु वा हव्योऽस्ति । तथा वाजेषु संग्रामेषु
जयाय हव्यो ह्नातव्योऽस्ति भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

उ॒दू षु णो॑ वसो॒ म॒हे मृ॒शस्व॑ शू॒र राध॑से ।

उ॒दू षु म॒ह्यै म॒घव॑न्म॒घत्त॑ये॒ उदि॑न्द्र॒ श्रव॑से॒ म॒हे ॥ ९ ॥

उत् । ऊं इति । सु । नः । वसो॒ इति । म॒हे । मृ॒शस्व॑ । शू॒र । राध॑से ।

उत् । ऊं इति । सु । म॒ह्यै । म॒घऽव॑न् । म॒घत्त॑ये । उत् । इन्द्र॒ श्रव॑से । म॒हे ॥ ९ ॥

हे वसो वासयितः शूरेंद्र त्वं नोऽस्मान् सु सुष्टूदु मृशस्व । उन्मृशस्वैव ।
उत्थापय । किमर्थं । महे महते राधसेऽन्नाय । तथा हे शूर मघवन्निंद्र उन्मृशस्व
मह्यै महते मघत्तये धनदानाय । तथोन्मृशस्वेन्द्र महे महत्यै श्रवसे कीर्त्यै ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वं न इन्द्र ऋतयुस्त्वानिदो नि तृपसि ।

मध्ये वसिष्ठ तुविनृम्णोर्वोर्नि दासं शिश्रथो हथैः ॥ १० ॥

त्वं । नः । इन्द्र॒ । ऋ॒तऽयुः॑ । त्वा॒निदः॑ । नि । तृ॒प॒सि ।

मध्ये॑ । व॒सि॒ष्ठ । तु॒वि॒नृ॒म्ण॒ । ऊ॒र्वोः॑ । नि । दा॒सं । शि॒श्र॒थः॑ । ह॒थैः॑ ॥ १० ॥

हे इन्द्र ऋतयुर्यज्ञकामस्त्वं नोऽस्मान् त्वानिदः । त्वां यो निंदति सः । अयज-
नमेव निंदा तव । तस्मादयष्टुः सकाशान्नि नितरां तृपसि । प्रीणयसि । तस्य
धनमपहृत्येति भावः । एवं संतर्प्य हे तुविनृम्ण प्रभूतधन स त्वं तवोर्वोर्म-
ध्येऽस्मान्वसिष्ठ । ऊरुभ्यामाच्छादय रक्षार्थं । दासमुपक्षपयितारमस्मद्द्वेषिणं पापं
वा हथैर्हननैर्विशिश्रथः । मारयसि । अथवा त्वद्विरोधिनं दासमसुरं विशिश्रथो
हननैः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अन्यव्रतममानुषमयज्वानमदेवयुं ।

अव स्वः सखा दुधुवीत पर्वतः सुघ्नाय दस्युं पर्वतः ॥ ११ ॥

अन्यऽव्रतं । अमानुषं । अयज्वानं । अदेवऽयुं ।

अव । स्वः । सखा । दुधुवीत । पर्वतः । सुऽघ्नाय । दस्युं । पर्वतः ॥ ११ ॥

हे इंद्र अन्यव्रतं व्यतिरिक्तकर्माणमत एवामानुषं मानुषाणामिन्द्रयाजिनाम-
प्रियमयज्वानमयष्टारमदेवयुमदेवकर्मिणं पापिनं स्वः स्वर्गादेव दुधुवीत । अव-
चालयेदित्यर्थः । कः । सखा पर्वतस्तव सखिभूतः पर्वत ऋषिः । यद्यप्यन्यं देवमिष्ट्वा
स्वर्गं प्राप्नोति सः तथापि पातयत्यृषिः । न केवलं धूननमात्रं । अपि तु सुघ्नाय
सुष्ठु हन्त्रे मृत्यवे दस्युमुक्तलक्षणं पर्वतः प्रेरयतीति शेषः । अत इन्द्रमेवावश्यं
यजध्वमिति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वं न इंद्रासां हस्ते शविष्ठ दावने ।

धानानां न सं गृभायास्मयुर्द्विः सं गृभायास्मयुः ॥ १२ ॥

त्वं । नः । इंद्र । आसां । हस्ते । शविष्ठ । दावने ।

धानानां । न । सं । गृभाय । अस्मऽयुः । द्विः । सं । गृभाय । अस्मऽयुः ॥ १२ ॥

हे शविष्ठ बलवन्निंद्र त्वं नोऽस्मभ्यं दावनं प्रदानायासां गवां ॥ कर्मणि
षष्ठी ॥ एता गा हस्ते गृभाय । गृहाण । ग्रहणे दृष्टान्तः । धानानां न । धाना
भ्रष्टयवाः ॥ अत्रापि कर्मणि षष्ठी ॥ धाना यथा संगृह्णाति तद्वद्गृहाण ।
कीदृशस्त्वं । अस्मयुरस्मान्कामयमानः । गृहीत्वा चास्मयुः सन् द्विः संगृभाय
पुनर्द्विवारं संगृहाण ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सखायः क्रतुमिच्छत कथा राधाम शरस्य ।

उपस्तुतिं भोजः सूरियो अह्नयः ॥ १३ ॥

सखायः । क्रतुं । इच्छत । कथा । राधाम । शरस्य ।

उपऽस्तुतिं । भोजः । सूरिः । यः । अह्नयः ॥ १३ ॥

हे सखाय ऋत्विजोऽध्वर्यादयः क्रतुं कर्मद्रसंबन्धिनमिच्छत कर्तुं । हे सखायः शरस्य ॥ ऋ हिंसायां ॥ हिंसकस्येन्द्रस्य कथा कथं राधाम । साधयाम । किं । उपस्तुतिं स्तोत्रं । य इन्द्रो भोजः शत्रूणां भोजयिता सूरिः प्रेरकोऽह्योऽनवनतः शत्रूणामिति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

भूरिभिः समह ऋषिभिर्बर्हिष्मद्भिः स्तविष्यसे ।

यदित्यमेकमेकमिच्छरं वत्सान्पराददः ॥ १४ ॥

भूरिऽभिः । समह । ऋषिऽभिः । बर्हिष्मत्ऽभिः । स्तविष्यसे ।

यत् । इत्थं । एकंऽएकं । इत् । शरं । वत्सान् । पराऽददः ॥ १४ ॥

हे इन्द्र समह समानपूज । सर्वैः पूज्येत्यर्थः । भूरिभिर्बहुभिर्ऋषिभिरतीन्द्रिय-
ज्ञैर्ऋत्विग्भिर्बर्हिष्मद्भिर्यागवद्भिः स्तविष्यसे । स्तूयसे । यद्य इन्द्र इत्थमेकमेकमित्
एकमेकमेव बहून्वत्सान् स्तोतृभ्यः पराददः प्रयच्छसि । हे शर हिंसक शत्रोः ।
अत्र वत्सशब्दो वत्समातृणां गवामुपलक्षकः । गाः प्रयच्छसीति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

कर्णगृह्या मघवां शौरदेव्यो वत्सं नस्त्रिभ्य आनयत् ।

अजां सूरिर्न धातवे ॥ १५ ॥

कर्णऽगृह्या । मघऽवा । शौरऽदेव्यः । वत्सं । नः । त्रिऽभ्यः । आ । अनयत् ।

अजां । सूरिः । न । धातवे ॥ १५ ॥

अयं मघवेन्द्रस्त्रिभ्यो हिंसकेभ्यः सकाशाच्छौरदेव्यः । दीव्यन्ति क्रीडन्त इति
देवा योद्धारः । शूराश्च ते देवाश्च शूरदेवाः । तेषां हितं शौरदेवं युद्धं । तत्संब-
न्धिन्यो गाः । युद्धे शत्रून्हत्वा तत्संबन्धिन्य इत्यर्थः । ता वत्सं न ॥ नेति चार्थे ॥
वत्ससहिता अस्मभ्यं कर्णगृह्य कर्णे गृहीत्वानयत् । आनयतु । सूरिर्न प्रेरकः
स्वामीव धातवे पानायाजां यथा स आनयति गृहीत्वा तद्वदिति ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे दशमो वर्गः ॥

त्वं नो अग्न इति पंचदशर्चं द्वितीयं सूक्तं । सुदीतिपुरुमीळहावृषी तयोरन्य-
तरो वा । आदौ नव गायत्र्यो दशमीद्वादशीचतुर्दश्यो बृहत् एकादशीत्रयोदशी-

पंचदश्यः सतोवृहत्यः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रांतं । त्वं नः सुदीतिपुरुमीळ्हौ
तयोर्वान्यतर आग्नेयं तु त्रिप्रगाथांतमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्रे
छंदस्याश्विनश्च आदितो नवर्चः । तथा च सूचितं । त्वं नो अग्ने महोभिरिति
नव । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं नो अग्ने महोभिः पाहि विश्वस्या अरांतेः । उत द्विषो मर्त्यस्य ॥ १ ॥

त्वं । नः । अग्ने । महः ऽभिः । पाहि । विश्वस्याः । अरांतेः । उत । द्विषः । मर्त्यस्य ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं नो ऽस्मान्महोभिः पूजाभिर्महद्भिर्धनैर्वा पाहि । रक्ष । कस्य महोभिः ।
विश्वस्या बहुविधस्यारातेरदातुः । तत्सकाशाददानाद्वा पाहि । त्वमेव महद्भनं दत्वा-
दातुरदानाद्वा सकाशाद्रक्षेत्यर्थः । यद्वा महोभिर्युक्तस्त्वमिति योज्यं । उतापि च
द्विषो द्वेष्टुर्मर्त्यस्य मर्त्यात्सकाशात्पाहि । अस्मभ्यं बलं दत्वेति भावः । अथवा
मर्त्यस्य द्विषो द्वेषाद्रक्षेति संबंधः । अरातेरित्यस्यादानादिति पक्षे तत्रापि
मर्त्यस्यादानादिति संबंधनीयं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नहि मन्युः पौरुषेय ईशे हि वः प्रियजात । त्वमिदं सि क्षपावान् ॥ २ ॥

नहि । मन्युः । पौरुषेयः । ईशे । हि । वः । प्रियः ऽजात । त्वं । इत् । अस्मि । क्षपाऽवान् ॥ २ ॥

हे प्रियजाताग्ने वस्तव पौरुषेयः पुरुषसंबन्धी मन्युः क्रोधो नेशे नेष्टे बाधितुं ।
अस्मदादिभी रक्षितत्वादिति भावः । दिवाचराः खलु पुरुषाः अतो दिवा तव
हानिर्नास्तीति भावः । अथ रात्रिचरा रक्षःप्रभृतयः । तेभ्योऽपि पीडा नास्ती-
त्युच्यते । त्वमित्त्वमेव खलु क्षपावान् रात्रिमानसि । रात्रौ ह्यग्निर्विशेषेण तेजस्वी
भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नो विश्वेभिर्देवेभिरूर्जो नपाद्भद्रं शोचे । रयिं देहि विश्ववारं ॥ ३ ॥

सः । नः । विश्वेभिः । देवेभिः । ऊर्जः । नपात् । भद्रं ऽशोचे । रयिं । देहि । विश्वऽवारं ॥ ३ ॥

हे अग्ने स स्तुत्यस्त्वं नो ऽस्मभ्यं वस्वो वसु धनमुपमासि । प्रयच्छसि । हे
ऊर्जो नपात् बलस्य नष्टं पातयित्वा हे भद्रं शोचे स्तुत्यप्रकाशनं । देवादरार्थं

पुनराह । रयिं धनं विश्ववारं सर्वैर्वरणीयं धनं देहि । अथवा यद्वसूपमास्यस्मभ्यं
दातुं तद्धनं गृहादिलक्षणं तच्च रयिं दानार्हं गोहिरण्यादिकं च देहीत्युपनरुक्तिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न तमग्ने अरातयो मर्ति युवंत रायः । यं चायसे दाश्वांसं ॥ ४ ॥

न । तं । अग्ने । अरातयः । मर्ति । युवंत । रायः । यं । चायसे । दाश्वांसं ॥ ४ ॥

हे अग्ने तं स्तोतारमरातयोऽदानशीला द्वेषिणो रायो रयिमंतो न युवंत ।
न पृथक्कुर्वन्ति । रायो धनाद्वा न युवंत । यं दाश्वांसं हविर्दातारं चायसे पालयसे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यं त्वं विप्र मेधसातावग्ने हिनोषि धनाय । स तवोती गोषु गन्ता ॥ ५ ॥

यं । त्वं । विप्र । मेधसाता । अग्ने । हिनोषि । धनाय । स । तव । ऊती । गोषु । गन्ता ॥ ५ ॥

हे अग्ने विप्र त्वं यं मर्त्यं मेधसातौ यज्ञस्य संभजने हिनोषि प्रेरयसि धनाय
गवादिधनलाभाय स यजमानस्तवोती ऊत्या रक्षणेन यागेषु गन्ता भवति गो-
मान् भवतीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं रयिं पुरुवीरमग्ने दाप्नुषे मर्ताय । प्र णो नय वस्यो अच्छ ॥ ६ ॥

त्वं । रयिं । पुरुऽवीरं । अग्ने । दाप्नुषे । मर्ताय । प्र । नः । नय । वस्यः । अच्छ ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वं दाप्नुषे हविर्देवते मर्त्याय यजमानाय रयिं धनं पुरुवीरं बहु-
भिर्वीरैर्युक्तं प्रयच्छसि । अतो नोऽस्मानपि वस्यो वसीयो धनमच्छाभिप्राप्तुं
प्रणय । प्रापय ॥

॥ अथ सूक्ते सप्तमी ॥

उरुथा णो मा परां दा अघायते जातवेदः । दुराध्येऽ मर्ताय ॥ ७ ॥

उरुथ । नः । मा । परा । दा । अघऽयते । जातऽवेदः । दुःऽआध्ये । मर्ताय ॥ ७ ॥

हे जातवेदो जातविद्य जातधन वाग्ने नोऽस्मानुरुथ । रक्ष ॥ उरुथती
रक्षाकमेति यास्कः ॥ मा परादाः । मा परादेह्यस्मान् । कस्मा इति स उच्यते ।

अघायतेऽघं पापमिच्छते दुराध्ये दुराध्यानाय दुर्विचिंतकाय हिंसाबुद्धये मर्ताय मनुष्याय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अग्ने॒ मा॒कि॒ष्टे दे॒वस्य॑ रा॒तिम॑दे॒वो यु॒योत॑ । त्वमी॑शि॒षे व॒सूनां॑ ॥ ८ ॥

अग्ने॑ । मा॒किः । ते॒ । दे॒वस्य॑ । रा॒तिं । अ॒दे॒वः । यु॒योत॑ । त्वं । ई॒शि॒षे । व॒सूनां॑ ॥ ८ ॥

हे अग्ने देवस्य द्योतमानस्य ते तव रातिं दानं दत्तं धनं वा कश्चिददेवो मर्त्यादिर्माकिर्युयोत । मैव पृथक्करोतु । त्वमेवेशिषे । कस्य । वसूनां धनानामीश्वरो भवसि दातुं । अनेनामिश्रणीयाया रातेः सद्भाव उक्तो भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

स नो॒ वस्व॑ उ॒प मा॒स्यू॒र्जो न॒पा॒न्मा॒हि॒नस्य॑ । सखे॑ व॒सो ज॒रितृ॒भ्यः॑ ॥ ९ ॥

सः । नः । वस्वः । उ॒प । मा॒सि॒ । ऊ॒र्जः । न॒पा॒त् । मा॒हि॒नस्य॑ । सखे॑ । व॒सो॒ इति॑ ।

ज॒रितृ॒भ्यः॑ ॥ ९ ॥

हे ऊर्जो नपात् वलस्यान्नस्य पुत्र । बलेन मथ्यमानत्वादाज्यलक्षणेनान्नैव प्रवर्धनादूर्जो नपात् । हे सखे सखिवद्धितकारिन्वसो वासकाग्ने स स्तुत्यत्वेन वा प्रसिद्धस्त्वं जरितृभ्यो गरितृभ्यः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं माहिनस्य वस्वः । माहिन इति महन्नाम । महद्भनमुप मासि । समीपे मासि । निर्मासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

प्रातरनुवाके वार्हते छंदस्यच्छा न इत्याद्याः षडृचः । तथा च सूचितं । अच्छा नः शीरशोचिषमिति षट् । आ० ४. १३. । इति ॥ दशमेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छा वो अग्निमिति तृचस्य स्थानेऽच्छा न इति तृचोऽच्छावाकवादः । सूचितं च । अच्छा नः शीरशोचिषं प्रति श्रुताय वो धृषदिति तृचौ । आ० ८. १२. । इति ॥

॥ अथ सूक्ते दशमी ॥

अच्छा॑ नः शी॒रशो॑चिषं॒ गि॒रो यंतु॑ दर्श॒तं ।

अच्छा॑ य॒ज्ञासो॒ नम॑सा पु॒रु॒वसुं॑ पु॒रु॒प्र॒श॒स्त॒मू॒तये॑ ॥ १० ॥

अच्छ॑ । नः । शी॒रऽशो॑चिषं । गि॒रः । यंतु॑ । दर्श॒तं ।

अच्छ॑ । य॒ज्ञासः॑ । नम॑सा । पु॒रु॒ऽवसुं॑ । पु॒रु॒ऽप्र॒श॒स्तं । ऊ॒तये॑ ॥ १० ॥

अच्छाभिमुखं यंतु गच्छंतु नोऽस्माकं गिरः स्तुतयः । कं । शीरशोचिषमश-
नशीलज्वालं दर्शतं सर्वैर्दर्शनीयमग्निं । तथा यज्ञासो यज्ञाश्चास्मदीया नमसा
हविषाज्यादिलक्षणेनाच्छाभिमुखं यंतु । गच्छंतु । कीदृशं । पुरुवसं प्रभूतधनं
पुरुप्रशस्तं बहुस्तुतं । किमर्थं । ऊतयेऽस्माकं रक्षणाय ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अग्निं सूनुं सहसो जातवेदसं दानाय वार्याणां ।

द्विता यो भूदमृतो मर्त्येषा होता मंद्रतमो विशि ॥ ११ ॥

अग्निं । सूनुं । सहसः । जातवेदसं । दानाय । वार्याणां ।

द्विता । यः । भूत् । अमृतः । मर्त्येषु । आ । होता । मंद्रतमः । विशि ॥ ११ ॥

अग्निं सहसः सूनुं बलस्य पुत्रं जातवेदसं जातधनं वार्याणां वरणीयानां
गवादिधनानां दानाय गिरोऽच्छ यन्त्वित्यनुवर्तते । योऽग्निरमृतोऽमरणधर्मा
देवेषु भवति स मर्त्येषा ॥ आकारश्चार्थे ॥ मनुष्येषु चाभूदभवदित्येवं द्विता द्वैधं
भवति । देवेष्वमृतत्वमस्य प्रसिद्धं मनुष्येषु कीदृशोऽभूदित्युच्यते । विशि विष्णु
यजमानरूपासु प्रजासु होमनिष्पादको मंद्रतमो मादयितृतमश्च भवति । अच्छ
यन्त्विति समन्वयः । अथवा योऽमृतो द्विता द्वित्वं द्वैधं द्विप्रकारोऽभूत् । कथं ।
मर्त्येषु सामान्येन दाहपाकादिसाधनोऽभवदित्येतत्प्रसिद्धं विशि यजमानरूपायां
तु होता मंद्रतमोऽभवदित्येवं द्वित्वं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अग्निं वो देवयज्ययाग्निं प्रयत्यध्वरे ।

अग्निं धीषु प्रथममग्निमर्वत्यग्निं क्षैत्राय सार्धसे ॥ १२ ॥

अग्निं । वः । देवयज्यया । अग्निं । प्रयति । अध्वरे ।

अग्निं । धीषु । प्रथमं । अग्निं । अर्वति । अग्निं । क्षैत्राय । सार्धसे ॥ १२ ॥

हे यजमाना युष्माकं देवयज्यया देवयागेन निमित्तेन देवयागार्थमग्निं स्तौ-
मीति शेषः । तथाग्निमध्वरे यागे प्रयति प्रकर्षेण गच्छति प्रवृत्ते सति स्तौमि
प्रथममितरदेवेभ्यः । तथाग्निमर्वत्यागते भ्रातृभ्ये स्तौमि यज्ञविघ्नपरिहारार्थं । तथा

क्षेत्राय क्षेत्राय क्षेत्रसंबन्धिने साधसे साधनाय क्षेत्रलाभाय स्तौमि । यज्ञान्ते क्षेत्र-
लाभरूपाय फलाय च स्तौमि । एवमादौ मध्येऽन्ते च सर्वदा स्तौमीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अग्नि॒रि॒षां स॒ख्ये द॑दातु न॒ ई॒शे यो वार्या॑णां ।

अग्निं॑ तो॒के तन॑ये शश्व॒दीम॑हे वसुं॑ संतं॑ तनू॒पां ॥ १३ ॥

अग्निः । इ॒षां । स॒ख्ये । द॒दातु॑ । नः । ई॒शे । यः । वार्या॑णां ।

अग्निं॑ । तो॒के । तन॑ये । शश्वत् । ई॒म॒हे । वसुं॑ । संतं॑ । तनू॒ऽपां ॥ १३ ॥

अग्निर्देवः सख्ये समानख्यानाय नो मह्यं । सख्युः कर्म सख्यं । तस्मिन् ।
अथवा नोऽस्मभ्यमिषामिषोऽन्नानि ददातु । योऽग्निर्वार्याणां धनानामीशे ईष्टे
स ददात्विति । तमेवाग्निं तोके पुत्रार्थं तनये तत्पुत्रार्थं च शश्वद्बहु धनमन्नं
वेमहे । याचामहे । वार्याणामीश इत्युक्तत्वादेवं लभ्यते । कीदृशमग्निं । वसुं वासकं
संतं सर्वदा वर्तमानं तनूपामंगानां पालयितारं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अग्निमी॒च्छि॒ष्याव॑से गाथा॒भिः शी॒रशो॑चिषं ।

अग्निं॑ रा॒ये पुरु॑मीळ्ह श्रुतं॑ नरोऽग्निं॑ सु॒दी॒तये॑ छ॒र्दिः ॥ १४ ॥

अग्निं॑ । ई॒च्छि॒ष्व । अव॑से । गाथा॒भिः । शी॒रऽशो॑चिषं ।

अग्निं॑ । रा॒ये । पुरु॑ऽमी॒ळ्ह । श्रुतं॑ । नरः । अग्निं॑ । सु॒ऽदी॒तये॑ । छ॒र्दिः ॥ १४ ॥

हे पुरुमीळ्ह त्वमग्निमवस आवयो रक्षणायेच्छिष्व । स्तुहि गाथाभिः ॥ गाथेति
वाङ्माम ॥ मंचरूपाभिर्वाग्भिः । कीदृशं । शीरशोचिषं शयनस्वभावरोचिष्कं ।
तथा राय ईच्छिष्व । श्रुतमेनं नरोऽन्येऽपि यजमानाः स्तुवंति स्वार्थं । तस्मात्सु-
दीतये मह्यमग्निं छर्दिर्गृहं याचस्वेत्येवं सुदीतिः पुरुमीळ्हं ब्रूते ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अग्निं॑ द्वेषो॒ योत॑वै नो॑ गृणीमस्य॒ग्निं शं योश्च॑ दात॑वे ।

विश्वा॑सु वि॒ष्ववि॑तेव॒ हव्यो॒ भुव॑इस्तु॒र्च॒षूणां ॥ १५ ॥

अग्निं । द्वेषः । योत॒वै । नः । गृणी॒म॒सि । अग्निं । शं । योः । च । दात॒वे ।

विश्वा॑सु । वि॒ष्णु । अ॒वि॒ताऽइ॒व । ह॒व्यः । भुव॑त् । वस्तुः । ऋ॒षूणां ॥ १५ ॥

अग्निं द्वेषो द्वेष्टन्योतवै पृथक्कर्तुं गृणीमसि । गृणीमः । स्तुमः । तथाग्निं शं सुखं योश्च भयानाममिश्चरणं च दातवे दातुं । अथवा शं सुखस्य योर्मिश्चरणाय च गृणीमसि । अस्मिन्पक्षे द्वेषो योतवा इत्यनेन सह समुच्चयार्थश्चशब्दः । सोऽग्निर्विश्वासु सर्वासु विष्णु प्रजास्ववितेव रक्षिता राजेव ऋषूणामृषीणामस्माकं वस्तुर्वासको देवो हव्यो भुवत् । भवतु । अथवा सर्वासु विष्णु यजमानरूपासु प्रजासु मध्य ऋषूणामृषीणां सूक्तद्रष्टृणामस्माकमेव हव्यो भवतु वस्तुः सर्वस्य वासको देवः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः ॥

हविष्कृणुध्वमित्यष्टादशर्चं तृतीयं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । हविर्द्व्यूना हर्यतः प्रागाथो हविषां स्तुतिर्वेति । प्रागाथपुत्रो हर्यत ऋषिः । परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेरिति परिभाषया गायत्री छंदः । आग्नेयं त्वित्युक्तत्वादग्निर्देवता यद्वा हविषां स्तूयमानत्वात्तद्देवताकं वा ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ह॒विष्कृ॑णुध्व॒मा ग॑म॒दध्व॑र्युर्व॒नते॒ पुनः॑ । वि॒द्वाँ अ॒स्य प्र॒शास॑नं ॥ १ ॥

ह॒विः । कृ॑णुध्वं । आ । ग॒म॒त् । अ॒ध्व॒र्युः । व॒न॒ते । पुन॑रिति । वि॒द्वान् । अ॒स्य । प्र॒ऽशा॑सनं ॥ १ ॥

हे अध्वर्युसंबन्धिनो हविष्कर्तारो यूयं हविः कृणुध्वं । कुरुध्वं शीघ्रं । यत आगमदाजगामायमग्निरतः कृणुध्वं । अध्वर्युः पुनर्वनते संभजते । किं । सामर्थ्यादध्वरमिति गम्यते । कीदृशोऽध्वर्युः । अस्य हविषः प्रशासनं प्रदानं विद्वान् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नि ति॒ग्मम॒भ्यं॑ शृ॒णुं सी॒द॒द्धोत॑ म॒नाव॑धि । जुषा॒णो अ॒स्य स॒ख्यं ॥ २ ॥

नि । ति॒ग्मं । अ॒भि । अ॒भ्यं॑ । सी॒द॒त् । हो॒ता । म॒नौ । अ॒धि । जुषा॒णः । अ॒स्य । स॒ख्यं ॥ २ ॥

होता ऋत्विक् तिग्मं तीक्ष्णमभ्यं तमग्निं निषीदत् । निषीदति । कीदृशो होता । अस्याग्नेः सख्यं मनावधि यजमाने जुषाणः ॥ अधीति सप्तम्यर्थानुवादी ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अ॒न्तरि॒च्छन्ति॒ तं जने॑ रु॒द्रं प॒रो म॒नीषया॑ । गृ॒भ्णन्ति॒ जिह्॒या स॒सं ॥३॥

अ॒न्तः । इ॒च्छन्ति॒ । तं । जने॑ । रु॒द्रं । प॒रः । म॒नीषया॑ । गृ॒भ्णन्ति॒ । जिह्॒या । स॒सं ॥३॥

तं रुद्रं । रुद्रः खं । तस्य द्रावयितारं । अथवा रुत् स्तुतिः । तथा गंतव्यं । स्तुत्यमित्यर्थः । तादृशमग्निं जने यजमानार्थं मनीषया स्वप्रज्ञानेन परः पर-
स्तात्पुरोदेश इच्छन्ति स्थापयितुं । त एव पश्चात्ससं स्वपंतमग्निं जिह्वाया ॥ अन्ये
जनकशब्दः ॥ जिह्वाप्रभवया स्तुत्या गृभ्णन्ति । गृह्णन्त्यंगुलिभिः ॥ अत्र यास्कः ।
स्वप्नमेतन्मध्यमं ज्योतिरनित्यदर्शनं । नि० ५. ३. इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

जा॒म्य॒तीत॒पे ध॒नुर्वयो॑धा अ॒रुह॒न्वनं॑ । दृ॒षदं॑ जिह्॒याव॑धीत् ॥४॥

जा॒मि । अ॒तीत॒पे । ध॒नुः । व॒यः । धाः । अ॒रुह॒त् । व॒नं । दृ॒षदं॑ । जिह्॒या । आ॒ । अ॒व॒धीत् ॥४॥

वयोधा अन्नस्य दाताग्निर्मध्यमस्थानो जामि प्रवृद्धं सर्वमतिरिच्य वर्तमानं ॥
जाम्यतिरेकनामेति यास्कः ॥ धनुर्धन्वांतरिक्षमतीतपे । अतितपति । अथ-
वाग्नेर्जामि गमनशीलं धनुरतितपते स्वविरोधिनं । स च वयोधा अन्नस्य
दाताग्निर्वनमुदकमरुहत् । आरोहति विमोकाय । तदर्थं जिह्वाया ज्वालाया दृषदं
मेघमवधीत् । हन्ति । दावाग्निपक्षे वनं तरुसमूहं हन्ति । जिह्वाया दृषदं कठिन-
मपि पाषाणं भिनत्तीति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

च॒रन्व॒त्सो रु॒शन्नि॒ह नि॒दाता॑रं न वि॒दते॑ । वेति॒ स्तोत॑व अ॒भ्यं ॥५॥

च॒रन् । व॒त्सः । रु॒शन् । इ॒ह । नि॒दाता॑रं । न । वि॒दते॑ । वेति॒ । स्तोत॑वे । अ॒भ्यं ॥५॥

वत्सः । वत्सवच्चापलेन धावनाद्वत्स इत्युपचर्यते । अथवा वत्स इव संचरन् ।
इवशब्दो लुप्यते । रुशन् श्वेतो भवन्निहास्मिन् लोके निदातारं निरोधकं न
विंदते । न लभते । किंतु स्तोतवे स्तोतुमभ्यं स्तोतारं स्वयं वेति । कामयते ।
अथवात्र वैद्युतोऽग्निरुच्यते । वैद्युतोऽयं रुशंश्चरंश्चेहांतरिक्षे वत्सः सर्वदा वसन्
वत्सस्थानीयो वा सन् निदातारं निरोधकं न विंदते । किंतु स्तोतुमभ्यं माध्य-
मिकां वाचं वेति ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे चतुर्दशे वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उतो न्वस्य यन्महदश्वावद्योजनं बृहत् । दामा रथस्य दहशे ॥ ६ ॥

उतो इति । न । अस्य । यत् । महत् । अश्वऽवत् । योजनं । बृहत् । दामा । रथस्य । दहशे ॥ ६ ॥

उतो अपि च न क्षिप्रमद्यास्यादित्यस्य यन्महन्माहात्म्ययुक्तमश्वावत्संवृद्धाश्व-
वद्बृहन्महत्सूलं योजनं दृश्यते । तदेवाह । रथस्य दामा दहशे । दृश्यते । अंतरिक्षे
रथेऽश्वान्नियोजयतीत्यर्थः । तदादुहंतीत्युत्तरत्र संबंधः ॥

अभिष्टवे घर्मदाहे दुहंति सप्तयेषा । सूचितं च । दुहंति सप्तैकां समिद्धो अग्नि-
रश्विना । आ० ४. ७. इति ॥ यावत्तोचेऽप्येषा । सूचितं च । दुहंति सप्तैकाम-
धुक्षत्पिपुषीमिषं । आ० ५. १२. इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

दुहंति सप्तैकामुप द्वा पंच सृजतः । तीर्थे सिंधोरधि स्वरे ॥ ७ ॥

दुहंति । सप्त । एका । उप । द्वा । पंच । सृजतः । तीर्थे । सिंधोः । अधि । स्वरे ॥ ७ ॥

सप्त ऋत्विज एकां घर्मं दुहंति । तेषां मध्ये द्वा द्वौ प्रतिप्रस्थातारावध्वर्यू पंचा-
न्यानुपसृजतः । प्रयोजयतः । के ते पंच त उच्यंते । यजमानं ब्राह्मणं होतारमाग्नीध्रं
प्रस्तोतारमिति । कुचेत्युच्यते । सिंधोः कस्याश्चित्तरस्वत्यादिप्रख्याताया नद्यास्तीर्थे ।
यत्रायमृषिर्यजति तत्र । स्वरेऽधि ॥ स्वरतिः शब्दकर्मा । अधीति सप्तम्यर्थानु-
वादी ॥ स्वरोपेते शब्दवति । यत्तीर्थमृत्विजां ओँ श्रावयेत्यादिशब्दैः शब्दवद्भवति ।
तस्मिन्नित्यर्थः ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टवे यावन्तोऽभिष्टवे वा दशभिरित्येषा । सूचितं च । आ दश-
भिर्विवस्वतो दुहंति सप्तैकां । आ० ४. ७. आ० ५. १२. इति ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

आ दशभिविवस्वत इंद्रः कोशमचुच्यवीत् । खेदया त्रिवृता दिवः ॥ ८ ॥

आ । दशभिः । विवस्वतः । इंद्रः । कोशं । अचुच्यवीत् । खेदया । त्रिवृता । दिवः ॥ ८ ॥

विवस्वतः परिचरतो यजमानस्य दशभिरंगुलीभिर्याचितः सन्निद्रः कोशं ॥
मेघनामैतत् ॥ उदकसेचकं मेघं दिवोऽंतरिक्षसंबन्धिनं तत्सकाशाद्वाचुच्यवीत् ।

व्यदारयदित्यर्थः । केन साधनेनेति तदुच्यते । चिवृता चिप्रकारवर्तनवता खेदया रश्मिना । यद्वात्रेन्द्रशब्देनाग्निरादित्यो वा गृह्यते । खेदया चिवृतेति लिङ्गात् ॥

॥ अथ नवमी ॥

परि चिधातुरध्वरं जूणिरेति नवीयसी । मध्वा होतारो अंजते ॥९॥

परि । चिधातुः । अध्वरं । जूणिः । एति । नवीयसी । मध्वा । होतारः । अंजते ॥९॥

अयमग्निस्त्रिधातुलोहितशुक्लकृष्णभेदेन त्रिवर्णो जूणिर्जवो वेगवान्नवीयसी नवीयस्या ज्वाल्याध्वरं प्रवर्ग्यमेति । गच्छति । होतारो होमनिष्पादका अध्वर्यादयो मध्वाज्यादिना पर्यंजते । अथवाग्नेस्त्रिस्त्रिप्रकारा क्षिप्रा जवतरा ज्वाला पर्येति महावीरं । तं मध्वांजत इति ॥

॥ अथ दशमी ॥

सिंचन्ति नमसावतमुच्चाचक्रं परिज्मानं । नीचीनवारमक्षितं ॥१०॥

सिंचन्ति । नमसा । अवतं । उच्चाचक्रं । परिज्मानं । नीचीनवारं । अक्षितं ॥१०॥

नमसा नमनेनावतं महावीरमुच्चाचक्रमुपरिस्थितचक्रं परिज्मानं परिणत्याभं नीचीनवारं नीचीनद्वारमक्षितमक्षीणं । ईदृशं क्षीराद्यवशेषयुक्तमाहवनीयस्योपरि नमनेन सिंचन्ति । जुह्वति । महावीरेण ह्याहवनीये हूयते ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अभ्यारमिदद्रयो निषिक्तं पुष्करे मधु । अवतस्य विसर्जने ॥११॥

अभिऽआरं । इत् । अद्रयः । निऽसिक्तं । पुष्करे । मधु । अवतस्य । विऽसर्जने ॥११॥

अद्रय आद्रियमाणा अध्वर्यादयोऽभ्यारमित् अभिगम्यैव निषिक्तमतिरिक्तं मधु पुष्करे वपुष्करे प्रवृद्ध उपयमनीपात्रे सिंचन्ति । अग्निहोत्रार्थमवतस्य महावीरस्य विसर्जने विसर्जनसमये होमानंतरं खलु महावीरमासंध्यमासादयन्ति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

गाव उपावतावतं मही यज्ञस्य रप्सुदा । उभा कर्णा हिरण्यया ॥१२॥

गावः । उपा । अवत । अवतं । मही इति । यज्ञस्य । रप्सुदा । उभा । कर्णा । हिरण्यया ॥१२॥

हे गावो घर्मदुघा यूयमवतं महावीरं प्रत्युपावत । उपागच्छत । यस्माद्यज्ञस्य घर्मयागस्य साधनभूते रप्सुदा रप्सुदारप्सुदे । आरिप्सोः फलप्रदे लिप्सोरश्विनोर्दा-
तव्ये वा । यद्वा रपणं शब्दनं । रप् मंचः । तेन सुष्ठु दातव्ये । अथवा षूद क्षरणे । रपा
मंचेण क्षारणीये दोहनीये । ईदृशे गवाजयोः पयसी मही महती बहुले अपेक्षिते
अत उपावतं । गौरजाया अयुपलक्षकः । अजापयसोऽपि महावीरे सेचनी-
यत्वात् । अपि चास्य महावीरस्योभोभौ कर्णा कर्णस्थानीयौ द्वौ रुक्मौ हिरण्यया
हिरण्ययौ सुवर्णरजतमयावित्यर्थः ॥

प्रवर्ग्येऽजापयसि महावीर आनीयमान आ सुत इत्येषा । सूचितं च । आ
सुते सिंचत श्रियमित्याजे । आ० ४. ७. इति ॥

॥ सैषा त्रयोदशी ॥

आ सुते सिंचत श्रियं रोदस्योरभिश्चियं । रसा दधीत वृषभं ॥ १३ ॥

आ । सुते । सिंचत । श्रियं । रोदस्योः । अभिऽश्रियं । रसा । दधीत । वृषभं ॥ १३ ॥

सुते दुग्धे गोपयसि श्रियं श्रयणमाजं पय आसिंचत । सिंचत हे
अर्ध्वर्यवः । कीदृशमाजं । रोदस्योः ॥ कर्मणि षष्ठ्येषा ॥ द्यावापृथिव्यावभि-
श्रियमभिश्चयंतं । अग्निसंयोगात्तावत्पर्यंतं प्रवृद्धमित्यर्थः । अथवा तत्कावश्विनौ
द्यावापृथिव्यावित्येके । नि० १२. १. इति निरुक्तत्वादश्विनोरभिश्चियमित्यर्थः ।
सेचनानंतरं रसा रस आज्ञे पयसि वृषभं वर्षकमग्निं दधीत । स्थापयत ।
अजाया आग्नेयीत्वात् क्षीरस्याप्यग्निसंयोजनमुचितं । आग्नेयी वा एषा यद-
जेति ब्राह्मणं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ते जानत स्वमोक्षं सं वत्सासो न मातृभिः । मिथो न संत जामिभिः ॥ १४ ॥

ते । जानत । स्वं । ओक्ष्यं । सं । वत्सासः । न । मातृऽभिः । मिथः । न संत । जामिऽभिः ॥ १४ ॥

ते ता गावो जानत । ज्ञातव्यः । अथवा सामान्याकारेण त इति पुंनिर्देशः ।
किं । स्वं स्वकीयमोक्षं निवासं महावीरं । तच्च दोग्धुमगमन्नित्यर्थः । तदेवाह ।
वत्सासो वत्सा मातृभिर्न जननीभिः सह यथा संगच्छन्ति तद्वज्जामिभिर्वेधुभिः
सहिता गावो मिथः प्रत्येक संनसंत । संगच्छन्ते महावीरं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

उप॒ स्रक्केषु॒ व॒संतः॑ कृ॒ण्वते॒ ध॒रुणं॑ दि॒वि । इं॒द्रे अ॒ग्रा नमः॑ स्वः ॥ १५ ॥

उप॑ । स्रक्केषु॒ । व॒संतः॑ । कृ॒ण्वते॒ । ध॒रुणं॑ । दि॒वि । इं॒द्रे । अ॒ग्रा । नमः॑ । स्व॑रिति॒ स्वः ॥ १५ ॥

महावीरस्य स्रक्केषु वसतो ज्वालाया भक्षयतोऽग्नेरन्नं धरुणमिन्द्रे अग्नेति वक्ष्यमाणत्वादिन्द्राग्न्योर्धारकमाजं दिव्यंतरिक्ष उपकृण्वते । उपकुर्वते । यदाग्निर्महावीरं दहति तदा तस्योपर्युभयविधं क्षीरमासेचयंतीत्यर्थः । एवं महावीर आसिच्येन्द्रेऽग्नौ च स्वः सर्वं गव्यमाजं च नमोऽन्नं । अथवा स्वरंतरिक्षे । योजयंतीति शेषः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

प्रवर्ये घर्मदुहि दुग्धायामधुक्षदित्येषा । सूचितं च । दुग्धायामधुक्षत्पिपुषी । आ० ४. ७. । इति ॥ यावस्तोत्रेऽप्येषा । अधुक्षत्पिपुषीमिषमा कलशेषु धावति । आ० ५. १२. । इति सूचितत्वात् ॥

॥ सैषा षोडशी ॥

अधु॒क्षत्पि॒पुषी॒मिष॒मूर्जे॑ स॒प्रप॑दीम॒रिः । सूर्य॑स्य स॒प्र र॒श्मिभिः॑ ॥ १६ ॥

अधु॒क्षत् । पि॒पुषी॑ । इष॑ । ऊ॒र्जे । स॒प्रऽप॑दी । अ॒रिः । सूर्य॑स्य । स॒प्र । र॒श्मिऽभिः॑ ॥ १६ ॥

अरिररणशीलो वायुः सूर्यस्य सप्र रश्मिभिः साधनैः पिपुषीमायाययदिषमन्नमूर्जे रसं च सप्रपदी सर्पणस्वभावपादां माध्यमिकां वाचं घर्मधुगूपेणावस्थितामधुक्षत् । दुग्धवान् । यद्यप्यध्वर्युः पात्रेण गां दुग्धे तथाप्येवं भावनया सांगं भवति । माध्यमिकाया वाचो मधुधुक्लं हिंकृण्वती गौरमीमेत् । ऋग्वे० १. १६४. २७. २८. । इत्यादिषु प्रसिद्धं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

सोम॑स्य मि॒त्रावरु॑णोदिता॒ सूर॒ आ द॑दे । तदातु॑रस्य भेष॒जं ॥ १७ ॥

सोम॑स्य । मि॒त्रावरु॑णा । उ॒त्ऽइ॒ता । सूर॑ । आ । द॑दे । तत् । आतु॑रस्य । भेष॒जं ॥ १७ ॥

हे मित्रावरुणौ सूरौ सूर्य उदितोदिते सोमस्य सोममाददे । स्वीकरोति । तच्च हेतुमाह । तत्स्वीकाररूपं कर्मातुरस्यास्मदादेर्भेषजमौषधं । हितकरमित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

उतो न्वस्य यत्पदं हर्यतस्य निधान्यं । परि द्यां जिह्यातनत् ॥ १८ ॥

उतो इति । नु । अस्य । यत् । पदं । हर्यतस्य । निऽधान्यं । परि । द्यां । जिह्या ।
अतनत् ॥ १८ ॥पवमाने सोम उतो अपि चास्य सोमदातुर्हर्यतस्य प्रदानं कामयमानस्य
मम यत्पदं निधान्यं हविषां निधानार्हमुत्तरवेदिलक्षणं तत्र स्थित्वाग्निर्द्यां परि
परितो जिह्या ज्वालयातनत् । व्याप्नोत् ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः ॥

उदीराथामित्यष्टादशर्चं चतुर्थं सूक्तमात्रेयस्य गोपवनस्य सप्तवधेर्वार्षं गाय-
त्रमाश्विनं । तथा चानुक्रमणिका । उदीराथां गोपवन आत्रेयः सप्तवध्विर्वाश्वि-
नमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने ऋतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं ।
उदीराथामा मे हवमिति गायत्रं । आ० ४. १५. । इति सूचितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उदीराथामृतायते युंजाथामश्विना रथं । अंति षड्भूतु वामवः ॥ १ ॥

उत् । ईराथां । ऋतऽयते । युंजाथां । अश्विना । रथं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनावृतायते यज्ञमिच्छते मह्यं मदर्थमुदीराथां । उन्नच्छतं । तदर्थं
हवमाह्वानं यज्ञं वा प्राप्तुं युंजाथां । योजयतमश्चै रथं । वां युवयोरवो रक्षणमं-
त्यस्मदंतिके सद्वर्तमानं भूतु । भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

निमिषश्चिज्जवीयसा रथेना यातमश्विना । अंति षड्भूतु वामवः ॥ २ ॥

निऽमिषः । चित् । जवीयसा । रथेन । आ । यातं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु ।
वां । अवः ॥ २ ॥निमिषश्चित् निमेषादपि जवीयसातिशयवेगेन रथेनायातं । आगच्छतम-
स्मद्यज्ञं हे अश्विना । शिष्टमुक्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उप स्तृणीतमत्रये हिमेन घर्ममश्विना । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ३ ॥

उप । स्तृणीतं । अत्रये । हिमेन । घर्मं । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ३ ॥

अत्रये महर्षयेऽसुरैरग्नौ प्रक्षिप्ताय तस्य हितार्थं घर्ममग्निदाहकं हिमेनोदके-
नोपस्तृणीतं । उपस्तीर्णवन्तौ । हिमेनाग्निं घंसमवारयेथां । ऋग्वे० १. ११६. ८ ।
इति निगमः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

कुहं स्थः कुहं जग्मथुः कुहं श्येनेव पेतथुः । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ४ ॥

कुहं स्थः । कुहं । जग्मथुः । कुहं । श्येनाऽइव । पेतथुः । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ४ ॥

हे अश्विनौ युवां कुहं क्व स्थः । भवथः । इदानीं कुहं क्व कुत्र जग्मथुः । गच्छथः
स्वेच्छया । कुहं क्व वा श्येनेव श्येनाविव शीघ्रपतनौ संतौ पेतथुः । पतथः ।
एवमचिंत्यस्वभावौ कृपया संनिहितौ भवतमिति शेषः । तादृशयोरवोऽंतिके
भवतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यद्य कर्हि कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हव । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ५ ॥

यत् । अद्य । कर्हि । कर्हि । चित् । श्रुश्रूयातं । इमं । हव । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ५ ॥

यद्यस्मान्न निर्धार्यतेऽतोऽद्यास्मिन्काले कर्हि कस्मिन्नपि देशे कर्हि कस्मिन्नपि
काले इमं हवमस्मदीयमाह्वानं श्रुश्रूयातं । श्रुणुयातं ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अश्विना यामहूतमा नेदिष्ठं याम्याथं । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ६ ॥

अश्विना । यामऽहूतमा । नेदिष्ठं । यामि । आप्यं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ६ ॥

यामहूतमातिशयेन काले ह्यातव्यावश्विनाश्विनौ यामि । नेदिष्ठमंतिकतम-
माथं बांधवं च यामि तयोः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अवन्तमचये गृहं कृणुतं युवमश्विना । अन्ति षड्भूतु वामवः ॥ ७ ॥

अवन्तं । अचये । गृहं । कृणुतं । युवं । अश्विना । अन्ति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ७ ॥

हे अश्विना युवं युवामचयेऽग्न्यागारे दह्यमानायावन्तं रक्षन्तं गृहं कृणुतं । कृतवन्तौ । तादृशयोर्वामवो भवतु ॥ अवन्तमिति व्यत्ययेन पुंस्त्रिगता ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वरेथे अग्निमातपो वदते वल्ग्वचये । अन्ति षड्भूतु वामवः ॥ ८ ॥

वरेथे इति । अग्निं । आऽतपः । वदते । वल्गु । अचये । अन्ति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ८ ॥

हे अश्विनौ वल्गु मनोहरं वदते स्तुवतेऽत्रय आतप आतपादौष्ण्यादग्निं वरेथे । आवारयतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र सप्तवधिराशसा धारां मग्नेरशायत । अन्ति षड्भूतु वामवः ॥ ९ ॥

प्र । सप्तऽवधिः । आऽशसा । धारां । अग्नेः । अशायत । अन्ति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ९ ॥

सप्तवधिमर्हर्षिर्हे अश्विनौ युवयोराशसाशंसनेन स्तुत्या मंजूषाया निर्गत्याग्नेर्धारां तस्यां मंजूषायां प्राशायत । आशाययत् । स्वनिरोधिकां तां दग्धवानित्यर्थः । सप्तवधेः पेटिकांतः प्रवेशोऽश्विनोरनुग्रहान्निर्गमश्च वि जिहीष्व वनस्पते । ऋग्वे० ५. ७८. ५. । इत्यत्र स्पष्टमुक्तं ॥

॥ अथ दशमी ॥

इहा गतं वृषण्वसू ऋणुतं मे इमं हव । अन्ति षड्भूतु वामवः ॥ १० ॥

इह । आ । गतं । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । ऋणुतं । मे । इमं । हव । अन्ति । सत् ।

भूतु । वां । अवः ॥ १० ॥

हे वृषण्वसू वर्षणधनावश्विनाविहासिन्यज्ञ आगतं । आगच्छतं । तदर्थं मे ममेमं हव ऋणुतं ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

किमिदं वां पुराणवज्जरतोरिव शस्यते । अंति षड्भूतु वामवः ॥ ११ ॥

किं इदं वां । पुराणवत् । जरतोऽव । शस्यते । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ ११ ॥

हे अश्विनौ वां युवयोरर्थमागमनाय पुराणवत् पुराणयोरतिवृद्धयोरिव । तदेवाह । जरतोरिव शस्यते । पुनः पुनरागच्छतमिति शस्यते । किमिदं । यथा लोके वृद्धो जीर्णो बहुवारमाहूतोऽपि नागच्छति तद्वद्युवामपीत्यर्थः । एवमनागमाद्भवीति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

समानं वां सजात्यं समानो बंधुरश्विना । अंति षड्भूतु वामवः ॥ १२ ॥

समानं वां । सजात्यं । समानः । बंधुः । अश्विना । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ १२ ॥

हे अश्विनाश्विनौ वां युवयोः परस्परं सजात्यं समानजातित्वं । समानमेकमेवोभयोरप्यश्वरूपाया सूर्यपत्न्या उत्पत्तेः सजात्यं । तथा युवयोर्बंधुर्वंधकः सुवः समान एक एव । अथवर्षिरहं समान एक एव बंधुः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो वां रजांस्यश्विना रथो वियाति रोदसी । अंति षड्भूतु वामवः ॥ १३ ॥

यः । वां । रजांसि । अश्विना । रथः । विऽयाति । रोदसी इति । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ १३ ॥

वां युवयोर्यो रथोऽस्ति स रथो रजांसि लोकान्रोदसी द्यावापृथिव्यौ च वियाति विशेषेण गच्छति । अतस्तेन रथेन शीघ्रमागच्छतमिति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ नो गर्भेभिरश्वैः सहसैरुप गच्छतं । अंति षड्भूतु वामवः ॥ १४ ॥

आ । नः । गर्भेभिः । अश्वैः । सहसैः । उप । गच्छतं । अंति । सत् । भूतु । वां । अवः ॥ १४ ॥

हे अश्विनौ नोऽस्मान् सहसैरपरिमितैर्गर्भैर्गोसमूहैरश्वसमूहैश्चोपगच्छतं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

मा नो ग॒ब्येभि॒रश्वैः सह॒स्रेभि॒रति॑ ख्य॒तं । अ॒न्ति ष॒ड्भू॒तु वा॒मवः ॥ १५ ॥

मा। नः। ग॒ब्येभिः। अ॒श्वैः। सह॒स्रेभिः। अ॒न्ति। ख्य॒तं। अ॒न्ति। सत्। भू॒तु। वां। अ॒वः॥ १५॥

हे अश्विनौ गब्येभिर्गोसमूहैरश्वैरश्वसमूहैः सहस्रेभिः सहस्रसंख्याकैर्मास्मान-
तिख्यतं ॥ अतीति प्रतीत्यस्मिन्नर्थे ॥ मा निवारयतमित्यर्थः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अ॒रुण॑प्सु॒रुषा॑ अ॒भूद॑क॒ज्योति॑र्ऋ॒ताव॑री । अ॒न्ति ष॒ड्भू॒तु वा॒मवः ॥ १६ ॥

अ॒रुणऽप्सुः। उ॒षाः। अ॒भूत्। अ॒कः। ज्योतिः। ऋ॒तऽव॑री। अ॒न्ति। सत्। भू॒तु।
वां। अ॒वः॥ १६॥

हे अश्विनावुषा अरुणप्सुः शुभवर्णाभूत् । भवति । न केवलं स्वयं । ज्योति-
स्तेजोऽकः करोत्यन्ति सर्वत ऋतावर्यृतवत्युषाः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

अ॒श्विना॒ सु वि॒चाक॑श॒वृक्षं॑ प॒रशु॒माँ इ॒व । अ॒न्ति ष॒ड्भू॒तु वा॒मवः ॥ १७ ॥

अ॒श्विना। सु। वि॒चाक॑शत्। वृ॒क्षं। प॒रशु॒मान्ऽइ॒व। अ॒न्ति। सत्। भू॒तु। वां। अ॒वः॥ १७॥

सुविचाकशदत्यंतं दीप्यमानः सूर्योऽग्निर्वा वृक्षं परशुमानिव स यथा शक-
लयति तद्वत्तमो निशारयतीति शेषः । दृष्टान्तसामर्थ्यादेव लभ्यते । यस्मादेवं
तस्मादश्विनाश्विनावाह्य इति शेषः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

पु॒रं न धृ॑ष्ण॒वा रु॒ज कृ॑णया॒ बाधि॑तो वि॒श । अ॒न्ति ष॒ड्भू॒तु वा॒मवः ॥ १८ ॥

पु॒रं। न। धृ॑ष्णो॒ इति॑। आ। रु॒ज। कृ॑णया॒। बा॒धितः॑। वि॒श। अ॒न्ति। सत्। भू॒तु।
वां। अ॒वः॥ १८॥

हे धृष्णो धर्षक सप्तवध्रे त्वं कृणयाकर्षया विशा प्रवेशयन्त्या पेटिकया बा-
धितस्त्वं ततो निर्गत्य तामेवारुज । पीडयाश्विनोरनुग्रहात् । एवं स्वयं स्वात्मानं

प्रेष्यति । अथवा गोपवनः सप्तवध्रिमेवं ब्रवीति । वां युवयोरवो रक्षणं गमनं वा समीपे ॥ तत्र त्रिषु वर्गेष्वन्ति षटित्युत्तरोऽर्धर्चोऽन्वितपदाध्याहारेण योज्यः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे विंशो वर्गः ॥

विशो विशो व इति पंचदशर्चं चतुर्थं सूक्तं । अचेयमनुक्रमणिका । विशो विशो वः पंचोनाग्नेयं त्वनुष्टुम्मुखास्तृचाश्चत्वारोऽन्त्यास्तिस्रोऽनुष्टुभ आर्क्ष्यस्य श्रुतर्वणो दानस्तुतिरिति । अनुवृत्तेर्गोपवन ऋषिः । आदितस्त्रिषु तृचेषु सर्वाः प्रथमा अनुष्टुभो द्वितीयातृतीये प्राग्वत्सप्रपरिभाषया गायत्रौ त्रयोदश्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । अस्योत्तरस्य चाग्निर्देवता । अन्त्यास्तिस्रः श्रुतर्वनाम्नो राज्ञो दानस्तुतिः । व्योमविश्वदेवस्तुतपंचशारदीयेष्विदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । विशो विशो वो अतिथिमित्याज्यं । आ० ९. ८. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वि॒शोवि॒शो वो॒ अति॑थिं वाज॒यन्तः॑ पुरु॒प्रियं॑ ।

अग्निं॑ वो॒ दुर्य॑ वचः॑ स्तु॒षे शू॒षस्य॑ मन्म॑भिः ॥ १ ॥

वि॒शःऽवि॒शः । वः॑ । अति॑थिं । वाज॒ऽयन्तः॑ । पुरु॒ऽप्रियं॑ ।

अग्निं॑ । वः॑ । दुर्य॑ । वचः॑ । स्तु॒षे । शू॒षस्य॑ । मन्म॑ऽभिः ॥ १ ॥

हे अन्य ऋत्विजो यजमानाश्च वो यूयं वाजयन्तोऽन्नमिच्छन्तो विशो विशः सर्वस्याः प्रजाया अतिथिं पूज्यं पुरुप्रियं बहुप्रियमग्निं स्तुत्या परिचरतेति शेषः । अहं च वो युष्मदर्थं दुर्यं गुहा हितं वचो नु स्तुषे शूषस्य सुखस्य लाभाय । कैः साधनैः । मन्मभिर्मननीयैः स्तोत्रैः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यं जना॑सो ह॒विष्म॑न्तो मि॒त्रं न स॒र्पिरा॑सुतिं । प्र॒शंस॑न्ति प्र॒शस्ति॑भिः ॥ २ ॥

यं । जना॑सः । ह॒विष्म॑न्तः । मि॒त्रं । न । स॒र्पिःऽआ॑सुतिं । प्र॒ऽशंस॑न्ति । प्र॒शस्ति॑ऽभिः ॥ २ ॥

यमग्निं जनासो जना यजमाना हविष्मन्तः संतो मित्रं न मित्रमिवादित्यमिव सखायमिव वा सर्पिरासुतिं । सर्पिरासूयते हूयते यस्मिन् तादृशं । प्रशंसन्ति स्तुवंति प्रशस्तिभिः स्तुतिभिः स्तुव इति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प॒न्यांसं जा॒तवे॒दसं॒ यो दे॒वता॒त्युद्य॑ता । ह॒व्यान्धैर॑यद्वि॒वि ॥३॥

प॒न्यांसं । जा॒तऽवे॒दसं । यः । दे॒वऽता॑ति । उ॒त्ऽय॑ता । ह॒व्यानि॑ । ऐर॑यत् । दि॒वि ॥३॥

प॒न्यांस॑मतिशयेन स्तो॒तारं साधु॑ कृतमिति यज॒मानं स्तु॑वंतं जा॒तवे॒दसं जा॒तध॑नं जा॒तवि॑द्यं वा स्तु॒व इति॑ शेषः । योऽग्नि॑र्दे॒वता॑ति दे॒वता॑तौ यज्ञ उ॒द्यतो॑द्य॒तानि॑ ह॒व्यानि॑ हवींषि दि॒व्यैर॑यत् । प्रेर॑यति दि॒वि दे॒वेभ्यः॑ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ॒गन्म॑ वृ॒त्रह॑न्त॒मं ज्येष्ठ॑म॒ग्निमा॑न॒वं ।

यस्य॑ श्रु॒तर्वा॑ वृ॒हन्ना॒र्क्षो अ॒नी॒क ए॒धते॑ ॥४॥

आ । आ॒गन्म॑ । वृ॒त्रह॑न्ऽत॒मं । ज्येष्ठ॑ । अ॒ग्निं । आ॒न॒वं ।

यस्य॑ । श्रु॒तर्वा॑ । वृ॒हन् । आ॒र्क्षः । अ॒नी॒के । ए॒धते॑ ॥४॥

वृ॒त्रह॑न्त॒मं पा॒पाना॑मतिशयेन ह॒न्तारं॑ ज्येष्ठं प्रश॒स्यमा॑न॒वं म॒नुष्य॑संब॒न्धिनं॑ तेषां हि॒तका॑रिणम॒ग्निमा॑गन्म । आ॒गता॑ व॒यं ॥ पू॒जार्थं॑ वहु॒वच॑नं ॥ यस्या॒ग्नेर॑नी॒के ज्वा॒लासं॑घे वृ॒हन्म॑हान् आ॒र्क्षो ऋ॒क्षपु॑त्रः श्रु॒तर्वा॑ नाम रा॒जैध॑ते वर्ध॒ते । क॒र्म करो॑तीत्यर्थः । तम॒ग्निमा॑गन्मेति स॒मन्व॑यः । ए॒वं श्रु॒तर्वा॑णं भि॒क्षया॑गतो गो॒प॒वनो॑ऽग्निं स्तौ॒ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अ॒मृतं॑ जा॒तवे॒दसं॒ ति॒रस्त॑मांसि दर्श॒तं । घृ॒ताह॑वन॒मीड्यं॑ ॥५॥

अ॒मृतं॑ । जा॒तऽवे॒दसं॑ । ति॒रः । त॒मांसि॑ । दर्श॒तं । घृ॒तऽआ॑ह॒वनं । ई॒ड्यं ॥५॥

स ए॒वाग॑त्य स्तौ॒ति । अ॒मृत॑ममरणं जा॒तवे॒दसं जा॒तते॒जआद्यु॑पल॒क्षण॑धनं त॒मांसि॑ ति॒रो दर्श॑तं । दर्श॒यंत॑मित्यर्थः । घृ॒ताह॑वनं । घृ॒तमा॑हूयते य॒त्र तं । ई॒ड्यं स्तु॒त्यं । ई॒दृश॑मागन्मेति संब॒न्धः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स॒वाधो॑ यं ज॒ना इ॒मेऽग्निं॑ ह॒व्येभि॑री॒ळते॑ । जु॒ह्वा॒नासो॑ य॒तसु॑चः ॥६॥

स॒ऽवा॒धः । यं । ज॒नाः । इ॒मे । अ॒ग्निं । ह॒व्येभिः॑ । ई॒ळते॑ । जु॒ह्वा॒नासः । य॒तऽसु॑चः ॥६॥

इमे सबाधो बाधसहिता अध्वर्यादयो यमग्निं हव्येभिर्हविर्भिरीळते स्तुवंति ।
कीदृशा जनाः । जुह्वानासो यागं कुर्वाणा यतसुचस्तदर्थं धृतसुगन्दाः । तमा-
गन्मेति समन्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इ॒यं ते॒ न॒व्य॒सी म॒तिर॒ग्ने अ॒धाय्य॒स्मदा ।

म॒न्द्र॒ सु॒जा॒त॒ सु॒क्र॒तोऽमू॒र॒ द॒स्माति॒थे ॥ ७ ॥

इ॒यं । ते॒ । न॒व्य॒सी । म॒तिः । अ॒ग्ने । अ॒धायि । अ॒स्मत् । आ ।

म॒न्द्र । सु॒ऽजा॒त । सु॒क्र॒तो॒ इति॒ सु॒ऽक्र॒तो । अ॒मूर । द॒स्म । अ॒ति॒थे ॥ ७ ॥

हे अग्ने इयमिदानीं क्रियमाणा नव्यसी नवतरा स्तुतिस्ते तव स्वभूतास्म-
दस्मास्वधायि । धृताभूत् । वयं तव स्तुतिं कुर्म इत्यर्थः । हे मन्द्र मोदमान
सुजात शोभनजनन सुक्रतो शोभनकर्मन्मूरामूढ दस्म दर्शनीयातिथेऽतिथि-
वत्पूज्येत्यग्नेर्विशेषणानि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

सा ते॒ अ॒ग्ने श॑न्त॒मा च॒नि॒ष्ठा भ॒वतु॒ प्रि॒या । तया॑ वर्ध॒स्व सु॒ष्टुतः॑ ॥ ८ ॥

सा । ते॒ । अ॒ग्ने । श॑न्त॒मा । च॒नि॒ष्ठा । भ॒वतु॒ । प्रि॒या । तया॑ । वर्ध॒स्व । सु॒ऽस्तु॒तः ॥ ८ ॥

हे अग्ने सास्माभिः क्रियमाणा स्तुतिः शन्तमात्यन्तं सुखकरा चनिष्ठातिशये-
नान्नवती ते तव प्रिया भवतु । तया स्तुत्या सुष्टुतः सुष्टु स्तुतः सन् वर्धस्व ।
प्रवृद्धो भव ॥

॥ अथ नवमी ॥

सा द्यु॒न्मैर्द्यु॒म्निनी॑ वृ॒हदु॒पोप॑ अ॒वसि॑ अ॒वः । दधी॑त वृ॒च॒तूर्ये॑ ॥ ९ ॥

सा । द्यु॒न्मैः । द्यु॒म्निनी॑ । वृ॒हत् । उप॑ऽउप । अ॒वसि॑ । अ॒वः । दधी॑त । वृ॒च॒ऽतूर्ये॑ ॥ ९ ॥

सास्माभिः क्रियमाणा स्तुतिर्द्युन्मैर्द्योतमानैरन्नैरस्मभ्यं प्रदेयैर्द्युम्निन्नवती
अवसि पूर्वस्मिन्विद्यमानेऽन्ने पुनरपि वृहन्महच्छ्रवोऽन्नमुपोप दधीत । पुनरु-
परिधारयतु । कुत्रेत्युच्यते । वृचतूर्ये संग्रामे । शंचोः संबन्धीति यावत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

अश्वमिन्नां रथप्रां त्वेषमिन्द्रं न सत्पतिं ।

यस्य श्रवांसि तूर्वथ पन्यपन्यं च कृष्टयः ॥ १० ॥

अश्वं । इत् । गां । रथऽप्रां । त्वेषं । इन्द्रं । न । सत्ऽपतिं ।

यस्य । श्रवांसि । तूर्वथ । पन्यऽपन्यं । च । कृष्टयः ॥ १० ॥

गां गन्तारमश्वमित् ॥ इच्छच्छ् इवार्थे ॥ अश्वमिव । तं यथा स्तुवंते तथेत्यर्थः ।
रथप्रां रथानामस्सदीयानां पूरयितारं धनैः । तथा त्वेषं दीप्नमग्निं सत्पतिं सतां
पालकमिन्द्रं नेन्द्रमिवेमं कृष्टयो मनुष्याः परिचरतेति शेषः । यस्याग्नेर्बलेन
श्रवांस्यन्नानि शत्रुसंबन्धीनि तूर्वथ । तथा पन्यं पन्यं च यद्यन्स्तुत्यं धनमस्ति
तदपि तूर्वथ हिंस्य ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यं त्वा गोपवनो गिरा चनिष्ठदग्ने अंगिरः । स पावक श्रुधी हवँ ॥ ११ ॥

यं । त्वा । गोपवनः । गिरा । चनिष्ठत् । अग्ने । अंगिरः । सः । पावक । श्रुधि । हवँ ॥ ११ ॥

हे अग्ने यं त्वा त्वां गोपवन ऋषिर्गिरा स्तुत्या चनिष्ठत् । अतिशयेनान्नप्र-
दातारमकरोत् स तादृशाग्नेऽंगिरः सर्वत्र गन्तरंगिरसां मध्य एक वा पावक
शोधक हवं गोपवनस्य श्रुधि । शृणु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यं त्वा जनांस ईळते सबाधो वाजसातये । स बोधि वृचतूर्ये ॥ १२ ॥

यं । त्वा । जनांसः । ईळते । सऽबाधः । वाजऽसातये । सः । बोधि । वृचऽतूर्ये ॥ १२ ॥

हे अग्ने यं त्वा त्वां जनांसो जनाः स्तोतारो वा वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय
सबाधो निर्वन्धरूपबाधोपेताः संत ईळते स्तुवंति स त्वं वृचतूर्ये वैरिनाशनाय
पापक्षयाय वा बोधि । बुध्यस्व । अथवा वृचस्य तूर्ये संग्रामे बोधि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अहं हुवान आर्क्षे श्रुतर्वणि मदच्युति ।

शर्धासीव स्तुकाविना मृक्षा शीर्षा चतुर्णा ॥ १३ ॥

अहं । हुवानः । आर्क्षे । श्रुतर्वणि । मदच्युति ।

शर्धासिऽइव । स्तुकाऽविना । मृक्षा । शीर्षा । चतुर्णा ॥ १३ ॥

अहमृषिर्हुवानो हूयमानो यज्ञदिदृक्षार्थं श्रुतर्वण्येतन्नाम्नि राजनि मदच्युति शत्रूणां मदस्य च्यावयितरि स्तुकाविनां । स्तुकाविन ऊर्णायवः । स्तुकः केशसंघातः । तद्वतां शर्धासीवोच्छ्रितानि लोमानीव तानि यथा स्पृशन्ति तद्वत् वृक्षा वृक्षाणि । वृश्च्यन्त इति वृक्षाः केशाः । तद्वन्ति वृक्षाणि शीर्षा शीर्षाणि शिरांसि । केषां । चतुर्णां श्रुतर्वणा प्रदत्तानामश्वानां शिरांस्युन्मृजामीति शेषः । अथवा वृक्षा वृक्षेण । व्रश्चनसाधनत्वाद्बृक्षो हस्तः । तेनोन्मृजामि ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

मां चत्वार आशवः शविष्ठस्य द्रवित्ववः ।

सुरथासो अभि प्रयो वक्षन्वयो न तुग्यं ॥ १४ ॥

मां । चत्वारः । आशवः । शविष्ठस्य । द्रवित्ववः ।

सुऽरथासः । अभि । प्रयः । वक्षन् । वयः । न । तुग्यं ॥ १४ ॥

मां शविष्ठस्यातिशयेनान्वतः श्रुतर्वणो राज्ञः संबन्धिनश्चत्वार आशवोऽश्वा द्रवित्ववो गमनशीलाः सुरथासः शोभनरथा अश्वाः प्रयोऽन्नं शत्रूणां प्रत्यभिवक्षन् । अभिवहन्ति । वयो न तुग्यं भुज्युं यथाश्विभ्यां प्रेरिताश्चतस्रो नावः स्वगृहं प्रापयन् तद्वदिति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सत्यमिह्वा महेनदि परुषण्यव देदिशं ।

नेमापो अश्वदातरः शविष्ठादस्ति मर्त्यः ॥ १५ ॥

सत्यं । इत् । त्वा । महेऽनदि । परुषिणि । अवं । देदिशं ।

न । ई । आपः । अश्वऽदातरः । शविष्ठात् । अस्ति । मर्त्यः ॥ १५ ॥

हे महेनदि परुषयेतन्नामिके त्वा त्वां सत्यमित् सत्यमेवावदेदिशं । आदि-
शामि । वदामि । नद्याकारेण संबोध्यापः संबोधयति । हे आप ईमस्माच्छ-
विष्ठाद्वलवत्तमाच्छुतर्वणोऽधिकः कश्चिदश्वदातरोऽश्वानां दातृतमो मर्त्यो नास्ति ।
परुषयास्तीरे राज्ञोऽश्वमेधप्रतिग्रहात्तां संबोध्य ब्रूते ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

युष्वा हीति षोडशर्चं पंचमं सूक्तमांगिरसस्य विरूपस्यार्धं गायत्रमाग्नेयं ।
तथा चानुक्रमणिका । युष्वा हि षोऽश्व विरूप इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनीदं
सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूचितं च । तृतीये युष्वा हीत्याज्यं । आ० ७. १०. । इति ॥
प्रातरनुवाकेऽप्याग्नेये गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । युष्वा हि
प्रेष्ठं वः । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

युष्वा हि देवहूतमाँ अश्वँ अग्ने रथीरिव । नि होता पूर्यः सदः ॥ १ ॥

युष्वा हि । देवऽहूतमान् । अश्वान् । अग्ने । रथीऽइव । नि । होता । पूर्यः । सदः ॥ १ ॥

हे अग्ने देवहूतमान् देवानामाह्वातृतमानश्चान्युष्वा । योजय रथे । रथीरिव ।
यथा रथी स्वाश्वानिष्टदेशगमनाय योजयति तद्वत् । तथा कृत्वा होता त्वं पूर्यो
मुख्यः सन् निषदः । उपविश च ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत नो देव देवाँ अच्छा वोचो विदुष्टरः । अद्विश्वा वार्या कृधि ॥ २ ॥

उत । नः । देव । देवान् । अच्छ । वोचः । विदुऽष्टरः । अत् । विश्वा । वार्या । कृधि ॥ २ ॥

हे देवाग्ने उतापि च नोऽस्मान् देवानच्छा वोचः । अभिब्रूयाः । सम्यग-
नुष्ठितवंत इति । तथा विदुष्टरो विद्वत्तमान्वोचः । तथा कृत्वा विश्वा सर्वाणि
वार्या वरणीयानि धनानि देवसंबंधीनि अत् सत्यानि कृधि । कुर्वस्माकं । अथवा-
स्मदीयानि सर्वाणि वरणीयानि हवीषि अत् सत्यानि कुरु । देवान् प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं ह यद्यविष्ट्य सहसः सूनवाहुत । ऋतावा यज्ञियो भुवः ॥ ३ ॥

त्वं । ह । यत् । यविष्ट्य । सहसः । सूनो इति । आऽहुत । ऋतऽवा । यज्ञियः । भुवः ॥ ३ ॥

हे अग्ने यविष्ठ्य युवतम सहसः सूनो बलस्य पुत्राहुत सर्वतो हुत आहूतो वा त्वं यद्यदा ह खलु ऋतावा सत्यवान् यज्ञियो यज्ञार्हश्च भुवो भवसि तदा वार्याणि श्रत्कुर्विति संबंधः ॥

दर्शपूर्णमासयोराग्नेयस्यायमग्निरिति वैकल्पिकी याज्या । सूचितं च । अयमग्निः सहस्रिण इति वेदं विष्णुर्वि चक्रमे । आ० १. ६. । इति ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शतिनस्पतिः । मूर्धा कवी रयीणां ॥ ४ ॥

अयं । अग्निः । सहस्रिणः । वाजस्य । शतिनः । पतिः । मूर्धा । कविः । रयीणां ॥ ४ ॥

अयमग्निः शतिनः सहस्रिणश्चोक्तसंख्योपेतस्य वाजस्यान्नस्य पतिः स्वामी मूर्धा शिरोवदुन्नतः श्रेष्ठः कविर्मेधावी रयीणां धनानामपि पतिरिति शेषः । तदुभयं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहूतिभिः । नेदीयो यज्ञमंगिरः ॥ ५ ॥

तं । नेमिं । ऋभवः । यथा । आ । नमस्व । सहूतिभिः । नेदीयः । यज्ञं । अंगिरः ॥ ५ ॥

हे अंगिरस्त्वं सहूतिभिः समानाह्वानैरन्यैर्देवैः सह नेदीयोऽतिक्रमं यज्ञमनमस्व । आनमय । ऋभवो नेमिं रथमिव ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया । वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिं ॥ ६ ॥

तस्मै । नूनं । अभिद्यवे । वाचा । विरूप । नित्यया । वृष्णे । चोदस्व । सुष्टुतिं ॥ ६ ॥

हे विरूप नानारूप एतन्नामक महर्षे त्वं तस्मै प्रसिद्धायाभिद्यवेऽभिगततृप्रये वृष्णे वर्षकायाग्रये नित्ययोत्पत्तिरहितया वाचा मंचरूपया सुष्टुतिं नूनमिदानीं चोदस्व । स्तुहीत्येवमृषिः स्वात्मानं ब्रवीति यजमानो वा होतारं विरूपं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कमुं प्विदस्य सेनयाग्नेरपाकचक्षसः । पणिं गोषु स्तरामहे ॥ ७ ॥

कं । ऊं इति । स्वित् । अस्य । सेनया । अग्नेः । अपाकऽचक्षसः । पणिं । गोषु ।
स्तरामहे ॥ ७ ॥अस्याग्नेरपाकचक्षसोऽनल्पचक्षसोऽग्नेः सेनया ज्वालारूपया गोषु निमित्तेषु
कमुष्वित् कं खलु पणिं स्तरामहे । स्तरणं हिंसनं । इदानीं बलिनमभिभवेमेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा नो देवानां विशः प्रस्तातीरिवोसाः । कृशं न हासुरग्न्याः ॥ ८ ॥

मा । नः । देवानां । विशः । प्रस्तातीऽइव । उसाः । कृशं । न । हासुः । अग्न्याः ॥ ८ ॥

देवानां सर्वेषां विशः प्रजाभूतान्परिचारकान् नोऽस्मान् मा हासीत् ।
अग्निर्मा परित्यजतु । प्रस्तातीरुसा इव पयः क्षरन्तीर्गाव इव । ता यथा न
मुंचन्ति । उभयमपि न परित्यजत्वित्यर्थः । किमिव । कृशमल्पं स्ववत्समग्न्या
गावो यथा न हासुर्नपरित्यजन्ति तद्वत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

मा नः समस्य दूढ्यं परिद्वेषसो अंहतिः । ऊर्मिर्न नावमा वधीत् ॥ ९ ॥

मा । नः । समस्य । दुः । परिद्वेषसः । अंहतिः । ऊर्मिः । न । नावम् । आ । वधीत् ॥ ९ ॥

समस्य सर्वस्य परिद्वेषसः परितो द्विषतो दूढ्यः पापबुद्धेरंहतिर्हननं मा
वधीत् । मा हिंस्यात् । नावमूर्मिः समुद्रतरंग इव । स यथा तां पीडयति
तद्वन्मा वधीदित्यर्थः । अत्र मा नः सर्वस्य दुर्धियः । नि० ५. २३. । इत्यादि
निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

॥ अथ दशमी ॥

नमस्ते अग्न ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः । अमैर्मित्रं मर्दय ॥ १० ॥

नमः । ते । अग्ने । ओजसे । गृणन्ति । देव । कृष्टयः । अमैः । मित्रं । अर्दय ॥ १० ॥

हे अग्ने देव तुभ्यं नमो गृणन्ति । नमस्कारशब्दमुच्चारयन्ति । किमर्थं । ओजसे

बलाय । के । कृष्टयो मनुष्या यजमानाः । अतोऽहमपि गुणामीत्यर्थः । तथा-
मैर्वलैरमित्रं शत्रुमर्दय । नाशय ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः ॥

ग्राम्येणाग्निना वैतानिकस्य संसर्गेऽग्नये संवर्गायेष्टिः कार्या । तत्र कुवित्सु न
इत्यनुवाक्या मा नो अस्मिन्निति याज्या । सूचितं च । कुवित्सु नो गविष्टये मा
नो अस्मिन्महाधने । आ० ३. १३. । इति ॥

॥ सैषैकादशी ॥

कुवित्सु नो गविष्टयेऽग्ने संवेषिषो रयिं । उरुकृदुरु णस्कृधि ॥ ११ ॥

कुवित् । सु । नः । गोऽइष्टये । अग्ने । संवेषिषः । रयिं । उरुऽकृत् । उरु । नः । कृधि ॥ ११ ॥

हे अग्ने त्वं नोऽस्माकं गविष्टये गवामेषणाय कुविड्बहु रयिं धनं संवेषिषः ।
संप्रापय । उरुकृत्वं नोऽस्मानुरु कृधि । कुरु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्भारभृद्यथा । संवर्गे सं रयिं जय ॥ १२ ॥

मा । नः । अस्मिन् । महाऽधने । परा । वर्क् । भारऽभृत् । यथा । संवर्गे । सं । रयिं । जय ॥ १२ ॥

नोऽस्मानस्मिन्महाधने संग्रामे मा परावर्क् । मा परित्यक्षीः । भारभृद्यथा ।
भारवाही यथा भारमंते परित्यजति तद्वत् । संवर्गे शत्रुभ्यः सहाच्छिद्यमानं रयिं
धनं संजयास्मदर्थं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अन्यमस्मद्भिया इयमग्ने सिषक्तु दुच्छुना । वर्धा नो अमवच्छवः ॥ १३ ॥

अन्यं । अस्मत् । भियै । इयं । अग्ने । सिषक्तु । दुच्छुना । वर्धा । नः । अमऽवत् । शवः ॥ १३ ॥

हे अग्ने त्वदीयेयं दुच्छुना वाधकसंहतिरस्मदन्यमस्तोतारं भियै भयाय सिषक्तु ।
सेवतां । त्वं च नोऽस्माकमवद्वलोपेतं शवो वेगं वर्ध । वर्धय संग्रामे ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा । तं घेदग्निर्वृधावति ॥ १४ ॥

यस्य । अजुषत् । नमस्विनः । शमी । अदुऽमखस्य । वा । तं । घ । इत् । अग्निः ।

वृधा । अवति ॥ १४ ॥

यस्य नमस्विनो नमस्कारवतोऽदुर्मखस्य वादुष्टयागस्य वा शमी कर्माजुषत्
असेवत तं घेत्तमेव यजमानं संग्रामेऽग्निर्वृधावति विशेषेण गच्छति । अतो
नमोयुक्ता अदुर्मखाश्च भवेमेतिः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

परस्या अधि संवतोऽवराँ अभ्या तर । यत्राहमस्मि ताँ अव ॥ १५ ॥

परस्याः । अधि । संवतः । अवरान् । अभि । आ । तर । यत्र । अहं । अस्मि ।
तान् । अव ॥ १५ ॥

हे अग्ने परस्या अन्यायाः संवतः सेनाया अवरानन्यानस्मदीयानभ्यभिमु-
खमा सर्वतस्तर । तारय । वैरिसेना अस्मद्भटैः पराभावयेत्यर्थः । यत्र येष्वस्मदी-
यपरिजनमध्येऽहमस्मि स्वामी तानव । रक्ष ॥

॥ अथ षोडशी ॥

विद्म हि ते पुरा वयमग्ने पितुर्यथावसः । अधा ते सुखमीमहे ॥ १६ ॥

विद्म । हि । ते । पुरा । वयं । अग्ने । पितुः । यथा । अवसः । अध । ते । सुखं । ईमहे ॥ १६ ॥

हे अग्ने पितुः पालकस्य ते तवावसोऽवो रक्षणं पुरा यथा तथेदानीमपीति
विद्म । अध तत्ते तव सुखं सुखमीमहे । याचामहे । अथवा पितुर्यथेति दृष्टान्तः ।
पितुः पालनं पुत्रो यथा वेत्ति तथेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे षड्विंशो वर्गः ॥

इमं नु मायिनमिति द्वादशर्चं षष्ठं सूक्तं । कुरुसुतिर्नाम काण्व ऋषिः । गायत्री
छंदः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । इमं नु द्वादश कुरुसुतिः काण्व इति ॥
ब्यूढे दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीय आद्यस्तृचः । सूचितं च । इमं नु मायिनं
हुवे त्यमु वः सत्रासाहं । आ० ङ. ङ. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमं नु मायिनं हुव इंद्रमीशानमोजसा । मरुत्वंतं न वृजसे ॥ १ ॥

इमं । नु । मायिनं । हुवे । इंद्रं । ईशानं । ओजसा । मरुत्वंतं । न । वृजसे ॥ १ ॥

इमं मायिनं प्रज्ञावंतमोजसा स्वबलेनेशनं सर्वस्य स्वामिनं मरुत्वंतं न ।

नेति संप्रत्यर्थे । मरुद्भिस्तद्वन्तमिदानीमिदं वृजसे शत्रूणां छेदनाय हुवे ।
आह्वयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयमिन्द्रो मरुत्सखा वि वृत्रस्याभिनच्छिरः । वज्रेण शतपर्वणा ॥ २ ॥

अयं । इन्द्रः । मरुत्सखा । वि । वृत्रस्य । अभिनत् । शिरः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥ २ ॥

अयमिन्द्रो मरुत्सखा मरुद्युक्तो वृत्रस्य व्यभिनत् व्यच्छिनच्छिरो वज्रेण शत-
पर्वणा शतसंधिना ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वावृधानो मरुत्सखेन्द्रो वि वृत्रमैरयत् । सृजन्समुद्रिया अपः ॥ ३ ॥

ववृधानः । मरुत्सखा । इन्द्रः । वि । वृत्रं । ऐरयत् । सृजन् । समुद्रियाः । अपः ॥ ३ ॥

अयमिन्द्रो वावृधानो वर्धमानो मरुत्सखा मरुत्सहायो वृत्रं मेघं यैरयत् ।
विदारितवान् । किं कुर्वन् । समुद्रियाः । समुद्रमन्तरिक्षं । तत्संबन्धिन्य अप
अपसृजन् ॥

षष्ठेऽहनि मरुत्वतीयेऽयं ह येनेति मरुत्वन्निविद्धानीयः । सूत्रितं च । अयं ह
येन वा इदमुप नो हरिभिः सुतं । आ० ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

अयं ह येन वा इदं स्वर्मरुत्वता जितं । इन्द्रेण सोमपीतये ॥ ४ ॥

अयं । ह । येन । वै । इदं । स्वः । मरुत्वता । जितं । इन्द्रेण । सोमऽपीतये ॥ ४ ॥

अयं ह खल्विन्द्रो येन वै येन खलु मरुत्वता मरुद्भिर्युक्तेनेन्द्रेणेदं स्वः स्वर्गाख्यं
स्थानमिदं स्वः सर्वं कर्म वा यद्वेदं सर्वं जगत् जितं । किमर्थं । सोमपीतये
सोमपानाय ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते पंचमी ॥

मरुत्वंतमृजीषिणमोजस्वंतं विरप्श्निनं । इन्द्रं गीर्भिर्हवामहे ॥ ५ ॥

मरुत्वंतं । ऋजीषिणं । ओजस्वंतं । विऽरप्श्निनं । इन्द्रं । गीऽभिः । हवामहे ॥ ५ ॥

मरुत्वंतं मरुद्भिस्तद्वन्तमृजीषिणं । अभिषुतशेष ऋजीषः । स च तृतीयसवने

पुनः सूयते । तद्वन्तमोजस्वंतं । ओजो नामाष्टमी दशा । शरीरवृद्ध्युपेतमित्यर्थः ।
विरष्णिनं । महन्नामैतत् । महान्तं । एवं महानुभावमिदं गीर्भिः स्तुतिभिर्ह-
वामहे । आह्वयामः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते षष्ठी ॥

इंद्रं प्रत्नेन मन्मना मरुत्वन्तं हवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ६ ॥

इंद्रं । प्रत्नेन । मन्मना । मरुत्वन्तं । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ६ ॥

मरुत्वन्तमिदं प्रत्नेन पुराणेन मन्मना मननीयेन स्तोत्रेण हवामहेऽस्य
सोमस्य पीतये पानाय ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

पंचमेऽहनि मरुत्वतीये मरुत्वाँ इंद्र मीढ्व इति तृचो निविद्धानीयः । सूचितं
च । मरुत्वाँ इंद्र मीढ्वस्तमिदं वाजयामसि । आ० ङ. ङ. इति ॥

॥ सैषा तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

मरुत्वाँ इंद्र मीढ्वः पिबा सोमं शतक्रतो । अस्मिन्यज्ञे पुरुष्टुत ॥ ७ ॥

मरुत्वान् । इंद्र । मीढ्वः । पिब । सोमं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अस्मिन् । यज्ञे ।

पुरुऽस्तुत ॥ ७ ॥

हे मीढ्वः फलस्य वृष्टेर्वा सेक्तः शतक्रतो बहुकर्मेद्र त्वं मरुत्वान् सोमं पिबा-
स्मिन्यज्ञे हे पुरुष्टुत बहुभिराहूत ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

तुभ्येदिंद्र मरुत्वन्ते सुताः सोमांसो अद्रिवः । हृदा हूयन्त उक्थिनः ॥ ८ ॥

तुभ्यं । इत् । इंद्र । मरुत्वन्ते । सुताः । सोमांसः । अद्रिऽवः । हृदा । हूयन्ते । उक्थिनः ॥ ८ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र मरुत्वन्ते तुभ्येतुभ्यमेव सोमांसः सुताः । अभिषुताः । ते
चोक्थिनः शस्त्रवन्तो हृदा मनसा भक्त्या हूयन्ते त्वदर्थं ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते नवमी ॥

पिबेदिंद्र मरुत्सखा सुतं सोमं दिविष्टिषु । वज्रं शिशां ओजसा ॥ ९ ॥

पिब । इत् । इंद्र । मरुत्सखा । सुतं । सोमं । दिविष्टिषु । वज्रं । शिशां । ओजसा ॥ ९ ॥

हे इन्द्र मरुत्सखा त्वं सुतमभिषुतं सोमं पिब । किमर्थं । दिविष्टिष्वस्माक-
महामभिगमनेषु दिवः स्वर्गस्य वैषणेषु निमित्तेषु । पीत्वा चोजसा वलेन
सोमपानजनितेन वज्रं शिशानस्तीक्ष्णीकुर्वन् शत्रूञ्जहीति भावः ॥

चतुर्विंशेऽहनि प्रातःसवने ब्राह्मणाञ्छंसिशस्त्र उत्तिष्ठन्निति तृचः षष्ठह-
स्तोत्रियः । सूत्रितं च । उत्तिष्ठन्नोजसा सह भिंधि विश्वा अप द्विषः । आ०
७.२.१ इति ॥

॥ अस्मिंस्तृचे प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

उत्तिष्ठन्नोजसा सह पीत्वा शिमे अवेपयः । सोममिन्द्र चमू सुतं ॥ १० ॥

उत्तिष्ठन् । ओजसा । सह । पीत्वा । शिमे इति । अवेपयः । सोमं । इन्द्र । चमू
इति । सुतं ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वं पीत्वा पीत्वाजसा वलेन सहोत्तिष्ठन् शिमे हनू अवेपयः ।
अकंपयः । मदावेशादिति भावः । किं पीत्वा । चमू चम्बोरधिषवणफलकयोः
सुतं सोमं ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते एकादशी ॥

अनु त्वा रोदसी उभे ऋक्षमाणमकृपेतां । इन्द्र यदस्युहाभवः ॥ ११ ॥

अनु । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । ऋक्षमाणं । अकृपेतां । इन्द्र । यत् । दस्युऽहा ।
अभवः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र ऋक्षमाणं शत्रून्विलिखंतं त्वा त्वामुभे रोदसी उभे अपि द्यावापृथि-
व्यावकृपेतां । अनुकल्पयेतां । यद्यदा दस्युहाभवो भवसि तदा ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते द्वादशी ॥

वाचमष्टापदीमहं नवसक्तिमृतस्पृशं । इन्द्रात्परि तन्वं ममे ॥ १२ ॥

वाचं । अष्टापदी । अहं । नवऽसक्तिं । ऋतऽस्पृशं । इन्द्रात् । परि । तन्वं । ममे ॥ १२ ॥

अष्टापदी । अष्टाभिर्दिग्भिर्विदिग्भिः साष्टापदी । नवसक्तिमुपरि स्थितेना-
दित्येन नवसक्तिं । आसु दिक्षु व्याप्तामित्यर्थः । ऋतस्पृशं यज्ञस्पृशं वाचं स्तुतिं
मया परिपूर्णादिन्द्रात्तन्वं तनूं न्यूनां सती परिममे । अन्यून्येयत्तां करोमीत्यर्थः ।
कात्स्न्येन स्वरूपं स्तुत्या विषयीकर्तुमशक्यत्वादिति भावः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

जज्ञान इत्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं काण्वस्य पुरुसुतेरार्षे । आद्या नव गायत्र्यो दशमी बृहत्येकादशी सतोबृहती । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । जज्ञान एकादश प्रगाथांतमिति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये जज्ञानो नु शतक्रतुरित्येषा । तथैव पंचमारण्यके सूचितं । जज्ञानो नु शतक्रतुरित्येका । ऐ० आ० ५. ९. इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

ज॒ज्ञानो नु श॒तक्र॑तुर्वि पृ॒च्छ॒दिति॑ मा॒तरं॑ । क॒ उ॒याः के॒ ह॒ ऋ॒खिरे॑ ॥ १ ॥

ज॒ज्ञानः॑ । नु॒ । श॒तऽक्र॑तुः । वि॒ । पृ॒च्छ॒त् । इति॑ । मा॒तरं॑ । के॒ । उ॒याः । के॒ । ह॒ । ऋ॒खिरे॑ ॥ १ ॥

अयमिन्द्रो जज्ञानो नु जायमान एव शतक्रतुर्वहुकर्मतीत्यं मातरं स्वजननी विपृच्छति । किमिति । के उया उद्गूर्णवला लोके । के ह ऋखिरे श्रूयंते गुणैः । के विश्रुता इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आदीं॑ श॒वस्य॑ ब्रवीदौर्ण॒वाभ॑मही॒श्रुवं॑ । ते पु॒त्र संतु॑ नि॒ष्टुरः॑ ॥ २ ॥

आत् । ईं । श॒व॒सी । अ॒ब्रवी॑त् । औ॒र्ण॒वा॒भं । अ॒ही॒श्रु॒वं॑ । ते । पु॒त्र । संतु॑ । नि॒ष्टु॒रः॑ ॥ २ ॥

इंद्रेण पृष्टा शवसी मातानंतरमेवैतमिन्द्रमब्रवीत् । किमित्युच्यते । और्णवाभमहीश्रुवमेतन्नामानावसुरौ तिष्ठतः । तावुक्तावन्ये च तादृशा हे पुत्र तव निष्टुरो निस्तारणीयाः संत्विति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स॒मित्तान्वृ॑च॒हाखि॑द॒त्खे अ॒राँ इ॒व॒ खेद॑या । प्र॒वृ॒द्धो द॑स्यु॒हाभ॑वत् ॥ ३ ॥

सं । इत् । तान् । वृ॒चऽहा॑ । अ॒खि॒द॒त् । खे । अ॒रान्ऽइ॒व॑ । खेद॑या । प्रऽवृ॒द्धः । द॑स्युऽहा ।

अ॒भ॒वत् ॥ ३ ॥

ताञ्जनन्योक्तान् वृचहेन्द्रः समित्सहैवाखिदत् । खेदनं नामाकर्षणं । खे रथचक्रस्य नाभावान् चक्रांगभूतान् शंकून् खेदया रज्ज्वेव । तथा तान्यथा संखिदन्ति तद्वत् । तथा कृत्वा दस्युहा शत्रुघातीन्द्रः प्रवृद्धोऽभवत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ए॒क॒या प्र॒ति॒धा॒पि॒वत्सा॒कं सराँ॑सि चिं॒शतं॑ । इ॒न्द्रः सोम॑स्य का॒णु॒का ॥ ४ ॥

ए॒क॒या । प्र॒ति॒ऽधा॑ । अ॒पि॒व॒त् । सा॒कं । सराँ॑सि । चिं॒शतं॑ । इ॒न्द्रः । सोम॑स्य । का॒णु॒का ॥ ४ ॥

अयमिन्द्र एकयैकेन प्रतिधा प्रतिधानेन साकमेकधैव त्रिंशतमपि । उक्थपा-
चाणीत्यर्थः । कीदृशानि । सरांसि सोमस्य पूर्णानि सोमरसेन पूर्णानि काणुका
कांतानि क्रांतानि वा सोमेन कृतानि वा सोमपूर्णान्यपिबत् । पीतवान् माध्यं-
दिनसवने ॥ याज्ञिकप्रसिद्धैव । नैरुक्तप्रसिद्धा तु कालाभिमानिनीद्रः । त्रिंशदपर-
पक्षस्याहोरात्रास्त्रिंशत्पूर्वपक्षस्य च संति । तानेकरूपमनुभवतीति । एतत्सर्व-
मेकेन प्रतिधानेनापिबत् । नि० ५. ११. इत्यादि निरुक्ते तद्व्याख्याने च स्पष्टमुक्तं ।
तदत्र द्रष्टव्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अभि गंधर्वमन्तृणदबुधेषु रजःस्वा । इन्द्रो ब्रह्मभ्य इवृधे ॥ ५ ॥

अभि । गंधर्वं । अन्तृणत् । अबुधेषु । रजःसु । आ । इन्द्रः । ब्रह्मभ्यः । इत् । वृधे ॥ ५ ॥

अयमिन्द्रो गंधर्वं । गामुदकं धारयतीति गंधर्वो मेघः । तमभ्यान्तृणत् । सर्वतो
हिंसितवान् । कुच । अबुधेषु पदनिधानयोग्यस्थानरहितेषु रजःसु लोकेषु ।
अंतरिक्षप्रदेशेष्वित्यर्थः । किमर्थं । ब्रह्मभ्य इत् ब्राह्मणेभ्य एव वृधे वर्धनाय ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

निराविध्यद्गिरिभ्य आ धारयत्पक्वमोदनं । इन्द्रो बुंदं स्वाततं ॥ ६ ॥

निः । अविध्यत् । गिरिभ्यः । आ । धारयत् । पक्वं । ओदनं । इन्द्रः । बुंदं । सुऽआततं ॥ ६ ॥

अयमिन्द्रो गिरिभ्यो मेघेभ्यः सकाशादुदकं निर्गमयितुं निराविध्यत् ॥ संप्रा-
हरत्तानेव मेघान् । किं कुर्वन् । पक्वं परिपक्वमोदनं कुर्वन् मनुष्याणामर्थाय । केन
साधनेनेति तदुच्यते । बुंदमिषुं स्वाततं सुष्ठु सर्वतो विस्तृतमादायेति शेषः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

शतब्रध्न इषुस्तवं सहस्रपर्ण एक इत् । यमिन्द्र चकृषे युजं ॥ ७ ॥

शतऽब्रध्नः । इषुः । तवं । सहस्रऽपर्णः । एकः । इत् । यं । इन्द्र । चकृषे । युजं ॥ ७ ॥

हे इन्द्र तवेषुः शतब्रध्नः शताग्रः सहस्रपर्णः सहस्रसंख्याकैः पत्रैः संवृतः शीघ्र-
गमनाय । अपरिमितगमनो वा । स चैक इत् एक एव । यं चेषुं युजं सहायं
चकृषे करोषि युद्धाय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तेन स्तोतृभ्य आ भर नृभ्यो नारिभ्यो अत्रवे । सद्यो जात ऋभुष्टिर ॥ ८ ॥

तेन । स्तोतृभ्यः । आ । भर । नृभ्यः । नारिभ्यः । अत्रवे । सद्यः । जातः ।

ऋभुऽस्थिर ॥ ८ ॥

तेनेषुणा स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं नृभ्यो मनुष्येभ्यः । पुत्रेभ्य इत्यर्थः । तथा नारिभ्यः स्त्रीभ्यश्चात्रवेऽदनाय पर्याप्तं धनमाभर । आहर । सद्यस्तदानीमेव जातोऽस्माभिर्दत्तेन सोमेन प्रवृद्धः सन् हे ऋभुष्टिर । उरुः प्रभूतः स्थिरश्च । संग्रामे स तथोक्तः । हे तादृशेन्द्र त्वमाभरेति समन्वयः ॥

॥ अथ नवमी ॥

एता च्यौत्नानि ते कृता वर्षिष्ठानि परीणसा । हृदा वीडुधारयः ॥ ९ ॥

एता । च्यौत्नानि । ते । कृता । वर्षिष्ठानि । परीणसा । हृदा । वीडु । अधारयः ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते त्वयैतानि पुरतः सर्वैर्दृश्यमानानि वर्षिष्ठान्यतिशयेन प्रवृद्धानि परीणसा परितो नतान्यत एव च्यौत्नानीति भावः । भूमेः किल बद्धाधारणानि कृता कृतानि । पर्वतास्त्वया कृता इत्यर्थः । या यानि हृदा बुद्ध्या वीडु स्थिराण्यधारयः । बुद्ध्या कर्तव्यानीति यान्यधारयस्तानीमानीति ॥

॥ अथ दशमी ॥

विश्वेक्ता विष्णुराभरदुरुक्रमस्त्वेषितः ।

शतं महिषान्क्षीरपाकमोदनं वराहमिन्द्र एमुषं ॥ १० ॥

विश्वा । इत् । ता । विष्णुः । आ । अभरत् । उरुऽक्रमः । त्वाऽइषितः ।

शतं । महिषान् । क्षीरऽपाकं । ओदनं । वराहं । इंद्रः । एमुषं ॥ १० ॥

अस्या ऋचो निरुक्तैतिहासिकमतभेदेन द्विधा योजना । नैरुक्तपक्षे तावत् । हे इंद्र ता तानि यानि त्वया स्रष्टव्यान्युदकानि संति तानि विष्णुर्यापनशील आदित्य अभरत् । अभरति । लोकाय प्रयच्छतीत्यर्थः । कीदृशो विष्णुः । उरु-क्रमो बहुगतिः । किं स्वविरोधेनेत्याह । त्वेषितस्त्वया प्रेरितः । न केवलमुदकान्येवापि च शतं महिषान् शतसंख्याकान्पशून् । महिषशब्दो गवादेरप्युपलक्षकः ।

अथवा शतशब्दोऽपरिमितवचने महिष इति महन्नाम । असंख्यातान्महतो यज्ञान्यजमानेभ्य आभरत् । ददातीत्यर्थः । किंच क्षीरपाकं क्षीरपक्वमोदनं पायसं । एतच्चरूपुरोडाशदेरुपलक्षकं । तद्यजमानेभ्य आभरत् । अथवा सर्वार्थं वृष्टिप्रदानद्वारौदनं प्राहरत् । किंचेंद्रो वराहं जलपूर्णं मेघं हंतीति शेषः । कीदृशं तं । एमुषं ॥ आ इत्यस्य स्थाने छांदस एकारः ॥ आमुषमुदकस्य मोषकमित्यर्थः ॥ निरुक्तपक्ष एवं । ऐतिहासिकपक्षे चरकब्राह्मण इतिहास आम्नायते । विष्णुर्यज्ञः । स देवेभ्य आत्मानमंतरधात् । तमन्यदेवता नाविदन्निद्रस्त्ववेत् । स इन्द्रमब्रवीत्को भवानिति । तमिन्द्रः प्रत्यब्रवीदहं दुर्गाणामसुराणां च हंता भवांस्तु क इति । सोऽब्रवीदहं दुर्गादाहर्ता त्वं तु यदि दुर्गाणामसुराणां हंता ततोऽयं वराहो वाममुष एकविंशत्याः पुरां पारेऽश्ममयीनां वसति तस्मिन्नसुराणां वसु वाममस्ति तमिमं जहीति । तस्येंद्रस्ताः पुरो भित्त्वा हृदयमविध्यत् । अधि तत्र यदासीत्तद्विष्णुराहरदिति सोऽयमितिहासोऽस्येदु मातुः सवनेषु विश्वेत्ता विष्णुरित्याभ्यां प्रतिपादितः । तयोर्मध्येऽस्येदु मातुरित्यत्र विष्णुना हे इन्द्र त्वं दुर्गाणां हंतेत्यात्मानं कथयसि तर्हि वाममुषं वराहमसुरं जहीत्युक्तार्थो विध्यद्वाराहमिति पादेन प्रतिपादितः । इंद्रेण च विष्णो त्वं दुर्गादाहर्तेति ब्रूषे मया पुराणि जिता-न्यसुरश्च घातितस्तस्य वामं वस्वानयेत्युक्तो विष्णुमूर्तिस्तस्य वराहासुरस्य धनं मुमोष । सोऽर्थो मुषायद्विष्णुः पचतमिति पादेन सूचितः । स किं पुनर्मुषितवानिति तदबोध्यते विश्वेत्तेति । हे इन्द्र त्वेषितस्त्वया प्रेरितो विष्णुर्यज्ञरूपी त्वेषितस्त्वं दुर्गादाहर्ता किल तर्हि त्वं तस्य धनान्याहरेति त्वया प्रेरितः सन् उरुक्रमो भूत्वा विश्वेत्ता यानि त्वयाहर्तव्यानीत्युक्तानि यानि च तत्र स्थितानि सर्वाण्याभरत् । आभरतु । कानि तानीति । शतं महिषान् अपरिमितान्प्रशस्तान्पदार्थान् तेषां वाहनरूपान् महिषान्वा क्षीरपाकमोदनं च पक्वमाचमेवौदनं चाभरत् । विध्यद्वाराहमित्यबोक्तोऽर्थश्च चरमपादेनोच्यते । इन्द्रस्तु वराहं वराहारं स्वीकृतासुरसर्वस्वं वराहरूपिणं वैमुषमेमुषनामानमथवैमुषं धनानामामोषकं वराहमसुरं हृदयेऽविध्यदिति शेषः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तुविशं ते सुकृतं सूमयं धनुः साधुर्बुदो हिरण्ययः ।

उभा ते बाहू रणया सुसंस्कृत ऋदूपे चिह्दवृधा ॥ ११ ॥

तुवि॒ऽक्षं । ते । सु॒ऽकृतं । सु॒ऽमयं । धनुः । सा॒धुः । बु॒न्दः । हि॒र॒ण्ययः ।
उ॒भा । ते । बा॒हू इति । र॒ण्यौ । सु॒ऽसं॒स्कृता । ऋ॒दु॒ऽपे । चि॒त् । ऋ॒दु॒ऽवृ॒धा ॥११॥

एषा निरुक्त एकमपि पदं विहाय यास्केन व्याख्याता । तदेव लिख्यते ।
तुविक्षं बहुविक्षेपं महाविक्षेपं वा ते सुकृतं सूमयं सुसुखं धनुः साधयिता ते
बुन्दो हिरण्मयः । उभौ ते बाहू रण्यौ रमणीयौ सांयाम्यौ वर्दूपा अर्दनपातिनौ
गमनपातिनौ मर्मण्यर्दनवेधिनौ गमनवेधिनौ वा । नि० ६. ३३. इति ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे त्रिंशो वर्गः ॥

पुरो॒ऽऽशं न इति दश॑र्चमष्टमं सूक्तं काण्वस्य कुरु॒सुते॑रा॒र्षे । आद्या नव
गाय॒त्र्यो द॑शमी बृहती । इन्द्रो दे॒वता । तथा चानु॒क्रांतं । पुरो॒ऽऽशं द॑श बृह॒त्यं-
तमि॒ति ॥ सू॒क्तवि॒नियो॒गो लै॒ङ्गिकः ॥ महा॒व्रते नि॒ष्के॒वल्ये गाय॒त्रतृ॒चाशी॒ता-
वद्या॒स्ति॒स्र ऋ॒चः । तथा च सू॒चितं । पुरो॒ऽऽशं नो अ॒धंस इति ति॒स्रः । ऐ०
आ० ५. ९. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरो॒ऽऽशं नो अ॒धंस इ॒न्द्रं स॒हस्र॒मा भ॑र । श॒ता च॑ श्रू॒र गो॒नां ॥१॥

पुरो॒ऽऽशं । नः । अ॒धंसः । इ॒न्द्रं । स॒हस्रं । आ । भ॒र । श॒ता । च । श्रू॒र । गो॒नां ॥१॥

हे श्रू॒रं॒द्र पुरो॒ऽऽशं पुरो दी॒यमा॒नमे॒तत्सं॒ज्ञक॑म॒धसोऽन्नं स्वी॒कृत्य गो॒नां ग॒वां
सह॒स्रं श॒ता श॒तानि च नोऽस्म॒भ्यमा॒भर । आ॒हर । अथ॒वा नोऽस्म॒भ्यं पुरतो
दी॒यमा॒नम॒धसोऽधो व्यं॒जनं सह॒स्रं सह॒स्रसं॒ख्याकं गो॒सह॒स्रं चा॒हरे॒ति योज्यं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ नो॑ भ॒र व्यं॒जनं॒ गाम॒श्वम॒भ्यं॒जनं । स॒चा म॒ना हि॒र॒ण्यया ॥२॥

आ । नः । भ॒र । वि॒ऽअं॒जनं । गां । अ॒श्वं । अ॒भिऽअं॒जनं । स॒चा । म॒ना । हि॒र॒ण्यया ॥२॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मभ्यं व्यंजनं गामश्वमभ्यंजनं तैलं चाभर । मना मननी-
यानि हिरण्यया हिरण्मयान्युपकरणानि सचा सहाभरेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उ॒त नः॑ क॒र्णशोभ॑ना पु॒रुणि॑ धृ॒णवा॑ भर । त्वं हि ऋ॒खिषे॑ वसो ॥३॥

उ॒त । नः॑ । क॒र्णऽशोभ॑ना । पु॒रुणि॑ । धृ॒णो॒ इति॑ । आ । भ॒र । त्वं । हि । ऋ॒खिषे॑ ।
व॒सो॒ इति॑ ॥३॥

उतापि च नोऽस्मभ्यं कर्णशोभना कर्णाभरणानि पुरुणि बहून्वाभर । हे धृणो धर्षकेन्द्र वसो वासयितरिन्द्र त्वं हि खलु ऋखिषे । श्रूयसे । किमिति । उदारोऽयमिन्द्र इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न॒की॑ वृ॒धीक॑ ई॒द्र ते॒ न सु॒षा न सु॒दा उ॒त । ना॒न्यस्त्व॒च्छूर॑ वा॒घतः॑ ॥४॥

न॒की॑ । वृ॒धीकः॑ । ई॒द्र । ते॒ । न । सु॒ऽसाः । न । सु॒ऽदाः । उ॒त । न । अ॒न्यः । त्वत् ।
शू॒र । वा॒घतः॑ ॥४॥

हे इन्द्र ते त्वत्तोऽन्यः कश्चिद्वृधीको वर्धयिता नकी नैव । तथा सुषाः सुष्ठु संभक्ता संग्रामादौ त्वत्तोऽन्यो न । उतापि च सुदाः सुदाता न । तथा हे शूर त्वत् त्वत्तोऽन्यो वाघतः । ऋत्विग्रामैतत् । ऋत्विजो यजमानस्य नेता नान्योऽस्ति त्वामृते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

न॒कीमि॑न्द्रो नि॒कर्त॑वे॒ न श॒क्रः परि॑श॒क्तवे॑ । वि॒श्वं ऋ॒णोति॑ प॒श्यति॑ ॥५॥

न॒की॑ । ई॒न्द्रः । नि॒ऽकर्त॑वे । न । श॒क्रः । परि॑ऽश॒क्तवे॑ । वि॒श्वं । ऋ॒णोति॑ । प॒श्यति॑ ॥५॥

अयमिन्द्रो निकर्तवे निकर्तुं नकी नैव शक्यः । तथा शक्रः शक्तोऽयं परिशक्तवे परिभावाय न शक्यत इति । स तु विश्वं ऋणोति पश्यति च ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचम एकत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स म॒न्युं म॒र्त्याना॑म॒दब्धो॑ नि चि॒कीष॑ते । पु॒रा नि॒दश्चि॑कीषते ॥६॥

सः । म॒न्युं । म॒र्त्यानां॑ । अ॒दब्धः॑ । नि । चि॒कीष॑ते । पु॒रा । नि॒दः । चि॒कीष॑ते ॥६॥

स इन्द्रो मन्युं क्रोधं । केषां । मर्त्यानामदब्धः केनाप्यहिंसितः सन् निचिकीषते ।

निकरोति । किं मन्युं प्राप्यैव नेत्याह । निदो निंदायाः पुरा पूर्वमेव चिकीषते ।
यदा तं निंदितुमिच्छति कश्चित्ततः पूर्वमेव तं निकरोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ऋत्वं इत्पूर्णमुदरं तुरस्यांस्ति विधतः । वृचघ्नः सोमपाव्रः ॥ ७ ॥

ऋत्वं । इत् । पूर्णं । उदरं । तुरस्यं । अस्ति । विधतः । वृचऽघ्नः । सोमऽपाव्रः ॥ ७ ॥

तुरस्य त्वरमाणस्य वृचघ्नो वृचं हतवतः सोमपाव्रः सोमपातुरुदरं ऋत्वं इत्
कर्मणैव पूर्णमस्ति । भवति । कस्य कर्मणेत्युच्यते । विधतः परिचरतो यजमानस्य ।
यतः परिचरणाभावे तस्य कुक्षिपूर्त्यभावोऽतस्तत्पूर्तये परिचरतेति शेषः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वे वसूनि संगता विश्वा च सोम सौभगा । सुदात्वपरिहृता ॥ ८ ॥

त्वे इति । वसूनि । संऽगता । विश्वा । च । सोम । सौभगा । सुऽदातु । अपरिऽहृता ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वे त्वयि वसूनि धनान्यस्मदिष्टानि संगता संगतानि । तथा हे सोम
सोमवन्निंद्र त्वयि विश्वा सर्वाणि सौभगा सौभाग्यानि संगतानि । तथा सुदातु
सुदानान्यपरिहृताकुटिलानि । अतस्तानि कुर्विति भावः । यद्वेन्द्रः सोमं पीत्वा
सोम इत्यभिहितः सोमश्रुतेः ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वामिद्यं वयुर्मम कामो गव्युर्हिरण्ययुः । त्वामश्वयुरेषते ॥ ९ ॥

त्वां । इत् । यवऽयुः । मम । कामः । गव्युः । हिरण्यऽयुः । त्वां । अश्वऽयुः । आ । ईषते ॥ ९ ॥

त्वामित् त्वामेवैषते । किं । मम कामः । स कीदृशः । यवयुर्यवेच्छुः सन्नेषते ।
तथा गव्युः सन्नेषते । तथा हिरण्ययुश्च सन्नेषते । तथा अश्वयुश्च सन्नेषते । तं काम-
माप्नेच्छं कुर्विति भावः ॥

॥ अथ दशमी ॥

तवेदिंद्राहमाशसा हस्ते दात्रं चना ददे ।

दिनस्य वा मघवन्संभृतस्य वा पूरिं यवस्य काशिना ॥ १० ॥

तव । इत् । इंद्र । अहं । आऽशसा । हस्ते । दात्रं । चन । आ । ददे ।

दिनस्य । वा । मघऽवन् । संऽभृतस्य । वा । पूरिं । यवस्य । काशिना ॥ १० ॥

हे इंद्र तवेत्तवैवाशसाशंसनेन त्वमस्मदीयं क्षेत्रं यवसमृद्धं करोषीत्याशंसनेन हस्ते दात्रं चन लवनसाधनं दात्रमप्याददे । स्वीकरोमि । किमनेन प्रयासेन । दिनस्य वा पूर्वमेव छिन्नस्य वा यवस्य संभृतस्य वा पूर्वमेव छित्त्वा निष्कृतस्य राशीकृतस्य वा यवस्य काशिना मुष्टिना पूर्धि । पूरय । आशंसनं देहि च ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

अयं कृत्नुरिति नवर्चं नवमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अयं कृत्नुर्नव कृत्नुर्भार्गवः सौम्यमंत्यानुष्टुबिति । भार्गवः कृत्नुर्ऋषिः । नवम्यनुष्टुप् । अष्टौ गायत्र्यः । सोमो देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अयं कृत्नुरगृभीतो विश्वजिदुद्भिदित्सोमः । ऋषिर्विप्रः काव्येन ॥ १ ॥

अयं । कृत्नुः । अगृभीतः । विश्वऽजित् । उतऽभित् । इत् । सोमः । ऋषिः । विप्रः । काव्येन ॥ १ ॥

अयं सोमः कृत्नुः कर्ता सर्वस्यागृभीतोऽन्यैरगृहीतो विश्वजित् सर्वस्य जेतोर्द्विफलस्योद्भेदकः । अथवा विश्वजिदुद्भिदौ सोमयागौ । तयोर्निष्पादकत्वात्तदूपः । ऋषिर्ज्ञानवान्विप्रो मेधावी विप्रवत्पूज्यो विशेषेण पूरको वा । एवं महानुभावः सोमः काव्येन स्तोत्रेण स्तुत्यो भवतीति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अभ्यूर्णोति यन्नग्रं भिषक्ति विश्वं यत्तुरं । प्रेमंधः ख्यन्निः श्रोणो भूत् ॥ २ ॥

अभि । ऊर्णोति । यत् । नग्रं । भिषक्ति । विश्वं । यत् । तुरं । प्र । ई । अंधः । ख्यत् । निः । श्रोणः । भूत् ॥ २ ॥

अयं सोमो यन्नग्रमस्ति तदभ्यूर्णोति । आच्छादयति । यन्नग्रमिव विफलं वर्तते तदाच्छादयति फलेन । अथवा वस्त्रं जनयन्नाच्छादयति । तथा यत्तुरमातुरं रुग्णं विश्वं तद्विषक्ति । भिषज्यति । यज्ञद्वारा स्वर्गसाधनेनौषधरूपेण च शरीरसिद्धिसाधनञ्च । अंधः संनद्धोऽपि प्रख्यत् । पश्यति । श्रोणोऽपि पंगुरपि निर्भूत् । निर्भवति । निर्गच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं सोम तनूकृद्भ्यो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः । उरु यन्तासि वरूथं ॥ ३ ॥

त्वं। सोम। तनूकृत्ऽभ्यः। द्वेषःऽभ्यः। अन्यऽकृतेभ्यः। उरु। यन्ता। असि। वरूथं ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं तनूकृद्भ्यः कृशीकुर्वद्भ्यः । अथवांगानां विच्छेदकेभ्योऽन्यकृतेभ्यो द्वेषोभ्यः । शत्रुकृतेभ्योऽप्रियेभ्यः । कृत्येभ्य इत्यर्थः । वरूथं वरकं रक्षणमुरु यन्तासि । भवसि स्तोतृणां । अन्यकृतानि हि रक्षांसीति ब्राह्मणं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं चित्नी तव दक्षैर्दिव आ पृथिव्या ऋजीषिन् । यावीरघस्य चिद्वेषः ॥ ४ ॥

त्वं। चित्नी। तव। दक्षैः। दिवः। आ। पृथिव्याः। ऋजीषिन्। यावीः। अघस्यः। चित्। द्वेषः ॥ ४ ॥

हे ऋजीषिन् तृतीयसवनगतेनजीषेण तद्वन् सोम त्वं तव चित्नी चित्या प्रज्ञया दक्षैर्वलैश्च दिव आ ॥ आ इति चार्थे ॥ पृथिव्या आ पृथिव्याश्च सकाशादघस्य चिदस्माकमाहंतुरपि द्वेषः शत्रोः कृत्यां यावीः । पृथक्कुरु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अर्थिनो यन्ति चेदर्थं गच्छानिद्दुषो रातिं । ववृज्युस्तृथतः कामं ॥ ५ ॥

अर्थिनः। यन्ति। च। इत्। अर्थं। गच्छान्। इत्। ददुषः। रातिं। ववृज्युः। तृथतः। कामं ॥ ५ ॥

अर्थिनो धनानि कामयमाना यन्ति चेत् यन्ति चार्थं प्रति गत्वा च ददुषो दातु रातिं दानं गच्छानित् । गच्छन्ति च । गतेषु मध्ये यं हे सोम त्वमनुगृह्णासि तस्य तृथतो भिक्षमाणस्य कामं ववृज्युः पुनः कामानावर्जयन्ति । तावत्पर्यन्तं पूरयन्तीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

विदद्यत्पूर्व्यं नष्टमुदीमृतायुमीरयत् । प्रेमायुस्तारीदतीर्णं ॥ ६ ॥

विदत्। यत्। पूर्व्यं। नष्टं। उत्। ई। ऋतऽयुं। ईरयत्। प्र। ई। आयुः। तारीत्। अतीर्णं ॥ ६ ॥

यद्यदा पूर्वं पुराणं नष्टं स्वकीयं धनं विदत् लभते नष्टधन ईमेनमृतायुं
नष्टधनलाभार्थं यज्ञकाममुदीरयत् । प्रेरयति । धनं साधयतीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सुशेवो नो मृळ्याकुरहप्रक्रतुरवातः । भवा नः सोम शं हृदे ॥ ७ ॥

सुशेवः । नः । मृळ्याकुः । अहप्रक्रतुः । अवातः । भव । नः । सोम । शं । हृदे ॥ ७ ॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्माकं हृदे हृदये वर्तमानः सुशेवः -- । अपरो नः
पूरणः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा नः सोम सं वीविजो मा वि बीभिषथा राजन् । मा नो हार्दि त्विषा वधीः ॥ ८ ॥

मा । नः । सोम । सं । वीविजः । मा । वि । बीभिषथाः । राजन् । मा । नः । हार्दि ।

त्विषा । वधीः ॥ ८ ॥

हे सोम पीतस्त्वं नोऽस्मान्मा संवीविजः । चलितांगान्मा कार्षीः । हे राजन्
सोमास्मान्मा विबीभिषथाः । भीतान्मा कुरु । नोऽस्माकं हार्दि हृदयं त्विषा
दीप्ता मा वधीः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अव यत्स्वे सधस्ये देवानां दुर्मतीरीक्षे ।

राजन्नप द्विषः सेध मीढ्वो अप सिधः सेध ॥ ९ ॥

अव । यत् । स्वे । सधस्ये । देवानां । दुःमतीः । ईक्षे ।

राजन् । अप । द्विषः । सेध । मीढ्वः । अप । सिधः । सेध ॥ ९ ॥

स्वे सधस्ये स्वकीये सहस्याने गृहे देवानां दुर्मतीर्दुर्मतयो न प्रविशन्त्विति
यद्यदावेक्षे अहं त्वं वेक्षसे तदा हे राजन् द्विषोऽस्मद्द्वेष्टनपसेध । हे मीढ्वः सोम-
रसस्य सेक्तः सिधो हिंसकानपसेध । भिन्धीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

न ह्यन्यमिति दशर्चं द्वादशं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । न ह्यन्यं दशैक-
द्यूर्नोधसो गायत्रेऽन्या दैवी त्रिष्टुविति । एकद्यूर्नामा नोधसः पुत्र ऋषिः । अत्र्या

चिष्टुप् सा च देवदेवत्या शिष्टा गायत्र्य ऐंष्ट्यः ॥ द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणशस्त्र
आदितोऽष्टर्चः । सूचितं च । न ह्यन्यं बळाकरमित्यष्टौ । आ० ६. ४. इति ॥
महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावाद्या विनियुक्ता । तथा च पंचमारण्यके
शौनकः । न ह्यन्यं बळाकरमित्येतां प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५. ९. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

न॒ह्य॑न्यं ब॒ळा॒करं म॒र्दि॒तारं॑ शत॒क्रतो॑ । त्वं न॑ इं॒द्र मृ॒ळय॑ ॥ १ ॥

न॒हि । अ॒न्यं । ब॒ळा । अ॒करं । म॒र्दि॒तारं॑ । श॒त॒क्रतो॑ इति॑ शत॒ऽक्रतो॑ । त्वं । नः । इं॒द्र ।
मृ॒ळय॑ ॥ १ ॥

हे शतक्रतो त्वत्तोऽन्यं मर्दितारं सुखयितारं बळा बट् - तन्नाकरं । न करोमि ।
तस्माद्धे इंद्र त्वं नोऽस्मान्मृळय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यो नः॑ श॒श्वत्पु॒रावि॒थामृ॒धो वाज॑सातये । स त्वं न॑ इं॒द्र मृ॒ळय॑ ॥ २ ॥

यः । नः । श॒श्वत् । पु॒रा । आ॒वि॒थ । अ॒मृ॒धः । वाज॑ऽसातये । सः । त्वं । नः । इं॒द्र । मृ॒ळय॑ ॥ २ ॥

(योऽमृधोऽहिंसको नोऽस्मान्वाजसातये पुरा पूर्वमाविथ रक्षितवान् हे इंद्र
स त्वं नोऽस्मान् शश्वत्सदा मृळय । सुखय ॥)

॥ अथ तृतीया ॥

कि॒मंग॑ र॒ध्रचो॑दनः सु॒न्वा॒नस्या॑वि॒ते॒दसि॑ । कु॒वि॒त्स्वि॑न्द्र ए॒नः श॒कः ॥ ३ ॥

किं । अ॒ंग । र॒ध्रऽचो॑दनः । सु॒न्वा॒नस्य॑ । अ॒वि॒ता । इत् । अ॒सि । कु॒वि॒त् । स । इं॒द्र ।
नः । श॒कः ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं रध्रचोदनः । रध्रं राधकं चोदयतीति रध्रचोदनः । तादृशस्त्वं सुन्वा-
नस्यावितेदसि । रक्षक एव भवसि । अतो नोऽस्माकं कुविद्बहु सु सुष्ठु शकः ।
अशकः । शक्नो भव । बहु धनं कुर्वित्यर्थः । अस्मान्वा बहु कुर्विति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इ॒न्द्र प्र॑ णो॒ रथ॑मव प॒श्चाच्चि॒त्संत॑मद्रि॒वः । पु॒रस्ता॑दि॒नं मे॑ कृ॒धि ॥ ४ ॥

इ॒न्द्र । प्र । नः । रथ॑ । अ॒व । प॒श्चात् । चि॒त् । सं॒तं । अ॒द्रिऽवः । पु॒रस्ता॑त् । ए॒नं । मे॒ । कृ॒धि ॥ ४ ॥

हे इंद्र नो रथं प्रावः । प्ररक्ष । कीदृशं रथं । पश्चाच्चित्संतं ॥ चिदप्यर्थे ॥
अस्मत्समानरथानां पश्चाद्भूतमप्येनं मे रथं हे अद्रिवो वज्रवन्निद्र पुरस्ताद्वर्त-
मानं कृधि । कुरु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

हंतो नु किमाससे प्रथमं नो रथं कृधि । उपमं वाजयु श्रवः ॥५॥

हंतो इति । नु । किं । आससे । प्रथमं । नः । रथं । कृधि । उपऽमं । वाजऽयु । श्रवः ॥५॥

हंतेत्येतदादि मुख्यकृदामंचितेन समानं । हे हंतेंद्र नु इदानीं किं त्वं तूष्णी-
माससे । तत्र किं करोमीति चेत् उच्यते नो रथं प्रथमं सर्वेषां मुख्यं कृधि । कुरु ।
वाजयुस्माकमन्नमिच्छच्छ्रवोऽन्नं हविल्लक्षणमुपमं । अंतिकनामैतत् । तवांति-
कभूतं वर्तत इति शेषः । यस्मादेवं तस्माद्रथमस्मदीयं प्रथमं कृधीति ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे पंचत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अवा नो वाजयुं रथं सुकरं ते किमित्परि । अस्मान्सु जिग्युषंस्कृधि ॥६॥

अव । नः । वाजऽयुं । रथं । सुऽकरं । ते । किं । इत् । परि । अस्मान् । सु । जिग्युषः ।
कृधि ॥६॥

हे इंद्र नो वाजयुमन्नेच्छुं रथमव । रक्ष संग्रामे । ते तव किमित् किमपि
सर्वकर्तव्यजातं परि परितः सुकरं सुखेन कर्तव्यं । तव कर्तुमशक्यं न किंचिदस्ति ।
यस्मादेवं तस्मात्सु जिग्युषः सुष्ठु जेतृन् कुरु संग्रामे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्र हव्यस्व पूरसि भद्रा त एति निष्कृतं । इयं धीर्ऋत्वियावती ॥७॥

इंद्र । हव्यस्व । पूः । असि । भद्रा । ते । एति । निऽकृतं । इयं । धीः । ऋत्वियऽवती ॥७॥

हे इंद्र त्वं हव्यस्व । हवो भव संग्रामे । त्वं पूरसि । पूरयसि । यथा पुरमवि-
चलितं तद्वत्त्वमसि । अथवास्मदीये यज्ञे हवो भव । त्वं पुनरन्ययज्ञजिगमिषुर्मा-
भूः । त्वं पूः पूरकः कामानामसि । किमत्र विद्यत इति चेत् उच्यते । निष्कृतं
निष्कर्तारं ते त्वां भद्रा कल्याणीयं धीः स्तुतिः क्रिया वर्त्तियावती । ऋतु-

शब्दः कालोपलक्षकः । स्वकालोपेता सत्येति । गच्छति । यद्वा ते निष्कृतं स्थानमेति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मा सीमवद्य आ भागुर्वी काष्ठा हितं धनं । अपावृक्ता अरन्त्यः ॥ ८ ॥

मा।सी।अवद्ये।आ।भाक्।उर्वी।काष्ठा।हितं।धनं।अपऽआवृक्ताः।अरन्त्यः॥८॥

मास्मान् सी सर्वतोऽवद्ये निंदाभाक् । मा भजतु । प्राप्नोतु न कुतश्चित् । पाप-
रहितान्कुर्वित्यर्थः । किंचोर्वी काष्ठा बहंतराल आज्यंतः । आज्यंतोऽपि काष्ठोच्यते
क्रांत्वा स्थिता भवति । नि० २. १५. । इति यास्कः । तच्च हितं निहितं शत्रुसंबन्धि
धनमस्माकं भवत्वित्यर्थः । अरन्त्योऽरममाणाः शत्रवोऽपावृक्ताः संत्विति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

तुरीयं नाम यज्ञियं यदा करस्तदुश्मसि । आदित्पतिर्न ओहसे ॥ ९ ॥

तुरीयं।नाम।यज्ञियं।यदा।करः।तत्।उश्मसि।आत्।इत्।पतिः।नः।ओहसे॥९॥

हे इंद्र त्वं यज्ञियं यज्ञसंबन्धि तुरीयं चतुर्थं नाम यदा करः करोषि तदुश्मसि ।
कामयामहे । आदिदन्तरमेव नामकामानंतरमेव पतिः पालकस्त्वं नोऽस्मा-
नोहसे । वहसि । प्रापयसि । नक्षत्रं नाम गुह्यं नाम प्रकाशं नामेति त्रीणि
नामानि सोमयाजीति तुरीयं नाम तच्च यज्ञियं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अवीवृध्वो अमृता अमंदीदेकद्यूदेवा उत याश्च देवीः ।

तस्मा उ राधः कृणुत प्रशस्तं प्रातर्मक्षू धियावसुर्जगम्यात् ॥ १० ॥

अवीवृधत्।वः।अमृताः।अमंदीत्।एकऽद्यूः।देवाः।उत।याः।च।देवीः।

तस्मै।ऊं।इति।राधः।कृणुत।प्रऽशस्तं।प्रातः।मक्षु।धियाऽवसुः।जगम्यात्॥१०॥

इयं वैश्वदेवी । हे देवा हे अमृता अमरणा वो युष्मानयमवीवृधत् वर्धयति
स्तुत्यामंदीत् तर्पयति सोमेनैकद्यूर्ऋषिरहं । उतापि च हे देवीर्देव्यो देवपत्न्यो
याश्च यूयं स्थ युष्मानयवीवृधदमंदीच्च । तस्मै राधो धनं प्रशस्तं प्रवृद्धं कृणुत ।
कुरुत । उ इति पूरण एवकारार्थो वा । प्रातः प्रातरेव मक्षु क्षिप्रं धियावसुः

कर्मधन इन्द्रो जगम्यात् । आगच्छतु । इन्द्रस्य देवस्वामित्वादाधिक्यद्योतनाय पुनरभिधानं ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडलेऽष्टमोऽनुवाकः ॥

नवमेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि । तत्रा तू न इन्द्रेति नवर्चं प्रथमं सूक्तं कण्व-
पुत्रस्य कुसीदिन आर्षं गायत्रमैंद्रं । तथा चानुक्रम्यते । आ तू नो नव कुसीदी
काण्व इति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये गायत्रतृचाशीतावेतदादिके द्वे सूक्ते । तथैव
पंचमारण्यके सूचितं च शौनकेन । आ तू न इन्द्र क्षुमंतमिति सूक्ते सूददोहाः
। ऐ० आ० ५. ९. । इति ॥ द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणे शस्त्र आद्यस्तृचः । सूचितं च ।
आ तू न इन्द्र क्षुमंतमा प्र द्रव परावतः । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ तू न इन्द्र क्षुमंतं चित्रं ग्राभं संगृभाय । महाहस्ती दक्षिणेन ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । क्षुऽमंतं । चित्रं । ग्राभं । सं । गृभाय । महाऽहस्ती । दक्षिणेन ॥ १ ॥

हे इन्द्र महाहस्ती महाहस्तवान् त्वं तु तदानीमेवास्मभ्यं दातुं नोऽस्मदर्थं
क्षुमंतं शब्दवतं । स्तुत्यमित्यर्थः । चित्रं चायनीयं ग्राभं ग्राहकं ग्रहणार्हं वा धनं
दक्षिणेन हस्तेना संगृभाय । आभिमुख्येन संगृहाण ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विद्महि त्वां तुविकूर्मिं तुविदेष्णं तुविमघं । तुविमात्रमवोभिः ॥ २ ॥

विद्महि । त्वा । तुविऽकूर्मिं । तुविऽदेष्णं । तुविऽमघं । तुविऽमात्रं । अवोऽभिः ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां विद्महि । जानीमः खलु । कीदृशमिति । तुविकूर्मिं बहुकर्माणं
तुविदेष्णं बहुप्रदेयं तुविमघं बहुधनं तुतिमात्रं बहुप्रमाणमवोभिर्युक्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

नहि त्वां शूर देवा न मर्तासो दित्संतं । भीमं न गां वारयंते ॥ ३ ॥

नहि । त्वा । शूर । देवाः । न । मर्तासः । दित्संतं । भीमं । न । गां । वारयंते ॥ ३ ॥

हे शूरेंद्र त्वा त्वां दित्संतं दातुमिच्छंतं देवा न हि वारयंते । न निवारयंति ।

तथा मर्तासो मर्त्या अपि न वारयन्ते । भीमं न गां भयजनकं वृषभं यवसे
प्रवृत्तमिव । तं यथा वारयितुं न शक्नुवन्ति तद्वत् ॥

प्रथमे पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र एतो न्विद्रमिति तृचः । तथा च सूचितं । एतो
न्विद्रं स्त्वामेशनं मा नो अस्मिन्मघवन् । आ० ६. ४. इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

एतो न्विद्रं स्त्वामेशनं वस्वः स्वराजं । न राधसा मर्धिषन्नः ॥ ४ ॥

आ । इत । ऊं इति । नु । इन्द्रं । स्त्वाम । ईशानं । वस्वः । स्वऽराजं । न । राधसा ।
मर्धिषत् । नः ॥ ४ ॥

हे अस्मदीया जना एतो । आगच्छतैव नु क्षिप्रं । किं कर्तुं । स्त्वामेन्द्रं ।
कीदृशं तं । वस्वो वसुनो धनस्येशनं स्वामिनं स्वराजं स्वयमेव राजमानं
स्वर्गे राजमानं वा । नोऽस्मानिन्द्रेणानुगृहीतान्नाधसा धनेनान्यो धनी न मर्धि-
षत् । न बाधतां । आद्यानामस्मत्समानानामप्याद्यत्वाय स्त्वामेत्यर्थः ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्ते पंचमी ॥

प्र स्तोषदुपं गासिषच्छ्वत्सामं गीयमानं । अभि राधसा जुगुरत् ॥ ५ ॥

प्र । स्तोषत् । उपं । गासिषत् । श्रवत् । सामं । गीयमानं । अभि । राधसा । जुगुरत् ॥ ५ ॥

पूर्वमंत्रे स्त्वामेत्युक्तं । तदेव स्तोत्रमिन्द्रः प्रस्तोषत् । प्रस्तुत्वा च गासिषत् ।
उपगानं च करोतु । तदर्थं गीयमानं साम स्तोत्रं श्रवत् । शृणोतु । राधसा
धनेन च युक्तोऽस्मानभिजुगुरत् । अभिगृणातु ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते षष्ठी ॥

आ नो भर दक्षिणेनाभि सव्येन प्र मृश । इन्द्र मा नो वसोर्निर्भाक् ॥ ६ ॥

आ । नः । भर । दक्षिणेन । अभि । सव्येन । प्र । मृश । इन्द्र । मा । नः । वसोः । निः । भाक् ॥ ६ ॥

हे इन्द्र नोऽस्मभ्यमाभर । आहत्य दक्षिणेन सव्येन च हस्तेनोभाभ्यां हस्ताभ्या-
मभिप्रमृश । प्रयच्छेत्यर्थः । नोऽस्मान्वसोर्धनाच्चा निर्भाक् । मा निर्भाक्षीः ॥

द्वितीये पर्यायेऽच्छावाकशस्त्र उप क्रमस्वेति तृचः । सूचितं च । उप क्रमस्वा
भर धृषता तदस्मै नयं । आ० ६. ४. इति ॥

॥ सैषा तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

उप क्रमस्वा भर धृषता धृष्णो जनानां । अदाशूष्टरस्य वेदः ॥ ७ ॥

उप। क्रमस्व। आ। भर। धृषता। धृष्णो इति। जनानां। अदाशूऽतरस्य। वेदः ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्वमुपक्रमस्व । धनं प्रत्युपगच्छ । प्रवृत्तो भव वा दातुं । हे धृष्णो धर्षक शत्रूणां धृषता धृष्टेन चेतसा युक्तः सन् आभर । आहर च । कस्य धनमाहरेत्युच्यते । जनानां मध्येऽदाशूष्टरस्यात्यंतमदातृत्वमस्य वेदो धनं ॥

॥ अथ तृचे द्वितीया सूक्तेऽष्टमी ॥

इंद्र य उ नु ते अस्ति वाजो विप्रेभिः सनित्वः । अस्माभिः सु तं सनुहि ॥ ८ ॥

इंद्र। यः। उं इति। नु। ते। अस्ति। वाजः। विप्रेभिः। सनित्वः। अस्माभिः। सु। तं। सनुहि ॥ ८ ॥

हे इंद्र यो वाजोऽन्नं विप्रेभिर्मैधाविभिः सनित्वः संभजनीयस्ते तवास्ति तं वाजमस्माभिर्याचितः सन् अस्मभ्यं वा सु सुष्ठु सनुहि । देहि ॥

॥ अथ तृचे तृतीया सूक्ते नवमी ॥

सद्योजुवस्ते वाजा अस्मभ्यं विश्वश्चंद्राः । वशैश्च मक्षू जरंते ॥ ९ ॥

सद्यःऽजुवः। ते। वाजाः। अस्मभ्यं। विश्वऽचंद्राः। वशैः। च। मक्षु। जरंते ॥ ९ ॥

हे इंद्र ते तव वाजा अस्मभ्यं सद्योजुवः शीघ्रं गंतारो भवन्तु । कीदृशास्ते । विश्वचंद्राः सर्वहिरण्योपेता बहूनामाह्लादका वा । अस्मदीयाश्च जना वशैः कामैरनेकैर्युक्ता मक्षु शीघ्रं जरंते । स्तुवंति ॥

॥ इति षष्ठस्य पंचमेऽष्टविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थान्श्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये षष्ठाष्टके पंचमोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

आ प्र द्रवेति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं । तथा चानुक्रम्यते । आ प्र द्रवेति । ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषया काण्वः कुसीदृषिः । प्राग्वत्सप्रीयपरिभाषया गायत्री छंदः । अनादेशपरिभाषयेन्द्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवल्ये सूक्तविनियोग उक्तः ॥ द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणशस्त्र आ प्र द्रवेति तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । आ प्र द्रव परावतो न ह्यन्यं वळाकरमित्यष्टौ । आ० ६.४. इति ॥

॥ अथ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

आ प्र द्रव परावतोऽर्वावतश्च वृत्रहन् । मध्वः प्रति प्रभर्मणि ॥ १ ॥

आ । प्र । द्रव । परावतः । अर्वावतः । च । वृत्रहन् । मध्वः । प्रति । प्रभर्मणि ॥ १ ॥

हे वृत्रहन्नपामावरकस्य वृत्रासुरस्य हंतर्हे इंद्र प्रभर्मणि । प्रकृष्टानि भर्माणि भरणानि पशुग्रहादिसंपादनानि यस्मिन् स प्रभर्मा यज्ञः । यद्वा प्रकृष्टाः कर्मणि कुशला भर्माणो देवानां हविःप्रदानेन पोषका ऋत्विजो यस्मिन्निति स तथोक्तः । एतादृशे यज्ञे मध्वो मदकरान् सोमान्प्रति परावतो विप्रकृष्टादूरस्थाद्देशादप्यर्वावतश्च समीपस्थाद्देशादप्याभिमुख्येन प्रद्रव । त्वं त्वरयागच्छ ॥ मध्व इति वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घाभावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तीव्राः सोमांस आ गहि सुतासो मादयिष्णवः । पिबो दधृग्यथोचिषे ॥ २ ॥

तीव्राः । सोमांसः । आ । गहि । सुतासः । मादयिष्णवः । पिब । दधृक् । यथा ।

ओचिषे ॥ २ ॥

हे इंद्र तीव्रास्तीव्रमदाः । क्षिप्रं मदकारिण इत्यर्थः । मादयिष्णवो मादनशीला मादनकारिणो वेमे सोमांसः सोमाः सुतासस्त्वदर्थमभिषुताः । तस्मादागहि । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छ । आगत्य च तान् पिब । सोमपाने कारणमाह । त्वं यथा दधृक् धृष्टस्तप्तीतौ प्रगल्भः सन् तानूचिषे समवैषि सेवसे ।

ततस्तान्यथाकामं पिबेत्यर्थः ॥ दधृगिति जिधृषा प्रागल्भ्य इत्यस्माद्विगदधृगित्यादिना किन्प्रत्ययांतो निपात्यते । ऊचिषे । उच समवाये । छांदसे लेटि रूपं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इषा मंदस्वादु तेऽरं वराय मन्यवे । भुवत्त इन्द्रं शं हृदे ॥ ३ ॥

इषा । मंदस्व । आत् । ऊं इति । ते । अरं । वराय । मन्यवे । भुवत् । ते । इन्द्र । शं । हृदे ॥ ३ ॥

हे इंद्रेषा सोमलक्षणेनान्नेन मंदस्व । मोदस्व । हृष्टो भव ॥ उ इत्यवधारणे ॥ आदनंतरमेव ते तव वराय शत्रुनिवारकाय मन्यवे क्रोधाय स सोमोऽरमलं पर्याप्तो भवतु । क्रोधशमने समर्थो भवतु । यदा सोमं पिबति तदा मन्युं त्यजतीत्यर्थः । किंच ते तव हृदे हृदये स सोमः शं शंकरः सुखकरो भुवत् । भवतु ॥

तृतीये पर्याय आ त्वशत्रवित्यनुरूपस्तृचः । सूचितं च । आ त्वेता नि षीदता त्वशत्रवागहि । आ० ६. ४. इति ॥

॥ तस्मिन्प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

आ त्वशत्रवा गहि न्युक्थानि च हूयसे । उपमे रोचने दिवः ॥ ४ ॥

आ । तु । अशत्रो इति । आ । गहि । नि । उक्थानि । च । हूयसे । उपऽमे । रोचने । दिवः ॥ ४ ॥

हे अशत्रो सपत्नरहित । अस्य बहुविधबलत्वाद्रणाभिमुखं गंतारः शत्रवो न संतीत्यर्थः । तादृशेन्द्र तु क्षिप्रमागहि । आयाहि । अस्मद्यज्ञं प्रत्यागच्छ । यतो दिवः स्वतेजसा दीप्यमानाद्युलोकात् । तत्रस्थैर्देवैरित्यर्थः । रोचनेऽग्निभिर्दीप्यमाने लोके चोपमे समीपे । स्तोतारः स्तोत्रशस्त्रात्मकं शब्दं कुर्वन्त्यचेत्युपमो यज्ञः । तस्मिन्नुपमे यज्ञे चोक्थानि त्रिवृत्पंचदशादिलक्षणानि स्तोत्राणि प्रति नि हूयसे त्वं स्तोतव्यतया नितरामाहूयसे । यस्मादेवं तस्मादागच्छेति समन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तुभ्यायमद्रिभिः सुतो गोभिः श्रीतो मदाय कं । प्र सोमं इन्द्र हूयते ॥ ५ ॥

तुभ्यं । अयं । अद्रिऽभिः । सुतः । गोभिः । श्रीतः । मदाय । कं । प्र । सोमः । इन्द्र । हूयते ॥ ५ ॥

हे इंद्र अद्रिभिरभिषवसाधनैर्ग्रावभिरयं सोमस्तुभ्यं त्वदर्थं सुतोऽभिषुतः ।
ततो दशापवित्रेण पूत्वा गोभिर्गोविकारैः क्षीरादिभिः श्रुतः सोऽस्माभिः
परावत एव संस्कृतः सोमस्तव मदाय मदार्थं कं सुखेन प्रहूयते । अग्नौ स्वाहा
क्रियते । तस्मादागत्य सोमं पिब ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्रं श्रुधि सु मे हवमस्मे सुतस्य गोमतः । वि पीतिं तृप्तिमश्रुहि ॥ ६ ॥

इंद्रं । श्रुधि । सु । मे । हव । अस्मे इति । सुतस्य । गोऽमतः । वि । पीतिं । तृप्तिं ।
अश्रुहि ॥ ६ ॥

हे इंद्र मे मदीयं हवं त्वद्विषयमाह्वानं सु सुष्ठु श्रुधि । शृणु । तथास्मे अस्माभिः
सुतस्याभिषुतस्य गोमतो गव्यक्षीरवतः । क्षीरेण मिश्रितस्येत्यर्थः । तादृशस्य
सोमस्य पीतिं पानं व्यश्रुहि । विविधं प्राप्नुहि । तत्पानेन विविधां तृप्तिं च
गच्छ ॥ अग्नौ व्याप्नौ । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

तृतीये पर्याय एवाच्छावाकशस्त्रे य इंद्र चमसेष्विति तृचः । सूचितं च । य
इंद्र चमसेष्वा सोमः प्र वः सतां । आ० ६.४. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

य इंद्र चमसेष्वा सोमश्चमूषु ते सुतः । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥ ७ ॥

यः । इंद्र । चमसेषु । आ । सोमः । चमूषु । ते । सुतः । पिब । इत् । अस्य । त्वं । ईशिषे ॥ ७ ॥

हे इंद्र ते त्वदर्थं सुतोऽभिषुतो यः सोमश्चमसेष्वेतन्नामकेषु पात्रेषु तथा चमूषु ।
चमन्ति यजंत्यचेति चम्बो ग्रहाः । तेषु चा सर्वतोऽस्ति अस्य तमेतं सोमं
पिबेत् ॥ इदवधारणे ॥ पिबैव । कथमस्य सोमपानयोग्यता तच्चाह । हे इंद्र
त्वमीशिषे । तस्य त्वमेवेश्वरो भवसि खलु । यत एवं ततः पिबेति समन्वयः ॥
ईश ऐश्वर्ये । लटीशः स इतीडागमः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो अप्सु चंद्रमा इव सोमश्चमूषु ददृशे । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥ ८ ॥

यः । अप्सु । चंद्रमाः । इव । सोमः । चमूषु । ददृशे । पिब । इत् । अस्य । त्वं । ईशिषे ॥ ८ ॥

हे इंद्र यो गृहीतः सोमश्चमूषु ग्रहेषु दृश्ये अंतर्दृश्यते । तत्र दृष्टांतः । चंद्रमा इव । यथा चंद्रमा अप्स्वंतरिक्षे निर्मलतया दृश्यते तद्वत् । यद्वाप्सूदकेषु चंद्रमाः प्रतिबिंबतया नानाविधो दृश्यते तथाष्टग्रहेष्वनेकरूपः सन् दृश्यते । तमेतं सोमं पिबैव । यतस्त्वमेवेशिषे खलु ॥

॥ अथ नवमी ॥

यं ते श्येनः पदाभरत्तिरो रजांस्यस्पृतं । पिबेदस्य त्वमीशिषे ॥ ९ ॥

यं । ते । श्येनः । पदा । आ । अ० भरत् । तिरः । रजांसि । अस्पृतं । पिब । इत् । अस्य । त्वं । ईशिषे ॥ ९ ॥

हे इंद्र श्येनः शंसनीयः पक्षी । पक्षिरूपधारिणी गायत्रीत्यर्थः । स पक्षी रजांस्यंतरिक्षादिलोकस्थितान् सोमपालान् गंधर्वान् तिरस्तिरः कुर्वन्स्पृतं शत्रुभिरस्पृष्टं संतं यं सोमं ते त्वदर्थं पदा पद्माभरत् । पदेति सवनद्वयाभिप्रायं । सवनद्वय आहतं सोमं त्वं पिब ॥ गायत्री पक्षिरूपं धारयित्वा पद्मां सोममाहरदित्यत्रार्थे यजुर्ब्राह्मणं । पद्मां द्वे सवने समगृह्णान्मुखेनैकं तस्माद्द्वे सवने शुक्रवती प्रातःसवनं च माध्यंदिनं चेति ॥ तं पिबैव त्वमेव तस्येश्वरो भवसि ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

देवानामिति नवर्चं तृतीयं सूक्तं काण्वस्य कुसीदिन आर्षं गायत्रं वैश्वदेवं । तथा चानुक्रम्यते । देवानां वैश्वदेवमिति ॥ दशरात्रेऽष्टमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं वैश्वदेवनिविधानं । सूचितं च । देवानामिदं इति वैश्वदेवं । आ० ८. १०. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

देवानामिदवो महत्तदा वृणीमहे वयं । वृणांमस्मभ्यमूतये ॥ १ ॥

देवानां । इत् । अवः । महत् । तत् । आ । वृणीमहे । वयं । वृणां । अस्मभ्यं । ऊतये ॥ १ ॥

हे देवा देवानां स्वतेजसा सर्वतो दीप्यमानानां ॥ इदेवार्थे ॥ युष्माकमेव महद्वाप्रां मंहनीयं वावः पालनं यद्विद्यते तद्वृणां कामानां वर्षितृणां युष्माकं स्वभूतं तद्रक्षणं यजमाना वयमा वृणीमहे । समंतात्संभजामहे । किमर्थं । अस्मभ्यमूतये । पूर्वमस्मभ्यमस्मदर्थमिति साधारण्येनोक्ता तद्विशिनष्टि । ऊतय इति । अस्माकं पालनायेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते नः संतु युजः सदा वरुणो मित्रो अर्यमा । वृधासश्च प्रचेतसः ॥२॥

ते। नः। संतु। युजः। सदा। वरुणः। मित्रः। अर्यमा। वृधासः। च। प्रचेतसः ॥२॥

ते देवा वरुणः शत्रूणां निवारको मित्रः सर्वेषां मित्रभूतोऽर्यमा सततं गच्छन् । एतन्नामकास्ते त्रयो देवा सदा सर्वदा सर्वेष्वहःसु नोऽस्माकं युजः सहायाः संतु । भवंतु । अग्निहोत्रादिकर्मणीद्रादिदेवाः सहागमनादियज्ञपरिसमापनांतेषु साहाय्यं कुर्वन्त्वित्यर्थः । ततः प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः । यद्वा चेतः स्तोत्रं । शोभनस्तुतयस्ते देवा वृधासो वर्धकाश्चास्माकं धनादिदानेन वर्धयितारश्च संतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अति नो विष्पिता पुरु नौभिरपो न पर्षथ । यूयमृतस्य रथ्यः ॥३॥

अति। नः। विष्पिता। पुरु। नौभिः। अपः। न। पर्षथ। यूयं। ऋतस्य। रथ्यः ॥३॥

ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा हे रथ्यो नेतारो देवाः । यद्वा ऋतस्येति संबंधि --- त्वात्कर्ताक्षिप्यते । यज्ञस्य साधका हे रथ्यो रथवंतो देवा विष्पिता विष्पितानि विप्राप्तानि विततानि पुरु ॥ सुपो लुक् ॥ पुरुणि बहूनि शत्रुवल्लानि कर्माणि नोऽस्मानतिपर्षथ । पारं समाप्तिं रक्षणीर्गमयत । तत्र दृष्टान्तः । नौभिरपो न । यथा नाविकोऽप उदकानि नौभिर्जनान् तीरं प्रति प्रापयति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वामं नो अस्त्वर्यमन्वामं वरुण शंस्यं । वामं ह्यावृणीमहे ॥४॥

वामं। नः। अस्तु। अर्यमन्। वामं। वरुण। शंस्यं। वामं। हि। आऽवृणीमहे ॥४॥

हे अर्यमन् देव वामं वननीयं संभजनीयं धनं नोऽस्माकमस्तु । भवतु । हे वरुण शंस्यं सर्वं शंसनीयं स्तुत्यं वामं धनमस्माकमस्तु । कुतः ॥ हिशब्दो हेतौ ॥ यस्मात्कारणाद्वयं वामं धनं युष्मानावृणीमहे । याचामह इत्यर्थः । तस्मान्नोऽस्त्वित्याशस्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वामस्य हि प्रचेतस ईशानासो रिशादसः । नेमादित्या अघस्य यत् ॥५॥

वामस्य। हि। प्रचेतसः। ईशानासः। रिशादसः। न। ई। आदित्याः। अघस्य। यत् ॥५॥

हे प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः शोभनस्तुतयो वा हे रिशादसो रिशतां हिंसतां
शत्रूणामसितारः श्रेष्ठारो देवा यूयं वामस्य वननीयस्य धनस्येशानास ईशानाः ॥
हिरवधारणे ॥ ईशाना एव स्वामिन एव भवथ । तस्माद्युष्मान्याचाम इत्यर्थः ॥
ईशानाः । ईश ऐश्वर्ये । अनुदात्तेत् । तास्यनुदात्तेदिति स्वरेणाद्युदात्तता भवति ।
न संबुद्धिः ॥ ततो हे आदित्या अदितेः पुत्रा देवा ईमेनं याचमानं मां तद्धनं
प्राप्नोतु यद्धनमघस्य पापस्य संबंधि विद्यते ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वयमिद्धं सुदानवः क्षियंतो यांतो अध्वन्ना । देवा वृधाय हूमहे ॥ ६ ॥

वयं । इत् । वः । सु॒दान॒वः । क्षि॒यंतः । यांतः । अध्वन् । आ । देवाः । वृ॒धाय॑ । हू॒महे ॥ ६ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना हे देवाः क्षियंतो गृहेष्वग्निहोत्रार्थं निवसंतोऽध्वन् ॥
सुपो लुक् ॥ अध्वनि समिदाहरणार्थं यांतो गच्छंतोऽपि वयमिद्धो युष्मानेव
वृधाय हविर्भिर्वर्धनाय हूमहे । आह्वयामः । यद्वा वयं गृहेषु गृहान्निर्गमनकाले
मार्गेषु च वृधायास्माकं धनादिभिर्वर्धनायाह्वयामः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अधि न इंद्रेषां विष्णो सजात्यानां । इता मरुतो अश्विना ॥ ७ ॥

अधि । नः । इं॒द्रः । ए॒षां । वि॒ष्णो॒ इति॑ । स॒जा॒त्या॒नां । इ॒तः । म॒रुतः॑ । अ॒श्वि॒ना ॥ ७ ॥

हे इंद्र विष्णो मरुतो हे अश्विना अश्विनौ हे इंद्रादयो देवाः सजात्यानां ।
समानायां जातौ भवाः सजात्या भ्रातृमित्रादयः । तेषां मध्ये नोऽस्मानधीत ।
यूयं स्तुत्यतयाधिगच्छत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र भ्रातृत्वं सुदानवोऽध्वं द्विता समान्या । मातुर्गर्भे भरामहे ॥ ८ ॥

प्र । भ्रा॒तृ॒त्वं । सु॒दान॒वः । अध्वं । द्वि॒ता । स॒मा॒न्या । मा॒तुः । गर्भे॑ । भ॒रा॒महे ॥ ८ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना आदित्या अधायास्तत्प्रत्यागमनानंतरं वयं समान्या
समान्येन ॥ सुपो आदेशः ॥ पूर्वं सर्वेषां देवानां सांहत्येन ततो द्विता द्विधा
द्विप्रकारेण च मातुरदितेर्गर्भे संजातं यद्युष्माकं भ्रातृत्वं विद्यते तदिदानीं वयं

प्रभरामहे । प्रभरणमुच्चारणं प्रकाशनं वा । उच्चारयामः । प्रकाशयामो वा । सर्वेषां देवानां द्वंद्वशो जननं तैत्तिरीयके स्पष्टमभिहितं । अदितिः पुत्रकामा साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदनमपचदित्युपक्रम्य तस्यै पूषा चार्यमाचाजायेतां । तै० सं० ६. ५. ६. । इत्यादिना ॥

॥ अथ नवमी ॥

यूयं हि ष्ठा सु॒दानव॒ इन्द्र॑ज्येष्ठा अ॒भिद्य॑वः । अ॒र्धा चि॒द्व उ॒त ब्रु॑वे ॥ ९ ॥

यू॒यं । हि । स्थ । सु॒ऽदा॒न॒वः । इन्द्र॑ऽज्येष्ठाः । अ॒भि॒द्य॒वः । अ॒र्ध॒ । चि॒त् । वः । उ॒त । ब्रु॒वे ॥ ९ ॥

पूर्वोऽर्धर्चः सिद्धः । हे सुदानवः शोभनदाना देवा इन्द्रज्येष्ठाः । इन्द्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते तथोक्ताः । सर्वदेवा इन्द्रेनेतृका इत्यर्थः । तादृशा अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयो यूयं हि स्थ । अस्मद्यज्ञे भवथ खलु ॥ हि प्रसिद्धौ ॥ अध चिदथानंतरमेव वो युष्मानहं ब्रुवे । स्तौमि । उतापि च पुनः पुनः स्तौमीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः ॥

प्रेष्ठं व इति नवर्चं चतुर्थं सूक्तं कवेः पुत्रस्योशनस आर्षं गायत्रमाग्नेयं । तथानुक्रम्यते । प्रेष्ठमुशना काव्य आग्नेयमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये ऋतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । युक्त्वा हि प्रेष्ठं वः । आ० ४. १३. । इति ॥ आभिप्रविकेषूक्येषु मैत्रावरुणे प्रेष्ठं व इति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । प्रेष्ठं वो अतिथिं श्रेष्ठं यविष्ठ भारत । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रेष्ठं वो॒ अति॑थिं स्तु॒षे मि॒त्रमि॒व प्रि॒यं । अ॒ग्निं रथं॑ न वेद्यं ॥ १ ॥

प्रेष्ठं । वः । अति॑थिं । स्तु॒षे । मि॒त्रं॒ऽइ॒व । प्रि॒यं । अ॒ग्निं । रथं॑ । न । वेद्यं ॥ १ ॥

हे यजमानाः प्रेष्ठं युष्माकं धनदानेन प्रियतममतिथिं युष्माभिरतिथिवत्पूज्यं । यद्वा अत सातत्यगमने । ऋतव्यंजीत्यादिनातेरिथिन् । सततं देवानां हविःप्रदातुं गच्छंतं । मित्रमिव सखायमिव प्रियं स्तोतुः प्रीणनकरं रथं न रथमिव वेद्यं । वेदो धनं । धनहितं लाभहेतुं । यथा रथी रथेन धनं लभते तद्वत् स्तोतारोऽनेन धनं लभन्ते । तादृशं धनलाभकारणमग्निं वो युष्माकर्मसिद्ध्यर्थं स्तुषे । काव्य उशना स्तौमि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कविमिव प्रचेतसं यं देवासो अध्विता । नि मर्त्येष्वग्निः ॥२॥

कविं ऽइव । प्र ऽचेतसं । यं । देवासः । अध्वि । त्वि । नि । मर्त्येषु । अग्निः ॥२॥

अथापि च देवासो देवा इन्द्रादयो यमग्निं मर्त्येषु मनुष्येषु द्विधा द्विधा न्यादधुः
गार्हपत्याहवनीयात्मकत्वेन द्विधा निहितवन्तः । तत्र दृष्टान्तः । कविमिव प्रचेतसं
प्रकृष्टज्ञानं कविं क्रांतकर्माणं पुरुषं यथा द्विधा कार्यद्वये ऽन्यो नियोजयति तद्वत् ।
यद्वा दिवि पृथिव्यां च निहितवन्तः । भूमौ तु हविराहरणार्थं दिवि तु हविःप्र-
दानार्थमिति द्वैधं विधानं कृतवन्त इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं यविष्ठ दाशुषो नृः पाहि शृणुधी गिरः । रक्षां तोकमुत त्मना ॥३॥

त्वं । यविष्ठ । दाशुषः । नृन् । पाहि । शृणुधि । गिरः । रक्ष । तोक् । उत । त्मना ॥३॥

हे यविष्ठ युवतम । यद्वा यौतेस्तृजंतस्येष्टनि रूपं । देवानां हविषां मिश्रयि-
तृतमाग्रे त्वं दाशुषो हविर्देवतो नृन् कर्मणां नेतृन्यजमानान् पाहि । धनादि-
दानेन रक्ष ॥ नृः पाहीत्यत्र संहितायां नृन्प इति नकारस्य रुत्वं । अत्रानुनासिकः
। पा० ८. ३. २. इति पूर्वस्यानुनासिकः ॥ किंच गिरस्त्वद्विषयाः स्तुतीः शृणुधि ।
अवहितः सन् शृणु ॥ श्रु श्रवणे । श्रुशृणुषु इत्यादिना हेर्ध्यादेशः ॥ उतापि
च त्मनात्मनैव स्वयमेव तोकमस्मदीयं तनयं पुत्रं रक्ष । पालय । आत्मनेति
सर्वत्र संबध्यते । आत्मना स्वयमेव रक्ष । त्वदन्यं पालयितारं न विंतामः ।
त्वमेवास्मदीयं स्तोत्रं शृणु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

कयां ते अग्ने अंगिर ऊर्जो नपादुपस्तुतिं । वराय देव मन्यवे ॥४॥

कयां । ते । अग्ने । अंगिरः । ऊर्जः । नपात् । उप ऽस्तुतिं । वराय । देव । मन्यवे ॥४॥

हे अंगिरो ऽंगिरसां वरिष्ठ । यद्वांगति सर्वत्र गच्छतीत्यंगिराः । तादृश हे
ऊर्जो नपात् । नपादित्यपत्यनाम । अन्नस्य पुत्र । हविर्भिर्वर्धमानत्वात् । यद्वा
नपादिति नप्ता । हविर्लक्षणस्यान्नस्य नप्तः । अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमु-
पतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिरिति । वृष्टेरोषधय ओषधीभ्यो ऽग्निरित्यन्नस्य

नम्रा । हे देव द्योतमानाग्ने वराय सर्वैर्वरणीयाय मन्यवे शत्रूनतिमन्यमानाय ते
तुभ्यं कया कीदृश्या वाचोपस्तुतिमुपस्तोत्रमहं भरेयं । त्वं महान् खल्वहमल्पः ।
तदर्थं स्तुतिं कुर्यामित्यृषिरग्निं प्रति वदति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

दाशे॑म॒ कस्य॒ मन॑सा॒ य॒ज्ञस्य॑ सहसो॒ य॒हो । क॒दु॒ वोच॑ इ॒दं नमः॑ ॥ ५ ॥

दा॒शे॑म । क॒स्य॒ । म॒न॑सा । य॒ज्ञ॒स्य॒ । स॒ह॒सः॒ । य॒हो॒ इति॑ । क॒त् । ऊं॒ इति॑ । वो॒चे॒ ।
इ॒दं । नमः॑ ॥ ५ ॥

ऋषिरग्निं प्रति ब्रूते । हे सहसो यहो । यद्गुरित्यपत्यनाम । बलेन निष्पाद्य-
मानत्वाद्बलस्य पुत्र हे अग्ने कस्य कीदृशस्य यज्ञस्य यज्ञवतो यजनीयदेववतो
यजमानस्य मनसा युक्ताः संतो हवींषि तुभ्यं वयं दाशेम । प्रयच्छेम ॥ पूजायां
बहुवचनं ॥ किंच तुभ्यमिदं नमो हविर्नमस्कारं वा कत् कदा वोचे । अहं
वदामि । उ इति प्रश्ने । ऋषिः कदा यक्ष्यामि कदा स्तोष्यामीत्यग्निं पृच्छति ॥
वोचे । वच्चादेशस्य लुङ्मात्मनेपद उत्तमैकवचने रूपं ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अ॒धा॒ त्वं हि न॒स्करो॒ विश्वा॑ अ॒स्मभ्यं॑ सु॒क्षि॒तीः । वाज॑द्र॒विण॒सो गिरः॑ ॥ ६ ॥

अ॒ध॒ । त्वं॒ । हि॒ । नः॒ । क॒रः॒ । वि॒श्वाः॒ । अ॒स्म॒भ्यं॒ । सु॒ऽक्षि॒तीः॒ । वाज॑ऽद्र॒वि॒ण॒सः॒ । गिरः॑ ॥ ६ ॥

हे अग्ने अधानंतरं त्वं ॥ हिरवधारणे ॥ त्वमेवास्मभ्यं करः । कुरु । देहीत्यर्थः ॥
करोतेर्लेट्छागमः ॥ किमित्यपेक्षायामाह । नोऽस्मदीया गिरस्त्वद्विषया विश्वाः
सर्वाः स्तुतीरेवं कुरु यथा सुक्षितीः । क्षियन्ति निवसन्त्यचेति क्षितयो गृहाः ।
शोभननिवासाः । यद्वा क्षितयो मनुष्याः । कल्याणपुत्रपौत्रादियुक्ताः । तथा वा-
जद्रविणसोऽन्नयुक्तधनवतीः । अथवा वाजो दीप्तिः । सर्वतो दीप्नधनाश्च कुरु ।
त्वमस्माभिः स्तुतः सन् गृहपुत्रान्नधनादीनि देहीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कस्य॑ नूनं॒ परी॑णसो॒ धियो॑ जि॒न्व॒सि दंप॑ते । गो॒षा॑ता॒ यस्य॑ ते॒ गिरः॑ ॥ ७ ॥

क॒स्य॒ । नू॒नं॒ । प॒री॑ण॒सः॒ । धि॒यः॒ । जि॒न्व॒सि॒ । दं॒ऽप॒ते॒ । गो॒ऽसा॑ता॒ । य॒स्य॒ । ते॒ । गिरः॑ ॥ ७ ॥

हे दंपते । यदा गार्हपत्ये वर्तसे तदा जायापतिस्वरूपोऽसि । तस्मादंपति-
शब्देनाग्निरभिधीयते । तथाविध हे अग्ने नूनमिदानीं कस्य कीदृशस्य जनस्य
परीणसो बहूनि धियः कर्माणि जिन्वसि । प्रीणयसि । यस्य ते तव संबन्धिन्यो
गिरः स्तुतयो गोसाता गोसातौ गवां लाभे भवंति खलु । तस्मात्त्वं कुत्र तिष्ठसि ।
अस्माकमिदानीं गवेच्छा प्रवर्तते । यद्वा हे अग्ने त्वमिदानीं कस्य कर्माणि प्रीण-
यसि । न कस्यापीत्यर्थः । अस्माकमेव कर्माणि प्रीणयेति भावः ॥

अग्निमंथने तं मर्जयंत सुक्रतुमित्येषा । सूचितं च ॥ तं मर्जयंत सुक्रतुं यज्ञेन
यज्ञमयजंत देवाः । आ० २. १६. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

तं मर्जयंत सुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु । स्वेषु क्षयेषु वाजिनं ॥ ८ ॥

तं । मर्जयंत । सुऽक्रतुं । पुरःऽयावानं । आजिषु । स्वेषु । क्षयेषु । वाजिनं ॥ ८ ॥

सुक्रतुं शोभनप्रज्ञं सुकर्माणं वाजिषु संग्रामेषु पुरोयावानं शत्रुहननार्थं पुरत
एव गंतारं वाजिनं बलवंतं तादृशमग्निं यजमानाः स्वेषात्मीयेषु क्षयेषु गृहेषु
मर्जयंत । निर्मथितमग्निमलंकुर्वन्ति । परिचरन्तीति यावत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

क्षेति क्षेमेभिः साधुभिर्नकिर्यं घ्नन्ति हन्ति यः । अग्ने सुवीरं एधते ॥ ९ ॥

क्षेति । क्षेमेभिः । साधुऽभिः । नकिः । यं । घ्नन्ति । हन्ति । यः । अग्ने । सुऽवीरः । एधते ॥ ९ ॥

हे अग्ने यो मनुष्यः साधुभिः साधयद्भिः क्षेमेभिः पालनैः सह क्षेति स्वगृहे
निवसति । तथा यं जनं नकिः न केचन घ्नन्ति न हिंसन्ति । य एव हन्ति शत्रून्
स्वयमेव हन्ति स मनुष्यस्तव स्तोता खलु । अन्यथा तस्यैतावन्न घटते । ततः स
स्तोता सुवीरः शोभनपुत्रादियुक्तः सन् एधते । आत्मीयगृहेषु धनादिभिर्वर्धते ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

आ मे हवमिति नवर्चं पंचमं सूक्तं । कृष्णो नामांगिरस ऋषिः । गायत्री
छंदः । एतदादीनि त्रीणि सूक्तान्यश्विदेव्यानि । तथा चानुक्रांतं । आ मे कृष्ण
आश्विनं हीति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं ।
सूचितं च । उदीराथामा मे हवं । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ मे हवं नासत्याश्विना गच्छतं युवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥१॥

आ । मे । हवं । नासत्या । अश्विना । गच्छतं । युवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥१॥

हे नासत्या । असत्यमनयोर्नास्तीति नासत्यौ । तादृशौ हे अश्विनाश्विनौ
युवं युवां मे मदीयं हवमाह्वानं श्रुत्वा । यद्वा हवं । हूयतेऽवेति हवो यज्ञः ॥
केवलस्याधिकरणेऽपि छांदसः ॥ मदीयं यज्ञं प्रति मध्वो मदकरस्य सोमस्य
पीतये पानाय तदर्थमागच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इमं मे स्तोममश्विनेमं मे शृणुतं हवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥२॥

इमं । मे । स्तोमं । अश्विना । इमं । मे । शृणुतं । हवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥२॥

हे अश्विनाश्विनौ मे मदीयमिमं स्तोमं स्तोत्रं किंच मे मदीयमिममिद-
मागमनविषयं हवमाह्वानं च शृणुतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं वां कृष्णो अश्विना हवते वाजिनीवसू । मध्वः सोमस्य पीतये ॥३॥

अयं । वां । कृष्णः । अश्विना । हवते । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । मध्वः ।
सोमस्य । पीतये ॥३॥

हे वाजिनीवसू अन्नयुक्तधनौ ॥ अत्रेनिरनुवादार्थः ॥ यद्वा वाजो वजनं
क्रिया । तद्वती वाजिनी । तद्युक्तधनवंतौ हे अश्विनाश्विनावयं कृष्णो नाम
मंत्रद्रष्टृषिर्वा युवां हवते । स्तुतिभिराह्वयति । किमर्थं । मध्वः सोमस्य
पीतय इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शृणुतं जरितुर्हवं कृष्णस्य स्तुवतो नरा । मध्वः सोमस्य पीतये ॥४॥

शृणुतं । जरितुः । हवं । कृष्णस्य । स्तुवतः । नरा । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥४॥

हे नरा नरौ सर्वस्य नेतारावश्विनौ जरितुः ॥ तच्छीलार्थे तृन् । व्यत्यये-
नांतोदात्तत्वं ॥ जरितुः स्तवनशीलस्य स्तुवतः स्तोत्रं कुर्वतः कृष्णस्यैतन्नामकस्य

ऋषेः संवन्धि हवं युष्मद्विषयमाह्वानं शृणुतं । यद्वा जरितुरन्यदेवानां स्तोतुः
स्तुवत इदानीं युवयोः स्तोत्रकारिणस्तस्य हवं शृणुतं । शिष्टं गतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

छर्दिये॑त॒मदा॑भ्यं वि॒प्राय॑ स्तु॒वते॒ न॒रा । मध्वः॑ सोम॒स्य पी॒तये॑ ॥ ५ ॥

छर्दिः॑ । य॒तं । अदा॑भ्यं । वि॒प्राय॑ । स्तु॒वते॒ । न॒रा । मध्वः॑ । सोम॒स्य । पी॒तये॑ ॥ ५ ॥

हे नरा नेतारावश्विनौ विप्राय मेधाविनेऽत एव स्तुवते स्तोत्रं कर्वते
कृणायर्षयेऽदाभ्यं ॥ दभेश्चेति रयत्प्रत्ययः ॥ परैरहिंस्यं छर्दिर्गृहं यतं ।
प्रयच्छतं । किमर्थं । सोमपानाय । स्तोत्रे गृहे दीयमाने सति तदा स सोमं
युवाभ्यां प्रयच्छति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

गच्छ॑तं दा॒शुषो॑ गृहमि॒त्या स्तु॒वतो॑ अ॒श्विना॑ । मध्वः॑ सोम॒स्य पी॒तये॑ ॥ ६ ॥

गच्छ॑तं । दा॒शुषः॑ । गृहं॑ । इ॒त्या । स्तु॒वतः॑ । अ॒श्विना॑ । मध्वः॑ । सोम॒स्य । पी॒तये॑ ॥ ६ ॥

हे अश्विनाश्विनावित्येत्यमनेन प्रकारेण स्तुवतो युवयोः स्तोत्रं कुर्वते
दाशुषो हवींषि दत्तवतो यजमानस्य गृहं प्रति गच्छतं । युवामागच्छतं ।
किमर्थं । मध्वः सोमस्य पीतय इति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यु॒जाथां॑ रा॒सभं॑ रथे॑ वी॒द्वगे॑ वृष॒ण्वसू॑ । मध्वः॑ सोम॒स्य पी॒तये॑ ॥ ७ ॥

यु॒जाथां॑ । रा॒सभं॑ । रथे॑ । वी॒द्वः॑ ऽअ॒गे । वृष॒ण्वसू॑ इति॑ वृष॒ण्वसू॑ । मध्वः॑ । सोम॒स्य ।

पी॒तये॑ ॥ ७ ॥

हे वृषण्वसू वर्षणशीलधनवंतावश्विनौ युवां वीद्वगे । वीद्वर्हदः । दृढांगोपेते
स्वरथे रासभं शब्दायमानमेतन्नामकमश्वं युजाथां । संयोजयतं । किमर्थं । मध्वः
सोमस्य पीतय इति । रासभावश्विनोरिति रासभावेवाश्विनो रथस्य वाहनौ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्रिवंधुरेण त्रिवृता रथेना यातमश्विना । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ८ ॥

त्रिऽवंधुरेण । त्रिऽवृता । रथेन । आ । यातं । अश्विना । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ८ ॥

हे अश्विनाश्विनौ त्रिवंधुरेण त्रिफलकासंघटितेन त्रिवृता त्रिकोणेन । यद्वा त्रिवृता । त्रीणि कवचादिभिरावरणानि यस्य स तथोक्तः । तेन रथेनास्मद्यज्ञं प्रत्यायातं । युवामागच्छतं च । शिष्टं गतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

नू मे गिरो नासत्याश्विना प्रावतं युवं । मध्वः सोमस्य पीतये ॥ ९ ॥

नु । मे । गिरः । नासत्या । अश्विना । प्र । अवतं । युवं । मध्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ९ ॥

हे नासत्यासत्यरहितौ हे अश्विनाश्विनौ मे मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः प्रति युवं युवां नु क्षिप्रं प्रावतं । प्रकर्षेणा गच्छतं । यद्वा मे गिरः प्रावतं । आत्मीयतया प्ररक्षतं । किमर्थं । मध्वो मदकरस्य सोमस्य पीतये पानाय तदर्थं । सर्वे देवाः स्तुतिभिराहूताः संतो यज्ञं प्रत्यागच्छंतीति गच्छतं रक्षतं चेति युक्तं भवति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

उभा हि दसेति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं । विश्वको नाम कृणस्य पुत्रः कृण एव वर्षिः । जगती छंदः । अश्विनौ देवता । तथानुक्रम्यते । उभा हि पंच विश्वको वा कार्ष्णिर्जागतमिति ॥ विनियोगो लिंगादवगंतव्यः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उभा हि दस्त्रा भिषजा मयोभुवोभा दक्षस्य वचसो बभूवयुः ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृथे मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥ १ ॥

उभा । हि । दस्त्रा । भिषजा । मयःऽभुवा । उभा । दक्षस्य । वचसः । बभूवयुः ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृथे । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥ १ ॥

हे अश्विनौ दस्त्रा दर्शनीयौ । यद्वा दसु उपक्षये ॥ सर्वेषां शत्रूणामुपक्षपयितारौ भिषजा देवानां वैद्यौ यद्वा भीतीनां चासयितारौ । यदा नरोऽश्विनौ

स्तुवंति तदा तौ तेषां भीतिमपनयत इत्यर्थः ॥ पृषोदरादिवाटूपसिद्धिः ॥ तादृशा
 अत एव मयोभुवा मयसः सुखस्य भावयितारावुभा परस्परं द्वित्वसंख्यापूरका-
 वुभोभौ द्वौ युवां दक्षस्यैतन्नामकस्य प्रजापतेर्वचसः स्तुतेः संबन्धिनौ बभूवयुः ॥
 हि प्रसिद्धौ ॥ पुरा युवां दक्षेणास्ताविषाथां खलु । तौ तादृशौ प्रशस्तौ वां
 युवां विश्वक एतन्नामक ऋषिस्तनूकृते । तनोति कुलमिति तनूः पुत्रः ।
 तस्य विष्णाप्सो निमित्तं हवते । स्तुतिभिराह्वयति । तस्मान्नोऽस्माकं सख्या
 सख्यानि यष्टयष्टव्यतया जातानि सखित्वानि मा वि यौष्टं । मा पृथक्कुरुतं ॥
 यौतेर्लुङि सिचि रूपं ॥ किंच युवां मुमोचतं । अस्मानागतं रथे स्थित्वाश्चप्रग्र-
 हान्मुंचतं ॥ मुंचतेर्लोङि बहुलं छंदसीति शपः श्रुः । अडागमः ॥ अत्र विष्णापू-
 नामानं पुत्रमुद्दिश्य तस्य पिता विश्वको युवामाह्वयतीत्यात्मानमाह । यद्वा
 विश्वकस्य पिता कृष्णो नामर्षिर्मम पुत्रो विश्वकः पुत्रार्थं युवामधिह्वयतीति
 वदति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कथा नूनं वां विमना उप स्तवद्युवं धियं ददथुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृते मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥२॥

कथा । नूनं । वां । विऽमनाः । उप । स्तवत् । युवं । धियं । ददथुः । वस्यःऽइष्टये ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृते । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥२॥

हे अश्विनौ विमना एतन्नामक ऋषिर्नूनं पुरा कथा युवामुपस्तवत् । कथ-
 मुपास्तौत् । तेन स्तुतौ युवं युवां वस्यइष्टये । वस्यो वसीयः प्रशस्तं धनं । तस्या-
 भिलषितस्येष्टयेऽभिगमनाय यद्वा वसिष्ठधनस्येष्टये प्राप्तये धियं बुद्धिं विमनसे
 ददथुः । अदधाथां खलु । वस्य इति वसुमच्छब्दादीयसुनि विन्मतोर्लुगिति लुक् ।
 ईयसुन ईकारलोपच्छांदसः ॥ तादृशौ युवां विश्वको हवत इति गतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

युवं हि ष्मा पुरुभुजेममेधतुं विष्णाप्वे ददथुर्वस्यइष्टये ।

ता वां विश्वको हवते तनूकृते मा नो वि यौष्टं सख्या मुमोचतं ॥३॥

युवं । हि । ष्मा । पुरुऽभुजा । इमं । एधतुं । विष्णाप्वे । ददथुः । वस्यःऽइष्टये ।

ता । वां । विश्वकः । हवते । तनूऽकृते । मा । नः । वि । यौष्टं । सख्या । मुमोचतं ॥३॥

हे पुरुभुजा पुरुभुजौ पुरुणां बहूनां धनादिदानेन भोजयितारौ । यद्वा बहूनां स्तोतृणां पालयितारावश्विनौ युवं ॥ हि षेत्यवधारणे ॥ युवामेवेममेधतुं ॥ एध-
तेरेधिवहोश्चतुरिति चतुप्रत्ययः । चित्त्वादंतोदात्तः ॥ इमां धनादिवृद्धिं विष्णाप्ये ।
विष्णोः सर्वेषां देवानां मुख्यत्वात् तद्ग्रहणे सर्वे देवा गृहीता भवन्ति । विष्णा-
दीन्कर्मणा व्याप्नोतीति विष्णापूः । पृषोदरादिः । यद्वा विष्णुं सर्वग्रहेषु व्याप्तं
सोमं दशापवित्रेण पुनातीति । तस्य चतुर्थी विष्णाप्य इति ॥ एतन्नामके मम
पुत्रे पौत्रे वा । पुत्राय पौत्राय वा । इमां धनादिवृद्धिं ददयुः । अदत्तं । किमर्थं ।
वस्यदृष्टये वसीयसः प्रशस्तधनस्येष्टय इच्छां पूरयितुं ॥ क्रियार्थोपपदस्येति
चतुर्थी ॥ ता वामिति पूर्ववद्वाख्येयं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उ॒त॒ त्वं वी॒रं ध॒न॒सामृ॒जीषि॒णं दू॒रे चि॒त्संत॒मव॑से हवामहे ।

यस्य॒ स्वादि॑ष्टा सु॒मतिः॑ पि॒तुर्य॑था॒ मा नो॒ वि यौ॑ष्टं स॒ख्या मु॒मोच॑तं ॥४॥

उ॒त । त्वं । वी॒रं । ध॒न॒ऽसां । ऋ॒जी॒षि॒णं । दू॒रे । चि॒त् । सं॒तं । अ॒व॒से । ह॒वा॒म॒हे ।

यस्य॑ । स्वादि॑ष्टा । सु॒ऽम॒तिः । पि॒तुः । य॒था । मा । नः । वि । यौ॑ष्टं । स॒ख्या । मु॒मोच॑तं ॥४॥

हे अश्विनावुतापि च वीरं कर्मणि समर्थं धनसां धनानां संभक्तारमृजीषिणं ।
ऋजीष उपार्जितोऽभिषुतः सोमः । तद्वतं दूरे चित् दूर एव संतं भवंतं विनष्ट-
मिव त्वं तं विष्णाप्यमवसेऽस्माकं रक्षणाय हवामहे । आह्वयामः । पुत्रो हि
पितरं रक्षते । किंच यस्य पुत्रस्य पौत्रस्य वा सुमतिः शोभना स्तुतिः स्वादिष्टा
स्वादुतमा । अतिशयेन देवानां स्वादुकारिणीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । पितुर्यथा ।
पितुर्विश्वकस्य स्तुतिर्यथा देवानां प्रीतिकरी तद्वत् । तस्मात्तमाह्वयाम इति शेषः ।
मेति गतार्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ऋ॒तेन॑ दे॒वः स॒वि॒ता श॑मायत ऋ॒तस्य॑ ऋ॒गंमु॒र्वि॒या वि प॑प्रथे ।

ऋ॒तं सा॑साह॒ महि॑ चि॒त्पृ॒तन्य॑तो॒ मा नो॒ वि यौ॑ष्टं स॒ख्या मु॒मोच॑तं ॥५॥

ऋ॒तेन॑ । दे॒वः । स॒वि॒ता । शं॑ऽआ॒य॒ते । ऋ॒तस्य॑ । ऋ॒गं । उ॒र्वि॒या । वि । प॑प्र॒थे ।

ऋ॒तं । स॒सा॒ह । महि॑ । चि॒त् । पृ॒त॒न्य॒तः । मा । नः । वि । यौ॑ष्टं । स॒ख्या । मु॒मोच॑तं ॥५॥

ऋषिः सत्यप्रशंसां करोति । हे अश्विनौ देवो द्योतमानः सविता सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरक एतन्नामको देव ऋतेन सत्येन शमायते । सायंकाले स्वकिरणसमूहं शमयति । ततोऽनंतरं स एव सविता ऋतस्य सत्यस्य शृंगमग्रमुर्वि-योरु विस्तीर्णं यथा भवति तथा प्रातःकाले वि पप्रथे । विशेषेण प्रथयति । सर्वतो विस्तारयति । किंच पृतन्यतः पृतनामिच्छतः संयुयुत्सोः शत्रोर्महि चित् महदपि बलमृतं सत्यं स्वयमेवाभिभवति । इत्थमृतं प्रशस्तमभूत् । तस्माद्युवामपि तेन ऋतेन नोऽस्माकं सख्यानि मा वियौष्टं । अत्रागतुमश्वरश्मीन्मुंचतमिति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

द्युम्नी वामिति षडृचं सप्रमं सूक्तं । तथा चानुक्रम्यते । द्युम्नी षड्वासिष्ठो वा द्युम्नीकः प्रियमेधो वा प्रागाथं हेति । वसिष्ठपुत्रो द्युम्नीक ऋषिरांगिरसः प्रियमेधो वा । उभयत्र वाशब्दाद्यदोभावपि न स्यातां तदा प्रकृत आंगिरसः कृष्ण एव ऋषिः । अयुजो बृहत्यो युजः सतोबृहत्यः । अश्विनौ देवता ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ वार्हते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूचितं च । द्युम्नी वां यत्स्थो वार्हतं । आ० ४. १५. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्युम्नी वां स्तोमो अश्विना क्रिविर्न सेक आ गतं ।

मध्वः सुतस्य स दिवि प्रियो नरा पातं गौराविवेरिणे ॥ १ ॥

द्युम्नी । वां । स्तोमः । अश्विना । क्रिविः । न । सेके । आ । गतं ।

मध्वः । सुतस्य । सः । दिवि । प्रियः । नरा । पातं । गौरौऽइव । इरिणे ॥ १ ॥

हे अश्विनाश्विनावयमनुपक्षीणस्तोत्रो द्युम्नीक एतन्नामक ऋषिर्वा युवयोः स्तोमः स्तोता भवति । युष्मत्स्तुतौ कृतायां स्तोत्राणि नाल्पीभवन्ति किंतु पुनर्वर्धत इत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । क्रिविर्न । क्रिविरिति कूपनाम । कूपो यथा सेक उदकसेचने वृष्टौ भवन्त्यां नाल्पोदको भवति तद्वत् । यद्वा वां युवयोः स्तोमो युष्मद्विषया स्तुतिर्द्युमन्यन्नवती खलु । स्तोत्रे कृते तस्मा अन्नादिकं प्रयच्छथ इत्यर्थः । तस्माद्युवामस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतं स्तोत्राणि श्रोतुमागच्छतं । हे नरा नरौ नेतारा-वश्विनौ सोऽयं स्तोता दिवि द्योतमानेऽस्मिन्यज्ञे सुतस्याभिषुतस्य मध्वो मदकरस्य सोमस्य प्रियः स्तोत्रकारित्वेन प्रियतमो भवति । ततस्तेन सुतं सोमं पातं

युवां । तत्र दृष्टांतः । गौराविव । यथा तृषितौ गौरावेतन्नामकौ मृगाविरिण
तटाकादिषूदकपानार्थं शीघ्रमागच्छतस्तद्वत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पिब॑तं घ॒र्म॑ म॒धु॒म॑न्तम॒श्वि॒ना व॒र्हिः॑ सी॒द॑तं नरा ।

ता म॑द॒सा॒ना म॒नु॒षो दुरो॒णे आ॒ नि पा॑तं वे॒द॒सा व॒यः॑ ॥ २ ॥

पिब॑तं । घ॒र्म॑ । म॒धु॒ऽम॑न्तं । अ॒श्वि॒ना । आ॒ । व॒र्हिः॑ । सी॒द॑तं । न॒रा ।

ता । म॑द॒सा॒ना । म॒नु॒षः । दुरो॒णे । आ॒ । नि॒ । पा॑तं । वे॒द॒सा । व॒यः॑ ॥ २ ॥

हे अश्विनाश्विनौ मधुमन्तं मदवन्तं । मदकारिणमित्यर्थः । तादृशं रसवन्तं
वा घर्मं ॥ घृ क्षरणदीप्तोः ॥ पात्रेषु क्षरन्तं सोमं पिबतं । यद्वा मधुमन्तं ।
मधुर्मदकरः सोमः । तद्वन्तं । घर्मं महावीरपात्रगतं क्षीरं पिबतं सोमं चेति । न
तु साहचर्येण तदसंभवात् । हे नरा नरौ नेतारौ सर्वस्य हे अश्विनौ बर्हिर्वर्हिषि
यज्ञ आसीदतं । उपविशतं । यद्वा पूर्वं द्वितीयं पादं व्याख्याय प्रथमपादो
व्याख्येयः । उपसदनानंतरं सोमपानं युक्तमिति । किंच मनुषो मनुष्यस्य दुरोणे
गृहभूतेऽस्मिन्देवयजने मंदसानौ सोमपानेन मोदमानौ ता तौ पूर्वोक्तलक्षणौ
युवां वेदसा पुरोडाशादिलक्षणेन हविषा सह वयः सोमरूपमन्नमागत्य निपातं ।
निपिबतं । यद्वा वेदसा धनेन सह वयोऽस्माकमायुर्नि पातं । नितरां रक्षतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां विश्वा॑भि॒रु॒तिभिः॑ प्रि॒यमे॑धा अ॒हूष॑त ।

ता व॒तिर्यो॑त॒मुप॑ वृ॒क्तव॑र्हिषो जुष्टं य॒ज्ञं दि॒विष्टि॑षु ॥ ३ ॥

आ । वां । विश्वा॑भिः । ऊ॒तिऽभिः॑ । प्रि॒यऽमे॑धाः । अ॒हूष॑त ।

ता । व॒तिः । या॒तं । उप॑ । वृ॒क्तऽव॑र्हिषः । जुष्टं । य॒ज्ञं । दि॒विष्टि॑षु ॥ ३ ॥

हे अश्विनौ प्रियमेधाः । मेधो यज्ञः । प्रियतमयज्ञा यजमानाः । यद्वा प्रिय-
मेधा एतन्नामक ऋषिः । पूजायां बहुवचनं । यष्टार ऋषिर्वा विश्वाभि॒रु॒तिभिः॑
सर्वैः पालनैः सह । अथवावति याज्ञाकर्म । सर्वैरभिलषितयाचनैः सहिता
अहूषत । आह्वासिषुः । आह्वासीत् । आत्मना पालनहेतुकत्वेन । यद्वाभिलषि-
तदानाय वामाह्वयन्ति । ततो युवां वृक्तवर्हिष आस्तरणार्थं छिन्नवर्हिषो यष्टुः

संबन्धि जुष्टं सर्वदेवेषु सेवितं पर्याप्तं वा यज्ञं यजनीयं हविः प्रति दिविष्टिषु
दिवसानामहामागमनेषु प्रातःकालेषु यज्ञेषु वा वर्तिः । वर्ततेऽचेति वर्तिर्गृहं ।
तदुपायातं । हविःस्वीकरणार्थं युवामागच्छतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पिब॑तं सोमं॑ मधु॑मन्तमश्वि॒ना ब॒र्हिः सीद॑तं सु॒मत् ।

ता वा॑वृधा॒ना उप॑ सु॒ष्टुतिं दि॒वो ग॑न्तं गौ॒रावि॒वेरि॑णं ॥४॥

पिब॑तं । सोमं॑ । मधु॑ऽमन्तं । अश्वि॒ना । आ । ब॒र्हिः । सीद॑तं । सु॒ऽमत् ।

ता । व॒वृधा॒नौ । उप॑ । सु॒ऽस्तुतिं । दि॒वः । ग॑न्तं । गौ॒रौऽइ॒व । इरि॑णं ॥४॥

हे अश्विनाश्विनौ मधुमन्तं रसवंतं मदवंतं वा सोमं युवां पिबतं । ततो
बर्हिर्बर्हिषि यज्ञे सुमत् शोभनमासीदतं । पश्चाद्वावृधानौ सोमपानेन वृद्धौ ता
तौ युवां दिवो द्युलोकात्सुष्टुतिमस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिमुपगन्तं । उपगच्छतं ।
तत्र दृष्टांतः । गौराविव । यथा गौरमृगावन्यस्माद्देशादिरिणं तटाकादिकं प्रति
जलपानार्थमागच्छतस्तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नूनं॑ या॒तमश्वि॒नाश्वे॑भिः प्रुषि॒तप्सु॑भिः ।

द॒स्रा हि॒र॒ण्यव॑र्तनी शु॒भस्प॑ती पा॒तं सोम॑मृतावृ॒धा ॥५॥

आ । नूनं॑ । या॒तं । अश्वि॒ना । अश्वे॑भिः । प्रुषि॒तप्सु॑भिः ।

द॒स्रा । हि॒र॒ण्यव॑र्तनी इति॒ हि॒र॒ण्यऽव॑र्तनी । शु॒भः । प॒ती इति॑ । पा॒तं । सोमं॑ ।

ऋ॒तऽवृ॒धा ॥५॥

हे अश्विनाश्विनौ युवां प्रुषितप्सुभिः ॥ प्सु इति रूपनाम । प्रुष स्नेहनसेच-
नपूरणेषु ॥ स्निग्धरूपैः । दीप्नरूपैरित्यर्थः । तादृशैः शीघ्रगामिभिरश्वैः सह नून-
मिदानीमायातं । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतं । हे दस्रा दस्रा दर्शनीयावुपक्षप-
यितारौ वा हे हिरण्यवर्तनी । वर्ततेऽचेति वर्तनी रथः । हिरण्यमथवा हे
शुभस्पती उदकस्य कल्याणस्य वा पालयितारौ हे ऋतावृधा सत्यस्य यज्ञस्य
वा वर्धयितारौ हे अश्विनौ युवां शीघ्रमागत्य सोमं पातं । पिबतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वयं हि वां हवामहे विपन्यवो विप्रासो वाजसातये ।

ता वल्गू दस्त्रा पुरुदंससा धियाश्विना श्रुष्ट्या गतं ॥ ६ ॥

वयं । हि । वां । हवामहे । विपन्यवः । विप्रासः । वाजसातये ।

ता । वल्गू इति । दस्त्रा । पुरुदंससा । धिया । अश्विना । श्रुष्टी । आ । गतं ॥ ६ ॥

हे अश्विनौ विपन्यवः स्तोतारोऽत एव विप्रासो विप्रा मेधाविनो वयं वाजसातयेऽन्नकामाय वां ॥ हिरवधारणे ॥ युवामेव हवामहे । स्तुतिभिराह्वयामः । ततो वल्गू । वल्गनं कुशलगमनं । कुशलगमनशीलौ पुरुदंससा बहुकर्माणौ तौ युवां धियास्मदीयया स्तुत्याहूतौ संतौ श्रुष्टी ॥ श्रुष्टीति क्षिप्रनाम ॥ क्षिप्रमस्मभ्यं धनादिदानायागतं । आगच्छतं ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे दशमो वर्गः ॥

तं वो दस्ममिति षडृचमष्टमं सूक्तं गौतमस्य नोधस आर्षं । तथा चानुक्रम्यते । तं वो दस्मं नोधा इति । प्रागाथं हेत्युक्तत्वादेतदादिसूक्तत्रयं प्रागाथं । इन्द्रो देवता ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतत्सूक्तं । तथा च पंचमारण्यके सूचितं । तं वो दस्ममृतीषहमा नो विश्वासु हव्यः । ऐ० आ० ५.१०. । इति ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्ते तं वो दस्ममिति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । तं वो दस्ममृतीषहं तं त्वा यामि सुवीर्यमिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ५.१६. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकस्तोत्रियोऽयमेव प्रगाथः । आ० ७.४. ॥ विषुवत्यपि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्ते तं वो दस्ममृतीषहमिति नोधसस्य योनिः शंसनीया । तं वो दस्ममृतीषहमभि प्र वः सुराधसं । आ० ८.६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तं वो दस्ममृतीषहं वसोर्मंदानमंधसः ।

अभि वत्सं न स्वसरेषु धेनव इन्द्रं गीभिर्नवामहे ॥ १ ॥

तं । वः । दस्मं । ऋतिऽसहं । वसोः । मंदानं । अंधसः ।

अभि । वत्सं । न । स्वसरेषु । धेनवः । इन्द्रं । गीऽभिः । नवामहे ॥ १ ॥

नोधा इद्रं स्तौति । हे ऋत्विग्यजमाना दस्मं दर्शनीयमृतीषहं । ऋतयो वाधकाः शत्रवः । तेषामभिभवितारं । पुनः कीदृशं । वसोर्वासयितुर्दुःखस्य निवासयितुः । यद्वा वसोः पात्रे निवसतः । तादृशस्यांधसः सोमलक्षण-
स्यान्नस्य पानेन मंदानं मंदमानं मोदमानं वो यष्टयष्टव्यत्वेन युष्मत्संबन्धिनं तं तादृशमिद्रं गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरभिनवामहे ॥ नू स्तवने नु शब्दे ॥ अभिष्टुमः । कुचेति । स्वसरेषु ॥ अत्र यास्कः । स्वसराण्यहानि स्वयं सारीण्यपि वा स्वरादित्यो भवति स एनानि सारयति । नि० ५. ४. इति ॥ सूर्यनेतृकेषु दि-
वसेषु वयमभिष्टुमः । तत्र दृष्टान्तः । वत्सं न । यथा धेनवो नवप्रसूतिका धेनवः स्वसरेषु । सुष्ट्वस्यंते प्रेर्यंते गावो यचेति स्वसराणि गोष्ठानि । तेषु वत्समभि-
लक्ष्य शब्दयंति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

द्युक्षं सुदानुं तविषीभिरावृतं गिरिं न पुरुभोजसं ।

क्षुमंतं वाजं शतिनं सहस्रिणं मक्षु गोमंतमीमहे ॥ २ ॥

द्युक्षं । सुदानुं । तविषीभिः । आऽवृतं । गिरिं । न । पुरुऽभोजसं ।

क्षुमंतं । वाजं । शतिनं । सहस्रिणं । मक्षु । गोऽमंतं । ईमहे ॥ २ ॥

द्युक्षं दीप्तीनां निवासस्थानं । अतिशयेत दीप्त्रमित्यर्थः । यद्वा द्युक्षं दिवि द्युलोके क्षियंतं निवसंतं सुदानुं शोभनदानं तविषीभिर्बलैरावृतमाच्छादितं । आवरणे दृष्टान्तः । गिरिं न तविषीभिर्बलयुक्तैर्मघैरावृतं शिलोच्चयमिव स्थितं । पुनः कीदृशं । पुरुभोजसं सोमादिहविःप्रदानेन बहुभिर्यजमानैर्भोजयितव्यं । यद्वा बहूनां पालयितारमिद्रं क्षुमंतं ॥ दृष्टु शब्दे ॥ शब्दवतं । अनेन पुत्रादिकं लक्ष्यते । स्तोत्रादीनि कुर्वाणं शतिनं सहस्रिणं शतसहस्रसंख्याकधनयुक्तं गोमंतं गवादियुक्तं वाजमन्त्रं मक्षु शीघ्रमीमहे । याचामहे । यद्वा पूर्वार्धो वाजविशेषणत्वेन वा योजनीयः । प्रदीप्त्रं शोभनयोग्यं बलादियुक्तं बहुभिः पुत्रमित्रादि-
भिर्भोक्तव्यं शब्दादियुक्तमन्त्रमिद्रं याचाम इति ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो न त्वा बृहंत इति वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च ॥ न त्वा बृहंतो अद्रय उभयं ऋणवच्च नः । आ० ७. ४. इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

न त्वा वृहंतो अद्रयो वरंत इन्द्र वीळवः ।

यद्वित्ससि स्तुवते मावते वसु नकिष्टदा मिनाति ते ॥ ३ ॥

न । त्वा । वृहंतः । अद्रयः । वरंते । इन्द्र । वीळवः ।

यत् । दित्ससि । स्तुवते । मावते । वसु । नकिः । तत् । आ । मिनाति । ते ॥ ३ ॥

हे इन्द्र वृहंतो बलेन महान्तोऽत एव वीळवः सर्वतो दृढा अष्यद्रयः पर्व-
तास्त्वा त्वां न वरंते । बलेन निवारयन्ति । अनिवारणमेवोत्तरार्धेन विवृणोति ।
स्तुवते त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वते मावते मत्सदृशाय मादृशाय स्तोत्रे यद्वसु यद्वनं
दित्ससि त्वं दातुमिच्छसि तव देयं तद्वनं नकिर्नकश्चिदा मिनाति । आभिमुख्ये
न हिनस्ति ॥ मीज् हिंसायां । मीनातेर्निगम इति ह्रस्वः । मावते । युष्मद-
स्मद्भां सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

योद्धासि क्रत्वा शवसोत दंसना विश्वा जाताभि मज्मना ।

आ त्वायमर्क उतये ववर्तति यं गोतमा अजीजनन् ॥ ४ ॥

योद्धा । असि । क्रत्वा । शवसा । उत । दंसना । विश्वा । जाता । अभि । मज्मना ।

आ । त्वा । अयं । अर्कः । उतये । ववर्तति । यं । गोतमाः । अजीजनन् ॥ ४ ॥

हे इन्द्र क्रत्वा वृत्रहननादिकर्मणापिवा प्रज्ञानेन शवसात्मीयेन बलेन
योद्धा शत्रूणां संप्रहारकोऽसि । उतापि च त्वं दंसना स्वकीयेन कर्मणा
मज्मना ॥ मज मुजि शब्दार्थाः । मजमुजी चेति मजतिः शब्दार्थः ॥ शत्रू-
णामाक्रोशनसमर्थेन बलेन विश्वा जाता सर्वाणि भूतजातान्यभिभवसि ।
उक्तार्थस्य विश्वा जातान्यभ्यस्मि मूढा । ऋग्वे० ८. १००. ४. । इत्यादिष्विन्द्रेणैवोक्त-
त्वात् । एतादृशं त्वा त्वामर्कः ॥ अर्च पूजायां ॥ अर्चनीयोऽयं मन्त्रः । यद्वाको
देवानामर्चकः पूजकोऽयं स्तोतोतये स्वरक्षणायाववर्तति । आवर्तयति । आत्मा-
भिमुख्ये करोतीत्यर्थः ॥ वर्ततेर्लेटि बहुलं श्रुरडागमश्च ॥ यं त्वां गोतमा गोत-
मपुत्रा नोधःप्रभृतयोऽजीजनन् स्वयज्ञे प्रादुरबीभवन् । तं त्वामयं मन्त्रः स्तोता
वावर्तयति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र हि रि॒रि॒क्षे ओज॑सा दि॒वो अ॑न्तेभ्य॒स्परि॑ ।

न त्वा॑ वि॒व्याच॒ रज॑ इ॒न्द्र पार्थि॑व॒मनु॑ स्व॒धां वव॑क्षिथ ॥ ५ ॥

प्र । हि । रि॒रि॒क्षे । ओज॑सा । दि॒वः । अ॑न्तेभ्यः । परि॑ ।

न । त्वा॑ । वि॒व्याच॒ । रजः॑ । इ॒न्द्र । पार्थि॑वं । अ॒नु । स्व॒धां । वव॑क्षिथ ॥ ५ ॥

हे इन्द्र दिवो द्युलोकस्य पर्यन्तेभ्य ओजसा ॥ हिरवधारणे ॥ स्वबलेनैव प्र
रिरिक्षे । प्रकर्षेणातिरिक्तो भवसि ॥ रिचेर्लेटि बहुलं छंदसीति श्रुः । प्रत्ययस्वरः ॥
किंच हे इन्द्र पार्थिवं पृथिव्यां भवो रजो लोकत्वा त्वां महता स्वशरीरेण न
विव्याच । न व्याप्नोति । द्यावापृथिवीभ्यामपि स्वतः स त्वं बलेन समर्थो भव-
सीत्यर्थः । एवंभूतः सन् अस्माकं स्वधामन्नमुदकं वानु ववक्षिथ । अनुवोढुमिच्छ ॥
वहेः सनंतस्य छादसे लिटि रूपं । मंत्रत्वादामभावः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नकिः॑ परि॒ष्टिर्म॑घवन्म॒घस्य॑ ते॒ यद्दा॑श्रुषे॒ दश॑स्यसि ।

अ॒स्माकं॑ बो॒ध्युच॑र्यस्य चोदि॒ता मं॑हिष्ठो॒ वाज॑सातये ॥ ६ ॥

नकिः॑ । परि॒ष्टिः । म॒घऽवन् । म॒घस्य॑ । ते॒ । यत् । दा॑श्रुषे । द॒श॒स्यसि॑ ।

अ॒स्माकं॑ । बो॒धि । उ॒च॒र्यस्य॑ । चोदि॒ता । मं॑हिष्ठः । वाज॑सातये ॥ ६ ॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र ते तव मघस्य मंहनीयस्य धनस्य परिष्टिः परिबाधको
निरोद्धा नकिर्न कश्चिदस्ति । यद्यदा दाश्रुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दशस्यसि धनं
प्रयच्छसि तदा तस्य निरोधको नास्तीत्यर्थः । तथा सति चोदिता धनानां चोद-
यिता स्तोतृभ्यः प्रेरयिता अत एव मंहिष्ठो दातृतमो मंहनीयो वा स त्वमस्माकं
संबध्युचर्यस्य स्तोत्रं वाजसातयेऽन्नलाभाय तदर्थं क्रियमाणमिति बोधि । बुध्यस्व ।
स्तोत्रेण स्तुतः सन्नस्मभ्यमन्नादिकं प्रयच्छेति शेषः ॥ बोधि । बुध अवबोधने ।
भौवादिकः । लोटि छांदसः शपो लुक् । ध्यादेशः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठ एकादशो वर्गः ॥

बृहदिन्द्रायेति सप्तर्चं नवमं सूक्तं । नृमेधपुरुमेधावृषी । तौ चानुक्तत्वादां-
गिरसौ । आदितो द्वौ प्रगाथौ पंचमीषष्ठ्यावनुष्टुभौ सप्तमी बृहती । तथा

चानुक्रम्यते । बृहदिन्द्राय सप्त नृमेधपुरुमेधौ द्युन्नुष्टुबृहत्त्यंतमिति ॥ चातुर्विंश-
केऽहनि मरुत्वतीये प्राकृताद्मरुत्वतीयात्प्रगाथादूर्ध्वं द्वौ मरुत्वतीयौ प्रगाथौ शंस-
नीयौ । बृहदिन्द्राय गायतेत्ययमाद्यः प्रगाथः पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्वितीयेऽहन्ययं
प्रगाथः । सूचितं च । बृहदिन्द्राय गायत नकिः सुदासो रथमिति मरुत्वतीय
ऊर्ध्वं नित्यात् । अ० ९. ३. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

बृहदिन्द्राय गायत मरुतो वृचहंतमं ।

येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधो देवं देवाय जागृवि ॥ १ ॥

बृहत् । इन्द्राय । गायत । मरुतः । वृचहंऽतमं ।

येन । ज्योतिः । अजनयन् । ऋतऽवृधः । देवं । देवाय । जागृवि ॥ १ ॥

हे मरुतः ॥ रु शब्दे ॥ मितं रुवंतीति मरुतः । हे मितभाषिणः स्तोतारो
वृचहंतममतिशयेन पापविनाशनं बृहत्सामेन्द्रायेंद्रार्थं गायत । अस्मदीययज्ञे गानं
कुरुत । ऋतावृधः सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धका विश्वे देवा देवाय द्योतमानायेंद्राय
देवं देवनशीलं --- जागृवि सर्वेषां जागरणशीलं ज्योतिः सूर्यं येन साम्राज-
नयन् इन्द्रार्थमुदपादयन् तत्साम गायतेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अपाधमदभिशस्तीरशस्तिहाथेंद्रो द्युम्याभवत् ।

देवास्तं इंद्रं सख्याय येमिरे बृहद्भानो मरुद्गण ॥ २ ॥

अप । अधमत् । अभिऽशस्तीः । अशस्तिऽहा । अर्थ । इंद्रः । द्युम्नी । आ । अभवत् ।

देवाः । ते । इंद्र । सख्याय । येमिरे । बृहद्भानो इति बृहत्ऽभानो । मरुत्ऽगण ॥ २ ॥

अशस्तिहा स्तोत्रशंसनरहितानां शत्रूणां हंतेंद्रोऽभिशस्तीः ॥ शम्भु हिंसायां ॥
अभितो हिंसा येषां ते । तादृशान् । यद्वाभिशस्तीः शत्रुकृता हिंसा अपाधमत् ।
अपागमयत् । अथ शत्रुहननानंतरमिंद्रो द्युम्नी सर्वत्र द्योतमानयशोयुक्तः । यद्वा
तेषां धनापहरणेन धनादिमानाभवत् । सर्वतः प्रसिद्धोऽभवत् । अथोत्तरोऽर्थः
प्रत्यक्षकृतः । हे बृहद्भानो बृहद्गणशीलतेजस्क महादीप्ते वा मरुद्गण मरुतां सप्त

गणा यस्य संति स तथोक्तः । तादृश हे इंद्र देवा द्योतमानाः सर्वे देवाः सख्या-
यात्मनः सखिभावाय ते त्वां येमिरे । नियच्छन्ति ॥

अग्निष्टोमे मरुत्वतीये प्र व इंद्रायेत्ययं मरुत्वतीयः प्रगाथः । सूचितं च । प्र व
इंद्राय बृहत इति मरुत्वतीयः प्रगाथः । आ० ५. १४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

प्र व इंद्राय बृहते मरुतो ब्रह्मार्चत ।

वृचं हनति वृचहा शतक्रतुर्वज्रेण शतपर्वणा ॥ ३ ॥

प्र । वः । इंद्राय । बृहते । मरुतः । ब्रह्म । अर्चत ।

वृचं । हनति । वृचऽहा । शतऽक्रतुः । वज्रेण । शतऽपर्वणा ॥ ३ ॥

हे मरुतो मितराविणः स्तोतारो बृहते महते वः स्तुत्यस्तोतृत्वलक्षणेन
संबंधेन युष्मदीयायेंद्राय ब्रह्म सामलक्षणं स्तोत्रं प्रार्चत । प्रोच्चारयत । ततो
वृचहा वृचस्य पापस्य वा हन्ता शतक्रतुः शतविधकर्मा बहुविधप्रज्ञो वेन्द्रो शत-
पर्वणा शतसंख्याकधारेण वज्रेणैतन्नामकेनायुधेन वृचमपामावरकं वृचाख्यमसुरं
हनति । युष्माभिरभिष्टुतः सन् हन्तु ॥ हन्तेर्लेट्छडागमः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभि प्र भर धृषता धृषन्मनः श्रवश्चित्ते असद्बृहत् ।

अर्षेत्वापो जवसा वि मातरो हनो वृचं जया स्वः ॥ ४ ॥

अभि । प्र । भर । धृषता । धृषत्ऽमनः । श्रवः । चित् । ते । असत् । बृहत् ।

अर्षेतु । आपः । जवसा । वि । मातरः । हनः । वृचं । जय । स्व । रिति स्वः ॥ ४ ॥

हे धृषन्मनः शत्रूणां धर्षणशीलमनस्केन्द्र ते तवैव बृहन्महदतिप्रभूतं श्रवोऽन्न-
मसत् । अस्ति । तदन्नं धृषता धृष्टेन मनसा युक्तः सन् अस्मभ्यमभि प्र भर ।
आभिमुख्येन प्रकर्षेण संपादय । देहीत्यर्थः । हे इंद्र मातरोऽस्माकमुत्पादनहे-
तुत्वान्मातृभूताः । कथमपां मातृत्वं । अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या ओषधय इत्यादि
श्रुतेः । तादृश्य आपो जवसा वेगेन व्यर्षेतु । विविधं भूमिं प्रतिगच्छन्तु । कथमापो
गच्छन्तीति चेत् तदाह । वृचमपामावरितारं शत्रुं मेघं हनः । जहि । ताडय ।
ततो मेघभेदनेनोदकानि विगच्छन्तु । पुनरपि स्वः सर्वं भूतजातं जय ॥

प्रथमे स्वरसाम्नि निष्केवल्ये यज्जायथा अपूर्व्येति स्तोत्रियः । तथा सूच्यते ।
तेषां स्तोत्रिया यज्जायथा अपूर्व्य । अ० ८. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते पंचमी ॥

यज्जायथा अपूर्व्य मघवन्वृत्रहत्याय ।

तत्पृथिवीमप्रथयस्तदस्तम्ना उत द्यां ॥ ५ ॥

यत् । जायथाः । अपूर्व्य । मघऽवन् । वृत्रऽहत्याय ।

तत् । पृथिवी । अप्रथयः । तत् । अस्तम्नाः । उत । द्यां ॥ ५ ॥

हे अपूर्व्य स्वतो व्यतिरिक्तेन पूर्व्येण वर्जित हे मघवन् मंहनीयधनवन्निद्र
वृत्रहत्याय वृत्रासुरहननाय यद्यदा त्वं जायथाः उत्पन्नः प्रादुर्भूतोऽसि तत्त-
दानीमेव पृथिवीं प्रथमानामप्रथयः । प्रसिद्धां दृढामकरोः । उतापि च तत्तदा-
नीमेव द्यां द्युलोकमंतरिक्षेणास्तम्नाः । निरुद्धामकार्षीः । एतादृशं वीर्यं त्वदन्यस्य
न संभवतीत्यर्थं द्योतयितुमपूर्व्येति पदं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तत्ते यज्ञो अजायत तर्क उत हस्कृतिः ।

तद्विश्वमभिभूरसि यज्जातं यच्च जंतं ॥ ६ ॥

तत् । ते । यज्ञः । अजायत । तत् । अर्कः । उत । हस्कृतिः ।

तत् । विश्वं । अभिऽभूः । असि । यत् । जातं । यत् । च । जंतं ॥ ६ ॥

हे इंद्र यद्यदा त्वमजायथास्तत्तदानीं ते त्वदर्थो यज्ञोऽग्निष्टोमादिरजायत ।
सोमपानार्थमभूत् । उतापि च तदानीं हस्कृतिः ॥ हसे हसने ॥ हासकारी
प्रीत्यर्थं क्रियमाणो हर्षस्य सूचकोऽर्कोऽर्चनीयो मंत्रोऽप्यजायत । किंच तदा
यज्जातं भूतजातं यच्च जंतं ॥ कृत्यार्थं त्वन्प्रत्ययः ॥ जनितव्यं यद्विश्वमस्ति तत्सर्व-
मभिभूरसि । स्वमहिम्नाभिभूतवानसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आमासु पक्वमैरय आ सूर्यं रोहयो दिवि ।

धर्मं न सामन्तपता सुवृक्तिभिर्जुष्टं गिर्वणसे बृहत् ॥ ७ ॥

आमासु । पक्वं । ऐरयः । आ । सूर्यैः । रोहयः । दिवि ।

घर्मं । न । सामन् । तपत् । सुवृक्तिभिः । जुष्टं । गिर्वणसे । बृहत् ॥ ७ ॥

हे इन्द्र आमास्वपक्वासु गोषु पक्वं पय ऐरयः । प्रैरयश्च । तथा मन्त्रः । आमासु चिह्निषे पक्वमन्तः । ऋग्वे० १. ६२. ९. इति । किंच दिवि द्युलोके सूर्यमारोहयश्च । पूर्वं पण्यो नामासुरा अंगिरसां गा अपहृत्यांधकारावृते कस्मिंश्चित्पर्वते ताः स्थापितवन्तः । ततोऽंगिरस इन्द्रं स्तुत्वा गाः पुनरस्मभ्यमाहरेति तैरुक्त इन्द्रो गवां स्थानं तमसावृतं दृष्ट्वा तत्र गोदर्शनाय द्युलोके सर्वप्रकाशकं सूर्यमारोहितवान् स्थापितवानसि ॥ चादिलोपे विभाषेति पूर्वस्यैरय इत्यस्य न निघातः ॥ अथ परोक्षकृतोऽर्धर्चः । हे स्तोतारः सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिस्तपत् । इन्द्रं तीक्ष्णीकुरुत । इन्द्रं स्तुतिभिः प्रवर्धयतेत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । घर्मं न । यथा घर्मं दीपनशीलं प्रवर्ग्यं सामन् ॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक् ॥ सामभिर्यथा तपन्ति तद्वत् । ततो गिर्वणसे गीर्भिर्वननीयायेन्द्राय जुष्टं प्रीतिकरं पर्याप्तं वा बृहत्साम गायत ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः ॥

आ नो विश्वास्विति षडृचं दशमं सूक्तं । नृमेधपुरमेधावृषी । विषमसंख्याका बृहत्यः समसंख्याकाः सतो बृहत्यः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । आ नो विश्वास्व षडिति ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावेतसूक्तं । सूच्यते हि पंचमारण्यके । आ नो विश्वास्व हव्यो या इन्द्र भुज आ भर । आ० ५. १०. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नो विश्वास्व हव्य इन्द्रः समत्सु भूषतु ।

उप ब्रह्माणि सर्वनानि वृत्रहा परमज्या ऋचीषमः ॥ १ ॥

आ । नः । विश्वास्व । हव्यः । इन्द्रः । समत्सु । भूषतु ।

उप । ब्रह्माणि । सर्वनानि । वृत्रहा । परमज्याः । ऋचीषमः ॥ १ ॥

ऋषिरनयेन्द्र एवं करोत्वित्याशास्ते । विश्वास्व सर्वास्व समत्स्वसुरयुद्धेषु हव्यः सर्वदेवैरात्मरक्षणार्थमाह्वातव्यः । एतादृश इन्द्रो नोऽस्माकं ब्रह्माणि स्तोत्राणि हवीरूपाण्यन्नानि वोषाभूषतु । उदकमनुभावयतु । सेवतामित्यर्थः । यद्वैतान्यलं-

करोतु । तदागमनेन स्तोत्राणि हवींषि वालंकृतानि भवन्ति । तथा सवनानि प्रातःसवनादीनि त्रीणि सवनानि च भूषतु । कीदृश इन्द्रः । वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य पापस्य वा हन्ता परमज्याः । युद्धेषु शत्रुहननार्थं परमाविनश्वरी ज्या मौर्वी यस्य स तथोक्तः । यद्वा परमान्वलेन प्रकृष्टाञ्शत्रूञ्जीनाति हिनस्तीति परमज्याः । ऋचीषमः स्तुत्या समः स्तुतिभिरभिमुखीकरणीयः । एतादृगिन्द्रः स्तोत्राणि भूषत्विति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं दाता प्रथमो राधसामस्यसि सत्य ईशानकृत् ।

तुविद्युन्नस्य युज्या वृणीमहे पुत्रस्य शवसो महः ॥ २ ॥

त्वं । दाता । प्रथमः । राधसां । असि । असि । सत्यः । ईशानऽकृत् ।

तुविऽद्युन्नस्य । युज्या । आ । वृणीमहे । पुत्रस्य । शवसः । महः ॥ २ ॥

हे इन्द्र प्रथमः सर्वेषां मुख्यस्त्वं राधसां धनानां दातासि । यद्वा धनदातृणां मध्ये त्वं प्रथम आदिमो भवसि । तथेशानकृत् तव स्तोतृनीशानानैश्वर्ययुक्तान् कुर्वन् त्वं सत्यः सत्यकर्मासि । यथार्थकर्मा भवसीत्यर्थः । यस्मादेवं तस्माद्वयं तुविद्युन्नस्य बहुधनवतो बहून्नस्य वा शवसो बलस्य पुत्रस्य शत्रुवधार्थं बलकारणत्वेनोत्पन्नत्वात्तत्पुत्रस्य । अत एव महो महतस्तव युज्या योग्यानि धनान्यावृणीमहे । संभजामहे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ब्रह्मा त इन्द्र गिर्वणः क्रियन्ते अनतिद्भुता ।

इमा जुषस्व हर्यश्च योजनेन्द्र या ते अमन्महि ॥ ३ ॥

ब्रह्म । ते । इन्द्र । गिर्वणः । क्रियन्ते । अनतिऽद्भुता ।

इमा । जुषस्व । हरिऽअश्च । योजना । इन्द्र । या । ते । अमन्महि ॥ ३ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेन्द्र अनतिद्भुता । सर्वानतिक्रम्य न भवन्ति । इन्द्रगुणव्यापकानि । यथार्थभूतानीत्यर्थः । तादृशानि यानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि ते त्वदर्थमस्माभिः क्रियन्ते हे हर्यश्च हरिताश्ववन् हे इन्द्र योजनानि तव सम्यग्योजनशीलानि तानीमेमानि स्तोत्राणि जुषस्व । सेवस्व । किंच हे इन्द्र ते त्वदर्थं या यानि स्तोत्राण्यमन्महि वयमुच्चरामस्तानि सर्वाणि सेवस्व ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं हि सत्यो मघवन्ननानतो वृत्रा भूरि न्युजसे ।

स त्वं शविष्ठ वज्रहस्त दाप्नुषेऽर्वाचं रयिमा कृधि ॥ ४ ॥

त्वं । हि । सत्यः । मघऽवन् । अनानतः । वृत्रा । भूरि । निऽञ्जसे ।

सः । त्वं । शविष्ठ । वज्रऽहस्त । दाप्नुषे । अर्वाचं । रयिं । आ । कृधि ॥ ४ ॥

हे मघवन् धनवन्निद्र सत्यः सत्यकर्मा त्वमेवानानतः केषामप्यग्रहः सन् भूरि भूरीणि वृत्राणि रक्षांसि न्युजसे । तानि प्रह्नीभावयसि । न्यक्करोषीत्यर्थः ॥ हिरवधारणे ॥ हे शविष्ठ बलेन वृद्धतम हे वज्रहस्त वज्रो हस्ते यस्य स तथोक्तः । हे इन्द्र स तादृशस्त्वं दाप्नुषे तुभ्यं हविर्दत्तवते यजमानाय रयिं धनादिकमर्वाचमर्वाचीनमभिमुखं यथा गच्छति तथा तमाकृधि । समन्तात्कुरु ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसि शस्त्रे त्वमिन्द्र यशा असीति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूच्यते च । त्वमिन्द्र यशा असीद्र क्रतुं न आ भर । आ० १. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

त्वमिन्द्र यशा अस्यृजीषी शवसस्पते ।

त्वं वृत्राणि हंस्यप्रतीन्येक इदनुत्ता चर्षणीधृता ॥ ५ ॥

त्वं । इन्द्र । यशाः । असि । ऋजीषी । शवसः । पते ।

त्वं । वृत्राणि । हंसि । अप्रतीनि । एकः । इत् । अनुत्ता । चर्षणिऽधृता ॥ ५ ॥

हे शवसस्पते बलस्य पालयितर्हे इन्द्र ऋजीषिन् । ऋजीष उपार्जितोऽभिषुतः सोमः । तद्वान् त्वं यशा यशस्व्यसि । कथमस्य यशस्वित्वं तदाह । अप्रतीनि बलिभिरप्यप्रतिगतानि अत एवानुत्तान्यैर्नाहुमशक्यानि वृत्राणि रक्षांसि त्वमेक इत् असहाय एव चर्षणीधृतासुरादिहननद्वारेण मनुष्याणां धारकेण वज्रेण हंसि । संप्रहरसि । अत एवास्य यशस्वित्वं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तमु त्वा नूनमसुर प्रचेतसं राधो भागमिवेमहे ।

महीव कृत्तिः शरणा त इन्द्र प्र ते सुम्ना नो अश्ववन् ॥ ६ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । नूनं । असुर । प्रऽचेतसं । राधः । भागंऽइव । ईमहे ।

महीऽइव । कृत्तिः । शरणा । ते । इंद्र । प्र । ते । सुम्ना । नः । अश्ववन् ॥ ६ ॥

हे असुर बलवन् प्राणवन् हे इंद्र य उक्तगुणोऽस्ति तं प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानं त्वां ॥ उ इत्यवधारणे ॥ पितृवत्पोषकं त्वामेव राधो धर्मादिसाधनं धनं नूनमिदानीमीमहे । वयं याचामहे । तत्र दृष्टांतः । भागमिव । यथा कश्चित्पितृभागभूतं धनं याचते तद्वदिंद्रो यजमानेभ्यः स्तोतृभ्यश्च धनं प्रयच्छत्येव । तस्माद्भागभूतं धनं यष्टारो वयं याचामहे ॥ हे इंद्र महीव कृत्तिः । कृत्तिर्यशो वान्नं वा ॥ कृती छेदने । करणे क्तिन् । कृत्यनेनेति । ईदृशी कृत्तिरिव ते तव शरणा शरणं गृहमंतरिक्षे द्युलोके महद्वर्तते । अत्र यास्कः । कृत्तिः कृततेर्यशो वान्नं वा महीव कृत्तिः शरणा त इंद्र सुमहत्त इंद्र शरणमंतरिक्षे कृत्तिरिवेति । नि० प. २२. । किंच ते तव स्वभूतानि सुम्ना सुम्नानि पुत्रादिविषयसुखानि च नोऽस्मान्प्राश्ववन् । प्रकर्षेणाश्रुवन्तां । व्याप्नुवन्तु ॥ अश्वोतेर्लेट्युडागमः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥

कन्या वारिति सप्तर्चमेकादशं सूक्तं । अचेः पुत्र्यपालाख्या त्वग्दोषपरिहारायानेन सूक्तेनेंद्रं स्तुतवती । अतः सैवर्षिः । प्रथमाद्वितीये पंक्ती शिष्टाः पंचानुष्टुभः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । कन्या वाः सप्ताचेय्यपालेतिहास ऐंद्र आनुष्टुभं द्विपंक्त्यादीति । विनियोगो लैंगिकः ॥ अचेतिहासमाचक्षते । पुरा किलात्रिसुतापाला ब्रह्मवादिनी केनचित्कारणेन त्वग्दोषदुष्टा सत्यत एव दुर्भगेति भर्त्ता परित्यक्ता पितुराश्रमे त्वग्दोषपरिहाराय चिरकालमिंद्रमधिकृत्य तपस्तेपे । सा कदाचिदिंद्रस्य सोमः प्रियकरो भवति तमिंद्राय दास्यामीति बुद्ध्या नदीतीरं प्रत्यागमत् । सा तत्र स्नात्वा पथि सोममप्यलभत । तमादाय गृहं प्रत्यागच्छंती मार्ग एव तं चखाद । तद्भक्षणकाले दंतघर्षणजातं शब्दं ग्राव्यां सोमाभिषवध्वनिमिति मत्वा तदानीमेवेंद्रः समागमत् । आगत्य तामुवाच । किमत्र ग्रावाणोऽभिषुखंतीति । सा प्रत्यूचे । अत्र कन्या स्नानार्थमागत्य सोमं दृष्ट्वा तं भक्षयति तद्भक्षणजो ध्वनिरेव न तु ग्राव्यां सोमाभिषवध्वनिरिति । तथा प्रत्युक्त इंद्रः पराङ्मावर्तत । गच्छंतमिंद्रं सा पुनरब्रवीत् । किमर्थं निवर्तसे त्वं तु सोमपानाय गृहं गृहं प्रतिगच्छसि । इदानीमत्रापि मम दंष्ट्राभ्यामभिषुतं सोमं पिब धानादींश्च भक्षयेति । सैवेंद्रमनाद्रियमाणा सती पुनरप्याह । अत्रागतं

त्वामिन्द्र इति न जानामि त्वयि गृहमागते बहुमानं करिष्यामीतीन्द्रमुक्त्वा च समा-
गत इन्द्र एव नान्य इति निश्चित्य स्वास्ये निहितं सोममाह । हे सोम त्वमाग-
तायेन्द्राय पूर्वं शनैस्ततः शनकैः क्षिप्रं परिस्रवेति । तत इन्द्रस्तां कामयित्वा तस्या
आस्य एव दंष्ट्राभिषुतं सोममपात् । तत इन्द्रेण सोमे पीते सति त्वग्दोषादहं
भर्त्ता परित्यक्ता सतीदानीमिन्द्रेण संगतेत्यपालायामुक्तायामिन्द्रस्तां व्याजहार ।
किं कामयसे तदहं करिष्यामीत्युक्ते सा वरमचीकमत । मम पितुः शिरो रोम-
वर्जितं तस्योषरं क्षेवं फलादिरहितं मम गुह्यस्थानमप्यरोमशमेतानि रोमफ-
लादियुक्तं कुर्वित्युक्तायां तत्पितृशिरःस्थितं खलतिमपहाय क्षेवं च फला-
दियुक्तं कृत्वैतस्यास्त्वग्दोषपरिहाराय स्वकीयरथच्छिद्रे शकटस्य युगस्य च छिद्र
एतां त्रिवारं निश्चकर्ष । तस्याः पूर्वापहता या त्वक् शल्यको द्वितीया गोधा
तृतीया कृकलासोऽभूत् । तत इन्द्रस्तामप्यपालां सूर्यसदृशत्वचमकरोदित्येतिहा-
सिकी कथा । एतच्च शाठ्यायनब्राह्मणे स्पष्टमुक्तं । तद्ब्राह्मणं तत्तद्व्याख्यानसमये
दर्शयिष्यते । एषोऽर्थः कन्या वारित्यादिष्वृक्षु प्रतिपाद्यते ॥

॥ तत्र सूक्ते प्रथमा ॥

कन्या॑३ वार॑वाय॒ती सोम॑मपि॒ सुता॑विदत् ।

अस्तं॑ भर॑त्यब्रवीदिन्द्रा॑य सुन॒वै त्वा श॒क्राय॑ सुन॒वै त्वा ॥ १ ॥

कन्या॑ । वाः । अव॑ऽय॒ती । सोमं॑ । अपि॑ । सुता॑ । अवि॒दत् ।

अस्तं॑ । भर॑ती । अब्र॒वीत् । इन्द्रा॑य । सुन॒वै । त्वा । श॒क्राय॑ । सुन॒वै । त्वा ॥ १ ॥

वारुदकं प्रत्यवायती स्नानार्थमभ्यवगच्छन्ती कन्यापाला नाम स्त्री सुता सुतौ
मार्गे सोममप्यविदत् । अलभत ॥ विट् लाम्भे । लङि रूपं ॥ तं सोममस्तं गृहं
प्रतिभरन्त्याहरन्ती सा सोममब्रवीत् । हे सोम त्वा त्वामिन्द्राय सुनवै । मम दंतैरे-
वाभिषुणवै । पुनर्हे सोम त्वा त्वां शक्राय समर्थायेन्द्राय सुनवै । इदानीमेवाभिषवं
करवै । सोमभक्षणकाले दंतध्वनिं ग्रावध्वनिमिति मत्वेन्द्रस्तामगमत् । एषोऽर्थः
शाठ्यायनब्राह्मणे स्पष्टमभिहितः । सा तीर्थमभ्यवयन्ती सोमांशुमविदत्तं समखा-
दत्तस्यै ह ग्रावाण इव दंता ऊदुः । स इन्द्र आद्रवत् ग्रावाणो वै वदन्तीति । सा तम-
भिव्याजहार कन्या वारवायती सोममपि सुताविददित्यस्यै त इदं ग्रावाण इव दंता
वदन्तीति विदित्वेन्द्रः पराडावर्तत । तमब्रवीदसौ य एषि वीरक इत्यादिनेति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

असौ य एषि वीरको गृहंगृहं विचाकशत् ।

इमं जंभसुतं पिब धानावंतं करंभिणमपूपवंतमुक्थिनं ॥ २ ॥

असौ । यः । एषि । वीरकः । गृहंगृहं । विचाकशत् ।

इमं । जंभसुतं । पिब । धानावंतं । करंभिणं । अपूपवंतं । उक्थिनं ॥ २ ॥

सा शक्रमब्रवीत् । हे इंद्र वीरको वीरः समर्थस्त्वं योऽसौ त्वं विचाकशत् ॥ काण्ट दीप्तौ । यङ्लुकि शतरि रूपं । धातोर्ह्रस्वच्छांदसः ॥ अत्यर्थं दीपमानः सन् गृहं गृहं यजमानगृहं प्रति सोमपानाय त्वमेषि । गच्छसि । अतस्त्वमत्रापि जंभसुतं मम दंतैरभिषुतमिमं सोमं पिब । कीदृशं । धानावंतं । धाना भ्रष्टयवाः । तद्वतं करंभिणं सक्तुमंतमपूपवंतं पुरोडाशादिसहितमुक्थिनं स्तोत्रादियुक्तमेतादृशं सोममत्रैव पिबेति । सा सोमेन सह धानादीनावेदयत् स्तोत्रं चाकार्षीदित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन त्वा नेमसि ।

शनैरिव शनकैरिवेंद्रायिंदो परि स्रव ॥ ३ ॥

आ । चन । त्वा । चिकित्सामः । अधि । चन । त्वा । न । इमसि ।

शनैःऽइव । शनकैःऽइव । इंद्राय । इंद्रो इति । परि । स्रव ॥ ३ ॥

पुनरपि सा तन्मनाहत्याह । हे इंद्र ॥ चनेति निपातसमुदायोऽवधारणार्थे ॥ त्वा त्वामाचिकित्सामः । ज्ञातुमिच्छाम एव । मम गृहमागच्छतं त्वामिंद्र इति न जानीम एव । इह मार्ग एवागतं त्वा त्वां नाधीमसि । नाधिगच्छामः ॥ अत्रापि चनेत्यवधारणे ॥ इह त्वामिंद्रेति न जानीम इत्यपाला तमिंद्रमुक्त्वा स्वास्ये स्थितं सोमं प्रत्याह । हे इंद्रो क्षरणशील सोम अस्मा आगतायेंद्राय तदर्थं पूर्वं शनैर्मंदं मंदं ततः शनकैरिव ॥ कुत्सितार्थेऽकच् ॥ कुत्सितं शनैः शनकैः क्षिप्रमित्यर्थः । क्षिप्रमेव त्वं परि स्रव । मदीयदंष्ट्राभिरभिषूयमाणः सन् परितः क्षरेति ॥ तथा यज्ञेष्वपि यावभिरभिषूयमाणः सोमः प्रथमं शनैः परिस्रवति ततः शनकैः क्षिप्रमिति तदभिप्रायेणोक्तं । तत इंद्र एतद्वाक्यं श्रुत्वा तदानीमेवमभिषुतं सोमं यज्ञस्थानीयादपालामुखादेवाधासीत् ॥ उक्तार्थः शाठ्यायनकब्राह्मणे स्पष्टमभ्यधायि ।

अनाद्रियमाणैव तमब्रवीदा चन त्वा चिकित्सामोऽधि चन त्वा नेमसीति ।
पुरा मां सर्वयर्चापाला स्तौतीत्युपपर्यावर्तत शनैरिव शनकैरिवेन्द्रायेन्दो परिस्र-
वेति ह वा अस्यै मुखात्सोमं निरधयत्सोमपीथ इह वा अस्य भवति य एवं
विद्वान् स्त्रीमुपजिघ्रतीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

कुविच्छकं कुवित्करत्कुविन्नो वस्यसस्करत् ।

कुवित्पतिद्विषो यतीरिद्रेण संगमामहै ॥४॥

कुवित् । शकत् । कुवित् । करत् । कुवित् । नः । वस्यसः । करत् ।

कुवित् । पतिऽद्विषः । यतीः । इद्रेण । संऽगमामहै ॥४॥

सोमं पीतवानिन्द्रोऽस्मानेवं करोत्वित्याह । स इन्द्रः कुविद्धुवारमस्माञ्शकत्
शक्तान् समर्थान्करोतु । किंच कुविद्धु चास्मभ्यं करत् । करोतु । किंच स एवेन्द्रो
नोऽस्मान्कुविद्धुकृत्वो वस्यसो वसीयसोऽतिशयेन वसुमतः करोतु ॥ करोतेः
शक्नोतेश्च लेट्यडागमः ॥ इदानीमाचेय्यहमेवं करिष्यामीति वदति । पूर्वं कुविद्धु
पतिद्विषस्त्वग्दोषात्पतिभिर्भर्तृभिर्वहुवारं द्विष्टा अत एव यतीः पतिभ्यः सका-
शादितो गच्छंत्यो वयं कैश्चिदप्यनूह्यमानाः सत्यः संप्रतीद्रेण सह संगमामहै ।
संगच्छामहै । सर्वत्र पूजार्थे बहुवचनं । संगमशब्देनेन्द्रोऽपालामचकमतेति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमानि त्रीणि विष्टपा तानीन्द्र वि रोहय ।

शिरस्ततस्योर्वरा मादिदं मे उपोदरे ॥५॥

इमानि । त्रीणि । विष्टपा । तानि । इन्द्र । वि । रोहय ।

शिरः । ततस्य । उर्वरा । आत् । इदं । मे । उप । उदरे ॥५॥

इद्रेण किं कामयसे तद्वास्यामीत्युक्ता सा वरमनया प्रार्थयते । हे इन्द्र इमानि
त्रीणि विष्टपानि स्थानानि संति । तानि त्रीणि स्थानानि विरोहय । उत्पादय ।
कानि तानि । ततस्य मम पितू रोमवर्जितं शिरः । खलतिमित्यर्थः । तच्चाप-
गमय । रोमशं कुर्वित्यर्थः । उर्वरां तस्योषरं क्षेत्रं सर्वसस्याढ्यं कुरु । आदनंतरं
मे ममोपोदर उपोदरस्य समीपे यदिदं स्थानं । गुह्यमित्यर्थः । तच्च त्वग्दोषे

सत्यसंजातरोमकं । तदपि त्वग्दोषपरिहारेण रोमयुक्तं कुरु । एतानि त्रीणि स्थानानि । एषोऽर्थः शाट्वायनके प्रपंचेनोक्तः । ताम्रवीदपाले किं कामय-
सीति । ताम्रवीदिमानि त्रीणि विष्टपेति खलतिर्हास्यै पिता स तं हाखलतिं
चकारोर्वरा हास्य न जज्ञे सो जज्ञ उपस्थे हास्यै रोमाणि नासुस्तान्यु ह जज्ञिर
इत्यस्योत्तरा भूयसे निवर्चनायासौ च या न इति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

असौ च या न उर्वरादिमां तन्वं१ मम ।

अथो॑ ततस्य॒ यच्छिरः॒ सर्वा॒ ता रोम॒शा कृ॒धि ॥ ६ ॥

असौ । च । या । नः । उर्वरा । आत् । इमां । तन्वं । मम ।

अथो॑ इति । ततस्य॒ । यत् । शिरः॒ । सर्वा॒ । ता । रोम॒शा । कृ॒धि ॥ ६ ॥

उक्तमेवार्थमनया विवृणोति । नोऽस्माकं पितुर्यासा उर्वरा यदिदमूषरं
क्षेत्रमस्ति । आदनंतरं ममेमां तन्वमिदं त्वग्दोषदुष्टं गुह्यस्थानं । अथो अथापि
च ततस्य तातस्य यच्छिरो रोमवर्जितमस्ति एतानि सर्वा सर्वाणि तानीमानि
त्रीणि स्थानानि रोमशा रोमशानि कृधि । कुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

खे रथस्य॒ खेऽन॑सः॒ खे यु॒गस्य॑ शत॒क्रतो ।

अ॒पा॒ला॒मिन्द्र॒ विष्पू॒त्यकृ॒णोः॒ सूर्य॑त्वचं ॥ ७ ॥

खे । रथस्य॒ । खे । अन॑सः । खे । यु॒गस्य॑ । शत॒क्रतो॒ इति॑ शतऽक्रतो ।

अ॒पा॒लां । इन्द्र॒ । विः । पू॒त्वी । अकृ॑णोः । सूर्य॑ऽत्वचं ॥ ७ ॥

अनयापालां सूर्यसदृशप्रभामकरोदित्याह । हे शतक्रतो हे शतसंख्याकयज्ञ
बहुविधप्रज्ञ वा हे इन्द्र रथस्य स्वकीयस्य खे पृथुतरे छिद्रे तथानसः शकटस्य
खे तदपेक्षयाल्पे छिद्रे युगस्य खे चाल्पतरे सूक्ष्मे छिद्रे रथशकटयुगानां छिद्रेषु
त्वग्दोषपरिहाराय त्रिस्त्रिवारं निष्कर्षणेन पूत्वी शोधयित्वा ततोऽपालामेतन्ना-
मिकामत्रिसुतां ब्रह्मवादिनीं सूर्यत्वचं सूर्यसमानत्वचमकृणोः । अकरोः । कल्या-
णतमरूपभाजमकरोरित्यर्थः शाट्वायनकब्राह्मणे स्पष्टमभिहितः । तां खे रथ-
स्यात्यवृहत्ता गोधाभवत्तां खेऽनसोऽत्यवृहत्ता संश्लिष्टकाभवत्तदेषाभ्यनूच्यते खे

रथस्य खेऽनस इति । तस्यै ह यत्कल्याणतमं रूपाणां तद्रूपमासेति त्वग्दोषा-
पनयनायाक्षादिद्वारेष्वतिकर्षणमिति । यत्त्वग्दोषदूषितः सन् एतत्सूक्तं पठति तस्य
त्वग्दोषमपगमय्य सूर्यसदृशकांतिमिंद्रः करोतीति सूक्तं प्रशस्यते ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे चतुर्दशो वर्गः ॥

पांतमा व इति त्रयस्त्रिंशद्वचं द्वादशं सूक्तमांगिरसस्य श्रुतकक्षस्य सुकक्षस्य
वार्षमैंद्रं । आद्यानुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । तथानुक्रम्यते । पांतं त्रयस्त्रिंशच्छ्रुतकक्षः
सुकक्षो वाद्यानुष्टुविति ॥ महाव्रते गायत्रतृचाशीतौ प्रथमावर्जमिदं सूक्तमुत्तरं
च । पंचमारण्यके सूचितं च । पुरुहूतं पुरुष्टुतमिति शेषः । ऐ० आ० ५. ९. । इति ॥
प्रथमे रात्रिपर्याये होतुः शक्त्वा आद्यौ तृचौ स्तोत्रियानुरूपौ । सूचितं च । पांतमा
वो अंधसोऽपादु शिश्रंधसः । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पांतमा वो अंधस इंद्रमभि प्र गायत ।

विश्वासाहं शतक्रतुं मंहिष्ठं चर्षणीनां ॥ १ ॥

पांतं । आ । वः । अंधसः । इंद्रं । अभि । प्र । गायत ।

विश्वऽसाहं । शतऽक्रतुं । मंहिष्ठं । चर्षणीनां ॥ १ ॥

हे ऋत्विजो वो युष्मदीयमंधसः सोमलक्षणमन्नमा पांतमाभिमुख्येन पिवंतं ॥
पा पाने । छांदसः शपो लुक् । सर्वे विधयश्छंदसि विकल्पंत इति न लोकाव्य-
येति षष्ठीप्रतिषेधाभावः । ततोऽंधस इत्यस्य कर्तृकर्मणोरिति षष्ठी ॥ सोममा-
भिमुख्येन पिवंतमेतादृशमिंद्रं प्र गायत । प्रकर्षणाभिष्टुत । कीदृशं । विश्वसाहं
सर्वेषां शत्रूणामभिवितारं सर्वेषां भूतजातानां वा । अत एव शतक्रतुं बहुवि-
धप्रज्ञानं बहुविधकर्माणं वा चर्षणीनां मनुष्याणां मंहिष्ठं धनस्य दातृतमं । यद्वा
यजमानानां यष्टव्यत्वेन पूजनीयमिंद्रं गायतेति समन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पुरुहूतं पुरुष्टुतं गाथान्यं सनश्श्रुतं । इंद्रं इति ब्रवीतन ॥ २ ॥

पुरुऽहूतं । पुरुऽस्तुतं । गाथान्यं । सनऽश्रुतं । इंद्रः । इति । ब्रवीतन ॥ २ ॥

हे ऋत्विग्यजमानाः पुरुहूतं यज्ञेषु बहुभिराहूतं पुरुष्टुतं बहुभिः स्तोत्रशस्त्रा-
दिभिः स्तुतं । अत एव गाथान्यं गाथायोग्यं गातव्यं सनश्श्रुतं सनातनतया

प्रसिद्धं । एवंविधं देवमिन्द्र इति यूयं ब्रवीतन । ब्रूयात् ॥ ब्रूज् व्यक्तायां वाचीत्यस्य
लोटि व्यत्ययेन ध्वमस्तनबादेशः । अत एव गुणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इन्द्र इन्द्रो महानां दाता वाजानां नृतुः । मह्यं अभिङ्वा यमत् ॥३॥

इन्द्रः । इत् । नः । महानां । दाता । वाजानां । नृतुः । महान् । अभिङ्वा । आ । यमत् ॥३॥

इन्द्र इत्पूर्वोक्तलक्षणं इन्द्र एव नोऽस्मभ्यं महानां महतां वाजानामन्नानां ।
यद्वा महानां ॥ वर्णव्यत्ययः ॥ मघानां धनानां वाजानामन्नानां च दाता भवतु ।
कीदृशः । नृतुः ॥ नृतिशृद्ध्योः कूरिति कूप्रत्ययः । ह्रस्वच्छांदसः ॥ सर्वस्य नर्तयिता ।
यद्वा नृ नये । औणादिकस्तुप्रत्ययः । धातोर्ह्रस्वच्छांदसः ॥ स्तोतृभ्यो गवादि-
नेता । अत एव महान् स इन्द्रोऽभिङ्वाभिगतजानुकमस्मभ्यमायमत् । आयच्छतु ।
ददातु । यद्वा स इन्द्रोऽभिङ्वास्मदभिमुखमागच्छन्नं स्वहस्तयोः परिगृह्यास्मान्न-
यतु । धनं यत्वास्मभ्यं ददात्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अपादु शिप्रंधसः सुदक्षस्य प्रहोषिणः । इन्द्रोऽरिन्द्रो यवाशिरः ॥४॥

अपात् । ऊं इति । शिप्री । अंधसः । सुदक्षस्य । प्रहोषिणः । इन्द्रोः । इन्द्रः ।

यवोऽआशिरः ॥४॥

शिप्री । शिप्रे हनू नासिके वा । शोभनहनुः । यद्वा शिप्राः शीर्षण्याः । सुशि-
रस्त्राणः स इन्द्र एव प्रहोषिणः प्रकर्षेण देवान्हविर्भिर्जुहोतः सुदक्षस्यैतन्नामकस्य
ऋषेः संबन्धि यवाशिरः ॥ श्रीङ् पाके । आङ्पूर्वस्यापस्पृधेयामानृचुरित्यादिना
धातोः शिरादेशः ॥ यवैरामिश्रितं यवैः सह पक्वमिन्द्रोः सर्वतः पात्रेषु क्षरत्
अंधसः सोमलक्षणमन्नमपात् । अपिबत् । यद्वास्य सोमस्य भागमिन्द्रार्थं परि-
कल्पितं सोमांशमपिबत् । उ इत्यवधारणे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तम्बुभि प्रार्चेतं सोमस्य पीतये । तदिन्द्रस्य वर्धनं ॥५॥

तं । ऊं इति । अभि । प्र । अर्चेत् । इन्द्रः । सोमस्य । पीतये । तत् । इत् । हि ।

अस्य । वर्धनं ॥५॥

हे ऋत्विजस्तमु तमेवेन्द्रमभ्याभिमुख्येन प्रार्चत । प्रकर्षेण स्तुत । किमर्थं । सोमस्य पीतयेऽचागत्य सोमपानाय । किमर्थं सोमपानायेति विशेष्यते तदाह । तदित्तत्सोमपानमेवास्येन्द्रस्य वर्धनं वर्धकं भवति खलु । तस्मात्सोमपानजहर्षाय प्रार्चत ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अस्य पीत्वा मदानां देवो देवस्यौजसा । विश्वाभि भुवना भुवत् ॥ ६ ॥

अस्य । पीत्वा । मदानां । देवः । देवस्य । ओजसा । विश्वा । अभि । भुवना । भुवत् ॥ ६ ॥

देवो द्योतमान इन्द्रोऽस्यास्माभिर्दीयमानस्य सोमस्य मदानां मदकरान्नसान् पीत्वा पानं कृत्वा । यद्वास्थितं सोमं पीत्वा तथा मदानां मदसाधनादीनि भक्षयित्वा देवस्य गृहेषु शोभमानस्य यद्वा देवनशीलस्य देवैः काम्यमानस्य सोमस्य पानजातेनौजसा बलेन विश्वा भुवना सर्वाणि भुवनानि भूतजातान्यभिभुवत् । अभिभवति । सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार । ऋग्वे० २. १५. २. । इत्यादिषु सोमपानमदे सर्वाणि वृत्रहननादिकर्माणि चकारेत्येवमत्रापि सर्वाणि भूतानि भुवनादीनि कर्माण्यकाशीदिति ॥

प्रथमे पर्याये होतुः शस्ते त्यमु वः सचासाहमित्यादिसूक्तशेषः । सूचितं च । त्यमु वः सचासाहमिति सूक्तशेषोऽभि त्वं मेघं । आ० ६. ४. । इति ॥ अप्रोर्यामेऽच्छावाकातिरिक्तोक्थ्ये त्यमु वः सचासाहमिति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । त्यमु वः सचासाहं सचा ते अनु कृष्टय इति वा स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ९. ११. । इति ॥ व्यूहस्य दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि निष्केवल्य एष एव तृचो निविडानीयः । सूचितं च । इमं नु मायिनं हुवे त्यमु वः सचासाहं । आ० ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

त्यमु वः सचासाहं विश्वासु गीर्घायतं । आ च्यावयस्यूतये ॥ ७ ॥

त्वं । ऊं इति । वः । सचाऽसहं । विश्वासु । गीर्घु । आऽयतं । आ । च्यावयसि । ऊतये ॥ ७ ॥

यजमानः स्तोतारं संबोध्याह । हे स्तोतः सचासाहं । सचाशब्दो बहुवाची । बहूनामभिभवितारं । यद्वा शत्रून् स्वबलेन संगत्य जेतारं वो युष्मदीयेषु विश्वासु गीर्घु सर्वेषु स्तोत्रेष्वायतं विस्तृतं । सर्वत्रेन्द्र एव स्तूयते । तस्मात्तेषु

विततं त्वं । उ इत्यवधारणे । तमेवेन्द्रमूतयेऽस्मद्रक्षणायाच्यावयसि ॥ च्युङ् मुङ्
गतौ ॥ त्वदीयैः स्तोत्रैर्यज्ञं प्रत्याभिमुख्येनागमय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

युध्मं संतमनर्वाणं सोमपामनपच्युतं । नरमवार्यक्रतुं ॥ ८ ॥

युध्मं । संतं । अनर्वाणं । सोमऽपां । अनपऽच्युतं । नरं । अवार्यऽक्रतुं ॥ ८ ॥

एवंगुणोपेतमिन्द्रमागमयेत्याह । युध्मं शत्रूणां संप्रहारकं संतं । अत एवा-
नर्वाणमन्यैरप्रत्युतमनभिगतं । तस्मादनपच्युतं संग्रामेषु शत्रुभिरहिंसितं सोमपां
सोमस्य पातारमस्य सोमस्य मदे सत्यवार्यक्रतुं भटैरनिवारणीयकर्माणं नरं सर्वस्य
नेतारं । एतादृग्गुणोपेतमिन्द्रमागमयेति पूर्वेण सह संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

शिष्ठां ण इंद्र राय आ पुरु विद्वाँ ऋचीषम । अवा नः पार्ये धने ॥ ९ ॥

शिष्ठां । नः । इंद्र । रायः । आ । पुरु । विद्वान् । ऋचीषम । अवा । नः । पार्ये । धने ॥ ९ ॥

हे ऋचीषम स्तुत्या सम ॥ यद्वा ईष गतिहिंसादर्शनेषु । अस्मादमप्रत्ययः ॥
सर्वैर्गतव्य दर्शनीय वा । उक्तगुणोपेत हे इंद्र विद्वान् सर्वविषयज्ञानवांस्त्वं शत्रुभ्य
आहत्य रायो धनानि नोऽस्मभ्यं पुरु बहुवारं शिष्ठा । प्रयच्छ । यद्वा पुर्विति
रायो विशेषणं । बहूनि धनानि प्रयच्छ । किंच पार्ये । पाराः शत्रवः । तत्रभवे
धन आजिहीर्षिते शत्रुधने नोऽस्मानव । रक्षा । शत्रून् हत्वा तद्धनेनास्मान्
पालयेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अतश्चिदिन्द्र ण उपा याहि शतवाजया । इषा सहस्रवाजया ॥ १० ॥

अतः । चित् । इंद्र । नः । उपा । आ । याहि । शतऽवाजया । इषा । सहस्रऽवाजया ॥ १० ॥

हे इंद्र अतश्चिदस्माद्युलोकादेव । यद्वास्माच्छत्रुस्थानाच्छतवाजया शतसंख्या-
कबलयुक्तेन तथा सहस्रवाजया । वाजोऽन्नं । सहस्रसंख्यानवता बहुबलान्नेने-
षान्नरसेन युक्तः सन् नोऽस्मानुपा याहि । अधिकमाभिमुख्येनागच्छ ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे षोडशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अयाम् धीवतो धियोऽर्वङ्निः शक्र गोदरे । जयेम पृत्सु वज्रिवः ॥ ११ ॥

अयाम् । धीऽवतः । धियः । अर्वन्तऽभिः । शक्र । गोऽदरे । जयेम । पृत्ऽसु ।
वज्रिऽवः ॥ ११ ॥

हे शक्र समर्थेन्द्र धीवतः ॥ छंदसीर इति मतुपो वत् ॥ कर्मकरणात्कर्मवतो
वयं धियो युद्धजयार्थं कर्माण्ययाम् । गच्छाम । ततो गोदरे ॥ दृ विदारणे ।
अच इरितीप्रत्ययः ॥ गवां पर्वतानां दरयितर्हे वज्रिवो वज्रवन् । यद्वा वजनं
गमनं वज्रः । तद्वान् कुलिशः । तद्वन्निन्द्र पृत्सु संग्रामेष्वर्वङ्निः सर्वतो गंतृभिस्त्वया
दत्तैरश्वैर्जयेम । वयं तवादातृञ्जेयामः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

वयमुं त्वा शतक्रतो गावो न यवसेषा । उक्थेषु रणयामसि ॥ १२ ॥

वयं । ऊं इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । गावः । न । यवसेषु । आ । उक्थेषु ।
रणयामसि ॥ १२ ॥

हे शतक्रतो बहुप्रज्ञान बहुकर्मन्वेन्द्र त्वा सर्वतः ॥ उ इत्यवधारणे ॥ त्वामे-
वोक्थेषु स्तोत्रशस्त्रादिकेषु वयं रणयामसि ॥ इदंतो मसिः ॥ आरणयामः ।
शब्दयामः । रमयाम इत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । गावो न । यथा गोपालो यवसेषु
तृणविशेषेषु गावो गाः पशूना समन्ताद्रमयति तद्वत् ॥ गाव इति सर्वविधीनां
छंदसि विकल्पितत्वादौत्वाभावः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विश्वा हि मर्त्यत्वानां कामा शतक्रतो । अगन्म वज्रिन्नाशसः ॥ १३ ॥

विश्वा । हि । मर्त्यऽत्वाना । अनुऽकामा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अगन्म ।
वज्रिन् । आऽशसः ॥ १३ ॥

हे शतक्रतो बहुप्रज्ञेन्द्र मर्त्यत्वानां मर्त्यत्वानि ॥ सुपां सुलुगिति विभक्तेराजा-
देशः ॥ संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्दीर्घाभावः ॥ विश्वा हि विश्वान्येव मर्त्यत्वान्यनु-
कामा कामानभिलाषाननुगतानि । कामोपेतानीत्यर्थः । मनुष्याश्चैतानि कामयन्त
इत्यर्थः । तथा सति हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र वयमप्याशस आशंसनानि धनादि-

कामानगन्म । अवगच्छामः ॥ गमेर्लेटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । खोश्चेति मकारस्य नकारः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वे सु पुत्र शवसोऽवृचन्कामकातयः । न त्वामिन्द्रातिं रिच्यते ॥ १४ ॥

त्वे इति । सु । पुत्र । शवसः । अवृचन् । कामऽकातयः । न । त्वां । इन्द्र । अति । रिच्यते ॥ १४ ॥

हे शवसस्पुत्र बलनिमित्तमुत्पन्नत्वाद्बलस्य पुत्रेन्द्र कामकातयः ॥ कै गै रै शब्दे ॥ कामपराः कातयः शब्दा येषां भवन्ति ते तथोक्ताः । तादृशा मनुष्यास्वे त्वयि स्ववृचन् । स्वस्वकामाभिपूरणार्थं सुष्ठु वर्तन्ते । तस्मान्मर्त्यत्वानि कामोपेतानीत्युत्पन्नं ॥ वृत्तु वर्तने । लङि छांदसो विकरणस्य लुक् । बहुलं छंदसीति रुडागमः ॥ यत एवं ततः हे इन्द्र त्वां कश्चिदपि देवो नातिरिच्यते । बलेन धनेन वातिरिक्तः समर्थो नास्ति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स नो वृषन्तसनिष्ठया सं घोरया द्रवित्वा । धियाविद्धि पुरंध्या ॥ १५ ॥

सः । नः । वृषन् । सनिष्ठया । सं । घोरया । द्रवित्वा । धिया । अविद्धि । पुरंऽध्या ॥ १५ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिन्द्र स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं सनिष्ठया ॥ षण्णु दाने ॥ धनादेर्दानृतमया घोरया सपत्नानां भयकारिण्या अत एव द्रवित्वा द्रावयिच्या शत्रूणां पलायिच्या ॥ द्रवतेरित्युच्प्रत्ययः ॥ पुरंध्या बहूनां धारयिच्या धिया तादृशेन कर्मणा नोऽस्मान्समविद्धि । समन्तात्पालय ॥ अवतेर्लेटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । बहुलवदनात्सिप रुडागमः ॥ अस्मान्धनदानादिना रक्षेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

यस्ते नूनं शतक्रतुविन्द्र द्युम्नितमो मदः । तेन नूनं मदे मदः ॥ १६ ॥

यः । ते । नूनं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्र । द्युम्निऽतमः । मदः । तेन । नूनं ।

मदे । मदेरिति मदः ॥ १६ ॥

अत्र सोमः स्तूयते । हे शतक्रतो शतविधप्रज्ञान हे इन्द्र द्युम्नितमो यशस्वितमो यो मदः । माद्यंत्यनेनेति मदः सोमः । यः सोमो नूनं पुरा ते त्वदर्थम-

स्माभिरभिषुतोऽस्ति तेनास्माभिः प्रदीयमानसोमेन नूनमिदानीं मदे तत्पानेन
मदे तव संजाते सत्यस्मानपि मदेः । धनादिदानेन त्वं मादय ॥ मदी हर्षे ॥
अत्रांतर्णीतिर्यर्थः । बहुलमिति शप् ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यस्ते चिचश्चवस्तमो य इन्द्र वृचहंतमः । य ओजोदातमो मदः ॥ १७ ॥

यः । ते । चिचश्चवः । तमः । यः । इन्द्र । वृचहन् । तमः । यः । ओजः । दातमः । मदः ॥ १७ ॥

हे इन्द्र चिचश्चवस्तमोऽतिशयेन नानाविधकीर्तिर्यो मदः सोमस्ते त्वदर्थम-
स्माभिरभिषुतः । यः सोमो वृचहंतमोऽतिशयेन पापानां हन्ता । किंच यः सोम
ओजोदातमोऽतिशयेन बलस्य दाता तेनास्माभिर्दीयमानेन सोमेन त्वं माद्ये-
रिति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

विद्महि यस्ते अद्रिवस्त्वादत्तः सत्य सोमपाः । विश्वांसु दस्म कृष्टिषु ॥ १८ ॥

विद्म । हि । यः । ते । अद्रिः । वः । त्वा । दत्तः । सत्य । सोमपाः । विश्वांसु । दस्म ।
कृष्टिषु ॥ १८ ॥

हे अद्रिवः । अद्रिर्वज्रः । तद्वन् हे सत्य यथार्थकर्मन् सोमपाः सोमस्य पा-
तर्दस्म दर्शनीय यद्वा शत्रूणामुपक्षपयितरिन्द्र विश्वांसु कृष्टिषु सर्वेषु सोमस्य दातृषु
यजमानेषु त्वादत्तस्त्वया दत्तस्ते त्वदीयो यो रयिरस्ति तं विद्महि । यष्टारो वयमपि
जानीम एव । यद्वा हे इन्द्र सर्वेषु यष्टृषु मध्ये वयं ते त्वदीयमेव नान्यदीयमिति
तं सोमं जानीम एव यः सोमस्त्वादत्तोऽस्माभिस्त्वदर्थं दीयते ॥ अत्र त्वादे-
शश्छांदसः ॥ प्रथमे पर्यायेऽच्छावाकस्येंद्राय मङ्गने सुतमिति स्तोत्रियः । सूचितं
च । इन्द्राय मङ्गने सुतमिन्द्रमिन्द्रायिनो बृहत् । आ० ६. ४. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकोनविंशी ॥

इन्द्राय मङ्गने सुतं परि द्योभंतु नो गिरः । अर्कमर्चंतु कारवः ॥ १९ ॥

इन्द्राय । मङ्गने । सुतं । परि । द्योभंतु । नः । गिरः । अर्कं । अर्चंतु । कारवः ॥ १९ ॥

मङ्गने ॥ माद्यतेः क्कनिप् ॥ मदनशीलायेन्द्राय तदर्थं सुतमभिषुतं सोमं
नोऽस्मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः परि द्योभंतु ॥ स्तोभतिः स्तुतिकर्मा ॥

परितः सोमं स्तुवंतु । ततः कारवः स्तुतिकारिणः स्तोतारश्चार्कं सर्वैरर्चनीयं
सोममर्चन्तु । पूजयन्तु ॥

॥ अथ विंशी ॥

यस्मिन्विश्वा अधि श्रियो रणंति सप्त्र संसदः । इन्द्रं सुते हवामहे ॥ २० ॥

यस्मिन् । विश्वाः । अधि । श्रियः । रणंति । सप्त्र । संसदः । इन्द्रं । सुते । हवामहे ॥ २० ॥

यस्मिन्निन्द्रे विश्वाः सर्वाः श्रियः कांतयोऽधि अधिकं भवन्ति । अतिशयेन
तेजस्वीत्यर्थः । किंच सप्त्र सप्त्रसंख्याकाः संसदः । सम्यग्यज्ञेषु कर्मकरणार्थं सीदं-
तीति संसदो होचकाः । यस्मिन्नणंति सोमप्रदानार्थं रमन्ते । यद्वा यं शब्दयन्ति
स्तुवंति तं पूर्वोक्तलक्षणमिन्द्रं सुते सोमेऽभिषुते सति हवामहे । वयं सोमपा-
नायाह्वयामः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

त्रिकटुकेषु चेतनं देवासो यज्ञमन्तत । तमिद्वर्धन्तु नो गिरः ॥ २१ ॥

त्रिऽकटुकेषु । चेतनं । देवासः । यज्ञं । अन्तत । तं । इत् । वर्धन्तु । नः । गिरः ॥ २१ ॥

हे देवासो देवास्त्रिकटुकेष्वाभिप्रविकेषहःसु । ज्योतिर्गौरायुरिति त्रिकटुकाः ।
तेषु चेतनं ॥ चित्ती संज्ञाने ॥ चेतन्ति जानन्त्यनेन स्वर्गादिकमिति चेतनः ।
ज्ञानसाधनं यज्ञमन्तत । अतन्वत । स्वैः स्वैः कर्मभिः पालनैश्च विस्तारितवन्तः ॥
तनु विस्तारे । लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । तनिपत्योश्छंदसीत्यु-
पधालोपः ॥ तमिद्वमेवासदीयं यज्ञं नोऽस्माकं गिरः स्तुतिलक्षणा वाचो
वर्धन्तु । वर्धयन्तु ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

आ त्वां विशन्ति देवः समुद्रमिव सिंधवः । न त्वामिन्द्राति रिच्यते ॥ २२ ॥

आ । त्वा । विशन्तु । इन्द्रः । समुद्रं । इव । सिंधवः । न । त्वां । इन्द्र । अति । रिच्यते ॥ २२ ॥

हे इन्द्र इन्द्रः स्रवंतोऽस्माभिर्दीयमानाः सोमास्त्वा त्वामा विशन्तु । सर्वतः
प्रविशन्तु । तत्र दृष्टान्तः । समुद्रमिव सिंधवः । स्रंदमाना नद्यो यथा समुद्रं
जलाशयं सर्वतः प्रविशन्ति तद्वत् । यत एवं तस्मात् हे इन्द्र त्वां कश्चिदपि देवो

बलेन धनेन वा नातिरिच्यते । नातिरिक्तोऽस्ति । सामर्थ्यवान् त्वत्तोऽधिको नास्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

वि॒व्य॒कथं॑ म॒हि॒ना वृ॒ष॒भ॒क्षं॑ सोम॑स्य जागृ॒वे । य इ॒न्द्र ज॒ठरे॑षु ते ॥ २३ ॥

वि॒व्य॒कथं॑ । म॒हि॒ना । वृ॒ष॒भ॒क्षं॑ । सोम॑स्य । जागृ॒वे । यः । इ॒न्द्र । ज॒ठरे॑षु । ते ॥ २३ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितर्हे जागृवे जागरणशीलेन्द्र त्वं तस्य सोमस्य भक्षं पानं प्रति महिना स्वमहिम्ना विव्यकथ । सर्वतो व्याप्तवानसि ॥ व्यचेर्लिटि थल्यभ्यासस्योभयेषामिति संप्रसारणं ॥ हे इन्द्र यः सोमस्ते जठरेषूदरेषु प्रविशति तस्य पानं व्याप्तवानसीति शेषः ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

अ॒रं त इ॒न्द्र कु॒क्षये॒ सोमो॑ भवतु वृ॒त्रह॑न् । अ॒रं धाम॑भ्य इ॒न्द्रवः॑ ॥ २४ ॥

अ॒रं । ते । इ॒न्द्र । कु॒क्षये॑ । सोमः॑ । भव॒तु । वृ॒त्र॒ह॒न् । अ॒रं । धाम॑भ्यः । इ॒न्द्रवः॑ ॥ २४ ॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्यापामावरकस्यासुरस्य पापस्य वा हन्तर्हे इन्द्र सोमोऽस्माभिर्दीयमानस्ते तव कुक्षयेऽरमलं पर्याप्तो भवतु । किंचेन्द्रवः सर्वतः क्षरणशीलाः सोमास्तव धामभ्यो नानाविधेभ्यः शरीरेभ्यस्तव तेजोभ्यो वारमलं पर्याप्ता भवन्तु । अनेन तेजसा हविर्भाक्त्वमस्तीति सूचितं । अस्मदीयाः सोमा एव तव कुक्षये देहेभ्योऽपि पर्याप्ता भवन्तु नान्यदीया इति भावः ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

अ॒रम॑श्वाय गायति श्रु॒तक॑क्षो अ॒रं ग॒वे । अ॒रमि॑न्द्रस्य धाम्ने ॥ २५ ॥

अ॒रं । अ॒श्वाय॑ । गा॒य॒ति । श्रु॒त॒क॒क्षः । अ॒रं । ग॒वे । अ॒रं । इ॒न्द्रस्य॑ । धाम्ने ॥ २५ ॥

श्रुतकक्षो नामर्षिर्गवाश्चादिन्द्रं स्तौति । अयं श्रुतकक्ष एतन्नामक ऋषि-
रश्वायेन्द्रेण दीयमानायाश्वायैतदर्थमरमलं गायति । इन्द्रविषयं स्तौचं करोति ।
तथा गवेऽरमलं गायति । इन्द्रस्येन्द्रकर्तृकाय धाम्ने गृहाय तदर्थं चारं पर्याप्तं
स्तौति । यदश्वादिकमिन्द्रः प्रयच्छति तस्मै गायतीति ॥ यदेन्द्रस्येति कर्मणि षष्ठी ॥
गवादिलाभार्थमिन्द्रं स्तौति ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

अ॒रं हि ष्मा॑ सु॒तेषु॑ णः सोमे॑ष्विन्द्र॒ भूष॑सि । अ॒रं ते श॒क्र दा॒वने॑ ॥ २६ ॥

अ॒रं । हि । स्म । सु॒तेषु॑ । नः । सोमे॑षु । इन्द्र॒ । भूष॑सि । अ॒रं । ते । श॒क्र । दा॒वने॑ ॥ २६ ॥

हे इन्द्र सुतेष्वभिषुतेषु नोऽस्मदीयेषु सोमेषु ॥ हि ष्मेत्यवधारणे ॥ त्वमेव तेषां पानेऽलं पर्याप्तो भूषसि । भवसि । यद्वा सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु नोऽस्माकं पर्याप्तं धनं भूषसि ॥ भू प्राप्नौ ॥ त्वं प्रापय । तथा भवति हे शक्र समर्थेन्द्र दावने धनादिकस्य दात्रे ते तुभ्यमस्माभिर्दीयमानाः सोमा अरमलं पर्याप्ता भवन्तु ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

प॒रा॒का॒त्ताच्चि॑द॒द्रिव॒स्त्वां न॑क्ष॒न्त नो॒ गिरः॑ । अ॒रं ग॒माम॑ ते व॒यं ॥ २७ ॥

प॒रा॒का॒त्तात् । चि॒त् । अ॒द्रिऽवः । त्वां । न॑क्ष॒न्त । नः । गिरः॑ । अ॒रं । ग॒माम॑ । ते । व॒यं ॥ २७ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निन्द्र नोऽस्मदीया गिर इतो निर्गताः स्तुतयः पराकात्तात् । चिदप्यर्थः । अतिदूरादपि त्वां नक्षन्त । व्याप्नुवन्तु । किमुत समीपात्त्वामश्रुवन्तामिति ॥ नक्षतेर्ब्याप्तिकर्मणो नशतेर्वा लेटि सिपि रूपं ॥ एवं सति स्तोतारो वयं ते त्वदीयं धनमरमलं पर्याप्तं गमाम । त्वत्तो गच्छाम ॥

आभिप्लविकेषूक्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिन एवा ह्यसि वीरयुरिति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । एवा ह्यसि वीरयुरेवा ह्यस्य सूनृता । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तस्मिन्प्रथमा सूक्तेऽष्टाविंशी ॥

ए॒वा ह्य॑सि॒ वी॒र॒यु॒रे॒वा शू॒र उ॒त स्थि॒रः । ए॒वा ते॒ रा॒ध्यं॒ मनः॑ ॥ २८ ॥

ए॒वा । हि । अ॒सि॑ । वी॒र॒ऽयुः । ए॒वा । शू॒रः । उ॒त । स्थि॒रः । ए॒वा । ते॒ । रा॒ध्यं॑ । मनः॑ ॥ २८ ॥

हे इन्द्र त्वं वीरयुर्वीरान्युद्धकर्मणि समर्थान् हन्तुं कामयमान एवासि । भवसि खलु । हि प्रसिद्धौ । अत एव त्वं शूरः सामर्थ्यवानेव भवसि । उतापि च स्थिरः संग्रामे धैर्यवान् भवसि । एकत्र स्थित्वैव शत्रून् संप्रहरसीत्यर्थः । एवं सति ते तव मनो राध्यं स्तुतिभिराराधनीयमेव यतोऽनेन मनसा त्वं शत्रुवधं संग्रामे धैर्यादिकं च करोषीति । तव मन एव सर्वैः स्तुत्यमित्यर्थः ॥

॥ अथैकोनचिंशी ॥

ए॒वा रा॒तिस्तु॒वीमघ॒ विश्वे॑भिर्धायि धा॒तृभिः॑ । अधा॑ चिदि॒न्द्र मे॒ सचा॑ ॥ २९ ॥

ए॒व । रा॒तिः । तु॒विऽमघ॒ । विश्वे॑भिः । धा॒यि । धा॒तृऽभिः॑ । अध॑ । चि॒त् । इ॒न्द्र ।
मे॒ । सचा॑ ॥ २९ ॥

हे तुविमघ ॥ तुविरिति बहुनाम ॥ बहुधनवन्निन्द्र विश्वेभिर्विश्वैर्धातृभिः कर्माधारकैः । यद्वा देवानां हविर्दानेन पोषयितृभिः सर्वैर्यजमानैस्तव रातिर्गवाश्चधनादिदानं धायि । तैर्धार्यत एव ॥ दधातेर्लुङि कर्मणि रूपं । चिदेवार्थे ॥ अधात एव हे इन्द्रैवविध त्वं मे यष्टुर्ममापि सचा धनादिदानेन कर्मसहायो भव ॥

॥ अथ चिंशी ॥

मो षु ब्र॒ह्मेव॑ त॒न्द्रयु॑र्भुवो॑ वा॒जानां॑ प॒ते । म॒त्स्वा सु॒तस्य॑ गो॒म॒तः ॥ ३० ॥

मो इति॑ । सु । ब्र॒ह्माऽइ॒व । त॒न्द्रयुः॑ । भु॒वः । वा॒जा॒नां । प॒ते । म॒त्स्व । सु॒तस्य॑ ।
गोऽम॑तः ॥ ३० ॥

हे वाजानां पते अन्नानां पते बलानां वा हे इन्द्र तन्द्रयुर्निष्कारणं निवृत्त-कर्मवत्त्वादालस्ययुक्तो ब्रह्मेव ब्राह्मण इव । अथापि तद्वदर्थे भाष्यत इति यास्कोक्त-मनुसृत्य तन्द्रयुक्त इत्युक्तं । अथवा यागादिकर्मपरित्यागेनालस्यमिच्छन् नास्तिको ब्राह्मण इव त्वं मो षु भुवः । सुष्ठु मा भवः । सर्वदास्मत्कर्मान्वितो भवेत्याशासनं । तदेवाह । सुतस्याभिषुतस्य ततो गोमतो गव्येन क्षीरेण दध्ना वा मिश्रणवतः सोमस्य पानेन मत्स्व । माद्य । हृष्टो भव ॥

॥ अथैकचिंशी ॥

मा न॑ इ॒न्द्राभ्या॑ऽदि॒शः॒ सूरौ॑ अ॒क्तुष्ठा य॑मन् । त्वा यु॒जा व॑नेम॒ तत् ॥ ३१ ॥

मा । नः॑ । इ॒न्द्र । अ॒भि । आ॒ऽदि॒शः॑ । सूरः॑ । अ॒क्तुषु॑ । आ । य॒मन् । त्वा । यु॒जा ।
व॑नेम॒ । तत् ॥ ३१ ॥

हे इन्द्र आदिश आदेष्टारः समन्तादायुधान्यतिविसृजंतः सूरः ॥ सृ गतौ ॥ सर्वत्र सरणशीला राक्षसा अक्तुषु रात्रिषु दिवापि नोऽस्माकं माभ्या यमन् । आभिमुख्येन मा नियंतारो भवंतु । यद्यागताश्चेत्तदा तद्रक्षः कुलं त्वा त्वया

युजा सहायेन वयं वनेम । हिंसाम ॥ अथ क्रथ क्रथ क्रथ हिंसार्था वनु चेत्यत्र
पठितत्वाद्धिंसार्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

त्वयेदिंद्र युजा वयं प्रति ब्रुवीमहि स्पृधः । त्वमस्माकं तव स्मसि ॥ ३२ ॥

त्वया । इत् । इंद्र । युजा । वयं । प्रति । ब्रुवीमहि । स्पृधः । त्वं । अस्माकं । तव । स्मसि ॥ ३२ ॥

हे इंद्र त्वयेत् ॥ इदवधारणे ॥ त्वयैव युजा सहायेन स्पृधः स्पर्धमानान्
शत्रून्वयं प्रतिब्रुवीमहि । निराकुर्वीमहि । प्रतिवचनं निराकरणं । उत्तरार्धेनेंद्र-
साहाय्यमेव प्रतिपादयति । हे इंद्र त्वमस्माकं भवसि । स्तुत्यस्तोतृयष्टयष्टव्यतया
त्वमस्माकं भवसि वयं तव स्मसि । भवामः । तथारण्यकं । त्वमिदं सर्वं भवसि
तव वयं स्मः । त्वमस्माकमसीति तस्मात्त्वया सहायेन शत्रून्हन्यामेति ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

त्वामिद्धि त्वायवोऽनुनोनुवतश्चरान् । सखाय इंद्र कारवः ॥ ३३ ॥

त्वां । इत् । हि । त्वाऽयवः । अनुऽनुनोनुवतः । चरान् । सखायः । इंद्र । कारवः ॥ ३३ ॥

हे इंद्र कर्मोपद्रवपरिहारादनंतरं त्वायवस्त्वां धनादिदानार्थं कामयमाना अत
एवानुनोनुवतः ॥ नौतेर्यङ्लुगंतस्य शतरि रूपं ॥ अनुक्रमेण पुनः पुनः स्तुतिं
कुर्वतस्तस्मात्तव सखायः सखिभूताः कारवः स्तोतारस्त्वामित् ॥ इदवधारणे ॥
त्वामेव चरान् । स्तुतिभिः परिचरंतु खलु ॥ हीति प्रसिद्धर्थः । चरतेर्लेट्यडागमः ।
हियोगादनिघातः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

उद्धेति चतुस्त्रिंशद्वचं त्रयोदशं सूक्तं सुकक्षस्यार्धं गायत्रिमैंद्र । अंत्या त्विंद्र-
चभुदेवताका । तथा चानुक्रांतं । उद्ध चतुस्त्रिंशत्सुकक्षोऽत्यैंद्रार्भवीति ॥ द्वितीये
पर्याये होतुः शस्त्र उत्तमावर्जमेतसूक्तं । सूचितं च । उद्धेदभीत्युत्तमामुद्धरेत्
। आ० ६. ४. इति ॥ महाव्रतेऽप्यस्य विनियोगः पूर्वसूक्तेन सहोक्तः ॥ ज्योतिष्टोमे
ब्राह्मणाच्छंसि शस्त्र आद्यस्तृचः । सूचितं च । उद्धेदभीति तिस्र इंद्र क्रतुविदं
सुतमिति याज्या । आ० ५. १०. इति ॥ तथाप्रोर्यामे मैत्रावरुणातिरिक्तोक्थेऽयं
तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । यदद्य कच्च वृत्रहन्नुद्धेदभि श्रुतामघमा नो विश्वाभिः
। आ० ९. ११. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

उद्धेद्भि श्रुतामघं वृषभं नर्यापसं । अस्तारमेषि सूर्य ॥१॥

उत् । घ । इत् । अभि । श्रुतऽमघं । वृषभं । नर्येऽअपसं । अस्तारं । एषि । सूर्य ॥१॥

सुकक्ष इन्द्रगुणानाह । हे सूर्य द्वादशसु भानुषिंद्रोऽपि सूर्यात्मना पठितः । तस्मात्सूर्यात्मक सुवीर्य हे इन्द्र श्रुतमघं सर्वदा देयत्वेन विख्यातधनमत एव वृषभं याचमनानां धनस्य वर्षितारं । नर्यापसं । नरहितं नर्यं । नरहितकर्माणमस्तारं दानशौडमौदार्यवंतं । एतादृशानुभावमभित उदेषि ॥ इद्वधारणे ॥ त्वमेव तस्य यज्ञे सूर्यात्मनोद्गतोऽसि ॥ धेति प्रसिद्धौ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नव यो नवतिं पुरो विभेद बाह्वोजसा । अहिं च वृत्रहावधीत् ॥२॥

नव । यः । नवतिं । पुरः । विभेद । बाहुऽओजसा । अहिं । च । वृत्रऽहा । अवधीत् ॥२॥

य इन्द्रो नव नवतिं नवनवतिसंख्याका एकोनशतसंख्याकाः शंबरस्य पुरः पुरीर्बाह्वोजसा स्वबाहुबलेनैव विभेद दिवोदासाय भिनत्ति स्म । तथा च मंत्रः । दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो व्यैरच्छंबरस्य । ऋग्वे० २. १९. ६. इति । स वृत्रहा वृत्रासुरस्य हंता स इन्द्रोऽहिं च केनाप्यहंतव्यं मेघमपामावरकं वृत्रं वावधीत् । स इन्द्रोऽस्माकं धनं ददानित्युत्तरेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स न इन्द्रः शिवः सखाश्ववज्रोमद्यवमत् । उरुधारेव दोहते ॥३॥

सः । नः । इन्द्रः । शिवः । सखा । अश्वऽवत् । गोऽमत् । यवऽमत् । उरुधाराऽइव । दोहते ॥३॥

स पूर्वोक्तलक्षणः शिवः कल्याणतमः सखा यष्टयष्टव्यस्तोतृस्तुत्यलक्षणेन संबंधेनास्माकं मित्रभूत एतादृश इन्द्रोऽश्ववदश्वयुक्तं गोमत् पश्यादिसहितं यवमत् ॥ अयवादिभ्य इति वप्रतिषेधान्मतुपो वत्वाभावः ॥ यव इति धान्यविशेषः । धान्ययुक्तं धनं नोऽस्मभ्यं दोहते । दोग्धु । ददातु । तत्र दृष्टान्तः । उरुधारेव । प्रभूतपयोधारा । यज्ञा बहूनां पोषयित्री गौर्यथा वत्सस्य पयो दोग्धि तथा प्रभूतं धनमस्माकं दोग्धु । ददातु ॥ दुहेर्लेट्यडागमः ॥

अप्नोर्यामे मैत्रावरुणातिरिक्तोक्थे यदद्येति तृचः स्तोत्रियः । सूत्रं तु पूर्वेण तृचेन सहोदाहृतं ॥

॥ तस्मिन्प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

यदद्य कच्च वृत्रहन्नुदगा अभि सूर्ये । सर्वं तदिद्र ते वशे ॥४॥

यत् । अद्य । कत् । च । वृत्रहन् । उत् । अगाः । अभि । सूर्ये । सर्वं । तत् । इद्र । ते । वशे ॥४॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्यापामावरकस्य मेघस्य हंतर्हे सूर्य सूर्यात्मकेन्द्र अद्यास्मिन्दिने यत्कच्च यत्किञ्चित्पदार्थजातमभ्यभिमुखीकृत्योदगाः ॥ इण् गतौ । उत्पूर्वः । तस्य लुङि गादेशः ॥ स्वतेजसोद्गतः प्रादुर्भूतोऽसि तदा तत्सर्वं स्थावरजंगमात्मकं जगत्ते तव वशे भवति । त्वदधीनं भवति । उदिते सूर्ये त्वदर्थं प्राक्कर्म कुर्वन्ति जुह्वन्ति च ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यद्वा प्रवृद्ध सत्पते न मरा इति मन्यसे । उतो तत्सत्यमित्तव ॥५॥

यत् । वा । प्रवृद्ध । सत्पते । न । मरे । इति । मन्यसे । उतो इति । तत् । सत्यं । इत् । तव ॥५॥

वाशब्दः समुच्चये । अपि च हे प्रवृद्ध स्वबलेन प्रवर्धमान सत्पते सतां पते स्वप्रकाशाधिक्येन सतां नक्षत्राणां पते हे इद्र न मरा इति मनुष्यवद्वार्धक्येनाहं न म्रिय इति यद्यदि मन्यसे बुध्यसे ॥ मृद् प्राणत्यागे । लेट्यडागमः । वैतोऽन्य-चेत्येकारः ॥ उतो अपि च तव तन्न म्रिय इति मननं सत्यमित् यथार्थमेव । इन्द्रो न म्रियत इत्यर्थे मंत्रांतरं । न ह्यस्या अपरं चन जरसा मरते पतिः । ऋग्वे० १०. ८६. ११. इति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ये सोमांसः परावति ये अर्वावति सुन्विरे । सर्वास्ताँ इद्र गच्छसि ॥६॥

ये । सोमांसः । परावति । ये । अर्वावति । सुन्विरे । सर्वाँन् । तान् । इद्र । गच्छसि ॥६॥

हे इद्र ये सोमांसः सोमाः परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरदेशे । ये सोमा अर्वावत्यं-तिकतमे देशे च सुन्विरे ॥ छंदसि द्विर्वचनस्य विकल्पितत्वाद्वा द्विर्वचनाभावः ॥

ये सोमा ऋत्विग्भिरभिषूयन्ते सर्वान् दूरे समीपे चाभिषूयमाणांस्तान् सोमान् गच्छसि । तत्पानार्थं युगपत्प्राप्नोषि । अनेनेन्द्रस्य सर्वगतत्वं सूचितं च ॥

अप्नोर्यामे ब्राह्मणाच्छंसिनोऽतिरिक्तोक्त्ये तमिंद्रं वाजयामसीति स्तोत्रिय-
स्तृचः । सूचितं च । तमिंद्रं वाजयामसि महौ इन्द्रो य ओजसा । आ० ९. ११. ।
इति ॥ व्यूहस्य दशरात्रस्य पंचमेऽहनि निष्केवल्येऽयमेव तृचो निविड्या-
नीयः । सूचितं च । व्यूहस्येति खंडे मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्वस्तमिंद्रं वाजयामसि
। आ० ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

तमिंद्रं वाजयामसि महे वृत्राय हंतवे । स वृषा वृषभो भुवत् ॥ ७ ॥

तं । इन्द्रं । वाजयामसि । महे । वृत्राय । हंतवे । सः । वृषा । वृषभः । भुवत् ॥ ७ ॥

यजमाना आहुः । तं पूर्वोक्तलक्षणमिंद्रं वाजयामसि । वाजयामः । सोमेन
स्तुतिभिर्वाजवंतं बलवंतं कुर्मः । किमर्थं महे महते वृत्रायामावरकं वृत्रासुरं
हंतवे हंतुं ॥ वाजयामसि । वाजवंतं करोतीत्यर्थे तत्करोतीति णिच् । णा-
विष्टवदिति णेरिष्टवद्भावात् विन्मतोर्लुक् इति वचनान्मतुपो लुक् ढेरिति
टिलोपः ॥ सोमपानेन मत्तः स्तुतिभिर्वा स्तुतः सन् वृषा धनानां सेक्ता
दाता स इन्द्रो वृषभोऽस्माकं स्तोतृणां सोमस्य दातृणां धनादिसेचको दाता
भुवत् । भवतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इन्द्रः स दामने कृत ओजिष्ठः स मदे हितः । द्युम्नी श्योकी स सोम्यः ॥ ८ ॥

इन्द्रः । सः । दामने । कृतः । ओजिष्ठः । सः । मदे । हितः । द्युम्नी । श्योकी । सः । सोम्यः ॥ ८ ॥

स इन्द्रो दामने स्तोतृभ्यो धनादिदानायैव कृतः । प्रजापतिना सृष्टः । किंचौ-
जिष्ठ ओजस्वितमः स एवेन्द्रः मदे । माद्यन्त्यनेनेति मदः सोमः । तस्मिंश्च प्रजा-
पतिना सृष्टिकाले हितः । सोमपानार्थं च निहित इत्यर्थः । द्युम्नी । द्युम्नं द्योत-
तेर्यशो वान्न वेति । यशस्थन्नवान्वात एव श्योकी । श्योकः स्तुतिः । तद्वान् स इन्द्रः
सोम्यः सोमार्हो भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

गिरा वज्रो न संभृतः सवलो अनपच्युतः । ववक्ष ऋष्व अस्तृतः ॥ ९ ॥

गिरा । वज्रः । न । संभृतः । सऽबलः । अनपऽच्युतः । ववक्षे । ऋष्वः । अस्तृतः ॥ ९ ॥

गिरा स्तुतिलक्षणया वाचा स्तोतृभिः संभृत उत्पादितः तीक्ष्णीकृतः । तत्र दृष्टान्तः । वज्रो न । वज्र आयुधं । तत्कर्तृभिर्निश्चितधारो यथा भवति तीक्ष्णी-
क्रियते तद्वत् स्तोतृभिः स्तुत्या संभृतः । अत एव सवलो बलसहितस्तस्माद-
नपच्युतः परैरप्रच्युतः । अनभिगत इत्यर्थः । तादृश ऋषो महान् दीपमानो
वास्तृतो युद्धे शत्रुभिरहिंसित इन्द्रो ववक्षे । स्तोतृभ्यो धनादिकं वोढुमिच्छति ॥

॥ अथ दशमी ॥

दुर्गे चिन्नः सुगं कृधि गृणान इन्द्र गिर्वणः । त्वं च मघवन्वशः ॥ १० ॥

दुः०गे । चिन् । नः । सु०गं । कृधि । गृणानः । इन्द्र । गिर्वणः । त्वं । च । मघवन् । वशः ॥ १० ॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र गृणानः स्तोतृभिः स्तूयमानस्त्वं नोऽस्माकं दुर्गे
चित् दुर्गमेऽपि मार्गे सुगं सुगमं पंथानं कृधि । तथा कुरु । हे मघवन् धन-
वन्निद्र त्वं ॥ चशब्दश्चेदर्थे ॥ यदि वशः सोमपानार्थं तत्प्रदातृनस्मान्कामयेथाः
तदा पंथानं शोभनगमनं कुरुष्व ॥ वष्टेर्लेट्छाडागमः । चशब्दयोगादनिघातः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यस्य ते नू चिदादिशं न मिनन्ति स्वराज्यं । न देवो नाग्निगुर्जनः ॥ ११ ॥

यस्य । ते । नू । चिन् । आ०दिशं । न । मिनन्ति । स्व०राज्यं । न । देवः । न ।

अग्नि०गुः । जनः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र यस्य ते तवादिशं । आदिशति नयति सर्वज्ञानयेत्यादिग्वलं ॥
औणादिकः करणे प्रत्ययः ॥ यद्वादेश एवादिक् आज्ञा ॥ भावे क्तिप् ॥ त्वदी-
यामाज्ञां नू चिदिदानीं पुरा च न मिनन्ति केचिदपि न हिंसन्ति । किंच
स्वराज्यं तव स्वभूतं राज्यं च । यद्वा स्वशब्देन स्वर्गोऽभिधीयते । स्वर्गस्वा-
मित्वं च न हिंसन्ति । हिंसकानाह । न देवो त्वदन्यो देवोऽपि च तथाप्यग्नि-

गुरधृतगमनः संग्रामे त्वरमाणो वीरोऽपि न च जनः प्रादुर्भूतो मनुष्योऽपि ।
एते न मिनन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

अधा ते अप्रतिष्कृतं देवी शुष्मं सपर्यतः । उभे सुशिप्र रोदसी ॥१२॥

अध । ते । अप्रतिऽस्कृतं । देवी इति । शुष्मं । सपर्यतः । उभे इति । सुऽशिप्र ।
रोदसी इति ॥१२॥

हे सुशिप्र सुहनो शोभनशिरस्त्राणेंद्र अधापि च देवी देव्यौ स्वतेजसा दीप्य-
माने उभे रोदसी द्यावापृथिव्यावप्रतिष्कृतं ॥ स्कु इति सौचो धातुः स्तंभने
वर्तते ॥ शत्रुभिरप्रतिरोधनीयं शुष्मं परबलशेषकं बलं सपर्यतः । पूजयतः ।
त्वदधीने एव भवतः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

त्वमेतदधारयः कृष्णासु रोहिणीषु च । परुष्णीषु रुशत्पयः ॥१३॥

त्वं । एतत् । अधारयः । कृष्णासु । रोहिणीषु । च । परुष्णीषु । रुशत् । पयः ॥१३॥

अस्य सामर्थ्यमेवोपपादयति । हे इंद्र कृष्णासु कृष्णवर्णासु गोषु तथा रोहि-
णीषु ॥ वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः । पा० ४. १. ३९. । इति डीप् ॥ रोहितवर्णासु
च गोषु रुशत् ॥ रोचतेर्दीप्तिर्कर्मणः ॥ दीप्यमानं श्वेतमेतत्परिदृश्यमानं पयः
क्षीरं त्वमधारयः । धारयसि । तस्मात्तद्वलं पूजयत इति समन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

वि यदहेरधं त्विषो विश्वे देवासो अक्रमुः । विदन्मृगस्य तां अमः ॥१४॥

वि । यत् । अहेः । अध । त्विषः । विश्वे । देवासः । अक्रमुः । विदत् । मृगस्य ।
तान् । अमः ॥१४॥

अधापि चाहेरहंतव्यस्य वृत्रासुरस्य त्विषस्तेजोरूपादुच्छ्वासाङ्गीताः । यद्वा तस्य
प्रभावेन परिगमिता विश्वे सर्वे देवासो देवा यद्यदा व्यक्रमुः विविधं पादवि-
हरणमकुर्वन् । स्वस्थानं परित्यज्यान्यं देशमगच्छन्नित्यर्थः । तदानीं मृगस्य । एवं
तान् भीषयितुं वृत्रो मृगरूपोऽभवत् । तद्रूपस्य संबन्धमः सर्वतो गमनशीलं
बलं तज्जातं भयं वा तान् सर्वान्देवान्विदत् । अविन्दत् । प्राप्नोदित्यर्थः । तस्या-
सुरस्येंद्रो निवारको हन्ताभवदित्युत्तरेण संबन्धः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

आदु मे निवरो भुववृत्रहादिष्ट पौंस्यं । अजातशत्रुरस्तृतः ॥ १५ ॥

आत् । ऊं इति । मे । निऽवरः । भुवत् । वृत्रऽहा । अदिष्ट । पौंस्यं । अजातऽशत्रुः ।
अस्तृतः ॥ १५ ॥

आत् ॥ उ इत्यवधारणे ॥ देवानां भीत्या सर्वतो गमनानंतरमेव मे स्तोतृ-
स्तुत्यलक्षणेन संबन्धेन मम संबन्ध्यमिन्द्रो निवरो वृत्रासुरस्य निवारयिता
हंता भुवत् । अभवत् । ततो वृत्रहा वृत्रस्य हंतेंद्रः पौंस्यं ॥ पुंसः कर्म पौंस्यं ।
यद्वा स्त्रीपुंसाभ्यामिति भवार्थे स्रज् । नकारस्य यकारो वर्णव्यत्ययेन । पुंसीद्रे
भवं । यद्वा बलनामैतत् ॥ स्वबलमदिष्ट । तस्य राज्ये दिशति । निदधाति ।
तद्राज्यं स्ववशमकरोदित्यर्थः । ततः प्रभृतीन्द्रोऽजातशत्रुरनुत्पन्नशत्रुरस्तृतः संग्रामे
परैरहिंसितश्चाभवत् ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

श्रुतं वो वृत्रहंतं प्र शर्धं चर्षणीनां । आ शुषे राधसे महे ॥ १६ ॥

श्रुतं । वः । वृत्रहन्ऽतं । प्र । शर्धं । चर्षणीनां । आ । शुषे । राधसे । महे ॥ १६ ॥

हे ऋत्विग्यष्टारः श्रुतं बलवत्तया प्रसिद्धमत एव वृत्रहंतममतिशयेन वृत्रहं-
तारं शर्धं बलभूतं वेगवंतं वा । एतादृशमिन्द्रं चर्षणीनां मनुष्याणां वो युष्माक-
माशुषे ॥ अश्रोतेर्लेट्युत्तम इटि सिप् । व्यत्ययेनोप्रत्ययः । बहुलं छंदसीत्यडागमः ॥
तमिन्द्रं स्तुतिभिः प्रीणयित्वा युष्मभ्यं प्रकर्षेणाश्रवै । प्रयच्छामीत्यर्थः । किमर्थं ।
महे महते राधसे धनाय धनं युष्मभ्यं दातुं ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

अया धिया च गव्यया पुरुणामन्पुरुष्टुत । यत्सोमेसोम आभवः ॥ १७ ॥

अया । धिया । च । गव्यऽया । पुरुऽनामन् । पुरुऽस्तुत । यत् । सोमेऽसोमे ।

आ । अभवः ॥ १७ ॥

हे पुरुनामन् बहुविधशक्रवृत्रहादिनामोपेत । यद्वा बहुस्तुतिमन् । नामयन्ति
स्तुत्यं देवं वशं नयन्तीति नाम स्तोत्रं । अत एव पुरुष्टुत बहुभिरभिष्टुतेन्द्र सोमे-

सोमेऽस्मदीयेषु सोमेषु त्वं यदाभवः तेषां पानार्थं समन्तादभवः तदा वयम-
यानया । कीदृश्या । गव्यया गा आत्मन इच्छन्त्या धियानया बुद्ध्या युक्ता भवेम ।
सोमं पीतवति त्वयि वयं गवादियुक्ता भवेमेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

बोधिन्मना इदंस्तु नो वृत्रहा भूर्यासुतिः । ऋणोतु शक्र आशिषं ॥ १८ ॥

बोधिन्मनाः । इत् । अस्तु । नः । वृत्रहा । भूरिऽआसुतिः । ऋणोतु । शक्रः ।
आऽशिषं ॥ १८ ॥

अयं परोक्षकृतः । वृत्रहा वृत्रहन्ता भूर्यासुतिः । बहुषु देशेष्विन्द्रार्थं सोम आसू-
यतेऽभिषूयत इति तादृशः । यद्वा बहूनि सोमादिहवींषीन्द्रार्थमासूयन्ते हूयन्त इति
तादृशः । बोधिन्मनाः ॥ बुध अवगमने । औणादिक इतिप्रत्ययः ॥ यस्य मनः
स्तोतृणामभिमतं बुध्यते जानातीति तथोक्तः ॥ इद्वधारणे ॥ नोऽस्माकं बो-
धिन्मना एवास्तु । सर्वदास्मदभीप्सितानि जानात्वेवेत्यर्थः । यद्वैतादृश इन्द्रो
नोऽस्माकं यज्ञे भवत्विति । ततः शक्रः संग्रामे शत्रुहननसमर्थ इन्द्र आशिषम-
स्मदीयां स्तुतिमाशासनं वा ऋणोतु ॥

ज्योतिष्टोमे चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिने मैत्रावरुणस्य कया त्वं न ऊत्येति
तृचोऽनुरूपः । सूचितं च । होत्रकाणां कया नश्चित्र आ भुवत् कया त्वं न
ऊत्या । अ० ७. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकोनविंशी ॥

कया त्वं न ऊत्याभि प्र मंदसे वृषन् । कया स्तोतृभ्य आ भर ॥ १९ ॥

कया । त्वं । नः । ऊत्या । अभि । प्र । मंदसे । वृषन् । कया । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ १९ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिन्द्र कया केनोत्या ॥ अथ रक्षणादिषु गत्यर्थे ।
ऊतियूत्यादिना निपातितः ॥ केनाभिगमनेन नोऽस्मानभ्यभितः प्र मंदसे ।
प्रकर्षेण मादयसि । अस्मदीयं यज्ञं प्रति सोमपानार्थमागमनेन वा त्वदीयस्तु-
तिश्रवणार्थमागमनेन वा कदास्मान् प्रमादयसीति । किंच कया केनाभिगमनेन
स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं धनमाभराविभर्षीतींद्रं स्तोता पृच्छति ॥

॥ अथ विंशी ॥

कस्य वृषा सुते सचा नियुत्वान्वृषभो रणत् । वृत्रहा सोमपीतये ॥ २० ॥

कस्य । वृषा । सुते । सचा । नियुत्वान् । वृषभः । रणत् । वृत्रहा । सोमपीतये ॥ २० ॥

वृषेन्द्रः कस्य यजमानस्य सचा सुते ऋग्भिः सहाभिषुते सोमे । अनेन तद्वान्यज्ञो लक्ष्यते । कस्य यज्ञे सोमपीतये सोमपानाय तदर्थं रणत् । रमते । कीदृशः । नियुत्वान् । नितरां युवंति मिश्रयन्ति स्वबलेन शत्रूनिति नियुतो मरुतः । तद्वान् । यद्वा नियुत इति वायोर्वाहनाश्वाः । स वायुः कदाचित्संग्राम इन्द्राय स्वाश्वानदात् । तद्वान्वृषभो धनानामपां वा वर्षको वृत्रहा वृत्रस्य हतेन्द्रः कस्य यज्ञे रमते । इदानीं नोऽस्मदीयं यागं प्रत्यागच्छतु । यद्वा कस्याध्वरे रमते । न कुत्रापि । किंत्वस्मद्यज्ञ एव सोमपानार्थं संक्रीडते ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

अभी षु णस्त्वं रयिं मंदसानः सहस्रिणं । प्रयन्ता बोधि दाशुषे ॥ २१ ॥

अभि । सु । नः । त्वं । रयिं । मंदसानः । सहस्रिणं । प्रयन्ता । बोधि । दाशुषे ॥ २१ ॥

हे इंद्र त्वं मंदसानोऽस्माभिर्दत्तेन सोमेन मोदमानः सन् सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं धनं नोऽस्मभ्यं सु सुष्टुभ्याभर । तदेवाह । त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय प्रयन्ता धनादेः प्रदाता कर्मणो नियन्ता वा भवानीति बोधि । बुध्यस्व ॥ बुध अवगमने । भौवादिकः । लोटि छांदसो विकरणस्य लुक् । हेर्धिः । धित्वे धकारलोपच्छांदसः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

पत्नीवंतः सुता इम उशन्तो यन्ति वीतये । अपां जग्मिर्निचुंपुणः ॥ २२ ॥

पत्नीऽवंतः । सुताः । इमे । उशन्तः । यन्ति । वीतये । अपां । जग्मिः । निऽचुंपुणः ॥ २२ ॥

पत्नीवंतः । सोमसेकार्थे पत्न्यः पालयिष्य आपो वसतीवर्य एकधनाश्च । तद्वन्तः सुता अस्माभिरभिषुता इमे गृहस्थाश्चमसस्थाश्च सोमा उशन्त आत्मनः पानं कामयमानाः संतो यन्ति । इंद्रं गच्छन्ति । किमर्थं । वीतये । आत्मनः पानाय । किंच निचुंपुणः । निचांतपुणः । नि० ५. १७. इति यास्कः ॥ चमु अदने । निचांतो

भक्षितः पृणः प्रीणयिता । यद्वा निचमनेन प्रीणातीति भक्षणेन तर्पयतीति निचु-
पुणः । अभिषुतस्य सोमस्याप्सु प्रक्षेपासंभवात्सामर्थ्यादजीषरूपः सोमो गृह्यते ।
तादृशः सोमोऽपां जग्मिः ॥ अपामिति न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधाभावश्छां-
दसः ॥ अप इत्यर्थः । यद्वापां मध्यं वापः प्रति वा जग्मिर्गमनशीलः साधुगन्ता
वा । सोमश्चेद्रं गच्छति । स ह्यवभृथकाल ऋजीषमप्सु प्रास्यंतीति वचनादप्स्व-
जीषरूपः प्रक्षिप्यते । तदाहापां जग्मिरिति ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

इष्टा होत्रा असृक्षतेद्रं वृधासो अध्वरे । अच्छावभृथमोजसा ॥ २३ ॥

इष्टाः । होत्राः । असृक्षत । इंद्रं । वृधासः । अध्वरे । अच्छ । अवभृथं । ओजसा ॥ २३ ॥

अपां जग्मिरिति सामर्थ्यादवभृथदिन एव - - - - र - वि - जः कुर्वंतीत्युक्तं ।
तत्प्रसंगादाह । अध्वरेऽस्मदीये यज्ञे वृधासो हविर्भिरिंद्रं वर्धयंत इष्टा इष्टवन्तो
यागं कृतवन्तः सप्तसंख्याका होत्रा होत्रका अवभृथमंत्यदिवसमच्छा प्रत्योजसा
स्वतेजसा सहिता इंद्रमसृक्षत । विसृजन्ति । यावदवभृथं सप्तहोत्रका यजन्तीति ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

इह त्या सधमाद्या हरी हिरण्यकेश्या । वोळ्हामभि प्रयो हितं ॥ २४ ॥

इह । त्या । सधमाद्या । हरी इति । हिरण्यकेश्या । वोळ्हां । अभि । प्रयः । हितं ॥ २४ ॥

एषा व्याख्याता । ऋग्वे० ८. ३२. २९. । अत्रापि वाक्यार्थो विधीयते । सधमा-
द्यंद्रेण सह हविर्भिस्तर्पयितव्यौ । यद्वा संग्रामे सह माद्यंतौ हिरण्यकेश्या हिरण्य-
यस्संधगतकेशवन्तौ त्या तौ प्रसिद्धौ हरी हरितवर्णावेतन्नामकावश्चाविहास्मिन्यज्ञे
हितं - - - वादिषु निहितं हितकरं वा प्रयो हवीरूपमन्नमभिलक्ष्य वोळ्हां । इंद्रं
वहतां । प्रापयतामिति ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

तुभ्यं सोमा सुता इमे स्तीर्णं बर्हिर्विभावसो । स्तोतृभ्य इंद्रमा वह ॥ २५ ॥

तुभ्यं । सोमाः । सुताः । इमे । स्तीर्णं । बर्हिः । विभावसो इति विभाऽवसो ।

स्तोतृभ्यः । इंद्रं । आ । वह ॥ २५ ॥

हे विभावसो विशेषेण भासमानवसुमन् । यद्वा विशिष्टा भा विभाः प्रकृष्ट-

दीप्यः । निवसत्यचेति विभावसुरग्निः । हे तादृशाग्ने तुभ्यं त्वदर्शमिमे सोमाः
सुता अभिषुताः । तथा बर्हिः स्तीर्णः । तस्मान्स्तोतृभ्योऽस्मभ्यमस्मदर्शमिंद्रं सोम-
पानार्थमावह । आहूय । यज्ञं प्रति प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

आ ते दक्षं वि रोचना दधत् रत्ना वि दाशुषे । स्तोतृभ्य इंद्रमर्चत ॥ २६ ॥

आ ते दक्षं वि रोचना दधत् रत्ना वि दाशुषे । स्तोतृभ्यः । इंद्रं अर्चत ॥ २६ ॥

ऋषिर्ऋत्विग्यजमानान् प्रत्याह । हे यष्टदाशुष इन्द्राय हविर्दत्तवते ते तुभ्यं
रोचना रोचनं दीप्यमानं दक्षं बलमाभिमुख्येन विदधत् । इन्द्रो विदधातु । यद्वा
रोचनमिति स्वर्गः । देवतेजसा दीप्तं रोचननामानं लोकं विदधातु । तथा रत्ना
रत्नानि च तुभ्यं करोतु ॥ दुधाञ् धारणपोषणयोः । लेटि घोलोपे लेटि वा
। पा० १. ३. १०. । इत्याकारलोपः । अडागमः ॥ हे स्तोतारः स्तोतृभ्य इंद्रविषय-
स्तोत्रकारिभ्यो युष्मभ्यं च बलरत्नादिकमिंद्रः कुरुतां । तस्मात्तमिंद्रं यूयमर्चत ।
हविर्भिः स्तुतिभिश्च पूजयत ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

आ ते दधामीन्द्रियमुक्था विश्वा शतक्रतो । स्तोतृभ्य इंद्रमृळय ॥ २७ ॥

आ ते दधामि । इन्द्रियं । उक्था । विश्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । स्तोतृभ्यः ।
इंद्रं । मृळय ॥ २७ ॥

हे शतक्रतो इंद्र ते तवेन्द्रियं वीर्यवंतं सोमं विश्वोक्था सर्वाणि स्तोत्राण्याद-
धामि । संपादयामि । हे इंद्र त्वं स्तोतृभ्यो मृळय । सुखय ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

भद्रंभद्रं न आ भरेषमूर्जं शतक्रतो । यदिंद्रमृळयांसि नः ॥ २८ ॥

भद्रंभद्रं । नः । आ । भर । इषं । ऊर्जं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । यत् । इंद्रं ।
मृळयांसि । नः ॥ २८ ॥

हे शतक्रतो शतविधकर्मन् शतप्रज्ञ वेन्द्र भद्रं भद्रं कल्याणतममथ सुखोत्पादकं
वा धनं नोऽस्मभ्यमाभर । आसंपादय । देहि । तथेषमन्नमूर्जमन्नरसं । यद्वा बल-

वदन्नं च देहि । नोऽस्मान्यद्यदि मृळयासि सुखयसि तर्हि तद्वनादिकं देहीति ॥
मृड सुखने । एयंतस्य लेट्छडागमः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

स नो विश्वान्या भर सुवितानि शतक्रतो । यदिद्र मृळयासि नः ॥२९॥

सः । नः । विश्वानि । आ । भर । सुवितानि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । यत् । इंद्र ।
मृळयासि । नः ॥२९॥

हे शतक्रतो इंद्र स पूर्वोक्तलक्षणस्त्वं विश्वानि सर्वाणि सुवितानि । सुष्ठीयते
प्राप्यते येष्विति सुवितानि मंगलानि ॥ सुपूर्वादेतेः क्ते प्रत्यय उवडादेशः ॥
सर्वानभ्युदयान्नोऽस्मभ्यमाहर । हे इंद्र यदि नोऽस्मान् सुखयसि तर्हि धनादि-
सहितानभ्युदयान्देहीति ॥

॥ अथ विंशी ॥

त्वामिद्वृचहंतम सुतावंतो हवामहे । यदिद्र मृळयासि नः ॥३०॥

त्वां । इत् । वृचहन्ऽतम । सुतऽवंतः । हवामहे । यत् । इंद्र । मृळयासि । नः ॥३०॥

हे वृचहंतम अतिशयेन वृचस्यापामावरकस्य हंतरिंद्र सुतवंतोऽभिषुतसो-
मवंतो वयं ॥ इद्वधारणे ॥ त्वामित्त्वामेव हवामहे । अस्मद्यज्ञमागत्य सोमपा-
नायाह्वयामः । हे इंद्र नोऽस्मान्यदि सुखयसि तर्ह्याह्वयाम इति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे षड्विंशो वर्गः ॥

व्यूहस्य दशरात्रस्य षष्ठेऽहनि निष्केवल्य उप नो हरिभिरिति नृचो निविद्धा-
नीयः । सूचितं च । अयं ह येन वा इदमुप नो हरिभिः सुतं । आ० ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्त एकविंशी ॥

उप नो हरिभिः सुतं याहि मदानां पते । उप नो हरिभिः सुतं ॥३१॥

उप । नः । हरिऽभिः । सुतं । याहि । मदानां । पते । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥३१॥

हे मदानां पते । माद्यन्तेऽनेनेति मदाः सोमाः ॥ मदोऽनुपसर्ग इति कर-
णेऽप्रत्ययः ॥ सोमानां स्वामिन्निंद्र हरिभिरा शतेन हरिभिः । ऋग्वे० २. १८. ६. ।
इत्यादिषु बहूनामश्वानां श्रुतेऽत्रापि शतसहस्रसंख्याकैरश्वैः सह नोऽस्माकं यज्ञे
सुतमभिषुतं सोममुपयाहि । तत्पानार्थं शीघ्रमायाहि । पुनरुप न इत्यादरार्थं ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

द्विता यो वृत्रहंतमो विद इंद्रः शतक्रतुः । उप नो हरिभिः सुतं ॥३२॥

द्विता । यः । वृत्रहन्ऽतमः । विदे । इंद्रः । शतऽक्रतुः । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥३२॥

वृत्रहंतमोऽतिशयेन वृत्रस्य हंता शतक्रतुर्नानाविधकर्मा य इंद्रो द्विता द्विधा विदे वृत्रवधादावुयकर्मा जगद्रक्षणकाले शांतकर्मणि द्विप्रकारेण सर्वैर्ज्ञायते ॥ विद ज्ञाने । कर्मणि विहितस्य तत्प्रत्ययस्य लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥ स त्वं हरिभिः सह सुतं सोममुपयाहि ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

त्वं हि वृत्रहन्नेषां पाता सोमानामसि । उप नो हरिभिः सुतं ॥३३॥

त्वं । हि । वृत्रऽहन् । एषां । पाता । सोमानां । असि । उप । नः । हरिऽभिः । सुतं ॥३३॥

हे वृत्रहन् वृत्रस्य पापस्य वा हंतरिंद्र ॥ हिशब्दो हेत्वर्थे ॥ यस्मात्त्वमेषामस्सदीयानां सोमानां पाता पानकर्तासि भवसि ॥ एषामितीदमोऽन्वादेशेऽशादेशोऽनुदात्तश्च ॥ अतस्त्वमश्वैः सह सोमं पातुमुपयाहि । आगच्छ ॥

ब्यूळहस्य दशरात्रस्य नवमेऽहनि वैश्वदेवेऽभिष्ववतृचस्येन्द्र इषे ददातु नस्ते नो रत्नानि धत्तनेति द्वे ऋचावर्भयौ । सूचितं च । इंद्र इषे ददातु नस्ते नो रत्नानि धत्तनेत्येका द्वे च । आ० ८. ११. इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुस्त्रिंशी ॥

इंद्र इषे ददातु न ऋभुक्षणमृभुं रयिं । वाजी ददातु वाजिनं ॥३४॥

इंद्रः । इषे । ददातु । नः । ऋभुक्षणं । ऋभुं । रयिं । वाजी । ददातु । वाजिनं ॥३४॥

इंद्र एवास्माभिः स्तुत इष्टः सन् ऋभुक्षणं ॥ वा षपूर्वस्येति दीर्घाभावः ॥ यागादिकर्मकरणेन महान्तं सर्वेषां भ्रातृणां श्रेष्ठं वा । अथवा तृतीयसवने प्रजापतिसवित्रोर्मध्ये सोमपातृत्वान्महान्तं रयिं दातारमृभुं सोमपानेनामर्त्यत्वं प्राप्तं तादृशमेतन्नामकं देवं नोऽस्मभ्यमिषेऽन्वार्थं ददातु । प्रयच्छतु । तथा वाजी बलवानिंद्रो वाजिनं बलवंतमन्नवंतं वा वाजनामानं कनीयांसं भ्रातरं चास्माकमन्नलाभाय ददातु ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले नवमोऽनुवाकः ॥

दशमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र गौर्धयतीति द्वादशर्चमाद्यं सूक्तमांगिरसस्य विंदुनाम्नः पूतदक्षनाम्नो वार्षं गायत्रं मरुदेवताकं । तथा चानुक्रम्यते । गौर्धयति द्वादश विंदुः पूतदक्षो वा मारुतमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ प्रातःसवने सोमातिरिक्त एकं शस्त्रमुपजायते । तत्राद्यस्तृचोऽनुरूपः । सूत्रितं च । अस्ति सोमो अयं सुतो गौर्धयति मरुतामिति स्तोत्रियानुरूपौ । अ० ६. ९. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

गौर्धयति मरुतां श्रवस्युर्माता मघोनां । युक्ता वह्नी रथानां ॥ १ ॥

गौः । धयति । मरुतां । श्रवस्युः । माता । मघोनां । युक्ता । वह्निः । रथानां ॥ १ ॥

मघोनां धनवतां मरुतां माता निर्मात्री गौः पृथ्विरूपा । पृथ्व्यै वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतेः । यद्वा गौर्माध्यमिकी वाक् । तत्रैव मध्यमस्थाने मरुतामपि वर्तनात्तेषां तत्पुत्रत्वमुपचर्यते । धयति । सोमं पिबति पाययति वा स्वपुत्रान्मरुतः । किमिच्छन्ती । श्रवस्युरन्नं कामयमाना । कीदृशी । रथानां मारुतानां वह्निः पृषतीभिर्वडवाभिर्वोढी संयोजयित्री सा युक्ता सर्वत्र समन्तात्पूज्या भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्या देवा उपस्थे व्रता विश्वे धारयन्ते । सूर्यामासा दृशे कं ॥ २ ॥

यस्याः । देवाः । उपस्थे । व्रता । विश्वे । धारयन्ते । सूर्यामासा । दृशे । कं ॥ २ ॥

गौः सर्वदेवमयीत्याह । यस्या मरुतां मातुर्गौरुपस्थे वर्तमाना विश्वे सर्वे देवा व्रता व्रतानि स्वस्वकर्माणि धारयन्ते विभ्रति । इयमेवास्माकं स्वपयोमिश्रितस्य सोमस्य दात्रीति सर्वे तत्समीपे तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ किंच सूर्यामासा ॥ माति स्वकलाभिस्तिथीनिति माश्वद्रमाः । देवताद्वन्द्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ सूर्याचंद्रमसौ दृशे दर्शनाय सर्वलोकप्रकाशनाय च यस्या गोः समीपे कं सुखेन वर्तमानौ भवतः सेयं गौः सोमं धयतीति पूर्वेण समन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तत्स नो विश्वे अर्य आ सदा गृणन्ति कारवः । मरुतः सोमपीतये ॥ ३ ॥

तत् । सु । नः । विश्वे । अर्यः । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः । मरुतः । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

अर्यः स्तोत्रकरणार्थमितस्ततो गंतारो नोऽस्मदीया विश्वे सर्वे कारवः स्तोता-
रस्तन्मरुतां बलं सदा सर्वदागृणन्ति । आभिमुख्येन स्तुतिभिः स्तुवंति । किमर्थं ।
सोमपीतये । अस्माभिर्दीयमानं सोमं पातुं । मरुत एतन्नामका देवा अस्माभि-
राह्वातव्याः खलु । ततः पुरस्तास्तद्वलं स्तुवंतीत्यर्थः ॥

पूर्वत्राभिहित एव शस्त्रेऽस्ति सोम इति स्तोत्रियस्तृचः । सूत्रं तु पूर्वेण
सहोदाहृतं ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

अस्ति सोमो अयं सुतः पिबंत्यस्य मरुतः । उत स्वराजो अश्विनां ॥४॥

अस्ति । सोमः । अयं । सुतः । पिबन्ति । अस्य । मरुतः । उत । स्वराजः । अश्विनां ॥४॥

अयं पुरोवर्ती सोमः सुतो मरुदर्थमस्माभिरभिषुतोऽस्ति । विद्यते । तस्मा-
दस्य । अन्वादेशे । एनं सुतं सोमं स्वराजः स्वयं दीप्यमानाः । स्वतेजसा नान्यदी-
येनेत्यर्थः । तादृशा मरुतः पिबन्ति । उतापि चाश्विनाश्विनौ च सोमं पिबतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

पिबन्ति मित्रो अर्यमा तनां पूतस्य वरुणः । त्रिषधस्थस्य जावतः ॥५॥

पिबन्ति । मित्रः । अर्यमा । तनां । पूतस्य । वरुणः । त्रिषधस्थस्य । जावतः ॥५॥

न केवलं मरुत एव सोमपातारः किंवितेऽपीत्याह । मित्रः सर्वेषां स्वस्व-
कर्मणि प्रवर्तकत्वात्सखिभूतोऽर्यमा च वरुणो दुःखादीनां शत्रूणां वा वरिता
निवारकः । एतन्नामकास्त्रयो देवास्तना । ततमूर्णास्तुकेनेति तनं दशापवित्रं ॥
सुपां सुलुगिति तृतीयाया अलादेशः । तनाद्युदात्तः ॥ तना पूतस्य शोधितं
त्रिसधस्थस्य । सह तिष्ठन्त्यचेति सधस्थं स्थानं । द्रोणकलशाधवनीयपूतभृदात्मानि
त्रीणि स्थानानि यस्य तत्तथोक्तं तादृशं जावतः स्तुत्यजनवंतमिमं सोमं पिबन्ति ।
द्वितीयार्थे षष्ठ्यः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उतो न्वस्य जोषमाँ इन्द्रः सुतस्य गोमंतः । प्रातर्होतेव मत्सति ॥६॥

उतो इति । नु । अस्य । जोषं । आ । इन्द्रः । सुतस्य । गोमंतः । प्रातः । होताऽइव ।

मत्सति ॥६॥

उतो अपि चंद्रः सुतस्यास्माभिरभिषुतस्य गोमतो गथैर्मिश्रणवतोऽस्य ।
अन्वादेशः । पूर्ववद्दशपवित्रेण पूतस्य सोमस्य जोषं पानरूपां सेवां प्रातः
प्रातःसवने नु क्षिप्रमामत्सति ॥ मदि स्तुत्यादिषु ॥ आभिमुख्येन स्तौति । यद्वा
सोममेवाकामयते । तच्च दृष्टान्तः । होतेव । यथा होता प्रातःसवने देवान-
भिष्टौति देवान् स्तोतुं वाभिवांछति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

कदत्विषंत सूरयस्तिर आप इव सिधः । अर्षेति पूतदक्षसः ॥ ७ ॥

कत् । अत्विषंत । सूरयः । तिरः । आपःऽइव । सिधः । अर्षेति । पूतऽदक्षसः ॥ ७ ॥

ऋषिर्मरुतो बहुवारं स्तुत्वेदानीमात्मानं वितर्कयति । सूरयः प्राज्ञा आप
इवोदकानीव तिरो यथोदकानि तिर्यग्गच्छन्ति तद्वत्तिरश्चीनगतयः संतः कत्क-
दात्विषंत ॥ त्विष दीप्तौ ॥ अंतरिक्षे कदा दीयन्ते । किंच सिधः शत्रूणां शोषका
हंतारस्त इमे मरुतः पूतदक्षसः शुद्धबलाः संतः कदा वार्षेति । अस्मदीयं यज्ञं
प्रत्यागच्छन्ति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

कडो अद्य महानां देवानामवो वृणे । त्मना च दस्मवर्चसां ॥ ८ ॥

कत् । वः । अद्य । महानां । देवानां । अवः । वृणे । त्मना । च । दस्मऽवर्चसां ॥ ८ ॥

हे मरुतो महानां मंहनीयानां महतां वा त्मना चात्मनैवालंकरणैर्विनापि
दस्मवर्चसां दर्शनीयतेजस्कानां अत एव देवानां द्योतमानानां वो युष्माकमवः
पालनं कत् कदाहं वृणे । संभजे ॥ वृङ् संभक्तौ । क्रैय्यादिकः ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ ये विश्वा पार्थिवानि पप्रथन्नोचना दिवः । मरुतः सोमपीतये ॥ ९ ॥

आ । ये । विश्वा । पार्थिवानि । पप्रथन् । रोचना । दिवः । मरुतः । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

ये मरुतो विश्वा विश्वानि पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि भूतजातानि दिवो
द्युलोकस्य रोचना रोचमानानि ज्योतीषि चापप्रथन् सर्वत्र विस्तारितान्यकार्षुः ॥
प्रथ प्रख्याने । एयंतस्य चङ्गात्समृद्धत्वरप्रथमदसृत्स्पर्शां । पा० ७.४.९५. । इत्यभ्यास-

स्यादादेशः । चञ्चन्यतरस्यामिति स्वरेण मध्योदात्तः ॥ तादृशान्मरुतो देवान्
सोमपीतये सोमपानायाहमाह्वयामि ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्यान्तु पूतदक्षसो दिवो वो मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १० ॥

त्यान् । नु । पूतऽदक्षसः । दिवः । वः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥

हे मरुतो मितराविण एतन्नामका देवाः पूतदक्षसः परिशुद्धबलान् दिवः
स्वतेजसा दीपमानान् । यद्वा दिवो द्युलोकस्थितान् त्यान् तान् प्रसिद्धान्वो
युष्मान् नु क्षिप्रं हुवे । आह्वयामि । किमर्थं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य पीतये
पानाय ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्यान्तु ये वि रोदसी तस्तुभुर्मरुतो हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ११ ॥

त्यान् । नु । ये । वि । रोदसी इति । तस्तुभुः । मरुतः । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ११ ॥

ये मरुतो रोदसी द्यावापृथिव्यौ वितस्तुभुः स्वबलेनैवात्यर्थं स्तब्धे चक्रुः । ते
रोदसी स्वाधीने अकार्षुरित्यर्थः । त्यान् तान् सर्वतः प्रसिद्धान् नु क्षिप्रमहं हुवे ।
आह्वयामि । किमर्थं । अस्येत्यादि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्यं नु मारुतं गणं गिरिष्ठां वृषणं हुवे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ १२ ॥

त्यं । नु । मारुतं । गणं । गिरिऽस्थां । वृषणं । हुवे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १२ ॥

त्यं तं सर्वत्र विस्तृतं गिरिष्ठां गिरिषु मेघेषु पर्वतेषु वा तिष्ठतं वृषणमुद-
कानां कामानां वा वर्षितारं मारुतं मरुत्संबन्धिनं गणं संघं हुवे बिंदुरहमाह्व-
यामि । किं प्रयोजनं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः ॥

आ त्वेति नवर्चं द्वितीयं सूक्तमानुष्टुभमैंद्रं । तिरश्चीर्नामांगिरस ऋषिः । तथा
चानुक्रम्यते । आ त्वा नव तिरश्चीरानुष्टुभमिति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीय-
सवनेऽच्छावाकस्या त्वां गिर इति तृचो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूच्यते हि । गायन्ति
त्वा गायत्रिण आ त्वा गिरो रथीरिव । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ त्वा गिरो रथीरिवास्थुः सुतेषु गिर्वणः ।

अभि त्वा समनूषतेन्द्र वत्सं न मातरः ॥१॥

आ । त्वा । गिरः । रथीःऽइव । अस्थुः । सुतेषु । गिर्वणः ।

अभि । त्वा । सं । अनूषत । इन्द्र । वत्सं । न । मातरः ॥१॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयिन्द्र सुतेषु सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु गिरोऽस्माकं स्तुति-
लक्षणा वाचस्त्वा त्वामास्थुः । आभिमुख्येन शीघ्रं तिष्ठन्ति । तत्र दृष्टान्तः । रथीरिव
यथा रथवान् रथेन गच्छन् वीरः प्राप्यं देशं क्षिप्रं गच्छति तद्वदस्माभिरभि-
गन्तव्यं त्वां स्तुतयोऽभिगच्छन्ति । किंच हे इन्द्र अस्मदीया गिरस्त्वा त्वामभिलक्ष्य
समनूषत । सम्यक् शब्दायन्ते । स्तुवन्तीत्यर्थः ॥ नू स्तवने । कुटादिः । तस्य लुङि
रूपं ॥ तत्र दृष्टान्तः । वत्सं न मातरः । यथा मातरो गावो वत्समभिलक्ष्य
हंभारवादिशब्दं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ त्वा शुक्रा अचुच्यवुः सुतासं इन्द्र गिर्वणः ।

पिबा त्वस्यांधस इन्द्र विश्वासु ते हितं ॥२॥

आ । त्वा । शुक्राः । अचुच्यवुः । सुतासः । इन्द्र । गिर्वणः ।

पिब । तु । अस्य । अंधसः । इन्द्र । विश्वासु । ते । हितं ॥२॥

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीय हे इन्द्र शुक्रा ग्रहेषु पात्रेषु च दीप्यमानाः सुता-
सोऽस्माभिरभिषुताः सोमास्त्वा त्वामाचुच्यवुः ॥ आगच्छन्तु ॥ च्युङ् शुङ् गतौ ।
लङि बहुलं छंदसीति शपः श्रुः ॥ ततस्त्वमस्माभिर्दीयमानस्यांधसः सोमस्य
भवदीयं भागं तु क्षिप्रं पिब । तदेवोपपादयति । हे इन्द्र विश्वासु सर्वासु दिक्षु
ते त्वदर्थं सोमपुरोडाशादिहविर्हितं भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पिबा सोमं मदाय कमिन्द्र श्येनाभृतं सुतं ।

त्वं हि शश्वतीनां पती राजा विशमसि ॥३॥

पिब । सोमं । मदाय । कं । इंद्र । श्येनऽभृतं । सुतं ।

त्वं । हि । शश्वतीनां । पतिः । राजा । विशां । असि ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं श्येनाभृतं ॥ हिग्रहोर्भस्खंदसीति हकारस्य भकारः ॥ द्युलोकाच्छये-
नरूपया गायत्र्याहृतं सुतमभिषुतं सोमं मदाय हर्षाय पिब । कमिति पूरणः
सुखार्थो वा । सुखेन सोमं पिब । हिशब्दो हेतौ । हि यस्मात्त्वं शश्वतीनां बह्वीनां
विशां मरुद्गणानां सर्वेषां देवगणानां च पतिः पालयिता स्वाम्यसि । भवसि ।
तथा राजा स्वतेजसा दीप्यमानश्चासि । अतस्त्वं पूर्वं सोमं पिबेति ॥

आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवनेऽच्छावाकस्य श्रुधी हवं तिरश्चा इति
वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । श्रुधी हवं तिरश्चा आश्रुत्कर्णं श्रुधी हवं
। आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

श्रुधी हवं तिरश्चा इंद्र यस्त्वा सपर्यति ।

सुवीर्यस्य गोमतो रायस्पूधिं मह्यं असि ॥ ४ ॥

श्रुधि । हवं । तिरश्चाः । इंद्र । यः । त्वा । सपर्यति ।

सुऽवीर्यस्य । गोऽमतः । रायः । पूधिं । महान् । असि ॥ ४ ॥

हे इंद्र यस्त्वा त्वां सपर्यति ॥ सपरशब्दः कंडादिः ॥ हविर्भिः परिचरति ताह-
शस्य तिरश्चा एतन्नामकस्यर्षेर्मम हवं स्तुतिभिस्त्वद्विषयमाह्वानं श्रुधि । शृणु ।
श्रुत्वा च हे इंद्र त्वं सुवीर्यस्य शोभनवीर्योपेतस्य । यद्वा वीरे पुत्रे भवं वीर्यं ।
सपुत्रस्य गोमतो गवादिपशुमतो रायो धनस्य दानेन पूधिं । अस्मान्पूरय ।
एतत्सामर्थ्यं कुत इत्यत आह । त्वं महान् गुणाधिको देवानां श्रेष्ठश्चासि ।
भवसि खलु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्र यस्ते नवीयसी गिरं मंद्रामजीजनत् ।

चिकित्विन्मनसं धियं प्रत्नामृतस्य पिपुषी ॥ ५ ॥

इंद्र । यः । ते । नवीयसी । गिरं । मंद्रां । अजीजनत् ।

चिकित्विऽमनसं । धियं । प्रत्नां । अमृतस्य । पिपुषी ॥ ५ ॥

हे इन्द्र यो यजमानो नवीयसी नवतरां पुनःपुनः क्रियमाणतया मद्रां
मदकरीं गिरं स्तुतिलक्षणां वाचं ते त्वदर्थमजीजनत् उदपीपदत् । अकार्षी-
दित्यर्थः । तस्मै स्तोत्रे त्वं प्रत्नां पुरातनमृतस्य सत्यस्य संबन्धि ॥ यद्वा तृतीयार्थे
षष्ठी ॥ सत्येन पिप्पुषी प्रवृद्धं ॥ लिङ्गाङोश्चेति ष्यायतेः पीभावः ॥ तादृशं चिकि-
त्विन्मनसं ॥ कित ज्ञाने । कसौ रूपं । अकारस्येकारच्छांदसः ॥ चिकित्वांसि ज्ञातानि
सर्वेषां हृदयानि ययेति । अमायया क्रियमाणं यत्तव रक्षणं सर्वेषां हृदयं प्रज्ञा-
पयतीति तदतीन्द्रियार्थदर्शकं धियं रक्षणाख्यं तस्मै कुरु ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तमु॑ ए॒वाम॒ यं गि॒र् इन्द्र॑मु॒क्थानि॑ वावृ॒धुः ।

पु॒रू॒ण्य॑स्य॒ पौ॑स्या॒ सि॒षा॑संतो वनामहे ॥ ६ ॥

तं । ऊं इति॑ । स्त॒वा॒म॒ । यं । गि॒रः । इन्द्रं॑ । उ॒क्थानि॑ । व॒वृ॒धुः ।

पु॒रू॒णि॑ । अ॒स्य॒ । पौ॑स्या॒ । सि॒सा॑संतः । व॒ना॒म॒हे ॥ ६ ॥

ऋषयः परस्परमाहुः तं पूर्वोक्तलक्षणं ॥ उ इत्यवधारणे ॥ तमेवेन्द्रं स्तवाम ।
स्तुतिभिः स्तुमः । यमिन्द्रं गिरोऽस्माकं स्तुतय उक्थानि शस्त्राणि च वावृधुः
प्रावर्धयन् तं स्तुमः । ततो वयमस्येन्द्रस्य पुरूणि बहूनि पौस्या वीर्याणि सिसा-
संतः ॥ षण् संभक्तौ । सनीडभावपक्ष आत्वे कृते सनोतेरन इति सांहितिकं षत्वं ॥
तानि वीर्याणि संभक्तुमिच्छंतो वनामहे । तमिन्द्रं स्तुतिभिः संभजामहे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

एतो॑ न्वि॒न्द्रं स्त॒वा॒म॒ ऋ॒द्धं ऋ॒द्धेन॑ सा॒म्रा ।

ऋ॒द्धैरु॒क्थैर्वा॑वृ॒धांसं॑ ऋ॒द्ध आ॒शीर्वा॑न्मम॒न्तु ॥ ७ ॥

एतो॑ इति॑ । नु । इन्द्रं॑ । स्त॒वा॒म॒ । ऋ॒द्धं । ऋ॒द्धेन॑ । सा॒म्रा ।

ऋ॒द्धैः । उ॒क्थैः । व॒वृ॒धांसं॑ । ऋ॒द्धः । आ॒शीः॒ऽवा॑न् । म॒न्तु ॥ ७ ॥

अत्रेतिहासमाचक्षते । पुरा किलेंद्रो वृचादिकानसुरान् हत्वा ब्रह्महत्यादिदो-
षेणात्मानमपरिशुद्धमित्यस्यत । ततस्तद्दोषपरिहारायेन्द्रं ऋषीन्वोचत् । अपूतं

मां युष्मदीयेन साम्ना शुद्धं कुरुतेति । ततस्ते च शुद्ध्युत्पादकेन साम्ना शस्त्रैश्च परिशुद्धमकार्षुः । पश्चात्पूतायेन्द्रयागादिकर्माणि सोमादीनि हवींषि प्रादुरिति । एषोऽर्थः शाट्वायनकब्राह्मणे प्रतिपादितः । इन्द्रो वासुरान् हत्वापूत इवामे-
 ध्योऽमन्यत । सोऽकामयत शुद्धमेव मा संतं शुद्धेन साम्ना स्तुयुरिति । स ऋषी-
 नब्रवीत् स्तुत मेति । तत ऋषयः सामापश्यन् तेनास्तुवन्नेतो न्विन्द्रमिति । ततो
 वा इन्द्रः पूतः शुद्धो मेध्योऽभवदिति ॥ तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः । ऋषयः
 परस्परं ब्रुवंति । नृ क्षिप्रमेतो । गच्छतैव । आगत्य च शुद्धेन शुद्ध्युत्पादकेन साम्ना
 तथा शुद्धैः शुद्धिहेतुभिरुक्थैः शस्त्रैश्चेन्द्रं शुद्धमपापिनं कृत्वा स्तवाम । स्तुयाम ।
 ततः सामशस्त्रैश्च वावृधांसं पापराहित्येन वर्धमानं तमिममिन्द्रं शुद्धो दशाप-
 विचेणाशीर्वान् आश्रयणवान् गव्यादिभिः ॥ छंदसीर इति मतुपो वत्वं ॥ तादृशः
 सोमो ममन्तु । इन्द्रं मादयतु ॥ मादयतेच्छांदसः श्रुः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इन्द्रं शुद्धो न आ गहि शुद्धः शुद्धाभिरूतिभिः ।

शुद्धो रयिं नि धारय शुद्धो ममद्वि सोम्यः ॥ ८ ॥

इन्द्रं । शुद्धः । नः । आ । गहि । शुद्धः । शुद्धाभिः । उतिऽभिः

शुद्धः । रयिं । नि । धारय । शुद्धः । ममद्वि । सोम्यः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र शुद्धोऽस्मदीयैः सामभिः शस्त्रैश्च परिशुद्धस्त्वं नोऽस्मानागहि । आगच्छ ।
 शुद्धाभिरूतिभिः । उतयो मरुतः । अवंति सर्वत्र गच्छंतीति वा । तेऽपि सामभिः
 शस्त्रैः परिपूताः । तैर्मरुद्भिः सह शुद्धः पापराहितस्त्वमागहि । आगत्य च शुद्धस्त्वं
 रयिं धनमस्मासु नि धारय । नितरां स्थापय । किंच शुद्धस्त्वं च सोम्यः सोमार्हो
 भूत्वा ममद्वि । सोमेन माद्य ॥ मदी हर्षे । लोटि बहुलं छंदसीति शपः श्रुः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इन्द्रं शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाश्रुषे ।

शुद्धो वृत्राणि जिघ्रसे शुद्धो वाजं सिषाससि ॥ ९ ॥

इन्द्रं । शुद्धः । हि । नः । रयिं । शुद्धः । रत्नानि । दाश्रुषे ।

शुद्धः । वृत्राणि । जिघ्रसे । शुद्धः । वाजं । सिषाससि ॥ ९ ॥

हे इंद्र शुद्धः । हिरवधारणे । शुद्ध एव त्वं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं प्रयच्छ ।
तथा शुद्धस्त्वं दाशुषे हविर्देवते यजमानाय रत्नानि रमणीयानि धनादीनि
च देहि । ततः शुद्धः पापरहितस्त्वं वृत्राण्यपामावरकान् कर्मविघ्नकारिणः शत्रून्
पापानि वा जिघ्रसे । हंसि । ततः शुद्धः शत्रुहननदोषपरिहारायास्मदीयैः सामभिः
शस्त्रैः परिशुद्धस्त्वं वाजमन्नमस्मभ्यं सिसाससि । प्रदातुमिच्छसि । यदा यदा
शत्रूनहं हन्यां तदा तदा शुद्ध्युत्पादकैः सामभिः शस्त्रैश्च यूयं मां परिशुद्धं कुरुते-
त्यस्मभ्यमन्नं दातुमिच्छसीत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

अस्मा इत्येकविंशत्यृचं तृतीयं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । अस्मै सैका द्युतानो
वा मारुतस्त्रैष्टुभं चतुर्थी विराळिषामीति मारुतः पादः परैन्द्रावार्हस्पत्येति ।
द्युतानाख्यो मरुतां पुत्र ऋषिस्तिरश्चीर्नामांगिरसो वा । चतुर्थी विराट् । शिष्टा-
स्त्रिष्टुभः । इंद्रो देवता । इष्यामि वो मरुत इति पादो मरुद्देवतः । अव द्रप्स
इत्येषा त्विन्द्रावृहस्पतिदेवताका । सूक्तविनियोगो लिंगादवगंतव्यः ॥

॥ तस्मिन्सूक्ते प्रथमा ॥

अस्मा उषास आतिरंत याममिन्द्राय नक्तमूर्म्याः सुवाचः ।

अस्मा आपो मातरः सप्त तस्युर्नृभ्यस्तराय सिंधवः सुपाराः ॥ १ ॥

अस्मै । उषसः । आ । अतिरंत । यामं । इंद्राय । नक्तं । ऊर्म्याः । सुऽवाचः ।

अस्मै । आपः । मातरः । सप्त । तस्युः । नृऽभ्यः । तराय । सिंधवः । सुऽपाराः ॥ १ ॥

इंद्रसामर्थ्याङ्गीता उषस उषःकाला अस्मै पूर्वोक्तगुणोपेतायेंद्राय यामं स्वस्व-
गमनमातिरंत ॥ तिरतिर्वर्धनकर्मा ॥ समन्तादवर्धयंत । यथा पूर्वमुद्यंति तथेदा-
नीमप्यस्मा उन्नता अभवन् । तथोर्म्याः ॥ रात्रिनामैतत् । ऋ गतिप्रापणयोः ।
अर्तेरुच्चेति मिप्रत्ययः । भवे छंदसीति यत् ॥ सर्वैरभिगंतव्याः । रात्रौ हि सर्वे
स्वनिवासं गच्छन्ति । स्वनिलयप्राप्तिहेतुभूता रात्रयः । नक्तमपररात्रिकाले
सुवाचः शोभनवाचो भवन्ति । तस्मिन् काले हि सर्वे वेदाध्ययनादीनि कुर्वन्ति ।
तस्मात्कल्याणवाचोऽभवन् । इंद्रेऽनुशासति वेदाद्यनुमाने निरता अभवन् ।
तथापः ॥ आप्नु व्याप्तौ ॥ सर्वतो व्याप्ता मातरो जगतां निर्माच्यः सप्त सप्तसंख्याकाः
सिंधवः स्यंदमाना गंगाद्या नद्यः । यद्वा सर्पणशीलाः सिंधवः सरितः । तासा-

मावरकस्याहेर्हननोत्पादित्वादस्मा इन्द्राय नृभ्यस्तराय मनुष्याणां सुखेन तरणार्थं
सुपाराः शोभनपाराः सुखेन तर्तुं योग्या अभवन्नित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अतिविद्धा विधुरेणा चिदस्त्रा चिः सप्त सानु संहिता गिरीणां ।

न तद्देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥ २ ॥

अतिऽविद्धाः । विधुरेण । चित् । अस्त्रा । चिः । सप्त । सानु । संऽहिता । गिरीणां ।

न । तत् । देवः । न । मर्त्यः । तुतुर्यात् । यानि । प्रऽवृद्धः । वृषभः । चकार ॥ २ ॥

विधुरेण ॥ वर्णव्यत्ययः । चिदप्यर्थः ॥ विधुरेणासहायेनापस्त्रा ॥ असु क्षेपणे ।
ताच्छीलिकस्तृन् ॥ शत्रुक्षेपणशीलेनेन्द्रेण । यद्वास्त्रास्त्रेण वज्रेण । चिः सप्तैकविंश-
तिसंख्यानि संहिता संहितान्येकत्र संघीभूतानि गिरीणां सप्तानां पर्वतानां सानु
सानून्यतिविद्धानि । अतीत्य ताडितानि । तेन मुक्तो वज्रपातस्तानि भित्त्वा-
गमदित्यर्थः । अत्र तैत्तिरीयकब्राह्मणं । दर्भपिंजूलमुद्धृत्य सप्त गिरीन् भित्त्वा
तमहन्नित्यादि । तस्येन्द्रस्य तत्तानि सानुभेदनादीनि कर्माणि देव इन्द्राद्यतिरिक्तो
देवो मर्त्यो मनुष्यो वा न तुतुर्यात् न तरेत् । तथा कर्तुं न शक्नोतीत्यर्थः ॥ तृ
प्रवनतरणयोः । लिङि छांदसः शपः श्रुः । बहुलं छंदसीत्युत्वं । यद्वा तुर त्वरणे ।
जौहोत्यादिकः ॥ प्रवृद्धः सोमपानेन बलेन वा प्रवृद्धो वृषभः कामानामुदकानां
वा वर्षक इन्द्रो यानि कर्माणि चकार कृतवान् तानि देवो मनुष्यो वा न तथा
कर्तुं शक्नोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्रस्य वज्र आयसो निमिष्य इंद्रस्य बाहोर्भूयिष्ठमोजः ।

शीर्षेन्द्रस्य क्रतवो निरेक आसन्नेषंत श्रुत्या उपाके ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । वज्रः । आयसः । निऽमिष्यः । इंद्रस्य । बाहोः । भूयिष्ठं । ओजः ।

शीर्षेन् । इंद्रस्य । क्रतवः । निरेके । आसन् । आ । ईषंत । श्रुत्यै । उपाके ॥ ३ ॥

उक्तगुणस्येन्द्रस्य वज्र आयसोऽयसा निर्मितः । अयोमय इत्यर्थः । स वज्र
इन्द्रेण स्वहस्ते निमिष्यः संमिश्रः । अत्यंतं संबद्धः कृतः । अत एवेन्द्रस्य बाहोर्भु-
जयोर्भूयिष्ठं बहुतममोजो वीर्यमस्ति । तथा निरेके । निपूर्वाद्विच्यतेर्वा निःपूर्वा-

देतेर्वेति संदेहादनवग्रहः । निर्गमने यदा युद्धार्थमिन्द्रो निर्गच्छति तदानीमिन्द्रस्य शीर्षन् शिरसि क्रतवः कर्माणि शिरस्त्राणनिधानादीनि । यद्वा शिर इति गल-
प्रभृत्यूर्ध्वमंगमुच्यते । तत्रत्याभ्यामक्षिभ्यां दर्शनप्रेरणादीनि कर्माणि भवन्ति । तथा-
सन् । आस्यस्यासन्नादेशः । आस्ये च यानि कर्माणि युद्धार्थं वाजिनो गजान्तसं-
नाहयतेत्यादीनि भवन्ति । किञ्च श्रुत्यै संयामाय निर्गच्छतोऽनुशासत इन्द्रस्य
वाक्यश्रवणार्थं सर्व उपजीविनो भृत्या उपाकेऽतिक एषन्त । अयमिन्द्रोऽस्मान्
कुत्र कुत्र कार्ये नियोष्यतीत्येतेन मनसा तदतिके समन्तादागच्छन्ति ॥ ईष गति-
हिंसादर्शनेषु । भौवादिकः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मन्ये त्वा यज्ञियं यज्ञियानां मन्ये त्वा च्यवनमच्युतानां ।

मन्ये त्वा सत्त्वनामिन्द्र केतुं मन्ये त्वा वृषभं चर्षणीनां ॥४॥

मन्ये । त्वा । यज्ञियं । यज्ञियानां । मन्ये । त्वा । च्यवनं । अच्युतानां ।

मन्ये । त्वा । सत्त्वनां । इन्द्र । केतुं । मन्ये । त्वा । वृषभं । चर्षणीनां ॥४॥

एतदादयः प्रत्यक्षाः । हे इन्द्र त्वा त्वां यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानामपि
यज्ञियं पुरस्तादेव यज्ञार्हमिति मन्ये । अवबुध्ये । तथा त्वा त्वामच्युतानां च्युति-
रहितानामपि पर्वतानां च्यवनं च्यावयितारं वजेण विभेदकमिति मन्ये । जा-
नामि । यद्वा अच्युतानां बलेन च्यावयितुमशक्यानां बलिनां वीराणामपि
स्वबलेन विद्रावयितारमिति जाने । किञ्च हे इन्द्र सत्त्वनां ॥ षण् संभक्तौ ।
क्वनिप् ॥ संभजमानानां भटानां केतुमुच्छ्रितमिति मन्ये । यद्वा सत्त्वनां स्तुति-
भिर्हविर्भिर्वा संभक्तृणां यष्टृणां केतुमात्मनः प्रज्ञापकं तेषां पूजनीयमिति वा
मन्ये । तथा त्वा त्वां चर्षणीनां मनुष्याणां वृषभमभिमतफलवर्षकमिति मन्ये ।
जानामि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यद्वज्रं वाहोर्इन्द्र धत्से मदच्युतमहये हन्तवा उ ।

प्र पर्वता अनवन्त प्र गावः प्र ब्रह्माणो अभि नक्षन्त इन्द्र ॥५॥

आ । यत् । वज्रं । वाहोः । इन्द्र । धत्से । मदच्युतं । अहये । हन्तवै । उं इति ।

प्र । पर्वताः । अनवन्त । प्र । गावः । प्र । ब्रह्माणः । अभि नक्षन्त । इन्द्र ॥५॥

हे इन्द्र बाहोर्वज्रमायुधं । कीदृशं । मदच्युतं शत्रूणां मदस्य च्यावयितारं
यद्यदाधत्से आदधासि । किमर्थं । अहयेऽहिनामानमसुरं मेघं वा हंतवै । उ
इत्यवधारणे । हंतुमेव । किंच यदा वेद्रेणाहिनामकेऽसुरे हते सति पर्वता जग-
दापूरका मेघाः प्रानवन्त । नु शब्दे । प्रकर्षेणाशब्दयन् । यदा वा गावस्तत्स्था-
न्युदकानि च प्रकर्षेण ध्वनिमकुर्वन् । उदकान्यध्वनयन्नित्यत्र याजुषो निगमः ।
यददः संप्रयतीरहावनदता हते तस्मादा नद्यो नाम स्य । अथ० ३. १३. १. इति ।
तुरीयः पादः परोक्षः । तदानीमभिनक्षन्त अभित इन्द्रं स्तुतिभिर्हविर्भिर्गच्छन्तो
ब्रह्माणो ब्राह्मणा इन्द्रं पर्यचरन् । यद्वा ब्रह्माणः । बृह बृद्धौ । प्रवृद्धाः पर्वतादय
इन्द्रमस्तुवन्निति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तमु॑ ए॒वाम॒ य इ॒मा ज॒जान॒ विश्वा॑ जा॒तान्यव॑राण्यस्मात् ।

इ॒न्द्रेण॑ मि॒त्रं दि॒धिषेम॑ गो॒भिर्रुपो॑ नमो॒भिर्वृष॑भं वि॒शेम ॥ ६ ॥

तं । ऊं इति । स्त॒वाम॒ यः । इ॒मा । ज॒जान॑ । विश्वा॑ । जा॒तानि॑ । अ॒वरा॑णि । अ॒स्मात् ।

इ॒न्द्रेण॑ । मि॒त्रं । दि॒धिषेम॑ । गो॒भिः । उ॒पो इति॑ । नमः॑ । वि॒षभं॑ । वि॒शेम ॥ ६ ॥

परस्परं स्तोतार आहुः । तमु तमेवेन्द्रं वयं संहत्य स्तवाम । स्तोत्रं करवाम ।
य इन्द्र इमेमानि भूतानि जजान जनयामास । तस्मादस्मादिन्द्रादेव विश्वा वि-
श्वानि सर्वाणि वस्तुजातानि सर्वाणि जगन्ति वावराण्यवरकालीनानि पश्चाद्भ-
वानि भवन्ति । तेनानेनेन्द्रेण वयं गोभिः स्तुतिभिर्मित्रं । लुप्तभावप्रत्ययेन
निर्देशः । मैत्री दिधिषेम ॥ धिष धारण इति धातुं केचिद्वदन्ति ॥ यद्वा मित्रं
छांदसमेकवचनं । वयमिन्द्रेण सह मित्राणि सुहृदो भवेमेति गोभिर्दिन्द्रं शब्दयेम ॥
धिष शब्दे । जौहोत्यादिकः । अत्र व्यत्ययेन द्विविकरणता श्रुश्च शश्च ॥ ततो
नमोभिः क्रियमाणैर्नमस्कारैर्दीयमानैर्हविर्भिर्वा वृषभं कामानां वर्षकमिन्द्रमुपो
विशेम । अस्मदभिमुखमेव कुर्याम ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वृ॒त्रस्य॑ त्वा श्व॒सथा॑दी॒षमाणा॑ विश्वे॒ देवा॑ अ॒जहु॑र्ये सखायः ।

म॒रुद्भि॑रि॒न्द्र स॒ख्यं ते॑ अ॒स्त्वथे॒मा विश्वाः॑ पृ॒तना॑ जयासि ॥ ७ ॥

वृचस्य । त्वा । श्वसथात् । ईषमाणाः । विश्वे । देवाः । अजहुः । ये । सखायः ।
मरुत्सभिः । इन्द्र । सख्यं । ते । अस्तु । अर्थ । इमाः । विश्वाः । पृतनाः । जयासि ॥ ७ ॥

हे इन्द्र तव ये विश्वे देवाः प्राक् सखायाः संग्रामे सखित्वं कुर्यामेति मित्रा-
ण्यभवन् ते सर्वे देवा वृचस्य वृचासुरस्य श्वसथात् ॥ श्वसेरौणादिकोऽथप्रत्ययः ॥
सर्वानागच्छतो दृष्ट्वा तेषां भीत्युत्पादनाय वृचासुरः श्वासमकार्षीत् । श्वासाङ्गीताः
सन्त अत एव ईषमाणाः सर्वतः पलायमानास्त्वा त्वामजहुः । संग्रामे त्यक्तवन्तः ।
एवं सति हे इन्द्र मरुद्भिः सह सख्यं सखिभावस्ते तवास्तु । ये मरुतस्त्वां न परि-
त्यजन्ति तैः सहेति । अथानन्तरमिमा विश्वाः पृतनाः शत्रुसेना जयासि । स्वव-
लेनाभिभवसि । अनेन वृचघ्नं तमिन्द्रमाह । अत्रेन्द्रो वृचं हनिषन्नित्यादि ब्राह्म-
णमनुसंधेयं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्रिः षष्टिस्त्वा मरुतो वावृधाना उसा इव राशयो यज्ञियासः ।

उप त्विमः कृधि नो भागधेयं शुष्मं त एना हविषा विधेम ॥ ८ ॥

त्रिः । षष्टिः । त्वा । मरुतः । ववृधानाः । उसाः । इव । राशयः । यज्ञियासः ।

उप । त्वा । आ । इमः । कृधि । नः । भागधेयं । शुष्मं । ते । एना । हविषा । विधेम ॥ ८ ॥

प्रसंगादेतावन्तो मरुतः सहाया अभवन्नित्याह । हे इन्द्र त्रिः त्रयः ॥ जसः सुपां
सुलुगिति सः ॥ षष्टिचतुस्रसंख्याका मरुतः । ते च तैत्तिरीयक ईहङ्गान्याहङ्गेत्या-
दिना नवसु गणेषु सप्त सप्त निपादिताः । तत्रादि पञ्च गणाः संहिताया-
मास्त्रायन्ते । स्वतवांश्च प्रघासी च सांतपनश्च गृहमेधी च क्रीडी च शाकी
चोज्जेषी । तै० सं० ४. ६. ५. । इति । खैलिकः षष्ठो गणः । ततो धुनिश्च ध्वांतश्चेत्या-
द्यास्तयोऽरण्येऽनुवाक्याः । तै० आ० ४. २४. ॥ इत्थं त्रयः षष्टिसंख्याका उसा इव
राशयो गाव इव संघीभूतास्ते त्वां वावृधानाः स्ववलेन वर्धितवन्तः । ते मरुतो
यज्ञियासो यज्ञार्हा अभवन् । तं मरुत्सहायमिन्द्र त्वा त्वां वयमेमः । उपगच्छामः ।
ततस्त्वं नोऽस्मभ्यं भागधेयं भजनीयं धनं कृधि कुरु । पश्चाद्वयमप्येनैनेन सोम-
लक्षणेन हविषा ते तुभ्यं शुष्मं शत्रूणां शोषकं बलं विधेम ॥ विध विधाने ।
विदध्मः । कुर्म इत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

तिग्ममायुधं मरुतामनीकं कस्तं इंद्रं प्रति वज्रं दधर्ष ।

अनायुधासो असुरा अदेवाश्चक्रेण ताँ अपं वप ऋजीषिन् ॥९॥

तिग्मं । आयुधं । मरुतां । अनीकं । कः । ते । इंद्र । प्रति । वज्रं । दधर्ष ।

अनायुधासः । असुराः । अदेवाः । चक्रेण । तान् । अपं । वप । ऋजीषिन् ॥९॥

हे इंद्र ते तव स्वभूतं तिग्मं तीक्ष्णमायुधं । आयुध्यतेऽनेनेत्यायुधं धनुः । तत्र मरुतां त्रयः षष्टिसंख्यानां त्वत्सहायानामनीकं संघं ते त्वदीयं वज्रं च कः को वा देवो मनुष्यो वा प्रति दधर्ष । प्रतिकूलमभिभवति । अभिभावको नास्तीत्यर्थः ॥ धृष प्रसहने । आ धृषाद्वा । धा० पा० ३४ । इति विभाषितणिच् । तदभावे लिटि रूपं ॥ अत एवानायुधासो धनुराद्यायुधवर्जिता अदेवा देववर्जिता देवद्विषो येऽसुराः संति हे ऋजीषिन् । अपार्जितोऽभिषुन्यः सोम ऋजीषी । तद्वन्नंद्र तानसुराश्चक्रेण चक्रसमानवीर्येण चक्ररूपेण वज्रेण वापवप । अपगतान् कुरु । अपनुदेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

मह उग्राय तवसे सुवृक्तिं प्रेरय शिवतमाय पश्वः ।

गिर्वाहसे गिर इंद्राय पूर्वीर्धेहि तन्वे कुविदंग वेदत् ॥१०॥

महे । उग्राय । तवसे । सुऽवृक्तिं । प्र । ईरय । शिवऽतमाय । पश्वः ।

गिर्वाहसे । गिरः । इंद्राय । पूर्वीः । धेहि । तन्वे । कुवित् । अंग । वेदत् ॥१०॥

हे स्तोतः महे महते गुणैरुग्राय बलेनोद्ग्राय तवसे । तु इति धातुर्वृद्धयर्थः । प्रवृद्धाय शिवतमाय कल्याणतमायेंद्राय सुवृक्तिं शोभनां स्तुतिं प्रेरय । चोदय । कुरु । किमर्थं । पश्वः पशोः । द्विपाच्चतुष्पाच्च । पशोर्ममास्मदीयाय गवे वा । यद्वा पशोरतीन्द्रियार्थं द्रष्टुर्मम धनादिकं दातुं गवे सुखादिकं प्रदातुमिंद्राय पूर्वीर्वह्नीर्गिरः स्तुतीर्धेहि । कुरु । ततः स इंद्रस्तन्वे । तनोति कुलमिति तनूस्तनयः । तस्मै पुत्राय स्वशरीरायात्मने वा कुवित् । बहुनामैतत् । बहु धनमंग क्षिप्रं वेदत् । लंभयतु । ददातु ॥ विदू लाभे । लेट्छाडागमः । कुविच्छब्दयोगादनिघातः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

उक्थवा॑हसे वि॒भ्वे मनी॑षां दु॒णा न पा॒रमी॑रय न॒दीनां॑ ।

नि स्पृ॑श धि॒या तन्वि॑ श्रुतस्य जुष्ट॑तरस्य कुविदं॑ वेद॑त् ॥ ११ ॥

उक्थ॑ऽवा॒हसे । वि॒ऽभ्वे । मनी॑षां । दु॒णा । न । पा॒रं । ई॒रय॑ । न॒दीनां॑ ।

नि । स्पृ॑श । धि॒या । तन्वि॑ । श्रुतस्य॑ । जुष्ट॑ऽतरस्य । कुवि॑त् । अंग॑ । वेद॑त् ॥ ११ ॥

हे स्तोतः उक्थवाहस उक्थैः स्तोत्रशस्त्रादिरुह्यमानाय अत एव विभ्वे महते । यद्वा शत्रूणामभिभवित इन्द्रायेंद्रार्थं मनीषां मनस ईशां स्तुतिमीरय । प्रेरय । तत्र दृष्टान्तः । दुणा न । यथा नाविको नदीनां नदमानानां सरितां पारं तीरं प्रति पथिकं दुणा नावा प्रापयति तद्वदिंद्रं प्रति स्तुतिं गमयेति । किंच नि स्पृश नितरां धनं स्पर्शय गमय तन्वि आत्मनि पुत्रे वा । कीदृशं । श्रुतस्य सर्वत्र विश्रुतस्य प्रसिद्धस्य जुष्टतरस्यात्यर्थं प्रीणयितुरिंद्रस्य स्वभूतं । धनं धिया त्वदीयया स्तुत्या कर्मणा वात्मानं गमय । ततस्त्वयाभिष्टुत इंद्रः कुविद्बहु धनं क्षिप्रं वेदत् । लभयतु । ददातु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तद्विवि॑द्धि यत्त इन्द्रो जुजो॑षत्स्तुहि सु॒ष्टुतिं नम॑सा वि॒वास ।

उप॑ भूष जरित॒र्मा रु॒वण्यः॑ आ॒वया॑ वाचं॑ कुविदं॑ वेद॑त् ॥ १२ ॥

तत् । वि॒वि॒द्धि । यत् । ते । इन्द्रः । जुजो॑षत् । स्तु॒हि । सु॒ऽस्तुतिं॑ । नम॑सा । आ । वि॒वा॒स ।

उप॑ । भूष॒ । जरि॒तः । मा । रु॒व॒ण्यः । अ॒वय॑ । वाचं॑ । कुवि॑त् । अंग॑ । वेद॑त् ॥ १२ ॥

हे ऋत्विक् तत् सोमादिहविः स्तोत्रं वा विविद्धि । व्यापय । तानीन्द्रार्थं कुर्वित्यर्थः । ते तव स्वभूतं यद्विः स्तोत्रं वेन्द्रो जुजोषत् स्वीकुर्यात् तत्कुरु ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः । लेटि शपः श्रुः । अडागमः । छांदसत्वान्नाभ्यस्तस्येति गुणप्रतिषेधाभावः ॥ हे स्तोतः सुष्टुतिं सुस्तुतिं । शोभमाना स्तुतिर्यस्य स तथोक्तः । तादृशमिंद्रं स्तुहि । तथा नमसा स्तोत्रेण हविषा वा आ विवास । इंद्रमाभिमुख्येन परिचर ॥ विवासतिः परिचरणकर्मा । लोटि रूपं ॥ हे जरितः स्तोतः उप भूष ॥ भूष अलंकारे ॥ अलंकृतो भव । मा रुवण्यः । धनाभावान्मा ध्वनयः । मा रोदीरित्यर्थः । धनागमने कारणमाह । हे स्तोतः वाचं स्तुति-

मिंद्रं श्रावय । ज्ञापय । ततस्त्वया स्तुत इंद्रस्तुभ्यं कुविद्वद्बुधं धनं क्षिप्रं प्रयच्छतु ॥

पृष्ठ्यषडहगतेषूक्त्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽव द्रप्स इति तृचः । सूचितं च । अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदिति तिस्रोऽच्छा म इंद्रमिति नित्यमैकाहिकं । आ० ८. ३. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदियानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः ।

आवत्तमिंद्रः शच्या धर्मंतमप स्नेहितीर्नृमणा अधत्त ॥ १३ ॥

अव । द्रप्सः । अंशुऽमती । अतिष्ठत् । इयानः । कृष्णः । दशऽभिः । सहस्रैः ।

आवत् । तं । इंद्रः । शच्या । धर्मंतं । अप । स्नेहितीः । नृऽमनाः । अधत्त ॥ १३ ॥

अत्रेतिहासमाचक्षते किल । कृष्णो नामासुरो दशसहस्रसंख्यैरसुरैः परिवृतः सन् अंशुमतीनामधेयाया नद्यास्तीरेऽतिष्ठत् । तत्र तं कृष्णमुदकमध्ये स्थितमिंद्रो बृहस्पतिना सहागच्छत् । आगत्य तं कृष्णं तस्यानुचरांश्च बृहस्पतिसहायो जघानेति ॥ केचिदन्यथा वदन्ति । तेषां कथा हेतुः । द्रप्स इत्युदककणोऽभिधीयते स तु सोमो द्रप्सश्चस्कंदेत्यादिषु सोमपरत्वेनोक्तत्वात् । एतत्पदमाश्रित्याहुः ॥ अपक्रम्य तु देवेभ्यः सोमो वृचभयार्दितः । नदीमंशुमती नामाभ्यतिष्ठत्कुहूप्रति ॥ १ ॥ तं बृहस्पतिनैकेन सोऽभ्ययाद्वृचहा सह । योत्स्यमानं सुसंहर्षैर्मरुद्भिर्विविधायुधैः ॥ २ ॥ दृष्ट्वा तानायतः सोमः स्वबलेन व्यवस्थितः । मन्वानो वृचमायातं जिघांसुरिसेनया ॥ ३ ॥ व्यवस्थितं धनुष्मंतं तमुवाच बृहस्पतिः । मरुत्पतिरयं सोम प्रेहि देवान्पुनर्विभो ॥ ४ ॥ सोऽब्रवीन्नेति तं शक्र ओजसैव बलाद्वली । इयाय देवानादाय तं पपुर्विधिवत्सुराः ॥ ५ ॥ जघ्नुः पीत्वा च दैत्यानां समरे नवतीर्नव । तदव द्रप्स इत्यस्मिन् बृचे सर्वं निगद्यते ॥ ६ ॥ एतदनार्घत्वे नादरणीयं भवति ॥ एषोऽर्थः क्रमेण ऋक्षु वक्ष्यते ॥ तथा चास्या ऋचोऽयमर्थः ॥ द्रप्सः । द्रुतं सरति गच्छतीति द्रप्सः । पृषोदरादिः । द्रुतं गच्छन् दशभिः सहस्रैर्दशसहस्रसंख्यैरसुरैरियानः कृष्ण एतन्नामकोऽसुरोऽंशुमती नाम नदीमवातिष्ठत् अवतिष्ठते । ततः शच्या कर्मणा प्रज्ञानेन वा धर्मंतमुदस्यांतरुच्छ्वसंतं यद्वा जगद्गीतिकरं शब्दं कुर्वंतं तं कृष्णमसुरमिंद्रो मरुद्भिः सहावत् । प्राप्नोत् । पश्चात्तं

कृष्णमसुरं तस्यानुचरांश्च हतवानिति वदति । नृमणा नृषु मनो यस्य सः । यद्वा कर्मनेतृष्वतिस्त्वेकविधं मनो यस्य स तथोक्तः । तादृशः सन् स्नेहिती । स्नेहतिर्वधकर्मसु पठितः । सर्वस्य हिंसित्रीस्तस्य सेना अपाधत्त । अपधानं हननं । अवधीदित्यर्थः ॥ अप स्नेहितिं नृमणा अधद्रा इति छंदोगाः पठन्ति । सं० १.४. १.४.१. ॥ तस्यानुचरान् हत्वा तं द्रुतं गच्छंतमसुरमपाधत्त । हतवान् ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

द्रुप्समपश्यं विषुणे चरंतमुपहूरे नद्यो अंशुमत्याः ।

नभो न कृष्णमवतस्थिवांसमिष्यामि वो वृषणो युध्यताजौ ॥ १४ ॥

द्रुप्सं । अपश्यं । विषुणे । चरंतं । उपहूरे । नद्यः । अंशुमत्याः ।

नभः । न । कृष्णं । अवतस्थिवांसं । इष्यामि । वः । वृषणः । युध्यत । आजौ ॥ १४ ॥

तुरीयपादो मारुतः । मरुतः प्रति यद्वाक्यमिन्द्र उवाच तदत्र कीर्त्यते । हे मरुतो द्रुप्सं द्रुतगामिनं कृष्णमहमपश्यं । अदर्शं । कुत्र वर्तमानं । विषुणे विष्व-
गंचने सर्वतो विस्तृते देशे । यद्वा विषुणो विषमः । विषमे परैरदृश्ये गुहारूपे
देशे चरंतं परितो गच्छंतं । किंच अंशुमत्या एतन्नामिकाया नद्यो नद्या उपहू-
रेऽत्यंतं गूढस्थाने नभो न नभसि यथादित्यो दीप्यते तद्वत्तत्र दीप्यमानमव-
तस्थिवांसमुदकस्यांतरवस्थितं कृष्णमेतन्नामकमसुरमपश्यं । तस्मिन्दृष्टे सति हे
वृषणः कामानामुदकानां वा सेक्तारो मरुतो वो युष्मान् युद्धार्यमिष्यामि ।
अहमिच्छामि । ततो यूयं तमिमं कृष्णमाजौ । अजन्ति गच्छन्त्यत्र योद्धार आयु-
धानि प्रक्षेपयन्तीति वाजिः संग्रामः । तस्मिन्युध्यत । संहरत । वाक्यभेदाद-
निघातः । केचिदिष्यामि वो मरुत इति पठन्ति । तत्र हे मरुतो वो युष्मा-
निच्छामीत्यर्थो भवति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अध द्रुप्सो अंशुमत्या उपस्थेऽधारयत्तन्वं तित्विषाणः ।

विशो अदेवीरभ्याऽचरंतीर्वृहस्पतिना युजेद्रः ससाहे ॥ १५ ॥

अध । द्रुप्सः । अंशुमत्याः । उपस्थे । अधारयत् । तन्वं । तित्विषाणः ।

विशः । अदेवीः । अभि । आऽचरंतीः । वृहस्पतिना । युजा । इंद्रः । ससाहे ॥ १५ ॥

अथ अथ द्रप्सो द्रुतगामी कृष्णोऽंश्रुमत्या नद्या उपस्थे समीपे तित्विषाणो दीप्यमानः सन् तन्वमात्मीयं शरीरमधारयत् । परैरहिंस्यत्वेन विभर्ति । यद्वा बलप्राप्त्यर्थं स्वशरीरमाहारादिभिरपोषयत् । तत्रेन्द्रो गत्वा बृहस्पतिनैतन्नामकेन देवेन युजा सहायेनादेवीरद्योतमानाः । कृष्णरूपा इत्यर्थः । यद्वा पापयुक्तत्वादस्तुत्या आचरन्तीरागच्छन्तीर्विशोऽसुरसेना अभिससहे । जघान । तमवधीदित्यर्थः प्रसंगादवगम्यते ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

त्वं ह त्यत्सप्रभ्यो जायमानोऽश्चुभ्यो अभवः शत्रुरिन्द्र ।

गूळहे द्यावापृथिवी अन्वविन्दो विभुमज्ञो भुवनेभ्यो रणं धाः ॥ १६ ॥

त्वं । ह । त्यत् । सप्रभ्यः । जायमानः । अश्चुभ्यः । अभवः । शत्रुः । इन्द्र ।

गूळहे इति । द्यावापृथिवी इति । अन्व । अविन्दः । विभुमत् । भुवनेभ्यः । रणं । धाः ॥ १६ ॥

हे इन्द्र त्वं खलु त्यत् तत्कर्म कृतवानसि । किं तत् उच्यते । जायमानस्त्वं प्रादुर्भवन्नेवाश्चुभ्यः शत्रुरहितेभ्यः सप्रभ्यः कृष्णवृचनमुचिशंबरादिसप्रभ्यो बलवद्भ्यः शत्रुभ्यः तदर्थं शत्रुरभवः । यद्वा सप्रभ्यः । सप्रैवांगिरसः । सप्रभ्योऽंगिरोभ्यो गवानयनार्थं प्रादुर्भवन्नेवाश्चुभ्यो बलवद्भ्यः पणिभ्यः शत्रुरभवः । किंच हे इन्द्र त्वं गूळहे तमसा गूढे संवृते द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ सूर्यात्मना ते प्रकाश्यानुक्रमेणाविन्दः । अलभथाः । तथा विभुमज्ञो महत्त्वयुक्तेभ्यो भुवनेभ्यो लोकेभ्यो रणं रमणं धाः । धारयसि । विदधासीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

त्वं ह त्यदप्रतिमानमोजो वज्रेण वज्रिन्धृषितो जघंथ ।

त्वं शुष्णस्यावातिरो वधत्रैस्त्वं गा इन्द्र शच्येदविन्दः ॥ १७ ॥

त्वं । ह । त्यत् । अप्रतिमानं । ओजः । वज्रेण । वज्रिन् । धृषितः । जघंथ ।

त्वं । शुष्णस्य । अवं । अतिरः । वधत्रैः । त्वं । गाः । इन्द्र । शच्या । इत् । अविन्दः ॥ १७ ॥

हे इंद्र त्वं ह त्वं खलु त्यदेतत्कर्माकर्षीः । किं तदभिधीयते । हे वज्रिन् वज्र-
वन्निद्र धृषितो धृष्टः संग्रामेषु शत्रुहनने कुशलः सन् । यद्वा धृष्टो धीरः सन्
अप्रतिमानं । प्रतिमानमुपमा । निरुपमं । अस्य सदृशमन्यदीयं वीर्यं नास्ती-
त्यर्थः । तादृशं शुष्णस्यौजो बलं वज्रेणायुधेन जघंथ । हतवानसि ॥ अभ्या-
साच्चेति हंतैर्घत्वं ॥ पूर्वं शुष्णस्य बलं विनाशयेदानीं शुष्णमपि हतवानित्याह ।
त्वं वधचैर्हननसाधनैरायुधैः शुष्णस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति संप्रदानसंज्ञा ।
चतुर्थ्यर्थे बहुलमिति षष्ठी ॥ शुष्णमवातिरः । कुत्साय राजर्षयेऽवाङ्मुखं कृत्वा-
वधीः । तथा च निगमः । कुत्साय शुष्णमशुषं नि बर्हीः । ऋग्वे० ४.१६.१२ । इति ।
तथा हे इंद्र त्वं शच्या स्वकीयया प्रज्ञया कर्मणा वा गाः शत्रून्हत्वा तेषां गा
अविन्दः । अलभथाः । यद्वा अंगिरसां गाः पणीन् संप्रहृत्य लब्धवानसि ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

त्वं ह त्यद्वृषभ चर्षणीनां घनो वृत्राणां तविषो बभूथ ।

त्वं सिंधूरसृजस्तस्तभानान् त्वमपो अजयो दासपत्नीः ॥ १८ ॥

त्वं । ह । त्यत् । वृषभ । चर्षणीनां । घनः । वृत्राणां । तविषः । बभूथ ।

त्वं । सिंधून् । असृजः । तस्तभानान् । त्वं । अपः । अजयः । दासऽपत्नीः ॥ १८ ॥

त्वं खलु तत्कर्म कृतवानसि । किं तत् । हे वृषभ कामानां वर्षितरिन्द्र चर्षणीनां
यष्टृणां मनुष्याणां भावितानां वृत्राणामुपद्रवाणां घनो हन्ता ॥ अमूर्त्यर्थेऽपि
छंदोविषयत्वान्निपातनं ॥ तादृशस्त्वं तविषः प्रवृद्धो बलवान्वा बभूथ । बभू-
विथ ॥ बभूथाततंथेतीडभावो निपात्यते ॥ ततस्त्वं तस्तभानान् असुरैर्विरुध्य-
मानाः सिंधून् गंगाद्याः सप्त नदीः सरणायामृजः । पश्चात्त्वं दासपत्नीः । दासा
उपक्षपयितारः शत्रवः । ते पतयः स्वामिनो यासां ताः ॥ नित्यं सपत्न्यादिष्वित्यत्र
दासाच्चेत्युपसंख्यानात् डीप् ॥ असुरस्वामिका अपोऽजयः । जितवानसि ।
तानसुराञ्जितोदकानि च प्रासृज इत्यर्थः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

स सुक्रतू रणिता यः सुतेष्वनुत्तमन्युर्यो अहेव रेवान् ।

य एक इन्नर्यपांसि कर्ता स वृत्रहा प्रतीदन्यमाहुः ॥ १९ ॥

सः । सुऽक्रतुः । रणिता । यः । सुतेषु । अनुत्तमन्युः । यः । अहाऽइव । रेवान् ।

यः । एकः । इत् । नरि । अपांसि । कर्ता । सः । वृचऽहा । प्रति । इत् । अन्यं । आहुः ॥ १९ ॥

अथ परोक्षकृताः । स इंद्रः सुक्रतुः शोभनप्रज्ञः शोभनकर्मा भवति यः सुतेष्व-
भिषुतेषु सोमेषु रणिता तत्पानार्थं रमणशीलः । किंच अनुत्तमन्युः । परैरनुन्न-
क्रोधः । शत्रुभिर्नोत्तुमशक्यः । तादृशो य इंद्रो रेवान् धनवान् । तच्च दृष्टान्तः ।
अहेव । यथाहाहानि दिवसा धनवंतः । दिवसेषु हि धनानि प्रादुर्भवन्ति न
रात्रिषु । तद्वत् । तथा य इंद्र एक इत् असहाय एव नरि कर्मनेतरि मनुष्येऽपांसि
कर्माणि कर्ता कर्तुंशीलो भवति ॥ ताच्छीलिकस्तृन् । अत एव षष्ठीप्रतिषेधः ॥
स पूर्वोक्तगुणोपेत इंद्रो वृचहा । अपामावरकस्यासुरस्योपद्रवस्य वा हंतृत्वाद्वृच-
हेति सर्वैः श्रूयते । तमेवेन्द्रमन्यं प्रति । इदवधारणे । अन्यं प्रत्येवाहुः । इंद्रः सर्व-
मन्यं शत्रुसंघं प्रति भवति । अभिभवत्येवेति वदन्ति ॥

॥ अथ विंशी ॥

स वृचहेन्द्रश्चर्षणीधृत् सुष्टुत्या हव्यं हुवेम ।

स प्राविता मघवा नोऽधिवक्ता स वाजस्य अवस्यस्य दाता ॥ २० ॥

सः । वृचऽहा । इंद्रः । चर्षणिऽधृत् । तं । सुऽस्तुत्या । हव्यं । हुवेम ।

सः । प्रऽअविता । मघऽवा । नः । अधिऽवक्ता । सः । वाजस्य । अवस्यस्य । दाता ॥ २० ॥

स वृचहा वृचस्य हन्ता स इंद्रश्चर्षणिधृत् मनुष्याणां धनादिदानेन पोषको
भवति । तमिंद्रं वयं सुष्टुत्या शोभनया स्तुत्या हुवेम । अस्मद्यज्ञेष्वाह्वयामः ।
किमर्थं यूयमाह्वयेति चेत् कारणं ब्रूमः । स इंद्रः प्राविता प्रकर्षणास्माकं
रक्षिता भवति किंच मघवा धनवानिंद्रो नोऽस्माकमधिवक्ताधिकं वक्ता बहु-
मानेन वक्ता भवति । यद्वा धनदानेनास्मानधिकं वक्तुमर्हति ॥ अर्हे कृत्यतृचश्च
। पा० ३. ३. १६९. । इति तृच् ॥ किंच स एवेन्द्रः अवस्यस्य अवसः कीर्तेर्निमित्तस्य
वाजस्यान्नस्य । यद्वा अवसोऽन्नस्य हिताय वाजस्य बलस्य दाता भवति खलु ।
तस्मादेवंगुणमिंद्रं वयमाह्वयामः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

स वृचहेन्द्रं ऋभुक्षाः सद्यो जज्ञानो हव्यो बभूव ।

कृण्वन्नपांसि नर्यां पुरुणि सोमो न पीतो हव्यः सखिभ्यः ॥ २१ ॥

सः । वृचऽहा । इन्द्रः । ऋभुक्षाः । सद्यः । जज्ञानः । हव्यः । बभूव ।

कृण्वन् । अपांसि । नर्यां । पुरुणि । सोमः । न । पीतः । हव्यः । सखिभ्यः ॥ २१ ॥

ऋभुक्षाः स महान् यद्वा ऋभुश्चेन ऋभ्वादयस्त्वयो गृह्यते । ऋभुभिः सह क्षियति निवसतीति तादृशो वृचहा स इन्द्रः सद्यस्तदानीमेव जज्ञानः प्रादुर्भवन्हव्यः सर्वैः स्तोतृभिर्यष्टभिराह्नातव्यो बभूव । किञ्च नर्या नर्याणि । नरा मनुष्याः कर्मनेतारः । तेभ्यो हितानि पुरुणि बहून्यपांसि कर्माणि कृण्वन् कुर्वन् सखिभ्यो हविःप्रदानेनोपकारत्वान्मित्रेभ्य ऋत्विग्भ्यो हव्य आह्नातव्यो हवनयोग्यो बाभूव । तच्च दृष्टान्तः । सोमो न । यथा पीतः सोमो यष्टभ्यः स्वर्गादिफलानि कुर्वन् देवैराह्नातव्यो भवति तद्वत् ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे पञ्चविंशो वर्गः ॥

या इन्द्रेति पञ्चदशर्चं चतुर्थं सूक्तं काश्यपस्य रेभस्यार्षमैन्द्रं । दशम्यतिजगती द्वापञ्चाशदक्षरा । एकादशीद्वादश्यावुपरिष्ठाद्बृहत्यौ अष्टकांताद्वादशकवत्यौ । त्रयोदश्यतिजगती । चतुर्दशी त्रिष्टुप् । पञ्चदशी जगती । शिष्टा बृहत्यः । तथा चानुक्रम्यते । या इन्द्र पञ्चोना रेभः काश्यपो बार्हतमतिजगत्युपरिष्ठाद्बृहत्यावतिजगती त्रिष्टुब्जगतीत्यन्तत इति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ महाव्रते निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतौ या इन्द्रेत्यादि नवर्चः । तथैव पञ्चमारण्यके सूच्यते । या इन्द्र भुज आभर इति नव सूददोहाः । ५. २०. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकानुरूपतृचस्य या इन्द्रेत्यादिके द्वे द्वितीया-तृतीये । सूच्यते च । तमिन्द्रं जोहवीमि या इन्द्र भुज आभर इत्येका द्वे वा । आ० ७. ५. । इति ॥

॥ तच्च प्रथमा ॥

या इन्द्र भुज आभरः स्वर्वाँ असुरेभ्यः ।

स्तोतारमिन्मघवन्नस्य वर्धय ये च ते वृक्तबर्हिषः ॥ १ ॥

याः । इंद्र । भुजः । आ । अभरः । स्वऽवान् । असुरेभ्यः ।

स्तोतारं । इत् । मघऽवन् । अस्य । वर्धय । ये । च । त्वे इति । वृक्तऽबर्हिषः ॥ १ ॥

ऋषिरिंद्रं प्रार्थयते । हे इंद्र स्ववान् सुखवान् स्वर्गवान्वा । अथवा स्वःशब्दः सर्वपर्यायः । सर्वे भूतजातं । आत्मन एवोत्पन्नत्वात्तद्वान् । एवंगुणस्त्वं या यानि भुजो भोक्तव्यानि धनान्यसुरेभ्यो बलवद्भ्यो राक्षसेभ्य आभरः आहरः तान् हत्वाहृतवानसि ॥ ह्यहोरिति भकारादेशः ॥ अत एव हे मघवन् धनवन्निंद्र अस्य ॥ अन्वादेशेऽशदेशः ॥ एतस्याहस्य धनस्य दानेन स्तोतारमित् तव स्तोत्र-कारिणमेव वर्धय । वृद्धिमंतं कुरु । ये चान्ये यष्टारस्त्वर्थं वृक्तबर्हिषः स्तीर्ण-बर्हिषो भवन्ति अतस्तांश्च धनेन वर्धय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यमिंद्र दधिषे त्वमश्वं गां भागमव्ययं ।

यजमाने सुन्वति दक्षिणावति तस्मिन् तं धेहि मा पणौ ॥ २ ॥

यं । इंद्र । दधिषे । त्वं । अश्वं । गां । भागं । अव्ययं ।

यजमाने । सुन्वति । दक्षिणाऽवति । तस्मिन् । तं । धेहि । मा । पणौ ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वं यमश्वं गमनसाधनान् हरीन् गामग्निहोत्रकर्मणि पयःप्रदानेनो-पकारिका गा अव्ययं व्ययरहितमविनश्वरं भागं भजनीयं धनं । सर्वत्रैकत्वमा-विवक्षितं । एताञ्शत्रुभ्य आहृत्य दधिषे विभर्षि तं सर्वं सुन्वति सोमाभिषवं कुर्वति दक्षिणावति यज्ञ ऋत्विग्भ्यो दक्षिणादेयत्वेन तद्वति यजमाने यागं कुर्वाणे तस्मिन् त्वं धेहि । सर्वत्र धनादिदानं मा कुर्वित्याह । मा पणौ ॥ पण व्ययहारे ॥ द्रव्यव्यवहारादयष्टा जनः पणिः । तस्मिनेतत्सर्वं मा देहि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

य इंद्र सस्यव्रतोऽनुष्ठापमदेवयुः ।

स्वैः ष एवैर्मुमुरत्पोथं रयिं सन्तुतधेहि तं ततः ॥ ३ ॥

यः । इंद्र । सस्ति । अव्रतः । अनुऽस्वापं । अदेवऽयुः ।

स्वैः । सः । एवैः । मुमुरत् । पोथं । रयिं । सन्तुतः । धेहि । तं । ततः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र अदेवयुर्देवान् युष्मानकामयमानोऽव्रतो व्रतरहितः कर्मरहितो भूत्वा-
नुस्वापमनुवृत्तस्वप्नं यथा भवति तथा यः सस्ति स्वपिति ॥ षस स्वापे । आदा-
दिकः ॥ स जनः स्वैरात्मीयैरेवैर्गमनैरेव पोष्यं पोषणीयं रयिं स्वीयं धनं मुमुरत्
मारयतु । विनाशयतु । अमार्गैर्धूतादिभिस्तस्य धनं नश्यतु न तु देवानां हविः-
प्रदानेनेति । ततस्त्वं तमयष्टारं जनं । सनुतरित्यंतर्हितनाम । सनुतरंतर्हिते
कर्मरहिते कस्मिंश्चिद्देशे धेहि । स्थापय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यच्छक्रासिं परावति यदर्वावति वृत्रहन् ।

अतस्त्वा गीर्भिर्द्युगर्दिन्द्र केशिभिः सुतावाँ आ विवासति ॥४॥

यत् । शक्र । असि । पराऽवति । यत् । अर्वाऽवति । वृत्रऽहन् ।

अतः । त्वा । गीःऽभिः । द्युऽगत् । इन्द्र । केशिऽभिः । सुतऽवान् । आ । विवाऽसति ॥४॥

हे शक्र शत्रुहननसमर्थेन्द्र यद्यदा परावति विप्रकृष्टेऽतिदूरे द्युलोके देशेऽसि
विद्यसे हे वृत्रहन् वृत्रस्य हंतरिन्द्र यद्यद्यर्वावत्यर्वाचीने तस्मादधस्तात्स्थिते तद-
पेक्षया समीपे देशेऽंतरिक्षे भवसि तस्मादपि अतोऽस्माद्भूलोकाद्वा द्युगत् ॥
गम् गतौ । क्विपि गमः क्वावित्यनुनासिकलोपः । तुक् । सुपां सुलुगिति लुक् ॥
द्युलोकं प्रति गच्छद्भिः स्वभासा सर्वतो गच्छद्भिः केशिभिः केशवद्भिर्हरिभिरिव
स्थिताभिर्गीभिः स्तुतिभिस्त्वा त्वां सुतवानभिषुतसोमवान्यजमान आ विवासति ।
आत्मीयं यज्ञं प्रत्यागमयति त्वामेतैः स्तोत्रैः परिचरतीति वा ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यद्वासिं रोचने दिवः समुद्रस्याधि विष्टपि ।

यत्पार्थिवे सदेने वृत्रहन्तम् यदंतरिक्ष आ गहि ॥५॥

यत् । वा । असि । रोचने । दिवः । समुद्रस्य । अधि । विष्टपि ।

यत् । पार्थिवे । सदेने । वृत्रहन्ऽतम् । यत् । अंतरिक्षे । आ । गहि ॥५॥

हे इन्द्र यद्वा यदि वा दिवो द्युलोकस्य रोचने दीपनशीले स्थाने भवसि ।
यद्वा समुद्रस्य मध्येऽधि अधिगते विष्टपि विष्टपे तत्संबद्धे कस्मिंश्चित्स्थाने भवसि ।

हे वृत्रहंतम अतिशयेन वृत्रस्यासुरस्य पापस्य वा हंतरिंद्र यद्यदिवा पार्थिवे पृथिव्यां भवे सद्ने स्थाने विद्यसे यदिवांतरिक्षे तस्मिँल्लोके वर्तसे यत्रकुत्र भवसि तथाप्यस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागहि । आगच्छ ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स नः सोमेषु सोमपाः सुतेषु श्वसस्पते ।

मादयस्व राधसा सूनृतावतेंद्र राया परीणसा ॥ ६ ॥

सः । नः । सोमेषु । सोमपाः । सुतेषु । श्वसः । पते ।

मादयस्व । राधसा । सूनृतावता । इंद्र । राया । परीणसा ॥ ६ ॥

हे सोमपाः सोमस्य पातः हे श्वसस्पते बलस्य पालयितरिंद्र स पूर्वोक्त-लक्षणस्त्वं सुतेष्वस्माभिरभिषुतेषु नोऽस्मान् राधसा बलसाधनेनान्नेन सूनृता-वतानृतरहितत्वोपेतेन । यद्वा सूनृतेति वाङ्माम । शोभनवाक्ययुक्तेन । अनेन पुत्रादिकं लक्ष्यते । पुत्रोपेतेनान्नेन परीणसा । बहुनामैतत् । बहुना राया धनेन च नोऽस्मान्मादयस्व । मोदय । सोमस्य प्रदातृभ्योऽस्मभ्यमन्नपुत्रधनादिकं देहीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा न इंद्र परा वृणुभवा नः सधमाद्यः ।

त्वं न ऊती त्वमिन्न आप्यं मा न इंद्र परा वृणुक् ॥ ७ ॥

मा । नः । इंद्र । परा । वृणुक् । भव । नः । सधमाद्यः ।

त्वं । नः । ऊती । त्वं । इत् । नः । आप्यं । मा । नः । इंद्र । परा । वृणुक् ॥ ७ ॥

हे इंद्र नो हविषां प्रदातृनस्मान् मा परावृणुक् । मा परित्याक्षीः ॥ वृजी वर्जने । रौधादिकः । लङि रूपं ॥ तदेवाह । त्वं नोऽस्माकं सोमेन सधमाद्यः सधमादनशीलो भव । किंच हे इंद्र नोऽस्मान् त्वमेवोती ऊत्यां स्थापय । यद्वोती । व्यत्ययेन कर्तरि क्तिचि वा निपातितः । त्वमेवास्माकं रक्षिता खलु । तथा त्वमित् । इदवधारणे । त्वमेवास्माकमायं ज्ञातेयं । त्वमेव बंधुरित्यर्थः । अत एव मा न इंद्र परावृणुगित्येष गतार्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अ॒स्मे इ॒न्द्र स॒चा सु॒ते नि ष॒दा पी॒तये॒ मधु॑ ।

कृ॒धी ज॒रि॒त्रे म॒घव॒न्नवो॑ म॒हद॒स्मे इ॒न्द्र स॒चा सु॒ते ॥ ८ ॥

अ॒स्मे इति॑ । इ॒न्द्र । स॒चा । सु॒ते । नि । स॒द । पी॒तये॑ । मधु॑ ।

कृ॒धि । ज॒रि॒त्रे । म॒घऽव॒न् । अ॒वः । म॒हत् । अ॒स्मे इति॑ । इ॒न्द्र । स॒चा । सु॒ते ॥ ८ ॥

हे इन्द्र अस्मे अस्माभिः सचा सह सुतेऽभिषुते सोमे निषद । अस्मदीये यज्ञे निषीद । किमर्थं । मधु पीतये । मधुनः ॥ सुपां सुलुगिति डसो लुक् ॥ मदकरस्य सोमस्य पीतये पानार्थं । किंच हे मघवन् धनवन्निन्द्र महदवो रक्षणं जरित्रे कृधि । कुरु । कस्मिन् सति । अस्मे इन्द्र सचा सुत इति व्याख्यातः पादः ॥

॥ अथ नवमी ॥

न त्वा॑ दे॒वास आ॒शत॒ न म॒र्यासो॑ अ॒द्रिवः॑ ।

वि॒श्वा जा॒तानि॒ शव॑साभि॒भूर॑सि॒ न त्वा॑ दे॒वास आ॒शत॑ ॥ ९ ॥

न । त्वा॑ । दे॒वासः । आ॒शत॑ । न । म॒र्यासः । अ॒द्रिऽवः॑ ।

वि॒श्वा । जा॒तानि॑ । शव॑सा । अ॒भिऽभूः । अ॒सि । न । त्वा॑ । दे॒वासः । आ॒शत॑ ॥ ९ ॥

हे अद्रिवो वज्रवन्निन्द्र त्वा त्वां देवासस्त्वदन्ये सर्वे देवा नाशत । स्वकर्मणा स्वबलेन वा न व्याप्नुवन्ति । न मर्यासो मर्या मनुष्याश्च न व्याप्नुवन्ति । कुत एव तदवसीयते । तदाह । विश्वा विश्वानि सर्वाणि जातानि भूतजातानि शवसा स्वबलेनैवाभिभूरसि । अभिभावुकोऽसि भवसि । तस्मान्न त्वा देवास आशतेति गतार्थः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो विश्वाः पृतना इति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । विश्वाः पृतना अभिभूतरं नरं तमिन्द्रं जोहवीमि । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

वि॒श्वाः पृ॒तना॑ अ॒भिभू॑तरं॒ नरं॑ स॒जूस्त॑तक्षु॒रिन्द्रं॑ ज॒ज॒नुश्च॑ रा॒जसे॑ ।

ऋ॒त्वा व॒रि॒ष्ठं वरं॑ आ॒मु॒रिमु॒तोय॑मोजि॒ष्ठं त॒वसं॑ तर॒स्विनं॑ ॥ १० ॥

विश्वाः । पृतनाः । अभिऽभूतरं । नरं । सऽजूः । ततऽक्षुः । इंद्रं । जजनुः । च । राजसे ।
क्रत्वा । वरिष्ठं । वरे । आऽमुरिं । उत । उग्रं । ओजिष्ठं । तवसं । तरस्विनं ॥ १० ॥

विश्वाः सर्वा व्याप्ता वा पृतनाः ॥ पृङ् व्यायामे । व्याप्रियंत इति पृतनाः
सेनाः । सजूः परस्परं संगताः सत्योऽभिभूतरं शत्रूणामत्यर्थमभिभवितारं नरं
सर्वस्य नेतारमिंद्रं ततऽक्षुः । आयुधादिभिस्तीक्ष्णीकुर्वन्ति । आयुधवंतमश्ववंतं च
चक्रुरित्यर्थः । यद्वा पृतना इति संग्रामाः । व्याप्रियंतेऽचेति पृतनाः संग्रामाः ।
सर्वानेव संग्रामानभिभावुकमिंद्रं स्तोतारोऽन्योन्यं संगताः स्तुतिभिस्तीक्ष्णम-
कुर्वन् । सुते सति बलवान्भवतीति । यद्वा यष्टारो हविःप्रदानेन वीर्यवंतं कुर्व-
तीति । किंच स्तोतारो राजसे ॥ राजतेस्तुमर्थेऽसेप्रत्ययः ॥ आत्मनो विराजनार्थं
प्रकाशनार्थं सूर्यात्मानमिंद्रं जजनुः । जनयामासुः । स्तोत्रं यज्ञे प्रादुरभावयन्नि-
त्यर्थः । उतापि च क्रत्वा स्वीयवृत्रवधादिकर्मणैव वरिष्ठमुरुतममामुरिं शत्रूणा-
माभिमुख्येन मारयितारमिंद्रं वरे वरणीये धने स्तोतारश्चक्रुः । आत्मनां धनला-
भार्थं स्तुवंतीत्यर्थः । कीदृशं । उग्रं । उद्गूर्णबलं । अत एवौजिष्ठमोजस्वितमं
तवसं प्रवृद्धं तरस्विनं संग्रामे शत्रुवधार्थं वेगवंतमिंद्रं धनार्थं स्तुवंति ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

समीं रेभासो अस्वरन्निंद्रं सोमस्य पीतये ।

स्वर्पतिं यदीं वृधे धृतव्रतो ह्योजसा समूतिभिः ॥ ११ ॥

सं । इं । रेभासः । अस्वरन् । इंद्रं । सोमस्य । पीतये ।

स्वऽपतिं । यत् । इं । वृधे । धृतऽव्रतः । हि । ओजसा । सं । ऊतिऽभिः ॥ ११ ॥

रेभासः ॥ रेभृ शब्दे ॥ शब्दयितारः स्तोतारः । यद्वा रेभासः कश्यपपुत्रा रेभासः ।
एतन्नामका ऋषय ईमेनमिंद्रं समस्वरन् सम्यगशब्दयन् । समस्तुवन् । किमर्थं ।
सोमपीतये सोमपानाय । किंच स्वर्पतिं स्वर्गस्य पालयितारं धनस्य स्वामिनं
वेमेनमिंद्रं यद्यदा वृधे हविर्भिर्वर्धनाय संस्तुवंति तदा धृतव्रतो धृतकर्मद्र ओजसा
बलेन स्तोतृभिरूतिभिर्मरुद्भिः पालनैश्च सह संगच्छते । स्तुतिभिर्बलं मरुद्भिः
पालनं चंद्रस्य भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नेमिं नमन्ति चक्षसा मेघं विप्रां अभिस्वरा ।

सुदीतयो वो अद्रुहोऽपि कर्णे तरस्विनः समृक्कभिः ॥ १२ ॥

नेमिं । नमन्ति । चक्षसा । मेघं । विप्राः । अभिऽस्वरा ।

सुऽदीतयः । वः । अद्रुहः । अपि । कर्णे । तरस्विनः । सं । अद्रुहोऽभिः ॥ १२ ॥

नेमिं । अरान्यथा नेमिर्व्याप्नोति तद्वत्सर्वं व्याप्नोते । तादृशं नमनशीलमिन्द्रं चक्षसा दर्शनमात्रेणैव नमन्ति । काश्यपा रेभाः स्तोतारो वा नमस्कुर्वन्ति । ततो विप्रा मेधाविनो मेघं । इन्द्रो मेषो भूत्वा मेधातिथिं स्वर्गमनयत् । तस्मान्मेधातिथेर्मेषभूतमिन्द्रमभिस्वराभिस्वरणेन स्तोत्रेण प्रणमन्ति । इदानीं यजमानः स्तोतृनाह । अपि च सुदीतयः शोभनदीप्रयोऽद्रुहः कस्याप्यद्रोग्धारो वो यूयं ॥ छांदसो वसादेशः ॥ तरस्विनः कर्मसु स्तोत्रेषु वा त्वरायुक्ताः संत इन्द्रस्य कर्णे श्रोत्रसमीपे ऋक्भिरर्चनायुक्तैर्मन्त्रैः । यद्वा ऋचो बह्व्यो येषु संति तैः शस्त्रादिभिः संस्तुत । इन्द्रो यथा युष्मदीयानि स्तोत्रशस्त्रादीनि शृणोति तथा सम्यग्भिष्टुतेत्यर्थः ॥

पूर्वोक्त एव शस्त्रे वैकल्पिकस्यानुरूपतृचस्य तमिन्द्रमित्याद्याः । सूत्रमुदाहृतं ॥

॥ सैषा सूक्ते चयोदशी ॥

तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुग्रं सचा दधानमप्रतिष्कुतं शवांसि ।

मंहिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियो ववर्तैद्राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री ॥ १३ ॥

तं । इन्द्रं । जोहवीमि । मघऽवानं । उग्रं । सचा । दधानं । अप्रतिऽस्कुतं । शवांसि ।

मंहिष्ठः । गीऽभिः । आ । च । यज्ञियः । ववर्तैत् । राये । नः । विश्वा । सुऽपथा ।

कृणोतु । वज्री ॥ १३ ॥

तं पूर्वोक्तगुणोपेतमिन्द्रं जोहवीमि । यष्टाहं पुनराह्वयामि ॥ ह्यतेरभ्यस्तस्य चेति संप्रसारणं ॥ कीदृशं । मघवानं मंहनीयधनवंतमुग्रमुद्गूणबलं सचा सत्यं यथार्थमेव शवांसि बलानि दधानं । अत एवाप्रतिष्कुतं शत्रुभिरप्रतिरोधनीयमाह्वयामि । किंच मंहिष्ठः पूज्यतमो दातृतमो वा यज्ञियो यज्ञार्ह इन्द्रो गीर्भिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिराववर्तच्च । यज्ञेष्वभिमुख्येन वर्ततां च ॥ वर्ततेत्येतस्य

चङिः रूपं । चवायोगे प्रथमेति न निघातः । चङ्गान्यतरस्यामिति स्वरः ॥ ततो वजी वज्रवानिन्द्रो नोऽस्माकं राये धनाय विश्वा विश्वानि सर्वाण्येव सुपथा सुमार्गाणि कृणोतु च । करोतु । धनं सर्वदिक्स्थमस्मान्प्राप्नोत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

त्वं पुरं इंद्रं चिकित्तेना व्योजसा शविष्ठ शक्र नाशयध्वै ।

त्वद्विश्वानि भुवनानि वज्रिन् द्यावा रेजेते पृथिवी च भीषा ॥ १४ ॥

त्वं । पुरः । इंद्र । चिकित् । एनाः । वि । व्योजसा । शविष्ठ । शक्र । नाशयध्वै ।

त्वत् । विश्वानि । भुवनानि । वज्रिन् । द्यावा । रेजेते इति । पृथिवी इति । च । भीषा ॥ १४ ॥

हे शविष्ठ बलवत्तम अत एव हे शक्र शत्रुहननसमर्थ हे इंद्र त्वमेना । अन्वादेशे । एतानि पुरः शंबरस्य पुराण्योजसा स्वीयेनैव तेजसा विनाशयध्वै विनाशयितुं चिकित् ज्ञाता भवसि ॥ नशेर्यताच्छ्वैप्रत्ययः ॥ पुनरपि सामर्थ्यं प्रशंसति । हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि त्वत् त्वत्तो भीत्या कंपते । तथा द्यावापृथिवी ॥ दिवो द्यावेति द्यावादेशः । आद्युदात्तश्च । पृथिवी ङीष्तत्वेनांतोदात्तः । देवताद्वन्द्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । विप्रकर्षस्तु छांदसः ॥ द्यावापृथिवी च भीषा त्वत्तो भीत्या रेजेते । कंपते । अरेजेतां रोदसी इति निगमः । सर्वे त्वदधीना इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तन्म ऋतमिन्द्र शूर चित्र पात्वपो न वज्रिन्दुरिताति पर्षि भूरि ।

कदा न इंद्र राय आ दशस्येर्विश्वप्स्यस्य स्पृहयाय्यस्य राजन् ॥ १५ ॥

तत् । मा । ऋतं । इंद्र । शूर । चित्र । पातु । अपः । न । वज्रिन् । दुः । इता । अति । पर्षि । भूरि ।

कदा । नः । इंद्र । रायः । आ । दशस्येः । विश्वप्स्यस्य । स्पृहयाय्यस्य । राजन् ॥ १५ ॥

हे शूर बलवन् चित्र चायनीय विविधरूप वा । इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयत इत्यादिषु दृष्टत्वात् । बहुविधरूप हे इंद्र तत् प्रशस्तं त्वदीयमृतं सत्यं मा मां पातु । सर्वतो रक्षतु । किंच हे वज्रिन् वज्रवन्निन्द्र भूरि ॥ सुपो लुक् ॥ भूरीणि बहूनि दुरिता दुरितानि पापान्यतिपर्षि । अतीत्य पारय । तत्र दृष्टान्तः । अपो न । यथा नाविक उदकानि मनुष्यान्पारयति तद्वदस्मान्पापानि पारय । हे

राजन् दीप्यमान हे इंद्र विश्वप्स्यस्य ॥ प्स इति रूपनाम । रूपे साधु प्स्यं ।
नकारोपजनश्छांदसः ॥ बहुरूपं तत् स्पृहयाय्यस्य सर्वैः स्पृहणीयं रायः । क्रिया-
ग्रहणमिति संप्रदानसंज्ञा । चतुर्थ्यर्थे बहुलमिति षष्ठी ॥ तद्धनं नोऽस्मभ्यमा
आभिमुख्येन कदा दशस्येः । कस्मिन्काले प्रयच्छेः । तदा तव स्वभूतं सत्यं मा
रक्षतु । मह्यं धनं दत्त्वा कर्माणि च मयानुष्ठाप्य मां पापरहितं कुर्वित्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य षष्ठेऽष्टत्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थीश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरं-
धरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाषे
षष्ठाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ षष्ठस्य सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । तत्रेन्द्रायेति द्वादशर्चं पंचमं सूक्तमां-
गिरसस्य नृमेधस्यार्धमैन्द्रं । सप्तमी दशम्येकादश्यौ च तिस्रः ककुभो मध्यमपादस्य
द्वादशाक्षरत्वात् । मध्यमश्चेत्ककुविति हि तल्लक्षणं । नवमीद्वादश्यौ पुरउष्णिहौ ।
प्रथमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । आद्यश्चेत्ककुविति हि तल्लक्षणं । शिष्टा उष्णिहः ।
तथा चानुक्रम्यते । इंद्राय द्वादश नृमेध औष्णिहं सप्तम्युपांत्ये च ककुभोऽन्त्या-
नवम्यौ पुरउष्णिहाविति ॥ महाव्रते औष्णिहतृचाशीताविदं सूक्तं । तथैव पंच-
मारण्यके सूचितं । इंद्राय साम गायत सखाय आशिषमहि । ५. ११. । इति ॥
आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिन इंद्राय साम गायतेति
वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूचितं च । इंद्राय साम गायत सखाय आशिषा-
महि । आ० ७. ८. । इति ॥ पूर्वोक्तस्यैव ब्राह्मणाच्छंसिन आभिप्लविकेषूक्थ्येष्वेन्द्रं
नो गधीति वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । एन्द्रं नो गध्येदु मध्वो मदिंतरं
। आ० ७. ८. । इति ॥ उक्थ्ये तृतीयसवनेऽच्छावाकस्याधा हींद्रेति स्तोत्रियस्तृचः ।

सूचितं च । अधा हीद्र गिर्वण इयं त इन्द्र गिर्वणः । आ० ६. १. इति ॥ पूर्वोक्त
एव शस्त्रे त्वं न इन्द्रा भरेति तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूचितं च । त्वं न इन्द्रा
भर वयमु त्वामपूर्व्य यो न इदमिदं पुरा । आ० ७. ८. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इन्द्राय॒ सामं॑ गाय॒त॒ वि॒प्राय॑ वृ॒ह॒ते वृ॒ह॒त् ।

ध॒र्म॒कृ॒ते॑ वि॒प॒श्चि॒ते॑ प॒न॒स्य॒वे ॥ १ ॥

इन्द्राय॒ । सामं॑ । गा॒य॒त॒ । वि॒प्राय॑ । वृ॒ह॒ते । वृ॒ह॒त् ।

ध॒र्म॒ऽकृ॒ते॑ । वि॒प॒ऽचि॒ते॑ । प॒न॒स्य॒वे ॥ १ ॥

हे उद्गातारः विप्राय मेधाविने वृहते महते धर्मकृते कर्मणः कर्त्तुं विपश्चिते
विदुषे पनस्यवे स्तुतिमिच्छत इन्द्राय वृहद्बृहन्नामकं साम गायत । पठत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वमिन्द्रा॑भिभू॒रसि॒ त्वं॑ सू॒र्यम॑रोचयः ।

वि॒श्व॒क॒र्मा॑ वि॒श्व॒दे॒वो॑ म॒हाँ अ॒सि ॥ २ ॥

त्वं । इन्द्र॑ । अ॒भि॒ऽभूः॑ । अ॒सि॒ । त्वं । सू॒र्यं॑ । अ॒रो॒च॒यः॑ ।

वि॒श्व॒ऽक॒र्मा॑ । वि॒श्व॒ऽदे॒वः॑ । म॒हान् । अ॒सि॒ ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वमभिभूः शत्रूणामभिभवितासि । भवसि । किंच त्वं सूर्यमादित्यम-
रोचयः । तेजोभिरदीपयः । किंच विश्वकर्मा विश्वस्य कर्तासि विश्वदेवः सर्वदेव-
श्चासि । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । अग्निं वा अन्वन्या देवता इन्द्रमन्वन्या इति ।
अतो महान् सर्वाधिकोऽसि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वि॒भ्राज॑न् ज्योति॒षा॒ स्व॒र्गं॑ र॒च्छो॒ रोच॑नं दि॒वः ।

दे॒वास्त॑ इन्द्र॒ स॒ख्याय॑ येमिरे ॥ ३ ॥

वि॒ऽभ्राज॑न् । ज्योति॒षा । स्वः॑ । अ॒र्ग॒च्छः॑ । रो॒च॒नं । दि॒वः ।

दे॒वाः । ते॒ । इन्द्र॑ । स॒ख्याय॑ । ये॒मिरे॒ ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं ज्योतिषा तेजसा दिव आदित्यस्य रोचनं प्रकाशकमधिकरणत्वेन
स्वः स्वर्गं विभाजन् प्रकाशयन् अगच्छः । अप्राप्नोः । किञ्च देवाः सर्वे ते तव
सख्याय मित्रत्वाय येमिरे । स्वं स्वमात्मानं नियमितवन्तः । अस्माकमिन्द्रः सखा
यथा स्यादिति सर्वे देवा यत्नमकार्षुरित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ए॒न्द्रं नो ग॒धि प्रि॒यः स॒त्राजि॒दगो॑ह्यः ।

गि॒रिर्न वि॒श्वत॑स्पृ॒थुः पति॑र्दिवः ॥ ४ ॥

आ । इ॒न्द्र । नः । ग॒धि । प्रि॒यः । स॒त्राऽजि॒त् । अ॒गो॑ह्यः ।

गि॒रिः । न । वि॒श्वतः॑ । पृ॒थुः । पति॑ः । दि॒वः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र प्रियः प्रियतमः सत्राजित् महतां जेतागोह्यः केनापि गूहितुमशक्यो
गिरिर्न पर्वत इव विश्वतः सर्वतः पृथुः पृथुतमो दिवः स्वर्गस्य पतिरीश्वरस्त्वं
नोऽस्मानागधि । आगच्छ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अ॒भि हि स॒त्य सोम॑पा उ॒भे ब॒भूथ॑ रोद॑सी ।

इ॒न्द्रासि॑ सु॒न्वतो॑ वृ॒धः पति॑र्दिवः ॥ ५ ॥

अ॒भि । हि । स॒त्य । सो॒मऽपाः॑ । उ॒भे इति॑ । ब॒भूथ॑ । रोद॑सी इति॑ ।

इ॒न्द्र । अ॒सि । सु॒न्वतः॑ । वृ॒धः । पति॑ः । दि॒वः ॥ ५ ॥

हे सत्य सोमपाः सोमस्य पातरिन्द्र यस्त्वमुभे रोदसी द्यावापृथिव्यावभि बभूथ
सामर्थ्येनाभिभवसि स त्वं सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य वृधो वर्ध-
कोऽसि । दिवः स्वर्गस्यापि पतिरीश्वरोऽसि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं हि श॒श्वती॑नामि॒न्द्रं द॒र्ता पु॒राम॑सि ।

ह॒न्ता द॒स्यो॒र्मनो॑र्वृ॒धः पति॑र्दिवः ॥ ६ ॥

त्वं । हि । श॒श्वती॑नां । इ॒न्द्र । द॒र्ता । पु॒रां । अ॒सि ।

ह॒न्ता । द॒स्योः॑ । म॒नोः॑ । वृ॒धः । पति॑ः । दि॒वः ॥ ६ ॥

हे इंद्र शश्वतीनां बह्वीनां पुरां शत्रुनगरीणां दर्तासि दारयिता भवसि । किंच दस्योरुपक्षपयितुरसुरस्य हंतासि । घातको भवसि । मनोर्मनुष्यस्य यागादिकं कुर्वतो वृधो वर्धकश्चासि । दिवः स्वर्गस्यापि पतिरीश्वरोऽसि ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अधा हींद्र गिर्वेण उप त्वा कामान्महः संसृज्महे ।

उदेव यंत उदभिः ॥ ७ ॥

अध । हि । इंद्र । गिर्वेणः । उप । त्वा । कामान् । महः । संसृज्महे ।

उदाऽइव । यंतः । उदऽभिः ॥ ७ ॥

हे गिर्वेणो गीर्भिर्वननीयेंद्र अधा हि संप्रति हि त्वा त्वां महो महतः कामान्कमनीयान् स्तोमानुपसृज्महे । उपसृजामः । प्रापयाम इत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तमाह । उदेव । यथोदकेन यंतो गच्छंत उदभिरंजलिनोत्क्षिप्योदकैः समीपस्थान्पुरुषान् क्रीडार्थं संसृजंति तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वाणं त्वां यव्याभिर्वर्धति शूर ब्रह्माणि ।

ववृधांसं चिदद्रिवो दिवेदिवे ॥ ८ ॥

वाः । न । त्वा । यव्याभिः । वर्धति । शूर । ब्रह्माणि ।

ववृधांसं । चित् । अद्रिऽवः । दिवेऽदिवे ॥ ८ ॥

हे अद्रिवो वज्रिन् शूरेंद्र वाणो यथोदकमुदकस्थानं यव्याभिर्नदीभिः । अवनयो यव्या इति नदीनामसु पाठात् । वर्धति वर्धयंति तथा ब्रह्माणि स्तोत्रैर्ववृधांसं चित् यथा निरुदकं देशं नदीभिस्तथा न किंतु प्रवृद्धमेव त्वां दिवेदिवेऽन्वहं वर्धयंति । स्तोतारो वर्धयंति ॥

॥ अथ नवमी ॥

युंजंति हरीं इषिरस्य गार्थयोरौ रथं उरुयुगे ।

इंद्रवाहा वचोयुजा ॥ ९ ॥

युंजन्ति । हरी इति । इधिरस्य । गार्थया । उरौ । रथे । उरुऽयुगे ।

इंद्रऽवाहा । वचऽयुजा ॥ ९ ॥

इधिरस्य गमनशीलस्येन्द्रस्योरुयुगे महायुग उरौ महति रथे इंद्रवाहेन्द्रस्य वाहनभूतौ वचोयुजा वचनमात्रेणैव युज्यमानौ हरी अश्वौ गार्थया स्तोत्रेण स्तोतारो युंजन्ति । योजयन्ति ॥

॥ अथ दशमी ॥

त्वं न इंद्रा भरँ ओजो नृम्णं शतक्रतो विचर्षणे ।

आ वीरं पृतनाषहं ॥ १० ॥

त्वं । नः । इंद्र । आ । भर । ओजः । नृम्णं । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विऽचर्षणे ।

आ । वीरं । पृतनाऽसहं ॥ १० ॥

हे शतक्रतो बहुकर्मन् विचर्षणे विद्रष्टरिंद्र त्वं नोऽस्मभ्यमोजो बलं नृम्णं धनं ॥ गयो नृम्णमिति धननामसु पाठात् ॥ आ भर । आ हर । वीरं वीर्योपेतं पृतनाषहं सेनासहं सेनामभिभवितारं त्वामायाचामह इति शेषः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वं हि नः पिता वसो त्वं माता शतक्रतो बभूविथ ।

अधा ते सुखमीमहे ॥ ११ ॥

त्वं । हि । नः । पिता । वसो इति । त्वं । माता । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । बभूविथ ।

अध । ते । सुखं । ईमहे ॥ ११ ॥

हे वसो वासयितः शतक्रतो बहुकर्मन्निंद्र त्वं नोऽस्माकं पिता पितृवत्पालको बभूविथ । भव । त्वं माता मातृवद्भारकश्च बभूविथ । अध अथ च वयं ते तव स्वभूतं सुखं सुखमीमहे । याचामहे ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वां ऋषिन्पुरुहूत वाजयन्तमुप ब्रुवे शतक्रतो ।

स नो रास्व सुवीर्यं ॥ १२ ॥

त्वां । शुष्मिन् । पुरुऽहूत । वाजऽयंत । उप । ब्रुवे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
सः । नः । रास्व । सुऽवीर्य ॥ १२ ॥

हे शुष्मिन्बलवन् पुरुहूत बहुभिर्यजमानैराहूत शतक्रतो बहुकर्मन्निद्र वा-
जयंत बलमिच्छंत त्वामुपब्रुवे । उपस्तौमि । स त्वं नोऽस्मभ्यं सुवीर्यं धनं
रास्व । देहि ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

त्वामिदा ह्य इत्यष्टर्चं षष्ठं सूक्तं नृमेधस्यार्घं । अयुजो बृहत्यो युजः सतो-
बृहत्यः । तथा चानुक्रांतं । त्वामिदाष्टौ प्रागाथमिति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि
माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकस्य त्वामिदा ह्यः । आ० १.४. । इति ॥ महाव्रतेऽपि
निष्केवल्ये बार्हततृचाशीतावयं प्रगाथः । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । त्वामिदा
ह्यो नर इत्येतं प्रगाथं प्रत्यवदधाति । ऐ० आ० ५.१०. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि
माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः श्रायंत इवेति वैकल्पिकः स्तोत्रियः प्रगाथः ।
सूत्रितं च । श्रायंत इव सूर्यं बण्महां असि सूर्य । आ० १.४. । इति ॥ चातुर्विं-
शिकेऽहनि माध्यंदिने त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु त्वमिन्द्र यशा असि । आ० १.४. । इति ॥
तस्मिन्नेवाहनि निष्केवल्ये वैराजयोनिभूतोऽयं प्रगाथः शंसनीयः । सूत्रितं च ।
तयोरक्रियमाणस्य योनिं शंसैद्वैरूपवैराजशाकरैवतानां च । आ० १.३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वामिदा ह्यो नरोऽपीप्यन्वज्जिभूर्णयः ।

स इंद्र स्तोमवाहसामिह श्रुध्युप स्वसरमा गहि ॥ १ ॥

त्वां । इदा । ह्यः । नरः । अपीप्यन् । वज्जिन् । भूर्णयः ।

सः । इंद्र । स्तोमऽवाहसां । इह । श्रुधि । उप । स्वसरं । आ । गहि ॥ १ ॥

हे वज्जिन् वज्रवन्निद्र यं त्वां भूर्णयो हविर्भिर्भरणशीला नरः कर्माणां
नेतारो यजमाना इदाद्य ह्यश्वापीप्यन् सोममपाययन् स त्वं स्तोमवाहसां स्तो-
त्रवाहकानामस्माकं स्तोत्रमिह यज्ञे श्रुधि । शृणु । स्वसरं च गृहं च ॥ दुर्याः
स्वसराणीति गृहनामसु पाठात् ॥ उपागहि । उपागच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मत्स्वा सुशिप्र हरिवस्तदीमहे ते आ भूषन्ति वेधसः ।

तव श्रवांस्युपमान्युकथ्या सुतेष्विन्द्र गिर्वणः ॥२॥

मत्स्व । सुऽशिप्र । हरिऽवः । तत् । ईमहे । ते इति । आ । भूषन्ति । वेधसः ।

तव । श्रवांसि । उपऽमानि । उक्थ्या । सुतेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥२॥

हे सुशिप्र शोभनहनो शोभनोष्णीषित्वा हरिवोऽश्ववन् गिर्वणो गीर्भिर्वन-
नीयेंद्र ते त्वयि वेधसः परिचारका आभूषन्ति । आभवन्ति । मत्स्व सोमेन
मादयात्मानं । किंच तत्त्वां वयमीमहे । याचामहे । किं याच्यमित्यत्राह । सुतेषु
सोमेष्वभिषुतेषु सत्सु तव श्रवांस्यन्नान्युपमान्युपमानभूतान्युकथ्या प्रशंस्यानि च
संत्विति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आयंत इव सूर्यं विश्वेदिन्द्रस्य भक्षत ।

वसूनि जाते जनमान ओजसा प्रति भागं न दीधिम ॥३॥

आयंतऽइव । सूर्यं । विश्वा । इत् । इन्द्रस्य । भक्षत ।

वसूनि । जाते । जनमाने । ओजसा । प्रति । भागं । न । दीधिम ॥३॥

हे अस्मदीया जनाः आयंत इव सूर्यं यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यं भजन्ते
तथेन्द्रस्य विश्वेत् विश्वान्येव धनानि भक्षत । भजत । स च यानि वसूनि धनानि
जात उत्पन्ने जनमाने जनिष्यमाणे चौजसा बलेन करोति भागं न पित्र्यं
भागमिव तानि धनानि प्रति दीधिम । प्रतिधारयामेति ॥ यद्वा आयंत इव
सूर्यं यथा समाश्रिता रश्मयः सूर्यमुपतिष्ठन्ते तथेन्द्रस्य विश्वा विश्वानि विभक्तु-
मिच्छन्तः समाश्रिता मरुत इन्द्रमुपतिष्ठन्त इति शेषः । उपस्थाय च मरुतो वसू-
न्युदकलक्षणानि धनानि जाते जाताय जनमाने जनिष्यमाणाय च मनुष्याय
चौजसा बलेन भक्षत । विभजन्ते । तत्र चास्माकं यो भागस्तं भागं ॥ नेति
संप्रत्यर्थे । प्रतीत्येष अनु इत्येतस्य स्थाने ॥ अनुदीधिम । वयमनुध्यायाम । तथा
च यास्कः । समाश्रिताः सूर्यमुपतिष्ठन्ते । अपिवोपमार्थे स्यात्सूर्यमिवेन्द्रमुपतिष्ठन्त
इति । सर्वाणीन्द्रस्य धनानि विभक्ष्यमाणाः । स यथा धनानि विभजति जाते
च जनिष्यमाणे च तं वयं भागमनुध्यायाम । नि० ६. ८. इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनर्शरातिं वसुदामुप स्तुहि भद्रा इन्द्रस्य रातयः ।

सो अस्य कामं विधतो न रोषति मनो दानाय चोदयन् ॥ ४ ॥

अनर्शरातिं । वसुऽदां । उप । स्तुहि । भद्राः । इन्द्रस्य । रातयः ।

सः । अस्य । कामं । विधतः । न । रोषति । मनः । दानाय । चोदयन् ॥ ४ ॥

हे स्तोतारः अनर्शरातिमपापकदानमपापिष्टस्य दातारमित्यर्थः ॥ तथा च यास्कः । अनर्शरातिमनश्चीलदानमश्चीलं पापकं । नि० ६. २३. इति ॥ वसुदां धनस्य दातारमिन्द्रमुपस्तुहि । यत इन्द्रस्य रातयो दानानि भद्राः कल्याणानि महदैश्वर्यकारीणीत्यर्थः । यतश्च स इन्द्रः स्वकीयं मनो दानायाभीष्टप्रदानाय चोदयन् प्रेरयन् विधतः परिचरतोऽस्य स्तोतुः काममिच्छां न रोषति । न हिनस्ति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषुभि विश्वा असि स्पृधः ।

अशस्तिहा जनिता विश्वतूरसि त्वं तूर्य तरुष्यतः ॥ ५ ॥

त्वं । इन्द्र । प्रऽतूर्तिषु । अभि । विश्वाः । असि । स्पृधः ।

अशस्तिऽहा । जनिता । विश्वऽतूरः । असि । त्वं । तूर्य । तरुष्यतः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं प्रतूर्तिषु संग्रामेषु विश्वाः सर्वाः स्पृधो युद्धकारिणीः शत्रुसेना अभ्यसि । अभिभवसि । किंच हे तूर्य शत्रूणां वाधकेन्द्र त्वमशस्तिहा दैव्यानामशस्तीनां हंतासि । जनितासुरेभ्योऽशस्तीनां जनयिता चासि विश्वतूरः सर्वस्य शत्रुवर्गस्य हिंसिता चासि तरुष्यतो वाधकांश्च वाधमानोऽसि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अनु ते शुष्मं तुरयंतमीयतुः क्षोणी शिशुं न मातरां ।

विश्वास्ते स्पृधः अथयंत मन्यवे वृचं यदिन्द्र तूर्वेसि ॥ ६ ॥

अनु । ते । शुष्मं । तुरयंतं । इयतुः । क्षोणी इति । शिशुं । न । मातरां ।

विश्वाः । ते । स्पृधः । अथयंत । मन्यवे । वृचं । यत् । इन्द्र । तूर्वेसि ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते तव श्रुषं बलं तुरयंतं हिंसंतं शत्रुं क्षोणी द्यावापृथिव्यौ मातरा
मातरौ शिशुं न शिशुमिवान्वीयतुः । अनुगच्छतः । गमनमात्रे दृष्टांतः । किंच
हे इन्द्र त्वं यद्यस्माद्वृचं शत्रुं तूर्वसि हंसि अतस्ते तव मन्यवे क्रोधाय विश्वाः
सर्वाः स्पृधः संग्रामकारिण्यः सेनाः अथयंत । अथिताः खिन्ना भवन्ति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इत ऊती वो अजरं प्रहेतारमप्रहितं ।

आशुं जेतारं हेतारं रथीतममतूर्तं तुग्यावृधं ॥ ७ ॥

इतः । ऊती । वः । अजरं । प्रहेतारं । अमप्रहितं ।

आशुं । जेतारं । हेतारं । रथिऽतमं । अतूर्तं । तुग्यऽवृधं ॥ ७ ॥

हे अस्मदीयजना वो यूयमजरं जरारहितं प्रहेतारं शत्रूणां प्रेरकमप्रहितं
केनाप्यप्रेषितमाशुं वेगवतं जेतारं शत्रूणां हेतारं गंतारं रथीतमं रथिनां श्रेष्ठ-
मतूर्तं केनाप्यहिंसितं तुग्यावृधमुदकस्य वर्धयितारमिन्द्रमूती ऊत्यै रक्षणायेतः
कुरुत । पुरस्कुरुत इति यावत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इष्कर्तारमनिष्कृतं सहस्कृतं शतमूर्तिं शतक्रतुं ।

समानमिन्द्रमवसे हवामहे वसवानं वसूजुवं ॥ ८ ॥

इष्कर्तारं । अनिऽकृतं । सहऽकृतं । शतम्ऽकृतिं । शतऽक्रतुं ।

समानं । इन्द्रं । अवसे । हवामहे । वसवानं । वसुऽजुवं ॥ ८ ॥

इष्कर्तारं शत्रूणां संस्कर्तारमनिष्कृतं स्वयमन्यैरसंस्कृतं सहस्कृतं बलेन कृतं
शतमूर्तिं बहुरक्षणं शतक्रतुं बहुप्रज्ञं बहुकर्माणं वा समानं बहूनां साधारणं
वसवानं धनान्याच्छादयंतं वसूजुवं यजमानेभ्यो वसूनां प्रेरयितारमिन्द्रमवसे
रक्षणाय वयं हवामहे । हवामः ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः ॥

अयं त इति द्वादशर्चं सप्तमं सूक्तं भृगुगोचस्य नेमस्यार्धं । अयमस्मि जरि-
तरिति वृचेनेन्द्रो नेमसमीपमेत्य स्वकीयं महात्म्यमवोचत् अतस्तस्य वृचस्य स
एवर्षिः । यस्य वाक्यं स ऋषिरिति न्यायात् । षष्ठी जगती । सप्तम्याद्यास्ति-

सोऽनुष्टुभः । शिष्टास्त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता । यद्वाग्वदंती देवी वाचमित्येते वाग्दे-
वत्ये शिष्टा ऐन्द्र्यः । तथा चानुक्रांतं । अयं द्वादश नेमो भार्गवस्त्रिष्टुभं षष्ठी
जगती परास्त्रिष्टुभोऽनुष्टुभोऽयमिति इत्येनेन्द्र आत्मानमस्तौदुपांत्ये वाच्याविति ॥
वाग्देवत्ये पशौ यद्वाग्वदंतीति वपाया अनुवाक्या । सूचितं च । यद्वाग्वदंत्य-
विचेतनानि पतंगो वाचं मनसा विभर्ति । आ० ३. ८. । इति ॥ पूर्वोक्त एव
पशौ देवी वाचमिति हविषो याज्या । सूचितं च । देवी वाचमजनयंत देवा
जनीयंतो न्वग्रव इति तिस्रः । आ० ३. ८. । इति ॥ प्रयाणसमये वयसाममनोज्ञा
वाचः श्रुत्वा जपेत् । सूचितं च । कनिक्कदज्जनुषं प्रब्रुवाण इति सूक्ते जपेद्देवी
वाचमजनयंत देवा इति च । आ० गृ० ३. ९. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अयं तं एमि तन्वा पुरस्ताद्विश्वे देवा अभि मां यन्ति पश्चात् ।

यदा मह्यं दीधरो भार्गमिन्द्रादिन्मया कृणवो वीर्याणि ॥ १ ॥

अयं । ते । एमि । तन्वा । पुरस्तात् । विश्वे । देवाः । अभि । मा । यन्ति । पश्चात् ।

यदा । मह्यं । दीधरः । भार्गं । इन्द्र । आत् । इत् । मया । कृणवः । वीर्याणि ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव पुरस्तादग्रतस्तन्वा पुत्रेण सहायमहमेमि । शत्रूनभिभवितुं
गच्छामि । तवाग्रतो गच्छंतं मां विश्वे देवास्त्वया सह पश्चादभियन्ति । अभि-
गच्छन्ति । यदा त्वं मह्यं भार्गवाय नेमाय भार्गं शत्रुषु स्थितं भार्गं दीधरो धार-
यसि आदित् अनंतरमेव मया सह मच्छत्रूञ्जेतुं वीर्याणि पौरुषाणि कृणवः ।
कुरु । यदि शत्रुषु स्थितं धनं मह्यं दित्ससि तर्हि शत्रुजयार्थं गच्छतः सपुत्रस्य
मम साहाय्यं कुर्विति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दधामि ते मधुनो भक्षमग्रे हितस्ते भागः सुतो अस्तु सोमः ।

असंश्च त्वं दक्षिणतः सखा मेऽधा वृत्राणि जघनाव भूरि ॥ २ ॥

दधामि । ते । मधुनः । भक्षं । अग्रे । हितः । ते । भागः । सुतः । अस्तु । सोमः ।

असं । च । त्वं । दक्षिणतः । सखा । मे । अध । वृत्राणि । जघनाव । भूरि ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तुभ्यं मधुनो मदकरस्य सोमस्य भक्षमग्रे प्रथमं दधामि । धार-

यामि । सुतोऽभिषुतो भागो भजनीयः सोमस्ते तव हृदये हितो निहितोऽस्तु ।
भवतु । अपि च त्वं मे मम दक्षिणतो दक्षिणपार्श्वे सखा सन् असः । स्थितो
भव । अथ अथ भूरि बहूनि वृत्राण्यस्मदीयाञ्छत्रूञ्जघनाव । त्वमहं चोभा-
वावां हन्वः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र सु स्तोमं भरत वाजयंत इन्द्राय सत्यं यदि सत्यमस्ति ।

नेन्द्रो अस्तीति नेम उ त्व आह क ई ददर्श कमभिष्टवाम ॥ ३ ॥

प्र । सु । स्तोमं । भरत । वाजऽयंतः । इन्द्राय । सत्यं । यदि । सत्यं । अस्ति ।

न । इन्द्रः । अस्ति । इति । नेमः । उं इति । त्वः । आह । कः । ई । ददर्श । कं । अभि । स्तवाम ॥ ३ ॥

हे जना वाजयंतः संग्राममिच्छंतो यूयं ॥ पौंस्ये वाज इति संग्रामनामसु
पाठात् ॥ इन्द्राय सत्यं सत्यभूतं स्तोमं सु सुष्ठु प्रभरत । इन्द्रोऽस्तीत्येतद्यदि सत्य-
मस्ति भवति । इन्द्रास्तित्वे कः संदेहः । तत्राह । नेम उ भार्गवो नेम एवेन्द्रो नाम
त्वः कश्चिन्नास्तीत्याह । तत्र कारणं दर्शयति । क ईमेनमिंद्रं ददर्श । अद्राक्षीत् ।
न कोऽप्यपश्यत् । अतः कं वयमभिष्टवाम । अभिष्टुमः । तस्मादिन्द्रो नाम
कश्चिद्विद्यत इति वादमात्रं न तु तत्सत्यमित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयमस्मि जरितः पश्य मेह विश्वा जातान्यभ्यस्मि मूहा ।

ऋतस्य मा प्रदिशो वर्धयन्त्यादर्दिरो भुवना दर्दरीमि ॥ ४ ॥

अयं । अस्मि । जरितरिति । पश्य । मा । इह । विश्वा । जातानि । अभि । अस्मि । मूहा ।

ऋतस्य । मा । प्रऽदिशः । वर्धयन्ति । आऽदर्दिः । भुवना । दर्दरीमि ॥ ४ ॥

एवं नेमस्यर्षेर्वचनमाकर्ण्येन्द्रस्तस्य समीपमाजगाम । आगत्य चात्मानमनेन
बृचेन स्तौति । हे जरितः स्तोतः अयमहमस्मि । इह तव समीपे स्थितं मा मां
पश्य । विश्वा सर्वाणि जातानि भुवनानि मूहा महत्त्वेनाभ्यस्मि । अहमभिभ-
वामि । किंच मामृतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा प्रदिशः प्रदेष्टारो विद्वांसः स्तो-
त्रैर्वर्धयन्ति । अपि चादर्दि आदरणीलोऽहं भुवना भुवनानि शत्रुभूतानि
दर्दरीमि । भृशं विदारयामि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यन्मा वेना अरुहन्तस्य एकमासीनं हर्यतस्य पृष्ठे ।

मनश्चिन्मे हृद् आ प्रत्यवोचदचिक्कदञ्छिन्मुमंतः सखायः ॥५॥

आ । यत् । मा । वेनाः । अरुहन् । ऋतस्य । एकं । आसीनं । हर्यतस्य । पृष्ठे ।

मनः । चित् । मे । हृदे । आ । प्रति । अवोचत् । अचिक्कदन् । शिन्मुऽमंतः । सखायः ॥५॥

यद्यदा ये ऋतस्य यज्ञस्य यज्ञं ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ वेनाः कामयमाना हर्यतस्य कांतस्यांतरिक्षस्य पृष्ठ आसीनमुपविष्टमेकं मा मामारुहन् तदानीं तेषां भवता-
मारोहं मनश्चिन्मन एव मे मम हृदये हृदयाय प्रत्यवोचत् । अब्रवीत् । अज्ञा-
सिषं च तदाह्वानं शिन्मुमंतः पुत्रयुक्ताः सखायः प्रिया अमी अचिक्कदन् मां
क्रंदंतीति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

विश्वेत्ता ते सर्वनेषु प्रवाच्या या चकर्थं मघवन्निद्रं सुन्वते ।

पारावतं यत्पुरुसंभृतं वस्वपावृणोः शरभाय ऋषिवंधवे ॥६॥

विश्वा । इत् । ता । ते । सर्वनेषु । प्रऽवाच्या । या । चकर्थं । मघऽवन् । इन्द्र । सुन्वते ।

पारावतं । यत् । पुरुऽसंभृतं । वसु । अपऽवृणोः । शरभाय । ऋषिऽबंधवे ॥६॥

स्वसमीपमागतमिन्द्रं दृष्ट्वा संतुष्ट ऋषिरिन्द्रस्य विविधानि कर्माणि दानं च
विश्वेत्ता त इत्यनेन ब्रूचेन स्तौति । हे मघवन्निद्रं त्वं सर्वनेषु यज्ञेषु सुन्वते
सोमाभिषवं कुर्वते यजमानाय या यानि कर्माणि चकर्थं अकरोस्ते तव ता
तानि कर्माणि प्रवाच्या प्रवक्तव्यानि विश्वेत् अनंतान्येव । किंच त्वं पारावतं
परावन्नामकस्य कस्यचिच्छत्रोः स्वभूतं यज्ञनमस्ति तदृषिवंधवे शरभाय शरभ-
नाम्ने ऋषयेऽपावृणोः । अपवृतवानसि । पुरुसंभृतं यथा बहुसंभृतं भवति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्र नूनं धावता पृथङ्गेह यो वो अवावरीत् ।

न षीं वृचस्य मर्मणि वज्रमिन्द्रो अपीपतत् ॥७॥

प्र । नूनं । धावत् । पृथक् । न । इह । यः । वः । अवावरीत् ।
न । सी । वृचस्य । मर्मणि । वज्रं । इन्द्रः । अपीपतत् ॥ ७ ॥

यः शत्रुर्नूनमिदानीं प्र धावत प्रधावति पृथगिह पृथक् न तिष्ठति च वो
युष्मान् नावावरीत् न विवारयति च तस्य वृचस्य शत्रोर्मर्मणि मर्मस्थान इन्द्रो
वज्रं कुलिशं न्यपीपतत् नितरां अपातयत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मनोजवा अयमान आयसीमतरत्पुरं ।
दिवं सुपर्णो गत्वाय सोमं वज्रिण आभरत् ॥ ८ ॥
मनःऽजवाः । अयमानः । आयसी । अतरत् । पुरं ।
दिवं । सुऽपर्णः । गत्वाय । सोमं । वज्रिण । आ । अभरत् ॥ ८ ॥

सुपर्णो गरुत्मान् मनोजवा मनोवेगोऽयमानो गच्छन् आयसी हिरण्यमी
पुरं नगरीमतरत् । अतारीत् । ततो दिवं स्वर्गं गत्वाय गत्वा वज्रिण इन्द्राय
सोममाभरत् । आहरच्च ॥

॥ अथ नवमी ॥

समुद्रे अंतः शयत उद्गा वज्रो अभीवृतः ।
भरत्यस्मै संयतः पुरःप्रस्रवणा बलिं ॥ ९ ॥
समुद्रे । अंतरिति । शयते । उद्गा । वज्रः । अभिऽवृतः ।
भरति । अस्मै । संऽयतः । पुरःऽप्रस्रवणाः । बलिं ॥ ९ ॥

यो वज्रः समुद्रेऽंतः समुद्रस्य मध्ये शयते शेते यश्चोद्गोदकेनाभिवृतोऽस्मै
वजाय संयतः संग्रामस्य ॥ सगमन् संयत इति संग्रामनामसु पाठात् ॥ पुरःप्र-
स्रवणाः पुरस्ताद्गच्छंतः शत्रवो बलिमुपहारं भरति । धारयति । तस्य छेद्या
भवन्तीत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यद्वाग्वदत्यविचेतनानि राष्ट्रीं देवानां निषसाद् मंद्रा ।
चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जंगाम ॥ १० ॥

यत् । वाक् । वदंती । अविचेतनानि । राष्ट्री । देवानां । निऽससाद । मद्रा ।
चतस्रः । ऊर्जं । दुदुहे । पयांसि । क्व । स्वित् । अस्याः । परमं । जगाम ॥ १० ॥

राष्ट्री राजनशीला देवानां मद्रा मादयित्री वा यद्यदा वाक् अविचेतनानि
विज्ञानरहितान् अप्रज्ञातानर्थान्वदंती प्रज्ञापयंती निषसाद यज्ञे निषीदति ।
तदा चतस्रो दिशः प्रत्यूर्जमन्नं पयांसि तत्कारणभूतान्युदकानि दुदुहे । अस्या
माध्यमिकाया वाचः स्वभूतं यत्परमं श्रेष्ठं तत्क्व जगाम । क्व गच्छतीति न
हृष्यत इत्यर्थः । तथा च यास्कः । यद्वाग्वदंत्यविचेतनान्यविज्ञातानि राष्ट्री
देवानां निषसाद मद्रा मदना चतस्रोऽनु दिश ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्वित्स्याः
परमं जगामेति यत्पृथिवी गच्छतीति वा यदादित्यरश्मयो हरंतीति वा । नि०
११. २८. । इति ॥

॥ अथैकादशी ॥

देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति ।
सा नो मंद्रेषमूर्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु ॥ ११ ॥
देवी । वाचं । अजनयंत । देवाः । तां । विश्वरूपाः । पशवः । वदन्ति ।
सा । नः । मद्रा । इषं । ऊर्जं । दुहाना । धेनुः । वाक् । अस्मान् । उप । सुऽस्तुता ।
आ । एतु ॥ ११ ॥

एषा माध्यमिका वाक् सर्वप्राण्यंतर्गता धर्माभिवादिनी भवतीति विभूति-
मुपदर्शयति । यां देवीं द्योतमानां माध्यमिकां वाचं देवा माध्यमिका अज-
नयंत जनयन्ति तां वाचं विश्वरूपाः सर्वरूपा व्यक्तवाचोऽव्यक्तवाचश्च पशवो
वदन्ति । तत्पूर्वकत्वाद्वाक्प्रवृत्तेः । सा वाग्देवी मद्रा मदना स्तुत्या हर्षयित्री वा
वृष्टिप्रदानेनास्मभ्यमिषमन्नमूर्जं पयोघृतादिरूपं रसं च दुहाना क्षरंती धेनुर्धे-
नुभूता सुष्टुतास्माभिः स्तुतास्मान् नेमानुपैतु । उपगच्छतु । वर्षणायोद्युक्तेत्यर्थः ॥
तथा च यास्कः । देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति व्यक्त-
वाचश्चाव्यक्तवाचश्च सा नो मदनान्नं च रसं च दुहाना धेनुर्वागस्मानुपैतु सुष्टुता
। नि० ११. २९. । इति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व द्यौर्देहि लोकं वजाय विष्कभे ।

हनाव वृत्रं रिणचाव सिंधूनिद्रस्य यंतु प्रसवे विसृष्टाः ॥ १२ ॥

सखे । विष्णो इति । विऽतरं । वि । क्रमस्व । द्यौः । देहि । लोकं । वजाय । विऽस्कभे ।

हनाव । वृत्रं । रिणचाव । सिंधून् । इंद्रस्य । यंतु । प्रऽसवे । विऽसृष्टाः ॥ १२ ॥

हे सखे विष्णो त्वं वितरमत्यंतं वि क्रमस्व । विक्रमं कुरु । हे द्यौस्त्वं वजाय वज्रस्य विष्कभे विष्कंभनाय लोकमवकाशं देहि । प्रयच्छ । हे विष्णो त्वं चाहं चोभावावां वृत्रमसुरं हनाव । हन्वः । सिंधून् वृत्रावष्टब्धा नदीश्च रिणचाव । नयावः । तेऽमी विसृष्टाः सिंधव इंद्रस्य प्रसवे यंतु । प्रेरणे गच्छंतु ॥ तमिममर्थे संगृह्य श्लोकैः शौनको दर्शयति । चीह्लोकानभिवृत्यैतान्वृत्रस्तस्थौ स्वया त्विषा । तं नाशकइंतुमिंद्रो विष्णुमभ्येत्य सोऽब्रवीत् ॥ वृत्रं हनिषे तिष्ठस्व विक्रम्याद्य ममांतिके । उद्यतस्य तु वज्रस्य द्यौर्देदातु ममांतरं ॥ तथेति विष्णुस्तच्चक्रे द्यौश्चास्य विवरं ददौ । तदेतदखिलं प्रोक्तं सखे विष्णो इति त्वृचेति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे पंचमो वर्गः ॥

ऋधगिति षोडशर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । ऋधक् षोडश जमदग्निर्भार्गवो मैत्रावरुणं प्रागाथं त्रिचिष्टुवंतं तृतीयादि गायत्री सतोवृहती स्तोत्रं राजस्वृक्सपादादित्याश्विन्यौ वायव्ये सौर्यौ बृहत्युषस्या सूर्यप्रभास्तुतिर्वा पावमानी गव्ये इति । भृगुगोत्रो जमदग्निर्ऋषिः । चतुर्दश्याद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः । त्रयोदशी बृहती शिष्टानामयुजो बृहत्यो युजः सतोवृहत्यः । तृतीया गायत्री । स्तोत्रं राजसु गायतेति पादेन सहिता ते हिन्विर इत्यादित्यदेवताका । आ मे वचांसीति द्वे अश्विदेवताके । आ नो यज्ञं दिविस्पृशमिति द्वे वायुदेवत्ये । वरुणमहौ असि सूर्येति द्वे सूर्यदेवत्ये । इयं या नीचीत्येषोषोदेवत्या । यद्वा सूर्यप्रभानया स्तूयते । अतः सैव देवता । प्रजा ह तिस्र इत्येषा पवमानदेवताका । माता रुद्राणामिति द्वे गोदेवत्ये । शिष्टाः पंचर्चो मैत्रावरुणयः ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । संग्रामार्थं राज्ञः संनहने प्र यो वां मित्रावरुणेति द्वे राजानं वाचयेत् । सूत्रितं च । अभीवर्तं वाचयति प्र यो वां मित्रावरुणेति च द्वे । आ० गृ० ३. ११. । इति ॥ पृष्ठ्यस्य पंचमेऽहनि प्रउगे वायव्यतृचस्य आ नो यज्ञमित्यादिके द्वे ऋचावाद्ये ।

सूचितं च । आ नो यज्ञं दिविस्पृशमिति द्वे आ नो वायो महे तन इत्येका । आ० ७. १२. । इति ॥ आश्विनं शंसिष्यन्होता बरमहाँ असि सूर्येति द्वाभ्यामग्निं जुहुयात् । सूचितं च । बरमहाँ असि सूर्येति द्वाभ्यामिंद्रं वो विश्वतस्परीति च । आ० ६. ५. । इति ॥ माध्यंदिनसवने सोमातिरेक एकं शस्त्रमुपजायते । तत्र बरमहाँ असीति प्रगाथः स्तोत्रियः । सूचितं च । बरमहाँ असि सूर्योदु त्यद्दर्शतं वपुरिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ६. ७. । इति ॥ अयमेव प्रगाथश्चातुर्वि-
शिके माध्यंदिनो ब्राह्मणाच्छंसिनो वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूचितं च । आयंत इव सूर्यं बरमहाँ असि सूर्य । आ० ७. ४. । इति ॥ मधुपर्के गामुत्सृज्य माता रुद्राणा-
मिति जपेत् । सूचितं च । माता रुद्राणां दुहिता वसूनामिति जपित्वोमुत्सृज-
तेत्युत्सृज्यन् । आ० गृ० १. २४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋ॒ध॒गि॒त्या स म॒र्त्यः श॒श॒मे दे॒वता॑तये ।

यो नू॒नं मि॒त्राव॑रुणाव॒भिष्ट॑य आ॒च॒क्रे ह॒व्यदा॑तये ॥ १ ॥

ऋ॒ध॒क् । इ॒त्या । सः । म॒र्त्यः । श॒श॒म । दे॒वऽता॑तये ।

यः । नू॒नं । मि॒त्राव॑रुणौ । अ॒भिष्ट॑ये । आ॒ऽच॒क्रे । ह॒व्यऽदा॑तये ॥ १ ॥

यो मनुष्यो नूनं क्षिप्रं हव्यदातये हविषां प्रदात्रे यजमानाय मित्रावरुणाव-
भिष्टयेऽभिमतसिद्ध्यर्थमाचक्रेऽभिमुखौ करोति स मर्त्यो मनुष्य ऋधक् सत्यमि-
थेत्यं देवतातये यज्ञार्थं शशमे । हविः संस्करोतिः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वर्षि॑ष्ठ॒क्षत्रा उ॒रुच॑क्षसा नरा॒ राजा॑ना दी॒र्घश्रु॑त्तमा ।

ता बा॒हुता॒ न दंस॑ना रथ॒र्यतः॑ सा॒कं सूर्य॑स्य र॒श्मिभिः॑ ॥ २ ॥

वर्षि॑ष्ठऽक्षत्रौ । उ॒रुऽच॑क्षसा । नरा॑ । राजा॑ना । दी॒र्घश्रु॑त्तमा ।

ता । बा॒हुता॑ । न । दंस॑ना । रथ॒र्यतः॑ । सा॒कं । सूर्य॑स्य । र॒श्मिभिः॑ ॥ २ ॥

वर्षिष्ठक्षत्रातिशयेन वृद्धवली उरुचक्षसा महादर्शनौ नरा नेतारौ कर्मणां
राजाना दीपमानौ दीर्घश्रुत्तमातिशयेन विद्वांसौ ता तौ मित्रावरुणौ बाहुता
न भुजाविव सूर्यस्य रश्मिभिः किरणैः साकं सह दंसना दंसनानि कर्माणि ॥

अप्नो दंस इति कर्मनामसु पाठात् ॥ रथर्यतः । प्राप्तुतः । यथा बाहू सह कर्म प्राप्तुतः तथा मित्रावरुणौ सह यज्ञं प्राप्तुत इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र यो वां मित्रावरुणाजिरो दूतो अद्रवत् । अयःशीर्षा मदेरघुः ॥३॥

प्र। यः। वां। मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒। अ॒जि॒रः। दू॒तः। अ॒द्र॒वत्। अ॒यः॑ऽशी॒र्षा। म॒दे॑ऽरघुः ॥३॥

हे मित्रावरुणौ वां युवामजिरो गमनशीलो यो यजमानः प्राद्रवत् अभिगच्छति स देवानां दूतो भवति । अयःशीर्षा हिरण्यालंकृतशिरस्कश्च भवति । मदेरघुः । मदकरे धने गन्ता च भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न यः संपृच्छे न पुनर्हवीतवे न संवादाय रमते ।

तस्मान्नो अद्य समृतेरुष्यतं बाहुभ्यां न उरुष्यतं ॥४॥

न । यः । सं॒पृ॒च्छे । न । पु॒नः । ह॒वी॒त॒वे । न । सं॒वा॒दा॒य । र॒म॒ते ।

तस्मा॑त् । नः । अ॒द्य । सं॒सृ॒तेः । उ॒रु॒ष्य॒तं । बा॒हु॒भ्यां । नः । उ॒रु॒ष्य॒तं ॥४॥

यः शत्रुः संपृच्छे संप्रश्नाय न रमते न क्रीडते न च पुनर्पुनर्हवीतवे हवनाय रमते न च संवादाय रमते तस्मान्नोऽद्यः समृतेः संयामान्नोऽस्मानद्योरुष्यतं हे मित्रावरुणौ युवां रक्षतं । किंच तस्य शत्रोर्बाहुभ्यां नोऽस्मानुरुष्यतं । रक्षतं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र मित्राय प्रार्यम्णे सचथ्यमृतावसो ।

वरुथ्यं वरुणे छंदं वचः स्तोत्रं राजसु गायत ॥५॥

प्र । मि॒त्राय॑ । प्र । अ॒र्य॒म्णे । स॒च॒थ्यं । ऋ॒त॒व॒सो॒ इत्यृ॒त॑ऽवसो ।

व॒रु॒थ्यं । व॒रु॒णे । छं॒दं । व॒चः । स्तो॒त्रं । रा॒ज॑ऽसु । गा॒य॒त ॥५॥

हे ऋतवसो यज्ञधन मित्राय सचथ्यं सेवार्हं वरुथ्यं यज्ञगृहे भवं च स्तोत्रं प्र गायत । प्रकर्षेण गायत । अर्यम्णे च प्रगायत । वरुणे छंदं प्रीणनसाधनं चैतादृशं वचः प्रगायत । प्रगायतेति बहुवचनं पूजार्थं । एतदेव दर्शयति ।

राजसु मित्रादिषु राजसु स्तोत्रं गायत । पठत । मित्रादीन् त्रीन्नाज्ञः स्तुतेति समुदायार्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ते हि॒न्वि॒रे अ॒रु॒णं जे॒न्यं व॒स्वेकं पु॒त्रं ति॒सृ॒णां ।

ते धा॒मा॒न्य॒मृ॒ता म॒र्या॒नाम॒द॒व्या अ॒भि च॒क्ष॒ते ॥ ६ ॥

ते । हि॒न्वि॒रे । अ॒रु॒णं । जे॒न्यं । व॒स्व । ए॒कं । पु॒त्रं । ति॒सृ॒णां ।

ते । धा॒मा॒नि । अ॒मृ॒ताः । म॒र्या॒नां । अ॒द॒व्याः । अ॒भि । च॒क्ष॒ते ॥ ६ ॥

अरुणमरुणवर्णं जेन्यं जयसाधनं वसु वासकं तिसृणां पृथिव्यादीनामेकं पुत्रं ते देवा हिन्विरे । प्रेरयन्ति त्रैलोक्यस्य तमोनिवारणाय । किंचादव्याः केनाप्यहिंसिता अमृता मरणरहितास्ते देवा मर्यानां मनुष्याणां धामानि स्थानान्यभिचक्षते । अभिपश्यन्ति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

आ मे॒ वचांस्यु॒द्यता द्यु॒मत्त॑मानि॒ कर्त्वा ।

उ॒भा या॑तं ना॒सत्या स॒जोष॑सा॒ प्रति॑ ह॒व्यानि॑ वी॒तये॑ ॥ ७ ॥

आ । मे । वचांसि । उत्पद्यता । द्युमत्पतमानि । कर्त्वा ।

उ॒भा । या॑तं । ना॒सत्या । स॒जोष॑सा । प्रति॑ । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ ॥ ७ ॥

हे नासत्या नासत्यौ सत्यस्य प्रणेतारौ सजोषसा संगतावुभौ युवां मे जमदग्नेर्ममोद्यतोद्यतानि द्युमत्तमानि दीप्तमानि वचांसि स्तोत्ररूपाणि वाक्यानि कर्त्वा कर्माणि चायातं । किंच हव्यानि हवीषि वीतये भक्षणाय प्रति गच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

रा॒तिं य॒ज्ञांम॒रु॒क्षसं॑ ह॒वांम॒हे यु॒वाभ्यां॑ वा॒जिनी॑वसू ।

प्रा॒चीं हो॒त्रां प्र॒तिर॑न्ता॒वितं॑ न॒रा गृ॒णा॒ना ज॒मद॑ग्निना ॥ ८ ॥

रा॒तिं । यत् । वां । अ॒रु॒क्षसं॑ । ह॒वांम॒हे । यु॒वाभ्यां॑ । वा॒जिनी॑वसू इति वाजिनीऽवसू ।

प्रा॒चीं । हो॒त्रां । प्र॒तिर॑न्ता॒वितं॑ । इ॒तं । न॒रा । गृ॒णा॒ना । ज॒मत्ऽअ॒ग्निना॑ ॥ ८ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नधनावश्विनौ वां युवयोः संबंधि यदरक्षसं रक्षोवर्जितं दानमस्ति तद्यदा हवामहे । एतदेव विशदयति । युवाभ्यां क्रियमाणां रातिं दानं हवामह इति । तदानीं प्राचीं प्राङ्मुखं होचां स्तुतिं प्रतिरंतौ वर्धयंतौ नरा नेतारौ जमदग्निर्षिणा गृणानौ स्तूयमानौ च संतावितं । आगच्छतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ नो यज्ञं दिविस्मृशं वायो याहि सुमन्मभिः ।

अंतः पवित्रं उपरि श्रीणानोऽयं शुक्रो अयामि ते ॥९॥

आ । नः । यज्ञं । दिविऽस्मृशं । वायो इति । याहि । सुमन्मऽभिः ।

अंतरिति । पवित्रं । उपरि । श्रीणानः । अयं । शुक्रः । अयामि । ते ॥९॥

हे वायो त्वं नोऽस्माकं दिविस्मृशं तं यज्ञमायाहि । किमर्थमागमनमित्य-
चाह । सुमन्मभिः सुष्टुतिभिः । अंतः पवित्रे पवित्रस्य मध्य उपरि श्रीणानः
श्रयमाणो निषिच्यमानोऽयं शुक्रः सोमस्ते तुभ्यमयामि । नियत आसीदिति ॥

॥ अथ दशमी ॥

वेत्यध्वर्युः पथिभी रजिष्ठैः प्रति हव्यानि वीतये ।

अधा नियुत्व उभयस्य नः पिव शुचिं सोमं गवाशिरं ॥१०॥

वेति । अध्वर्युः । पथिऽभिः । रजिष्ठैः । प्रति । हव्यानि । वीतये ।

अध । नियुत्वः । उभयस्य । नः । पिव । शुचिं । सोमं । गोऽआशिरं ॥१०॥

हे नियुत्वो नियुत्संज्ञकाश्ववन्वायो अध्वर्युर्हविर्धानाद्रजिष्ठैर्ऋजुतमैः पथि-
भिर्मार्गैर्वेति गच्छति । वीतये भक्षणाय तव भक्षणानि हव्यानि हवीषि च
प्रति नयतीति शेषः । अध अथ नोऽस्माकं संबंधिनमुभयस्योभयविधं सोमं ॥
कर्मणि षष्ठी ॥ पिव । उभयविधत्वं दर्शयति । शुचिं शुद्धं सोमं गवाशिरं गव्येन
पयसा मिश्रितं चेति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ब॒रम॒हाँ अ॒सि सूर्य॑ ब॒ळ्हा॑दित्य म॒हाँ अ॒सि ।

म॒हस्ते॑ स॒तो म॒हिमा॑ प॒नस्य॑तेऽ॒द्वा दे॒व म॒हाँ अ॒सि ॥ ११ ॥

ब॒र् । म॒हान् । अ॒सि । सूर्य॑ । ब॒र् । आ॒दित्य॑ । म॒हान् । अ॒सि ।

म॒हः । ते । स॒तः । म॒हिमा॑ । प॒नस्य॑ते । अ॒द्वा । दे॒व । म॒हान् । अ॒सि ॥ ११ ॥

हे सूर्य त्वं महान् तेजसाधिकोऽसि । बर् सत्यं । नैतन्मिथ्येत्यर्थः । हे आदित्य अदितेः पुत्र त्वं महान् बलेनाप्यधिकोऽसि । बर् सत्यं । महो महतः सतो भवतस्ते महिमा महत्त्वं पनस्यते स्तोतृभिः स्तूयते । हे देव द्योतनादिगुणयुक्त सूर्य त्वं महान् वीर्येणाप्यधिकोऽसि । भवसि । अद्वा सत्यमेव । अत्र न संशय इत्यर्थः । बर् सचाडेति सत्यनामसु पाठात् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ब॒र् सूर्य॑ श्रव॒सा म॒हाँ अ॒सि स॒चा दे॒व म॒हाँ अ॒सि ।

म॒ह्ना दे॒वाना॑म॒सुर्यैः॑ पु॒रोहि॑तो वि॒भु ज्योति॑रदा॒भ्यं ॥ १२ ॥

ब॒र् । सूर्य॑ । श्रव॒सा । म॒हान् । अ॒सि । स॒चा । दे॒व । म॒हान् । अ॒सि ।

म॒ह्ना । दे॒वाना॑ । अ॒सुर्यैः॑ । पु॒रःऽहि॑तः । वि॒भु । ज्योति॑ः । अदा॒भ्यं ॥ १२ ॥

हे सूर्य त्वं श्रवसा श्रवणेन महान् सर्वाधिकोऽसि बर् सत्यं । हे देव द्योतमान सूर्य त्वं देवानां मध्ये मह्ना महत्त्वेन महानधिकोऽसि सचा सत्यमेव । असुर्योऽसुराणां हन्ता चासि । किंच त्वं देवानां पुरोहितो हितोपदेष्टासि । किंच तज्ज्योतिस्तेजो विभु महददाभ्यं केनाप्यहिंस्यं च ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

इ॒यं या॑ नीच्य॒र्किणी॑ रू॒पा रोहि॑ण्या कृ॒ता ।

चि॒त्रेव॑ प्रत्य॒दर्श्या॑यत्य॒तर्द॑शसु॒ बाहु॑षु ॥ १३ ॥

इ॒यं । या॑ । नीची॑ । अ॒र्किणी॑ । रू॒पा । रोहि॑ण्या । कृ॒ता ।

चि॒त्राऽइ॒व । प्र॒ति । अ॒र्दशि॑ । आ॒ऽय॒ती । अ॒न्तः । द॒शऽसु॑ । बा॒हुषु॑ ॥ १३ ॥

अस्यामृच्युषसः स्तुतिः सूर्यप्रभाया वा । येयं नीच्यवाङ्मुख्यर्किणी स्तुतिमती

रूपा रूपवती रोहिण्या प्रकाशयुक्ता कृतोषाः सूर्यप्रभा वोत्पादिता सांतर्ब्रह्मा-
डस्य मध्ये बाहुषु बाहुस्थानीयासु दशसु दशसंख्याकासु दिक्ष्वायत्या गच्छती
चित्रेव चित्रा गौरिव प्रत्यदर्शि । सर्वैरदृश्यत ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुर्न्य न्या अर्कमभितो विविश्रे ।

बृहद् तस्थौ भुवनेष्वंतः पवमानो हरित आ विवेश ॥ १४ ॥

प्रजाः । ह । तिस्रः । अतिऽआय । ईयुः । नि । अन्याः । अर्कः । अभितः । विविश्रे ।

बृहत् । ह । तस्थौ । भुवनेषु । अंतरिति । पवमानः । हरितः । आ । विवेश ॥ १४ ॥

यास्तिस्रः प्रजा अत्यायमीयुः अत्यायमायन् अन्यास्ता इमाः प्रजा अर्कमर्च-
नीयमग्निमभितो विविश्रे । अभितो निविष्टास्ततो न पराबभूवुः । भुवनेष्व-
तर्मध्ये बृहत् महानसावादित्यः । प्रजापतिरित्येके । तस्थौ प्रकाशयन्नतिष्ठत् हरितो
दिशः पवमानो वायुराविवेश । आविष्टः । तथा चैतस्य ब्राह्मणं । प्रजा ह तिस्रो
अत्यायमीयुरिति या वै ता इमाः प्रजास्तिस्रो अत्यायमायंस्तानीमानि वयांसि
-----न्यन्या अर्कमभितो विविश्रे इति ता इमाः प्रजा अर्कमभितो
निविष्टा इममेवाग्निं बृहद् तस्थौ भुवनेष्वंतरित्यद् उ एव बृहद्भुवनेष्वंतरसावा-
दित्यः पवमानो हरित आ विवेशेति वायुरेव पवमानो दिशो हरित आविष्ट
इति ॥ वाजसनेयिनोऽप्यामनंति । स तपोऽतप्यत स प्रजा असृजत ता अस्य
प्रजाः सृष्टाः पराबभूवुस्तानीमानि वयांसीत्युपक्रम्य प्रजा ह तिस्रो अत्यायमी-
युरिति या अमूः प्रजा अत्यायन् न्यन्या अर्कमभितो विविश्रे इत्यग्निर्वा अर्क-
स्तमिमाः प्रजा अभितो निविष्टास्ता इमाः पराभूताः । बृहद् तस्थौ भुवनेष्वंत-
रिति प्रजापतिमेवैतदभ्यनूक्तं पवमानो हरित आ विवेशेति दिशो वै हरितस्ता
अयं पवमान आविष्ट । श० ब्रा० २.५.१. इति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः ।

प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदिति वधिष्ट ॥ १५ ॥

माता । रुद्राणां । दुहिता । वसूनां । स्वसा । आदित्यानां । अमृतस्य । नाभिः ।

प्र । नु । वोचं । चिकितुषे । जनाय । मा । गां । अनागां । अदितिं । वधिष्ट ॥ १५ ॥

अस्मिन् इचे गौः स्तूयते । या गौ रुद्राणां मरुतां माता जननी वसूनां
दुहिता पुत्री आदित्यानां स्वसा भगिनी अमृतस्य पयसो नाभिरावासस्थानं
तामनागामनागसमदितिमदीनां गां गोरूपां देवी मा वधिष्ट हे जना मा
हिंसिष्टेति चिकितुषे चेतनावते जनाय नु इदानीं प्रवोचं । अहं प्रावोचमिति
शुश्रूषमाणेभ्य उपदेशः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

वचोविदं वाचमुदीरयंती विश्वाभिधीभिर्रूपतिष्ठमानां ।

देवी देवेभ्यः पर्येयुषी गामा मावृक्त मर्त्यो दभ्रचेताः ॥ १६ ॥

वचःऽविदं । वाचं । उत्ऽईरयंती । विश्वाभिः । धीभिः । उपऽतिष्ठमानां ।

देवी । देवेभ्यः । परि । आऽईयुषी । गां । आ । मा । अवृक्त । मर्त्यः । दभ्रऽचेताः ॥ १६ ॥

वचोविदं वचसो लंभयित्री वाचमुदीरयंती पयः पीत्वा पश्चाद्वाचमुदीर-
यंती । क्षुधितो हि जनो न वाचमुदीरयति भुक्त्वा पश्चादुदीरयति । विश्वाभिः
सर्वाभिधीभिर्वाग्भिरूपतिष्ठमानां देवी द्योतमानां देवेभ्यो देवार्थं मा मामेयु-
षीमवगच्छंती गां दभ्रचेता अल्पबुद्धिर्मर्त्यो मनुष्यः पर्यावृक्त । परिवर्जयति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः ॥

त्वमग्र इति द्वाविंशत्यृचं नवमं सूक्तं गायत्रमाग्नेयं । भृगुगोत्रः प्रयोगो ना-
मर्षिः । बार्हस्पत्यः पावकविशेषेण विशिष्टोऽग्न्याख्यो वा । यद्वा सहोनाम्नः पुत्रौ
गृहपतियविष्टसंज्ञकौ द्वावग्नी । तौ सहेदं सूक्तमपश्यतां । तस्मादस्य तावृषी ।
अथवा तयोरन्यतरः । तथा चानुक्रांतं । त्वमग्ने द्यधिका भार्गवः प्रयोगो बार्ह-
स्पत्यो वाग्निः पावकः । सहसः सुतयोर्वाग्न्योर्गृहपतियविष्टयोर्वा अन्यतर आग्नेयं
त्विति ॥ प्रातरनुवाकस्याग्नेये ऋतौ गायत्रे छंदस्यादितोऽष्टादशर्चः । सूचितं च ।
त्वमग्ने बृहद्वय अष्टादशार्चतस्वेति सूक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥ देवसुवां हविःष्व-
ग्नेर्गृहपतेरनुवाक्या त्वमग्ने बृहद्वय इत्येषा । सूचितं च । त्वमग्ने बृहद्वयो हव्य-
वाळग्निरजरः पिता नः । आ० ४. ११. । इति ॥ अन्वारंभणीयायामग्नेर्भगि-
नोऽनुवाक्या आ सवं सवितुरित्येषा । सूचितं च । आ सवं सवितुर्यथा स नो
राधांस्या भर । आ० २. ८. । इति ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने मैत्रावरुण-
स्याग्निं वो वृधंतमिति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूचितं च । अग्निं वो वृधं-

तमग्ने यं यज्ञमध्वरं । आ० ७.८. । इति ॥ दशमेऽहनीमं नो यज्ञमिति स्तोकसूक्तस्य
द्वितीयस्य स्थानेऽग्ने घृतस्येत्येषा । सूचितं च । स्तोकसूक्तस्य द्वितीयतृतीययोः
स्थानेऽग्ने घृतस्य धीतिभिरुभे सुश्रंद्र सर्पिष इत्येते । आ० ८.१२. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाश्रुषे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । बृहत् । वयः । दधासि । देव । दाश्रुषे । कविः । गृहऽपतिः । युवा ॥ १ ॥

हे देव द्योतमानाग्ने कविः क्रांतकर्मा गृहपतिर्गृहपालको युवा नित्यं तरुणस्त्वं
दाश्रुषे हविषां प्रदात्रे यजमानाय बृहद्वयो महदन्नं दधासि । प्रयच्छसीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स न ईळानया सह देवाँ अग्ने दुवस्युवा । चिकिद्बिभानवा वह ॥ २ ॥

सः । नः । ईळानया । सह । देवान् । अग्ने । दुवस्युवा । चिकित् । विभानो इति
विऽभानो । आ । वह ॥ २ ॥

हे विभानो विशिष्टदीप्तेऽग्ने चिकित् ज्ञाता सन् नोऽस्माकं दुवस्युवा परि-
चरणशीलयेळानया स्तुवत्या वाचा सह देवाना वह ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वया ह स्विद्युजा वयं चोदिष्टेन यविष्ठ्य । अभि षमो वाजसातये ॥ ३ ॥

त्वया । ह । स्वि । युजा । वयं । चोदिष्टेन । यविष्ठ्य । अभि । स्मः । वाजऽसातये ॥ ३ ॥

हे यविष्ठ्य युवतमाग्ने चोदिष्टेनातिशयेन धनानां प्रेरयित्रा त्वया युजा स्विद्ध
सहायेनैव वयं भार्गवः प्रयोगो बार्हस्पत्याः पावका अग्नयो वा वाजसात-
येऽन्नलाभायाभि षमः । शत्रूनभिभवेम ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

और्वभृगुवच्छुचिमप्रवानवदा हुवे । अग्निं समुद्रवांससं ॥ ४ ॥

और्वभृगुऽवत् । शुचिं । अप्रवानऽवत् । आ । हुवे । अग्निं । समुद्रऽवांससं ॥ ४ ॥

समुद्रवांससं समुद्रमध्यवर्तिनं वाडवं शुचिं शुद्धमग्निमौर्वभृगुवत् यथौर्वभृगुः
अप्रवानवत् यथाप्रवानस्तथाहुवे । आह्वयाम्यहं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रंदं सहः । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ५ ॥

हुवे । वातऽस्वनं । कविं । पर्जन्यऽक्रंदं । सहः । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ५ ॥

वातस्वनं वातसदृशध्वनिं कविं क्रांतकर्माणं पर्जन्यक्रंदं पर्जन्यसदृशक्रंदनं सहः
सहस्विनं वाडवमग्निं हुवे हूयामि । अन्यद्गतं ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ सवं सवितुर्यथा भगस्येव भुजिं हुवे । अग्निं समुद्रवाससं ॥ ६ ॥

आ । सवं । सवितुः । यथा । भगस्यऽइव । भुजिं । हुवे । अग्निं । समुद्रऽवाससं ॥ ६ ॥

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवं यथा प्रसवमिव भगस्येव भुजिं भगाख्यस्य
देवस्य भोगमिव च समुद्रवाससमग्निं हुवे । आहूयामि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्निं वो वृधंतमध्वराणां पुरुतमं । अच्छा नप्ते सहस्वते ॥ ७ ॥

अग्निं । वः । वृधंतं । अध्वराणां । पुरुऽतमं । अच्छ । नप्ते । सहस्वते ॥ ७ ॥

अध्वराणामहिंस्यानां बलिनां नप्ते बंधुं सहस्वते बलवतं ॥ विभक्त्यत्ययः ॥
वृधंतं ज्वालाभिर्वर्धमानं पुरुतममतिशयेन बहुमग्निमृत्विजो वो यूयमच्छ ।
अभिगच्छत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अयं यथा न आभुवत्त्वष्टा रूपेव तस्या । अस्य क्रत्वा यशस्वतः ॥ ८ ॥

अयं । यथा । नः । आऽभुवत् । त्वष्टा । रूपाऽइव । तस्या । अस्य । क्रत्वा । यशस्वतः ॥ ८ ॥

अयमग्निर्नोऽस्मान् तस्या विकर्तव्यानि रूपेव त्वष्टा रूपाणि वर्धकिरिव
यथा येन प्रकारेणाभुवत् आभवति तथैनमग्निमभिगच्छतेत्यर्थः । किंच वयम-
स्याग्नेः क्रत्वा प्रज्ञानेन युक्ता यशस्वतो यशस्वन्तो भवेमेति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अयं विश्वा अभि श्रियोऽग्निदेवेषु पत्यते । आ वाजैरुप नो गमत् ॥ ९॥

अयं विश्वाः । अभि श्रियः । अग्निः । देवेषु । पत्यते । आ । वाजैः । उप । नः । गमत् ॥ ९॥

मनुष्याणां विश्वाः सर्वाः श्रियः संपदो देवेषु देवानां मध्ये योऽयमग्निरभि-
पत्यतेऽभिगच्छति सोऽग्निर्नोऽस्मानपि वाजैरनैरुपागमत् । उपागच्छतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

विश्वेषामिह स्तुहि होतॄणां यशस्तमं । अग्निं यज्ञेषु पूर्य ॥ १०॥

विश्वेषां । इह । स्तुहि । होतॄणां । यशः । तमं । अग्निं । यज्ञेषु । पूर्य ॥ १०॥

विश्वेषां सर्वेषां होतॄणां मध्ये यशस्तमं यशस्वितमं यज्ञेषु पूर्य मुख्यमग्नि-
मिहास्मदीये यज्ञे हे स्तोतः स्तुहि ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

शीरं पावकशोचिषं ज्येष्ठो यो दमेष्ठा । दीदाय दीर्घश्रुतमः ॥ ११॥

शीरं । पावकऽशोचिषं । ज्येष्ठः । यः । दमेषु । आ । दीदाय । दीर्घश्रुतऽतमः ॥ ११॥

ज्येष्ठो देवानां मुख्यो दीर्घश्रुतमोऽतिशयेन विद्वानग्निर्दमेषु यज्वनां गृहेष्ठा
दीदाय । आदीप्यते । तं शीरमनुशायिनं ॥ तथा च यास्कः । अनुशायिनमिति
वाशिनामिति वा । नि० ४. १४. । इति ॥ पावकशोचिषं पावकदीप्तिं स्तुहीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तमर्वतं न सानसिं गृणीहि विप्र शुष्मिणं । मित्रं न यातयज्जनं ॥ १२॥

तं । अर्वतं । न । सानसिं । गृणीहि । विप्र । शुष्मिणं । मित्रं । न । यातयत् । ज्जनं ॥ १२॥

हे विप्र मेधाविन् स्तोतः अर्वतं नाश्वमिव सानसिं संभजनीयं शुष्मिणं
बलिनं मित्रं न सखायमिव यातयज्जनं हतशत्रुजनं तमग्निं गृणीहि । स्तुहि ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उप त्वा जामयो गिरो देदिशतीर्हविष्कृतः । वायोरनीके अस्थिरन् ॥ १३॥

उप । त्वा । जामयः । गिरः । देदिशतीः । हविः । कृतः । वायोः । अनीके । अस्थिरन् ॥ १३॥

हे अग्ने हविष्कृतो यजमानार्थं गिरः स्तुतयो जामयः स्वसार इव देदि-
शतीस्तव गुणान्दिशंत्यस्त्वा त्वामुपतिष्ठंते । वायोरनीके समीपे त्वां समेधयं-
त्योऽस्थिरन् । अतिष्ठंश्च ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यस्य त्रिधात्वृतं बर्हिस्तस्यावसंदिनं । आपश्चिन्नि दधा पदं ॥ १४ ॥

यस्य त्रिधातुः । अवृतं । बर्हिः । तस्यौ । असंसंदिनं । आपः । चित् । नि । दध । पदं ॥ १४ ॥

यस्याग्नेस्त्रिधातुः त्रिरवृतमनावृतं चासंदिनमवडं च । स्तरणकाले हि बर्हि-
रवडं भवति । बर्हिस्तस्यावासनार्थं तिष्ठति तस्मिन्नग्नावापश्चिदापोऽपि पदं
निदध । निदधति । आंतरिक्ष्या माध्यमिके पदं निदधतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

पदं देवस्य मीळहुषोऽनाधृष्टाभिरूतिभिः । भद्रा सूर्य इवोपहृक् ॥ १५ ॥

पदं । देवस्य । मीळहुषः । अनाधृष्टाभिः । ऊतिभिः । भद्रा । सूर्यः । इव । उपहृक् ॥ १५ ॥

मीळहुषः कामानां सेक्तुर्देवस्य द्योतमानस्याग्नेः पदं स्थानमनाधृष्टाभिः शत्रु-
भिरनाधृष्टाभिरूतिभी रक्षाभिर्भजनीयं भवतीत्यर्थः । तथैवास्योपहृगुपहृष्टिरपि
सूर्य इव यथा सूर्यस्तद्वद्भद्रा मनुष्यैर्भजनीया भवति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तम एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

अग्ने घृतस्य धीतिभिस्तेपानो देव शोचिषा । आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ १६ ॥

अग्ने । घृतस्य । धीतिभिः । तेपानः । देव । शोचिषा । आ । देवान् । वक्षि ।
यक्षि । च ॥ १६ ॥

हे देव द्योतमानाग्ने घृतस्य दीप्तिसाधनस्याज्यस्य धीतिभिर्निधानैस्तेपान-
स्तपन् शोचिषा ज्वालयामा देवान् प्रत्यावक्ष्यावह यक्षि यज च ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

तं त्वाजनंत मातरः कविं देवासो अंगिरः । हव्यवाहममर्त्यं ॥ १७ ॥

तं । त्वा । अजनंत । मातरः । कविं । देवासः । अंगिरः । हव्यवाहं । अमर्त्यं ॥ १७ ॥

हे अंगिरोऽग्रे कविं क्रांतकर्मणममर्त्यं मरणरहितं हव्यवाहं हविषां वोढारं
तं प्रसिद्धं त्वा त्वां देवासो देवा मातर इवाजनंत । जनयंति ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

प्रचेतसं त्वा कवेऽग्रे दृतं वरेण्यं । हव्यवाहं नि षेदिरे ॥ १८ ॥

प्रऽचेतसं । त्वा । कवे । अग्रे । दृतं । वरेण्यं । हव्यऽवाहं । नि । षेदिरे ॥ १८ ॥

हे कवे क्रांतकर्मण्यग्रे प्रचेतसं प्रकृष्टबुद्धिं वरेण्यं वरणीयं दृतं देवानां हव्य-
वाहं हविषां वोढारं त्वा त्वां नि षेदिरे । देवा निषीदंति ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

नहि मे अस्यष्ट्या न स्वधितिर्वनन्वति । अथैतादृग्भरामि ते ॥ १९ ॥

नहि । मे । अस्ति । अष्ट्या । न । स्वऽधितिः । वनन्ऽवति । अथ । एतादृक् ।

भरामि । ते ॥ १९ ॥

हे अग्रे मे मम भार्गवस्य प्रयोगस्यर्षेरष्ट्या गौः ॥ अष्ट्योसेति गोनामसु
पायात ॥ न ह्यस्ति न विद्यते यस्याः पयसाज्येन च त्वां यजेय । किंच स्वधि-
तिर्नहि वनन्वति काष्ठानि हन्ति यैः काष्ठैस्त्वां समिन्धीय । अथैतादृक् अग्निहो-
वार्यं पयसो दोग्ध्रीं गामिन्धनसाधनानि चैतत्सर्वं ते तुभ्यमहं भरामि ॥

॥ अथ विंशी ॥

यदग्रे कानि कानि चिदा ते दाह्णि दध्मसि । ता जुषस्व यविष्य ॥ २० ॥

यत । अग्रे । कानि । कानि । चित् । आ । ते । दाह्णि । दध्मसि । ता । जुषस्व ।

यविष्य ॥ २० ॥

पूर्वम्यामृच्युक्तस्यैवार्यस्य विवरणमत्र । हे यविष्य युवतमाग्रे तुभ्यं यद्यदा
कानि कानि चित् यानि कान्यपि दाह्णि काष्ठान्यादध्मसि आधारयामि तदा
ता तान्यपरशुवृक्षान्यपि जुषस्व । सेवस्व । तथा च यजुर्ब्राह्मणं । न ह स्म वै
पुराग्निरपरशुवृक्षं दहति तदस्मै प्रयोग एवर्षिरस्वद्यद्यदग्रे कानि कानि चेति
समिधमादधान्यपरशुवृक्षमेवास्मै स्वदयति सर्वस्मै स्वदते । तै० सं० ५. १. १०. १.।
इति ॥

॥ अथैकविंशी ॥

यदत्युपजिह्विका यद्वमो अतिसर्पति । सर्वे तदन्तु ते घृतं ॥ २१ ॥

यत् । अत्ति । उपऽजिह्विका । यत् । वमः । अत्तिऽसर्पति । सर्वे । तत् । अस्तु । ते । घृतं ॥ २१ ॥

हे अग्ने यत्काष्ठादिकमुपजिह्विका । उपजिघ्रतीत्युपजिह्विका । अत्ति भक्षयति । यच्च काष्ठादिकं वमः । वमत्युदकमिति वमः । उपजिह्विकावमणञ्चौ यद्यपि पर्यायौ तथापि पृथगुपादानाद्वमणञ्चस्तद्विशेषे पर्यवस्यति । सोऽप्यतिसर्पति अतिगच्छति तत्सर्वे ते तव घृतं घृतसदृशमस्तु । यथा घृतं तव प्रियकरं भवति तथा प्रियकरं भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अग्निमिंधानो मनसा धियं सचेत मर्यः । अग्निमीधे विवस्वभिः ॥ २२ ॥

अग्निं । इंधानः । मनसा । धियं । सचेत । मर्यः । अग्निं । ईधे । विवस्वऽभिः ॥ २२ ॥

मर्यो मनुष्योऽग्निमिंधानः काष्ठैः प्रज्वलयन् मनसैव अद्धानो धियं कर्म सचेत । काले भजेत । विवस्वभिर्ऋत्विग्भिश्चाग्निमेवेधे । प्रज्वलति ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥

अदर्शीति चतुर्दशर्चं दशमं सूक्तं काण्वस्या सोभरार्षे । अत्रानुक्रम्यते अदर्शिं पठूना सोभरिर्वाहंतं पंचमी विराडूपा सप्तम्याद्ययुजः सतोवृहत्योऽष्टम्यादि युजः ककुभ्रसीयसी ककुबन्नुष्टुवंत्याग्निमारुतीति । पंचमीसप्तमीनवम्येकादशीत्रयोदश्यः पंच सतोवृहत्यः । अष्टमीद्वादश्यौ ककुभौ दशमी गायत्री चतुर्दश्यनुष्टुप् शिष्टा वृहत्यः । आग्नेयं त्वित्युक्तत्वादग्निर्देवता । अंत्यायाम्बग्निर्मरुतश्च ॥ प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ वाहते छंदस्यादितः सप्तर्चः । सूचितं च । अदर्शिं गातुवित्तम इति सप्तेति वाहंतं । आ० ४. १३. ॥ आभिप्रविकेषूक्थ्येषु मैत्रावरुणस्य वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । सूचितं च । मा चिदाग्ने याहि मरुत्सखा यज्ञे राजन्नग्न इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अदर्शिं गातुवित्तमो यस्मिन्व्रतान्यादधुः ।

उपो षु जातमार्यस्य वर्धनमग्निं नष्टांत नो गिरः ॥ १ ॥

अदर्शिं । गातुवित्ऽतमः । यस्मिन् । व्रतानि । आऽदधुः ।

उपो इति । सु । जातं । आर्यस्य । वर्धनं । अग्निं । नष्टांत । नः । गिरः ॥ १ ॥

यस्मिन्नग्नौ व्रतानि कर्माण्यादधुर्यजमाना आदधन् गातुवित्तमोऽतिशयेन
मार्गाणां ज्ञाता सोऽग्निरदर्शि । प्रादुरभूत् । किंच सु जातं सम्यक् प्रादुर्भूतम-
स्यार्यस्योत्तमवर्णस्य वर्धनं वर्धयितारमग्निं नोऽस्माकं गिरः स्तुतिरूपा वाच
उपो नक्षंत । उपगच्छंत्येव । नक्ष गताविति धातुः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्र दैवोदासो अग्निर्देवाँ अच्छा न मज्मना ।

अनु मातरं पृथिवीं वि वावृते तस्थौ नाकस्य सानवि ॥ २ ॥

प्र । दैवःऽदासः । अग्निः । देवान् । अच्छ । न । मज्मना ।

अनु । मातरं । पृथिवीं । वि । वावृते । तस्थौ । नाकस्य । सानवि ॥ २ ॥

दैवोदासो दिवोदासेनाहूयमानोऽग्निर्मातरं । सर्वस्य लोकस्य धारणवत्त्वात्पृ-
थिवी माता । तां पृथिवीमच्छ प्रति देवान् तस्य दिवोदासस्य यज्ञे देवान् अनु
प्रतिहविर्वोढुं न प्रविवावृते । यस्मादेनमग्निं दिवोदासो मज्मना वलेनाजुहाव
तस्मादयमग्निर्नाकस्य स्वर्गस्य सानवि समुच्छ्रिते देशे स्वायतन एव तस्थौ ।
अतिष्ठत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्माद्रेजंत कृष्टयश्चर्कृत्यानि कृण्वतः ।

सहस्रसं मेधसांताविव त्मनाग्निं धीभिः संपर्यत ॥ ३ ॥

यस्मात् । रेजंत । कृष्टयः । चर्कृत्यानि । कृण्वतः ।

सहस्रऽसं । मेधसांतौऽइव । त्मना । अग्निं । धीभिः । संपर्यत ॥ ३ ॥

यस्मात्कारणाच्चर्कृत्यानि कर्तव्यानि कर्माणि कृण्वतः कुर्वाणान्मनुष्यान् कृष्टय
इतरे मनुष्या रेजंते कंपंते तस्मादिदानीं हे जना यूयं सहस्रसां गवां धनानां च
सहस्रस्य दातारमग्निं मेधसांतौ यज्ञे धीभिः कर्तव्यैः कर्मभिस्त्मनात्मनैव संपर्यत ।
परिचरत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र यं राये निनीषसि मतो यस्ते वसो दाशत् ।

स वीरं धत्ते अग्न उक्थशंसिनं त्मना सहस्रपोषिणं ॥ ४ ॥

प्र । यं । रा॒ये । नि॒नी॒ष॒सि । म॒र्तः । यः । ते । व॒सो॒ इति॑ । दा॒शत् ।
सः । वी॒रं । ध॒त्ते । अ॒ग्ने । उ॒क्थ॒ऽशंसि॑नं । त्म॒ना । स॒हस्र॒ऽपोषि॑णं ॥४॥

हे वसो वासकाग्ने त्वं यं तव स्तोतारं राये धनार्थं प्रनिनीषसि प्रनेतु-
मिच्छसि यश्च मर्त्यो मनुष्यस्ते तुभ्यं दाशत् हवीषि प्रयच्छति । स मनुष्य उक्थ-
शंसिनमुक्थानां शंसितारं त्मनात्मनैव सहस्रपोषिणं बहुधनं वीरं पुत्रं धत्ते ।
धारयति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स दृ॒ळ्हे चि॒द्भि॒ तृ॒ण॒ति॒ वाज॒मर्व॑ता॒ स ध॒त्ते अ॒क्षि॒ति॒ श्रवः॑ ।
त्वे दे॒व॒त्रा सदा॑ पु॒रुव॒सो वि॒श्वा वा॒मानि॑ धीमहे ॥५॥
सः । दृ॒ळ्हे । चि॒त् । अ॒भि । तृ॒ण॒ति॒ । वाजं॑ । अ॒र्व॒ता । सः । ध॒त्ते । अ॒क्षि॒ति॒ । श्रवः॑ ।
त्वे इति॑ । दे॒व॒ऽत्रा । सदा॑ । पु॒रुव॒सो॒ इति॑ पु॒रु॒ऽव॒सो । वि॒श्वा । वा॒मानि॑ । धी॒म॒हे ॥५॥

हे पुरुवसो बहुधनाग्ने यस्तुभ्यं हवीषि प्रयच्छति स यजमानो दृळ्हे चित्
दृढेऽपि शत्रुपुरे स्थितं वाजमन्मर्वताश्वेनाभितृणति हिनस्ति । यथा स यज-
मानोऽक्षित्यक्षीणं श्रवोऽन्नं धत्ते धारयति । तथा च सति तुभ्यं हविषां प्रदातारो
वयमपि देवत्रा देवे त्वे त्वयि स्थिता विश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि
धनानि सदा सर्वदा धीमहि । धारयामः ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यो वि॒श्वा द॒य॒ते॒ वसु॑ हो॒ता म॒न्द्रो जना॑नां ।
म॒धोर्न॑ पा॒त्रा प्र॒थ॒मा॒न्य॒स्मै प्र॒ स्तो॒मा य॒न्य॒ग्रये॑ ॥६॥
यः । वि॒श्वा । द॒य॒ते॒ । वसु॑ । हो॒ता । म॒न्द्रः । जना॑नां ।
म॒धोः । न । पा॒त्रा । प्र॒थ॒मा॒नि॒ । अ॒स्मै । प्र॒ । स्तो॒माः । य॒न्ति॒ । अ॒ग्र॒ये ॥६॥

होता देवानामाह्वाता मन्द्रो मोदमानो योऽग्निर्विश्वा सर्वाणि वसु वसूनि
धनानि जनानां जनेभ्यो दयते प्रयच्छति तस्मा अस्मा अग्रये मधोर्न मदकरस्य
सोमस्येव प्रथमानि मुख्यानि पात्राणि स्तोमाः प्रयन्ति । प्रगच्छन्ति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अश्वं न गीर्भी रथ्यं सुदानवो मर्मृज्यंते देवयवः ।

उभे तोके तनये दस्म विशपते पर्षि राधो मघोनां ॥७॥

अश्वं । न । गीऽभिः । रथ्यं । सुऽदानवः । मर्मृज्यंते । देवऽयवः ।

उभे इति । तोके इति । तनये । दस्म । विशपते । पर्षि । राधः । मघोनां ॥७॥

हे दस्म दर्शनीय विशपते विशां पतेऽग्ने यं त्वां सुदानवः शोभनदाना देवयवो देवानात्मन इच्छन्तो यजमाना रथ्यं रथस्य वोढारमश्वं न अश्वमिव गीर्भिः स्तुतिभिर्मर्मृज्यंते परिचरन्ति स त्वमस्माकं यजमानानां तोके पुत्रे तनये पौत्रे चोभे उभयस्मिन्मघोनां धनवतां रायो धनं पर्षि । प्रयच्छ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र मंहिष्ठाय गायत ऋताव्रे बृहते शुक्रशोचिषे । उपस्तुतासो अग्नये ॥८॥

प्र । मंहिष्ठाय । गा॒य॒त॒ । ऋ॒ता॒व्रे । बृ॒ह॒ते । शु॒क्र॒शो॒चि॒षे । उप॑स्तुतासः । अ॒ग्नये ॥८॥

हे यूयमुपस्तुतास उपस्तोतारो मंहिष्ठाय दातृतमाय ऋताव्रे यज्ञवते सत्यवते वा बृहते महते शुक्रशोचिषे दीप्नतेजसेऽग्नये स्तोत्रं पठत ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ वंसते मघवा वीरवद्यशः समिद्धो द्युम्याहुतः ।

कुविन्नो अस्य सुमतिर्नवीयस्यच्छा वाजेभिरागमत् ॥९॥

आ । व॒स॒ते । म॒घ॒वा । वी॒र॒व॒द्य॒शः । समि॑द्धो । द्यु॒म्याहु॑तः ।

कु॒वि॒त् । नः । अ॒स्य । सु॒म॒तिः । नवी॑यसी । अ॒च्छ । वा॒जे॒भिः । आ॒ग॒म॒त् ॥९॥

मघवा धनवान् द्युम्यन्नावान् यशस्वी वा ॥ तथा च यास्कः । द्युम्नं द्योत-
तेर्यशो वान्नं वा ॥ यशो यशस्करमन्नमा वंसते । यजमानेभ्य आ प्रयच्छति ।
तस्याग्नेर्नवीयसी नवतरा सुमतिरनुग्रहबुद्धिर्नोऽस्मानच्छ प्रति वाजेभिरन्नैः
सह कुवित् बहुवारं ॥ सलिलं कुविदिति बहुनामसु पाठात् ॥ आगमत्
आगच्छतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्रेष्ठमु प्रियाणां स्तुत्यासावतिथिं । अग्निं रथानां यमं ॥ १० ॥

प्रेष्ठं । ऊं इति । प्रियाणां । स्तुहि । आसाव । अतिथिं । अग्निं । रथानां । यमं ॥ १० ॥

हे आसाव स्तोतः प्रियाणां प्रेष्ठं प्रियतममतिथिमभ्यागतं रथानां यमं यन्ता-
रमग्निमेव स्तुहि ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

उदिता यो निदिता वेदिता वस्वा यज्ञियो ववर्तन्ति ।

दुष्टरा यस्य प्रवणे नोर्मयो धिया वाजं सिषासतः ॥ ११ ॥

उत्ऽइता । यः । निऽदिता । वेदिता । वसु । आ । यज्ञियः । ववर्तन्ति ।

दुस्तराः । यस्य । प्रवणे । न । ऊर्मयः । धिया । वाजं । सिषासतः ॥ ११ ॥

वेदिता वेत्ता यज्ञियो यज्ञार्हो योऽग्निरुदितोदितान्युद्गतानि निदिता निदि-
तानि श्रुतानि च वसु वसूनि धनान्या ववर्तन्ति आवर्तयति । धिया कर्मणा वाजं
संग्रामं सिषासतः संभक्तुमिच्छतो यस्य चाग्नेर्ज्वालाः प्रवणे नोर्मयः प्रवणाभि-
मुखाः समुद्रस्य तरंगा इव दुष्टरास्तर्तुमशक्याः तमग्निं हे स्तोतः स्तुहीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

मा नो हणीतामतिथिर्वसुरग्निः पुरुप्रशस्त एषः । यः सुहोता स्वध्वरः ॥ १२ ॥

मा । नः । हणीतां । अतिथिः । वसुः । अग्निः । पुरुऽप्रशस्तः । एषः । यः । सुऽहोता ।

सुऽअध्वरः ॥ १२ ॥

वसुर्वासकोऽतिथिरतिथिवन्प्रियः पुरुप्रशस्तो बहुभिः स्तुतः सुहोता सुष्ठु देवा-
नामाह्वाता स्वध्वरः सुयज्ञश्च योऽग्निः स एषोऽग्निर्योऽस्मभ्यं मा हणीतां ।
केनापि न रुध्यतां । केनाप्यनवरुद्धः सन् अग्निरस्मभ्यमभीष्टं प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

मो ते रिषन्ते अच्छोक्तिभिर्वसोऽग्ने केभिश्चिदेवैः ।

कीरिश्चिद्धि त्वामीष्टे दूत्याय रातहव्यः स्वध्वरः ॥ १३ ॥

मो इति । ते । रिषन् । ये । अ॒च्छो॒क्तिऽभिः । व॒सो इति । अ॒ग्ने । केभिः । चि॒त् । ए॒वैः ।
की॒रिः । चि॒त् । हि । त्वां । ई॒ष्टे । दू॒त्याय । रा॒तऽह॒व्यः । सु॒ऽअ॒ध्व॒रः ॥ १३ ॥

हे वसो वासकाग्ने त्वां ये मनुष्या अ॒च्छो॒क्तिभि॒रभिष्टु॑तिभिः केभिः कैः सुख-
कैरेवैश्चिदभिगमनैरपि ते स्तोतारो मो रिषन् । मैव हिंसतां । रातहव्यो दत्तह-
विष्कः कीरिश्चित् स्तोतापि दूत्याय हविर्वहनादिलक्षणाय दूतकर्मणे त्वामीष्टे
हि । स्तौति खलु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ॒ग्ने॒ याहि॒ म॒रुत्स॑खा रु॒द्रेभिः॒ सोम॑पीतये ।

सो॒भ॒र्या॒ उप॑ सु॒ष्टुतिं॑ मा॒दय॑स्व स्व॒र्ण॑रे ॥ १४ ॥

आ । अ॒ग्ने । या॒हि । म॒रुत्ऽस॑खा । रु॒द्रेभिः । सोम॑ऽपीतये ।

सो॒भ॒र्याः । उप॑ । सु॒ऽस्तु॑तिं । मा॒दय॑स्व । स्वःऽन॑रे ॥ १४ ॥

हे अग्ने मरुत्सखा मरुतां प्रियस्त्वं स्वर्णरेऽस्माकं यजनलक्षणे कर्मणि
सोमपीतये सोमपानाय रुद्रेभी रुद्रैर्मरुद्भिः सहायाहि । आगच्छ । सोभर्याः
सोभरेर्मम सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं चोपागच्छ । मादयस्व । स्तुतिं श्रुत्वा सोमं
पीत्वात्मानं मादय च ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ इत्यष्टमे मंडले दशमोऽनुवाकः समाप्तं चाष्टमं मंडलं ॥

SARVANUKRAMAH.

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
20	7.2.3	5.3.1	Ugro jajne	10	Vasishṭhaḥ.	Indraḥ.	Trishṭup.	1
21	7.2.4	5.3.3	Asávi devam	10	The same.	The same.	The same.	5
22	7.2.5	5.3.5	Pibá somam	9	.....	.....	1-8 Virát, 9 Trishṭ.	10
23	7.2.6	5.3.7	Ud u brahmáni	6	.....	.....	Trishṭup.	13
24	7.2.7	5.3.8	Yonish ṭe	6	.....	.....	The same.	15
25	7.2.8	5.3.9	Á te mahaḥ	6	.....	.....	.....	18
26	7.2.9	5.3.10	Na somaḥ	5	.....	.....	.....	20
27	7.2.10	5.3.11	Indram naraḥ	5	.....	.....	.....	22
28	7.2.11	5.3.12	Brahmá ṇaḥ	5	.....	.....	.....	24
29	7.2.12	5.3.13	Ayam somaḥ	5	.....	.....	.....	26
30	7.2.13	5.3.14	Á no deva	5	.....	.....	.....	28
31	7.2.14	5.3.15	Pra va indráya	12	.....	.....	1-9 Gáyatrí, 10-12 Virát.	30
32	7.2.15	5.3.17	Mo shu tvá	27	Vasishṭhaḥ, 26 a Saktir Vásishṭho vá.	.....	Prágátham, 3 Dvipadá Virát.	34
33	7.2.16	5.3.22	Svityancaḥ	14	1-9 Vasishṭhaḥ, 10-14 Vasishṭhaputrāḥ, Vasishṭhasya saputrasya Indreṇa vá samvádaḥ.	1-9 Vasishṭhaputrāḥ, 10-14 Vasishṭhaḥ.	Trishṭup.	45
34	7.3.1	5.3.25	Pra śukrá	25	Vasishṭhaḥ.	Viśve Devāḥ, 16 Abjá Ahīḥ, 17 Ahir budhnyaḥ.	1-21 Dvipadá Virát, 22-25 Trishṭup.	52
35	7.3.2	5.3.28-30	Sám naḥ	15	The same.	Viśve Devāḥ (Sántiḥ).	Trishṭup.	59
36	7.3.3	5.4.1	Pra brahmá	9	.....	Viśve Devāḥ.	The same.	65
37	7.3.4	5.4.3	Á vo váhishṭhaḥ	8	.....	The same.	.....	69
38	7.3.5	5.4.5	Ud u shyaḥ	8	.....	Savitá, 7 and 8 Vájí, 6 b Bhago vá.	.....	73
39	7.3.6	5.4.6	Uṛddhvo agniḥ	7	.....	Viśve Devāḥ.	.....	76
40	7.3.7	5.4.7	O śrushtīḥ	7	.....	The same.	.....	80
41	7.3.8	5.4.8	Prátar agnim	7	.....	Bhagaḥ, 1 Lingokta-devatāḥ, 7 Ushāḥ.	1 Jagatí, 2-7 Trishṭup.	82
42	7.3.9	5.4.9	Pra brahmáṇaḥ	6	.....	Viśve Devāḥ.	Trishṭup.	85
43	7.3.10	5.4.10	Pra vo yajneshu	5	.....	The same.	The same.	88
44	7.3.11	5.4.11	Dadhikráṁ	5	.....	Dadhikráḥ, 1 Lingoktadevatāḥ.	1 Jagatí, 2-5 Trishṭup.	90

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
45	7.3.12	5.4.12	Ā devo yātu	4	Vasishṭhaḥ.	Savitā.	Trishṭup.	92
46	7.3.13	5.4.13	Imā rudrāya	4	The same.	Rudraḥ.	1-3 Jagatī, 4 Trishṭ.	94
47	7.3.14	5.4.14	Āpo yam	4	.....	Āpaḥ.	The same.	96
48	7.3.15	5.4.15	Ṛibhukshaṇaḥ	4	.....	Ṛibhavaḥ, 4 Viśve Devā vā.	.....	98
49	7.3.16	5.4.16	Samudrajyeshṭhāḥ	4	.....	Āpaḥ.	.....	100
50	7.3.17	5.4.17	Ā mām mitrāva- ruṇā	4	.....	1 Mitrāvaruṇau, 2 Agniḥ, 3 Viśve Devāḥ, 4 Gangā- dinadyaḥ.	1-3 Jagatī, 4 Atija- gatī Śakvarī vā.	101
51	7.3.18	5.4.18	Ādityānām	3	.....	Ādityāḥ.	Trishṭup.	103
52	7.3.19	5.4.19	Ādityāsaḥ	3	.....	The same.	The same.	105
53	7.3.20	5.4.20	Pra dyāvā	3	.....	Dyāvāprithivyau.	.....	106
54	7.3.21	5.4.21	Vástoshpate	3	.....	Vástoshpatīḥ.	.....	108
55	7.3.22	5.4.22	Amívaḥá	8	.....	1 Vástoshpatīḥ, 2-8 Indraḥ.	1 Gáyatrī, 2-4 Upa- riṣṭádbrīhatī, 5-8 Anusṭup. (Úpa- nishat.)	109
56	7.4.1	5.4.23	Ka ím vyaktāḥ	25	.....	Marutaḥ.	1-11 Dvipadá Virāt, 12-25 Trishṭup.	112
57	7.4.2	5.4.27	Madhvo vaḥ	7	.....	The same.	Trishṭup.	121
58	7.4.3	5.4.28	Pra sákamukshe	6	.....	.....	The same.	124
59	7.4.4	5.4.29- 30	Yam tráyadhve	12	.....	1-11 Marutaḥ, 12 Rudraḥ (Mṛityuvi- mocinī).	1, 3 and 5 Bṛīhatī, 2, 4 and 6 Satobṛīhatī, 7 and 8 Trishṭup, 9, 10 and 11 Gáy- atrī, 12 Anusṭup.	127
60	7.4.5	5.5.1	Yad adya sūrya	12	.....	Mitrāvaruṇau. Sūryaḥ.	1 Trishṭup.	132
61	7.4.6	5.5.3	Ud vām cakshuḥ	7	.....	Mitrāvaruṇau.	The same.	137
62	7.4.7	5.5.4	Ut sūryaḥ	6	.....	1-3 Sūryaḥ, 4-6 Mitrāvaruṇau.	.....	140
63	7.4.8	5.5.5	Ud v eti	6	.....	1-5a Sūryaḥ, 5b-6 Mitrāvaruṇau.	.....	143
64	7.4.9	5.5.6	Divi kshayantā	5	.....	Mitrāvaruṇau.	.....	145
65	7.4.10	5.5.7	Prati vām	5	.....	The same.	.....	147
66	7.4.11	5.5.8	Pra mitrayoḥ	19	.....	1-3 Mitrāvaruṇau, 4-13 Ādityāḥ, 14 -16 Sūryaḥ, 17-19 Mitrāvaruṇau.	1-9 Gáyatrī, 10, 12 and 14 Bṛīhatī, 11, 13 and 15 Satobṛi- hatī, 16 Pura-ush- nik, 17-19 Gáyatrī.	149
67	7.4.12	5.5.12	Prati vām ratham	10	.....	Aśvinau.	Trishṭup.	156
68	7.4.13	5.5.14	Ā śubhrā	9	.....	The same.	1-7 Virāt, 8 and 9 Trishṭup.	161
69	7.4.14	5.5.16	Ā vām rathaḥ	8	.....	.....	Trishṭup.	165
70	7.4.15	5.5.17	Ā viśvavará	7	.....	.....	The same.	168

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Aṣṭaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
71	7.5.1	5.5.18	Apa svasuḥ	6	Vasishṭhaḥ.	Aśvinau.	Trisṭup.	171
72	7.5.2	5.5.19	Ā gomatā	5	The same.	The same.	The same.	173
73	7.5.3	5.5.20	Atārishma	5	.....	.....	.....	176
74	7.5.4	5.5.21	Imā u vām	6	.....	.....	Prágátham.	178
75	7.5.5	5.5.22	Vy usháh	8	.....	Usháh.	Trisṭup.	180
76	7.5.6	5.5.23	Ud u jyotiḥ	7	.....	The same.	The same.	184
77	7.5.7	5.5.24	Upo ruruce	6	.....	.....	.....	187
78	7.5.8	5.5.25	Prati ketavaḥ	5	.....	.....	.....	190
79	7.5.9	5.5.26	Vy ushā ávaḥ	5	.....	.....	.....	193
80	7.5.10	5.5.27	Prati stomebhiḥ	3	.....	.....	.....	194
81	7.5.11	5.6.1	Praty v adarśi	6	.....	.....	Prágátham.	195
82	7.5.12	5.6.2	Indrávaruṇá	10	.....	Indrávaruṇau.	Jagatí.	198
83	7.5.13	5.6.4	Yuvám nará	16	.....	The same.	The same.	203
84	7.5.14	5.6.6	Ā vām rájánau	5	.....	.....	Trisṭup.	207
85	7.5.15	5.6.7	Puníshe vām	5	.....	.....	The same.	209
86	7.5.16	5.6.8	Dhírā tu asya	8	.....	Varuṇaḥ.	.....	212
87	7.5.17	5.6.9	Radat pathaḥ	7	.....	The same.	.....	215
88	7.5.18	5.6.10	Pra śundhyuvam	7	.....	.....	.....	219
89	7.5.19	5.6.11	Mo shu varuṇa	5	.. ..	.....	1-4 Gáyatrí, 5 Ja- gati.	222
90	7.6.1	5.6.12	Pra vírayá	7	.....	Váyuḥ, 5-7 Indra- váyú.	Trisṭup.	224
91	7.6.2	5.6.13	Kuvid anga	7	.....	Váyuḥ.	The same.	227
92	7.6.3	5.6.14	Ā váyo bhúsha	5	.....	The same.	.....	231
93	7.6.4	5.6.15	Śucim nu stomam	8	.....	Indrágní.	.....	234
94	7.6.5	5.6.17	Iyam vām	12	.....	The same.	1-11 Gáyatrí, 12 Anusṭup.	237
95	7.6.6	5.6.19	Pra kshodasá	6	.....	Sarasvatí, 3 Sara- sván.	Trisṭup.	241
96	7.6.7	5.6.20	Bṛihad u	6	.....	1-3 Sarasvatí, 4-6 Sarasván.	1 Bṛihatí, 2 Sato- bṛihatí, 3 Prastá- rapankti, 4-6 Gá- yatrí.	244
97	7.6.8	5.6.21	Yajne divaḥ	10	.....	Bṛhaspatiḥ, 1 In- draḥ, 3 and 9 In- drábráhmaṇaspatí, 10 Indrábṛhaspatí.	Trisṭup.	246
98	7.6.9	5.6.23	Adhvaryavaḥ	7	.....	Indraḥ, 7 Indrábṛ- haspatí.	The same.	251
99	7.6.10	5.6.24	Paro mátrayá	7	.....	Vishṇuḥ, 4-7 In- drávisṇú.	.....	253
100	7.6.11	5.6.25	Nú marto	7	.....	Vishṇuḥ.	.....	257
101	7.6.12	5.7.1	Tisro vácaḥ	6	Vasishṭhaḥ or Kumára Āg- neyaḥ.	Parjanyaḥ.	.....	261
102	7.6.13	5.7.2	Parjanyáya	3	The same.	The same.	.....	264

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
103	7.6.14	5.7.3	Samvatsaram	10	Vasishṭhaḥ.	Maṇḍúkāḥ.	1 Anusṭup, 2- 10 Trisṭup.	265
104	7.6.16	5.7.5-9	Indrásomá	25	The same.	Indrásomau, 9, 12 and 13 Somah, 11 Deváh, 8 and 16 Indrah, 17 Gráva, 18 Marutaḥ, 10 and 14 Agnih, 19-22, 24 Indrah, 23a Āśih, 23b Prithi- vyantarikshau.	1-6 Jagatí, 7 Ja- gatí or Trisṭup, 18, 21 and 23 Ja- gatí, 25 Anush- ṭup, 8-17, 19, 20, 22 and 24 Trisṭup.	270
1	8.1.1	5.7.10	Má cid	34	Medhátithiḥ and Medhyátithiḥ, of the family of Kaṇ- vaḥ. 1 and 2 Pra- gáthaḥ, the son of Ghoraḥ, having be- come the son of his brother Kaṇvaḥ. 30-33 Āsangaḥ, son of king Pla- yogaḥ, 34 Śasvatí, the daughter of Angirás, the wife of Āsangaḥ.	Indrah, 30-33 Dá- nastutiḥ (Āsan- gaḥ), 34 king Āsangaḥ.	1, 3, 5-32 Bṛi- hatí, 2 and 4 Satobṛihatí, 33 and 34 Trisṭ- up.	282
2	8.1.2	5.7.17	Idam vaso	42	Medhátithiḥ Kāṇ- vaḥ and Priyame- dha Angirasaḥ. 41 and 42 Medhátithi- ḥ only.	Indrah, 41 and 42 Dánastutiḥ (Vi- bhindhuh).	1-27, 29-42 Gá- yatrí, 28 Anush- ṭup.	298
3	8.1.3	5.7.25	Pibá sutasya	24	Medhyátithiḥ Kāṇ- vaḥ.	Indrah, 21-24 Dá- nastutiḥ (king Pá- kasthámá, son of Kurayánaḥ).	1-20 Prágátham, 21 Anusṭup, 22 and 23 Gáyatrí, 24 Bṛihatí.	312
4	8.1.4	5.7.30- 33	Yad indra	21	Devátithiḥ, of the family of Kaṇvaḥ.	1-14 Indrah, 15-18 Indrah or Púshá, 19-21 Dánastutiḥ (Kurungaḥ).	1-20 Prágátham, 21 Puraushnik.	324
5	8.1.5	5.8.1	Dúrád iheva	39	Brahmátithiḥ, of the family of Kaṇvaḥ.	1-37a Áśvinau, 37b -39 Dánastutiḥ (king Kaśu, son of Cediḥ).	1-36 Gáyatrí, 37 and 38 Bṛihatí, 39 Anusṭup.	335
6	8.2.1	5.8.9	Mahán indra	48	Vatsaḥ, of the fa- mily of Kaṇvaḥ.	1-45 Indrah, 46- 48 Dánastutiḥ (Ti- rindirah, son of king Paraśuh).	Gáyatrí.	349

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Page.
7	8.2.2	5.8.18	Pra yad vaḥ	36	Punarvatsaḥ, of the family of Kaṇvaḥ.	Marutaḥ.	Gáyatrī.	364
8	8.2.3	5.8.25	Á no viśvábhiḥ	23	Sadhvansaḥ, of the family of Kaṇvaḥ.	Áśvinau.	Anuṣṭup.	376
9	8.2.4	5.8.30	Á núnam	21	Sāsakaṇṇaḥ.	The same.	1, 4, 6, 14 and 15 Bri- hatī, 2, 3, 20 and 21 Gáyatrī, 5 Kakup, 10 Trishṭup, 11 Virát, 12 Jagatī, 7-9, 13, 16- 19 Anuṣṭup.	385
10	8.2.5	5.8.34	Yat sthaḥ	6	Pragáthaḥ, son of Kaṇvaḥ.	.....	1 Brihatī, 2 Trishṭup (madhyejyotih), 3 A- nuṣṭup, 4 Ástára- panktiḥ, 5 Brihatī, 6 Satobrihatī.	394
11	8.2.6	5.8.35	Tvam agne	10	Vatsaḥ, of the family of Kaṇ- vaḥ.	Agniḥ.	1 Pratishṭhá Gáyatrī, 2 Vardhamáná, 3-9 Gáyatrī, 10 Trishṭup.	396
12	8.2.7	6.1.1	Ya indra	33	Parvataḥ, of the family of Kaṇ- vaḥ.	Indraḥ.	Ushnik.	401
13	8.3.1	6.1.7	Indraḥ suteshu	33	Náradaḥ Káṇ- vaḥ.	The same.	The same.	415
14	8.3.2	6.1.14	Yad indra	15	Goshúkti and Á- śvasúkti, of the family of Kaṇ- vaḥ.	.....	.....	427
15	8.3.3	6.1.17	Tam vabhi	13	The same.	.....	.....	431
16	8.3.4	6.1.20	Pra samrájam	12	Irimbithiḥ Káṇ- vaḥ.	.....	.....	437
17	8.3.5	6.1.22	Á yáhi	15	The same.	.....	1-13 Gáyatrī, 14 and 15 Prágátham.	440
18	8.3.6	6.1.25	Idam ha	22	.....	1-7, 10-22 Ádi- tyáḥ, 8 Áśvinau, 9 Agni-Súrya- Váyavaḥ.	Ushnik.	445
19	8.3.7	6.1.29	Tam gúrdhaya	37	Sobhariḥ Káṇ- vaḥ.	1-33 Agniḥ, 34 and 35 Ádityáḥ, 36 and 37 Dá- nastutiḥ (king Trasadasyuh).	1-26, 28-33 Prágá- tham Kákubham, 27 Dvipadá Virát, 34 Ushnik, 35 Satobri- hatī, 36 Kakup, 37 Panktiḥ.	453
20	8.3.8	6.1.36- 40	Á ganta	26	The same.	Marutaḥ.	Prágátham Káku- bham.	467

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
21	8.4.1	6.2.1	Vayam u tvám	18	Sobhariḥ Kāp- vaḥ.	Indraḥ, 17 and 18 Dānastutiḥ (Ci- traḥ).	Prágátham Káku- bham.	478
22	8.4.2	6.2.5	O tyam	18	The same.	Ásvinau.	1-6 Prágátham, 7 Bṛihatí, 8 Anush- ṭup, 9 and 10 Prágátham Káku- bham, 11 Kakup, 12 Madhyejyotiḥ, 13-18 Prágátham Kákubham.	486
23	8.4.3	6.2.9	Ṇishva	30	Viśvamanáh, the son of Vyásvaḥ.	Agniḥ.	Ushṇik.	494
24	8.4.4	6.2.15	Sakháyaḥ	30	The same.	Indraḥ, 28-30 Dā- nastutiḥ (king Va- suḥ, son of Sushá- má).	Ushṇik, 30 Anush- ṭup.	505
25	8.4.5	6.2.21	Tá vām	24	.....	Maitrávaruṇau, 10- 12 Viśve Deváh.	Ushṇik, 23 Ushṇig- garbhá.	518
26	8.4.6	6.2.26	Yuvor u	25	Viśvamanáh or Vyásva Ángira- saḥ.	Ásvinau, 20-24 Vá- yuḥ.	1-15, 22-24 Ush- ṇik, 16-19, 21-25 Gáyatrí, 20 Anushṭ.	528
27	8.4.7	6.2.31	Agnir ukthe	22	Manur, son of Vivasván.	Viśve Deváh.	Prágátham.	538
28	8.4.8	6.2.35	Ye trinsáti	5	The same.	The same.	Gáyatrí, 7 Pura- ushṇik.	548
29	8.4.9	6.2.36	Babhruḥ	10	Manuḥ or Ka- śyapaḥ, the son of Maríciḥ.	.....	Dvaipadam.	551
30	8.4.10	6.2.37	Nahi vaḥ	4	Manur Vaivasva- taḥ.	.....	1 Gáyatrí, 2 Pura- ushṇik, 3 Bṛihatí, 4 Anushṭup.	554
31	8.5.1	6.2.38- 40	Yo yajáti	18	The same.	1-4 Íjyástavaḥ and Yajamánaprasán- sá, 5-9 Dampatí, 10-18 Dampatyor ásishaḥ.	1-8, 11-13 Gáyatrí, 9 and 14 Anushṭup, 15-18 Panktiḥ, 10 Pádanicrit.	556
32	8.5.2	6.3.1	Pra kṛitáni	30	Medhátithiḥ Kāpvaḥ.	Indraḥ.	Gáyatrí.	563
33	8.5.3	6.3.7	Vayam gha	19	Medhyátithiḥ.	The same.	1-15 Bṛihatí, 16-18 Gáyatrí, 19 Anushṭ.	571
34	8.5.4	6.3.11	Endra yáhi	18	Nípátithiḥ Kāp- vaḥ 16-18, the 1000 Vasuroeis, of the family of Angirás.	.....	1-15 Anushṭup, 16 -18 Gáyatrí.	578

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
35	8.5.5	6.3.14	Agninā	24	Śyávaśva A- treyaḥ.	Áśvinau.	1-21 Uparishṭájyotiḥ, 22 and 24 Panktiḥ, 23 Mahábrīhatī.	583
36	8.5.6	6.3.18	Avitási	7	The same.	Indraḥ.	1-6 Śakvarī, 7 Mahá- panktiḥ.	591
37	8.5.7	6.3.19	Predam	7	.....	The same.	1 Atijagatī, 2-7 Mahá- panktiḥ.	594
38	8.5.8	6.3.20	Yajnasya	10	.....	Indrágni.	Gáyatrī.	596
39	8.5.9	6.3.22	Agnim	10	Nábhákāḥ Kāpvaḥ.	Agniḥ.	Mahápanktiḥ.	598
40	8.5.10	6.3.24	Indrágni	12	The same.	Indrágni.	1, 3-11 Mahápanktiḥ, 2 Śakvarī, 12 Trisṭup.	602
41	8.5.11	6.3.26	Asmá u	10	.....	Varuṇaḥ.	Mahápanktiḥ.	607
42	8.5.12	6.3.28	Astabhnát	6	Arcanánás or Nábhákāḥ.	1-3 Varuṇaḥ, 4 -6 Áśvinau.	1-3 Trisṭup, 4-6 Anush- ṭup.	612
43	8.6.1	6.3.29	Ime viprasya	33	Virúpa ŀngi- rasaḥ.	Agniḥ.	Gáyatrī.	614
44	8.6.2	6.3.36	Samidhá	30	The same.	The same.	The same.	623
45	8.6.3	6.3.42	Á ghá ye	42	Trisókaḥ Kāp- vaḥ.	Indraḥ, 1 Indraḥ and Agniḥ.	.....	630
46	8.6.4	6.4.1	Tvávataḥ	33	Vaśaḥ, son of Áśvaḥ.	1-20, 29, 30, 31 and 33 Indraḥ, 21-24 Dánastu- tiḥ (Prithusra- vās, son of Ka- nítā), 25-28, 32 Váyuh.	1 Pádanicrit, 2-4 Gáya- trī, 5 Kakup, 6 Gáyatrī, 7 Brīhatī, 8 Anushṭup, 9 Satobrihatī, 10 Gáya- trī, 11 Brīhatī, 12 Vipá- ritá Satobrihatī, 13 Dvi- padá, 14 Pipilikama- dhyá, 15 Kakum nyan- kuśirá, 16 Virát, 17 Ja- gatī, 18 Uparishṭádbri- hatī, 19 Brīhatī, 20 Vi- shamapadá Brīhatī, 21 and 22 Panktiḥ, 23 Gá- yatrī, 24 Panktiḥ, 25 and 27 Brīhatī, 26 and 28 Satobrihatī, 29 Gáyatrī, 30 Dvipadá Virát, 31 Ushnik, 32 Panktiḥ, 33 Gáyatrī.	642
47	8.6.5	6.4.7	Mahi vaḥ	18	Trita Áptyaḥ.	1-13 Ádityāḥ, 14 -18 Ádityāḥ and Ushás.	Mahápanktiḥ.	654
48	8.6.6	6.4.11	Svádoh	15	Pragáthaḥ Kāpvaḥ.	Somaḥ.	1-4, 6-15 Trisṭup, 5 Jagatī.	662
49		6.4.14	Abhi pra vaḥ	10	} Vá lakhil- yam.			669
50		6.4.16	Pra suśrutam	10				671

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
51		6.4.18	Yathā manau	10	Válakhilyam.			674
52		6.4.20	Yathā manau	10				676
53		6.4.22	Upamam tvá	8				679
54		6.4.24	Etat te	8				681
55		6.4.26	Bhuríd indrasya	5				683
56		6.4.27	Prati te	5				684
57		6.4.28	Yuvam devá	4				685
58		6.4.29	Yam řitvijah	3				686
59		6.4.30	Imáni vām	7				686
60	8.7.1	6.4.32	Agna á yáhi	20	Bhargah, son of Pra-	Agniḥ.	Prágátham.	689
					gáthah.			
61	8.7.2	6.4.36	Ubhayam	18	The same.	Indraḥ.	The same.	697
62	8.7.3	6.4.40	Pro asmai	12	Pragáthah Káṇvaḥ.	The same.	1-6, 10-12 Pank- tiḥ, 7-9 Bṛihatí.	704
63	8.7.4	6.4.42	Saḥ púrvyah	12	The same.	1-11 Indraḥ, 12 Deváḥ.	1, 4, 5 and 7 Anush- ṭup, 2, 3, 6, 8-11 Gáyatrí, 12 Trish- ṭup.	709
64	8.7.5	6.4.44	Ut tvá madantu	12	.....	Indraḥ.	Gáyatrí.	713
65	8.7.6	6.4.46	Yad indra	12	.....	The same.	The same.	716
66	8.7.7	6.4.48	Tarobhir vaḥ	15	Kaliḥ, son of Pra- gáthah.	.....	1-14 Prágátham, 15 Anushṭup.	719
67	8.7.8	6.4.51- 54	Tyán nu	21	Matsyaḥ, son of Samadaḥ, or Má- nyaḥ, son of Mitrá- varuṇau, or fishes caught in a net.	Ādityáḥ.	Gáyatrí.	726
68	8.7.9	6.5.1	Á tvá ratham	19	Priyamedha ŀngi- rasah.	1-13 Indraḥ, 14 -19 Dánastutiḥ (Rikshaḥ and Āśvamedhaḥ).	1, 4, 7 and 10 Anush- ṭup, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 11-19 Gáyatrí.	733
69	8.7.10	6.5.5	Prapra vaḥ	18	The same.	Indraḥ, 11 a Vi- śve Deváḥ, 11 b and 12 Varuṇah.	1, 3, 7-10, 12-15 Anushṭup, 2 Ush- nik, 4-6 Gáyatrí, 11 and 16 Panktiḥ, 17 and 18 Bṛihatí.	739
70	8.8.1	6.5.8	Yo rájá	15	Puruhanmá (Āngi- rasah).	Indraḥ.	1-6 Prágátham, 7- 12 Bṛihatí, 13 Ush- nik, 14 Anushṭup, 15 Pura-ushnik.	747
71	8.8.2	6.5.11	Tvam no agne	15	Suditiḥ and Puru- mīḥ, or either.	Agniḥ.	1-9 Gáyatrí, 10-15 Prágátham.	753
72	8.8.3	6.5.14	Havish kṛiṇu- dhvam	18	Haryataḥ, son of Pragáthah.	Agniḥ, or Havi- shám stutiḥ.	Gáyatrí.	759
73	8.8.4	6.5.17	Ud íráthám	18	Gopavana Átreyaḥ, or Saptavadhriḥ.	Āśvinau.	Gáyatrí.	765

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
74	8.8.5	6.5.21	Viśo viśo	15	Gopavanaḥ.	Agniḥ, 13-15 Dā- nastutiḥ (king Śrutarvā).	1,4,7 and 10 Anush- tup, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 11 and 12 Gāyatrī, 13-15 Anushṭup.	770
75	8.8.6	6.5.24	Yukshvá hi	16	Virúpa Āngirasaḥ.	Agniḥ.	Gāyatrī.	775
76	8.8.7	6.5.27	Imam nu	12	Kurusutiḥ Kāṇvaḥ.	The same.	The same.	779
77	8.8.8	6.5.29	Jajnānaḥ	11	The same.	Indraḥ.	1-9 Gāyatrī, 10 Bṛi- hatī, 11 Satobṛihatī.	783
78	8.8.9	6.5.31	Puroḷásam	10	.....	The same.	1-9 Gāyatrī, 10 Bṛi- hatī.	787
79	8.8.10	6.5.33	Ayam kṛitnuḥ	9	Kṛitnuḥ Bhārgavaḥ.	Somaḥ.	1-8 Gāyatrī, 9 A- nushṭup.	790
80	8.8.11	6.5.35	Na hy anyam	10	Ekadyúḥ, son of Nodhás.	1-9 Indraḥ, 10 Deváh.	1-9 Gāyatrī, 10 Trishṭup.	792
81	8.9.1	6.5.37- 38	Á tú naḥ	9	Kusídī, son of Kaṇ- vaḥ.	Indraḥ.	Gāyatrī.	796
82	8.9.2	6.6.1	Á pra drava	9	The same.	The same.	The same.	799
83	8.9.3	6.6.3	Devánám	9	.....	Viśve Deváh.	.....	802
84	8.9.4	6.6.5	Preshṭham	9	Uśánás, son of Ka- viḥ.	Agniḥ.	.....	805
85	8.9.5	6.6.7	Á me havam	9	Kṛishṇa Āngirasaḥ.	Aśvinau.	.....	808
86	8.9.6	6.6.9	Ubhá hi	5	Viśvakaḥ, son of Kṛishṇaḥ.	The same.	Jagatī.	811
87	8.9.7	6.6.10	Dyumní váni	6	Dyumníkaḥ, son of Vasishṭhaḥ, or Pri- yamedha Āngira- saḥ, or Kṛishṇaḥ.	.....	Prágátham.	814
88	8.9.8	6.6.11	Tam vo dasman	6	Nodhá Gautamaḥ.	Indraḥ.	The same.	817
89	8.9.9	6.6.12	Bṛihad indráya	7	Nṛimedhaḥ and Pu- rumedhaḥ (Āngi- rasau).	The same.	1-4 Prágátham, 5 and 6 Anushṭup, 7 Bṛihatī.	820
90	8.9.10	6.6.13	Á no viśvasu	6	The same.	.....	Prágátham.	824
91	8.9.11	6.6.14	Kanyá váḥ	7	Apálá, daughter of Atriḥ.	.....	1 and 2 Panktiḥ, 3-7 Anushṭup.	827
92	8.9.12	6.6.15	Pántam á	33	Śrutakakshaḥ or Sukakshaḥ.	.....	1 Anushṭup, 2-33 Gāyatrī.	832
93	8.9.13	6.6.21	Ud ghet	34	Sukakshaḥ.	1-33 Indraḥ, 34 Indraḥ and Ri- bhavaḥ.	The same.	843
94	8.10.1	6.6.28	Gaur dhayati	12	Vinduh (Āngirasaḥ) or Púதாகshaḥ.	Marutaḥ.	Gāyatrī.	856
95	8.10.2	6.6.30	Á tvá	9	Tiraścīḥ (Āngira- saḥ).	Indraḥ.	Anushṭup.	859
96	8.10.3	6.6.32	Asmai	21	Dyutánaḥ, son of the Maruts, or Ti- raścīḥ.	Indraḥ, 14 of Ma- rutaḥ, 15 Indraḥ and Bṛhaspatiḥ.	1-3, 5-21 Trishṭup, 4 Virát.	864

Hymn.	Mandala Anuvaka Sukta.	Ashtaka Adhyaya Varga.	Beginning of the hymn.	Number of Verses.	Author.	Deity.	Metre.	Pag.
97	8.10.4	6.6.36- 38	Yá indra	15	Rebhaḥ Káśyapaḥ.	Indraḥ.	1-9 Bṛihatí, 10 Ati- jagatí, 11 and 12 Uparishṭádbṛihatí, 13 Atijagatí, 14 Trishṭup, 15 Ja- gatí.	876
98	8.10.5	6.7.1	Indráya	12	Nṛimedha Ángira- saḥ.	The same.	1-6, 8 Ushṇik, 7, 10 and 11 Kakup, 9 and 12 Pura- ushṇik.	884
99	8.10.6	6.7.3	Tvám idá	8	The same.	.....	Prágátham.	889
100	8.10.7	6.7.4	Ayam te	12	Nemaḥ, of the fa- mily of Bhṛiguḥ, 4 and 5 Indraḥ.	Indraḥ, 10 and 11 Vák.	1-5, 10-12 Trish- ṭup, 6 Jagatí, 7-9 Anushṭup.	892
101	8.10.8	6.7.6	Ridhak	16	Jamadagniḥ, of the family of Bhṛiguḥ.	1-5c Mitrávaru- ṇau, 5d and 6 Ádityāḥ, 7 and 8 Ásvinau, 9 and 10 Váyuh, 11 and 12 Súryaḥ, 13 Ushás, or Súryaprabhá, 14 Pavamánaḥ, 15 and 16 Gauḥ.	1 and 2 Prágátham, 3 Gáyatrí, 4 Sato- bṛihatí, 5-12 Prá- gátham, 13 Bṛihatí, 14-16 Trishṭup.	898
102	8.10.9	6.7.9	Tvam agne	22	Prayogaḥ, of the fa- mily of Bhṛiguḥ, or Agnir Bárhas- patyaḥ (Pávakaḥ), or the two Agnis, the sons of Sahás, called Gṛihapatiḥ and Yavishṭhaḥ, or either of them.	Agniḥ.	Gáyatrí.	905
103	8.10.10	6.7.13	Adarśi	14	Sobhariḥ Kāṇvaḥ.	Agniḥ, 14 Agniḥ and the Maru- taḥ.	1-4 Bṛihatí, 3 Virá- ḍrúpá, 7, 9, 11 and 13 Satobṛihatí, 8 and 12 Kakup, 10 Hrasíyasí (Gáya- trí), 14 Anushṭup.	911

CORRECTIONS.

VOL. I.

Page 228, line 24, read श्रीत्र—588, 18. जामिः सिं—893, 18. जिन्नश्ये.

VOL. II.

Page 7, line 15. शर्थःऽतरः—10, 25. सूरः—13, 24. जरस्व—16, 26. आचरंती—57, 22. शूरः—574, 15. गृ° सू° 8. ९.—967, 23. प्र—985, 24. ४८.

VOL. III.

Page 45, line 22. अरुपितं—271, 3. कदौ—831, 9 and 11. दूयां.

VOL. IV.

Preface, p. xviii, l. 20. increase, l. 21. decrease; *ends* instead of *begins*.—xxxii, 34. Linga.

Page 17, line 16. द्यामधि—23, 7. मंघव—24, 20. हरंयः—26, 2. एभिर्न—30, 17. गायत्रं instead of त्रैष्टुभं—47, 23. नायितासो—65, 18. मध्ये—88, 20. विप्राः—98, 5. पंचदशं—101, 18. वैश्वदेवी instead of वैश्वानरी—109, 11. पंचम्याद्या—146, 10. गोपा—147, 5. वां—155, 17. उत्चरेत्—171, 9. एकोन°—175, 6, 8, 11. अबुधन्—178, 14. प्रागायं—199, 23. मायिनो—202, 4. शृणुतं, 6. शृणुतं—203, 10. तमैद्रावरुणं—222, 18. एकोन°—229, 5. पीवोन्नत्रौ र°—251, 1. नवमं instead of दशमं; the same in hymns 99, 100, and 101.—252, 15. शाशदानान्—252, 22. केवलः—259, 18. °मस्य—273, 23. भृद्यो—285, 18. क्लेदं—290, 13. एणं—346, 23. नो—383, 23. विपन्यू—390, 8. जगत्स्यौ—391, 21. छर्दिर्व°—395, 2. हुवे—409, 13. वोऽवस—453, 16. सोभरिराग्नेयं—467, 15. भुव्ह°—467, 20. सोभरेः; the same in p. 478, 14, and p. 486, 24.—474, 19. अतश्चि°—477, 17. वोचत—481, 17. ते—486, 25. एकादशी द्वादशी च—510, 5. विंदामि—533, 9. यज्ञेभिरावृतो—578, 8. सहस्र—739, 23. इदिहे—747, 18. त्रयोदशयुष्णिक् चतुर्दशयुष्णुप् पंचदशी पुरउष्णिग°—770, 4. पंचमं instead of चतुर्थं, and so on to hymn 10.—782, 24. एकादशं—783, 1. कुरु°—864, 12. अथ द्रप्स—884, 17. पुर उष्णिगि.

120

645

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
